

ustarjela usilnike, mo-
i za martve, budućih, svo-
ochi duhovnim našinom
našegh Iskarqnegh

Peti.
Deset Zapov-
Boxji.

Zapovidi Boxje razumese. onne' za-
na planini od Sioma, pri-
od mramora, za dati pu-
obrani im' obšaxiti. Na parvoj plošči
biaju upisane parve zapovidi, koje u-
prav g'odaju Bogga, i poštegne gnegova,
tj. kaku' kose. imamo nositi. pra-
ma Boggu. Na drugoj biaju upisane sedam
posliogni, kaku' kose, imamo
nositi. Na trećoj biaju upisane
se. Sctiju i kanon. Na četvrti biaju upisane
ovaj Gospodin Bogh tuoj; ne
moj imati' drugoga. Na peti biaju upisane
neuzmi. Na šestoj biaju upisane. Posveti
dan svećeni. Na sedmi biaju upisane. Posvetuj otera, i mater.
neubi

o mati ZORICICU

ZBORNÍK O MATI ZORIČÍČU

Knjižnica
TIHI PREGAOCI
Knjiga 10

Urednici
Pavao Knezović i Marko Jerković

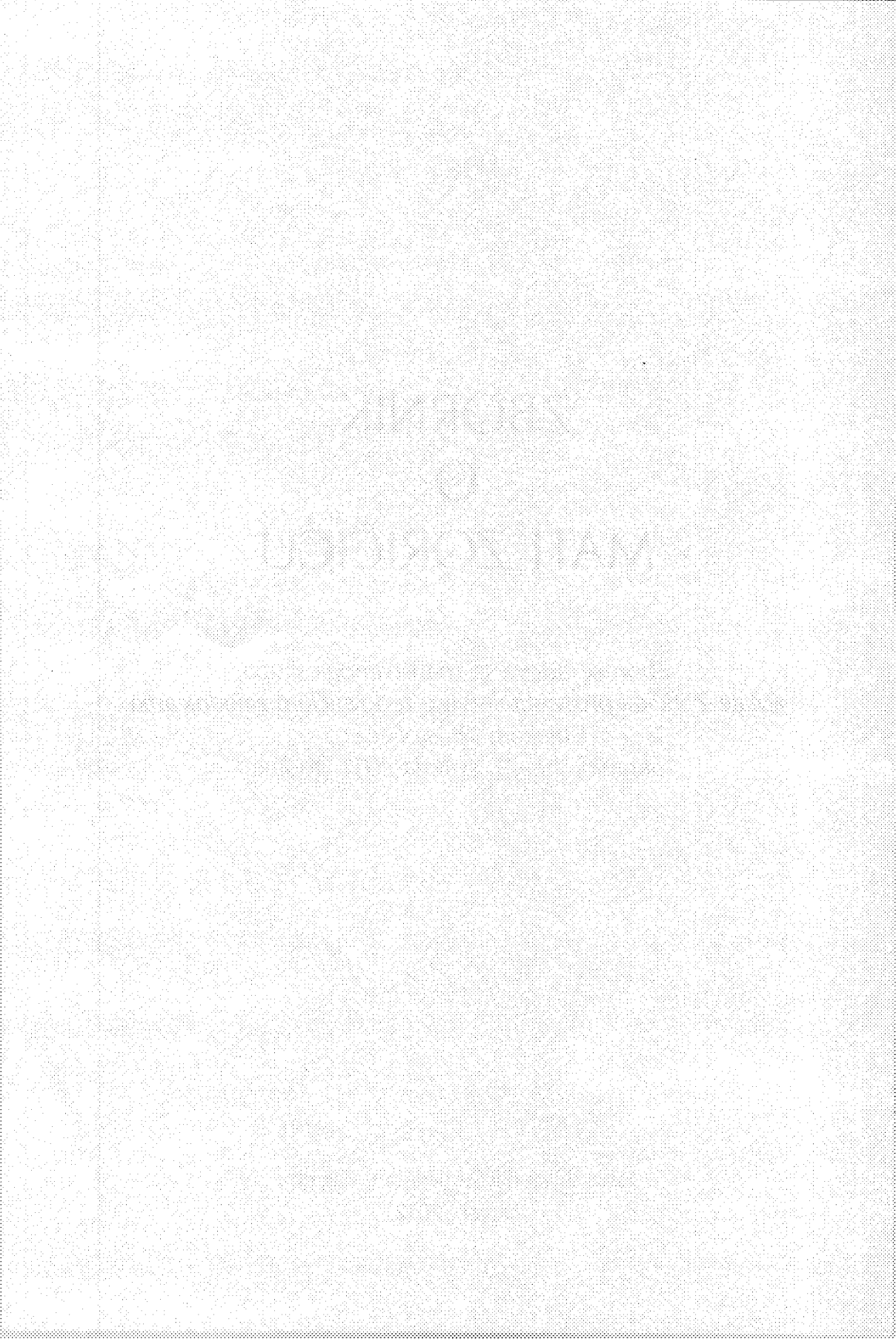
Izvršni urednik
Marinko Šišak

ISBN 978-953-7823-08-5

ZBORNİK
O
MATI ZORIČIĆU

*Zbornik radova sa znanstvenoga skupa
»Mate Zoričić i prosvjetiteljstvo u redovničkim zajednicama
tijekom 18. stoljeća«
Skradin, 19.–21. svibnja 2011. godine*

Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu
Zagreb, 2012.

SADRŽAJ

<i>Predgovor</i>	7
<i>Gordana Čupković: Znakovi meta- i intertekstualnosti u Zoričićevim predgovorima</i>	11
<i>Katica Krešić: Slovo pisne značajke djela Osmine dillova gna duhovnoga fra Mate Zoričića</i>	23
<i>Luciana Boban: Discipulus redivivus i Zoričićevo Zrcalo</i>	33
<i>Alojzija Tvorić: Lik žene u Zoričićevom djelu Zrcalo različiti događaj olti prilika za duše pravovirni uputiti putem od spasenja (1780.)</i>	51
<i>Vanda Kraft Soić: Ispovijed kao duhovni događaj u Zoričićevu djelu Uprava mnogo korisna ispovidnika (1781)</i>	63
<i>Krešimir Čvrliak: Što i kako se pisalo o fra Mati Zoričiću Pakovčaninu od god. 1763. do 2010.?</i>	81
<i>Anastazija Vlastelić – Borana Morić Mohorovičić: Mate Zoričić – franjevački pisac 18. stoljeća</i>	117
<i>Mislav Kovačić: Franjevaštvo i matematika – prilog djelu fra Mate Zoričića</i>	131
<i>Marijana Borić: Mate Zoričić i prve hrvatske računice</i>	147
<i>Marinko Šišak: Vjernik i neka svjetovna pitanja u djelu Mate Zoričića</i>	161
<i>Rudolf Barišić: Početak školovanja bosanskih klerika na učilištima Habsburške monarhije</i>	179
<i>Lucija Radoš: Latinistička književna produkcija franjevaca u 18. stoljeću</i>	203
<i>Ivica Musić – Mate Buntić: Istinsko i lažno prosvjetiteljstvo</i>	219
<i>Stipe Kutleša: Bošković u krugu prosvjetitelja</i>	231
<i>Snježana Paušek-Badžar: Kemija kod Hrvata u doba prosvjetiteljstva</i>	239
<i>Miroslav Palameta: Poetički koncepti i pjesnička radionica u Razgovoru ugodnom</i>	259
<i>Josip Grubeša – Jelena Ostojić: Prosvjetiteljske ideje u Lastrićevu Testimonium bilabium</i>	277

<i>Anela Mateljak: Stazica duhovna fra Jerolima Lipovčića u kontekstu hrvatske molitveničke književnosti 18. stoljeća</i>	291
<i>Ivan Karlić – Valerija Kovač: Fra Pio Grgur Milesi (1680.–1769.)</i>	307
<i>Zlata Živaković-Kerže: Prosvjetno, pastoralno i zakladno djelovanje isusovca Cristiana Monspergera (Osvrt na njegovo djelovanje u Osijeku od 1767. do 1803.)</i>	325
<i>Mirela Slukan Altić: Isusovac Ivan Stipanović i njegove prosvjetiteljske ideje o komunalnom uređenju grada</i>	335
<i>Petra Košutar: Homonimija i polisemija u hrvatskim rječnicima 18. stoljeća i europski uzori</i>	347
<i>Iva Mršić Felbar: Primjeri fantastičnih prikaza Marijinog lika u prosvjetiteljskoj mariologiji hrvatskih franjevaca 18. stoljeća</i>	365
<i>Marija Pehar: Klauzurne redovnice u Hrvatskoj u vrijeme prosvjetiteljstva</i>	381
<i>Mate Zoričić: Bogoljubni nauk (prir. Pavao Knezović)</i>	405
<i>Iva Blagus – Željka Dmitrus: Kronika skupa</i>	565

Predgovor

Već prema riječima samoga fra Mate Zoričića iz njegova *Bogoljubnog nauka*: »Po nauku naravni naučitelja naš razum prikaže volji različite stvari i kaže joj jesu li zle oli dobre oli ni zle ni dobre. Razum jošter ima kripost ganuti druge moći duše naše za dilovati«, jasno je kako franjevačka poniznost i prosvjetiteljski *ratio* kod ovoga tihog pregaoca nisu u protuslovlju, nego se nadopunjuju i pretaču u osobito, dobro poznato redovničko čovjekoljublje. Tako je i Zoričićev život – sukladno onim bana Ivana Mažuranića: *Dobar pastir, jer što kaže inom, i sam svojim potvrđuje činom* – bio prožet i pastoralnim djelovanjem i nastojanjima oko prosvjećivanja svoje subraće i općenito puka, naročito mladih.

Fra Mate Zoričić (Pakovo Selo, oko 1722. – Šibenik, 1783.) stupio je u novicijat na Visovcu 1741. gdje je iduće godine položio redovničke zavjete. Studirao je filozofiju u Makarskoj i teologiju u Šibeniku. Njegove prve službe, koliko se zna, bile su jednogodišnje *magister grammaticus* i *lector moralis*, tj. franjevačke je kandidate poučavao humanističke predmete i istovremeno kao lektor predavao bogoslovima moralno bogoslovlje 1754./1755. u Šibeniku. Nakon toga, zbog nekih svojih potreba, odlazi u Dubrovnik, a 1757. šalje ga provincijal u Veneciju da se natječe i položi propisane ispite za generalnog lektora. Postavši tako generalni lektor moralke Zoričić je po povratku iz Venecije šest godina predavao moralno bogoslovlje u Šibeniku, te prema tadašnjim propisima 27. siječnja 1764. stekao titulu *lector sexennalis*. Nakon toga 1764. preuzeo je župu Gospe van Grada u Šibeniku, gdje je ostao do 1771. godine s tim što je u trogodištu 1770.–1773. bio definator Provincije. Ponovno se vraća pedagoškom radu 1775. kao *magister invenum*, tj. kao učitelj mladeži ili franjevačkih kandidata uz koju je službu bio i godinu dana (1776.–1777.) gvardijan samostana sv. Lovre u Šibeniku. Nakon tih službi od 30. 7. 1777. spominje se samo kao ispovjednik u šibenskom samostanu i 1781. kao *substitutus* na izborima gvardijana u zaostroškom i samostanskom vikara u omiškom samostanu. Krajem te godine odlazi u franjevačku »mirovinu« ili *de familia* šibenskoga samostana u kojem je 20. srpnja 1783. preminuo i pokopan u crkvi sv. Lovre.

Koristeći stečeno životno iskustvo sastavio je niz djela, od kojih je veći dio objavio za života, a dio je još uvijek u rukopisu. Njegova širina znanja i težnja za davanjem praktičnih savjeta svojoj subraći i vjernicima ogleda se u sadržajno raznolikim djelima, među kojima su dominantna ona s moralnom tematikom: *Osmina dillovanja duhovnoga* (Ankona, 1765.), *Uprava mnoggo korisna ispovidnika* (Venecija, 1781.), *Zarczalo razliciti dogagiai* (Venecija, 1780.), *Boggogliubni nahuk*, osim toga zanimao se i za prirodne znanosti pa je sastavio *Aritmetiku* (Ankona, 1766.), te za povijest, što potvrđuju njegova djela: *Ogledalo svoji velikih mesctara od Jeruzalema* i *Ogledalo prisvitlog i ponosnog vojevagna vlastelina Jure Castriochianina* koja su još uvijek samo rukopisi.

Pod okriljem prosvjetiteljskog duha djelovali su i brojni drugi članovi redovničkih zajednica, stvarajući mnoga teološka, znanstvena i literarna djela, preko kojih su marljivo, ali nenametljivo, oblikovali kulturne vrijednosti i nasljeđe društvenih zajednica s kojima su bili u neposrednom dodiru. Zbornik o Mati Zoričiću nastao je kao rezultat znanstvenog skupa »Mate Zoričić i prosvjetiteljstvo u redovničkim zajednicama tijekom 18. stoljeća« (Skradin, 19.–21. svibnja 2011.) na kojemu je analiziran i valoriziran upravo dio toga bogatog redovničkog stvaralaštva nastalog u 18. stoljeću. Bio je to 12. skup u nizu »Tih pregaoici« kojeg su organizirali Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, nastavljajući tradiciju rasvjetljavanja života i djelovanja značajnijih hrvatskih franjevaca koji su nedovoljno poznati u našoj književnoj i znanstvenoj literaturi. U *Zborniku* se nalaze 24 rada u kojima je iznesen čitav niz novih saznanja kako o Mati Zoričiću, tako i o našem redovništvu općenito u vrijeme rađanja i širenja prosvjetiteljstva. Autori su Zoričićev život i bogat stvaralački opus u *Zborniku* promatrali i interpretirali s književne, jezične, teološke, filozofske i biografske strane, uklopili ga u onovremene znanstvene tokove te ukazali na recepciju njegovih djela u literaturi. Drugi je dio radova analizirao specifične vidove aktivnosti redovničkih zajednica ili pojedinih redovnika za vrijeme prosvjetiteljstva te je tako kompleksna redovnička djelatnost u mnogim domenama promotrena i obrađivana iz različitih kutova i aspekata: povijesnog, književnopovijesnog, filozofskog, literarnog, pastoralnog, leksikografskog, mariološkog, urbanističkog, religioznog, prirodnoznanstvenog i biografskog. Svojim marom i trudom svi zastupljeni autori u ovome *Zborniku* stvorili su nove spoznaje i obogatili, a dijelom i izmijenili, postojeće predodžbe o redovništvu iz vremena prosvjetiteljstva, tadašnjem društvu, intelektualnim strujanjima, vjerskom senzibilitetu te napose o opusu fra Mate Zoričića. Njima, ali i svima ostalima koji su na bilo koji način sudjelovali u organizaciji i održavanju znanstvenog skupa kao i nastanku i izradi ovog *Zbornika*, uredništvo ovom prigodom izriče svoju zahvalnost. Osim radova o Mati Zoričiću i prosvjeti-

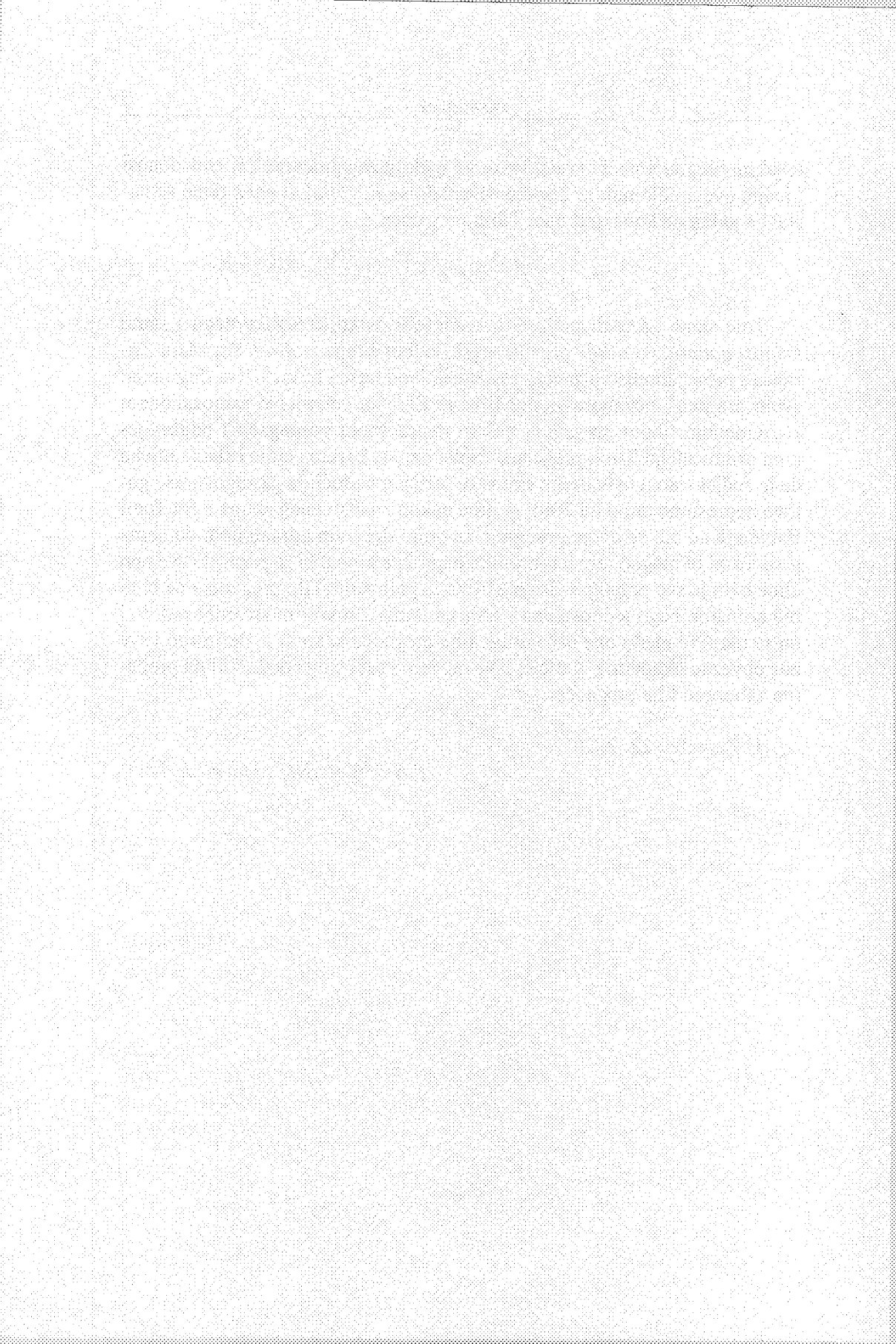
teljskim pregnućima u hrvatskim redovničkim zajednicama *Zbornik* donosi i jedan oveći odlomak iz Zoričićeva rukopisa *Bogoljubni nauk* čime se nastavlja jedna od konstanti niza Tihih pregalaca.

* * *

I ne samo za realizaciju te konstante u ovom *Zborniku* nego i samu *kripost ganutja* da *diluje* organizacijski odbor skupa *izabrati* fra Matu Zoričića i prosvjetiteljstvo začeto i zaživjelo kod našeg redovništva dugujemo svom dragom i nezaboravnom Milivoju Zeniću, neizrecivo samozatajnom suvremenom tihom pregaocu, našem neumornom pomagaču i oduševljenom promicatelju Tihih pregalaca. Neka nam je barem i sitna i slatka utjeha da je sudjelovao u ostvarenju skupa o Zoričiću budući da ga zagovaraše gotovo neprestano tamo od 2001. godine nakon znanstvenog skupa o fra Tomi Babiću. Kad bih se ovdje posegnuo za onim drevnim adinatonom da nema jezika koji bi mogao izreći niti toliko papira na kojem bi se popisalo sve ono čime nam je sve pomogao dragi Milivoj u pothvatu »Tihim pregaoci« ne bi to bio adinaton nego jednostavna i stvarna istina. Sa svojim srčanim radom i on se ukotvio među one naše drage tihe pregaoce kako ih je definirao i sve nas obvezao akademik Katičić: »Ne možemo sebi stoga dopustiti da predamo zaboravu tihe pregaoce ...«

U Zagrebu, 22. 2. 2012.

Pavao Knezović i Marko Jerković

Gordana Čupković

ZNAKOVI META- I INTERTEKSTUALNOSTI U ZORIČIĆEVIM PREDGOVORIMA

Pregledni članak

UDK 821.163.42 (091)

Poslanica kao paratekst

Piščevi predgovori kao sastavni dio parateksta, koji čini rubne dijelove, sve ono što uokviruje glavni tekst, područje su izravnoga dodira književnog s izvanknjiževnim. Uglavnom su visokostandardizirani i od njih se ne očekuje originalnost pa im je poetika neindividualna, ukazuje na to u kojoj se mjeri autor uklapa u tijekove njemu suvremene književne produkcije. Predgovori usmjeruju recepciju djela i s tim u vezi u njima se ocrtavaju smjernice poetike razdoblja i književnojezična koncepcija te širi svjetonazorski horizont, ali i odrazi povijesnih i društvenih prilika.¹ Često su uobličeni kao poslanica (čitatelju ili posvetna), sa zadanim elementima kao što su: naslov, pozdravna formula na početku i na kraju te apostrofa.² U takvom su obliku formirane još u antičkoj retorici (od 1. st.)³ a protokom vremena citatnost kompozicijskih elemenata i sadržaja postaje im bitno obilježje, povremeni proplamsaji autorstva obilježeni odmakom od ustaljenog obrasca, kao svojevremeni nepoželjni dekonstrukcionizam i oznaka slabije pismenosti, postaju vrijedna svjedočanstva stilskih posebnosti.

Iz latinskih epistolarnih predgovora i poslanica, posebno iz doba kasne antike nasljedovan je bogati inventar općih mjesta koji se u svojim inačicama protegao i u novovjekovlje pa je ovladavanje njime bilo iskaz učenosti i retorske utemeljenosti. Takva opća mjesta izdvajaju se i u Zoričićevim tiskanim predgovorima, uz to ih odlikuju i obilježja stila razdoblja pa su prosvjetiteljske nakane iskazane za razdoblje tipično obilježenim sastavnica kulturnoga imaginarija. Pri iščitavanju navedenih segmenata vidljivo je kako se piščev inventar mijenja i dopunjuje ovisno o naslovnoj obilježje-

¹ O poslaničkim paratekstovima v. Fališevac, 2008.

² O srednjovjekovnoj i novovjekovnoj epistolografskoj tradiciji v. Stepanić, 2003a.

³ V. Curtius, 1998.

nosti djela (svjetovna pragmatika, crkvena pragmatika, duhovno štivo) te o adresatima (laici, učenici, redovnici, ispovjednici) kao i ovisno o protoku vremena, pa je i s obzirom na strukturu predgovora moguće uspostaviti i distinkciju rana djela – kasna djela.

Toposi

Inventar općih mjesta tipičan za paratekstove i poslanice još od antike⁴ funkcionalan je i u Zoričićevim predgovorima. Prepoznaju se uobičajeni toposi umanjivanja osobe autora i veličanja božanskoga:

- metafora književnoga rada kao djelovanja (fizičkog posla: *dilo truda moga*, Os.; *moj mali trud*, Ar., Zr.) i s tim povezana autorova marljivost (kao jedina vrlina koju si dopušta),
- autorska skromnost i afektirana poniznost: *prostrt s' obrazom po zemlji* (Os.),
- nazivanje vlastitoga djela u deminutivu i/ili s atributima umanjivanja, čime se naglašava neznatnost: *knjižicama* (Os.), *malano*, *premda*, *i mlohavo dilo* (Os.), *malanj dar* (Os.), *mali trud* (Ar., Zr.), *ovo moje malo dilo* (Upr.), *ove male knjižice* (Upr.),
- zasluge za uspjeh pripisane Bogu, a odgovornost za nedostatke preuzeta na sebe, točnije pripisana vlastitu neznanju (i s time povezan dijalog s crkvenom cenzurom u kasnijim djelima, *Zrcalu* i *Upravi*):

Još odviše, kad bi se našlo, (što Bog učuva), u ovim knjižicama štogodi rečeno, što nije ugodno S. Majci Crkvi Katoličanskoj; ne razumim da sam ga reka s' pravim poznanstvom, nego u istom događaju razumim se podložiti naredbi S. Majke Crkve, u kojoj želim živiti i svoj život dovršiti (Upr.),

- spisateljska nesposobnost metaforično je označena mlohavim razumom kao znakom slabljenja kognitivnih sposobnosti: u *Upravi* se deklarativno predstavlja: *ja mloavoga znanja pisaoc*, u *Zrcalu* je istim pridjevkom specificirana spoznaja *koliko sam vidijo i dokučijo s' moim mlo(h)avinr⁵ razumom*, čime je eksplikativno razrađen formulaič-

⁴ O toposima u antičkoj retorici v. Curtius, 1998: 78-80. O toposima unutar paratekstova v. Stepanić, 2003b.

⁵ Zoričić uz *ø* i *j* ima mnogo grafema *h*, a gotovo ništa fonema /h/: grafemom *h* zatvara slog i popunjava zijev, najčešće u dodiru s neprednjim vokalima: *duhovno*, *nahučni*, *toh*, *čuh*, *harvaskii*, *mlohavim*. Za /h/ ponekad ima ništa: *kru* (Ar.), *stari* (Zr., G. pl.), *ovizi* (Up., G. pl.), *rabbreno* (Zr.), *imbenoga* (Zr.), *mloavoga* (Up.), a znatno rjeđe *j*: *činitij* (Zr.), *budućij* (Zr.). Učestalo *h* i na mjestu /h/ više je posljedica slučaja, a manje (i redovito u kasnijim djelima) rezultat utjecaja drugoga govora i literature: *hoti* (Zr.), *kruha* (Zr.), *nauka duhovnoga* (Zr.), *griha* (Up.), *svrhi* (Up.). U Zoričićevu materinjem govoru fonema /h/ nema, no

ni naziv *Osmine*, etiketirane kao *mlo(h)avo dilo truda moga*). Pridjev *mlohav* (*debilis, imbecillus*) u starome je jeziku imao široko značenjsko polje i uobičajeno se koristio kao oznaka nemoći djelovanja i govorenja (AR, VI: 846–847) pa tako metaforično i kao metatekstna/ autoreferencijalna oznaka književnoga djelovanja (princip prijenosa značenja vidljiv je na primjeru iz Kanižlića: »Krivo je ... vele staro i zato mlohavo ... pero moje«, AR, VI: 846). U prenesenu značenju kod starih hrvatskih pisaca pridjev *mlohav* običan je u sintagmatskoj svezi s leksemima *riječ* i *razum*, a slijedom daljnje metaforike može se naći i uz leksem *odluka* (v. primjere u AR, VI: 847).

Sastavnice kulturnoga imaginarija

Prosvjetiteljski tipično su obojane autopredodžbe o siromaštvu i potlačenosti vlastita naroda uslijed njegove neukosti te tome egzemplarno supostavljene negativne heteropredodžbe o vještim strancima (zapadnjacima) koji koriste neukost domicilna stanovništva za vlastiti probitak. »Reprezentacija onoga što je Drugo, strano i tuđe korespondira s komplementarnim idejama o tome što je poznato i domaće« (Syndram, 2009: 79), u interkulturalnoj konfrontaciji strano je negativno identificirano kao tuđe i dominantno čime je izražena težnja za emancipacijom putem kritičkoga samoprocjenjivanja. Zoričić svjedoči o popularnosti »aritmetike« po Italiji i ostatku Europe gdje je prepoznata njena praktična korist i potencijal dominacije nad Drugim: *ono što bi naš narod uživa to drugi uživa* (Ar.). Neznanje i lijenost u stjecanju znanja (*nepomlja mladića*, Ar.) eksplicitno je prokazano kao uzrok (ali i posljedica) podređenosti (i potlačenosti) knjiškog i citatnog *slavnog naroda iliričkog* (Ar.) koji je u posveti *Osmine* eksplicitno i govorno identificiran kao *naš hrvatskij jezik i narod*⁶. Programatsko njegovanje »našega jezika« čitljivo je u napomeni uz predgovor *Aritmetike* gdje opravdava uporabu *naških* i *talijanskih* sinonima samo zbog trgovačke praktične koris-

svakako ga je bilo u govoru čakavaca koji su se u Šibeniku 18. st. još dobro čuli, kao što ga je bilo i u Zoričićevoj literaturi, pa bi se transkripciju kasnijih djela moglo uspostaviti na način koji sugerira postojanje grafema ali nesigurnost predodžbe, npr: *gri(h)a*. Zanimljivo je napomenuti da ima izvorno napisano: *milosardje* (Os.), *dobitja* (Zr.), *dostignutje* (Zr.), *slabostju* (Zr.), *karstjanske* (Up.), *proščhiegne* (Zr.), nasuprot: *takoger* (Os.), *izage* (Ar.), *nage* (Zr.), *dogagiai* (Zr.), *karščhianske* (Zr.). Književni jezik, i kad je nestandardiziran i kad općenito označuje jezik knjiga, nije preslika govora, već nadgradnja i mješavina kontaktnih idioma i odraz utjecaja književnih predložaka, što je osobito izraženo u pisaca koji književni jezik promišljaju, pa nije nemoguće da u ostatku Zoričićeva korpusa postoje i izrazitiji primjeri štokavsko-čakavske interferencije.

⁶ Nazivlje je podudarno Grabovčevu, koji u predgovoru *Cvita* sinonimno eksplicira «iliričkoga aliti rvaskoga» (Grabovac, 1951: 21).

ti, time i ekonomskoga uzdizanja naroda, a *ne za drugo*. U *Zrcalu* navodeći imena crkvenih naučitelja napominje *premda nijedan ne pisa u naš jezik*.

Kao pozitivan primjer njegovanja nacionalnoga duha egzemplarno su predstavljeni stari Rimljani: prilikom svetkovina opjevavaju junaštva kako bi kod mladića pobudili *želju vojevati i junaštva provoditi. A' isto vidim da se čini i u našem narodu* (Zr.).⁷

U svrhu prosvjetiteljskoga što učinkovitijeg obilježavanja (prokazivanja) štetnosti neznanja ponekad se nadilaze granice činjeničnoga stanja pa je u predgovoru *Uprave* afektivno iskazan žal nad neimanjem sređena pravopisa i gramatike (*od mećanja slova i od riči još nismo vidili nikakvu upravu u našem jeziku*)⁸ kao i u predgovoru *Aritmetike* nad neimanjem aritmetičkoga priručnika u *materinu jeziku*⁹.

Kompozicijski okvir

Ovisno o adresantima, koriste se inačice redosljeda primatelja i pošiljatelja, inačice završnih formula i pozdrava. U obraćanju redovnicima (u *Osmi*) autor je opušteniji u smislu očekivanja uspjeha recepcije i naglašenija je njegova uloga pozivatelja na djelovanje što se iskazuje načelnim poštivanjem humanističkoga obrasca (koji nasljeđuje antičku privatnu korespondenciju): prvo predstavlja sebe, u oponiranju s ostalim piscima: *drugi naučni pisci (...) ali ja bivam u ovom poslu od ostali različiti*, ili u naglašavanju vlastite spoznaje, u laicima upućenu *Zrcalu: koliko sam vidio i dokučijo*, adresatima se obraća prisnije (*na tvoje bogoljubstvo*, Os.) i religioznu formulu dopunjuje govornim pozdravom na kraju: *i bivaj mi z' Bogom'* (Os.). Koji pozdrav je u kraćem, neoglagoljenu liku upućen i svjetovnim licima na kraju predgovora *Aritmetike* (*Z' Bogom*). U obraćanju ispovjednicima (u *Upravi*) kao i u obraćanju laicima u *Aritmetici* slijedi pravila srednjovjekovnoga *dictamina* utemeljena na strogim pravilima antičke službene korespondencije pa su naglašene apostrofe i adresat je na prvome mjestu (*Moj poštovani, vridni, i naučni ispovidniče*, Upr.; *Vridni, poštovani, i puni svako kriposti slavnog mog naroda iliričkog štijoče*, Ar.). U *Upravi*

⁷ Tako je kod Kačića u predgovoru drugoga izdanja *Razgovora* druga svrha djela »truda«: »neka se sadašnji i posljednji vitezovi mogu ogledati kano u zrcalo u hrabrenita vojevanja i glasovita junaštva svojih dida i šukundida, da ih slobodno i veselo mogu nasliđovati i s općenitim neprijateljom boj biti« (Kačić, 1967: 33).

⁸ Nastojanja oko uređivanja latiničnoga slovopisa vidljiva su i kod Hektorovića i kod Budinića, a poznati su prinosi Kačića, Džamanjića, Vitezovića (v. Vince, 1978).

⁹ Šilobodova je kajkavska *Aritmetika horvatska* tiskana 1758., no Zoričićeva je zacrtana u rukopisu još 1756. (v. Dadić, 1995; Ptičar, 2004). Pitanje prvenstva u konkretnom je slučaju zapravo sporedno.

kao i u *Zrcalu* po uzoru na *dictamen* izostaje i završni pozdrav nakon formulaična zaziva Božje zaštite pa završavaju obrednom formulom: *Amen*.

Poetički iskaz

Iako u proučavanim predgovorima nema eksplicitnih poetičkih iskaza,¹⁰ poetičko usmjerenje implicitno je predočeno izrazom i sadržajem koji upućuju na citatnost kao pretežno poetičko obilježje (i u tome kontekstu programatski iskazano: *vidiyo sam i štijo sam* (Ar.), *pritrësavši i promoviši sva dilovanja du(h)ovna* (Upr.), s čime je povezana istinitost rečenoga¹¹. Citatna i iskustvena utemeljenost (iskazana i kao sakupljanje ulomaka iz različitih knjiga: *tako, reko i ja, (h)oti skupiti ulomke, to jest prilike od različiti(h) knjiga*, Zr.) protežira egzemplarnost prvenstveno kao pouku utemeljenu na literaturi, s bilješkama koje prizivaju »znanstvenu« utemeljenost (*budućij ja virno izvadijo*, Zr.). Izostanak osobne imaginacije i originalnih poetskih ukrasa ustupak je »znanstvenoj« vjerodostojnosti rečenoga; u te svrhe dulje latinske citate donosi u izvorniku uz eventualni opisni prijevod ili parafrazu, tako je i s u govor umetnutim prodikalačkim gnomama, i u izdanju izdvojene kurzivom: »nastoj dakle i u njemu napriduj, *proficere de virtute in virtutem*« (Ar.); »ne znate dneva ni ure kad ćete poći s' ovog svita. *Nescitis diem, neque horam*« (Zr.). Eksplikativnim prijevodima približuje govor puku. Citira ili se izravno ili posredno poziva (preko učitelja i autora na koje referiraju ili na koje se pozivaju tekstovi koje citira) na sljedeće autore i djela, u predgovoru *Osmine*: otac Maffei, sveti Ignacio (životopis), papa Benedikt XIV., papa Clement, sveti Grgur (homilija); u predgovoru *Aritmetike*: Figateli; u predgovoru *Zrcala*: Valerio Veliki, sveti Jeronim, Grgur, Antonin, *virno izvadijo iz Discipula, otca Seraphina Rizzi, iz Nauka kršćanskoga našeg M. P. Jerolima Rame*; u predgovoru *Uprave*: Sveto Pismo, Valerio Reginald i *drugi naučitelji*. Suprotno tomu, kako bi što učinkovitije pozvao čitatelja na predmetno djelovanje u pokušaju iskazivanja različitosti u odnosu na ostale pisce, tvrdi: *buduć da od štivenja biva mala vajda* (Osm.), koji je pokušaj književna konvencija ali i na osobiti način iskaz vlastitih nevolja prilikom biranja i prijevoda teksta predložka uslijed neujednačenosti u literaturi: *gdi sam naša da jedni drže istu stvar na*

¹⁰ O poetičkim refleksijama u poslanicama (koje su često i predgovori djela) v. Fališevac, 2008.

¹¹ U predgovoru drugoga izdanja Kačićeva *Razgovora* takvo je usmjerenje oblikovano u eksplicitni poetološki iskaz: »nakićena ni naprlitana veza naći nećeš, nego jednu zgradu svrhu tvrdoga temelja od istine zidanu (...) A to ja sve sam pomljivo izvadio iz knjiga latinskih, talijanskih i hrvatskih, iz različitih pisama i karata, diploma, dukala, atestata, davorija i svidodžbe staraca, redovnika i svitovnjaka« (Kačić, 1967: 33–34).

jedan način, a drugi na drugi; drža sam da se more držati sad jedna strana, sad druga, kako se kad vidi, i u kakvi se okolovstvi stvar nalazi (Upr.) uz primjedbu kako bi i veća posli ovizi knjižica izašla, oli se našla kakva naredba S. Crkve, da se ima ta i ta n. p. stvar na jedan način držati, a ne na drugi (Upr.).

Književni kontekst

U vremenu i prostoru Grabovčeva *Cvita razgovora* (1746.) te Kačićeva nenadmašnoga *bestselera*, *Razgovora ugodnoga* (1756.), koji se novom retorikom, premda daleko od Voltairea, obraćaju puku sadržajima iz povijesti i života puka, Zoričić ostaje na razmeđu novih stremljenja, usmjerenih svjetovnom prosvjećivanju, i stare, barokne vjerske pouke.

U dinamičnim, djelovanju usmjerenim ranim djelima (*Osmina* i *Aritmetika*), koja su djela praktične (i udžbeničke) prirode, namijenjena izvođenju, retorikom i poukom približuje se Grabovcu i Kačiću (u elemente bliskosti ubraja se: fraza mlohava i malena djela, kod Kačića: *ovi moj trudak*¹², *trud mlohav i neuredan* (u posveti drugoga izdanja, 1759.), metafora pera kao književnog stvaralaštva: *ako što nađe da mi se pero omaklo* (Zr.), kod Kačića: *na peru ti srića*, puku blisko »čobanstvo«: *svrhu posla čobana duševnoga* (Os.) – *čobani naroda slovinskoga* (Kačić), mjestimično zalaganje u autorefleksivan dijalog s čitateljem: *pitam te sada (...) ču li, Os., moj učeniče, Ar., (Grabovac: brate, dvi te stvari molim*¹³; Kačić: *Ma viruj mi, moj štioče poštovani*), čime podsjeća čitatelja na njegovu ulogu recipijenta i evocira usmenost pričanja, a čega je iskaz i etički dativ kao izraz prisnosti u pozdravu koji je i optativ s početnim *i* kao pojačajnom česticom: *i bivaj mi z' Bogom* (Os.), za Grabovčevo: *I pozdravljam te*, Kačićevo: *i da si mi zdrav i veseo*).

Zoričić je naglašenije vezan za sakralni kontekst i tekstove autoriteta, crkvenih i (u slučaju Aritmetike) svjetovnih te su s tim u vezi kod njega razrađenije formule poniznosti i u odnosu na podtekst i literaturu (Grabovac samopouzvano, premda konvencionalno, ističe: *ako bi u drugim knjigama protivno naša govorenje, spomeni se da sam ji i ja naša i više*, Kačić: *ako li ti pak ne budu ove knjižice ugodne, a ti čini bolje*, dok Zoričić također opaža neujednačenosti u literaturi *i to veća bi posli ovizi knjižica izašla ... da se ima ta i ta stvar na jedan način držati a ne na drugi* (Upr.), no vedro ironiziranje čitateljeve kritičnosti zamjenjuje barokno strahopoštovanje

¹² Prema izadnju PSHK, 1967.

¹³ Prema izdanju SPH, 1951.

i utjecanje Božjem usmjeravanju, u zazivu *što Bog učuva*, Upr., koji je i optativ: »sačuvaj Bože«).

Predgovore kasnijih djela (*Zrcalo*, *Uprava*) naglašenije obilježuje citatna i kontemplativna refleksivnost koja se može svesti pod srednjovjekovni nazivnik *memento mori*: život je putovanje, zemaljska materijalnost je ništavna, a smrt je neumitna izjednačiteljica (koje metafore iskazuju sljedeći u djelu neobilježeni citati: putujući *kroz tmine ovoga svita* (Zr.), *ovoga imbenoga svita* (Zr.), *ne znate dneva ni ure* (Zr.), *svaki dan smrt kuca na vrati* (Zr.), iskaz je to intonacijom blizak Kanižličevim i Đurđevićevim pjesničkim »uzdasima«, a izrazom je dio kolektivnog, kršćanskom religioznosti obojenog pamćenja artikulirana srednjovjekovnom književnosti koja je konvencionalno posredovana ranonovovjekovnim piscima (isti se citati primjerice nalaze i u Marulićevim hrvatskim poslanicama).¹⁴ Uz to predgovore Zoričićevih kasnijih djela obilježuje i naglašeniji oprez nad rečenim (*kad bi se našlo (...) štogodi rečeno što nije ugodno S. Majci Crkvi Katoličanskoj*, Upr.; *metnuti svaka pod priuzvišeni sud S. Majke Crkve Rimske*, Zr.). Autor pred kraj života povučen iz crkvenoupravljачkih dužnosti u formulaičnim opaskama o nesvjesnosti mogućih grešaka i spremnosti na popravke komunicira s (crkvenom) cenzurom u smislu slaganja i podlaganja »priuzvišenom sudu« i u tom bi kontekstu zanimljivo bilo detaljnije istražiti i rukopisna djela, lektiru i biografiju kako bi se razlučila književna konvencija od moguće stvarne doživljajnosti (na udar cenzure primjerice, osim zbog elemenata koji su se mogli iščitati kao antiinstitucionalni, moglo se doći i zbog institucijom odobrenih ali živopisnih opisa seksualnih prekršaja kojima su lako prelazilo granice vrste, od oficijelnih priručnika do ilegalnoga popularnog štiva, v. Stipčević, 2005).

Opća izrazna citatnost

U predgovorima se Zoričić predstavlja kao načitan autor koji u rečenici opterećenoj izraznim i sadržajnim citatima (od prenošenja latinskoga izvornika do pleonastičkih prijevoda i parafraza¹⁵) tek povremeno uspijeva dostići retoričku jednostavnost i govornu neposrednost. Na mjestima gdje govori samostalno, bez citatne podloge vidljiva je borba s izrazom, u iznalaženju prave riječi ili u nespretnom obavijesnom sklapanju rečenica, primjerice u rečenicama: *ne razumim da sam ga reka s' pravim poznanstvom* (Upr.);

¹⁴ O tome sam pisala u: G. Č., *Zavijače i žuželice. Nešto primjera intertekstualnosti u hrvatskog glagoljaškoj književnosti*, Napredak, Sarajevo, Zadar, 2010.

¹⁵ Primjerice afektirana skromnost koja se zapetljava u pleonazmu: *Ganut budući milostju onoga nebeskoga milosrdnoga otca Boga, od koga svako dobro izhodi, na tvoje bogoljubstvo, upravi me milosrdje njegovo (...)* (Osm.).

drža sam da se more držati (Upr.); *i to veće bi posli ovizi knjižica izašla, oli se našla kakva naredba S. Crkve, da se ima ta i ta stvar (...)* (Upr.).

Jasnoća i neposrednost do izraza dolaze u rečenicama utemeljenim na retorskome obrazovanju,¹⁶ posebno u ponavljanju i kombiniranju sintagmatskih nizova temeljenu na klasičnim oblicima retoričkih *ornatusa*, koji evociraju uređene periode iz latinske lektire. Takve su jednostavno nizane rečenice u periodi s tripot ponovljenom tročlanom shemom i anaforam: *nije nauka od pameti, nije zanata od ruku, ni od nikakva posla izvršita po komu se on nije razgrana, i u komu ne služi za pričac od istine (...)* (Ar.), varijantna anafora s dvočlanim sinonimnim grananjem: (...) *u njem napridovati, i po njemu kru i življenje steći* (Ar.), ili anafora u gradaciji: (...) *ko za pet, ko za šest, ko za sedam, ko najveće za osam miseci.* (Ar.).

Intertekstualne su, kao odraz lektire ali i kao izraz neprekinutoga slijeda hrvatske književnojezične povijesti, opće književne sinonimne sveze: *pitam i prosim* (Zr.), *molim i prosim* (Upr.), tim se svezama slijed može pratiti od antike¹⁷ do glagoljaštva, a iz glagoljaške tradicije u protureformacijski diskurz posredovane su i reformacijskim knjigama.¹⁸ Crkvenoslavenski je leksem *iskrnji* (Upr.) 'bližnji' (*iskrb*, 'blizu'). Govorno citatni i retorski učinkoviti su kontakti sinonimi u pučkogovornim frazama¹⁹: *koristi i vajde* (Ar.), *gole i oprcane* (Ar.), koji se i danas čuju u govoru pišćeva kraja²⁰.

¹⁶ Sredstva antičke retorike upliću se u kršćanski svetonazor još od Augustina koji koristi od Cicerona preporučene: izokolon, antitezu i homoioteleuton (v. Curtius, 1998: 84). Malinar u studiji o sintaksi Marulićeve hrvatske proze iščitava intenciju usklađenosti elemenata s opisom određenih oblika *ornatusa* u *artes dictaminis* i naslijeđenim retorikama, a ti su elementi: »dominacija paratakse, vrlo često asindetskoga tipa, ograničena uporaba i jednostavniji oblici hipotakse, ponavljanje istovjetnih ili ekvivalentnih elemenata na sintagmatskoj razini izraza uz raznoliku kombinatoriku leksičkih, foničkih i sintaktičkih sastavnica« (Smiljka Malinar, »Marulićeva hrvatska proza«, *Colloquia Maruliana*, XI, 2002, 275).

¹⁷ Takve sinonimne sveze za intenziviranu molbu-zahtjev imaju i Demosten i Ciceron, v. Landfester, 1997: 107.

¹⁸ O tome sam pisala u: G. Č., »Književnojezična koncepcija glagoljskoga i ćirilsko-g Novoga testamenta iz 1562./1563. (Prilog proučavanju razlika)«, *Filologija*, 55, 2010, 1–36.

¹⁹ Govornost fraza označuje izrazom *štono reku* (Ar.).

²⁰ U Pakovu je *goli* i *oprcani* podrugljiv izraz za one koji su u lošoj odjeći, dronjcima (poderotinama), u lošoj obući, neuredne kose, propala lica, informatorica Ana Žurić, 79 godina. Na Danilu i u Koprnu ta je fraza u uporabi u značenju 'dronjav, u dronjcima', a za olinjalu, loše ostrizenu ovcu ili ovcu kojoj je otpala dlaka kaže se da je *preava*, informatorica Ane Grubišić, 75 godina. Akademijin rječnik navodi *oprcati* kao polisemni glagol u tri značenja (sva tri etimološki navezana na vulgarizam); treća je natuknica u značenju «razdrijeti» (*robu*, 'odjeću') s primjerom iz Zoričića i iz govora u Lici (AR, IX: 108). Za razliku od *oprcan*, *vajda* je riječ proširena i na čakavskome području, uglavnom u afektivnim apelativnim iskazima kojima se izražava podrugljivost i izaziva komika oponašanjem

Dok je Zoričićevim istojezičnim sinonimima funkcija retorska i intertekstualna (potonja u smislu uklapanja u književni slijed), raznojezični sinonimi eksplikativne su naravi; u »Opomeni« uz predgovor *Aritmetike* u svom jedinome jezičnoprogramatskom iskazu tumači kako je navođenje hrvatsko-talijanskih sinonima za mnoge nazive uvjetovano praktičnim razlozima što uspješnijega trgovanja po *Dalmaciji i Italiji*, a trgovcima je (uz obiteljske starješine) nauk od broja najkorisniji, čime iskazuje svijest o raznojezičnim kontaktnim sinonimima i izravno ih motivira vanjezičnom praktičnom koristi.

* * *

Zoričić se u svojim tiskanim predgovorima predstavlja kao vjerski i klasično obrazovan autor čije je »prosvjetiteljstvo« uklopljeno u religiozni kontekst. U tom je smislu nastavljač barokne tradicije uz, u njegovu vremenu neizbježan, značajan pomak prema svjetovnoj pouci (priručnikom aritmetike).

Znatno opterećen recepcijom djela, s čime je povezano susprezanje autorskih zamaha (i zahvata) u korist citatnosti, u vremenu usmjerenu na znanost nad poezijom, upravo u prosvjetiteljskoj svjetovnoj pouci, gdje iznosi zapažanja iz iskustva poučavanja a ne samo iz literature uspijeva iznjedruti i vlastitu rečenicu, koja pod licem knjiškoga teoretičara i crkvenog naučitelja razotkriva angažirana djelatnika koji nastavljujući tradiciju svojih prethodnika upravlja književni jezik putem narodnim, no na mnogim mjestima još uvijek izrazno neujednačenim i značenjski neprozirnim.

Literatura

A.

Zoričić, Mate (1765), *Osmina dilovanja du(h)ovnoga*, Ancona.

Zoričić, Mate (1766), *Aritmetika u slavni jezik ilirički*, Ancona, pretpisak: (1995), Gradska knjižnica »Juraj Šižgorić«, Šibenik.

Zoričić, Mate (1780), *Zrcalo različiti događaja oliti prilika*, Venecija.

Zoričić, Mate (1781), *Uprava mnogo korisna ispovidnika*, Venecija.

govora iz «zaleđa»: *slaba ti je vajda, nema ti vajde od otoga* (informatorica autorica), bez jasne svijesti o značenju paradigmatički izdvojena leksema, turcizma *fajda* koji koriste i Kačić i Reljković (v. AR, III: 39-40).

B.

- Curtius, Ernst Robert (1998), *Europska književnost i latinsko srednjovjekovlje*, s njemačkoga preveo Stjepan Markuš, Naprijed, Zagreb.
- Dadić, Žarko (1958), »Šilobodova i Zoričićeva aritmetika«, *Glasnik matematičko-fizički i astronomski*, god. 13, br. 4, 281–286.
- Dadić, Žarko (1995), »Aritmetika Mate Zoričića«, u: *Aritmetika*, Gradska knjižnica »Juraj Šižgorić«, Šibenik, V-XXIII.
- Fališevac, Dunja (2008), »Renesansna poslanica kao prostor poetičko-estetičkih iskaza«, *Colloquia Maruliana*, XVII, 7–25.
- Grabovac, Filip (1951), *Cvit razgovora naroda i jezika iliričkoga aliti rvackoga*, SPH, knj. 30, JAZU, Zagreb.
- Kačić Miošić, Andrija (1967), *Razgovor ugodni naroda slovinskoga. Korabljica*, PSHK, knj. 21, Matica hrvatska, Zora, Zagreb.
- Kombol, Mihovil; Novak, Slobodan Prosperov (1995), *Hrvatska književnost do narodnog preporoda*, Školska knjiga, Zagreb.
- Landfester, Manfred (1997), *Einführung in die Stilistik der griechischen und lateinischen Literatursprachen*, Wiss. Buchges., Darmstadt.
- Ptičar, Adela (2004), »'Prvi hrvatski računski priručnici'«, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 30, 173–179.
- Rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika: AR I-XXIII (1880–1976)*, JAZU, Zagreb.
- Stepanić, Gorana (2003a), »Retorika Marulićevih epistolarnih tekstova«, *Colloquia Maruliana*, XII, 41–53.
- Stepanić, Gorana (2003b), »Marulićevi latinski paratekstovi«, *Colloquia Maruliana*, XII, 59–69.
- Stipčević, Aleksandar (2005), *Socijalna povijest knjige u Hrvata*, knjiga II, Školska knjiga, Zagreb.
- Syndram, Karl Ulrich (2009), »Estetika alteriteta: književnost i imagoški pristup«, s engleskog prevela Zrinka Blažević, u: *Kako vidimo strane zemlje*, Uvod u imago-logiju, priredili: Davor Dukić, Zrinka Blažević, Lahorka Plejić Poje, Ivana Brković, 'srednja europa', Zagreb, 71–81.
- Vince, Zlatko (1978), *Putovima hrvatskoga književnog jezika*, SNL, Zagreb.

ZNAKOVI META- I INTERTEKSTUALNOSTI U ZORIČIĆEVIM PREDGOVORIMA

Sažetak

Predgovori Zoričićevih tiskanih djela (*Aritmetika...*, 1766.; *Osmina dilovanja...*, 1765; *Zrcalo...*, 1780.; *Uprava...*, 1781.) proučavaju se kao paratekstovi koji uokviruju djelo i kao osobite poslanice čitatelju. U njima se očituje (auto)refleksivnost te dijalog sa širim krugom primatelja i s književnom tradicijom pa se u tekstovima komponiranim u skladu s normativnim obrascima iščitavaju uobičajene i manje obične formule i citati (od konvencionalnih oznaka autorske skromnosti do uporabe kontaktnih sinonima). Konvencionalni znakovi metatekstualnosti (kao govora o vlastitu tekstu) i intertekstualnosti (kao komunikacije s drugim tekstovima, svjesne ili implicitne kao odraz lektire) u proučavanju predgovorima upućuju i na posebnosti Zoričićeva stila, koje su posebnosti očite i u intenciji razlikovanja govora s obzirom na temu i adresate kao i s obzirom na protok vremena.

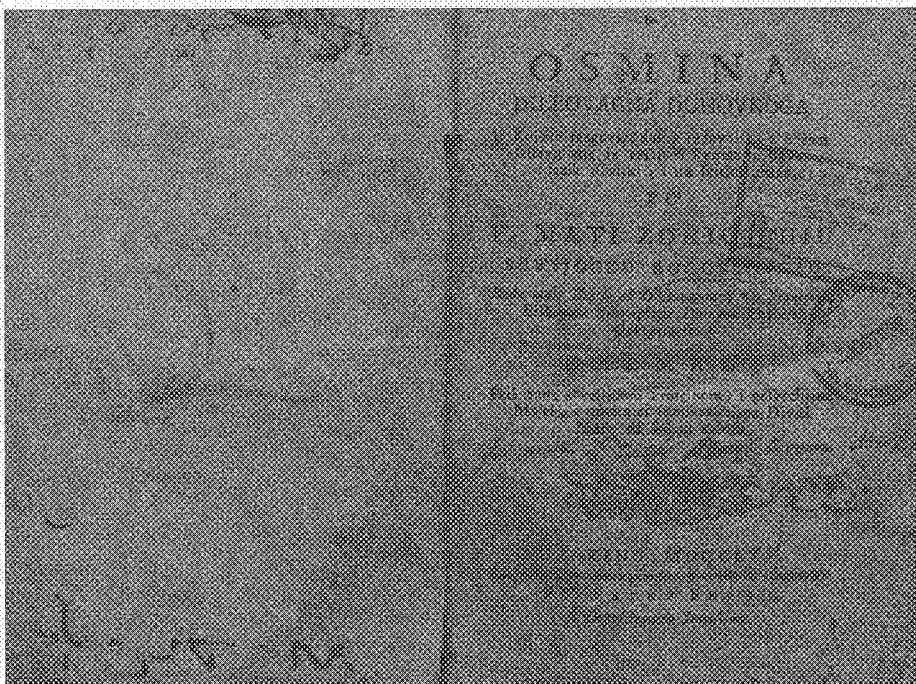
Ključne riječi: paratekst, poslanica, citatnost, intertekstualnost

ELEMENTS OF META- AND INTERTEXTUALITY IN ZORIČIĆ'S PREFACES

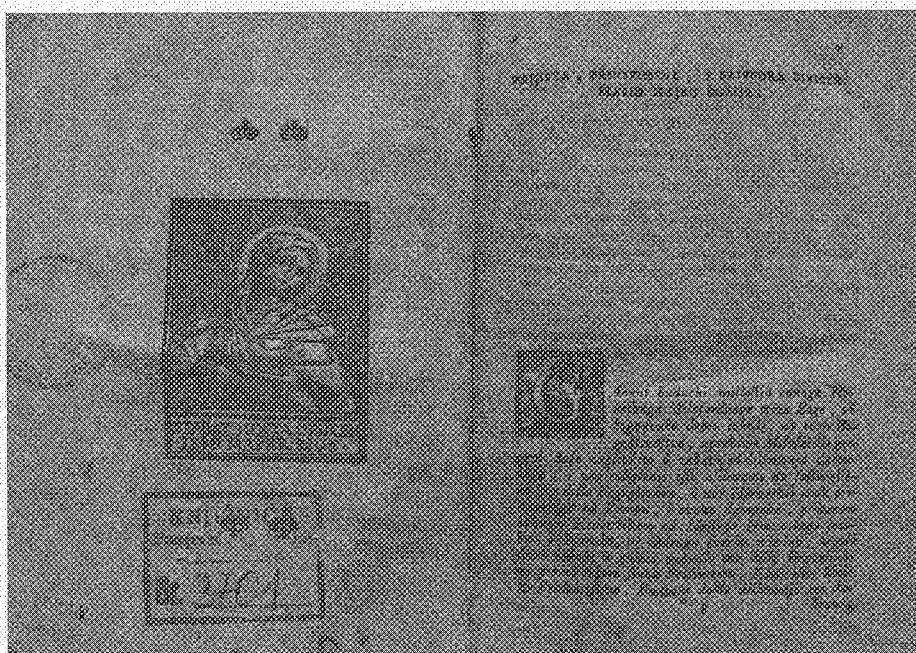
Summary

The Prefaces of Zoričić's printed texts (*Aritmetika...*, 1766; *Osmina dilovanja...*, 1765; *Zrcalo...*, 1780; *Uprava...*, 1781) are studied as paratexts that round his work and as special epistles to the reader. They are characterized by (auto)reflexivity as well as a dialogue with a wider circle of recipients and the literary tradition so that the texts composed according to the normative patterns reveal common and less common formulas and citations (from the conventional expressions of author's modesty to the use of contact synonyms). The conventional signs of metatextuality (as speech on the author's own text) and intertextuality (as communication with other texts, intentional or implicit) in the prefaces refer also to the special characteristics of Zoričić's style, the same characteristics being obvious also in the intention of using different kinds of speeches: according to the topic and addressees, and according to the specific time of origin of particular texts.

Key words: paratext, epistle, citation, intertextuality

Naslovnica *Osmine* fra Mate Zoričića, Ancona 1765.

Prva stranica teksta *Osmine* fra Mate Zoričića

Katica Krešić

SLOVOPISENE ZNAČAJKE DJELA OSMINA DILLOVAGNA DUHOVNOGA FRA MATE ZORIČIĆA

Izvorni znanstveni članak
UDK 811.163.42(091)"18"

Uvod

Mate Zoričić, dalmatinski franjevac iz 18. st., objavio je 1765. godine u Jakinu (Anconi) djelo *Osmina dillovagna duhovnoga* namijenjeno redovništvu koje se služilo hrvatskim jezikom. U podnaslovu te nabožne knjižice autor ističe da ju je sastavio *iz različiti kgniga u slavni jezik illiricki*. U ovom se radu pokazuje kako je franjevac Mate Zoričić¹ (Pakovo Selo, 1723. – Šibenik, 1783.) latinicom zapisivao foneme hrvatskoga jezika u djelu *Osmina*

¹ Mate Zoričić rodio se u Pakovu Selu 1723. godine. Studirao je filozofiju u Makarskoj, bogosloviju vjerojatno u Šibeniku. Bio je lektor bogoslovije u Šibeniku, župnik župe Varoš u Šibeniku, učitelj mladeži i gvardijan u šibenskom samostanu. Umro je u Šibeniku 1783. god. Među najpoznatijim njegovim tiskanim djelima je *Aritmetika u slavni jezik illiricki sastavgliena i na svitlost data za korist targovaca i vladahocza kurchgnega istoga naroda*, u Jakinu, po Petru Ferri, 1766., *Osmina dillovanja duhovnoga u kojoj se razgovara duscia redovnicka z Bogom, sastavgliena iz različiti kgniga u slavni jezik illiricki / i na svitlost data po f. Mati Zoricichiu, stioczu bogoslovczu ...*; u Jakinu, po Petru Ferri, 1765., *Uprava mnoggo korisna ispovidnika kojamu kaxe kakkose ima nossiti prama svojim pokornici u niki dogagiai j mucnii kojimuse na pristogliu od ispovidi olti sakramenta od s. pokore cesto dogagijaju /sastavgliena i na svitlost data po f. Mati Zoricichiu/, u Mlezi, po Ivanu Constantinu, 1781., *Zarczalo različiti dogagiai olti prilika za duscie pravovirni uputiti putem od spasseгна : skupgliene i prinesene iz različiti kniga u slavni jezik Illiricki i na svitlost date /po f. Mati Zoricichiu, stioczu bogoslovczu/, knigha 1–2; u Mleci, po Ivanu Costantinu, 1780. U rukopisu je ostalo još nekoliko vjersko-poučnih tekstova. Posebno mjesto zauzima fra Matina *Aritmetika* čiji je pretisak objavila Gradska knjižnica Juraj Šižgorić u Šibeniku 1995. god. Sadržajno praktično koncipirana, pisana štokavskom ikavicom *Aritmetika* se ubraja među prve hrvatske računске priručnike koji su od posebne važnosti: *Njihovo značenje nije samo doprinos struci, nego su vrlo zanimljivi i s jezičnoga stajališta kao važni izvori za proučavanje jezika, osobito nazivoslovlja. Pokazuje se da se upravo u njima počelo stvarati hrvatsko računsko nazivlje i da su neki nazivi, koje smo držali Stullijevim i Šulekovim tvorenicama, potvrđeni već tada* (Ptičar, 2004: 173).**

dillovagna duhovnoga. Izdvojeni primjeri pokazuju u kojoj je mjeri autor bio dosljedan vlastitomu izboru. Za predstavljanje Zoričićeva slovopisnoga sustava važne su dvije odrednice – prostor i vrijeme autorova života i djelovanja u kontekstu književnopovijesnoga stanja hrvatskoga jezika. Riječ je o šibensko-zadarskoj regiji i drugoj polovici 18. stoljeća, dakle o preporodnome vremenu. Druga polovica 18. stoljeća bila je vrijeme stilizacije i širenja novoštokavske osnovice, plodnoga leksikografskog i gramatičarskog rada koji je *bio odraz jednog novog književnojezičnog strujanja koje se iskazivalo posebnom brigom za standardizaciju književnoga izraza i za unifikaciju grafije* (Moguš, 1993: 121). Stanje slovopisa koje se očitava u Zoričićevoj *Osmini* prethodilo je Gajevoj slovopisnoj reformi koja je s neznatnim preinakama danas u uporabi. Latinični slovopis prije preporoda nije imao svoju normu, izražene razlike u većoj ili manjoj mjeri nisu bile vidljive samo u četirima hrvatskim grafijskim regijama², nego su se uočavale i u istoj regiji, pa i u tekstovima istoga autora. Stoga se obično pri opisu slovopisa nekoga teksta iz toga vremena može govoriti o prevladavanju regionalnih slovopisnih karakteristika i o vlastitome izboru pri čemu su i jezični i knjiški dodiri imali svoj udio. Ti su dodiri kroz pastoralne, ali i druge aktivnosti, omogućili raznovrsne jezično-literarne utjecaje u djelima franjevac.

U vrijeme Zoričićeva djelovanja Hrvati dakle nisu imali ujednačen latinični slovopis, nego su pisali po uzoru na latinski, talijanski, mađarski ili njemački. Toj šarolikosti prinosilo je i miješanje i modificiranje pojedinih sustava osobito u onim primjerima koji su oslikavali nepodudarnost fonološkoga sustava hrvatskoga jezika i jezika uzora. *Maretićeva su istraživanja pokazala da je latinica dolazila Hrvatima u dva smjera: iz latinskoga i talijanskoga izvora preuzimali su je u južnoj Hrvatskoj, a iz mađarskoga u kopnenoj. To je osnovni razlog da je latinička grafija za jezik hrvatske književnosti od početka neujednačena* (Moguš-Vončina, 1969: 62). Najrazličitije slovopisne realizacije odnosile su se na bilježenje nepčanika jer ih u grafiji jezika uzora nije bilo ili nisu bili jedinstveni. *Pisanje tih fonema predstavljalo je problem i na sjeveru i na jugu. Rješenje će se naći u dijakritičkim znakovima kojeg je plodno zrno već na samome početku pisanja latinicom bilo u upotrebi...* (Moguš, 1995:73). Budući da se u onodobnim tekstovima kod istoga autora zapažaju različiti načini bilježenja istih fonemskih vrijednosti, iako je često riječ o autorovoj nedosljednosti, treba uzeti u obzir i pozicijsku uvjetovanost koja je nekima bila poznata pri označavanju pojedinih fonema, mogućnost tiskarskih propusta³, preuzimanje rješenja u stranim vlastitim imenima, preuzimanje načina obilježavanja u riječima stranoga ili

² Vidi Vončina, 2000: 1495–1509.

³ Vidi Kuna, 1967: 30.

crkvenog podrijetla prema latinskome izvoru, a nekada je na izbor moglo utjecati i autorovo razumijevanje etimologije određene riječi.

U radu se najprije predstavljaju načini bilježenja fonema koji imaju više slovnih realizacija.

Slovopis u fra Matinoj *Osmini*

Zadarsko-šibenska regija kojoj zavičajno i svojim djelovanjem pripada fra Mate Zoričić prostor je gdje su nastali najstariji latinicom pisani spomenici na hrvatskome jeziku (*Red i zakon zadarskih dominikanki*, Zadar, 1345., *Šibenska molitva*, Šibenik, 14. st. i sl).

Pioniri hrvatske latiničke grafije poslužili su se grafijom stvorenom, doduše, za jedan jezik – latinski, ali primjenjivanom u mnogim jezicima. Južna je Hrvatska, u kojoj se latinica u nas najprije počela upotrebljavati, preuzimala to pismo u stvari kao pismo dvaju jezika: latinskog i talijanskog (Moguš-Vončina, 1967: 66).

Grafija Zoričićeva djela *Osmina dillovagna duhovnoga* je latinica talijanskoga tipa. Za 18 fonema (koji se slovnom realizacijom razlikuju od suvremenoga obilježavanja) Mate Zoričić primjenjuje sljedeća slova rješenja:

Tablica 1. Zoričićeva slovopisna rješenja u *Osmini dillovagna duhovnoga*⁴

Fonem	Slova	Fonem	Slova
/c/	cz, c, ck	/i/	gl(i), li
/č/	ç, c, ch, cg	/ñ/	gn, nj, ni
/ć/	ch(i), cch(i), g	/r/	ar
/ž/	g(i), ggi, di	/s/	s, f, ff
/f/	f, ph, ff	/š/	šc, šci, ss, ff, cf, sc, s
/g/	g, gh	/t/	t, th
/i/	i, j, y	/u/	u, v
/j/	j, i	/v/	v, u
/k/	k, q, c	/ž/	x

Vrijednost fonema /c/ Zoričić bilježi s pomoću *c* i *cz*. Brojniji su primjeri u kojima se pojavljuje dvoslov *cz*: *czablo* 10, 44, *czarglienim* 63, *czarqui* 16, *czarvati* 28, *czvatechi* 16, *golubicza* 115, *grifniczi* 9, *izkriczu* 20, *kuczagne* 91, *molijocz* 143, *prigovaralicza* 123, *zvoncza* 134. Slovo *c* bilježi se u vri-

⁴ Slova istoga fonema navedena su redom prema čestoci.

jednosti fonema /c/ pretežito ispred prednjih vokala, što pokazuju i primjeri s izvršenom sibilizacijom: *jednacim* 41, *muci* 93, *nahuci* 15, *ogranici* 46, *svitovgnaci* 4, *puci* 122. Autor nije samo nedosljedan pri bilježenju vrijednosti fonema /c/ s obzirom na spomenutu glasovnu promjenu (*grifcniczi* 9, *jagncem* 86, *cine* 106, *ceffarstva* 58, *Francefcku* 160), nego čak iste riječi bilježi različito s obzirom na vrijednost fonema /c/: *Divicze* 9, *Divici* 26, *sarcze* 12, *farce* 19, *funcze* 29, *funce* 29. Slučajna je pojava jedini primjer bilježenja fonema /c/ s pomoću *ck* – *mifeck* 91. Prema Maretiću⁵ dvoslov *cz* pojavljuje se uglavnom kod kajkavskih pisaca, dok Kuna⁶ na osnovi analize Laštrićeve grafije uočava da većina predstavnika talijanske grafije ima *cz*, Dubrovčana i Dalmatinaca uglavnom *z* pa dalje upućuje na konstataciju da je dvoslov *cz* pojava u onodobnoj i mađarskoj i talijanskoj grafijskoj orijentaciji.⁷ *Za označavanje glasa c većina slavonskih pisaca ne preuzima rješenje cz, nego c* (Moguš, Vončina, 1967: 75).

Za fonem /č/ Zoričić bilježi dva jednoslova (*c*, *ç*) i jedan dvoslov (*ch*). Najzastupljenije je slovo *ç*: *baçene* 144, *çavli* 105, *çinniti* 5, *çuhati* XVIII., 65, *çuyfci* 21, *draçam* 105, *konopçichi* 35, *naçin* 30, *nahuçitegl* 75, *tarçe* 129, *Tomaçiteglia* 29, *vrutçe* 103. Primjeri *ciftoghiu* 15, *nichim* 54 i *vikovicgnoft* 44 pokazuju drukčije načine bilježenja fonema /č/ s pomoću *c*, *ch* i *cg*. Zoričić je dakle za fonem /č/ u svome tekstu koristio slova (*c*, *ç* i *ch*) čiju uporabu potvrđuju dosadašnje poredbene slovopisne analize najstarijih hrvatskih latiničnih tekstova.⁸ Među osamnaest načina bilježenja fonema /č/ Tomo Maretić⁹ ne navodi dvoslov *cg* koji susrećemo u jednome Zoričićevu primjeru – *vikovicgnoft* 44.

Za /č/ se pojavljuju sljedeća slova: *ch*, *chi*, *cch*, *cchi*, *g*. Načelo talijanskoga slovopisa o ulozi prednjih vokala nedosljedno je Zoričić primjenjivao kad je u pitanju slovni odraz fonema /č/, tj. uglavnom bilježi *ch* ispred prednjih vokala, konsonanata i na kraju riječi, a *chi* ispred stražnjih vokala. Primjeri za *ch*: *buduch* 1, *hichi* 134, *konopçichi* 35, *letuchim* 17, *mladich* 83, *nachi* 139, *smuchivahu* 133.

⁵ *cz* - u 46 pisaca (1574–1830) među kojima su svi Kajkavci a od Slavonaca samo Horvat, Maretić, 1889: 348.

⁶ Vidi Kuna, 1967: 28.

⁷ *Za Slavonce je naročito ilustrativna Lipovčićeva grafija u djelu Dušu čuvajuće pohođene, jer predstavlja, u izvjesnom smislu, završnu fazu razvoja mađarske grafije na tlu Slavonije...Lipovčićevo obilježavanje glasa c slovom c javlja se i u djelima prvih slavonskih pisaca, iako mađarska grafija za taj glas ima cz, što je vjerojatno, plod svjesnog ujednostavljivanja* (Kuna, 1967: 27).

⁸ Vidi Malić, 1997: 155, Maretić, 1889: 349, Čurković, 2008: 99, Kapetanović, 2003: 134, Moguš-Vončina, 1969: 65, Kuna, 1967: 31.

⁹ Maretić, 1889: 349.

Bilježenje *chi*¹⁰ ispred stražnjih vokala pronalazimo u primjerima: *po-mochiu VI.*, *poŃvechuijem VI.*, *zorićichiu I.*; ali i ispred prednjih: *chierju 87*, *ghibachiefe 121*, *opchienom 153*, *rechiechie 86*; u istoj je riječi troslov u različitom okruženju: *hochiuchiegna 11*. Redovito je samo ispred prednjih vokala i *cchi*: *bicchie 64*, *hocchie XXVII.*, *kucchie 23*, *trecchie XVII.*, *vecchie 33*, *zlocchie 98*. Samo su tri primjera u kojima se vrijednost fonema /č/ bilježi troslovom *cch*: *stecchi XXI*, *Trecchi 25*, *zlocchi 17* (pored *zlochia 47*).

Na mjestu gdje je danas fonem /č/ rezultat nove jotacije pojavljuje se *tj* i to:

- u zbirnim i glagolskim imenicama: *bratja I.*, 4, *izdanutja 20*, *nadanutjem 90*, *odanutje 120*, *propetje 109*;
- u instrumentalu vrste *i*: *miloŃtju II.*, 44, *oholoŃtju 25*, *linoŃtju 50*, *pa-metju 34* i
- u rednome broju treći: *treŃje 3*.

Budući da su ti primjeri u ovome tekstu isključivo vezani za novu jotaciju, skupina *tj* nije unesena u tablicu.

I grafemske kombinacije sa t koje je pronaŃao T. Maretić mogu se nje-govim riječima objasniti etimoloŃkim pisanjem (Ćurković, 2008: 106).

Autorovim se propustom moŃe smatrati jedinstveni primjer bilježenja spomenutoga fonema jednoslovom *g* – *vruginu 28* jer se ista riječ pojavljuje i s uobičajenim dvoslovom *ch* za vrijednost fonema /č/ – *vruchine 37*.

Prema načelima talijanskoga slovopisa slovo *g* ima izgovornu vrijednost *đ* ispred vokala prednjega reda. Zorićić biljeŃi fonem /j/ ispred vokala *e*, i jednoslovom *g*: *Angeoskoj VI.*, *izageŃc 21*, *nedoge 6*, *odregen 90*, *ogra-gen 47*, *pogargen 98*, *takoger III.*, *vigegna 48*. Ispred vokala stražnjega reda i središnjega *a* /j/ biljeŃi sa *gi*: *argiavog XVI.*, *dogagiaje 85*, 138, *megiu 13*, 136, *nahogiaju 99*, *poragia 81*, *probugiujenas 56*. Isti fonem biljeŃi i sa *di* u oblicima riječi *đavo* i *đak*: *diavlhu 12*, *diavolska 10*, 51, *diava 13*; *Diaka 26*, dok su dva primjera s udvojenim *g*: *meggiugne 29*, 30 i *zraggia 51*.

Talijanizirana su i slovopisna rjeŃenja koja se odnose na obiljeŃavanje fonema /l/. Ispred vokala stražnjega reda dvoslovu *gl* dodaje *i*: *Bogogliubji-vo I.*, *gliubavi 22*, *gliudma 41*, *korabgliu 114*, *kupgliujuchi 98*, *oxivgliujuchi 19*, *pgliujefc 27*, *popgliuhau 104*, *Trubgliu 3*, *zafagliujem*. Ispred prednjih vokala, konsonanata i na kraju riječi biljeŃi se *gl*: *agline 40*, 65, *izgubglegne*

¹⁰ S obzirom da su za juŃnu grafijsku zonu specifična rjeŃenja po uzoru na talijansku grafiju (Ńto će posebno očitó biti kod primjera za /h/ i /l/), mogli bismo reći i da je i koje se ne čita preuzeto iz talijanske grafije. Ono samo označava umekŃanost glasa /k/ (ili u našem slućaju i /t/), a iz navedenih primjera jasno je da se i iz ovih grafemskih skupina nije čitalo, jer se većinom nalazi ispred vokala (npr. *P pachiah 55*) (Ćurković, 2008: 106).

21, *odkupljenje VI*, *pametgliva* 143, *pogodgliv* 79, *uztrigliva* 38; *odkupitegl* 113, *spaffitegl* 20, 37, 105. Od takva se sustava odstupa u objema navedenim skupinama pa se ispred prednjih vokala bilježi *gli* u vrijednosti fonema /l/: *czarglienim* 63, *kraglieftva XX.*, *parvglie* 6, 63, *fastavgliena I.*, *zaslipgliene* 35, *xivgliegna XVII.*

U primjerima *kluč* 106, *klučem* 106 nije riječ o još jednoj slovnoj alteraciji za fonem /l/, nego o glasovnoj osobitosti odnosno o supstituciji lj>l karakterističnoj za pojedine organske idiome.¹¹

U cijelome tekstu prevladava bilježenje fonema /h/ dvoslovom *gn* bez obzira na poziciju u riječi odnosno bez obzira na vokalski slijed: *čignegna* 54, *dillovagna VI.*, *gnोजi* 6, *govoregnu* 82, *hottigne* 128, *kgniga I.*, *magne X.*, *obsluxegne I.*, *pokaragne* 36, *xivgliegna XV*, *VII.*, *spaffegne* 2, *znagna* 69, *uxgagne* 5. Tek nekoliko primjera u kojima se /h/ bilježi dvoslovom *nj* (*dillovanja V.*, *odkupljenja VI.*, *pošinovglenje VI.*) pojavljuje se u uvodnome dijelu teksta gdje su brojne glagolske imenice.¹²

U ovom se tekstu dočeti glagolskih imenica na *-nje* (dakle s dvoslovom) pojavljuju samo u uvodnome invokacijskom dijelu teksta. Budući da je ova knjižica *fastavgliena iz različiti kgniga u slavni jezik illirički*, vjerojatno je riječ o utjecaju Zoričiću dostupne literature.

Brojne su nedosljednosti u bilježenju fonema /s/ na što posebice upućuju iste riječi bilježene različito: *spasitegl* 21, *spaffitegl* 19, 37, *spaffitegl* 98, 105; *spaffegne* 1, *spaffegne* 3; *posfa* 42, *posfa* 5; *farce* 19, 24, *sarze* 19, 24; *syna* 36, *fyn* 2.

Prijedlog *s/sa* redovito označuje slovom *s* uz koji stoji izostavnik: *s'linostju* 50, *s'okom XIX.*, *s'onizim*, *VII.*, *s'pridgnim* 57, *s'ričma* 144, *sa svetim* 156, *s'vellikom I.*, *s'verugami* 96.

U intervokalnome položaju fonem /s/ bilježi se sa *ff*: *jeffili* 2, *offugegne* 19, *offugen* 19, *Piffahocza* 12, *spaffegne* 3, *spaffitegl* 98, 105, *posfa* 5, *vißoko* 106. Takav način obilježavanja navedenoga fonema Tomo Maretić u *Istoriji* spominje kod jednoga pisca (Bernardin) i to veoma rijetko.¹³

Fonem /s/ između vokala bilježi se sa *f* u primjerima gdje je enklitika napisana sastavljeno s riječi uz koju stoji: *ettofe* 82, *ovvoſu VIII.*, *uſe* 84, kao i u nekoliko imenica: *mi feck* 91, *posfa* 42.

Za vrijednost fonema /š/ prevladava bilježenje sa *ſc*: *Dopuſctegnem I.*, *duſco* 3, *immadoſce VIII.*, *izageſc* 21, *joſc XI.*, *oçiſcchiena XX.*, *pogardiſc* 37,

¹¹ Vidi Šimundić, 1971: 77, Peco, 1985: 116, Brozović-Ivić, 1988: 14.

¹² Ovu sporadičnu pojavu u glagolskim imenicama kod Filipa Laštrića Herta Kuna vidi kao namjerno pisanje sa završetkom – *nje* radi etimologiziranja (Kuna, 1967: 33).

¹³ Vidi Maretić, 1889: 362.

islidifce VIII., spafifc 18, starifcina I., ućinifce 3, utifcegne 38, znadeſce VII. dok se ispred *a* bilježi sa *ſci*: *dofcia 26, nesluſciaj 49, pro ſciaſto 129, ſluſcia 64, ſciaglie 96*. Ostali načini slovnoga označavanja fonema /š/ rijetki su: sa *ſc* – *poſctegne 1, promiſcgliaigne XVII., ſcinna 7, ſcēſto 150*; sa *s-sirrina 7, pripravlias 157*; *cf- ducfami VI.*; *ſſ* – *Priuzviſſena I*. Karakteristika je mađarske slovopisne orijentacije udvojeno *f*, a tek dva primjera u ovome korpusu pokazuju da je riječ o slučajnoj pojavi: *nafſe, tarpgliaſſe VI*.

Proučavajući slovopis starijih hrvatskih tekstova zadarsko-šibenskoga kruga u svezi s realizacijama fonema /š/ Dijana Ćurković zapaža: *Najviše različitih bilježenja pronalazimo u F (Historija od Filomene, fra Ivan Zadravin, Venecija, 1672. i 1702.)*, gdje je /š/ ostvaren s pomoću pet grafema. *Ovaj podatak iznenađuje, jer govorimo o najmlađem djelu u korpusu, a samim time očekivali bismo ujednačenja rješenja nego kod prethodnika, kao što će biti slučaj s bilježenjima glasova /ć/ i /l/* (Ćurković, 2008: 104). Dakle ni nakon više od pola stoljeća u spomenutoj regiji broj se slovnih realizacija za navedeni fonem nije smanjio.

Slovo *h* bilježi se uz *g* kada *g* zadržava svoju vrijednost: *Bogh 10, draghi 17, 20, ghibachiecf 121, ghinem 38, mnoghe 30, napoghibili 112, 113, noghe 129, poghiha 113, slughe 71, 80, tughe 54, 93, 100*. Kao znak duljine *h* se bilježi na kraju sloga u zamjenicama: *tèh (te) 83, tih (ti) 11, 12, mih (mi) 10, tòh (to) 84, 87, 88, 91*.

Od svih slovnih realizacija fonema hrvatskoga jezika koje se razlikuju od suvremenoga stanja Zoričić je najdosljedniji u obilježavanju samoglasnoga *r* i fonema /ž/. Samoglasno *r* bilježi sa *ar*: *czarvati 28, darxaſce 56, karv 93, marziſc 52, milloſardje 114, parvglie 111, ſarce 12, 19, tarçe 129, targnem 104*. Slovna vrijednost fonema /ž/ realizira se sa *x*: *barxe 85, darxan 19, ponixenſtva 25, ruxnochia 31, xah 102, xirima 37, xivot 19*.

Zoričić je prilično dosljedan u obilježavanju fonema /f/ jednoslovom *f* izuzimajući nekoliko vlastitih imenica u kojima se pojavljuje latinski dvo-slov *ph* u vrijednosti navedenoga fonema- *Ephesianom 7, Pharifea 16*, ili udvojeno *ff*- *uffagne 38, 54, uffatifc 67*.

Pod utjecajem latinskoga slovopisa, ali i načina obilježavanja u tekstovima svoje subraće, Zoričić¹⁴ fonem /k/ uz redovito obilježavanje sa *k*, bilježi i sa *q* ispred *u*, i to u istoj riječi: *carqui 16, carqueni 77, czarque 48, 75, czarquu 115*.

Pojedinačni su primjeri dvovrsnih bilježenja istoga fonema u fra Martinovoj *Osmini* rijetki i odnose se na označavanje fonema /u/ (pored označavanja slovom *u*) slovom *y* (*ſyn 37, ſyna 36*), fonema /v/ (pored označavanja

¹⁴ Vidi Kuna, 1976: 37, Pranjković, 2000: 16.

slovom v) slovom u (*czarquu* 115, *opraudati* 59, *uragove* 54), fonema /k/ (pored slova k) sa c (*Jacova* 31).

Herta Kuna iz Laštričeva Predgovora *Nedičniku* izdvaja autorovo objašnjenje o pisanju slova *i* želeći ukazati da nisu uvijek autorovi propusti niti shvaćanja uzrok višestrukim slovopisnim rješenjima, nego su u pitanju i *moćnosti stamparija: Slovo grčko y ipsilon služi za i produženo; ovo niti e moja bila voľa ni odluka stavľati, nego il dvostruko ij il accentato i. Ali stampatur nie ovie zadosta imao, a saliti ji trošak bi bio velik, zato vaľade mi zagrlit ipsilon za i produženo, na priliku verborum: rijčij illi ricix illi ryčy – sve je isti razum* (Kuna, 1967: 37).

Osim funkcionalnoga udvajanja kojim se nedosljedno obilježava fonem /s/ u intervokalnome položaju (*ff*), preostala česta suglasnička udvajanja oznaka su kvantitete sloga.

Zaključak

Djelo *Osmina dillovagna duhovnoga* fra Mate Zoričića nastalo je skoro pola stoljeća prije Gajeve slovopisne reforme, kad je bilo uobičajeno da se isti fonem predočuje s više slovnih rješenja. Ako uzmemo u obzir i rijetke primjere označavanja jednoga fonema različitim slovima, pronalazimo da je osamnaest fonema u Zoričićevu tekstu obilježeno drukčije nego što se danas bilježi u hrvatskoj latinici suvremenoga hrvatskog jezika. Za svaki fonem koji ima više slovnih odraza prevladava jedan način bilježenja. Najviše se rješenja pojavljuje za *ć*, *đ*, *lj* i *š*, a najdosljednije je obilježavanje samoglasnoga r (*ar*) i fonema /ž/ (*x*).

Utjecaj talijanskoga slovopisa izražen je s obzirom na položaj fonema odnosno vokalno okruženje, a načelo o ulozi vokala prednjega reda najdosljednije je primijenjeno pri bilježenju fonema /ž/ i /í/. Različitosti su u nekim primjerima rezultat pozicijske uvjetovanosti, utjecaja drugih tekstova npr. pri pisanju vlastitih imena, a ponegdje se nameće i zbunjuje pitanje izgovorne vrijednosti pojedinih fonema, što nije slovopisni problem (*Ephefianom* 7, *Pharifea* 16). U tom šarolikom slovopisnom prikazu pojavljuju se pojedinačni primjeri jedinstvenoga obilježavanja nekih fonema kao npr. za /ć/ jednoslov g (*vruginu* 28), *cf* za /š/ (*ducfami* VI), *ck* za *c* (*mifeck* 91), *cg* za *č* (*vikovicgnof* 44). Uz te najvjerojatnije slučajne propuste kao i neznatne primjere označavanja istih fonema različitim slovima u istim riječima, može se konstatirati da je s obzirom na vrijeme kad je tekst nastao Zoričić ostao prilično dosljedan svomu slovopisnom izboru koji se zasniva na talijanskim slovopisnim uzorima.

Literatura

- Brozović, Dalibor, Ivić, Pavle (1988), *Jezik srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski*, JLZ »Miroslav Krleža«, Zagreb
- Čurković, Dijana (2008), »Palatali u latiničnoj grafiji pisaca zadarsko-šibenskoga kruga XIV. –XVII. stoljeća«, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, knj. 34, Zagreb 95–114, Kapetanović, Amir (2003), »Jezične značajke i leksikografska obrada fra Ivanove Filomene iz XVII. stoljeća«, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 29, Zagreb, 2003., 131–156.
- Kuna, Herta (1967), »Jezik fra Filipa Laštrića, bosanskog franjevca XVIII vijeka«, *Djela ANUBiH*, knj. XXVII, Odjeljenje istorijsko –filoloških nauka, knj. 15, Sarajevo
- Lisac, Josip (1996), *Hrvatski dijalekti i jezična povijest*, Matica hrvatska, Zagreb
- Malić, Dragica (1997), »Nedoumice u transkripciji stare hrvatske latinice«, *Suvremena lingvistika*, 43–44, 1–2, Hrvatsko filološko društvo, Zagreb, 153–168.
- Maretić, Tomo, (1889), *Istorija hrvatskoga pravopisa latinskijem slovima*, JAZU, Zagreb
- Moguš, Milan, Josip Vončina (1969), »Latinica u Hrvata«, *Radovi zavoda za slavensku filologiju*, 11, Zagreb, 61–81.
- Moguš, Milan (1995), *Povijest hrvatskoga književnoga jezika*, Nakladni zavod Globus, Zagreb
- Peco, Asim (1985), *Pregled srpskohrvatskih dijalekata*, Naučna knjiga, Beograd
- Pranjković, Ivo (2000), *Hrvatski jezik i franjevci Bosne Srebrene*, Matica hrvatska, Zagreb
- Ptičar, Adela (2004), »Prvi hrvatski računski priručnici«, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 30, Zagreb, 173–179.
- Šimundić, Mate (1971), *Govor Imotske krajine i Bekije*, u: *Djela ANU BiH, XLI, Odjeljenje društvenih nauka*, knj. 26, Sarajevo
- Vončina, Josip, (2000), » Iz dopreporodne hrvatske latinice«, *Forum*, mjesečnik Razreda za književnost HAZU, knj. 72, 10/12, Zagreb, 1495–1509.

**SLOVOPIŠNE ZNAČAJKE DJELA *OSMINA DILLOVAGNA DUHOVNOGA*
FRA MATE ZORIČIĆA*****Sažetak***

U radu se predstavljaju najvažnije slovopisne značajke djela *Osmina dillovagna duhovnoga* Mate Zoričića, dalmatinskoga franjevca iz 18. stoljeća. Ukazuje se na slovne realizacije fonema koji se predočuju s više slovni rješenja u Zoričićevoj latinici talijanskoga tipa. Najviše se različitih bilježenja pojavljuje za foneme /č/, /ʒ/, /ǎ/ i /š/. Utjecaj talijanskoga slovopisa izražen je s obzirom na položaj fonema odnosno vokalno okruženje, a načelo o ulozi vokala prednjega reda najdosljednije je primijenjeno pri bilježenju fonema /ʒ/ i /ǎ/. Navedeni primjeri pokazuju da je autor ostao prilično dosljedan vlastitomu izboru.

Ključne riječi: slovopis, Mate Zoričić, 18. stoljeće

**THE SPELLING CHARACTERISTICS OF *OSMINA DILLOVAGNA DUHOVNOGA*
BY FRA MATE ZORIČIĆ*****Summary***

This work represents the most important spelling features of the work *Osmina dillovagna duhovnoga* by Mate Zoričić, dalmatian Franciscan from the 18th century. It points to the letter realization of phonemes, which are presented with more letter solutions in Zoričić's Latin alphabet of Italian type. Most of the different recordings appear for the phonemes /č/, /ʒ/, /ǎ/ and /š/. Influence of the Italian spelling is expressed considering to the position of phonemes and vocal environment, and the principle about the role of vocal front row is consistently applied in the recording of the phonemes /đ / and /ǎ/. These examples indicate that the author has remained fairly consistent to his own choice.

Key words: spelling, Mate Zoričić, 18 century

Luciana Boban

DISCIPULUS REDIVIVUS I ZORIČIĆEVO ZRCALO

Izvorni znanstveni članak
UDK 821.163.42.09 Zoričić, M.

Uvod

Zoričićevo *Zrcalo* (puni naslov: »Zarczalo različiti dogagiai olti prilika za duscie pravovirni uputiti putem do spassegna. Skupgliene, i prinesene iz različiti kniga ù slavni jezik Illirički, i nà svitlost date po F. Mati Zoričichiu stioczu boggoslovczu Reda Male Bratje od Obsluxegna S. O. Franceska, Provincie Prismetogh Odkupiteglia u Dalmatij«), kako u samom predgovoru autor naglašava, ima svrhu izložiti primjere i čudesa koji će kršćane ponukati na nastojanje oko vlastitoga spasenja. Također naglašava da su mnogi pisci već iznosili različite događaje i čudesa, ali još nitko na ovakav način na hrvatskom jeziku. Budući da na kraju predgovora za jedan od svojih izvora navodi i fra Jerolima Filipovića, Zoričić time svjesno naglašava razliku između svoga *Zrcala* i Filipovićeve djela *Propovidagnie nauka karstjanskoga*. Što sve čini te razlike izlaže se u drugom dijelu rada. Zoričić se zatim izravno obraća čitatelju i »svakom starješini«, te se može zaključiti da njegovi adresati nisu bili isključivo svećenici kojima bi *exempla* dobro došla pri sastavljanju nedjeljnih propovijedi, nego i svaki pojedinac koji je spreman primijeniti njihove poruke na vlastiti život. Uz Filipovića Zoričić u predgovoru navodi još dva osnovna izvora: zbirku propovijedi *Discipulus redivivus* i zbirku primjera *Giardino* Seraphina Razzija. Rad u dva dijela donosi pregled triju navedenih Zoričićevih uzora, što se može pokazati i korisnim i znakovitim, uzimajući u obzir težu dostupnost tih djela širem krugu čitatelja (posebno zbirke *Discipulus redivivus*), a sam njihov pregled upućuje na sličnosti i razlike između njih i Zoričićeva djela.

Inače, *Zrcalo* se pokazalo kao izrazito utilitarno djelo, koje jednostavno prema temama navodi »gole« primjere, bez neke jasnije poveznice među njima i bez popratnih pojašnjenja, te se postavlja pitanje koliko je ono kao takvo moglo djelovati odgojno i didaktički. Pored toga upitna je i odgoj-

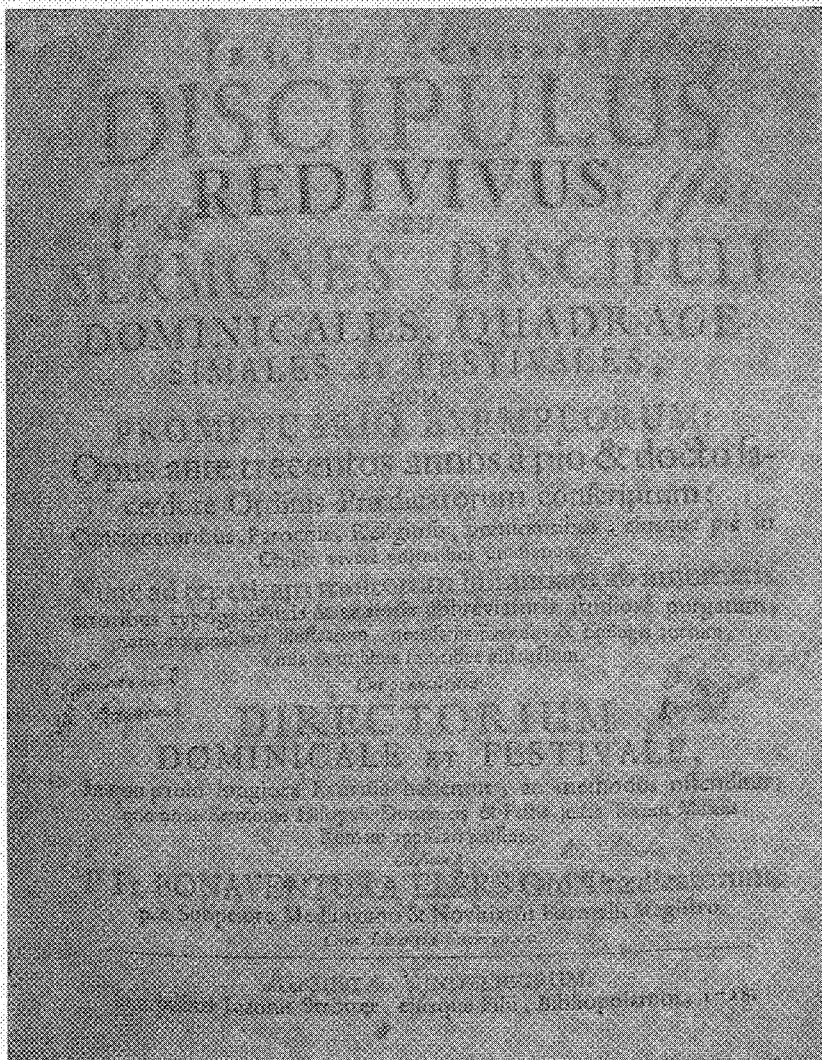
na dimenzija samoga sadržaja primjera, koji na prvi pogled potiču više na praznovjerje nego na prosvjećenje puka. Međutim, usporedbe sa Zoričićevim uzorima pokazuju da Zoričić ni u kojem slučaju nije iznimka prosvjetiteljskog djelovanja, te da je, naprotiv, dio (homiletičke) višestoljetne tradicije koja promišljeno i sustavno iznosi puku vjerske istine upravo na način koji je kod konkretne publike bio vjerojatno i jedini produktivan. Što se tiče samoga naziva djela, »zrcalo« ima višestruku simboliku. Naime, često su naslovi djela različita sadržaja kroz srednji i novi vijek u sebi uključivala metaforu »zrcala«. Primjerice, u naslovu djela *Speculum astronomicum* renesansnoga hrvatskog filozofa Federika Grisogona, »zrcalo« označuje »spoznaju koja ne dohvaća 'pravu istinu', nego je spoznaje preko odsjaja, odraza«, a »između istinske spoznaje i zrcalnog odraza postoji jaz koji se ne može premostiti«, te je »to zrcaljenje jedini (čovjeku, prirodno) mogući, zaobilazni pristup istini«, a zanimljivo je dodati da se »u tom novoplatoničkom smislu rabi se metafora zrcala i u Prvoj poslanici Korinćanima (1 Kor 13.12.)« (Girardi-Karšulin, 2007: XIV). U slučaju Grisogonova djela riječ je o matematičkoj »zrcalnoj« spoznaji, što se ne odnosi na većinu djela s takvim naslovom. Iako sadržaj Zoričićeva *Zrcala* nije matematika, ne može se isključiti mogućnost da je Zoričić djelu dao naslov motiviran upravo matematičkim promišljanjima o »zrcalnoj spoznaji«, posebno uzimajući u obzir činjenicu da je i sam napisao matematički priručnik.

1. DISCIPULUS REDIVIVUS

*Discipulus redivivus*¹ je zbirka propovijedi i primjera podijeljenih prema nedjeljama u godini. Za izdanje iz 1728. godine prikupio ih je Bonaventura Elers, prema već tri stoljeća poznatom djelu Iohanna Herolda (1418.). Sama zbirka sadrži [16]+1224+[40] stranica, dimenzija 20.5 × 16.8 cm, s uvezom od kože i mjestimično oštećenim hrbatom. Na naslovnici postoji naznaka: »*Ex libris P. Domni Ostojić 1901.*«, a na poleđini korice: »*P. D.*

¹ Potpuni naslov glasi: »DISCIPULUS REDIVIVUS / SEU / SERMONES DISCIPULI / DOMINICALES, QUADRAGESIMALES ET FESTIVALES, / CUM PROMPTUARIO EXEMPLORUM: / Opus ante trecentos annos a pio & docto sacerdote Ordinis Praedicatorum conscriptum; / Concionatoribus, Parochis, Religiosis, Poenitentibus, aliisque pie in Christo vivere volentibus / utilissimum: / Nunc ad repetitam multorum instantiam ab innumeris erroribus typographicis & taediosis / abbreviaturis studiose purgatum, / notis marginalibus illustrarum [*sic!*], necessariis Exordiis & Epilogis auctum, / variis & utilibus Indicibus instructum. / Cui praemittitur / DIRECTORIUM / DOMINICALE ET FESTIVALE, / In quo paulo longiora Exordia habentur, ac methodus ostenditur, / quomodo Sermones Discipuli Dominicis et Festis juxta Ritum Missalis / Romani applicari possint: / Collectum a / P. FR. BONAVENTURA ELERS Ord. Praedicatorum, / p. t. Subpriore Medlingano & Novitiatus Formalis Magistro / Cum Licentia Superiorum. / AUGUSTAE VINDELICORUM. / Sumptibus Joannis Strötter, ejusque Filli, Bibliopolarum, 1728.«

O. 1905.«² Uz uvodni dio s paratekstovima (predgovor, cenzura, posvete, dopuštenja) zbirka je podijeljena na dva osnovna dijela.

Slika 1. Naslovna stranica zbirke »Discipulus redivivus« iz 1728. godine

U uvodnom nenumeriranom dijelu, nakon naslovne strane, slijedi *Divisio et series Operis (Podjela i redosljed djela)*, u kojem se navodi sadržaj

² Navedena zbirka *Discipulus redivivus* (1728.) nalazi se u knjižnici Franjevačkoga samostana na Humcu, kao i njezino starije, Heroldovo, izdanje *Sermones Discipuli* (1510.). Ovom prilikom zahvaljujem djelatnicima knjižnice, kao i franjevcima samostana na Humcu, na tome što su mi ustupili na korištenje ove rijetke i vrijedne primjerke.

djela koji slijedi nakon *Rasporeda*: I. nedjeljni dio, s rubnim bilješkama, kratkim uvodima i zaključcima, te mnogim novim kazalima za lako pronalaženje i prilagođavanje za svetkovine, praznike i blagdane; II. korizmeni dio podijeljen na tri dijela na isti način, s rasporedom i sažetkom svih propovijedi; III. blagdanski dio koji prikazuje propovijedi o svetima, s dvostrukim kazalom propovijedi i tema, kojima prethodi *Raspored blagdanski*, obuhvaćajući malo opširnije uvode za blagdane preko godine; IV. skup primjera marijanske etike, tj. o čudesima B. D. Marije i o različitim primjerima vrlina i mana, također s potrebnim kazalom (str. I).³ Nakon toga dolazi posveta biskupu: *Reverendissimo ac perillustri Domino, Domino Joanni Gotthardo dominico Vöhlín de Frickenhausen* (str. II).

Zatim slijedi predgovor urednika Bonaventure Elers (ne može ga se nazvati autorom), naslovljen *Reverendissime ac per-illustris Domine, Domine et Patrone perquam gratiose &c.*, u kojem pojašnjava motive pisanja osvrćući se na originalno Heroldovo djelo, a obraćajući se biskupu kojemu je djelo posvećeno. Elers navodi da su dva izvora naše religije – vjera i pokornost božanskim primjerima, o čemu je govorio i sv. Pavao; oboje napada sotona: vjeru preko hereza, a pokornost preko zapuštene prakse crkvenog života; oboje brani navedeni autor, glasoviti propovjednik pod imenom *Discipulus*. Vjeru potvrđuje protiv sljedbenika heretičke opačine; život crkveni brani protiv preziratelja vrlina i pobožnosti; poučava jasno, tumači brižljivo, prosuđuje uspješno, plaši žestoko, tješi ugodno. Kaže da su mnogi učitelji biskupski poznavali ovo djelo preko tri stoljeća, a smatrali su da je dovoljno rečeno ako je rečeno iz zbirke *Discipulus*. Zatim naglašava da deset puta dosad ponovljena izdanja nisu bila dovoljna, da se udovolji žestokim molbama i željama, te da napokon izlazi na svjetlo zbirka *Discipulus redivivus* proširena uvodima i drugim dodanim tumačenjima, te moli biskupa, kojemu je djelo i posvećeno, da zbirku preporuči tako da u njemu ima zaštitnika i pokrovitelja. Citira Ausonija da je svojstvo velikog duha *ne odbijati najmanju pokornost vjere*. Navodi još jednom pohvalu zaštitniku: da je sam glas njegova imena dovoljna preporuka za djelo. Predgovor završava željama za dug život i zaštitnika, i starješine Reda, i čitavog dominikanskog Reda, pod čijim će se okriljem djelo i tiskati (str. III–V).

Zatim slijede cenzure i dopuštenja: *Censura Ordinarii, Licentia reverendissimi patris magistri generalis, Facultas dignissimi p. magistri provincialis, Censura et approbatio theologorum ordinis*. Uvodni dio završava lektorovim predgovorom *Praefatio*, u kojemu se daje svojevrсна poredba Heroldova i Elersova izdanja. Lektor počinje navodom da »na mnogostruko

³ Budući da je uvodni dio zbirke nenumeriran, za ovaj rad zbog preglednosti bit će navedene stranice pravilnim redoslijedom, označene rimskim znamenkama.

zahtijevanje onih, kojima bijaše stalo, novim tiskom i oblikom izlaze na svjetlo *Sermones Dominicales, Quadragesimales, Festivales* i mnoštvo primjera oca Iohanna Herolda, koji je poznatiji pod imenom *Discipulus* nego pod vlastitim imenom«. Zatim o Heroldu kaže da je više volio biti i nazivati se *Discipulus* nego *Magister*; da je bio »učenic« ljudskosti, te prema mnogim vrlo poznatim govornicima s crkvene katedre stručnjak i poznavatelj; na glasu je bio kao čovjek 15. stoljeća – pobožan i željan spasa duša. Zatim navodi izvore o Heroldu: naime, sam Herold navodi u 85. propovijedi ove riječi: »*Od Abrahama sve do Krista prošlo je dvije tisuće šesto sedamdeset šest godina: od Krista pak prošlo je tisuću četiristo osamnaest godina.*«, te se zna da je, dakle, živio i pisao godine 1418, da je doživio dobru starost, kao osamdesetogodišnjak ili devedesetogodišnjak do godine 1468, da je nekoliko godina bio je na čelu samostana u Norimbergu, te da je umro je u Ratisboni, gdje mu se nalazi i grob s natpisom: »*Godine Gospodnje 1468. na dan sv. Bartolomeja umro je časni otac Iohann Herold, lektor sv. teologije i prior samostana u Nürnbergu, Reda propovjednika, ovdje je pokopan.*« Pojašnjava da se naziv novoga izdanja, *Discipulus redivivus*, ustalio iz više razloga: dijelom, jer je Moguntinsko izdanje, poslije mnogih starim tiskom ponovljenih izdanja, jedva više prepravljivo; dijelom, jer se činilo da lektora, toliko u njemu, koliko u drugim svim izdanjima, smetaju obilne i tegobne kratice riječi, običajne kod starih tiskara; dijelom, jer djelo bijaše ocjenjeno kao nepotpuno zbog izostavljenih predgovora i zaključaka. Tako zbog svih rečenih teškoća dolazi ovo obnovljeno izdanje, koje je od mnogih tiskarskih grešaka i kratica očišćeno, rubnim bilješkama pojašnjeno, u odgovarajuće paragrafe podijeljeno, nužnim uvodima i kratkim zaključcima prošireno, te nadoknađuje sve što se u starim izdanjima držalo manjkavim. Ističe da se raspored evanđelja i nedjeljnih propovijedi razlikuje od modernog rimskog rasporeda, te stoga na početak cijelog djela stavlja *Directorium*, u kojem se ne nalaze samo nužni uvodi, nego se i poučava način, kako se propovijedi zbirke *Discipulus* primjereno mogu prilagoditi svim nedjeljama i blagdanima. Dalje navodi da mnogobrojne pripovijesti (primjeri, *exempla*) umetnute u propovijedi ne zahtijevaju dodatno jamstvo, jer ga već imaju u sebi, budući da je autor (Herold) uzeo najvrjednije iz Cesarija i sličnih pisaca, »*stoljeću svome se prilagođavajući*«, te se poziva na značajno djelo, pisano u obranu zbirke *Discipulus*, tiskano u Parizu 1719. s naslovom: *Pisci Reda propovjednika, sv. I. kojega otac Jacobus Quetif je započeo, a otac Jacobus Echard završio; fol. 762. godine 1418.* Time završava lektorov predgovor i uvodni dio cijele zbirke.

Prvi dio djela (str. 1–183) nosi naslov: »DIRECTORIUM, in quo Exordia habentur, & methodus docetur, quomodo Sermones DISCIPULI omni-

bus Dominicis & Festis, secundum modernum ritum S. Romanae Ecclesiae, applicari possint«. Navodi način kako se govori mogu koristiti u nedjeljama kroz godinu.⁴ Većina nedjelja imala je više kraćih propovijedi (*contio*), te je redovito upućivala na drugi dio knjige, gdje se nalaze opširnije propovijedi (*sermones*) na istu temu. Prvi dio završava svojevrsnim sadržajem koji pokazuje na kojoj stranici se nalazi koja propovijed za koju nedjelju. U sadržaju naslovi govora nisu potpuno jednaki podnaslovima u tekstu, nego parafrazirani.

Drugi dio knjige nosi naslov »DISCIPULI REDIVIDI DOMINICALE SEU SERMONES DE TEMPORE«, te podnaslov »DOMINICALE SEU SERMONES DISCIPULI DE TEMPORE«. Sadrži 164 propovijedi (*sermones*), također je podijeljen prema nedjeljama u godini, ali znatno opširnije (str. 191–1224). Na kraju drugog dijela nalazi se »Index sermonum in dominicali Discipuli«, kao kazalo sadržaja prema nedjeljama i propovijedima, s tim da su neki naslovi parafrazirani, a neki doslovno navedeni.

Iako im je sličnost u tome da je građa podijeljena prema nedjeljama u godini i da počinju istim citatom iz Biblije, između prvog i drugog nalaze se i neke razlike. Propovijed (*contio*) u prvom dijelu je znatno kraća i ne upušta se u teološke rasprave i argumentiranja, već navodi redom citate koji su znakoviti za temu i koji govore o sličnim pojmovima. Propovijed iz drugog dijela (*sermo*) počinje istim citatom kao propovijed iz prvog dijela, ali dublje ulazi u raspravu, te je koncipirana prema ustaljenoj shemi. U uvodnom ulomku nakon citata navode se misli crkvenih otaca i autoriteta, te se sama tema dijeli na nekoliko dijelova, koji su zatim redom obrađivani i potkrepljivani novim citatima, s tim da često te manje cjeline završavaju primjerima (*exempla*); npr. druga propovijed u prvoj nedjelji Došašća s naslovom »Quod mane surgendum, & Divinis vacandum; seu de somnolentia corporali & spirituali excutienda«, počinje citatom: »Hora est jam nos de somno surgere. Rom. 13, 11.«, te se navodi kako na tu temu treba biti rečeno troje, najavljujući kratko o čemu se govori u pojedinoj cjelini: »Unde in

⁴ Podjela nedjelja kroz godinu u zbirci *Discipulus redivivus*: »Dominica I., II., III., IV. Adventus«; »Dominica infra octavam Nativitatis Christi«; »Dominica ante festum Epiphaniae«; »Dominica I., II., III. IV., V., VI. post Epiphaniam«; »Dominica Septuagesimae«; »Dominica Sexagesimae«; »Dominica Quinquagesimae«; »Dominica I., II., III., IV. Quadragesimae«; »Dominica Passionis«; »Dominica Palmarum«; »In Parasceve (Feria VI. Parasceves)«; »Dominica Paschatis (Dominica Resurrectionis)«; »Feria secunda Paschae«; »Dominica I., II., III., IV., V. post Pascha«; »In Festo Ascensionis Domini«; »Dominica infra octavam Ascensionis (Dominica VI. post Pascha)«; »In Festo Pentecostes et duabus Feriis sequentibus«; »Dominica SS. Trinitatis«; »In Festo SS. Corporis Christi«; »Dominica II., III., IV., V., VI., VII., VIII., IX., X., XI., XII., XIII., XIV., XV., XVI., XVII., XVIII., XIX., XX., XXI., XXII., XXIII., XXIV. post Pentecosten«.

praesenti sermone tria sunt dicenda. Primo, quomodo Antiqui olim in peccatis dormierunt: Secundo quomodo surgere debemus a somno corporali, & spirituali. Tertio Exemplum.« Ovakva shema se ponavlja u svim propovijedima drugog dijela.

Važan segment zbirke *Discipulus* (a zapravo jedini segment Zoričićeva *Zrcala*) su upravo *exempla*, koja su u višestoljetnoj tradiciji nabožne literature postala nezaobilaznim motivima. Curtius o njima kaže: »Poput sentenca služe srednjovjekovlju uzorni primjeri ljudskih odlika i slabosti (*exempla*), što ih je ono pronalazilo kod antičkih autora, za poticanje pobožnosti. *Exemplum* (*paradeigma*) je stručni izraz antičke retorike od Aristotelovih vremena, a znači 'uvrštena povijest kao zalag istine'. K tome kasnije (otprilike od 100. pr. n. e.) pridolazi novi oblik retorskoga primjera (*exemplum*), koji postade za budućnost važan: 'primjerna figura' (*eikon, imago*), to jest 'utjelovljenje nekoga svojstva u nekom liku: '*Cato ille virtutum viva imago*'. Ciceron (*De or.* I, § 18) i Kvintilijan (XII, 4) utuvljuju govorniku da mora raspolagati primjerima iz povijesti, ali i iz mitologije i herojskih mitova. Za potrebe retorskih škola sastavio je Valerije Maksim, za Tiberijeve vladavine, svoju 'Zbirku znamenitih djela i izreka' (*Factorum et dictorum memorabilium libri IX*), koju je Radulfus Tortarius (od god. 1063. do poslije 1108.) obradio metrički. Tačno poznavanje najvažnijih primjernih figura ostaje u srednjem vijeku rekvizitom obrazovane poezije. Stalni kanon takvih oblika naći ćemo u platonizirajućem pjesništvu 12. stoljeća. Oni se ondje pojavljuju kao arhetipi, što ih je božanska mudrost brižno uklopila u odvijanje historije« (Curtius, 1971: 65).⁵ Zoričić, dakle, iz zbirke *Discipulus* uzima primjere prema temi koju obrađuje. U dva sveska *Zrcala* uzima od njega ukupno 137 primjera (od toga u prvom svesku 6 primjera, a u drugom 131 primjer). Primjere Zoričić preuzima vjerno, ali u duhu hrvatskoga jezika, pa ne rabi prijevod riječ za riječ (biblijski), nego tek prenosi značenje, što i odgovara prirodi i svrsi *exempla* kao živog pripovijedanja određenog događaja. Radi točnijeg uvida, navodi se nekoliko primjera.

⁵ Usp. Jozić o *exemplima*: »*Exemplum* – primjer – važan je i stalan *terminus technicus* antičke retoričke a kasnije i kršćanske homiletičke tradicije. Još od Aristotela *exemplum* se shvaća kao dio govornikova argumentativnog inventara kojem je svrha da ljudi lakše povjeruju i prihvate ono što se izlaže jer primjer pridonosi uvjerenosti. Svojom sugestivnošću on djeluje poučno i poticajno i bez teorije i dedukcije. Prema svom izvornom retoričkom određenju primjer se smješta u pragmatički otvorenu situaciju koja zahtjeva odluku. (...) Kršćanski propovjednici su itekako bili svjesni argumentacijske koristi dojmljivih primjera razriješenih dilema, što je znalo odvesti u pretjeranost, u nedoličnu, lakrdijašku i nevjerodostojnu zabavnost primjerima, a što se našlo na nišanu i Danteove kritike« (Jozic, 1998: 191).

<i>Discipulus</i> , str. 708	<i>Zrcalo</i> , sv. II, str. 68
»Unde legitur de aliquo Sancto, qui ipse quendam diabolum ridentem vidit, & quaesivit ab eo, cur rideret? Qui dixit ei: Vidi socium meum equitatem super vestem cuiusdam mulieris, quae dum caudam traheret, socius meus cecidit in lutum & ideo risi.«	»356. Djava viddise jasciti nà repu od aglina jedne xene. 9. Sctijese kod mnoghi, da jedan sluga Boxi vidi jednogh djavla gdisse smije. Upita-ga, zasctose smije. Odgovorimu; vidim jednogh moga druga gdje uzja nà rep od agline scosse vuçe pò zemgli onnoj xenni, i hotijuchi, daga xenna vuçe nà repu, uvalise ù ka, olti u blato. (Razz.)«

Ovaj primjer je, između ostalog, jedan od mnogih gdje se izvori preklapaju (Zoričić navodi Razzija, dok se primjer nalazi i u zbirci *Discipulus*), što samo govori u prilog tomu da su rečena *exempla* bila vrlo česta i poznata u homiletičkoj literaturi. Zoričić navedeni primjer, kojim inače prekora oholost žena koje nose raskošne i predugačke haljine, ne prevodi doslovno s latinskog na hrvatski jezik, nego teži duhu jezika, uz osjećaj za rečenični ritam, koji bi se doslovnim prijevodom izgubio: npr. atributna rečenica (»qui...«) zbog sažimanja prenesena u subjektivnu (»da...«), uz neke umetnute izraze koji se ne nalaze u originalu (»scosse vuçe pò zemgli«, »i hotijuchi, daga xenna vuçe nà repu«, »oliti blato«), te uz neke izostavljene izraze (»ideo risi«). Iako navedeni izrazi ne mijenjaju bitno sadržaj i smisao primjera, oni ipak nijansiraju značenje, dodatno rasvjetljujući sam događaj (npr. u originalu je izostavljena izjava da je vrag htio da ga žena vuče na haljini, te sinonimno pojašnjenje: »kal« ili »blato«). Primjer također govori i o određenoj razini humora i podsmijavanja, koji se koristi da bi se omalovažilo sotonu i njegova djela. Homiletska komika, koliko se god danas čini neprikladnom, bila je sredstvo odgajanja i uvjeravanja, pa vjerojatno kod slušateljstva i očekivana.⁶

⁶ Usp. Ernest Curtius, »Crkva i smijeh«: »Kakvo je stajalište zauzela Crkva prema smijehu i humoru? Na to se pitanje ne može jednoznačno odgovoriti. Iz svjedočanstava koja su meni pristupačna rezultira raznolikost naziranja, pružajući dražesne kulturno-historijske slike. Jedna je riječ apostola zabranjivala kršćanima *stultiloquium* i *scurrilitas* (Eph. 5, 4). Već kod Klementa Aleksandrijskog (*Paidagogos* II 45 i d.) nalaze se opširna raspređanja o smijehu. Ivan Zlatousti (+ 407) naučavaše (Migne PG 57, 69) da se Krist nikada nije smijao (usp. Egbertov spis *Fecunda ratis*, ed. Voigt str. 155). Antički ideal dostojanstva preuzelo je starokršćansko monaštvo« (Curtius, 1971: 431). »Kao što se našlo komike u *passio*, tako se nalazi i u životopisima svetaca. (...) Pogani, đavli, zli ljudi neka se koliko god divlje ponašaju: oni su budale koje sveci dovođe *ad absurdum*, raskrinkavajući i nadmudrujući ih. Spomenut ćemo ovdje samo još nekoliko primjera, u tom smislu, iz metričkih životopisa svetaca karolinškog razdoblja. (...) Komično djeluje ondje i naricanje vragova (...). Kadikad je sam pjesnik onaj koji ismijava đavla i – pljuje na nj (prema uzoru Eululalije?). (...) Ali kadikad nalazimo komiku i na protivnoj strani: kod upornih

<i>Discipulus</i> , str. 560	<i>Zrcalo</i> , sv. II, str. 67
»Unde dicit quaedam mulier ad quemdam bonum virum: Domine ad quid valet confessio mea? Ego confiteor de superbo habitu, & tamen easdem vestes adhuc in camera retineo, & desinere non intendo: Et talis confessio mihi prodest, quae non fit cum firmo proposito emendandi. Et ista octo genera hominum vix, vel raro se emendant.«	»354. Xenna reče, ispovidatse nije vajde dokse agline ponnossite neostave. 7. Xenna ù aglinam ponnosita, bi ponukovana dasse ispovidi, alli ona odgovori: Gospodine, kojaje vajda ispovidatise od lipi aglina, i od gniova nossiva, buduchi dai i sada darxim ù kucchi, à kad korizma proge; nemislimj ostaviti: Kojami je dakle korist od ispovidi, buduch da prave odluke ostaviti isto pomagnkagne neimam (<i>Disc. de temp. pag. 560.</i>)«

U navedenom primjeru Zoričić je opširniji i precizniji od originala, s dodanim pojašnjenjima. On dakle samim naslovom unaprijed pojašnjava, odnosno najavljuje, glavnu misao: »Xenna reče, ispovidatse nije vajde dokse agline ponnossite neostave«, čega u originalu nema, jer su *exempla* integralni dio teksta (propovijedi). Dalje, Zoričić dodaje kratku uvodnu napomenu: »Xenna ù aglinam ponnosita, bi ponukovana dasse ispovidi«, dok je original dosta sažetiji: »Unde dicit quaedam mulier ad quemdam bonum virum«; zatim Zoričić u prijevodu koristi turcizam »koja je vajda« (umjesto neutralnog izraza »što vrijedi« – »ad quid valet«), te dodaje izraz: »à kad korizma proge«, čime se primjer konkretizira i približava puku. Završni dio je preveden slobodnije, uz Zoričićevo izostavljanje posljednje rečenice originala: »Et ista octo genera hominum vix, vel raro se emendant.« Može se zaključiti da je Zoričić strukturom svoga djela bio prisiljen dodatno pojasniti primjer preuzet iz zbirke *Discipulus*, jer u njegovu djelu primjeri egzistiraju kao samostalne cjeline, dok su u originalu usko vezani uz kontekst propovijedi. Slično bi se moglo reći i za ostala preuzeta *exempla* iz zbirke *Discipulus*.

Zoričićevo *Zrcalo* se i strukturom razlikuje od djela *Discipulus redivivus*. Za razliku od zbirke *Discipulus*, Zoričićevo *Zrcalo* nije podijeljeno prema nedjeljama, nego tematski, dok sama poglavlja nemaju formu propovijedi, ne sadrže teološke rasprave niti argumentiraju pojedinu tezu, već se, kako je rečeno, samo nižu *exempla*, bez ikakva uvoda ili poveznice. Budući da se uz većinu od *exempla* navodi izvor prema kojemu je preuzet (Razzi, *Discipulus*, Marko Marulić, sv. Grgur), može se zaključiti da je

izrugivača, koji se tada drastično kažnjavaju. (...) Humoristični elementi pripadaju, dakle, stilu srednjovjekovnog životopisa svetaca. Oni bijahu dani u samoj građi, ali možemo biti sigurni da ih je publika i očekivala. Tačno isto to vrijedi i za profano, narativno, pjesništvo« (Curtius, 1971: 438).

Zoričićevo djelo moglo egzistirati kao svojevrsna dopuna kompletnijim i dosljednijim zbirka propovijedi kakva je *Discipulus* ili *Pripovidagnie nauka karstjanskoga* Jeronima Filipovića. S druge strane, pri takvome sažimanju propovijedi na »gola« *exempla* Zoričić je imao primjer u drugome svome uzoru, Seraphinu Razziju, koji na sličan način iznosi svoje primjere ljudskih mana ili kreposti. Osim toga, Zoričić je svjesno mogao odustati od pisanja zbirke cjelovitih propovijedi, motiviran pitanjem koliko su cjelovite propovijedi korisnije pri pastoralnom radu od samih citata, primjera i usporedbi, koje se, za razliku od cjelovite propovijedi, mogu višestruko koristiti.⁷ Pored toga, Zoričić je sastavljajući svoje primjere imao na umu i nepismeni narod sklon praznovjerju, pri čijem su duhovnom odgoju očiti i jednostavni primjeri iz svakodnevice svakako bili produktivniji od teoloških rasprava i skolastičkih metoda argumentiranja i protuargumentiranja.

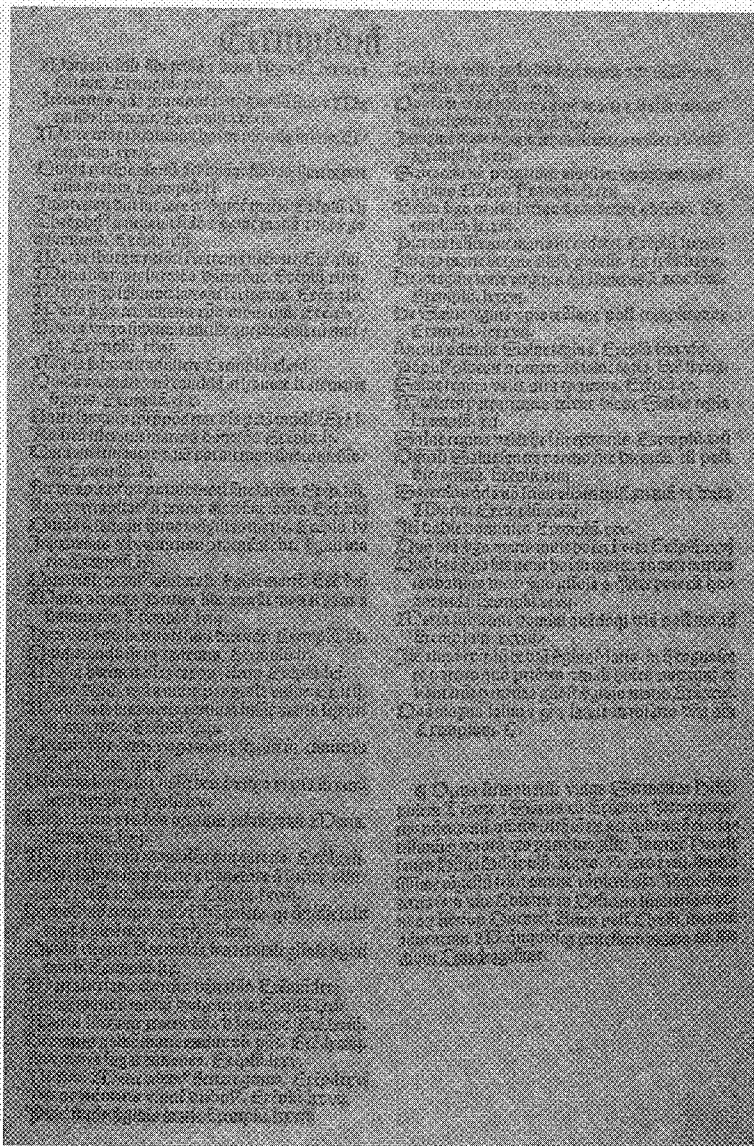
Nakon predstavljana zbirke *Discipulus redivivus*, koja je Zoričiću nesumnjivo bila izravni izvor (citira navodeći točne stranice), vrijedno je napomenuti da se u Franjevačkoj knjižnici na Humcu nalazi i mnogo starije izdanje Heroldove zbirke *Sermones Discipuli*, tiskane goticom čak 1510. godine.

⁷ Propovjednički priručnici nisu uvijek bili ocjenjivani kao pozitivni i korisni, već naprotiv, kao pometnja pri dubokom proživljavanju propovijedi od propovjednika, što rezultira time da se propovijedi preuzimaju od drugih autora bez zadržke, te se navode hladno i mehanički kao tuđe riječi. »U priručniku koji je izdao Rutlingen 1484. godine, a koji je sabrao propovijedi za sve nedjelje preko godine, u uvodu bilo je napisano da su to: 'Nedjeljni govori s izlaganjem Evanđelja kroz godinu, značajni i korisni svim svećenicima, pastirima i kapelanima, a nazvani su bezbrižno spavaj ili spavaj bez brige, zato što se bez velika truda lako mogu utjeloviti i puku propovijedati.' Takvih priručnika bilo je u prošlosti, a i u današnje vrijeme ima ih u izobilju. Pa ipak, profesori pastoralke i homiletike, kao i mnogi drugi kompetentni suci o toj stvari, izražavaju se nepovoljno o tim priručnicima. (...) Dr. Heinrich Swoboda, profesor pastoralke na bečkom sveučilištu, jednako je strogo sudio o propovjedničkim priručnicima: 'Ne bi bilo previše pretjerano ako bi netko držao da štampa nije ničim toliko učinila vjerskoj slavi, nego time što je omogućila štampanje časopisa u kojima se donose propovijedi. Svaki put kada dušobrižnik nauči napamet takve tuđe produkte i stupi na propovjedaonicu, sliči Davidu u Saulovoj ratnoj opremi. Bolje bi bilo da, potaknut dobrim primjerom homiletskih uzora, kupi kamenčiće u potočiću svog vlastitog duha, te jednostavnim načinom, naravno, oduševljeno i snažno, pogodi Golijata u čelo.' Uporaba tuđih propovijedi dovodi do toga da se propovjednik odriče onoga što je njegovo, proživljeno, i što najjače djeluje, a da istodobno ne pruži snagu auktora čiju propovijed naizust recitira. (...) Međutim propovjednička djela dobrih auktora od velike su koristi propovjedniku ako se zna njima ispravno poslužiti. (...) Uz izrađene gotove propovijedi, postoje djela u kojima je sabrana neobrađena građa za propovijed. To su citati iz Svetog Pisma koji se odnose na dotični predmet, citati testova Otaca, crkvenih sabora, izvaci iz papinskih enciklika, razne zbirke primjera, usporedbe, itd. Takvim se izvorima možemo vrlo korisno poslužiti« (Baotić, 1984: 115–117).

Slika 2. Naslovna stranica zbirke »Sermones Discipuli« iz 1510. godine

Knjiga je unatoč višestoljetnoj starosti u jako dobrom stanju, što između ostaloga može zahvaliti starom gotičkom tisku zbog kojega je vjerojatno bila manje praktična za uporabu od novijih izdanja. Format je dimenzija 26cm × 19.5 cm, s načinom numeriranja uobičajenim za inkunabule: sadržaj je na stranicama numeriranim malim slovima »aa« i »bb« u kombinaciji s brojevima I, II, III i IIII [sic!], dok su propovijedi numerirane abecedno »A« – »Z«, također u kombinaciji s brojevima od I do IIII, nakon čega slijedi numeriranje

Slika 3. Posljednja stranica zbirke »Sermones Discipuli« iz 1510. godine

slovima »Aa« – »Zz«. Numerirani su listovi, a ne stranice, i to po četiri lista pod istim slovom, nakon čega slijede dva nenumerirana lista, i tako do samoga kraja. Baš kao što se navodi u uvodnom dijelu zbirke *Discipulus redivivus* (u lektorovu pregovoru), izdanje je tiskano starim, danas teže čitljivim tiskom (goticom), uz mnoštvo očekivanih i manje očekivanih kratica, te je izloženo dosta nepregledno, tiskom u dva stupca, bez uvodnih pojašnjenja i zaklju-

čaka. Već i letimičan pregled obaju izdanja (ovoga iz 1510. i navedenoga iz 1728. godine) otkriva sve nedostatke starijega izdanja i sva poboljšanja novijega tzv. *redivivus*-izdanja.⁸ Sama zbirka nema uvodnih paratekstova u obliku posveta, dopuštenja, cenzura ili predgovora (što se može pojasniti jedino činjenicom da se ne radi o prvom izdanju), a tek se na posljednjoj stranici otkriva da je tiskano 1510. godine i da je to treće izdanje Heroldove zbirke.

2. SERAPHIN RAZZI I FRA JEROLIM FILIPOVIĆ

Seraphin Razzi (1531.–1611.), dominikanac, kod nas je poznatiji kao povjesničar i pisac prve tiskane dubrovačke povijesti: *La Storia di Raugia* (1595), koja u formi kronike niže događaje, od kojih su, očekivano, najvrjedniji oni koji autoru suvremeni, uz opise dubrovačkih zakona i običaja, te popis dubrovačkih obitelji (usp. Jozić, 1998: 189–190). Razzijevo djelo koje je Zoričiću bilo uzor nosi naslov *Giardino d'esempi overo fiori delle vite de'santi* (Brescia, 1607.), te sadrži primjere koji su rezultat Razzijeva pastoralnog djelovanja, a koje je odlučio tiskom skupiti da budu dostupni i korisni i njegovim kolegama pri sastavljanju propovijedi. Procvat književnoga žanra homiletičke književnosti u Razzijevo vrijeme (17. st.) može se pojasniti i potrebom za povratkom autentičnome kršćanskom životu, kojemu su prirodno bila prihvatljivija praktična pouka (kroz *exempla*), nego teološko-filozofske rasprave i spekulativne skolastičke kontroverzije (usp. Jozić, 1998: 191–192). Slične potrebe, tj. više za praktičnom poukom nego za filozofsko-teološkim raspravama, imao je i bosanski narod u Zoričićevo vrijeme. Znakovito je da Zoričić gotovo doslovno prenosi dijelove Razzijeva predgovora. Naime, Razzi na početku predgovora, uz opravdanje autoritetom Svetoga pisma, sebe uspoređuje s Isusovim učenicima kojima je Isus naredio da skupe preostale primjerke (Iv, 6), te poput njih, on skuplja primjere svetaca da bi poslužili propovjednicima koji narodima nose kruh Riječi Božje (usp. Jozić, 1998: 192).⁹ Zatim navodi da su i drugi sveti naučitelji (sv. Jeronim, sv. Grgur) sabirali primjere kreposnih djela kao pouku slabima

⁸ Podjela sadržaja u izdanju iz 1510.: *Tabula alphabetica; Tabula de dece(m) preceptis; Tabula sermonu(m) de sanctis; Tabula de sanctis et dedicatione; Tabula sermonu(m) quadragesimaliu(m); Tabula exemplorum; Casus papales; Casus e(pisco)pales; Inhibitioes a sacra co(m)munione; A llegal(i)o(n)es abbreviate; Sermo I.–CLXIII.; Exempla de beata virgine; (Exempla) de s(an)ctis. Tabula ser. dicti de s(an)ctis; Registrum; Prologus; Exempla de a, de b, de c, de e, ...; Tabula exemplorum; De miraculis exemplorum; De miraculis beate marie virginis; Exempla beate marie virginis; Tabula exemplorum.*

⁹ Slično i Zoričić: »Poisti način i ja s' mojom slabostju, gannut se' gliubavju za spassegne nascega Naroda Illiričkoga, hoti skupit različite prilike, pò način Učenika Issukarstovi, koi pò zapovidi svoga Pridobrosvivoga Mestra, skuppisce ulomke kruha umnoxanoga, za datij ubogom, i gladnom; tako, reko i ja, hoti skuppiti ulomke, tòh jest prilike od različiti knigna, za sc'gnima napitati uboghe, i gladne od nauka duhovnoga« (Zoričić, 1780: V).

u vjeri i kršćanskome življenju, a nabrajajući značajnije primjere životopisa (Valerije Maksim, sv. Jeronim, sv. Grgur, sv. Antonin, nadbiskup Firenze, Jacopo da Varazzo, Luigi Lipomano, Lorenzo Surio Cerrosino, Specchio di Essempi, *Vitae* franjavaca i dominikanaca, Marko Marulić) ističe da su sva ta djela pisana na latinskom, a da on sam ne zna nijedno djelo pisano na pučkome (talijanskom) jeziku (usp. Jozić, 1998, 191–193).¹⁰ Dalje Razzi navodi kako Valerije Maksim piše da su rimski konzuli tražili da se u svečanim zgodama pjevaju primjeri junaštva njihovih predaka, a kod Židova isto Matatija i Juda Makabejac (usp. Jozić, 1998: 192).¹¹ Razzijevo djelo, osim samih primjera, ne sadrži dodatne komentare, uvode ili pojašnjavanja, tako da samo djelo, poput mozaika, niže *exempla* prema tematskim cjelinama, poredanim abecedno (*adulterio, astinenza, avaritia, bestemia,...*). Između samih *exempla* nema niti najjednostavnijih poveznica, kojima bi se ukazala njihova dodirna sličnost (usp. Jozić, 1998: 193). Već letimičan pogled kroz Zoričićevo *Zrcalo* otkriva da je djelo koncipirano kao i Razzijevo, uz jednu razliku: Zoričić ne navodi teme abecedno. Zoričiću je, kao i Razziju, motiv za pisanje djela mogao biti upravo nedostatak istih djelâ na hrvatskom jeziku, djelâ koja ne donose cjelovite propovijedi, nego upravo primjere koji se mogu koristiti prema potrebi i višestruko.

Fra Jerolim Filipović izdao je tri knjige propovijedi *Pripovidagnie nauka karstjanskoga* (1750., 1759., 1765.), u formi katekizma tumačeći osnovna otajstva kršćanske vjere. Filipović je svoje djelo podijelio tematski sistematičnije, preglednije i dosljednije od Zoričića, a same propovijedi je koncipirao na potpuno drukčiji način. Filipovićeve propovijed je zatvorena cjelina, koja strogo slijedi zadanu strukturu (podjela na »Prvi dio«, »Drugi dio«, »Za lemozinu«, te prema brojevima od 1 do 10). O njima je već bilo govora, te se u ovom radu daje osvrt samo u odnosu na Zoričića.¹² Budući da Zoričić uopće nije pisao propovijedi nego samo primjere, očito je da Filipovića nije slijedio ni u podjeli ni u strukturi djela, već je od njega preuzeo

¹⁰ Zoričić o tome: »Poisti naçin megiu karscchiani mnoghi pisasce zarad iste svarhe, xivotsveti, ÷udessa, i razliçite dogagijae. Ovvi jessu S. Jerolim, S. Gargur, S. Antonin Arcibiskup od Florence, Otac Seraphin Razzi, Discipuo, i mnoghi drugh, premda nijedan ne pisa ù nasc Jezik, po ovvi naçin razliçite prilike« (Zoričić, 1780: IV).

¹¹ Zoričić: »Pisc Valerio Velliki Rimglianin, Da stari Rimgliani obiçavasce skupgliati mladichie ù vrime gniovi skupa, i svetkovina, i çinnilibi prid gnima pivati junasctva, dobitja, i druga slavna dilla gniovi stari, i tòh sve, jedabi probudili ù gnima xegliu vojevati, i junasctva provodili. A' isto viddim, dassè çinni i ù nascem Narodu. Isto çignaju i ù puku obranome Xudije: Mathatija, Juda Makabeo, i drugh; jedabi probudili mladichie rabbreno vojevati zaradi Zakona pravoga« (Zoričić, 1780: IV).

¹² Usp. *Zbornik o Jeronimu Filipoviću. Zbornik radova sa znanstvenog skupa »Jeronim Filipović i njegovo djelo«* (2005), ur. A. Jembrih, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Knjižnica Tihi pregaoci, knj. 3, Zagreb.

samo primjere (*exempla*). Primjere ponajviše uzima iz drugoga sveska (22), zatim iz prvoga (13), te iz trećega (7), dakle ukupno 42. Većinu njih (30) Zoričić preuzima doslovno, ne trudeći se rečenici dati svoj izričaj niti ju stilski dotjerati. Međutim, budući da su Zoričićevi primjeri navedeni kao zasebne cjeline, s naslovom, bez uvodnoga teksta, a Filipovićeви su integrirani u propovijed, Zoričić doslovno ne prenosi uvodnu rečenicu, koja Filipoviću ima funkciju vezanja za prethodni tekst, a Zoričiću kao prvi uvodni navod nakon naslova. Osim uvodne rečenice, primjeri koji su doslovno preneseni ponegdje se još razlikuju u redoslijedu riječi ili uporabi sinonimnog izraza (npr. zamjenice »sebe« umjesto »tebe«, i sl.), što je zanemarivo, ako se uzme u obzir cjelokupni tekst, te je, unatoč ovim sitnim razlikama, stupanj identičnosti primjera vrlo visok. Nekoliko primjera za ilustraciju:

FILIPOVIĆ	ZORIČIĆ
»da prostiisc tebi istomu« (Filipović, 1759: 69)	»da prostisc samomu sebbi« (Zoričić, 1780: 32)
»od tvoga protivnika« (Filipović, 1759: 69)	»od tvoga neprijateglia« (Zoričić, 1780: 32)
»Arkadio i on Czesar za ugodit svojoj Czesariczi Eudoxii svetoga Ivana Zlatoustoga dighnu s Biskupata Czarigradskoga« (Filipović, 1765: 254)	»Arkadio i on Cessar, za ugodit svojoj Cessarici Eudoxij, dighnu s Biskupata Biskupa Czarigradskoga« (Zoričić, 1780: 59)
»tilo gliudsko martvo« (Filipović, 1759: 313)	»tilo martvo jednogh čovika« (Zoričić, 1780: 120)
»kad on ovo ču« (Filipović, 1759: 339)	»on ovo čuvisi« (Zoričić, 1780: 125)
»zato sveti Ambrox Diviczam ovako govori« (Filipović, 1759: 348)	»Zato sveti Ambrox divice falechi, govori« (Zoričić, 1780: 127)
»Evvo oudi dvi stvari vidíte« (Filipović, 1750: 293)	»Iz ovve prilike dvi stvari dajunamse na znagne« (Zoričić, 1780: 213)
»Pisce sveti Agustin; Bih od nevirnikah za suxgniczu jedna Divicza Koludricza odvedena« (Filipović, 1750: 308)	»Sveti Augustin pisce, da bih zarobgliena od Nevirnika jedna divicza Koludricza« (Zoričić, 1780: 215)

Primjere koje ne preuzima doslovno Zoričić stilski ne dotjeruje, nego ih jednostavno skraćuje, te se može zaključiti da je Zoričić skratio one Filipovićeve primjere koji su za to ostavljali prostora; odnosno, Zoričić je mijenjao (kratio) samo primjere kod kojih se javila pragmatična potreba za skraćivanjem, dok je druge jednostavno prenio u svoje djelo, naravno uz pravopisne razlike. Time se ponovo očituje koliko Zoričić prednost više daje svrsi i korisnosti djela nego njegovoj stilskoj obradi.

Zaključak

Zoričićevo *Zrcalo* je djelo pisano izrazito pragmatički, bez nekih književno-umjetničkih ili stilskih pretenzija, čime se javlja kao izrazito nezahvalno za stilsku analizu. Kao osnovna karakteristika djela nameće se sama njegova namjena: poučiti puk osnovama kršćanske vjere, ali ne kroz teoriju, nego kroz primjere koji su u isto vrijeme trebali biti poučni, zabavni, zastrašujući, pamtljivi i uvjerljivi. Budući da sami primjeri u sebi imaju motive legendi i čudesa, kao nužno pokriće Zoričić navodi razne autoritete. Pri tomu mudro izdvaja zbirku pripovijedi *Discipulus redivivus*, koja je u Zoričićevo vrijeme već imala renomiran status i ugled kroz tri stoljeća. Sama zbirka Zoričiću nije bila uzor za koncipiranje strukture djela, već samo kao izvor za primjere. Za strukturu djela Zoričić kao uzora uzima Seraphina Razzija i njegovu zbirku *Giardino d'esempi overo fiori delle vite de'santi* (Brescia, 1607.), koja ne donosi cjelovite propovijedi, nego samo niže primjere. Osim strukturom Zoričić Razzija slijedi i u predgovoru, doslovno prenoseći njegove misli i izraze. Na osnovi toga moglo bi se zaključiti da je zbirka *Giardino* Zoričiću dala osnovnu ideju i izravan motiv za pisanje *Zrcala*. Baš kao i Razzi, Zoričić naglašava da nedostatak sličnih djela na »našem« jeziku. Ta Zoričićeva izjava je usko vezana za njegovo ugledanje na Filipovića. Naime, Zoričić Filipovića ne želi nasljedovati strukturom djela, niti iznositi cjelokupne propovijedi ili sistematizirano tumačiti kršćanski nauk, upravo iz razloga što je Filipovićevo djelo u velikom mjeri umanjilo potrebu za (još jednim) takvim djelom. Ono što je nedostajalo, prema Zoričiću, bila je upravo zbirka primjera, koji će poslužiti svećenicima pri sastavljanju propovijedi najrazličitijih tema, a u isto vrijeme biti korisno i zanimljivo štivo puku. Tako Zoričić od svoja osnovna tri uzora uzima ono po čemu su reprezentativni: od zbirke *Discipulus redivus* crpi autoritet, od Razzijeve zbirke *Giardino* strukturu i samu ideju, a s Filipovićevom zbirkom *Pripovidagnie nauka karstjanskoga* veže se na hrvatsku franjevačku homiletičku tradiciju, te na neki način ima funkciju dopune (priručnika) Filipovićevu djelu. Time Zoričić uspijeva biti u isti mah i tradicionalan i inovativan, i poučan i zabavan, te, što je najvažnije, i pravovjeran i prosvjetiteljski. Trojstvo Zoričićevih uzora znakovito simbolizira i trojezičnost hrvatskih franjevaca u njihovu višestoljetnom djelovanju.

Literatura

- Baotić, Zvonimir (1984), *Temelji propovjedništva*, Vrelo života, Sarajevo.
- Bezić, Živan (1983), *Pastoralni rad (Katolička pastoralka)*, II. izdanje, sv. II, HKD sv. Ćirila i Metoda, Zagreb.
- Curtius, Ernest Robert (1971), *Europska književnost i latinsko srednjovjekovlje*, II. izdanje, Naprijed, Zagreb.
- Ćepulić, Tomislav (2007), »Životopis Federika Grisogona i napomena prevoditelja o uspostavi teksta« u: Grisogono, Federik: *Speculum astronomicum Astronomsko zrcalo* (ur. Mihaela Girardi-Karšulin i Olga Perić), Institut za filozofiju, Zagreb, XXXIX–XLV.
- Elers, Bonaventura (1728), *Discipulus redivivus seu Sermones discipuli dominicales, quadragesimales et festivales cum promptuario exemplorum*. Opus ante trecentos annos a pio & docto sacerdote ordinis praedicatorum conscriptus concionatoribus, parochis, religiosis, poenitentibus aliisque pie in Christo vivere volentibus utilissimum... : collectum /a P. Fr. Bonaventura Elers/. Augustae Vindelicorum : Sumptibus Joannis Strötter ejusque filii, 1728.
- Filipović, Jeronim (1750), *Pripovidagnie nauka karstjanskoga sloxeno, i u razlikaa govoregnja razdiglieno... Kgnighe parvee svarhu virree, i uffagnja... U Mletczii, MDCCL*.
- Filipović, Jeronim (1759), *Pripovidagnie nauka karstjanskoga sloxeno, i u razlikaa govoregnja razdiglieno... Kgnighe drughe svarhu gliubavi... U Mletczii, MDCCLIX*.
- Filipović, Jeronim (1750), *Pripovidagnie nauka karstjanskoga kgnighe trecchie. U kojim se uzdarxe Govorenja od svetih Sakramenatah, Krispostih Stoxernih, Dillah od millosardja, i druga... U Mletczih, MDCCLXV*.
- Girardi-Karšulin, Mihaela (2007), »Temeljni problem i recepcija Astronomskoga zrcala Federika Grisogona (1472–1538)«, u: Grisogono, Federik: *Speculum astronomicum Astronomsko zrcalo* (ur. Mihaela Girardi-Karšulin i Olga Perić), Institut za filozofiju, Zagreb, XIII–XXXVII.
- Herold, Johann (1510), *Sermones Discipuli, et de Tempore & de Sanctis... Cu(m) duplici Exe(m)plo(rum) Promptuario summa cu(m) dilige(n)tia a multis me(n)dis noviter castigati*.
- Jozić, Branko (1998), »Marulić u pripovjedničkom kompendiju Serafina Razzija. Pri-log recepciji *Institucije*«, *Colloquia Maruliana*, god. 7, Split, 7: 189–195.
- Zbornik o Jeronimu Filipoviću. Zbornik radova sa znanstvenoga skupa »Jeronim Filipović i njegovo djelo«* (2005), ur. A. Jembrih, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Knjižnica Tihí pregaoci, knj. 3, Zagreb.

*DISCIPULUS REDIVIVUS I ZORIČIĆEVO ZRCALO**Sažetak*

U predgovoru »Zrcala« Zoričić, pored motiva i svrhe pisanja samoga djela, navodi i uzore kojima je bio vođen: »Nittichiu da ko sumgli od istine isti prilika, buduchij ja virno izvadijo iz Discipula, Otcza Seraphina Rizzi [sic!], iz Nauka karscchianskoga nascegh M. P. Jerolima Rame«. Time misli na zbirku propovijedi »Discipulus redivivus« (1728.), koju je prema predlošku Iohanna Herolda (15. st.) u novo izdanje priredio Bonaventura Elers, zatim na zbirku propovijedi Seraphina Razzija »Giardino d' essempli overo fiori delle vite de' santi« (1607.), te na tri sveska Filipovićeva djela »Propovidagnie nauka karstjanskoga« (1750.; 1759.; 1765.). Rad u prvome dijelu donosi opis i karakteristike zbirke propovijedi »Discipulus redivivus«, osvrćući se na Zoričićev odnos prema njoj. U drugom dijelu navode se karakteristike ostalih Zoričićevih izvora, također uz usporedbu sa »Zrcalom«. Navedena analiza uključuje oba sveska »Zrcala«, te pokazuje u kojoj je mjeri Zoričić pri pisanju (sastavljanju) svoga djela bio samostalan.

Ključne riječi: Zoričićevo Zrcalo, Discipulus redivivus, Seraphin Razzi, Jeronim Filipović

*DISCIPULUS REDIVIVUS AND ZRCALO BY ZORIČIĆ**Summary*

In the foreword to »Zrcalo« Zoričić discusses his motive for writing the text, as well as his models in the process: »Nittichiu da ko sumgli od istine isti prilika, buduchij ja virno izvadijo iz Discipula, Otcza Seraphina Rizzi [sic!], iz Nauka karscchianskoga nascegh M. P. Jerolima Rame«. He is referring to the collection of sermons «Discipulus Redivivus» (1728) – the edition prepared by Bonaventura Elers, based on the original by Johannes Herold from the 15th century – as well as the collection of sermons of Serafino Razzi «Giardino d' essempli overo fiori delle vite de' santi» (1607), and three volumes of »Propovidagnie nauka karstjanskoga« (1750; 1759; 1765) by Filipović. The first part of the paper provides an overview and lists the features of the collection of sermons »Discipulus Redivivus« and comments on the views Zoričić held regarding the collection. The second part lists the features of his other sources and also compares these with »Zrcalo«. The analysis includes both volumes of »Zrcalo« and demonstrates how independent Zoričić was in creating his text.

Key words: Zrcalo by Zoričić, Discipulus Redivivus, Seraphin Razzi, Jeronim Filipović

Alojzija Tvorčić

LIK ŽENE U ZORIČIĆEVOM DJELU ZARCALO RAZLIČITI DOGAĐAJ OLTI PRILIKA ZA DUŠE PRAVOVIRNI UPUTITI PUTEM OD SPASENJA (1780.)

Izvorni znanstveni članak
UDK 821.163.42.09 Zoričić, M.

Isukarst rani svoje divice. Isukarst nigda ne zapušta svoje zaručnice. Ovo se štije, da učini S. Eugeniji divici, koja bila mučena po svake načine ali s' pomoću svoga zaručnika Isukarsta sve muke pridobi pod Cesarom Galienom. Najposli bi netnuta (!) u tavnicu za toliko dana brez iva, i brez piva, mliđaju jurve da je umarla, ali je nadoše prtiliju, i lipšu mnogo nego parvlje, jer je biše pohodija njezin zaručnik Isukarst, i rani je, i uzdarža svitolosću Nebeskom (Zoričić, 1780b: 137)

Prosvjetiteljski ideal je onaj koji djeluje po principima, a ne samo po navikama, običajima i tradiciji. Isticanje potrebe za prosvjetom i kulturom te naglašavanje moralno-poučne uloge književnosti, u novo doba osjeća se i u djelovanju franjevac koji su u svojim spisima i propovijedima govorili puku o njegovom životu i povijesti, a ne samo o vjerskim stvarima, tako to čini i Mate Zoričić¹ u svome djelu *Zarcalo različiti događaj olti prilika za duše pravovirni uputiti putem od spasenja* (1780.).

¹ Franjevac Mate Zoričić (Pakovo Selo, oko 1722.–Šibenik, 20. srpnja 1783.) spominje se kao propovjednik i matematičar. U novicijat je stupio na Visovcu 1741. g., a studirao je filozofiju i teologiju. Tijekom svoga redovničkoga života usavršavao se je (1757., Venecija), obavljao različite službe, ponajviše nastavničke (*lector moralis, magister gramaticus* 1754., *magister iuvenum* 1755. pa 1764. *lector sexennalis*), a nakon što više nije imao samostanskih zaduženja, nastavio je sa spisateljskim radom i to ponajviše pisanjem teoloških djela (uz poneko povijesno, odnosno matematičko). Iako je poznatiji po djelu *Aritmetika u slavni jezik ilirički sastavljena i na svitlost data za korist trgovaca i vladaoca kućnega istoga naroda* (Ancona, 1766.), dostupne danas u pretisku (1995.). Njegova druga djela pisana iliričkim (hrvatskim) jezikom (uz npr. *Ogledalo svojih velikih meštara od Jeruzalema* (1753.) koje je većim dijelom napisao na talijanskom, a drugi dio toga djela je napisan hrvatskim jezikom *Imena velikih meštara, i vojevanje redovnika od kad dođoše na Maltu do g. 1697.*) ne bi trebala biti zanemarena, primjerice, *Osmina dilovanja duhovnoga* (Ancona, 1765.) ili *Uprava mnogo korisna ispovidnika* (Mleci, 1781.), a posebice djelo

Neke će se značajke uočiti i u analizi ovoga rada, posebice na jezično – stilskoj, odnosno motivsko – tematskoj razini, dakle, izborom građe, problema oblikovanja književnoga djela, u ovom slučaju religioznoga, koje je i jasan odraz katoličke obnove pa ga se može pratiti kroz prizmu ispreplitanja hagiografske, homiletičke (propovijed) pa i vjersko – polemičke nabožne (pa i u nekoj mjeri pučke) književnosti, gdje se ponajprije analizira odnos i poimanje žene u književnom djelu, ali ne zanemarujući, pritom, i literarno poimanje muškarca.

Zrcalo je zbirka moralno – poučnih tekstova (propovijedi) tipičnih za barokno razdoblje koje su svećenici mogli upotrijebiti i kao egzemplume (primjere) unutar propovijedi (posebice u središnjim dijelovima), a ti tekstovi to doista i jesu – *prilike*, dok je, s druge strane, djelo bilo sekularni poticaj, tj. narativna proza za individualno čitanje vjerniku u skladu s prosvjetiteljskim nastojanjima.

Zoričić u uvodnom dijelu *Zrcala* navodi da sastavlja tekstove onako kako su to činili crkveni oci, sv. Jeronim, sv. Grgur, sv. Antun Arhiepiskop, Otac Serafin, radovi tih uzora poslužili su mu za oblikovanje priča, tj. *prilika*. Uz, gotovo svaku od njih, navodi i izvor (ponegdje on izostaje) koji je upotrijebio za njihovo nastajanje (najčešće imenuje autora, rjeđe djelo). Budući da se djelo sastoji od dva toma, zbog specifičnosti teme, u ovom će se radu analizirati primjeri iz drugog dijela knjige.

Poetičke osobitosti takvih tekstova temelje se na poigravanju i dedukciji elemenata barokne književnosti koji se ponajviše ostvaruju u izboru tematike ili načina na koji djeluju na čitatelja/e u smislu, dakle, prilagodbe tekstova širem krugu čitatelja, posebice onih manje obrazovanih pa se tako iscrpljuje i povijesna građa, odabiru povijesne teme kako bi tom čitatelju pružile vjersku pouku i upute za čestit život zalažući se za moralne i tradicionalne vrijednosti naznačujući mu određenom pričicom – primjerom važan događaj iz povijesti regije, ponajviše širih europskih prostora kao što su to radnje koje se odvijaju na području, npr. Mađarske i Poljske, a jedna od takvih priča, koja spominje neke od njih, je i *Jedan se čini da je martav odna za imati jaspri, pak zbilja umri*.

Osnovna struktura djela, tj. *Knjige druge* vidljiva je u kazalu. Sadržaji su podijeljeni u 17 poglavlja u kojima varira broj podnaslova (primjeri), odnosno, podnaslovi poglavlja su neuobičajeno uklopljeni u poglavlja (uz svaki naslov *prilike* napisan je i broj tekstova/podnaslova u tom određenom

Zrcalo različiti događaj olti prilika za duše pravovirni uputiti putem od spasenja (Mleci, 1780.) tiskano u dva dijela. Bio je gvardijan samostana sv. Lovre u Šibeniku. Namjeravao je u Veneciji tiskati još jedno svoje djelo *Bogoljubni nauk* 1784. godine. U rukopisu mu je ostalo djelo koje je napisao 1752. *Ogledalo prisvitlog i ponosnog vojevanja vlastelina Jure Kastriocianina, rečenog Skender – bega*.

poglavlju²). Ostatak knjige čine *Ukazanja svega onoga što se u knjižici naziva (kazalo) te Iskrivljenja i ispravljenja* (tiskarske pogreške) bez grafičkih priloga, izuzevši onaj na naslovnici. *Prva knjiga* sadrži još i uvodni tekst upućen čitateljima – *Vridni i poštovani štioče* te ima jednak raspored sadržaja, ali u analizi će biti manje zastupljena.

Posebice su zanimljive fabule tih *prilika*, iako su neke od njih već poznate iz ranijih razdoblja, primjerice, ona koja govori o ženi koju je muž nagovarao »na grijeh« u zabranjeno vrijeme, tj. na svetkovinu (ista se može pronaći i u *Ogledalu misničkom/Speculum sacerdotale* Ivana Ančića). Poznatos, odnosno, određenost vremena (najčešće je to vladavina nekoga cara ili kralja poput kralja Ladislava) i mjesta radnje (npr. njemački, francuski, engleski, mađarski prostori) u pojedinoj priči kao i glavnih protagonista, odnosno antagonista (kralj Ladislav, kraljevi Norveške i Sicilije, engleski kralj Robert, sv. Katarina Sijenska, sv. Elizabeta, sv. Aldegunda³) čiji se etički karakter izrazito naglašava i često nije odraz samo crno – bijelog poimanja svijeta, tj. neki likovi nisu samo izrazito dobri ili izrazito loši, nego se pojavljuju i druge osobine jednoga lika, što, također, nije uobičajeno u ovakvoj literaturi. Radnje, odnosno događaji, isto su tako bliski čitatelju jer su, uglavnom, rezultat dotadašnjih kulturnih, povijesnih, političkih okolnosti, a to se ponajviše ogleda u baroknom nasljeđu te realizira u većem broju priča koje, kao jedan od elemenata, sadrže borbe s Turcima. Tako, kao

² To su sljedeća poglavlja s brojem tekstova u svakome od njih: 1. Prilike 33. svarhu lemozine; 2. Prilika 13. Svarhu ljubeznivog pokaranja; 3. Prilike 21. Svarhu ženidbe; 4. Prilike 22. Svarhu oholosti; 5. Prilika 17. Svarhu poniznosti; 6. Prilika 17. Svarhu lakomosti i kamate; 7. Prilike 34. Svarhu bludnosti; 8. Prilika 14. Svarhu čistoće, olti divičanstva; 9. Prilika 10. Svarhu saržbe; 10. Prilika 11. Svarhu ustarpljenja; 11. Prilike 18. Svarhu proždardlosti; 12. Prilika 15. Svarhu posta, olti uzdaržanja od izbina; 13. Prilika 6. Svarhu nenavidosti; 14. Prilika 16. Svarhu ljubavi; 15. Prilike 42. Svarhu molitve; 16. Prilika 26. Svarhu zakletve; 17. Prilike 6. Svarhu zavita.

³ Sveta Adelgunda je bila kći Waldeborta I., regenta Klotara II. u području Sambre i Masa i njegove supruge Bertille, kći turinškog kneza te je bila povezana s merovniškom kraljevskom kućom. Kao djevojčica osjetila je Božji poziv i htjela je stupiti u samostan. Kad joj je bilo 13. godina, roditelji su ju zaručili za sina engleskog kralja, ali Adelgunda je pobjegla. Prema legendi, kraljević je pošao u potjeru za zaručnikom, ali ju nije mogao doći, andeo joj je pomogao te je mogla hodati preko rijeke Sambre. Adelgunda je živjela kao pustinjačinja, a legende opisuju brojna čudesa koja su se pritom odvijala. Naposljetku su joj roditelji dopustili da se zaredi te je odobrenjem biskupa Amanda iz Maastrichta 651. stupila u samostan. Nakon smrti svojih roditelja, Adelgunda je dobivenim nasljeđem 661. g. u Malbodijumu utemeljila dvostruki samostan – muški i ženski, a uzor joj je bila sestra koja je ranije osnovala benediktinski samostan u Monsu. U hiperboliziranoj i romansiranoj prilici koju Zoričić parafrazira navodi se da je Adelgunda svoje nasljedstvo podijelila siromašnima, unatoč tome, dogodilo se čudo, iako je stvari dala, izgledalo je kao da nije ništa podijelila, a taj događaj podsjeća na biblijskih prizor u kojem je Isus nahranio mnoštvo s pet kruhova i dvije ribice.

bitno stilsko obilježje, javit će se, iako u natruhama i »barokni slavizam«, odnosno veliča se prošlost – vjera u budućnost slavenskih zemalja na čelu s katoličkom Poljskom, a protiv Turaka o čemu djelomično svjedoči i *pelda* o kralju Ladislavu. Taj je tekst značajan jer pokazuje i kakav je odnos prema Turcima (ali i Arapima) u književnim tekstovima jer su manje zastupljeni (rezultat je to i povijesnih okolnosti), premda ih se još uvijek gleda kao kolektivne neprijatelje, ipak, pojačan je književni interes prema njima pa ih se, u neku ruku, prikazuje i u drugačijem svjetlu, ali kroz prizmu tzv. snažnih muških likova bez uvođenja žena kao protagonista (ili antagonista) u priču, jedna od *peldi* opisuje odnos kralja Ladislava i cara Murata (*Amurata*)⁴:

Isukarste, ovo je ugovor, koji su sa mnom tvoji karšćani učinili; oni su se tvojim imenom zakleli, tebe su za svidoka stavili, i ništa nemanje ovi ugovor, i ovu zakletvu jesu podbili. Sad dakle ako si tih oni Bog, koga oni ispovidaju, tebi se pristoji, da činiš poznat i mene, i njih, i osvetit pogardu, koju su učinili i tebi i meni. (Zoričić, 1780b: 248⁵).

Kralj Ladislav ovdje nije prikazan samo kao pozitivan lik, predvodnik kršćanske vojske, već se naglašava njegova negativna strana karaktera, on je krivokletnik, bogohulnik i lažljivac, čiji se grijeh kažnjava smrću.

Ono što obilježava ovo djelo jest u jednu ruku upoznavanje privatnoga svijeta junaka – svetaca i svetica, ali i drugih povijesnih ličnosti poput kraljeva i plemića, kraljica i plemkinja pa se tako u tekstu mogu iščitati i njihove emocionalne, duhovne, karakterne osobine. Razlog tome može biti književnopovijesni, tj. tumačiti se kao odraz romaneskne fabule, ali i kao ispreplitanje povijesnoga (društvo) i privatnoga (pojedinaac) stanja. Stoga se, doista, ne smije zanemariti dosljednost pa ni jednostavnost upotrebe etičke karakterizacije likova u ovim primjerima koja bi mogle biti i rezultat autorovoga pedagoškoga rada, štoviše naglašene prosvjetiteljske moralno – didaktičke strane (autonomije moralnoga razuma) pojedinoga teksta, a ne samo obi ježje stila jednoga pisaca toga vremena.

⁴ Riječ je o kazni (tj. *pedepsa*, dolazi od grč. riječi *podučavati*, *παιδεύω*, u starijim tekstovima označava fizičku kaznu) koja govori o mađarskom i poljskom kralju Ladislavu koji se krivo zakleo, tj. prevario je Turke i cara *Amurata* s kojim je sklopio primirje, ali ga je na nagovor prekinuo i pobijedio tursku vojsku pa je Amurat tražio pomoć od kršćanskoga Boga kojeg su Ladislav i njegova vojska štovali te je car sa svojom vojskom još jednom napao kršćane (u napadu su i opljačkali prostore koji su prethodno bili pod Turcima) te je tu poginuo i Ladislav, kršćani su izgubili bitku, a na kraju autor stavlja i pouku: *Svemu ovome bih uzrok prokleta kriva kletva*. (Zoričić, 1780b: 248)

⁵ Brojevi stranica u citiranim dijelovima teksta navode se prema gornjoj paginaciji, a preuzeti citati nastoje se uskladiti, koliko je to moguće, s današnjom standardnom grafijom, odnosno pravopisom i slovopisom.

Stil je bogat metaforama, figurama diktije uklopljenim konečetoznim postupcima (duhovite i alegorijske igre, dosjetke riječima, tj. gomilanje baroknih tropa i figura) često formirajući artificijelni barokni modus koji se ponajviše odražava u hiperboličnom prikazivanju povijesnih zbivanja (uz segment praktičnosti i racionalnosti) i antropomorfizaciji stvari i pojava, dok se, s druge strane, govori o religiozno – kršćanskim sadržajima, tako da se alegorično isprepliće s doslovnim, mimetično s fikcionalnim, primjer s romantikom uz neizostavno eshatološko poimanje povijesnih zbivanja (život nakon smrti, Sudnji dan, smisao čovjekova postojanja, sudbina čovjeka i svijeta). To se može uočiti i na primjerima fantastike i mistike (čuda) koji su česti – *Nevista učini svoga muža da je miran i dobar* jer joj je »trava« rekla da mora šutjeti pa će joj muž onda biti dobar, zatim, *Leon Papa odsiće sebi ruku, koju mu žena biše poljubila*, gdje je poljubac žene, anonimne i s »nametnutim« grijehom, iako ga realno nije počinila jer je grijeh napravio muškarac, tj. ona je samo u njemu »probudila strast« zbog koje si je on odsjekao ruku. Stoga će pravedno samokažnjavanje, zbog počinjenoga, biti nagrađeno pa će mu Blažena Djeвица Marija, dakle, druga, ali bezgrešna žena, vratiti tu ruku, a papa će okajan govoriti o tom čudu svojim vjernicima.

Odnos, dakle, prema liku žene u književnosti nije jednostavan jer podrazumijeva različite pristupe, od književno – povijesnih do socioloških jer pojedini ženski tipovi različito funkcioniraju s obzirom na vremensko razdoblje. U *Zrcalu*, kao i u radovima drugih autora 18. stoljeća⁶ (pa i do tada), žena se ili divinizira ili sotonizira, odnosno, promatra se kao vjerna supruga i majka koja svoj ideal zapravo pronalazi u središnjoj temi hrvatske književnosti (ali i drugih) – Majci Božjoj/Djevici Mariji – junakinji, uzornoj i pobožnoj ženi, onoj koja se žrtvuje za nacionalnu stvar; ili je stanje obrnuto pa se žena predstavlja kao ljubavnicu i grešnicu na koju se djeluje izvan književnoga konteksta i ideologije. Izdvaja se tu i treća žena – pokajnica koja je odraz nasljeđa baroknih žanrova (npr. plačevi). Povežu li se sva ta tri tipa, u pojedinim će se tekstovima istaći jedna od njih, no češći će oblik biti njihova sinteza. Žena, dakle, prelazi put od uzvišene, uzorne žene koja pod teretom grijeha postaje grešnica te nastoji okajati svoj grijeh i ponovno zadobiti Božju milost, a tim se kajanjem uzdiže svetosti. Na neki će način Mate Zoričić slično pristupiti i muškarcu, rijetko, ali značajno, ne odmičući se, pritom, od patrijarhalne koncepcije, npr.:

⁶ »Žensku emancipaciju smatrali su uzrokom svih nevolja koje su se u drugoj polovici 18. stoljeća gomilale nad gradom, pa u to vrijeme u Dubrovniku dolazi do provale mizoginskih osjećaja i netrpeljivosti prema ženama, osobito onima koje su ojačale svoju ulogu znanjem i naobrazbom.« (Stojan, 1999 – 2000: 43)

Naučite vi otc i matere vaše kćeri udavati; naučite i vi, djevojke vaše roditelje, i starije slušati, ako hoćete da je vaša udaja sveta, i poštena. Ovo isto govorim i od mladića. (Zoričić, 1780b: 54), što pokazuje da se isto odnosi na oba spola. Slično se javlja i u priči *Poli se jedan Redovnik laik, jer čuh slatkost u sebi kad se pričesti*, gdje se redovnik, unatoč svim molitvama, dobrim djelima, pokorama koje je iskazivao Bogu, uzoholi zbog dobivene milosti te ju zbog toga i izgubi. Tada je on običan redovnik, anonimn, nije iz određenoga reda za razliku od uzornoga fratra iz iste priče. Tako se muškarac, doista, u nekoj manjoj mjeri demonizira. Ako se uzme svjetovni primjer u kojem muškarac navodi ženu na grijeh (najčešće se javlja motiv silovanja), tada se ni njega ne naziva muškarcem (ni mužom), nego se navodi po nekom od atributivnih svojstava, npr. *čovik bogat (Žena ima virnost od postelje saranit svome drugu)*, a slično se javlja i u odnosu na žene kao što je to u primjeru *gospoja sardita*.

Često se pretjeranim i metaforičnim poimanjem žene/žena, nastoji prenijeti neka od vjerskih istina. Dakle, primjeri divinizacije povezani su s Djevicom Marijom⁷, a njoj je posvećeno čitavo poglavlje u prvoj knjizi Zoričićeva *Zrcala*, gdje su napisane 73 prilike (od 31. do 100. stranice) u kojima je Gospa/Blažena Djevica Marija učinila čuda, npr.: oslobodila od đavla, vratila oduzete organe (npr. jezik) i udove, spasila žene od krivokletstva i silovanja. Ona je pritom prikazana kao žena ideal – lijepa, čista, nepogrešiva, pravedna, istinoljubiva, dakle, kao spasiteljica i zaštitnica, ravnopravno, i muškaraca i žena, ali i djece:

...eto dolazi jedna prilipa Gospoja (Zoričić, 1780a: 43); ...med uto pridobivena od maloga sna, prikazuje joj se Gospa z' dvama Angeli, i obećaje se nju osloboditi od ozloglašenja. (Zoričić, 1780a: 45); da je tu milost ima po B. D. Marij (Zoričić, 1780a: 62); Marijo mati od milosti, mati od milosarda... (Zoričić, 1780a: 63); ... jeste njega privarili da ne ispovidi grih smartni? Zaklinjem vas pristrašenim dnevom suda općenoga, da njegovu dušicu odnesete njegovu tilu, neka oni njih ispovidi, i za nj pokoru učini, koga je činio ispoviden po vašoj privari. (Zoričić, 1780a: 65).

Premda joj se i prigovara, a to najčešće čine redovnici, iako to čine u svojoj svojoj poniznosti, Gospa im, ipak, kao svojim vjernim slugama pomaže, npr. *Gospa S. Ivanu Damascenu povrati ruku odsičenu*. Marija, dakle, spašava i pomaže brojne grešne i pobožne žene.

⁷ »...kao spona između Boga i čovjeka, utočište, zaštitnica, tješiteljica i zagovornica.« (Petrač, 1991: 350) Najomiljeniji lik hrvatskih književnih tekstova uz koji je razvijen izrazito jak kult i simbol je zapravo: »...njeznog materinstva, pjevalo se (o njoj) kao (o) majci Kristovoj, odvjatnici i (op. a., naravno,) zaštitnici pred Bogom.«

Ostali primjeri divinizacije odnose se na žene svete⁸, tj. dobre i neporočne kršćanke pa ponegdje i zaslužne anonimne svjetovne žene, najčešće su one određene kao *Gospoje* ili *Kraljice* kao npr. u prilici *Kralj i kraljica spavaše zajedno, ali vazda obučeni*, gdje kraljica postane ženom kada potakne muža na spolni odnos za vrijeme svetkovine, tada ona nije degradirana samo nazivom, već joj autor pridaje još jedno stanje, ona ujutro biva opsjednuta. Takav je odnos donekle sličan onome prema muškarcu u nekoj od prilika, npr. *Muž učini olti poznade svoju ženu na sodomsku*. Žena je u njoj opisana kao nježno, osjećajno, borbena biće, što se može vidjeti iz čestih autorovih upotreba deminutiva (*siromašica, dušica, ružica*): *premda ona siromašica vika, i brani se, koliko more, i otiskivši od sebe* (Zoričić, 1780b: 48), a muškarca pritom sustiže okrutna kazna, čiji je opis izrazito hiperboličan, slikovit i narativan:

ispadoše iz njega sva criva, na donju stranu tila... Ču također u ruku muku ki načemu se da mu gore od vatre; zato moljaše da mu se odsiku. Ele od velike muke izdanu treće ure dneva istoga. (Zoričić, 1780b: 48)

Ako su žene bile grešne, dakle, žena se pokazuje kao grijeh, tada su one »samo« žene ili »ženske glave«, iako postoje izuzeci, kad autor, npr., navodi imena rimskih careva i carica koji su bili okrutni prema kršćanima (tu se djelomično izbjegava sotonizacija). Kada se ženu općenito promatra u okvirima sotonizacije, tada ju autor naziva još i *kamatnicom*, *bludnicom*⁹: »Propovijedima se dijelom može pripisati širenje straha od »dijabolične« žene koja predodređena za zlo i koja je Sotonin mamac za privlačenje muškaraca u pakao. Žena je i za svećenike predstavljala opasnost pa je ispovjednicima savjetovano da ne primaju tašte¹⁰ žene koje ukrašavaju svoje tijelo nakitom, odjećom i šminkom, već samo one koje na glavi nose skroman veo.« (Delbianco, 2006: 137)

⁸ *Bog čini usanuti ruku jednoj ženi, jer kičaše glavu izprazno glavu, jednoj svetoj divici u toj priči stoji i ovo: Piše sveti Jerolim materi svete Eustokije divice, koja po nagovoru svoga muža izprazno je kičaše, bi pokarana od Anđela ovako: ti si smila za veke daržati zapovid tvoga muža, nego zapovid Isukarstovu? Tih s' rukami tvojim svetogardnim smila si isšteti glavu Božje divice?* (Zoričić, 1780b: 70) Vrla i dobra kršćanka (kćer) u kontrastu s povodljivom, bogohulnom ženom (majkom), čiji je najveći grijeh što je slušala muža, a to pokazuje, na neki način, da bi žena trebala razumski odabrati i procijeniti ono što joj suprug kaže te poštivati svoju vjeru i prednost u odabiru i poštovanje najprije dati Bogu.

⁹ »Tretiranje žene kao nevjernice, kaćiperke, tvrdoglavke i svadljivice, brbljavice i psovačice, manje je usmjereno prema ženama koje su definirane svojom ulogom u obitelji...« (Stojan, 1999 – 2000:45).

¹⁰ Takav se sadržaj, vezan uz kićenje žena javlja i u *Prilici svarhu olosti (!)*, a neke od priča su i *Žena prilipo obučena vidi se obastarta z' đavli*, zatim *Gospoja osuđiše poradi oli aljina*, *Žene porad svoj nakićenja izprazni mnogim zatvoraju vrata Nebeska*,...

Tekstovi iz Zoričićeva *Zrcala* to potvrđuju, ali djelomično i ublažavaju, odnosno opovrgavaju, možda i zbog svoje didaktičke uloge, a tako, barem djelomično, mijenjaju predodžbe o poimanju žene:

»Razlozi strahova su različiti, od velikog raskola i snažne protestantske reformacije pa do turske opasnosti. Osim toga, čovjek se bojao kuge, koja je harala u svim zemljama, bojao se gladi, seoskih i gradskih buna, ratova, a njegovu nesigurnost pojačavali su i crkveni krugovi sa svojim knjigama i propovijedima koje su u ljudi širile snažan strah od smrti duše i osjećaj nemoći pred najvećim neprijateljem – Sotonom i njegovim pomagačima, među kojima se najčešće navode Turci, Židovi, ali i žene (osobito vještice).« (Delbianco, 2006: 147),

a ovdje se taj strah veže uz barokno poimanje straha Božjega jer u tom duhu Zoričić i sastavlja svoje *prilike* (smrtnost tijela i besmrtnost duše, patnja, iskupljenje za što su osobito pogodne primjere o ženskim likovima), a ključan segment je stavlja je sentenci kao završnih misli tekstova kojima autora nastoji upozoriti na posljedice grijeha:

Vidio sam, da jedni ištu posve lipu ženu, pak nađu smutnju u kući, a drugi ištu bogatu, pak senje osiromaše. (Zoričić, 1780b: 52); Znadi će ova Gospoja, da će je Otac karati, kad ovo bude znati, ali nje ljubav taka biše, kojom svoga zaručnika ljublaše; da za ovo ne hajaše. (Zoričić, 1780b: 56); Klodoveo ono što reče, ispuni, i karsti se, pak za njim sve njegovo kraljestvo. Evo što učini dobra žena. (Zoričić, 1780b: 60 – 61).

Međutim, pokornica, tj. *pokarnica*¹¹, a u jednoj je od prilici to i redovnica, što se može promatrati kao nešto neutralno, ni dobro, ni loše, »nešto« ili »nekoga« tko izaziva samilost te s jedne strane predstavlja i niži stupanj poimanja demonizacije. Pokajnica u *Diak reče ženi; ajdemo učiniti grih na prodajalištu gradskome* javlja se tako, što je žena salijetala mladića, odnosno, mladoga, nevinoga đaka, dakle, ne muškarca (kao što to prethodno nije bila »žena« nego *siromašica*), ali ju je on natjerao da se posramila te »učinila pokoru«, čime je izbjegla moguću kaznu pa je po tome ona ekvivalentna muškarcu.

Navode se i primjeri zaslužnih, uzornih žena koje izlaze iz anonimnosti zbog svoje strpljivosti, poniznosti, čistoće, vjernosti kao, npr. u sljedećim

¹¹ »...to lik žene koja se kaje zbog grijeha; tip žene koji je prošao od svjetovnog ideala ljepote i nedostižnosti (tip gospoje) do simbola svjetovnog zla (tip grešnice), da bi se na kraju u liku žene pokajnice preobrazio u biće što se svojim pokajanjem uzdiže i posvećuje. ...tip pokajnice nastoji okajati svoje grijeha kako bi ponovno zadobio Božju milost.« (Petrač, 1991: 352), ali to ne mora uvijek biti tako, na to ukazuju primjeri u ovom tekstu. Ponekad će unatoč okajanju velikoga grijeha žena doseći stupanj svetosti, ali u nekoj manjoj mjeri, često i neće.

prilikama: Ženidba Julijana Mučenika (iako u braku, Julijan i Baziliska ostaju nevini i predaju se Bogu), *Žene imadu s ustrpljenjem svoje muževe na svoju ruku pridobivat* (u njoj se spominje majka sv. Augustina, sveta Monika, koja je »trpila svog muža«, a poznato je da ju je suprug tukao, što je sveti Augustin često u svojim djelima isticao) dok se u prilici *Veliku ljubav pokaza Kraljica svome mužu*, ona spominje samo kao Kraljica te se ni u kojem kontekstu o njoj ne govori kao o ženi. Žene se imenuje u tekstovima najčešće kao biblijske žene, najčešće junakinje¹² (Marija Egipatska, Sara) ili kao povijesne ličnosti (sv. Elizabeta Ugarska,¹³ sv. Katarina iz Siene,¹⁴ kraljica Klotilda). Naravno, to je samo jedan segment takvoga poimanja i spominjanja žena pa i muškaraca. U knjizi postoje tekstovi koji govore o njihovom karakteru, odnosno postojanju spomenute sotonizacije muškarca, ali što je zanimljivije, i supostojanje muškarca pokornika – pokajnika kao najčešćega tipa od triju mogućih (najčešće kao Bog/svetac/redovnik/uzoran muškarac, rijetko grešnik i dakle, pokajnik), posebice u ovom razdoblju, npr. u primjeru o Sv. Jakovu koji je obljudbio opsjednutu djevojku, a da bi sakrio svoj grijeh, zaklao ju je i bacio u bunar, no, on se pokajao, vršio pokoru i na kraju postao svet, što je zapravo rijetki stupanj koji može doseći jedna žena, posebice jer je riječ o tako teškom grijehu kao što je to ubojstvo (prethodno možda i silovanje), premda je ta žena već obilježena, odnosno, već nosi grijeh u sebi – opsjednuta je pa za nju i ne postoji druga kazna osim smrti.

S druge strane, autor kroz ženu progovara o problemima tadašnjega vremena (zapravo svi vremena) i društva, poput alkoholizma, preljuba, nemoralna pojedinih klerika: *Žena umri od prike smrti, jer napastova na grih jednog slugu Božjega, Dite u pustinji odranjeno poželi žene, Žena zatvori za tri dni mladića brez iva, i brez piva, i prođe mu užganje* (tj. nakon trodnovnoga »posta« nije mu bio blud na pameti, već hrana i voda), *Očito bih pedipsan oni, koj oskvarnji divojku, Vojnik koj uze poštenje divojci osudiše, Vojnik poznade po snu svoje žene, da je na pogibli poradi priljubodinstva koje biše učinio*. Stoga ne čudi da su žene i nositeljice radnji i da

¹² »... tip je junačke žene, jake i uzorne ženske figure koja se žrtvuje za neko opće dobro, za zajedničku, ugroženu, nacionalnu stvar... ideal kreposti, pobožnosti i junaštva...« (Petrač, 1991: 351), ali uz biblijske žene, česta su tema i: »starokršćanske junakinje, djevice i mučenice, čiji primjeri ovdje mogu poslužiti kao dodatni pokazatelj odnosa prema ženama...« (Delbianco, 2006: 141).

¹³ Autor kao izvor za ovu priču navodi i *Marka Marula* te za priliku o Mariji Egipćanki, vidjeti u Zoričić, 1780b: 70–71.

¹⁴ Prilika koja govori o njoj vezana je uz davanje »lemozine«, tj. milostinje. Dok je ova svetica molila u crkvi Sv. Dominika, prišao joj je siromah, a budući da mu nije imala što za dati, skinula je srebrni križ s krunice te mu ga predala. Sljedeće noći ukazao joj se je Isus Krist koji je držao njezin križ ukrašen dragim kamenjem te rekao da će ga na »dan sudnji« prikazati anđelima i ljudima.

najviše *Prilika svarhu o(ho)losti, poniznosti, lemozine (milostinje), ženidbe, bludnosti, čistoće (divičanstva) te ljubavi* (najčešće je riječ o ljubavi prema Bogu, rjeđe o tjelesnoj/ljudskoj) govori o njima, u drugim prilikama one nisu toliko značajne kao protagonisti u priči jer glavne su: »ženske mane lakovjernost, brbljavost, nepostojanost, putenost, ljubomora, osvetoљubivost, lažљivost...« (Delbianco, 2006: 147), a zrcale se upravo u tim spomenutim nazivima prilika te su djelomično produkt inkvizicije (spominje ih i *Malleus maleficarum* iz 1487., tj. Vještiji malj). *Anđeli brane divičanstvo divica, olti divojaka: Štije se od S. Teofile, koju budući Cesar Maximin činio staviti u misto nepošteno, da onde svoje divičanstvo ne izgubi. Evo udilj vidi se kod nje Anđeo u svitlosti, koj parvoga, koj uđe da će joj poštenje uzeti, k njozi, čini padnut martva, drugoga da oslipi, a ostale po druge načine pedipsa. Ovo vidjevši isti nevirnici, počеше vapiti: tko je igda kao Bog karšćanski. Zato sveti Ambroz divice faleći, govori: nie se čuditi, da za vas Anđeli vojuju, budući da vi Anđeoskim dili vojujete.* (Zoričić, 1780b: 126–127).

Budući da su dijelovi Hrvatske bili dugo pod turskom okupacijom koja je izazvala ekonomsku i kulturnu zaostalost. Potreba za prosvjetom i kulturom uz naglašavanje moralno-poučne uloge književnosti bila je neizostavna, a afirmaciju žene kao čitatelja pa i naziranje pomalo drugačijega odnosa prema liku žene koji je još uvijek sotonizirajući ili divinizirajući¹⁵, ali i u pojedinim primjerima nastoji se na sličan način prikazati odnos prema muškarcu, stoga se u ovom razdoblju posebno ističe i treći model koji predstavlja svojevrsnu pomirbu dvaju suodnosa te se očituje u pojavi pokajnika i pokajnice. Jasno je, naime, da se žena promatra u svjetlu kršćanskog nauka (oslušivanju Božje poruke¹⁶), ali i da se razazna objavljena istina o ženi, a to je složeno književno – povijesno i sociološko pitanje jer funkcioniranje pojedinih ženskih tipova u određenom razdoblju književnosti je drugačije, a u ovom se djelu *Zarcalu različiti događaj olti prilika za duše pravovirni uputiti putem od spasenja* tek počelo otkrivati.

Iako navedeno Zoričićevo djelo u nekim svojim segmentima nosi izrazita barokna epska obilježja, ono je pisano jednostavnim stilom, teži pouci i prosvjetljenju svih slojeva društva, a takav pluralistički pristup poimanja poetike književnoga teksta čini ovo djelo značajnim prinosom hrvatskoj

¹⁵ »Na dvojak pristup ženi, a time i na uvođenje elemenata njezine sotonizacije...« ponajbolje se uočava u ovom razdoblju, ponajprije od 17. stoljeća i to u djelima. »gdje će u prvom planu biti žena grešnica koja ponekad ima biblijsko ime 'Mandaljena' a ponekad je tek bezimena 'bludnica'.« (Delbianco, 2006: 147), što je intenzivnije nego što to autorica navodi i svojevrsno je prelamanje srednjovjekovnoga i renesansnoga poimanja žene.

¹⁶ »Ideja o ravnopravnosti među spolovima, o kojoj se govori u svim četirima Evanđeljima, nije zaživjela u svakodnevnom životu, već su prihvaćeni oni dijelovi Biblije u kojima se ženi savjetuje bezuvjetna pokornost mužu, koji je njezina 'glava' i 'spasitelj' njezina tijela.« (Delbianco, 2006: 137).

književnosti i kulturi jer autor, u svom radu, ne govori samo o divinizaciji, sotonizaciji i o pokajništvu žena pa i u nekom manjem opsegu muškaraca, i to u duhu novoga vremena, onoga kojemu je cilj prosvjetljenost, odnosno prosvijećenost društva.

Literatura

A)

Zoričić, Mate (1780a), *Zarcalo različiti događaj olti prilika za duše pravovirni uputiti putem od spasenja, Knighe parve*, po Ivanu Constantinu, Mleci.

Zoričić, Mate (1780b), *Zarcalo različiti događaj olti prilika za duše pravovirni uputiti putem od spasenja, Knighe drughe*, po Ivanu Constantinu, Mleci.

B)

Bezina, Petar (1994), *Kulturni djelatnici Franjevačke provincije Presvetoga Otkupitelja u 18. i 19. stoljeću*, svezak XXIX, Kršćanska sadašnjost, Zagreb.

Dadić, Žarko (2004), *Egzaktne znanosti u Hrvata u doba prosvjetiteljstva*, Matica hrvatska, Zagreb.

Delbianco, Valnea (2006), »Biblijske žene u hrvatskoj književnosti srednjega vijeka i renesanse«, *Narodna umjetnost*, god. 43, Zagreb, 2: 135–148.

Hercigonja, Eduard (1975), *Povijest hrvatske književnosti. Srednjovjekovna književnost. Knjiga 2, Liber – Mladost*, Zagreb.

Hrvatska i Europa. Kultura, znanost i umjetnost. Svezak III. – Barok i prosvjetiteljstvo (XVII – XVIII. stoljeće) (2003), (ur.: Ivan Golub), Školska knjiga, Zagreb.

Hrvatski franjevački biografski leksikon (2010), (ur.: Franjo Emanuel Hoško, Pejo Čošković, Vicko Kapitanović), Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb.

Mihanović – Salopek, Hrvojka (2006), *Iz duhovnog perivoja*, Naklada Ljevak, Zagreb.

Petrač, Božidar (1991), »Lik žene u hrvatskoj književnosti«, *Bogoslovska smotra*, god. 60, Zagreb, 3–4: 348–354.

Ptičar, Adela (2004), »Prvi hrvatski računski priručnici«, u: *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* (ur.: Dunja Brozović Rončević), knj. 30, Zagreb, 173–179.

Stojan, Slavica (1999–2000), »Ženomrstvo i obrana žene u Dubrovniku«, *Otium*, Zagreb, 7–8: 42 – 48.

Šafařík, Pavel Jozef (1865), *Geschichte der illirischen und kroatischen Literatur*, F. Tempsky, Prag.

Zečević, Divna (1993), *Strah Božji. Hrvatske pučke propovijedi 18. stoljeća*. Izdavački centar Otvorenog sveučilišta Osijek, Osijek.

Zenić, Milivoj (2002), *U pohvalu grada Šibenika. Pisana riječ od najstarijih vremena do danas*. Gradska knjižnica »Juraj Šižgorić«, Šibenik.

**LIK ŽENE U ZORIČIĆEVOM DJELU ZARCALO RAZLIČITI DOGAĐAJ OLT
PRILIKA ZA DUŠE PRAVUVIRNI UPUTITI PUTEM OD SPASENJA (1780.)**

Sažetak

Franjevac Mate Zoričić pisao je različita teološka djela, premda je poznatiji po jednom matematičkom – *Aritmetika* (1766.).

Djelo *Zarcalo različiti događaj olti prilika za duše pravovirni uputiti putem od spasenja* (1780.) sastavljeno je na način kako su to činili i drugi franjevci u 18. stoljeću. Na jednostavan se način nastoji poučiti čitatelja vjerskim istinama pomoću *prilika* pišući o manama i krepostima, a u skladu s vrstom i stilskim osobitostima tekstova moguće je da ih je pojedini propovjednik mogao upotrijebiti za stvaranje svojih propovijedi.

U ovom se radu govori o okolnostima, radnjama, događajima u kojima se najviše i najčešće spominju žene, posebice u drugom dijelu *Zarcala*. Analiziraju se ustaljeni odnosi sotonizacije i divinizacije žena uz osvrt na tekstove u kojima su na neki način sotonizirani i muškarci oslanjajući se, pritom, i na metaforičko poimanje žene/žena, ponajviše, upotrebom tropa, ali i drugih figura u smislu prenošenja temeljnih kršćanskih istina.

Ključne riječi: divinizacija i sotonizacija žene, žena pokajnica, Mate Zoričić, *Zarcalo različiti događaj olti prilika za duše pravovirni uputiti putem od spasenja*

**WOMAN IN AN OPUS OF ZORIČIĆ'S ZARCALO RAZLIČITI DOGAĐAJ OLT
PRILIKA ZA DUŠE PRAVUVIRNI UPUTITI PUTEM OD SPASENJA (1780)**

Summary

Friar Mate Zoričić wrote various theological works, although it is known by one Mathematics – *Aritmetika* (1766).

Work *Zarcalo različiti događaj olti prilika za duše pravovirni uputiti putem od spasenja* (1780) was composed in the manner as they did the other friars in the 18th century. In a simple way the author is trying to teach his readers on religious truths using *prilika* (examples) and writing about human faults and virtues. In accordance with the type and stylistic features of texts, it is possible, that the preacher could use some of them (examples) to create his sermons.

This paper discusses the circumstances, actions, events in which are women most frequently mentioned, especially in the second part of *Zarcalo*. It analyzes the established relationships between Satanism and divinization of women with references to the texts where are in some way Satanism of men, relying on the metaphorical conception of woman / women, particularly, the use of tropes, and other figures in terms of transmission of basic Christian truths.

Key words: divinization and Satanization of women, penitent woman, Mate Zoričić, *Zarcalo različiti događaj olti prilika za duše pravovirni uputiti putem od spasenja*

Vanda Kraft Soić

ISPOVIJED KAO DUHOVNI DOGAĐAJ U ZORIČIĆEVU DJELU *UPRAVA MNOGGO KORISNA ISPOVIDNIKA* (1781)

Izvorni znanstveni članak

UDK 265.62 : 821.163.42.09 Zoričić, M.

Uvod

Knjižica Mate Zoričića (1723–1783) punoga naslova *Uprava mnoggo korisna ispovidnika, Kojamu kaxe, kakkose ima noffiti prama fvoijm pokornici ũ niki dogagiaij mučnii, kojimufe na pristogliu od Ispovidi, olti Sakramenta od S. Pokore često dogagiaju* otisnuta je 1781. godine u Veneciji, u tiskari Battiste Costantinija, s dopuštenjem generalnog inkvizitora Svetoga oficija za Veneciju.

Posvećena je i prikazana Bogu, na slavu Božju (Zoričić, 1781: 3).

Već sâm naslov knjižice daje znati – a piščeve uvodne riječi upućene čitatelju, »poštovanom, vridnom i naučnom ispovidniku«, potanje tumače da je ona zamišljena kao nekovrstan »priručnik« koji bi služio ispovjednicima u težim slučajevima s kojima se u slavljenju sakramenta pomirenja često susreću (Zoričić, 1781: 3).

Zapitamo li se o tomu što je Zoričića ponukalo da napiše djelo takve naravi, zasigurno vjerujemo da nećemo pogriješiti potražimo li odgovor u njegovu životnom pozivu – redovnik, franjevac, godinama djeluje kao profesor moralne teologije, a potom kao župnik obnaša i pastoralnu službu (*Hrvatski franjevački biografski leksikon*, 2010: 580). U ovom svjetlu *Uprava* se – objavljena dvije godine pred autorovu smrt – doimlje plodom iskustava i kompetencijâ koje je njezin autor stekao, no i potrebe koju je istom uvidio, kroz svoj životni poziv.

U doba u kojem je *Uprava* nastala moralnu će teologiju – u čijem je središtu tada traktat o odluci savjesti – karakterizirati kazuistika¹; nagla-

¹ Vrlo lijep pregled naslovljen *Kazuistika i njezin europski kontekst* u: Balaban, 1997: 1, 58–63.

sak je pritom i teologije i crkvene prakse upravo na sakramentu pokore, koji je od velike važnosti (Häring, 1973: 41; Baloban, 1997: 1, 58 i 66). Naime, uslijed nužnosti cjelovite ispovijedi s nabranjem smrtnih grijeha po vrsti, broju i okolnostima koju je u 16. st. propisao Tridentski sabor,² područje moralno-teološke problematike reducirano je na »primjereno ispitivanje savjesti« i »samo primanje sakramenta pokore« (Häring, 1973: 39; Baloban, 1997: 1, 60). Shodno tomu, formacija svećenikâ, na koje se gledalo kao na buduće župnike i djelitelje sakramenata³ (Vanino, 1969: 202; Baloban, 1997: 1, 64), iziskivala je studiranje različitih »slučajeva savjesti« (*casus conscientiae*), što je urodilo i golemom produkcijom priručnikâ koji su te »kazuse« nastojali razriješiti »polazeći od Božjih i ljudskih zakona te pomoću 'promišljenih načela', a »ovisno o postojanju ili nepostojanju određenih moralnih obveza« (*Enciklopedijski teološki rječnik*, 2009: 484; Baloban, 1997: 1, 60).⁴

Moralna je teologija i u Hrvata tijekom 18. stoljeća od izuzetne važnosti i vrlo tražena, te se na području sjeverne, južne i banske Hrvatske bilježe desetci cijenjenih pisaca (Fuček, 2004: 361).⁵

Za razliku od svojih europskih uzora, djela naših pisaca nastaju na hrvatskom, ne na latinskom jeziku, pretežito na latinici, no i na glagoljici i bosančici. Razlikuju se i strukturom: ne nastaju u službi svećeničke formacije, već kao svojevrsni pastoralni *priručnici* za svećenike i vjerski život puka (Fuček, 2004: 3, 363). »Ne bave se sitnom kazuistikom; djela su im puna ispravna nauka, pobuda i pobožnosti. U tom smislu im je metoda *originalna*, jednostavna, primjerena puku« (Fuček, 2004: 3, 363). Ne zamjećuje se ni odvojenost od dogmatike, kanonskoga prava, ascetike, mistike, katehetike i (kasnije tako nazvane) pastoralne teologije karakteristične za europsku moralnu literaturu. Obujmom ti hrvatski »priručnici« nadmašuju europske malene »repertorije« za seoske župnike na narodnome jeziku, no ne dosežu

² Kanon 7: »Si quis dixerit, in sacramento paenitentiae ad remissionem peccatorum necessarium non esse iure divino confiteri omnia et singula peccata mortalia, quorum memoria cum debita et diligenti praemeditatione habeatur, etiam occulta, et quae sunt contra duo ultima decalogi praecepta, et circumstantias, quae peccati speciem mutant; sed eam confessionem tantum esse utilem ad erudiendum et consolandum paenitentem, et olim observatam fuisse tantum ad satisfactionem canonicam imponendam; aut dixerit, eos, qui omnia peccata confiteri student, nihil relinquere velle divinae misericordiae ignoscendum; aut demum non licere confiteri peccata venalia: anathema sit« (DS: 1707).

³ U tom pravcu nekako i sâm Zoričić stavlja cijelu knjižicu pod okrilje svetopisamskog retka 1 Kor 4, 1: »Nekka nas darxi çovik, kakkono slughe, i razdiliteglie otajftva Boxji . Ovdife jurve ifšte megju razdilitegli, daffe nage koi viran.«

⁴ Baloban primjećuje: »Moralna je teologija tako postala učenje o 'kazusima' i o njihovu rješavanju« (Baloban, 1997: 1, 60).

⁵ O tome iscrpno Fuček, 2004: 361–364.

opseg latinskih priručnika za teološka učilišta. Redovito slijede probabilizam⁶ (Fuček, 2004: 3, 363).

Takovrsnim hrvatskim priručnicima pribrajaju se i dvije Zoričićeve knjige, od kojih je jedna *Uprava* (Fuček, 2004: 3, 363).⁷

Već smo napomenuli da sâm naslov ove knjige jasno govori o njezinim adresatima – to su prezbiteri u svojoj pastoralnoj službi ispovjednika, te da je njezina svrha, što se tumači i nadalje u predgovoru, uputiti ispovjednike kako će se odnositi prema pokorniku u njegovim manama kada su u pitanju neki zamršeniji («mučnii») slučajevi s kojima se ispovjednik češće susreće u slavljenju sakramenta pomirenja. *Uprava*, naime, donosi 68 raznorodnih kazusa – slučajeva savjesti – koje nastoji razriješiti. Većina se slučajeva tiče problemâ savjesti vjernikâ⁸ – od onih lakših, primjerice, preurešenosti (10), do onih doista mučnih, poput ubojstva (42) – dok nekolicina kazusâ nastoji razriješiti situacije proiznikle iz vršenja svećeničke službe⁹ ili se pak dotiče redovničkog života. Autor čitatelju u predgovoru pripominje kako je svojom knjigom »slijedio način« Valerija Reginalda u knjižicama »iste vrste«, no bez potanjeg tumačenja o kojemu je djelu ili djelima riječ, ili u kojemu je smislu slijedio tog autora.¹⁰

⁶ Moralna teologija 17. i 18. stoljeća zaokupljena je rješavanjem ovoga problema (Häring, 1973: 41). O probabilizmu opširnije usp. Capone 1990: 1248–1249.

⁷ U kontekstu hrvatske moralne književnosti nastale do 1938., a nakon Bedričiće-va *Naručnika plebanuše*va 1507., ova dva Zoričiće-va djela, *Zarczalo razliciti dogagai* (Mletci, 1780.) i *Uprava* (Mletci, 1781.) kao vrijedna navodi i Andrija Živković u svojem *Osnovnom moralnom bogoslovlju* (Zagreb, 1938.), str. 49 i 51, preuzetom u cijelosti u: Häring, 1973: 490–496, ovdje 493 i 495. Među književnim ostvarenjima s područja moralne i pastoralne teologije Zoričiće-va *Upravu* spominje i Vanino, 1943: 20–21, 217, a tako i Golub, ²1986: 26.

⁸ Primjerice, slučajevi: vjernika koji se nije pripravoio za ispovijed, koji se ne kaje, preljubnika itd.

⁹ Primjerice, slučaj ispovjednika koji je zaboravio nekoga odriješiti (22); onoga koji je kasnije uvidio da nije smio nekoga odriješiti (21); slučaj ispovjednika pred kojim je navala od ispovijedi (8); prezbiter koji trčeći nosi pričest (62), slučaj simonije (53) itd.

¹⁰ *Synopsis historiam Societatis Iesu*, 1914: 618 na području moralne teologije spominje autora pod imenom Valerius Reginaldus (Regnault, 1545.–1623.), profesora filozofije i moralne teologije, kojega sv. Alfonz Liguori drži klasičnim autorom, a sv. Karlo Boromejski i sv. Franjo Saleški preporučuju ga svojem kleru. Häring, 1973: 40 u okviru poglavlja o moralnoj teologiji 16. st. među *priručnicima za ispovjednike* – »epigonima zbirki za ispovjednike 14. i 15. stoljeća« navodi i *Praxis poenitentialis* autora Valeriusa Raymaldusa, člana Družbe Isusove, preminulog 1623. god. Häring ga smiješta u period za koji iznosi da je karakteriziran probabilizmom (Häring, 1973: 39). Markys, 2008: 40 među isusovcima autorima djela koja se bave sakramentom pomirenja, navodi i Valérea Régnaulta (Reginaldus) kao pisca sljedećih djela: *De prudentia et caeteris in confessario requisitis ... tractatus. Nunc primum in lucem editus*. Lugduni, sumptibus H. Cardon, 1610. 8°, p. [20], 491, [25]; *Praxis fori poenitentialis ad directionem confessarii in usu sacri sui*

Ne može nas ne zaintrigirati podatak koji zatim slijedi, a predgovor ga donosi gotovo usputno i zatajno: Zoričić nastavlja kako »od mechiagna slova, i od riči, joŕe niŕmo vidili nikakvu uppravu ù naŕcem jeziku« (Zoričić, 1781: 4). Unatoč, dakle, izrečenom miŕljenju kako je prvo djelo hrvatskoga jezika koje se bavi rjeŕavanjem kazusa otisnuto tek godine 1898.,¹¹ valja nam istaknuti da je Zoričićeva *Uprava* objelodanjena cijelih 117 godina ranije.

Predgovor će uputiti i u autorovu metodu u rjeŕavanju kazusa: »ù odgovaragnu, kakkome ghdi razlogh pridobiva s' mnoghi nauçitegli, onnakofam i odgovara. Gdifam nafia, dà jedni darxe istu ŕtvar na jedan naçin, a drughi na drughi; darxafam daŕŕe morre darxati ŕad jedna ŕtrana, ŕad druga, kakkofe kad vidi, i ù kakviŕe okolovŕtvi ŕvar nalazi; i toh vecciabi posli ovizi kgnixicza izafcla, ollife naŕla kakva naredba S. Czarkve, daŕŕe ima tah i tah n. p. ŕtvar na jedan naçin darxati, à nè na drughi« (Zoričić, 1781: 4–5).

Iz praktiènih sluèajeva koje je Zoričić rjeŕavao bez nakane iznoŕenja nekog sustavnog nauka¹² nastojali smo ipak, u perspektivi teme koju smo si zadali, izvući nekoliko temeljnih sustavnih zapaŕanja.

1. Grijeħ

Zoričić vidi grijeħ kao bolest, a greŕnike promatra kao bolesnike (predgovor, str. 4–5). Na grijeħ èovjeka »sklanjaju« svijet, tijelo i ðavao

muneris. Lugduni, sumptibus H. Cardon (ex Typographia Iacobi du Creux alias Molliard), 1616, fol., p. [12], 749, [30]; *Tractatus de offitio poenitentis in usu sacramenti poenitentiae. Nunc primum in lucem prodit, suis Indicibus illustratus*. Lugduni, sumpt. H. Cardon, 1618; 12°, p. [22], 690, [30]; *Instructio brevis et dilucida ad usum sacramenti poenitentiae. Nunc primum publici iuris facta*. Venetiis, apud Andream Baba, 1619. 12°, p. [36], 497; *Compendiaria Praxis difficiliorum casuum conscientiae In tres partes distincta ... Moguntiae*, sumptib Petri Henningii Bibliop ... Excudebat Ioannes Volmari, anno 1619. 8°, p. [12], 130, [6]. Markys te priručnike svrstava meðu one koje karakterizira probabilizam. Èini se izglednim da se Zoričić ugledao u posljednji naslov.

¹¹ Tako o svojemu djelu *Kazuistika* dr. Martin Œtiglić, u Predgovoru (Œtiglić, 1898: 3): »Budući da u našoj bogoslovskoj literaturi nema još kazuistike, a ipak se njom nauka moralna veoma razjaŕnjuje, pregoh ja takvu napisati (...) «; također i Baloban, 1997: 1, 68–69. Sluèajevi Œtiglićeve *Kazuistike* »bave se prvenstveno odnosom svećenika prema svećenièkoj sluŕbi, obredima, sakramentima, napose prema svetoj misi« (Baloban, 1997: 1, 68). »Prilosek nekojih lyudih szpovedanya« – dodatak *Zerzalu spovednom* objavljenom u Zagrebu 1742. godine (na str. 132–144), autora Jurja Muliha, donosi ŕest konkretnih primjera dobro odnosno loŕe uèinjene ispovijedi, no »Nije prvenstveno rijeè o nekim konkretnim sluèajevima savjesti koje bi bilo teŕko rijeŕiti. Prema tome ne radi se o za ono vrijeme (18. stoljeće), tipiènim sluèajevima rjeŕavanja casusa« (Baloban, 1997: 1, 68).

¹² Œto je naime u skladu s kazuistièkom metodom koja se ne bavi sustavnim izlaganjem već rjeŕava praktièna ŕivotna pitanja primjenom moralnih naèelà (Œivković, 1938: 13).

(29; 39).¹³ Pritom đavao daje slobodu čovjeku koji griješi, da bi ga potom za te grijehe i optužio pred Bogom (2).¹⁴ Čovjek u stanju grijeha sin je tmine, potrebit ozdravljenja, duhovnoga spasenja (predgovor). Grijeh je uvreda Bogu (2).

Smrtni grijeh (primjerice simonija: 53; nepoštivanje nedjelje: 37; ozloglašenje bližnjega: 54) ili ustrajanje u grijesima dovode čovjeka u »stanje od izgubljenja« (3). Počinivši smrtni grijeh čovjek gubi onu ljubav, koja je po Zoričiću temelj svakoga dobra i zaslužuje paklene muke (54). Čovjeku ogrezlu u grijeh potrebna je Božja pomoć da bi izišao na pravi put (19; 29). Neki grijesi sobom nose prokletstvo (12; 25; 28 itd.); najvećma je odrješenje od njih pridržano papi ili biskupu.

Na stvarnost grijeha treba gledati s ozbiljnošću – grijesi nipošto nisu mala stvar, njihovo je minoriziranje, u vidu očekivanja da će se spasiti bez dostojanstva, također (težak) grijeh (preuzetnost) pri kojemu se, imajući u vidu samo Božje milosrđe, zanemaruje njegova *pravednost* (30). Ispovjednik mora opominjati pokornika kakvo je zlo grijeh (npr. 67).

O čovjeku i ljudskoj naravi Zoričić se ipak izjašnjava u optimističnom tonu: drži kako je većina grešnika na ovom svijetu u grijeh upala ne tražeći grešnu prigodu, tek zlom srećom, uslijed slabosti poradi koje smo skloni griješiti (11). To prignuće na grijeh dolazi od toga jer se »prvo daje tijelu na volju« – ne »zauzdaje« ga se niti upravlja Božjim putevima (29). Doimlje se kako je, unatoč mnoštvu ljudskih grijeha i sklonosti na grijeh, u temelju Zoričićeva optimizma ona zbilja – na koju višekrat, čini se s udivljenjem, podsjeća – da je čovječanstvo otkupljeno Spasiteljevom krvlju, krvlju Božjega Sina (11; 29; 37). Za bolest grijeha nužan je lijek pokora sakramenta pomirenja, a najplemenitiji od lijekova je pričest – blagovanje Spasitelja (39).

2. Sakrament pomirenja

Ovaj sakrament Zoričić u više navrata naziva *Pristoljem od (sv.) ispovidi* (10; 17; 57), potom *Pristoljem Božjim* (2) – pojam prijestolja priziva u pamet pojam prijestolja Božjeg ili pak prijestolja kraljevskoga – mjesta na kojemu prebiva i vrši se vlast; naziva ga i *Sakramentom od S. Pokore* i *S. Ispovidi* (predgovor). Naziv *ispovijed* ukazuje na kojemu je dijelu sakramenta, sukladno vremenu, naglasak – naime na ispovijedanju grijeha, odnosno na savjesti.

¹³ U daljnjem izlaganju na Zoričićevu ćemo se *Upravu* referirati brojkom u zagradi koja će označavati (redovito vrlo kratko) pojedino njezino poglavlje.

¹⁴ Teorija đavoljega prava.

Izuzetnog računa Zoričić vodi o *pečatu* ovoga sakramenta (8; 9; 11; 12; 57): ispovjedniku je bolje umrijeti no otkriti (pa i slučajno, i nemarom) pokornikove grijeha (8) ili njegovo stanje (9) što iziskuje velik oprez i pomnju (8). Dogodi li mu se to ipak, ispovjednik će izgubiti vlast ispovijedanja, a na svjetovnom bi sudu mogao biti utamničen do kraja života (8).

Kao poseban kazus ističe se nužnost godišnje ispovijedi i pričesti o Uskrsu (Lateranski sabor 1215., 39).

Recimo naposljetku kako je prema Zoričiću *učinak* sakramenta pomirenja primljeno oprostjenje, duševno spasenje čovjeka, posveta i oslobođenje duše – po pomirenju bolesni ljudi ozdravljaju – ono je poput kupališta Siloam (Lk 9,7; 13, 4), u njemu kršćani oboljeli od grijeha *ozdravljaju* po vlasti ispovjednika, kao što su u Siloamu ozdravljali djelovanjem Božjega anđela; od grešnikâ po pomirenju ljudi postaju sinovima Božjim (predg.; 2). Na emocionalno-psihološkom planu odrješenje pak ima utješiteljski učinak (24).

3. Pokornik

Kako bi, gledom na pokornika, ispovijed bila valjana, Zoričić ističe potrebu da pokornik bude priseban (odnosno »svoj«: 43); da je »sabradio« sve svoje grijeha (posvjestio si ih i u mogućnosti ih je izreći); da ima »bolest« i kajanje zbog počinjenih grijeha; da je donio odluku da ih ne ponavlja, te da je sve grijeha adekvatno ispovijedio ništa ne zatajivši (24). U mnogo navrata *Uprava* podsjeća na nužnost *integritatis materialis* ispovijedi (2; 8; 9; 23; 24, odnosno inzistira na njezinoj, kako je Zoričić naziva, »ciloći naravskoj«, naime, na dužnosti pokornika da ispovijedi sve grijeha po broju i vrsti precizirajući pritom okolnosti koje omogućuju ispovjedniku utvrditi vrstu grijeha. Navedeni zahtjev istaknuo je Tridentski sabor (16. st.) a obvezujući je još i danas. Taj je zahtjev bjelodano potraživao doista solidno poznavanje kazuističkoga morala, kako od ispovjednika tako i od penitenta.¹⁵ Čini nam se da bi upravo u cilju toga da vjernici budu u mogućnosti ispovjediti se prema zahtjevima Tridenta mogla ići i Zoričićeva preporuka župnicima da na uskrsnu ispovijed ne puštaju vjernike prije no što provjere poznaju li kršćanskoga nauka (8). Već u prvom kazusu (1) autor nam ističe nužnost poznavanja »stvari« nužnih za spasenje.¹⁶

¹⁵ Usp. Vereecke, 1990: 1328.

¹⁶ Sukus najnužnijeg znanja koje se ima prenijeti u hitnji Zoričić će izreći sljedećim riječima: »Nekaga u kratko Nauči poglavita otajstva što ima virovat, da ima Raj, Pakaho i Purgatorje, i ũ općenu da sve viruje ono, što darži i viruje S. Mater Carkva Rimaska«. Vjera je nužna za spasenje (1).

Da bi bio u mogućnosti odgovoriti na ovaj zahtjev, penitent mora biti *pripravan* za ispovijed, što hoće reći da – prema Zoričićevim riječima – prije ispovijedi mora »sabirati« sve svoje grijehе »na pamet«, prema navedenim zahtjevima Tridenta (opširnije pogl. 2). U tu se svrhu penitent uputno preispitati 1) po zapovijedima Božjim, 2) po zapovjedima Crkve, 3) po djelima milosrđa, 4) po 5 oćućenja (osjeta), 5) po smrtnim grijesima (2). Kako bi se na odgovarajuć način pripravili za ispovijed, pokornicima ponajprije valja (*s*)*poznati svoje grešno stanje* (1; 2; 17), u ćemu im pomoć daje Bog kojemu bi se trebali preporučiti na tu nakanu, kao i Blaženoj Djevici Mariji i svetcima (2). Odrješivši pokornika koji nije adekvatno pripravljen, ispovjednik ćini svetogrđe, a takva je ispovijed nevaljana (2). Naš autor ozbiljno upozorava na opasnost necjelovite ispovijedi. »Lažljive« ispovijedi, u kojima bi pokornik štoćod zatajio (13) ili krivo isprićovijedio štetne su, i vode u pakao (2). Događa se, tvrdi, i da Sotona pokornika zaslijepi strahom i sramom da ne bi ispovijedio sve grijehе (2). Odrješenje bez ćjelovitosti ispovijedi moguće je dati tek u izvanrednim okolnostima koje ju onemogućuju (2: boj, bolest, poplava, smrtna prijetnja itd.) te se odrješenje podjeljuje ukoliko se pokornik pokaje uopće zbog svih poćinjenih grijeha.

Povrh rećenoga, da bi pristupio sakramentu pomirenja pokornik mora biti *priseban* (24). Nužna dispozicija za pristup sakramentu pokore za Zorićića je svakako *stav poniznosti* (2), *skrušenosti* (16; 39; 42; 43; 55) pa i *straha* (2) pred Bogom kojemu se ćovjek valja prije ispovijedi preporučiti te od njega *zaiskati oproštenje* da bi zadobio odrješenje (2). Ispovjednik ga treba u tom pogledu potićati (39; 43).

Kada je adekvatno ispovijedio grijehе, od pokornika se, da bi od njih bio odrješćen, neizostavno zahtijeva *bol(est)* i *kajanje* zbog poćinjenih grijeha (Trident) (2; 3; 11; 12; 16; 17; 24; 42). Ne nalazi li ih pokornik u sebi, valja ih poćići uzevši nekoga svetca kao zagovornika pa mu se moliti, ćesto sudjelovati u euharistiji na ćast Isusove muke te ćiniti druga »bogoljubna« djela (17). U pokajnika moraju biti vidljivi *znakovi obraćenja* (11; 16; 46; 47), te on mora donijeti jasnu *odluku ne ponavljati grijehе* (Trident) (3; 10; 11; 24; 19; 57), koja pokornika vodi putem spasenja, a njezin izostanak u »stanje izgubljenja« (4). U tu svrhu pokornik mora napustiti i grešnu prigodu (3; 11 opširnije), napose onu bližu, ćime takoćer valja uvjetovati odrješenje (3; 18). Odrješenje pokajnika koji nema nakanu ne ponavljati svoje grijehе povlaći njegovu osudu, no i onu ispovjednikovu (3; 19), jer predstavlja grijeh i svetogrđe – život u grijehu i ispovijed ne mogu koincidirati (19 opširnije).

Odrješenje je u odrećenim slućajevima moguće dati i pod uvjetom (*sub conditione*, 19; 46). Odrješuje se od grijeha, a u nekim slućajvima i od prokletstva (npr. 25). U slućaju sumnje treba li pokornika odrješiti ili ne, Zorićić istiće kako zakon govori u korist pokornika (10).

Da bi odrješenje bilo valjano, nužno je potrebno da ispovjednik izgovori riječi »Ja te odrješujem od grijeha tvojih« (22).

4. Ispovjednik

Stavljajući na neki način na samome početku svoju knjižicu pod okrilje svetopisamskoga retka iz 1 Kor 4, koji nalazimo na str. 2, Zoričić, doimlje se, ispovjednike, odnosno »misnike«, vidi u liku *slugu*, sa zadaćom »razdjeliteljâ otajstava Božjih«, te ističe osobinu *vjernosti* koja ih ima resiti.

Od Zoričića – profesora – ne čudi što već u predgovoru *Uprave* naglašuje da ispovjednika trebaju karakterizirati učenost (također i 26; 58) i marljivost.

Zadatak je »misnikâ«, odnosno ispovjednikâ, čuvati Božji narod te ga poučavati Božjemu zakonu; njihova je služba na *duhovno spasenje* ljudi, te su oni upravo zato sol zemlje, svjetlost svijeta i Božji pomoćnici. Svećeničku službu ispovjednika Zoričić vidi na dobro služenih i poslužitelja: drži ju »najboljim, najplemunitijim, Bogu najdražim« duhovnim djelovanjem, koje je ljudima korisno, a najkorisnije ispovjedniku (predg.).

Da bi ispovjed bila valjana gledom na ispovjednika, on ne smije biti »utvoren« (24), te mora imati potrebnu *ovlast* za vršenje ove službe (24; ona seže od Krista: predg.).

Čuvši pokornikovu ispovijed, na ispovjedniku je ponajprije da na temelju iznesenih okolnosti i uvidjevši u kojim su prigodama grijesi počinjeni dobro i pomno procijeni je li pojedini grijeh malen ili velik, lak ili težak/smrtan (napose 14). U tu svrhu i propituje pokornika (2; 10; napose 13; također 14; 43; 45; 59; 60; 61; 65). Okolnosti i prilike u kojima su grijesi počinjeni imaju presudnu ulogu u određivanju njihove vrste, a utjecat će i na odluku o odrješenju, na određivanje »lijeka« i pokore. Neće stoga u svemu navedenom biti nebitna pokornikova dob (2; 37), spol (26), fizičko stanje (bolest: 1; 2; 15; 24; 26; 34; 37), zanimanje (2; 26; 37), društveni stalež (16), socijalni status (siromaštvo: 37; 52) a tako ni okolnosti poput pogibli (1; 2), boja (2), teških vremenskih neprilika (2; 37), ili pak straha (26; 37; 39), poučenosti/neznanja (23; 26), afekta (26), pa i velikoga posla (37).

Ispitivanje pokornika ne tiče se samo okolnosti – valjalo je ispovjedniku proniknuti i je li ovaj ispovjedio *sve* grijehe (1, 2; 3; 13; 37), te je li se pokajao i osjetio bol uslijed počinjenih grijeha i ima li nakanu više ne griješiti (3). U ovome mora ispovjednika resiti stanovita okretnost (2; mora ga ispitivati »pametno«, pokatkad »okolišavši«: 10). Trebao bi biti dovoljno pronicljiv kako bi u pokornika *iščitao znakove* mori li ga kakav težak grijeh (2; 3). Nikako si ne smije dopustiti povodljivost za pokornikom (4).

Ispovjednik također mora pokorniku biti na pomoć u spoznaji grijehâ (2), te mu posvjestiti njegovu »opačinu« i njegovo grešno stanje, (1; 17; 35; 43; 44; 48; 54) i zbog njega biti žalostan¹⁷ (17), te u grešniku nastojati pobuditi skrušenje (17; 42; 43).

U skladu s onodobnim poimanjem sakramenta pomirenja, ispovjedniku je valjalo također procijeniti nosi li određeni grijeh za pokornika kakvo prokletstvo (12; 26: koji udari crkovnjava; 43: namjerni pobačaj; 44: dvoboj; 53: simonija; 59 kradimice ređen u bezređu vrši službu; 68: posjedovanje i čitanje heretičkih knjigâ, itd.), kaznu – »pedipsu« (43: namjerni pobačaj; 53: simonija; 61: ispovjednik ispovijeda ženu s kojom je bludno sagriješio) ili nesposobnost (28: heretik je nesposoban za primanje sv. reda). Također je od izuzetne važnosti za ispovjednika da znade od kojih je grijeha odrješenje pridržano papi, biskupu ili kojoj drugoj vlasti (*casus riservati*) te pokornika njima poslati (napose 12; 27; to su slučajevi, primjerice, heretikâ: 28; čaranja: 32, ubojice: 42; dvoboja: 43 itd.). U tu je svrhu ispovjednik morao dobro poznavati crkveno pravo (razvidno iz 12).

Trebalo je, nadalje, ispovjedniku uvidjeti i je li pokornik dužan dati kakvu naknadu za eventualnu počinjenu štetu, je li dužan štogod učiniti (14). Ovaj aspekt važnosti naknade odnosno ispravljanje štete za počinjeni grijeh još više naglašava uvjetovanje odrješenja nužnošću vraćanja duga dužniku, koje u nekim slučajevima obvezuje čak i pokornikove nasljedike (50; 51; 52), odnosno nekom drugom vrstom obeštećenja, primjerice vraćanja dobrog glasa nekome koga se ozloglasilo (54) ili dobivanjem oprosta od oštećenika (54).

Naposljedku ispovjedniku valja dobro procijeniti samoga pokornika da bi odlučio kakav li će mu naputak, »likariju« dati da bi ga ubuduće odvratio od grešnih prigoda, hoće li ga ili ne odriješiti te kakvu će mu pokoru odrediti (14). Ukoliko pokornik ima potrebnu dispoziciju za odrješenje, nakon rečenoga ispovjednik će ga odriješiti, ili pak otposlati bez odrješenja poučivši ga što mu valja učiniti da bi u budućnosti zadobio odrješenje (primjerice 2; 12; 23).

5. Teološko–antropološki¹⁸ elementi sakramenta pokore kako ga vidi Zoričić najjasnije se razviđaju upravo iz njegovih naputaka koji se tiču ispovjednikova stava, odnosa i ophođenja s pokornikom. U Zoričića nikada ne nailazimo na gnušanje ili zaziranje. On ide sve do poticaja kako bi i gle-

¹⁷ Zoričić savjetuje svoga brata u službi neka tu svoju žalost i očituje pokorniku zavapivši: »jadan sinko« (19).

¹⁸ Osjećaj za konkretnog pojednca i njegove konkretne životne probleme jedan je od pozitivnih elemenata kazuistike (Baloban, 1997: 1, 61).

dom na okorjela grešnika korisno bilo »s njime lipo živiti, vazdaga pozdraviti, promišljajući život našega Spasitelja, kojije došao na svit dà zove grišnike à ne pravedne« (17). Pokorniku se pristupa velikom pomnjom (11).

Iz praktičnih naputaka Zoričićevoj subraći u službi nazire se obris ispovjednika koji u sakramentu pomirenja – napose u činu odrješenja i davanja pokore uz koju ide i određena duhovna »lječarija« (npr. 67) – ima ulogu liječnika i sudca *no, doimlje se, i učitelja i oca*.

On je *liječnik* koji liječi duhovne rane čovjeka ranjena grijehom (11), no i posve naravne duševne probleme pokornika (skrupuloznost: 6; kompulzivni poremećaji: 7). »Ljekarije« koje daje liječe »bolest grijeha« (47; ovdje i neki primjeri). Kao liječnik, ispovjednik mora biti *ljubežljivi likar* (11), *milosrdni* (»milostivi«) *likar* (15), uvijek u službi Božanskoga milosrđa, podsjećajući kako je ono uvijek nemjerljivo izobilnije od svih počinjenih grijeha (2; 17; 29; 35) i kako je čovječanstvo otkupljeno Spasiteljevom krvlju (11; 37).

Djelujući u službi Božje *pravednosti* (Bog je milosrdan, ali i pravedan, 7; 58), ispovjednik je u sakramentu pomirenja, tom »duhovnom sudu« (8, 11) također i *sudac*, no opet, komunicirajući milosrđe Božje, odlučujući o odrješenju on je nužno *milostivi sudac* (11, ugledavši se u Isusa koji je govorio da treba oprostiti 70 × 7 puta, dakle trajno praštati).

Potičući ispovjednika da pokornika – opet *ljubezljivo* – i *pouči* – u vjeri, vjerničkim obvezama, izbjegavanju grijehâ čime mu daje nauk potreban za duhovno spasenje (36), itd. i tako mu *pomaže* (1; 6; 23; 39; 47), čime čini djelo *milosrđa* (1), u čemu treba biti i *požrtvovan* (24), no nukajući svećenika također da pokornika, kada je to potrebno, i *opominje* (35), malo *prestraši* (10; 11; 23) i *kâra* (38; 49; 53; 58), Zoričić komunicira lik ispovjednika koji također ima ulogu *učitelja*, no i duhovnoga *oca*, iako ga izriječkom tako ne naziva. Ovo posljednje posebice probija iz tona riječi koje je Zoričić gotove pripremio ustima ispovjednika kojima će se ovaj obratiti teškim grešnicima – to je poučan, poticajan, okrepljujuć, no nadasve *milosrdan* govor, koji pokornika u smrtnu grijehu, redovito zaziva riječju »sinko« (2; 4; 19; 23; 35 itd.). *Ljubeznivost* i *milostivost* u Zoričićevu govoru očituju se kao temeljne karakteristike potrebnoga stava s kojim ispovjedniku valja pristupiti potrebitomu pokorniku (6; 11; 39). Čak i teške grešnike mora primati (17) drage volje (2) inače je *rdav* i tjera pokornike koji se mogu s toga stava povratiti u *stanje izgubljenja* ili pak gube pouzdanje u božansko milosrđe (11).

Duboko **personalistička obojenost** sakramenta pomirenja kako ga vidi Zoričić, tankočutna u pogledu konkretne osobe u sveukupnosti njezinih životnih okolnosti, pristupa dijametralno suprotna od »mehaničkoga« pristupa tarifne pokore koja raspolaže unaprijed definiranom pokorom za određeni grijeh, najizvršnije se očituje u momentu određivanja pokore i da-

vanja s njome povezane »likarije« koja ima ulogu savjeta, naputka ili nauka, u formi naredbe, koji bi ubuduće otklonio penitenta od grijeha kakve je upravo ispovjedio.

Cilj pokore, nužnoga dijela sakramenta bez kojega on nije cjelovit (15), jest oslobođenje od grijeha (16) i duhovni spas, duhovno izlječenje (34; 36; 37; 39; 47). Bez nje nije moguće u raj (39), neizvršavanje pokore smrtni je grijeh (15). Odgovarajuća pokora prema Zoričiću bila bi ona koju se može lako izvršiti, koja se prima dragovoljno, a daje u uvjerenju da će ju pokornik i izvršiti (16). Zoričić uporno ističe kako se u određivanju pokore i liječka ispovjednik ima *vladati* onako, kako *vidi pokornika* (29; 34; 39; 42; 53 itd.) – »kakva je čeljad, takvu valja i pokoru davati« (16; najzorniji primjer: 46). U ovom razlučivanju koje ima pratiti velika pomnja (11) niti jedan moment koji tvori *conditio humana* pojedina pokornika neće biti nebitan: pri ispitivanju okolnosti u kojima su grijesi počinjeni i u određivanju pokore i »liječka« vodit će se, kao što smo već naveli, pomno računa o pokornikovoju dobi, spolu, psihičkom i fizičkom stanju i zdravlju, (po)učenosti/neznanju, zanimanju, materijalnom statusu, staležu i sl., te *ga pokarati po mjeri njegova pomanjkanja* (34), i odrediti mu adekvatnu likariju (34; 36; napose 47) i pokoru za koju drži da je pokornik može ispuniti (16), pazeći da pritom ne učini nepravdu pokorniku (4). Kao milosrdni liječnik, ispovjednik može promijeniti penitentu pretešku pokoru u lakšu (15).

Socijalna osjetljivost Zoričićeva očitovat će se jasno u njegovu nastojanju da penitentu naloži pokoru koja će ići za naknađenjem odnosno popravkom za grijeh učinjen drugomu čovjeku, bila šteta materijalna, duhovna ili moralna (42; 48; 49; 50; 51; 52; 54; 67), kao i za ponovnom uspostavom grijehom narušenih međuljudskih odnosa (31; 54). Također neće biti svejedno je li počinjeni grijeh javan ili tajan (46; 52; 57). Uvijek valja voditi računa o pokornikovu dobru glasu (12; 22; 43).

U izlaganju pojedinih kazusa surest ćemo kod Zoričića nejednom i pokušaje tumačenja uzroka problemâ koji vode ljude u grijeh (primjer skrupulozne savjesti: 6 ili kompulzivnih grešnih misli: 7).

Recimo još naposljetku kako Zoričić pretpostavlja i stav poniznosti i poučljivosti koji treba pratiti službu ispovjednika koji se u slučajevima dvojbe ili sumnje ne smije libiti toga da se savjetuje s knjigama i s učenijima od sebe (4; 5; 18; kada nema *čist razlog*, naime, potvrdu u *Svetom pismu* ili u nekog naučitelja, za uskraćivanje odrješenja: 4), a mora voditi i računa o vlatitom stanju, svjestan da, primjerice, njegov umor pri ispovijedanju može dovesti do toga da se u nečemu prevari (8) te biti svjestan da su mu mogući svi oni sasvim ljudski propusti (kazus 22: što ako je zaboravio nekoga odriješiti).

Konačno, valja imati u vidu i veliku *ozbiljnost* koja prati određivanje pokore, budući bi davanje premale pokore za smrtni grijeh također predstavljalo smrtni grijeh (16). Jednako tako i odrješenje onoga kojega se ne smije odriješiti oboma nosi propast (3; 19), no za uskraćivanje odrješenja pokornik pak mora imati »čist razlog« (4).

6. Vrlo važnim držimo istaknuti kakva je **slika Boga** koju nam Zoričić kroz ove svoje naputke ispovjedniku komunicira: slika je to Boga Stvoritelja (2; 19), od kojega je čovjek primio najveća dobra, pa i ono njemu najdraže – njegova Sina radi čovjekova spasenja (37), slika *pravednoga* Boga (1; 30) – koji je zlima namijenio paklene muke a dobrima svoje kraljevstvo (1) –, no nadasve onoga *Boga čije je milosrđe veće od svih ikad počinjenih grijeha* ovoga svijeta i (2; 17; 29; 30; 35) koji više žali kada čovjek izgubi pouzdanje u njegovo milosrđe no zbog svih grijeha kojima ga je dosad uvrijedio (2; 29). Gubljenje toga pouzdanja toliko je strašno da i samo predstavlja »gri-jeh Jude prokletoga« i prevara je Sotonina koji je prevario i Judu (29)¹⁹. U borbi protiv napasti grijeha kao dostatna ističe se Božja milost (57). Ljudi su otkupljeni neprocjenjivom krvlju Sina Božjega po kojoj postaju sinovima Božjim, te baštinicima rajске slave (29). Isus Krist jedva čeka da se to posljednje ozbilji (43).

7. Autoriteti na koje se Zoričić poziva u rješavanju kazusa

Kako se domaći priručnici ispovjednicima doista ne povode tendencijom europske moralke koja se odvađa od *Svetoga pisma*²⁰ potvrđuje i činjenica da se Zoričić u četrnaestak kazusa poziva na autoritet svetopisamskoga teksta, pa tako već i u predgovoru. Utječe se i *Starom* i *Novom zavjetu*. Potkrepa u *Svetom pismu* ispovjedniku omogućuje i »čist razlog« gledom na odluku o odrješenju (4).

Zoričić se često poziva na opće obvezujuće crkvene zakone – odluke saborâ, Tridentskoga napose (npr. 3; 8; 24; 26; 39; 49; 52; 53; 65) odluke papâ (npr. 28; 43; 44; 60; 61; 65; 66; 68), na neke mjesne zakone (biskupa Divnića, 50), na crkvene oce, naučitelje te na crkveno pravo i brojne moralne teologe.

¹⁹ »Jedna kaplja vode jest jedno ništo prama svemu moru velikome, takose imadu, i još manje grisi sviju ljudi, koisu bili, koi jesu, i koiće biti dò svarhe svita, prama milosardu Božjemu: sada rečemuse, moj sinko moreš znati štosu tvoj grisi prama milosardu Božjemu, jesu jedno ništo: zato moj sinko znaj damuje žalije jere gubiš ufanje u njegovo veliko milosarde, nego štosigagod uvridio dosada zdrughi grihi, i još više (...)« (29).

²⁰ To je odvajanje eminentno negativno obilježje kazuistike (Baloban, 1997: 61).

Spomenuli smo već u uvodu kako Zoričić ističe da knjigom slijedi Valeria Reginalda. U nastavku ćemo navesti i ostale autoritete na koje se Zoričić poziva u rješavanju kazusâ koje iznosi, već prema učestalosti pojavljivanja u *Upravi*.²¹

Liguori/Lig. (8; 9; 27; 39: *Inst. ai Confess.*; 60; 66) – sv. Alfonz Liguori zastupao je stav ekviprobabilizma; u kazusu 39 vjerojatno se Zoričić pozvao na Liguorijevo djelo *Instruzione e pratica per un confessore*²² (Häring, 1973: 42–43). *Reginaldo* (50; 52; 55; 56; 57) – Valerius Reginaldus (Regnault) čiji je Zoričić »način pratio«. Samo u jednom slučaju autor *Uprave* se eksplicitno poziva na određen Reginaldov naslov (u 57: *In prax. diff. cas.*; pretpostavljamo da je riječ o djelu *Compendiaria Praxis difficiliorum casuum conscientiae In tres partes distincta*).²³ *Sánchez./Sankez* (5: *in opere morali lib I, cap. 10 n. 34, 25, 36; 6: lib. I. cap. 10 n. 82. 84; 48; 60: Lib. z. de matrim. disp. 36*) – Tomás Sánchez (1550–1610); pretpostavljamo da se Zoričić poziva na djela *Disputationes de sancti matrimonii sacramento*, 1602. i na posthumno objavljen *Opus morale in præcepta Decalogi* (CE, <http://www.newadvent.org/cathen/13427c.htm>; pristupljeno 29. 10. 2011.; Häring, 1973: 40). *Nav./Navar./Navarro* (2: *Ad Cap. fratres de poenit. dist. 5 num. 3; 13: Ench. Cap 3. n. 5. lit. 1; 16; 54: In Ench. cap. 18*) – Martín de Azpilcueta Navarro (1492–1586), autor djela *Enchyridion Sive Manuale Confessariorum et Poenitentium*, Rim, 1573. (Jonsen–Toulmin, 1989: 346). *Felic.* (13; 48; 66). *Diana* (16; 38) – Antonino Diana (1586–1663) – poznat kao savršen kazuist, karakterizira ga težnja ka laksizmu, poznato mu je djelo *Resolutiones morales* (Häring, 1973: 41). *Svarez* (13: *in tertiam partem D. Thom Tom 4 Disput 32 sext 3; 17: Tom 4 disp. 31 sec. 4. n 12*) – Francisco Suárez (1548–1617); autor djela *De matrimonii sacramento*, sažetak dotadašnje teologije ženidbe sa ženidbenim pravom (Häring, 1973: 40). *Bosenbua* (68) – Hermann Busenbaum, r. 1600., profesor filozofije, dogmatske i moralne teologije; najvažnije djelo: *Medulla theologiae moralis*, 1650. (*Synopsis*, 1914: 618; Häring, 1973: 40). *Laiman* (68) – Paul Laymann (1576–1594) profesor filozofije, morala i kanonskoga prava (*Synopsis*, 1914: 618; Häring, 1973: 40). *Laijm* (48) – možda Laymann? *Mazzotta* (65) – Nicolaus Mazzotta, (1669–1737); profesor retorike, filozofije i moralne teologije

²¹ Donijet ćemo koju osnovniju napomenu uz autore koje smo uspjeli identificirati. Navodit ćemo imena kako ih donosi Zoričić. O poznatijim imenima ne držimo potrebnim detaljnije pisati.

²² »U moralnoj nauci sv. Alfonza u cjelini proučavanje konkretnih okolnosti moralnog djelovanja nadilazi uvijek puku mehaničku primjenu nekog propisa, pa bio on ne znam kako ispravan« (Häring, 1973: 42) – čini nam se da se ovo Häringovo mišljenje vezano uz Liguorija može primijeniti i na Zoričića.

²³ Usp. ovdje: bilj. 8

(*Synopsis*, 1914: 619). *Naučitelji* (uopćeno, 2; 4; 26; 60). Nekima pristupa iz druge ruke, primjerice preko Reginalda (50). *Jerolim Sveti* (11: *Ep* 46) – sukladno svetojeronimskoj tradiciji u Hrvatskoj koja je sv. Jeronima držala Hrvatima i ocem hrvatske pismenosti, Zoričić ga naziva »našeg slavnoga naroda naučitelj« i poziva se na njegovu *Poslanicu* br. 46. *Sv. Toma* (10: 2.2 q 162; 54) – sv. Toma Akvinski, očito se poziva na njegovu *Summu. Bon.* (65) – sv. Bonaventura? *Scotus/Scot.* (16; 58). *Sv. Augustin* (54). *Sv. Grgur* (35). *Giriball.* (63; 64). *Feraris* (12: *verbo, reservatione casuum*). *Evvo* (13). *Cleric* (48). *Lefs* (48). *Pignatelli* (60). *Tourn.* (60). *Terzago* (43). *Silvestar* (52: *In Verbo restituto*). *Barbosa* (65). *Pell.* (65). *Naučitelji od Salamanke* (51) – pripadnici salamanške škole ubrajaju se u »vrhunac moralne teologije« ugradivši u moralnu teologiju sv. Tome nominalističku baštinu te uspjevši je prilagoditi suvremenosti (Häring, 1973: 38).

Pitanje Zoričićevih uzora i autoriteta na koje se naš autor poziva, počevši od Reginalda kojega posebno ističe kao uzor svojoj knjizi, svakako bi bilo vrijedno jedne daljnje teološke studije, posebice u perspektivi detaljnije analize metode za kojom je Zoričić posegao u rješavanju svojih kazusa.

Zaključni osvrt

Zoričićeva *Uprava*, koja razmatra 68 složenijih kazusa – »slučajeva savjesti«, nastala je, možemo pretpostaviti, kao odgovor na praktične potrebe ispovjednikâ pred zahtjevima onodobne crkvene prakse koja, poput teologije toga vremena, naglasak stavlja upravo na sakrament pomirenja suočen sa zahtjevima Tridentskog sabora. Iz ovih je slučajeva moguće izdvojiti nekoliko sustavnih napomena vezano uz Zoričićevo poimanje sakramenta pomirenja.

Grijež Zoričić vidi kao bolest i uvredu Boga. Smrtnim grijehom čovjek zaslužuje paklene muke. Lijek za grijeh pak je pokora sakramenta pomirenja, kao i pričest. Unatoč zabrinutosti za čovjekovo spasenje uslijed ozbiljnosti kojom poima grijeh i njegove posljedice, te svijesti o slabosti čovjeka sklona grijehu, iz Zoričićevih riječi ipak zrači optimizam utemeljen na svijesti o zbilji otkupljenja Spasiteljevom krvlju te na milosrđu Boga koji želi da se svi spase.

U sakramentu pomirenja, sukladno vremenu, Zoričićev je naglasak na ispovijedanju grijeha, odnosno na savjesti. Jasno ističe uvjete koji se – od ispovjednika i od pokornika – traže za valjanost ispovijedi, kao i one za dobivanje odrješenja. Učinak ispovijedi Zoričić vidi u oprostjenju, spasenju, posvećenju, ozdravljenju. Izuzetnu važnost *Uprava* pridaje ulozi ispovjednika, kojega Zoričić promatra kao dobro poučena liječnika i sudca, no čini se i kao učitelja i oca, s temeljnom karakteristikom *ljubavnosti* i *milosrdnosti*,

te s pristupom pokorniku kao pojedincu, uvijek u njegovim specifičnim i konkretnim prilikama, što će ravnati i ispovjednikovu odluku o odrješenju, lijeću i pokori. Zoričić u svojoj *Upravi* komunicira sliku Boga pravednoga, no nadasve milosrdnoga.

Literatura

- Baloban, Stjepan (1997), »Mulih kao kazuist«, *Bogoslovska smotra*, god. 67, Zagreb, 1: 57–70.
- Capone, Domenico (1990), »Sistemi morali«, *Nuovo Dizionario di Teologia morale* (ur. Francesco Compagnoni, Giannino Piana, Salvatore Privitera), Edizioni Paoline, Cinisello Balsamo, 1248–1249.
- DS: *Enchiridion symbolorum, definitionum et declarationum de rebus fidei et morum* (ur. Heinrich Denzinger i Peter Hünermann (1991), Herder, Freiburg – Basel – Rim – Beč.
- Enciklopedijski teološki rječnik* (ur. Luciano Pacomio i Vito Mancuso) (2009), Kršćanska sadašnjost, Zagreb.
- Fuček, Ivan (2004), »Teologija i teolozi u Hrvatskoj u 18. st.«, *Obnovljeni život*, god. 59, Zagreb, 3: 355–373. U skraćenom obliku objavljeno u: *Hrvatska i Europa – barok i prosvjetiteljstvo* (2003), Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – Školska knjiga, Zagreb.
- Golub, Ivan (1986), *Pregled hrvatske bogoslovne književnosti*, Institut za teološku kulturu laika, ciklostilom, Zagreb.
- Häring, Bernhard (1973), *Kristov zakon*, sv. 1: *Opća kršćanska moralna teologija*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb.
- Hrvatski franjevački biografski leksikon* (ur. Franjo Emanuel Hoško, Pejo Čošković i Vicko Kapetanović) (2010), Leksikografski zavod Miroslav Krleža – Vijeće franjevačkih zajednica Bosne i Hercegovine, Zagreb.
- Jonsen, Albert L. – Toulmin, Stephen (1989.), *The Abuse of Casuistry. A History of Moral Reasoning*, University of California Press, Berkley and Los Angeles – University of California Press, London.
- Markys, Robert Alexander, *Saint Cicero and the Jesuits. The Influence of the Liberal Arts on the Adoption of Moral Probabilism*, Ashgate – Institutum Historicum Societatis Iesu (Rim), 2008.
- Nuovo Dizionario di Teologia morale* (ur. Francesco Compagnoni, Giannino Piana, Salvatore Privitera) (1990), Edizioni Paoline, Cinisello Balsamo.
- Synopsis = Synopsis historiam Societatis Iesu* (1914.), Typis Friderici Pustet, Ratisbonae, stup. 618.
- Štiglic, Martin (1898.), *Kazuistika u kojoj se rješavaju mnogi slučajevi, pastoralni, moralni i juridički*, vlastita naklada, Zagreb.

- The Catholic Encyclopedia*, dostupno na: <http://www.newadvent.org/cathen/> (pristupljeno 29. 10. 2011.).
- Vanino, Miroslav (1943), »Teologija kod Hrvata«, *Croatia sacra*, (11–12)20–21: 200–241.
- Vanino, Miroslav (1969.), *Isusovci i hrvatski narod*, sv. 1: *Rad u XVI stoljeću*, Zagrebački kolegij, Zagreb.
- Vereecke, Louis (1990.), »Storia della teologia morale«, *Nuovo Dizionario di Teologia morale* (ur. Francesco Compagnoni, Giannino Piana, Salvatore Privitera), Edizioni Paoline, Cinisello Balsamo, 1314–1338.
- Zoričić, Mate (1781), *Uprava mnogo korisna ispovidnika kojemu kaže, kako se ima nositi prama svojim pokornici u niki događaji mučni, kojimu se na pristolju od ispovidi, oliti sakramenta od Sv. pokore često događaju*, po Ivanu Constantinu, Mleci.
- Živković, Andrija (1938), *Osnovno moralno bogoslovlje*, vlastita naklada, Zagreb; u cijelosti preuzeto u: Häring, Bernhard (1973), *Kristov zakon*, sv. 1: *Opća kršćanska moralna teologija*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb: 490–496.

ISPOVIJED KAO DUHOVNI DOGAĐAJ U ZORIČIĆEVU DJELU *UPRAVA MNOGGO KORISNA ISPOVIDNIKA (1781)*

Sažetak

Uprava fra Mate Zoričića donosi 68 kazusa – slučajeva savjesti – koji se često susreću na ispovijedi, po svojoj su naravi složeniji, a koje njezin autor nastoji riješiti s ciljem praktične pomoći subraći svećenicima u vršenju njihove službe ispovjednikâ. Zoričićev priručnik bavi se problemima savjesti vjernikâ, no rješava i situacije proizašle iz vršenja svećeničke službe.

Uprava (Venecija, 1781) je otisnuta 117 godina prije knjige koja se dosad držala prvim djelom na hrvatskom jeziku koje se bavi rješavanjem kazusâ.

Na temelju Zoričićevih konkretnih primjera autor rada nastoji iznijeti, koliko je moguće, usustavljena zapažanja o Zoričićevu poimanju sakramenta pomirenja.

Uvod nastoji ocrtati kontekst u kojemu je nastao i bio objavljen Zoričićev «priručnik»: onodobnu moralnu teologiju, u čijem je središtu tada traktat o odluci savjesti, karakterizira kazuistika, a naglasak teologije i ckrvene prakse upravo je na sakramentu pomirenja, suočenom sa zahtjevima Tridentskog sabora. Otud i potreba brojnih priručnika koji studiraju i rješavaju tzv. «slučajeve savjesti». Potom se donose osnovne karakteristike hrvatskih priručnikâ među koje se ubraja i *Uprava*, u novijoj literaturi okarakterizirana kao vrijedno djelo s područja hrvatske moralne teologije.

Prvi dio rada osvrće se na Zoričićevo shvaćanje grijeha, koji vidi kao bolest i uvredu Boga. Lijek za grijeh je pokora sakramenta pomirenja. Unatoč zabrinutosti za čovjekovo spasenje uslijed ozbiljnosti kojom poima grijeh i njegove posljedice, te svijesti o slabosti čovjeka sklona grijehu, iz Zoričićevih riječ ipak zrači optimizam utemeljen na svijesti o zbilji otkupljenja Spasiteljevom krvlju te milosrđu

Boga koji želi da se svi spase. Drugi dio opaža da je u sakramentu pomirenja sukladno vremenu Zoričićev naglasak na ispovijedanju grijeha, odnosno na savjesti. Učinak ispovjedi Zoričić vidi u oproštenju, spasenju, posvećenju, ozdravljenju. Treći i četvrti dio rada analizirajući dužnosti pokornika odnosno ispovjednika nastoje izdvojiti bitne teološko-antropološke elemente sakramenta pomirenja (peti dio). Poseban naglasak rada upravo je na ulozi ispovjednika, kojega Zoričić promatra kao liječnika i sudca, no čini se i kao učitelja i oca, s temeljnom karakteristikom *ljubavnosti i milosrdnosti*, te s pristupom pokorniku kao pojedincu u njegovim specifičnim i konkretnim prilikama, što će ravnati i ispovjednikovu odluku o određenju, lijeku i pokori. Šesti dio rada luči sliku Boga koji nam Zoričić svojim djelom komunicira – slika je to Boga pravednoga, no nadasve milosrdnoga. Rad završava kraćim osvrtom na autoritete na koje se Zoričić poziva u rješavanju kazusâ (sedmi dio).

Ključne riječi: kazuistika, ispovijed, ispovjednik, pokornik, milosrđe.

CONFESSION AS A SPIRITUAL EVENT IN *UPRAVA MNOGGO KORISNA ISPOVIDNIKA (1781) BY ZORIČIĆ*

Summary

Uprava by Fra Mate Zoričić lists 68 casus – cases of conscience – which are frequently heard at confession and are more complex in nature. Zoričić attempts to resolve these by providing practical assistance to his brother priests as they fulfill their confessor duties. Zoričić's reference book addresses problems of conscience which trouble the faithful, but also resolves situations resulting from serving in ministry.

Uprava (Venice, 1781) was printed 117 years before the book which has until recently been considered the first text in Croatian to address the resolution of casus.

On the basis of the examples provided by Zoričić, the author of this paper attempts to put forward systematic (insofar as this is possible) observations on how Zoričić perceives the sacrament of reconciliation.

The introduction provides an overview of the context within which Zoričić's »reference book« was published: the moral theology of the time, with its central treatise on conscience decisions, was characterised by casuistry, and theology and church practice emphasised the sacrament of reconciliation, in line with the demands of the Council of Trent. Consequently, there was a great need for reference books which would resolve so-called »cases of conscience«. The paper goes on to list the principal characteristics of Croatian reference books, including *Uprava*, which in recent literature has been described as an important contribution in the field of moral theology in Croatia.

The first part of the paper addresses the way Zoričić perceives sin, which he sees as an illness and an insult to God. The cure for sin is the penance offered by the sacrament of reconciliation. Although Zoričić is concerned for the salvation of man given the serious views he holds of sin and its consequences, as well as an

awareness that man is weak and has a tendency to sin, his writing is nevertheless optimistic. This optimism is based on his awareness of the reality of redemption through the blood of the Saviour and the mercy of God who wants everyone to be saved. The second part of the paper notes that Zoričić focuses on the part of the sacrament of reconciliation which requires the confession of sins, i.e., on conscience, which is consistent with the time when *Uprava* was written. Zoričić sees forgiveness, salvation, sanctification and healing as the consequences of confession. The third and fourth parts of the paper analyse the duties of the penitent and the confessor, and attempt to single out principal theologically-anthropological elements of the sacrament of reconciliation (part five). The paper particularly focuses on the role of the confessor, whom Zoričić perceives as a healer and a judge, but also as a teacher and father, principally characterised by *kindness* and *mercy*, as well as an individual approach to the penitent. The specific circumstances the penitent is in will guide the confessor's choice of absolution, remedy and penance. The sixth part of the paper portrays the distinct image of God we can see in the work of Zoričić – it is an image of a just and above all merciful God. The paper ends with a brief overview of the authorities Zoričić calls upon in resolving the *casus* (part seven).

Key words: casuistry, confession, confessor, penitent, mercy

Krešimir Čvrljak

ŠTO I KAKO SE PISALO O FRA MATI ZORIČIĆU PAKOVČANINU OD GOD. 1763. DO 2010.?

Izvorni znanstveni članak
UDK 929 Zoričić, M.

»Ego infrascriptus perlegi summa cum delectatione Librum compositum a R. P. F. Matthaeo Zoričich cujus titulus est: *Osmina Dillovagna Duhov-noga*, in quo nihil dissonum veritati Catholicae, immo totum consonum pietati, ac majori utilitati, et eruditioni ejusdem nationis Illiricae. Igitur quantum in me est, opto, ut Typis, si ita ad quos caetera videnda spectant censuerint, mandetur. In Conventu S. Mariae Salutis Spalati die 28. Aprilis 1763. Ego F. Hieronymus Coich Jubilatus confirmo, ut supra.

(Zoričić, 1765: XII)

»Il convento di Sebenico novera fra i ragguardevoli suoi figli il padre Matteo Zoricich nato a Paucovo, e morto a san Lorenzo ai 20 luglio del 1773. Di rigorosa osservanza monastica, e di bella fama letteraria, ...«.

(Fabijanić, 1864: II 306)

»Betreffs des *Matteo Zoričich* machen wir auf die Sonderbarkeit aufmerksam, daß derselbe die illyrische Sprache immer mit dem Beiwort *slavni*, berühmt oder glorios, ausstattet, eine Eigenthümlichkeit, der wir bei den europäischen Cultursprachen – welche doch die eigentlich berühmten sind – nie begegnen«.

(Wurzbach, 1891: 262)

»Značenje starih računskih priručnika ne očituje se samo kao doprinos struci nego su zanimljivi i s jezičnoga stajališta; oni su dragocjeni izvor za proučavanje jezika, osobito nazivoslovlja. Budući da je riječ o tekstovima tiskanim od polovice 18. stoljeća, važni su osobito u standardološkom smislu jer se tada izrazito širi polivalentnost hrvatskoga jezika razvijanjem postojećih i stvaranjem novih funkcionalnih stilova«.

(Ptičar, 2004: 173)

Kao nosiva uvodna misao kad je riječ o fra Mati Zoričiću (1721./1723.–1783.) nameće mi se vlastita spoznaja da Zoričić nije snažnije uzbibao kru-

gove iz općeg registra hrvatskih kulturnih (literarnih) pregalaca ni svoga ni nadolazećeg 19. stoljeća. Još i danas nepotpuni životopisni podatci autora druge hrvatske *Aritmetike* rječitno svjedoče da Zoričić nije bio poslije god. 1783., a ni tijekom 19. st. izraženije preferencijalan autor u hrvatskom literarnom ateneju. Zbit će se to tek u 20. stoljeću, ali ni tada odveć snažno. Ushtjednemo li koliko-toliko utvrditi one točne razloge tomu, onda svakako i prije svega valja dozvati u pamet da je Zoričić i kao čovjek i kao franjevac bio podanik vladajuće Serenissime, koji se »držnuo« tiskati svoja prva djela na hrvatskom jeziku, i to u gradu izvan teritorija Mletačke Republike, u Anconi, Jakinu.¹ Treba li u svezi s time tražiti i razloge literarne šutnje o Zoričićevim djelima, nećemo se bitnije udaljiti od istine odlučimo li se za potvrđan odgovor. Nadalje, izostankom svakog osvrtanja na Zoričićev literarni rad, ostali su *ipso facto* zapreteni naslagama zaborava osnovni životopisni podatci. Tek u posljednje vrijeme okreću se franjevački, i ne samo franjevački pisci provincijskim arhivskim dokumentima.

Nošen takvim razmišljanjem, javila mi se nova spoznaja: svojom *Aritmetikom*, svojim drugim po redu djelom 44-godišnji fra M. Zoričić zapravo je pobudio najveće zanimanje, što ne znači da su mu preostala tri djela, a onda i rukopisi, ostali postrance, na rubu kulturnih interesa. Kao što znamo, samo osam godina prije negoli Zoričić svoju, prvu hrvatsku aritmetiku (*Arithmetika horvatszka*, Zagreb, 1758.) napisao je zagrebački svećenik Mijo (Mihalj) Šilobod Bolšić (Podgrađe pod Okićem, 1724.–1787.), dakle pravi Zoričićev suvremenik. No, i u pogledu toga prvenstva, kao što ćemo vidjeti, javili su se neki prijevori u prilog Zoričiću.

1. M. ZORIČIĆ: PROSVJETITELJ IZMEĐU ZATVORENIH ARHIVSKIH I OTVORENIH BIBLIOTEČNIH SPREMIŠTA

U svojim promišljanjima, ali i promišljanjima otkud, točnije, od koga, s kime početi, Šime Ljubić mi se dugo nametao kao prva postaja u kalendaru Zoričićevih bio-bibliografa. Prošlo je razmjerno dosta vremena dok mi nije sinula misao o znatnijem pomicanju te granice unatrag, u vrijeme dok je Zoričić još bio živ. Prosinulo mi je naime u pameti da prve pisane retke o fra M. Zoričiću potražim među njegovim egzaktno prvim »Posctovanim

¹ Otkud i otkad *Jakin*? Unutar toponima »Ancona« zbililo se nekoliko jezičnih promjena. Zvučni palatalni frikativ »j« došao je ispred otvornog samoglasnika »a« (usp. *opet* u *jopet*). Uslijedila je i treća promjena tako što je srednji samoglasnik (stražnjega reda) »o« prešao u prednjojezični samoglasnik (prednjega reda) »i« (usp. Roma → Rim, Scardona → Skradin). Hrvatska jezična tradicija bilježi *Jakin* već kod Šimuna Kožičića Benje Zadranina, Ivana Gundulića, Junija Palmotića, Ivana Ančića, Pavla Rittera Vitezovića, Josipa Banovca, Andrije Kačića Miošića i dr. (usp. *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, 1882–1897: 430)

scitijocima«, njegovim recenzentima u današnjem smislu, kod onih koji su *ex offio et ex professo* licencirali objavljivanje Zoričićeve *Osmine*. To su oni čija imena i licence nalazimo čak na pet stranica *Osmine*: XI–XV. Mi ih ovdje punopravno uzimamo za prve autore koji su *sine ira et studio* pisali o Zoričiću kao piscu, ali i opslužitelju i čuvaru nauka Crkve u svojoj njegovoj istinoljubivosti i vjernosti crkvenom učiteljstvu. To nisu bili autori s literarnim pretenzijama ili pristupom u svojim dokumentima, ali mi svejedno u njima nalazimo retke koji nas ovdje živo zanimaju.

Na prvom je mjestu raniji provincijal Provincije Presvetoga Otkupitelja, fra Grgur Despot, lektor jubilat koji je dao svoj »confirmo, ut supra«. Ne stoji godina, ali je pretpostaviti da je godina 1763. Lektor Despot za se izriječno kaže da je pomno pročitao svezak s djelom *Osmina Dillovagna Duhovna* što ga je krajnje brižljivo i pažljivo napisao šestogodišnji lektor (*lector sexennalis*), mnogopoštovani otac fra Mate Zoričić. Despot u Zoričićevu djelu nije našao ništa što bi se protivilo bilo pravovjerju bilo čudorednoj valjanosti. Štoviše, zapazio je mnogo toga što je u najvećoj mjeri prijeko potrebno za spasenje hrvatskoga naroda. Despot najzad smatra da se takvo djelo može dati tiskati, jer će biti na opće dobro i opću korist duša kojima je i namijenjeno.² Evidentno je iz Despotove licencije da je zapazio i istakao Zoričićeve radne odlike, radni naboj, što je zasigurno pridonijelo kasnijem ugledu lektora Zoričića u očima franjevačkog starješinstva, prije svega matične Provincije.

Tajnik Provincije Franciscus a Cressero [Frane iz Kreševa kraj Katuna] ovjerio je 24. svibnja 1763. u Samostanu u Zaostrogu malim pečatom (*parvo Sigillo*) Provincije posvjedočenja (*Attestationes*) koja je u Samostanu Gospe od Zdravlja u Splitu (*In Conventu S. Mariae Salutis Spalato*) 28. travnja 1763. priložio jubilat fra Jeronim Koić. U povjerenom zaduženju fra Jeronim kao da hodi stopama svoga prethodnika fra G. Despota i samo dopunjuje pohvale već upućene fra M. Zoričiću. Koić je nešto subjektivniji i ne krije puno zadovoljstvo, štoviše, užitak što su ga ispunjali dok je čitao Zoričićevu *Osminu*. U djelu ne nalazi ništa što bi stajalo u neskladu s katoličkim istinama. Štoviše, u posvemašnjem je suglasju s bogoljubnošću, te isto tako na korist i pouku hrvatskom narodu.³ Zadovoljstvo pomiješano s

² »... Tomum operis inscripti: *Osmina Dillovagna Duhovna*, a R. P. F. Matthaeo Zoričić ejusdem Provinciae Lectore sexennali magna diligentia elaboratum accuratè perpendi, et in eo nihil quod Orthodoxae Fidei, aut morum rectitudini adversatur, nedum inveni rerum etiam plura adnotavi, quae in animarum salutem pro Illirica natione summe necessaria sint«. (Zoričić, 1765: XI)

³ »Ego infrascriptus perlegi summa cum delectatione Librum compositum a R. P. F. Matthae Zoriçich cujus titulus est: *Osmina Dillovagna Duhovna*, in quo nihil dissonum veritati Catholicae, immo totum consonum pietati ac majori utilitati, et eruditioni ejusdem nationis Illiricae«. (Zoričić, 1765: XII)

uživanjem za čitanja Zoričićeve *Osmine* mogle su kod Koića pobuditi, između ostaloga, i literarne odlike samoga djela. Sve je to jubilat u Koiću bilo dovoljno da se i on svojim »confirmo, ut supra« suglasi u pitanju tiskanja Zoričićeve *Osmine*.⁴

Iste godine stigla je Zoričiću za knjigu važna licencija iz kancelarije glavnog tajnika, za koju je pečat udario F. Jacobus Antonius Tusculanus, Secretarius Generalis. U kancelariju je naime stiglo mišljenje generalnog povjerenika (Commissarius Generalis) imenom Fr. Pascalis a Varisio.⁵ Licencija nosi nadnevak 1. listopada 1763. »Datum Romae ex nostro Aracaelitano Coenobio«. Ovom licencijom zapravo se objedinjuju dva prethodna mišljenja, Despotovo i Koićevo, na temelju kojih je glavni povjerenik proglasio Zoričićevo djelo »revisum, et adprobatum« za tisak.⁶ U svakom slučaju, ovom je licencijom glas o fra M. Zoričiću kao redovniku i piscu priručnog djela za održavanje duhovnih vježbi doprodo samog vrha upravne hijerarhije Franjevačkog reda, dakle daleko izvan zidina Zoričićevih Samostana po Dalmaciji. Konačno, i ovu licenciju iz Rima, otprilike dvije godine prije tiskanja *Osmine*, možemo danas uzeti za važan i dokumentiran prilog u Zoričićevoj kasnijoj nabožno literarnoj profilaciji.

Prije negoli iz Rima, stigla je Zoričiću 30. kolovoza 1763. licencija od generalnog kaptolskog vikara u šibenskom Ordinarijatu i kasnijeg trogirskog biskupa Ivana Antuna Miočevića (1738.–1786.), kanonika i profesora filozofije i teologije.⁷ Miočević sve i svakoga ponaosob uvjerava i posvjedo-

⁴ Igitur quantum in me est, opto, ut Typis, si ita ad quos caetera videnda spectant censuerint, mandetur«. (Zoričić, 1765: XII)

⁵ U licenciji »Reverendissimi Patris Superioris Generalis« stoji tko je bio F. Pascalis a Varisio: »Frater Paschalis a Varisio Ordinis Minorum S. P. N. Francisci Lector Emeritus, et in tota Cismontana Familia tam Observantium, quam Reformatorum, et Conceptionistarum Commissarius Generalis, Visitator, et Reformator Apostolicus, et Servus«. (Zoričić, 1765: XIII)

⁶ Po svemu sudeći, Despotovo i Koićevo mišljenje trebalo je poslužiti za rimsku licenciju. Zbog važnosti ove rimske licencije donijet ćemo je *in extenso*: »Cum opus compositum a R. P. F. Matthaeo Zoričić nostrae Observantis Provinciae Sanctissimi Redemptoris in Dalmatia Lectore Sexennali, cui titulus est: *Osmina Dillovagna Duhovnoga*: a duobus Patribus Theologis, quibus id commisimus, revisum, et adprobatum fuerit, vigore praesentium facultatem eidem concedimus, quatenus servatis servandis illud Typis mandare possit. Datum Romae ex nostro Aracaelitano Coenobio die 1. Octobris 1763.« (Zoričić, 1765: XIII)

⁷ Tada i tako zbilo se zato što je još trajalo vrijeme *Sede vacante*, kako to već stoji u samom dokumentu: »Joannes Antonius Canonicus Miocevich Ph. ac S. T. profess. nec non J. U. D., vacante Episcopali Sede in Cattedrali Insigni Ecclesiae Sibenicense Vicarius Capitularis, et Officialis Generalis«. (Zoričić, 1765: XIV) Papa Klement XIII. imenovat će I. A. Miočevića trogirskim biskupom god. 1766.

čuje da su supotpisane atestacije vjerodostojne, te da su, kad ih se usporedi s izvornikom, od riječi do riječi u suglasnosti.⁸

Obvezni proceduralni put je prijeđen. Na traženje fra Th. Francesca Roncallija, generalnoga vikara Svetog Oficija u Anconi, trebao je još fra Ivan Rajčević, lektor teologije, dati izvještaj za Sveti sud Presvete Inkvizicije u Anconi, da bi konačno vikar Roncalli, »Attenta supradicta Relati-one«, izdao IMPRIMATUR.⁹ Prethodno je ipak sve još jednom pregledao (VIDIT) »Thomas Canonicus Declò pro Eminentiss., et Reverendiss. Episcopo«. U IMPRIMATUR-u stoji da je s tiskom *Osmine* moglo krenuti 3. srpnja 1765.

Osvjedočili smo se da je Zoričić, nakon što je početkom god. 1763. ili možda nešto ranije, zgotovio rukopis *Osmine*, prošao temeljitu i propisanu proceduru kad su u pitanju takva djela. U pitanju je naime bila knjiga s posebnom namjenom, kao što nam je poznato. Iskusni Zoričić zasigurno je znao što se od njega traži u pisanju takvog djela i da će iza svega morati stati prije dobivanja IMPRIMATUR-a. Duboko produhovljeni znalac potvrdio je svoju zrelost u svakom pogledu. Vrijeme između prvih triju licencija i završnog dijela procedure nešto je duže potrajalo, što može značiti da je Zoričić imao posla s doradom ili kakvim ispravicima. U svakom slučaju, iz prvih triju mišljenja s važnih mjesta i usvajanja tih mišljenja u još važnijim kancelarijama u Anconi i Rimu, mi danas stječemo dojam da se Zoričić valjano pripremio za naumljeni i odgovorni posao, te se s onima kojima je to trebao učiniti, potvrdio superiorno doraslim i literarno vještim. Zapusi nadahnuća odvodili bi ga s klecala ravno za radni stol.

Što se nas tiče, prenijeli smo one za nas ovdje bitne dijelove licencija kao kronološki prve zapise o objavljenom Zoričićevu prvijencu, za kojima smo, kao i za drugim kasnijim sve do naših dana, s onom humanističkom *znati-željom*, uporno, strpljivo, mravljim ili pčelinjim marom tragali. Proslijediti nam je nažalost, uz preskok vremena u širokom luku od nepunog stoljeća do slijedećih, ali vrlo šturih vijesti o Zoričiću i njegovim djelima. U pitanju je naime Šime Ljubić.

⁸ »Universis, et singulis fidem facimus, atque testamur, contrascriptas attestationes, authenticas esse, collatasque cum suis Originalibus concordare de verbo ad verbum«. (Zoričić, 1765: XIV)

⁹ Premda u Rajčevićevoj Relaciji ne nalazimo ništa novo, usporedi li se s prethodnim licencijama, držim uputnim navesti ovdje čitateljstvu kako se u toj značajnoj prigodi jedan ugledni hrvatski franjevac izjasnio o Zoričićevoj *Osmini*: »D' ordine di questo sacro Tribunale della SS. Inquisizione d' Ancona ho letto attentamente un' Opera, intitolata, *Osmina dillovagna duhovnoga*, composta dal R. P. Matteo Zoričich Min. Observante della Provincia del SS. Redentore: e non avendo in essa incontrato cosa veruna repugnante alla nostra Santa Cattolica Fede, ed a' buoni costumi, giudico, che possa darsi alle stampe. Ancona 31. Maggio 1765«. (Zoričić, 1765: XV)

Možemo na temelju izloženoga utvrditi da se o fra M. Zoričiću u Hrvatskoj piše od god. 1763. do naših dana. Znači, gotovo dva i pol stoljeća. Isto tako možemo konstatirati da do radova Ž. Dadića, M. Čaleta i J. Udovičića (1958., 1982. i 1984.), a i poslije njih, nemamo studioznijih pristupa životu i djelu pisca druge po redu *Aritmetike* u Hrvata, te još triju djela nabožnog sadržaja. Ako preda se na stol stavimo npr. Ljubićev leksički zapis o Zoričiću, uočavamo nekoliko posebnosti. Mnogoznalom Ljubiću Zoričić potječe radije »del contado di Sebenico«, nego da bi se odlučio za (ne)točan naziv rodnog fra Matinog sela. Dobro je u ovom kontekstu znati da je Š. Ljubić, osim prominentni hrvatski povjesnik, arheolog i leksikograf, također i – geograf koji se zasigurno mnogo puta uz to i vozio prometnicom Šibenik – Drniš – Knin u pohode prijatelju fra Luji Marunu. Nadalje, europeizam *aritmetika* iz samog naslova djela Ljubić kroatizira u »Brojnica«. Najposlije, umjesto da Zoričićeva djela navodi po godinama izlaženja, Ljubić tu kronologiju ne poštuje: 1766., s. a. [1780.], 1781., 1765.¹⁰ U *Ogledalu* neće tako postupiti. Navest će Zoričićeva djela redom kojim su izlazila i Zoričić mu više nije iz okoline Šibenika, nego »iz kotara šibeničkoga«.¹¹ No, dodatnoga bitnijeg retka o Zoričiću u odnosu na ono što nam je ostavio 13 godina ranije u svom Rječniku, kod Ljubića u *Ogledalu* ne nalazimo.

Neće ni Kukuljević četiri godine kasnije poštivati kronologiju izlaženja Zoričićevih djela.¹² Slovački slavist, filolog i polihistor Pavel Josef Šafařík (1795.–1861.) obilno se povlači literaturom o M. Zoričiću, a da ništa ni novoga ni zanimljivijega nije prinio ni za život ni za djelo M. Zoričića.¹³ Šafařík na četirima stranicama spominje Matu Zoričića (Zoriscich) i navodi tri nje-

¹⁰ Ljubić, 1856: 322–333. Kada pročitamo sedam Ljubićevih redaka o Zoričiću u njegovu Rječniku (*Dizionario*), ne možemo kazati da je pred sobom imao ikakvo literarno uporište iz kojega bi ma i riječ prenio. S onodobnog a, ali i današnjega stajališta. Ljubić je puki bibliograf Zoričićevih djela s police neke samostanske knjižnice, s kojima je upoznao širu javnost 19. st. Istini za volju, od mnogoznaloga Ljubića više smo očekivali, što nam samo može biti znak da nije imao ni od koga ni što preuzeti. Sve nam to potvrđuje izostavak i godine rođenja i godine smrti, čak i približno. Prema tome, očito je da se Ljubić nije imao za što »uhvatiti«, kao što je to činio na primjerima mnogih imena u svom Rječniku. Koliko je u ovom kontekstu važno ili nije, svejedno dometnimo da na samoj naslovnici zaostroškog primjerka Zoričićeve *Osmine Dillovagna Duhovnoga* nalazimo dosta nečitljivo rukom ispisano ime onoga kome je bio na upotrebu taj primjerak: »Ad ussum [sic!]... fratris Li[.]... Pervan Anno Dni 1846«. Na trećoj praznoj stranici ispisano je nekoliko imena među kojima dosta čitljivo »ia domar Kobilich«, a nešto niže, među ostalima, »ad usum Ioannis Liovich«? U kojoj mjeri i na kojoj razini su bili zainteresirani za to djelo i je li od njih ostalo kakvih bilježaka, upornijega istraživača put po odgovore odvodi jedino u samostanska arhivska spremišta.

¹¹ Ljubić, 1869: 466.

¹² Kukuljević, 1860: 186.

¹³ Šafařík, 1865: 73, 182, 257, 265.

gova objavljena djela, dok *Aritmetiku* ne navodi. Izvor mu je dubrovački pijarist, filolog, povjesnik i pjesnik Frano Marija Appendini (1768.–1837.) koji navodi samo Zoričićevo *Zarczalo* i *Aritmetiku*: »Specchio degli avvenimenti, e aritmetica di Mattia Zoricich...¹⁴ Appendini tu pravi dosta zbrke, jer su mu očito *Specchio (Zarczalo)* i *Aritmetica* jedno djelo. Vjerojatno je upravo u tome razlog što Šafařík ne navodi Zoričićevu *Aritmetiku*. Šafařík se poziva na tu stranicu jer na njoj stoji Zoričićevo ime. Na str. 73 kod Šafaříka čitamo: »*Matija Zoričić* (1764), Priester des Franciscaner Ordens, Lector der Theologie« i poziva se na navedenu stranicu kod Appendinija. Javlja mi se sumnja je li Šafařík pred sobom uopće imao Appendinijevo djelo, jer se taj navod ne nalazi na naznačenoj stranici. Je li posrijedi preuzimanje tog navoda iz drugog izvora? Isto vrijedi kazati za ono što kod Šafaříka čitamo na str. 182: »Zarczalo razlicih događaji. *Mate Zoricich*. U Mlecim 1780 12°. I. B. 256 S. II. 280 S. Appendini II. 307«. Šafaříku je poznato posljednje Zoričićevo djelo: »Uprava mlogokorisna ispovidnika. *Mate Zoricich*. U Mlecim 1781. 12°. 144 str.«, da bi osam stranica naprijed predstavio prvo Zoričićevo tiskano djelo: »Osmına dilovanja duhovnoga. *Mate Zoricich*. U Jakinu 1765. 12°. 160 str.«¹⁵

Kad su u pitanju inozemni autori, treba se posebice okretati onim autorima koji bilo u tekstu bilo u bilješkama slijede svoje izvore, iznose vlastite refleksije i vlastite prosudbe. Hrvatskim autorima nerijetko imponira ma i riječ, dvije preneti od uglednijega inozemnog autora koji je u biti samo ponovio nečije već opetovano. Takav slučaj imademo s Constantom von Wurzbachom.¹⁶ Kod Wurzbacha nailazimo na sadržajni, ali ponešto osebjuni pristup fra Mati Zoričiću, s nizom netočnosti na koje nam valja upozoriti. No, čitamo i neke refleksije, neke stavove koje ne nalazimo kod nijednoga drugoga autora koji je pisao o Zoričiću. Š. Ljubić¹⁷ i franjevački povjesničar D. Fabijanić¹⁸ jedina su mu dva izvora podataka za Zoričića. Wurzbach slijedi ta dva izvora, ali ni u potpunosti ni doslovce. Primjetno je, štoviše, da se od svojih izvora udaljava. Rekli bismo glazbenim jezikom: Izvodi vlastite varijacije na tekstualne teme iz svojih izvora. Zanimljivo je

¹⁴ Appendini, 1803: II 307.

¹⁵ Šafařík, 1865: 257, 265.

¹⁶ Wurzbach, 1891: 262. Constant von Wurzbach (1818.–1893.) najznačajniji je leksi-kografski biograf na području austrijskog carstva. Osim Biografskog leksikona objavio je još 14 djela. Od 3. sveska god. 1858. do posljednjega 60-og, njegov *Biographisches Lexikon* subvencionirala je Akademie der Wissenschaften Wien. U Leksikonu je Wurzbach obradio preko 24.000 biografija među kojima su i biografije, što je razumljivo, mnogih Hrvata. (Podatci prema enciklopediji Wikipedia)

¹⁷ Ljubić, 1856: 322.

¹⁸ Fabijanić, 1864: 306.

u svezi s time primijetiti da se nijedan od kasnijih autora ne oslanja na D. Fabijanića. Krenimo kod Wurzbacha redom. »Zoričich Matteo« za nj je samo pisac (*Schriftsteller*). U pogledu toponima Zoričićeva rodnog sela (toga do najnovijih dana gordijskog pitanja kod Zoričića), Wurzbach je najdalje otišao svojom korupcijom toga toponima: »Poncco«, a nalazi se u Dalmaciji.¹⁹ Ne donosi ni približnu godinu rođenja, čak ni (koju) polovinu stoljeća, nego samo »im 18. Jahrhundert«. U tome je Wurzbach također usamljen. Nadalje, »skratit« će Zoričiću život za ravnih deset godina: »... gest. in seinem Kloster San Lorenzo zu Sebenico an 20. Jul 1773.« Budući da je Wurzbach, uz Ljubića, prijavio i Fabijanića kao izvor podataka, lako je bilo utvrditi otkud mu to »skraćivanje«: »... Matteo Zoricich morto a san Lorenzo ai 20 luglio del 1773.«²⁰ Potom točnim redom navodi četiri Zoričićeva objavljena djela: »Osmina dilovagna duhovnoga, d. i. Octave geistlicher Uebungen (1765); – ‘Brojnica u slavni jezik ilirski’, d. i. Vertheidigung der berühmten illyrischen Sprache (1766); ‘Zarcalo razlicnih dogadzajah, oliti prilikah zaduše pravovirnih’, d. i. Spiegel für besondere Vorkommheiten zum Gebrauche rechtgläubiger Seelen, 2 Bände; – ‘Uprava mnogo koristna ispovidnika’, d. i. Besonders nützliche Anleitung für den Beichtvater (1781); – ‘Aritmetika u slavni jezik illiricki’, d. i. Arithmetik in der berühmten illyrischen Sprache«. U ovom Wurzbachovu pobrojavanju Zoričićevih objavljenih djela susrećemo se također s nekim zanimljivim posebnostima. Kao prvo, primjetno je da za svoje najšire čitateljstvo prevodi hrvatske naslove Zoričićevih djela na njemački jezik. Upadljivo je odmah zatim Wurzbachovo preuzimanje Ljubićeve inačice naslova najpoznatijega Zoričićeva djela, tj. *Aritmetike: Brojnica u slavni jezik ilirski*. Međutim, još ništa neobičnoga u tome. Wurzbach uostalom izrijeком navodi Ljubića kao svoj izvor. No, problem je u nečemu drugome. Slijedi naime jedan teški previd. Wurzbach će kao peto (?) objavljeno Zoričićevo djelo navesti: *Aritmetika u slavni jezik ilirski*, ne stavljajući godinu izlaska djela. Odmah biva jasno da Wurzbach u *Brojnici* kod Ljubića nije prepoznao Zoričićevu *Aritmetiku*. No, kad se nakon Ljubićeva teksta pozornije pročita i Fabijanićev kratki tekst o Zoričiću (10 redaka), biva nam potpuno jasno što je ovdje neopreznoga Wurzbacha zavelo da kod Zoričića stvori tu opuskularnu dubletu. Kod Ljubića je naime pročitao gdje na prvom mjestu navodi: *Brojnica u slavni jezik ilirski* sastavljena. Kod Fabijanića nema *Brojnice*, ali zato stoji »*Aritmetica u slavni*

¹⁹ Držim da se neću udaljiti od istine nazovem li to Wurzbachovom korupcijom Fabijanićeve korupcije: »Matteo Zoricich nato a Paucovo, ...«. (Fabijanić, 1864: 306)

²⁰ Istaknimo još i to da je Wurzbachov autor-izvor ispisao pravi mali epitaf koji bi jednako prikladno pristajao na fra Matinom grobu ili negdje na spomen-ploči u Samostanu sv. Lovre: »Il convento di Sebenico novera fra i ragguardevoli suoi figli il padre Matteo Zoricich ...«. (Fabijanić, 1864: 306)

jezik illiricki« (kako uostalom *de verbo* donosi i Wurzbach) i *Aritmetiku* iz Fabijanića prenosi u svoj tekst, držeći vjerojatno da je to Zoričićevo djelo Ljubiću jednostavno promaklo. Uzrok toga Wurzbachova dubletiranja položio bih u njegov olak prijelaz preko Ljubićeve kroatizacije »aritmike« u »brojnicu«. Wurzbach nam je priuštio još jedan *curiosum*. Vidio je naime kod Ljubića da Zoričiću neposredno prethodi pjesnik Antun Zorčić, poznat kao Rapo Ante Zorčić (1822.–1871.).²¹ Zbog velike sličnosti u prezimenu pokušava ih dovesti u vezu: »Unserer Zeit gehört Anton Zoričich, den wir aber auch Zorčich geschrieben finden, an«. Dakle, šibenski pjesnik A. Zorčić je pravi prezimenjak M. Zoričića, ali da se tu i tamo može pročitati i A. Zorčić, smatrao je Wurzbach. Pozornost nam, nadalje, privlači Wurzbachova primjedba na Zoričićevu apozitivnu dopunu »u slavni jezik ilirski [sastavljena]«, što on tumači Zoričićevim ponositim stupanjem u obranu ili zagovaranjem glasovitosti svoga ilirskog (=hrvatskog) jezika (»Vertheidigung der berühmten illyrischen Sprache«). U lingvistici zasigurno dobro verziranom Wurzbachu to je besumnje sasvim otvoreno, nezatomivano izricanje zdravog ponosa na svoj materinji jezik. Navratit će se i na samom kraju svoga članka na pitanje navedene Zoričićeve apozitivne dopune. Za nj je to prava osobitost (*Sonderbarkeit*) u tom smislu što kod njega »die illyrische Sprache immer mit dem Beiwort *slavni*, berühmt oder glorios, ausstattet«. To je za Wurzbacha jedno neobično obilježje (*eine Eigenthümlichkeit*) na koje se ne nailazi u europskim kulturnim jezicima koji su ipak uistinu slavni jezici (»welche doch die eigentlich berühmten sind«). Držim da visoko obrazovani Wurzbach u tim pitanjima nije shvatio Zoričića. »Ilirski« jezik ima svoju dugu i tužnu povijest baš kao i oni koji su njime govorili i pisali. Doista je slavan jer su na njemu napisana slavna djela. Zoričić je teško prihvaćao i još se teže mirio s podređenošću »ilirskog« jezika u odnosu na »europäischen Cultursprachen«. C. Wurzbach, kako se čini, nije mogao u svom životnom i radnom okružju shvatiti nečiji ponos na svoj gaženi te tim više rado isticani jezik. Držim isto tako da je on to ipak morao shvatiti i tada bi bio izostavio posljednjih osam redaka u svom članku. Iz svega se osnovano daje zaključiti da Wurzbachov vrijedni leksikografski članak o M. Zoričiću do dana današnjega nije u nas valjano, točnije, uopće ni vrednovan ni iskorišten. Potakao je nekoliko pitanja tako da je nekim recima izišao iz normativnog okvira u pisanju leksikografskih članaka, barem prema današnjim normiranim standardima.²²

²¹ Stošić, 1936: 100.

²² Unatoč iznimnoj vrijednosti Wurzbachova leksikografskog članka o M. Zoričiću, autori takvog članka u *Hrvatskom franjevačkom biografskom leksikonu* nisu se poslužili člankom, te ga tako ni uvrstili u literaturu svoga kratkog članka. (Čaleta – Kapitanović, 2010: 580)

Stipan Zlatović (1831.–1891.) je iz prvog reda autora od kojih bismo očekivali točno označavanje Zoričićeva rodnog sela. Teško je čak i pretpostaviti da povjesničar i arheolog Zlatović nije stupio nogom u Zoričićevo »Paukovoselo«, kako to kod njega stoji,²³ premda »Paukovo selo« nije na nikakvom glasu kao arheološko nalazište.

Sve ako i s poduže vremenske razdaljine, posebno nas začuđuje u svezi s fra Matinim podrijetlom autor fra Matine životopisne crtice u *Znamenitim i zaslužnim Hrvatima*, filozofski, teološki i povjesnički pisac i uopće crkveni polihistor fra Jure Božitković (1887.–1938.), kada donosi da je fra Mate iz Gakova sela.²⁴ No, u tome, kako ćemo vidjeti, neće ostati usamljen do naših dana.

Franjevački polihistor Roko Rogošić (1897.–1963.) objavio je god. 1926. u makarskoj franjevačkoj *Novoj reviji* prilog s bučnim i pretencioznim naslovom »Književni rad hrvatskih franjevaca do XIX. vijeka«. To ne bi smio biti naslov za rad od kojih petnaestak stranica, nego za knjigu u dva ili barem jednom ovećem svesku. Sastavak je morao biti strogo preglednog karaktera, ali je Rogošić ipak uspio zbiti na te stranice plodove učenih franjevačkih pregalaca na deset oranica: »Lirika«, »Epske pjesme«, »Nabožno-poučna proza«, »Crkveno govorništvo«, »Povijest«, »Filozofija«, »Filologija« i »Teologija«. Oranice zahtjevne za pluzenje! U prekratkim trima recima Rogošić prepolavlja Zoričićev opus, ne uzmemo li u obzir još i Zoričićeve rukopise: »I fra Mate Zoričić piše duhovne vježbe za svećenike 'Osmina dilovanja duhovnoga' (Mleci 1765.) te 'zrcalo različitih događaja', 2 sveska (Mleci 1780).²⁵ Upadljivo je i to da Zoričić, po Rogošiću, nije za tiskanje svoje *Osmine* izabrao Jakin nego Mletke.

Zahvaljujući makedonskom književnom povjesničaru Haralampiju Polenakoviću (1909.–1984.), glas o fra M. Zoričiću dopire tridesetih godina 20. st. i do makedonskih intelektualnih krugova, odnosno stručne, znanstvene i kulturne javnosti. Odnosi čovjeka sa sotonom, baš kao i s Bogom, stoje u širokom spektru Polenakovićevih znanstvenih i kulturoloških interesa. Zbog toga su mu punu pozornost privukli tekstovi Rudolfa Strohala, u prvom

²³ Zlatović, 1888: 475. Osim kod D. Fabijanića i S. Zlatovića, osvrtao sam se na grafije današnjega toponima Pakovo Selo i kod drugih autora. Držim da je oko toga toponima napravljeno podosta zbrke do koje nije trebalo doći. Oko toponima današnjeg, a kamoli negdašnjeg zabitnog dalmatinsko-zagorskog Pakova Sela lako je moglo dolaziti do toponimijskih korupejja, pogotovu od strane inozemnih autora. Sve te krivotvorbe mahom su nastajale »na papiruk«, a ne »na terenu« (čitaj: u Pakovu Selu ili među Pakovčanima). Čini mi se da u tom pogledu upadljivo »strše« Žarko Dadić, Ante Crnica i Krsto Stošić. No, nisu jedini.

²⁴ Božitković, 1925: 292.

²⁵ Rogošić, 1926: 418.

redu *Mirakuli i čudesa I* (Zagreb 1917.) i dva rada u *Zborniku za narodni život i običaje Južnih Slavena*, knjige 21 i 22 (str. 239–272 i 257–288). Tako Polenaković kod R. Strohala nailazi na motiv o čovjeku koji se prodao sotonu, s kratkim povijesno-književnim napomenama. Polenakovića je samo korak dijelio od fra M. Zoričića, ali i fra Jeronima Filipovića iz Rame. Polenaković donosi osnovne životopisne podatke o Zoričiću za kojega izrijekom kaže da je malo poznati franjevac, zatim o njegovu rođenju god. 1723. u Pavkovu selu kod Drniša. Na krštenju je dobio ime Luka. Najveći dio života proveo je u Šibeniku kao učitelj, gdje je i umro god. 1783. U popratnoj bilješci ne propušta napomenuti da »Biografske podatke o M. Zoričiću, dobio sam od svog uvaženog profesora Gospodina dr. Petra Kolendića, kome, i ovom prilikom, najljepše zahvaljujem'. Napisao je nekoliko djela, od kojih nas, momentano, interesuje njegovo 'Zarczalo...', i to prva knjiga, u kojoj se nalazi motiv o čovjeku koji se prodao đavolu, u nekoliko verzija«. ²⁶ Nešto prije Polenaković je pripomenuo da »pri ruci« ima kako Filipovićevo djelo *Pripovidagnie nauka karstjanskoga...* tako i Zoričićevo *Zarczalo*. Odmah u predgovoru ukazuje na Zoričićeve pobude koje su ga sklonule da napiše svoje *Zarczalo*. ²⁷

Publicist i povjesničar Josip Horvat (1896.–1968.) očito ne nalazi ni prostora ni razloga da u svom opsežnom djelu *Kultura Hrvata kroz 1000 godina*, uz Šilobodovu, bar spomene i Zoričićevu *Aritmetiku*. Šilobodu i njegovoj *Aritmetici* namjenjuje čak 26 redaka. »Šilobod-Bolšić – obrazlaže J. Horvat – nosilac je prosvjetiteljskog duha svoga vremena, ali svi ti svećenici-prosvjetitelji, domaći sinovi, istodobno su ljudi bistra oka i živa osjećaja za narodne potrebe, u njima se već čuti moderna nacionalna ideja, koja će biti proglašena u Europi do nekoliko desetljeća«. Samo nekoliko redaka u nastavku, Horvat za Šilobodovu »računicu« kaže da je »nikla...

²⁶ Krenuo sam ovim Polenakovićevim tragom u potragu za kakvim novim tragom u Kolendićevoj bibliografiji da bih identificirao i potvrdio oslon Polenakovića na te Kolendićeve podatke. Možda je u pitanju bio kakav Kolendićev planirani rad o M. Zoričiću (kao što ćemo to vidjeti kod D. Berića) ili pak Kolendićevo *ex abrupto* priopćenje Polenakoviću. U svakom slučaju, nije mi pošlo za rukom detaljnije rasvijetliti taj Kolendićev kulturni ustupak Polenakoviću. Znakovito je u svemu za naš kontekst da je književni i kulturni povjesničar Petar Kolendić (1882.–1969.) počeo u Beču studirati matematiku i da je desetak godina (1911.–1921.) bio gimnazijski profesor u Šibeniku. No, valjalo bi barem prelistati impresivnu Kolendićevu bibliografiju (surađivao u preko 40 periodičkih publikacija s iznimno bogatim spektrom literarnih, znanstvenih, kulturnih i drugih interesa) da bi se ušlo u trag kakvim Kolendićevim podacima o M. Zoričiću. Osobno držim da posebnog rada o M. Zoričiću Kolendić nije napisao, što danas držimo za pravu kulturnu štetu. (v. Kovačević-Pranjko, 2008: 521–522; Livaković, 2003: 257–258)

²⁷ O svemu tome v. cijeli Polenakovićev rad »Prilike«, 1937: 215–228, a osobito 215, 216, 218–223.

iz dnevne potrebe«. ²⁸ Zar ne vrijedi sve to doslovce kazati i za Šilobodova »literarnoga pobratima« Zoričića i »literarnu posestrimu« Šilobodove *Aritmetike*? Tome u prilog svjedoči više autora s ovih stranica. Isto što i J. Horvatu može se spočitnuti npr. novijem povjesničaru starije hrvatske književnosti Rafi Bogišiću (1925.–2010.) kada navodi razloge zašto uvodi u hrvatsku »Književnost prosvjetiteljstva« Mihajla Šiloboda Bolšića: »Razvoju jezika i ujednačenju hrvatskoga školsko-prosvjetnog izražavanja pomogli su i razni udžbenici koji su se pojavili kao školska nužnost. Tako je 1758. u Zagrebu izašla na kajkavskom *Arithmetica horvačka* Mihajla ŠILOBADA [tako!] BOLŠIĆA (‘ne za vučene nego za priproste priprosto’), ...«. ²⁹ Samo me jedno ovdje zanima: spada li među Bogišićeve »razne udžbenike«, uz »Šilobadovu«, i Zoričićeva *Aritmetika*? Po R. Bogišiću, samo osam godina kasnija Zoričićeva očito ne spada.

Ž. Dadić već god 1958. navodi Gakovo selo kao Zoričićevo rodno selo i u tom uvjerenju ostat će sve do god. 1995. »Samo« jednim, ali presudnim, početnim slovom pogrešno upućuje suvremenoga čitatelja na podrijetlo M. Zoričića: »M. Zoričić se rodio u Gakovu selu god. 1721, ...«. ³⁰ Stoji da je Pakovo Selo jedno od zabitnijih sela šireg šibenskog zaleđa i podalje od jedine prometnice Šibenik – Drniš. ³¹ No, kod Dadića smo bar iz dva razloga očekivali pročitati točan naziv Zoričićeva rodnog sela: 1. Fra Mate Zoričić je za Ž. Dadića odveć značajno, prevažno ime (piše o njemu čak na 13 stranica u obama svescima svoje *Povijesti egzaktnih znanosti u Hrvata*, ³² da bi ga tek tako »preselio« u vojvođansko / njemačko Gakovo selo, »selo bez seljaka«, selo koje su Nijemci poslije Drugog svjetskog rata napustili; 2. punih 46 godina ranije, sve prije negoli nepoznati šibenski povjesničar don Krsto Stošić (1884.–1944.) navodi M. Zoričića kao fratra iz Pakova sela, a ne Pavcova, Paucova, Paukova, Pavkovasela, Gakova sela i kako sve nisu domaći autori (i to pretežno franjevački pisci) odredili rodno selo fra M. Zoričiću. ³³ Dadića ne opravdava ni identična korupcija koju je počinio J. Božićković u *Znamenitim i zaslužnim Hrvatima* i s kojim je ta korupcija zapravo i počela. Zanimljivo je da je fra A. Crnici Zoričić jednom rođen u Pakovu selu, drugi put u Pavkovu selu. ³⁴

²⁸ Horvat, 1942: 115, 116.

²⁹ Bogišić, 1974: 304.

³⁰ Dadić, 1982: I 258.

³¹ Zanimljivo je da nakon pet godina Pakovo selo Stošić preinačuje u »Pavkovo selo«. (Stošić, 1936: 100)

³² Dadić, 1982: I 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263; II 22, 46, 47, 66, 73, 74.

³³ Stošić, 1936: 100–101. Usp. Udovičić, 1984: 99–100.

³⁴ Crnica, 1939: 340, 378.

Kada pročitamo ono što je D. Berić napisao o M. Zoričiću, osnovano zaključujemo da je Zoričićevo učiteljvanje u Samostanu sv. Lovre u Šibeniku za Berića napisano svjedočanstvo da se Zoričić jednom zasnava ugradio u školstvo Šibenika u 18. st.³⁵ Zanimljivo je primijetiti da je knjižica Dušana Berića (1920.–1966.) s tim podacima izišla o 200-toj obljetnici toga Zoričićeva učiteljvanja. Berić nam nije skrio, nego čak i najavio, ali ne i namirio jedan svoj dug prema Zoričiću: »O Zoričićevoj 'Aritmetici' spremam poseban rad«.³⁶ Krenuo sam tragom i te Berićeve najave u potragu za Berićevim pripremanim radom o Zoričićevoj *Aritmetici*, jer taj podatak nisam našao u *Hrvatskom biografskom leksikonu*. Prelistao sam još godine 1988. brojeve *Školskog vjesnika* od god. 1964. do 1970., ali nisam našao taj Berićev rad, a niti ga je Milan Selaković unio u Bibliografiju radova D. Berića u *Leksikonu pisaca Jugoslavije*, sv. 1, Novi Sad, 1972. Razgovarao sam onodobno s M. Selakovićem (u Hrvatskom državnom arhivu, ondašnjem Arhivu Hrvatske) koji je za spomenuti *Leksikon* priredio o D. Beriću članak s bibliografijom radova, no Berićev rad o Zoričićevoj *Aritmetici* nije mu bio poznat. Supruga pok. D. Berića mi je kazala kako joj se čini da taj nedovršeni rad pada u vrijeme kad se suprug razbolio i ubrzo umro. Završio bih ovo svoje prisjećanje samo s jednim pitanjem: Gdje je danas građa za Berićev rukopis s pripremanim radom o *Aritmetici* fra M. Zoričića?

Doima se zaista otužnim kad u takvoj spomenici kao što je *Franjevačka visoka bogoslovija u Makarskoj. 250. obljetnica osnivanja i rada 1736.–1986.* (Makarska, 1989.) za fra M. Zoričića, u rubrikama »Mjesto rođenja« i »Datum rođenja« upravo »zjape« lakune. U pitanju je franjevac koji je objavio četiri knjige među kojima je druga po redu *Aritmetika* objavljena u Italiji na hrvatskom jeziku. Tu su i tri opsežna rukopisa. Dakle, nije u pitanju hrvatski franjevac iz 13. ili 14. st. da bi bilo gotovo utaman prekapati po arhivu samostana na temeljima kojega je podignuto možda već treće po redu samostansko zdanje. Razni upisi tijekom fra Matinog školovanja, a i u drugim zgodama, nisu mogli biti regularno obavljani bez priloženih najosnovnijih životopisnih podataka. Stoga, ne treba ići po njih u Veneciju, Bolognu, Anconu ili drugdje, nego u Visovac, Makarsku, Zaostrog i Šibenik. Često se više brige posvećuje oko otimanja papirnate hrane od zatornih moljaca nego od zatornijeg ljudskog zaborava. Čovjek je jedino biće koje zasigurno na veliku fra Matinu radost zna brojiti, ali i biće koje jedino zaboravlja, jer i zaboravljanje valja ubrojiti u razumske operacije. Spasimo naše frate iz mora zaborava!

Ivo Livaković (1931.), suvremeni biograf »znamenitih Šibenčana« marno je prikupio sve poznato i važno o Zoričiću, tako da se može dobiti jasna

³⁵ Berić, 1964: 10–11.

³⁶ Berić, 1964: 11^b.

slika o životu i djelu fra M. Zoričića. Livaković pobrojava i razvrstava Zoričićev opus, onaj objavljeni i onaj neobjavljeni, tako da je netočno unijeti Zoričića u leksikon *Poznati Šibenčani* kao pisca-publicista, kao što čini Livaković. No, Livaković s druge strane pripada onoj nekolicini hrvatskih autora koji izriječkom ističu Zoričićevu pripadnost prosvjetiteljskom krugu promicatelja hrvatskog jezika.³⁷ Netočnim kod Livakovića čitamo: »Kada je Mate rođen nije sa sigurnošću poznato«. Nije uopće zasad točno poznato! Imamo sve četiri fra Matine aritmetičke operacije (*skupgliegne*/zbrajanje, *izvagegne*/oduzimanje, *umnoxagne*/množenje, *razdiegliegne*/dijeljenje) oko izračunâ da bi se pomoću godine stupanja u novicijat (1741.) i broja njegovih stvarnih godina života (18) dobila godina rođenja. Jedni autori tvrde da je umro sa 62 godine i u tom slučaju bio bi rođen god. 1721. (koja se najčešće i navodi), dok drugi sa 60 godina i u tom slučaju bio bi rođen god. 1723. Tim je izračunima operirao i Livaković. Šibenski biograf ne služi se rezultatima franjevačkih pisaca (Udovičića i Bezine), do kojih su došli arhivskim istraživanjima, zbog čega Livaković griješi s nekim godinama iz života Zoričića. Primjetna je najzad nedopustiva ispremiješanost objavljenih djela s neobjavljenima, a sve to zato da bi dobio kontinuiran kronološki redosljed djela i rukopisa zajedno, tj. 1752./1784.³⁸ Sve u svemu, Livaković je otišao znatno dalje od svoga prethodnika i sugrađanina Krste Stošića i tako doprinio boljem upoznavanju šire javnosti likom i djelom fra M. Zoričića.

Suvremena istraživačica (inače lingvistica u Institutu za hrvatski jezik i jezikoslovlje), Adela Ptičar vrlo dobro je istakla zašto prve dvije hrvatske *Aritmetike* nisu zastarjele niti će zastarjeti: »Značenje starih računskih priručnika ne očituje se samo kao doprinos struci nego su zanimljivi i s jezičnoga stajališta; oni su dragocjeni izvor za proučavanje jezika, osobito nazivoslovlja. Budući da je riječ o tekstovima tiskanim od polovice 18. stoljeća, važni su osobito u standardološkom smislu jer se tada izrazito širi polivalentnost hrvatskoga jezika razvijanjem postojećih i stvaranjem novih funkcionalnih stilova«. ³⁹ No, autorica zalazi i u *meritum* zadane teme. Sasvim ispravno i konkretno dovodi npr. anonimni aritmetički [Zoričićev] rukopis

³⁷ Jer, što se tiče terminologije, Zoričić pripada tzv. štokavsko-ikavskoj skupini. Dadić upisuje Zoričiću u veliku zaslugu traduktološka rješenja za hrvatsko aritmetičko nazivlje. Razlog više polaže u činjenicu što je to prva aritmetika na hrvatskom jeziku u Dalmaciji. (Dadić, 1995: XVII) Kad je riječ o Zoričićevom jeziku, nije naodmet ovdje navesti da među sedmoricom pisaca koji su Petru Krstitelju Bačiću bili uzori, nalazi se i M. Zoričić: Jeronim Filipović, Andrija Kačić Miošić, Josip Banovac, Petar Knežević, Stjepan Badrić, Toma Babić i Mate Zoričić. (Bezina, 1994: 156) Za ljepi glas o Zoričiću s literarne strane htio je dati svoj glas i D. Fabijanić. Za nj je Zoričić, osim »di rigorosa osservanza monastica«, bio i redovnik »di bella fama letteraria«. (Fabijanić, 1864: 306)

³⁸ Livaković, 2003: 517–518.

³⁹ Ptičar, 2004: 173.

iz Arhiva u knjižnici Franjevačkog samostana u Makarskoj s objavljenom Zoričićevom *Aritmetikom*. Slijedom Dadića, datira zgotovljenost *Aritmetike* god. 1763., tj. tri godine prije objavljivanja, odnosno pet godina nakon tiskanja Šilobodove *Aritmetike*. Autorica pogođeno stavlja naglaske u povezivanju aritmetičkog rukopisa i objavljenog djela: »Doradom i proširivanjem toga rukopisa nastala je *Aritmetika*. Vrlo je vjerojatno da je ona dovršena 1763«. Na tu godinu autoricu upućuje Dadić koji tu godinu registrira negdje po sredini 16. poglavlja: »... sadasmo Godiscta G. 1763«. ⁴⁰ Dometnimo da Zoričić također na samom kraju istoga poglavlja, odnosno same *Aritmetike*, donosi tu godinu: »sada vlada G. G. nà 1763. zvizda...«. ⁴¹

Predposljednji prilog o M. Zoričiću u ovom našem pregledu enciklopedijsko-leksikografskog je podrijetla, odnosno karaktera. Naime, u posljednjem (11.) svesku *Hrvatske enciklopedije* (god. 2009.) člankopisac je u svega šest (nepunih) redaka lijevog stupca sažeo sve ono najosnovnije i najbitnije što obilježava lik i djelo fra M. Zoričića. Uglavnom je sve korektno donešeno. Prijepornim, međutim, držim je li Zoričić u prvom redu, i zapravo uopće matematičar, kako u enciklopedijskom članku stoji. ⁴² Ispomognemo li se poznatim europskim rječnicima, pročitat ćemo za koga se može kazati da je matematičar: »Personne versée dans les sciences mathématiques«. ⁴³ Čini se da je njemački leksikograf zahtjevniji u proglašavanju nekoga matematičarem: »Wissenschaftler auf dem Gebiet der Mathematik«. ⁴⁴ Talijanski leksikografi G. Devoto i G. C. Oli odlučuju se za znatno liberalnije objašnjenje naše natuknice: »Chi professa lo studio e l' insegnamento della matematica«. ⁴⁵ Španjolska odrednica je razvidno bliska talijanskoj: »Persona che se dedica a estudios matemáticos«. ⁴⁶ Nećemo izostaviti ni naše leksikografe za koje se može kazati da slijede leksičke odrednice na europskim leksi-

⁴⁰ Ptičar, 2004: 174^b; Dadić, 1995: X.

⁴¹ Zoričić, 1995: 116.

⁴² U Uredništvu *Hrvatske enciklopedije* u Leksikografskom zavodu doznao sam da je odrednicu »Zoričić, Mate« priredilo Uredništvo prema istoj odrednici u *Enciklopediji Jugoslavije*. Međutim, to se pokazalo netočnim, jer te odrednice u *Enciklopediji Jugoslavije* jednostavno – nema.

⁴³ Paul Robert, *Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française*, Nouvelle édition...., Paris, 1984., str. 1165–1166.

⁴⁴ *Duden Deutsches Universalwörterbuch*, Wien-Zürich 1983., str. 821. Njemački leksikograf G. Wahrig je u tom pogledu znatno manje zahtjevan: »Mathematiker [je] Kenner, Lehrer, [pa i] Student der Mathematik«. Gerhard Wahrig, *Deutsches Wörterbuch ...*, Berlin, 1985., st. 2484. Dakle, Wahrig proglašava matematičarem svakoga tko matematiku pozna, podučava ili je čak samo studira.

⁴⁵ Giacomo Devoto – Gian Carlo Oli, *Dizionario della lingua italiana*, Seconda ristampa, Firenze, 1971., str. 1369.

⁴⁶ María Moliner, *Diccionario de uso del español*, Madrid, 1986., str. 365.

kim standardima: za V. Anića matematičar je otprilike kao i u Robertovom Rječniku: »stručnjak u matematici«. ⁴⁷ Odrednica u *Rječniku hrvatskoga jezika* istoznačna je s Anićevom odrednicom: »matematički stručnjak«. ⁴⁸

Je li Zoričić na temelju izloženih europskih leksičkih odrednica matematičar? Osobno držim da nije. Zoričić je pisac *Aritmetike* školskoga tipa i za taj se posao marno i primjereno pripremio, ali da bi se uzeo za matematičara, ne udovoljava leksičkim zahtjevima koje pred matematičara postavljaju standardni (europski) rječnici. Zoričić je prije svega franjevački pisac nekoliko djela nabožnog sadržaja, od kojih su tri, koliko je dosad poznato, ostala u rukopisima. Uzmemo li u obzir historijat nastanka Zoričićeve *Aritmetike*, radije ga valja uzeti za priređivača *Aritmetike*. Ne potkrade li mi se u ovom slučaju previd, Dadić nigdje ni za Šiloboda ni za Zoričića ne kaže da su matematičari. Zoričić piše svoju *Aritmetiku* motiviran posebnim razlozima, a ne s pozicija struke, tj. matematike. Uglazbio sam (namjerno izbjegavam »skladao sam«) u mladosti (1971.) i objavio (1993.) četveroglasnu (klapsku) *Dalmatinsku misu u A-duru*. ⁴⁹ Ne smatram se niti želim da me drugi smatraju skladateljem, jer to nisam ni *ex professo* ni *re vera*. Intenzivno sam se u mladosti kao samouk bavio glazbom i rezultat toga bavljenja je danas moja navedena *Misa* kao plod moga mladenačkog entuzijazma, klapskog iskustva i osnovnog glazbenog znanja. Prema tome, osobno smatram da ni po stručnoj spremi niti po ijednom matematičkom radu, koliko je bar poznato, izuzev *Aritmetiku*, Zoričić ne može biti matematičar. Zoričić se samo okušao kao matematički pisac. ⁵⁰

Dobio je najzad Zoričić svoje zasluženno mjesto i na stranicama *Hrvatskoga franjevačkog biografskog leksikona*, najnovije edicije takve vrste u hrvatskoj leksikografiji i bibliografiji uopće. Iz trideset i tri leksikografska retka, istini za volju, nismo doznali ništa novoga dotad napisanoga, niti su zauzeti neki novi ili drukčiji biografsko-doktrinarni stavovi naspramno M. Zoričiću, nego što smo ih mi ovdje već zauzeli. No, kao i za svaki leksikon vrijedi ovdje kazati i za taj Leksikon da će biti i ostati za suvremenoga i budućega čitatelja i istraživača temeljno i standardno referativno pomagalo iz kojega će na jednom mjestu crpsti osnovne podatke s područja koje se

⁴⁷ Vladimir Anić, *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*, priredila Ljiljana Jojić, Zagreb, 2003., str. 733.

⁴⁸ *Rječnik hrvatskoga jezika*, Zagreb, 2000., str. 577.

⁴⁹ Čvrljak, 1993.

⁵⁰ Nepotpisani člankopisac u zagrebačkom *Viencu* (15/1883./, br. 24, str. 444), vjerojatno jedan od dvojice urednika (Vjekoslav Klaić ili M. Maravić) kazao je u tom smislu za Šiloboda: »... uz svoje duhovno zvanje bavio [se] nuzgredice i matematikom«. Nuzgredno bavljenje matematikom ne čini dotičnika matematičarem. To isto možemo kazati i za M. Zoričića.

može iščitati iz samoga naslova edicije. Uza sve to, neka franjevačka, nipošto beznačajna imena zalud ćemo tražiti u Leksikonu. Na članak o Zoričiću iz pera autorskog dvojca, Mije Čaleta i Vicka Kapitanovića, ipak bih se osvrnuo tek s jednom, dvije riječi. Premda je autorima u takvim jedinicama prostor strogo i odmjereno sužen i zadan, u Literaturi za Zoričića trebali smo pročitati još barem pet autora.

1.1. Zoričić u arhivima i knjižnicama Provincije Presvetoga Otkupitelja

Potkraj rujna 1856. Kukuljević u sklopu jednoga od svojih brojnih povjesničkih putovanja stiže u Šibenik. Nas ovdje isključivo zanima njegov boravak u Franjevačkom samostanu sv. Lovre u staroj gradskoj četvrti Gorici. Opisu radnog boravka u samostanskoj knjižnici u *Izvjestju...* posvećuje šest redaka. U tih šest redaka uspijeva zbiti čak nepuna tri retka o Mati Zoričiću. Zapis *in extenso* glasi: »U šibeničkom monastiru sv. Lovre našo sam osim hrvatskih rukopisa od fratra Jurine, koje sam već god. 1854 vidio, takodjer druge hrvatske rukopise od *Mate Zoričića* Šibenčanina, medju njimi život Skenderbega Kastriote, nješto o Jerusolimu i više bogoslovnih pisamah. Tu se čuvaju takodjer važna pisma o bosanskih i dalmatinskih monastirih reda sv. Franje.«⁵¹ Kukuljević je bio poznat po svom brzom, kadšto čak i brzopletom, ali s druge strane veoma plodnom pisanju i objavljivanju, ne pritom uvijek upamćen i po temeljitosti i akribiji. To je upadljivo i u ovom njegovom zapisu iz knjižnice u Samostanu sv. Lovre. Tako, Zoričić nije Šibenčanin, kao što donosi Kukuljević. Slabije upućenoga čitatelja zbunjuje s onim »više bogoslovnih pisamah«, jer taj čitatelj može pogriješno zaključiti da se u Samostanu čuva Zoričićeva korespondencija. Fratar Jurin kod Kukuljevića danas je poznati lingvist i Zoričićev suvremenik iz Primoštena fra Josip Jurin (1730.–1801.).⁵²

Ma koliko bio kratak tekst o Zoričiću iz pera franjevačkog povjesničara Donata Fabijanića (1808.–1890.), tekst je po sebi vrijedan i zanimljiv. No, još ga vrjednijim čini to što nam u nekoliko slučajeva otklanja nedoumice i netočnosti kod nekih autora (osobito, kao što smo već vidjeli, kod Wurzbacha). Kao da je Fabijanić vidio u šibenskom Samostanu sv. Lovre sve ono što su fratri nekoliko godina ranije iznijeli na stol pred Kukuljevića. Fabijanić u istom kontekstu, uza Zoričića, navodi, kao i Kukuljević, fra Josipa Jurina iz Primoštena. Pozornost nam privlače reci nakon redaka o Zoričiću: »Conservansi de' suoi manoscritti nel convento di Sebenico un Dizionario

⁵¹ Kukuljević, 1857: 16.

⁵² Vidi opširnije o njemu: Livaković, 2003: 239–240.

italiano, latino ed illirico colle lettere famigliari di san Girolamo voltate in idioma nazionale«. ⁵³ Misli li možda Kukuljević na ta Jeronimova pisma spomenom onih »bogoslovnih pisamah« u svom tekstu? Svoj tekst Fabijanić počinje, ali i završava visokim mišljenjem o fra M. Zoričiću. Izrazio je neizravno takvo mišljenje neizravnom usporedbom Zoričića i Jurina: »Altro non meno illustre fu il padre Giuseppe Jurin di Capocesto«. ⁵⁴

U *Bibliografiji hrvatskoj* također se ne možemo složiti sa svime što Kukuljević donosi, točnije, kako predstavlja Zoričića. Posvema je naime neprecizno Kukuljevićevo predstavljanje Zoričića kada ga navodi: »Zoričić Fra. Mate, franciskan iz biskupie Šibeničke«. ⁵⁵ »Franciskan« je prije svega član svoje provincije, koji pastoralno ili kako drukčije djeluje na području ili tlu neke (ovdje šibenske) biskupije. No, jedan nešto mlađi Kukuljevićev suvremenik otići će mnogo dalje u svom sasama pogrešnom predstavljanju fra Mate. Naime, pedagog i povjesničar hrvatskoga školstva u 11 svezaka Antun Cuvaj (1854.–1927.) jedini je autor po kojemu je franjevac M. Zoričić »biskup šibenički«. Osobno bi me živo zanimalo otkud Cuvaju taj podatak. Time bismo dobili jednoga autora više koji je pisao o M. Zoričiću. Cuvaj od Zoričićevih djela iz razumljivih razloga navodi samo *Aritmetiku*. ⁵⁶

Smatrajući očito važnim ono što je Kukuljević vidio u Franjevačkom samostanu sv. Lovre u Šibeniku, Ljubić je dvanaest godina kasnije podsjetio na te Kukuljevićeve retke: »Kukuljević (*Putov.* 16) vidio je u šibeničkom manastiru Sv. Lovre hrvatske njegove rukopise, a medju njimi: život Skenderbega Kastriote, nješto o Jeruzolimu, i više bogoslovnih spisa«. Jedina je Ljubićeva intervencija da Kukuljević nije vidio nikakva »bogoslovna pisma« nego »bogoslovne spise«. ⁵⁷ Suvremeni istraživač precizno navodi što je to Kukuljević ili bilo tko drugi mogao doista vidjeti u Samostanu sv. Lovre. »Život Skenderbega Kastriote« kod Kukuljevića je »Jedan od sačuvanih manjih rukopisa [koji] nosi naslov: 'Ogledalo prisvitlog, i ponosnog vojevagna vlastelina Jure Castriochianina, rečenog Scenderbega'«. Drugi Zoričićev rukopis u Samostanu sv. Lovre je dvodijelan (u dva snopića). Prvi nosi naslov: »Ogledalo svoji velikih mesctara od Jeruzalema«. Drugi dio (drugi snopić) nosi naslov: »Imena velikih mesctara, i vojevagne redovnika od kad dogiosce na Maltu do g. 1697«. Ono kod Kukuljevića »više bogo-

⁵³ Fabijanić, 1864: 306.

⁵⁴ Isto. U svom opširnijem prilogu o životu i plodnom spisateljskom radu fra D. Fabijanića Pažanina, Josip Ante Soldo ističe Fabijanićevu izraženu sklonost proučavanju u arhivima i u tu svrhu obilazio je franjevačke samostane duž jadranske obale. (Soldo, 1980: 251)

⁵⁵ Kukuljević, 1860: 186.

⁵⁶ Cuvaj, 1910: I 569.

⁵⁷ Ljubić, 1869: 466.

slovnih spisa« moglo se odnositi samo na »najopširnije Zoričićevo [rukopišno] djelo 'Boggogliubni nahuk'«. ⁵⁸

Fra Jakov Udovičić (1948.), uz fra Petra Bezinu, u znatnoj mjeri prednjači svojim arhivskim istraživanjima života fra M. Zoričića. Arhivi provincijalâ iz vremena djelovanja Zoričića sadrže mnoge podatke o radu u službi Provincije, izvan kojih (Arhiva) je teško ili čak nemoguće doći do traženih i potrebnih podataka. Takoreći, svaki korak svakog franjevca bilježi se i kasnije odlaže u pismohrani Provincijalata, i otud u kasniji Arhiv dotičnoga provincijala. Za J. Udovičića, kao i za više drugih franjevačkih autora, vrijedi izrijeком kazati da su se u svojim prinosima za životopis Zoričića služili izvornom provincijskom arhivskom gradom. Do Udovičićevih vrijednih prinosa za život i djelo M. Zoričića vrijedi kazati ono isto što je god. 1901. napisano za M. Šiloboda Bolšića: »Šteta samo, što se nije nitko našao, koji bi pobliže opisao njegov rad i njegove zasluge za hrvatski narod«. ⁵⁹ Zbog toga se za Udovičića posebice mora naglasiti da je svojim istraživačkim rezultatima znatno dopunio biografsku faktografiju M. Zoričića u odnosu na sve ranije priloge životu i djelu ovoga dinamičnog, zelatnog i na više područja zauzetoga i plodnoga franjevca splitske Provincije. ⁶⁰ Godinu 1757. Udovičić smatra vrlo značajnom za Zoričića, jer ga je te godine provincijal poslao s još petoricom subraće u Veneciju »... causa concurrenti pro lectore generali...«. Zoričić je uspješno završio to »natjecanje«, nakon čega je uslijedio povratak u Šibenik i šestogodišnje predavanje na bogoslovskom učilištu u Samostanu sv. Lovre kao »lector moralis«. ⁶¹ Prema tomu, netočno će napisati drugi autor da Zoričić god. »1757. odlazi na nako usavršavanje u Veneciju i tu ostaje dvije godine«. ⁶² Ostaju k tomu pod upitnikom te dvije godine boravka u Veneciji, jer Dadić to kod Udovičića nije mogao naći. No, nije Zoričić samo stekao lektorski gradus u Veneciji, nego je i predavao u Udinama. ⁶³ O drugim djelima i rukopisima vrlo oskudno se pisalo, izuzev o rukopisu »Boggogliubni nahuk«, o kojem je god. 1984. J. Udovičić napisao iscrpniji rad. Nije Udovičić slučajno izabrao tu godinu. Naime, na naslovnici rukopisa stoji: Venecija 1784., tj. godina kada je Zoričić nakanio tiskati svoj rukopis u Veneciji. Prema tomu, Udovičić je htio ovjekovječiti 200-obljetnicu nesuđenoga tiskanja

⁵⁸ O svemu tome opširnije Udovičić, 1984: 110.

⁵⁹ Tomić, 1901: 421.

⁶⁰ Crnica, 1939: IX–X, 155, 340, 378; Udovičić, 1984: 99–126.

⁶¹ Udovičić, 1984: 101.

⁶² Dadić, 1995: VII.

⁶³ O razlozima i okolnostima odlaska u Udine po tom poslu v. Crnica, 1939: 378. Izvori su mu Lulić, *Stato della Dalmata Francescana Provincia*, 49 sl i Zlatović, 1888: 465.

Zoričićeva rukopisa »Boggogliubni nahuk«.⁶⁴ U njegovoj žurbi da uspješno obavi taj veliki posao smrt je bila brža.

Odmnut će preko trinaest desetljeća dok ne budemo imali podroban bibliografski opis Zoričićevih »hrvatskih rukopisa« u Samostanu sv. Lovre u Šibeniku, što ih je među prvima vidio i razgledao god. 1856. I. Kukuljević Sakcinski. Taj posao predano će obaviti P. Bezina, kao da je rukopise imao u ruci (što je najvjerojatnije i bilo), ali u 354. bilješki ipak upućuje: Arhivski spisi, FSASLŠ.⁶⁵ Naglasimo ovdje da je dr. fra Petar Bezina (1917.) nezabilazan franjevački autor za kulturnu povijest svoje Provincije (Presvetoga Otkupitelja). U svojim knjigama opseže čitavu Provinciju. U samo devet godina (1987.–1996.) objavljuje čak šest kapitalnih knjiga za kulturnu povijest i školstvo svoje Provincije. No, nisu mu to i jedine knjige. Bezinin je osnovni stav prema Zoričiću da je u pitanju »učeni redovnik«.⁶⁶ Na mjestu gdje navodi Zoričićeve rukopise ispušta, zanimljivo, dobro poznati, prvi po redu rukopis iz god. 1752. »Ogledalo prisvitlog, i ponosnog vojevagna vlastelina Jure Castriochianina, rečenog Scenderbeggia«.⁶⁷ Međutim, priopćio nam je Bezina i tri rukopisa koja su samo vezana uza Zoričićevo ime i koja ne nalazimo kod nijednoga drugoga autora s ovih stranica. Ti su rukopisi ustvari Zoričićeva studijska filozofsko-teološka skripta s kojima se služio za svoga naukovanja u Šibeniku. Zato ih i nalazi među »Rukopisima bogoslovnog sadržaja« (prva dva) i »Rukopisima iz filozofskog područja« (treći). Budući da ih nijedan od naših autora ne donosi, prenijet ću ih od Bezine da se vidi o čemu se radi: »-RK 81 Anonim: *Theologia manuscripta*, kart. uvez, teško čitljiv, vel. 21, 5 × 15, 5. Raspravlja o raznim teološkim pitanjima. Rukopis je na upotrebu fra Mate Zoričića, a napisan je u Bologni«; 2. »-RK 106 Anonim (više autora): *Theologia manuscripta*, kart. uvez, nepag., teško čitljiv, vel. 21 × 15. To je zbornik sastavljen od više rasprava raznih autora

⁶⁴ Iz razgovora s fra Jakovom Udovičićem (dok sam pripremao ovaj rad) doznao sam da je namjeravao magistrirati na temu toga Zoričićeva rukopisa i u tu svrhu marno priredio magistarski rad na 80-ak stranica. Uputio me na spomenuti rukopis fra Luki Tomaševiću kojemu je kao mentoru početkom '80-ih godina (!) prošloga stoljeća predao rukopis na uvid. Uz Udovičićevo dopuštenje zatražio sam od fra Luke rukopis. Tri puta sam ga molio da mi pošalje rukopis (koji bih naravno vratio bilo njemu bilo fra Jakovu), ali fra Lukina ogluha bio mi je jedini njegov odgovor. Fra Luka me na taj način, htio-nehtio, spriječio obznaniti hrvatskoj znanstvenoj javnosti jedan rukopis koji bi sutra mogao poslužiti kao podloga za nove spoznaje i rezultate kad je u pitanju fra M. Zoričić. Jedva razumijem takvu ustrajnost ili upornost jednoga znanstvenika koji je povrh svega Zoričićev subrat. *Vermis invidiae* kadšto je na djelu i ondje gdje nam se to baš i ne čini. Drukčije ne mogu ni razumjeti ni protumačiti tu, najblaže rečeno, ogluhu, drsku ogluhu prof. dr. fra Luke Tomaševića.

⁶⁵ Bezina, 1994: 88–89.

⁶⁶ Bezina, 1993A: 113.

⁶⁷ Bezina, 1993B: 207.

(fra Jeronim Koić 1746; fra Grgo Despot 1746; fra Andrija Staničić 1748). Ima i potpis fra Mate Zoričića. Njegova su i dva mala listića«; 3. »-RK 82 Anonim: *Philosophia manuscripta*, kart. uvez, teško čitljiv, vel. 22 × 15. Filozofsko tumačenje prema Duns Scotu. Na kraju piše da je djelo prepisao fra Mate Zoričić kao klerik u Šibeniku 1746 ex scriptis P. Joannis Andrić a Banja Luka«. Nepobitno je da je P. Bezina na radnom stolu s arhivalijama iz provincijskih (samostanskih) arhiva, prije svega FSASLŠ-u, FSAZ-u, LAPM-u i LAPŠ-u,⁶⁸ ugradio tolike kamenčiće u biografski mozaik fra M. Zoričića.⁶⁹

Sukladno potonjim propitivanjima uputno će biti ovdje upozoriti gdje je to Zoričić, u kojim knjižnicama najprije ubaštinio pisana svjedočanstva svoje duhovno-umne zaostavštine. Primjetno je, a i razumljivo što primjerke svih njegovih četiriju objavljenih djela danas nalazimo na policama makarske i zaostroške samostanske knjižnice, što znači u središtima njegova naukovanja. Neizostavno su zasigurno bile knjižnice na Visovcu i u Samostanu sv. Lovre u Šibeniku. Navedimo ovdje rezultate samo petorice bibliografa. V. Kapitanović sa signaturama registrira sva četiri tiskana djela M. Zoričića u knjižnici Franjevačkog samostana u Makarskoj.⁷⁰ Fra Andrija Staničić (1706.–1778.) na str. 183 (pod slovom Z) u svom popisu knjižnice u Franjevačkom samostanu u Sumartinu do god. 1769. navodi da se u knjižnici nalazi Zoričićevo prvo tiskano djelo *Osmina dillovagnia Duhovnoga*, i to u tri primjerka. Na samom kraja rada o svemu tome A. Jutronić piše: »Prema tome u sumartinskoj biblioteci nije bilo ni ovih knjiga franjevačkih autora, koje su štampane prije g. 1769.« Potom među 15-ak autora navodi i fra Matu Zoričića od kojega da u knjižnici nema njegove *Aritmetike*.⁷¹ P. Knezović izlazi s dragocjenim podacima u svezi sa svima četirima Zoričićevim tiskanim djelima. Mogu se naći u knjižnici Franjevačkog samostana u Zaostrogu, ali i u dvjema najvećim knjižnicama u Hrvatskoj: Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu i Knjižnici Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu. Knezović bilježi i signature u svim tim knjižnicama.⁷² V. Frkin i M. Holzleitner registriraju samo jedno djelo na području Hrvatske franjevačke provincije sv. Ćirila i Metoda, tj. u samostanskoj knjižnici na Kaptolu 9 u Zagrebu: *Uprava mnogo korisna ispovidnika...*⁷³

⁶⁸ Bezina, 1993B: 8.

⁶⁹ Vidi, među ostalim, Bezina, 1987: 21–22; Bezina, 1994: 76, 77, 82, 86–89, 156; Bezina, 1996: 9.

⁷⁰ Kapitanović, 1993: 297–298.

⁷¹ Jutronić, 1958: 264, 272.

⁷² Knezović, 2002: 135–136.

⁷³ Frkin – Holzleitner, 2008: 495.

Kada se pomnije osvrnemo na jedno i pol stoljeće pisanja o M. Zoričiću uglavnom u Hrvatskoj, lako utvrđujemo da se od svih djela i rukopisa najviše i najtemeljitiše pisalo o njegovoj *Aritmetici*. Povjesničar egzaktnih znanosti u Hrvata, što znači i matematike, Ž. Dadić i profesor matematike u Franjevačkoj klasičnoj gimnaziji u Sinju fra Mijo Čaleta (1946.–2005.) shvatili su svu važnost iscrpnije obrade *Aritmetike*.

1.2. Zoričić u povijesti egzaktnih znanosti u Hrvata

Ž. Dadić, povjesničar egzaktnih znanosti u Hrvata, zasigurno je kod nas najpozvaniji kad je u pitanju prosudba prve i druge hrvatske *Aritmetike*. Sa zadovoljstvom danas iz više razloga istaknem da sam prije više od dva desetljeća objavio rad s vlastitim promišljanjima i dopunama Dadićeve prve *Povijesti egzaktnih znanosti u Hrvata* pod naslovom: »Promišljanja i dopune uz čitanje prve *Povijesti egzaktnih znanosti u Hrvata*«. U tom radu sam se na gotovo cijeloj jednoj stranici osvrnuo na »Prve dvije hrvatske aritmetike«. Prvi je o Zoričićevoj *Aritmetici* pisao više desetljeća prije pojave njezina pretiska u Šibeniku god. 1995. Zbog toga se posve razložito uključio u objavljivanje pretiska Zoričićeve *Aritmetike*. Dadić je prvi poveo pitanje prvenstva između Šilobodove i Zoričićeve *Aritmetike*. Naime, iz poznatih razloga datira nastanak, točnije, začetak pisanja Zoričićeve *Aritmetike* god. 1756., tj. u vrijeme Zoričićeva pisanja svoga aritmetičkog rukopisa, danas u arhivu Franjevačkog samostana u Makarskoj. Prije Čaleta Dadić nije znao za tu važnu godinu 1756. jer je ne nalazimo u njegovim radovima iz god. 1958. i 1982. Preuzeo ju je dakle od Čaleta god. 1984. za svoj predgovor u pretisku Zoričićeve *Aritmetike* god. 1995. Kod M. Čaleta naime čitamo: »Iz samog rukopisa dade se zaključiti (primjer na str. 28–29) da je napisan 1756. godine. Dakle, 10 godina prije nego se pojavilo tiskano djelo.«⁷⁴ Ima osnove za dvojbu je li Ž. Dadić uopće imao u rukama anonimni aritmetički rukopis u knjižnici Franjevačkog samostana u Makarskoj. Samo u funkciji bibliografa rukopisa V. Kapitanović tu godinu iz rukopisa, na tako neistaknutom mjestu nije ni mogao zamijetiti, nego ga datira samo s 18. stoljećem.⁷⁵ Mijo Čaleta i Ž. Dadić prešutno uzimaju Zoričićev aritmetički rukopis za okosnicu deset godina kasnije objavljene *Aritmetike*. Ovdje postaje upitnom jedna tvrdnja hrvatskog autora s početka 20. stoljeća: »Potrebu hrvatske računice prvi je spoznao Mihajlo Šilobod, aliter Bolšić.«⁷⁶ Premda je Zoričić napisao drugu po redu *Aritmetiku* na hrvatskom jeziku, Čaleta ga svejedno naziva

⁷⁴ Čaleta, 1984: 97.

⁷⁵ Kapitanović, 1993: 51.

⁷⁶ Tomić, 1901: 419.

»pionirom naše aritmetike«. ⁷⁷ U »potrebu za znanjem računstva u jedno-stavnom puku« ⁷⁸ Čaleta, kako se čini, polaže snažniju polugu u nastajanje Zoričićeve *Aritmetike*, nego što bi to bilo na nagovor trgovaca i dr.

Kada Dadić navodi razloge zbog kojih bi se ipak Zoričićeva, a ne Šilobodova *Aritmetika* trebala uzeti za prvu, odmah mi se pojavila misao o ponavljanju sličnog slučaja iz starije povijesti egzaktnih znanosti u Hrvata. Nešto takvoga, *mutatis mutandis*, zaista se događa po drugi put. Ma koliko stvarno bila ili se samo činila neusporedivima, Zoričićevo djelo *Aritmetika* i Kotruljevićevo *O trgovini i savršenu trgovcu* ipak su *suo modo* usporediva, jer ih dodiruju nekolike usporednice. Ona osnovna je ta što oba djela pripadaju hrvatskoj matematičkoj, ma koliko raznodobnoj baštini. U biti, oba su to aritmetička djela, s time da je djelo hrvatskoga renesansnog humanista, Dubrovčanina Benedikta-Bena Kotruljevića (oko 1416.–1468.) zamišljeno na mnogo široj osnovi i mnogo višoj razini. Kotruljevićevo danas u svjetskim razmjerima općepoznato i općeprihvaćeno djelo prepuno je etičko-filozofskih elemenata, dok svega toga u kratkoj Zoričićevoj prosvjetiteljskoj *Aritmetici* ima gotovo u neusporedivoj mjeri. Međutim, oba ta djela nešto posebno i tijesno povezuje, a to je »naručenost« obaju djela, no ne u komercijalne, tj. profitabilne, utilitarne svrhe. ⁷⁹ Na primjeru Kotruljevićeva i Zoričićeva djela, knjige u onom Terencijevu smislu ne samo da imaju svoje sudbine (*Habent sua fata libelli*) nego počesto imaju vrlo slične sudbine. Kao što je dobro poznato, Kotruljevićevo djelo *Il libro dell' arte di mercatura...* Frane Petrić je tiskao god. 1573. No, zna se da je Kotruljević to svoje djelo zgotovio god. 1458. Međutim, god. 1494. talijanski franjevac (i u ovom slučaju franjevac!) i matematičar Luca Bartolomeo Pacioli (1446./1447.–1517.) objavljuje prvu opću dotad tiskanu raspravu iz aritmetike i algebre *Summa de Arithmetica*, s poglavljem *Tractatus particularis de computis et scripturis*. Zagovornici Kotruljevićeva primata polaze od godine nastanka njegova (zgotovljenog) rukopisa. Osobno smatram da je problem dosta složeniji no što se čini. U prvom redu, tu je pitanje utvrđivanja ili postavljanja osnovnoga kriterija po kojemu jedno objavljeno djelo odnosi primat pred drugim takvim djelom. Je li to godina samog objavljivanja djela ili je to godina pisanja djela? Problem je, čini se, i pravne i logičke, pa čak i moralne naravi.

⁷⁷ Međutim, *Vjesnikova* novinarka Ž. Morić u povodu predstavljanja drugog izdanja Zoričićeve *Aritmetike* na stranici *Vjesnikove* Kulture doima se upadljivo kategoričnom: »Upravo po rukopisu iz godine 1756. Mate Zoričić je autor prve pisane hrvatske aritmetike«. (Morić, 1996)

⁷⁸ Čaleta, 1984: 83.

⁷⁹ Kotruljević, 1985: 117. Zanimljivo, samo deset godina ranije, (1985.) prevedeno je Kotruljevićevo djelo *O trgovini i o savršenu trgovcu* i objavljen pretisak Zoričićeve *Aritmetike*.

Osim toga, cjelovito Kotruljevićevo djelo sadržajno je strukturirano problematikom iščitljivom iz samog naslova. To nisu dva istovrsna djela, bar ne u potpunosti. Što bi tu onda prijepornoga bilo oko njihova primata? Ta djela odnose svako svoj primat. Patenti u tehničkim znanostima odnose primat vremenom prijavljivanja, a ne vremenom zgotovljenosti u laboratoriju ili radionici njihovih autora. Princip bi, čini mi se, trebao biti isti i u našem slučaju. Za ranije napisano jedno, a prije objavljeno drugo djelo s istim naslovom ne bi trebalo dovoditi u pitanje primat. Slijedom ovih subjektivnih, čvršće nepovezanih misli ostao bih pri stavu da smo sa Zoričićevom *Aritmetikom* dobili drugu hrvatsku *Aritmetiku*.⁸⁰

Nedvojbeno je da su Ž. Dadić i M. Čaleta najviše pridonijeli djelu M. Zoričića, kad je riječ o *Aritmetici*. Jer, dosad se, gledom na proučenost i istraženost Zoričićeva opusa, najdalje otišlo s *Aritmetikom*, zahvaljujući upravo netom spomenutoj dvojici autora. Dadić je god. 1958., »povodom dvjestogodišnjice prve hrvatske aritmetike«, tj. Šilobodove, prizvao u sjećanje pojavu i Zoričićeve *Aritmetike*. Probija sebi put do potrebnih spoznaja kako bi prisvijestio svima koje življe zanima dugovjeka hrvatska znanstvena baština, da se nisu slučajno u tako kratkom vremenskom razmaku pojavile dvije hrvatske *Aritmetike* na hrvatskom jeziku u tada, naravno, tuđinskoj, i to raspolućenoj Hrvatskoj. Slučile su se tako Šilobodova i Zoričićeva *Aritmetika* prije svega zato što »su za to postojali istodobni poticaji, odnosno, što se u cijeloj Hrvatskoj u isto doba sredinom 18. stoljeća pojavila potreba za aritmetičkim tekstom pisanim hrvatskim jezikom«. ⁸¹

Što se tiče M. Šiloboda Bolšića, za razliku od M. Zoričića, valja ga kao pisca prve hrvatske *Aritmetike* svakako promatrati u sklopu aktualnoga školskog sustava druge polovine 18. stoljeća. Znači, odraz reforme školstva god. 1752., kojom je matematika bila uvedena i u početne razrede, bila je, među ostalim, i pojava prve hrvatske *Aritmetike* god. 1758. kao izravan kulturni proizvod terezijanskog pravca razvoja hrvatskoga školstva. Kad se sada prebacimo na donjohrvatski prostor, na područje pisca druge hrvatske *Aritmetike*, zatječemo sasvim drukčije i podneblje i okružje u kojima je nastajala druga, *Aritmetika* M. Zoričića. Bile su to krajnje nepovoljne prilike za nastanak i recepciju Zoričićeva djela.⁸² Do Dalmacije, gdje je *Serenissima* kočila svaki značajniji pomak na planu školstva, nije dopirala

⁸⁰ U svezi s prijepornim primatom Kotruljević-Pacioli osvrnuo sam se, oslonom na relevantne autore, na drugom mjestu: Čvrljak, 2008: 388–389.

⁸¹ Dadić, 1995: IX.

⁸² Ravno osamdeset godina kasnije provest će se Dalmacijom milanski pravnik i obrazovani talijanski putopisac Francesco Cusani (1802.–1879.) i ostaviti za nas ovdje zanimljiv zapis: »Questa (sc. *istruzione pubblica* – K. Č.) fu, può dirsi, creata, giacchè sotto i Veneti appena ne esisteva traccia«. (Cusani, 1846: I 247)

onako blagotvorna klima kakva je popratila pojavu *Aritmetike* u građanskoj Hrvatskoj. Sve to ipak nije omelo Zoričića da svoju *Aritmetiku* otisne samo osam godina nakon Šilobodove u Zagrebu.⁸³

Sasvim nam je razumljivo kada se Zoričić na neki način htio pohvaliti svome čitatelju što je prvi na hrvatskome objavio *Aritmetiku*: »... ettoti nà ogleđ moj mali trùđ nahuka od Broja; nebuditi dràg Zasctoje moj, neggo buditi dràg Zasctoje parvi ù materin jezik nahuk nà svitlost metnut od tolike koristik«. [Predgovor] Primjetno je da Zoričić svoj uspješno obavljani posao ne uveličava. Baš naprotiv: »moj mali trùđ«. Malo kasnije to će Zoričić ponoviti: »ovvi moj mali trùđ«.⁸⁴ Koji redak dalje za svoju *Aritmetiku* izrijekom kaže: »jedna mala iskricza od Aritmetike«. Preočito je da ovdje iz Zoričića nehinjeno progovara samozatajni fratar. K tomu, svoje autorstvo pred čitateljem podređuje svome prvenstvu u tako obavljenom poslu. Iz tih riječi upućenih svome čitatelju Dadić sasvim logično zaključuje: »Zoričić nije znao da je godine 1758. već tiskana Šilobodova aritmetika, pa misli da piše prvu aritmetiku hrvatskim jezikom, ...«.⁸⁵

Privukle su mi kod Dadića punu pozornost riječi koje pripisuje Zoričiću. Upravo dramatski naboj prožima te riječi s kojima Zoričić izriče prijeku potrebu aritmetike u puku: »To je – zaključuje Zoričić – glavno zlo i uzrok siromaštva i bijede u narodu, i dok stranci, poznavajući račun, dolaze u Dalmaciju i za kratko se vrijeme obogaćuju, našem narodu katkada nije dovoljno niti da se prehrani«.⁸⁶ Dadić ne navodi kod Zoričića stranicu na kojoj se nalazi taj navod, jer je slobodno, i zato teže upadljivo, preradio i sažeo u odnosni Zoričićev tekst.⁸⁷ Zoričić je u predgovoru posebno želio istaknuti

⁸³ Poslužio sam se ovim podatcima iz moga ranijeg rada. (Čvrlić, 1989: 578)

⁸⁴ Godinu dana prije nego što je umro Zoričić, tj. 1782, bivši isusovac Ivan Vitković (1738.–1790.) objavio je u Zagrebu za svoje učenike kratko priručno djelo iz aritmetike: *Compendiaria via ad notitiam Arithmeticae usibus quotidianis admodum necessariae perveniendi* (Kratak nputak za upoznavanje aritmetike koja je potrebna u upotrebi). Na samom kraju djela Vitković će svoju samozataju ispreplesti poticajima i svrhom objavljivanja svojega djela: »Compendiariam Viam hanc multis ante annis Discipulis suis commonstraverat P. Joannes Vitkovich tum temporis Soc. Jesu, nunc extinctae, Religiosus; cujus habendae, quantumvis novi in ea nihil sit (potcrtao K. Č.), quia multos admodum cupidos cognovit, nec scripto omnibus servire potest, typis eandem mandari permittendo, eorundem desiderio satisfacere cupit, seque omnium piaē commendat...«. (Vitković, 1782: [62])

⁸⁵ Dadić, 1995: X.

⁸⁶ Dadić, 1958: 281. Literarni i općekulturni historiograf Šime Urlić (1867.–1928.) nekoliko desetljeća prije Dadića snažno će istaknuti tu motiviranost, tu poticajnost kod Zoričića u pisanju *Aritmetike*. (Urlić, 1919: 40–41)

⁸⁷ Usp. kod Zoričića: »... zato viddeše ù Italij ù niki Gradovi mladichia nà stottine učit ovvi nahuk, ù gnem napridovati, i po gnemu krù, i xivgliegne stecchi; isto činne pò drugih kraglievinam od Europe; i s' istim nahukom vidimo ovdì dochi ù nascia mista (Sctonno reku) Golle, i oparczane, pàk ù mallo godina obogatiti, i nasce Starenike tarcatiim svakki dån nà vrata poradi potribe onno sctobbi nasc narod uxiva tòh drugih uxiva. Ovvoj slipochi drugog uzroka ne nalazim, neggo neznagne ovve kriposti«. (Zoričić, 1995: 9–10)

gotovo sveopću namijenjenost aritmetičkoga nauka: »Vidijosam, i sctijosam koliko služi Filosofji i Theologj; Vidijosam dà Geometria brez gnega ostaje brez nogu, i brez ruku. Vidijosam Koliko sluxi zvizdoznancem, hahuku [tako!] od Brodarine, Miračem, izvaršnim zigiarem, i digliaçem, i ostavivsci sve nahuke, i zanate nà stranu; vidimo dà najvechie sluxi Targovczu, i vladahoczu kuchgnemu«. Mi pak vidimo da Zoričić najzad široku namjenu aritmetike fokusira na one na čiji je poticaj napisao svoju Aritmetiku, jer da zapravo »najvechie sluxi Targovczu, i vladahoczu kuchgnemu«. ⁸⁸

Zoričićeva *Aritmetika* ima širu namjenu, upućena je širem čitateljstvu, te isto tako s profitabilnom ili utilitarnom svrhom, što sve iščitavamo već u naslovu djela: *ARITMETIKA ù slavni jezik illirički Sastavgliena, i nà svitlost data, zà korist targovcza, i vladahoczua kuchgnega istoga naroda*. Stoga je netočno danas kazati ili pisati, makar i neizravno, da je Zoričićeva *Aritmetika* prvotno imala biti u funkciji nastavnog priručnika, kao što je to u povodu predstavljanja faksimilnog pretiska *Aritmetike* u izdanju Gradske knjižnice »Juraj Šižgorić« u Šibeniku 22. siječnja 1996. napisala novinarka Ž. Morić na stranici *Vjesnikove* Kulture: »Zoričić je svoju aritmetiku zamislio ne samo za uporabu u nastavi nego mnogo šire polazeći od toga, što i naglašava u predgovoru svome djelu, da aritmetika služi *zvizdoznancima*, pomorcima i raznim obrtnicima, a vidimo da *najvechie sluxi Targovczu, i vladahoczua kuchgnemu*, dakle, najkorisnija je trgovcima i domaćinima«. U tome leži sličnost »sudbina« naših dviju knjiga. ⁸⁹ Dadića kao povjesničara

⁸⁸ Ostavit ćemo, naravno, fra Matu u njegovu uvjerenju, ali ćemo samo upozoriti u kolikom neskladu stoji to njegovo uvjerenje već s pitagorovskom i platonskom, no i mnogo kasnijom filozofskom tradicijom. Naime, neki starogrčki pisci drže da je nauk o brojevima, kako im se činilo, najviše počastio i unaprijedio Pitagora. Izbacio je naime taj nauk iz trgovačke službe. (Diels, 1983: I 398) Međutim, za ono temeljito, krajnje čišćenje u računstvu, tj. aritmetici izjasnit će se veliki antički teoretičar matematike: Sokratov učenik i Aristotelov učitelj Platon. Po svemu sudeći, o tome je Platon duže vremena razmišljao dok nije razabrao da je nauk o računstvu nešto krasno i mnogostruko korisno za ono što hoćemo, samo ako se tko njime bavi radi spoznaje, a ne radi trgovanja. (*Država*, VII, 525b) Kao što vidimo, Platonu su, sukladno Pitagori, nepoželjni u njegovoj državi suhoparni računovođe.

⁸⁹ Usp. o svemu Čaleta, 1984: 83. U sklopu ovih propitivanja o Zoričićevoj *Aritmetici* držim uputnim navesti da sam u vrijeme moga rada u Hrvatskom državnom arhivu imao u rukama akviziciju iz »Zbirke rukopisa« (Sign. 881) pod naslovom »Priručnik iz matematike i uopće trgovine iz 17. ili 18. st.«. (111 listova na talijanskom jeziku) Akvizicija je u Arhivu upisana kao 8/1969. pod br. 689. Rukopis je bio u vlasništvu izvjesnoga Vincenza de Negri. U kratkom registru akvizicije stoji mišljenje danas poznatog pravnog i ekonomskog povjesničara, metrologa i leksikografa Zlatka Herkova (1904.–1994.) da je vjerojatno u pitanju prijepis poznatoga metrološkog priručnika firentinskoga ranorenesansnog merkantilističkog pisca Balduccija Francesca Pegolottija (oko 1315.–1340.) *Prattica della mercatura* iz god. 1338., kojemu da je pridodana (adligirana) aritmetika. Razgovarao sam o tome god. 1988. s već tada dosta vremenšnim Z. Herkovom koji se, zanimljivo, time nije

matematike razložito je zanimalo pitanje izvornosti Zoričićeve *Aritmetike*. Nije mu trebalo uložiti veće dodatne napore da bi ušao u trag Zoričićevoj jednom, dvama ili više autora-uzora u pisanju njegove *Aritmetike*. Naslućuje ga već na drugoj stranici predgovora u talijanskom isusovcu, fizičaru i matematičaru Giuseppeu (Gioseffo) Mariji Figatelliju (1639.–1703.) koji je Zoričiću izvor za poznatu Platonovu izreku da se čovjek razlikuje od nerazumnih životinja po tome što znade brojiti: »Nèdakle brez razloga Figatelli od parvi nasceg vika Nahučitegl Aritmetički ù počelo Svoje Aritmetike veli, daje Plato velliki Nahučitegl reka, dassè pò ovvom nahuku gliudi razlikuju od Xivina nerazloxiti«. ⁹⁰ Dadić prije svega upućuje na Figatellijevo djelo *Trattato aritmetico* (Modena 1664.) koje je doživjelo veći broj izdanja. No, Dadiću je znakovito da su mnoge redovničke knjižnice u Hrvatskoj bile u posjedu toga djela, te da uopće nije bilo teško da se djelo nađe u rukama fra M. Zoričića, pogotovo zato što djelo imadu i knjižnice u Provinciji Presvetog Otkupitelja. Upadljiv je pritom *usus* Zoričića koji se našao u položaju većma plagijatora negoli kompilatora, kad izriječkom ne upućuje na Figatellija kao na svoj izvor ili radni oslonac. U pogledu utvrđivanja činjeničnog Zoričićeve služnja Dadić izriječkom uvažava rezultate M. Čalete. On to nije mogao učiniti u svojoj *Povijesti* (1982.), jer je Čaletin rad izišao dvije godine kasnije.

Dadić vrlo visoko vrednuje Zoričićevo (kao i Šilobodovu) *Aritmetiku* kad se usporedi s takvim djelima G. M. Figatellija, Gaspara Schotta (1608.–1666.), Pellegrina Felicea Carisija (1675.–1733.) i Andree Tacqueta (1612.–1660.). Ne samo »da ova naša djela ni malo ne zaostaju za njima. Čak su u

složio ili se barem ne sjeća da je izrazio takvo mišljenje. Prava je šteta što je ta akvizicija u Hrvatskom državnom arhivu ostala nepoznata Ž. Dadiću. Jer, od presudne bi važnosti bilo utvrditi put dospjeća akvizicije u Arhiv, ime akvizitera, te kome, čemu i gdje je ranije akvizicija poslužila, odnosno, u ovom slučaju, u koju je svrhu izvršen prijepis, ako je točno što je ustvrdio Z. Herkov. Inače, ti podatci u svezi s akvizicijom imaju značajno mjesto u povijesti matematike u Hrvata. Pokreće cio niz pitanja i u svezi s B. Kotruljevićem. Zanimalo me spominje li Pegolottija u svom radu Ž. Muljačić (Muljačić, 1995: 57–65), ali nisam naišao na Pegolottijevo ime.

⁹⁰ Čini se da je još i danas primjereno dati u svezi s time riječ G. Pico della Mirandola. Propitivanju uzvišenosti one prave, a ne materijalne, merkantilne matematike Pico je namijenio mjesto, među ostalim, i u svom djelu *Apologia*. Nezaobilazan mu je pritom bio oslon na Platona u *Epinomidu*, gdje Platon među svim slobodnim umijećima i kontemplativnim znanostima veliča »znanost brojenja« kao ponajvećma osobitu božansku znanost. Čovjek mu je najmudrije živo biće, jer umije brojiti, kako je i Aristotel držao. Kod Pica čitamo: »Scribit Plato in Epinomide, inter omnes liberales artes et scientias contemplatrices, praecipuam maximeque diuinam esse scientiam numerandi: quaerens item, Cur homo animal sapientissimum respondet, Quia numerare nouit, cuius sententiae et Aristoteles meminit in problematis«. (*Apologia*, in *Opera omnia* I, Torino 1971., p. 120) Usp. Aristoteles, *Problemata*, in *Opera omnia*. Graece et latine cum indice nominum et rerum obsolutissimo. Volumen quartum, Parisiis, M DCCC LXXVIII., pp. 193–197; Čvrliak, 2008: 233.

mного čemu od njih i savršenija i bolje od njih odgovaraju svojoj namjeni«. ⁹¹ Treba zapravo zauzeti jasniji stav u pogledu Zoričićeva odnosa prema Figatelliju, nego što o tome nailazimo kod autorâ. Tako npr. kod Čaleta: »... Zoričić se zacijelo služio stranim autorima. On ih nažalost ne navodi osim Figatellija koga u predgovoru naziva 'od parvi našeg vika naučitelj aritmetički'«. ⁹² Ne navodi Zoričić izrijekom ni Figatellija kao autora s kojim se služio u pisanju svoje *Aritmetike*. ⁹³ Zoričić ni jednom riječju ne predstavlja G. M. Figatellija kao autora na koga se u većoj ili manjoj mjeri oslanjao. A on je to, kako je utvrđeno, izobilno činio. Štoviše, postupio je vrlo lukavo kada Figatellija navodi samo kao izvor za jedno Platonovo mišljenje koje se prikladno uklapalo u Zoričićev uvodni tekst. Bio je to tek vršak za koji se Ž. Dadić u dva navrata, god. 1958. i 1982. odlučno i snažno primio i na površinu iznio podslojne, oku čitatelja nevidljive naslage. Dakle, Zoričić se ponio kao i svaki kompilator koji s manje ili više prozirnim velom zapreće svoj izvor. Dadić god. 1982. uvodi još tri autora kao moguće uzore Zoričiću u pisanju svoga aritmetičkog djela. To su već navedeni P. F. Carisi, A. Tacquet i G. Schott. Pored svih Dadićevih usporedaba, ⁹⁴ Čaleta će ostati u uvjerenju »da je baš Figatelli na nj imao najveći, gotovo isključivi utjecaj«. ⁹⁵

Međutim, Zoričića na njegovu literarnom postamentu Čaleta je dodatno ornamentirao obradom dotad nepoznatoga Zoričićeva rukopisa u arhivu Franjevačkog samostana u Makarskoj. Na rukopis naslovljen »U imme Bogha počima aritmetika, to jest nauk od broja«. [Tekst:] Buduchi daje Bogh svemoguchi svaka postavio u miri i broju: omnia in mensura et numero et pondere posuisti, Knighe mudrosti na poglavju II. Kod V. Kapitanovića imamo cjeloviti bibliografski opis: »*Završetak*: nedostaje. Tekst prestaje šestim poglavljem. Način za umnoxat kartine. Opomena parva«. Djelo se sastojalo od tri sveščića. U trećem sveščiću neispisani listovi istrgnuti. Foliacija iz novijeg vremena«. Na kraju Kapitanović upućuje na članak M. Čaleta koji se, uz Ž. Dadića, jedini temeljitije pozabavio Zoričićevom *Aritmetikom*. ⁹⁶ Čaleta nam donosi bibliografski opis toga aritmetičkog rukopisa od

⁹¹ Dadić, 1958: 282.

⁹² Čaleta, 1984: 87.

⁹³ Svojim kompilacijama pridružiti će se fra M. Zoričić dugovjekoj povorci kompilatora i zgriješiti istočnim grijehom pisane povijesti čovječanstva, kako sam već na više mjesta nazvao tu iskonsku literarnu pošast. Usp. Čvrljak, 2004: 57–67.

⁹⁴ Premda uz neke netočnosti s navedenim godinama, urednici *Vienca* su visoko počastili Šiloboda jednom drukčijom usporedbom: Ono što je njemački renesansni matematičar Adam Ries (1492.–1559.) bio za Nijemce (a ne za »Bečlijce« i ne »Riese«), »to je po prilici kajkavskim Hrvatom *Šilobod*«. (*Vienac*, 1888, br. 24, str. 444)

⁹⁵ Čaleta, 1984: 88.

⁹⁶ Kapitanović, 1993: 51.

58 stranica. Čaletini i Kapitanovićeви podatci ustvari se dopunjuju. Čaleta je mudro oprezan i odmah ne tvrdi kategorički da rukopis pripada Zoričiću nego da, »po svemu sudeći, rukopis je Zoričićev«. U prilog toj njegovoj opreznoj tvrdnji »svjedoči [mu] njegov autograf, uvodna objašnjenja, ...« i štošta drugoga.⁹⁷

Imajući u vidu osobnost fra M. Zoričića kao duhovno-kulturnoga i socijalno osjetljivoga narodnog prosvjetitelja, Čaleta dublje razrađuje fra Matinu etičku motiviranost koja većim dijelom nesputano izlazi iz okvira vlastitoga zadovoljavanja pisanjem svoje *Aritmetike*. Fratar Zoričić laća se toga posla i kao znalac i kao duhovnik, sebi na čast, a priprostem hrvatskom puku na korist tijela i duha. Sve te segmente Čaleta objedinjuje u trima rečenicama: »U ono vrijeme, kad se taj nauk morao učiti iz knjiga na stranim jezicima, Zoričić prvi u južnoj Hrvatskoj pomišlja na to da olakša i učiteljima i učenicima učenje toga predmeta. Htio je pomoći svome narodu i upravo u tome je velika važnost njegove 'Aritmetike'. Boljelo ga je neznanje i zaostalost naroda. Zato mu je dao u ruke knjigu koja mu je bila i te kako potrebna.«⁹⁸

S pisanjem i objavljivanjem računskih priručnika na području austro-ugarske Hrvatske nije naravno prestalo nakon Šilobodova i Zoričićeva takvog priručnika. Pogodovale su tom poznate austro-ugarske školske reforme god. 1774. 1778. No, s tiskanjem je iz razumljivih razloga bilo drukčije negoli na području južne Hrvatske. Budimska Sveučilišna tiskara s carskim povlasticama bila je glavno tiskarsko središte za dvojezično tiskanje školskih knjiga. S obveznim njemačkim tiskani su tekstovi još i na bilo kojem jeziku u Monarhiji, te tako i na hrvatskome. Priručnici su pretežno bili tiskani za jezičnu nastavu, ali i oni za učenje matematike, među koje se može ubrojiti i Zoričićeva *Aritmetika*.⁹⁹

⁹⁷ Čaleta, 1984: 94–97. Iz Kapitanovićeve rečenice u njegovu bibliografskom opisu »Tekst prestaje šestim poglavljem« dade se zaključiti da je preostalih deset poglavlja Zoričić pisao tijekom osam godina (do 1763.).

⁹⁸ Čaleta, 1984: 97. Nekoliko godina nakon pojave Zoričićeva *Aritmetike* imamo jednu zanimljivu pouku iz matematike održanu u Skradinu. Naime, za svoga boravka u Skradinu, srpski književnik i prosvjetitelj Dositej (Dimitrije) Obradović [1739.–1811.] obratio se skradinskom liječniku Leonardu Vordoniju (Bordoniju, 1748.–1813.), podrijetlom Grku s Krfa, da ga pouči u matematici: »U Skradinu najžalije mi je bilo rastati se... s doktorom u medicini gospodinom Leonardom Vordoni, rodom Grekom iz Korfa... najpače zato što mi se rečeni doktor obeštao bio lekcije u matematici predavati«. (Dositej Obradović, *Život i priklučenija, Dela Dositeja Obradovića*, V. izdanje, Beograd 1911., str. 69) Nešto više o L. Vordoniju v. Stanković, 1974: 123–125; Čvrljak, 1989: 579; Čvrljak, 1995: 175b; Čvrljak, 1996: 203b.

⁹⁹ A. Ptičar navodi nekoliko takvih priručnika koji su izlazili od god. 1780. do 1844., od kojih neki i u nekoliko izdanja. (Ptičar, 2004: 175–177)

Zaključak

Proveli smo se, koliko je to bilo moguće, heterogenom, u prvom redu povijesno-književnom, a onda i matematičkom hrvatskom historiografijom, onom starijom, novijom i onom najnovijom, u potrazi za svakim ugradbenim kamičkom kako bismo izdjelali i zasad ovdje konačno profilirali Zoričićev opći prosvjetiteljski i nabožno-spisateljski lik. Ne može se kazati da Zoričić nije, čak i razmjerno znatnije, uzbibao površinu hrvatskog, a manjim dijelom i inozemnoga literarnog mora. Arhivi još uvijek nećujno vape za obradom Zoričićevih vlastoručno ispisanih, i paginiranih i nepaginiranih listova. To je jedini način da se zatvori krug s poduzetim pregnućima. Uznastojao sam što je bilo moguće preciznije izmjeriti širinu vrata na koja je fra Mate Zoričić unišao u povijest egzaktnih znanosti u Hrvata.

Literatura

Primarna:

- Zoričić, Mate (1765), *Osmina dillovagna duhovnoga* (u kojoj se razgovara duscia redovnička z' bogom sastavljena iz razliciti knjiga u slavni jezik illirički, i na svitlost data po' F. Mati Zorichichu stijoczu boggoszlovczu), U Jakinu, Po' Petru Ferri.
- Zoričić, Mate (1766), *Aritmetika* u slavni jezik illirički, i na svitlost data na korist targovca i vladahocza kuchnega istoga naroda. U Jakinu 1766. Po Petru Ferri.
- Zoričić, Mate (1780), *Zarczalo različiti dogagiai oliti Prilika za duscie pravovirni uputiti putem od spassegna*, Skupgliene, i prinesene iz različiti knjiga u slavni jezik Illirički, i na svitlost date po F. M. Zoričichu stioczu boggoslovczu. Knighe parve – Knige drughe, U Mleci, Po Ivanu Costantinu.
- Zoričić, Mate (1781), *Uprava mnoggo korisna ispovidnika* (Kojamu kaxe, kakkose ima nossiti prama svojim pokornici u niki dogagiaij mučnii, kojimuse na pristogliu od Ispovidi, olti Sakramenta od S. Pokore često (dogagijaju) sastavljena, i na svitlost dana po' F. Mati Zoričichu stioczu boggoslovczu ..., U Mleci na', Po' Ivanu Costantinu.
- Zoričić, Mate (1995), *Aritmetika* u slavni jezik illirički, i na svitlost data na korist targovca i vladahocza kuchnega istoga naroda. U Jakinu, 1766. Po Petru Ferri., str. V–XXIII. (Reprint Gradska knjižnica »Juraj Šižgorić«, Šibenik).

Sekundarna A:

- Appendini, Frano Marija (1803), *Notizie istorico-critiche sulle antichità*. Storia e letteratura de' Ragusei divise in due tomi..., Tomo II, Dalle stampe di Antonio Martecchini, Ragusa.
- Berić, Dušan (1964), *Školstvo Šibenika i okolice u prošlosti (1412.–1921.)*, Školski vjesnik, Split.

- Bezina, Petar (1987), *Pučko školstvo i franjevci Provincije Presvetoga Otkupitelja*, Zbornik »Kačić«, Split.
- Bezina, Petar (1993), *Studij bogoslovije u Franjevačkoj provinciji Presvetoga Otkupitelja (1735.–1918.)*, Vlastita naklada, Split.
- Bezina, Petar (1993), *Rukopisna baština franjevaca Provincije Presvetoga Otkupitelja*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb.
- Bezina, Petar (1994.), *Kulturni djelatnici Franjevačke provincije Presvetoga Otkupitelja u 18. i 19. stoljeću*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb.
- Bezina, Petar (1996.), *Ljetopis Samostana sv. Lovre u Šibeniku*, Vlastita naklada, Split.
- Božitković, Juraj (1925), »Zoričić, Mate«, *Znameniti i zaslužni Hrvati te pomena vrijedna lica u hrvatskoj povijesti od 925–1925*, Hrvatski štamparski zavod d. d., Zagreb, 292.
- Crnica, Ante (1939), *Naša Gospa od Zdravlja i njezina slava (...)*, Franjevačka visoka bogoslovija, Šibenik.
- Cuvaj, Antun (1910), *Građa za povijest školstva kraljevina Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas*, sv. I: Od najstarijih vremena do 1780. Drugo ispravljeno i popunjeno izdanje, Trošak i naklada Kr. hrv.-slav.-dalm. zem. vlade, Odjela za bogoštovlje i nastavu, Zagreb.
- Čvrljak, Krešimir (1989), »Promišljanja i dopune uz čitanje prve Povijesti egzaktних znanosti u Hrvata«, *Naše teme*, br. 3, Zagreb, 571–604.
- Čaleta, Mijo (1984), »Zoričićeva Aritmetika«, *Kačić* (Zbornik Franjevačke provincije Presvetoga Otkupitelja), Split, 83–98.
- Čaleta, Mijo – Kapitanović, Vicko (2010), »Zoričić, Mate«, *Hrvatski franjevački biografski leksikon*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža – VFZHIBiH, Zagreb, 580.
- Dadić, Žarko (1958), »Šilobodova i Zoričićeva aritmetika«, *Glasnik matematičko-fizički i astronomski*, serija II, T. 13, N° 4, Zagreb, 281–286.
- Dadić, Žarko (1995), »Aritmetika Mate Zoričića« [Predgovor], u: [Fra Mate Zoričić], *Aritmetika* u slavni jezik illirički, i na svitlost data na korist targovca i vladahocza kurchnega istoga naroda. U Jakinu, 1766. Po Petru Ferri., str. V–XXIII. (Reprint, Gradska knjižnica »Juraj Šižgorić«, Šibenik).
- Dadić, Žarko (1982), *Povijest egzaktних znanosti u Hrvata*, sv. I–II, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb.
- Fabijanić, Donat (Donato Fabianich) (1864), *Storia dei frati minori dai primordi della loro istituzione in Dalmazia e Bosnia fino ai giorni nostri*, vol. II, Tip. Fratelli Battara, Zara.
- Franjevačka visoka bogoslovija u Makarskoj* (250. obljetnica osnivanja i rada 1736. – 1986.) (1989.), Franjevačka visoka bogoslovija, Makarska.

- Frkin, Vatroslav-Holzleitner, Miljenko (2008), *Bibliografija knjiga hrvatskih autora u knjižnicama Hrvatske franjevačke provincije sv. Ćirila i Metoda 1495.–1850.*, HAZU-HFPSĆM, Zagreb.
- Horvat, Josip (1942), *Kultura Hrvata kroz 1000 godina* (Gospodarski i društveni razvitak u 18. i 19. stoljeću), sv. II, izd. Ante Velzek, Zagreb.
- Jutronić, Andre (1958), »Andrija Staničić (1706–1778) i popis knjiga franjevačke biblioteke u Sumartinu od g. 1769.«, *Starine*, Knjiga 48, JAZU, Zagreb, 249–273.
- Kapitanović, Vicko (1993), *Rukopisna i knjižna baština Franjevačke visoke bogoslovnice u Makarskoj*, FVBM – Arhiv Hrvatske, Makarska.
- Knezović, Pavao (2002), *Stare i rijetke hrvatske knjige Samostana u Zaostrugu* (»Vestustiora Croatica« u knjižnici Kačićeva samostana tiskane do 1850.), Zbornik »Kačić«, Split-Zaostrog.
- Kovačević, Marko – Pranjko, Klara (2008), »Kolendić, Petar«, *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 7, Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, Zagreb, 521–522.
- Kukuljević Sakcinski, Ivan (2008), *Izvjestje o putovanju kroz Dalmaciju u Napulj i Rim* (s osobitim obzirom na slavensku književnost, umjetnost i starine), Narodna tiskarnica Dra Ljudevita Gaja, Zagreb. (1857.)
- Kukuljević Sakcinski I. (1860), *Bibliografija hrvatska*, Dio prvi: Tiskane knjige, Brzotiskom Dragutina Albrechta, Zagreb.
- Livaković, Ivo (2003), *Poznati Šibenčani. Šibenski biografski leksikon*, Gradska knjižnica »Juraj Šižgorić« – Tiskara Malenica, Šibenik.
- Ljubić, Šime (Simeone Gliubich) (1856), *Dizionario biografico degli uomini illustri della Dalmazia*, Rod. Lechner Librajo dell' I. R. Università – Battara e Abelich Libraj, Vienna–Zara.
- Ljubić, Šime (1869), *Ogledalo književne poviesti jugoslavjanske na podučavanje mladeži*, Knjiga II Emidija Mohovića Tiskarski Kamen. Zavod, Rieka.
- Morić, Živana (22. siječnja 1996), »Hrvatski nauk od broja«, *Vjesnik* (Kultura), Zagreb.
- Polenaković, Haralampije (1938), »Prilike o čoveku koji se predao đavlu«, *Godišnjak Skopskog fakulteta*, II (1931.–1933.), Skopje, 15–28.
- Ptičar, Adela (2004), »Prvi hrvatski računski priručnici«, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 173–179.
- Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* (1892.–1897.), Na svijet izdaje Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Dio IV, Zagreb.
- Rogošić, Roko (1926), »Književni rad hrvatskih franjevaca do XIX. vijeka«, *Nova revija – Nouvelle revue*, br. 3–4, Makarska, 410–424.
- Soldo, Josip Ante (1980), »Fra Donat Fabijanić«, *Samostan sv. Frane u Zadru* (Zbornik radova), Samostan sv. Frane u Zadru, Zadar, 247–275.
- Stošić, Krsto (1936), *Galerija uglednih Šibenčana*, Vlastita naklada, Šibenik.

- Stošić, Krsto (1941), *Sela šibenskog kotara*, Tiskara »Kačić«, Šibenik.
- Šafařík, Pavel Jozef (1865), *Geschichte der illirischen und kroatischen Literatur*, hrsg. von Josef Jireček, Verlag von Friedrich Tempsky, Prag.
- Tomić, Janko (1901), »Prva računica u hrvatskom jeziku«, *Napredak*, Tečaj četrdeset i drugi, Zagreb, 419–421.
- Udovičić, Jakov (1984), »'Boggoglibni nahuk' fra Mate Zoričića«, *Kačić* (Zbornik Franjevačke provincije Presvetoga Otkupitelja), Split, 99–126.
- Urlić, Šime (1919), *Crtice iz dalmatinskoga školstva od dolaska Hrvata do g. 1910.*, I. dio: Do godine 1814., Matica dalmatinska, Zadar.
- Vienac*, (1883), Zagreb, br. 27, str. 444. (»Nješto o Šilobodu«)
- Vitković, Ivan / Joannes Vitkovich] (1782), *Compendiaria via ad notitiam Arithmeticae usibus quotidianis admodum necessariae perveniendi*, Typis Josephi Caroli Kotsche, Zagrabiae.
- Wurzbach, Constant von (1891), *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*, Sechzigster Theil, Druck und Verlag der k. k. Hof- und Staatsdruckerei, Wien.
- Zlatović, Stjepan (1888), *Franovci države Presvet. Odkupitelja i hrvatski puk u Dalmaciji*, Knjigotiskara i litografija C. Albrechta, Zagreb.

Sekundarna B:

- Bogišić, Rafo (1974), »Književnost prosvjetiteljstva«, *Povijest hrvatske književnosti*, Knjiga 3, Liber – Mladost, Zagreb, 293–376.
- Cusani, Francesco (1846), *La Dalmazia, le isole jonie e la Grecia* (visitata nel 1840.). *Memorie Storico-Statistiche*, vol. I, Tipografia e Libreria Pirotta e C., Milano.
- Čvrljak, Krešimir (1993), *Dalmatinska misa* (Četveroglasna kalpska misa u A – duru), harm. Duško Tambača, Fond za obnovu grada Skradina »Pax et bonum« Skradin, Skradin.
- Čvrljak, Krešimir (1995), *Znameniti putnici u Skradinu i na Krki* (Povijest Skradina i Krke kroz zapažanja i opise znamenitih posjetitelja. U povodu obnove općine Skradin), Poglavarstvo grada Skradina – Hrvatski informativni centar, Zagreb-Skradin.
- Čvrljak, Krešimir (1996), *Duh, um i zov Dalmacije*, Ogranak Matice hrvatske u Šibeniku – Ogranak Matice hrvatske u Skradinu, Šibenik – Skradin.
- Čvrljak, Krešimir (2004), *Filozofija u enciklopedizmu Pavla Skalića*, Ogranak Matice hrvatske Skradin, Zagreb – Skradin.
- Čvrljak, Krešimir (2008), *Uvod u filozofiju renesanse* (Renesansna filozofijska mišljenja ususret filozofiji), Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu – Matica hrvatska, Ogranak u Rijeci, Zagreb.
- Diels, Hermann (prir.) (1983), *Predsokratovci* (Fragmenti), I–II, prev. više autora, Naprijed, Zagreb.
- Kotruljević, Beno (1985), *O trgovini i o savršenu trgovcu*, Pripremili i obradili Rikard Radičević i Žarko Muljačić, JAZU, Zagreb.

Muljačić, Žarko, »Sličnosti i razlike Petrisova izdanja Kotruljevićeva traktata (Mleci, 1573, P) i najstarijeg dosad poznatog prijepisa (Napulj, 1475, R) izgubljenog autografa (1458)«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, 21(1995.), br. 41–42, Zagreb, 57–65.

Platon (1997), *Država*, prev. Martin Kuzmić, Naklada Jurčić, Zagreb.

Stanković, Petar (Pietro Stancovich) (1974), *Biografia degli uomini distinti dell' Istria*, Tomo terzo, Centro di ricerche storiche Rovigno, Trieste. (Reprint iz 1829., Presso Gio. Marenigh Tipografo)

ŠTO I KAKO SE PISALO O FRA MATI ZORIČIĆU PAKOVČANINU OD GOD. 1763. DO 2010.?

Sažetak

Kao uvodna misao kad je riječ o fra Mati Zoričiću nameće se spoznaja da Zoričić nije snažnije uzbibao krugove iz općeg registra hrvatskih kulturnih pregalaca ni svoga ni nadolazećeg 19. stoljeća. Još i danas nepotpuni životopisni podatci autora druge po redu hrvatske Aritmetike rječito svjedoče da Zoričić nije bio poslije god. 1783., a ni tijekom 19. st. izraženije preferencijalan autor u hrvatskom literarnom ateneju. Zbit će se to tek u 20. stoljeću, ali ni tada odveć, točnije, dovoljno snažno. Nošen takvim razmišljanjem, javila mi se nova spoznaja: Aritmetikom, svojim drugim po redu djelom Zoričić zapravo pobuđuje najveće zanimanje, što ne znači da su mu preostala tri djela i rukopisi ostali na rubu kulturnih interesa. Samo osam godina prije negoli Zoričić svoju, zagrebački svećenik Mijo Šilobod Bolšić napisao je prvu hrvatsku aritmetiku (*Arithmetika horvatszka*, Zagreb, 1758.). Je li Zoričić matematičar? Osobno držim da nije. Zoričić je pisac Aritmetike školskoga tipa i za taj se posao marno i primjereno pripremio. Ali, da bi se uzeo za matematičara, ne udovoljava leksičkim zahtjevima koje pred matematičara postavljaju standardni europski rječnici. No, sve ako je tako, pomnijim osvrtom na dva i pol stoljeća pisanja o Zoričiću uglavnom u Hrvatskoj, lako utvrđujemo da se od svih djela i rukopisa najviše i najtemeljitije pisalo o njegovoj Aritmetici. Provesti se, koliko je to samo moguće, heterogenom, u prvom redu povijesno-književnom, a onda i matematičkom hrvatskom historiografijom, onom starijom, novijom i onom najnovijom, u potrazi za svakim ugradbenim kamičkom, temeljni je uvjet da bismo izdjelali i zasad ovdje konačno profilirali Zoričićev opći prosvjetiteljski i nabožno-spisateljski lik. Ne može se kazati da Zoričić nije, čak i razmjerno znatnije, uzbibao površinu hrvatskoga, a manjim dijelom i inozemnoga literarnog mora. Arhivi još uvijek nečujno vape za obradom Zoričićevih vlastoručno ispisanih, i paginiranih i nepaginiranih, listova. To je jedini način da se zatvori krug s poduzetim pregnućima. Uznastojao sam što je bilo moguće preciznije izmjeriti širinu vrata na koja je fra Mate Zoričić unišao u povijest egzaktnih znanosti u Hrvata.

Ključne riječi: Mate Zoričić, Mijo Šilobod Bolšić, Žarko Dadić, Mijo Čaleta, Jakov Udovičić, Petar Bezina, Donat Fabijanić, Constant von Wurzbach

FRA MATE ZORIČIĆ OF PAKOVO SELO
AS THE SUBJECT OF WRITINGS FROM 1763 TO 2010?

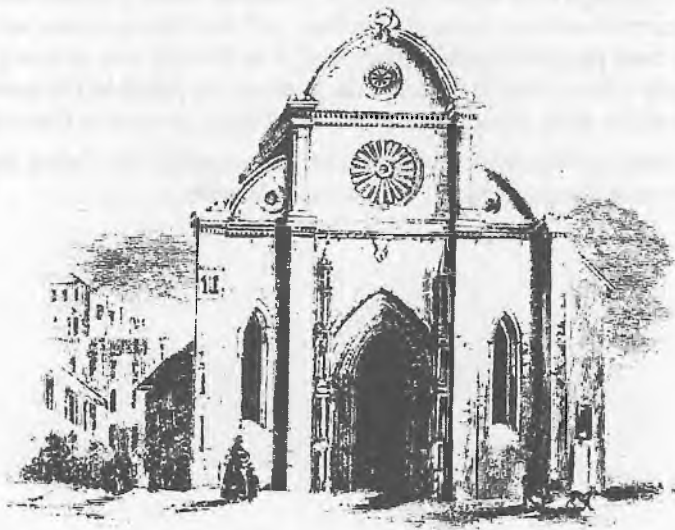
Summary

An introductory observation regarding Fra Mate Zoričić is that he did not cause much commotion amongst Croatian cultural enthusiasts, either in the 18th or the 19th century. Although still incomplete today, the biographical data on the author of the second Croatian arithmetic book testify to the fact that Zoričić was not significantly favoured on the Croatian literary scene, not after 1783, nor during the 19th century. This was only to occur in the 20th century, but even then with insufficient impact. Following this train of thought, it occurred to me that although Zoričić provoked the greatest interest with his second work, the *Arithmetika*, this does not mean that his remaining three works and his manuscripts are culturally marginal. Only eight years prior to Zoričić, Mijo Šilobod Bolšić, a Zagreb priest, wrote the first Croatian arithmetic book (*Arithmetika horvatszka*, Zagreb, 1758). Is Zoričić a mathematician? I do not believe so. He is the author of an arithmetic of the textbook type and he had diligently prepared for the task. However, to be considered a mathematician, he would have had to meet the lexical requirements posed by standard European dictionaries. Even so, a closer look at a century and a half of writings on Zoričić, mostly in Croatia, reveals that, out of all his works, his arithmetic book was most often the subject of these writings. It is necessary to examine, in as much detail as possible, Croatian historical-literary historiography, as well as the Croatian historiography of arithmetics – both old and new – in order to discover every building block which will contribute to the establishment of Zoričić as an enlightened and devout author. It cannot be said that Zoričić did not influence, perhaps even significantly, the Croatian literary sphere, and to some extent the international one as well. Records still lack the analyses of Zoričić's manuscripts, both paginated and unpaginated. It is the only way to bring these efforts full circle. I have tried to measure, as precisely as possible, the nature of the contribution of Fra Mate Zoričić to the history of exact science in Croatia.

Key words: Mate Zoričić, Mijo Šilobod Bolšić, Žarko Dadić, Mijo Čaleta, Jakov Udovičić, Petar Bezina, Donat Fabijanić, Constant von Wurzbach

Naslovnica Uprave mnogo korisna ispovidnika fra Mate Zoričića, 1781.

Vinjeta šibenske katedrale iz knjige Andrews A. Patona *Highlands and Islands of Adriatic*, London 1849.

Anastazija Vlastelić – Borana Morić Mohorovičić

MATE ZORIČIĆ – FRANJEVAČKI PISAC 18. STOLJEĆA

Izvorni znanstveni članak

UDK 811.163.42.09 Zoričić, M.

Iako je važnost franjevacu u razvoju i standardizaciji hrvatskoga jezika poznata od ranije, tek joj suvremeni jezikoslovni radovi daju priznanje kakvo zaslužuje.¹ Naime, zbog turske su okupacije južnoslavenskih prostora tijekom 16. i 17. st. franjevci redodržave Bosne Srebrene odigrali ključnu ulogu u očuvanju katoličke vjere na široku prostoru od Italije do Rumunjske i Bugarske, od Ugarske do Crnoga mora.

Život u okrilju zajedničke provincije nužno je doveo do svojevrsnoga ujednačavanja jezičnih značajki jer su franjevci, sa željom da im pisani radovi budu čitani na što većem području, svjesno u svoje materinske idiome unosili iznadregionalne značajke djela svoje subraće iz svih krajeva matične redodržave.²

Taj se jezik nastao na temeljima pučke folklorne tradicije, s nadgradnjom od hrvatske glagoljaške te renesansne dalmatinske (čakavske) i dubrovačke pisane književnosti, izgrađivan pod utjecajem talijanskoga i latinskoga stiliziranoga izraza u literaturi najčešće opisuje kao »koine štokavskog dijalekta zapadnog tipa sa ikavskim i ikavsko-ijekavskim refleksom

¹ Nemali je broj autora koji su u svojim radovima analizirali pojedine franjevačke pisce i/ili njihova djela, a popis relevantnih radova o franjevačkom prinosu oblikovanju i izgradnji hrvatskoga jezika vidi u Pranjković, 2000 i Pranjković, 2008. Dakako, autori koji nisu spomenuti u ovome radu i u spomenutim bibliografijama Ive Pranjkovića, a također su, neovisno s kojega aspekta, pridonijeli rasvjetljavanju bogatoga opusa pisane baštine ovoga crkvenog reda, daju nezamjenjiv prinos proučavanju povijesnoga i kulturnoga nasljeđa Hrvata.

² »Postoje podaci o kolanju franjevačkih knjiga između novostvorenih provincija, svjedočanstva o utjecajima pojedinih autora na pisce druge provincije i o popularnosti pojedinih djela izvan granica matične provincije. Slijedom tih spoznaja možemo govoriti o kompleksu franjevačke književnosti neovisno o administrativno-organizacijskim granicama« (Gabrić-Bagarić, 2007: 134). Popis značajnijih djela i autora franjevačke pisane ostavštine vidi u Gabrić-Bagarić 2004 i Pranjković 2008.

jata»³ (Pranjkočić, 2008: 11 prema Kuna, 1972: 146).⁴ Književni izraz na neki način normiran⁵, ujednačen i podjednako razumljiv u svim dijelovima redodržave »odlikuje jedan fond zajedničkih karakteristika, posebno na razini jezične nadgradnje, tj. u leksiku i sintaksi, koje njihovu jeziku omogućuju atribut književni, a to uvijek pretpostavlja određenu normiranost i ujednačenost« (Gabrić-Bagarić, 2007: 134, usp. Kuna, 1972).⁶

Rezultat je pomnijega proučavanja franjevačke koine i djela nastalih iz pera učenih franjevaca u novije vrijeme preispitivanje periodizacije standardnoga jezika Dalibora Brozovića (1978), koja početak standardizacije hrvatskoga jezika smješta u sredinu 18. st. Tako Branka Tafra (2010, Tafra – Košutar, 2011) i Darija Gabrić-Bagarić (2010) u jeziku i ulozi koje su u razvoju kulturnoga života hrvatskoga naroda imale *Pištole i evanđel'ja* franjevca Ivana Bandulavića (1613.) drže jednim od važnih elemenata za pomak početka standardizacije najkasnije u 17. st.

Obrisi su franjevačke koine nastali ponajprije na temelju jezikoslovnih analiza književnih (nabožnih) i jezikoslovnih djela autora 17. i 18. st., dok su djela iz ostalih znanstvenih područja, koja također čine nezanemariv dio franjevačkoga korpusa, mahom u takvim istraživanjima ostajala po strani.

Kao jedan od malobrojnih franjevaca čiji je prosvjetiteljski rad zabilježen i trajno sačuvan je i fra Mate (Luka) Zoričić (Pakovo Selo, 1721./1723. – Šibenik, 1783.).⁷ Njegova djela i sačuvani dokumenti o radu Franjevačke provincije Presvetoga Otkupitelja, kojoj je fra Mate pripadao govore o istinskom franjevcu – vrijednom, obrazovanom redovniku kojemu je uz štovanje vjere vrlo važna dobrobit vlastitoga naroda i njegovanje materinskoga jezika.

³ Početkom je 17. st. ova dihotomija refleksa jata najčvršće razlikovno obilježje u govorima Bosne i Hercegovine, koju s obzirom na tu crtu možemo podijeliti na zapadni ikavski i istočni ijekavski prostor (o dijalekatskim obilježjima franjevačke koine više u Kuna, 1989).

⁴ »Uz termin franjevačka koine, u literaturi se ovaj jezik naziva i novoštokavska folklorna koine, standardnojezični uzus te »književnojezični manir« (Pranjkočić, 2008), a stariju literaturu o njemu vidi u Kuna, 1989.

⁵ Dakako, ovdje pojam normiranosti valja shvatiti vrlo uvjetno jer se, neovisno o nedvojbenoj neovisnosti o organskim idiomima, nezanemarioj ujednačenosti i potvrđenoj polifunkcionalnosti toga jezika, ne može govoriti o njegovoj kodifikacijskoj normi (Pranjkočić, 2008: 11).

⁶ Opis je relevantnih značajki ovoga književnog jezika, koji je nedvojbeno »utjecao u 19. st. na odluku da se hrvatski standardni jezik temelji na štokavskoj osnovi« (Gabrić-Bagarić, 2007: 136), na temelju sustavnih višegodišnjih istraživanja ne samo ovih autora dan u Gabrić-Bagarić, 2002; Gabrić-Bagarić, 2003; Gabrić-Bagarić, 2007 te Pranjkočić, 2008. Naravno, u pojedinačnim analizama autora i/ili djela valja imati u vidu vrijeme i prostor u kojemu djeluju autori te prirodu samoga djela.

⁷ Biobibliografske podatke o Mati Zoričiću vidi u Dadić, 1995.

Djelovanje ovoga autora dolazi neposredno nakon, a dijelom i u vrijeme »najistaknutijih stvaralaca 18. st. južnoga hrvatskoga kruga, a to su poimence: fra Filip Grabovac (1698. – 1749.), fra Tomo Babić (1680. – 1750.), fra Jerolim Filipović (1688. – 1765.), fra Andrija Kačić Miošić (1704. – 1760.), te gramatičar fra Josip Jurin (1730. – 1801.)« (Gabrić-Bagarić, 2007: 196). Upravo je na temelju djela ovih autora Darija Gabrić-Bagarić (2007) dala prikaz književnojezične norme franjevačkih pisaca 18. st.⁸ Držimo da se s obzirom na pripadnost istom crkvenom redu, prostoru na kojem je živio i vremenu u kojem je djelovao Zoričićev izraz može (i treba) promatrati i u kontekstu jezika ovih franjevaca, koji su svoja najveća djela napisali za života u matičnoj redodržavi Bosni Srebrenoj.

Budući da *Aritmetika* fra Mate Zoričića, u kojoj želimo utvrditi ima li i ako ima, koje su potvrđene sintaktičke značajke franjevačkih pisaca 18. st., tematski ne pripada djelima koja je u svoje istraživanje uključila Darija Gabrić-Bagarić, a i želimo osvjetliti ostale radove ovoga svestranoga prosvjetitelja, u svoju smo analizu uključile još jedno Zoričićevo tiskano djelo, *Upravu mnogo korisna ispovidnika. Sastavljena na svitlost data po f. Mati Zoricichiu, stioczu boggoslovczu, reda male bratje* (Mleci, 1781.).⁹ Riječ je »knjižici« moralno-religioznoga karaktera u kojemu su savjeti i upute *štioocu bogoslovcu*, odnosno *Ispovidniku* kako da se ponaša u određenim situacijama, ponajprije u odnosu prema *pokorniku*.¹⁰ Od 68 poglavlja koje djelo ima u našu je analizu uključen autorov predgovor te prvih 15 poglavlja.

Prosvjetiteljske su ideje zahvatile u 18. st. i oslobođenu, ali još uvijek ekonomski i kulturno oslabljenu Dalmaciju te se kao ključnim čimbenikom za obrazovanje učenika pokazala potreba pisanja udžbenika na narodnom jeziku. Iz takvih je pobuda i »učitelj računa« fra Mate Zoričić 1766. u Anconi tiskao priručnik *Aritmetika u slavni jezik illiricki, sastavljena i na svitlost dana za korist targovcza i vladahoca kucgnega istoga naroda*.¹¹

⁸ U spomenutom radu Darije Gabrić-Bagarić nisu zastupljeni slavonski autori 18. st., no u vezi s njima autorica upućuje na opsežnu studiju Tome Maretića (1910). U vezi s jezikom slavonskih franjevaca vidi i Despot, 2005.

⁹ U daljnjem tekstu Zoričić, 1781.

¹⁰ Ovakav je tip djela vrlo čitan tijekom 18. st. u Hrvatskoj, a predstavlja svojevrsni spoj »moralne književnosti, dogmatike, kanonskoga prava, ascetike i mistike, katehetike i 'brige za dušu' (kasnije 'pastoralne teologije')« (Fuček, 2004: 363). Ova su djela bila namijenjena prvenstveno kao pomoć svećenicima u službi, a puku za konkretan život – puna su ispravna nauka, pobuda i pobožnosti. Upravo su zbog svoje namjene ovi »priručnici« za dobru pastoralnu praksu mahom pisani hrvatskim jezikom i latinicom (no ima ih i na glagoljici te bosančici). Više o tim djelima u Fuček, 2004.

¹¹ U daljnjem tekstu Zoričić, 1766. (Pretisak je *Aritmetike* objavljen 1995. god. u izdanju Gradske knjižnice *Juraj Šižgorić* u Šibeniku.) Primjere iz *Aritmetike* i *Uprava* dajemo transliterirano prema hrvatskom grafijskom sustavu jer Zoričićev slovoпись nije predmetom ove analize.

Ovaj se drugi matematički udžbenik pisan hrvatskim jezikom¹² sastoji od šesnaest poglavlja, od čega u prvih pet poglavlja autor govori općenito o brojevima, zbrajanju, odbijanju, množenju i dijeljenju, u šestom poglavlju potanko objašnjava razlomke te računске operacijama s njima. Od osmoga do jedanaestoga poglavlja raspravlja o *pravilu trojnom*, i to jednostavnom i složenom, a u preostala četiri poglavlja navodi razne trgovačke probleme kao o trgovini s robom i dobicima u trgovini.¹³

Zoričić je svoju *Aritmetiku* zamislio ne samo za uporabu u nastavi nego mnogo šire jer »nije nauka od pameti, nije zanata od ruku, nihod nikakva posla izvarstita po komuse on («nauk od broja», op. a.) nije razgrana, i u komu nesluži za prichacz od istine« (Zoričić, 1766: 9), odnosno jasno ističe da matematike ima u filozofiji i geometriji, bez nje nema ni geometrije, a neophodna je u pomorstvu i građevinarstvu, no »najvec-hie služi Targovczu, i vladahoczu kuchgnemu« (Zoričić, 1766: 9). Da je svjestan koliko su matematički problemi prisutni u svakodnevnom životu svjedoče i brojni primjeri praktične vrijednosti (npr. radi lakšega života u mletačkoj Dalmaciji 18. st. navodi i osnovne matematičke termine na talijanskom jeziku, daje upute o preračunavanju novca, u matematičke probleme unosi primjere iz trgovine robama toga vremena (npr. platno, med...)).

Iako se nedvojbeno u pisanju ovoga djela služio raznim matematičkim priručnicima svoga vremena, u uvodnom se tekstu Zoričić izravno poziva na »parvog nasceg vika Nahučitegla Aritmetičkog« Giuseppea Mariju Figatellija i njegovo djelo *Trattato aritmetico* (Venecija, 1678.).¹⁴

Kako je rečeno, cilj je ovoga rada istražiti ima li i ako ima koje su to sintaktičke značajke koje bi jezik dvaju Zoričićeva tematski vrlo različita djela iz druge polovice 18. st. svrstala u korpus književnoga jezika franjevac

¹² Zoričić je samo djelomično u pravu kada u uvodu kaže da je njegov »nauk od broja parvi u materin jezik na svitlost metnut« (Zoričić, 1766: 9). Naime, *Aritmetika* je prvi matematički priručnik pisan štokavskim književnim jezikom, no prva je gramatika na hrvatskom jeziku *Arithmetika horvatszka* (Zagreb, 1758.) Mihalja Šiloboda Bolšiča, pisana kajkavskim književnim jezikom (više o autoru i djelu vidi u zborniku radova *Mihalj Šilobod i njegovo djelo*, Samobor, 2009.).

¹³ Kratak opis svakoga poglavlja vidi u Dadić, 1958. i Čaleta, 1984.

¹⁴ Giuseppe Maria Figatelli (Ficatelli) (1639. – 1703.) objavio je 1664. u Modeni djelo *Ristretto aritmetica*. Drugom je izdanju toga priručnika dodao dio o algebri i objavio pod naslovom *Trattato aritmetico*. Važnost i kvalitetu Figatellijeva djela potvrđuju i ukupno 23 izdanja (posljednje je tiskano 1797. god.) ([http://www.treccani.it/enciclopedia/giuseppe-maria-da-cento_\(Dizionario-Biografico\)](http://www.treccani.it/enciclopedia/giuseppe-maria-da-cento_(Dizionario-Biografico))). Velik je dio izdanja iz 1678. god. dostupan na mrežnoj stranici http://books.google.com/books?id=Ds82AAAMA AJ&printsec=frontcover&hl=hr&source=gb_s_g_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false.

18. st.¹⁵ Dakako, u obzir su uzete vrste djela, odnosno činjenica da je jezik matematičkoga priručnika vjerojatno i pod utjecajem jezika djelā kojima se Zoričić u pisanju služio, dok je »pastoralni« priručnik, očekujemo, bliži govornom idiomu dalmatinske ikavske štokavštine toga vremena.

1. Konstrukcija za + infinitiv kao jednakovrijednica namjerne rečenice

Svakako je među prepoznatljivijim sintaktičkim obilježjima franjevačke koine i konstrukcija za + *infinitiv*, koja najčešće ima značenje namjerne rečenice, a hrvatska je inačica prijevoda latinskoga gerunda (Gabrić-Bagarić, 2003: 79).

U *Aritmetici* nalazimo brojne potvrde za navedeni prijedložni izraz s vrijednošću namjerne rečenice:

- Ovdise viddi Sctoje Skupgliegne drughi possa Aritmetike, i mnoghe naredbe, i uprave;
- *Kojese pristoje za podpuno izpuniti isti possa.* (Zoričić, 1766: 7)
- *Daklen Jacov imma joscte datti Ivanu Libara 2222. Soldina I.: za platiti vas dugh.* (Zoričić, 1766: 14)
- *...ovavakose biliži zero, kada nejma drughi figuricza na zadu viddimo dakle, da ostaje josc I. Cekin za razdiliti.* (Zoričić, 1766: 38)

Jednako brojni su primjeri izricanja namjere prijedlogom za s infinitivom i u *Upravama*:

- *Što ima činiti Ispovidnik onda, kad mu se namiri pokornik, koji nezna ona, koja su od potrebe za dostignuti vikovično spasenje?* (Zoričić, 1781: 7)
- *Grih smartni more biti, kad je njegovo naređenje za navesti koga na grih.* (Zoričić, 1781: 23)
- *Ako li pak nosi taka potreba da se ima pitati Papu, valja znati pitati, knjiga upraviti, i komu će se pitati, za dati doge oblast, i odgovor.* (Zoričić, 1781: 27)

Nedvojbeno, riječ je o konstrukciji koja je očito bila vrlo česta, neovisno je li riječ o znanstvenim djelima (moguće nastalim pod utjecajem

¹⁵ Promatrane su sintaktičke značajke utvrđene u Gabrić-Bagarić, 2002, 2003 i 2007, a u ovome radu prikazujemo rezultat analize provedene u sklopu izbornoga kolegija diplomskoga studija Hrvatskoga jezika i književnosti Povijesna sintaksa (ak. god. 2010./2011.; nositeljica je kolegija prof. dr. sc. Diana Stolac, a voditeljica seminara znanstvena novakinja Anastazija Vlastelić). Materijal koji je tema ovoga rada analizirali su studenti Željka Horvat Čeč, Tea Stojić i Ervin Mičetić.

talijanskoga/latinskoga jezika) ili je djelo kojemu je cilj što je moguće više približiti se samom puku.¹⁶

2. Konstrukcija *činiti* + *akuzativ*+ *infinitiv*

Infinitivne su sveze bile prijevodi mnogih sintaktičkih tvorevina koje je omogućavao kompleksan glagolski sustav latinskoga jezika. Takva je navedena sintagma s glagolom *činiti*, koja je u *Aritmetici* potvrđena daleko manje nego prethodna:

- *I govorimu, damu immam datti libara 5328, alli evvo žalosti tomesse on neviruje vecchie iscte nacin s koimchiuga cinnit viddit daje tako.* (Zoričić, 1766: 29)
- *Ovdi za cinnitga vidit vaglia da izvadim sve 9 iz onno 666. Ovako govorechi 6. a 6. cini 12.* (Zoričić, 1766: 29)
- *...gdi od parvog umnoxagna poragialo 78., scto biva visce negoje nadgnim 68. i ovvoje zlamegne, da razdigliegne nije dobro buduch dassse nemore ciniti izvagegne od broja magneg od sebbe....* (Zoričić, 1766: 44)

Da je riječ o infinitivnoj svezi koja je i u cjelokupnom franjevačkom korpusu bila ograničena (Gabrić-Bagarić, 2002: 69) potvrđuje i činjenica da u pregledanim poglavljima *Uprava* za nju nije pronađen ni jedan primjer. Naravno, time ne odbacujemo mogućnost da ovakva konstrukcija nije bila dijelom dalmatinskih i bosanskih štokavskih govora 18. st., tim više što ih nalazimo i u franjevačkih autora 19. st. (Pranjković, 2008: 21).

Također, Gabrić-Bagarić (2002) i konstrukciju *budem* + *infinitiv* (npr. *budem moliti*) za izricanje futura II. navodi kao jednu značajki franjevačkoga pisanoga izraza.¹⁷ No, kako je riječ o obilježju jezika ranijih autora, u Zoričića ju, očekivano, nismo zabilježili.

3. *Particip* u službi atributa ili poimeničenoga pridjeva

Sklonjivi su participi do 19. st. bili dijelom hrvatskoga pisanoga jezika zahvaljujući ponajprije svetopisamskim prijevodima (Vrtič, 2009), a u atributnoj ih funkciji nalazimo sve do 20-ih godina prošloga stoljeća (Tafra, 1999: 50).

¹⁶ Iako je sustavno izložen »normativističkim progonima« u hrvatskom je standardnom jeziku prijedložni infinitiv »vrlo živa, ekonomična i ekspresivna sintaktička funkcija« (E. Barić i dr., 1999: 248).

¹⁷ Dapače, potvrđena je u gramatičkim opisima hrvatskoga jezika u latinskim gramatikama Tome Babića (1812.) i Lovre Šitovića (1813.). O samoj konstrukciji više u Gabrić-Bagarić, 2003.

Zasigurno je njihovoj dugoj održivosti u hrvatskom jeziku pridonijela i velika zastupljenost u djelima franjevačkih autora predstandardnoga razdoblja.

Ipak, u oba su Zoričićeva djela sklonjivi particip u atributnoj službi potvrđeni tek u *Aritmetici*, i to ponajprije u nazivlju:

- *Svakkise broj sastavglia od deset prilika, slova, oliti Figuricza sli-dechi 1.2.3.4.5. 6.7.8.9.0.* (Zoričić, 1766: 3)
- *Immase znatti, da i u ovvu naredbu ullazi pet brojeva, parva dua vaglia da budu cinnechi, olti otacz, i mater, koi poragiaju broj Sridgni: koise zove broj tarpechi. /.../*

Kadsu godi recena dua broja cinnechia na fridi olmu bili glavnice, olli vrime, olmu druga stvar njima odgovarajuchia, vazdachie toh uppitagne bitti od naredbe ukrivne, drugojako bittichie od naredbe upravne. (Zoričić, 1766: 93)

Neočekivano malo primjera atributnoga participa u oba djela, a posebno u *Upravama* možemo tumačiti željom da se, s obzirom na prirodu i namjenu djela, što više približi jeziku svojih učenika, odnosno pastve.¹⁸ Naime, sklonjivi su participi iznimno česti u djelima koji su prijevodi ili prerade latinskoga djela (a najčešće je riječ o djelima vjerske tematike), što, kako je rečeno, ova Zoričićeva djela nisu.¹⁹

4. Konstrukcija *budući/bivši* + particip

Darija Gabrić-Bagarić (2007) primjere za ovu konstrukciju najčešće supostavlja glagolskom prilogu prošlom ili zavisnoj vremenskoj rečenici. U *Aritmetici* su primjeri s takvom funkcijom vrlo rijetki:

- *Buduch namisccheieni, kakosmo rekli, sadse sctiju ovvako i Naski, i Latinski.* (Zoričić, 1766: 6)
- *Buduch vidili sve lipe nacine, i potribite za razdiglivat sredno, i ugodno, i bivsci parvylie rekli, da za vidit jelli Umnoxagne dobro, dassie hocchie razdiglivagne; ovvo misto, i vrime hochie, da stvar s'prilikam ukaxem.* (Zoričić, 1766: 54)

U suvremenom je hrvatskom jeziku *budući da* vezničko sredstvo zavisno uzročnih rečenica i može doći samo u inverziji. I u našem su korpusu brojne potvrde za ovu participsku sintagmu u uzročnim rečenicama, s raz-

¹⁸ »U pisaca 18. st. koji oponašaju jezik pučkih tvorevina nema participskih konstrukcija« (Gabrić-Bagarić, 2007: 139).

¹⁹ Dosadašnje se usporedbe Zoričića s Figatellijem ponajprije odnose na prikazane aritmetičke sustave pa ne možemo sa sigurnošću govoriti koliko je i na kojoj jezičnoj razini talijanski utjecao na Zoričićev hrvatski jezik.

likom u odnosu na standard, što nije određena redoslijedom surečenica i što najčešće dolazi kao *budući da*, dok su u Zoričića nerijetko i varijante *budući* ili *buduć*:

- ...izvadvisci 8. i 9. ostaje I. bilixim I. na misto ob Soldina, i **buduchi da nissam niscta zaja, nisctase nenosi**.... (Zoričić, 1766: 14)
- ...pakse spuseta doli onno trecchie 6., i **buduchi dassa ne more razdiliti jer u 6. ne more uchi 66. mechiu se dva nabadka kako viddise, i za ostanak isto 6., i buduchi da nije ranidglivano, a spusctano je, zagn u porodu mechiese zero.** (Zoričić, 1766: 14)
- Po isti način, kad pokornik neodrišen pita očito prid drugim viru u karti, da je odrišen, govori Liguori, da mu se nema zanikati, **budući da bi se i ovdí učinila nepravda pečatu od Ispovidi; niti se, govori, more reći, da se ovdí piše, i govori laž, budući da Ispovidnik ovo čini s ovom svarhom, da pridaje pokorniku kartu od ove varste, za neodkriti stanje pokornika, a ne za drugu svarhu.** (Zoričić, 1781: 21–22)
- Odgovara se, **budući ciloća od Ispovidi potribita po zapovidi Božjoj, a ovo zapovida i Sabor Trid., nema se odrišiti rečeni pokornik.** (Zoričić, 1781: 30)

Da je *budući (da)* i u Zoričićevu jeziku vezničko sredstvo, a ne nužno dio participske konstrukcije potvrđuje i primjer gdje uz *budući da* dolaze i predikati izrečeni i drugim načinima osim glagolskih priloga i pridjeva:

- ...sada **buduc daje tragna magna od dobitka, mechiese pod dobitak, i cinnise po naredbam kazanim.** (Zoričić, 1766: 18)
- Ako je grijh zadržan od Pape, u ovi naši misti najbolje ga je slati Biskupu, **budući da običaju naši Biskupi imati oblast od Pape.** (Zoričić, 1781: 27)

5. Izricanje agensa konstrukcijom od + genitiv uz pasiv

Ova je odlika franjevačke književnosti također zabilježena u (posrednom) gramatičkom opisu hrvatskoga jezika u gramatikama Tome Babića i Lovre Šitovića što zasigurno svjedoči o konstrukciji vrlo prihvaćenoj među franjevačkim piscima. »Zanimljivo je da se agens izriče s *od + genitiv* i uz kopulativnu i uz refleksivnu konstrukciju, što je očiti sintaktički kalk prema latinskom« (Gabrić-Bagarić, 2003: 79). U analiziranim je tekstovima ovaj prijedložni izraz uz pasivne glagole dobro potvrđen:

- Akkonamje jurve **data Aritmetika od Boga, sgnome pittamo nasciu pamet, toh nechie bitti brez dobre svarhe, i nasce koristi: slidimo dakle.** (Zoričić, 1766: 1)

- *Onda Ispovidnik nemore prominiti pokoru naređenu od drugoga Ispovidnika, kada vidi da je pokora naređena za grihe zadržane, olti zabranjene.* (Zoričić, 1781: 32–33)
- *...a s druge strane znadući koliko je veće milosrđe Božje, nego su grisi svega svita: uzdati se dakle ima da odrješenje i uprav, i pod uvit dato od ozgor rečene varste pokornikom more biti njima korisno....* (Zoričić, 1781: 27)

Navedeni primjeri pokazuju da je neovisno o stranom sintaktičkom utjecaju ovaj prijedložni izraz u pasivnim rečenicama bio značajka književnoga jezika i dalmatinskih franjevac 18. st.

6. Izražavanje dopune prijedložno-padežnom vezom *od + genitiv umjesto o + lokativ*

Hrvatska pisana baština iz predstandardizacijskoga razdoblja, uključujući i franjevačku, uz konstrukciju *o + lokativ* poznaje, dapače češće koristi prijedložnu svezu *od + G* uz glagole govorenja, mišljenja i osjećanja te srodnih značenja, također porijeklom iz talijanskoga jezika, »koja je posve očito u sva tri književna jezika, upravo u čitavome hrvatskome književnom jeziku imala stabilan status književne sintaktičke konstrukcije« (Hudeček, 2003: 117).²⁰ Upravo je zato teško reći koliko je u franjevačkim djelima dalmatinskoga prostora ona rezultat prevođenja, a koliko činjenica hrvatskoga dopreporodnoga jezika (Gabrić-Bagarić, 2003), ali i u kojoj je mjeri jezik franjevaca Bosne Srebrene pridonio širenju i prihvaćanju ovoga izraza. Potvrde za ovaj prijedložni izraz u navedenoj funkciji, dakako, nalazimo i u Zoričićevim djelima, a sustavno u naslovima poglavlja:

- *Od prinosisiva Targovina, Od Promina Targovina..., Od Kolla Matematičkoga...*
- *Ostala immena od jasprit, i koliko koja nossi, i nacin za vidditi jeli naprav ucigneno Skupgliegne, vidichiem nika u parvom Poglavju, a nika u Poglav. od okrichiagna jaspri mali u velike.* (Zoričić, 1766: 12)
- *...buduć da kadati ko učini upitanje od ovve varste....* (Zoričić, 1766: 88)
- *Posli neggo besidismo od pet dila Aritmetike za nasce posle potribiti, s luxechiese s istim, govorichiamo u napridak od razliciti naredba, mnogo korisni za Targovcza....* (Zoričić, 1766: 96)

²⁰ Analizirajući primorske lekcionare iz 15. stoljeća Milan Rešetar zaključuje: »Utjecaj talijanskoga jezika biće prije u tome, što se u lekcionarim vrlo često mjesto lokativ s prijedlogom *o* nalazi (prema tal. *di*) genitiv s prijedlogom *od*« (Rešetar, 1898: 188).

- *Ove mogu biti misli od nevirstva, od nenavidosti, od osveta, od nečistoće, i druge prilične.* (Zoričić, 1781: 18)
- *Što sam reka od prominjenja od pokore, govorim isto i od pomankanja od pokore, onda kad tako išće razlog.* (Zoričić, 1781: 33)

7. Posvojna ili lična zamjenica mjesto povratno-posvojne

Hrvatski jezik predstandardnoga razdoblja pripadanje subjektu 1. i 2. l. jd. i mn. izriče posvojnomo zamjenicom, a pripadanje subjektu 3. l. jd. povratno-posvojnomo zamjenicom (Hudeček 2006).²¹ Nastala pod utjecajem latinskoga jezika ova se jezična činjenica proširila i u franjevačkoj pisanoj praksi, a nalazimo ju i u ovdje analiziranom korpusu:

- *Po razlogu imate učeniče nasladiti ovvi nahuk, buduć da sve Narodbe po varsti svojoj imadu Iskušenje vlastito, Koje Kaxe jesili učinijo broj, i tvoj possa naprav....* (Zoričić, 1766: 11)
- *...akkochiemo primiti svarhu života našega krunu slave....* (Zoričić, 1781: 11)
- *...Ispovidnik /.../ ga ima ponukovat da ode svom Pastiru.* (Zoričić, 1781: 16)

Iznimke su u ovakvome sustavu uporabe posvojnih i povratno-posvojne zamjenice za izricanje pripadanja subjektu u hrvatskom književnom jeziku vrlo rijetke (Hudeček, 2006: 201) te je tim zanimljivije kada na istoj stranici nalazimo obje mogućnosti – jednu, koja je značajka hrvatskoga standardnog jezika i drugu, koja je neobilježena s obzirom na vrijeme nastanka djela:

- *...u kojoj želim živiti, i svoj život dovršiti....* (Zoričić, 1781: 5)
- *...Bože moj /.../ tebi i na slavu tvoju ovo moje malo dilo posvećujem....* (Zoričić, 1781: 5)

Široko obrazovanje i nastavnička praksa daje nam za pravo zaključiti da je fra Mate Zoričić dobro poznao radove iz bogate (pa i starije) franjevačke produkcije. Također, njegova djela potvrđuju da je uz zavidno teorijsko znanje i osviještenost o vremenu i prostoru u kojem je živio i na kojem je radio imao izrazitu sklonost za pisanje. I u ovome radu analizirana Zoričićeva djela govore u prilog tome.

²¹ »Čak i u 18. i 19. stoljeću, kad jezični priručnici (gramatike) propisuju pravilo po kojemu se pripadanje subjektu bez obzira na njegovo lice izriče povratno-posvojnomo zamjenicom (Brlić, Babukić), praksa to ne prihvaća...« (Hudeček, 2006: 201). Dakako, u povijesti su hrvatskoga jezika postojali i drugi načini izricanja pripadanja zamjenica (npr. genitivom ličnih zamjenica).

Aritmetika i *Uprave* tematski su potpuno različita djela, no u oba im je već u naslovu naznačeno da su napisana za svakodnevnu uporabu, odnosno na korist trgovca i vladahoca kucgnega istoga naroda, i *Ispovidnika*, koji je po franjevačkom nauku bio blisko povezan sa sredinom u kojoj je propovijedao. Važno je naglasiti da je *Aritmetika* imala funkciju i školskoga udžbenika, a pisana je po uzoru na talijanske matematičke priručnike pa njezin jezik pretpostavlja višu razinu te moguć utjecaj talijanskoga (latinskoga) jezika.

Sintaktičke značajke književnoga jezika franjevacca 18. st., koje smo analizirali u spomenutim Zoričićevim djelima, govore o autoru koji piše »živim« književnom jezikom, u kojemu se uz stoljetne temelje Matije Divkovića i Ivana Bandulavića jasno čitaju jezične odlike srednjodalmatinskih idioma njegovih suvremenika. Tako je potvrđen izostanak participskih konstrukcija, koje vezujemo uz prijevodne (vjerske) tekstove s latinskoga i nisu dio štokavskih (dalmatinskih) govora. Također, izostaju i obilježja starije, »knjiške« sintakse franjevačkih djela (npr. konstrukcija *po usta*, uporaba genitiva ličnih zamjenica za izricanje pripadanja ili uporaba jednine srednjega roda zamjenica i pridjeva mjesto množine).

Potvrđene su sintaktičke značajke dio franjevačke pisane tradicije, ali i obilježje onodobne dalmatinske književnosti, što samo svjedoči o Zoričićevoj (na koncu i uopće franjevačkoj) težnji da mu djela budu prvenstveno narodu *na korist*.

Mogućee strane konstrukcije, a koje nisu već dijelom franjevačkoga diskursa, u ovome radu nismo analizirali, no i letimičan pogled na navedena djela govori o jednostavnom, »narodnom« jeziku, jeziku koji odražava i čovjeka koji je njime pisao – fra Matu Zoričića.

Izvori

Zoričić, Mate (1766), *Aritmetika*, Ancona (pretisak: Gradska knjižnica »Juraj Šišgo-rić«, Šibenik, 1995).

Zoričić, Mate (1781), *Uprava mnoggo korisna ispovidnika. Sastavgliena na svitlost data po f. Mati Zoricichiu, stioczu boggoslovczu, reda male bratje*, Mleci.

Literatura

Barić, Eugenija, Hudeček, Lana, Koharović, Nebojša, Lončarić, Mijo, Lukenda, Marko, Mamić, Mile, Mihaljević, Milica, Šarić, Ljiljana, Švačko, Vanja, Vukojević, Luka, Zečević, Vesna, Žagar, Mateo (1999), *Hrvatski jezični savjetnik*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje – Pergamena – Školske novine, Zagreb.

Brkan, Jure (1984), »Školovanje svećeničko-redovničkih kandidata Provincije presvetog Otkupitelja u XVIII. stoljeću«, *Kačić*, Split, br. 16., 7–58.

- Brozović, Dalibor (1978), »Hrvatski jezik, njegovo mjesto unutar južnoslavenskih i drugih slavenskih jezika, njegove povijesne mijene kao jezika hrvatske književnosti«, *Hrvatska književnost u europskom kontekstu*, Liber, Zagreb, 9–83.
- Ćaleta, Mijo (1984), »Zoričićeva aritmetika«, *Kačić*, Split, br. 16., 83–98.
- Dadić, Žarko (1958), »Šilobodova i Zoričićeva aritmetika«, *Glasnik matematičko-fizički i astronomski*, XIII/4, Zagreb, str. 281–286.
- Dadić, Žarko (1982), *Povijest egzaktnih znanosti u Hrvata*, Liber, Zagreb.
- Dadić, Žarko (1995), »Aritmetika Mate Zoričića«, predgovor u: Mate Zoričić: *Aritmetika*, Gradska knjižnica »Juraj Šižgorić«, Šibenik.
- Despot, Loretana (2005), *Jezik slavonskih franjevaca do preporoda*, Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku, Osijek.
- Fuček, Ivan (2004), »Teologija i teolozi u Hrvatskoj u 18. stoljeću«, *Obnovljeni život*, god. 59/3, Zagreb, 355–373.
- Gabrić-Bagarić, Darija (2002), »'Babuša' i franjevačka književnojezična baština«, *Zbornik o Tomi Babiću* (Zbornik radova sa znanstvenoga skupa), Šibenik – Zagreb, 65–80.
- Gabrić-Bagarić, Darija (2003), »Jezik u gramatikama južnih slavenskih prostora 17. i 18. stoljeća«, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, knj. 29, Zagreb, 65–86.
- Gabrić-Bagarić, Darija (2007), »Književnojezična norma franjevačkih pisaca 18. st. – sastavnica jezičnostandardizacijskih procesa«, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, knj. 33, Zagreb, 133–145.
- Gabrić-Bagarić, Darija (2010), »Četiri ishodišta hrvatskoga standardnoga jezika«, *Fluminensia*, god. 22/1, 149–162.
- Hudeček, Lana (2003), »Dopune glagolima govorenja, mišljenja i srodnih značenja u hrvatskome književnom jeziku od 17. do polovice 19. stoljeća – strani sintaktički utjecaji«, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, knj. 29, Zagreb, 103–129.
- Hudeček, Lana (2006), *Izricanje posvojnosti u hrvatskome jeziku do polovice 19. stoljeća*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb.
- Jembrih, Alojz (2002), »Filološki pogled na jezik fra Tome Babića«, *Zbornik o Tomi Babiću* (Zbornik radova sa znanstvenoga skupa), Šibenik – Zagreb, 17–54.
- Kapitanović, Vicko (1994), »Franjevci među hrvatskim narodom i njihovo prosvjetiteljsko djelovanje«, *Uloga Katoličke crkve u razvoju hrvatskog školstva* (zbornik radova), Zagreb, 49–66.
- Katičić, Radoslav (2002), *Sintaksa hrvatskoga književnoga jezika*, Globus – HAZU, Zagreb, 3., poboljšano izdanje.
- Kuna, Herta (1972), »O jeziku bosanske franjevačke književnosti«, *Pregled*, LXII, Sarajevo, 539–547.

- Kuna, Herta (1989), »Bosansko-hercegovačka franjevačka koine XVII i XVIII v. i njena dijalekatska baza«, *Filologija*, knj. 17, Zagreb, 69–79.
- Maretić, Tomo (1910), »Jezik slavonskih pisaca«, *Rad JAZU*, knj. 180, Zagreb, 146–233.
- Maretić, Tomo (1915/1916), »Jezik dalmatinskih pisaca 18. vijeka«, *Rad JAZU*, Zagreb, knj. 209: 1–92; knj. 211: 73–240.
- Moguš, Milan (1991), »Povijesni pregled hrvatskoga književnog jezika«, u: Babić, Stjepan, Brozović, Dalibor, Moguš, Milan, Pavešić, Slavko, Škarić, Ivo, Težak, Stjepko, *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika (nacrti za gramatiku)*, Globus – JAZU, Zagreb, 15–60.
- Oczkova, Barbara (2010), *Hrvati i njihov jezik. Iz povijesti kodificiranja književnojezične norme*, Školska knjiga, Zagreb.
- Pranjković, Ivo (2000), *Hrvatski jezik i franjevci Bosne Srebrene*, Matica hrvatska, Zagreb.
- Pranjković, Ivo (2008), *Franjevačko spisateljstvo na hrvatskom jeziku*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb.
- Ptičar, Adela (2004), »Prvi hrvatski računski priručnici«, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, knj. 30, Zagreb, 173–179.
- Rešetar, Milan (1898), »Primorski lekcionari XV. vijeka«, *Rad JAZU*, knj. 136., Zagreb, 97–199.
- Tafra, Branka (1999), »Kašićevi tragovi u hrvatskoj gramatici«, *Jezik*, god. 47/2, 43–52.
- Tafra, Branka (2010), »Sedamnaesto stoljeće – predstandardizacijsko ili standardizacijsko razdoblje hrvatskoga jezika«, *Zbornik o Rafaelu Levakoviću*, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 85–101.
- Tafra, Branka, Košutar, Petra (2011), »Novoštokavska obilježja hrvatskoga književnoga jezika u 17. stoljeću«, *Zbornik o Ivanu Ančiću*, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 251–266.
- Vince, Zlatko (1990), *Putovima hrvatskoga književnoga jezika*, Matica hrvatska, Zagreb, 2., dopunjeno izdanje.
- Vrtić, Ivana (2009), Sintaktičke funkcije participa u Katančićevu prijevodu Svetoga pisma, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, knj. 35, 365–382.

Mrežne stranice

[\(http://www.treccani.it/enciclopedia/giuseppe-maria-da-cento_\(Dizionario-Biografico\)\)](http://www.treccani.it/enciclopedia/giuseppe-maria-da-cento_(Dizionario-Biografico)) (kolovoz 2011). http://books.google.com/books?id=Ds82AAAAMAAJ&printsec=frontcover&hl=hr&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false. (ožujak 2011).

MATE ZORIČIĆ – FRANJEVAČKI PISAC 18. STOLJEĆA

Sažetak

Fra Mate Zoričić autor je aritmetičkoga priručnika *Aritmetika u slavni jezik illiricki, sastavljena i na svitlost dana za korist targovca i vladahoca kuchgnega istoga naroda* (Ancona, 1766.), kojim ulazi u krug brojnih franjevac koji su uz svoja teološka djela dali snažan pečat razvoju hrvatske znanosti i kulture.

Dosadašnja su jezikoslovna istraživanja pisane baštine dalmatinskih franjevac 18. st. potvrdila njihovo pripadanje franjevačkoj koine, kojoj začetke valja tražiti u jeziku bosanskih franjevac ranoga 17. st., a koja je u mnogome odredila razvoj hrvatskoga jezika.

U ovome su radu sintaksa *Aritmetike* i *Uprave mnogo korisna ispovidnika* (Mleci, 1781.) stavljane u kontekst jezika dalmatinskih franjevac 18. st. Analiza pokazuje da je Zoričić nasljedovao one sintaktičke značajke koje su potvrđene i u onodobnih dalmatinskih pisaca, a »knjiške« konstrukcije ne rabi. Ovakav je zaključak u skladu sa Zoričićevom težnjom da od njegovih djela korist ima prvenstveno narod, kojemu je do kraja života predano služio.

Ključne riječi: Mate Zoričić, franjevci, 18. st., franjevačka koine, hrvatski jezik

MATE ZORIČIĆ – FRANCISCAN AUTHOR OF THE 18TH CENTURY*Summary*

Fra Mate Zoričić is the author of the arithmetic book *Aritmetika u slavni jezik illiricki, sastavljena i na svitlost dana za korist targovca i vladahoca kuchgnega istoga naroda* (Ancona, 1766), thus contributing, like many other Franciscans, to the development of Croatian science and culture in addition to producing theological works.

Linguistic research into the written heritage of Dalmatian Franciscans of the 18th century has confirmed that their writings belong to the Franciscan koine, which stems from the language of the Bosnian Franciscans of the early 17th century and which has in large part determined the development of the Croatian language.

In this paper the syntax of *Aritmetika* and *Uprave mnogo korisna ispovidnika* (Venice, 1781) is placed in the context of the language of Dalmatian Franciscans of the 18th century. An analysis shows that Zoričić inherited the features of syntax found in Dalmatian authors of the time, while he does not use »bookish« structures. This conclusion indicates that Zoričić wanted his works to be accessible to a wider public; the people to whose service he had devoted his entire life.

Key words: Mate Zoričić, Franciscans, 18th century, Franciscan koine, Croatian language

Mislav Kovačić

FRANJEVAŠTVO I MATEMATIKA – PRILOG DJELU FRA MATE ZORIČIĆA¹

Izvorni znanstveni članak
UDK 511.1 (497.5)(091)

Uvodno razgraničenje

Odnos prirodnih znanosti i religije, a onda i njezine teologije, često je i rado raspravljana tema. U opisivanju i ocjenjivanju njegova povijesnoga razvoja pritom se redovito ističe razdoblje uzajamne isključivosti i netrpeljivosti, koje se – okvirno govoreći – začelo u doba prosvjetiteljstva, s vrhuncem koncem 19. stoljeća, zapravo sve do rasapa determinističke slike svijeta. No to je tek vrlo površan i zapravo samo djelomično točan sud koji ne možemo – bez zadržke – nazvati čak ni kronologijom događanja. Manje ih je koji su tomu nesretnomu, ali zato za korist i samoizgradnju kudikamo plodonosnijemu dobu pristupali dubinski, a istodobno bez one perspektive koja pošto-poto hoće dokazati da ima pravo. Bilo bi vrlo zanimljivo izraditi studiju u kojoj bi se ovi događaji proučili – pod psihologijskim aspektom – kroz portrete onih koji su u njima aktivno sudjelovali. Rezultati bi zasigurno bili obogaćujući, jer bismo povijest ideja prikazali ne apstraktno (i zato ponešto sterilno), nego upravo kao povijest konkretnih osoba i njihovih sudbina. Mi se ovdje, dabome, ne možemo time baviti.

Naočigled popularnosti i vječite intrigantnosti rasprave o religiji i prirodnim znanostima, tek će gdjetko primijetiti njezinu moguću zamornost, pa čak i određenu bezizlaznost. U njoj se, naime, gotovo beziznimno smjera metafizici; samo traganje za odgovorom postaje pak neke vrste natjecanjem u posjedovanju istine. Pitanje tko ima pravo – znanost ili religija – u stvari je, nalikujući na drevnu dvojbu o prvenstvu kokoši, odnosno jajeta, nerješivo: da bismo ga uopće mogli kvalificirati *teorijski rješivim* trebala bi (među ostalim, jer problem je puno dublji) moći postojati neka zajednička metodologija, a ona je – čak i uz pretpostavku da se religija iscrpljuje u teo-

¹ Ovaj je rad, kao skroman prilog, posvećen spomenu na velikoga matematičara, akademika Vladimira Devidéa (1925–2010) s kojim je autora vezivalo gotovo dvodesetljetno neposredno i obogaćujuće poznanstvo.

logiji – neostvariva. Određeni pomaci pokazuju se, doduše, razvojem interdisciplinarnih znanosti – odgovor je to na skučenost i nedostatnost visoko diferenciranih područja znanja – ali ni u njima ne treba tražiti panaceju.

Problematici je, međutim, moguće pristupiti i na drugačiji način. Pokušajmo na trenutak odmaknuti se od eksplicitne fiksacije na metafizičko pitanje te usmjeriti svoju pozornost prema ponešto disperziranom rubu gdje se možemo pozabaviti operativnom sferom, to jest nastojanjem oko praktične usporedbe. Taj je pristup daleko sretniji. Sfera je prakse, naime, uvijek odraz konkretnoga stanja: njegov opis, analiza, dijagnoza, a katkada i nacrt terapije. Bavljenje praktičnim pitanjima zato je doticanje života, a to je preduvjet i temelj svake teorije koja hoće biti vjerodostojnom. Praksa nam pomaže da obje uključene strane sagledamo u njihovoj živosti i životnosti, onkraj izmrcvarenosti i zamorenosti jalovim naporima za rješavanjem nerješivoga. Uvaživši (i imajući stalno na umu) da imamo posla s korjenito različitim metodologijama, možemo krenuti od onoga što je zajedničko objema stranama – od antropološkoga supstrata; u njemu i prirodne znanosti i religija, jer ih na to sile isti uvjeti, zapravo slično funkcioniraju. Krećući se prema pravilima, možda na kraju možemo doprijeti i do ruba metafizike, ali sada bez mučne aporije.

No načelo prakse, kojim smo se dali povesti i koje je tako postalo formalnim objektom, traži od nas još nešto: predmetno i terminološko suženje. Nazivi *prirodne znanosti* i *religija* danas su – više no ikada – nejasna opsega i, kao takvi, za propitivanje uzajamna odnosa preopćeniti. Što se zapravo dovodi u odnos? Ne samo da je rezultat neodređen nego i neodrediv, jer neodredivi su i sami parametri. Ne možemo dokraja odrediti *terminus ad quem*, jer nismo načistu ni s *termini a quibus*. Čini se uputnim ograničiti se zato na dva segmenta, (relativno) uža područja na koja je onda moguće primijeniti formalni objekt prakse te o njima nešto suvislo i reći. Ovdje smo se opredijelili za *matematiku* i *franjevaštvo*. Tomu je više razloga. Kao prvo, koliko god franjevaštvo bilo iscrpno obrađivano, njegovo dovodenje u odnos s matematikom vrlo je slabo doticana i zato dobrodošla tema. Već iz povijesne perspektive osjeća se, međutim, da bavljenje njome dolazi neuobičajeno kasno. Dug je niz onih koji su kroz povijest u sebi objedinili franjevaštvo i matematiku, koji su – ne bivajući zato manje manjom braćom – u svoj život ugradili poznavanje matematičkih disciplina.² Među njima su oni koji su se istaknuli kao vrsni poznavatelji matematičkih disciplina – fra Roger Bacon, fra William Ockham, fra Luca Pacioli, ali i nebrojeni tihi oni pregaoci koji su – posvetivši se više didaktici no teoriji – ostavili trag upravo kao učitelji matematike. Među potonjima mjesto zauzima i fra Mate Zoričić.

² Ta bi se rečenica – poigrajmo se malo njezinom strukturom – mogla i ovako, funkcionalno, izreći, a da ne bude manje točnom: »koji su – ne bivajući zato manje manjom braćom – svoj život ugradili u poznavanje matematičkih disciplina«.

Opravdanje ove teme, međutim, ne smije se zaustaviti samo na pukoj činjenici postojanja franjevacu matematičara i njihovu nabranjanju. Nije bez razloga pitanje: odakle to da su dvojica doista iznimnih malobraćana, Ockham i Bacon, i to praktički u samim počecima Reda, tako zdušno prigrlila matematiku? Veza teško može biti slučajna. Ili, da zabrzamo, predmnijevati nam je određenu nutarnju (antropološku) bliskost franjevaštva, koje – ako ikada – a onda zasigurno sredinom 13. stoljeća nije bilo sadržajno prazan termin, *flatus vocis*, zbilja otuđena od ideje njezina utemeljitelja – usprkos mnogim i žestokim unutarrednim rasprama – i matematike, bliskost koju je kao očaranost apstraktnim veličinama i odnosima među njima mogao (dobro) doživjeti onaj komu su očaranost i oduševljenje bili već od ranije poznati, do te mjere da su postali pokretačka snaga njegova (novoga) identiteta.

Prema utemeljenju perspektive

Posljednji je argument – nikako apsolutan, ali vrlo važan – u prilog bavljenju našom temom činjenica da su i franjevaštvo i matematika u samoj srži njima pretpostavljenih, »krovnih« zbilja (ovdje se misli na pojmovnu razredu), ali istodobno i njihova bit i duša. Kao što nema nijedne prirodne znanosti koja bi opstojala i mogla razvijati se bez matematike, tako ne možemo ni u jednom segmentu zamisliti kršćanstvo – pa, ako hoćemo, možemo to proširiti i na religiju općenito – koje ne bi bar donekle uključivalo franjevačku dimenziju. No dok je, u slučaju matematike, ta tvrdnja prilično očevidna i ne zahtijeva veći logički napor, teže je argumentirati određenost i oživljenost kršćanstva franjevaštvom, a da se pritom ne upadne u nekritičko prosuđivanje. Dakako, najprije je potrebno odgovoriti što je to franjevaštvo. A ono je definirano tek posredno. Pogledamo li – već se suvereno služimo zadanim formalnim objektom – temeljni franjevački dokument – Pravilo, u najdoslovnijem smislu franjevačka *carta d'identità*, na samom početku nazivamo riječi: »Pravilo i život Manje braće jest ovo: opsluživati sveto evanđelje Gospodina našega Isusa Krista« (PPr 1, 1). Naoko, ništa neobična: čak, franjevaštvo se doima pomalo bezobličnim, bez neke posebnosti koja bi ga isticala u kršćanskom organizmu; življenje je evanđelja uopće preduvjet kršćanstva, a nikakva posebna karizma. Ali onda dolaze riječi: »živeći u poslušnosti, bez vlasništva i u čistoći« (PPr 1, 2). Upravo one – ne po sebi, nego po uronjenosti u vrijeme i kulturu, dakle, u kontekstualiziranosti ozbiljene³ – oblikuju franjevačku posebnost. Evanđelje jest trajna novost, a

³ »Kad se govori o Franji i njegovom programu života, redovito se naglašava da se on od drugih razlikuje načinom prihvaćanja evanđeoske riječi. Franjo tu riječ doslovno shvaća i odmah primjenjuje u život. To se zove 'evanđeoska radikalnost' svetoga Franje« (Rotzetter – Matura 1997: 180–181). Eshatološka perspektiva novosti evanđelja za Franju osobito dolazi do izražaja u Esser 1963: 25–33.

njegovo korjenito življenje svagda revolucionarno. Ali Franjina je zasluga da je novost evanđelja *predstavljena kao korjenita novost*;⁴ u tom je smislu svako novo otkrivanje novosti evanđelja, njegovo kontekstualiziranje i implementiranje u život intrinzično franjevačka stvarnost, makar i implicitno. Definirajući franjevaštvo ovako posredno, iz prakse, u biti se približavamo mističnom poimanju spoznaje – teoriji koja je većma kontemplacija no diskurzivnost.

No, istaknuvši neospornu služnost franjevaštva i matematike, valja nam sagledati problem i iz drugoga kuta te kazati da njihov razvoj nije tekao isključivo u perspektivi funkcionalnosti u široj cjelini. Kao što su matematiku, osim praktičnih potreba primjene, motivirale i oblikovale i njezine vlastite težnje i traženja (usp. Devidé 1991: 218), isto možemo – a i moramo – ustvrditi i za franjevaštvo. Novi oblik bratstva, poslušnost, siromaštvo i čistoća kao karizma, pokretljivost–poslanje u svijet, mirotvorstvo, služenje u krilu Crkve – danas znane kao franjevačke vrednote – posljedak su, nipošto spočetka vidljiv, Franjinih osobnih traženja i želje da osmisli svoj vlastiti život, zgusnutih u pitanju: »Gospodine, što želiš da učinim?« (2 Čel 2, 6) i molitvi: »Svevišnji, dični Bože, rasvijetli tmine moga srca. Daj mi ispravnu vjeru, čvrstu nadu, savršenu ljubav, osjet i spoznanje⁵, da vršim tvoju svetu i istinitu zapovijed« (MpKr). Još nema govora ni o osnivanju bratstva, nekmoli reda; dapače, čini se vjerojatnim da do tako nečega neće nikada doći (zorno to vidimo na primjeru Franjinih prvih, strogo kontemplativnih težnji koje će se, čak i pošto red udari drugačijim putem, zadržati i institucionalizirati u legitiman oblik života – usp. PrEr). Na taj je način poželjno promatrati i druge konkretne izričaje nutarnjega rasta franjevaštva i matematike. Upravo su u matematici pojedine discipline razvijane bez ikakve nade za praktičnom primjenom, a ipak se – neočekivano – dogodilo posve suprotno: postale su nezaobilaznim sredstvom razvoja drugih znanstvenih disciplina – npr. teorija grupa za kvantnu mehaniku (usp. Devidé 1991: 219).

Naposljetku, i za franjevaštvo i za matematiku vrijedi – i stalno se iznova pokazuje oprobanim – zakon interakcije: pojedine matematičke inovacije (npr. teoriju informacija) dugujemo upravo nematematičarima (usp. Devidé 1991: 219), kao što su i određena nadahnuća za franjevaštvo potekla izvan

⁴ Usp. izraz »novi evanđelist« kojim Toma Čelanski kvalificira svetoga Franju (usp. 1 Čel 89).

⁵ Izvorni termin *cognitio* (uz varijaciju *cognoscomentum* – usp. Esser 1995: 452) svakako prelazi okvire racionalne spoznaje: uključuje on i čovjekovu želju i »tek« za Bogom (*appetitus*), upoznavanje, ispovijedanje pa i sjedinjenje. Usp. Du Cange 1883: (II) 393–394. Na području smo, usuđujemo se tvrditi, kontemplativne spoznaje.

franjevačkih zajednica, kadikad i izvan kršćanstva.⁶ Učinak je to umijeća nadilaženja pojedinačnoga, onoga što dijeli, i upravljanja pogleda prema cjelini stvarnosti. I, doista, znamo da su ponajbolji matematičari, a tako i franjevci, bili ljudi širokih obzora.

Franjevačko matematičkoga, matematičko franjevačkoga

Odgovor na pitanje ima li u franjevaštvu matematičkoga, a u matematici franjevačkoga i, ako ima, u kojoj mjeri, nije lak, napose ako želimo biti poštteni i ne svaštariti uime pošto-potnoga opravdanja argumenta. Nositi nam se, naime, s dvama problemima. Prvi smo već dotaknuli: riječ je o nemogućnosti da termine *matematika* i *franjevaštvo* zadovoljavajuće definiramo, to jest tako da nitko od matematičara, teorijskih i primijenjenih, odnosno franjevaca (»eksperimentalaca«) i proučavatelja franjevaštva (»teoretičara«) ne bi imao ozbiljnijega prigovora. To je normalno, jer su oba pojma transcendirajuća, pa zato i neuhvatljiva u definiciju. Ali, ta nas njihova nedefinirljivost ne sprečava da o njima govorimo, jer je za potrebe ove usporedbe dovoljno intuitivno »osjećati« što su to matematika i franjevaštvo, iako to svoje osjećanje ne možemo precizno formulirati (usp. Russell 1917: 75). Drugi je problem klasičan metodološki: niti je ono što se ovdje dovodi u suodnos iscrpljivo, niti je odabrani pristup jedini mogući. Štoviše, ova je obrada proizvoljna i stoga subjektivna, a naravno i ograničena prostorom. Navest ćemo, prema tome, tek neke elemente koji – po našem sudu – zbog određenih sličnosti na antropološkoj razini zaslužuju biti uspoređeni.

Čar – očaranost

I matematici i franjevaštvu zajednička je početna/temeljna očaranost koja prerasta u poticaj na bavljenje očaravajućim. Opravdano će, međutim, odmah prigovoriti onaj tko tvrdi da je očaranost/oduševljenje univerzalna nasušnost svake ljudske aktivnosti koja teži postati izgrađujućom za čovjeka, čovječnijom za njegov društveni život i služnom za cjeloviti napredak ljudskoga roda (u smislu Koncilske konstitucije *Gaudium et spes* 53) i po tom se razlikovati od bilo kojega, čisto djelatnoga (i pretpostavljivoga) *actus hominis*. Ali je upravo zbog toga očaranost utoliko više potrebna u onim područjima ljudskoga duha koja se čine manje po sebi razumljivima, manje neposredno »korisnima« te stoga i društveno manje »prihvatljivima«.

⁶Tako se, primjerice, Franjinu poticanju prigibanja k zemlji na spomen Isusova imena (usp. PBr 4), ili razglašavanja Božje dobrote u svaki sat i na zvuk zvona (usp. 1 PKu 8, PUN 7–8), razabire uzor u muslimanskom ophodanju prema Alahovu imenu i praksi pozivanja s minaretâ, u određene časove dana, na poklonstvo Jedinomu.

Postavlja se pitanje: o kakvoj je očaranosti riječ? Očito ne može biti na djelu obična zanesenost, psihološka pojava koju karakterizira intenzivnost, fiksacija, inkontrolabilnost i kratkotrajnost. Nadalje, ne govorimo o slučajevima patologije opsesivno-kompulzivnih poremećaja (iako ih, možda, u manjoj mjeri ima svaki čovjek te nije uvijek moguće precizno lučiti gdje prestaje jedno, a počinje drugo).

Moglo bi biti da je entuzijazam o kojem se govori ono što se, doduše u nešto drugačijem kontekstu, izriče sintagmom *mysterium fascinans*: »Das Mysterium ist [...] das Sinnberückende, Hinreißende, seltsam Entzückende, das oft genug zum Taumel und Rausch sich Steigernde«⁷ (Otto 1920: 39). Slično se, govoreći o iskustvu milosti (što nam ovdje ipak valja uopćiti), pitanjem izrazio i Rahner: »Haben wir uns schon einmal zu etwas entschieden, rein aus dem innersten Spruch [...] heraus, dort, wo man es niemand mehr sagen, niemand mehr klarmachen kann, wo man ganz einsam ist und weiß, daß man eine Entscheidung fällt, die niemand einem abnimmt, die man für immer und ewig zu verantworten hat?«⁸ (Rahner 1956: 105).

Iz navedenih se objašnjenja može naslutiti odakle entuzijazam (ne ide mo ipak u njegovu genezu) te zbog čega ga neki osjećaju upravo u kontekstu naših dviju zbilja, a drugi ne osjećaju. No važno je i dodatno razlikovanje. *Mysterium fascinans* (preuzet ćemo na trenutak sintagmu) dvostruk je: originalno, to je intrinzični čar koji je sâm u sebi neiscrpivo nadahnjujuć i vrijedan da se čovjek njime bavi; responditivno, on se ostvaruje kao oduševljenje, odnosno strastvenost. Mora se, naravno, dogoditi i sretno slaganje, da »objektivan« čar potakne očaranost.

Jedino se tada može razumjeti zašto je čovjek sklonjen odabrali siromaštvo umjesto egzistencijalne sigurnosti, poslušnost umjesto autonomije i čistoću umjesto redovita i normalna življenja vlastite spolnosti.⁹ Na isti

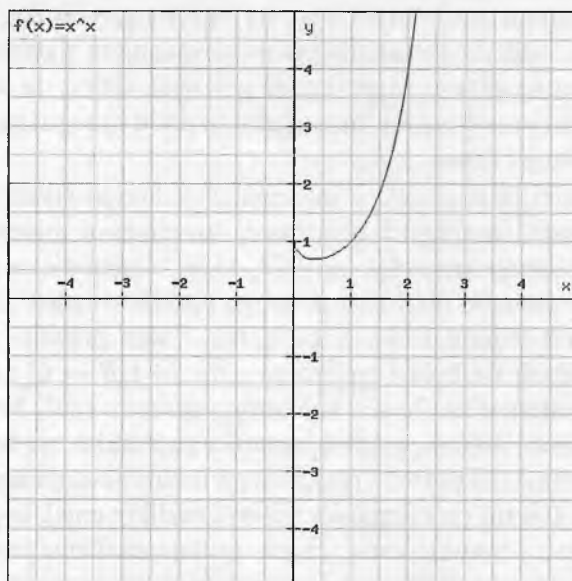
⁷ 'Otajstvo je [...] ono što očarava i zaokuplja smisao, ono što čudesno ushićuje te se često uzdiže do omamljenosti i opijenosti [...]'

⁸ 'Jesmo li se već kada odlučili za nešto i to iz čistoga i posve nutarnjega poticaja [...], ondje gdje se o tom ne možemo nikomu više reći, nikomu ništa više razjasniti, gdje je čovjek posve sam i znade da je donio odluku koju mu nitko ne može oduzeti i zbog koje je vječno odgovoran?'

⁹ U svjetlu današnje konkretne pojavnosti redovništva ta je tvrdnja – mislimo nadasve na siromaštvo – izuzetno dvojbena. Upućujemo, međutim, na trijezan sud (i stoga potreban podučni navod) o tom pitanju: »Ta 'originalnost' franjevačkog siromaštva danas je još samo uspomena. [...] Ne znači to da franjevački pokret pripada bogatima i moćnima. [...] Ali ne možemo ni tvrditi da dajemo posebno svjedočanstvo siromaštva u Crkvi i svijetu. Meni se čini da bi franjevci to morali priznati te samo s izvjesnim stidom govoriti o siromaštvu. [...] Kako se evanđeosko i Franjino siromaštvo može izraziti u društveno ekonomskim (!) uvjetima današnjega svijeta? U Franjinu shvaćanju siromaštva ima sigurno vidika koji su vremenski uvjetovani. Ni sama riječ 'siromašan' ne znači danas isto ono što je značila u 13. ili 19. stoljeću. Ne znači isto u zapadnim sistemima ili u Trećem svijetu. Sama ta či-

način, samo se u tom kontekstu može protumačiti zavodljivost, primjerice, funkcije $f(x) = x^x$ koja se za svaki $0 < x > 1$ ponaša krajnje neočekivano u odnosu na svaki drugi $x > 1$ (usp. graf 1) – zavodljivost koja je tolika da joj se čovjek matematičar posve predaje¹⁰ umjesto da (opravdano pretpostavljeno) razvijeno matematičko znanje upotrijebi za stjecanje profita.¹¹ Možemo navesti i riječi matematičara Emila Lampe: »Zanosni čar matematike što zaokuplja svakoga koji joj se posvetio, a može se usporediti s uzvišenim oduševljenjem pod naletom kojega pjesnik dovršava svoje djelo, uvijek je bio nerazumljiv promatraču sa strane i često je uzrokovao ismijavanje entuzijastičkog matematičara« (Devidé 2010: 46).

Graf 1. $f(x) = x^x$

njenica sili nas da se (!) stvaralačkom maštom, bez zakašnjele romantike, kušamo živjeti alternativu u odnosu na zasićeno i potrošačko društvo. Ne imati vlasništvo, živjeti od vlastitoga rada i ne gomilati kapitala, možda je danas lakše no nekoć. Ali dijeliti ono što imamo, velikodušno darivati u duhu Evanđelja, možda je danas teže, ali i još potrebnije. A da ne bi davanje i dijeljenje bilo neko šepirenje bogatih, trebali bismo sa siromasima živjeti, s njima dijeliti rad i život, i onda kad se nismo u stanju sasvim (!) prenijeti u njihov položaj« (Rotzetter – Matura 1997: 186–188).

¹⁰ Pod pretpostavkom da još postoje istinski matematički entuzijasti (smijemo li nazvati ih larpurlartistima?).

¹¹ Kao i u slučaju tvrdnje o franjevačkom siromaštvu, i ova zahtijeva napomenu. Događa se (danas sve češće, jer su, među ostalim, minula vremena kad su stvaratelji živjeli od mecena i renta, a i umreženost – opća i tehnička – društvenih sustava teži onemogućiti iskakanja pojedinaca iz njih) da to dvoje – strastvenost i pragmatičnost – koincidiraju. U razmjere unutar toga odnosa ovdje se neće ulaziti.

Uloga riječi

Posebna lingvistička, semiotička, pragmatička i ina pitanja ovdje moramo ostaviti po strani. Ne možemo ipak izbjeći problem riječi i njihova značenja koji i u matematici i u franjevaštu zauzimaju iznimno važno mjesto.

Značenje koje nije jasno definirano (ako već ne na općenitoj razini dogovorenih znakova, a ono barem između sugovornikâ shvaćenih u najširem smislu) načelno vodi nemogućnosti priopćavanja ideja i sporazumijevanja (ne uzimamo u obzir slučaj kada sugovornik, u lepezi mogućih značenja, »slučajno« pogađa ono koje adresant pretpostavlja). No čak i kad se sugovornici s obzirom na značenje međusobno »razumiju«, još je uvijek otvoren prostor jezičnim figurama. Rečenica: »Ti si moje jedino sunce!« glede značenja je neupitna (pretpostavljamo normalne sugovornike, bez težih patoloških stanja, odrasle sa zapadnjačkim shvaćanjem ljubavi), iako nitko normalan ne uzima zdravo za gotovo da je čovjek sunce, da se sunce može posjedovati te da uopće postoji mogućnost (a onda i mogućnost posjedovanja) više od jednoga sunca.

U matematici (a pogotovo u matematičkoj logici) stvari su drugačije. Nejednoznačnosti, izazivajući nejasnoće, suvremenoj matematici priječe formalno dokazivanje (usp. Lyons 1977: 139). Matematička gramatika ne trpi slobodniju uporabu oblika, ima stroga pravila sintakse, a stil, po sebi zbijen, zazire od redundancije. Naposljetku, i sâm pravopis propisuje pisanje matematičkih simbola s bjelinama – npr. $A \uparrow B \leftrightarrow C_u (A \cap B)^{12}$ – jer svaki simbol matematika shvaća kao strogo zasebnu riječ. Ne bi nas stoga smjela iznenađivati činjenica da matematika pojedinim svojim terminima/symbolima/riječima (za potrebe praktičnoga razumijevanja izjednačit ćemo te nazive, iako svjesni problematike njihova razlikovanja), kojima izražava iste pojmove kao i u »običnom« jeziku, pridaje značenje koje je redovito mnogo uže i zato mnogo preciznije (primjerice, *ili* naspram \forall odnosno \vee – već s obzirom na to je li u pitanju obična ili ekskluzivna disjunkcija). S druge strane, drugim će terminima matematika, misleći pod njima drugačije pojmove, pridružiti novo, specifično matematičko značenje. Još se, naravno, traži i »matematički duh« koji će preciznu terminologiju »prevesti« u pojmove, bez kojega smo prepušteni jalovim črkarijama.

Odnos franjevaštva prema riječima najbolje ćemo razumjeti istaknemo li paradigmatički odnos Franje Asiškoga prema riječi Božjoj. Njegov je ključ Krist kao utjelovljeni *Logos*, iz čega klija svekolik Franjin životni program. Njegov je cilj – savršeno nasljedovanje Krista – osobito vidljiv u ophođenju prema zapisanoj riječi Božjoj – Bibliji. Evanđelje je Franjo shvaćao i op-

¹² Iz algebre skupova.

služivao doslovno («E davvero egli osservò il Vangelo alla lettera»¹³ – LP 69; «osservare perfettamente e sempre il santo Vangelo»¹⁴ – 1 Čel 84), jer su riječi evanđelja – riječi Kristove, ili – još jače – Krist sâm. Franjo je načelno – nigdje nam to, istina, nije zapisano, ali se dade izvesti iz njegovih riječi – bio protiv srednjovjekovne egzegetske metode (tzv. »metoda četiriju smislova«), koja je započinjala doslovnim smislom svetopisamskoga teksta, a onda ga nadvisivala moralnim, alegorijskim i anagogijskim smislom. Pravilo, bit i sažetak evanđelja (usp. PPr 1, 1), on nalaže razumijevati – i živjeti – doslovno: »I svoj svojoj braći, klericima i laicima, strogo pod posluš zabranjujem da ni u pravilo ni u ove riječi ne umeću tumačenja govoreći: tako ih treba razumjeti; nego kao što je meni Gospodin dao da jednostavno i čisto govorim i napišem Pravilo i ove riječi, tako ih vi bez tumačenja razumijte i svetim djelovanjem opslužujte do svršetka« (OR 38–39; usp. 2 Čel 216; LM 14, 5; OS 1, 3).

Doslovno shvatiti evanđeoske riječi ne znači, međutim, robovati im. Budući da se vječna Riječ Božja utjelovila radi čovjeka, ona nije ostala i ne može ostati skučena u pisaće crnilo, nego se iznova utjelovljuje u svakoj riječi Pisma kako bi se bespridržajno darovala čovjeku. Takvo razumijevanje riječi nalaže pak otvorenost Duhu Božjemu koji je jedini kadar oživititi napisano (usp. OP 7), osposobljavajući čovjeka da se vjerom i poslušnošću posvema prepusti *sacramentum audibile* (usp. Esser 1964: 61).

Sposobnost neočekivana obrata

Čovjek po naravi teži za predvidljivošću. U situacijama koje su mu unaprijed poznate on reagira ustaljeno, na temelju iskustvene zalihe. Nove, nepoznate situacije uzdrstavaju mu tlo pod nogama, čine ga nesigurnim (doima se ispravnijim govoriti o strahu od oduzimanja poznatoga nego o strahu od nepoznatoga) i prepuštaju ga na (ne)milost instinktima.

Kad se Franjo, u godinama svoga traženja, pitao što mu je činiti, to jest koji oblik života odabrati, imao je pred očima tadanju »ponudu« posvećenoga života: monaštvo. Monasi su živjeli »predvidljivim« životom u najboljem smislu te riječi: dan i godina bili su strogo strukturirani i ritmizirani službom časova, odnosno liturgijskom godinom. Samostani i opatije imali su, osim toga, velike posjede koje je trebalo obrađivati,¹⁵ tako da je život određivala i kalendarska godina. Konačno, monaštvo je po sebi bio kon-

¹³ 'I on je doista doslovce opsluživao evanđelje [...]'

¹⁴ 'savršeno i uvijek opsluživati sveto evanđelje'

¹⁵ Ovdje ćemo zaobići pitanje koji su se redovnici doista bavili tjelesnim radom, a koji su na svojim imanjima zapošljavali radnike; spominjemo samo da je, među ostalim, to bio razlog mnogih reforma benediktinskoga reda, od klinijevske obnove nadalje.

templativan oblik života, kojemu je bila strana svaka pokretljivost (jedan od zavjeta bio je *stabilitas loci*).

Franjo se odlučuje za nov oblik redovničkoga života, dotada nečuven, kojemu su glavne izvanjske značajke siromaštvo te putništvo i pridošništvo (usp. OR 24). Nadahnuće životom trubadurâ i putujućih propovjednika, ali iznad svega evanđeljem, Franji omogućuje odabir egzistencijalne nesigurnosti koja se potpuno oslanja na božansku providnost (usp. 2 Čel 44) te stoga svaki novi dan, kao nepredvidljiv izazov, prihvaća darom Božjim. Inocentu III. takav je mentalitet, kanonski gledajući, bio neprihvatljiv; no Franjo mu se suprotstavlja logikom vjere te papa na koncu popušta (usp. 1 Čel 33).¹⁶

U logici vjere odjelotvorene ljubavlju nesigurnost postaje šansom čudesnih obrata u kojima se uvijek iznova očituje da Bog u svemu na dobro surađuje s onima koji su suobličeni slici Sina njegova (usp. Rim 8, 28–29): ono što se doimlje nemogućim, postaje u toj perspektivi samo po sebi razumljivim. Kao ilustraciju navodimo Franjin proboj kroz muslimanske čete i pohod sultanu Meleku-el-Kâmelu (1219), što nije samo objektivno nemoguća misija već i posvemašnja ludost. Ali, »ludo Božje mudrije je od ljudi« (1 Kor 1, 25) te jezik ljubavi pronalazi način da stigne do otvorenika ljubavi; sultan i Franjo susreću se i uspostavljaju obostrano poticajan dijalog pun uzajamna poštovanja.

Matematika, kao i svaka znanost, slijedi određenu logiku i metodologiju i u tom je smislu predvidljiva. Ono što se ne može uobličiti u hipotezu, ono što je u sebi toliko neodređeno da ne podliježe uopćavanju, predviđanju i zaključivanju ne može se znanstveno obrađivati (osim ako predmet znanosti nije upravo proučavanje slučajnoga). No ako dopustimo matematici da nas ponese njezina predvidljivost, stići ćemo do sfere nepredvidljivoga i iznenađujućega, koja lomi barijere zadanosti i izokreće uhodane perspektive.

Navest ćemo dva primjera. U matematičkom je smislu logična, konzistentna i dokaziva ideja četverodimenzionalnoga (također i višedimenzionalnoga) prostora i, prema tome, izgradnja primjerene geometrije. Ta četverodimenzionalnost u sebi krije nemala iznenađenja. Jer kao što trodimenzionalni prostor bez problema nadilazi potpuno nepremostiva ograničenja planimetrije, tako i hiperstereometrija »logično« (u četverodimenzionalnom smislu) rješava ono što je u euklidskom prostoru nemoguće. U praksi bi to značilo da se karike nekoga – recimo, čeličnoga – lanca mogu razdvojiti bez prethodnoga raskidanja jer se petlje, što ih karike tvore, u četverodimenzionalnom prostoru razvijaju u kružnice (usp. Devidé 1991: 74).

¹⁶ Ne smije se, međutim, Franjin oblik života promatrati kao posve arbitran, zanesenjački i strukturoloman, a u određenom smislu i libertinistički, što su mu pojedini nekritički tumači i simpatizeri kadri rado pripisivati.

Ili, uzmimo u razmatranje prazni skup. Po definiciji, to je »onaj *jedinstveni* skup kojemu *ni jedan* objekt nije njegov element« (Devidé 2010: 53). Objekt k , dakle, ma koji on bio, ne može biti elementom praznoga skupa (to znači da, čak i ako je $k = \emptyset$, ne vrijedi niti može vrijediti tvrdnja $\emptyset \in \emptyset$). Nadalje, moguće je pretpostaviti samo jedan prazni skup (usp. Devidé 1991: 117). Dva su skupa, naime, jednaka onda i samo onda ako je *svaki* x , element S_1 , istodobno i element S_2 . U skladu s tom tvrdnjom, između svih se praznih skupova može uspostaviti jednakost, odnosno, prazni je skup samo jedan. Ali to ni u kojem slučaju ne znači da prazni skup ne postoji. Dapače, postane li on polaznim skupom za tvorbu skupa svih podskupova, iznenadit će nas činjenica da, primjerice, taj partitivni skup u petom koraku ($P^5\emptyset$) sadrži čak 65 536 elemenata (usp. Devidé 2010: 54).

Sustavska otvorenost

Antropološkičnost franjevaštva i matematike – činjenica je da se njima bave *ljudi*¹⁷ – povlači za sobom i jednu sasvim realnu posljedicu: oboje je nesavršeno. Na to, dakako, možemo gledati u negativnom svjetlu: ni jednomu ne treba vjerovati. Prisjetimo se siromaštva kako ga je shvaćao Franjo i njegovih kasnijih interpretacija, vezanih uz nesretne podjele Reda. Jednako tako, pomislimo na pitagorejski zamišljaj matematike, u kojem su se geometrijske forme svodile na brojevne odnose, a koji je nepovratno uzdrman pravim šokom, otkrićem da *svake dvije* dužine ne moraju biti sumjerljive (usp. Šikić 1995: 18–20): riječ je o dužinama čije duljine nisu prirodni (nego iracionalni) brojevi, što opažamo već na primjeru duljine dijagonale i duljine stranice kvadrata, pri čem je njihov odnos $\sqrt{2}$.

S druge strane, taj korjeniti pesimizam možemo i nadići. A prvi je korak pošteno i hrabro priznanje (velik je gubitak ne uočiti lingvističku, ali i teološku komplementarnu polisemiju latinske riječi *confessio* – ‘priznanje’ i ‘ispovijest’): franjevaštvo nije besprijekoran ni nedodirljiv model života u Crkvi. Tako je i s matematikom: ona nije apsolutno točna i nepogrešiva znanost o kojoj se više ne može i ne treba raspravljati, u čiji se ovaj ili onaj dokaz ne smije sumnjati. Istodobno nam je znati da postavljati pitanja o elementima, pa čak i cjelini, ne znači i samu cjelinu postaviti u pitanje. Štoviše, nesavršeno i pogrešivo vrijedno je utoliko što poziva na oslušivanje, dalj-

¹⁷ U tu se tvrdnju ovdje ne može dublje ulaziti. No bilo bi zanimljivo usporediti te dvije zbilje i vidjeti bi li se moglo reći da bi one postojale i da nije čovjeka. U jednu ruku, odnosi i veličine i dalje bi postojale, kao što bi i Bog bio gospodarom svega stvorenoga. Ipak, bi li to bilo dovoljno? Nije li čovjek onaj element koji umije prepoznati ljepotu odnosa i eleganciju zakonitosti, to jest onaj kojemu je postati dionikom božanskoga života (ne načimajući pritom pitanje legitimnosti apsolutne antropocentričnosti) i zato, u franjevačkom smislu, »glasnikom velikoga kralja« (usp. 1 Čel 16)?

nje traganje i uzajamnu upućenost. Ne znači to misliti jedno u kategorijama drugoga, iako je bilo pokušaja i u tom smjeru (čuvena je izjava engleskoga matematičara, sira Jamesa Hopwooda Jeansa: »From the intrinsic evidence of his creation, the Great Architect of the Universe now begins to appear as a pure mathematician«¹⁸ – Jeans 1931: 122). Nego, misli se na antropološku upućenost – jer riječ je o antropološkim zbiljama – i na njezina konkretna očitovanja: na otkrivanje vrijednosti pojedinačnih (malih) koraka na kojima se grade i matematički dokaz i franjevački život i koji tek pogledom unatrag omogućuju vidjeti cjelinu puta; na nesebičnu suradnju, jer ni matematika ni franjevaštvo nisu stvar pojedinca; na optimizam da će se ono, što se sada doima nerješivim i nepremostivim, u budućnosti, ali samo uz našu zauzetost danas, moći nadvladati.

Uz takvo shvaćanje, smijemo i na matematiku i na franjevaštvo primijeniti termin *ars*: oni postaju umijeće, ali i umjetnost – izviru iz ljepote i otvoreni su stvaralaštvu. Ljepota, pak, nije samo u krajnjem cilju, nego nadasve u hodu kojim se do cilja dolazi, a putova je onoliko koliko je i onih koji njima hode. U tom se smislu, nadovezujući se na definiciju matematike koju dugujemo velikomu Henriju Poincaréu (»La mathématique est l'art de donner le même nom à des choses différentes«¹⁹ – Poincaré 1908: 29) odvažujemo ustvrditi: priznamo li Franjinu nasljedovatelju (a to mislimo mnogo šire od strogo institucionalnoga oblika života) da je dionik te ljepote – ma u kako različitim konkretnim očitovanjima da je izražavao – mi mu moramo priznati da je i matematičar – i obrnuto.

Dodatak: Fra Mate Zoričić i *Aritmetika*

Iako životni vijek fra Mate Zoričića (1723–1783), napose pak razdoblje njegova djelovanja odgovara pojavi prosvjetiteljstva, njega (kao, uostalom i druge tihe pregoace i duhovno-kulturne zauzetnike na našem tlu) ne možemo kvalificirati kao prosvjetitelja u klasičnom, europskom smislu – drugim riječima, u smislu naznačenom Kantovim programatskim napisom *Was ist Aufklärung?*. Prostor Hrvatske proživljava svoje jedinstveno prosvjetiteljstvo, obilježeno nastojanjem oko obrazovanja puka (prosvjećivanje, prosvjeta): na narodnom se jeziku sastavljaju djela raznolike tematike. S obzirom na to, pak, da su onodobni obrazovatelji (prosvjetitelji) uglavnom bili klerici, njihovo nadahnuće za priklanjanjem obrazovanju dodatno treba proširiti teološkom motivacijom, koju možda najsazetije izriče parafraza poklika drevne liturgije: »Rasvijetlio te Krist, te i ti uzmogao svijetliti

¹⁸ »Veliki se Graditelj univerzuma iz nutarnje očevidnosti svojega stvorenja sada po malja kao čisti matematičar.»

¹⁹ »Matematika je umijeće davanja istoga imena različitim stvarima.»

drugima!« Prosvjetiteljstvo među Hrvatima, dakle – isključimo li pritom relativno usamljene prosvjetitelje na tragu Kanta, a zatim i enciklopedista, i prihvatimo li to kao tezu bez daljnjega, premda potrebnoga, dokazivanja – mora se, jer nas cjelokupni kontekst na to upozorava, tumačiti i u teološkim kategorijama.

Upravimo sada pogled, makar to činimo šturo i nepotpuno, na Zoričićevo djelo *Aritmetika u slavni jezik illirički saftavgliena ...*, i to na njegov predgovor, štivo po definiciji slobodnije, u kojem bismo možda mogli uočiti spoj matematike i autorove franjevačke pripadnosti. Osim znakovitoga pozdrava čitatelju, pozdrava punoga plemenitosti i poštovanja, u duhu Franjina viteškoga ophođenja s ljudima: »Vridni, Poštovani, i punni svakke Kripofsti Naroda Illiričkog Sctijoçe« (Zoričić 1776: 9), fra Mate nastavlja isticanjem jezične razumljivosti kao prve i neposredne koristi od ove knjige: »... moj mali trūd nahuka od Broja [...] buditi drag Zafctoje parvi u materin jezik nahuk na svitloft metnut od tollike korifti« (Zoričić 1776: 9).²⁰ Ovdje se – neizravno, doduše – izražava nastojanje da se po jeziku, tom važnom posredništvu, ostvari bliskost s malenima, a upravo je malenost temeljna franjevačka vrednota.

Nadalje, u predgovoru čitamo o svrsi ove knjige: aritmetika ne koristi samo filozofiji, teologiji, geometriji, astronomiji nego i tolikim primijenjenim djelatnostima: brodogradnji i pomorstvu, mjeriteljstvu, zidarstvu, tesarstvu, trgovini i upravljanju kućanstvom (usp. Zoričić 1776: 9–10). Zoričić, dakle, aritmetiku ovdje ne razmatra teorijski (usp. Dadić 1995: XIII), premda joj priznaje uzvišenu vrijednost (»Plato velliki Nahučitegl reka [je], daffe pò ovvom nahuku gliudi razlikuju od Xivina nerazloxiti« – Zoričić 1776: 10), nego u njezinoj funkcionalnosti – služnosti za život, kako bi se moglo mudro živjeti i upravljati povjerenim – počevši od vlastitoga doma.

Ali svrhovitost aritmetike ne prestaje poukom vičnosti za svakodnevicu (za »dobiti svoj Krù dò smarti« – Zoričić 1776: 11). Niti se čovjekov život iscrpljuje u kruhu niti je obzor aritmetike skučen u materijalno preživljavanje. Ona je – i tu je fra Matinu, tako franjevačkomu predgovoru kraj – nada sve *krepostonosna* zbilja: »naftoj dakle, i u gnemu [aritmetičkom nauku] napriduj, *proficere de virtute in virtutem*; i toh sve za mocchi lafcgne Bogu sluxiti, i gnegovu svetu vogliu ispuniti« (Zoričić 1776: 11). Aritmetika, čak i jednomu franjevcu, vodi sjedinjenju s Bogom (usp. MpKr), osnažuje raspoloživost za dobro, te oslobađa u čovjeku životnu silu i snagu zahvaljujući kojoj je uvijek iznova moguće dati se očarati onim što nas okružuje i strastveno uroniti u svijet čudesnih odnosa. Franjevački. Ili matematički.

²⁰ Usp. i Zoričić 1776: 10, gdje do izražaja dolazi njegovo osjećanje narodnoga jezika kao milosti i ponosa.

Kratice

Spisi svetoga Franje

- 1 PKu – Prvo pismo kustodima
- MpKr – Molitva pred križem
- OP – Opomene
- OR – Oporuka
- PBr – Pismo braći
- PPr – Potvrđeno pravilo
- PrEr – Pravilo za eremitski život
- PUN – Pismo upraviteljima naroda

Navodi Franjinih spisa uzeti su iz: *Spisi svetoga Franje i svete Klare Asižana* (1991). Symposion, Split (uz mjestimična neznatna odstupanja).

Životopisi svetoga Franje

- 1 Čel – Toma Čelanski: Prvi životopis Franje Asiškoga
- 2 Čel – Toma Čelanski: Drugi životopis Franje Asiškoga
- OS – Ogledalo savršenosti
- LM – Bonaventura: Legenda maior
- LP – Peruđinska legenda

Navodi iz biografija, s ustaljenom podjelom na brojeve, oslanjaju se na: *Fonti francescane* (2000). Edizioni Messaggero Padova, Padova.

Bibliografija

- Dadić, Žarko (1995), »'Aritmetika' Mate Zoričića«: Zoričić, Mate (1995), *Aritmetika* (reprint iz 1766), Gradska knjižnica »Juraj Šižgorić«, Šibenik, str. V–XXIII.
- Devidé, Vladimir (1991), *Matematička čitanka*, Školska knjiga, Zagreb.
- Devidé, Vladimir (2010), *Čudesna matematika. Pogled iznutra i izvana*, Hrvatsko matematičko društvo, Zagreb.
- Du Cange, Charles du Fresne (1883), *Glossarium mediae et infimae latinitatis*, sv. II, L. Favre, Niort.
- Esser, Kajetan (1963), *Thèmes spirituelles*, Éditions franciscaines, Pariz.
- Esser, Kajetan (1964), *La conversion du cœur*, Éditions franciscaines, Pariz.
- Esser, Kajetan (1995), *Gli scritti di san Francesco d'Assisi. Nuova edizione critica*, Edizioni Messaggero Padova, Padova.
- Jeans, James Hopwood (1931), *The mysterious universe*, Cambridge University Press, London.
- Lyons, John (1977), *Semantics*, Cambridge University Press, Cambridge.

- Otto, Rudolf (1920), *Das Heilige. Über das Irrationale in der Idee des Göttlichen und sein Verhältnis zum Rationalen*, Trewendt & Granier, Breslau.
- Poincaré, Henri (1908), *Science et méthode*, Flammarion, Pariz.
- Rahner, Karl (1956), »Über die Erfahrung der Gnade«, u: *Schriften zur Theologie*, sv. III, Benziger Verlag, Zürich – Einsiedeln – Köln.
- Rotzetter, Anton, Matura, Thadée (1997), *Živjeti evanđelje s Franjom Asiškim*, Brat Franjo, Zagreb.
- Russell, Bertrand (1917), *Mysticism and Logic and Other Essays*, George Allen & Unwin, London.
- Šikić, Zvonimir (1995), *Filozofija matematike*, Školska knjiga, Zagreb.
- Zoričić, Mate (1995), *Aritmetika* (reprint iz 1766), Gradska knjižnica »Juraj Šižgorić«, Šibenik.

FRANJEVAŠTVO I MATEMATIKA –
PRILOG DJELU FRA MATE ZORIČIĆA

Sažetak

Usmjeren razumijevanju veza naizgled nespojivih zbilja, rad propituje matematiku u odnosu na franjevaštvo i franjevaštvo u odnosu na matematiku, pokušavajući otkriti specifične doprinose jednoga u svjetlu drugoga. Razmišljanje se na kraju zaustavlja na Zoričićevu djelu *Aritmetika u slavni jezik illiricki sastavljena ...*

Ključne riječi: franjevaštvo, matematika, znanost, očaranost, značenje, sposobnost obrata, otvorenost, fra Mate Zoričić

FRANZISKANISMUS UND MATHEMATIK –
EIN BEITRAG ZUM LEBENSWERK VON BR. MATE ZORIČIĆ

Zusammenfassung

Auf das Verständnis der Beziehungen scheinbar unvereinbarer Realitäten gerichtet, befragt der Artikel den Franziskanismus in Bezug zur Mathematik und die Mathematik in Bezug zum Franziskanismus und versucht dabei, ihre spezifischen Beiträge zu entdecken. Das Ende ist den Überlegungen zum Werk Zoričićs *Aritmetika u slavni jezik illiricki sastavljena ...* gewidmet.

Schlüsselwörter: Franziskanismus, Mathematik, Wissenschaft, Faszination, Bedeutung, Wendeermögen, Offenheit, Br. Mate Zoričić

ARITMETIKA

U SLAVNI JEZIK ILLIRICKI

*Sastavljena, i na svitlost data, za
korist vrgovca, i vladabocza
kurcbgnega istoga naroda*

P O

F. MÀTI ZORICICHU

SCTIJOCZU BOGHOSLOUCZU

*Reda male Bratje od Obsluzegna S. O. Franca-
sca, Biskupata Sibenickoga, Daruue Prif-
vetog Odkupitelja u Dalmaciji.*

U JAKINU, MDCCLXVI.

P O' PETRU FERKI,
S' Dopustjenom Starišcina.

Naslovna stranica Aritmetike,
Ancona 1766.

MATE ZORIČIĆ ARITMETIKA

Naslovna stranica reprints Zoričićeve Aritmetike,
Gradska knjižnica Juraj Šižgorić, Šibenik 1995.

Marijana Borić

MATE ZORIČIĆ I PRVE HRVATSKE RAČUNICE

Izvorni znanstveni članak

UDK 371.671:511.1(497.5)(091)

Vrijeme u kojem je živio i djelovao franjevac Mate Zoričić iz Franjevačke provincije Presvetog Otkupitelja, obilježeno je nastojanjima za unaprjeđenje hrvatskih narodnih prava, ne samo političkom borbom, već i intenziviranjem hrvatskih kulturnih nastojanja.¹ Ta su nastojanja između ostalog bila obilježena značajnom misijom obrazovanja i prosvjećivanja hrvatskog puka. Pisanje djela na hrvatskom jeziku, sadržaja potrebna, korisna i dostupna puku, svakako je bilo važno za obrazovanje hrvatskog puka i potaknulo ukupno promicanje razine obrazovanja i kvalitete života. U tom smislu važan je doprinos ostvario franjevac Mate Zoričić, autor nekolicine tiskanih i rukopisnih djela na hrvatskom jeziku. Njegova djela variraju sadržajem, od povijesnih tekstova koje piše u najranijem razdoblju, te matematičkih i vjerskih, koji nastaju u njegovu zrelijem periodu. Među tim navedenim djelima svojim značenjem za hrvatsku kulturnu povijest posebno se ističu dva njegova aritmetička djela. Prvo aritmetičko djelo nastalo 1756. godine, ostalo je u rukopisu, a vjerojatno ga je Zoričić napisao za potrebe nastave koju je često obavljao. Budući da do sada nije poznato starije sačuvano djelo takva sadržaja na hrvatskom jeziku, to se Zoričićevo djelo može smatrati prvom hrvatskom rukopisnom aritmetikom.

Prvu aritmetiku Zoričić je dopunjavao i prepravljao tijekom godina, a u konačan ju je oblik doveo 1763. godine i tiskao u Anconi 1765. godine. Dotada su u Dalmaciji postojali samo priručnici i udžbenici na talijanskom jeziku. Također ni u sjevernoj Hrvatskoj nije bilo matematičkih djela na hrvatskom jeziku. Društvene promjene, socijalni razvoj zajednice, te različiti

¹ Mate Zoričić rođen je u Pakovu Selu blizu Šibenika oko 1721. godine. Školovao se u Šibeniku (studirao filozofiju i teologiju), te usavršavao u Veneciji. Autor je nekolicine djela na hrvatskom jeziku. Bavio se povijesnim, duhovnim i matematičkim temama. Predavao je u franjevačkoj gramatičkoj školi i obnašao različite funkcije unutar svog reda. Umro je 1783. godine u samostanu sv. Lovre u Šibeniku. Opširan životopis objavljen je u radu J. Udovičić, 1984: 99–125.

zahtjevi nadolazećeg vremena i novog načina življenja, rezultirali su potrebom za što potpunijom edukacijom iz matematike.

Da je postojala potreba za matematičkim udžbenicima na hrvatskom jeziku u cijeloj Hrvatskoj, svjedoči činjenica da je gotovo istovremeno, u međuvremenu između prve i druge Zoričićeve aritmetike, godine 1758. tiskana u Zagrebu, prva cjelovita knjiga s podukom iz matematike na hrvatskom jeziku *Arithmetika horvatzka* Mije Šiloboda Bolšića, tada župnika u Martinskoj Vesi, koji se pored ostalog bavio i pučkom nastavom. Zoričić je kao i Šilobod shvaćao da matematička pismenost može olakšati život i omogućiti osobni napredak, ali i napredak društva u cjelini. Zoričićeva je knjiga kao i Šilobodova nastala iz želje i svijesti pojedinca, koji radeći s pukom i susrećući se svakodnevno s njegovom nemogućnošću da u svojem neznanju na bolji način promišlja ili unaprjeđuje vlastiti život, odlučuje se samoinicijativno napisati matematički udžbenik.

Prvi matematički priručnici na hrvatskom jeziku

Da bi se pojasnio pravi značaj prvih matematičkih priručnika na hrvatskom jeziku i načinila distinkcija u odnosu na prve udžbenike iz matematike na hrvatskom jeziku, potrebno je detaljnije rasvijetliti okolnosti u kojima su nastajali. Pučko školstvo u hrvatskim zemljama pod Habsburškom Monarhijom nije ni u prvoj polovici 18. stoljeća bilo organizirano. Tada nije bio propisan nikakav obavezan nastavni program, već je reguliranje pučkog školstva bilo prepušteno općinskim vlastima koje nisu polagale veliku brigu na obrazovanje, pa je puk u velikoj mjeri ostajao nepismen. Često su učiteljsku službu obavljali crkveni redovi, koji su onda pored vjeronauka poučavali čitati i pisati, a samo ponekad i nešto elementarno računati. Do tog perioda nisu postojale nikakve računice ili matematički udžbenici na hrvatskom jeziku, koji bi poslužili poučavanju na tom nižem stupnju nastave. Istovremeno pod utjecajem suvremenih znanstvenih ideja koje dolaze iz zapadne Europe, mijenja se ukupno stil življenja, načini privređivanja i kod pojedinaca se javlja svijest o važnosti obrazovanja i prirodnih znanosti za opći napredak društva.

Prvi tiskani trag poduke iz računa nalazimo u knjižicama isusovca Jurja Muliha (1694–1754). Podučavao je u vjeronauku, čitanju, pisanju i početnom računanju na raznim hrvatskim područjima, u kajkavskim krajevima, štokavskim područjima Slavonije i u hrvatskim čakavskim krajevima Gradišća. Da bi što uspješnije prosvjećivao puk i za potrebe svoje nastave, štampao je knjižice na narodnom jeziku (kajkavskom, štokavskom, čakavskom). Prva je knjižica tiskana pod naslovom *Abeczevicza, Dragem Mladem obadvojega szpola lyudem hasznovita, i potrebna*. Pisana je kajkavskim

narječjem, a prvo izdanje joj nije sačuvano, dok je drugo tiskano u Zagrebu godine 1746.² Mulihova *Abeczevicza* sadržavala je nekoliko stranica poduke o pisanju i čitanju slova, zatim opširnu vjersku poduku i na kraju svega devet stranica računa.³ Na tim stranicama nalazi se poduka o pisanju brojeva i nešto malo računa, zbrajanje i oduzimanje, te tablica množenja. To je prvi sačuvani tekst na hrvatskom jeziku s poukom iz matematike, dragocjen i zato jer svjedoči o razini pučke nastave iz računa krajem prve polovice 18. stoljeća u sjevernim krajevima Hrvatske. Prilog iz računa Mulih započinje nazivima cijelih pozitivnih brojeva, a u dva stupca izlaže arapski ili dijački te rimski način pisanja brojeva. Objašnjava pozicijski sustav prvo kod arapskog zapisa, a zatim kod rimskog načina bilježenja. Poduku iz računa nastavlja množenjem, navodi pojedinačno sva množenja do deset, a zatim daje tablicu množenja brojeva od jedan do dvadeset, sa svakim brojem od jedan do jedanaest. Na primjeru objašnjava zakon komutacije za množenje. Poduku iz računa završava tumačenjem zbrajanja i oduzimanja, gdje objašnjava postupak ispisivanja brojeva jednih ispod drugih, tako da jedinice budu ispod jedinica, a desetice ispod desetica. Tumači i način provjere rezultata kod zbrajanja i oduzimanja. Sličnog sadržaja i namjene kao što je opisana Mulihova knjižica, sačuvano je još jedno djelo na hrvatskom jeziku, franjevački pučkoškolski udžbenik iz 1764. godine, djelo nepoznatog franjevca, tiskan u Anconi. Knjiga nosi naslov *Blago otkriveno maloj diciczi i potrebnima*, a nastala je za potrebe franjevačkih škola koje su poučavale u čitanju, pisanju i računanju. Škole međusobno nisu bile ujednačene, pa su programe vjerojatno određivali sami učitelji, prilagođavajući ih prilikama i budućim zanimanjima poučavane mladeži.

Početak 18. stoljeća franjevci su djelovali na području franjevačke provincije Bosne Srebrene koja je uključivala Bosnu, Slavoniju, veliki dio Dalmacije i Mađarske. Franjevci te provincije otvarali su privatne pučke škole i u njima predavali. Nakon odvajanja 1735. godine samostana u Dalmaciji od provincije Bosne Srebrene i utemeljenja nove provincije Sv. Kaja,⁴ franjevci nastavljaju s održavanjem pučke nastave, o čemu pored ostalog svjedoči i sačuvani priručnik *Blago otkriveno maloj diciczi i potrebnima*.⁵

² Drugo izdanje sačuvano je u samo jednom primjerku, a nalazi se u knjižici Bizzaro u Zavodu za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku, sign. A. c. II. 66. Pretiskao ga je Zavod za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku, u »Pretisci«, knjiga 1, Dubrovnik 1997.

³ Usp. Martinović, 1997: 193–268.

⁴ Kasnije provincija dobiva naziv Presvetog Otkupitelja.

⁵ Sačuvan je u knjižnici franjevačkog samostana u Sinju i nešto stariji, zanimljiv kom-pinski rukopis pisan bosančicom iz kasnog baroknog razdoblja u Dalmaciji, nepoznatog autora, koji je vjerojatno također služio za potrebe pouke u franjevačkim školama, s naslovom: *Početak od razliki stvari od svakoga malo znani*.

Tekst knjige u kojem se obrađuje račun započinje navođenjem brojeva i opisom načina njihova pisanja. Koristi se arapski i rimski način pisanja brojeva. Nakon poduke o načinima zapisivanja znakovima, tumače se osnovne matematičke operacije. Dana je tablica množenja dopunjena primjerom, odnosno komentarom koji se odnosi na komutativnost množenja. Zatim se izlaže o zbrajanju i odbijanju, uz posebno tumačenje i primjere vezane uz računanje s manjim i većim novčanim jedinicama (libre i soldini). Pouka osnovnog računa završava tumačenjem komputusa. To nije čisto matematički tekst, govori o određivanju pomičnog blagdana Uskrsa uz pomoću matematičkog računa. Objašnjava se kako odrediti parnu godinu (raspolovljena daje parni broj), kako se mijenjaju epakte, te kako računom iz poznate epakte izračunati vrijednost sljedeće ili pomoću nje odrediti dane mladog Mjeseca u određenom mjesecu, što služi određivanju blagdana Uskrsa.⁶

Skroman opseg poduke računa koji nalazimo u Mulihovim i franjevačkim knjižicama, uskoro je postao nedovoljan potrebama nadolazećeg vremena i novog načina življenja, pa se javlja potreba za što potpunijom edukacijom iz matematike. Tako je godine 1758. tiskana u Zagrebu, prva cjelovita knjiga s podukom iz matematike na hrvatskom jeziku *Arithmetika horvatszka* Mije Šiloboda Bolšića. Šilobod je svoj opširni udžbenik od 434 stranice pisao prema nekoliko stranih predložaka,⁷ što i sam kaže u predgovoru knjige. Iako djelo nije izvorno, zbog duge i česte upotrebe, te značenja koje je imalo na razvoj matematičke terminologije i matematičkog obrazovanja u Hrvatskoj, više je puta bilo detaljno analizirano i ocjenjivano u okvirima kulturne i znanstvene baštine.

Iz sličnih pobuda, gotovo u isto vrijeme kada i Šilobodova knjiga, ali potpuno neovisno od nje, nastala je još jedna računica na hrvatskom jeziku *Aritmetika* Mate Zoričića, tiskana u Anconi 1765. Zoričić je knjigu koristio u nastavi ali je koncipirao tako da se može koristiti i šire, kao priručnik, za nastavnike, za trgovce, obrtnike, domaćine i najširi puk, jer je također htio

⁶ Sličan se komputski sadržaj iznosi i u rukopisu nastalom prije 1720. godine *Početak od razliki stvari od svakoga malo znani*. O tom rukopisu objavljen je rad Marijana Buljan-Klaić (1994), »Hrvatski komputski rukopis iz kasnog baroknog razdoblja u Dalmaciji« *Dani Hvarskog kazališta – hrvatsko barokno pjesništvo Dubrovnik i dalmatinske komune*, Split, 216–225.

⁷ Pretpostavlja se da je Šilobod koristi više predložaka. Jedan od njih vjerojatno je udžbenik *Trattato aritmetico*, autora Giuseppe Maria Figatelli (prvo izdanje Modena 1664). Drugo djelo za koje se pretpostavlja da je utjecalo na Šiloboda je *Cursus mathematicus* Caspara Schotta (prvo izdanje 1661.), a koje je u skraćenom izdanju pod naslovom *Compendium arithmetice practicae generalis ex Cursus mathematico R. P. Gasparis Schotti*, tiskao zagrebački isusovački kolegij 1725. To je djelo znatno manjeg opsega i skromnijeg sadržaja od Šilobodovog s težištem na računskim operacijama, ali pojedine definicije i jedan primjer trojnog pravila identični su u obje knjige.

svojom aritmetikom pomoći boljem upravljanju životom i gospodarstvom, što on u knjizi i navodi. Važno je napomenuti da se pored računskih sadržaja i ponuđenih primjera u knjizi ne daju dokazi, niti se oslanja na formalne definicije, jer je Zoričićeva računica bila u prvom redu zamišljena kao priručnik promicanja osnovnih matematičkih znanja, potrebnih najširem pučanstvu lišenom obrazovanja. Pisanju ove knjige prethodio je njegov aritmetički rukopis iz 1756., koji se čuva u knjižnici franjevačkog samostana u Makarskoj, vjerojatno nastao kao predložak i koncept njegovih poučavanja u franjevačkoj pučkoj školi.⁸ Taj se aritmetički rukopis u dobroj mjeri podudara s njegovom tiskanom aritmetikom koja je opsežnija, ali ipak ne sadrži sve primjere iz rukopisa.

Pregled Zoričićeve aritmetike

Slično kao i Šilobod i Zoričić je pisao prema stranim predlošcima. Iako su obje hrvatske aritmetike nastale potpuno neovisno jedna od druge, imaju stanovitih sličnosti jer su oba autora poznavala i kao predloškom se koristila tada rasprostranjenim djelom *Trattato aritmetico*, talijanskog autora Giuseppe Maria Figatelli (prvo izdanje, Modena 1664). Posjedovale su ga mnoge redovničke knjižnice u Hrvatskoj, pa su oba naša autora pisala pod utjecajem navedenog djela. Analizom sadržaja knjiga može se reći da se u usporedbi s Šilobodom, Zoričić znatno više oslanja na Figatellija (usp. Čaleta, 1984: 83–98). Preuzima od njega redosljed izlaganja, prenosi njegove primjere, pa čak se koristi i s istim bročanim vrijednostima. Zastupa i njegovu podjelu aritmetike na sedam dijelova, na brojenje, zbrajanje, odbijanje, množenje, dijeljenje, nizove (*napridovanje*) i korjenovanje, ali izlaže samo prvih pet, jer kaže da nizovi i korjenovanje nisu potrebni našem narodu. Pored toga, da bi bio što jasniji i bliži puku, ispušta kompliciranije matematičke pojmove i račune, te mnoge probleme koji su obrađeni u Figatellijevu djelu.

Zoričićeva aritmetika sadrži šesnaest poglavlja. Prvo poglavlje daje definiciju aritmetike i govori općenito o brojevima. Drugo poglavlje posvećeno je zbrajanju, treće oduzimanju, četvrto množenju, a peto dijeljenju. Zoričić daje vrlo pregledne računске sheme u kojima su vidljivi svi koraci u operaciji. Sheme računskih operacija preuzete su iz stranih predložaka, odnosno iz Figatellija, ali u slučaju dijeljenja Zoričić shemu modificira. Šesto poglavlje bavi se razlomcima. U sedmom poglavlju poučava pretvaranju u različite mjerne jedinice. Zatim od osmog do jedanaestog poglavlja objašnjava se jednostavno i složeno trojno pravilo. Dvanaesto poglavlje govori o računu diobe. Trinaesto, četrnaesto i petnaesto poglavlje bave se problemi-

⁸ O tome opširnije piše Čaleta, 1984: 83–98.

ma vezanim uz trgovanje. Posebno zanimljivo je posljednje poglavlje Zoričićeve aritmetike s astrološkim kolom. On ga naziva matematičko kolo, a sastoji se od vanjskog kruga u koji su upisane uzastopne godine, ispod njih idući prema centru kruga dane su pripadajuće astronomske oznake planeta koje vladaju u pojedinoj godini i prema sredini kruga ispod svake godine stoji naznačeno da li se radi o rodnoj ili nerodnoj godini. Prema izvornoj Ptolomejevoj koncepciji o sedam planeta na nebu, Zoričić kaže da godinom vlada sedam zvijezda: Sunce, Mjesec, Mars, Merkur, Jupiter, Venera i Saturn. Po njemu godina će biti rodna kad njome vladaju Sunce, Mars i Jupiter, a nerodna kad vladaju Mjesec, Merkur, Venera i Saturn. Međutim Zoričić broj sedam ne uzima za dužinu ukupnog trajanja ciklusa, jer se redosljed planeta ne ponavlja nakon isteka sedam godina. On ciklus dominacije pojedinog planeta temelji na broju dvadeset osam. Premda se to u knjizi nigdje ne spominje, radi se o periodu iz komputskih računa, gdje se ciklus od dvadeset osam godina naziva Sunčev ili Zlatni krug. To je vremensko razdoblje nakon kojeg se svaki nadnevak poklapa s istim danom u tjednu. Naime, budući da godina ima 365 dana, ona sadrži 52 tjedna i jedan dan, pa se dan u tjednu u koji pada određeni datum u godini pomiče za jedan dan unaprijed. Prvi i posljednji dan u godini padaju u isti dan u tjednu. Redosljed dana bi se tako ponavljao nakon 7 godina, kada ne bi bilo prijestupne godine. Kako je svaka četvrta godina prijestupna, a zajednički višekratnik brojeva 7 i 4 iznosi 28, to se ponavljanje ukupnog ciklusa zbiva svakih 28 godina.⁹ Zoričić to u knjizi nigdje ne tumači, već u matematičkom kolu daje podatke za pojedine godine, počevši od 1763. kada je knjiga dovršena, pa redom dalje, zaključno s 1790. i kaže da se dalje tako započinje novi ciklus i slijedom nižu godine s jednakim rasporedom izmjena planeta koje vladaju pojedinom godinom. Važno je napomenuti da premda je Zoričić u skladu s vjerovanjima i tendencijama 18. stoljeća, bio djelomično podložan astrološkim uvjerenjima svog doba, u slučaju njegova matematičkog kruga, tu se nipošto ne radi o divinatornoj astrologiji. Naime Zoričić nije sklon astrološkom predviđanju vezanom uz ljudsku sudbinu i živote, što je njemu kao svećeniku u potpunosti neprihvatljivo. Njegovo zastupanje astroloških gledišta usmjereno je samo na urod u polju, i u svojoj biti je ograničeno na

⁹Prema dogovoru, za početak prvog perioda Sunčevog ili Zlatnog kruga se uzima 9. godina prije kršćanske ere. Prema tome se krug Sunca za promatranu godinu dobije ako se broju godina doda 9 i zbroj podijeli sa 28. Ostatak dijeljenja je krug Sunca te godine.

Primjer određivanja kruga Sunca za 2010. godinu:

$2011 + 9 = 2020$

$2020 : 28 = 72 + \text{ostatak } 4$

Dakle, godine 2011. krug Sunca je 4, a u tom vremenu protekla su 72 puna kruga Sunca.

korespondenciju vladajućih planeta s rodnošću ili nerodnošću zemlje. Žarko Dadić o tom kaže: »Njegovo je zastupanje astrologije zato bilo u skladu s Aristotelovom prirodnom filozofijom koja je u to doba bila još potpuno zastupljena u filozofijama njegove franjevačke provincije. Ako se to uzme u obzir onda je shvatljivo da je Zoričić mislio da i na taj način gospodarstvenicima daje korisne upute« (Dadić, 2004: 219). Takva vjerovanja bila su prisutna u raznim drugim oblicima pučke literature tog doba, ali i još dugo nakon njega.

Analizirajući sadržaj Zoričićeve *Aritmetike* u cjelini, lako je uočiti da je djelo doista bilo u prvom redu zamišljeno kao školski udžbenik i praktični priručnik računa. Premda izlaže elementarnu matematiku na razini pučke nastave 18. stoljeća, moguće je prepoznati stavove koje je zauzimao autor prema pojedinim matematičkim pojmovima. Dio Zoričićevih shvaćanja matematike može se rekonstruirati već iz uvodnih poglavlja. Na početku djela Zoričić ističe da je aritmetika nauk od broja.¹⁰ Treba svakako naglasiti da Zoričićev stav prema matematici nije izvoran, već je preuzet od autora prema kojima je pisao svoje djelo (usp. Dadić, 2004: 399–408). Općenitije gledano stavovi zastupani u *Aritmetici* imaju korijene u Platonovim i Aristotelovim gledištima. Naime, Platon i Aristotel u brojeve su ubrajali samo cijele pozitivne brojeve veće od jedinice, tj. definirali su broj kao zbroj jedinica, a jedinicu nisu smatrali brojem, već su joj davali značenje početka ili izvora brojeva. U *Aritmetici* broj se definira kao *mnoštvo sastavljeno od mnogo jedinica*. Broj je više jedinica iste vrste. Zoričić daje primjer broja 3 koji je sastavljen od 1, 1, 1 a isto tako je kaže sastavljen i svaki drugi broj, te nastavlja: *Numerus coalescit ex unitatibus* (Zoričić, 1995: IV). Međutim, iako Zoričić, prema Platonu i Aristotelu, u brojeve ubraja samo cijele pozitivne brojeve veće od jedan, u njega je to usko shvaćanje pojma broja samo formalno, u smislu tradicije. Njegova aritmetika nije ograničena na cijele pozitivne brojeve, što vidimo u poglavlju o razlomcima, gdje se koristi racionalnim brojevima. Zoričić postupa slično kao i mnogi njegovi suvremenici, autori aritmetika iz 18. stoljeća, koji su pojam broja formalno definirali u Platonovom i Aristotelovom smislu, a zatim se u računima koristili ostalim realnim brojevima. Tako je u svojoj aritmetici, praktičnom računu pristupao i sam Zoričić, baveći se aspektom primjene. Usporedbom Zoričićeve *Aritmetike* sa sadržajima drugih starijih stranih računica, te onih nastalih u 18. stoljeću na hrvatskom jeziku lako je uočiti da se zaista radi o gotovo istovjetnom pristupu. Zoričić ne smatra da je aritmetika ograničena na razmatranje odnosa i svojstava cijelih pozitivnih brojeva. Značaj aritmetike zaista shvaća u arapskom smislu, te se na početku knjige upravo i poziva na

¹⁰ Usp. Zoričić, 1995: 1, napomena I.

arapsku matematiku i kaže kako je aritmetiku potpuno izložio filozof Algo, pa se ona po njemu zove *algorismo* ili *algoritmo*.¹¹ Stoga u knjizi u šestom poglavlju, bez obzira na početnu definiciju broja koristi razlomke koje uvodi definicijom: *razlomak je jedan ili više dijelova neke stvari*. Daje opća svojstva razlomaka. Navodi primjere sa manjim i većim novčanim jedinica, uvodi pojmove kao jedna polovica, jedna trećina i razlomke međusobno uspoređuje ali ne uvodi računске operacije s njima. Iracionalne i negativne brojeve izostavlja, jer prema njegovoj procjeni prelaze okvire pučke nastave i praktičnih pučkih potreba.

Razvoj nastave prirodnih znanosti u školama na području Hrvatske u 18. stoljeću

Gotovo dvadesetak godina nakon nastanka prvih aritmetika na hrvatskom jeziku, Šilobodove i Zoričićeve, sedamdesetih godina 18. st., događaju se znatnije promjene nastave prirodnih znanosti u školama na području Hrvatske. Godine 1774. Marija Terezija uvodi reformu školskog sustava u monarhiju programom: *Allgemeine Schulordnung für die deutschen Normal-Haupt und Trivialschulen in sämtlichen kais. köningl. Erbladen*. Tim planom carica preuzima ukupan nadzor nad školstvom u čitavoj monarhiji, pa tako i u hrvatskim krajevima u kojima su do tada školstvo, osobito ono niže, uglavnom vodili i organizirali crkveni redovi i općinske vlasti. Takav razvoj nužno je doveo i do pojave novih udžbenika iz matematike na hrvatskom jeziku. Do tog vremena škole na hrvatskom teritoriju nisu bile ujednačene, ni vođene tako da bi se moglo govoriti o jedinstvenom, organiziranom školskom sustavu na čitavom području, pa u tom smislu nije bilo ni jedinstvenih udžbenika iz područja matematike. Usprkos činjenici da je još u državnim saborima od 1715. i 1722./23. postojalo shvaćanje da je kontrola nad školstvom carevo pravo, postojala je neodređena svijest o autonomiji u cijeloj Ugarskoj i nasljednim kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji, koja je stvorila granice vrhovnog nadzora i državni nadzor nije dopuštala. Školski plan *Allgemeine Schulordnung* naišao je na veliki otpor izvan austrijskih granica, stoga carica u želji da školstvo uredi na jedinstven način u svim svojim zemljama uvodi reformu školskog sustava za Ugarsku i nasljedne kraljevine Hrvatsku i Slavoniju planom: *Ratio educationis totiusque rei literariae per regnum Hungariae et provincias eidem adnexas* od 22. kolovoza 1777. godine, koji je načinjen prema prijedlozima Ugarske dvorske kancelarije. Taj novi plan temeljio se na načelu da je pravo države nadzi-

¹¹ Zoričić, 1995: 1, napomena II. Algo je iskrivljeno ime velikog arapskog matematičara al-Horezmija koji je matematiku dosta izlagao u određenim postupcima, koji su se na latinskom prema njegovu imenu nazivali *algorismo* ili *algoritmo*.

rati školstvo i da se u svim školama mora na jednak način odvijati nastava zasnovana na istim načelima izvođena prema istim od države propisanim udžbenicima. Planom *Ratio educationis* do u tančine je razrađen sustav raznih vrsta škola koje bi se organizirale na području monarhije, kriteriji koje moraju škole zadovoljavati, detaljno propisani nastavni programi, obavezne satnice, stručni, metodološki i didaktički principi koji se moraju koristiti u nastavi, kriteriji za izbor nastavnika, uvedeno obavezno školovanje koje počinje s navršenom šestom godinom i traje šest do sedam godina, te definirano ustrojstvo glavnih školskih komisija i područnih povjerenstava, preko kojih je država imala potpun nadzor. Ono što je važno sa stajališta prirodnih znanosti jest činjenica da novim planom, u skladu sa zahtjevima vremena, škole dobivaju novu suvremeniju koncepciju, orijentiranu prema prirodnim znanostima i tehnicu. U odnosu na stare programe prirodne su znanosti znatno više zastupljene u okviru nastavnog programa, pa tako u tjednom rasporedu predmeta, osim pisanja, matematika dobiva najveći broj sati. S obzirom na novi ustroj posebna se pozornost posvećivala izradi udžbenika koji će zadovoljavati nove kriterije. Planom *Ratio educationis* bili su točno propisani udžbenici koji se imaju koristiti na pojedinom stupnju nastave. Štoviše, država je regulirala njihovo objavljivanje, a financirali su se iz školskog fonda utemeljenog imovinom tada ukinutog isusovačkog reda, dok je novac od prodaje udžbenika ponovo odlazio školskom fondu. Što se tiče narodnog jezika, on je i u okviru *Ratio educationis* imao sporedno mjesto, ali kako se prema planu nastava u nižim razredima imala odvijati na narodnom jeziku, Marija Terezija naredila je da se prevedu propisani udžbenici za potrebe narodnih škola¹² i tada dvadesetak godina nakon Šilobodove *Aritmetike* nastaju prvi propisani školski udžbenici iz matematike na hrvatskom jeziku. Tako je godine 1780. tiskan u Budimu prvi u današnjem smislu riječi udžbenik iz matematike na hrvatskom jeziku, koji su propisale nadležne vlasti, jedinstven na čitavom području: *Napuchenye vu brojo-znanye, za potrebnost narodnih skol vugerzkoga y horvatzkoga kralyestva...*¹³ S obzirom na jezik kojim je pisana, knjiga je bila namijenjena području kajkavske Hrvatske, pa se iste godine tiska u Budimu udžbenik potpuno istog sadržaja, pisan štokavicom, ikavicom i slavonskim narječjem, s naslovom: *Uputjenje u brojo-znanje ili racsun za potribu narodnih uscionicah u magxarskom i slavonskom kraljevstvu.*¹⁴ Osim što su spadale u malobroj-

¹² Usp. Cuvaj, 1910: 365–465.

¹³ Primjerci *Napuchenye vu brojo-znanye, za potrebnost narodnih skol vugerzkoga y horvatzkoga kralyestva* Budim, 1780. čuvaju se u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu, sign. R II D 8–54 (1780.g.) i R II D 8–88 (1782.g.).

¹⁴ *Uputjenje u brojo-znanje ili racsun za potribu narodnih uscionicah u magxarskom i slavonskom kraljevstvu.* Budim, 1782. Čuva se u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu sa signaturom R II E. 8.94 (1809.g.).

ne aritmetike pisane hrvatskim jezikom u 18. stoljeću, knjige *Napućenje* i *Upućenje* važne su zbog svoje široke i dugotrajne primjene: obje su bile tek s neznatno izmijenjenim naslovom tiskane mnogo puta, sve do sredine 19. stoljeća, pa se smatraju glavnim matematičkim udžbenicima za početno školstvo u užoj Hrvatskoj i Slavoniji tog vremena.

Matematička terminologija

U vrijeme kad su nastajale prve hrvatske aritmetike, nije postojala nekakva tradicija matematičke terminologije, pa su autori u velikoj mjeri morali tu terminologiju sami stvarati. Bilo je samo nekoliko djela koja su djelomično mogla poslužiti kao izvorište matematičkog nazivlja. Nekolicina rječnika tiskanih tijekom prve polovice 18. stoljeća sadržavala je prirodno-znanstveno i ponešto matematičkog nazivlja: *Dizionario italiano, latino, illirico* koji je napisao Ardelio della Bella (Venezia, 1728.), *Gazophylacium seu latino-illiricum onomatum aerarium* Ivana Belostenca (Zagreb, 1740) i *Lexicon latinum interpretatione illirica, germanica et ungarica locuples* Andrije Jambrešića (Zagreb, 1742.)

Dio nazivlja iz aritmetika 18. stoljeća javlja se po prvi put u hrvatskoj matematičkoj literaturi i najvjerojatnije su ih autori sami skovali prilagodivši nove matematičke nazive postojećima. Zoričić se kao i Šilobod trudi da stvori domaće nazive za sve matematičke pojmove koji se javljaju u tekstu. Zoričić je samo djelomično koristio govorni jezik puka, jer se to moglo načiniti samo za najjednostavnije nazive. Većinu naziva Zoričić osmišljava sam, na način da ih prevodi s talijanskog, te uz hrvatski naziv gotovo uvijek u knjizi donosi i talijanski, uz napomenu da je dobro i njih znati, jer se na taj način može poslužiti i talijanskim udžbenicima iz aritmetike. Kada se uspoređi nazivlje iz Zoričićeva aritmetičkog rukopisa i knjige, vidljivo je da u starijem rukopisu upotrebljava različite nazive za isti pojam, da bi kasnije u knjizi te nazive ustalio. Tako se primjerice za zbrajanje u rukopisu koristi pojmovima: *sastavljenje*, *skupljanje*, *skupljenje* i *sumovanje*. Konačni oblik naziva kojeg Zoričić koristi uz talijanski *additio* je hrvatski *skupljenje*. Zoričićevo matematičko nazivlje, koje je u dobroj mjeri samostalno stvarao, u matematičkoj se praksi ipak nije zadržalo. Usporedbom Zoričićevog nazivlja s kasnijim hrvatskim matematičkim tekstovima vidljivo je da se od njega vrlo malo sačuvalo, te da je razvoj nazivlja krenuo drugim tokovima. Matematička terminologija nije u svakom kasnijem udžbeniku nastajala sasvim neovisno, nego su se pisci barem djelomično koristili jedan drugim, kao i narodnim govorom kraja kojem su djela namijenjena, što je opet generiralo sličnosti, ali i razlike. Nešto je ipak sasvim zajedničko svim matematičkim djelima koja su nastala kod nas u drugoj polovici 18. stoljeća i prvoj polovici

19. Svi pisci imaju načelo da za svaki latinski, talijanski ili njemački naziv moraju imati domaći izraz, pa tako ako ga nemaju u narodnom govoru, oni stvaraju sami domaći naziv.

Može se konačno zaključiti kako je Zoričićeva *Aritmetika* kao prvi priručnik te vrste na hrvatskom jeziku u Dalmaciji, imala važnu ulogu u prosvjećivanju puka i promicanju osnovnih znanja potrebnih za svakodnevni život. Ona je bila dio ukupnog nastojanja na promicanju hrvatskog jezika i u tom smislu je neosporan njen doprinos i vrijednost. Dragocjen je izvor za istraživanje razvoja hrvatskog matematičkog nazivlja, a stavovi i sadržaji u njoj prezentirani, odraz su razine nastave iz računa u 18. stoljeću u Dalmaciji.

Literatura:

Anleitung zum Rechnen zum Gebrauche der Nationalschulen in dem Königreiche Ungarn und den damit verbundenen Staaten, Budim, 1782.

Bezina, Petar (1987), *Pučko školstvo i franjevci provincije Presvetog Otkupitelja*, Split. *Blago otkriveno maloj diciczi i potribnima*, Ancona 1764.

Cuvaj, Antun (1910), *Građa za povijest školstva kraljevina Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas*, sv. I i II, drugo izdanje, Zagreb.

Čaleta, Mijo (1984) »Zoričićeva Aritmetika«, *Kačić, zbornik franjevačke provincije Presvetog Otkupitelja*, XVI, Split, 83–98.

Dadić, Žarko (1982) *Povijest egzaktne znanosti u Hrvata*, knj. I i II, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb.

Dadić, Žarko (1993), »Prirodnoznanstvena i matematička gledišta u hrvatskim kajkavskim tekstovima«, Dani Hvarskog kazališta – Hrvatsko kajkavsko pjesništvo do preporoda, 19, Split, 223–229.

Dadić, Žarko (2004), *Egzaktne znanosti u Hrvata u doba prosvjetiteljstva*, Matica hrvatska, Zagreb.

Dadić, Žarko (2007), *Egzaktne znanosti u Hrvata u poslijeprosvjetiteljskom razdoblju (1789. – 1835.)*, Naklada Ljevak, Zagreb.

Della Bella, Ardelio (1728), *Dizionario italiano, latino, illirico*, Venezia.

Golub, Vjekoslav (1871), *Naše računstveno nazivlje i uzgredni pabirci*, (Otisak iz programa kr. gimnazije varaždinske za god. 1871.).

Kapitanović, Vicko (2010), »Rukopisni priručnici franjevačkog filozofskog učilišta u Šibeniku (1699–1825)«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, 20, Zagreb, 157–199.

Korade, Mijo (1991), »Filozofska i prirodnoznanstvena djela profesora filozofije u 18. stoljeću«, *Vrela i prinosi*, 18, Zagreb, 21–67.

- Martinović, Ivica (1997), »Kajkavska Abeczevicza iz 1746. godine – dosad nepoznato djelo Jurja Mulihax, *Vrela i prinosi*, 21, Zagreb, 193–268.
- Mulih, Juraj (1746), *Abeczevicza, Dragem Mladem obadvojega szpola lyudem hasznovita, i potrebna*, Zagreb.
- Napuchenye vu brojo-znanye, za potrebnost narodnih skol vugerzkoga y horvatzkoga kralyeztva*, Budim, 1780.
- Sillobod, Mihaly (1758), *Aritmetika Horvatszka*, Zagreb.
- Udovičić, Jakov (1984), »Bogogogliubni nahuk fra Mate Zoričića«, *Kačić, zbornik franjevačke provincije Presvetoga Otkupitelja*, XVI, Spli, 99–125.
- Uputjenje u brojo-znanje ili racsun za potribu narodnih uscionicah u magxarskom i slavonskom kraljevstvu*, Budim, 1782.
- Zoričić, Mate (1995), *Aritmetika*, Gradska knjižnica »Juraj Šižgorić«, Šibenik /preti-sak/.

MATE ZORIČIĆ I PRVE HRVATSKE RAČUNICE

Sažetak

Rad daje prikaz hrvatske računice franjevca Mate Zoričića *Aritmetika u slavni jezik ilirički sastavljena* (1766, Ancona), i njenog nastanka neposredno nakon Šilobodove *Arithmetike horvatszke* (1758, Zagreb). Opisuju se razvoj nastave matematike na hrvatskom jeziku tog vremena, zaključno s pojavom prvih službenih školskih udžbenika na hrvatskom jeziku *Napućenje vu brojoznanje* (1780, Budim) i *Upućenje u brojo-znanje* (1780, Budim). Analiziran je sadržaj, metodologija, doseg, terminologija i stavovi zastupani u Zoričićevom djelu *Aritmetika u slavni jezik ilirički sastavljena*. Aritmetika je uspoređena s predloškom po kojem je pisana. Ocijenjen je njen značaj u procesu prosvjećivanja i obrazovanja. Napravljena je jasna razlika između prvih računica i prvih školskih udžbenika na hrvatskom jeziku načinjenih prema točno određenim stručnim, metodološkim i didaktičkim principima, koji su se od tog vremena nastavili objavljivati u skladu s propisanim nastavnim planom i programom.

Ključne riječi: Aritmetika, pučko školstvo, prve računice na hrvatskom jeziku, razvoj nastave matematike, matematička terminologija.

MATE ZORIČIĆ AND THE FIRST CROATIAN ARITHMETIC BOOKS

Summary

The paper gives an overview of the Croatian arithmetic book by the Franciscan Mate Zoričić *Aritmetika u slavni jezik ilirički sastavljena* (1766, Ancona), and its publication almost immediately after *Arithmetika horvatszka* by Šilobod (1758, Zagreb). A description is provided of how the teaching of arithmetic in the

Croatian language developed at the time, right up to the appearance of the first official school textbooks in Croatian: *Napučenje vu brojoznanje* (1780, Buda) and *Upućenje u brojo-znanje* (1780, Buda). The paper analyses the content, methodology, level of achievement, terminology and attitudes represented in *Aritmetika u slavni jezik ilirički sastavljena* by Zoričić. The book is compared with the model it is based on. The paper also assesses the contribution of the arithmetic book to the education process. A clear distinction is made between the first arithmetic books on the one hand, and the first school arithmetic textbooks in Croatian on the other hand. These official textbooks were created in line with specific methodological and didactic principles and have been published ever since in accordance with the prescribed syllabus.

Key words: arithmetic, primary education, first arithmetic books in Croatian, development of the teaching of arithmetic, arithmetic terminology

Ridni, Poštovani, i punni svakko Kriposti Slavaog mnog Naroda Illirickog Scrijose, pò molbi, iponukovagnu mnoghi Targovacza, i Aritmetički Nahučiteglia ettoti nò egled moj mali trùd nahuka od Broja; nebuditi dràg Zafctoje moj, neggo buditi dràg Zafctoje parvi ù materin jezic nahuk nà svitlost metnut od tollike koristi; nije nahuka od pameti, nije zanata od ruku, nihod nikakva posla izvaršita pò komufe on nije razgrana, i ù komu nesluxe zà pričaz od istine. Vidiosam, i scrijosam koliko sluxi Filosofji, i Theologji; Vidiosam dà Geometria brez gaega ostaje brez mogu, i brez ruku. Vidioam koliko sluxi zvizdoznancem, hahuku od Erodarine, Miraçem, izvaršnim zigjarem, i digljaçem, i ostavivši sve nahuke, i zanate nà stranu; vidimo dà najvechie sluxi Targovczu, i vladahoczu kuchgne-
smu: zato viddeše ù Italij ù njiki Gradovi mladichia

10
dichia nà stottine ucit ovvi nahuk, ù gnem napridovati, i pò gnumu krù, i xivglieue stecchi; isto cinne pò družhi kraglievinam od Europpe; i s'istim nahukom vidimo ovdi dochi ù nafaiz milta (betonno reku) Golle, i oparczane, pàk ù mallo godina obogatici, i nafce Starenke tarcatica sv-kk. èan nà vrata poradi potribe onno scitobbi nase narod uxiva ròh drughi uxiva. Ovvoj sliporhi drugog uzroka ne nalazim, neggo neznagne ovve kriposti. Koliço pàk sluxi Vlahocem, i starecinam od Obitoli, ròh vidimo Svakki èan i onni isti pozazju, dafce brez ovvog nahuka nemore naprav vladati, ni od vladagna pravi razlogdatti. Nèdakle brez razloga Figatelli od parvi nalceg vilka Nahučitegl Aritmetički ù pogelo Svoje Aritmetike veli, daje Plato veliki Nahučitegl reka, dafce pò ovvom nahuku gliudi razliku od Xivina nezaxiti: primi dakle poštovani scitjose dragovogljno ovvi moj mali trùd, i vešelise dà ù nase Slavni jezic izage nà svitlost nahuk od ovlike Koristi, i vaje; i premàje ovvo jedna mala iskricza od Aritmetike, niçta nemagne pò sudu nahučiteglia ovvog nahuki, ovvo biva dost i zà nafcegh Targovcza, i Vlahoczua Kuchnega, i zà onne mladichie koibi zà isti post, à i zà drughe mnoghe hotili napridovati ù gnumu. Nittise imma ikko plasciti, olri bohti, daje ovvi nahuk muçan nahuçiti, buduch dafce vidde mnoghi ucitiga pò tolliko godina, pàk kad tamo, tot nezadu ni naredbe od Razdigljegna. Ja ovdi nekrechiem ù pošctegne M-šctara jurve nahucni od mene, neggo Karam nepozngliu Mladichia, kei uçe ovvi nahuk zà tolliko godifca brez koridi,

11
risti, i brez svakog plodda; Jerga mogu nahuçiti i zà magne vrimenta. Jafsam Kufcia, i uçi-jo mnoga diczu Aritmetiku, i priuba znaduch sciti, i pišfat, nahuçisce sve ovvo scitose ù ovvim Kgnixiczam uzdarxi, kò zà pèr, kò zà scest, kò zà sedam, kò najvechie zà oisam Mifceci. Nije mallo zà orlifcno vrimenta nakititise s'ovvakom kripostju, i dobiti svoj Krù dò smarti: naštoj dakle, i ù gaemu napriduj, *proficere de virtute in virtutem*; i toh sve zà mocchi lafcgne Bogu sluxiti, i gaegovu svetu vogliu ispuniti. Amen. Z' Bogom.

Marinko Šišak

VJERNIK I NEKA SVJETOVNA PITANJA U DJELU MATE ZORIČIĆA

Izvorni znanstveni članak

UDK 265.62 : 821.163.42.09 Zoričić, M.

1.

Mate Zoričić (1721. ili 1723. – 1783.) djeluje u vremenu prosvjetiteljstva, dobu u kojem čovjek prema Kantu izlazi »iz stanja samoskrivljene nepuno-ljetnosti« (I. Kant, 2000: 35). Ovom prosvjetiteljstvu nije potrebno ništa doli sloboda, to jest da se vlastiti um stavi u javnu upotrebu. Toj javnoj upotrebi uma ne će biti prepreka privatna upotreba uma koje um čini u takozvanim građanskim službama. U tom smislu je i svećenik dužan i obvezan svojim učenicima »držati predavanja prema znamenju Crkve kojoj služi, budući da je pod tim uvjetom i primljen«.¹ Međutim, drži Kant, on kao stručnjak ima punu slobodu saopćiti sve ono što drži ispravnim u promišljanju svoje službe i unapređenja crkve i religije. On poziva svećenike da se ne obraćaju »vlastitoj publici« nego svijetu, u neograničenoj slobodi kojom se služe i govore u ime vlastite ličnosti. U stvarima savjesti svatko se mora služiti svojim umom. Ipak, Aufklärung je »proces u kojemu ljudi imaju udjela kolektivno i čin hrabrosti koji treba poduzeti osobno«.² Privatnu i javnu upotrebu uma, koliko god je ona potrebna i poželjna, teško je praktično uskladiti i realizirati upravo zbog toga što u javnoj upotrebi uma čovjek prestaje biti »dio stroja«: načelo privatne upotrebe uma je podčinjenost, a javne sloboda.³

Iako pobožna literatura koja čini najveći dio njegova opusa svojom tematikom na prvi pogled ne korespondira s duhom vremena u kojem je živio, Zoričić je svoj najvidljiviji i na prvi pogled najprepoznatljiviji doprinos vre-

¹ I. Kant, 2000: 37.

² M. Foucault, Što je prosvjetiteljstvo?, Čemu, vol. IV, No 10, listopad 1997, 89.

³ Čovjek mora izvršavati svoje obveze: biti vojnikom, poreznim obveznikom, biti zadužen za pastvu, biti službenik vlade... Svećenik prema tome mora osigurati bogoslužje u pastvi sukladno načelima crkve kojoj pripada, ali razmišljati kako god želi s obzirom na religijske dogme. M. Foucault, 1997: 90.

menu dao objavljivanjem »Aritmetike«, prvog takvog priručnika na hrvatskom jugu koji je tiskan na narodnom jeziku. U svojoj »Aritmetici« Zoričić se kao i u ostalim svojim djelima također obraća »vridnom i posctovanom« »Illiričkom Sctijoču«, u singularu a ne pluralu, što može osim teološkog utemeljenja biti i znakom vremena.⁴ Aritmetika koju Zoričić podastire čitateljima nije »nahuka od pameti«, ali ima poslužiti ne samo u filozofiji i teologiji kao i geometriji nego i »zvizdoznancem, h(n)ahuku od Brodarine, mIračem«, a najviše služi »Targovczu«.⁵

Međutim i njegova ostala djela imala su sličan, vrlo pragmatičan motiv: valjalo je prvenstveno svećenicima, ali i puku približiti vjeru na narodnom (Illiričkom, hrvatskom) jeziku koji razumiju, s primjerima koji inspiriraju i potiču, kako bi ih na taj način učvrstili u vjeri. Za razliku od svoje subraće Tome Babića, Andrije Kačića Miošića ili Filipa Grabovca, koji su sredstvima pučke književnosti, prvenstveno pjesmama, nastojali doprijeti do uha svojih čitatelja ili slušača, Zoričić to čini teološkim spisima okrenutim njegovoj braći franjevcima koji pastoriziraju puk, a proces promišljanja i pounutrenja vjere nastoji približiti i učiniti djelotvornijim različitim didaktičkim sredstvima, a osobito kroz »exemple«. Primjeri su karakteristika prosvjetiteljstva. Zornost u prikazivanju značajka je prosvjetiteljske književnosti iako je Zoričić, slično kao i njegov subrat Andrija Kačić Miošić izraz proturječnosti hrvatskoga prosvjetiteljskoga razdoblja. Naime, katolički redovi, a osobito franjevci, bez obzira na njihovu protureformacijsku orijentaciju, a samim time i naizgled općenitu protuprosvjetiteljsku poziciju, u našim su krajevima odigrali značajnu prosvjetiteljsku ulogu. »Ako se o kakvim kontrapunktualnim relacijama može govoriti, onda su to točke i područja u kojima su franjevci vidjeli opasnost bile na drugoj strani i drukčijeg su podrijetla, nego su to bili europski reformatorsko-protestantski pokreti« (Bogišić, 1997: 182). I Zoričić kao i Kačić, pripadnici pismenog sloja domaćeg stanovništva, šire knjigu, znanje i prosvjetljenost među svoju subraću skromnijeg obrazovanja, ali i širi narodni puk, obraćajući mu se na jeziku koji on najbolje razumije. (Kolumbić, 2005: 436). Ne treba izgubiti iz vida da je u doba kad je Zoričić djelovao u Dalmaciji bilo nepismeno 83 posto stanovništva, a po nekim istraživanji-

⁴U *Bogoljubnom nauku* on se obraća prisno »moj posctovani, vridni i naučni Ispovidniče«. Boggogliubni nahuk, Pomglivo Skupglien, i sastavglien iz različiti Naučiteglia od iste varste. I u sedam dila razdiglien za prosvitglienie Ispovidnika, i Paroka Slavnoga Naroda Illiričkoga na Pristojgliu svete ispovidi. Po Fr. Mati Zoričichiu, Sctioczu Boggoslovczu, Reda male Bratje od obsluxegna S. O. Francesca Provincie Prisvetogh Odkupiteglia u Dalmatij. U Mleci na 1784. Po Petru Markutiu. Z'dopuschiegnem Staescina. Dalje: BN.

⁵M. Zoričić, *Aritmetika*, 9. Za razliku od njega, Jeronim Filipović, Zoričićev neprijeporni uzor, obraća se »gospodi i otcima pastirima«.

ma i više od toga, pa mu se trebalo obraćati na način, jezikom i iz tradicija koji je on najbolje razumio.⁶

Istodobno, Zoričić se svojim djelom okrenuo mislećem pojedincu, dajući mu rješenja koja vjera preporučuje, ali upravo životnošću primjera ciljajući na čitateljev razum i njegovu savjest kojim bi svoju vjeru shvatili umom, a vjerske istine prihvatili i živjeli racionalnim postupkom.

2.

U središtu Zoričićeva djela jest čitateljev duhovni život, njegov odnos prema Bogu i ispravan kršćanski život. Svaki pojedinac je odgovoran pred Bogom i vjernik se osobno obraća Bogu, kao što mu i podnosi račun o svojem čudorednom življenju. Ipak pitanja usklađivanja čovjekova osobnog i socijalnog života te društvenog poretka javljaju se sporadično, ali u kontekstu rasprava o pitanjima savjesti i vjerskog života općenito.

Čovjek je djelatno biće koji mora težiti kraljevstvu nebeskom, ali koji mora i djelovati u ovom svijetu aktivno i prema razumu: »buduchi dakle daje čovik stvoregne razloxito, stvoregne plemenito, koje imma kripost dillovati, vaglia recchi da iziskuje sve načine za dostignuti svoju priplemenitu svarhu slavu Nebbesku.«⁷

Čovjeka je Bog, za razliku od životinje, stvorio da ima razum: »Bivsci Bogh stvorio čovika razloxita gnegova dilla zovuse razloxita, jerse razumi dasu učignena po razumu, po čemu se ista dilla razlikuju od dillovagna koje činne xivine nerazloxite brez razuma. Josc razloxitije zovuse dilla razloxita, jer za početak poznaju nasc razum.« Ono po čemu će i kako čovjek postupati ovisi o njegovoj volji koja se temelji na razumu: » Po nahuku naravni nauçiteglia nasc razum prikaxe vogli razlicite stvari, i kaxejoj jesuli zle olli dobre, olli ni zle ni dobre. Razum joscter ima kripost gannuti drughe mocchi dusce nasce za dillovati. Grizoduscje jest jedno dillo nascega razuma, s kojim kaxe vogli, kojase stvar ima zagarliti, kojali ne, kojaje dobra, kojaje zla, kojaje dostojna plachie, kojali pokaragna, olli uzbija daje neuçini akkoje zla.«⁸

⁶ Z. Škreb, »Trivijalna književnost«, u: Književnost i povijesni svijet, Zagreb 1981: 186. Prema: L. Plejić: Grabovčev Cvit razgovora u hrvatskoj književnoj historiografiji, u: Fra Filip Grabovac u kontekstu hrvatske kulture, Vrlika 1998: 36.

⁷ M. Zoričić, »Prilike«, Vridni poctovani scioçe, III.

⁸ BN, I, 1. Grizodušje je Zoričićev izraz za latinski conscientia, obično prevedena kao savjest. U ovom kao i u nizu drugih primjera Zoričić je nastojao latinske teološke pojmove prevesti na hrvatski jezik dotad neuobičajenim riječima. Ovo je jedno od takvih rješenja, ali Zoričić je nalazio riječi i za svjetovne pojmove, primjerice nastojnik oli naredbenik (Procurator), obranitelj (advocatus), pisaoc kragliev (notarius), potajnik (Secretarius), zakonše (*juris consulti*), BN, I, 27–31, 46.

Ipak, iznad razuma stoji naravni zakon koji nikada ne griješi: »Onno scto zapovida zakon naravni fallit nemore. Onno scto razum prikazuje moxe biti drugojacije neggose prikazuje. Grizoduscje pak scto sklapa moxe biti drugojacije neggobi imalo biti, kakkochiemo posli lipsce vidjeti.«

Zoričić pokušava definirati *synderesis*, prirodnu sposobnost praktičnog razuma da intuitivno shvati prva počela ljudskih aktivnosti: »Ima niki pocetak, olti kripost, koja vlada dilli covicij u opchinu i na daleko (lat. Synderesis) i kaxemu u opchienu scztoje zlo, sctoje dobro, sctolise ima bixati, sctolise ima zagarliti; ma grizoduscje vlada s gnegovi dillih po varsti i po broju sctoje zlo, sctoje dobro, sctolise ima bixati, sctolise ima zagarliti i na blizu. Ovo grizoduscje zove Damascen zakon nascega razuma.«⁹

Život na ovom svijetu uređen je prema zakonima, koje Zoričić dijeli na sljedeći način: »Parvi jest zakon naravni koji je svakom usagen od Bogga u sarcu. Drugi vrutak istiniti jest zakon Božji, koga je Bog ričju ili pismom dao čoviku: jest zakon Czarkovni proglašen po ss. Sabori oli stocza I. Petra. Treći vrutak istiniti jest zakon koga su kragli, ljudi, i narodi posebi postavili.«¹⁰

Što je zakon? Zoričić odgovara »Zakon jest naredba starefcine zadovoljno proglašen s'odlukom da se ima obsluxiti od puka.«¹¹

Prema ranijoj podjeli Zoričić zakone eksplicira na sljedeći način:

1) zakon naravni (to je onaj zakon koji nije postavljen »od voglie zakonofcè, neggoje onni kojise snama ràgià, i jest usàgen u nami od desnice Boxje«). Ovaj zakon nalaže da se ne smije ubiti, da se ne smije krasti, niti reći krivo svjedočanstvo. Ovaj zakon »kakko u Boggu zovèse vikovičgni, kakko u stvorègnu rãzloxitòme, zovèse nàràvni«. O ovom zakonu, kaže Zoričić, govori sv. Pavao u poslanici Rimljanima: »narodi koji zàkona neimadu/ razumise ù pismu/ nàràvnim načinom činnè onna kojàsù od zàkona« (Gentes, quae Legem non habent, naturaliter ea, quae legis sunt faciunt)¹². Zbog toga su svi ljudi, pa i nevjernici, dužni opsluživati ovaj zakon.

2) zakon postavljeni »jest onni kise nije snami rodio, nittije usàgen ù nami od desnicè Boxjè, olli čovicije«. Ova dva načina postavljanja zakona

⁹ BN, 2. Ivan iz Damaska, prije 730. brani kršćanstvo i osuđuje idolopoklonstvo, manihejce i islam. Čitav život proveo je u samostanu u Jeruzalemu u pobožnosti i pišući pobožna djela. Najpoznatije mu je djelo »Izvor spoznaj« (Pege gnoseos). Posljednji, treći dio obasiže četiri knjige i sadrži »pravi nauk vjere« koji se kao dogmatika rabi u istočnoj crkvi.

¹⁰ M. Zoričić, BN, I, str. 15.

¹¹ M. Zoričić, BN, I, 29.

¹² Rim, 2, 14.: »Jer kad pogani koji nemaju Zakona vrše, vođeni naravlju, propise Zakona, onda su oni, nemajući Zakona, sami sebi zakonom.« Biblija, Kršćanska sadašnjost, 1994.

se razlikuju: drugačiji je onaj zakon koji je postavljen od Boga, a drugačiji čovječiji. Razlika spram naravnog zakona leži i u tome što se naravni ne može promijeniti dok se postavljeni može. Djela koja postavljeni zakon zabranjuje u sebi su zla, kao i djela zabranjena naravnim zakonom. Zoričić to ilustrira primjerom: »Nasci Roditegli ù Raju zemaglskòme blagujùchi jabuku, sagraiscisce, nè za fctoje ù sebbi zla, neggo za fctoje bila od Bogga zabràgnenà.« Postavljeni pak zakon Božji dijeli se u stari i novi. Stari je zakon »dàt Xudiom parvgliè dofcastja Gospodinova«. Novi zakon ili Evandjelje je onaj kojeg je učini »nasc Gospodin Isukarst, i zapovidi da se obsluxujè«.

Čovječiji pak postavljeni zakon jest onaj zakon koji je napravio čovjek i dao ga puku »da se obsluxujè«. Naravni zakon se ne može promijeniti niti »zakonosca moxre propufctiti« da se djeluje protiv njega. Jer naravni zakon propisuje da se ljubi Boga, da se prema drugome čini ono što je i tebi drago; isto tako zabranjuje »nènavidit Bogga«, zabranjuje činiti drugome što samom sebi nije drago, govoriti laži itd.

Postavljeni zakon od čovjeka dijeli se pak na tri dijela: prvi je zakon naroda, drugi je zakon »svitovgni«, a treći zakon »Czarkveni«. Zoričić podjeli dodaje i njihove latinske istoznačnice: *Ius Gentium*, *Ius Civile* i *Ius Ecclesiasticum*. *Ius Gentium* je u smislu rimskog prava pravo naroda. Ova teorija o pravu naroda evoluirala je kroz srednji vijek u teoriju o prirodnom pravu, koje je osim prirodnog prava svih ljudi bez obzira na regionalne političke skupine u koje se ljudski rod podijelio, uzelo u obzir izopačivanje ljudske prirode nakon Pada. Ipak, *ius gentium* je postao izraz onih teorija koje su tvrdile da su odvojene zajednice izraz prirodne ljudske potrebe, pa stoga ponašanje pojedine zajednice sankcionira samo prirodno pravo, a ne *ius gentium*. (Hinsley, 1990: 157–158).

Izraz *ius gentium* počinje značiti i međunarodno javno pravo. U rimsko vrijeme *ius gentium* je označavao prava sadržana u ediktima peregrinskih pretora, za razliku od *ius honorarium*, što je bio edikt rimskog pretora. *Ius civile* u rimskom pravu označavao je pravo građana Rima. Kasnije se taj pojam pretvorio u građansko pravo, tj. pravo koje regulira imovinske odnose. (Gaj, Institucije, I, 1).

Zakon naroda (*ius gentium*) jest zakon kojeg su se svi narodi dužni pridržavati. To je prema Gaju, pravo kojima se služe svi narodi.¹³ To su primjerice: primati slobodno poklisare drugih naroda i osigurati im zaštitu,

¹³ »Omnes populi qui legibus et moribus reguntur, partim suo proprio, partim communi omnium hominum iure utuntur; nam quod quisque populus ipse sibi ius constituit, id ipsius proprium est vocaturque ius civile, quasi ius proprium civitatis; quod vero naturali ratio inter omnes homines constituit, id apud omnes populos peraeque custoditur vocaturque ius gentium, quasi quo iure omnes gentes utuntur«. Gaj, Institucije, I, 1.

slobodno trgovati s narodima s kojima niste u ratu, slobodno se naplatiti ratom kad jedan kralj uvrijedi drugoga. Upravo ovaj dio *ius gentium* koji je opravdavao ropstvo, rat, osvajanja, obranu kraljevstva itd., olabavio je snagu božanskog zakona u Tominom relativiziranju da naravni zakon sudjeluje u vječnom zakonu »prema mogućnostima ljudske naravi«. (Toma Akvinski, 1990: 142).

Uloga svjetovnog zakona (*ius civile*) jest održati u miru kraljevstvo, vladati kraljevstvom s pravim zakonima u »stvârma izvanskim od ovoga svîta«: ovaj zakon može biti različit od naroda do naroda, budući da se i narodi po svojim naravima razlikuju »poradi razlikosti od vrîmena, od mista, od gliûdi, i gniovâ prighnûtja«.

Crkveni zakon (*ius ecclesiasticum*) jest zakon koji se odnosi na upravljanje Crkvom i svim stvarima koje se »gnjozi prîstojè« za duhovni napredak. Taj zakon se odnosi kako na papu tako i na biskupe, male i velike crkvene sabore, te na crkvene službenike.

Od ova tri zakona najstariji, što će reći najvažniji, je naravno za Zoričića crkveni. I zbog toga »akkose dogodî koji usprotiv Czarkovnome, od gneggase imâ napraviti«. Crkvenjaci su dužni pridržavati se svjetovnih zakona (obćenih zakona, *leges civiles*), ali samo ukoliko nisu suprotni crkvenom zakonu.¹⁴

Zoričić potom pristupa propitkivanju zakona. Prvo pitanje koje se n daje jest koje članke mora pravi zakon sadržavati. U tome mu služi sveti Izidor: »erit autem Lex honesta, justa possibilis secundum naturam, secundum patriae consuetudinem, loco, temporeque conveniens, necessaria, utilis manifesta quoque, ne aliquid per obscuritatem, in captionem contineat, nullo privato commodo, sed pro Communi utilitate civium conscripta«. ¹⁵ Zoričić to prevodi ovako: »daje zakon u sebbi pošćen, pravedan, moguć za obslûxitise, obiçajan mistu, prîstojan mistu, i vrîmenu potriban, kori-

¹⁴ BN, I, 50. Ovaj stav potvrđuje Zoričić i kad raspravlja o tome što ispovjednik mora učiniti s ubojicom. Osim što mora nadoknaditi štetu obitelji ubijenoga, dužan je i »narediti, da Misse plachia, i lemozine çinni za dufciu onnoga kogaje ubija (akko imma odscta çinniti), akkoli neima, neka slufcia Misse, ispovidafè u çefchie, i krunice govori, i jofc, kakko mnoghi govore Nauçitegli: uboicza darxanje fvega vrîmena xivota fvoğa fvaki dan spomenutfe dufce ubijenoga, rekavci zagnu barem otçenafe, i zdravu Mariju. Od koje varfte bude uboicza, i ubojstvo, onnakofo Ispovidnik jeft duxan fçgnime vladati; zascto akkoje ubija Redovnika, jofcje vecchi uçinia, u proklestvo, i u brezredje upao; i zato duxangaje Ispovidnik opomenuti, da viŕce nije podoban uçinitife Redovnik, ni uxivati Blagodarje Czarkovno, i toh po Sabor. Trid.« M. Zoričić, *Uprava mnogo koristna ispovidnika*, I, 82–83.

¹⁵ Izidor, *Etymologium*. 21, Panormita, II, 142. Panormita je Antonio Beccadelli koji je napisao (*Epistulae gallicae* (1474) i *Epistulae campanae* (1474). Napisao je također i kroniku *Liber Rerum Gestarum Ferdinandi Regis* (1438–1458).

stan, proglaščen, oččit i koristan opchièòj«. Zakon mora biti proglašen od starješine (tj. mora poštivati načelo legitimnosti i javnosti), i saopćen onima koji su mu podložni. Zakon može biti zapisan ili usmeno izrečen, primljen i »metnùt ù rukodillovagne« ili »vikovit« (što će reći za dugo vremena).

Zoričić razmatra i razliku između zakona i zapovijedi. Zakon je povezan s mjestom i obvezuje one koji se tu nalaze (opchina), dok se zapovijed odnosi na jednog čovjeka (jedno čegliade) ili više njih gdje god da se nalazili. Za razliku od zakona koji je dugovječniji, zapovijedi mogu biti kratkotrajne i prigodne. U tome mu je poslužio primjer franjevac koji se moraju pridržavati zapovijedi svojih starješina gdje god se nalazili. Zakona se pak treba pridržavati jedino ukoliko je: a) postavljen od starješina; b) da je pravedan; c) da je donesen radi »dobra opchienòga«; d) da je »zadovoglno proglaščen«; e) da se za njega znade; f) da je primljen. To su pretpostavke, odnosno temeljni elementi koji zakonima daju važnost i snagu.

Osobito je važno da zakon bude proglašen »na mistu oččitu« i da svi znaju za njega – bilo da je napisan ili da ga izvikivanjem razglase »Tellàri«. U suprotnom ne obvezuje nikoga i nitko ne može biti kažnjen ukoliko ga se ne pridržava. Zakon je po Zoričiću vezan »za misto«: zato ga onaj koji se nalazi »izvan darxavè« nije dužan opsluživati, tj. pridržavati ga se.

Nerijetko se dešava da zakoni dođu do određenog mjesta, ali se na njih zaboravi i oni se ne primjenjuju. U tom slučaju Zoričić, prema odredbama kanonskog prava (*Liber iuris canonici*), preporučuje običaje tog mjesta kao način postupanja (*consuetudo est optima legum interpres*) upućujući na izvor Gajeve Institucije.¹⁶ Naravno, postoje i loši običaji: »Običaj pak kojije protivu zàkonu nàravnòme, Boxjèmu, i zàkonu Nàroda (*ius Gentium*), nemorre nighdà immat jàkost od zàkona; jère ovaki običaj razruscuje zàkon i tadàse zove zao običaj (*malus et corruptella*).«

Proglašenje zakona važno je i za papinske zakone. Nije dovoljno da oni budu proglašeni u Rimu, nego je nužno da se proglaš u »svakom mistu od karfcchanluka i ù svakom Biskupàtu«. Važno je da svi budu upoznati s papinim i cesarovim zakonima, iako oni imaju načina kako će provesti zakone: papa je »Vikar Isukarstov« i dužni su ga svi slušati. Ipak, nerijetko se događa da i prema papinim zakonima biskupi različito postupe, ukoliko su običajni zakoni drugačiji ili zbog sukoba sa svjetovnim poglavarima,

¹⁶ U crkvenom pravu običaji imaju veliku važnost. Već u starom kodeksu Grgurovih dekretala (četvrta glava prve knjige) govori de consuetudine. I Gracijan na više mjesta spominje običaj. I u novom zakonu (CIC), razlikuju se običaji contra legem, praeter legem i iuxta legem. Zoričić komentira 29. kanon koji tumači običaj iuxta legem. Kanon misli na običaj koji tumači postojeći zakon, a u slučaju kad je zakon dvojben ili nedorečen, ima razriješiti dvojbe. Dakako, u kanonskom smislu to nikako ne znači da običaj može biti iznad zakona. J. Pazman, 1919: 51–52.

pa ne primijene dobiveni zakon. Isto tako, vladari ponekad uvode zakone postupno, prateći kako će puk na njih reagirati, pa ih prema tim reakcijama uređuju ili povlače.¹⁷

Zoričić razmatra i dvije kategorije na koje se zakon ne odnosi: to su skitnice bez mjesta prebivališta i gosti koji imaju stalno prebivalište ali su se našli u mjestu gdje vladaju lokalni zakoni. Skitnice se moraju pokoravati zakonima mjesta na kojem se nalaze, jer u suprotnom za njih ne bi važio nijedan zakon. Gosti ili putnici koji ne borave veći dio godine u tom mjestu. Kad je riječ o putnicima, oni su se dužni držati svojih zakona, ali ih mjesto može osloboditi nekih obveza. Zoričić tu donosi neke primjere o Španjolcu koji u Francuskoj može jesti iznutrice, ili Milanezu koji dođe u Rim pa u korizmi ne mora se četiri dana uzdržavati od mesa, kao što to mora činiti u Milanu. I obrnuto, nađe li se Francuz u Španjolskoj, a Rimljanin u Milanu, njima je dopušteno pridržavati se vlastitih zakona.

3.

Pitanje konkretnih vlasti, poštovanja svjetovnih starješina i pridržavanja njihovih zakona i pravila bilo je u teološkoj nauci i u praktičnom postupanju uglavnom riješeno.

U tome je i Zoričić polazio od općenitog stava koji potječe od Pavla Apostola i koji kaže da svaka »dušca vaglià daje podloxna Starefcinam vecchim, svakòbo starefcinstvo jest od Bogha. Takoger kò odaglia oblàsti, Boxjoj nàredbi odàglia«. I opet Pavlovim riječima: *Oboedite prepositis vestris* (Slifcajte starefcine i Vladaoce vasce).¹⁸ U tom pogledu Zoričić je bio potpuno u skladu s crkvenim učenjem i svojim uzorom Jeronimom Filipovićem, koji je poučen franjevačkim iskustvima (posebno Grabovčevom sudbinom) naučavao da su vjernici dužni »svoga poglavicu štovat, njemu dobro želeći, od njega dobro govoreći, za njega Boga moleći, njegove zapovidi ispunjavajući«. (Filipović, II, 294). Filipović se u svojem djelu čini nevješt i neupućen u držanje mjesnih vlasti, iako je bio svjestan njihovih zlouporaba, nepravednog bogaćenja, manipulacija sudbenim postupcima i drugih negativnosti. On ih je mogao samo neizravno osuđivati, koristeći pritom biblijske usporedbe i primjere.¹⁹ Nužnost postojanja svjetovnog vla-

¹⁷ BN, I, 47–48.

¹⁸ Heb 13, 17: Slušajte svoje starješine i budite im podložni, jer oni bdiju nad vašim dušama kao oni koji imaju o tome dati račun (oboedite praepositis vestris et subiacete eis ipsi enim pervigilant quasi rationem pro animabus vestris). Biblija, KS, Zagreb 1994. M. Zoričić, BN, I, 35–36.

¹⁹ »Poglavice tvoje nevirni su, družina su lupeža, ljube darove«, riječi su proroka Izaije, kaže Filipović. Kosor, 1974: 138.

dara Zoričić je isticao i u drugim slučajevima, a osobito je važno naglašavao njegovu ulogu nositelja legitimiteta u ljudskoj zajednici i uloge u postojanju pravednog poretka.²⁰

Ipak ljudska vlast podložna je Božanskoj vlasti. Za ilustraciju ovog stava kojim vladar pokazuje svojim podanicima da njegova vlast potječe od Boga, a i da svatko onaj tko bi htio njegovu vlast i moć mora o tome voditi računa, Zoričić je upotrijebio nekoliko primjera. Za ilustraciju općeg stava, zanimljiv je sljedeći primjer: »Kragl od Norvegie, Dacie i Ingliterre, immenom Enok, koi u najlipscia dobba fvoega vladagna, za çinnit viditi daffu od nifta gliudi umàrli, çinni jednom donit fvoie pristojglie blizu mora, lippo gdi udaraju valovi morski. Side pak nagn na oççi fvi negovi dvorana. Zapovidanti, reççe, more dà neimafc k'menni pristupiti, ni mome pristogliu, ni skvafitime. On tòh reççe, more fvojom jakostju, i ganutjem naravnim prolife po kragliu i skvafi ga. Tadafe okrene prema fvoim Dvoranom, viditeli fvi gliudi koi na zemgli pribivate, daje od niscta mogujstvo kraglia zemagliski. Sada poznajem da nikko nije dostojan zvati fve kragl, izvan onnoga koga slufcijaju zemglia, nebefa, i gore: i od togga dneva netti nigda visce metnut krunu nà glavu, neggoje metnu nà glavu propetja Iffukarfstova.«²¹

Ovaj primjer u drugoj knjizi »Zarcala od različiti dogagaii olti Prilika«, iz djela Serafina Razzija, zorno pokazuje vjernicima i ispovjednicima kako valja gledati na ulogu svjetovnoga vladara i njegovu moć. Za razliku od većine svoje subraće koja su pisala svoja djela, najčešće prijevode ili preradbe sličnih djela autora na talijanskom jeziku i u pravilu nisu navodili izvore svoje literature, Zoričić je vrlo eksplicitno u svim svojim djelima navodio literarne predloške ili uzore, što također može biti znak pripadnosti novom »duhu vremena«. Mnoštvo primjera i zgoda Zoričić je uzeo iz djela talijanskog dominikanca Serafina Razzija *Giardino d'essempi overo fiori delle vite de'santi*, odakle je crpio najveći broj svojih »prilika«. ²² Osim Razzija u

²⁰ Govoreći o ljudskim razmiricama, Zoričić upozorava na važnost vladara: »Kada jedan drži i posiduje jednu stvar držeći da je njezova grizodušjem jačim i slobodnijim, z druge strane ti držiš da je tvoja, ti je uzet ne moreš bez pravde kraglieve (*ex Reg. jur. 36 de reg. juris: Bona fides tantundem possidenti praestat, quantum veritas quoties lex impedimento non est*). Drugojako svit bi u smutgni brez pristanka stao, jedan drugom otimgliuchi, neznaduchi çisto sctoje çije.« BN, I, 13.

²¹ M. Zoričić, »Zarcalo različiti dogagaii olti Prilika za duscie pravovirni uputiti putem od spasseгна: skupgliene i prinese ne iz različiti kniga ù slavni jezik Illirički i na svitlost date po f. Mati Zoricichiu, stioczu Boggoslovczu, u Mleci po Ivanu Constantinu, MDCCLXXX, Knighe parve, knighe drughe. II, 87–88, primjer 383. Primjer se nalazi u poglavlju »Prilike svarhu poniznosti«.

²² Zoričić navodi da je primjer uzeo iz neimenovanog Razzijeva djela, sa stranice 238. Serafin Razzi (1531. – 1611.), talijanski dominikanac bio je vrlo plodan autor, brat Girolama (Silvana) Razzija, književnika i komediografa koji je preveo Marulićev Evangelistar na talijanski. S. Razzi je napisao je više hagiografija i drugih djela, a za nas je još značajan

»Zarcalu« najčešće korišten izvor bio mu je njegov subrat fra Jeronim Filipović iz Rame (Rama, 1688. – Sinj, 1765.), koji je bio učitelj na šibenskom franjevačkom učilištu u doba kad se Mate Zoričić rodio, a čije su tri knjige »Nauka karstianskogoga« u svoje vrijeme, a i znatno kasnije među franjevcima Provincije Presvetog Otkupitelja imale vrlo velik utjecaj. Osim što ga je uzimao kao uzor i primjer u pisanju svojih djela, Zoričić je u potpunosti preuzeo i Filipovićeve grafiju i pravopis. Pisanje fonema č, ć, đ, š, z, ž i drugih u potpunosti su identična slovopisnim Filipovićevim rješenjima.²³ (Stolac, 2005: 100) Zoričić se pokazuje kao nasljedovatelj svojeg slavnog prethodnika i u »Bogoljubnom nauku«, obimnom rukopisnom priručniku, koji je kao i Filipovićevo životno djelo trebao poslužiti misnicima u obavljanju njihove vjerske službe i rješavanju raznovrsnih pitanja i dilema.²⁴ Treći izvor prilika bio je »Discipuo« ili Johann Herolt (1386. – 1468.), dominikanac, prior dominikanskog samostana u Nürnbergu i vikar Katarinskog samostana, kuće sestara dominikanki. Njegovo djelo *Liber Discipuli de eruditione Christianifidelium* (1416.) bilo je sastavljeno od niza katehetičkih traktata. Objavio je još nekoliko zbirki propovijedi, a sam sebe je jednostavno nazivao »Discipulus«.²⁵ Bio je najutjecajniji i najčešće korišten pisac propovijedi u kasnom srednjem vijeku, a i kasnije. Njegova rukopisna i tiskana djela doživjela su mnoštvo izdanja i prijepisa. I u drugim djelima Zoričić ne skriva svoje izvore i uzore.

Zoričić nije ušao u teološke rasprave duguje li vladar svoju moć podjednako Bogu i podanicima, što je bio predmet filozofskih i teoloških rasprava. Tomisti su pokušali objediniti ove stavove u raspravama pripada li vlast Papi ili caru, nastojeći izmiriti *de iure* univerzalnost papinsko-carske vlasti i *de facto* postojanje odjelitih regionalnih kraljevstava. (Hinsley, 1992: 93).

Moralnost postupanja pojedinih kraljeva u odnosu na vjernike i na Boga, Zoričić ilustrira s još dva primjera iz Razzija. U jednom primjeru francuski kralj Ludovik skrivečki, preobukavši se u slugu, dijeli milosti-

i po tome što je napisao jednu od prvih povijesti Dubrovnika »Storia di Ravgia« koja je izišla tiskom 1595. Djelo je nastalo nakon što je Razzi osam godina ranije (1587.–88) boravio u Dubrovniku i oduševio se njegovim ljepotama, ljudima i poviješću grada. Zoričić po svemu sudeći koristi Razzijev »Giardino d'esempi overo fiori delle vite dei santi«, vrlo popularno djelo koje je izišlo u više različitih izdanja (1596., 1599., 1603.). B. Jozić, 1998: 190, S. Krasić, 2010: 273–281)

²³ Usp. Diana Stolac, »Filološki pogled na Pripovijanje nauka karstjanskoga Jeronima Filipovića«, Zbornik o Jeronimu Filipoviću, ur. Alojz Jembrih, Hrvatski studiji, Zagreb 2005, str. 100)

²⁴ Zoričićevo djelo ostalo je u rukopisu u dva velika sveska koji se čuvaju u samostanu sv. Lovre u Šibeniku. Jakov Udovičić, 100. Filipovićeve pak »Nauke« kao važno i korisno djelo, poslužio je i biskupu Stadleru koji je nakon stotinjak godina ponovo tiskao njegova djela za upotrebu svećenstvu u Bosni. A. Jembrih, 2005: 231.

²⁵ Ian Siggins, *Harvest of Medieval Preaching*, Xlibris, 2009: 3.

nju siromašnima tvrdeći da su »uboghi gnegovi vojnici, koji brane gnegovo kraglietvo od neprijateglia«. Zbog toga im je svojom rukom davao plaću.²⁶ U drugom primjeru, cara Tiberija koji je vladao 580. posl. Kr., Zoričić pripovijeda kako je car, ne htijući gaziti po križu u svojem dvorištu, naložio da se on skine. Međutim, ispod kamena s križem, bio je sljedeći s križem, i tako do trećeg kamena, ispod kojeg, kad ga je podigao, našao je »tissuchiu (un million) jaspri zlatni, i pod gnima mnogo drugo blago brez broja«. ²⁷ Hvaleći navedene postupke Zoričić s ushitom zaključuje: »Oh prisveta lemozino uzdarxiteglice Darxava, i Kraglievina, blaxene onne Poglaviice, kojete ispugnaju, i posctuju«. Isto tako, car Tiberije na ovom svijetu je dobio »sto za jednu«, a na onom svijetu »morrese virrovati, xivot vičgni«. ²⁸

Zgode se nalaze među drugim, sličnim primjerima i zgodama koje bi isповједnike i vjernike trebalo učvrstiti u vjeri i pokazati im na doživljenim ili literarnim primjerima kako bi valjalo ponašati se u svakodnevnom životu i živjeti u skladu s kršćanskim regulama, te kako se odnositi prema vladarima. Ali isto tako, one su upućene i glavarima država, koji su dužni pridržavati se vlastitih, a i božanskih zakona. Iznošenje različitih primjera način je kojim su se služili i stari Rimljani, kaže Zoričić navodeći Valerija Maksima iz njegove zbirke, pjevajući i pričajući junačke priče, eda bi podigli moral svojim mladićima i osokolili ih za ratne podvige.²⁹ Isto to čini se i u našem narodu, kaže Zoričić, ne objašnjavajući potanje na što je pritom mislio. Zoričić hoće pokazati da kralj, odričući se svojev simbolu moći, ne odriče se i svoje vlasti. Relativizirajući znatno stariju teoriju da vladara postavlja narod za svoje dobro, od teorije da kralja postavlja Bog, Zoričić ne dovodi u pitanje legitimitet kraljeva položaja. Odričući se svoje krune on ju istovremeno legitimira, jer pokazuje od koga ju je dobio i komu je jedino odgovoran. Istodobno, nastoji pokazati da ju je dostojan jer jedini shvaća prirodni poredak stvari u kojem ju je stekao.

4.

U Razzijevu primjeru radilo se o poglavaru koji je prihvatio božanski poredak i postupa po božanskim odredbama, prihvaćajući da je Bog vrhovni gospodar svih vladara na svijetu. Međutim, ima i vladara koji se ne pridr-

²⁶ M. Zoričić, *Zarcalo*, II, 300.

²⁷ M. Zoričić, *Zarcalo*, II, 301.

²⁸ M. Zoričić, *Zarcalo*, II, 300–301.

²⁹ »Da stari Rimgliani običavascе skugliati mladichie ù vrime gniovi skupa, i svetkovina, i činnili prid gnima pivati junastva, dobitja, i druga slavna dilla gniovi stari, i toh sve, jedabi pobudili ù gnima xegliu vojevati, i junastva provoditi«. M. Zoričić, »Zarcalo«, I, IV. Valerije Maksim je svojim opisima znamenitih ljudi i događaja iz klasične starine bio uzor u pisanju sličnih djela.

žavaju niti božanskih niti ljudskih zakona, pa se u tim slučajevima postavlja pitanje opravdanosti pobune i svrgavanja nepravednog vladara.

Pitanje tiranoubojstva (regicida) ili vladara kojeg Zoričić naziva »kralj progonitelj«, vezano je uz moralne dileme i onoga tko savjetuje to ubojstvo, a posebno onoga tko ga je učinio. Pitanje regicida prisutno je od antike. Aristotel je razlikovao dvije vrste tiranina: uzurpatora, tj. tiranina koji je prisvojio vlast i tiranina koji je legitiman, ali prilikom vladanja krši zakon. Sveti Augustin je nastojao eliminirati mogućnost regicida, ne dozvoljavajući da se ubije čovjek jer je Bog ljudima dao i Augusta i Nerona i Konstantina i Julijana Apostatu. Ipak, Augustin je pravo na ubojstvo dozvoljavao u dva slučaja: ako je ovlaštenje dano pravednim zakonom ili posebnom Božjom zapovijesti.³⁰ Na taj način otvorio je niz dilema. Tako je već je sveti Toma Akvinski dozvolio da se unatoč tome što je čovjek dužan pokoravati se svjetovnim vladarima (ali samo ako zahtijeva poredak pravednosti), on to nije dužan činiti ukoliko vladavina nije pravedna. U tom smislu Toma razlikuje tri vrste poslušnosti: jedna je kad se čovjek pokorava onom što je obvezan, druga (savršena) kad se pokorava u svemu što je dopušteno, i treća (nerazborita) kad se pokorava i u onom što nije dopušteno.³¹

Zoričić smatra da ukoliko je kralj zakonit, a nemilosrdno vlada, onda ga nije dozvoljeno ubiti jer će onaj tko to učini biti proklet. Međutim, »ako li nije zakoniti kralj vecchieje na sramotu uscao vladati, mnogi naucitelji drxe kod *Dian*. (*par. 5., tract. 4., resol. 21.*) koje slidi i *Mastrio*, da ga je prosto ubiti kada se nije bojat vecchiega zla. Razlog jest jer je prosto ubiti neprijatelja koi rat drži svegerni u tugem mistu.«³² Postoje i drugi slučajevi, tj. kada netko nepravedno želi preuzeti kraljevstvo. U tom slučaju ga je dozvoljeno ubiti, ali ne »poslia neggoie priuzeo kraglietstvo i sredno, scgnime vlada.« To znači da onaj tko vlada »po sredinik« ne čineći nepravde ni prema kome, amnestiran je od grijeha da je nepravedno preuzeo vlast i nije ga dozvoljeno ubiti. Razlog za to jest da nitko nema pravo ovako veliku stvar izvršiti nego to mogu učiniti jedino »poglavicze od kraglietstva«. Zoričić tu priziva i autoritet kojim potkrepljuje navedenu tezu. »Ove je umi i *Diana* rečeni koi govori da naučit[elji] prvi, po njegovom svitu, ne imadu se sliditi.«³³

³⁰ Augustin, *De civitate Dei*, I, 17; I, 21; V, 19; V, 21.

³¹ Toma Akvinski, 1990: 104, 5, 6.

³² BN, I, 430. Mastrius je Bartholomaeus, Bartolomeo Mastri (Meldola blizu Forlija, 1602 – Meldola, 1683) talijanski franjevac konventualac, filozof i teolog. Napisao je Filozofiju u pet tomova, komentare »Sentencijama« u četiri sveska i moralnu teologiju u duhu svetog Bonaventure (ad mentem S. Bonaventurae), tiskanog u Mletcima.

³³ BN, 431. Primjer se odnosi na Antoniusa Dianu (1586–1663), vještog i znamenitog kazuističara, koji je u svojim monumentalnim *Resolutiones morales* u deset tomova, raspravio više od 20 tisuća slučajeva.

Zoričić razmatra grijehе koje u tom činu mogu imati ubojica i onaj tko ga je na to nagovorio. U slučaju kad onaj tko je nagovorio ubojicu i uvjerio ga u ispravnost njegova nauma nije odustao od namjere nego je i dalje podržava, u tom slučaju grijeh pada samo na ubojicu koji ga je ubio »na ime svoje«. Međutim, ako onaj tko je dao savjet ubojici, odustane od nauma, a ubojica ipak izvrši ubojstvo, u tom slučaju onaj »koi svituje usadi zlo u pamet onoga kogga svituje«, pa je dužan upozoriti žrtvu da se pazi. Ne učini li to, njegov je grijeh jednak grijehu ubojice, jer ovaj ne može na sebe samoga preuzeti krivicu kao u ranijem slučaju.

5.

Ideja pravednog rata, ili bolje rečeno teorije o pravednim ratovima (*ius ad bellum, iustum bellum*) u srednjovjekovnoj misli svode se na postojanje nekoliko preduvjeta: postojanje pravedne stvari, pravog autoriteta koji će inicirati upotrebu sile, te ispravne namjere strane koja silu primjenjuje.³⁴ Ovaj teorijski okvir potječe od Tomina obrazloženja triju pretpostavki pravednoga rata: prvo da rat pokrene vladar, a ne bilo koji drugi pojedinac jer se samo neovisna, suverena država mora smatrati ratujućom stranom, a otuda njen zakoniti predstavnik, vladar, može jedini navijestiti i voditi rat; drugo, da postoji pravedan razlog (*causa belli iusta*) zbog kojeg su oni koji su napadnuti to zaslužili i treće, da postoji ispravna nakana onih koji napadaju, a to je »da kane ili dobro unaprijediti ili zlo izbjeći«.³⁵

Najveće dileme nameću se oko »pravedne stvari«. Razlikovale su se tri vrste pravedne stvari: vraćanje nečega što je nepravedno oduzeto, kažnjavanje zla i obrana od napada koji je planiran ili koji već traje.

Pitanje o opravdanosti rata sporno je, a u skladu sa sv. Augustinom i sv. Tomom, u raspravu se uključio i Zoričić. Na pitanje je li »prosto kome rat učiniti?« Zoričić odgovara držeći se tipologije poznatih razloga: »Istina je da kad vojska na koga navali nepravedno da se more braniti i brez testira svoga kraglia, ma udriti na drugoga nemoreso brez testira svoga kraglia; 2. da je zakoniti uzrok vellik, n.p. korist opcchiena olli za uzdarxati mir u kraglietstvu, olli za otet onno sctoje odneseno nepravedno olli za obranit pravednoga, olli za sarvati odmetnike (*rebelles*) &c. (*Lay., Mol., Dian.*); 3. hocchiese da nije rat poradi kakve nenavidosti.«³⁶

Zoričić ovdje razrješava dilemu koja kod navedenih autora nije bila razmatrana, a to je što u slučaju kada i jedan i drugi vladar imaju opravdane

³⁴ Blackwellova enciklopedija političke misli, 2, Demetra 2003: 501.

³⁵ Toma Akvinski, 1990: 220–221.

³⁶ BN, 446.

razloge za rat. Ukoliko je jedan vladar drugome oduzeo grad, ovaj ga »po dusci nemore braniti«. Međutim, u slučaju da i jedan i drugi vladar polažu pravo na dotični grad jer imaju svaki svoje razloge, potrebno je zajedno pretresti stvar, a najbolje bi bilo za arbitražu pitati bogoslove koji nisu podložnici nijednog od dviju sukobljenih strana: »Morrese pak dogoditi i ovo da i jedan i drughi darxi da ima razlogh, jerje jedan od jedne umi, a drughi od drughe, i tako prostojmje sliditi rat, kad svu pomgnu metnu, jelli onnako kakko darxe. Zato kragli parvglie neggose u ovakim dogagajaji nagiu, parvglie neggose počmu bitti, od potribe jest, dase dobro svituju z' Boggogliubni naučitegli i da stvar pritresu po zakonu Boxjemu, i dobroje da svit pita i od onnizi naučiteglia, koji nisu podloxnici ni gnegovi ni onnoga komu hocchie da rat učini; u malo riči, vaglia da učini onno sctobi učinio dase naodi na čas smarti. Akkose nagiu razlozi jednaози za jednu i za drugu stranu, onnogaje razlogh, koji posiduje onnu stvar, poradi koje se biju olli hoishie dase biju. *Melior est conditio possidentis.*«³⁷ Na drugom mjestu Zoričić arbitražu ne ostavlja samo bogoslovcima nego i svim ljudima koji umnim savjetom i znanjem mogu pomoći u rješavanju spora: »Kragl z grizoduscjem slobodnim i slobodniim darxechi da drughi kragl posiduje gnegov gràd nemorremu zato ratta učiniti, neggose ima stvar metnuti na dobre gliude varsne i naučne, koji kadbi odlučili da je gnegov grad, a nebimuga thio datti, ratbimu mogao učiniti (*Mendo in epit. verb. Bellum n. 2.*). Kad bimuga pusta parvglie neggose Vojska pobie; darxanje prvi kragl ustaviti boj. Kad bimuga ga vracchia posli neggosuse pobili i palloje martui i s jedne i z drughe strane, morre rat sliditi i icchi protiva gnemu s pravicom kakko protiva jednomu koji mechie smutgnu u gnegovo kragliestvo (*Mendo in epit. n. 6.*)«³⁸

Zoričić razmatra i dio koji se odnosi na pravo u ratu (*ius in bello*), odnosno na nepravedna postupanja koja se dešavaju u ratnim sukobima.

»Kad jedan kragl vidi da je protiva razloghu i nepravedno učinio sctettu drugome kragliu, vaglia daje po tanko plati. Onni vojnici koji čisto vide da gniov kragl nepravedno čini rat, nemoguse odriscit akko neostave sluxiti ga za vojnike, imadu pristati činiti sctettu u tugem kragliestvu i onno scto su zarobili po sebbi, teriim je u ruczi, imadu vratiti, drugacijese nemogu odrisciti. Gniove vojvode nemoguse odrisciti, akko vojnikom nepravdu čine

³⁷ BN, 446–447.

³⁸ BN, I, 13–14. Riječ je o isusovcu Andreasu Mendo (1608. – 1685) iz Logruña, glavnog grada provincije La Rioja u Španjolskoj, rektora u Oviedu i njegovu djelu »Epitome opinionum moralium, tum earum quae certae sunt tum quae certo probabiles & in praxi tuto teneri possunt. Cum discursu circa opiniones probabiles, & appendice casuum valde notabilium. Authore r.p. Andrea Mendo Locruniensi.«, Lugduni, 1674. Osim u Lyonu, djelo je nakon toga tiskano dva puta u Veneciji (1676. i 1678.).

u plachi, i duxni su sctettu platit, koju Vojniczi učine selom, jersuse nascli brez plachie izidine od Vojvoda.«³⁹

U ratu je međutim dopušteno činiti sve stvari koje će olakšati pobjedu, osim onih stvari koje se odnose na osobe koje nisu izravno uključene u sukob: »Kada kragl ima razlogh boj bitti u niki dogagijaii prosto je ubiti, robiti &c. i sve stvari činniti, kojesu potribite za umoriti neprijateglia. Zato prosto je sluxittise protiva gnemu s privarom, zasidom, izghledati potajno scto činni, i u kakuije okolojstvi. Samo neima trovati ni gni, ni vodu &c., neimadu bitti onne koji oruxje nemogu nositi, n.p. diczu, xenne, starcze, Czarkovgnake, putnike, seglianne; nemoguim xivot uzeti, vecchia bi onni ugne krechiali, aliim mogu uzeti onna dobra koja posiduju, akko su im korisna za vojevanje svarsčiti.«⁴⁰ Vojnici od seljana mogu uzeti neke stvari, ali samo one koje su im nužno potrebne, i samo one koje im njihov kralj dopušta. Ako uzmu druge stvari osim ovih, ili stvari koje im seljaci od straha daju, čine smrtni grijeh i dužni su ih vratiti.⁴¹

6.

Djelo Mate Zoričića okrenuto je prvenstveno svećenicima, a naročito ispovjednicima kojima treba olakšati vršenje svakodnevne pastoralne službe. U tom suočavanju sa životom svećenici često nisu dovoljno pripremljeni za čitav niz slučajeva koji ih očekuju. Zbog toga im je nužno, što je jasnije moguće, donijeti različite prilike i primjere koji ih očekuju i s kojima se suočavaju. Među tim slučajevima nalaze se slučajevi koje ispovjednik ili vjernik doživljava u odnosu na svjetovne vlasti općenito. Zoričić u tom smislu ne izlazi iz okvira tradicionalnog nauka Katoličke crkve, ali u razmatranju nekih svjetovnih pitanja (pitanja zakona, pravednog rata, svrgavanja tiranskog vladara), nastoji primijeniti učenje crkvenih naučitelja, ali i dati vlastiti doprinos. Osobito je to vidljivo u njegovom najvećem i najvažnijem djelu »Bogoljubnom nauku«, koji je iz nepoznatih razloga ipak ostao u rukopisu. Zoričić se tu pokazuje kao autor koji ima osjećaj za nova prosvjetiteljska stremljenja, ali u skladu sa specifičnostima hrvatskih političkih i povijesnih prilika, ostaje u okvirima franjevačke literature tog vremena i specifičnostima uloge svećenika kao narodnih prosvjetitelja.

³⁹ BN, I, 14.

⁴⁰ BN, I, 447–448.

⁴¹ Zoričić je i u mirnodopskim vremenima nalazio opravdanje za postupke onih koji su u nuždi ili »potribi privellikoj« nešto uzeli za svoje. Oni takve stvari nisu bili dužni vratiti. BN, I, 23.

Literatura

- Akvinski, Toma, *Država*, Zagreb 1992, Globus.
- Aurelije, Augustin, O Državi Božjoj/De civitate Dei, 3 sv., Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1995.
- Bogišić, Rafo, »Književnost bosansko-hercegovačkih franjevacu u hrvatskoj književnoj matici«, u: *Zrcalo duhovno*. Književne studije, Zagreb 1997., Hrvatska sveučilišna naklada: 181–196.
- Foucault, Michel, »Što je prosvjetiteljstvo?«, *Čemu*, vol. IV, No 10, listopad 1997, 87–101.
- Hinsley, F. H., *Suverenitet*, Zagreb 1992. August Cesarec.
- Jembrih, Alojz, »Stadlerovo izdanje Filipovićeve propovijedi o nauku kršćanskom«, *Zbornik o Jeronimu Filipoviću*, Hrvatski studiji, Zagreb 2005, 227–242.
- Jozić, Branko: »Marulić u propovjedničkom kompendiju Serafina Razzija. Prilog recepciji Institucije«, *Colloquia Maruliana VII* (1998), 189–195.
- Kant, Immanuel, »Što je prosvjetiteljstvo«, u: *Pravno-politički spisi*. Izbor, prijevod i predgovor Zvonko Posavec, Politička kultura, Zagreb, 2000: 33–41.
- Kapitanović, Vicko (1994): »Rukopisni priručnici franjevačkog filozofskog učilišta u Šibeniku (1699–1825)«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, 39–40, str. 157–199.
- Kolumbić, Nikica, »Didaktičnost kao dramaturška komponenta hrvatske prosvjetiteljske drame«, u: *Poticaji i nadahnuća*. Studije i eseji iz starije hrvatske književnosti., Zagreb 2005. Dom i svijet: 435–458.
- Kosor, Karlo, »Fra Jeronim Filipović kao kritičar vjere i morala svojih suvremenika«, *Zbornik Kačić*, god. VI/1974: 123–140.
- Krasić, Stjepan, »Serafino Razzi. Život i djelo«, u: S. Razzi, *Povijest Dubrovnika*, Dubrovnik, MH, 2011. : 223–321.
- Pazman, Josip: *Codex iuris canonici*, *Bogoslovska smotra*, vol. 10, no.1/lipanj 1919.: 47–56.
- Plejić, Lahorka: Grabovčev *Cvit razgovora* u hrvatskoj književnoj historiografiji, u: Fra Filip Grabovac u kontekstu hrvatske kulture, Vrlika 1998: 29–38.
- Stolac, Diana, »Filološki pogled na Pripovijedanje nauka karstjanskoga Jeronima Filipovića«, *Zbornik o Jeronimu Filipoviću*, Hrvatski studiji, Zagreb 2005, ur. Alojz Jembrih, 93–104.
- Udovičić, Jakov, »Boggogliubni nahuk« fra Mate Zoričića, *Kačić*, XVI, Split 1984., 99–126.
- Zoričić, Mate (1995), *Aritmetika u slavni jezik Illirički sastavljena*, U Jakinu MDCCCLXVI, po Petru Ferri. Pretisak Gradska knjižnica Juraj Šižgorić, Šibenik 1995. Urednik Milivoj Zenić.
- Zoričić, Mate, Uprava mnogo korisna ispodvidnika, Mleci, na MDCCXXXI, po Ivanu Constantinu.

Zoričić, Mate, »Zarcalo različiti dogagiai olti Prilika za duscie pravovirni uputiti putem od spassegna: skupgliene i prinesene iz različiti kniga ù slavni jezik Illirički i na svitlost date po f. Mati Zoricichiu, stioczu Boggoslovczu, u Mleci, po Ivanu Constantinui, MDCCLXXX, Knighe parve, knighe drughe.

Zoričić, Mate, Boggogliubni nahuk, Pomglivo Skupglien, i sastavglien iz različiti Naučiteglia od iste varste. I u sedam dila razdiglien za prosvitglienie Ispovidnika, i Paroka Slavnoga Naroda Illiričkoga na Pristojgliu svete ispovidi. Po Fr. Mati Zoričichiu, Sctioczu Boggoslovczu, Reda male Bratje od obsluxegna S. O. Francesca Provincie Prisetogh Odkupiteglia u Dalmatij. U Mleci na 1784. Po Petru Markutiu. Z'dopuschiegnem Staescina. *Rkp.*

VJERNIK I NEKA SVJETOVNA PITANJA U DJELU MATE ZORIČIĆA

Sažetak

U radu se analiziraju odnosi vjernika spram svjetovnih vlasti i poslova kojima se bave države i svjetovni vladari u djelima fra Mate Zoričića. Razmatraju se osobito pitanja zakona i njihova pridržavanja, pitanje pravednog i nepravednog vladara, te u svezi s time problem regicida. Na kraju donosi se Zoričićeva interpretacija pravednog rata među državama te zaključuje kako unatoč originalnim prinosima tretiranim pitanjima Zoričić ostaje u tradiciji specifične franjevačke prosvjetiteljske uloge u našim krajevima.

Cljučne riječi: Mate Zoričić, svjetovni zakon, rat, regicid

PEOPLE OF FAITH AND SECULAR ISSUES IN THE WORKS OF MATE ZORIČIĆ

Summary

The paper analyzes the attitude which people of faith had towards lay rulers, as well as towards the preoccupations of the state and lay rulers in the works of Fra Mate Zoričić. Particular emphasis is placed on the issue of laws and how these are followed, the issue of the just and unjust ruler, and the attendant issue of regicide. The paper ends with Zoričić's interpretation of a just war between countries and concludes that, in spite of original contributions to the issues discussed, Zoričić continues the tradition of the specific enlightening role which the Franciscans played in these parts.

Key words: Zoričić, public law, war, regicide

Saturno ♄ .
 Giove ♃ .
 Marte ♂ .

Sunce .

Venere ♀ .
 Mercurio ☿ .
 Mifecz ☾ .

G.

KOLLO MATEMATICKO.

Ovdise

Matematičko kolo, prilog Zoričićevoj Aritmetici

Rudolf Barišić

POČETAK ŠKOLOVANJA BOSANSKIH KLERIKA NA UČILIŠTIMA HABSBURŠKE MONARHIJE

Izvorni znanstveni članak
UDK 37(091)

1. Uvod – crkvene i društvene prilike u Bosni Srebrenoj u 18. st.

*Provincia Bosnae Argentinae tam misera est, ut nunquam studia domestica sustentare potuerit, nec hodie dum potest.*¹

Ova izjava koju je 1806. u dopisu kraljevskom ugarskom namjesničkom vijeću uputio tadašnji kustod Bosne Srebrene fra Augustin Pejčinović s jedne strane se može doimati djelomičnim pretjerivanjem i manirističkim pokušajem izazivanja suosjećanja kod adresata, no s druge strane, promotre li se okolnosti koje su u Bosni Srebrenoj vladale u razdoblju od prethodnih barem 50 godina ona se – ne gubeći pri tom oprez prema Pejčinovićevoj subjektivnosti – ipak pokazuje relevantnom.

Pitanje adekvatnog obrazovanja franjevačkog klera predstavljalo je jedan od najznačajnijih problema za upravu Bosne Srebrene² za koji nikada nije nađeno neko trajnije rješenje. Nakon mira u Srijemskim Karlovcima 1699. vjerski je život nad spomenutim područjem dobio novi zamah, ali su dugo tinjajući problemi unutar same Bosne Srebrene doživjeli kulminaciju u dvije podjele 1735. i 1757. kojima je njezino dotadašnje golemo područje ograničeno na prostor koji je ostao pod vlašću Osmanlija.³ Na preostalom

¹ Usp. Jelenić, 1913: 99. U ovom su radu korišteni isključivo objavljeni izvori, pa su stoga svi citati preneseni u skladu s načinom na koji su to učinili njihovi priređivači.

² O upravnom ustrojstvu Bosne Srebrne krajem 18. i početkom 19. stoljeća detaljnije v. Džaja, 1971: 120–123.

³ Podjela 1735. obuhvatila je samostane koji su se nalazili pod mletačkom vlašću, a koji su otada ulazili u sastav Provincije sv. Kaja (kasnije Provincija Presvetog Otkupitelja), a 1757. uspostavljena je Provincija sv. Ivana Kapistrana koja je obuhvatila samostane na području Slavonije i južne Ugarske. Bosna Srebrena je tom podjelom svedena na kustodiju, no već 1758. papa Klement XIII joj je vratio naslov provincije i potvrdio sva dotadašnja prava i povlastice. Usp. Jelenić, 1913: 28–30 za podjelu 1757. i 32–35 za vraćanje statusa provincije. Za unutarnje razmirice tijekom 17. st. detaljnije v. Hoško, 2000: 103–137.

području su djelovala svega tri samostana: u Fojnici, Kreševu i Kraljevoj Sutjesci čiji su franjevci, prema jednom izvještaju iz 1786. obavljali pastoralnu službu nad 32 župe, čiji je broj do 1806. narastao na 38,⁴ pri čemu treba imati na umu da je na čitavom području Bosne Srebrene u to doba preostalo svega pet crkava (tri samostanske te crkvice u Varešu i Podmilačju), a da je vrlo malo župa posjedovalo župne stanove s prostorom pogodnim za bogoslužje.⁵ U materijalnom pogledu situacija je bila još teža budući da su franjevci uglavnom ovisili o darovima samih vjernika, a tek povremeno je postojao prtok materijalnih sredstava i izvana, osobito od strane Kongregacije za širenje vjere (Propagande). S druge strane, svjetovne vlasti vršile su snažan financijski pritisak u vidu različitih poreznih davanja pri čijem bi se ubiranju obično događale učestale zlouporabe koje su značajno opterećivale ionako skromna sredstva koja je uprava Bosne Srebrene imala na raspolaganju.⁶ Osim spomenutoga cijelo bosansko-hercegovačko područje u promatranom razdoblju pogađaju i prirodne katastrofe u vidu gladi i nekoliko razdoblja epidemije kuge, a i vanjskopolitičke okolnosti imale su značajnog utjecaja na unutarnji život.⁷

Osim ovih vanjskih okolnosti koje su imale odraza na djelovanje Bosne Srebrene u spomenutom razdoblju nastavili su se i unutrašnji problemi i razmirice koje su povremeno u značajnoj mjeri angažirale unutrašnje snage suprotstavljenih strana i dakako imale negativne posljedice po samu Provinciju. Naime, 1735. papa Klement XII imenovao je fra Matu Delivica apostolskim vikarom čime je uspostavljen Apostolski Vikarijat u Bosni (*Vicariatus Apostolicus in Bosna Othomana*) i to »nad onim dijelom bosanskog kraljevstva koji se nalazi pod otomanskom vlašću, uključujući tu čitavu Bosnu pod spomenutom vlašću i posebno nekadašnju duvanjsku biskupiju.«⁸ Kako su se granice Vikarijata podudarale s granicama Provincije, a

⁴ Usp. Džaja, 1971: 106–107 i Jelenić, 1913: 88–98. Osim spomenuta tri samostana franjevci su posjedovali još 6 rezidencija koje su se nalazile u Varešu, Travniku, Sarajevu, Ivanjskoj, Tuzli i Jajcu. Usp. Jelenić, 1927: 165–176 i Džaja, 1971: 119. Tijekom rata 1683.–1699. uništeni su i(li) napušteni franjevački samostani u Gradovrhu, Olovu, Tuzli, Modriči i Srebrenici, a franjevci su uglavnom prešli u Slavoniju, Srijem i Južnu Ugarsku. Usp. Hoško, 2003: 35 bilj. 77.

⁵ Usp. Džaja, 1971: 108.

⁶ Detaljnije o materijalnoj i financijskom situaciji i svim dadžbinama civilnim vlastima tijekom druge polovice 18. st. v. Džaja, 1971: 124–133.

⁷ Džaja, 1971: 99–102. Katolički je živalj posebno teško pogodila kuga koja je harala 1813.–1817.

⁸ Okolnosti nastanka Vikarijata, kao i problematiziranje različitih tumačenja oko toga je li riječ o obnovi ili uspostavljanju novog vikarijata v. Džaja, 1971: 104–105 odakle je i preuzet citat. Granice Vikarijata su povremeno predstavljale predmet spora između apostolskih vikara i makarskih biskupa, no vremenom su utvrđene tako da su prema zapadu (tj. inozemstvu) slijedile državne granice prema Habsburškoj Monarhiji i Veneciji, dok im

apostolskim vikarom se imenovalo nekog od bosanskih franjevac, dolazilo je do ispreplitanja ovlasti apostolskog vikara i uprave provincije koje, usprkos brojnim pokušajima, nikada nisu bile jasno razgraničene i uglavnom su slijedile smjer u kojem su obje strane nastojale ostvariti veću kontrolu nad onom drugom.⁹ Problem je posebno bio izražen u pitanju nadležnosti nad župama čije se djelovanje formalno trebalo nalaziti pod nadzorom apostolskog vikara dok bi Provincija prezentirala upravitelje župa – razgraničenje u ovlastima nikako nije moglo biti do kraja razjašnjeno.¹⁰ Pastoralna skrb nad svim župama nalazila se pod nadležnošću triju samostana i vremenom se uvriježilo da svaki od njih ima svoj distrikt u sklopu kojeg su se nalazile njemu podređene župe.¹¹ Jedna od negativnosti vezanih za ovakav ustroj Vikarijata i Provincije obično bi dolazila do izražaja prilikom izbora za upravne funkcije koji su znali biti obilježeni velikom količinom međusobnih podmetanja i ocrnjivanja. Druga je bila vezana za izraženu pojavu svojevrsnog distriktizma. Naime, pojedini članovi Provincije mogli su biti namješteni u bilo koji od triju samostana i njima podređenim distriktima i tu je provincijal imao svu moguću ingerenciju. No, u ekonomskom smislu samostani su bili prilično samostalni. U kombinaciji ta dva faktora često je dolazilo do nezadovoljstva i međusobnih trvenja između »domorodačkih« i »pridošlih« franjevac. Tako bi osobito prilikom izbora znalo doći do povezivanja franjevac dvaju distrikata protiv onih iz trećeg. Takvi sporovi nisu mogli proći bez negativnih posljedica što je samo dovodilo do pogoršavanja ionako teške situacije u kojoj su Vikarijat i Provincija djelovali.¹²

je istočnu granicu činila rijeka Drina. Usp. Jelenić, 1913: 97 gdje stoji: *Amplitudo longitudinis, et latitudinis Vicariatus Apostolici Bosnensis, non potest juste metiri, nec describi (...). Communes tamen termini sunt = Ex parte Sclavoniae, et Confinio Imperii flumen Savus, nobis Sava. Ex parte Serviae (...) flumen Drina. Ex parte Dalmatiae mons Prologh (...). Ex parte Croatiae Mons dictus Plissivicza.* Izvan granica apostolskog Vikarijata ostalo je i područje Trebinjsko-mrkanjske biskupije koje je obuhvaćalo istočnu Hercegovinu do Neretve na zapadu, odnosno do linije Čajniče–Foča–Ljuta na sjeveru.

⁹ Usp. Džaja, 1971: 105–109 i 120–122.

¹⁰ Usp. Jelenić, 1913: 91 gdje u izvještaju koji je u ime apostolskog vikara fra Grge Varešanina Propagandi uputio fra Stjepan Marković stoji: *Parochi praefatarum 38. Parochiarum, et Capellani omnes sunt amovibiles ad nutum Episcopi, et Religionis simul cumulative, non vero privative: nam nec Episcopus sine Religione, nec Religio sine Episcopo potest levare, aut mutare Parochum, vel Capellanum.*

¹¹ Usp. Džaja, 1971: 106–107. Osim termina *distrikt*, Džaja koristi i termin *kustodija*. Na istom mjestu su citirani izvještaji prema kojima je 1786. fojnički distrikt imao 14 župa, a kreševski i sutješki po 9, dok je 1813. fojnički distrikt imao 16 župa, kreševski 10, a sutješki 12. Da je podjela na distrikte vremenom postala duboko ukorijenjena svjedoči i okolnost da je apostolski vikar obično stolovao u onom samostanu čijem je distriktu po rođenju pripadao.

¹² Usp. Džaja, 1971: 109.

U tako složenoj situaciji Provincija je uza sva svoja nastojanja da stvori što kvalitetniji kadar imala izuzetno skučen prostor za djelovanje i bila je upućena na to da svoje kandidate u čim većem broju šalje na školovanje u inozemstvo. Prije podjela 1735. i 1757. Bosna Srebrena je po pitanju vlastitih obrazovnih institucija doživjela značajan napredak, no njegov doseg ostao je ograničen na područja pod habsburškom vlašću i u nešto manjoj mjeri na one njezine dijelove koji su se nalazili na mletačkom teritoriju. Svojevrsna (barem privremena) središta franjevačkog obrazovanja, na svim razinama, postali su samostani i školske ustanove u Našicama, Velikoj, Baji, Vukovaru, Baču, Budimu, Brodu, Požegi, Makarskoj, Šibeniku i Zaostrogu.¹³ Letimičnim pogledom na geografski raspored uočljivo je da je u tome prednjačio sjeverni, odnosno prekosavski prostor Provincije. Golemi teritorijalni opseg Bosne Srebrene, koja je u tom trenutku bila politički razdijeljena na tri države, nije mogao ne povući za sobom poteškoće u djelovanju Provincije, pa tako i u školovanju.¹⁴ Koliko je uopće kandidata iz geografskog područja Bosne i Hercegovine pohađalo ova prekosavska učilišta nije moguće sa sigurnošću utvrditi no po svoj prilici riječ je o veoma malenom broju. Naime, u razdoblju od 1699. do konačne podjele Bosne Srebrene 1757. situacija je za bosanskohercegovačke katolike bila izuzetno nepovoljna. Zbog migracija katolika prema kršćanskim područjima i muslimana u suprotnom smjeru, udio katolika je veoma opao, a značajno se pogoršala i njihova socijalna struktura.¹⁵ Nadalje, u istom razdoblju Habsburška Monarhija i

¹³ Općenita slika za razdoblje 1699.–1757. može se steći uvidom u dokumente objavljene u Jelenić, 1927: 2–30, 67–69 i 114–123.

¹⁴ Kao ilustrativan primjer može poslužiti odluka koju je početkom 1708. donio definitorij Bosne Srebrene koji se sastao u Osijeku vezano uz osnivanje gramatičke škole u Našicama. U njoj jasno stoji da školu mogu polaziti: *omnes Juvenes (...) tam ex hac parte Sauui sub Clementissimo et Suavissimo Imperio Caesareo, quam Transauani sub Jugo Turcico in Bosnia morantes*. Na samom kraju dokumenta spominju se i kandidati iz Dalmacije za koje se nije mogla donijeti nikakva odluka jer mišljenje ondašnjih franjevaca nije poznato. Jelenić, 1927: 6–7.

¹⁵ Usp. Džaja, 1971: 55–63 gdje je uočljivo da je osim nešto zanatlija u naseljima uz samostane, kao i u okolici Travnika i Livna velika većina katoličkog stanovništva živjela od zemljoradnje. Katolički trgovci koji su u razdoblju 16. i 17. st. bili daleko utjecajni i u društvenom i u gospodarskom pogledu su gotovo u potpunosti napustili bosanski pašaluk nakon pohoda Eugena Savojskog. Od tog razdoblja u novčarskim poslovanjima značajno je porastao broj pravoslavaca i Židova. Kao ilustraciju demografskih kretanja dovoljno je spomenuti nekoliko brojčanih podataka koje je na osnovu franjevačkih izvještaja upućenih u Rim izračunao Marić, 1998 (brojke u zagradama se odnose na navedeni naslov). Tako je prema izvještaju fra Nikole Olovčića sastavljenom 1675., dakle prije habsburških vojnih operacija koje će dovesti do migracijskih kretanja, broj katolika na bosanskohercegovačkom prostoru iznosio oko 124 000 (39–41). Prvi apostolski vikar fra Mate Delivić je 1737. obavio svoju prvu vizitaciju i na običenom području zatekao svega 16 000 katolika (43–50). Brojka je vjerojatno bila veća, budući da zbog ratnih prilika Delivić nije uspio obići

Osmanlijsko carstvo vodili su još dva rata (1716.–1718. i 1737.–1739.) tako da je franjevcima s osmanlijskog područja u tim razdobljima bilo nemoguće odlaziti na habsburški teritorij, a ionako slabe veze između različitih dijelova Bosne Srebrene tim su događajima bivale dodatno narušene tako da i te ratove treba uzeti u obzir kao jedan od činitelja u gibanjima koji će dovesti do podjele Provincije.

2. Okolnosti pod kojima je počelo školovanje u Habsburškoj Monarhiji

Zbog u prethodnim poglavljima opisanih razloga, glavnim inozemnim odredištem za školovanje bosanskih klerika bila su učilišta smještena na području Italije, neovisno o političkoj pripadnosti pojedinih gradova u kojima su se nalazila.¹⁶ Tako bosanske klerike nalazimo na cijelom području od Lombardije do Sicilije, pri čemu su najnadareniji obično slani u Bolognu.¹⁷ Provincija je, po svemu sudeći, većinu svog pomlatka u Italiju slala već i prije podjela 1735. i 1757. nakon kojih je to i ostao jedini smjer za njihovo školovanje. Svojevrsnu potvrdu ovoga nalazimo u izvještaju koji je provincijal fra Bonaventura Benić 1768. podnio Propagandi, koji u onom dijelu tog poduzetog teksta u kojem opisuje proces školovanja izrijeком spominje samo Italiju kao mjesto kamo se mladež odlazila školovati.¹⁸

čitavo područje Vikarijata. Potpunije podatke donosi apostolski vikar fra Pavao Dragičević koji je obavio kanonski pohod 1741.–1743. i o tome 1744. Propagandi poslao obimno izvješće od 438 stranica prema kojima je broj katolika tada iznosio oko 40 000 (51–74). Isti je vikar 1762. mogao konstatirati da je brojka porasla na skoro 60 000 katolika (75–76), a prema izvještaju fra Marka Dobretića 1780. porast je nastavljen i Vikarijat je tada brojao oko 77 000 katolika (103–104). Usprkos novim ratnim zbivanjima, kao i pojavama sušnih godina i različitih epidemija fra Augustin Miletić je prilikom svoje prve vizitacije 1813. pobrojao oko 107 000 katolika (107–127), dakle još uvijek manju brojku nego li je ona iznosila krajem 17. st. Iako se i spomenute brojke moraju uzeti s određenim oprezom, slika demografskih gibanja kod pravoslavne i muslimanske zajednice je za spomenuto razdoblje još nepouzdanija budući da u različitim izvorima postoje izrazito oprečne brojke koje su obično rezultat subjektivnih i nepouzdanih procjena. Neke od razloga nepouzdanosti procjena o broju muslimana i pravoslavaca navodi Džaja, 1971: 47. Ipak, sigurno je da je nakon 1699. od triju velikih konfesionalnih zajednica u Bosanskom pašaluku, udio katoličke bio najmanji.

¹⁶ Usp. Jelenić, 1927: 15–16 gdje se donosi proglas od 26. rujna 1722. kojim se budimski samostan proglašava generalnim učilištem franjevacu Bosne Srebrene. Vicekomisar franjevačkog reda Franjo Altamurski (Franciscus ab Altamura) pri tom naglašava da provincijal Bosne Srebrene zadržava pravo slanja svojih klerika *ad Studia peragenda in qualibet Italiae Provinciae*. Iako se u tekstu to nigdje izrijeком ne spominje, opravdano je pretpostaviti da je spomenuta povlastica zadržana prvenstveno zbog bosanskih klerika.

¹⁷ Nešto klerika se školovalo i na području Provincije Presvetog Otkupitelja, a jedan manji dio i na području Dubrovačke republike, usp. Džaja, 1971: 140.

¹⁸ Usp. Jelenić, 1927: 167–168.

Naravno, proces školovanja ni na ovom području nije bio lišen različitih poteškoća. Kao prvo, sudeći prema kasnijim podacima broj klerika koji se mogao školovati u Italiji obično nije prelazio 12 što ni izdaleka nije zadovoljavalo potrebe Provincije. Na to su se nadovezivale i različite druge nepovoljne okolnosti, od materijalne oskudice do nepoznavanja jezika što je bilo izvorište različitih problema.¹⁹ Ipak, i u takvim, iako nesređenim prilikama Provincija je ipak mogla računati na koliko toliko stalan priljev obrazovanih kadrova, premda su njezine potrebe, kako je rečeno, bile daleko veće. No, situacija se, u smislu ograničavanja primanja bosanskih klerika na školovanje, već vrlo rano počela drastično pogoršavati, o čemu postoje pisani podaci već za 1740.²⁰ Nastojanja pojedinih ministara prosvjetiteljskih nazora da školstvo (kao i Crkvu) čim više podrede državnom nadzoru, a koja su u drugoj polovici 18. st. uzimala sve većeg maha, obično su kao jednu od posljedica imala izbacivanje stranih klerika sa školovanja i onemogućavanja dolaska novih, tako da je u konačnici Bosna Srebrena ostala upućena na područje Papinske države kao svog posljednjeg odredišta u Italiji.²¹

Dakle taj, nazovimo ga »talijanski pravac«, ni u jednom trenutku nije bio ni trajno ni dostatno rješenje za potrebe Bosne Srebrene, a kako je prikazano, vrlo brzo postao je krajnje nesigurnim i neizvjesnim odredištem za školovanje bosanskih klerika. Zbog toga su Vikarijat i Provincija nastojali naći i druga prikladna mjesta na koja bi odašiljali svoj kadar i kao logičan izbor nametala su se područja pod habsburškom vlašću koja su se ionako nalazila u neposrednom susjedstvu. Vjerojatno su ideje o slanju klerika na školovanje onamo postojale i ranije, no dijelom zbog ratnih i poratnih zbivanja (ratovi 1716.–1718. i 1736.–1739.), kao i zbog opisanih podjela Bosne Srebrene 1735. i 1757. nisu postojali uvjeti da se ti planovi i ostvare. Tek u doba vladavine Josipa II. okolnosti su postale povoljne, kao što se razvio i obostrani interes da se školovanje bosanskih klerika počne ostvarivati i u

¹⁹ Te probleme opisuje Džaja, 1971: 140–141.

²⁰ Usp. Jelenić, 1927: 67–69 odnosno molbu kreševskih katolika upućenu Propagandi u kojoj između ostalog kažu: *mi se svi tizim imenom (katoličkim op. R. B.) slavimo, i Bogu fale uzdajemo brez nikakve sumlje, i smetnje od ovi prokleti nevirnikov; i dokle su po Vašoj milosti, i dopušćeniju išli diaci od ova tri manastira bosanska (...) tamo u te strane od Italije gdi su za nekoliko godina, svakim naukom, i svetim načini bili naučili. (...) Sada pak budući ta oblast dignuta, da ne mogu starešine slati diaka u Italiju; stvar uistinu od velike smutnje, i žalosti nam pravovirnim karstjanom.*

²¹ Usp. Baltić, 2003: 55 (8) gdje među događajima 1769. spominje i ovaj: *Iste godine senat mletački učini dekret i istira sve fratre inostrance iz svoje zemlje. Zabrani mladež uzimati u Red. Manastire redovničke na manji broj dotira i mloga druga zla učini.* Prilikom navođenja Baltičevog *Godišnjaka* prva brojka označava paginaciju priređenog tiskanog izdanja, a ona u zagradi paginaciju izvornika koju je zasebno označio priređivač fra Andrija Zirdum.

Habsburškoj Monarhiji.²² Razlozi koji su motivirali Vikarijat i Provinciju su prilično jasni, no što je potaknulo Josipa II. da uzme školovanje bosanskih klerika pod svoje okrilje? Odgovor svojim najvećim dijelom leži u tome što je on zajedno s ruskom caricom Katarinom II. gajio dalekosežne vanjsko-političke planove o istjerivanju Osmanlija s europskog područja i raspodjeli teritorija pod njihovom kontrolom, a po kojima je bosanskohercegovačko područje trebalo pripasti Habsburškoj Monarhiji. Kao i u prethodnim pokušajima teritorijalne ekspanzije, habsburška vlast je bila spremna zaigrati na »katoličku kartu« ne bi li si omogućila čim lakše i uspješnije zaposjedanje Bosne i Hercegovine.²³ Naravno, Josip II. je u duhu vlastite politike vjerske tolerancije bio spreman garantirati ravnopravnost i pravoslavnom i muslimanskom stanovništvu, no iskustvo je već ranije pokazalo da su upravo katolici najspremniji da podupru habsburšku vlast i pri njezinom dolasku i pri njezinom eventualnom uspostavljanju.²⁴ Josipovi planovi s Bosnom će doživjeti krah Svištovskim mirom 1791. nakon ne baš uspješnog Dubičkog rata (1788.–1791.), a habsburški interes za ovim područjem će ponovno oživjeti i ostvariti se tek stotinjak godina kasnije nakon što Austrija bude primorana napustiti velikonjemačku politiku i bude istjerana iz Italije. No, školovanje bosanskih klerika na području Habsburške Monarhije će se nastaviti neovisno od tih glavnih smjerova njezine vanjske politike, mada je svoj početak doživjelo upravo kao dio jednog od tih širih vanjskopoličkih smjerova.

U svakom slučaju, sama inicijativa za otvaranjem pristupa bosanskim klericima na habsburška učilišta potekla je od strane Bosne Srebrene kao svojevrsan odraz nedostatnosti dotadašnje prakse slanja klerika u Italiju.

²² Vladavina Josipa II. obilježena je njegovim reformnim nastojanjima na svim poljima društvenog života poznatim pod skupnim nazivom jozefinizam. Kako bi čak i sumaran opis svih interpretacija jozefinizma predstavljao obiman zadatak i uvelike povećao opseg teksta, ovdje ćemo samo naglasiti da se u ovom članku jozefinizam u crkvenom smislu promatra kao razdoblje dužeg trajanja nego li je to bila Josipova vladavina, odnosno da se slijedi okvir sumarno iznesen u Hoško, 2003, gdje se razlikuju razdoblje ranog jozefinizma (za vrijeme vladavine Marije Terezije), krutog ili razmahalog jozefinizma (vladavina Josipa II. i u manjoj mjeri Leopolda II.), te kasni jozenifizam koji je potrajao do sredine 19. st. Brojne aspekte Josipove politike razlaže i Beales, 2005.

²³ Da su Habsburgovci već tada mogli iskoristiti pojedine franjevce Bosne Srebrene kao svoje pouzdanike potvrđuju i dokumenti koje donosi Jelenić, 1927: 290–293, a kao posebno zanimljiv dokument treba spomenuti i špijunski izvještaj koji je sastavio zastavnik Božić, a izvorni njemački tekst je objavljen u Kreševljaković, 1957. Božić je svoj zadatak uspješno obavio prvenstveno zahvaljujući pomoći Augustina Botoš Okića, novoimenovanog apostolskog vikara u Bosni. Detaljna raščlamba i obrada ove zanimljive tematike odnosa bosanskih franjevaca i habsburške politike predstavlja zasebnu temu, te je stoga ovom prilikom izostavljena.

²⁴ O proglašenju Josipa II. upućenom muslimanskom stanovništvu v. Džaja, 1971: 86. bilj. 241. Što se tiče njegovih planova kovanih u savezu s Rusijom detaljniji prikaz v. Bronza, 2010: 51–61.

Zbog već spominjanih poteškoća s kojima su se bosanski klerici obično susretali raspršeni diljem italskog poluotoka, uprava Provincije je smatrala kako bi podizanje jednog kolegija u Italiji koji bi bio namijenjen isključivo klericima Bosne Srebrene bio prvi korak na putu trajnog rješavanja ovog problema jer bi njegovim djelovanjem vrlo skoro prestala važiti i ograničenja u broju studenata. U tu je svrhu 19. rujna 1783. uputila molbu Propagandi u kojoj opisujući poteškoće s kojima se susreće katolička crkva u Bosni i Hercegovini i naglašavajući važnost adekvatnog školovanja budućih dušobrižnika traži osnivanje i financiranje zasebnog kolegija na teritoriju Sv. Stolice.²⁵ Negativan odgovor koji je uslijedio *ožalosti i uvridi naše vidjevši da kolegija za djaka dobiti ne mogu niti ikakve pomoći, a znajući koliku svotu novaca troši Sv. Sto na Zemlju Svetu i druga mista, svaki dan šaljući velike novce Sv. Sto, a siromašne Bošnjake od toliko godina robove turske ostavljati bez ikakve pomoći da služe zarobljene karstijane i toliko progonstvo od krvoloka podnoseće.*²⁶ Zbog toga se Provincija odlučila obratiti u Beč i sastavljena je molba sličnog sadržaja upućena *na G. Herberta, Dvora bečkoga poslanika kod turskog Dvora da bi ovi zahuzeo se kod nj. c. v. Jozipa II. da bi se dostojno primiti u svoju, našu mladež za podučiti ih u potribitim naucim. Ova molbenica imade dobar uspjeh i bi sasvim uslišana.*²⁷

Zanimljivo je da Baltić opisujući tu akciju uopće ne spominje apostolskog vikara fra Augustina Botoš Okića koji se tada nalazio u Beču i čije je nastojanje bilo presudno oko toga da vladar bosanskim klericima otvori pristup na učilišta u Habsburškoj Monarhiji.²⁸ Ova okolnost upada u oči tim više jer u kasnijim opisivanjima problema koji su nastali oko školovanja u Monarhiji, Baltić redovito navodi Botoš Okića kao jednog od najzaslužnijih za dobivanje materijalnih sredstava za izdržavanje i dozvole za slanje bosanskih klerika na habsburški teritorij. Tako sjećajući se svog ređenja u Kotoru 1840. piše kako je *Josip car fratre bosanske cinio i ljubio, osobito biskupa bosanskog onog vrimena fra Augustina Okića. Na molbu ovog i starišina Provincie oni kapital s kojim se 30 djaka u Austrii naših odgojivati mogu*²⁹, a zasluge mu priznaje i opisujući pokušaje Bosne Srebrene 1852. oko slanja klerika u sjemenište u Đakovo kao i za godinu 1858. kada su se

²⁵ Usp. Jelenić, 1927: 289–290.

²⁶ Cit. prema Baltić, 2003: 97 (32). Baltić i pisanje molbe smješta u 1784. vjerojatno zbog toga što je tada stigao odgovor, kao i zbog toga što odmah opisuje akciju upućenu prema službenom Beču.

²⁷ Cit. prema Baltić, 2003: 97 (32). Habsburški poslanik kod Porte je tada bio Thomas von Herbert, usp. Clogg, 1979.

²⁸ O Botoš Okiću i njegovom djelovanju kao apostolskog vikara v. Džaja, 1971: 111–118.

²⁹ Cit. prema Baltić, 2003: 142 (59).

ondje već nalazila 32 djaka i tri misnika.³⁰ Odgovor na ovo pitanje nehotice daje sam bilježeci događaje 1860. kada je zbog nezadovoljstva većine bosanskih franjevaca postupcima provincijala fra Filipa Pašalića u Bosnu za komisara i vizitatora generalnoga došao Talijan fra Ivan od Kandije u čemu su franjevci gledali kršenje svog prava za komisara odabrati i generalu za potvrđenje poslati jednog od otaca bosanske Provincie. Baltić dalje iznosi kako se kršenje tog prava dogodilo samo jednom – 1773. kada je u Bosnu za komisara (došo) fra Augustin Okić. (...) Bošnjaci ga ne htidnu primiti, niti mu pripuste svoje okolnice proglasiti; još je Okić bijo vrstan čovik, Bošnjak iz Kreševa rodom, i učen misnik.³¹ Kako je zbog te činjenice Botoš Okić do kraja svog života imao značajnu oporbu u redovima bosanskih franjevaca, vjerojatno su ga onodobni kroničari svjesno prešućivali, a budući da je Baltić (rođen 1813.) svoj *Godišnjak* počeo sastavljati tek oko 1840., za ranije događaje je, očito nekritički, koristio starije kronike kao i usmenu samostansku tradiciju. Po vlastitom priznanju najviše je koristio *Chronologiu o. Mirčete*, koju je kratkotrajno nastavio fra Petar Martinčević, a spominje i ljetopis fra Bone Benića i *Enhiridion* fra Mate Krističevića.³²

Sudjelovanje Botoš Okića u cijeloj ovoj stvari ipak privlači posebnu pažnju zbog okolnosti da su postignuti rezultati svojim oblikom bili daleko od onoga što je Bosna Srebrena u suštini tražila. Ova okolnost sama po sebi ne bi trebala začuđivati, osobito imajući u vidu realnu činjenicu da uprava Provincije nije ni izdaleka bila u položaju da odbija bilo kakvu pomoć koja joj se nudila, no usporedba nekih stavki onoga što je Provincija tražila s onim što je odlukom Josipa II. dobiveno, a sve to u kontekstu nekih momenata iz Botoš Okićeve biografije otvaraju nova historiografska pitanja na koja se trenutačno ne može dati konačan i nedvosmislen odgovor. Botoš Okić se u Beču nalazio krajem 1784. i uspio od Josipa II. isposlovati dozvolu za slanje bosanskih klerika na habsburški teritorij, kao i materijalna sredstva za njihovo uzdržavanje. Odluku o tome je formalno donijelo Ugarsko kraljevsko namjesničko vijeće (dalje Ugarsko vijeće) u dopisu od 10. siječnja 1785. upućenom Botoš Okiću. Taj se, opsegom neveliki, tekst može podijeliti u tri cjeline: (a) Ugarsko vijeće obavještava vikara da je *Sacratissima Sua Majestas* od sredstava namijenjenih za Svetu Zemlju pristala stvoriti glavnicu od 107 700 forinti čije će godišnje kamate od 4%, tj. iznos od 4308 forinti biti namijenjene *pro educando juniore Clero Bosniensi*, (b) slijedeće škol-

³⁰ Usp. Baltić, 2003: 241 (116) za 1852. i 286 (144) za 1858.

³¹ Usp. Baltić, 2003: 294 (150) otkuda su preuzeti svi citati. I ovom prilikom Baltić spominje kako je Botoš Okić *od Jozipa cesara 1785. za naše djake fundaciju izprosio*.

³² Usp. Baltić, 2003: 37–39 (2) gdje se u bilješkama koje je sastavio priređivač *Godišnjaka* fra Andrija Zirdum nalaze potpuni podaci o naslovu, obimu i mjestu čuvanja originala svakog od spomenutih rukopisa.

ske godine (tj. od 1. studenog *anni p(rae)sentis*, tj. 1785.) može se u Zagreb poslati sedam klerika na školovanje, što je broj za koji je sam Botoš Okić izjavio da trenutano ima na raspolaganju i (c) o svemu tome će istog dana biti obaviješten i rektor zagrebačkog sjemeništa.³³ Dva momenta privlače posebnu istraživačku pažnju. Prvi leži u činjenici da je odluku donijelo Ugarsko vijeće što se ne uklapa u tradicionalnu sliku Josipa II. kao apsolutista koji je najvećim dijelom zanemarivao prava i privilegije ugarskog dijela Monarhije. Ostavljajući po strani složeno pitanje odnosa Josipa II. i ugarske polovice Monarhije, za potrebe ovog rada važno je istaknuti da se ovakav Josipov postupak uklapa u njegove ranije spominjane ekspanzionističke planove s Bosnom i Hercegovinom. Naime, pravo Habsburgovaca na Bosnu svoj legitimitet je crpilo iz njihovog položaja kao kraljeva Ugarske. Zbog toga je formalnim prepuštanjem školovanja bosanskih klerika pasci Ugarskog vijeća Josip II. zapravo na neki način iskoristio tradicionalno patronatsko pravo hrvatsko-ugarskih kraljeva pri dodjeli crkvenih beneficija.³⁴ Iako je nakon njegove smrti Monarhija (privremeno) odustala od zaposjedanja Bosne i Hercegovine, školovanje bosanskih klerika će i ubuduće ostati pod nadzorom Ugarskog vijeća, a također će – uz iznimku njih nekolicine – svi oni svoje studije obavljati na području ugarskog dijela Monarhije. Na drugi važan moment je upozorio već Džaja, a riječ je o formulaciji *pro educando juniore Clero Bosniensi*, kao i tome što je odluka naslovljena na apostolskog vikara, a ne na upravu Provincije što ispravno uočava kao specifikum u kontekstu bosanske crkvene povijesti.³⁵ Iznoseći objašnjenja, isti autor se tek djelomice zadržava na pitanju adresiranja odluke samo na osobu vikara tumačeći je time što je ona i donesena prvenstveno na njegovu intervenciju, što se razabire iz samog teksta Ugarskog vijeća gdje stoji da je vladar sredstva odobrio *erga demissam Potestatis (...) Vestrae Representationem*, no pri tome Džaja ostavlja dvojbu navodeći da je to *prvi, ali možda ne i najglavniji, razlog* ne ulazeći u daljnju problematizaciju napisanog. Odgovor se vjerojatno nameće iz tumačenja formulacije o obrazovanju mlađeg bosanskog klera gdje u oči upada odsutnost pridjeva *religioso* u čemu treba gledati težnju Josipa II. da se u Bosni i Hercegovini stvori kler koji neće

³³ Prijepis teksta donosi Jelenić, 1913: 57, a isti (Tabla V., bez paginacije i iza Kazala) donosi i faksimil originala. Džaja, 1971: 142 čini dvije pogreške u prenošenju teksta. Kao prvo, glavnica bilježi u iznosu od 107 000 (umanjujući je za 700 forinti), a kao drugo kao datum slanja sedmorice klerika navodi 1. studeni 1786. Kako u tekstu jasno piše *anni p(rae)sentis (ove godine)*, jasno je da je riječ o kalendarski istoj godini, dok se fraza *pro futuro anno Scholastico* odnosi na školsku godinu koja je počinjala na jesen. S druge strane Džaja ispravno upozorava ne neke sitnije nedostatke Jelenićevog prijepisa vidljive iz njegovog uspoređivanja s faksimilom.

³⁴ Ovo pravo patronata pobliže je objašnjeno u Barišić – Jerković, 2011: 13 bilj. 10.

³⁵ Usp. Džaja, 1971: 142 bilj. 204.

nužno pripadati franjevačkom redu, što se uklapalo u njegova nastojanja da ograniči broj redovnika čak i u onim redovima čije samostane (a samim tim i djelovanje) nije dokinuo. Već je Marija Terezija 1770. donijela odluku po kojoj se redovnički zavjeti ne mogu polagati prije navršene 24 godine života, no masovnija pojava da redovnički kandidati na kraju ne odluče stupiti u red javlja se tek iza 1783. kada Josip II. uspostavlja generalna sjemeništa čiji je rad, a osobito izbor predavača bio pod strogom paskom države.³⁶

Da su takvi planovi imali nekakav odjek među bosanskim franjevcima svjedoči još jedna Baltićeva opaska vezana uz njegovo već spominjano sjećanje na svoje svećeničko ređenje gdje piše: *Iste sam se ja godine (1840. op. R. B.) redio u Kotoru (Bocha di Chataro, Taliani zovu). Redio me biskup kotorski Lučić-Pavlović, starinom Bošnjak, a sada ova obitelj stoji u Makarskoj. Ovi mi isti biskup pripovido kako Jozip cesar nekoliko mladića iz Dalmacije bio naredio da se izuče dobro u naučim, zatim da se redovnici učine i u Bosnu izajdu i narod u Bosni podučavaju. Zatim, Jozip car kad je umro, on koji je za to bio određen, hode u popove. Je li Jozip car s tim što god politična htio u Bosni učiniti? Čudo kako u fratre bosanske nije povirovanje imo koji su Austrii mlogo usluga učinili i ovi narod u naklonosti prama istoj podučavali. (...) Sva je prilika da je one mladiće iz Dalmacije htio (Josip II. op. R. B.) u pomoć poslati u Bosnu, more biti malo misnika bilo.*³⁷ Ovdje je Baltić zapravo opisao jednu od afera apostolskog vikara fra Grge Ilijića Varešanina koja je bila direktno vezana za proces školovanja bosanskih klerika uz pomoć Habsburške Monarhije, a koja je naštetila Ilijićevom ugledu i vjerojatno privremeno negativno utjecala na slanje klerika na školovanje u Habsburšku Monarhiju.³⁸ Baltićev opis spomenutog slučaja se u svojim zaključcima – po njemu je odgovoran Josip II., mada je tada već bio mrtav i njegovo nepovjerenje u franjevce – drastično razlikuje od stvarnih činjenica što i ne treba začuditi obzirom na njegov izvor informacija.³⁹ Ipak, ne treba

³⁶ Džaja, 1971: 144 bilj. 213. Za ilustraciju mogu poslužiti podaci prema kojima je u trenutku stupanja Josipa II. na prijestolje na području današnje Austrije djelovalo oko 500 redovničkih kuća s čak 11 000 redovnika i redovnica, da bi 10 godina kasnije ta brojka opala na 223 redovničke kuće s oko 4500 članova, usp. Beales, 2005: 228. O politici Marije Terezije i Josipa II. prema redovništvu također v. Beales, 2005: 227–256 i Hoško, 2003: 81–100.

³⁷ Cit. prema Baltić, 2003: 142 (59).

³⁸ Cijelu aferu opisuje Džaja, 1971: 216–223. Džajina cijela studija je i odličan prikaz Ilijićevog života i djelovanja. U Baltić, 2003: 92 bilj. 253 priređivač rukopisa Andrija Zir dum iznosi razloge zbog kojih bi njegovo prezime trebalo pisati kao Hiljić. Ovdje je ipak zadržan tradicionalni oblik zbog njegove uvriježenosti u literaturi.

³⁹ Koterski biskup Stjepan Pavlović Lučić koji je Baltiću poslužio kao izvor podataka o ovome slučaju i sam je bio jedan od aktera spomenute afere u kojoj je, ukratko, bila riječ o (privremeno) uspješnom pokušaju da se na račun fondacije za školovanje bosanskih klerika školuje kadar makarske biskupije, među njima i sam Pavlović Lučić.

s uma smetnuti i Baltićevu subjektivnu nesklonost i Botoš Okiću i Ilijicu koji su obojica do svojih položaja došli na način koji su bosanski franjevci smatrali kršenjem starih privilegija Bosne Srebrene da sama predlaže i bira svoje kandidate za upravne funkcije. Cijeli njegov *Godišnjak* svog autora otkriva kao dosljednog branitelja starih tradicija i povlastica koje je njegova Provincija uživala i to nalazi odraza i pri opisivanju spomenute dvojice vikara, kao i kod trzavica koje su izbile djelatnošću provincijala Pašalića (v. gore), a osobito u Barišićevoj aferi o čemu će još biti riječi. Takav njegov stav činio ga je prijemljivim za objašnjenja Stjepana Pavlovića Lučića, jer je u pokušajima pojedinih vikara da nametnu veće ovlasti svoje službe, osobito po pitanju uprave nad župama, mogao gledati i pokušaje da se u Bosni etablira svjetovni kler. Na kraju ovog poduzetog opisa stjecanja prava da Bosna Srebrna svoje klerike šalje na školovanje u Habsburšku Monarhiju treba spomenuti još jednu okolnost vezanu za vikara Botoš Okića. Njemu je naime pripisivano autorstvo spisa pod naslovom *Dialogo tra un Prencipe ed un Ecclesiastico ambi Cattolici* pisanog u otvoreno jozefinističkom duhu. Iako ono do danas nije potvrđeno, nije isključeno da je sam Botoš Okić dijelio jozefinističke nazore i u skladu s njima postupao, barem dok ga bolest nije u potpunosti udaljila od aktivne službe.⁴⁰

3. Prva faza školovanja u Habsburškoj Monarhiji a prijelazu stoljeća

Kako je naprijed rečeno, Botoš Okić je imao sedmoricu kandidata spremljenih za slanje u zagrebačko sjemenište, no još iste godine ono je ukinuto pa je vikar pisao u Beč pitajući za novo odredište svojih klerika. Odgovor mu je 3. svibnja 1785. uputio grof Karlo Pálffy javljajući mu da će bosanski klerici učiti humanitarne nauke u Zagrebu i tijekom toga boraviti u tamošnjem franjevačkom samostanu, a nakon toga će u Pešti studirati filozofiju i bogosloviju. Također ga upućuje da ubuduće nastoji slati stariju mladež koja još nije položila zavjete.⁴¹ Ovaj napatuk također jasno otkriva jozefinističke nakane, osobito usporedi li ga se s ranijim dijelom teksta koji govori o tome

⁴⁰ Spis spominje Džaja, 1971: 194–195 no drži da Botoš Okić nije njegov autor i to gradi na tome što ni sam Botoš Okić niti njegov najbliži suradnik i nasljednik Ilijić ni na jednom mjestu ne spominju navedeni spis.

⁴¹ Usp. Jelenić, 1913: 58. Karlo Pálffy (Károly Pálffy von Erdöd) bio je pripadnik ugledne austrijske plemićke obitelji mađarskog porijekla čiji su članovi često obnašali visoke dužnosti na dvoru. U povijesti je najpoznatiji kao adresat šest pisama Josipa II. u kojima ovaj iznosi svoje stavove o nekim dnevnopolitičkim pitanjima. Pisma su pisana njemačkim jezikom i objavljena su 1790. u Carigradu pod naslovom *Neu gesammelte Briefe von Joseph dem II. Kaiser der Deutschen*. Do danas nije potvrđena njihova autentičnost i smatra ih se anonimnim falsifikatom, više v. u Beales, 2005: 117–154.

kako se *ima postupiti ovako: neka ubuduće drugi takvi mladi klerici koji se šalju ovamo ne polažu svoj redovnički zavjet u Bosni, i neka oni koji su već položili zavjet ne mogu biti primljeni u sjemeništa*.⁴² Ovakva izriječom rečena formulacija nesumnjivo potvrđuje ideju uspostavljanja svjetovnog klera koji bi pomalo trebao zamijeniti franjevce u njihovoj skrbi nad župama i potom omogućiti uspostavljanje redovite crkvene hijerarhije, proces koji bi se vjerojatno dovršio nakon očekivanog habsburškog osvajanja Bosne i Hercegovine. Dok bi se citirana formulacija *pro educando juniore Clero Bosniensi* iz dopisa Ugarskog vijeća u kontekstu formiranja svjetovnog, a ne nužno redovničkog klera, kao i upute koje je u tom smjeru dao Pálffy možda i mogle tumačiti kako jednostrani pokušaj izigravanja bosanske strane, riječi samog Botoš Okića u pismu upućenom 16. kolovoza 1786. svom tajniku fra Franji Miloševiću nesumnjivo potvrđuju tezu da je vikar u cijelom ovom postupku postupao sa svojim vlastitim ciljevima neovisno od Provincije.⁴³ U pismu Botoš Okić traži od Miloševića da ode u Zagreb i osobno vidi i ispita čitavu situaciju. Tekst je zanimljiv zbog dvije formulacije. U jednoj se koristi sintagma *nostro Bosniensi clero*, dakle bez odrednice »redovnički«, a u drugoj upućuje svog tajnika da sazna *quomodo et qualiter in posterum hoc in negotio nos nosmetipsos regere, ac dirigere debeamus*. Budući da skup *nos nosmetipsos* nije povezan veznikom *et* koji bi otvarao mogućnost tumačenja odrednice *nos* kao »mi – tj. cijela Provincija i Vikarijat«, a odrednice *nosmetipsos* kao »mi – tj. vikareva osoba« (cijelo je pismo pisano u prvom licu množine), jedini zaključak koji se nameće je vikareva želja da »on i samo on« bude onaj koji će upravljati (*dirigere*) ovim poslom u budućnosti. Dodatnu potvrdu zategnutim odnosima između Provincije i vikara daju i dvije pritužbe na Botoš Okićev račun koje su nešto ranije (u lipnju i srpnju iste godine) bile upućene Propagandi. Sadržaj im je sličan i optužuju Botoš Okića da želi bosanske klerike koji se nalaze na studiju u Italiji prebaciti u generalno sjemenište u Pešti, u čemu na kraju nije uspio.⁴⁴

Za razdoblje uoči Dubičkog rata koji će donijeti privremeni zastoj u slanju bosanskih klerika u habsburške zemlje, postoji još samo jedan pisani trag, a riječ je o odgovoru Ugarskog vijeća na traženje uprave Provincije sv. Ladislava da im se isplate troškovi uzdržavanja bosanskih klerika na školovanju. U njemu Ugarsko vijeće od provincijala zahtjeva da mu dostavi broj klerika i iznos troškova.⁴⁵

⁴² Usp. Jelenić, 1913: 58 gdje latinski izvornik između ostalog kaže kako je to *altissima determinatio (najviša odluka)*, tj. potekla s najvišeg mjesta, drugim riječima samog vladara.

⁴³ Usp. Jelenić, 1913: 58–59 odakle su preuzeti i slijedeći citati.

⁴⁴ Jednu je iz Bosne uputio fra Franjo Vučević, a drugu fra Filip Bošnjaković tada student u Lucci, v. Džaja, 1971: 142 bilj. 207.

⁴⁵ Usp. Jelenić, 1913: 62. Datiranje je 31. kolovoza 1787.

Usporede li se ovi počeci školovanja u Monarhiji s onim što je Bosna Srebrena zapravo htjela kada se obratila na službeni Beč, vidljivo je da je postignuto bilo drastično drugačije od traženog. Provincija je težila dobivanju vlastitog kolegija namijenjenog školovanju isključivo njezinog svećeničkog i redovničkog pomlatka, a Dvor je obrazovni proces skrenuo u smjeru financiranja bosanskih klerika koji bi doduše bili okupljeni na jednom mjestu, ali smješteni zajedno s ostalim svećeničkim kandidatima u sjemeništu pod državnim nadzorom (prvo Zagreb, a potom Pešta). Budući da je već pokazano da je u cijelom tom procesu značajnu ulogu igrao Botoš Okić koji je imao izravni i osobni kontakt s Josipom II. – dok je Provincija svoju molbu uputila posredno, preko habsburškog poslanika na Porti – a sadržaj njihovih usmenih razgovora nam neće nikada biti poznat, ipak nije moguće utvrditi u kolikoj su mjeri prve smjernice koje je davalo Ugarsko vijeće, pod čijim se nadzorom imao nalaziti cijeli proces školovanja, bile Botoš Okićevo djelo. Kako se intencije za okupljanjem svih klerika u generalnim sjemeništimima i mogućnošću da budu ređeni kao svjetovni svećenici uklapaju u jozefinističku obrazovnu politiku u cijeloj Monarhiji, vjerojatnije je da je Botoš Okić, barem u nekoj mjeri, prihvatio Josipove ideje oko školovanja bosanskih klerika, nego li da mu je sam pokušao zadati pravac. Pri tom njegovu vlastiti nazori, kako je također prikazano, i dalje ostaju nedovoljno jasni u smislu da ga se nesumnjivo odredi kao pristalicu jozefinizma iako su takve optužbe dolazile i od strane značajnih crkvenih službenika, njegovih suvremenika.⁴⁶ Kao talijanski đak, a kasnije predavač na brojnim talijanskim sveučilištima vjerojatno se tek letimice mogao susresti s idejama jozefinizma. Međutim, kako su se Udine, Vicenza i Padova nalazili na mletačkom teritoriju na kojem je, kako je ranije navedeno, također ograničavano djelovanje redovništva, a Lucca se, iako formalno neovisna republika, nalazila pod snažnim utjecajem susjednog Toskanskog vojvodstva u kojem je vladao Josipov mlađi brat i kasniji nasljednik Leopold II., koji je kao i njegov brat bio otvoreni pristaša prosvjetiteljskih nazora, ne može se isključiti mogućnost da je Botoš Okić već ondje usvojio određene nazore koje je potom htio aplicirati na području svog vikarijata.⁴⁷ Tijekom boravka u Beču mogao je prihvatiti one značajke jozefinizma za koje je držao da će ih moći iskoristiti u nastojanjima da u isprepletenim nadležnostima crkvene Bosne službu vikara izdigne iznad uprave Provincije.

⁴⁶ Džaja, 1971: 111–118 ne ulazi u raspravu oko toga je li Botoš Okić bio pristaša jozefinizma ili nije, no spominje da ga je papinski delegat u Beču u pismu u Rim optuživao za pristajanje uz Josipove ideje.

⁴⁷ Gradovi u kojima je Botoš Okić predavao navedeni su prema njegovoj kratkoj biografiji koju u Baltić, 2003: 453 donosi fra Andrija Zirdum bez uputa na daljnju literaturu. I ovo svjedoči kako su ličnost i djelovanje Augustina Botoš Okića još uvijek nedovoljno istraženi.

Uz određenu dozu istraživačkog opreza, ipak se može tvrditi da je sam početak školovanja bosanskih klerika na habsburškom području počeo pod snažnim uplivom jozefinizma, no taj utjecaj će se vrlo brzo drastično smanjiti, a većina jozefinističkih elemenata (okupljanje mladeži u generalnim sjemeništima i eventualno ređenje pojedinaca za svjetovni kler) u kasnijem procesu neće igrati nikakvu značajniju ulogu.

Neposredno nakon gore opisanog početka školovanja ono će doživjeti drastičan prekid kada Josip II. povede rat protiv Osmanlija koji se dobrim dijelom vodio na području sjeverozapadne Bosne. Baltić rat opisuje ovim riječima: *Dne 9. veljače* (1788. op. R. B.) *Jozip II. car austrianski, navisti boj Turskoj koji, dok car Jozip živ biše, srietan za Austriju trajaše, ali kako Jozip umri, višom stranom nesretan.* Nakon kratkog opisa opsade Dubice autor dalje donosi opis nevolja koje su zadesile bosanske katolike: *Turci blizu Save i Hune bižali su u nutarnjost Bosne i smistili bi se u kuće krstjanske u kojim su sve stali dok se mir nije učinio.*⁴⁸ Za ovo razdoblje ne postoji nikakva građa o slanju bosanskih klerika preko Save pa je logičan zaključak da se ono nije ni događalo. Izvori dostupni za poratno razdoblje ukazuju na to da je s bosanske strane habsburški pravac čak bio i zanemaren, jer se upravo Provincije 28. kolovoza 1792. obraća Mletačkoj Republici tražeći da se nekoliko bosanskih klerika primi na njihov teritorij *pro altioribus studiis.*⁴⁹ Također je pisano i Propagandi i traženo da se ova založi kod Habsburške Monarhije ne bi li zaštitila kršćane.⁵⁰ Skoro godinu dana kasnije iz Venecije je 8. lipnja 1793. stigao odgovor kojim se dozvoljava slanje šest klerika i to *tre per lo Studio della Filosofia, e tre per quello di Teologia.*⁵¹ U ovim molbama je uočljiv Botoš Okićev izostanak čiji se uzroci mogu potražiti u njegovoj bolesti koja ga je 1792. učinila gotovo nepokretnim. S druge strane u oči upada to što je nakon njegove značajne angažiranosti u dogovorima s habsburškom stranom, u ovom pokušaju oživljavanja talijanskog pravca školovanja dominantna uloga Provincije. Da vikar nije odustao od težnje da zadrži svoj utjecaj pokazuju njegova nastojanja da dobije vlastitog koadjutora što će mu poći za rukom tek 1796. kada će na to mjesto biti imenovan fra Grgo Ilijić.⁵²

⁴⁸ Cit. prema Baltić, 2003: 101 (34)

⁴⁹ Usp. Jelenić, 1913: 62–63.

⁵⁰ Usp. Baltić, 2003: 102 (35) *Iz ove iste kongregacije pisali su starišine dvi molbenice; prvu na Propagandu opisujući žalosno stanje krstjana u Bosni, gdje se progone. Zato su istu molili da po Austriji zauzme se za krstjane; drugu na Republiku Mletačku rad naših djaka da ih primi.* Baltić obje molbe pogrešno smješta u 1791.

⁵¹ Usp. Jelenić, 1913: 63. Ovo potvrđuje i Baltić, 2003: 103 (35).

⁵² Papinsku odluku od 30. rujna 1796. o imenovanju Ilijića ruspenskim biskupom donosi Jelenić, 1913: 65–66.

Obzirom da se iz dostupne građe teško može razabrati što je bilo i s onim klericima koji su se 1787. nalazili na području Provincije sv. Ladislava, u ovom trenutku se može zaključiti da je između 1787. i 1796. vjerojatno vrlo malo klerika iz Bosne i Hercegovine upućeno na školovanje u prekosavske krajeve, a da se to događalo u razdoblju iza 1792.⁵³ Može se samo nagađati je li tome barem dijelom uzrok ležao i u različitom odnosu apostolskog vikara i uprave Provincije po ovom pitanju.

U tom kontekstu zanimljiva su dva pisma na relaciji Zagreb – Bosna koja su 1796., prema Jelenićevoj redakciji, uputili provincijal fra Mato Ivekić i zagrebački provikar Josip Galjuf.⁵⁴ U prvom pismu – čiji je autor prema Jeleniću Ivekić – autor se obraća na zagrebačkog biskupa, a njime dominiraju dvije teme.⁵⁵ Pošiljatelj najprije javlja da su do njega doprle glasine o tome da su bosanski klerici smješteni u Velikoj bez profesora i prepušteni sami sebi i da su se odali skitnji *sicut Pupilli absque Patre*, te da oskudijevaju u najnužnijim stvarima, a pri tom diplomatski smjesta uvjerava adresata da zna kako to nije zbog vladareve nebrige. Budući da ne može razabrati u kolikoj su mjeri te glasine točne, moli biskupa da ga prvom prilikom detaljnije obavijesti o tome. Zatim prelazi na drugi dio u kom govori kako je čuo da vladar kani sagraditi poseban kolegij namijenjen bosanskim klericima, na čemu srdačno zahvaljuje, no potom obazrivo navodi neke razloge zbog kojih to ipak ne treba učiniti, nego zadržati postojeću praksu raspoređivanja klerika po raznim samostanima različitih provincija, očito misleći na provincije sv. Ladislava i sv. Ivana Kapistranskog. Otpor Provincije – ukoliko je zagrebačkom biskupu doista pisao Ivekić – prema otvaranju zasebnog kolegija za bosanske klerike svega desetak godina nakon snažnih nastojanja da ga se stekne i razočaranja koje je slijedilo nakon odbijenice, ne može ne izazvati posebnu pažnju. Taj bi se zazor naizgled mogao protumačiti kao strah i oprez pred prvotnim nakanama Josipa II. koje su smjerale stvaranju

⁵³ Džaja, 1971: 143 donosi djelomičan prijepis i prijevod jedne odluke Ugarskog vijeća od 29. prosinca 1795. kojom se rješavaju neke poteškoće vezane za bosanske klerike. Na osnovi teksta može se zaključiti da se govori o klericima koji se već nalaze na području Ugarske. Na jednom mjestu se ipak spominje i gdje treba smjestiti one koji pristignu iz Bosne (u Veliku). Pri tom se nikako ne može zaključiti radi li se o nekakvom stalnom priljevu bosanskih klerika ili se tek očekuje njihov ponovni organizirani dolazak. Kako će se vidjeti u daljnjem tekstu nešto klerike iz Bosne sigurno je pristiglo i u ovom razdoblju, no ne može se zaključiti tko ih je, kada i koliko poslao.

⁵⁴ Ne treba ga brkati sa zagrebačkim biskupom Josipom Galjufom (biskup od 1772.–1786.) niti s istoimenim kanonikom koji je umro 1793. Jelenić, 1913: 66–67 njegovo prezime piše kao Galupff, a Džaja, 1971: 144 govori da je bio i dubički protonotar, a prezime navodi u obliku Galuff. Baltić, 2003: 104 (35) Ivekićevo prezime donosi u inačici Iveka, dok se u Jelenić, 1913: prezime javlja u oba oblika.

⁵⁵ Usp. Jelenić, 1913: 64–65.

svjetovnog klera. Bosna Srebrena nije bila toliko izolirana od okolnog svijeta, a da u njoj ne bi kolale makar glasine o tome što se događa s Crkvom u Habsburškoj Monarhiji.⁵⁶ No, kolegij u kojem bi bili okupljeni svi bosanski klerici nije isto što i generalno sjemenište. Naime, dok bi se u potonjemu klerici doista nalazili pod paskom državnih službenika koji bi onda na njih mogli djelovati u proturedovničkom duhu, u kolegiju bi se o njima skrbrili magistri koje bi imenovala sama Provincija. U materijalnom pogledu Bosna Srebrena nije imala sredstava da podigne i održava jedan kolegij u inozemstvu i zbog toga je i tražila pomoć – najprije u Rimu, a potom u Beču – no posjedovala je kadrove kojima bi bila povjerena uprava i skrb nad polaznicima kolegija čije bi obrazovanje i osobito odgoj onda bili u skladu s njezinim ciljevima i potrebama. U tom smislu je Galjufov odgovor još zanimljiviji zbog toga što se on obraća na apostolskog vikara, a ne na provincijala iako je sadržaj njegovog pisma po svom sadržaju direktan odgovor na pitanja koja je, po Jeleniću, uputio Ivekić.⁵⁷ Galjuf, naime, adresata titulira riječima *Illustrissime ac Reverendissime Episcopo, D(omi)ne mihi singulariter Colendissime*, a zatim ne ostavlja dvojbu da odgovara na prethodni upit koristeći izraz *datis de (...) literis Illustritatis V(est)rae*. Potom umiruje adresata govoreći kako su *ab altiore Loco* stigle upute da se klerici više ne ostavljaju bez magistara, a zatim da su oni smješteni u Velikoj prebačeni u Požegu gdje će pohađati javne škole, dok je od onih koji su boravili u Zagrebu jedan poslan u Pečuh, a drugi su raspoređeni po svjetovnim kućama u svjetovnom odijelu zbog popravaka koji se vrše na zgradi zagrebačkog samostana, no ostaju pod paskom istog samostana. Međutim o pitanju kolegija ne govori ništa i ostaje djelomično nejasnim zbog čega to čini. Jedno od mogućih objašnjenja bi bilo da sam nije imao dovoljno informacija pa se onda te teme nije ni doticao, dok bi drugo išlo u smjeru toga da je iz cijelog sadržaja njegovog odgovora jasno da o nekom kolegiju nema ni riječi i da će se bosanski klerici i dalje nalaziti pod paskom različitih samostana. Ono što analizom Jelenićevih prijepisa i dalje zbunjuje jest pitanje zbog čega provincijal piše zagrebačkom biskupu, a biskupov provikar odgovara apostolskom vikaru u Bosni? Je li se Galjuf naprosto zabunio titulirajući adresata biskupskom (tj. vikarskom) titulom? Džaja je na osnovi analize oba teksta ispravljao Jelenićevo datiranje prvog pisma iz 1. srpnja u 30. srpanj⁵⁸, budući da se u njemu

⁵⁶ Džaja, 1971: 144 bilj. 213 – ne dovodeći u pitanje tko je pošiljatelj pisma – također smatra da se Ivekić u pokušajima odgovaranja habsburških vlasti od podizanja kolegija vodio strahom od toga da bi klerici nakon školovanja mogli odbiti položiti zavjete. Džaja, 1971: 150 bilj. 246 jednim primjerom ilustrira kako su mnogi klerici na školovanju u Monarhiji napuštali ne samo Red, nego i sam svećenički poziv.

⁵⁷ Usp. Jelenić, 1913: 66–67 otkuda su preuzeti i citati koji slijede. Odgovor je upućen 28. listopada 1796.

⁵⁸ Džaja, 1971: 144 bilj. 211.

ne spominje nijedan konkretan datum, no nije uočio (ili smatrao bitnim) to da se ondje (barem u Jelenićevu prijepisu) ne navode nikakva konkretna imena. Da je pismo doista bilo upućeno zagrebačkom biskupu, osim činjenice da na njega odgovara biskupov provikar svjedoči i izraz *repetitis sacro Annulo infixis osculis ac(c)edo* pred sam kraj pisma, no prijepis završava bez potpisa, pa prema tome i imena odašiljatelja. Dodatnu zbrku unosi i Baltićevo pisanje gdje među događajima 1796. spominje i ovaj: *Dovršivši kapitulo vrati se provincial (Mato Ivekić op. R. B.) iz Carigrada prazan ne donesavši fermana. Oglasi svoje izabranje, učini molbenicu na cara austrianskog moleći ne bi li jedno kolegium za naši djaka, gdi bi se svi skupiti mogli, načinilo.*⁵⁹ Ovi podaci su, dakle, u potpunosti suprotnosti s onim što se nalazi u pismu na koje je Galjuf odgovarao. Premda je već upozoreno da podatke iz Baltićevog *Godišnjaka*, barem one za razdoblje prije 1840., treba uzimati sa znatnim oprezom, ovu njegovu tvrdnju se ipak ne može odbaciti kao pogrešnu, iako joj nedostaje potvrda u dokumentima. Naime, pomnom analizom cijele Jelenićeve zbirke *Izvora* uočljivo je da priređivač ni na jednom mjestu ne izostavlja ni imena potpisnika ni datiranje njihovih pisama, te da na malobrojnim mjestima gdje se ti potpisi ne nalaze, u posebnim bilješkama upozorava čitatelja na probleme nečitkosti ili oštećenosti izvornika.⁶⁰ Međutim, takvih opaski za spomenuti dokument nema. Sve dosada navedeno: nepostojanje konkretnih imena i datuma u tekstu, Galjufovo adresiranje odgovora na biskupa, izneseni stav o kolegiju koji stoji u snažnoj opreci s prethodnim (i kako će se vidjeti potonjim) nastojanjima Provincije, sugerira na to da autor tog pisma uopće nije Ivekić, nego Botoš Okić ili čak Ilijić koji je očekivao biskupsku titulu koju će u trenutku pisanja Galjufovog odgovora već imati potvrđenu. Naime, kapitul na kome je Ivekić izabran za provincijala – položaj koji je prije njega držao upravo Ilijić – održan je 17. travnja 1796., a Ivekić se u to doba nalazio na službenoj misiji u Carigradu. Prema jednom drugom njegovom pismu upućenom u Rim u kojem očito nastoji spriječiti Ilijićev izbor za Botoš Okićevog koadjutora, sastavljenom u Fojnici 29. srpnja 1796. jasno je da se u trenutku jedinog konkretnog datuma koji se spominje u razmatranim dokumentima nalazio u Bosni.⁶¹ Ovo

⁵⁹ Cit. prema Baltić, 2003: 105 (36).

⁶⁰ Najbolji je primjer citirani dopis Ugarskog vijeća kojim obavještava Botoš Okića da je Josip II. odobrio sredstva za školovanje bosanskih klerika. Ispod teksta Jelenić dodaje: *Potpisi su dosta nečitljivi, s toga ih i izostavljamo. Po kopijama na prvom bi mjestu potpis bio: »C. Christophorus Niczky m. p.« a na drugome: »Franciscus Sbellus«, a na trećemu »Josephus Zicsy«, v. Jelenić, 1913: 57.*

⁶¹ Tekst Ivekićeve žalbe donosi Jelenić, 1927: 298–299. Iako je Ilijić već od ranije vršio funkciju Botoš Okićevog provikara, to ga nije automatski činilo i njegovim nasljednikom. Budući da je Botoš Okić na svoju ruku predložio Ilijića za svog koadjutora što je za sobom povlačilo dodjeljivanje ovome biskupske titule, Ivekić je smatrao da je time povrijeđeno pravo Bosne Srebrene da sama predlaže četiri kandidata za čast apostolskog vikara.

je važna okolnost zato što u korist toga što je Jelenić autorstvo pisma upućenog zagrebačkom biskupu pripisivao Ivekiću govori jedino to što je izvornik pronašao u Protokolima Provincije. Stoga se nameću različite mogućnosti rješavanja ovog pitanja autorstva. Moguće je da je došlo do neke zabune pri arhiviranju materijala i da je netko baš zbog nedostatnosti podataka smjestio pismo među Protokole, umjesto na drugo mjesto što je najvjerojatnije i bio slučaj. Pretpostavi li se da je pismo sastavio Ilijić, postojala bi mogućnost da je to učinio koristeći svoj položaj provincijala u odlasku tako da ispadne da je ono poslano u ime Provincije. Ostaje nejasnim i zbog čega je Jelenić pismo datirao 1. srpnja. Sva ova pitanja mogu dobiti odgovor tek pomnom grafološkom analizom izvornika – ukoliko je sačuvani primjerak autograf, a u trenutačnoj situaciji argumenti oko autorstva ipak najviše pretežu na Ilijićevu ili Botoš Okićevu stranu, pretežući više na stranu potonjeg.⁶²

Iz svega navedenoga, vidljivo je kako su Provincija s jedne, a apostolski vikar i njegov koadjutor s druge strane imali oprečne vizije toga kakvim bi se načinima školovanje bosanskih klerika u habsburškim učilištima trebalo vršiti i kakve bi rezultate trebalo polučiti. Vanjskopolitičke okolnosti će ipak dovesti do toga da je habsburški smjer školovanja ostao jedini mogući put za njegovo ostvarivanje pa će razmirice oko toga, ukoliko ih je i bilo, nestati. Naime, 1796. je u Italiju prodrla Napoleonova vojska i slanje klerika u Italiju je odjednom postalo nemogućim. Ovaj događaj nalazi brojne odraze u pismima i molbama franjevac Bosne Srebrene napisanim u idućim godinama i oni ga redovito koriste ne bi li razjasnili koliko im je potrebna pomoć i dozvola da pošalju čim više klerika na školovanje u Monarhiju. U ovim pokušajima sudjelovali su i Ivekić i Botoš Okić, te su uz zalaganje Maksimilijana Vrhovca i majora Antuna Božića⁶³ u ljeto 1797. dobili dozvolu za slanje jedanaestorice klerika na školovanje čijim su odredištem trebali biti samostani u Zagrebu, Pečuhu i Szombathelyu.⁶⁴ Time je ovaj proces konačno dobio svoj osnovni smjer koji će u glavnim crtama zadržati sve do prvog prekida 1843. Klerici su razmješteni po različitim samostanima u ugarskom dijelu Monarhije, a uzdržavali su se od sredstava iz zaklade Josipa II. koju

⁶² Iako su u trenutku Galjufovog odgovora obojica nosila titulu biskupa, teško je, mada ne i nemoguće, pretpostavljati da je Galjuf već u listopadu znao za papinsku potvrdu biskupske titule Ilijiću koja je donesena u rujnu.

⁶³ Major Božić je vrlo vjerojatno ista osoba koja je s činom zastavnika uz Okićevu pomoć skupila podatke za vojni izvještaj podnesen 1785. Usp. bilj. 23.

⁶⁴ Ivekić je obavijest dobio 17. kolovoza 1797. od strane ministra vanjskih poslova Thuguta, usp. Jelenić, 1913: 67, a Botoš Okiću je pisalo Dvorsko ratno vijeće (Hofkriegsrath) 26. kolovoza 1797., usp. Jelenić, 1913: 67–68. Johann Amadeus Franz de Paula Thugut (1736.–1818.) bio je diplomat i ministar u službi Marije Terezije, Josipa II., Leopolda II. i Franje II. (I.).

je za još 12 000 forinti uvećao grof Niczky, jedan od potpisnika citirane odluke Ugarskog vijeća.⁶⁵

4. Zaključak

Tijekom 18. st. Bosna Srebrena našla se pred novim izazovima koji su predstavljali smetnju njezinom djelovanju na pastoralnom polju. Dvije podjele njezinog teritorija koje su bile posljedica novih geopolitičkih okolnosti drastično su smanjile njezin opseg što je k tome značajno umanjilo njezine ljudske i materijalne resurse. S druge pak strane, broj katolika povjerenih njezinoj skrbi je, nakon drastičnog pada pred kraj 17. st., počeo ponovno doživljavati značajan porast. Budući da je Provincija nastavila djelovati u uvjetima prilično ograničene tolerancije od strane osmanlijskih vlasti, nije mogla napustiti dotada uhodani sistem po kojem je svaki od njezinih triju samostana upravljao distriktom u čiji su sastav ulazile župe koje su se nalazile pod pastoralnom skrbi pojedinog samostana. Ovakvo uređenje je – uz određene regionalne razlike – omogućilo pastoralnu skrb nad cijelim područjem nastanjenim katoličkim življem, ali je gotovo u potpunosti apsorbiralo snage Provincije. Usprkos različitom društvenom okviru djelovanja u odnosu na situaciju u (osobito katoličkom) ostatku Europe, crkveni djelatnici na bosanskohercegovačkom prostoru uporno su nastojali svoje djelovanje uskladiti s normama propisanim Tridentinskim saborom što je proces koji se detaljno može pratiti već tijekom 17. st., a u 18. st. dobio je novi zamah osnivanjem Apostolskog Vikarijata i novim idejama koje su donijeli (i pokušavali provesti) pojedini među apostolskim vikarima. Za sve spomenute težnje, od presudne važnosti bilo je posjedovanje obrazovanih kadrova, ali Bosna Srebrena ni u ranijim razdobljima nije imala materijalnih i drugih uvjeta da sama organizira i provodi adekvatno školovanje vlastitog pomlatka, a kamo li u uvjetima kojima se našla tijekom 18. st. stoga je bila upućena na inozemna učilišta kao odredište svojih klerika. Prvenstveni problem koji se pri tome javljao ležao je u prilično ograničenom broju mjesta dodijeljenih bosanskim klericima u Italiji, tijekom većeg dijela 18. st. glavnom i isključivom odredištu za školovanje. Talijanski je pravac osim toga već oko sredine istog stoljeća postao krajnje nesiguran jer su svjetovne vlasti pod utjecajem ideja prosvjetiteljstva nastojale ograničiti redovništvo na svom teritoriju, a obično su se na udaru prvi našli redovnici iz inozemstva pa je tako Bosna Srebrena u konačnici ostala upućena isključivo na teritorij Papinske države. U spletu promijenjenih geopolitičkih okolnosti nastalih tijekom vladavine Josipa II. koji je odlučio obnoviti politiku ekspanzionizma

⁶⁵ Džaja, 1971: 142.

prema Osmanlijskom carstvu, bosanski katolici su ponovno dobili na značenju u očima habsburške politike, tako da je nastojanjem samog vladara 1784. novim apostolskim vikarom imenovan Augustin Botoš Okić koji je odlučio iskoristiti novonastalu situaciju i okrenuti smjer školovanja prema učilištima Habsburške Monarhije u čemu je u konačnici i uspio nakon što je vladar odobrio materijalna sredstva za osnivanje školske zaklade iz koje bi se stipendirali bosanski klerici. Pri tom je između apostolskog vikara i njegovih najbližih suradnika, među kojima treba spomenuti fra Grgu Ilijića Varešanina, s jedne i uprave Provincije s druge strane došlo do obnavljanja sporova koji su se u suštini svodili na pitanje prevlasti jedne ili druge strane u pogledu administriranja župama i shodno tome cjelokupne crkvene politike na bosanskohercegovačkom prostoru. Zamjetna je s jedne strane Okićeva tendencija da uz Josipovu pomoć pokuša u Bosni etablirati svjetovni kler, dok je s druge strane Provincija – premda se nije protivila novootvorenom pravcu školovanja svojih klerika – pokazivala određenu skepsu i bojazan od takvih planova. Premda će ove razlike u gledištu, vrlo brzo biti prevladane i tijekom kasnijeg razdoblja školovanja klerika u Monarhiji neće igrati značajniju ulogu u cijelom procesu, njihova obrada upotpunjuje sliku na koji je način funkcionirala crkvena hijerarhija na bosanskohercegovačkom prostoru.

Izvori i literatura

- Baltić, Jako (2003), *Godišnjak od događaja crkvenih, svietskih i promine vremena u Bosni*, Synopsis, Sarajevo – Zagreb.
- Barišić, Rudolf, Jerković, Marko (2011), »Vjerske prilike na zapadnom obodu Osmanškoga carstva za života Ivana Ančića«, u: *Zbornik o Ivanu Ančiću* (ur.: Pavao Knezović) Knjižnica Tihi pregaoci, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 9–30.
- Beales, Derek (2005), *Enlightenment and Reform in Eighteenth-century Europe*, I.B.Tauris & Co. Ltd, London – New York.
- Bronza, Boro (2010), »The Habsburg Monarchy and the Projects for Division of the Ottoman Balkans, 1771–1788«, u: *Empires and Peninsulas – Southeastern Europe between Karlowitz and the Peace of Adrianople, 1699–1829* (ur.: Plamen Mitev et al.) Lit Verlag, Berlin, 51–61.
- Clogg, Richard (1979), »An Attempt To Revive Turkish Printing in Istanbul in 1779.« *International Journal of Middle East Studies*, vol. 10, Cambridge, 1: 67–70.
- Džaja, Srećko M. (1971), *Katolici u Bosni i zapadnoj Hercegovini na prijelazu iz 18. u 19. Stoljeće – Doba fra Grga Ilijića Varešanina (1783–1813)*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb.

- Hoško, Franjo Emanuel (2000), *Franjevci u kontinentalnoj Hrvatskoj kroz stoljeća*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb.
- Hoško, Franjo Emanuel (2003), *Josip Pavišević – svjedok jozefinizma u Slavoniji i Podunavlju*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb.
- Jelenić, Julijan (1913), *Izvori za kulturnu povjest bosanskih franjevaca*, Zemaljska štamparija, Sarajevo.
- Jelenić, Julijan (1927), *Spomenici kulturnog rada Franjevaca Bosne Srebreničke*, vol. 1, Monumenta franciscana Iugoslavica, Mostar.
- Kreševljaković, Hamdija, Kapidžić, Hamdija (prir.) (1957), *Vojno-geografski opisi Bosne pred Dubički rat od 1785. godine*, Naučno društvo NR Bosne i Hercegovine, Sarajevo
- Marić, Franjo (1998), *Hrvati – katolici u Bosni i Hercegovini između 1463. i 1995. godine prema crkvenim dokumentima*, Katehetski salezijanski centar, Zagreb.

POČETAK ŠKOLOVANJA BOSANSKIH KLERIKA NA UČILIŠTIMA HABSBUŠKE MONARHIJE

Sažetak

U radu, strukturiranom u tri veće cjeline, prikazuju se okolnosti u kojima je otpočeo proces školovanja klerika Bosne Srebrene na području Habsburške Monarhije. U prvom se dijelu opisuje općenita crkvena i politička situacija na bosanskohercegovačkom području tijekom 18. st., a potom se poseban naglasak daje na prilike i načine u kojima je Provincija dotada vršila školovanje svojih kadrova, nedostatke dotadašnje prakse i pokušaje kojima bi se isti uklonili. Posljednji dio donosi prikaz akcije apostolskog vikara fra Augustina Botoš Okića koji je uspio od strane Josipa II isposlovati dodjeljivanje novčane zaklade čijim su se sredstvima trebali stipendirati bosanski klerici, što će u konačnici potrajati do 1843., pa i nešto kasnije. O načinu i ciljevima školovanja klerika na habsburškom području, Provincija i Vikarijat su imali različita poimanja koja su do izražaja posebno došla u samom početku ovog procesa, pa se na te razlike stavlja poseban naglasak, iako su one u suštini ostale ograničene na opisano početno razdoblje.

Ključne riječi: Bosna Srebrena, Apostolski Vikarijat u Bosni, Augustin Botoš Okić, školovanje klerika, Josip II.

THE BEGINNING OF THE PRACTICE OF EDUCATING BOSNIAN CLERICS AT THE EDUCATIONAL INSTITUTIONS OF THE HABSBUURG MONARCHY

Summary

The paper consists of three parts and gives an overview of the circumstances in which the process of educating clerics of Bosna Srebrena in the Habsburg Monarchy began. The first part describes the general situation with regard to the church and political life in the area of Bosnia and Herzegovina during the 18th century. The second part focuses on the ways the Province had educated its members prior to this period, the disadvantages of these practices and the attempts to remedy these. The final part describes how the vicar apostolic Fra Augustin Botoš Okić succeeded in persuading Joseph II to set up a fund to provide financial assistance to Bosnian clerics, which would ultimately last until 1843, even a little longer. The Province and the Vicariate had different views of the ways and aims of educating clerics in the Habsburg region, particularly while the process was in its early stages. The focus is primarily on these differences, which were basically restricted to the initial stages.

Key words: Bosna Srebrena, Vicariate Apostolic of Bosnia, Augustin Botoš Okić, education of clerics, Joseph II

PROGRAM SKUPA

Četvrtak, 19. svibnja 2011.

18.00 – Knjižnica Jurja Šižgorića u Šibeniku predstavljanje "Zbornika o Ivanu Ančiću" Zbornik predstavlja: akademik Radoslav Katičić, prof. dr. sc. Diana Stolac i prof. dr. sc. Pavao Knezović

Petak, 20. svibnja 2011.

Skradin, Studijsko središte Hrvatskih studija, Trg Male Gospe 3
9.00 – Otvoreno znanstvenog skupa i pozdravne riječi

Prva sjednica

Krešimir Čvrljak, „Razgovor[il] z' Bogom“ u djelu "Osmina dillo- vagna duhovnoga" fra Mate Zoričića (1765.)

Gordana Čupković, "Mlohavoga znanja pisaoč". Znakovi meta- i intertekstualnosti u Zoričićevim predgovorima

Katica Krešić, Grafijske značajke djela "Osmina dillo- vagna duhovnoga" fra Mate Zoričića

Vanda Kraft Šoić, Ispovijed kao duhovni događaj u Zoričićevu djelu "Uprava mnogo korisna ispovidnika"

Iva Beljan, Mate Zoričić i Matija Divković: izvornost i/ili tradicija Pavao Knezović, "Causus reservati" Šibenske biskupije prema M. Zoričiću

Ines Srdoc Konestra, "Zarečalo različiti dogadaj" (Venecija, 1780) Mate Zoričića u kontekstu dušobrižničke literature ranoga novovjekovlja

Mislav Kovačić, Franjevaštvo i matematika – prilog djelu fra Mate Zoričića

Luciana Boban, "Discipulus redivivus" i Zoričićevo "Zrcalo"

Alojzija Tvorčić, Iekstualne i stilske posebnosti Zoričićeva djela "Zrcalo različiti dogadaj olti prilika za duše pravovrni uputiti putem od spasenja" (1780.)

Anastazija Vlastelić-Borana Morić Mohorovićić, Filološke bilješke uz Zoričićevu "Aritmetiku"

Marijana Barić, Mate Zoričić i prve hrvatske računice

Diana Stolac, Dvije aritmetike na hrvatskom jeziku iz 18. stoljeća

Ivan Bekavac Basić, Mjesto Zoričićeve "Aritmetike" u razvitku hrvatskoga matematičkog nazivlja

Miroslav Palameta, Značajke Kačićeva prosvjetiteljstva

Subota, 21. svibnja 2011.

Skradin, Studijsko središte Hrvatskih studija, Trg Male Gospe 3

Druga sjednica – 9.00-13.30

Ivica Musić-Mate Buntić, Istinsko i lažno prosvjetiteljstvo

Mijo Korade, Prosvjetiteljstvo u hrvatskih isusovaca

Lucija Radoš, Latinistička književna produkcija u 18. stoljeću

Snježana Paušek-Baždar, Kemija kod Hrvata u doba prosvjetiteljstva

Stipe Kutleša, Bošković u krugu prosvjetitelja

Josip Grubeša – Jelena Ostojić, Prosvjetiteljske ideje u

Lastricevom "Testimonium bilabium"

Mark Gjokal, Djelovanje i životopisi franjevacu među Albancima

(u razdoblju franjevca Mate Zoričića)

Rudolf Barišić, Školovanje fratara Bosne Srebrene u

jemeništima Habsburške Monarhije

Petra Košutar, Leksikografski prinosi hrvatskih redovničkih zajed-

nica u 18. stoljeću u europskom kontekstu

Iva Mršić Felbar, Primjeri fantastičnih prikaza Marijinog lika u

prosvjetiteljskoj mariologiji hrvatskih franjevaca 18. stoljeća

Anela Mateljak, Stavica duhova na fra Jerolima Lipovičića u kontekstu

moltveničke književnosti 18. stoljeća

Ivan Karlič-Valerija Kovač, Fra Pio Gargur Milesi (1680.-1769.):

bio – bibliografski prikaz

Marija Pehar, Ženske redovničke zajednice u Hrvatskoj tijekom 18. st.

Zlata Živaković-Kerže, Prosvjetno, pastoralno i zakladno djelovanje

isusovca Cristiana Monspergera (Osvrt na njegovo djelovanje i pri-

like u Osijeku od 1767. do 1803.)

Mirela Slukan Altić, Isusovac Ivan Stipanović i njegove prosv-

jetiteljske ideje o komunalnom uređenju grada

Marinko Šisak, „Zakon naravni“ i „zakon svitovni“.

Vjernik i svjetovna vlast u Mate Zoričiću

HRVATSKI STUDIJI SVEUČILIŠTA
U ZAGREBU

12. ZNANSTVENI SKUP "TIHI PREGAOCI"

"Mate Zoričić i prosvjetiteljstvo u
redovničkim zajednicama
tijekom 18. stoljeća"

ORGANIZATOR

Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu

SUORGANIZATORI

Matica hrvatska, ogranak Skradin

Matica hrvatska, ogranak Šibenik

Gradska knjižnica Juraj Šižgorić, Šibenik

ORGANIZACIJSKI ODBOR

Pavao Knezović

Marinko Šisak

Mariko Jerković

Millvej Ženić

Višnja Brajnović

Organizaciju izlata i boravak u Pakovu Selu priređuje

Vijeće Mjesnog odbora Pakova Sela.

Skradin, 19.-21. svibnja 2011.

Lucija Radoš

LATINISTIČKA KNJIŽEVNA PRODUKCIJA FRANJEVACA U 18. STOLJEĆU

Izvorni znanstveni članak
UDK 821.163.42(091)

1. Uvod

Nakon izuma tiskarskog stroja u 15. stoljeću, prosvjetiteljstvo i prosvjetarstvo u 18. stoljeću smatraju se sljedećim presudnim pokretima i duhovnim mijenama za razvoj proizvodnje knjige i svih pojmova vezanih za pojam knjiga.

Nagli uspon tiskarstva, posebice u drugoj polovici 18. stoljeća, u vidu otvaranja tiskarskih radionica po hrvatskim gradovima, kako po sjevernim hrvatskim područjima, tako malo kasnije po dalmatinskim i južnim dijelovima, dovodi do toga da knjiga postaje pristupačn(ij)a širim slojevima društva. Međutim, širenje tiskarstva u svojem osvajačkom pohodu po hrvatskom teritoriju nailazi na prepreku u vidu dijalektalne raznolikosti hrvatskog jezika, dok s druge strane, kao *jezik-takmac*, latinski doživljava svoje vrhunce stvaralaštva. Tada se uistinu agilnije piše na narječjima (kajkavskom, štokavskom i čakavskom), no, upravo ta dijalektalna raznolikost sprječavala je ravnomjerno opismenjivanje knjigom. Stvaranje književnosti na dijalektima jest s jedne strane približilo knjigu običnom puku, ali je bilo i kamenom smutnje za bilo kakvu organiziranu obrazovno-pedagošku aktivnost. Ukratko rečeno, narod koji nije razumio elitni latinski, bio je osuđen na čitanje literature samo na svojem narječju, a informacije koje su tim putem dosezale, zasigurno nisu mogle biti realan i kompletan odraz društveno-kulturno-umjetničke stvarnosti.

Ekspanzija tiskarskog zanata, njegovo poboljšanje, modernizacija i ekonomizacija, stvorili su na hrvatskim područjima uvjete za narodni preporod koji slijedi u 19. stoljeću, i može se reći da zbog toga 18. stoljeće predstavlja uvertiru sljedećim revolucionarnim, preporodnim dekadama. »Knjiga za puk«, »knjiga za sve«, »ekspanzija knjige« pojmovi su koje vezujemo za 18. stoljeće, koje označava prekretnicu u proizvodnji knjige. Navedeni procesi

dovode do toga da se u to doba štampa i stvara više nego u svim stoljećima dotada, može se reći da se tada Gutenbergova *crna umjetnost* razvija i napreduje više nego ikad, a tiskarski stroj ide nezaustavljivo punom parom naprijed.

Na hrvatskim područjima ovo je značilo činjenicu da hrvatski autori, kako oni koji su pisali latinskim, tako i oni koji su pisali narodnim jezikom, više nisu morali odlaziti u inozemstvo objavljivati knjige, nego to obavljaju takoreći pred kućnim vratima. To rezultira brojnim pogodnostima u procesu autor-knjiga-čitatelj. Budući da je u proizvodnom procesu knjige sada trebalo uložiti manje truda (scil. novaca) da autor otiđe u inozemstvo i otisne knjigu, koja je time nužno bila skupa, domaći tiskarski obrti omogućavaju povoljniju izradu koja rezultira bržim stamparskim procesom i direktnom isporukom čitateljima.

Međutim, jezik koji i dalje razumije većina, ako ne i čitav sloj obrazovanih ljudi, ostaje latinski jezik, koji u 18. stoljeću, svojem posljednjem čitavom stoljeću djelovanja prije nego ga se službeno dokine u 19. stoljeću, doživljava vrhunce svoje uporabe. Njime su pisci doskočili jezičnoj (odnosno upotrebi njemačkoga, mađarskog i talijanskog) i dijalektalnoj (štokavsko, kajkavsko i čakavsko narječje) raznolikosti na hrvatskim područjima. Upravo ova posljednja šarolikost u narječjima, rezultirala je činjenicom da se različiti krajevi i tamošnji govornici, makar se nije radilo o prevelikoj ili nesavladivoj teritorijalnoj udaljenosti, nisu međusobno razumjeli, a prema tome književna produkcija nije mogla biti zajednička za sve prostore.

Čitanje, pisanje i jednom riječju knjiga tako postaje društveni problem kojega je osim prosvjetitelja opazila i dobro organizirana Crkva. Crkveni učeni ljudi smatrali su da je opismenjavanje silno moćno u procesu širenja vjere, kao i u mijenjanju ljudskog ponašanja. U praksi kod primitivnog i neobrazovanog puka, to je značilo vjerovanje da će čitanje promijeniti čovjekov život na bolje, jer da se čovjek u svojem *nepismenom mraku* lakše odaje poročnom i nemoralnom životu, a što se knjigom može promijeniti. Čovjeku treba literatura prikladna njegovim potrebama, što rezultira pojavom tzv. pučke literature na narodnim jezicima, ovisno o području gdje je nastala i kome je bila namijenjena.

Ovoj teritorijalnoj neujednačenosti doskočilo se daljnjom i smišljenom upotrebom latinskoga jezika. Smišljenom u značenju da je latinski jezik bio *iznad prostora i vremena*, a u isto vrijeme *u službi prostora i vremena*. Umjesto možebitnom očekivanju da s pojavom literature na narodnim jezicima latinski jezik iščezne, ili da se književna produkcija na latinskom jeziku smanji, u 18. stoljeću je taj jezik iskorišten do svojeg znanstveno-umjetničkog maksimuma, a broj publikacija na latinskom jeziku nije usporediv s nijednim razdobljem do tada. Paralelno s cvjetanjem upotrebe latinskog je-

zika, brojnost tiskanih djela bila je uvjetovana i ekonomskim stanjem – oslobađanje prostranih krajeva od osmanske vlasti omogućilo je ekonomski procvat pučanstva koje se, pored toga, našlo pod vlašću naprednijih vladara.

Upotreba latinskog jezika nije ometala i/ili priječila razvoj književnosti na narodnom jeziku, štoviše, upravo je latinski imao ključnu ulogu u povezivanju nacije u cjelinu (budući da se upravo njime odupiralo tuđim jezicima i utjecajima: mađarskom, talijanskom i njemačkom), i na visoko estetskoj-književnoj, kao i znanstvenoj razini, prethodi narodnom preporodu 19. stoljeća. U literaturi se navodi da je posebnost hrvatskoga latinizma 18. stoljeća množina i raznovrsnost djela monumentalnog opsega, a tekstovi koji na njemu nastaju po vrsnoći se mogu mjeriti s najboljim ostvarenjima humanističkoga razdoblja (Vratović, 2003: 565).

Latinskim se piše sve: *philosophia, theologia, ars politica, oeconomia, iurisprudentia, paedagogia, res scholasticae, historia artium, philologia, litterae elegantiores, historia, geographia, mathesis, historia naturalis, astronomia, physica, medicina, mercatura, res militares, venatio, piscatus*.¹ Prema podacima iz bibliografije hrvatskoga latinizma prof. Šime Jurića, može se zaključiti da je jedna trećina cjelokupnog fonda djela nastala i otisnuta u 18. stoljeću. Velikani latinskoga jezika koji su rođeni i umrli u 18. stoljeću, Bošković, Stay (doduše, živio je jednu godinu u 19. stoljeću), Krčelić i Kunić, svojim opusom pokrivaju većinu znanstveno-književnih disciplina i područja, te predstavljaju vrhunce ne samo hrvatskog, nego i europskog latinskog stvaralaštva.²

2. Knjiga i tiskarstvo na hrvatskim područjima u prosvjetiteljskom i prosvjetarskom 18. stoljeću

Kako je naprijed rečeno, tiskarska mreža sa svojim čimbenicima (tiskarski obrt-knjiga-čitatelj) doživljava vrhunce dotadašnje djelatnosti u drugoj polovici 18., a posebice u prvoj polovici 19. stoljeća. Ispočetka je tiskarstvo na domaćem terenu nailazilo na nemale poteškoće u svojem razvitku. Što se tiče Dalmacije i Dubrovnika, ondje je opstojala vrlo specifična tiskarska praksa koja je ovisila o trenutačnim političkim prilikama, što će reći da se tiskarska djelatnost obavljala u Veneciji koja je bila na vlasti na tim područjima, a to je vrijedilo i za slobodni Dubrovnik. Ta činjenica je za svoju posljedicu imala to da prve tiskare niču poprilično kasno s obzirom na europske trendove, primjerice, u Dubrovniku se tiskarski obrt otvara 1783., a začetnik je bio Mlečanin Carlo Antonio Occhi.

¹ Usp. *Conspectus operis* u Jurić, 1971: III.

² Detaljnije o vrstama latinskog stvaralaštva u 18. stoljeću vidjeti Vratović, 2003: 565–575.

U literaturi se raspravlja o različitim uzrocima ove prakse, i postoji dosta teza o tome zašto su dalmatinska i južna područja relativno dugo (ili u najmanju ruku dulje nego drugdje u Europi, pače i u sjevernoj Hrvatskoj) bila izvan *Gutenbergove galaksije*. Nemalo je ovo pitanje, koje se posljedično odražava i na život i djelovanje franjevaca. Ponajprije se ističe činjenica da su autori s ovih područja svoja djela štampali uglavnom u Veneciji i to je neprijeporno. Međutim, mišljenje da su autori onamo odlazili zbog pučkog stava da im tiskare na svojim područjima nisu potrebne ili da je svijest čitatelja bila na niskoj razini i nije predstavljala pogodno tlo na kojem bi se mogle začinjati *pogubne* prosvjetiteljsko/prosvjetarske ideje u sklopu kojih bi djelovala tiskarska aktivnost, ne može biti relevantno.³ Ako danas znamo da je djelo Andrije Kačića Miošića *Razgovor ugodni naroda slovinskog* od svojega nastanka 1756. do danas doživjelo više od sedamdeset izdanja (Jurišić, 1983: 33–57) ili radije, da je već u prvoj polovici 18. stoljeća djelo Dubrovčanina Đure Baglivija *Opera omnia medico-practica et anatomica...* otisnuto u više od dvadeset izdanja, onda je pomisao na to da tiskarska djelatnost nije imala od čega živjeti na dalmatinskom području sasvim suvišna. Treba reći da je na južnim područjima koja su bila pod mletačkom vlašću postojala itekakva potreba, ali da je ona ostala nerealizirana isključivo zbog političke

³»Dubrovačke vlasti bile su veoma oprezne kad je bilo posrijedi tiskanje knjiga. Bilo je to predvečerje velikih političkih promjena u Europi, u vrijeme kada su knjige francuskih i drugih europskih prosvjetitelja značile veliku opasnost za okoštala društva, kakvo je bilo i dubrovačko. Dubrovačka se vlada silno bojala novih ideja koje su unosile nemir u glavama i ponašanju Dubrovčana, a posljednje što su smjeli dopustiti bilo je tiskanje prevratničkih knjiga u svojoj republici. ... Upravo slučaj Occhijeve tiskare pokazuje da Mlečani nisu ometali osnutak tiskare u gradu, već da su smetnje dolazile od samih Dubrovčana, koji nisu htjeli riskirati da se u Occhijevoj tiskari tiskaju knjige koje bi mogle stvoriti neprilike vlastima. No, kada su se vlasti uvjerile da mogu učinkovito nadzirati rad tiskare i da je ona, uz ostalo, vrlo korisna, mogao je Occhi napokon odahnuti i započeti s radom. ... Nije dakle Venecija utjecala na tijek događaja s Occhijevom tiskarom, a ne bi ni mogla spriječiti Dubrovčane da osnuju tiskaru, ni tada ni mnogo prije toga, da su to sami htjeli. ...« (Stipčević, 2005: 23). Autor za ovakvo komentiranje nije citirao ni jednog relevantnog historiografa niti je podastro kakav valjani arhivski dokaz. Dubrovačko društvo se ne može nazvati okoštanim, ako se zna da s tog područja potječu spomenuti Baglivi, dalje primjerice Bošković, Kunić ili Stay. Da uzmemo u obzir da je dubrovačko društvo tog doba i bilo oprezno, smatram dobitkom za to područje, a ne pogubnom okolnošću. Dalje, podaci koji se o produkciji (samo) hrvatskoga latinizma mogu iščitati kod bibliografa Šime Jurića, opovrgavaju bilo kakve insinucije o otporu stanovnika prema promjenama, a ovaj zaključak pospješuje i stvaralaštvo tog doba na narodnom jeziku. Među vodećim hrvatskim latinistima prema brojnim pokazateljima, između ostaloga i prema frekvenciji tiskanja pojedinih knjižnih izdanja, bili su upravo Dubrovčani. Ovaj rad se bavi propitivanjem latinističkoga stvaralaštva ponajprije franjevaca, međutim i na tom analiziranom uzorku se može zaključiti da je narod bio željan novih ideja i otvoren promjenama koje mu je donosila knjiga i obrazovanje.

situacije. Je li postojao kakav izričiti dekret kojim je Venecija izričito branila osnutak tiskarskih središta, nije poznato. Istina je da je teško bilo konkurrirati venecijanskim tiskarama, ali mišljenje da razlog treba tražiti u stanju svijesti građana (odnosno, da nije postojala realna potreba ili potreba koja nije bila takva/tolika da se mora realizirati) nije ispravno.

Uzrok ovakvom zaključivanju treba tražiti u činjenici da je sama Venecija spremno i u mnogostrukim nakladama objavljivala djela Dubrovčana, ali to isto im na područjima gdje nisu imali dovoljno kontrole nad radom tiskara nije odgovaralo i stoga se nije poticalo otvaranje tiskara u Dubrovniku i po Dalmaciji. Ovdje se treba prisjetiti vrlo zanimljivog mišljenja poznavatelja dubrovačke prošlosti Baltazara Bogišića koje lijepo ilustrira knjižno stanje u Dubrovniku (koji je upravo zbog svojeg značaja, prikladan za ilustraciju tadašnjeg stanja): »Tko pobliže pozna Dubrovnik, ne će se začuditi, ako nas čuje tvrditi, da su tu obrazovanost više unaprijedili mrtvi, nego živi učitelji, jer u Dubrovniku školah i učiteljah nije mnogo bilo, ali zato u svakoj se vlasteoskoj, a i poboljoj pučanskoj kući smatrahu biblioteke kao nekakvo neophodno pokućstvo.« (Fancev, 1911: 277).

Isto tako, nije slučajno ni to da prve tiskare po Dalmaciji otvaraju upravo Talijani,⁴ a na sjevernim hrvatskim područjima Austrijanci, Mađari i Nijemci⁵. Venecijanska priča s tiskarom može se primijeniti na veliki dio dalmatinskih gradova, u kojima do gotovo samog kraja 18. stoljeća nije bilo knjižne proizvodnje, a kada su se tiskare i otvorile, vrlo su teško poslovale, nerijetko i propadale.

Svakako bih se priklonila mišljenju da je tiskarstvo na hrvatskim područjima bilo tako dugo nerazvijeno isključivo zbog dijelom političko-gospodarske situacije, dijelom zbog teritorijalne rascjepkanosti.

3. Franjevci, pismenost i latinski jezik u 18. stoljeću

U 18. stoljeću franjevačke zajednice udružene u provincije nastoje osigurati, a posebno na području kontinentalne Hrvatske, sve servise potrebne za misijsko djelovanje. Posvećivali su brigu ljudskom, duhovnom i kulturnom unapređenju svih, a osobito mlađih članova. Franjevačka internacionalnost omogućavala je studije i usavršavanja u inozemstvu. Osnivaju vlastite osnovne, srednje i visoke škole u kojima djeluju franjevci kao profesori, i kao filozofski i teološki pisci, čija djela omogućuju da se danas govori o

⁴ U Zadru je od 1792. djelovao Antonio Bobolin, a nešto kasnije, od 1798., Antonio Luigi Battara; u Dubrovniku Carlo Antonio Occhi (1783.), kojega nasljeđuje pomoćnik mu Andrea Trevisan, a nakon njega Antonio Martecchini.

⁵ Za sjeverne krajeve je značajan dolazak bečkog tiskara Ivana Tomaša Trattnera, koji je tiskaru najprije otvorio u Varaždinu 1773. godine, a potom u Zagrebu 1776. godine.

hrvatskoj franjevačkoj filozofiji i teologiji, kao i o jezikoslovlju i književnosti. U duhu tridentske obnove, franjevci pisanjem djela katoličke nabožne književnosti pronalaze nov put služenja poslanju Crkve, a djela služe dvostrukoj namjeni: širenju vjere i kršćanske pobožnosti puka, te formiranju klera u pastoralnoj službi. Svoje životno opredjeljenje njeguju i promiču u organiziranim odgojnim zavodima, tzv. novicijatima i profesorijima, i sustavom trajnog obrazovanja koji podržavaju obilnom franjevačkom literaturom na latinskome jeziku. Zahvaljujući organiziranom trajnom franjevačkom odgoju i školovanju, u 18. stoljeću naglo raste broj franjevaca i njihovih kuća (usp. Hoško, 2000: 37). Tako se franjevci iz Bosne Srebrene školuju na području cijele Italije (uglavnom u Bologni i Rimu), manji dio ostaje u Dalmaciji (pripadnici Provincije Presvetog Otkupitelja) i na području Dubrovačke republike (usp. Džaja, 1971: 140).

Na hrvatskim područjima, franjevci djeluju po provincijama, i to na području mletačke vlasti, nakon diobe provincije Bosne Srebrene, nastaje 1735. godine Provincija sv. Kaja (kasnije Provincija Presv. Otkupitelja). Provincija sv. Ivana Kapistranskog osniva se na području Habsburške monarhije, 1757. godine, dok je otprije djelovala Provincija sv. Ladislava sa sjedištem u Zagrebu (osnovana 1654. godine), koja je nakon Bečkoga rata proširila svoje djelovanje na novooslobodena područja.⁶ Provincija Bosna Srebrena u 18. stoljeću djeluje mnogo slobodnije negoli je to mogla pod Turcima, što se očituje u otvaranju novih kuća, župa, crkava i kapela. Novi uvjeti omogućuju političke i društvene promjene koje pogoduju općem narodnom razvitku, pa je katolička obnova uzela maha na nekoliko razina: kulturnoj, prosvjetnoj, književnoj i posebno vjerskoj. Osnivaju se školske ustanove u Našicama, Velikoj, Baji, Vukovaru, Brodu, Budimu (gdje se nalazilo Generalno učilište reda), Požegi, Makarskoj, Šibeniku i Zaostragu.

Predvodnici ovih promjena, što se tiče crkvenih zajednica, bili su isusovci i franjevci, koji su među prvima opazili manjak pismenosti među pukom i nedostatak literature za *opismenjivanje*. Po tom pitanju franjevci se zdušno aktiviraju i plod toga rada je brojka od čak cca. 160 franjevačkih autora koji su u 18. stoljeću pisali *latinskim* jezikom.⁷ Budući da objava nji-

⁶ Provincija sv. Ladislava mađarske je provenijencije, a na hrvatskim područjima počinje s osnivanjem kuća 1684. godine, počevši od Virovitice. Provincija sv. Ivana Kapistrana je nešto mlađa, 1757. godine. Uspostavlja samostane u Našicama, Iloku, Gradiški, Đakovu, Vukovaru i drugdje. Usp. Hoško, 2000: 32, 33, 34, 39.

⁷ Brojka se dobiva analizom *Hrvatskoga franjevačkoga biografskog leksikona* (dalje u tekstu: HFBL). Sve brojke koje se u radu navode, a plod su istraživanja Leksikona i bibliografije hrvatskoga latinizma, ili analizom latinističkoga fonda/kataloga NSK gdje je konvertirana spomenuta bibliografija i nadopunjena recentnim podacima (za razliku od tiskane varijante), aproksimativne su. Takve su stoga što istraga starine i analiza ovakvih podataka nikad nije definitivna niti se može govoriti o konačnim podacima.

hovich imena ovdje ne bi bila koristan dodatak, a i nisu svi bili jednako plodni, žarište interesa treba staviti samo na one koji su bili među istaknutijima. Od ukupne brojke, njih cca. 93 su bili autori tiskanih djela, ostala imena su ostavila pokoje djelo u rukopisu ili se uopće ne zna što je s njihovim djelima poznatih danas samo po naslovima. Pedesetak autora je iza sebe ostavilo jedan do dva naslova, petnaestak njih su autori tri do četiri djela (od kojih su neki otisnuti nekoliko puta), a ostatak čine oni koji iza sebe imaju više od četiri naslova štampanih u više izdanja.

Rođen na razdjelnici stoljeća, u Očeviji kraj Vareša, Filip Martin Lastrić (1700–1783), osim što je djelovao kao pisac, profesor filozofije, teolog i provincijal Bosne Srebrene, smatra se začetnikom kritičke historiografije Bosne i Hercegovine. Radio je kao suradnik D. Farlatija na djelu *Illyricum sacrum* i A. Horanyija na djelu *Memoria Hungarorum*. Prema Kovačiću (HFBL, 2010: 331), djela koja je napisao važna su za razvoj hrvatskog crkvenog govorničtva, dogmatike, moralke, pastoralna i ascetike. Treba spomenuti njegova djela *Epitome vetustatum provinciae Bosnensis* koje je izašlo u četiri izdanja 1762,⁸ 1765,⁹ 1776¹⁰ i 1786¹¹ u Veneciji i Anconi, kao i *Testimonium bilabium* (Venecija, Typis Dominici Lovisa, 1775). Neka je djela ostavio u rukopisu, kao primjerice *Commentariolum super Bosnensi provincia*.

Četiri godine nakon Lastrića, u Bristu se rodio znameniti Andrija Kačić Miošić (1704–1760), koji je najvjerojatnije u Osijeku završio studije filozofije i teologije. Njegovo prvo tiskano djelo je priručnik skolastičke logike napisan prema naučavanju I. Dunska Skota *Elementa peripathetica juxta mentem subtilissimi doctoris Joannis Duns Scotti ...*, koje je izašlo 1752. u Veneciji.¹² Jedno od najvrijednijih djela hrvatske književnosti 18. stoljeća, i uopće jedno od najizdavanijih knjiga hrvatske dopreporodne književnosti, *Razgovor ugodni naroda slovinskoga* izlazi i u prijevodu/parafrazi na latinski jezik 1764. godine u Budimpešti pod naslovom *Descriptio soluta et rythmica regum, banorum, caeterorumque heroum Slavinorum* (preveo Emerik Pavić, dolje). Oba djela su danas dostupna, a većina izdanja njegovih djela zajedno s ostalim radovima čuva se u njegovom Arhivu u samostanu u Zaostrogu gdje je živio posljednjih godina života. Po svojem djelu značajniji je za hrvatsku književnost na istom jeziku, nego za onu pisanu latinskim jezikom (*Elementa peripathetica* je njegovo jedino latinsko djelo).¹³

⁸ /s. n./

⁹ Typis Dominici Lovisa.

¹⁰ *Ex Typographia Petri Pauli Ferri*.

¹¹ /s. n./

¹² Objavljeno kod Bartolomeja Baronchellija.

¹³ Objavljeno kod mađarskog tiskara Lipota Ferenca Landerera (*Typis Leopoldi Francisci Landerer*).

Sljedeći rođenjem je Emerik Pavić (1716–1780), vrlo plodan i značajan pisac, član Provincije Bosne Srebrene (nakon diobe 1757. sv. Ivana Kapistrana), koji je studirao filozofiju i teologiju, objavljivao spise istih sadržaja, uključujući i povijesnu tematiku. Također, pisao je i prigodne govore,¹⁴ a sudjelovao je kao mentor studentima u javnim obranama teološko-filozofskih disertacija. Zasad nam je poznat broj od dvanaest njegovih latinskih djela, koja su vrijedna nabranja: *Assertiones ex universa logica* (Budae, Typis Nottenstein, 1749), *Descriptio soluta et rhythmica regum, banorum caeterorumque heroum Slavinorum seu Illyricorum* (Budae, Typis Leopoldi Francisci Landerer, 1764), *Exemplar encomiorum commodo Seraphicae iuventutis donatum* (Budae, Typis Leopoldi Francisci Landerer, /s. a./), *Exhortatio oratorie deducta et ante capitulariter dicta* (Budae, /s.n./, 1760), *Flos medicinae* (Pestini, Typis Eitzenbergerianis, /1768/), *Fragmenta poetica e variis poeseos exercitationibus concinnata* (Budae, /s.n./, 1762), *Positiones theologicae* (Budae, Typis Landerer, 1757), *Pro-dromus asceticus recto ducens tramite ad spiritualis vitae perfectionem* (Budae, Typis Leopoldi Francisci Landerer, /1767/), *Propugnatio thesium theologiarum de sanctissima Trinitate* (Budae, Typis Landerer, 1759), *Ramus viridantis olivae* (Budae, Typis Leopoldi Francisci Landerer, 1766), *Spes evacuata* (Budae, Typis Landerer, 1754), *Theses theologico-dogmaticae* (Essekini, /s.n./, 1742). Naprijed je spomenut kao prevoditelj Kačićevog *Razgovora*, a treba spomenuti i njegov *Cvit likarije* (*Flos medicinae*) kao prvu tiskanu medicinsku knjigu na hrvatskom jeziku (reprint izašao u Knjižnici Zbornika Kačić, Split, 1980; gdje je objavljena cjelovita literatura i bibliografija).

Luka Vladimirović (rođen u blizini Ploča 1718, a umro u Zaostrogu 1788), nastavnik filozofije, teologije i gramatike, bio je član Provincije Presvetoga Otkupitelja. Autor je desetak latinskih djela povijesne tematike¹⁵ u kojima se bavi veličanjem svojega roda, a koja su danas smještene u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici. Pjesnički mu je opus na tragu A. Kačića Miošića, ali bez veće umjetničke vrijednosti (usp. HFBL, 2010: 561). Dio njegovih rukopisa pohranjen je u zaostroškom samostanu, čiju je povijest prvi napisao u djelu *Chronicon archiviale* (1770).

¹⁴ Usp. Hoško, HFBL, 2010: 434.

¹⁵ *Antiquissimae familiae comitum et equitum Vladimirovich de Narenta honesta-mentorum liber; De urbe Narentina descriptio; Nobilissimae familiae comitum Dobretich liber; Variiae sed summe necessariae benedictiones pro singulis malis; Stemma F. Marci Dobretich; Chronicon archiviale; In laudem familiae Vladimirovich; Brevis historia de domo et familia Dobretich; De regno Bosnae ejusque interitu narratio historica*. Djela su sva tiskana u Veneciji (tiskari Modesto Fenzi i Giovanni Battista Casali) i Anconi (Pietro Paolo Ferri). Za potpuni popis vidjeti literaturu.

Pripadnik Provincije sv. Ladislava Kerubin Pehm (1727–1787), teološki pisac, istakao se u javnim obranama teoloških disertacija kao mentor. Gdje se danas nalaze ti naslovi, nije poznato (osim jednog, *Reflexiones seu Principia meliora de iurisdictione*, koji se nalazi u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici), već su ova djela uvrštena u bibliografiju hrvatskog latinizma na osnovi referentne literature.¹⁶ Postoji jedno njegovo djelo u rukopisu *De revelatione et traditionibus*, koje se čuva u koprivničanskom franjevačkom samostanu.¹⁷

Zatim Nikola Fidelis Busotti (1728–1801), pripadnik Reda manje braće kapucina, talijanskoga podrijetla, teolog (splitskog nadbiskupa Lelija Cipika), filozof, propovjednik. Bibliograf Jurić mu pridodaje šest jedinica¹⁸, međutim nijedna od njih nije dostupna i nema informacija gdje se njegova djela mogu naći. No, prema podacima iz referentne zbirke, saznaje se da je pisao zbirke latinskih pjesama (od kojih jedna nosi naslov *Carmen saeculare saeculo XIX adproperante*,¹⁹ u čemu se jasno vide antički uzori, točnije Horacije, što implicira njegovo klasično obrazovanje) pod imenom *Pater Fidelis a Jadera*. Njegova latinska pisma objavio je I. J. Pavlović Lučić u zbirci *Raccolta di alcuni interessanti opuscoli* (Dubrovnik, 1798). Osim latinskim jezikom, pisao je i talijanskim, kojim se potpisivao kao *Padre Fedele da Zara*. Dva djela su mu otisnuta u Dubrovniku, a ostatak u Italiji, Veneciji²⁰ i Anconi. Ostavština mu se čuva u Arhivu Kapucinske provincije u Veneciji i u Generalnom kapucinskom arhivu u Rimu.²¹

Pisac i povjesničar Vjenceslav Sklenski (rođen u Češkoj 1732, a umro u Čakovcu 1790), je pripadnik Provincije sv. Ladislava, ostavio je iza sebe mnogobrojne latinske rukopise. Uglavnom se radi o teološkim školskim priručnicima, zatim spisima biblijskog i povijesnog sadržaja, sveukupno, prema konzultiranim podacima njih četrnaest.²² Rukopisi se nalaze po knjižnicama franjevačkih samostana u Varaždinu, Čakovcu, te u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici.²³

¹⁶ Hoško u HFBL navodi samo jedno njegovo latinsko djelo, *Manuale theologiae dogmaticae*, dok u Katalogu NSK postoji veći popis. Vidjeti u Literaturi.

¹⁷ Opširnije o njemu u Arhivu Hrvatske franjevačke provincije sv. Ćirila i Metoda u Zagrebu, *Monumenta*, sv. 2, 103, 104.

¹⁸ Vidjeti Literaturu za popis djela.

¹⁹ Otisnuto u Anconi, *Typis Petri Pauli Ferri*, 1793.

²⁰ Dvije su tiskarske radionice objavljivale njegove naslove (i latinske i talijanske): Antonio Zatta (*Typis Antonio Zatta*) i Bartolomeo Occhi (*Apud Occhi*).

²¹ HFBL, 2010: 100 i 101; Ljubić, 1856: 130.

²² Opširnije vidjeti Hoško, HFBL, 2010: 492.

²³ Postoji također i tiskana građa, Jurić navodi sedam jedinica, međutim bez signature. Tematika ista.

Trojica istaknutih franjevac latinista rođeni su iste godine, 1734: Kerubin Delamartina (umro 1800), Josip Pavišević (umro 1803) i Leonard Potočnjak (umro 1804).

Prvi od njih, franjevac Provincije sv. Ladislava Kerubin Delamartina, rođen je i umro u Čakovcu. Upamćen kao teološki pisac i ljetopisac, posebno se istakao u teološkim raspravama gdje je sudjelovao kao mentor (njih šesnaest),²⁴ što se tiče objavljene građe, dok je nekoliko njegovih predavanja iz moralnoga i dogmatskog bogoslovlja ostalo u rukopisima (naslova: *Theologia morum*, *Theologia dogmatico-polemica*, *De Deo incarnato*, *De Verbo Dei scripto et tradito*; čuvaju se u arhivu franjevačkog samostana u Varaždinu). Među njima ističe se ljetopis *Liber litterarum*, koji se u literaturi (usp. HFBL, 2010: 131) navodi kao dragocjeno svjedočanstvo o jozefinizmu.

Pripadnik Bosne Srebrene, a potom Provincije sv. Ivana Kapistrana, Josip Pavišević (rođen u Požegi, umro u Osijeku 1803), autor je nekoliko latinskih djela, ali većina ih je danas nedostupna/izgubljena. Objavljivao je latinske prigodnice i djela o povijesti franjevačkoga reda i Provincije sv. Ivana Kapistrana. Veliki broj djela je ostao u rukopisu (tri zbirke uredskih pisama koje se čuvaju u Osijeku, dva sveska različitih bilježaka u Vukovaru, predavanja iz filozofije i teologije u Našicama, Budimu i Slavenskom Brodu)²⁵.

I treći, Leonard Potočnjak (rođen u Ormožu, umire u Koprivnici 1804) – pripadnik Provincije sv. Ladislava, filozofski i teološki pisac, zajedno s Dižmom Stankovićem istakao se u javnim obranama disertacija iste tematike (ne zna se točan broj, poznate su četiri signature u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici). U literaturi (Hoško, HFBL, 2010: 457) se navodi nekoliko naslova djela iz filozofije i teologije, međutim, nije jasno naznačeno radi li se o tiskanoj ili rukopisnoj građi (za pretpostaviti je da su rukopisi, budući da ih Jurić u bibliografiji ne spominje).

Među najplodnijima, svakako treba istaknuti pripadnika Provincije sv. Ladislava Bernardina Antuna Galjufa (1739–1803). Studirao je filozofiju i teologiju, a kasnije se istakao kao mentor studentima u javnim obranama njihovih teoloških disertacija (zabilježeno je sedamnaest takvih djela, od toga je dostupno njih četiri u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu). U devet svezaka zapisana su njegova bogoslovna i pravna predavanja, u kojima je obuhvatio gotovo sve teološke predmete. Rukopisi se čuvaju u samostanskom arhivu u Virovitici. Što se tiče mjesta tiskanja njegovih publikacija, djela su izlazila uglavnom u tiskari Johanna Josepha Engela u

²⁴ Vidjeti Literaturu za popis djela. Rasprave su objavljivane u Zagrebu (Antun Jandera / *Typis Antonii Iandera*), Varaždinu (kao gore) i Pecu (kao gore).

²⁵ Opširnije vidjeti Hoško, HFBL, 2010: 435.

Pecu (Mađarska),²⁶ zatim jedna u Trnavi (Slovačka),²⁷ a to znači da svojim djelovanjem nije bio vezan isključivo za hrvatska područja, zatim u Zagrebu²⁸ i Varaždinu.²⁹

Stvaralaštvo Filipa Medarića (1741–1789), pripadnika Provincije sv. Ivana Kapistrana, filozofskog i teološkog pisca, čija su djela danas nedostupna, poznajemo samo iz referentne literature (Jurić ga spominje kao mentora na nekoliko obrana teoloških disertacija).³⁰

Marijan Lanosović (1742–1812), pripadnik iste Provincije, istakao se kao leksikograf i gramatičar, čija su latinska djela većinom ostala u rukopisu (teološki spisi: *Tractatus de sacramento poenitentiae*, *Isagoge*, *De revelatione divina*), te kao suradnik na Stullijevom rječniku *Lexicon latino-italico-illyricum* (1801–1810, 6 sv.). Što se tiče tiskane latinske građe, ne postoje podaci gdje bi se njegovi spisi nalazili, postoje informacije da je sudjelovao u javnim obranama teoloških disertacija zajedno s ostalim studentima, a kasnije i kao mentor.

Još se jedan pripadnik te Provincije, Grgur Peštalić (1755–1809), filozofski i teološki pisac, istakao u javnim obranama disertacija iste tematike (njih osam), međutim njima se danas ne zna smještaj.³¹ Inicijali njegova imena i prezimena sugeriraju da je on autor latinske pjesme o osvojenju Beograda *Taurunum auspiciis Josephi II. Aug. Recuperatum* (Pestini, 1789).

Na kraju treba navesti i Matiju Petra Katančića koji djeluje na prijelazu iz 18. u 19. st. (1750–1825) kao član iste Provincije. Filozof, teolog, arheolog, povjesničar, geograf, književnik, uz čije se ime u bibliografiji hrvatskoga latinizma nadovezuje desetak jedinica s raznovrsnim latinskim naslovima u nekoliko izdanja, među kojima je i *In veterem Croatorum indagatio philologica*,³² *Fructus auctumnales*,³³ zatim *Dissertatio de columna milliaria Romana*,³⁴ *Specimen philologiae et geographiae Pannoniorum*,³⁵ *De Istro*

²⁶ *Typis Joan. Josephi Engel, Typis Engelianis.*

²⁷ *Typis Coll. acad. Soc. Jesu.*

²⁸ Tiskar Josip Karl Kotsche (*Typis Josephi Caroli Kotsche*).

²⁹ Tiskar Johann Thomas von Trattner (*Typis Ioan. Thomae nob. de Trattner*). Usp.: HFBL, 2010: 187; Jurić, 1971, bibliografija hrvatskih latinista (vidjeti Literaturu za popis djela).

³⁰ Vidjeti Literaturu za popis djela.

³¹ Vidjeti Literaturu za popis djela.

³² Zagreb, *Typis Kotscheanis*, 1790.

³³ Otisnuto dva puta u Zagrebu, *Typis Trattnerianis*, 1791. godine i 1794. godine, *Typis episcopalibus*.

³⁴ Također dvaput izdano, 1782. *Typis Ioann. Mart. Diwalt* i *Typis episcopalibus* 1794.

³⁵ Otisnuto u Zagrebu 1795, *Typis episcopalibus*, i 1797. *Typis Novoszelli*.

eiusque adcolis commentatio.³⁶ Veliki broj njegovih latinskih spisa nije ni objavljen (usp. Hoško-Matković, HFBL, 2010: 289), a što se dostupnosti tiče, Nacionalna i sveučilišna knjižnica čuva dobar dio Kačićeva opusa.³⁷

Iz analiziranih podataka, vrlo lako se mogu iščitati sljedeće činjenice:

Franjevci su svojom produkcijom i na hrvatskom, i na latinskom jeziku itekako živo i odgovorno sudjelovali u prosvjetiteljskim pokretima. Nisu bili pasivni promatrači svojega vremena i tekovina, nego su imali aktivnu ulogu koju su vrlo savjesno obavljali.

Njihova latinistička produkcija u 18. stoljeću bila je raznovrsna, ne monokromatska ni zatvorena u korice isključivo teološko-filozofskih rasprava, tu su ljetopisi, školski priručnici, poneka djela iz medicine i biologije, gramatike i rječnici, geografija i povijest.

Poput ostalih učenih ljudi toga doba, i oni su školovani u inozemstvu, što Austriji, što Italiji, dakle, polagali su pažnju na obrazovanje i bilo je ulagano u njih, nakon školovanja se vraćaju u domovinu gdje svaki na svoj način djeluje na puk, bilo propovijedima, bilo dušobrižničkom aktivnošću, bilo školskom i fakultetskom nastavom, i napose znanstvenom djelatnošću.

Budući da su školovani u inozemstvu, govorili su strane jezike kojima su i pisali, dakle, oni se nisu »ograničavali« na hrvatski i latinski jezik, pisali su talijanskim i njemačkim (uglavnom) – dakle, može se slobodno reći da se radi o pravim svestranim intelektualcima.

Njihova djela nisu nastajala samo na hrvatskim područjima, tiskala su se, a i danas se čuvaju po velikim europskim knjižnicama i stranim samostanima, po Italiji, Austriji, Mađarskoj i Slovačkoj, a izlazila su u nekoliko izdanja.

Što se tiče tiskara na našim područjima, franjevačka latinistička djela su uglavnom izlazila u Zagrebu i u Franjevačkoj tiskari u Osijeku, ponešto u Varaždinu, dok je Dalmacija svoju tiskarsku djelatnost zbog političkih razloga obavljala u Veneciji (u drugoj polovici i krajem stoljeća se otvaraju tiskare na obali, prvo u Dubrovniku, a potom u ostalim gradovima).

4. Knjižnice – čuvarice franjevačkog latinističkog fonda

Danas se franjevačka latinistička građa 18. stoljeća čuva u sljedećim franjevačkim samostanima: ponajviše u Knjižnici Male Braće u Dubrovniku, Franjevačkom samostanu u Karlovcu, Zagrebu, Osijeku, Požegi, Krapini, Varaždinu, Slavonskom Brodu, Kloštar Ivaniću, Čakovcu i Makarskoj.

³⁶ Budimpešta, *Typis Regiae Universitatis Pestinensis*, 1798.

³⁷ Ostatak bibliografije vidjeti u HFBL, 2010: 288–290, Hoško-Matković i Katalog NSK.

Još se spominje građa Franjevačkog samostana u Splitu (na Dobrome i sv. Frane na obali), Samoboru, Trsatu, Cerniku, Klanjcu, Visovcu, Šibeniku (u samostanima sv. Lovre i sv. Franje), Kninu, Sinju, Živogošću, Omišu, Sumartinu, ... gotovo da nema franjevačkog samostana u čijem se arhivu/knjižnici ne čuvaju rukopisna djela.

Što se tiče svjetovnih knjižnica koje posjeduju ovakvu građu, prema dostupnim podacima, ističe se: Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, Knjižnica Zagrebačke nadbiskupije Metropolitana, Knjižnica Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Znanstvena knjižnica i Državni arhiv u Dubrovniku, Sveučilišna knjižnica u Splitu i Znanstvena knjižnica u Zadru.

Posebno otegotna okolnost pri sabiranju podataka o fondovima franjevačkih knjižnica, no i ostalih koji posjeduju stariju građu, jest ta što je veliki njezin dio nesigniran, nepopisan, a sukladno tome, i nekatalogiziran, tako da se još dugo vremena neće moći govoriti o vrlo preciznim podacima.

5. Zaključak

Ovim radom pokušalo se dati naznake stanja u kojemu su živjeli i djelovali franjevci na hrvatskim područjima u 18. stoljeću. Očito je, dvojezičnost prostora nije im predstavljala problem, odnosno, oni su joj svojim obrazovanjem uspjeli doskočiti.

Kako sam ranije u radu naglasila, žalosna je činjenica što dobar dio stare građe leži neidentificiran u kartonskim kutijama franjevačkih knjižnica i čeka na svog knjižničara. Naslovi koji se ondje kriju mogu biti vrlo dragocjeni i raritetni, i to ne samo za hrvatsku kulturu, ako zaključujemo prema franjevačkim kretanjima i aktivnostima u prošlim vremenima. Čak uzmemo li u obzir *Hrvatski franjevački biografski leksikon*, koji je u ovom radu jedan od glavnih izvora informacija, čiji će se podaci obradom građe i pritjecanjem novih informacija iz života franjevac, vrlo brzo demantirati. Korpus franjevačke latinističke literature 18. stoljeća neiscrpan je i svakako se neće zaustaviti s ovim izvještajem.

Literatura

- Bezina, Petar (1993), *Rukopisna baština franjevac Provincije Presvetoga Otkupitelja*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb.
- Budiša, Dražen (1984), *Počeci tiskarstva u evropskih naroda*, Kršćanska sadašnjost – Nacionalna i sveučilišna biblioteka, Zagreb.
- Frkin, Vatroslav – Holzleitner, Miljenko (2008), *Bibliografija knjiga hrvatskih autora u knjižnicama Hrvatske franjevačke provincije sv. Ćirila i Metoda (1495.–1850.)*,

- Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – Hrvatska franjevačka provincija sv. Ćirila i Metoda, Zagreb.
- HFBL (2010) *Hrvatski franjevački biografski leksikon*, (ur. F. E. Hoško, P. Čošković i V. Kapitanović), Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb.
- Džaja, Srećko Matko (1971), *Katolici u Bosni i zapadnoj Hercegovini na prijelazu iz 18. u 19. stoljeće: doba fra Grge Ilijića Varešanina (1783–1813)*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb.
- Fancev, Franjo (1911), »Naša sveučilišna biblioteka«, *Suvremenik*, god. 5, Zagreb, 6: 277.
- Gavran, Ignacije (1990), *Sputnici bosanske povijesti : sedam stoljeća djelovanja bosanskih franjevaca*, Svjetlo riječi, Sarajevo.
- Hoško, Franjo Emanuel (2000), *Franjevci u kontinentalnoj Hrvatskoj kroz stoljeća*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb.
- Kapitanović, Vicko (1993), *Rukopisna i knjižna baština Franjevačke visoke bogoslovlje u Makarskoj*, Makarska.
- Kovačić, Ante Slavko (1991), *Biobibliografija franjevaca Bosne Srebrene*, Svjetlost, Sarajevo.
- Knezović, Pavao (2002), »Zbirka Vetustiora Croatica u knjižnici samostana u Zaostrogu«, *Kačić*, god. 34, Split, 34: 11–15.

NSK, mrežne stranice:

Busotti, Fidelis Nikola

http://katalog.nsk.hr/F/9PUUYPI9M34ASGU63VQVP77EEEDPJ1HTB7MR4XNM4YAG2R3AKV-07040?func=find-acc&acc_sequence=000050647 (10.6.2011.)

Delamartina, Kerubin

http://katalog.nsk.hr/F/CPII7NRKLH2XMAY696ML2HGHL3B43LMM4T1Q58G3ISNJBFYRMX-81539?func=find-acc&acc_sequence=000136602 (10.6.2011.)

Galjuf, Bernardin Antun

<http://katalog.nsk.hr/F/9PUUYPI9M34ASGU63VQVP77EEEDPJ1HTB7MR4XNM4YAG2R3AKV-27680?func=short-jump&jump=000001> (10.6.2011.)

Medarić, Filip

http://katalog.nsk.hr/F/AJNAMEF6GX6551L5FNBL1J97P84U4T8GJ8HRMCKVBRKN6LA5BC-50668?func=find-acc&acc_sequence=000001571 (13.6.2011.)

Pavić, Emerik

<http://katalog.nsk.hr/F/CPII7NRKLH2XMAY696ML2HGHL3B43LMM4T1Q58G3ISNJBFYRMX-13493?func=short-jump&jump=000001> (13.6.2011.)

Pehm, Kerubin

http://katalog.nsk.hr/F/PJ5LBFYIY14B3JDXMHB823UYDMRLAMVR5KJSN716JS5CTQ5B45E-73575?func=find-acc&acc_sequence=000254498 (11.6.2011.)

Peštalić, Grgur

http://katalog.nsk.hr/F/586NRPAYVDDBA7HTM1LNVMD3AGSAELX2SCDGR4PVKLM66ES74-29261?func=find-acc&acc_sequence=000043828 (13.6.2011.)

Potočnjak, Leonard

http://katalog.nsk.hr/F/586NRPAYVDDDBA7HTMILNVMHD3AGSAELX2SCDGR4PVKLM66ES74-19160?func=find-acc&acc_sequence=000414804 (13.6.2011.)

Sklenski, Vjenceslav

http://katalog.nsk.hr/F/586NRPAYVDDDBA7HTMILNVMHD3AGSAELX2SCDGR4PVKLM66ES74-32018?func=find-acc&acc_sequence=000140459 (13.6.2011.)

Vladmirović, Luka

http://katalog.nsk.hr/F/586NRPAYVDDDBA7HTMILNVMHD3AGSAELX2SCDGR4PVKLM66ES74-33694?func=find-acc&acc_sequence=000258288 (13.6.2011.)

Ljubić, Šime (1856), *Dizionario biografico degli uomini illustri della Dalmazia*, Vienna-Zara.

Stipčević, Aleksandar (2005), *Socijalna povijest knjige u Hrvata: knjiga II. Od glagoljskog prvotiska (1483) do hrvatskog narodnog preporoda (1835)*, Školska knjiga, Zagreb.

Zbornik o Luki Vladmiroviću: zbornik radova sa znanstvenog skupa »Luka Vladmirović i njegovo djelo«, Visovac, Zaostrog, 3.–4. studenog 2005. (ur. P. Knezović), Zagreb, 2006.

Jurišić, Hrvatin Gabrijel (1983), *Izdanja Razgovora ugodnoga naroda slovinskoga*, u: A. Kačić Miošić, *Razgovor ugodni naroda slovinskoga*, Split, 33–57.

LATINISTIČKA KNJIŽEVNA PRODUKCIJA FRANJEVACA U 18. STOLJEĆU

Sažetak

U radu se ispituje koliko su franjevci bili sudionici prosvjetiteljskih i prosvjetarskih strujanja u 18. stoljeću, i sukladno tome, donosi rezultate istraživanja referentne literature i izvora koliko su djela franjevci objavili, bilo tiskane, bilo rukopisne latinske građe. Prema dostupnim podacima, franjevci su itekako sudjelovali u prosvjećivanju i obrazovanju puka, a to pokazuju: broj franjevaca pisaca, količina i raznovrsnost nastalih djela, produkcija i na hrvatskom i na latinskom jeziku, višekratna izdanja i sveukupna obrazovanost autora franjevaca. Rad propituje duboku uronjenost franjevaca u društvena zbivanja, praćenje europskih kulturno-društvenih zbivanja i suživot franjevaca s narodom uopće, a navodi se i to gdje se danas čuvaju djela franjevaca, što otvara mogućnosti za daljnja istraživanja.

Ključne riječi: franjevci, neolatinitet, 18. stoljeće

FRANCISCANS' LITERAL PRODUCTION IN LATIN LANGUAGE IN 18TH CENTURY

Summary

The work investigates the share of Franciscans in the educational and enlightenment streams of 18th century, and reports the results of investigation of referent sources and literature regarding the share of Franciscans in documents written or printed in Latin language. According to the accessible data, the role of Franciscans in popular enlightenment and education movement was considerable, this being evidenced by number of Franciscan writers, quantity and variety of works, production in Croatian as well as in Latin language, repeated editions, level of education of Franciscan authors. The work also investigates substantial involvement of Franciscans in social movements, their affiliation with the European cultural and social processes, and their involvement in people's common life. The places are also cited where the Franciscans' works are located, this being a good platform for further investigations.

Key words: Franciscans, neolatinity, 18th Century

Ivica Musić – Mate Buntić

ISTINSKO I LAŽNO PROSVJETITELJSTVO

Pregledni članak

UDK 141.132

1.

Pojam prosvjetiteljstvo uglavnom se rabi u dvama značenjima. Nerijetko se naime pod time misli na prosvjećivanje ili »prosvjetarenje«, odnosno na djelatnost opismenjivanja ili podizanja stupnja naobraženosti puka na kulturnome, etičkome, političkome i gospodarskome području. Iako je spomenuta djelatnost jedna od stožernih sastavnica prosvjetiteljstva kao općega kulturnog pokreta, što se začeo u Engleskoj u 18. stoljeću te se ubrzo proširio diljem Europe, ona nipošto nije njegova vlastitost niti se nužno vezuje za nj jer je istinskoga zauzimanja za sveljudsko duhovno uzdignuće bilo znatno prije pojave ovoga pokreta, a bit će ga i u budućnosti. Prema tome pogriješno je pojmove prosvjetiteljstvo i prosvjećivanje rabiti kao istoznačnice.

Kao općekulturalni pokret prosvjetiteljstvo je na povijesnu scenu stupilo kao logičan posljedak razvoja modernih, navlastito prirodnih znanosti, a plodno su mu tlo nesumnjivo pripremili i veliki misaoni sustavi racionalizam i empirizam. Stoga se ne treba čuditi što je nastupilo s vrlo ambicioznim i optimističnim ciljevima. Vjerovalo se naime da je na temelju ljudskoga uma moguće ovladati prirodom i njezinim događajima (jer, kako reče F. Bacon, *scientia est potentia*) te promijeniti društveni poredak koji je, uz crkveni autoritet, bio jedna od ključnih kočnica svekolikoga ljudskog napretka. Krilatice što su se najčešće rabile u ovome razdoblju bile su: svjetlo, znanost, krjepost, pravo, napredak, sreća, sloboda, ćudorednost, solidarnost itd.

Uobičajena percepcija ovoga pokreta uglavnom je pozitivna i prema njemu posve nekritična te potpuno zanemaruje njegovu ideološku pozadinu. No objektivno istraživanje pokazuje da je to zapravo varljiva i površna slika te da je prosvjetiteljstvo imalo barem dva lica – lice dobrog i lice zloga duha.

2.

Prosvjetiteljstvo je bez ikakve sumnje učinilo mnogo dobra, poglavito na promidžbi ideja o ljudskoj slobodi, njegovoj autentičnosti i samoostva-
renju te nužnosti napretka, no nikako se ne bi smjelo smetnuti s uma da
njegovo liberalno učenje velikim dijelom potječe i iz kršćanskoga poimanja
slobode, isto kao što se u njegovu vjerovanju u napredak čuje dalek odjek
kršćanske ideje o Providnosti. I druge temeljne prosvjetiteljske misli – ljud-
sko dostojanstvo, čovjekova neotuđiva prava, pravedan društveni poredak,
solidarnost, ćudorednost, sreća – nipošto nisu u raskoraku s kršćanskom
vjerom kako su to nastojale prikazati stjegonoše novoga kulturnog prav-
ca. Štoviše, upravo je kršćanstvo, a ne francuska, salonska, preradikalna i
dogmatski nastrojena inteligencija, najviše pridonijelo afirmaciji ovih vri-
jednosti koje su njegov konstitutivan i neotuđiv dio (usp. Eagleton, 2010:
26–28).

Usprkos tomu francuski su prosvjetitelji svjesno udarili temelje ideo-
loškoj paradigmi o zaostalosti religijske tradicije te teološkoj iracionalnosti
i isključivosti nasuprot praktičnoj moći »zdravoga« razuma koja jamči sve-
kolik progres i konačan obračun s crkveno-institucionalnim, kršćansko-teo-
loškim i metafizičkim sponama koje čovjeka drže u tami neznanja i ropstva.
Otvoren poziv na nesnošljivost prema Crkvi (dovoljno je sjetiti se Voltaireo-
va životnoga mota: »Uništiti bestidnicu!«, a bestidnicom je nazivao Crkvu)
pratila je falsificirana teza o stoljetnome suprotstavljanju »napredne« zna-
nosti i »nazadne« vjere.

Prosvjetiteljski je proizvod i povijesna krivotvorina o mračnome sred-
njem vijeku u kojemu je prevladavalo barbarstvo, okrutnost, nasilništvo,
ropstvo, neznanje, religiozni teror itd. No objektivno istraživanje te uspo-
redba srednjega vijeka s drugim razdobljima ljudske povijesti pokazuje da
mu je pridjev opskurnosti neopravdano i nepravedno dodijeljen, i to po-
glavito stoga što je riječ o religioznoj epohi obilježenoj čežnjom za nebom
i usmjerenoj na transcendentno. Unatoč nemalim negativnostima, vrijeme
je to velikoga naprezanja misli kako bi se riješila vitalna pitanja ljudskoga
iskona i svrhe te bitka u cjelini, kojemu nema ravna u novovjekovj povijesti.
S tim u vezi ugledni belgijski medijavelist Léo Moulin piše:

Srednji je vijek na neki način karakterističan po pravoj racionalističkoj opije-
nosti [...] i volji, snažno ukorijenjenoj u 13. stoljeću za klasificiranje i struk-
turiranje znanja nagomilanoga u 12. stoljeću. [...] Srednji je vijek gajio kult
svjetla, jasnoće i bistrine. [...] Humanizam 16. i 17. stoljeća tvrdo je vjerovao
u vještice. Newton je napisao traktat o demonologiji. Teolozi srednjega vijeka
smatrali su da je riječ o praznovjerju tipičnome za zaostali svijet. Papa Alek-
sandar III. (1159.–1181.) piše da on ne sluša sanjarije ('*somnia vana*') astrolo-
ga. (Moulin, 1991: 11–12; citirano prema Krasić, 2010: 25).

S ovom se tvrdnjom slaže i Romano Guardini kada kaže: »Srednjovjekovni čovjek gonjen je silovitom potrebom za istinom. Jedva da je – možda jedino s iznimkom klasične kineske kulture – čovjeku od spoznaje, mudracu, ikada pripisivano toliko značenje kao tada.« (Guardini, 2002: 28).

Srednjemu vijeku valja zahvaliti nastanak ne samo veličanstvenih romaničkih i gotičkih katedrala nego i mnogih važnih društvenih i kulturnih ustanova bez kojih bi bilo teško zamisliti moderno društvo: ustavnu državu, parlament, pravo kao temelj društvenoga uređenja, prednost znanja u odnosu na društveni stalež, borbu protiv naslijeđenoga neznanja i praznovjerja, a osobito visoko školstvo (usp. Krasić, 2010: 23).

Dodamo li navedenomu činjenicu da se najveća dekadencija, razvlaštenje duha i animalna destrukcija ljudskoga dostojanstva dogodila u visokociviliziranome, znanstveno i tehnološki nadmoćnom devetnaestome, a napose dvadesetome stoljeću, onda će slika o srednjemu vijeku dobiti posve novi kolorit. Ovu tvrdnju moguće je potkrijepiti nepreglednim mnoštvom podataka. Dovoljno je samo taksativno nabrojati zastrašujuće sukobe i događaje u 19. i 20. stoljeću te se uvjeriti u dubinu bestijalnosti i raščovječenja što ga je ovo razdoblje proizvelo:

- Napoleonski ratovi (1799.–1815.)
- revolucionarni pokreti diljem Europe (1848.)
- Krimski rat (završen 1856.)
- Indijska pobuna (1857.)
- Američki građanski rat (1861.–1865.)
- Rat plemena Zulu (1879.)
- Ustanak u Sudanu (1881.)
- Turci masakrirali Armence, oko milijun i pol ubijenih (od 1894.)
- Grčko-turski rat (1897.)
- Španjolsko-američki rat (1898.)
- Burski rat (1899.–1902.)
- Japansko-ruski rat (1904.–1905.)
- Kineski ustanak (1911.)
- Balkanski ratovi (1912.–1913.)
- Prvi svjetski rat (1914.–1918.)
- Ruska revolucija (1917.)
- Grčka invazija na Tursku (1921.)
- Španjolski građanski rat (1936.)
- Drugi svjetski rat (1941.–1945.)
- Atomska bombardiranja Hirošime i Nagasakija (6. i 9. kolovoza 1945.)

- Ubojstvo Mahatme Gandhija (1948.)
- Invazija u Zaljevu svinja (1961.)
- Podizanje Berlinskoga zida (1961.)
- Vijetnamski rat (1945.–1954. te 1955.–1975.)
- Raspad komunizma i sukob u bivšoj Jugoslaviji (1991.–1995.)
- Rat na Kosovu (1998.–1999.)

Iz navedenoga je očito da je riječ o najmračnijem i najkrvavijem razdoblju u povijesti čovječanstva. Primjerice samo je Staljin, po mnogima najokrutniji diktator svih vremena, dao pobiti oko dvadeset milijuna ljudi, a barem je još dvostruko zavio u crno. Tako je u Ukrajini, koja je 30-ih godina 20. stoljeća pružala otpor boljševičkomu režimu, poduzeo do tada nezapamćen zločinački pothvat, u historiografiji poznat kao gladomor ili holodomor, odnosno istrjebljenje naroda pomoću logistički organizirane gladi. Seljacima su zaplijenjene sve pričuvne prehrambene namirnice, zabranjena je trgovina i uvoz prehrambenih proizvoda te podizanje kredita, a vlasti su ih prisilile da vrate dotadanje kredite. Ostalo je samo sjeme koje su gladni seljaci morali iskoristiti za jelo pa nisu mogli zasijati polja. Stoga je od ljeta 1932. godine do kraja ljeta 1933., po najstrožim procjenama, umrlo između šest i dvanaest milijuna ljudi. Svjedoci gladomora navode brojne primjere strijeljanja žena i djece koji su na poljima, s kojih je već pokupljeno žito, pronašli pokoju šaku zrnja (usp. Vidmarović, 2010: 53–73).

Osim ratova i genocida nepojmljivih razmjera »prosvjećeno« su doba obilježile i raznovrsne pojavnosti koje se mogu razumjeti samo kao posljedice posvemašnje izopačenosti i ideološke zaslijepljenosti najvišega stupnja. Jedna je takva pojavnost i eugenika (grč. *eugenes* = plemenita roda) čiji je utemeljitelj Darwinov rođak Francis Galton (1822.–1911.). U svome djelu *Hereditary Genius* (1869.) Galton je oblikovao teoriju nasljeđivanja i evolucije koja je reformatorima društva trebala poslužiti kao scenarij za unaprjeđenje ljudske vrste. Iako je naglasak stavljao na tzv. pozitivnu eugeniku (poticanje osoba dobrih nasljednih svojstava na međusobnu ženidbu i brojno potomstvo), ovaj je autor upućivao i na negativnu eugeniku koja je trebala umanjiti mogućnost nastanka potomstva slabih i nesposobnih.

Korak dalje napravio je eugenički pokret u SAD-u između 1895. i 1945. godine koji se izborio za zakon o ograničenoj ženidbi, razdvajanju prema spolnoj pripadnosti, sterilizaciji i ograničavanju useljavanja. Tako je do šezdesetih godina 20. stoljeća sterilizirano oko 63.000 »defektnih«, odnosno »inferiornih« osoba (usp. Larson, 2010: 182). Mnogi smatraju da je upravo američki eugenički pokret poslužio kao model brojnim drugim takvim pokretima, posebice onomu nacističke Njemačke.

Nadahnut prosvjetiteljskom idejom o nezaustavljivome napretku te darvinističkom postavkom o borbi za opstanak i preživljavanjem najspособnijih, ali i upoznat s dotadanjim eugeničkim pokušajima, Hitler je smatrao da je nužno što prije preuzeti upravljanje razvojem ljudske rase, a ne preputiti ga prirodnim silama i slučajnosti. Radi toga je s istomišljenicima »usavršio« eugeniku koja je u što kraćemu roku trebala »poboljšati« ljudsku vrstu povećanjem broja zdravih pojedinaca, a uklanjanjem bolesnih i hendikepiranih. U praksi je to značilo ubijanje novorođene »defektne« djece te onemogućivanje reprodukcije ili eutanaziranje teško oboljelih i mentalno zaostalih ljudi. Prema zakonu koji su nacisti donijeli 1933. godine 350.000 mentalno oboljelih, 30.000 Roma i tisuće crne djece sterilizirano je metoda- ma kao što su kastracija, X-zračenje, injekcije i električni šokovi. Kasnije su te osobe, koje su smatrane parazitima, po tajnoj Hitlerovoj naredbi uklanjane iz društva, odnosno ubijane. Führer je držao da nacizam nije ništa drugo doli primijenjena biologija koju je najbolje protumačio Charles Darwin (usp. Jahi, 2002: 41–48).

U svjetlu ovih spoznaja doista je maliciozno srednji vijek nazivati mračnim i nazadnim. U usporedbi sa suvremenim dobom on uistinu djeluje bezazleno, humano i produhovljeno. Vrijeme je to usmjerenosti na unutrašnjost i oblikovanje idealnoga čovjeka u liku monaha, viteza i prekrasnih dama kojima se zaklinjalo na vječnu, platonsku ljubav. Na filozofsko-teološkom se pak području afirmirala dvodimenzionalnost ljudskoga bića, odnosno pripadnost čovjeka dvjema dimenzijama bivovanja – duhovnoj i prirodno-društvenoj, kraljevstvu slobode i kraljevstvu nužnosti, kao i misao o nesvodljivosti jedne dimenzije na drugu. Nasuprot tomu suvremeno doba niječe samobitnost i samostalnost duhovne zbiljnosti. Tu činjenicu zorno ilustrira Nikolaj Berdjajev:

Svijet je danas prignječen između razdrobljene, lažne i dekadentne slobode te potpunog negiranja slobode, diktature svjetonazora, diktature nad duhom. A ta diktatura svjetonazora razlikuje se od starog srednjovjekovlja po tome što je tad stvarno postajao cjelovit, organski grandiozni svjetonazor, a danas je svjetonazor sklepan na brzu ruku, nepromišljen i lišen svake dubine. Danas su 'svjetonazori' uvjetni simboli i mitovi, pomoću kojih se demagoški upravlja masama. Takvo je stanje suvremenog svijeta. (Berdjajev, 2007: 39).

Slično razmišlja i Romano Guardini koji smatra da je srednjovjekovna antropologija, gledana u cjelini, nadmoćna novovjekovj. Naime srednjovjekovno učenje o ćudoređu i životu u obzir uzima veću puninu bitka i vodi do viših ostvarenja. Pravne pak i društvene teorije temeljitije zahvaćaju i uređuju zajednički život te se odgovornije odnose prema pojedincu (usp. Guardini, 2002: 22).

3.

Ideološki motivirani prosvjetiteljski falsifikat o trajnoj napetosti između Crkve i znanosti te nemogućnosti njihova supostojanja i kvalitetnoga nadopunjavanja također je lako opovrći iako će prosječan poznavatelj ove problematike odmah pomisliti na nekoliko nes(p)retnih sukoba između crkvenoga učiteljstva i znanstvenika koji su zastupali drukčiju sliku svijeta od biblijske. Riječ je o tzv. slučajevima G. Bruna, G. Galilea i Ch. Darwina. Prosvjetitelji su posebno naglašavali sukob između službene Crkve i Galilea nastojeći na temelju pojednostavljenoga i parcijalnoga tumačenja ovoga slučaja Crkvu prikazati kao zaostalu i neprijateljski nastrojenu prema znanosti. No takvu sliku mogu prihvatiti samo oni s ograničenim povijesno-znanstvenim vidokrugom.

Naime Galileo nije »osuđen« zato što je znanstveno dokazao valjanost Kopernikova sustava. Naprotiv, pri dokazivanju svojih postavaka on se pozivao uglavnom na teološke, a manje na znanstvene argumente jer ovih nije ni imao (kasnije se pokazalo da su njegovi oskudni znanstveni dokazi bili posve pogrešni). Za razliku od Galilea kardinal se Bellarmin za pobijanje suparnikovih stavova pozivao na znanstvene spoznaje jednoga od najvećih astronoma svih vremena – Tyche Brahea. Bila je to gotovo apsurdna situacija: znanstvenik se u obrani svojih teorija utjecao Bibliji, dok se teolog, braneći biblijsko izvješće, oboružao znanstvenim spoznajama. Slučaj je riješen tako što je Galileo »prtvoren« u jedan dvorac u blizini Firence gdje se nesmetano mogao baviti znanstvenim radom. Plod su toga rada brojna znanstvena otkrića kao što je primjerice zakon inercije koji je poslije s Newtonom postao jedan od aksioma klasične fizike (usp. Kutleša, 2000: 506–507). Valja također reći da je Galileo bio pobožan katolik koji je vjerovao da se Bog očituje kako u prirodi i njezinim zakonima tako i u Bibliji. Bio je i osobni prijatelj pape Urbana VIII., a dvije su mu kćeri bile redovnice.

Unatoč povremenim sukobima mnogi istaknuti mislitelji drže da je znanost istinski proizvod zapadnoeuropske kršćanske kulture. Tako primjerice Frederick Trinklein u svome djelu *The God of Science* piše: »Postoji povezanost između povijesti kršćanstva i napretka moderne znanosti. [...] Nije slučajno da je moderna znanost započela u zapadnoj Europi, a ne pod budizmom ili konfucionizmom. Naglašavanje vrijednosti pojedinačnoga velika je stvar u kršćanstvu.« (Trinklein, 1971: 114–115). Tomu u prilog govori i neprijeporna činjenica da su se upravo u okrilju Katoličke crkve formirale prve prosvjetne i znanstvene institucije koje su od samoga početka gajile najveće akademske ideale – autonomiju i slobodu mišljenja, jedinstvo naučavanja i istraživanja te zajedništvo profe-

sora i studenata.¹ Poticaj na objektivno istraživanje cjelokupne stvarnosti neprestano je dolazio s najvećih crkvenih instancija što je itekako imalo odjeka u naporima najizvršnijih umova iz redova Katoličke crkve koji su svojim pregalaštvom nemalo pridonijeli svjetskoj riznici znanja. Dovoljno je u tome surjeću spomenuti primjerice dominikanca Tomu Akvinskoga koji je »udomaćio« Aristotela na Zapadu, isusovca Ruđera Boškovića, genijalnoga matematičara, astronoma, fizičara i filozofa svjetskoga glasa, zatim isusovca Georgea Henrija Lemaîtrea, oca teorije o nastanku svemira iz velikoga praska (*big bang*), augustinca Gregora Mendela, oca genetike itd.

Usporedimo li njihov znanstveni prinos s prinosom najeminentnijih zagovaratelja tzv. prosvjetiteljskoga gledišta, uočiti ćemo da on itekako preteže na stranu ovih prvih. Promotrimo li k tomu i njihove svjetonazore te odnos prema tzv. graničnim područjima, zasigurno će nam se nametnuti misao kako je ono što se smatra »prosvjetiteljskim« gledištem sve samo ne očito. Primjerice Francis Bacon bio je oduševljeni poklonik magije, David Hume bio je istaknuta prosvjetiteljska figura duboko sumnjičava prema razumu, Newton se bavio alkemijom i bio ponosniji na svoja teološka negoli na prirodnoznanstvena djela, Voltaire je govorio da bi Boga trebalo izmisliti kada on ne bi postojao i tako redom (usp. Eagleton, 2010: 74).

Nema sumnje da je prosvjetiteljska optužba kako Crkva širi praznovjerje neutemeljena i zlonamjerna. Prije će biti da praznovjerje izvire iz nedovoljna poznavanja kršćanske vjere ili njezina namjerna iskrivljivanja.

4.

Osim po oštrome nastupu protiv starih, »nazadnih« teoloških koncepcija o životu, prosvjetiteljstvo je prepoznatljivo i po pozivu na dekonstrukcijsku kritiku metafizike, esencijalizma, ontologije, logocentrizma. Nasuprot tomu prednost se daje znanostima o stvari nastojeći ih afirmirati kao ideal prave znanstvenosti. Drugim riječima, prosvjetiteljstvo je veli-

¹ »...činjenica je da su današnja sveučilišta neposredni nasljednici svojih srednjovjekovnih prethodnika; imaju istu temeljnu organizaciju, od istoga su 'građevinskoga materijala', obavljaju istu društvenu ulogu, napravljena su po istome 'nacrtu', s time što su ona tijekom vremena poprimila određene značajke svoga doba itd. [...] Sveučilišta su se organizirala u fakultete (slobodnih umijeća ili filozofije, teologije, medicine, građanskoga i crkvenoga prava), definirala su vlastite programe, poučavala su po novoj skolastičkoj metodi koja je bila svojevrсна kombinacija autoriteta i razumskoga rasuđivanja i počela se vrlo uspješno rabiti uz pomoć žive riječi i knjige. Bila su međunarodnoga karaktera: profesori i studenti selili su se s jednoga sveučilišta na drugo, iz jednoga grada u drugi, pisali su i međusobno općili jedinstvenim latinskim jezikom, počele su se brisati dotada oštre staleške razlike, organizirali su se u 'narodnosti' (lat. *nationes*) više po zemljopisnome podrijetlu negoli po nacionalnoj pripadnosti u modernome smislu. Sveučilišta su postala model znanstvene organizacije.« (Krašić, 2010: 24).

ke snage usmjerilo na oblikovanje scijentističkoga svjetonazora koji poriče svaku objektivnu vrijednost istraživanjima čiji se rezultati ne mogu podvrći načelu provjerljivosti.

Ovaj je pak racionalistički redukcionizam doveo do dezorijentiranosti u bitku, odnosno, kako će to Heidegger kasnije reći, do zaborava bitka, onoga o kojemu je metafizika uvijek govorila i kojim je čovjeka oslobađala službovanja stvarima jer one nisu ono što je prvo spoznato i što je istinska zbiljnost. Prosvjetiteljstvo je, čini se, svjesno podrivalo vlastite metafizičke temelje i zatvorilo se za ono neiscrpno. U toj redukciji, u preračunavanju kvalitetâ u funkcije, dogodilo se osiromašenje i mišljenja i iskustva (usp. Adorno, 1981: 53). No takva se tendencija nije shvaćala kao nešto negativno, nego kao moderno, poželjno. To je pak širom otvorilo vrata mogućnosti da nemisaonost postane načelom svih prosudaba, a plitkost mjerilo sve misaone dubine (usp. Heidegger, 1998: 179).

Tako se rodila nova, na iluzijama izgrađena slika čovjeka kao slobodnoga, nadzirućeg, djelatnog, autonomnog, neranjivog, dostojanstvenog, za sebe odgovornog, pribranog, promišljenog, nepristranog i neovisnog bića (usp. Eagleton, 2010: 87). Neupitnom je postala i predodžba kako spoznajama oboružano ljudsko biće može i treba činiti i proizvoditi sve što zaželi. Drugim riječima, čovjek kao subjekt od tada određuje mjeru i subjektivnosti i objektivnosti, što se u planetarnome imperijalizmu pretvorilo u diktaturu tehnokratskoga uma koji vrijednost podređuje činjenici, a činjenicu čistoj pragmatiki. U takvu ozračju lako uzgojive prizemne strasti uglavnom dolaze na mjesto uzvišenih vrijednosti, a duh slave, naslade, natjecanja, ljubomore, zavisti, pohlepe, kukavičluka, taštine uzrokuje pojave kao što su čast bez krjeposti, razum bez mudrosti, zadovoljstvo bez sreće i blaženstva...

Inficiran tim duhovnim boleštinama, moderni se čovjek potpuno okrenuo ovosvjetskomu te afirmirao »prosvijećeni« liberalni humanizam koji je u stvari poslužio kao legitimacijska ideologija kapitalističke kulture u kojoj je ljudsko dostojanstvo dotaklo samo dno. Tako danas imamo krajnji ekonomski individualizam bez imalo javne odgovornosti, liberalnu državu koja se razvila u državu nadzora, znanstvenu racionalnost i slobodu istraživanja čiji je prvotni zadatak stvaranje profita, politički elitizam bez imalo društvene solidarnosti, vitalni prosvjetiteljski projekt ovladavanja prirodom koji rezultira posvemašnjim zagađenjem planeta (usp. Eagleton, 2010: 76–77).

Faustovsko se dakle vjerovanje u beskonačne ljudske sposobnosti pretvorilo u slijepo povjerenje u znanost koja nije, niti će ikada biti, kadra dati suvišao odgovor na vitalna, egzistencijalna pitanja o čovjeku i njegovoj svrsi. Štoviše, može biti da je upravo ona najviše pridonijela čovjekovoj degradaciji i otuđenju. Suverenitet se pak pokazuje neodvojivim od samoće. Naime na vrhuncu svoga samopouzdanja čovjek prosvjetiteljstva našao se

zastrašujuće usamljen u stranoj mu i neprijateljskoj prirodi (usp. Eagleton, 2010: 87)² koja u njemu pobuđuje osjećaj da je sićušna i vrlo kasna mrlja »negdje na perifernom kutku svemira koji vjerojatno neće dugo trajati unutar nepreglednog i posve nesvjesnog fizičkog procesa.« (Ward, 2010: 27).

S tim u vezi R. Guardini piše:

Ono što su Giordano Bruno i Montaigne, Rousseau i Spinoza, Goethe i Hölderlin, pa čak i materijalisti s kraja 19. stoljeća podrazumijevali pod pojmom prirode, to je bila suma onih stvari i procesa što ih je čovjek oko sebe susretao i koji su se odatle protezali u sve udaljenijim svezama; sklop njihovih neposredno danih oblika i tijekova koji se spram njega nalazio u odmjerenju i harmoničnu odnosu. Bili su tu, pristupačni i živo iskusivi – sada sve počinje uzmicati u sferu nedohvatljivoga. Zacijelo je priroda u ranijem smislu bila »tajnovita« još i za »bijeloga dana«, ali njezina je tajnovitost bila nastavak tajne čovjeka do te mjere da je prirodu mogao nazivati »majkom«. Bila je nastanjiva, iako u njoj nije nalazio samo rađanje i rast, već i bol i smrt. Sada priroda postaje naprosto daleka, ne omogućujući više neposredan odnos. (Guardini, 2002: 71).

»Prosvijećeni« se čovjek otuđio ne samo od kozmičkih nego i od širih društvenih obzora. Drugi mu čovjek nije ono što mu pomaže da se ostvari kao osoba, nego je potencijalna prijetnja njegovu biću (Eagleton, 2008: 105). Riječ je o tamnoj strani individualizma čiji je posljedak abnormalna i žaljenja vrijedna usmjerenost na sebe, odnosno narcisoidnost koja osiromašuje živote čineći ih plošnim i uskima te nesposobnim za žrtvovanje radi neke više svrhe (usp. Taylor, 2009: 10).

Sve su ovo plodovi lošega, bolje rečeno, lažnoga prosvjetiteljstva koje zahtijeva čovjekovu posvemašnju autonomiju i koje neminovno uzrokuje skliznuće u subjektivizam. Loše prosvjetiteljstvo za Jaspersa i Bultmana postoji povijesno u svakome vremenu i ono je zapravo nevjera koja praznovjerno misli da svoje čvrsto tlo ima u racionalnostima (usp. Jaspers, Bultmann, 2004: 38). Nasuprot tomu istinsko je prosvjetiteljstvo svjesno činjenične ograničenosti ljudskoga razuma, krhkosti njegova bića te nužne mu upućenosti na transcendentni iskon.

Ateizam se stoga ne može protumačiti kao posljedica istinskoga prosvjetiteljstva. Naprotiv, on je plod lažnoga prosvjetiteljstva koje smatra da se sve znanje, htijenje i djelovanje može utemeljiti na samome razumu, odnos-

² »Ljudi su se prije doživljavali dijelom većega poretka. U nekim slučajevima to je bio kozmički poredak, 'veliki lanac bića', unutar kojega su ljudi obitavali zajedno s anđelima, nebeskim bićima i našim bližnjim zemaljskim stvorenjima. Taj se hijerarhijski poredak preslikavao na svijet u obliku hijerarhija ljudskoga društva. [...] Stvari koje su nas okruživale nisu se shvaćale samo kao potencijalna sirovina ili sredstva za naše projekte, nego su imale značenje koje im je pripadalo mjestom u tome lancu.« (Taylor, 2009: 9).

no koje apsolutizira spoznaje razuma (a one su uvijek partikularne), umjesto da ih razumno primjenjuje samo na području kojemu one realno i pripadaju (usp. Jaspers, 1953: 86–87; Jaspers, 1950: 173–174). U tome surječju nje-mački fizičar i nobelovac Max Born veli: »Oni koji kažu da proučavanje znanosti čini čovjeka ateistom mora da su prilično glupi ljudi.« (Trinklein, 1971: 64).

Istinsko su prosvjetiteljstvo njegovali i promicali velikani ljudskoga duha poput Roberta Boylea koji je čitav svoj život posvetio opovrgavanju ateizma ili pak Johannes Keplera koji je smatrao da svojim istraživanjem vanjskoga svijeta zapravo otkriva djela Božja i sklad što ga je Bog usadio u svijet. Plejadi istinskih prosvjetitelja svakako pripada i Leonhard Euler, jedan od najvećih matematičara svih vremena, koji u stoljeću prosvjetiteljstva piše apologetski spis o obrani božanske objave protiv prigovora što su se pojavili u to doba. I tvorac kvantne teorije Max Planck nije se dao prevariti krivotvorinama lažnoga prosvjetiteljstva te je čitava života ostao duboko religiozan (usp. Kutleša, 2000: 509). Albert je Einstein pak ljudsko znanje usporedio sa znanjem školske djece, uvjeren da prirodni zakoni oda-ju postojanje duha nadaleko superiornoga čovjeku pred kojim se moramo osjećati poniznim kad ga suočimo s našim skromnim mogućnostima (usp. Calaprice, 2005: 199–200).

Skupini istinskih prosvjetitelja i prosvjetara svakako pripadaju i vrlo sinovi redovničkih katoličkih zajednica, među kojima zasigurno istaknuto mjesto pripada i fra Mati Zoričiću.

Literatura

- Adorno, Theodor W. (1981), *Dialektik der Aufklärung. Philosophische Fragmente* (Gesammelte Schriften, Band 3, hrsg. von Rolf Tiedemann), Suhrkamp, Frankfurt.
- Berdjajev, Nikolaj (2005), *Smisao povijesti*, (prev. Zoran Vukman), Verbum, Split.
- Berdjajev, Nikolaj (2007), *Sudbina čovjeka u suvremenom svijetu: za razumijevanje naše epohe*, (prev. Nikola Thaller), Verbum, Split.
- Calaprice, Alice (ur.) (2005), *The New Quotable Einstein*, Princeton University Press, Princeton–Oxford.
- Eagleton, Terry (2008), *Smisao života*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb.
- Eagleton, Terry (2010), *Razum, vjera i revolucija: refleksije o raspravi oko Boga*, Naklada Ljevak, Zagreb.
- Guardini, Romano (2002), *Konac novoga vijeka*, Verbum, Split.
- Heidegger, Martin (1998), *Die Geschichte des Seyns*, GA 69, Frankfurt a. M.

- Jahi, Harun [Yahya, Harun] (2002), *Strahote koje je darvinizam doneo čovečanstvu*, Centar za prirodnjačke studije, Beograd.
- Jaspers, Karl (1950), *Vom Ursprung und Ziel der Geschichte*, R. Piper & Co. Verlag, München.
- Jaspers, Karl (1953), *Einführung in die Philosophie. Zwölf Radiovorträge*, R. Piper & Co., München.
- Jaspers, Karl, Bultmann, Rudolf (2004), *Pitanje demitologiziranja*, Naklada Breza, Zagreb.
- Krasić, Stjepan (2010), »Nastanak i prvo razdoblje visokoga školstva u Hrvatskoj«, *Korijeni i perspektive visokoga obrazovanja u Hercegovini*, zbornik radova sa Znanstvenoga skupa održanoga u organizaciji Sveučilišta u Mostaru na Filozofskome fakultetu u Mostaru 22. svibnja 2009. (ur.: Vlado Majstorović, Slavica Juka), Sveučilište u Mostaru, Mostar, 21–40.
- Kutleša, Stipe (2000), »Doprinos kršćanstva znanosti«, *Obnovljeni život*, god. 55, Zagreb, 4: 505–511.
- Larson, Edward J. (2010), »Biology and the emergence of the Anglo-American eugenics movement«, u: Alexander, Denis R., Numbers, Ronald L. (ur.), *Biology and Ideology. From Descartes to Dawkins*, Chicago University Press, Chicago, 165–192.
- Taylor, Charles (2009), *Etika autentičnosti*, Verbum, Split.
- Trinklein, Frederick E. (1971), *The God of Science*, William B. Eerdmans Publishing Company, Michigan.
- Vidmarović, Đuro (2010), »Gladomor u Ukrajini 1932.-1933.: prilog povijesti genocida«, *Dometi*, god. 20, Rijeka, 3/4: 53–73.
- Ward, Keith (2010), *Zašto gotovo sigurno ima Boga. Sumnja u Dawkinsa*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb.

ISTINSKO I LAŽNO PROSVJETITELJSTVO

Sažetak

Krilatice što su se najčešće rabile u doba prosvjetiteljstva bile su: svjetlo, znanost, krjepost, pravo, napredak, sreća, sloboda, ćudorednost, solidarnost itd. Uobičajena percepcija ovoga povijesnoga razdoblja i njezine ideološke pozadine uglavnom je pozitivna i nekritički nastrojena. No objektivno istraživanje pokazuje da je to zapravo varljiva i površna slika te da se prosvjetiteljstvo zapravo okrenulo protiv ideala koje je samo zastupalo. Uglavnom su lako uzgojive prizemne strasti dolazile na mjesto uzvišenih vrjednota. Duh slave, naslade, natjecanja, ljubomore, zavisti, pohlepe, kukavičluka, taštine uzrokovao je pojave kao što su čast bez krjeposti, razum bez mudrosti, zadovoljstvo bez sreće i blaženstva... U takvu ozračju čovjek se potpuno okrenuo ovosvjetskomu te afirmirao »prosvijećeni« liberalni

humanizam koji je u stvari poslužio kao legitimacijska ideologija kapitalističke kulture u kojoj je ljudsko dostojanstvo dotaklo samo dno. Tako danas imamo krajnji ekonomski individualizam bez imalo javne odgovornosti, liberalnu državu koja se razvila u državu nadzora, znanstvenu racionalnost i slobodu istraživanja čiji je prvotni zadatak stvaranje profita, politički elitizam bez imalo društvene solidarnosti, vitalni prosvjetiteljski projekt ovladavanja prirodom koji rezultira posvemašnjim zagađenjem planeta. Riječ je zapravo o posljedicama lažnoga prosvjetiteljstva koje zahtijeva čovjekovu posvemašnju autonomiju. Za razliku od njega, istinsko je prosvjetiteljstvo svjesno činjenične ograničenosti ljudskoga razuma i krhkosti njegova bića te njegove upućenosti na transcendentni mu iskon.

Ključne riječi: prosvjetiteljstvo, prosvjećivanje, razum, znanost, Crkva, srednji vijek, liberalni humanizam, individualizam, otuđenost

TRUE AND FALSE ENLIGHTENMENT

Summary

The watchwords of the Age of Enlightenment were: light, virtue, law, progress, happiness, freedom, morality, solidarity, and so on. The customary perception of this historical period and its ideological background is generally positive and non-critical. However, objective research indicates that this is a superficial and deceptive image, and that the Enlightenment had in fact turned against the very ideals it represented. Easily cultivated base passions generally replaced true values. Glory, triumph, competition, jealousy, envy, greed, cowardice and vanity resulted in honour without virtue, reason without wisdom, and satisfaction without true happiness. In such an environment, man turned to worldly pleasures and in so doing affirmed the »enlightened« liberal humanism, which in fact served to legitimise a capitalist culture in which human dignity has touched bottom. Consequently, today we have extreme economic individualism with no public accountability, a liberal state which has become a controlling state, scientific rationalism and freedom of research whose primary task is to generate profit, political elitism with no social solidarity, and a vital, instructive project of mastering nature which leads to the extensive pollution of our planet. These are, in fact, consequences of false enlightenment which requires man to be completely independent. In contrast, true enlightenment is aware of the limitations of human reasoning and of physical frailty, as well as the connection between man and his transcendent origins.

Key words: Enlightenment, enlightening, reason, science, the Church, Middle Ages, liberal humanism, individualism, alienation

Stipe Kutleša

BOŠKOVIĆ U KRUGU PROSVJETITELJA

Prethodno priopćenje

UDK 929 Bošković, R.

Doba prosvjetiteljstva jest jedno od prijelomnih razdoblja europske kulturne povijesti koje sa sobom nosi neke dobre ali i loše oznake. To razdoblje prije svega karakterizira okrenutost ovostranosti i zanemarivanje ili odbacivanje onostranosti i transcendencije. Središte svega postaje čovjek, a ne više Bog. Filozofija se oslobađa metafizike i prednost se daje prirodnim znanostima koje postaju jamac napretka koji postaje jedna od dogmi toga doba. Umjesto postojećih religija važnost se daje prirodnim religijama utemeljenim na razumu. Sustavno se ističe, potiče i prakticira ateizam. Pa ipak nije prosvjetiteljstvo posve zabacivalo Boga. Smatralo se da je dovoljno biti deist, tj. vjerovati da se Bog, ako i postoji, ne miješa u prirodni i povijesni poredak.

U objašnjenju svijeta odustaje se od uzroka i sve se više pita kako, a ne zašto. Događa se silna redukcija. Spoznaja se temelji isključivo na empiriji i eksperimentu. Fraza »Hypotheses non fingo« postaje važna poštapalica 18. stoljeća. Uz iskustvo matematika je važan instrument u opisu prirode. Razvija se analitička mehanika i deterministički svjetonazor. Neki ipak kao Hume i Kant uočavaju granice razuma.

U kontekstu negativnog odnosa prema religiji posebno je jak otpor prema Katoličkoj crkvi, a unutar nje prema isusovcima koji su i ukinuti u drugoj polovici stoljeća. Ni Bošković kao isusovac nije imao drugačiju sudbinu.

Za svog boravka u Beču, Parizu i Londonu kao i na svojim znanstvenim putovanjima po Europi provodio je veliki dio svoga vremena s istaknutim članovima i nositeljima važnih društvenih, političkih, vjerskih, znanstvenih funkcija i bio je dobro upoznat sa svim okolnostima tadašnjih europskih zbivanja. U Parizu se najviše družio s francuskim akademikima i istaknutim misliteljima 18. stoljeća okupljenim oko projekta Enciklopedije koja na neki način predstavlja vrhunac francuskog prosvjetiteljstva. Enciklopedisti su bili pod vrlo jakim utjecajem prirodnih znanosti i matematike koje su se tada vrlo intenzivno razvijale. U krug onih najistaknutijih svjetskih znan-

stvenika toga doba spadaju d'Alembert, Lagrange, Laplace, zatim filozofi Voltaire koji je s prijateljicom markizom du Chatelet u Francuskoj propagirao njutonizam kao novi svjetonazor, Montesquieu, Condorcet, Clairaut, Condillac, La Mettrie, Holbach i dr.

U krugu tih prosvjetiteljskih filozofa i znanstvenika zavlada je ideologija materijalizma. Bošković u svojoj *Teoriji prirodne filozofije* (1758) u posveti bečkom nadbiskupu govori o pogubnom nauku koji je zahvatio mladež. Boškovićeva teorija pak u krajnjoj liniji ukida materiju i uvodi silu kao temeljno svojstvo svijeta o čemu se boje slušati a kamoli govoriti i d'Alembert i Lagrange i dr. kao i prije njih Descartes. Ako i ostaje pri atomizmu, Bošković ga temeljito revidira ukidajući bilo kakve atome kao grudice tvari svodeći ih na bezdimenzionalne tvarne točke kao izvorišta sila ili polja sila. Nečuvena ideja za 18. stoljeće, a možda i za bilo koje vrijeme, primijećuje američki nobelovac Leon Lederman.¹

Boškovićeva je teorija uništila svaki materijalizam pa je F. Nietzsche za njega rekao da je on, uz Kopernika, najveći protivnik pričina u povijesti ljudske misli.² Slične će kvalifikacije izreći i mnogi drugi u Boškovićeva doba pa sve do naših dana. Upravo je takvo Boškovićeva stajalište bilo trn u oku materijalističko-scijentistički usmjerenim prosvjetiteljima. K tome je Bošković bio i isusovac a to znači, u očima prosvjetitelja, pripadnik najomraženijeg crkvenog reda. Kada je isusovački red bio ukinut onda su bivši isusovci bili protjerani i bio im je zabranjen ulazak u te zemlje. Unatoč tome Bošković je došao u Francusku i to na poziv. Dobio je francusko državljanstvo, postao ravnatelj za optiku u francuskoj mornarici s izuzetno visokim primanjima na čemu su mu zavidjeli gotovo svi francuski akademici. Također mu je bilo obećano da će postati redoviti član akademije znanosti u Parizu.

Opravdavajući materijalistički svjetonazor i dajući mu prednost pred spiritualizmom engleski znanstvenik J. Priestley, koji se s Boškovićem susreo u Parizu, zloupotrijebio je Boškovićevu teoriju, tj. njome je pokušao opravdati materijalizam na što mu je Bošković odgovorio da ga je on posve krivo shvatio i da se Boškovićeva teorija ne može tumačiti materijalistički. Tako je između njih nastala prilično oštra prepiska.³

Bošković se ipak ponajviše sporio s francuskim prosvjetiteljima i enciklopedistima. Ali je među uglednim engleskim i francuskim znanstvenicima i drugim utjecajnim društvenim slojevima imao i dobrih i vrlo odanih prijatelja. Općenito je u nekatoličkoj Engleskoj bio primljen mnogo bolje

¹ Usp. Lederman–Teresi, 2000: 134.

² Nietzsche, II 577 (12), III 1178.

³ Usp. Schofield, 1961: 168–172.

nego u katoličkoj Francuskoj. Ipak su ga neki ugledni francuski znanstvenici toliko cijenili da su mu postali odani prijatelji. Jedan od njih je matematičar i astronom Clairault u kojemu Bošković piše u pismima bratu Bartolomeju (Baru) iz Pariza u Rim 17. prosinca 1759., 14. siječnja 1760., 11. veljače 1760. i 11. ožujka 1760.⁴ (On mi je) »veliki prijatelj od confidence... sa svojstvima velikog geometra... (koji) spaja svojstvo najljubeznijih manira... ma ne znam koliko je Metafizik; veliki je džeometar, i Calculatuer... Clairaut je najljubazniji čovjek na svijetu i vrlo različit od drugoga velikog geometra D'Alemberta, koji nema nikakve vjere i diči se time i gord je i napada sve... S D'Alembertom nijesam nigda govorio, nego malo u Akademiji, a ne znam hoću li ga igda i iskat.«⁵ Kasnije se Bošković, za vrijeme jednog ručka, susreo s D'Alembertom i o njemu je donekle popravio svoje mišljenje, ali ne i do kraja promijenio. Piše bratu Baru kako je on »našao da je daleko čovječniji nego što sam držao i on mi je iskazao mnogo prijaznosti i ljubaznosti. Mnogo smo zajedno razgovarali o matematici, književnosti a ponešto i o starinama u vezi s matematikom, kao o obelisku, o mojoj uri u Galeriji (iskopanoj u Tuskulu), o mozaicima itd. Čovjek je to velika duha i grjehota je da je toliki smrad u stvari vjere ali ti razgovori ne tiču se nas izravno, premda ja prihvaćam zgrade da stavim do znanja da je imam u potpunosti.«⁶ O susretu na ručku s D'Alembertom, 11. ožujka 1760. piše bratu: »Bio je ondje D'Alembert s kim sam dugo razgovarao sve do večera, a činilo mi se da sam doista zadovoljio i njega i mnoge druge.«⁷

Kada je početkom 1760. došao u krug poznatih znanstvenika ili mudrih, kako ih on naziva, koji su bili vrlo vješti u infinitezimalnom računu kao novoj znanstvenoj metodi Bošković se osjeća inferiornim sa svojom geometrijskom metodom koja je bila karakteristična u isusovačkom obrazovanju i piše bratu: »Ti me pitaš kako su me ovdje Mudri primili. Rijeću da dobro; ma brate ja ne mogu prid nekijem od njih figurat [pojavit se]. Ja najprije ćutim, koliko sam slab u onemu, što ovi prvi džeometri ovako stimaju [cijene]. Paka ja ne mogu s njimi govoriti kako bi se htjelo, krocjeć (radi) jezika; najposlije ovdje ne znadu ništa, što je u Italiji, niti imaju naša libra, niti ih legaju [čitaju]; toto najveći dio ne zna što sam štampao i samo znadu da je velika od mene cijena u Italiji. Sa svijem tijem jes ih nekoliko koji štogod od mene i u individuo [posebno] znadu, a svi me primaju svud koliko se može dobro... Mairan, Nollet, La Caile, De L'Isle etc. etc. Condamine etc. Kažu mi veliko prijateljstvo svuda. Hvala Bogu, ne stojim zlo

⁴ Bošković, 1957: 67–72, 85–88, 100–105 i 117–120.

⁵ Bošković, 1957: 87.

⁶ Bošković, 1957: 102.

⁷ Bošković, 1957: 118.

u temu, nego veoma bolje, neg meritam [zaslužujem]; er u velikom kalkulu jes toliko od njih do mene, koliko od mene do ovijeh družijeh Jezuvita; kad govorim od njih, govorim od dva, iliti tri, er nije ni ovdj mnogo velikijeh kalkulatora, a nije ih ni po svijetu, to ti je trudan posao, i valja rano početi, ko jezika naučit...«⁸

O prijatelju Le Royu, pristaši enciklopedista, kaže bratu u pismu od 18. veljače 1760.: »Ja sam š njim libero [slobodno] govorio dizaprovajajući [ne odobravajući] pismo tjih (enciklopedista), i govorio od mojijeh misli o Bogu, i njegovoj providenci [providnosti]; i gosto [svidali su mu se] moje razloge...«⁹ Nisu ni u Francuskoj svi objeručke prihvatili enciklopediste. Tako je književnik Palissot de Montenoy napisao komediju pod naslovom *Les philosophes (Filozofi)* uperenu protiv enciklopedista Diderota, D'Alemberta i drugih. To je u francuskim intelektualnim krugovima izazvalo napetosti, a pomišljalo se da u tome imaju prste i isusovci. Bošković o tome piše bratu 5. svibnja 1760.: »... strašno je i bojim se za nas, jer se sumnja da u tome imamo svoje čaporke... Ne mogu vjerovati da abi itko od naših mogao imati u tom prste... a oganj koji (protiv isusovaca) raste mogao bi uistinu biti doista zlokoban u nesretnim tim vremenima, jer se radi o ljudima duha, velikog talenta i velikih prijatelja.«¹⁰

Kasnije su se odnosi između Boškovića i enciklopedista promijenili zbog zavisti prema Boškoviću koji je u međuvremenu dobio francusko državljanstvo od samoga kralja i namještenje u Francuskoj mornarici koje mu je osiguralo iznimno dobru zaradu i uvjete za rad. Bošković piše svom učeniku Francescu Puccinelliju 18. prosinca 1775.: »Veliki dio tih ljudi od pera izraziti su moji neprijatelji, ali ih puštam da pričaju, a ja se bavim svojim studijama, uživajući u mnogim prijateljstvima koja imam...« dodajući da se u pariškoj akademiji »... sada vodi izraziti rat protiv mene intrigama tih računara – enciklopedista.«¹¹

Bošković je od početka svoje znanstvene karijere bio zainteresiran za astronomiju. Određivao je staze kometa i planeta. U vezi sa stazama kometa došlo je do spora s mlađim, ali već tada vrlo poznatim francuskim i svjetskim znanstvenikom Pierrom Simonom Laplaceom koji je napao Boškovićevu metodu određivanja staza kometa: »To je bila jedina mogućnost za napadaj na moju metodu s nekim pričinom za uspjeh. Nikada ne bih slutio da bi on, zbog užitka da me napadne, učinio zaključivanje tako krivo kako se vidi u krajnjoj očitosti u svemu što sam prije dokazao.«¹² U izravnom

⁸ Bošković, 1957: 87.

⁹ Bošković, 1957: 109.

¹⁰ Bošković, 1957: 152.

¹¹ Marković, 1969: 853.

¹² Marković, 1969: 861–863.

odgovoru Laplaceu Bošković kaže da ne dolikuje »mojoj dobi, da uz ugled koji uživam u učenoj Europi da se hvatam u koštac s mladim čovjekom koji se prema živahnosti svoje dobi, da ne označim to drugim imenom, uvijek drži dragoga mu izraza *iluzorno*, poslike drugoga koji je upotrijebio pred punom Akademijom, *paralogizam*, a da nije nikad bio od mene izazvan niti je doživio s moje strane ni najmanju neugodnost«. ¹³ I druge obavještava o svom odnosu s Laplaceom. Tako piše već spomenutom Puccinelliju 3. ožujka 1777. da neće ulaziti u sporove »... jer volim svoj mir i tišinu; a mislim da u mojoj dobi i s onom ugledom koji mi je dobri Bog dao u učenoj Europi ne treba da se hvatam u koštac s mladim jednim čovjekom koji je, neizraavan i nemajući s moje strane ni najmanju priliku za neugodnost, smatrao zgodnim da se raspali u punoj Akademiji proti mene prije ikakva pobijanja sa strane g. De la Landea, optužujući me radi logičke pogreške i prezirući moja djela, kako bi podupro želju nekih osoba da se pridržava protiv mene jedan zakon koji nije više u upotrebi ili bar koga se nisu pridržavali s obzirom na više njih drugih...« ¹⁴

S nekim od francuskih znanstvenika Bošković je imao sporove oko nekih znanstvenih pitanja kao npr. s Laplaceom i Rochonom. U slučaju Rochona radilo se o otkriću objektivnog mikrometra važnog za mornaricu, tj. za mjerenje kutne udaljenosti među objektima. Bošković je svoju ideju predložio ministru de Sartineu 7. svibnja 1777. što je izazvalo aferu Rochon. Bošković kaže: »Da li je g. Abbe Rochon ili g. Maskelyne ili ja pronalazač, meni je svejedno. Razlike ima sigurno, bar u načinu na koji sam ja dao da se prizma smjesti na instrument i koji daje vrlo veliku točnost; bio bih vrlo zadovoljan donese li to kakvu korist astronomiji... Što se mene tiče, dosta mi je te vrste osporavanja; odlučio sam pače da ništa ne odgovorim ... suviše volim svoj mir, napose posljednjih dana mog života provedenih u tolikom poslovima korisnim u toliko područja koja ne pripadaju samo naukama i književnom radu.« ¹⁵ O tome također piše dana 21. svibnja 1777. tajniku Francuske akademije markizu de Condorcetu nakon što je bio upoznat s Rochonovim žaljenjem u Akademiji da mu je Bošković »ukrao« njegovu ideju. »Ako je doista G. Abbe Rochon dao isto otkriće već prije više godina, ja mu ne osporavam otkriće, i vrlo sam polaskan da sam doprinio javnom dobru upoznavši s tim javnost, putem više časopisa... Ako za njegovu raspravu nije znalo toliko astronoma prvog reda, nije čudo da nisam za nju znao... Na svaki način, nadam se da poslije tolikih djela koja sam dao javnosti u dugom nizu godina i velikog broja drugih

¹³ Marković, 1969: 861–863.

¹⁴ Marković, 1969: 867–868.

¹⁵ Marković, 1969: 981–982.

što ih sada pripreman, neću pasti pod sumnju da se hoću kititi otkrićima drugih.«¹⁶

Iz ovih navoda se razabire kakav je Bošković bio kao čovjek, koliko mu je bilo stalo do sebe, a koliko do same stvari. Njegovi protivnici, koji bi po definiciji trebali biti prosvjetljeni i tolerantni (zagovarali su slobodu, jednakost i pravednost što će poslije postati kao neka mantra Francuske revolucije i nekih kasnijih vremena), ovako iskazuju svoju toleranciju prema onima koji ne misle isto. D'Alembert piše matematičaru La Grangeu o drugom matematičaru La Landeu, koji je bio Boškovićev prijatelj i koji je s njim putovao po Italiji: »Nadam se da će Talijani sresti njega kao gamad, kojoj on i nalikuje.«¹⁷ Prigovara Boškoviću što želi postati članom Akademije i laska La Grangeu: »Vi i on ste vrlo zanimljiv primjer za ono što ste rekli pred neko vrijeme, da su zahtjevi u obrnutom omjeru sa zaslugama.«¹⁸ Iako d'Alembert ne niječe Boškovićeve zasluge za znanost ipak kaže: »poznajem ja neke osobe još dostojnije od njega«¹⁹, a La Grange piše akademiku Condorcetu: »Kakva god bila vrijednost njegovih djela, držim da uvijek više vrijede od njegove ličnosti. On je fratar i jezuit da se spali.«²⁰

Nisu ni ostali isusovci u tadašnjoj Francuskoj prolazili puno bolje. Bošković se žali bratu Bari da »ovdi naše stvari ne idu nikako dobro... što će biti u Lizboni [Lisabonu], er ako tu kogagod Jezuvita objesu, strah me da ćemo ovdje u velikom perikulu [opasnosti] biti...«²¹ Bošković se nije toliko čudio nevjeri francuskih akademika koliko protivljenju Newtonu. »A ne možeš vjerovat kako malo znadu od filozofije, i matematike, i kako sramotne objecioni [primjedbe] činu suproč filozofiji od Newtona... Jedan otac ... štampo je jedno libro suproč filozofiji od Newtona. Tako je to sramotna stvar, da se i ovi neprijatelji Newtonovi sramuju.«²²

I ovi navodi svjedoče kakve su »znanstvene« kriterije imali Mudri (kao ih Bošković naziva). Boškovićevi doprinosi znanosti pogotovo njegova teorija o privlačno-odbojnim silama i strukturi tvari na razini mikrosvijeta postala je aktualnija nego je bila u doba prosvjetiteljstva. Prosvjetitelji su zagovarali materijalizam i pozivali se u njegovu opravdanju na znanost. Boškovićeve teorije bile su antimaterijalističke, spekulativne metafizičke teorije u to doba nepopularne i zastarjale. On je pomoću nje dokazivao prvenstvo

¹⁶ Marković, 1969: 873.

¹⁷ Marković, 1969: 833.

¹⁸ Marković, 1969: 834.

¹⁹ Marković, 1969: 834.

²⁰ Marković, 1969: 834.

²¹ Bošković, 1957: 96 i 103.

²² Bošković, 1957: 124.

duha nad materijom, dok su prosvjetitelji znanost koristili kao dokaze za materijalizam i tvrdili su da je znanost u skladu s materijalističkim pristupom stvarnosti. Današnja znanost je prevladala mnoge prosvjetiteljske ideje, a Boškovićeve su ostale važiti do danas.

Literatura

- Lederman, Leon – Teresi, Dick (2000), *Božja čestica: ako je svemir odgovor, što je pitanje?*, Izvori, Zagreb.
- Nietzsche, Friedrich (1976–1977), *Werke I-V* (Hrgb. Karl Schlechta), Verlag Ullstein GmbH Frankfurt/M–Berlin–Wien.
- Schofield, Robert E. (1961), *Boscovich and Priestley's theory of matter*, u: L. L. Law (ed.): *Roger Joseph Boscovich*, George Allen & Unwin Ltd., London, 168–172.
- Bošković, Rudžer (1957), *Građa*, knj. II, (ur. Željko Marković), Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb.
- Marković, Željko (1968), *Ruđe Bošković*, knj. 1., Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb.
- Marković, Željko (1969), *Ruđe Bošković*, knj. 2., Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb.

BOŠKOVIĆ U KRUGU PROSVJETITELJA*Sažetak*

U radu se nastoji prikazati samo jedan segment prosvjetiteljstva 18. stoljeća s posebnim osvrtom na slučaj Boškovićeve odnosa prema francuskim prosvjetiteljima i enciklopedistima. Bošković je kao katolički svećenik isusovac imao sasvim drugačiji svjetonazor od većine francuskih prosvjetitelja jer je zastupao metafizički pogled na stvarnost. Prosvjetitelji su u ime samo razuma i znanosti omalovažavali vjeru, a politički su bili protivnici vjere i Katoličke crkve. S obzirom na to izgradili su svoj stav i o Boškoviću kojemu ipak nisu mogli poreći znanstvene rezultate. Oni međutim nisu bili presudni u njihovu vrednovanju Boškovića nego je uglavnom prevladao odnos netolerancije prema drugačijim mišljenjima.

Ključne riječi: Bošković, prosvjetiteljstvo, enciklopedisti, razum, vjera, znanost, znanstveni sporovi

BOŠKOVIĆ AMONGST ENLIGHTENMENT THINKERS*Summary*

The paper attempts to present just one segment of the Enlightenment of the 18th century, with a particular emphasis on the relationship Bošković had with French enlightenment thinkers and encyclopaedists. As a Catholic Jesuit priest Bošković held an entirely different view of the world from the majority of French enlightenment thinkers, as he represented a metaphysical view of reality. Enlightenment thinkers held a disparaging view of religion in the name of reason and science, and were also politically opposed to faith and the Catholic Church. They based their opinions of Bošković on this; nevertheless, they could not deny his scientific achievements. However, these achievements did not govern their attitudes and an intolerance of diversity of opinion mostly prevailed.

Key words: Bošković, Enlightenment, encyclopaedists, ratio, faith, science, scientific debates

Snježana Paušek-Baždar

KEMIJA KOD HRVATA U DOBA PROSVJETITELJSTVA

Pregledni članak

UDK 54 (497.5)(091)

Uvod

U doba prosvjetiteljstva, gotovo čitavo 18. stoljeće kemijom je vladala flogistonska teorija. Tom teorijom su se na temelju flogistona (hipotetska tvar) tumačile pojave topline, svjetlosti i kemijskih promjena koje nastaju pod njihovim utjecajem, ili ih proizvode. Smatralo se da gorenjem ili žarenjem flogiston izlazi iz tvari. Kao što je poznato tu teoriju je odbacio A. L. Lavoisier kao pogrešnu (1789.), uveo je tzv. antiflogistonsku teoriju i načinio obrat u razvitku kemije. No, premda se radilo o pogrešnoj teoriji, nove reinterpretacije povjesničara znanosti su pokazale da ona nije sputavala razvitak kemije, dapače potaknula je nova otkrića, osobito otkrića na području kemije plinova. Stoga, nakon objave Lavoisierovih radova, neki su kemičari i dalje slijedili flogistonsku teoriju i nastojali je »kombinirati« s Lavoisierovim pogledima.

Od najstarijeg doba ljudi su bili obuzeti idejom da gorenjem tvari iz nje nešto nestaje. Bila je to najjednostavnija ideja potvrđena dokazom osjetila. Kad voštanica gori, ona nestaje i prema tome iz nje se nešto izgubilo. To je bila činjenica, a flogistonska teorija je bila najbolje razrađeno tumačenje koje se temeljilo na toj pretpostavci. Na temelju tog prvobitnog opažanja kemičari postavljaju tri osnovna pitanja:

1. Što je izgaranje i kakva je narav zapaljivih tijela?
2. Koja je prava narav vatre, topline i plamena?
3. Zašto neki metali žarenjem na zraku gube metalna svojstva, povećavaju svoju težinu i prelaze u metalno vapno?

Na prvo i drugo pitanje flogistonska teorija je odgovorila uglavnom umovanjem, a treće se pitanje pokazalo kao stalni kamen spoticanja, jer je odgovor na njega zahtijevao nepostojeće znanje o kemijskom spajanju.

Tvorci flogistonske teorije su bili njemački kemičari Jochann Joachim Becher (1635.–1682.) i Georg Ernst Stahl (1660.–1734.). Stahl je Becherovoj »masnoj zemlji«, odgovornoj za gorenje tvari ili za njen unutarnji sadržaj topline dao ime flogiston, prema grčkoj riječi *flogisto* (*gorim, gorivo*). Njihova teorija je bila prva objedinjujuća teorija u kemiji, pa su Stahlova gledišta prihvatili gotovo svi kemičari. On je pokazao da su procesi običnog gorenja drveta, žarenje kovina i njihovog prelazak u oksid te proces disanja ljudi i životinja, procesi koji su po svom kemizmu identični. Svi oni se odvijaju izmjenom flogistona. Danas bi rekli da se radi o oksido-redukcijskim reakcijama. Kako u Stahlovo doba još nisu bili otkriveni plinovi, pa tako niti kisik, kemičari su prihvatili hipotetsku tvar, flogiston.¹

Ukoliko se flogiston u kemijskom postupku izdvaja velikom brzinom javlja se toplina i svetlost. Produkti gorenja su bili: flogiston, pepeo i dim. No, u metalima je, prema teoriji, flogiston bio drugačije vezan, pa se žarenjem »oslobađao« polako. Pri tome su se gubila metalna svojstva sjaja, kovkosti i boje, pa je metal prelazio u metalno vapno.² Ta tvrdnja je bila potkrepljena opažanjem u rudnicima. Ruda (metalno vapno, oksid ili sulfid) žarenjem s ugljenom kao izvorom flogistona primala je flogiston, a produkt toga je bio sjajni i kovki metal u elementarnom stanju. Premda se nije znalo protumačiti zašto je metalno vapno teže od metala, jer ako iz njega izlazi flogiston trebalo bi biti lakše, flogistonska teorija je bila opće prihvaćena. Pojednostavljeno rečeno, s obzirom na današnje spoznaje, flogiston bi odgovarao struji elektrona. Metal otpušta elektrone, oksidira se vezanjem s kisikom iz zraka i prelazi u metalni oksid. Kako kemičari u doba prosvjetiteljstva nisu poznavali plinove, niti ulogu kisika u kemijskim promjenama, oni su prihvatili hipotetsku tvar, flogiston.

Rješavanje kemijskih pitanja u obzoru flogistonske teorije zahtijevalo je izuzetno bogatu znanstvenu sredinu s dobro opremljenim laboratorijima i brojnim kemikalijama, bogatiju nego što su ih imali Zagreb ili gradovi Austrije, Mađarske i Italije, u kojima su hrvatski učenjaci studirali i djelovali. No, bez obzira na to u tekstovima hrvatskih učenjaka nalazimo odraze flogistonske, a krajem stoljeća i antiflogistonske teorije. Dapače, u skromnoj

¹ U doba prosvjetiteljstva dolazi do otkrića parnog stroja, para zamjenjuje snagu ljudskih mišića te započinje industrijska revolucija. Znanstvenici obraćaju veliku pažnju pojmu topline, a kako su kemijski postupci bili najveći izvor topline i svjetlosti, teorija gorenja dobiva središnje mjesto u znanstvenim istraživanjima.

² Prema Stahlovom tumačenju upravo je količina flogistona sadržana u metalu određivala njegovu boju, metalni sjaj, kovkost i taljivost. Žarenjem metala i izlaskom flogistona ta svojstva se gube, pa je metalno vapno, oksid ili rđa porozna zemljasta tvar. To Stahlovo gledište je obradio Beck, 1960: 505–509.

znanstvenoj sredini Zagreba i Hrvatske također bilježimo odraze teorije u nastavi na Zagrebačkoj kraljevskoj akademiji, na akademijama znanosti crkvenih redova, u okviru gospodarskih društava i ponekih privatnih salona.

S obzirom na povijesni položaj Hrvatske u 18. stoljeću prijenos spoznaja iz bogatijih znanstvenih središta bio je dvojak. Naime, znanstvene spoznaje dolaze u Zagreb i sjeverozapadnu Hrvatsku preko kemijske literature njemačkog govornog područja (Beč, Zagreb, Pešta), dok su iste dolazile u obalna područja Hrvatske preko kemijske literature talijanskog govornog područja (Venecija, Pavia, Split, Zadar, Dubrovnik).³

Prihvatanje i razvitak flogistonske i antiflogistonske teorije nalazimo u tekstovima hrvatskih učenjaka koji su djelovali u domovini (Pavao Thaller u Požegi, Julije Bajamonti u Splitu, profesori Zagrebačke kraljevske akademije u Zagrebu) te u tekstovima onih hrvatskih učenjaka, koji su djelovali u stranim znanstvenim središtima (Ruder Bošković u doba djelovanja u Rimu, te Josip Franjo Domin, Ljudevit Mitterpacher i Grgur Peštalić u mađarskim gradovima Györu, Mohaču, Budimu i Pešti).⁴

Tijekom 18. stoljeća s razvitkom kemije mijenjalo se i shvaćanje flogistona. Tako razlikujemo tri mijene u razvitku flogistonske teorije: prva u kojoj se flogiston shvaćao kao princip, druga u kojoj se on shvaća kao posebna vrsta krute tvari i treća po kojoj se smatralo da je flogiston posebna vrsta plina. S obzirom na odraz flogistonske teorije u tekstovima hrvatskih autora u prvom razdoblju njenog razvitka su istraženi pogledi Ruđera Boškovića, u drugom razdoblju Pavla Thallera, u trećem Josipa Franje Domina i Julija Bajamontija, dok su kao rani predstavnici antiflogistonske teorije istaknuti Ljudevit Mitterpacher i Grgur Peštalić.

³ Kako se već u 18. stoljeću u Europi napušta latinski jezik, znanstveni radovi se objavljuju na nacionalnim jezicima. Tako već Newton i Boyle krajem 17. stoljeća objavljuju djela na engleskom jeziku; Macquer, Scopoli i Lavoisier na francuskom itd. Ona se prevode najprije na latinski, a potom na nacionalne jezike. Kako je hrvatski latinitet trajao gotovo do sredine 19. stoljeća, Hrvati se služe znanstvenim djelima na latinskom, a u nedostatku njih, njemačkim i talijanskim prijevodima.

⁴ Flogistonska teorija bila je zastupljena i na Pijarističkom kolegiju u Dubrovniku. Sačuvane su teze o flogistonu, pod naslovom: *Trattenimento accademico sull'aria comune per i signori Luca di Gozze, Matteo Severio di Zamagna, Matteo Luigi di Zamagna studenti di filosofia e matematica il secondo anno del loro corso nel Collegio della scuole pie* (Akademska rasprava o zajedničkom zraku za gospodu Luku Gučetića, Matiju Ksavera Zamanju i Matiju Luju Zamanju, studente filozofije i matematike u drugoj godini njihova studija u kolegiju pijarističke škole), koja je tiskana u srpnju 1784. u tiskari Andrea Trevisana u Dubrovniku. No, kako se još uvijek ne zna tko je bio profesor tim studentima, to su u ovom tekstu te teze izostavljene. Za analizu te rasprave vidi: Paušek-Badždar, 1994:173–181.

Boškovićeve gledišta o ulozi svjetlosti u kemijskim promjenama (1747.)

Flogiston se često nazivao i imenima *motus caloris* ili *motus ignis*, a isto tako i *sulphureum principium* i *principium pinguedinum*. To nazivlje su uglavnom koristili sljedbenici njutonizma i korpuskularne teorije. Među njima je bio znameniti engleski kemičar Robert Boyle (1627.–1691.), autor poznatog djela *The Sceptical Chymist* (*Sumnjičav kemičar*). Nastojeći odgovoriti na treće pitanje unutar flogistonske teorije, zašto metalno vapno koje nastaje žarenjem metala ima mnogo veću težinu od polaznog metala, Boyle je izvodio pokuse sa žarenjem kositra. U prvom pokusu kositar je žario vatrom u staklenoj retorti, a nakon toga vagao nastalo kositreno vapno ili oksid. Povećanje težine je protumačio spajanjem kositra s česticama vatre, koje su prolazile kroz pore staklene retorte. U drugom pokusu kositar je žario na zraku s pomoću sunčanih zraka skupljenih u žarištu leće. Prirast težine je protumačio spajanjem kositra s česticama sunčane svjetlosti.⁵

Kako se naš Ruđer Bošković (Dubrovnik, 1711. – Milano, 1787.) bavio svim pitanjima s područja prirodnih znanosti, nastojeći sve pojave u prirodi svesti na svoju krivulju sila, on se upoznao i s Boyleovim pokusima. O njima je saznao preko djela nizozemskog prirodoslovca Pietera von Musschenbroeka (1692.–1761.), koji je u svojoj knjizi *Elementa physicae* (prvo izdanje, Leiden 1734.) opisao Boyleove pokuse i tumačenja. Musschenbroek je također zaključio da sunčane zrake tvore »najčistiji oganj« i dovode do istog učinka kao »zemaljski oganj« i mogu uzrokovati povećanje težine metala jer su dovoljno teške. Ta Musschenbroekova tvrdnja je izazvala sumnju kod Boškovića i on je odlučio da matematički izračuna težinu sunčane svjetlosti te tako dokaže ili ospori istinitost Musschenbroekove tvrdnje.

Rezultat svog istraživanja Bošković je objavio 1747. u raspravi *Dissertazione della tenuità della Luce Solare* (*Rasprava o rjetkoći sunčane svjetlosti*). Računao je težinu sunčanih zraka tako što je odredio kolika je gustoća svjetlosne tvari, ili kolika je masa nekog danog obujma svjetlosti kod određene njezine jakosti. Došao je do zaključka da je sunčana svjetlost beskonačno rijetka, da gotovo uopće nema težinu i da prirast težine metala ne potječe od čestica svjetlosti. Prirast težine metala mora potjecati od ne-

⁵ Uloga zraka u gorenju ili disanju bila je svim kemičarima do kraja 18. stoljeća zakonitka. Zrak su smatrali kemijski nepokretnom sredinom, otapalom (*menstruum*) koji prima proizvode gorenja. Nakon žarenja odvagane količine kositra u retorti sa zataljenim vrhom, Boyle je odlomio zataljeni vrh, čuo kako zrak ulazi u retortu, vagnuo je i ustanovio povećanje težine. Ali, nakon žarenja trebao je prvo vagnuti retortu i ustanoviti da se težina nije promijenila, a tek onda je otvoriti i ustanoviti povećanje težine. To je bio povijesni propust, pokus kojim se mogla odrediti uloga zraka (kisika) u žarenju. Opširnije vidi Paušek-Baždar, 1989: 27, 124–126.

čeg drugog, pa Bošković kaže: »Pošto se tako bjelodano odbije tumačenje prirasta težine težinom uvedenih sunčanih zraka, čini se da ostaje sigurno da isti prirast potječe ili od teških tvari koje lijeću po zraku ili padaju s aparata za pokuse u njih (metale) ili pak od tvari koje su pozitivno lagane, koje iz njih (metala) izlaze zrakasto: i ako se pokusi izvode na način da se uistinu ne mogu uvoditi unutra (u metal) druge teške supstancije, onda će u svim računima odgovarati da treba pribjeći izdvajanju lakoće«. Dakle, prema Boškoviću prirast težine dolazi uslijed oslobađanja »tvari pozitivno laganih, tj. takvih koje same po sebi teže da se udalje s cijele Zemlje, tumačilo se to kako mu drago«. ⁶ U povijesti kemije to gledište je poznato kao gledište o negativnoj težini flogistona.

Najpoznatiji povjesničar kemije J. R. Partington je naveo Francuza Gabriela Francois Venela osnivačem gledišta o flogistonu kao »pozitivno laganoj tvari«. To gledište je Venel izložio 1750. godine. No, kao što je razvidno, naš Bošković je isto gledište izložio tri godine ranije, samo s tom razlikom što je flogiston nazivao imenom *sumporna supstancija*. Partington također navodi da je to Venelovo gledište našlo odraz u Edinburškoj školi kemije. No, mnogo je vjerojatnije da je Edinburška škola kemije preuzela tu, kao i neke druge misli, od Boškovića, a ne od Venela.⁷

Pavao Thaller i flogistonska teorija (1757.)

Pavao Thaller (Lienz, 1735. – Požega, 1800.) je diplomirao kemiju i ljekarništvo na Sveučilištu u Innsbrucku (1759.). Nakon toga odlazi u Beč, gdje stupa u isusovački red, naukuje u novicijatu sv. Anne te djeluje u kući javnih učitelja *Domus Professi*. Od 1765. je u Trnavi, gdje djeluje kao suplent i profesor na Trnavskom sveučilištu, a od 1766. po nalogu isusovačkog reda djeluje kao ljekarnik u Požegi.

Jedna od rijetkih i najbolje opremljenih ljekarna u Slavonskoj Hrvatskoj bila je u Požegi i to najprije u vlasništvu Isusovaca, a po dokinuću isusovačkog reda u Thallerovom vlasništvu. Naime, po ukinuću reda (21. srpnja 1773.) Thaller je razriješen zavjeta i oženio se. Uz pomoć gradske uprave otkupio je Požešku ljekarnu i od 21. svibnja 1774. pa sve do smrti 8. prosinca 1800. vodio ju je kao svoju javnu ljekarnu. Još i danas neki stanovnici Požege tu ljekarnu nazivaju Thallerova ljekarna. Ona je ostala u vlasništvu obitelji sve do 1832. godine. Od Pavla Thallera potječu svi Thalleri koji

⁶ Bošković, 1747: 21. Dio tog citata navodi i Marković, 1968: 468. O Boškovićevoj raspravi s fizikalnog gledišta pisao je i Hondl, 3: 193–200.

⁷ O pretpostavkama kojima se flogistonsku teoriju htjelo spasiti od najjačeg eksperimentalnog protudokaza – porasta težine metala kalcinacijom (oksidacijom) postoji opsežna studija. Vidi: Partington i dr. (1939), 4: 113–147.

danas žive u Hrvatskoj. Oko 1870. oni su bili jedna od najuglednijih požeških obitelji. Zvali su ih *Sacra familia*. Pavlov sin je također bio ljekarnik Vatroslav, a unuci i praunuci su bili poznati hrvatski liječnici Lujo i Milan te Ivan Nepomuk, gradski župnik, Ignjat, gradski fizik i Stjepan, vlasnik pošte i posjednik.⁸

U Gradskom muzeju Požege čuva se rukopis Pavla Thallera *Introductio ad veram Chemiam* (Uvod u pravu kemiju) iz 1757. godine, koji je napisan u obzoru flogistonske teorije. Premda je taj rukopis napisan na latinskom jeziku, na zadnjoj njegovoj stranici navedeni su i neki nazivi na hrvatskom jeziku. Thaller ih je vjerojatno dodao prilikom izvođenja pokusa u laboratoriju požeške ljekarne.⁹

Rukopis obuhvaća 241 paginiranu, tri nepaginirane stranice za *Tabula affinitatis* (Tabela srodnosti) te 44 nepaginirane stranice dodataka. Velika je šteta da rukopis nije objavljen, jer se radi o prvom rukopisnom udžbeniku kemije u Hrvatskoj, na granici s Osmanlijskim carstvom. Vjerojatno ga nitko u to doba nije mogao recenzirati, jer u ondašnjoj Hrvatskoj na Kraljevskoj zagrebačkoj akademiji nije bilo stručnjaka s područja flogistonske kemije.

Sadržaj rukopisa je podijeljen u tri cjeline *De Regno Vegetabili* (O biljnom carstvu), *De Regno animale* (O životinjskom carstvu) i *De Regno minerali* (O rudnom carstvu), koje su svrstane u 48 poglavlja napisanih u obliku pitanja i odgovora. Taj rukopis je bilo vrlo teško pročitati, jer je napisan u obliku alkemijskih i kemijskih simbola, koje je najprije trebalo razriješiti. Analiza Thallerovog rukopisa pokazuje da je on smatrao flogiston posebnom tvari koja se nalazila u kemijskim supstancijama i pored ostalih »zemlja« određivala strukturu i svojstva anorganskih tvari. Tako Thaller razlikuje *principia corporum* (principi tijela), *elementa* (počela), *corpus mixtum* (spoj), *corpus compositum* (sastavina) i *corpus decompositum* (razlučevina). Principi tijela su »staklena, živina i zapaljiva zemlja«. Pri tome staklena zemlja (*terra vitrae*) daje svojstvo krutosti, živina zemlja (*terra mercurialis*) svojstvo žitkosti i taljivosti, a zapaljiva zemlja (*terra inflammabilis*) je flogiston i daje svojstvo gorivosti te može, ali ne mora biti popraćeno toplinom i plamenom. Thaller smatra da sjaj, boja i kovkost metala dolazi upravo od flogistona, koji se u njima nalazi. Žarenjem metala flogiston izlazi i nastaje metalno vapno ili oksid. U plemenitim metalima srebru i zlatu, flogiston je tako čvrsto vezan da se žarenjem ne može osloboditi, pa stoga ti metali ne prelaze u srebrni ili zlatni oksid.

⁸ Opširnije o obitelji vidi Paušek-Baždar, 1994: 45–48.

⁹ Na kraju dodatka Thallerova rukopisa nalaze se nazivi na hrvatskom jeziku za simbol vode, alkohola i nekih otapala: Thaller, 1757: 241.

Oduzimanje flogistona odgovaralo je dodavanju kisika – oksidaciji. U skladu s kemijskim znanjem svoga doba, Thaller nije znao da zrak može tvarno sudjelovati u kemijskim promjenama. Štoviše, kemijskih spoznaja i istraživanja o plinovima u to doba nije bilo. Stoga je Thaller tumačio i nastanak kiselina izmjenom flogistona. Tako je sumporna kiselina nastajala gorenjem sumpora i izlaskom flogistona iz njega (sumporna kiselina = sumpor-flogiston), odnosno sumpor je već bio sastavljen od sumporne kiseline i flogistona (sumpor = sumporna kiselina+flogiston), (usp. Thaller, 1757: 48–56).

Osobitost Thallerovih pogleda u obzoru flogistonske teorije je u tome što je on smatrao da se flogistoniranje i deflogistoniranje metala može odvijati u više stupnjeva te da se određeni metal može nalaziti u više metalnih stanja, ovisno o »obroku« primljenog ili oduzetog flogistona. Poznato je da se u kasnijem razdoblju razvitka kemije švedski kemičar T. O. Bergman bavio određivanjem afiniteta pojedinih metala prema sadržaju tzv. »zasićujućeg flogistona«, dok je njegov sunarodnjak C. W. Scheele najbolje poredao metale prema lakoći njihova deflogistoniranja (1774.).¹⁰

Josip Franjo Domin i kemija plinova u obzoru flogistonske teorije

Josip Franjo Domin (Zagreb, 1754.–Zagreb, 1819.) djelovao je kao profesor prirodoslovlja (*physis* – nauk o prirodi) u Mađarskoj, na Akademiji u Györu i na Sveučilištu u Pešti. Nakon osnovnog školovanja u Zagrebu, primljen je u isusovački red (1769.) te je nastavio školovanje u Leobenu u Štajerskoj i u Grazu, a potom započeo studij u Beču. No, po dokinuću isusovačkog reda (1773.) vraća se u domovinu i završava studij u Zagrebu. Nakon toga djeluje kao asistent na katedri fizike Sveučilišta u Trnavi kod Ivana B. Horvata, gdje je doktorirao (1777.) te natječajem dobio mjesto na Akademiji u Györu, koja se 1785./86. preselila u Pečuh, gdje Domin i dalje djeluje kao profesor teorijske fizike, mehanike, kozmologije i gospodarstva. Od 1792. djeluje kao profesor fizike i mehanike na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Pešti, gdje je naslijedio svog bivšeg profesora Ivana Horvata. Domin je djelovao u Pešti devet godina. Zalagao se za promicanje nastave prirodnih znanosti, pa je zajedno s hrvatskim učenjakom Franjom Brunom uredio i upotpunio prirodoslovni kabinet Peštanskog sveučilišta. Neko vrijeme je bio i dekan Filozofskog fakulteta te rektor Sveučilišta. Godine 1800. Imenovan je zagrebačkim kanonikom i pozvan je u Zagreb da obavlja dužnost rektora Zagrebačkog biskupskog sjemeništa, pa se već naredne godine

¹⁰ O Bergmanovim i Scheeleovim pogledima u obzoru flogistonske teorije opširnije vidi Grdenić, 2001: 458–481.

preselio Zagreb. Od tada, pa sve do svoje smrti Domin se nije bavio znanstvenim radom jer za to nije imao uvjete i nije mogao izvoditi pokuse. Umro je 19. siječnja 1819., a sahranjen je u Zagrebačkoj katedrali. Od 1799. bio je član Arkadijske akademije u Napulju, a od 1802. Etrušćanske akademije u Cortoni.¹¹

Glavno područje Dominova rada je kemija plinova ili pneumatska kemija, što je i sadržaj njegova najvažnijeg djela *Dissertatio physica de aeris factitii genesi, natura et utilitatibus* (Fizikalna rasprava o postanku, naravi i koristi umjetnog zraka), objavljenog u Györu 1784. godine. Ta Dominova *Rasprava* je prevedena i ponovno objavljena u Zagrebu (1987.) kao dvojezično, kritičko izdanje. »Umjetni zrak« je u ono doba bio naziv za sve plinove koji su se dobivali na umjetan način u laboratoriju. Po dolasku u Pečuh, Dominovo zanimanje se usmjerilo s kemije na istraživanje elektriciteta, osobito na primjenu statičkog elektriciteta u liječenju, pa ga smatramo i pionikom elektroterapije u nas.

Dominova *Rasprava* je podijeljena na dva dijela. U prvom dijelu *O naravi i postanku umjetnog zraka* Domin piše o dostignućima kemije plinova svoga doba, dok u drugom dijelu *O koristi umjetnog zraka* raspravlja o primjeni koju pružaju plinovi, pa govori o eudiometriji (spravi za mjerenje vrsnoće zraka s dušik monoksidom), o umjetno kiselim vodama (soda-voda, zasićenje vode s ugljik dioksidom), o zračno-električnoj svjetiljci i pušci (upaljač na vodik i plin praskavac), o aerostatu (baloni punjeni vodikom), o novoj vrsti pneumatskih pumpi (vakuum pomoću aktivnog ugljena), i izvrsnim pomagalicama za disanje (mjehuri punjeni kisikom).¹²

Dominova *Rasprava* je bila prvo djelo takve vrste u to doba u Austrijskoj carevini, pa se može reći da je Domin svojim djelom nadoknadio zaostajanje nastave za suvremenom znanošću, kako u Mađarskoj, tako i u Austriji i Hrvatskoj. Radilo se o suvremenim rezultatima istraživanja plinova u obzoru flogistonske teorije. U okviru te teorije su skovani i nazivi za pojedine plinove. Tako je dušik bio flogistonirani zrak, kisik-deflogistonirani zrak, vodik-zapaljivi zrak, ugljik dioksid-vezani ili fiksni zrak itd.

U pisanju svoje *Rasprave*, kojoj je namijenio svrhu udžbenika, Domin se pored radova raznih učenjaka (njih oko osamdeset), najviše koristio njemačkim prijevodom sedam svezaka djela poznatog engleskog učenjaka i predstavnika flogistonske kemije Josepha Priestlyja (1733.–1804.), u kojima je Priestly objavio svoja otkrića novih vrsta zraka. Domin ih je htio priopćiti sredini u kojoj je djelovao, dogradio ih je na raniju osnovu i *Raspravi* dao cjelinu znanja o plinovima svoga vremena. Kemija plinova, kojom je Do-

¹¹ O Thallerovom životnom putu vidi opširnije Paušek-Baždar, 1994: 45–53.

¹² Vidi Grdenić, 1987: reprint kritičko izdanje Dominova djela.

min obogatio literaturu Austrijske carevine, bila je upravo ono područje na kojem je kasnije nastala nova antiflogistonska, Lavoisierova kemija. U tom kontekstu najvažnije je bilo Priestlyevo otkriće deflogistoniranog zraka (kisika). No, za razliku od svog uzora J. Priestlya, koji je sve do smrti (1804.) ostao odan flogistonskoj teoriji, Domin je nakon objave Lavoisierovih rezultata, poput većine kemičara, prihvatio nove antiflogistonske spoznaje i tvrdnje. To je razvidno iz sačuvanih teza koje je Domin sastavio i koje su branili njegovi studenti na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Pešti (1800.). Tako je Zagrepčanin J. F. Domin bio jedan od rijetkih hrvatskih učenjaka koji je već u 18. stoljeću prihvatio i predočio najsuvremenije zapadnoeuropske spoznaje (usp. Paušek-Baždar, 1988, 15: 91–113).

Premda je djelovao izvan Hrvatske, Domin je svojim radom utjecao na znanost i školstvo u Zagrebu i Hrvatskoj. Naime, mnogi naši ljudi su živjeli i radili u Mađarskoj, a mladi ljudi su odlazili na studije na mađarska sveučilišta. Dominovim su se ispitnim tezama koristili i profesori na Kraljevskoj akademiji u Zagrebu, a sam Domin je održavao veze s mnogim hrvatskim učenjacima u Mađarskoj i domovini.

Julije Bajamonti i njegov rukopis o kemiji plinova

Poznato je da je opus našeg velikog znalca i polihistora Julija Bajamontija (Split, 1744. – Split, 1800.) veoma opsežan i raznolik. No, nije bilo poznato da se on bavio i kemijskim pitanjima. Naime, u njegovoj rukopisnoj ostavštini koja se čuva u Arheološkom muzeju u Splitu nalaze se dva opsežna kemijska rukopisa iz 1785. godine pod jedinstvenim naslovom *Raccolta alfabetica di aggiunte e mutazioni, fatte dal Macquer alla prima edizione suo dizionario di chimica e di annotazioni dello Scopoli allo stesso dizionario* (Abecedna zbirka dodataka i promjena načinjena od Macquera na prvo izdanje njegovog kemijskog rječnika i s napomenama Scopolija u istom rječniku) u kojima iznosi gledišta u obzoru flogistonske teorije. Prvi dio sadrži 98, a drugi 37 listova.

Bajamontija je jedan od njegovih najodanijih prijatelja, poznati talijanski prirodoslovac, bibliotekar i putopisac Alberto Fortis (1741.–1803.) nazivao »učenim prirodoslovcem«. Već u doba najranijeg školovanja u Nadbiskupskom sjemeništu u Splitu, a osobito na studiju medicine u Padovi Bajamonti je razvio interes za prirodne znanosti, a osobito za kemiju. U ono doba doktorat iz medicine mogao se postići samo u slučaju ako je već ranije završen studij iz filozofije s prirodnim znanostima. Pored toga, na drugoj godini studija medicine bila je propisana teorijska i praktična kemija, pa se Bajamonti mogao dobro upoznati s kemijskim pitanjima. Nakon studija, za boravka u Splitu, Bajamonti je naručivao knjige i časopise od venecijanskog

nakladnika Jakova Storttija, a ponešto mu je slao i njegov prijatelj Alberto Fortis.¹³

Svoj rukopis iz kemije, koji nije potpun a koji je mogao služiti kao prvi udžbenik iz kemije za područje Dalmacije, Bajamonti je pisao po uzoru na djelo *Dictionnaire de Chymie* (Kemijski rječnik) Pierra Josepha Macquera (1718.–1784.), profesora kemije u Kraljevskom vrtu u Parizu. Taj *Rječnik* je prvi put tiskan u Parizu (prvo izdanje 1766., drugo 1778.), a potom je preveden gotovo na sve važnije europske jezike. Na talijanski jezik ga je preveo poznati učenjak, profesor kemije i biologije na Sveučilištu u Paviji Giovanni Antonio Scopoli (1728.–1788.). Do izlaska Scopolijevog prijevoda (1784.) došlo je do novih otkrića na području kemije, pa je Scopoli dodao niz novih članaka i novih tumačenja, osobito o kemiji plinova, tako da je od dva prvobitna sveska, nastalo deset svezaka *Rječnika*.¹⁴

U pisanju svog teksta *Racolto alfabetica...* Bajamonti se koristio kako Macquerovim *Rječnikom*, tako i Scopolijevim, dopunjenim prijevodom tog *Rječnika*. Premda su Macquer i Scopoli tumačili kemijska pitanja u obzoru flogistonske teorije, njihova tumačenja su bila različita. Istraživanje Bajamontijevog rukopisa je pokazalo da je on bio na razmeđu Macquerovih i Scopolijevih gledišta, ali da se više priklonio Scopolijevim, suvremenijim gledištima. Naime, premda je Macquer bio pristalica flogistonske teorije, u drugom izdanju svog *Rječnika* on je objektivno naveo već tada poznate rezultate Lavoisierovih opažanja. To čini i naš Bajamonti, ali on, poput Scopolija, nastoji preinačiti Lavoisierova gledišta i uklopiti ih u flogistonsku teoriju. Tako možemo reći da je Bajamonti, po uzoru na Scopolija, načinio neku vrstu kombinacije flogistonske i antiflogistonske teorije.

To se najbolje vidi na primjeru tumačenja dušične kiseline (*acido nitroso*), zapaljivog zraka ili vodika (*aria inflammabile*) i načina kalcinacije (oksidacije) metala. Tako Bajamonti navodi da dušična kiselina »nema ništa flogistonskog« te da flogiston nije njen bitni princip. Stoga je naziva deflogistoniranom kiselinom, koja upravo stoga što je deflogistonirana rado privlači flogiston iz svih ostalih tijela. Tako pretvara sve gorive tvari (drvo, perje, platno i drugo) u ugljen ili, kako bi danas rekli dušična kiselina ima jako oksidacijsko djelovanje. Nadalje, kada se ubaci komadić metala u kiselinu, nastaje metalna sol, a vodik iz kiseline izlazi van. To je zapaljivi

¹³ Najopsežnija studija o Bajamontiju i svim područjima njegova rada: Milčetić, 1912, 192: 97–102 i Kečkemet, 1975.

¹⁴ G. A. Scopoli je djelovao kao profesor kemije i biologije na Sveučilištu u Paviji i bio je jedan od najistaknutijih znanstvenika 18. stoljeća: alkaloid *scopolamin* je dobio ime prema njemu. Wurzbach smatra da nije napravio ništa drugo, već samo preveo Macquerov *Kemijski rječnik* s dopunama, stekao bi mjesto među najzaslužnijim znanstvenicima. Vidi: Wurzbach, 1877, 33: 312.

plin (*aria inflammabile*). Većina flogistonista je smatrala da su na taj način oslobodili flogiston iz metala te da su flogiston i zapaljivi zrak indentični. No, Bajamonti je, u skladu sa Scopolijevim pogledima smatrao da se zapaljivi zrak razlikuje od flogistona. Tako on kaže da deflogistonirana, dušična kiselina privlači sav flogiston iz metala, pa tako ne dopušta tom istom flogistonu da tvori zapaljivi zrak (usp. Bajamonti, 1785: 97).

Prihvaćajući Priestlyevo otkriće deflogistoniranog zraka (kisika) na temelju kojeg je Lavoisier odbacio flogistonsku teoriju, Bajamonti, poput Scopolija nastoji »pomiriti« flogistonsku i antiflogistonsku teoriju. Za razliku od kasnijeg Lavoisierovog tumačenja, po kojem se metal veže s kisikom iz zraka i nastaje metalni oksid, Bajamonti je dao drugačije tumačenje. Naime, prema njegovu tumačenju žarenjem metala, flogiston izlazi iz metala, spaja se s deflogistoniranim zrakom (kisikom) i nastaje vezani zrak (ugljik dioksid). Taj ugljik dioksid se potom veže s metalom bez flogistona i nastaje metalni kalks (oksid). Upravo stoga je metalni oksid teži od polaznog metala (usp. Paušek-Badždar, 1994: 109–119).

U Bajamontijevo doba prirodoznanstvena sredina u Splitu je bila veoma slabo razvijena, a flogistonska teorija je bila gotovo nepoznata. Stoga je Bajamontijev interes za kemiju bio nov i neobičan. Možda je htio da napiše Macquerov *Rječnik* sa Scopolijevim dodatcima u skraćenom obliku te da ga tiska u Splitu. Ne znamo točno koja je bila njegova namjera, ali je sasvim sigurno da je svoje kemijsko znanje širio u znanstvenim sredinama Splita i Dubrovnika. U Splitu je to činio preko predavanja i prigodnih diskusija u Gospodarskom društvu. U Dubrovniku je bio rado viđen gost, kako u kolegiju tako i u dubrovačkim salonima, gdje su se održavala predavanja i gdje se diskutiralo o raznim znanstvenim pitanjima.

Ljudevit Mitterpacher i antiflogistonska kemija

Lavoisier je ponovio Priestlyev pokus (živa, žarenjem = živin oksid, žarenjem = živa + kisik).¹⁵ Uvođenjem kvantitativne metode i preciznim vaganjem pokazao je da flogiston ne postoji i načinio obrat u kemiji. U dvije godine ponovio je sve dotadašnje pokuse o plinovima i dao novo tumačenje

¹⁵ Živa je bila »ključni metal« za otkrivanje kisika. Naime, za razliku od ostalih metala gdje se za dobivanje metala iz njegova vapna (oksida) mora dodati redukcijsko sredstvo (obično ugljen), u slučaju žive dostatno je bilo samo zagrijavanje. Kada se živa zagrijava do 300°C nastaje živin oksid u obliku crvenog praha, daljnjim zagrijavanjem tog oksida (iznad 300°C) iz njega se izdvaja čisti kisik, kojega je Priestly nazvao *deflogistonirani zrak*. Lavoisier je ponovio Priestlyev pokus, sve je vagao (uveo kvantitativnu metodu) i tako odbacio flogiston, a kisiku je dao ime *oxygenium* (tvoritelj kiselina). Grdenić, 2001: 464–468.

rezultata tih pokusa, u obzoru tzv. antiflogistonske teorije. Konačni dokazi objavljeni su u njegovim *Osnovama kemije (Traité élémentaire de Chimie)*, udžbeniku koji je objavljen u Parizu 1789. godine. No, Lavoisierovi rezultati nisu odmah prihvaćeni. Neki kemičari su i dalje vjerovali u flogistonsku kemiju, a neki su nastojali načiniti kompromis te su zastupali djelomično flogistonsku, a djelomično antiflogistonsku teoriju.

Lavoisierova gledišta su najprije prihvaćena unutar granica Francuske, a tek nakon prevođenja njegove *Osnove kemije* na europske jezike, ona se postupno prihvaćaju i u drugim državama Europe. Razdoblje tog prihvaćanja traje gotovo dvadeset godina i zahvaća prvo desetljeće 19. stoljeća. Lavoisierovu *Osnovu kemije* preveo je Hermbstädt 1792. godine na njemački jezik. Već dvije godine kasnije (1794.) nalazimo odraz suvremenih, Lavoisierovih gledišta u djelu Ljudevita Mitterpachera.

Ljudevit Mitterpacher (Bilje, Baranja, 1734.–Pešta, 1819.) bio je profesor prirodopisa i tehnologije na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Pešti, a poznat je kao jedan od najplodnijih pisaca prirodoznanstvenih udžbenika u Austrijskoj carevini. Njegov otac, Ignjat Mitterpacher de Mitterburg je bio vitez kraljevske vojske u službi znamenitog vojskovođe Eugena Savojskog (1663.–1736.), a po smrti ovoga prihvatio je mjesto glavnog administratora u Bilju u Baranjskoj županiji, gdje se rodio i Ljudevit.

Ljudevit je započeo školovanje u rodnom Bilju. Kad je imao devet godina, umro mu je otac, pa se njegova majka s djecom preselila u Pečuh, gdje je Ljudevit pohađao gimnaziju i stupio u isusovački red (1749.). Školovanje je nastavio u Trenčinu u zapadnoj Slovačkoj, a potom na Sveučilištu u Trnavi, gdje je završio studij filozofije, predmetne matematike i fizike (1754.). Neko vrijeme predaje na akademijama u Sopronu i Györu u Mađarskoj, a potom odlazi u Beč (1759.), gdje završava studij teologije. Od 1763. istodobno djeluje kao odgojitelj mladog kneza Ludwiga iz stare plemićke obitelji Batthyány te kao profesor prirodnih znanosti i prefekt plemićkih pitomaca iz svih krajeva Austrijske monarhije na Terezijanskoj viteškoj akademiji (*Collegium Theresianum*) u Beču. Novo životno razdoblje započinje 1777. kada je Sveučilište iz Trnave preseljeno u Budim, gdje mu je ponuđena katedra gospodarstva (*Oeconomie rustice*) bez natječaja. No, on je s predavanjima započeo tek sljedeće 1778., kada je doktorirao na Filozofskom fakultetu istog Sveučilišta. Po preseljenju Sveučilišta iz Budima u Peštu (1784.) dolazi do preustrojstva nastavne osnove, pa Mitterpacher, uz gospodarstvo, predaje još prirodopis i tehnologiju (*Historiae naturalis generalis, Technologiae et Oeconomiae ruralis*) kao jedan predmet. Katedru je zadržao sve do svoje osamdesete godine života, kada je i umro. Bio je dekan Filozofskog fakulteta i rektor Sveučilišta u Pešti. Imenovan je članom Akademije znanosti u Bologni, a bio je i član Donjoaustrijskog gospodarskog društva. Rezultate

svog rada je objavio u petnaest knjižica, knjiga i udžbenika te u više znanstvenih radova.¹⁶

Za našu temu najinteresantnija su dva Mitterpacherova djela: *Technologia Oeconomica* (Gospodarstvena tehnologija) i *Compendium historiae naturalis* (Priručnik prirodopisa), oba tiskana u Budimu 1794. i 1799. godine. Osobito je važno njegovo prvo navedeno djelo, stoga što je u njemu vrlo rano, samo pet godina nakon pojave Lavoisierovih rezultata, izložio najsvremenija antiflogistonska gledišta. Kada se zna da je recepcija tih gledišta u naprednijim europskim znanstvenim središtima trajala gotovo deset godina, možemo reći da je hrvatski učenjak Lj. Mitterpacher ta gledišta prihvatio i predočio u zemljama Austrijske carevine vrlo rano.

U Mitterpacherovoj *Gospodarstvenoj tehnologiji* se uglavnom govori o praktičnim propisima (destilacija alkoholnih pića, priprava sapuna, izrada voštanice i lanenog sukna, bojenje, priprema biljnih tinktura, prerada voska, meda, duhana itd.). No, uz svaku praktičnu primjenu Mitterpacher prethodno daje uvodni dio u kojem tumači svoja prirodoslovna gledišta. Tako on, u glavnini prihvaća nove Lavoisierove poglede, prema Hermbstädtovom njemačkom prijevodu Lavoisierove *Osnove kemije* (1792.) te je potpuno uvjeren u ispravnost Lavoisierovih tvrdnji: »Taj slavni muž, koji je otkrio uz pomoć deflogistoniranog zraka (koga naziva oxygenyum, to jest kiselinski), proizvode sagorijevanja ulja koje prelazi u dvije naravi i to u vodu i neku kiselinu koju je nazvao karbonskom; te tu više, u to se ne može sumnjati, ne ostaje nikakva druga tvar, već čitavo ulje prelazi u zračne oblike vodika i ugljika«. Isto tako kada govori o sumporu i sumpornoj kiselini, on za razliku od flogistonskih kemičara, ispravno kaže: »*Sulphur* je po naravi jednostavan, s kisikom, principom zraka stvara vitriolnu kiselinu, a sam se ne mijenja ni zrakom, ni vodom, ni vatrom« (Paušek-Baždar, 1994: 137–142).

Premda se u pisanju navedenog djela, pored Lavoisierove *Osnove kemije* u njemačkom prijevodu Mitterpacher koristio i nekim tekstovima flogistonskih kemičara (Scheele, Macquer, Bergman,) te spominjao tzv. »flogistonsku tvar«, to je činio isključivo zato da je opovrgne, a ne prihvati (usp. Mitterpacher, 1794: 114, 353–358). Tako je, uz zanemarivo zadržavanje nekih manje važnih starijih gledišta, Mitterpacher vrlo rano prihvatio novu kemijsku teoriju i suvremene kemijske spoznaje te ih predočio učenoj javnosti. Dakako, u svom djelu koje je izašlo pet godina kasnije *Compendium historiae naturalis* (Priručnik prirodopisa) Mitterpacher je potpuno na stajalištu suvremene kemije i koristi isključivo novoutemeljeno, suvremeno kemijsko nazivlje.

¹⁶ Opširnije o Mitterpacherovom životnom putu vidi Paušek-Baždar, 1995: 204–210.

Grgur Peštalčić i antiflogistonska kemija

Na prijelazu iz 18. u 19. stoljeće Grgur Peštalčić (Baškut u okolici Baje, 1755. – Baja, 1809.) zauzima naistaknutije mjesto u nizu pisaca i kulturnih djelatnika u Podunavlju. Osobito se istaknuo na području književnosti i filozofije. No, bavio se i prirodoslovnim pitanjima, koja je izložio u tezarijima za svoje studente na Visokom franjevačkom učilištu u Baji i Mohaču.

Sa sedamnaest godina Peštalčić je stupio u franjevački red u Šaregradu blizu Iloka. Po završetku studija filozofije i teologije nastavio je usavršavanje u Pešti, gdje je doktorirao (1796.). Od 1781. najprije je djelovao kao posljednji profesor filozofije na Požeškoj visokoj školi, koju su 1783. dokinule školske reforme cara Josipa II. Potom je u istom svojstvu djelovao u Baji, a kasnije i u Mohaču. Godina 1805. je posljednja u njegovom službovanju u zvanju profesora filozofije, jer je 6. svibnja 1806. postao gvardijan.¹⁷

Grgur Peštalčić se istaknuo kao pisac književnih djela na hrvatskom jeziku, dok je na latinskom jeziku pisao djela filozofskog sadržaja u kojima su obrađena i prirodoslovna pitanja. Za našu temu najinteresantnije su njegove teze koje je kao profesor pisao u svrhu ispitnih pitanja iz fizike na studiju filozofije u Mohaču. To se osobito odnosi na teze *Positiones philosophicae biennalis* (Budae, 1805.), koje je zadao u prvom i drugom semestru druge, završne godine studija filozofije. On čak u tri poglavlja obrađuje kemijska pitanja: *De reliquis communibus, nec non chemicis corporum proprietatibus* (O ostalim općim kao i kemijskim svojstvima tijela), *De fluidis in genere & speciatim de aqua* (O tekućinama općenito i posebno o vodi) i *De variis aeris generibus* (O raznim vrstama zraka).

Imena učenjaka koje Peštalčić spominje svjedoče o njegovoj upućenosti u suvremena znanstvena dostignuća. Tako je on potpuno na stajalištu antiflogistonske teorije, a njenog utemeljitelja Lavoisiera i poimenično spominje. Peštalčić tumači kiselost i kalcinaciju (oksidaciju) metala, kao i sastav vode antiflogistonskom teorijom: »Metalno vapno manje je specifične težine nego kovina, no ima veću težinu nego što ima metal od kojeg je nastalo; to povećanje težine duguje apsorbiranom kisiku. Najčišća voda sastavljena je iz vodika i kisika.« U poglavlju *O raznim vrstama zraka* Peštalčić navodi suvremeno, Lavoisierovo kemijsko nazivlje (kisik, vodik, dušik, amonijak itd.), a također navodi i Lavoisierovu *Tablicu elemenata* (usp. Peštalčić, 1805: 47).

Na naslovnoj stranici Peštalčićevih teza je zabilježeno da su ih branili Grgur Čevapović i Ivan Nepomuk Pendl. Grgur Čevapović (Bertolovci, Požeška županija, 1786. – Budim, 1830.) je bio jedan od brojnih studenata iz Hrvatske. Gimnaziju je završio u Požegi, diplomirao u Mohaču na spo-

¹⁷ Opširnije o Peštalčićevom životopisu vidi Sekulić, 1980, 6: 165–168.

menutim Peštalićevim tezama, a doktorirao u Pešti (1810.). U hrvatskoj književnoj baštini zauzima važno mjesto kao autor književnih djela na hrvatskom i latinskom jeziku, koja su uglavnom objavljena u Budimu. U jezičnim i nacionalnim pitanjima bio je jedan od preteča Gajeva ilirizma.

Hrvatski učenjaci koji su djelovali u Mađarskoj među prvima su u Austrijskoj carevini prihvatili nova gledišta u kemiji i to već 1794. godine (Lj. Mitterpacher) preko Hermbstädtovog prijevoda Lavoisierove *Osnove kemije* (1792.). Ta gledišta su širili u svom profesorskom radu kako na Sveučilištu u Pešti (Domin i Mitterpacher), tako i na visokim školama (Peštalić). Njihova predavanja su pohađali i studenti iz naših krajeva kao Kristofor Hačić, Dominov student; Grgur Čevapović, Peštalićev student i drugi.

Flogistonska i antiflogistonska teorija na kraljevskoj Zagrebačkoj akademiji

Po ukinuću isusovačkog reda (1773.) rad Zagrebačke akademije produžen je privremeno, sve do 1776. kada je ustrojena, umjesto bivše Isusovačke, Kraljevska zagrebačka akademija znanosti (*Regia scientiarum accademia Zagrabienis*). Po preustrojstvu obuke i novoj uredbi *Ratio educationis*, a u skladu s općim prosvjetiteljskim nastojanjima traži se veća zastupljenost prirodoslovne obuke te biranje profesora putem natječaja. Uvedene su četiri katedre za filozofiju, od kojih su dvije bile za matematiku i fiziku, a uvedeni su i stalni profesori za pojedine predmete.

Katedra za fiziku obuhvaćala je fiziku u širokom smislu, gotovo sva područja prirodnih znanosti (*physis* – nauk o prirodi). Bila je razdjeljena na dva dijela: *Physica generalis* (Opća fizika) i *Physica particularis* (Posebna fizika). Opća fizika je obuhvaćala sadržaj fizike u današnjem smislu riječi, a u okviru Posebne fizike odvijala se poduka iz gotovo svih ostalih područja prirodnih znanosti, osobito iz kemije. Godina 1797. je bila posljednja u kojoj se fizika dijelila na opću i posebnu, tako da se u tezama, tiskanim ispitinim pitanjima, označava samo fizika prvog i drugog semestra (usp. Dobronić, 2004: 143–146; Dadić, 1982: 11).

U razdoblju koje je važno za našu temu, profesori fizike su bili: bivši isusovac Antun Kukec (od 1773. do 1797.), potom Juraj Šug (od 1798. do 1804.), suplent Gabrijel Valečić (od 1804. do 1805.) te Antun Šufraj (od 1806. do 1834.).

Znanstvenu razinu i recepciju suvremenih kemijskih spoznaja na Zagrebačkoj akademiji možemo odrediti na temelju udžbenika koje su koristili profesori, a još više na temelju tiskanih teza koje su isti profesori sastavljali, a studenti branili na završnim ispitima.

U početku su na Zagrebačkoj akademiji bili propisani udžbenici iz fizike profesora Gradačkog sveučilišta Leopolda Biwalda i ugarskog isusovca Paulusa Makoa. Koristili su se još i udžbenici Josipa Khella, Josipa Redelhamera i Antuna Radića. Po ukinuću isusovačkog reda, najviše se koristi udžbenik *Elementa Physice* (Osnove fizike) Ivana Baptiste Horvata, profesora fizike na Peštanskom sveučilištu, kojega je naslijedio naš Josip Franjo Domin. Prvo izdanje tog udžbenika izašlo je u Budimu 1790., a nakon toga je izašlo još nekoliko izdanja (1792., 1793., 1807. i 1819.). U prvom izdanju Horvat tumači kemijska pitanja u obzoru flogistonske teorije te na temelju pokusa i opažanja obuhvaća cjelokupno znanje o kemiji plinova. No, premda zadržava mnoge flogistonske tvrdnje i nazivlje, Horvat prihvaća i suvremena otkrića, osobito kada govori o kemiji plinova. Tako on preuzima antiflogistonske tvrdnje da metalna vapna (oksidi) sadrže deflogistonirani zrak (kisik), da isti zrak sadrže i kiseline te da je voda spoj tog istog, deflogistoniranog zraka (kisika) i zapaljivog zraka (vodika). Te tvrdnje naziva »novim sustavom kemijskog znanja«.¹⁸

Na Zagrebačkoj akademiji flogistonska teorija se zapravo prihvaća gotovo istodobno kada se napušta. Može se reći da je teorija napuštena, bez prethodnog potpunog prihvaćanja. Razlog tome je što je fiziku u razdoblju od 1773. do 1797. predavao Antun Kukec, koji u svojim tezama nije zadavao više pitanja iz kemije, a osobito ne iz kemije plinova. Naime, Kukec je osporavao rad Josipa Franje Domina i protiv njega napisao dva spisa pamflemističkog sadržaja. Pored toga, dakako osporavao je i rad Ivana B. Horvata, Dominova mentora. Stoga se nije htio služiti niti Dominovom raspravom o plinovima, niti Horvatovim udžbenikom.¹⁹

Godine 1798. katedru fizike na Zagrebačkoj akademiji je preuzeo Juraj Šug i već iste godine je u svojim tezama zadao jedanaest ispitnih pitanja iz kemije. U tim tezama Šug koristi suvremeno, antiflogistonsko nazivlje i odbacuje flogiston, pa je jedna od teza koji su studenti branili bila: »Phlogiston non existit«. Također navodi suvremeno, antiflogistonsko nazivlje. U tezama iz 1801. godine Šug tiska čak četrnaest teza iz kemije, između ostalog i onu o oksidaciji i redukciji metala, pa izričito kaže kako se postojanje flogistona ne može dokazati: »Metali u vatri prelaze u neku zemljanu tvar, oksidno vapno (*calcem oxide*) i pokazuju povećanje težine, s ugljenim prahom, lojem itd. ponovno stiču prijašnji oblik i težinu, te vraćaju prijašnja svojstva. Taj kisik apsorbira se ovapnjenjem, a on isti u redukciji odvaja se od kovine i s pravom mu se to pripisuje, tako da se postojanje flogistona ne

¹⁸ Horvat, 1790: 96; Zemplen, 1964: 78.

¹⁹ Opširnije o Kukecovim pamflemističkim spisima protiv Domina vidi Paušek-Baždar, 1988: 15.

može dokazati.« U tezama iz 1803. Šug u pogledu flogistona zastupa isto gledište i kaže« Flogiston ne postoji. Oksidacija kovina duguje se apsorpciji, a redukcija odvajanju kisika« (Paušek-Baždar, 1994: 163–166).

Od 1804. godine suplent Gabrijel Valečić i profesor Antun Šuflaj tiskaju preko dvadeset teza iz kemije, u kojima je opširno zastupljena Lavoisierova teorija. Stoga možemo reći da istraživanje kemijskog sadržaja tiskanih teza na Kraljevskoj zagrebačkoj akademiji znanosti, osobito onih o recepciji flogistonskih i antiflogistonskih gledišta, pokazuje da je razina znanja na Akademiji bila mnogo viša nego što bi se moglo očekivati s obzirom na skromnost ondašnje zagrebačke znanstvene sredine.

Izvori i literatura

Beck, Carl (1960), »Georg Ernst Stahl, 1660–1734«, *Journal of Chemical Education*, London, 37: 505–509.

Bošković, Ruđer (1747), »Dissertazione della tenuità della Luce Solare«, *Giornale de'Letterati per l'anno 1747*, Roma: 20–23.

Dadić, Žarko (1982), *Povijest egzaktnih znanosti u Hrvata*, Sveučilišna naklada Liber, Knjiga II, Zagreb.

Dobronić, Lelja (2004), *Zagrebačka akademija*, Dom i svijet, Zagreb.

Domin, Josip Franjo (1784), *Dissertatio physica de aeris factitii genesi, natura et utilitatibus*, Typis Josephi Streibig, Győr.

Grdenić, Drago (1987), »Tumačenje Dominove fizikalne rasprave o postanku, naravi i koristi umjetnog zraka«, »Tko je tko u Dominovoj Fizikalnoj raspravi«, »Rječnik kemijskih i drugih naziva«, u: Josip Franjo Domin, *Fizikalna rasprava o postanku, naravi i koristi umjetnog zraka*, (ur: Drago Grdenić), Biblioteka Djela znanstvenika iz Hrvatske, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb.

Grdenić, Drago (2001), *Povijest kemije*, Školska knjiga i Novi Liber, Zagreb.

Grmek, Mirko Dražen (1957), »Hrvati i Sveučilište u Padovi«, *Ljetopis JAZU*, Zagreb, 62: 334–374.

Horvat, Ivan Baptista (1790), *Elementa physicae, Opus novis elaboratum, & a priori-bus Editionibus diversum*, Typis Regiae Universitatis, Budae.

Hondl, Stanko (1914), »Nacrt povijesti kvantitativne atomistike«, *Rad JAZU*, 204: 181–186.

Klaić, Vjekoslav (1912), *Kraljevska akademija znanosti u Zagrebu (1776.)*, Hrvatsko kolo, Knjiga 7, Zagreb.

Lavoisier, Antoine Laurent (1844), *Oeuvres*, Publie par les soins de son Excellence le Ministre de l'institutione publique et des cultes, Paris.

Marković, Željko (1968), *Ruđe Bošković*, Dio prvi, JAZU, Zagreb.

- Milčetić, Ivan (1912), »Julije Bajamonti i njegova djela«, *Rad JAZU*, Zagreb, 192: 97–102.
- Mitterpacher, Ljudevit (1794), *Technologia Oeconomica*, Typis Regiae Universitatis, Budaë; Isti (1799), *Compendium Historiae Naturalis, Sumptibus et Typis Typographiae Regiae Universitatis Pesthiensis*, Budaë.
- Partington John Richard, McKie, Donald (1939), »Historical Studies on the Phlogiston Theory«, *Annales of Science*, god. IV, London, 4: 113–149.
- Paušek-Baždar, Snježana (1988), »Prilog životopisu Josipa Franje Domina (1754.–1819.)« na temelju istraživanja prepiske i arhivskih izvora, *Zbornik Zavoda za povijesne znanosti IC JAZU*, Zagreb, 15: 91–113; Ista (1989), »Boškovićeve gledišta o ulozi topline i svjetlosti u kemijskim promjenama«, *Anali Zavoda za povijesne znanosti JAZU*, Dubrovnik, 27: 123–132; Ista (1994), *Flogistonska teorija u Hrvata*, HAZU i Birotisak d. o. o., Zagreb; Ista (1995), »Ljudevit Mitterpacher (1734–1814)«, u: *Putovanje po Slavoniji 1782. godine* (ur. i prevoditelj Stjepan Sršan), Matica hrvatska Požega i Povijesni arhiv u Osijeku, Osijek: 204–210.
- Peštalić, Grgur (1805), *Positiones Philosophicae biennalis*, Typis Regiae Universitatis, Mohač.
- Sekulić, Ante (1980), »Grgur Peštalić i njegova filozofska djela«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, Zagreb, 6: 165–178.
- Thaller, Pavao (1757), *Introductio ad veram Chemiam*, rukopis, Gradski muzej, Požega.
- White, Richard (1932), *The History of the Phlogiston Theory*, Taylor and Francis, London.
- Wurzbach, Konstantin (1877), *Biographisches Lexikon*, vol 33, Beč.
- Zémlen, Jolan (1964), *A Magyarországi Fizika története a XVIII. században*, Akadémiai Kiadó, Budapest.

KEMIJA KOD HRVATA U DOBA PROSVJETITELJSTVA

Sažetak

U doba prosvjetiteljstva europskom kemijom je vladala flogistonska teorija, kojom se tumačila struktura anorganskih i organskih tvari te procesi gorenja, oksidacije i disanja. Postavljala su se pitanja o naravi vatre, topline i plamena. Kod Hrvata također nalazimo odraze te teorije i pokušaje rješavanja kemijskih pitanja unutar nje. Hrvatski učenjaci, sljedbenici teorije su bili isusovci: Dubrovčanin Ruđer Bošković, Požežanin Pavao Thaller, Zagrepčanin Josip Franjo Domin te Splićanin Julije Bajamonti, koji nije bio član reda. Neki od njih su djelovali u stranim znanstvenim središtima (Bošković, Domin), a neki od njih u domovini (Thaller, Bajamonti). Istraženi su njihovi tiskani tekstovi i rukopisna ostavština. Pokazano je kako su hrvatski znanstvenici, za razliku od ostalih autora Austrijske carevine, bili najbolje upućeni u kemijska pitanja. Kada je odbačena flogistonska i uvedena antiflogistonska moderna kemija, opet su hrvatski učenjaci bili ti koji su u Austrijskoj carevini prvi prihvatili nova, suvremena Lavoisierova antiflogistonska gledišta. To se osobito odnosi na isusovca Ljudevita Mitterpachera, koji je djelovao na Sveučilištu u Pešti i koji je već 1794. prihvatio suvremena gledišta te na franjevca Grgura Peštalića, koji je djelovao na Visokom franjevačkom učilištu u Baji i Mohaču. Pokazano je kako su flogistonska i antiflogistonska kemija bile zastupljene i u nastavi na Filozofskom fakultetu Zagrebačke isusovačke, kasnije kraljevske akademije.

Cljučne riječi: prosvjetiteljstvo, flogistonska kemija, antiflogistonska kemija, Hrvati u domovini, Hrvati u stranim središtima, Zagrebačka akademija

CHEMISTRY IN CROATIA IN THE AGE OF ENLIGHTENMENT

Summary

The Age of Enlightenment was the time of the phlogiston theory in European chemistry. The theory was used to explain the structure of organic and inorganic substances, as well as the processes of combustion, oxidation and respiration. Questions were raised regarding the nature of fire, heat and flame. Chemistry in Croatia also attempted to resolve issues raised by the phlogiston theory. Croatian scientists who embraced the theory were Jesuits: Ruđer Bošković of Dubrovnik, Pavao Thaller of Požega, Josip Franjo Domin of Zagreb and Julije Bajamonti of Split, who was not a member of the order. Some of them worked at scientific institutions abroad (Bošković, Domin), while others were active in Croatia, (Thaller, Bajamonti). The paper investigates their published works as well as the manuscripts they left behind. It is demonstrated that Croatian scientists were more knowledgeable with regard to chemistry than other authors of the Habsburg Empire. When the phlogiston theory was disproved, which marked the beginning of modern chemistry, it was the Croatian scientists who were the first in the Habsburg Empire to embrace Lavoisier's new, antiphlogiston views. This was particularly evident in

the case of the Jesuit Ljudevit Mitterpacher of the University of Pest, who accepted the modern views on chemistry as early as 1794, as well as the Franciscan Grgur Pešalić of the Franciscan College at Baja and Mohacs. It is shown how phlogiston and antiphlogiston theories were taught at the Faculty of Philosophy of the Zagreb Jesuit Academy, later to become the Royal Academy of Science.

Key words: Enlightenment, phlogiston chemistry, antiphlogiston chemistry, Croats in Croatia, Croats at institutions abroad, the Zagreb Academy

Miroslav Palameta

POETIČKI KONCEPTI I PJSNIČKA RADIONICA U RAZGOVORU UGODNOM

Izvorni znanstveni članak

UDK 821.163.42.09 Kačić Miošić, A.

Tradicionalne periodizacije koje su hrvatsku književnost 18. stoljeća promatrale u sustavu epohe prosvjetiteljstva oblikovale su još aktualnu recepciju koja u književnim djelima iz tog stilski vrlo raznorodnog razdoblja rado traži i prepoznaje odgojne i poučne značajke pojedinih djela. To se svakako odnosilo i na *Razgovor ugodni naroda slovinskoga* (1956.; 1959.)¹ s kojim i pojedini suvremeni povjesničari markiraju donju granicu prosvjetiteljstva u hrvatskoj književnosti.² Premda recentna istraživanja sve više naglašavaju važnost Kačićeve *Pjesmarice* u anticipiranju romantičarskih težnji unutar nacionalne književnosti,³ novije studije uz to prevladavaju spomenuti književnopovjesničarski stereotip o didakticismu i edukativnosti i nastoje temeljitije osvijetliti bitnost njezine moguće prosvjetiteljske osnove. Ponajprije to vrijedi za ona razmišljanja koja prepoznaju i posve opravdano ističu snažniji upliv katoličke obnove 17. st. u prosvjećivanju neukog i duhovno zapuštenog puka na mnoge tadašnje pisce franjevence, pa tako i na Kačića,⁴ a zatim i one radove koji u posebnostima njegove poetike vide moguću bliskost s onodobnim prosvjetiteljskim strujanjima. Tako Slobodan Novak u njoj vidi enciklopediju za Morlake kojom pjesnik svojim sunarodnjacima pokazuje tko su i gdje su,⁵ a Dunja Fališevac u Kačićevu naglašavanju principa istine vidi racionalistički refleks kao poveznicu s ostalim piscima hrvatskog prosvjetiteljstva.⁶

¹ Kačić Miošić (1942), *Djela Andrije Kačića Miošića*, SPH, knj. 27, HAZU, Zagreb. U daljnjem tekstu (RU).

² Usp. »Od Andrije Kačića Miošića do Augusta Šenoe (1750. – 1881.)« Šicel, 2004.

³ Bratulić, 2007: 181–188.

⁴ Slamnig, 1978: 282–283.

⁵ »Od Gundulićeva poroda od tmine do Kačićeva Razgovora ugodnoga naroda slovinskoga iz 1756.« Novak, 1999.

⁶ Fališevac, 2007: 91–120.

Sva ta i druga iznimno vrijedna razmišljanja s temeljitim i duhovitim zaključcima oslanjaju se na pjesnikovo obraćanje »Bratu štioču« (RU, 5–6) odnosno »Prispoljubljenom štioču« (RU, 101–102) u *Razgovoru ugodnom*, posebice na upućenost Pjesmarice *siromašnim težacima i čobanima* (RU, 5) na one adrese s kojima nijedna hrvatska knjiga prije Kačića nije tako ozbiljno računala. Taj etnički supstrat, koji će dvadesetak godina poslije prikazati Europi lažni opat i putopisac Fortis iz svoje neokolonijalističke perspektive kao simpatične divljake s njihovim primitivnim svećenstvom, za Kačića je u tim obraćanjima izričito markiran kao potomstvo plemenitih i viteških pradjedova. On je u kulturološkom smislu nositelj i recipijent usmene epske pjesme čijim se estetskim vrednotama ushićuje (RU, 5). Premda je u toj poeziji sačuvan »temelj od istine«, taj kolektiv zapravo je uskraćen za cjelovitu istinu o sebi. Neobrazovan i prepušten samo svome jeziku, u kojem nije sačuvana i zapisana njegova junačka povijest, on je zapravo zatvoren u svojoj usmenoj predaji i pamćenju, nedostatnoj zamjeni za pisanu povijesnu tradiciju koju imaju drugi narodi.

»I da se posve ne izgube od stari vitezova uspomene, Gosp. Bog dao je našem narodu tako pamet naravnu, da ono, što drugi narodi uzdrže u knjigam, oni uzdrže u pameti pivajući na sobetim, dernecim i po svim mistim, kuda putuju, pisme svoji kralja, bana, vitezova i vrsni junaka, koje premda nisu posve istinite, ništa ne manje ima svaka dobar temelj od istine« (RU, 5).

Kačić ne spominje nepismenost koja je nedvojbeno u njegovu vremenu. On naglašava samo važnost knjige i krepak duh svojih budućih recipijenata za koje je to neznatna prepreka, a kasnija će praksa potkrijepiti koliko je imao pravo. U osnovi on svojim suzdržanim i opreznim izlaganjem sučeljava spomenute tradicije bez nakane da jednoj daje prednost, a drugu isključuje. Posve jasno izlaže potrebu da te tradicije uskladi, da prožme jednu drugom i napravi iz tog eksperimenta svojevrsnu sintezu, pa se njegova *Pjesmarica* može prepoznati, i kao osobit onodobni znanstveni projekt:

»Ne nahodeći se u mojim knjižicama od kralja, bana i vitezova slovinski mnoge stvari i lipi događaji, koji se prija, a niti i posli porođenja Gospodinova zgodije u državam slovinskim, zato, moj ljubezni štioče, rečene knjižice prištampajem s pristavkom stari kralja, cesara, papa i mnogi sveti od našega slovinskoga naroda, s nadometkom također mnogi pisama od bana i stari ungarški, mletački i slovinski vitezova. A to ja sve sam pomljivo izvadio iz knjiga latinski, talijanski i rvaški, iz različitih pisama i karata, diplomata, dukala, atestata, davorija i svidodžbe staraca, redovnika i svitovnjaka. Svrha pak, za koju ja ovi trud činim, jest najprva slava i poštenje Božije, komu se svako dilo pošteno, brez otruje grija učinjeno posvetiti i prikazati ima; druga, neka se sadašnji i poslidnji vitezovi mogu ogledati kano u zrcalo u rabrenita vojevanja i glasovita junaštva svoji dida i škundida, da ji slobodno i veselo

mogu naslidovati i s općenitim neprijateljom boj biti. Treća pak svrha moga truda jest ova: da se slavna imena vitezova i glasoviti junaka mogu za puno vikova na svitu uzdržati, štiti i njiova junaštva spominjati, jer što se u knjigam ne nahodi, brzo se izgubi i zaboravi; knjige štampane sve po svitu idu, ako se izgube u jednomu gradu, državi ali kraljestvu, ne će u drugomu. I to su, moj štioče, svrhe, za koje ja ovi trud činim, koji, ako si roda od starine gospodskoga, viteškoga oli junačkoga, ufam se biće ti ugodan, ako li nisi, na moje mrzićeš knjižice i pogrdivat trudno dilo starca Mjelovana, kakono su i do sada oni, koji nisu od vitežke krvi sastavljeni« (RU, str. 101102).

Kačićeva potraga za povijesnom građom aktualan je onodobni znanstvenički impuls i na toj ravni on se u osnovi ne razlikuje mnogo od nastojanja nekih suvremenika kao što je Ludovico Antonio Muratori (1672.–1750.) sa svojim *Talijanskim analima* (*Annali d'Italia*).⁷ U svom odnosu prema toj građi svakako se silno razlikuje od mletačkog prosvjetitelja Giammarije Ortosa (1713.–1790.), Galilejeva učenika i vrsnog matematičara, čiju kritičku studiju *Calcolo sopra la verità della storia* (1715.) nisu shvaćali ni njegovi učeni sunarodnjaci, pa su je objavili tek sto godina poslije. Po svom nekritičnom odnosu prema povijesnoj građi on je mnogo bliži isusovcima Danieleu Farlatiju (1690.–1773.) čijim se opsežnim djelom *Illyricum sacrum*⁸ koristio mnogo manje negoli se pomišlja i piše. Upućen na oskudne samostanske knjižnice u svom širem zavičaju i ne razlikujući, primjerice kao Ortes, povijesne subjekte od povjesničarskih narativa,⁹ bilježio je sve podatke koji su svjedočili o junačkim djelima predaka njegova naroda slovinskoga, sažimao ih u svoju pjesmaricu, pretakao u deseterce i upućivao na njihovo odredište. U krajnjem slučaju, on je posve izričit u svom distanciranju od uloge povjesničara i svjestan svojih mogućnosti (RU, 615).

Premda je svoju knjigu adresirao na »siromašne težake i pastire«, njima se ipak ne obraća izravno. Nekom drugom govori o svom projektu i svojim potencijalnim čitateljima, nekome tko je na istoj obrazovnoj ravnini, tko može sve to odmah razumjeti, prihvatiti ili kritizirati. On se uostalom u svom prvom izdanju razvidno obraća i prvim čitateljima *Razgovora ugodnog*, državnim cenzorima, i podsjeća ih na svoju lojalnost principu i Veneciji kad kazuje da vrijeme slavenskih vladara nije prisposodljivo »rajskom stanju, u kome se nahodimo sada pod krilom našega Privedrog Principa«

⁷ Muratori, Ludovico Antonio (1743–1749), *Annali d'Italia dal principio dell'era volgare sino all'anno MDCCXLIX*, A spese di Giambattista Pasquali, Milano.

⁸ Farlati, Daniele (1753), *Illyricum sacrum*, (t. 1.: *Ecclesia Salonitana, ab ejus exordio usque ad saeculum quartum aerae Christianae*, Apud Sebastianum Coleti, Venecija, 1751.; t. 2.: *Ecclesia Salonitana, a quarto saeculo aerae Christianae usque ad excidium Salonae*, Apud Sebastianum Coleti, Venecija).

⁹ Ortes, Giammaria (1815), *Calcolo sopra la verità à della storia*, Venezia, 1–30.

(RU, 5), kao što se obraća još jasnije i svima onima koji znaju latinski i talijanski:

»Talijanski ko razumi, neka štije Sagreda, Barlecija i Giammariu Biemi Brešanina, iz kojizi sam u kratko ovo izvadio i u slovinski jezik složio za siromahе težake i čobane, koji latinski ne znadu.« (RU, 317).

Za njih je uostalom pisao naznake i u tekstovima svojih proznih i deseteračkih uradaka ili poslije njih. Za razliku od Grabovca i njegova *Cvita razgovora naroda i jezika iliričkoga ili hrvatskoga*, svojevrsne tematske i strukturalne anticipacije *Razgovora ugodnog*, koji je izričito svoje izvore prešutio,¹⁰ Kačić otvara vrata svoje tragalačke i pjesničke radionice. Pokazujući svoju potragu za znanstvenom istinom, zapravo je pokazao širok raspon publike s kojom je računao – od najbrojnijih neukih suvremenika do onih najobrazovanijih.

Mogući Kačićev katalog povijesnih tekstova kojima se koristio u Razgovoru nije bio rezultat njegova proizvoljnog čitanja u trenucima dokolice. Međutim, čini se da on nije ni stvar bilo kakva njegova izbora koji se upravljao kakvim kritičkim znanstvenim stajalištem, već prije suma onoga do čega je mogao doći u oskudnim samostanskim i kaptolskim knjižnicama i arhivima po kojima je tragao. Premda mu pojedini autori, bez ikakvih argumenata, pripisuju opsežnu lektiru iz trojezične hrvatske pisane baštine, taj spomenuti repertoar na osnovi kojeg je nastao velik broj pjesama i proza u *Razgovoru* mnogo je oskudniji. Građa koja se odnosila na povijest njegovih sunarodnjaka bila je i cilj i kriterij i nije ju bilo jednostavno pronaći. Zato je on i tu svoju potragu i samo ekscerpiranje patetizirao onom rudarskom metaforom o vađenju zdrava kamena iz dubokih jama (RU, 104). Ipak, svu tu pronađenu građu nije smatrao zdravom i do kraja vjerodostojnom. Premda se čini nevjerojatnim, on je Šilobadovićevu kroniku iz makarskog samostana¹¹ u svom prvom izdanju *Razgovora* temeljito redigirao, korigirajući datume, broj plijena, detalje, događaje i sudionike koji nisu spomenuti uvodeći stvarne nespomenute sudionike, a prešućujući one koji su zbog robljenja kršćana bili nezdrava građa za pjesme i dostojni zaborava (RU, 74–96).

Nije samo takav zahvat pretrpio tekst iz Šilobadovićeve *Libretina*, koji se uostalom neće pojaviti u drugom izdanju *Razgovora*. On je redigirao slično i svoje prozne sadržaje i deseteračke pjesme nakon što bi pronašao nove izvore s prihvatljivijim i cjelovitijim podacima o samom događaju, sudionicima i vremenu događaja. Nekoliko svojih pjesama iz prvog izdanja, u koji-

¹⁰ Grabovac, Filip (1951), *Cvit razgovora naroda i jezika iliričkoga aliti rvackoga*. (Prir. T. Matić), SPH knj. 30, Zagreb.

¹¹ Zlatović, Stjepan (1889), »Kronika o. Pavla Šilobadovića o četovanju u Primorju (1662. – 86.)«, *Starine JAZU*, knj. XXI, Zagreb, 93–113.

ma su uočena »pomanjkanja i erori« (RU, 332) temeljito je prepravio upravo zato kako bi u njih uveo sadržajni red, pisanim knjigama zajamčene detalje. Makar te izmjene bile na štetu ukupnoga pjesničkog dojma, kao što je to već isticano.¹² Kačić je na te izmjene obično upozoravao u svojim bilješkama. Osim »Pisme od grada Zadvarja«, preobličene na osnovi podataka iz talijanske historije *Lega sagra*,¹³ posebno su jača preobličenja u »Pismi od s. Ivana Kapistrana i vojvode Janka«, čiji su pisani izvori također neprecizno navedeni i tek nedavno identificirani.¹⁴ »Pismu od vitezova kotorski« iz prvog izdanja, u kojoj se spominju različiti junaci iz Boke, »dike od Rvata« (RU, 51), preobličio je u »Pismu od kavalira Marka Ivanovića iz Dobrote od Boke kotorske«, prema svemu sudeći na osnovi Nenadićeva spjeva *Šambek satirisan Božjom desnicom* (Venecija, 1757).¹⁵ Kačić nije upozoravao izričito na taj izvor možda zato jer je bio suvremen, ali je uz velik broj svojih cjelina stavljao natuknice odakle je preuzimao građu.

Svoje kataloge svetaca i blaženika, crkvenih i svjetovnih vladara »od naroda slovinskoga« popratio je bilješkama o piscima i pojedinim naslovima koji bi trebali jamčiti vjerodostojnost navedenih podataka. Također je uz pojedine pjesme naznačio odakle je crpio građu, pa iako su ponekad te naznake naslova nedovoljno precizne za suvremenog čitatelja, većinu je pjesama moguće povezati s latinskim, talijanskim i hrvatskim izvornim tekstovima. Ponekad se radi o dva ili tri autora, što je u nekim slučajevima podrazumijevalo različite podatke ili datacije. Pjesnik će upozoriti na to salomonskim rješenjem: »Različiti pisaoci različito pišu, i kako oni pišu onako ti ja pridajem« (RU, 118) ili će uz istaknute razlike u napomeni jednostavno primijetiti: »Viruj kome oćeš« (RU, 325). Nedvojbena su sve te napomene, kao i one u kojima nedvosmisleno izražava sumnju u vjerodostojnost pojedinih izvora – »nije članak od vire« (RU, 325) na tragu spomenutoga racionalističkog refleksa. Međutim, o uspjelim usklađivanjima pojedinih sadržaja iz različitih knjiga Kačić ne govori. Oni se tek mogu sagledati u intertekstualnoj analizi pojedinačnih cjelina u odnosu na te izvornike. Tako je nakon sedamnaest pjesama i niza proznih sažetaka o Skenderbegu naveo tri izvora: »Talijanski ko razumi, neka štije Sagreda, Barletija i Giammariu Biemi Brešanina, iz kojizi sam u kratko ovo izvadio i u slovinski jezik složio za siromahe težake i čobane, koji latinski ne znadu« (RU, str. 317). Međutim, pjesnik ne precizira odnose li se ta tri autora na svaku pojedinačnu pjesmu ili na cijeli ciklus, što bi bilo izvjesnije. U svakom slučaju to je

¹² Matić, Tomo (1942), *Život i rad Andrije Kačića Miošića*, u: *Djela Andrije Kačića Miošića*, SPH, knj. 27, HAZU, Zagreb, XXII-XXIII.

¹³ Palameta, 2007: 29–77.

¹⁴ Palameta, 2006: 61–85.

¹⁵ Milošević, 2008: 47–79.

jednostavno provjeriti na konkretnom primjeru, na dvije pjesme iz ciklusa o Skenderbegu u kojima slavni junak nije u središtu pozornosti.

»Pisma od ženidbe i udaje, sestre Kastriotića«, jedna od najkraćih cjelina u *Razgovoru* i jedna od prvih po kojoj je Kačić bio predstavljen u europskim književnostima,¹⁶ s »Pismom od rata Jure Kastriotića i Republike Mletačke koji se učini na 1447.« jedinstvena su epizoda i digresija u odnosu na glavnu temu Skenderbegova ratovanja s Turcima. U fabulativnom smislu druga je pjesma izravan nastavak incidentnih događaja koji su sadržani u prvoj.

Sukob dvojice udvarača lijepe Jerine nije završen krvavom tučnjavom i njihovim dvobojem na Mamizinoj svadbi u kojem je mladi Zakarija teško ranio Leku Dukađinija, čime se taj uradak zaokuplja. Kad se Dukađini oporavio i prizdravio, pripremio je zasjedu svom rivalu koji se vraćao od Jerine svojoj kući u Dain, i ubio ga zajedno s njegovim prijateljem Crnojevićem. *Pisma od rata* u svojih tridesetak početnih stihova zaokupljena je upravo tom pričom. U nastavku, nakon što je tvrđa ostala bez gospodara, preuzimaju je mletačke snage iz Skadra po naredbi samog principa. Tek se doznaje u tom nastavku da je Božica, majka ubijenog Zakarije, svoje posjede i Dain oporučila Mlečanima. Skenderbeg je zatim opsjeo grad, a branitelji zatražili pomoć od principa, koji skupi petnaest tisuća vojnika i spremi ih s generalom Jurićem. Skenderbeg mu je suprotstavio pod Skadrom svojih trinaest tisuća. Više od pedeset stihova posvetio je Kačić tim događajima prije bitke, poticajnim govorima zapovjednika i rasporedu snaga.

Nije ovo bojak biti s Turcim,
već s Latinim, mudrim Talijancim,
i s Hrvatim, na glasu konjicim,
koji će nam puno dodijati.

Poslušaj me, Musa kapetane!
Ti ćeš udrit s vojskom na Latine,
ja ću s mojim krilom udariti
na konjike, mlade Dalmatine.

Ti viteže, Vranjanine kneže,
udarićeš s pišcim i konjicim
na vas dunder dužda mletačkoga,
u komu su mladi Arbanasi. (stih: 89–100)

Samoj bitki, koja se vodila prema obrascu u navedenim stihovima, Kačić je posvetio završnih tridesetak deseteraca, u kojima se ne poentira Skenderbegova pobjeda nego vojno umijeće i hrabrost hrvatskih vojnika. Dakako, Kačić je pohvalio i Talijance, a kad je Skenderbeg udario na Hrvate,

¹⁶ Pjesmu je preveo Lovrić i objavio je u svojoj knjizi. Lovrić, Ivan (1776), *Osservazioni sopra diversi pezzi del Viaggio in Dalmazia del signor abate Alberto Fortis coll'aggiunta della Vita di Soçivizça*, Presso Francesco Sansoni, Venezia, 143–144.

»*al ji s mista pomistit ne može*« (stih: 121), ban Vranjanin rastjerao je mlade Arbanase u prvom naletu, a na bojnopolju sve do podne ostali su Hrvati. Čak i onda kada su se s Talijanima taktički povlačili prema Skadru, oni nisu pobijeđeni. Pjesma završava Skenderbegovim puštanjem zarobljenika i podatkom o broju mrtvih na obje strane, koji se u zadnjem stihu pjesme povezuje s Barlezijem. Isticanje Barlezija upravo u završetku navodi na pomisao kako je iz njegova djela izvađena cijela fabula, a ne samo spomenuti brojčani podaci, posebice kad se ima na umu njegova opsežna epizoda o ratu s Republikom Mletačkom (Barletius, 1537: XXXIIr–XXXVIIIv).

Međutim, u njoj nema uopće Kačićevih niti bilo kakvih drugih brojčanih podataka o mrtvima i ranjenima. Pomalo zbunjujuće djeluje posve drugačije prikazana pogibija gospodara Daina Zakarije Altisvera, nakon čega su slijedili spomenuti i opjevani događaji. Epizode o Mamizinoj svadbi uopće nema u latinskom tekstu. Barlezio, naime, samo spominje ubojstvo Zakarije pripisujući ga Leky Dukađiniju, ne navodeći okolnosti ni razloge koji odgovaraju sadržaju Kačićeve pjesme (Barletius, 1537: XXXIIIr). Samo je sigurno da se radi o gospodaru Daina koji nije imao nasljednika pa je nečasno ubojstvo kod tog autora motivirano pohlepom. Tek podatak prema kojem je Zakarijina majka iz straha i na savjet prijatelja pobjegla u Skadar i Venecijancima oporučila grad i svoje zemlje prva je jasnija dodirnica s Kačićevom pjesmom (Barletius, 1537: XXXIIIr). Ona ipak nije dovoljna da opravda spominjanja Barleziova imena na kraju pjesme, posebice što su govori vojnih zapovjednika također neusporedivi (Barletius, 1537: XXXVv – XXXVIv), kao i prikaz ključnih događaja odnosno same bitke koja je slijedila. Premda Barlezio Hrvate naziva izvršnim vojnicima i prikazuje ih tvrdim protivnikom i samom glavnom junaku svoje biografije, on ih u opisu bitke nije fokusirao kao Kačić. Nakon čvrsta otpora i oni su prema Barleziju umaknuli s bojišta u pravcu Skadra (Barletius, 1537: XXXVIr), pa ostaje upitno zašto je Kačić uopće spominjao albanskog latinista, je li to učinio namjerno ili se radi pak o kakvom propustu u pamćenju podataka i njihovih izvorišta.

Ni datiranje događaja u 1447., istaknuto u naslovu pjesme, Kačić nije mogao naći u Barlezia, a ni kod Sagreda¹⁷ koji tu temu uopće ne dotiče. Međutim, Giammaria Biemmi datira ih po epizodama,¹⁸ pa su mu svi događaji, od podmuklog ubojstva mladoga gospodara Daina, preko pokušaja Venecijanaca iz Skadra i Skenderbega da se domognu važne utvrde mirnim pu-

¹⁷ Sagredo, Giovanni (1617.–1682.), *Memorie istoriche de monarchi ottomani*, Bologna, 1674.

¹⁸ Giammaria Biemmi (1708.–1784.), *Istoria di Giorgio Castrioto detto Scanderbegh*, Dalle stampe di Giam-Batista Bossino, Brescia, 1742.

tem do vojnog preuzimanja grada i Skenderbegove opsade, datirani upravo 1447. (Biemmi, 1742: 84–86; 99; 101–122), iako se radi o razdoblju od dvije godine. Valja spomenuti i da je *Pisma od ženidbe i udaje, sestre Kastriotića* (RU, 252) koja joj prethodi u fabulativnom slijedu u cijelosti nadahnuta iz teksta Gianmarije Biemmija, koji je datira u siječanj 1445. kada je udana za Musakija Topiju:

»Festeggiandosi per aliquanti giorni questo sposalizio in ogni genere de' solazzi, una furiosa e ostinata rissa, che all' improvviso insorse, e duro molto tempo tra tra i principi Alessio Ducagino, e Zaccaria Altisvero, e l' equipaggio loro colla morte di molti, turbo ogni cosa. Erano questu due principi da molto tempo avanti ardentissimi rivali di Jerina unica figliula di Giorgio Dusmano ch' era erede della paterna signoria, e oltraccio dotata di belta singolare.«

»Dok se proslavljalo tijekom nekoliko dana to vjenčanje u raznovrsnim zabavama sve je uznemirila jedna bijesna i nerazumna tučnjava, koja je iznenada izbila i trajala dosta vremena između plemića Aleksija Dukađinija i Zaharije Altisvera odnosno njihovih družina u kojim su mnogi izginuli. Bijahu ta dvojica plemića odavno žestoki suparnici oko Jerine jedinice Jurja Dušmanija koja je bila nasljednica očeva gospodstva a uz to obdarena jedinstvenom ljepotom.« (Biemmi, 1742: 84)

Kadali se vinca ponapiše,
dva se bana ljuto zavadiše;
jedan biše bane Zakarija,
a drugi je Dukadin Aleksa.

Svadiše se dva bana mlađahna
o Jerinu, lipotu divojku,
lipu ćercu bana Dušmanića,
kojoj ne bi slike ni prilike
u svoj zemlji grčkoj ni slovinskoj. (stih: 9–17)

Prema talijanskom tekstu svadba je bila 1455. (Biemmi, 1742: 84–86), ubojstvo iz zasjede 1547. (Biemmi, 1742: 99), a sama bitka, o kojoj pjesma pjeva, održavala se početkom ljeta 1448. (Biemmi, 1742: 118–19). Kačić je zgusnuo vrijeme. Uzeo je samo jednu godinu, a fabulu sažeo i zapravo dramatisirao kao da se sve zbivalo u vrlo kratkom vremenu. Od istog autora preuzeo je i podatke o poginulima nakon bitke, a ne od Barlezija, kako je sam naveo. Možda je ta netočna indikacija zato istaknuta da čitatelj pogleda prvo u jedan pa u drugi izvornik, osim ako nije četverosložno autorsko ime bilo prihvatljivije za deseterac. Giammaria ističe da je anonimni pisac rukopisa, kojim se on služio, navedene podatke dobio iz prve ruke, od skadarskog uglednika koji se zove Daniele Giurico, zapravo od zapovjednika onih postrojbi koje su zaposjele Dain u ime Mlečana:

»Finalmente avere lui stesso udito dalla bocca propria di Daniele Giurko che nella rassegna ch' egli diede all' efercito due giorni dopo la sconfitta avea trovato mancare in tutto due mila cento e settanta soldati. Dei vincitori poi morti corsero due oppinioni : una di dugento e ottanta , l'altra di trecento e sessantta: i quali la maggior parte furono contra l' ala destra degli Schiavoni.«

»Napokon, on je osobno čuo iz usta samog Danijela Giurika da je on dva dana nakon poraza u smotri vojske koju je izvršio, pronašao da nedostaje dvije tisuće sto i sedamdeset vojnika. Zatim o mrtvima kod pobjednika kružile su dvije procjene; jedna od dvjesto osamdeset i druga od trista i šezdeset, koji su najvećim dijelom bili naspram desnog krila Hrvata.« (Biemmi, 1742: 120)

»Osta mrtvi nasrid polja ravna
dvi iljade duždevi delija.

Iljadu ji živi ufatiše
i Dainu gradu povedoše;
al je Jure srca milostiva,
sve ji pusti g dvoru bijelomu.

Osta mrtvi Jurini delija
tri stotine mladi Arbanasa,
sedamdeset još saviše biše
mrtvi ljudi, Barlecio piše.« (stih: 138–145)

I početak pjesme u kojem se govori o pogibiji Zakarijinoj Kačić je mogao izvesti jedino iz Giammarijina prikaza tih događaja (Biemmi, 1742: 101–102). Kod njega je to kratka, zaokružena priča s nizom pojedinosti i imena, a njih pjesnik deseteračke pjesme nije u svakom slučaju mogao iskoristiti, ali temeljna fabulativna nit koja prati tragičnog mladića na povratku kući od njegove izabranice plemenite Jerine, ljepotice i nasljednice, u zamku koju mu je pripremio njegov rival Dukađini i u kojoj će on s prijateljima glavu izgubiti, bila je Kačiću izazovna i on ju je iskoristio. Bila mu je također prikladna za motivaciju ključne teme odnosno ratnog sukoba između Mletačke Republike i Jurja Skenderbega. U oba predloška priča o tom ratu počinje Zakarijinom pogibijom, koja je otvorila borbu za naslijeđe i gospodstvo nad Dainom, pa je i u Kačića taj povod lokalnim povijesnim zbivanjima s međunarodnim posljedicama, dobio motivacijsku ulogu. Odabir baš Giammarijine verzije, koju je do kraja reducirao na fabulativni kostur upravo radi spomenute uloge u pjesmi, bio je posve logičan, ne samo zbog njezina baladičnog sadržaja i motiva kojima je naklonjena epska pjesma nego iz jednostavnog razloga što je pjesmom o Mamizinoj udaji tu priču bio anticipirao. Njezine preoblake i otpor prema njima stvar su pjesnikovih boljih ili slabijih nadahnuća:

»Zaccaria Altisvero Signore di Dagnio fu assassinato dentro un' insidia da Alessio Ducagini figliulo di Paulo, mentre tornava a casa dal Castelo di Varoza, ove era stato a dare l'ultima mano ai trattati del matrimonio con Jerina figliuola unigenita di Giorgo Dusmano, ed erede della paterna Signoria, la quale, poco anzi ho mentovato essere stata l'occasione di questa sanguinosa risa che avvenne tra questi due signori suoi rivali in Musachiana. Alcuni dissero dopo che ne fosse stato avvisato da Andrea Topia, ma ch' egli accettato dalla sua cattiva sorte sprezzasse l'avviso del amico, et insieme il tradimento di nimico. Nell passare un luogo boschereccio detto Cavineni presso il fiume Drino del territorio di Scutari essendo stato assalito da una numerosa masnada di sicari ch'eransi là appiattati per ordine del Ducagino, fu unitamente con Bosidario, nipote di Stefano Zernovicchio, Signor di Sabiaco, a maggior parte de'suoi compagni, e servitori che ostinatamente vollero far testa levato di vita.«

»Leka Dukađini, sin Pavlov, ubio je iz zasjede Zakariju Altisvera, gospodara Daina dok se vraćao kući iz utvrde Varoca, gdje je okončavao ugovore za brak s Jerinom, kćerkom jedinicom Jurja Dušmana i nasljednicom očinskog gospodstva, koja je bila – malo prije sam spomenuo, uzrok one krvave svađe koja se dogodila među ta dva gospodina, njezina udvarača u Musakiani. Neki su kasnije kazivali da ga je o tome bio upozorio Andrija Topija, ali da je on na svoju nesreću podcijenio upozorenje prijateljevo i zajedno izdaju neprijateljevu. Prolazeći kroz jedno šumovito mjesto, zvano Kavineni uz rijeku Drim na skadarskom području, budući da ga je napala brojna skupina ubojica koji su se sakupili po zapovijedi Dukađinija, bio je lišen života skupa s Božidarom, unukom Stjepana Crnojevića, gospodara Žabljaka, i velikim dijelom svojih pratilaca i posluge koji su se htjeli odvažno suprotstaviti.« (Biemmi, 1742: 101–102)

»Rano rani Zakarija bane
ter govori staroj majci svojoj:
'Ostaj z Bogom, mila majko moja!
Evo idem do divojke moje.'

Majka njemu besidila biše:
'Ne od' tamo, drago dite moje!
Dukađin je davno pribolio,
koji ište rusu glavu tvoju.

Zasišće ti u gori zelenoj,
udariće na te iznenada
ter će tebe, sinko, pogubiti,
mene tvoju majku razcviliti.'

Zakarija majke ne slušaše,
već otiđe g dvoru divojčinu.
Zdravo bane do divojke dođe
i zdravo se natrag povratio.

Kad ulize u luge zelene,
loša mu je doskočila srića:
dočeka ga Dukadine bane
u busiji u gori zelenoj.

Iz busije udari potajne
ter pogubi Zakariju bana
i njegova Bogom pobratima,
po imenu Crnojević Pavla.« (stih: 1–24)

Je li posve sporedni motiv iz talijanskog teksta, onaj o upozorenju koje je dobio Zakarija od Andrije Topije, potaknuo premotivaciju cijele priče u diskurs njegove majke u kojem je izrečena prije nego što se njezin sadržaj

realizirao, može biti čak i nevažno, kao što je za samu pjesmu nebitno da je Božidar Crnojević u njoj preimenovan u Pavla ili što je uz ime Zakarijine majke u idućim stihovima naznačeno prezime njegove nesuđene zaručnice Jerine Dušmanić. Tu faktografsku nepodudarnost, koja se može također dekodirati, nisu nikad ni uočili brojni čitatelji Kačićevih pjesama. Ono što je mnogo važnije u toj transformaciji priče svakako je uvođenje u pjesmu, na samom njezinu početku, lika majke, čije je djelovanje utjecalo na daljnji razvoj epske radnje.

U Kačićevoj je pjesmi nesretna majka i jedini pravni nasljednik darovala Dain i svoje gospodstvo Mletačkoj Republici, nakon čega je po naredbi samog principa njegova vojska sa skadarskom gospodom zaposjela gradsku tvrđu, pa je to bio poticaj Skenderbegovoj opsadi. Takvo motiviranje razvijanja fabule Kačić nije mogao ovjeriti u povijesnoj faktografiji koju nudi Biemmijeva knjiga, već u Barlezija, kako je spomenuto, gdje je to ključni detalj u razvoju događaja (Barletius, 1537: XXXIIIr). Premda Biemmi odbacuje Barlezijevo mišljenje kao svojevrsnu izmišljotinu (Biemmi, 1742: 109), pjesnik je taj detalj odabrao i s njim računao od početka pjesme jer mu je osiguravao jednostavniji fabulativni razvoj, a uz to je imao potporu autoritativa povijesnog svjedočanstva. Zapravo, Kačić i u drugim pjesmama izbjegava retardacijske postupke ili ako su oni neizbježni, pokušava ih na neki način dinamizirati i staviti u funkciju razvoja radnje.

Upravo su tako koncipirani govori kojima dvojica vojskovođa sokole svoje snage prije odlučujuće bitke. Krajnje sažeti, oni samo po mjestu pojavljivanja i intonacijskom smislu dotiču Barlezijevo standardno prikazivanje bitaka. U njihovu suprotstavljanju između generala Jurića i Skenderbega anticipiran je i konačni ishod bitke, prikazan njezin raspored, uvedeni likovi zapovjednika. Opsežniji govor albanskog zapovjednika pritom je intoniran dubokom obzirnošću zbog sukoba s kršćanima, što s jedne strane odgovara Kačićevim predlošcima, a s druge motivira oslobađanje zarobljenika na kraju pjesme. Ipak, njihova krajnja sažetost upućuje na to da su oni sadržajna redukcija iz Biemmijeve epizode (Biemmi, 1742: 113–115).

Također, Kačić ne bi jednostavno mogao izvesti ime svog zapovjednika iz talijanskog predloška, osim donekle nasilnom kroatizacijom. Kao što je spomenuto, general Danijel Jurić u Biemmija je skadarski plemić kapetan Danielle Giurico, istodobno »glavni začetnik tih međukršćanskih smutnji« (Biemmi, 1742: 103). U latinskom izvorniku, međutim, on je Šibenčanin Danijel Jurić, s naslovom vojvode: »Danieli Iurich Sebencino viro inpigro, et militiae perito Veneti exercitus cura tradita erat – voivodam vulgo dicunt« (Barletius, 1537: XXXVr). Kačić se nije dvoumio. Odabrao je podatke iz Barlezija, a naslov vojvode koji zapovijeda s petnaest tisuća vojnika lako

je interpretirao činom generala, ako ga nije jednostavno preuzeo iz Biemmija, koji ga na jednome mjestu tako titulira (Biemmi, 1742: 112). Za svoj etnikon Hrvati u pjesmi Kačić je imao u Biemmija predložak *Schiavoni*, a u Barlezija *Illyrci*, pa je mogao i u tom slučaju napokon biti motiviran oblikom u latinskom tekstu koji u višestoljetnoj recepciji redovito podrazumijeva Hrvate, iako je i talijanski oblik kod Kačića često istog značenja.¹⁹ Među te pojedinosti iz Barlezija kojima korigira ili nadopunja Biemmijeve podatke treba istaknuti svakako i ime tvrđe Dain u cijeloj epizodi, koju talijanski tekst isključivo donosi u obliku Dagnio.

I prikaz same bitke koncipiran je prema Biemmijevu predlošku koji je jednostavniji i prijemčiviji od Barlezijeva. Tri formacije venecijanskih snaga, među kojima su prema tom autoru Skadrani, Talijani i Slaveni, kod Barlezija Epirotici, Talijani i Ilirici, odnosno prema Kačiću Albanci, Talijanci i Hrvati, predodredile su i raspored Skenderbegovih snaga i pojedinih zapovjednika. Pjesnik je jednog od njih koji se prema oba životopisa zove Tanusio Topia (Biemmi, 1742: 113; Barletius, 1537: XXXVIr) i koji bi mogao biti iz one obitelji u koju se udala Mamiza, jednostavno zamijenio banom Vranjaninom, junakom brojnih pjesama o Skenderbegu. Premda je Biemmi bio izričit, kad govori da ga je njegov zapovjednik s četiri tisuće vojnika ostavio naspram Turcima blizu Kroje (Biemmi, 1742: 108), a Barlezio ga pod Skadrom i ne spominje, Kačić ga je ipak imenovao zapovjednikom u bitki. Kako se ističe da je knez Vranjanin brat ožalošćene majke Bože (Biemmi, 1742: 103), koja je ostala bez ikakve zaštite, izložena pohlepi susjeda i neizvjesnosti mletačkoga gostoprimstva, mogao je pjesnik osjetiti potrebu da ga ne izostavi iz burnih događaja ili je jednostavno uveo poznato slavenško ime, prijemčivo za deseterac umjesto publici nepoznata arbanaškog.

Prema Biemmijevu prikazu, u prvom su sudaru rastjerani neiskusni Skadrani, uglavnom čobani i težaci, kako navodi i Kačić. Predaja dvojice talijanskih zapovjednika koji su radije prihvatili zarobljavanje nego bijeg s bojnog polja također govori tome u prilog (Biemmi, 1742: 118). Nakon toga su okrenuli leđa i Talijani. Međutim, Kačić je u svojoj pjesmi Talijancima promijenio ulogu iz predloška i postavio ih uz bok Hrvatima. Samo se može pretpostaviti zašto je on to učinio, iako bi se bilo koji oportunistički razlog prema aktualnim mletačkim vlastima mogao staviti na posljednje mjesto ili čak posve otkloniti. Prema Barlezijevu složenijem prikazu, bitka je izgledala posve drugačije i u njoj su se talijanski kopljanici i oklopnici dosta žilavo borili i jedan se njihov manji dio nakon sloma uistinu pridružio Hrvatima (Barletius, 1537: XXXVIr), koje Biemmijev tekst glorificira smatrajući ih čak relativnim pobjedicima:

¹⁹ Mrdeža Antonina, 2007: 121–141.

»Ultimamente gli Schiavoni i quali aveano con molto coraggio sostenuto il combattimento, di sortachè il nimico quanti sforzi da lui fossero fatti non avea mai potuto riportare un menomo vantaggio fopra di loro, poiche videro tutti i lor compagni affatto in rotta, ed in fuga, e che non v'era più luogo di sperare nella vittoria, cedettero il campo della battaglia agli Albanesi; ma saldi però nella solita ordinanza, e difendendosi con molta constanza da quelli che gl'infeguiano avviaronsi verfo Scutari con un passo sì fermo, e compofo, che non mostrarono alcun' apparenza di fuggire; e giunfero quasi tutti falvi dentro le porte della Città, potendosi vantare d'aver più de'Turchi difputata la vittoria a Scanderbegh, e per quello ch'era ftato dipendente da loro, niente aver acquistato il nimico.«

»Naposljedku Hrvati koji su se s velikom hlabrošću držali u boju, da neprijatelj kakav god napor poduzimao, nije nikako mogao postići ni najmanju prednost nad njima, vidjevši da su svi njihovi suborci potisnuti i u bijegu, te da nema više nade u pobjedu, prepustiše bojno polje Albanima. Ali čvrsti zato u uobičajenom poretku i braneći se s velikom upornošću od onih koji su ih slijedili, uputiše se prema Skadru korakom tako čvrstim i smirenim da nisu pokazivali bilo kakav privid da bi pobjegli i spasiše se skoro svi unutar gradskih vrata. Mogli su se pohvaliti više nego Turci da su imali relativnu pobjedu nad Skenderbegom i zato što neprijatelj nije osvojio ništa od onoga što je o njima ovisilo.« (Biemmi 1742, 119)

»Udri Musa na Latine mlade,
al se brane kano vitezovi;
a Skenderbeg udri na Hrvate,
al ji s mista pomistit ne može.

od lijepe zemlje Arbanije,
koji nisu boja ni vidili,
kamo li su glave odsicali;
pobigoše glavom brez obzira.

Vranjanin je s vojskom udario
na vas tabor dužda mletačkoga,
al u njemu junaka ne biše,
neg čobana i mladi težaka

Ostadoše Hrvati junaci
i Latini, mladi Talijanci,
bojak bijuće od jutra do podne
nasrid polja blizu Skadra grada.

Zdravo došli Skadru bijelomu
bojak bijuće, natrag uzmičući.« (stih: 118–135)

Premda pjesma ne spominje pojedinačne kvote u združenim mletačkim snagama, Kačiću je iz Biemmija bilo posve razvidno da je Talijana bilo oko tisuću, a Hrvata, uglavnom konjanika, koje autor naziva srcem mletačkih snaga, oko dvije i pol tisuće (Biemmi, 1742: 112). Ostali, više od jedanaest tisuća u središnjoj formaciji koja se odmah nakon prvog napada razbježala, bili su uglavnom neiskusni skadarski Albanci. Prema tome, na bojištu je ostala samo spomenuta jezgra, hrvatska konjica i talijanski kopljanici, boreći se do podne s nadmoćnim protivnikom. Uspjeti održati vojni poredak u povlačenju s bojišta pred tako jakim i brojnim protivnikom dostojno je pobjede. Ta izvrsnost koju veliča talijanski tekst svakako je nadahnula i

Kačića da tako pomno isplete svoj deseterački narativ i uobličii »istinu« koju su mu nudili podaci iz dva respektabilna povijesna izvora.

Usuglašavanje obavijesti iz talijanskog i latinskog predloška Kačić je realizirao pomno i temeljito oblikujući jasan uzročno-posljedični fabulativni sažetak prikladan za deseteračku versifikaciju. U tom smislu nudila se Biemmijeva epizoda prijemčivijom i pogodnijom s iscrpnijim i nefragmentiranim sadržajima, posebice što je ona fokusirala vještinu i hrabrost hrvatskih snaga sučeljenih nepobjedivom kršćanskom vojskovođi. Nesumnjivo, ništa manje odgovaralo mu je i Biemmijevo pozivanje na usmena svjedočanstva samih sudionika na koje njegov izvor upozorava tijekom knjige. Barlezijev latinski tekst, koji na zbivanja motri iz posve druge perspektive, suzdržan i fokusiran na ključne događaje i samog Skenderbega, rabio je Kačić za nadopune i korekcije Biemmijevih prosudbi i oduševljenja. U tom oblikovanju svog narativa bila je svakako odlučujuća konačna adresa siromašnih težaka i čobana na koju će ga uputiti u formi dviju kvalitetnih pjesama. U tom smislu valjalo bi razumijevati ne samo njegovo simplificiranje fabulativne osnove nego i eliminiranje digresija i mnogo obavijesti koje bi mogle zamagliti glatku prijemčivost upravo tog auditorija. Izostavljanje izrazito arbanaških imena i prezimena odnosno njihova slavenizacija ili nostrifikacija (Topija – Topić, Mamize – Mamica) koja će ih približiti njegovoj neškolaranoj publici dade se razumjeti iz tog pravca, iako sam Kačić nije nesklon i Albance smatrati Slavenima. Nekoliko detalja, uglavnom imena koja nisu distribuirana kao u izvorniku, više govori da pjesnik nije dulje raspolagao knjigama izvornika u kojima bi mogao kad hoće provjeriti nedoumice, već se zacijelo oslanjao na svoje bilješke i nesigurno pamćenje. Da je to tako, kazuje i jedan stih iz konteksta koji upozorava na tragičnu sudbinu majke Bože odnosno Božice koja je ostala »i bez sinka i bez zaručnika« (RU, 29). U pjesmi se do tog trenutka, a ni poslije, nije spominjao njezin muž, ali je Kačić u versifikaciji sadržaja talijanskog izvornika imao na pameti prikaz iznenadne smrti Pavla Dukadinija, njezina supruga, vrlo kratko prije nego što joj je sin u zasjedi izgubio život (Biemmi, 1742: 99). Takve indikacije, kojih ima i u drugim pjesmama tijekom *Razgovora*, ne umanjuju ozbiljnost Kačićeve potrage za povijesnom istinom, već prije upozoravaju na mukotrpan tragalački postupak i nepovoljne okolnosti u kojima ga je obavljao.

Može biti da je Kačiću bilo čudno što su tolike pjesme ispjevane o velikom junaku protiv Osmanlija Janku Hunjadiju, a o najvećem i nepobjeđenom vojskovođi iz istog vremena nema ni traga u jeziku njegova naroda, pa je on sam odlučio podariti hrvatskoj usmenoj predaji sadržaje i pjesme o tom junaku. Kad bi takvo naslućivanje bilo do kraja potvrđeno, ipak bi bilo posve jasno da je »Pisma od rata« ispjevana na drugom nadahnuću, na davnjoj slavi hrvatskih ratnika i zapovjednika, zapretanoj u pepelu zaborava,

čiji žar on razgara u deseteračkoj pjesmi, a znatiželjnicima i sumnjivcima ostavlja imena povjesničara kao dokaz i izazov.

U Kačićevim usklađivanjima pokazuje se još jedna istina, vrijedna pozornosti. Naime, vrlo stara tradicija u europskim učenim krugovima po kojoj se ilirsko ime rabi kao jednoznačnica za hrvatske prostore, etnos i iznad svega za jezik u njega je jasna i nepomućena. Kako postupak prevođenja latinskog izvornika pokazuje, koji je i u talijanskom prijevodu Barlezija zadržan, pjesnik je etnikon *Illyrici* kao i onaj *Biemmi*jev Sclavoni bez dvoumljenja zamijenio kroatizmom Hrvati. Taj detalj, koji svakako jamči valentnost spomenute tradicije, poglavito od 16. st. pa sve do narodnog preporoda, i ukupno pjesnikovo traganje za povijesnom istinom u starim povijesnim izvorima, više anticipira i najavljuje nove težnje u hrvatskoj književnosti nego što se povezuje s prosvjetiteljskim odrednicama u svom vremenu.

Literatura

- Barletius, Marinus (1537), *De vita, moribus ac rebus praecipue adversus Turcas, gestis, Georgii Castrioti, clarissimi Epirotarum principis, qui propter celeberrima facinora, Scanderbegus, hoc est, Alexander Magnus, cognominatus fuit, libri tredecim /per Marinum Barletium Scodrensem conscripti/, ac nunc primum in Germania castigatissime aediti [a Caspare Hedione], Apud Cratonem Mylium, Argentorati.*
- Biemmi, Giammaria (1742), *Istoria di Giorgio Castrioto detto Scander-begh*, Dalle stampe di Giam-Batista Bossino, Brescia.
- Bratulić, Josip (2007), »Andrija Kačić Miošić i počeci nacionalnih preporoda južnoslavenskih naroda«, *Fra Andrija Kačić Miošić i kultura njegova doba: zbornik radova sa znanstvenog skupa 'Fra Andrija Kačić Miošić i kultura njegova doba' održanog 3.–7. studenoga 2004. u Zagrebu, Sinju, Makarskoj, Mostaru, Bristu i Zaostrugu*, Zagreb, 181–188.
- Fališevac, Dunja (2007), »Kačićeva poetika u kontekstu poetičkih programa hrvatske književne kulture 18. stoljeća«, *Fra Andrija Kačić Miošić i kultura njegova doba: zbornik radova sa znanstvenog skupa 'Fra Andrija Kačić Miošić i kultura njegova doba' održanog 3.–7. studenoga 2004. u Zagrebu, Sinju, Makarskoj, Mostaru, Bristu i Zaostrugu*, Zagreb, 91–120.
- Kačić Miošić, Andrija (1942), *Djela Andrije Kačića Miošića*, Stari pisci hrvatski, knj. 27, HAZU, Zagreb.
- Milošević, Miloš (2008), »Izvor Kačićeve pjesme o Marku Ivanoviću iz Dobrote«, *Iz prošlosti Boke kotorske*, MH, Zagreb, 47–79.
- Mrdeža Antonina, Divna (2007), »Nacionalni prostor u Razgovoru ugodnom naroda slovinskoga Kačića Miošića«, *Fra Andrija Kačić Miošić i kultura njegova doba, zbornik radova sa znanstvenog skupa 'Fra Andrija Kačić Miošić i kultura njegova doba' održanoga 3.–7. studenoga 2004. u Zagrebu, Sinju, Makarskoj, Mostaru, Bristu i Zaostrugu*, HAZU, Zagreb, 121–141.

- Novak, Slobodan Prosperov (1999), *Povijest hrvatske književnosti*, knj. III. *Od Gundulićeva poroda od tmine do Kačićeva razgovora ugodnoga naroda slovinskoga iz 1756*, Antibarbarus, Zagreb.
- Palameta, Miroslav (2006), »Kačićevi izvori za Pismu četvrtu vojvode Janka i s. Ivana Kapistrana«, *Osmišljavanja: Zbornik u čast 80. rođendana akademika Miroslava Šicela*, FF press, Zagreb, 61–85.
- Palameta, Miroslav (2007), »Talijanski izvori za pjesme o Kandijskom i Bečkom ratu u Kačićevu Razgovoru ugodnom«, *Fra Andrija Kačić Miošić i kultura njegova doba: Zbornik radova sa znanstvenog skupa 'Fra Andrija Kačić Miošić i kultura njegova doba' održanoga 3.–7. studenog 2004. u Zagrebu, Sinju, Makarskoj, Mostaru, Bristu i Zaostrogu*, Zagreb, 29–77.
- Slamnig, Ivan (1978), »Hrvatska književnost osamnaestog stoljeća, njezini stilovi, veze i uloga u stvaranju nacionalnog jedinstva«, *Hrvatska književnost u evropskom kontekstu*, Liber, Zagreb.
- Šicel, Miroslav (2004), *Povijest hrvatske književnosti* (knj. I.): *Od Andrije Kačića Miošića do Augusta Šenoa (1750. – 1881.)*, Ljevak, Zagreb.

POETIČKI KONCEPTI I PJSNIČKA RADIONICA
U RAZGOVORU UGODNOM

Sažetak

Kačićev *Razgovor ugodni* pojavio se kao književni iskaz epskojunačkog senzibiliteta koji se bio uobličio od Kandijskog, preko Bečkog do Malog rata na širem području od hrvatskih tada oslobođenih i neoslobođenih krajeva. Ta stvarna podloga, prizivajući svojim zanosom povijesni panoptikum slavne i ratničke prošlosti, mitskom je snagom jamčila prijemчивost djela i njegov uspjeh s neslućenim kvalitetnim posljedicama. Ponovno oživljeno autentično vrijeme u kome ratničko junaštvo briše razlike između ratara, pastira i knezova, uzdižući ih jednako u slavi, Kačić je intenzivirao u prostornim i povijesnim koordinatama posežući za latinskom i talijanskom pisanom riječju poznatih i nepoznatih historika. Na poetskim obrascima, bliskim usmenoj deseteračkoj pjesmi, njegovo uvažavanje pisane povijesti kao pouzdane istine, naglašavalo je poravnavanje i usklađivanje usmenosti i pisanosti, najavilo novi čitalački mentalitet i novu široku recepciju, dotad najobuhvatniju u povijesti hrvatske književne kulture. Upravo bi u tom bila jedna od najvažnijih odrednica Kačićeva doprinosa koji se također daje povezivati s prosvjetiteljstvom njegova vremena i najavom narodnog preporoda istodobno. Kako Kačićeva komunikacija s povijesnim izvorima nije do sada izravnije promatrana iz pravca prilagodbe povijesne građe recepciji njegove široke i uglavnom neobražovane publike, jasnijeg oblikovanja svijesti o etničkom identitetu onih kojima su te pjesme adresirane i na čijem su jeziku ispejvane, rad bi analizom intertekstualnih odnosa nekih pjesama iz ciklusa o Juri Kastriotiću sa spomenutim vrelima kanio osvjetliti upravo spomenute perspektive.

Ključne riječi: prosvjetiteljstvo, intertekstualnost, usmena i pisana tradicija, Biemmi, Barletio

POETIC CONCEPTS AND THE POETRY WORKSHOP
IN RAZGOVOR UGODNI

Summary

In the paper »Poetic Concepts and the Poetry Workshop in *Razgovor ugodni*« the author analyses those views of the poet in *Razgovor ugodni* which refer to potential recipients of his work, and demonstrates how these signals extend not only to the widest audience of uneducated shepherds and labourers but to all structures of the community, regardless of education or social class. The paper also points out that the integration and reconciliation of written and oral Croatian traditions, achieved by Kačić in this particular work, was a great accomplishment in literary-cultural terms and the context of the Enlightenment, as well as a key prerequisite in creating the widest readership Croatian literature had ever had until then. In addition, the paper reflects on how Kačić perceives his sources and the way he excerpts and reworks historical documents in «Pisma od ženidbe i udaje, ses-

tre Kastriotića» and «Pisma od rata Jure Kastriotića i Republike mletačke koji se učini na 1447». For the first poem he used *Istoria di Giorgio Castrioto detto Scander-begh* exclusively, a work published by Giammaria Biemmi, a Brescia priest in 1742, while for the second one he also used the well-known *Historia de vita et gestis Scanderbegi Epirotarum principis* (1508) by the Albanian humanist Marin Barleti. Integrating into one historical facts and announcements, reasons and motivations from two sources which give different portrayals of events – a particular preoccupation of Kačić's work – depict an educated poet as well as a critical researcher. Consequently, in his attempts at harmonisation one may see the tradition of educated Europeans in which the term Illyric refers to Croatian land, people and above all language. Kačić unhesitatingly replaces Barleti's term *Illyrici*, as well as Biemmi's *Sclavoni* with the term Croats. However, the procedure of simplifying and removing peripheral facts and ambiguities, characters and digressions, the Croatisation of particular names, the emphasis placed on announcements which praise the courage of Croatian troops and their skills in battle, the introduction of a strict chronological order of events and use of the deseterac verse all confirm that this was appropriate for the abilities of the uneducated recipients of Kačić's work.

Key words: Enlightenment, intertextuality, oral and written tradition, Biemmi, Barletio

Josip Grubeša – Jelena Ostojić

PROSVJETITELJSKE IDEJE U LASTRIĆEVU *TESTIMONIUM BILABIUM*

Izvorni znanstveni članak
UDK 821.163.42.09 Lastarić, F.

Praedica verbum insta oportune inoportune argue obsecra increpa in omni patientia et doctrina erit enim tempus cum sanam doctrinam non sustinebunt sed ad sua desideria cocervabunt sibi magistros prurientes auribus et a veritate quidem auditum avertent ad fabulas autem convertentur

(2 Tim, 2–4)

Početakom 18. stoljeća franjevačka zajednica Bosna Srebrena našla se na udaru burnih političkih, društvenih i crkvenih događanja. Nakon ratova s Rusijom i Austrijom, Mirom u Srijemskim Karlovcima (1699), Osmansko Carstvo gubi goleme teritorije i prazni državnu blagajnu te povišenim porezima nastoji na preostalom teritoriju nadoknaditi gubitke. Sve te promjene imala su za posljedicu nezadovoljstvo i nesigurnost potlačenog puka.¹ Dekretom *Inter gravissimas* od 22. siječnja 1735. godine Provincija Bosna Srebrena biva podijeljena na tri dijela: prva u Bosni i Slavoniji, druga u Ugarskoj i treća u Dalmaciji (Lastrić, 2003: 76). U takvoj Bosni živi, radi i djeluje fra Filip Lastrić iz Očevije.²

¹ »U ova dakle vremena, dragi čitatelju, može se u ovoj zemlji Bosni, punoj nemira, vrlo često vidjeti kako se barbari međusobno ubijaju, kako se nasilno ruše dvori velikaša i pale kuće, kako se međusobno pljačkaju i mnoge stvari slične ovima. Sve se to događa već duže vrijeme, a još se svemu tome ne može sagledati kraj. Kad barbari međusobno ovako postupaju, tvojim mislima i razmišljanjima, mudri čitatelju, ostavljam da prosudiš što tek moraju trpjeti kršćani, a osobito svećenici redovnici« (Lastrić, 1755: 11–12; s latinskog preveo: Pranjković, 2005: 283).

² Sam se redovito potpisivao samo kao Filip iz Očevije (Occhievia, Occhievja, Ochievia, ab Ochevja). »Sam se Filip samo dvaput potpisao kao Lastrić i to u Commentariolumu (1759): ‘Pr. Philippus ab Ochievia Lastrić’, a u Epitome, ‘P. Philippus Laztrich ab Occhevja’« (Zirdum, 2003: 16).

Fra Filip Lastrić se rodio u selu Očevije, u zaseoku Lastre 1700. godine kao Martin Jakovović u obrtničkoj kovačkoj obitelji od oca Jakova Ivanića.³ Svoje školovanje je započeo 1712. ili 1713. u Kraljevoj Sutjesci. Ime je Filip uzeo 1. IV. 1719. kad je stupio u franjevački novicijat. Sljedeće godine položio je redovničke zavjete, te odlazi na studij u Foligno.⁴ Lastrić je završio redoviti studij i to tri godine filozofije i četiri teologije s odličnim uspjehom. U lipnju 1726. imenovan je profesorom filozofije u Požegi. Nakon deset godina školovanja i predavanja filozofije, vraća se u sutješki samostan gdje će ostati do smrti. Godine 1735. bio je postavljen na čelo bosanskih franjevac kao kustos, a 1741. bio je izabran za provincijala. Velike je napore i umne sile uložio u višegodišnje nastojanje da se povрати časni naslov i status franjevačkoj zajednici na području Prekosavlja i Bosne nakon diobe 1735. i osobito nakon dekreta *Ad regularis disciplinae* pape Benedikta XIV. (objavljenog 15. 6. 1757.) kojim je drevna bosanska provincija svedena na kustodiju. Ta njegova nastojanja u Rimu su urodila plodom i već je 1758. uspio joj povratiti »stari naslov, žig i povlastice« (Zirdum, 2003: 19–23). To je ujedno bio i početak njegova bavljenja povijesnim znanostima i pravi početak bosanskohercegovačke znanstvene historiografije.⁵

Cjelokupni Lastrićev opus sadrži filozofska, povijesna i apologetska djela:

1. na latinskom jeziku – *Traditiones in universam aristotelico-scoticam philosophiam* (filozofski priručnik koji je ostao u rukopisu), propovijedi *Testimonium bilabium* i *Epitome vetustatum Provinciae Bosnensis...*, te *Commentariolum super Bosnensi provincia* također u rukopisu.
2. na slavo-bosanskome pak (ili iliričkome), tj. na hrvatskome jeziku – *Predika na Veliki petak*, *Promišljanje kao pomoć za meditaciju*, *Testimonium bilabium*, *Put križa* za liturgiju te homiletske zbornike *Od'uz a me*, *Nediljnik Dvostruk* i *Svetnjak*.

³ »Fra Filip za sebe piše 1719. god.: 'Fra Filip Jakova Ivanića (alias Ranicha ab antiquo) sin iz Očevic, qui et scribo haec'. Vjerojatno je njegovo prezime patronim po ocu Jakovu« (Zirdum, 2003.: 17).

⁴ To je pismo Lastrić stavio u svoje djelo *Testimonium bilabium* sa željom »da ovo skromno djelo ostane kao sjećanje u toj biblioteci u Folignu« (Zirdum, 2000: 49–54).

Ovo pismo govori o Lastrićevu školovanju, utjecaju školovanja na njegov daljnji rad te o okolnostima u kojima je pripremao i tiskao svoj *Testimonium bilabium* (Bevanda, 2000: 143–150).

⁵ Iako ga često nazivaju »ocem bosanskohercegovačke historiografije« (Marjanović, 2001: 82; Filipović, 2008: 133) samo 38% njegovih djela se može smatrati povijesnom građom, a sam Lastrić ne smatra sebe historičarom: »Zapisao sam ovdje neke podatke koje sam silom prilika, a ne privučen sklonošću, morao zabilježiti iako nisam povjesničar te nemam povjesničkih pomagala« (Lastrić, 2003: 148).

Ovim se djelima on uklapa u književno stvaralaštvo bosanskih franjevacu, koje se počevši s Matijom Divkovićem razvija pretežno na narodnoj prozi, u službi katehetsko-didaktičkoga i pastoralnoga djelovanja, u okviru obnoviteljskog programa katoličke reforme. Ipak on je najplodniji stariji bosanskohercegovački pisac. »Dok je Matija Divković – prvi bosanskohercegovački pisac pučkim jezikom, a zbog svoga značenja i opsežnosti dosta istraživani – svoje četiri knjige tiskao na 1737 stranica, dotle Lastrić – ne računajući dva rukopisa, posebno onaj opsežniji iz filozofije – u svojih deset djela ima 1922 stranice« (Zirdum, 2003: 41). Vođen prosvjetnom, odgojnom i vjerskom idejom sam u *Pregledu starina Bosanske provincije* tvrdi: »Jedina mi je želja i cilj da potaknem buduća pokoljenja našega naroda da nastave njegovati ovu suhu granu znanosti, koju ni naši stari nisu razvijali« (Lastrić, 2003: 148).

1. Testimonium bilabium

U svakome pogledu Lastrićeva života tražila se od njega izvrsnost kako u sadržaju tako u nastupu, što je on i davao. Zbog toga razloga, prijatelji od njega traže da objavi izbor iz svojih propovijedi. Tako nastaje *Testimonium bilabium*, jedino homiletsko djelo u starijoj književnosti Bosne i Hercegovine i Hrvatske, tiskano dvojezično. S obzirom na burne prilike u Bosni, Lastrić je povjerio dvojici tiskara u Veneciji ovo opsežno djelo (od 542 stranice) i vratio u Provinciju odmah nakon 26 dana.⁶ Kada imamo neko djelo na dva jezika, nameće se pitanje na kojem jeziku je prvo pisano, a budući da se radi o propovijedima logično je pitanje na kojem su jeziku izvođene.

S obzirom da je to izbor iz njegovih propovijedi, Zirdum zaključuje kako »pripremajući ih, preveo ih je i na latinski jezik« (Zirdum, 2003: 42). Slična razmišljanja pronalazimo i kod drugih autora.⁷ Ipak, ako su te propovijedi nastale i izvodile se prije na hrvatskome jeziku, postavlja se pitanje zašto latinski »prijevod« ima prioritet u tekstu, tj. ide najprije cijela propovijed na latinskome, a zatim ta ista propovijed na hrvatskome jeziku. Također važno je uočiti da je u propovijedima na latinskome jeziku navedena sva znanstveno-povijesna dokumentacija, od koje se ništa ne ponavlja u dijelo-

⁶ »Mada nisu imali škole, tiskara ni slične uvjete u kojima su radila njihova subraća u drugim dijelovima Europe, franjevci su tiskali knjige, razvijali ljubav u narodu prema knjizi, bili graditelji pismenosti i kulture« (Bevanda, 2000: 148). Poznajući prilike i uvjete rada jasna je žrtva koju je učinio vrativši se u domovinu.

⁷ »On je govore imao na hrvatskome jeziku a u pripremi za tisak preveo ih je i na latinski jezik« (Musa, 2000: 14).

vima na hrvatskome jeziku.⁸ S obzirom na njegovo obrazovanje koje mu je omogućilo odlično znanje latinskog jezika,⁹ te njegove žalbe na ortografiju »slovosložja Illircskoga« (Lastrić, 1755: XIV) sam primat nastanka latinske verzije se nameće sam po sebi. Treba naglasiti da je i *Index rerum notabilium* (na jedanaest strana) koji obuhvaća sva imena i sve glavne pojmove u propovijedima također pisan latinskim jezikom (Lastrić, 1755: 133–144). Pored ovih zaključaka, sam Lastrić daje odgovor na pitanje kojem jeziku je on dao primat na kraju 18. propovijedi *Od Serafinskoga O. S. F.*: »Neka znaš: ovumi prediku bi potriba od polovice skratiti mnogo za sastaviti broj listova sljedećih koji su štampani u drugoj štampaniji. Zato, ako ćeš ju cilitu uzmi iz latinske ondi je cila« (Lastrić, 1755: 434). Znači, djelo nastaje na latinskome, pa je zatim prevedeno ili nanovo obrađeno na hrvatskome, na sugestiju onih »čije sam savjete – kaže Lastrić u predgovoru čitatelju – želio slijediti« (možda Jerolima Filipovića, zagovaratelja ravnopravnosti »ilirickoga« latinskomu i njegove veće koristi za pisanje propovijedi). Latinski zato postaje stalni uzor i uporište, s tim da prenosi hrvatskomu prijevodu kao poticaj da ostaje na njegovoj razini, rastapajući mu sintezu (hrvatske su propovijedi prosječno jednom stranicom duže od latinskih) te oponašajući ga u cijelom rasponu upotrijebljenih stilskih registara, gdje naravno prevladava retorički veoma visok ton, jer se radi o svečanim homilijama.

Pišući dvojezične propovijedi koje bi pomogle braći u propovijedanju Lastrić nije samo otvorio vrata bogate riznice svoga znanja franjevcima nego i cijelom čitateljstvu latinskoga kulturnog kruga u Europi koje teži moralističkoj, racionalnoj i didaktičnoj književnosti i činjenici da bude »prosvijećena«. Sama bilingualnost djela svjedoči o prosvjetiteljskoj ulozi koju joj je namijenio. U samom predgovoru čitatelju tvrdi: »Ne čudi se, dragi čitatelju, ni dvojezičnom obliku ni neznatnom sadržaju djela, jer ako to tebi izgleda manje važnim, drugi, čijim sam se savjetima priklonio, ocijenili su ovo djelo vrijednim« (Pranjковиć, 2005: 283).

Još jedna odlika Lastrićeve misije »prosvjećivanja« se nalazi i u samom pojmu propovijedi. Propovijed se definira kao »usmeno naviještanje riječi Božje sa strane crkvenog učiteljstva« (Bezić, 1983: 21) i ima za cilj *doce-*

⁸ Sam Lastrić u uvodnoj riječi napominje: »Citationes tum sacrae Scripturae, cum SS. PP. DD. & interpretum, in testimoniis Illyricis consulto omisi ratus supervacaneum repetere, cum eas videre possis in latinis, sub eisdem §§. 2. Sicut in concionando, longiores, nec non frequentius repetitas sententias, solitus non fui semper latine edicere, ita nec imprimi plerumque feci: verumtamen cursivis litteris sunt positae, ut scias esse sententias: & si placuerit, videre possis eas in testimoniis latinis« (Lastrić, 1755: XIII).

⁹ Toliko da često dolazi do negativne interferencije u »slavo-bosanskom« prijevodu, pa koristi latinske riječi ali ih slaže s imenicom na »slavo-bosanskom«: »...neće naći magna težina u grihu Adamovu, negoli u Luciferovu« (Lastrić, 1755: 31).

re, delectare, movere.¹⁰ U užem smislu nekada se i zove »sveta elokven-
cija ili sveta retorika« (New Catholic Encyclopedia, 2003: 58).¹¹ U skladu
s tim Lastrić uvodi svoju propovijed po kanonima klasičnog govora čime
pokazuje svoju klasičnu naobrazbu i učenost. U drugoj propovijedi ili »od
obrizivanja Gospodinova« Lastrić povlači pitanje obrezivanja Isusa Krista.
U uvodnom dijelu svoga pripovijedanja (*exordium*) on privlači pažnju slu-
šatelja time što citira evanđelje po Luki gdje stoji da »Posli kako svaršeno
bi dana osam, da se obrizuje diete: zvano jest ime njegovo Issus, koje zvano
jest ... prie nego se biaše u utrobi začeo« (Lastrić, 1755: 35) te postavlja
pitanje zašto se Isus obrezuje ako je on čist od svih grijeha.¹² Sva ta pitanja
potiču na razmišljanje vjerske istine koje su se uzimale zdravo za goto-
vo. Lastrić nastavlja i postavlja hipotezu tvrdeći da Adam nije sagriješio
Otac ne bi morao poslati svoga Sina za otkupljenje čovjekovih grijeha.¹³ U
glavnom dijelu (*narratio*) svoga govora govori kako je obrezivanje uopće
nastalo te uspoređuje ga sa sakramentom krštenja. Lastrić obrazlaže (*con-
firmatio* ili *probatio*) obrezivanje Isusa Krista citirajući sv. Augustina: »Da
ukaže, daje plemena Abramova, za dignuti Hudiom ogovor što ga ne bi
primili, ako bi bio neobrizovan« (Lastrić, 1755: 39). Navodi i druge razloge
koji objašnjavaju taj događaj pa navodi kako Isus Krist nam je možda htio
pokazati kako trebamo slijediti zakone ili kako je obrezivanje dokaz Božje
poniznosti, njegove spremnosti biti pravi čovjek. Međutim, Lastrić mudro
počinje iznositi protuargumente i sam sebe pobijati (*confutatio*). Pokreće
pravu polemiku zašto je Otac poslao Sina da otkupi čovjeka, a nije otkupio
pale anđele, te postavlja pitanje čiji je grijeh veći – Luciferov ili Adamov.
Izlaže argumente kako su oba sagriješila te oba grijeha imaju veliku težinu,
ali »već ako ćemo reći, daje Adamov poteži. Parvo: zašto, virujući đavlu,
ovoga učini istinitim, a Boga lašcem: kud će se pogardnia psovka?« (Las-
trić, 1755: 42). Lastrić navodi zanimljivu usporedbu Cezara s Bogom, te

¹⁰ »Cilj svećeničke propovijedi jest da i potakne slušatelje da moguće loše postupke preobrate u dobre da promijene loš stil života u dobar, da jedan način razmišljanja zamijene drugim, boljim. ... Upravo zbog toga svećenička propovijed u sebi sadrži i elemente onoga što u retorici naziva motivacijski govor« (Kišiček, 2010: 538).

¹¹ »In a restricted sense, however, in which it is also sometimes called sacred eloquence or sacred rhetoric, homiletics may be defined as the body of concepts and principles that govern effective preaching« (New Catholic Encyclopedia, 2003: 58).

¹² »Te nie li se čuditi? Obrizovanje, koe jest brime teško, i piće saviše gorko: za likariu, i očišćenje, bilo je dato, griha istočnoga: a ditešce ovo, sve čisto, sve bilo je sveto, kako svidoči anđeo Gabriel Divici Marii navištujući ga: *Što će se poroditi, veli, od tebe sveto, zvaće se Sin Boži*: zašto imade podlegnuti se pod ovo brime? zašto li piće ovo prigorko popiti?« (Lastrić, 1755: 35).

¹³ »...da Adam ne bude upao u grih, bi li Sin Boži bio se učinio čovikom?« (Lastrić, 1755: 35).

govori ako neki princip (tj. vladar) ili poglavar odluči se mjeriti s Cezarom to je manji grijeh nego ako se neki težak odluči mjeriti s njim.¹⁴ On pobija sve moguće protuargumente izjavljujući: što je Adamov grijeh teži to je Isusova ljubav jača kad je odlučio doći na svijet, postati čovjek, trpjeti sve obrede kao čovjek i na kraju umrijeti zbog i radi ljudi. Lastrić završava svoju propovijed (*peroratio*) ističući da i današnji čovjek se treba obrezivati, ne tjelesno kao što su to radili preci i Isus Krist, nego duhovno.¹⁵ Ton u njegovim propovijedima je patetičan, izraz je kićen i složen, a rečenice su duge u kojima pokazuje ogromno znanje Biblije, cjelokupnih teoloških djela i druge znanstvene literature.

Lastrić je jako pazio i na formu svoga djela pa tako piše upravo dvadeset i jednu propovijed, koristeći broj koji predstavlja harmoniju stvaranja i smatra se simbolom savršenstva jer je umnožak svetih brojeva (tri puta sedam). Cijeli *Testimonium* je jedna cjelina ovjenčana bezvremenošću i neraskidivošću jer je prva i zadnja propovijed posvećena Imenu Isusovu. Od dvadeset i jedne propovijedi trinaest ih je Gospodinovih, tri Blažene Djevice Marije, četiri svetačke i jedna prigodna, tj. mladomisnička. Djelo završava s *Index rerum notabilium* što je dokaz prosvjetiteljske znanstvene usmjerenosti. Natuknice koje niže većinom su teološke, ali postoje neke kao »microcosmus« (Lastrić, 1755: 141) koje su naznaka dopiranja intelektualnog odjeka europskog prosvjetiteljskog kretanja. Koristeći imena svjetske književnosti, citirajući njihova djela te uvodeći mnoštvo znanstvenih pojmova Lastrić nastoji racionalizirati svoje propovijedi i tako iznijeti didaktičku stranu Biblije i istaknuti cjelokupnu moralističku zadaću. On svojim govorom ne želi se spuštati na razinu puka kako bi im objasnio te ih obrazovao, već svojim duboko misaonim izrazima želi intelektualno uzdignuti puk na svoju razinu.

2. *Nedignik dvostruk i Svetgnjak*

Sam ocjenjivač *Testimoniama* Jeronim Filipović piše: »... Divim se revnosti, radu i geniju pisca koji je mnogo godina i na mnogim mjestima propovijedao jedinstvenim i izuzetnim žarom za spas duša« (Zirdum, 2003: 42). Bez obzira na te i slične hvale, ove propovijedi su bile veoma duge,

¹⁴ »Kako dakle, da jedan Princio velik, iliti Poglavar, počne se nadmetati, da se izjednači s Cezarom; bilo bi brezobrastvo veliko istina je: Ali bi mlogo veće bilo, da se počne nadmetati, za izjednačiti se s istim, jedan naselac težak: tako doisto, veće je brezobrastvo i pomankanje, što je čovik nadmetao se, i zaželio priličan se učiniti Bogu, negoli što je Andeo« (Lastrić, 1755: 35).

¹⁵ »Po prilici dakle otajstva, od obrizovanja njegova, imamo se i mi doisto otajno, iliti duhovno obrizovati« (Lastrić, 1755: 45).

neshvatljive i nisu odgovarale ni franjevcima ni puku.¹⁶ Zato jedanaest godina poslije izdavanja zbirke propovijedi *Testimonium* Lastrić piše *Nediglnik dvostruk* (108 propovijedi) i *Svetnjak* (52 propovijedi)¹⁷ u kojima donosi kraće, jednostavnije i puku bliže propovijedi. U samom predgovoru *Nediglnika dvostrukog* Lastrić piše: »U Prvom dilu, u koje sam dao na svitlost 1755. pod imenom *Testimonium Bilabium*, gdi su nika Govorenja latinski, pak ista i Slavo-Bosanski, bio sam pokaran zaradi dužine i ponukovan, pače moljen od Pastira duhovni puka priprostitoga, da učinim jedan Godišnjak cio s' kratkim govorenji: S' ovim dakle otio sam njima ugoditi« (Lastrić, 1766: III). Ipak on naglašava: »... niti [j]e odluka moja, ni dila dostojanstvo prikazatiga Pripovidaocem građanskim, koim se oće, u sadašnja vrimenta visoka govorenja i nakićena, za ugoditi mlogim *prurientibus auribus*:¹⁸ nego samo Pastirom onizie duša od kojie pisano: *parvuli petierunt panem*«¹⁹ (Lastrić, 1766: III).

U općeprosvjiteljskom duhu sve tri propovjedničke knjižice (*Testimonium bilabium*, *Nediglnik dvostruk* i *Svetgnjak*) su imale svoju svrhu: pomoći u bogoslužju, prenijeti vjerske istine i moralno poučiti puk. On upozorava da propovijedanje »nie malašna, reko, nego velika, teška, pače strahovita dužnost vaša za čuti se« (Lastrić, 1766: IV). Poziva dušobrižnike na odgovornost i naglašava: »Ona koji mogu po 3. načina pripustiti na pogibio. Prvo: ako im ne sjaju dobrom prilikom života. Drugo: ako im ljubodilno i dragovoljno ne služe SS. Sakramenata, koi se njima pristoje. Treće: ako i[h] ne rane naukom i pripovidanjem: navlastito svarhu stvari potribitie za saraniti se i učiniti dobru i valjalu ispovid« (Lastrić, 1766: IV). Dajući im savjete on obrazuje i dušobrižnike. Ipak način na koji je to Lastrić izveo u svakom od ta tri djela je potpuno jedinstven. Radi lakše analize donose se propovijedi za Uskrs iz sva tri djela.

Svaka propovijed u *Testimonium* počinje s prizorom iz Starog zavjeta kojeg uspoređuje s prizorom iz Novog zavjeta i tako uvodi slušatelje u te-

¹⁶ Iako sam Lastrić u predgovoru kaže: »Namjeravao sam da djelo bude opširnije, ali se to nije ostvarilo« (Pranjčević, 2005: 283).

¹⁷ Propovjednički priručnici kojima su fratri dali zajedničko ime »Čizmar« vjerojatno »zbog toga što su dušobrižnici kojima je namijenjen išli na teren slaviti mise s pukom na grobljima ili zabitnim mjestima, a redovno su morali ići u čizmama. A propovijedi su tako pregledne i laganog stila da se svećenik mogao spremati za propovijed dok mu momak čisti i zagrijava čizme« (Matić, 2000: 23).

¹⁸ Tu aludira na 2 Tim 4, 3: »Jer doći će vrijeme kad ljudi neće podnositi zdrave nauke, nego će prema svojim strastima sebi nagomilati učitelje da im škaklju uši te će odvratiti uši od istine, a okrenut će se bajkama«.

¹⁹ Pokazuje pastoralnu nužnost postojanja ovog djela citirajući dio iz Tuž 4, 4: »Jezik dojenčeta za nepce se lijepi od žeđi. Djeca vape za kruhom, a nikog da im ga pruži«.

mu propovijedi.²⁰ U *Nediglniku* ne pravi nikakav poseban uvod već samo najavljuje o čemu će govoriti: »Evo, pripoljubljena Bratjo, prislavni dan: u koi veseli se i raduje S. Crkva zaradi uskarsnuća svoga Zaručnika, i našega Odkupitelja« (Lastrić, 1766: 183).²¹ Iako su propovijedi u *Svetgnjaku* kraće, jednostavnije i nadovezuju se na *Nediglnik*,²² one su više skraćeni oblik propovijedi iz *Testimoniuma*.²³ Pletikos i Vlašić objašnjavaju u svome članku kako pozornost »publike može se steći tako da se obeća kratkoća (*brevitas*) ili da se publici najavi kako će se govoriti o stvari koja je važna za njih osobno (*tua res agitur*). Što su slušatelji bolje koncentrirani, bit će spremniji, poučljiviji« (Pletikos-Vlašić, 2006: 7). U svakoj knjižici Lastrić pridobiva pozornost slušateljstva tako što obećava kratkoću.²⁴ U *Testimoniumu*: »Ja znam, da duga predika na uskars nie vama draga; Ako dakle želite danas iskušati kratku, začinite ju vašim nastojanjem pomljiivo slušajući: i počinam« (Lastrić, 1755: 179). U *Nediglniku* pored naglašavanja kratkoće iznosi i važnost za njihov duhovni rast: »Ja znam da vam na uskars govorenje dugo nie drago, radi bi se barzo omarsiti: zato ćemo isto u kratku promotriti ovi slavni događaj, za korist i veselje naše duhovno« (Lastrić, 1766: 183). U *Svetgnjaku* ima sintezu prethodnih obećanja: »Navisti'ću vam dakle slavodobiće ovo i veselje u kratku; zašto znam da hitite omarsiti se« (Lastrić, 1766a: 34).

U *Testimoniumu* postiže zvukovnu ekspresivnost ponavljajući »aleluja«. ²⁵ Ponovno uzima priču iz Starog zavjeta i to o Mojsiju i faraonu, te

²⁰ Šesto svidočanstvo o Uskrsu Lastrić počinje sa sv. Jakovom i njegovom radosti kad saznaje da je njegov sin Josip živ. Takva je radost Majke Crkve na dan Uskrsa. »Al još ne ima šta činiti s' današnjim veseljem s. Crkv. katol. koja posli gorkosti, suza i žalosti, koju imade prošasti dana, zaradi izdajstva, muke i smarti pripoljubljenoga zaručnika svoga Isusa: čujući danas da je slavan i slavodobitan uskarsnuo...« (Lastrić, 1755: 179).

²¹ »Tako uvod (kao i epilog) nije obvezatan dio kompozicije govora. 'Najnužnija, uvodu svojstvena funkcija, sastoji se u očitovanju krajnjeg cilja radi kojega se i drži govor. Baš zato, ako je predmet jasan i kratak, uvod se ne mora pisati' (Aristotel, III, 13, 6)« (Pletikos-Vlašić, 2006: 7).

²² Tako Govorenje XLIII u *Nediglniku* Lastrić je namijenio za »na I. dan Uskarsa jedino, zašto imaš druga dva u naš. Svetgnjaku« (Lastrić, 1766: 183).

²³ Tako motiv riječi »aleluja« koju Lastrić provlači kroz cijelu propovijed u *Testimoniumu* je zapravo početak *Svetgnjaka*: »Alleluja: jest rič žudinska, koja zlamenuje neobičajnu niku radost i veselje, navlastito kada se u govorenju veselu među ostale riči često mieša i pomina: premda u sebi oće reći: Falite Boga« (Lastrić, 1766a: 33).

²⁴ Ipak ne ispunjava obećanje u svakom djelu, čitanje propovijedi u *Testimoniumu* traje tri puta duže nego u *Nediglniku* i *Svetgnjaku*.

²⁵ »Alleluja, Alleluja, Alleluja. Neznam čujete li, i osiciate li se, koliko često s. Mati Crkva katol. priuzima danas ovi slavni glas, Alleluja?... Toliko u Misi, koliko u oficiju Božanstvenomu, pivajući sveudilj i priuzimajući blizu neizbroene pute, Aleluja. Biste li znali vi, zašto ovo? Imam reći da se osiciate, al ne morete podpuno dosegnuti, nerazumivši što zlamenuje ovi glas Alleluja.« Lastrić 33 puta ponavlja »aleluja« kroz cijelo »svidočanstvo VI« (Lastrić, 1755: 179).

uspoređuje Isusa s Mojsijem, a faraona s paklom: »Evo vam Faraun pakleni sa svojom vojskom. Ali Mojsie nebeski Gos. Is. po kriposti svoje šipke od s. križa, slavno pridobi ovoga Farauna i vojsku njegovu u moru carljenomu neprocinjene karvi svoje« (Lastrić, 1755: 181). Zatim uspoređuje Isusa Krista s Gideonom iz knjige Sudaca (Suci, 6–8): »zašto bo sin Boži, kako drugi Gedeon, za pridobiti neprijatelje svoje i naše, svitlost Božanstva svoga sakri u bukaru zemljanu puti čovičanske, i udri suprot Madianitam paklenim onda, kadno na Kalvari[j]i uzađe na križ, i mogu reć da udri na nji u po noć« (Lastrić, 1755: 183). Sve usporedbe su dio gradacije koja završava citatom sv. Ivana evanđeliste (Iv 3, 13–15)²⁶ i usporedbom Isusa Krista sa zmijom. Citirajući Plinija Starijeg koji piše o glavnim karakteristikama zmije, Lastrić tvrdi da se i sin Božji prilagodio okolini te tako uspio nadjačati neprijatelja.²⁷ U završnom dijelu propovijedi Lastrić polemizira uskrsnuća koja su se dogodila prije Isusovog te tvrdi kako je Isus prvi istinski uskrsnuo i poziva puk da »dok vrime imamo dilujmo dobro« (Lastrić, 1755: 189).

Iako je ista tema i u *Nediglniku dvostrukom* i *Svetgnjaku*, u *Nediglniku dvostrukom* Lastrić samo prepričava uskrsno jutro iz Biblije te poziva puk da se obrati od grijeha. Uvodi i priču o momku koji je griješio sve dok mu se nije ukazao Isus Krist i pokazao mu svoje rane.²⁸ Ovom kratkom pričom Lastrić zaključuje da ne trebaju dotaknuti rane Gospodnje da znaju da ih je zbog njih podnio, te da trebaju ići »u novini života, da ne propnete sami sebi opet Sina Božiega« (Lastrić, 1866: 185). *Svetgnjak* na sličan način kao i *Testimonium* bavi se istim motivima i istim pričama iz Biblije. Prvo spominje Mojsija i uspoređuje ga s Isusom, te prepričava Gideonovu pobjedu. Ipak to radi na mnogo jednostavniji način nego u *Testimoniumu*, ne kiteći svoj izraz nego objašnjavajući srž tih usporedbi. Ne spominje rimske i grčke

²⁶ »Sveti Ivan na pog. 3. svoga Ivanđ. svidochi, da Isuk. govoreći od uzdignuća svoga na križ, priminjuje sebe nikoj zmi[j]i: govoraše bo: kako Mojsie uzdignu zmiu u pustinji, onako potrivaje da se uzdigne sin čovičanski« (Lastrić, 1755: 184).

²⁷ »Isus ovoj zmijci priminjuje, zašto za pridobiti Neprijateljia svoga, smart, *humiliavit semetipsum* ponizi samoga sebe, Veli Apos. evo ti se učini malašan kao zmia Enidra ... Najposli sakri se među trave na Kalvari, gdi smrt običavaše izoditi na pašu i ljude žderati... ali tako razadri utrobu ovoga kukudrila smrti, da ona po niki način imade umrit i izbacit druge koje je dosad bila proždarla. I tako ispunilo se jest danas ono, što [j]e davno Isus... bio rekao: De manu mortis ilberabo eos: od ruku smarti izbaviću nji: ero mors tua o mors, a ti o smrti, znaj da ću ja biti smrt tvoja« (Lastrić, 1755: 184).

²⁸ »Štie se (d) da idući niki mladić u šumu, gdi biahu žene nepoštene sa zlom odlukom; susrite ga Isukarst u prilici redovnika pustinjaka i reče mu: 'Moj sinko zlo si naslaženje začeo u srcu tvomu: vrati se.' A on mu veli: 'Kako ti mene sinom zoveš, kad nisam sin tvoj?' Komu Gospodin, baš si, veli, moj sin, zašto sam te ja stvorio i odkupio karvlju mojom; pak digavši Gospodin odiću ukaza mu rane i sve tielo karvavo, 'Gledaj,' veli, 'koliko sam za te tarpio, nemoj me opet grisima tvojim propinati!' Tada mladić pade na noge njegove milost proseći i isprosvivši se od griha« (Lastrić, 1766: 184).

pisce kao u *Testimoniumu* jer se trudi naglasiti poruku, a ne uljepšati svoj izraz. Za razliku od *Testimoniuma* koji je retorski zahtjevniji i znanstveno ozbiljniji i u kojem se koristi učenim primjerima i latinskim izrazima, *Nediljnik dvostruk* i *Svetgnjak* su prepuni slika i simbola iz prirode kako bi se lakše približili nepismenom bosanskom puku. Važna karakteristika ovih dvaju djela jesu narodne priče koje postupno prelaze iz narodne usmene književnosti u pisanu književnost. Pa tako Lastrić piše o junaštvu Jurja Kastriotića,²⁹ kojeg je jedno desetljeće prije njega spomenuo Andrija Kačić Miošić u svome *Razgovoru ugodnom naroda slovinskog*³⁰ ili donosi poznatu priču s faustovskim motivom³¹. On postavlja prešućena vjerska pitanja i daje odgovore služeći se primjerima iz svakodnevnice te tako briše granicu između propovjednika i pripovjedača (Beljan, 2010: 241–257).

Zaključak

Razdoblje od sredine 17. do kraja 18. stoljeća često se naziva *siecle des lumieres*. U književnosti ono se očituje u težnji k jasnoći i uzvišenosti stila, a suprotstavljen je kičenosti baroka. Revolucionarne ideje koje kolaju

²⁹ »Štie se u životu glasovitoga viteza Kastriotića, koga mlogi zovu Skenderbegom, da ovi imadiaše mač, koizim kad mu drago jednoč samo manuvši, kakvuti drago volu vrat bi prisikao, i varknula bi mu glava. Čuvši ovo Car, Sultan Muhamed drugi, poruči da mu ovi mač pošalje i posla mu ga. Ali ne mogući nitko one slave imati, da manuvši njim jednoč odsiče volu glavu, posumljiše da nie onog istoga mača poslao. Što čuvši Kastriotić, reče: 'Poslao sam mač, ali nisam desnice moje.' Po čemu oće zlamenovati, da alat i oružje, koliko je u ruci jačoj i kripkijoj, toliko jače i snažnie diluje« (Lastrić, 1766: 390–391).

³⁰ »Istina, nije *Razgovor ugodni* samo djelo »težaka i čobana« – nepismena puka, dakle sadržaj u okviru narodne usmene književnosti, nego se *Razgovor* našao i širio i u našoj pisanoj književnosti, tako da se ubrzo nakon prvih izdanja oglašise njegovi popularizatori i u Dalmaciji, Bosni i Hercegovini i Slavoniji. Samo jedno desetljeće nakon prvog izdanja *Razgovora* fra Filip Lastrić Očevac (1700.–1783.) u djelu *Nediljnik dvostruk* (1766.) govori o junaštvu Jurja Kastriotića gdje se vidi znatan utjecaj njegova prethodnika Kačića za kojega je ciklus o Kastriotiću vrlo važan, a i inače to je najpoznatiji, najdojmljiviji i najljepši odjeljak *Razgovora ugodnog*« (Musa, 2006: 252).

³¹ »Sideći nikoli družine u meani, ljudi svitu poštenie i ovo se dogodilo nikad u zemlji Francuskoj kada se uzgriaše vinom razgovarajući se od razliki stvari uvedoše govorenje, što će biti posli ovoga života? Tada jedan s nikom maskom nedostajnom (sic!), reče: 'Isprazno nas varaju ovi redovnici, ko govore da duše brez tilesa živu posli ovoga života: koim govorenjem smiući se svi.' Uniđe među nji jedan velik, zaiska vina, napi se, pak i[h] pita: 'Kakvo [j]e govorenje među vama, te se tako smiejete?' Odgovori oni isti: 'Ništo govorimo od duša da tko oće kupiti moju, baš bismo zajedno ovdí u općinu popili.' ... Tada điaavo, koí biaše u prilici ljuskój: 'Kupio sam dušu, svezana je tilom kako jularom, po vašoj osudi moe je jedno i drugo.' I tako lativši onoga i s'đušom i tilom odnese u vične muke paklene. Ondí će znati žive li duša i za koliko, to jest, u vike posli ovog životac« (Lastrić, 1766: 331–332).

Europom nisu mogle u potpunosti zaživiti u burnim povijesnim prilikama koje su tištale Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu. Analizirajući tri homiletska djela fra Filipa Lastrića (*Testimonium bilabium*, *Nediglnik dvostruki i Svetgnjak*) mogu se uočiti različiti načini izražavanja prosvjetiteljskih ideja. *Testimonium bilabium* je primjer intelektualnog odjeka prosvjetitelja školovanog u Italiji. Lastrić piše svoje djelo dvojezično čime otvara njegov sadržaj i široj javnosti izvan granica onovremene Provincije Bosne Srebrene. On citira, dokumentira i analizira podatke dajući ovom homiletskom djelu znanstveni pečat. Nastoji ukazati svome slušateljstvu staze morala, vjere i izbavljenja kroz pregršt primjera iz svijeta književnosti i apologetskih djela. Njegov izraz nije jednostavan jer se sastoji od različitih figura misli, riječi i konstrukcija. Unatoč svojoj izvrsnosti kićeni barokni izrazi i neskrivena erudicija onemogućila su širenje tih prosvjetiteljskih ideja među bosansko-hercegovačkim pukom. Zbog toga Lastrić piše dva nova djela u kojima pojednostavljuje svoj izraz i time otvara vrata svoje riznice znanja nepismenom i potlačenom narodu.

Literatura

- Beljan, Iva (2010), »Propovijedati pripovijedajući: propovijed bosanskih franjevacu u 17. i 18. stoljeću«, Zbornik o Rafaelu Levakoviću (ur.: P. Knezović), Knjižnica Tih pregaoici, knj. 8, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 241–257.
- Bevanda, Mladen (2000), »Školstvo u doba fra Filipa Lastrića 1700.–1783.«, *Zbornik o fra Filipu Lastriću u povodu 300. obljetnice rođenja*, Pedagoški fakultet Sveučilišta u Mostaru, Mostar, 143–150.
- Filipović, Emir (2008), »Bosansko srednjovjekovlje u domaćim franjevačkim kronikama 18. stoljeća«, *Zbornik o Marku Dobretiću*, Müller, Sarajevo, 125–139.
- Kišiček, Gabrijela (2010), »Retorička analiza svećeničkih propovijedi«, *Diacovensia*, vol. 27., Zagreb, 3: 537–550.
- Lastrić, Filip (1755), *Testimonium bilabium seu Sermones panegyrico-dogmatico-morales pro solemnitatibus Domini Sabaoth (nec non & alii non-nulli, ut induculus argumentorum infra positus monstrat) latine & illyrice elaborati ad honorem & gloriam atque in obsequium Ss. Nominis in quo omne genu flectitur: Ex quo omnis salus habetur. Per quem omnia facta sunt. Quod vocatum est Jesus a Patre Philippo ab Ochievja ordinis minorum regularis observantiae Seraphici; ex custode & ex-ministro provinciali provinciae Bosnae Argentinae, Venetiis.*
- Lastrić, Filip (1766), *Nediglnik dvostruk, to jest Po dva govoregnja za vsaku nediglju priko godine, lasna, kratja i ravna. Samo za lasnochju pastirah naselačkie puka priprositoga i nenaučnoga, uregena*, U' Mletezij.

- Lastrić, Filip (1766a), *Svetgnjak o. F. Filipa iz Occhjevjae Reda Magnae Bratjae S. O. F. Obsluxitagljah, Provinciae Bosanske davno Minist. Provinc. to' jest Govoregnja od svetie, kako i na dneve svetkovinah ghibglivie, koise štiju uzdarxagnem od opslovah sluxavski priko sve godine: kratka i ravna, kakonoti za lasnochju Pastirah puka priprostitoga spravglena. U' Mletezij.*
- Lastrić, Filip (2003), *Pregled starina Bosanske provincije*, (priredio, uvod i komentare napisao dr. fra Andrija Zirdum), Synopsis, Sarajevo–Zagreb.
- Marjanović, Mirko (2001), *Leksikon hrvatskih književnika Bosne i Hercegovine od najstarijih vremena do danas*, Matica hrvatska Sarajevo, HKD Napredak, Sarajevo.
- Matić, fra Bernardin (2000), »Lastrićev čizmar«, *Zbornik o fra Filipu Lastriću u povodu 300. obljetnice rođenja*, Pedagoški fakultet Sveučilišta u Mostaru, Mostar, 23–28.
- Musa, Šimun (2006), »Andrija Kačić Miošić i njegovi prosvjetiteljski i jezični prinosi« *Croatica et Slavica Iadertina*, Zadar, 249–257.
- Musa, Šimun, (2000), »Književno-nabožno djelo fra Filipa Lastrića«, *Zbornik o fra Filipu Lastriću u povodu 300. obljetnice rođenja*, Pedagoški fakultet Sveučilišta u Mostaru, Mostar, 13–22.
- Pletikos, Elenmari – Vlašić, Jelena (2006), »Uvodni dio govora: kako privući pozornost i stvoriti naklonost publike?«, *Medijska istraživanja*, vol. 12, Zagreb, 2: 5–18.
- Pranjković, Ivo (2003), *Hrvatska književnost Bosne i Hercegovine od XIV. do sredine XVIII. stoljeća*, Matica hrvatska u Sarajevu, HKD Napredak, Sarajevo.
- The New Catholic Encyclopedia* (2003), drugo izdanje (sv. 7), (ur. Bernard L. Marthaler), Gale Publishing, Washington D. C.
- Zirdum, Andrija (2000), »Lastrićevo pismo iz Venecije 30. Lipnja 1755.«, *Bobovac – list vareških Hrvata*, god. VI, Vareš, 67: 49–54.
- Zirdum, Andrija (2003), *Uvod u: Lastrić, Filip (2003), Pregled starina Bosanske provincije*, (priredio, uvod i komentare napisao dr. fra Andrija Zirdum), Synopsis, Sarajevo–Zagreb, 7–45.

PROSVJETITELJSKE IDEJE U LASTRIĆEVU
TESTIMONIUM BILABIUM

Sažetak

»Testimonium bilabium« je jedino homiletsko djelo u starijoj književnosti Bosne i Hercegovine i Hrvatske tiskano dvojezično. Primarna je funkcija ovakvog djela bila pomoći budućim propovjednicima u izvršavanju svoje službe no zbog svoje opsežnosti i složenosti, ta funkcija nije se u potpunosti realizirala. Ipak u kompleksnim baroknim izrazima koje Lastrić koristi u svojim propovijedima nalaze se jasne prosvjetiteljske ideje. Stvara dvojezično djelo koje bi trebalo biti pristupačno široj javnosti, sastavlja »Index rerum notabilium« (na jedanaest stranica), a ugledajući se na antiku, svoje ideje stavlja u kalup kanona klasične retorike. Uvodeći pregršt znanstvenih pogleda i pojmova nastoji racionalizirati svoje propovijedi te tako izvršiti svoju didaktičku i moralističku zadaću.

Pored »Testimoniuma« Lastrić je sastavio i dvije jednojezične knjižice propovijedi (»Nedignik dvostruk« i »Svetgnjak«) u kojima je zadržao ideje ali pojednostavio izraz.

Analizirajući istu propovijed u ova tri različita djela jasno dolaze do izražaja krinka kompleksnosti Testimoniuma iza koje se kriju prosvjetiteljske ideje – *docere, delectare, movere*.

Ključne riječi: Lastrić, prosvjetiteljstvo, homiletika, Testimonium bilabium

ENLIGHTENMENT IDEAS IN
TESTIMONIUM BILABIUM BY LASTRIĆ

Summary

»Testimonium bilabium« is the only bilingual homiletic text in the older literature of Bosnia and Herzegovina as well as Croatia. The primary function of the text was to assist future priests in carrying out their services; however, due to the complexity of the subject this function was not entirely successful. However, amongst the complex, baroque expressions which Lastrić employs in his homilies, there are clear enlightenment ideas. He constructed a bilingual text which was meant to be accessible to a wider audience, compiled an »Index rerum notabilium« (on eleven pages), and, following the model of the Antiquity, formulated his ideas in accordance with the requirements of classical rhetoric. He attempted to rationalise his homilies by introducing a range of scientific terms and observations, with a view to fulfilling his didactic and moralistic task.

In addition to »Testimonium«, Lastrić compiled two short monolingual books of homilies (»Nedignik dvostruk« and »Svetgnjak«) in which he expressed his ideas in more accessible fashion.

An analysis of the same homily in these three different texts clearly demonstrates the guise of complexity of Testimonium, behind which may be found the enlightenment ideas of *docere, delectare, movere*.

Key words: Lastrić, the Enlightenment, homiletics, Testimonium bilabium

Naslovnica Zarčala – prva knjiga

Naslovnica Zarčala – druga knjiga

Anela Mateljak

STAZICA DUHOVNA FRA JEROLIMA LIPOVČIĆA U KONTEKSTU HRVATSKE MOLITVENIČKE KNJIŽEVNOSTI 18. STOLJEĆA

Pregledni članak

UDK 821.163.42 Lipovčić, J.

Uvod

Nakon oslobođenja Slavonije od Turaka 1699. još je dugo trebalo raditi na poboljšavanju uvjeta života njezinih stanovnika. S obzirom na svoju pastoralnu službu, slavonskom su puku nastojali pomoći pripadnici franjevačkoga reda. Kao obrazovani ljudi franjevci su, pored ostaloga, nastojali podučiti neuki slavonski puk pri čemu su nastala brojna vjerska djela. Mjesto među potonjima pripada i Požežaninu Jerolimu Lipovčiću (Požega, 1716. – Požega, 1766.), franjevcu djelatnom u 18. stoljeću. Taj je Požežanin za života obavljao različite dužnosti: bio je profesor filozofije na Visokoj filozofskoj školi u Baji, profesor teoloških predmeta u budimskom i u drugim samostanima Bosne Srebrene na području Ugarske, definitor u upravi Bosne Srebrene, zatim u Provinciji sv. Ivana Kapistrana, gdje je također obavljao dužnost provincijskoga vikara.¹

Kada je o djelima riječ, u vezi s Lipovčićem spominje se ono naslova *Dušu čuvajuće pohođenje*, odnosno *Anđeoska krunica*, koje je izišlo u Budimu 1750. godinu. Nekoliko godina nakon izlaska toga djela, 1755. također u Budimu tiskano je Lipovčićevo djelo *Stazica duhovna*.² To je djelo, kako donosi Ivan Kukuljević Sakcinski izišlo 1765. bez naznake »miesta štampe«

¹ O Lipovčićevu životu i djelima vidi, primjerice, *Hrvatski franjevački biografski leksikon*, 2010: 337–338.

² Neki autori donose da je Lipovčić autor knjige *Stazica nebeska*, to je vjerojatno drugi naziv za *Stazicu duhovnu*. Tako Šime Ljubić nabroja Lipovčićeva djela pa nakon spomena molitvene knjige, odnosno »Stazice nebeske« donosi da je to valjda »Stazica duhovna života vikovičnjeg« (Ljubić, 1869: 493). Nadalje, Emerik Pavić donosi da je Lipovčić kompilirao knjižicu molitvi naslovljenu »Stazica nebeska« (Pavić, 1766: 71). »Stazicu nebesku« u vezi s Lipovčićem spominju Šafařík, 1865: 264, Bösendorfer, 1910: 419.

(Kukuljević Sakcinski, 1860: 153). Literatura u vezi s tim djelom također bilježi da je izišlo u Osijeku 1767. (Hoško, 2001: 59)³ zaslugom Emerika Pavića (Hoško, 2003: 72–73 bilješka 35). Godine 1769. u Budimu je objavljen Lipovčićev priručnik *Treći sad iliti iztomačenje Trećega reda* koji su koristili franjevci trećoredci u Slavoniji i Podunavlju (Hoško, 2001: 59, 474). Taj je priručnik za tisak priredio Emerik Pavić (1716.–1780.)⁴ koji ga je ubrajao i među svoje knjige (Hoško, 2002: 167–168). Popisu Lipovčićevih djela pripada i naslov *Način falu uzdati Prisvetomu Trojstvu* (Ljubić, 1869: 493). Jakošić bilježi da je Lipovčić izdavao kalendar ilirski za 1745. i 1755. godinu. (Jakošić, 1899: 124)

Premda istaknuti kulturni radnik, Lipovčić je dosad privukao slabu znanstvenoistraživačku pozornost, pa je najčešće tek zastupljen u biografijama i bibliografijama.⁵ Povijesti stare hrvatske književnosti od Ljubića (1869.), Vodnika (1913.), Ježića (1944.), Kombola (1945.), Bogišića (1974.), Frangeša (1987.) sve do Novaka (2003.) i Jelčića (2004.) donose podatke o slavonskoj književnosti 18. stoljeća. Međutim, Lipovčića uglavnom ne poznaju, tek ga tri povijesti spominju među slavonskim autorima 18. stoljeća.⁶ Nešto je više Lipovčić zastupljen u knjigama u kojima njihovi autori, npr. Josip Forko, Josip Jakošić, Branko Drechsler (Vodnik), Tomo Matić, primarno prikazuju književnost Slavonije u 18. stoljeću.⁷ Tomo Matić otišao je korak dalje pa osim što je kratko upoznao s Lipovčićevim životom i djelima, uputio na literaturu o njemu u nekoliko se rečenica osvrnuo na djelo *Dušu čuvajuće pohođenje* (Matić, 1945: 154, 45–46). To je djelo detaljnije obrađeno u novije vrijeme⁸ – time je imalo bolju sudbinu u odnosu na ono na koje se ovdje usmjeravamo.

³ Jakošić također spominje dva izdanja toga djela (Jakošić, 1899: 124).

⁴ Podatke o godini rođenja i smrti preuzimamo iz *Hrvatskoga franjevačkoga biografskoga leksikona*, 2010: 434.

⁵ Kukuljević Sakcinski, 1860: 85; Šafařík, 1826: 262; Šafařík, 1865: 234, 237, 264; Frkin – Holzleitner, 2008: 86, 120, 283, 335, 373.

⁶ Ljubić, 1869: 493; Vodnik, 1913: 342; Ježić, 1944: 175.

⁷ Forko, 1884: 7–8; Jakošić, 1889: 123–124; Drechsler (Vodnik), 1994: 4–5; Matić, 1945: 154, 45–46.

⁸ O katehetskim dijelovima toga djela pisao je Franjo Emanuel Hoško, o njegovim grafijskim rješenjima Zlatko Vince, dok ga je Zlata Šundalić obradila kao dio hrvatske molitveničke književnosti odnosno molitvenika koji su nastali u slavonskoj kulturnoj sredini. Ista je autorica također pisala o tome kako je Lipovčić u tom djelu obradio temu sedam smrtnih grijeha, nakon čega je tražila poveznice i razlike u odnosu na djelo *Aždaja sedmoglava* Vida Došena. Vidi: Hoško, 1983: 5, 50–54; Vince, 1976: 15, 823–824; Šundalić, 2003: 258–271. Vidi također članak »Jerolim Lipovčić i Vid Došen o 'Sedam glava ili vrila pakleni'« (Šundalić, 2005: 113–126). Knjiga Z. Šundalić (2003), posebno tamo ponuđena metodologija, uvelike nam je koristila pri istraživanju Lipovčićeva molitvenika.

Stazica duhovna

Puni naslov Lipovčićeva djela koje istražujemo jest *Stazica duhovna života vikovičnjega od različitih i bogoljubnih molitva učinjena po kojoj putnici bogoljubni putujući po ovoj dolini od suza mogu lako svi dati neprijatelje duše i s velikim plodom moleći svaki dan uputiti se u slavu kraljestva nebeskoga*.⁹ Djelo je već naslovom žanrovski svrstano; riječ je o knjizi molitava, molitveniku. Molitvenik ima 208 stranica¹⁰ što ga prema u literaturi dostupnoj tipologiji¹¹ svrstava u male molitvenike.

Nakon naslovne stranice na trima se stranicama nalazi predgovor upućen »Bogoljubnome putniku«. Nakon toga slijede kalendarske tablice s promjenjivim blagdanima od 1767., kada je molitvenik tiskan, do 1783., zatim za isto razdoblje tablica svetkovina »koje se primištaju« (Uzašašće, Duhovi, Brašančevo, Prva nedjelja Prišašća) te na dvanaest stranica katolički kalendar s pripadajućim svetkovinama. Na sljedećoj se stranici, u dijelu »Od godišta« daje osnovna pouka iz zemljopisa. Slijedi molitvenički dio (str. 5–206), a zatim kazalo (»Indeks iliti pokazanje molitva«) koje na dvije nepaginirane stranice predstavlja sadržaj knjige.

Na samom je kraju molitveniku dodan dio s pobožnosti križnoga puta, koji ima vlastitu naslovnu stranicu. Da je riječ o dodatku vidljivo je iz zasebne paginacije toga dijela (str. 1–32) te iz vinjeta za numeraciju na gornjoj margini koje se u poglavlju o križnom putu razlikuju od onih u samom molitveniku.¹² Na dio s pobožnosti križnoga puta, na tri stranice koje su razdijeljene na retke, tematski se nadovezuje korizmena pjesma »Daj mi tvoju muku pivat«. Ženska osoba imenom Terezija Pakedinac ispisala je pjesmu na čijem se kraju i potpisala.

⁹ Služili smo se primjerkom *Stazice* iz 1767. godine, koji ne donosi podatak o mjestu izdanja i tiskari, a čuva se u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu pod signaturom R.IIE-8⁰-103. Međutim, literatura to izdanje smješta u osječku franjevačku tiskaru, vidi: Malbaša, 1978: 13–14. Dalje, u tekstu, bilješkama i u popisu literature, donosimo skraćeni naslov djela. Naslov djela, druge dijelove i citate iz molitvenika, kako bismo olakšali čitanje i razumijevanje, transkribirali smo, u skladu s današnjim pravopisom. Pri donošenju citata u zagradi bilježimo broj stranice na kojoj se navod nalazi. Pri citiranju u odnosu na izvornik nismo grafički isticali pojedine riječi.

¹⁰ U taj smo broj uračunali i nepaginirane stranice. Stranice su nekada i pogrešno otisnute, a označene su arapskim brojevima i/ili kombinacijom slova i brojeva. Pogrešno je otisnuta 129. stranica, pa se na njoj nalazi brojka 229. Također se na 132. i 133. stranici pogrešno nalaze brojke 182 i 183.

¹¹ O tipologiji prema opsegu vidi: Šundalić, 2003: 14.

¹² Kukuljević donosi podatak o izdanju *Stazice* iz 1765. godine, kako je gore izneseno, koje je vjerojatno prethodilo ovomu kojim se ovdje služimo (op. A. M.), kao i to da je *Stazici* »nadometnut Put križa« (Kukuljević Sakeinski, 1860: 153).

U predgovoru Lipovčić nije nigdje izričito naveo komu je namijenio svoju knjigu, a nije naveo niti izvore kojima se služio pri sastavljanju molitvenika. Priznao je da su molitve što povadene iz drugih knjiga, što iz drugoga jezika na »naš« jezik »prinesene«, da se njima služio poput »pomnive pčele« da bi sastavio »sač medeni od molitvica« (str. 2).¹³ Ta metafora govori o njezinu autoru odnosno da je fra Jerolim s osobitim zanimanjem i pažnjom proučavao različite knjige pri sastavljanju svoga djela. Nakon toga je Lipovčić progovorio o razlogu pisanja molitvenika, čime je i ovdje, kao i u naslovu, objasnio alegoriju/metaforu svoje *Stazice*. Naime, treba se služiti molitvama koje je sastavio, tj. njegovom knjigom jer se trčanjem po toj *stazici* može »istrčati na put i život vičnji« (str. 2).

U predgovoru je Lipovčić spomenuo i dobročiniocima koji su zaslužni za tisak molitvenika kada donosi »zato služi se s ovom knjigom, i za mene i za dobročiniocima po kojima je na svitlost izašla ista knjiga« (str. 3). Predgovor je završio svojim potpisom, navođenjem dužnosti koje obavlja, čime je potvrdio autorstvo molitvenika: »Fr. Jerolim Lipovčić iz Požege, lektur jubilat i sadašnji definitur Provincije s. Ivana Kapistrana r. s. oca Franciska male braće od obsluženja« (str. 3).

O molitvenom sadržaju *Stazice duhovne*

Sadržaj Lipovčićeva molitvenika upućuje na to da je riječ o mješovitom molitveničkom tipu, i to molitveničko-brevijarsko-pjesmaričko-katekizamskom tipu.¹⁴ Brevijarski molitveni dio predstavljaju oficiji: »Oficij Blažene Djevice Marije majke Isusove« (str. 72–85), »Oficij svete Ane« (str. 105–114), »Oficij svetoga Josipa« (str. 114–125), »Oficij svetoga Ivana Nepomucena« (str. 165–177) i »Oficij za mrtve« (str. 194–204). Oficijima su tematski, funkcionalno dodane litanije, pa se u Oficiju Blažene Djevice Marije nalaze litanije B. D. Marije i sl. Iza litanija se ponekad donose liturgijski oblici molitve, i to samo njihovi naslovi jer se podrazumijeva da vjernici poznaju njihov sadržaj i redosljed. S obzirom na to da su sastavnice oficija psalmi i himni (Šundalić, 2003: 239–240), sasvim je logično što se i u Lipovčićevu molitveniku oni javljaju u okviru takvih molitvenih poglavlja. Tako se u Oficiju B. D. M., u dijelu koji ima izgovoriti redovnik i onom koji puk uzvraća, antifona, nalazi, npr., psalam »Gospodine, usliši molitvu moju. / I vapaj moj neka priđe k tebi« (str. 73). Riječ je o psalmu 102 (101),

¹³ Predgovor molitvenika nije paginiran, ovdje donosimo našu paginaciju.

¹⁴ U tipološkom određivanju molitvenika nismo u obzir uzeli pogavlje o križnom putu, jer držimo da je ono molitveniku naknadno dodano. O tipologiji molitvenika vidi: Šundalić, 2003: 15–17.

iako ga Lipovčić nije posebno označio.¹⁵ Osim toga, taj je psalam, koji se uobičajeno odnosi na Jahvu, Lipovčić proširio i na Blaženu Djevicu Mariju pa čitamo »Gospojo, usliši molitvu moju. / I vapaj moj neka k tebi priđe« (str. 74). Brevijarski himni tematski su ovisni o oficiju u kojem se nalaze, o vremenu u kojem se mole, a u svakom se pojedinom oficiju donose pod općenitim naslovom »Pisma«. Tako svaki oficij donosi sedam »pisama« ovisno o tome kada se moli, a moli se ujutro, zatim u 6, 9, 12, 15 sati i navečer. Naslovi su: »Na jutarnjoj«, odnosno »Na jutarnju«, »Na prvoj«, »Na tretjoj«, »Na šestoj«, »Na devetjoj«, odnosno »Na devotoj«, »Na večernjoj«, odnosno »Na večernju«. Dnevnoj pobožnosti Lipovčić je dodao i pjesmu koja se u svakom oficiju nalazi iza večernje molitve, u okviru dijela »Na ispunjenje«, u kojem se treba preporučiti određenoj svetici odnosno svecu. Ne nalazimo pohvale koje bi se imale moliti u zoru pa time Lipovčić kompozicijski odstupa od dnevne pobožnosti koja prema brevijaru ima osam dijelova (Šundalić, 2003: 16 bilješka 31). Osim toga, himni su i prozno oblikovani pa u molitvi naslova »Molitva vele draga B. D. M.« čitamo, tako oblikovanu, hrvatsku verziju himna *Salve Regina*: »Zdrava kraljico, majko od milosrđa, životu slatkosti i ufanje naše, zdravo k tebi vapijemo izgnani sinovi Eve, k tebi uzdišemo cvileći i plačući u ovoj dolini od suza...« (str. 85).

Tematski molitve sadrže ponajprije prošnju, ističu vrline one/onoga kojeg/kojemu se upravljaju te predstavljaju zahvalu za dobiveno milosrđe.¹⁶ Svetice odnosno sveci motiviraju sadržaj molitvi, zatim misa, smrt, razne nevolje, moralne vrijednosti, pakao, raj, sud, ovozemaljska, svjetovna prolaznost, svakodnevnicu sa svojim ritmom.

Ponekad je naslov molitava vezan uz tematsko-motivski segment, pa se na svakodnevnicu vjernika često upućuje naslovima »Ustajući reci«, »Obučeni moli«, »Kad legneš reci«, kojima se, dakle, obuhvaća vrijeme preko jutro odnosno jutarnjega ustajanja, oblačenja, večeri. Time se molitvenik predstavlja kao zaokružena cjelina, o čijoj je kompoziciji njezin autor dobro promišljao. U naslovima molitava najčešće je zastupljena riječ »molitva« (u oko sedamdeset osam naslova), »molimo se« (dvadesetak naslova), »pomolimo se« (jedan naslov), neke molitve imaju eliptične naslove (sedam njih), a ponekad izostaje naslov molitve odnosno nakon najave, primjerice »Pristupajući k oltaru reci« slijedi molitveni sadržaj. Molitveni naslovi određeni su likom Boga, Trojedinoga Boga (dva naslova), Anđela Čuvara (jedan naslov), Blažene Djevice Marije (pet naslova), likovima svetaca. U odnosu na sedam molitava koje se naslovom odnose na konkretnoga sveca/sveticu ili općeniti

¹⁵ Ovaj psalam, zapravo, glasi: »Jahve, usliši molitvu moju, / i vapaj moj k tebi da dođe!« Vidi: *Biblija. Stari i Novi zavjet*, 1983: 547.

¹⁶ Vidi: Šundalić, 2003: 353 bilješka 2.

naslov ostavlja čitatelju mogućnost da sam imenuje svete/svece kojima će uputiti molitvu, sadržaj i kompozicija različito su oblikovani: 1. grešnik se obraća/moli izravno sveca za milost te pritom ističe njegove vrline (»Molitva svetom Mihoilu arkandelu«); 2. grešnik apostrofira Boga/Gospodina i moli ga za milost kod sveca (»Svetom Ivanu Nepomucenu molitva«, »Molitva svetoj Barbari«); 3. grešnik apostrofira više svetaca istodobno, moleći ih za preporuku kod Isusa odnosno Boga (»Molitva svetom Joakimu i Ani«, »Svetim patronom«); 4. grešnik se obraća svecu, pri čemu hvali njegove vrline i moli ga za milost te mu također sugerira da se i on za njega grešnika Bogu moli (»Molitva svetoga oca Franciska«); 5. molitelj se obraća svecu, hvali njegove vrline, nakon čega ga moli da isprosi za njega milost od Boga (»Moliva k svetomu patrijarki Francisku veoma korisna«); 6. molitelj hvali vrline sveca i moli ga da se za njega/grešnika moli Bogu i isprosi od njega milost, nakon čega se molitelj obraća Isusu odnosno Bogu (»Molitva za preporučiti se svetomu Antunu od Padue svaki utorak ili vazda, kada tko u potrebi nahodi se«).

U molitvama je Lipovčić ponekad donosio podatke iz života sveca, čime nije pretendirao na iscrpnu biografiju, pa je takve podatke znao stavljati u zagradu, već su oni u funkciji: 1. jačega isticanja vrline sveca koji se postavlja kao uzor za ponašanje. Tako o sv. Ivanu Nepomuku piše: »Bože srca moga, bez čije volje nijedna kosa glave naše ne može izaći, k tebi se ponizno molim po vridnosti virnoga sluge tvoga Ivana Nepomucena (koji je u Pragu gradu iz visoke čuprije u Moldavu vodu volio je bačen biti i utopit se negoli skrovnost svete ispovidi, pečat i otajnost kralju očitovati) da u ovoj tebi ...« (str. 172); 2. Podaci iz života sveca također su u funkciji bujnosti i ekspresivnosti izraza. Tako o sv. Ivanu Nepomuku također čitamo: »O sveti Ivane, mučeniku i zagovorniku, rodom iz Nepomuka češke zemlje, kanonik svetoga Vida crkve u Pragu izlazeće koji si zato da na zapovijed Vencesla kralja (za osvetiti se nad kraljicom, koja ga je na okrenjenje iz nečistoga života na bolji i pravi žitak ponukovala želeći da bi sveti i Boga bojeći život vodio svoj) kraljičine ispovidi nit prvo, nit po muka očitovati nisi hotio, u Moldavu vodu s čuprije bačen jesi bio, od nebeski dupliri, to jeste zvizde u noći svrhu vode, gdi je Tvoje tilo ležalo, užezene, na viđenje i tvoje svetosti zlamenje pokazali su se s velikom poniznosti od sviju redovnika i svitovnoga ljustva ...« (str. 172–173).

Svakodnevica je također zastupljena u osobito bogatom katekizamskom dijelu, s poukom o tome kako se ispovijediti, o važnosti svete mise itd., a osobito je zastupljena na stranicama koje vjernika trebaju pripremiti za ispovijed tako što mu se nude pitanja u okviru Deset Božjih zapovijedi koje je za tu svrhu fra Jerolim tematski/funkcionalno spajao, i to šestu i devetu zapovijed, sedmu i devetu. Postavljanjem pitanja o kojima vjernici prije ispovijedi trebaju razmisliti Lipovčić je ocrtao društvene probleme

(neplaćanje dugova na vrijeme, kamatarenje, opijanje, plesanje u kolu itd.) svojih suvremenika.

Recipijenti Lipovčićeva molitvenika

Literatura bilježi da je Lipovčićeva *Stazica* namijenjena vodstvu i duhovnosti franjevačkoga svjetovnoga reda (Hoško, 2003: 73 bilješka 35), pri čemu se ta tvrdnja ne potkrepljuje na osnovi sadržaja molitvenika. Stoga je potrebno vidjeti govori li i što o tome tekst molitvenika. Odgovor na to pitanje, kako je izneseno, Lipovčić nije dao u predgovoru. Međutim, spomenuti dijelovi molitvenika u kojima se treba pripremiti za ispovijed na osnovi pitanja u okviru Božjih zapovijedi, primjerice »Da muž nije ženu progonio i grdio bez uzroka?«, »Da žena nije bila neposlušna mužu, dovodila ga na srdžbu i druga prilična?« (str. 27), »Da se nisi služio s drugom ženidbenim nepodobno?« (str. 29) govore o svjetovnjacima, muškarcima i ženama kao recipijentima molitvenika. Molitveni je tekst prilagođavan ženskim recipijentima pa pojedine molitve imaju u zagradama gramatičke oblike za ženski rod.¹⁷ Gore izneseni primjeri pokazuju da molitvenik nije pisan samo za žene, a osim toga prilagođavanje molitvenoga teksta čitateljicama nije u cijelosti provedeno pa prilagodbe ne nalazimo u oficijima, već u privatnim oblicima molitve (molitvi sv. Franji, molitvama sv. Antunu Padovanskom).

Da molitvenik za recipijente ima pripadnike franjevačkoga reda otkriva rečenica u dijelu koji hvali vrline svetoga Antuna Padovanskoga, tj. »onu veliku želju i goruću ljubav koju sveti Antun imade da može mučenik biti i krv svoju za viru svetu proliti« (str. 149), kojima svetac predstavlja uzor za ponašanje, i to uzor za ponašanje franjevac. Tako navedenom Lipovčić dodaje sljedeću rečenicu: »I metni se s istom ljubavju pokorni život činiti u sveti red svetoga oca Franciska ulizavši« (str. 149).

Nadalje, Lipovčić je uzimao u obzir vrijeme koje su recipijenti imali na raspolaganju pa će o tome ovisiti mogućnost, učestalost njihova dolaženja u crkvu. Kada daje upute vezane uz devetnicu sv. Paskalu, Lipovčić donosi: »Svaki dan od novene (devetnice, A. M.) ima se počiti u crkvu slušati bogoljubno svetu misu ako je moguće, ako ne, kako se može« (str. 178). Osim toga: »Ova novena može se činiti u koje ti drago vrime« (str. 178) iako sugeriira da bi najbolje bilo da se to čini devet nedjelja zaredom jer se sveti Paskal rodio na Duhove u nedjelju, jer se zaredio u nedjelju, jer je taj dan preminuo. Međutim, dodaje da se »novena« može činiti »i za devet svetkovina zasebice ili devet dana, kako se kome vidi, da je lašnje ona se može činiti svagdi, i pustinji« (str. 178).

¹⁷ Osim toga, molitvenikom su se služile žene, Ana Dražić potpisala se na stranici prije naslovne stranice.

U odnosu na recipijenta molitvenik ima stilski dotjeranije dijelove¹⁸ koji su namijenjeni obrazovanijem čitatelju, ali pretežu dijelovi koji govore da je Lipovčić računao s neobrazovanim recipijentima. Uzimao je u obzir činjenicu da postoje oni koji ne znaju čitati pa kada daje upute za devetnicu sv. Antunu Padovanskom upućuje: »tko zna štiti doljne molitve neka odma počme moliti i devet Očenaša, posli njih i devet Zdravi Marija govoriti. A tko ne zna štiti, za dosta će mu biti samo devet Očenaša i devet Zdravi Marija izmoliti« (str. 135). Iz navedenoga je razvidno da je Lipovčić pod čitateljstvom podrazumijevao one koji znaju čitati, ali i one koji to ne znaju pa su tijekom zajedničkih čitanja čitatelji bili posrednici između knjige i slušatelja tako što su čitali naglas slušateljima i upućivali ih prema uputama iz molitvenika. Osim toga, molitveni tekstovi koji u oficiju i izvan njega imaju naslove »Molimo se«, »Pomolimo se« upućuju na to da se zajedno molilo. Na osnovi iznesenoga može se zaključiti kako je vrlo vjerojatno da je Lipovčićev molitvenik bio namijenjen općoj uporabi, puku, kao i franjevcima trećoredcima, kojima je Lipovčić posvetio djelo koje je izišlo 1769., dakle dvije godine nakon ovoga molitvenika. *Stazica* je imala veći broj recipijenata na što upućuje na stranici prije naslovne rukom ispisana napomena nekoga njezina vlasnika: »ko ukrade ovu knjigu pojele ga morske ribe«.

Lipovčićeva *Stazica* u suodnosu s drugim molitvenicima

Iščitavanjem Lipovčićeva molitvenika u odnosu na njegove prethodnike u 18. stoljeću uočili smo sadržajnu, ali i kompozicijsku paralelu. Tako u Lipovčićevoj *Stazici* i u molitveniku *Cvitak pokorni*¹⁹ (Budim, 1726.) franjevca Šimuna Mecića (1683.–1735.),²⁰ Lipovčićeva starijega subrata, zatim

¹⁸ Od stilskih figura česte su, primjerice apostrofa (»O sveti, osobiti i poljubljeni pomoćnici i zagovornici moji« (str. 15), zatim hiperbola (»prislatki i priljubeznivi Isuse«, »primilostivi i priustrpljivi Isuse« (str. 16–17), antiteza (vjernik je siromah koji pristupa bogatom Isusu, vjernik je bolestan, a Bog je liječnik života, čovjek je žedan, a Bog je zdenac, čovjek je slijep, a Bog je pun svjetlosti odnosno vedrine) (str. 35, 61), poredba, kojom se, primjerice, izražava prolaznost (»zemaljsko naslađenje« nestaje poput dima) (str. 44), osim toga prolaznost se prikazuje baroknim metaforama (»naslađenja tilesna drugo nisu nego jedan dim i sina bižuća«) (str. 158). O baroknim metaforama kojima se izražava prolaznost vidi: Šundalić, 2005: 158–159.

¹⁹ Puni je naslov djela *Cvitak pokorni aliti knjižice sedam pismi pokorni s oficijom s. Križa, B. Dvice Marije, od mrtvi duša svetoga s putom s. Križa i s drugima mnogim bogoljubnim molitvam kako i s naukom kršćanskim nakićenje*. Naslov donosimo prema: Šundalić, 2003: 230.

²⁰ Podatke o godini rođenja i smrti preuzimamo iz *Hrvatskoga franjevačkoga biografskoga leksikona*, 2010: 380.

u molitveniku *Bogoljubne pisme*²¹ (Trnava, 1736.) isusovca Jurja Muliha (1694.–1754.)²² nalazimo podudarnost koja se odnosi na molitvu koja se ima izgovoriti nakon pričesti. Tu molitvu, koju bilježi i *Vatikanski hrvatski molitvenik* iz 14. stoljeća (Šundalić, 2003: 425), Lipovčić je donio bez naslova, Mecić joj je dao naslov »Po pričeštenju«, a Muliha »Molitve poslije pričestja«.

Jerolim Lipovčić <i>Stazica duhovna</i> (1767.)	Šimun Mecić <i>Cvitak pokorni</i> (1726.), preuzeto iz: Šundalić, 2003: 238. »Po pričeštenju«	Juraj Muliha <i>Bogoljubne pisme</i> (1736.) »Molitve poslije pričestja«
»Dušo Isukrstova, posveti mene, tilo Isukrstovo, sahrani mene, krvi Isukrstova, napoji mene, vodo prsa Isukrstovi, operi mene, muko Isukrstova, pokripi mene, o dobri Isuse, uslišaj mene, među rane tvoje sakrij mene, ne dopusti meni odiliti se od tebe, od neprijatelja himbenoga brani mene, na čas smrti moje zovi mene, i zapovidi meni doći k tebi da svetim tvojim falim tebe u vike vika. Amen.« (str. 66)	»Dušo Isukrstova, posveti mene. Tilo Isukrstovo prisve-to, sahrani mene. Krv Isukrstova neprocinjena, opij mene. Vodo pričista iz prsi Isukrstovi, operi mene. Znoju obraza Isukrstova prikriposni, ozdravi mene. Muko Isukrstova pribлага, utiši mene. O dobri Isuse, usliši mene. Među tvoje rane sakrij mene. Ne dopusti mene odiliti od tebe. Od zloga neprijatelja brani mene. Na čas od smrti moje zazovi mene. I zapovidi meni da dojdem k tebi i stavi uza te, da sa svetim tvojim falim tebe u vike, vika. Amen.« (str. 238)	»Dušo Isukrstova, posveti me, tilo Isukrstovo, spasi me, krv Isukrstova, napoji me, voda iz boka Isukrstova, operi me, muka Isukrstova, objaçi me, o dobri Isuse, usliši me, među rane tvoje sakrij me, rastaviti se od tebe ne pripusti me, od neprijatelja duše i tila obrani me, na smrtnoj uri k tebi pozovni me, i k tebi u nebo dojt pri-pusti me da te ondi sa svimi anđelmi i svetimi tvojimi falim i slavim na sve vike. Amen.« (str. 124)

S obzirom na to da je Emerik Pavić zaslužen, kako je rečeno, za tisak Lipovčićeve *Stazice* 1767., da je za tisak priredio Lipovčićevo djelo namijenjeno franjevcima trećoredcima, koje je potom ubrojio u svoja djela, ali i na činjenicu da je fra Emerik i sam autor molitvenika *Putovanje duhov-*

²¹ Puni je naslov djela *Bogoljubne pisme za probuditi u srcu grišnika ljubav božju i marijansku svršeno pokajanje od griha za naučiti sva otajstva vire i poglavite kriposti kršćanske pivati, ali štiti vele korisne koje u vrime s. misiona iliti poslanja apostolskoga misnici od Družbe Isusove, misionari apostolski s naukom kršćanskim obnašaju i od svih grija obilato oproštenje svojim virnim slušaocem navištaju, a dragim putnikom srično putovanje čestituju i k tomu duhovnu hranu, oružje i svakdašnju stražu proti neprijateljdom duše priporučaju*. Naslov djela, citate iz molitvenika transkribirali smo u skladu s današnjim pravopisom. Pri citiranju u zagradi bilježimo broj stranice na kojoj se navod nalazi.

²² Podatke o godini rođenja i smrti preuzimamo iz Sablić Tomić, Rem, 2003: 550.

no²³ koji je izišao u Pešti 1769., dakle, dvije godine nakon što je on objavio Lipovčićevu *Stazicu*, odlučili smo Lipovčićev molitvenik usporediti s Pavićevim. Pritom smo uočili podudarnosti, počevši od gore navedena teksta. Naime, taj je tekst također sastavnica fra Emerikova *Putovanja duhovnoga*, u kojem slijedi nakon uputa o tome kako se treba pričestiti, a glasi:

»Dušo Isukrstova, posveti mene, tilo Isukrstovo, sarani mene, krvi Isukrstova, napoji mene, vodo prsa Isukrstovi, operi mene, muko Isukrstova, pokripi mene, o dobri Isuse, uslišaj mene, među rane tvoje sakrij mene, ne dopusti meni odiliti se od tebe, od neprijatelja himbenog brani mene, na čas smrti moje zovi mene, i zapovidi meni doći k tebi da te ja sa svetima tvojima falim u vike vika. Amen.« (str. 105–106)

Međutim, za razliku od Mecića i Muliha, koji su tom tekstu dali naslov, u Pavićevu i u Lipovčićevu molitveniku on nema naslova. Sadržajno-kompozicijska podudarnost između Lipovčićeva i Pavićeva molitvenika postoji u dijelu poslije ispovijedi kada autori upućuju na pokornički psalam koji je u oba molitvenika uključen u naslov molitve kao »Pisma 102.«, nakon čega autori upućuju na molitvu Slava ocu.²⁴

Jerolim Lipovčić <i>Stazica duhovna</i> (1767.) »Posli ispovidi Pisma 102.«	Emerik Pavić <i>Putovanje duhovno</i> (1769.) »Posli ispovidi. Reci ovu koja slidi Pismu 102.«
»Blagosovi, dušo moja, Gospodinu i sva, koja iznutarnja u meni jesu imenu svetomu njegovu. Blagosovi, dušo moja, Gospodinu i nemoj se zaboraviti sviju dobročinstva njegovi koji se smiluje svima nepravdama tvojima, koji ozdravlja sve bolesti tvoje, koji otkupljuje od izgubljenja život tvoj, koji kruni tebe u milosrđu i pomilovanji. Milostiv i milosrdan Gospodin, dugovoljan i veoma milosrdan, ne po grisi našima učinio jest nami, niti po nepravda naših vrati nama...« (str. 50)	»Blagosovi, dušo moja, Gospodina i sva, koja iznutarnja u meni jesu, ime sveto njegovo. Blagosovi, dušo moja, Gospodina i nemoj se zaboraviti sviju dobročinstva njegovi koji se smiluje svima nepravdam tvojima, koji ozdravlja sve bolesti tvoje, koji otkupljuje od izgubljenja život tvoj, koji kruni tebe u milosrđu i pomilovanju. Milostiv i milosrdan Gospodin, dugovoljan i veoma milosrdan, ne po grisi našima učinio jest nami, niti po nepravdama našima vratio je nama...« (str. 93)

²³ Puni je naslov djela *Putovanje duhovno, stazice različitoga bogoljupstva udiljeno, to jest knjiga od molitava ujedno složena i s glavnima pismama narešena narodu iliričkomu iliti dalmatinskomu za bogoštovno i spasonosno napridovanje poklonjena i s dopuštenjem starešina na svitlost dana*. Naslov djela, citate iz molitvenika transkribirali smo u skladu s današnjim pravopisom. Pri citiranju u zagradi bilježimo broj stranice na kojoj se navod nalazi.

²⁴ Riječ je zapravo o Psalmu 103 (102) »Bog je ljubav«. Vidi: *Biblija. Stari i Novi zavjet*, 1983: 548–549.

Nakon te »pisme«, psalma, i u Pavićevu i u Lipovčićevu molitveniku ispod općenitoga naslova »Molitva« slijedi korespondentan sadržaj:

Jerolim Lipovčić <i>Stazica duhovna (1767.)</i> »Molitva«	Emerik Pavić <i>Putovanje duhovno (1769.)</i> »Molitva«
»Svemoguć i milostivi Bože, koga milosrda nije broja i dobrote nesvršena jest kazna, primilostvornome veličanstvu tvome iz svega srca zafaljujem na privelikoj dobroti tvojoj, koju si ukazao meni nevoljnome grišniku, da si tako milostivo grihe moje meni oprostio i milost tvoju meni udilio...« (str. 51)	»Svemoguć i milostivi Bože, kojega milosrda ne imade broja i dobrote neskončana jest kazna, primilostvornomu veličanstvu tvomu zafaljujem iz svega srca i pameti na privelikoj dobroti tvojoj, koju si ukazao meni nevoljnomu grišniku, oprostivši mi tako milostivno grihe moje i udilivši mi stanje od milosti...« (str. 94)

Korespondentne su i molitve prije završetka pokore:

Jerolim Lipovčić <i>Stazica duhovna (1767.)</i> »Molitva prid dovršenje pokore«	Emerik Pavić <i>Putovanje duhovno (1769.)</i> »Molitva prid izvršenje pokore«
»Budući, o primilostivi Bože, ja po mojim zloćama i nepravdama tebi veliku učinio krivicu, zato evo pripravan jesam božanstvenoj tvojoj pravdi zadovoljiti onoliko koliko je moguće meni. Zato pokoru onu od ispovidnika od strane tvoje meni naredenu s velikim bogoljupstvom hoću dovršiti. Kamo srića da mogu s tolikim bogoljupstvom i ljubavju nju dovršiti, da ti mogu više ugoditi i na volju učiniti, nego sam te po grisi mojih uvridio...« (str. 57)	»Budući pak ja, o primilostivi Bože, po mojim zloćama i nepravdama tebi veliku učinio krivicu, zato evo sad sam pripravan pravdi tvojoj božanstvenoj zadovoljiti onoliko koliko je meni moguće. Rad toga ovu pokoru po ispovidniku od strane tvoje meni naredenu s najvećim i tebi ugodnim bogoljupstvom odlučujem svršiti. Ah, da mogu s tolikim bogoljupstvom i ljubavju nju svršiti, da ja tebi po njoj više ugodim i po volji učinim, nego sam te s grisi moji uvridio...« (str. 96–97)

Sadržaj koji u Lipovčićevu i u Pavićevu molitveniku dolazi nakon te molitve također je korespondentan. Nakon što su uputili recipijente svojih molitvenika da izvrše pokoru koju su dobili na ispovijedi Lipovčić i Pavić uputili su ih na sljedeće:

Jerolim Lipovčić <i>Stazica duhovna (1767.)</i>	Emerik Pavić <i>Putovanje duhovno (1769.)</i>
»Prisveti Oče, ujediniš svekolike pokore koje su igda na slavu imena tvoga učinjene, prikazujem tebi ovu moju ispovid i zadovoljštinu moleći te da nju po dostojanstvu muke poljubljenog Sina tvoga i po molitvi Blažene Dvice Marije i sviju sveti anđela, apostola, mučenika, ispovidnika i divica na slavu imena tvoga i na spasenje duše moje primiš...« (str. 58)	»Prisveti Oče nebeski, evo ja ujedinižem ovu moju pokoru svima onima pokorama koje su igda na slavu imena tvoga učinjene, ujedinižem reko ovu moju ispovid i zadosta činjenje svima rečenima pokorama, moleći te da nji po dostojanstvu muke poljubljenoga Sina tvoga i po molitvi Blažene Dvice Marije i sviju sveti anđela, apostola, mučenika, ispovidnika i divica na slavu imena tvoga i na spasenje duše moje primiš...« (str. 98)

Pored navedenih mnogo se još molitava u Lipovčićevu i u Pavićevu molitveniku podudara, primjerice molitva B. D. Marije, koja slijedi nakon njezinih litanija, molitva svetoga Josipa, koja u obama molitvenicima dolazi nakon litanija sv. Josipa, molitve za majku i oca, molitva nakon litanija koje se odnose na Isusa.²⁵

Pri donošenju zaključka o tome koji je redovnik i što pri pisanju svoga molitvenika preuzeo iz molitvenika nekoga drugoga autora trebamo biti oprezni, jer se uočena korespondentnost između Lipovčića, Mecića, Muliha i Pavića mora sagledati u kontekstu činjenice da sadržaj molitvenika primarno određuju izvanknjiževne datosti, obred pričešćenja, ispovijed, oficij i sl. Osim toga, na osnovi uočene, nedovoljne, korespondentnosti između Lipovčića, Mecića i Muliha uistinu je teško reći kojim se djelima, objavljenim u 18. stoljeću prije *Stazice*, Lipovčić mogao služiti. Međutim, činjenica jest da između Lipovčićeva i Pavićeva molitvenika korespondentnost postoji ne samo u više iznesenih primjera koju su uvjetovali različiti obredi (ispovijed, pričest), već ju također nalazimo u privatnim oblicima molitve, npr. u molitvi svetom Mihovilu arkanđelu i u molitvi svetoj Barbari.

Jerolim Lipovčić <i>Stazica duhovna</i> (1767.) »Molitva svetom Mihoilu arkanđelu«	Emerik Pavić <i>Putovanje duhovno</i> (1769.) »Molitva veoma draga s. Mihovilu, kako je on isti jednomu biskupu očitovao«
»Principe prislavni Mihoile, vojvoda vojska nebeskih, primitelju duša i svladaoce duhova zločestih, crkve božje i za Isukrsta čudnovati, velikog uzvišenja i kriposti upravitelju, sve nas k tebi vapijuće od svake protivštine oslobodi i u svakoj službi božjoj čini nas napridovati s tvojim plemenitim dostojanstvom i dostojnom molitvom.« (str. 192)	»Principe prislavni Mihovile i vojvodo vojska nebeskih, primitelju duša i slavnodobitniče duhova zločestih, crkve božje i za Isukrsta čudnovati, velikog uzvišenja i kriposti upravitelju, sve nas k tebi vapijuće od svake protivštine oslobodi i u svakoj službi božjoj čini nas napridovati s tvojim plemenitim dostojanstvom i dostojnom molitvom.« (str. 150)

Jerolim Lipovčić <i>Stazica duhovna</i> (1767.) »Molitva svetoj Barbari«	Emerik Pavić <i>Putovanje duhovno</i> (1769.) »Molitva s. Barbari D. i M.«
»Ukaži nama, Gospodine, molimo te, tvoje milosrđe koje si u svetoj divici i mučenici Barbari milostivo ukazao da po njezini molitva i dostojanstvu od nagle i nenadne smrti oslobodimo se i u dan smrti naše tvoje prisveto tilo i krv i svetu pomast spasonosno primimo...« (str. 193)	»Ukaži nama, Gospodine, molimo te tvoje milosrđe koje si u svetoj divici i mučenici Barbari milostivo ukazao da po njezini molitva i dostojanstvu od nagle i nenadne smrti oslobodimo se i u dan smrti naše tvoje prisveto tilo i krv i svetu pomast spasonosno primimo...« (str. 201)

²⁵ Molitva koja se odnosi na B. D. Mariju (Lipovčić, 85; Pavić, 137–138), koja se upućuje sv. Josipu (Lipovčić, 123–124; Pavić, 158–159), molitva za majku i oca (Lipovčić, 203–204; Pavić, 253), molitva kojom se hvali Isus (Lipovčić, 189–191; Pavić, 38–41).

Prezentiranim podudarnostima, između Lipovčićeva i Pavićeva molitvenika, treba dodati da je i Pavić, poput Lipovčića, predgovor svoga molitvenika uputio »Bogoljubnomu putniku«, da je svoje djelo podijelio na stazice – nije isključeno da je to učinio potaknut naslovnom sintagmom Lipovčićeve molitvene knjižice. Također treba imati na umu da su između tih dvaju franjevaca postojale i druge veze: Pavić i Lipovčić bili su profesori tijekom rada na Visokoj bogoslovnoj školi u Budimu, Pavić je zaslužan za izdanje *Stazice 1767.*, djela za franjevce trećoredce, koje je Pavić ubrojio u svoja djela. Tomu također treba dodati da je u povijesnom spisu *Ramus viridantis olivae* Pavić ubrojio Lipovčića među franjevce Provincije Bosne Srebrene, odnosno Provincije sv. Ivana Kapistrana koji su se isticali učenošću, izdavanjem knjiga i školskim radom (Pavić, 1766: 67–71).

Navedeno pokazuje da je Pavić dobro poznao Lipovčićev rad pa je zbog toga moglo (lakše) doći do preuzimanja iz Lipovčićeva molitvenika. Vjerujemo, stoga, da nismo na krivom putu ako zaključimo da je Lipovčićev molitvenik služio franjevcu Emeriku Paviću pri sastavljanju njegova molitvenika *Putovanje duhovno*.

Literatura

1. *Biblija. Stari i Novi zavjet* (1983), Kršćanska sadašnjost, Zagreb.
2. Bogišić, Rafo (1974), *Književnost prosvjetiteljstva, Povijest hrvatske književnosti*, knj. 3. Franičević, Marin, Švelec, Franjo, Bogišić, Rafo, Liber, Mladost, Zagreb.
3. Bösendorfer, Josip (1910), *Crtice iz slavonske povijesti*, Tiskom knjigo i kamenotiskare Julija Pfeiffera, Osijek.
4. Drechsler (Vodnik), Branko (1994), *Slavonska književnost u XVIII. vijeku*, Privlačica, Vinkovci. Pretisak izdanja iz 1907.
5. Forko, Josip (1884), *Crtice iz slavonske književnosti u XVIII. stoljeću. Pretiskano iz škol. izvješća (1883/4) osječke kr. vel. realke*. Tiskom Julija Pfeiffera, Osijek.
6. Frangeš, Ivo (1987), *Povijest hrvatske književnosti*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Cankarjeva založba, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb–Ljubljana.
7. Frkin, Vatroslav, Holzleitner, Miljenko (2008), *Bibliografija knjiga hrvatskih autora u knjižnicama Hrvatske franjevačke provincije sv. Ćirila i Metoda (1495.–1850.)*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Hrvatska franjevačka provincija sv. Ćirila i Metoda, Zagreb.
8. Hoško, Franjo Emanuel (2002), *Franjevačke visoke škole u kontinentalnoj Hrvatskoj*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb.
9. Hoško, Franjo Emanuel (2001), *Franjevci i poslanje crkve u kontinentalnoj Hrvatskoj*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb.
10. Hoško, Franjo Emanuel (2003), *Josip Pavišević – svjedok jozefinizma u Slavoniji i Podunavlju*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb.

11. Hoško, Franjo Emanuel (1983), »Učenje o 'najposljednjem pomazanju' u predlošcima katehetskih propovijedi Jerolima Lipovčića«, *Kateheza: časopis za katehezu i pastoral*, god. 5, Zagreb, 3: 50–54.
12. *Hrvatski franjevački biografski leksikon* (2010) (ur. F. E. Hoško, P. Čošković, V. Kapitanović), Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Vijeće franjevačkih zajednica Hrvatske i Bosne i Hercegovine, Zagreb.
13. Jakošić, Josip (1899), »Scriptores Interamniae vel Pannoniae Sauiae nunc Slavoniae dictae anno 1795 conscripti (cum continuatione a. 1830)«, u: *Građa za povjest književnosti Hrvatske* (skupio i uredio M. Šrepel), knjiga 2, Knjižara Jugoslavenske akademije (Dioničke tiskare), Zagreb, 116–153.
14. Jelčić, Dubravko (2004), *Povijest hrvatske književnosti: tisućljeće od Bašćanske ploče do postmoderne*, Naklada Pavičić, Zagreb.
15. Ježić, Slavko (1944), *Hrvatska književnost od početka do danas 1100 – 1941.*, Naklada A. Velzek, Zagreb.
16. Kombol, Mihovil (1945), *Poviest hrvatske književnosti do narodnog preporoda*, Matica hrvatska, Zagreb.
17. Kukuljević Sakcinski, Ivan (1860), *Bibliografija jugoslavenska. Knjiga prva – Bibliografija hrvatska, dio prvi*, Brzotiskom Dragutina Albrechta, Zagreb.
18. Lipovčić, Jeronim (1767), *Stazica duhovna života*, s dopuštenjem starešina.
19. Ljubić, Šime (1869), *Ogledalo književne poviesti jugoslavjanske na podučavanje mladeži*, knjiga 2, Riečki Emidija Mohovića Tiskarski Zavod, Rijeka.
20. Malbaša, Marija (1978), *Povijest tiskarstva u Slavoniji*, Hrvatsko bibliotekarsko društvo, Zagreb.
21. Matić, Tomo (1945), *Prosvjetni i književni rad u Slavoniji prije preporoda*, knj. 41, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb.
22. Muliš, Juraj (1736), *Bogoljubne pisme*, po Leopoldu Berger, Trnava.
23. Novak, Slobodan Prosperov (2003), *Povijest hrvatske književnosti. Od Bašćanske ploče do danas*, Golden marketing, Zagreb.
24. Pavić, Emerik (1769), *Putovanje duhovno*, Sa slovi Eitzenpergerovi, Pešta.
25. Pavić, Emerik (1766), *Ramus viridantis olivae*, Typis Leopoldi Francisci Landerer, Budim.
26. Sablić Tomić, Helena, Rem, Goran (2003), *Slavonski tekst hrvatske književnosti*, Matica hrvatska, Zagreb.
27. Šafařík, Joseph Pavel (1826), *Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten*, Mit Kön. Ung. Universitäts – Schriften, Ofen.
28. Šafařík, Joseph Pavel (1865), *Paul Jos Šafařík's Geschichte der Illirischen und Kroatischen Literatur. Aus dessen handschriftlichen Nachlasse herausgegeben von Josef Jireček*, Prag.
29. Šundalić, Zlata (2005), *Kroz slavonske libarice. Rasprave o nabožnoj književnosti u Slavoniji*, Matica hrvatska Ogranak Osijek, Grafika, Osijek.
30. Šundalić, Zlata (2003), *Študenac nebeski. Molitvenici u hrvatskoj književnosti od 16. do kraja 18. stoljeća (s posebnim osvrtom na Antuna Kanižlića)*, Književni krug, Split.

31. Vince, Zlatko (1976), »Od Baščanske ploče do Kačića i Reljkovića«, *Forum: časopis Razreda za suvremenu književnost Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, god. 15, Zagreb, 10–11: 823–824.
32. Vodnik, Branko (1913), *Povijest hrvatske književnosti. Knjiga I. od humanizma do potkraj XVIII. stoljeća. S uvodom V. Jagića o hrvatskoj glagolskoj književnosti*, Matica hrvatska, Zagreb.

STAZICA DUHOVNA FRA JEROLIMA LIPOVČIĆA U KONTEKSTU HRVATSKE MOLITVENIČKE KNJIŽEVNOSTI 18. STOLJEĆA

Sažetak

Nakon oslobođenja Slavonije od Turaka 1699. godine još je dugo trebalo raditi na poboljšavanju uvjeta života njezinih stanovnika. S obzirom na svoju pastoralnu službu, slavonskom su puku nastojali pomoći pripadnici franjevačkoga reda. Kao obrazovani ljudi franjevci su, pored ostaloga, nastojali podučiti neuki slavonski puk pri čemu su nastala brojna djela vjerskoga sadržaja. U nabožnoj književnosti 18. stoljeća mjesto ima i Požežanin Jerolim Lipovčić. S obzirom na to, ali i na činjenicu da je Lipovčić dosad dobio slabu znanstvenoistraživačku pozornost, pa je najčešće tek sastavnica biografija i bibliografija, ovdje predstavljamo jedan segment njegova opusa odnosno molitvenik naslovljen *Stazica duhovna* (1767.). Taj molitvenik tipološki određujemo, analiziramo njegov sadržaj i kompoziciju te ga promatramo u suodnosu s drugim molitvenicima 18. stoljeća.

Ključne riječi: Jerolim Lipovčić, franjevci 18. stoljeća, *Stazica duhovna*, molitvenici 18. stoljeća, hrvatska molitvenička književnost

STAZICA DUHOVNA OF THE FRANCISCAN JEROLIM LIPOVČIĆ IN THE CONTEXT OF CROATIAN 18TH CENTURY PRAYER LITERATURE

Summary

After the liberation of Slavonija from Ottomans in 1699 there was still a lot of work to do on the improvement of the living conditions of its inhabitants. Considering their pastoral work Franciscans were constantly trying to help the people of Slavonia. As educated people Franciscans persevered in teaching illiterate people of Slavonia which resulted in printing numerous religious publications. One of such Franciscans who made his contribution to these 18th century publications was also Jerolim Lipovčić from Požega. Aim of this paper is to present one segment of his work, specifically his book of prayers entitled *Stazica duhovna* (1767), because he received little attention from scholars and is usually only included in various biographies and bibliographies. *Stazica duhovna* is hence typologically determined, its content and composition analyzed, and compared with other 18th century books of prayers.

Key words: Jerolim Lipovčić, 18th century Franciscans, *Stazica duhovna*, 18th century books of prayers, Croatian prayer literature

6
to pogese spavati, i biehiti obrana od ne-
nadne smrti, i od napastovagna diavol-
skoga. Ovvo rekavci izgaznu vijegne, i
otlavi u Edemunda farczu niske čudne rado-
sti, slatkosti, i veseglja Rajsakoga.

PRILIKE OD ZLAMEGNA S. KRIXA.

12. Zlamegne S. Krixa pridobiva diavle. 1.

Niki plemich uglibise u divoj ku pò ime
menu Justina daje vinca. Sivar pri-
poruci Ciprianu carovnickom poglavici, da
bije privarivo ivoim vragolijam; oberajucha
mu mnogo blago: zovnu dakle Cipriau dia-
vla da privarne Justinu. Prilupi Justini dia-
va u prilici gnexine doilice, i počeje privar-
chati, koja cuvci napostovagne, učin
Krix na sebi, i udigl napastovagne odstupi,
i diava pobixe, i govori Ciprianu, daje
nije moga privarneti. Zove Cipriau jacega
diavla daje privarne, koji u prilici gnexine
fetre pristupa k'noizi, i napastujeje, allimu-
te dogodi k' i parvome. Najposli posla naj-
stariiega diavla, dabi posla opravio, koji pri-
stupi gdivojcitu prilici matternoj i počeja
govoru plačuchi, dachie biti progognena
od rečenogh Cospodina, akko k'negovoj
vogli nepristane, pokazajoj juléter i para
kojeje Janula, jedabize prignula, videchia
di.

Jedna od ukupno 600 »prilika« u
Zoričićevu djelu *Zrcalo*

Sudionici skupa na izletu u Pakovom Selu – u obiteljskom domaćinstvu Paška Rakića

Ivan Karlić – Valerija Kovač

FRA PIO GRGUR MILESI (1680.–1769.)

Izvorni znanstveni članak

UDK 929 Milesi, P. G.

Uvod

Osamstoljetna povijest franjevačkog reda nije bila linearan i progresivan (mimo)hod kroz stoljeća, nego je doživljavala, s jedne strane, svoje uspone i padove, unutarnja sučeljavanja, sporenja i razilaženja, a s druge strane blistava razdoblja i dosege u svojim svetim, marljivim, učenim i hrabrim fratrima. To vrijedi i za povijest franjevaca u hrvatskim zemljama i u hrvatskom narodu, koja također traje već gotovo osam stoljeća. Naime, u hrvatskim zemljama franjevci su prisutni od 1217.¹, a već 1239. na sveopćem saboru (*kapitulu*) Male braće u Rimu izrijeком se spominje samostojna *Provincia Sclavoniae* (tj. Hrvatska provincija), zaživjela posebice na prostora jadranskog priobalja od Trsta do Drača.

Još uvijek su neistražena mnoga vrela i arhivski spisi po samostanima, iz kojih bismo mogli crpsti obilatija i potpunija saznanja o franjevcima-konventualcima glede njihova školovanja i znanstveno-akademskog djelovanja. Stoga su njihova imena ostala do danas neistražena i slabo poznata ne samo široj javnosti, nego i užem krugu znanstvenika i istraživača. Tako od brojnih lektora, magistara, teologa, bibličara i filozofa koji su djelovali tijekom višestoljetne povijesti Provincije franjevaca-konventualaca donekle je istražen tek manji broj onih koji su preživjeli svoje vrijeme i ostali zapisani i za-

¹ Usp. Milošević, 1908: 1, 235–237; Rode, 1908: 1, 505–514; B. Rode, »Documenti francescani di Ragusa«, objavljeno u jedanaest nastavaka u časopisu *Miscellanea francescana* (Rim) od 1911.–1915. (na oko stotinu stranica); Mandić, 1968: 1–30 (ovo poglavlje najprije je bilo objavljeno u *Hrvatskoj reviji*, XV/4, Buenos Aires, 1965.); Oreb, 1973.; Roščić, 1978.; Velnić, 1980.; Sopta i dr., 1999.; Škunca, 1999.; Škunca, 2006.; Roščić, 2010: 9–126; značajan doprinos povijesti franjevačke provincije dao je i fra Bernardin Polonijo (1885.–1958.), ali velika većina njegovih vrijednih povijesnih radova ostala je u rukopisima (nalaze se u arhivu Provincije franjevaca konventualaca u Zagrebu), kojima su se obilatito služili kasniji autori (Oreb, Roščić i dr.). Popis svih neobjavljenih i objavljenih Polonijevih radova sada je ipak dostupan u: Filinić, 2008: 341–358.

pamćeni u franjevačkoj, odnosno crkveno-hrvatskoj historiografiji.² Jedan od njih svakako je i fra Pio Grgur Milesi koji također spada u gotovo nepoznata imena naše hrvatske teološke misli, odnosno u slabo poznate hrvatske mariologe XVIII. st. Njegov život i djelo premalo su izučavani i gotovo su nepoznati u našoj teološkoj literaturi. To i ne treba previše čuditi jer je i ovaj naš teolog veći dio svoga životnog vijeka proveo u tuđini, u Italiji. Usprkos tome, nikad nije prešućivao svoju pripadnost Splitskom franjevačkom samostanu sv. Frane i svome rodnom zavičaju. Zbog svojih djela, posebice s područja mariologije, zaslužuje da ga se bolje upozna, vrednuje i uključi u red vrijednih i zaslužnih hrvatskih teologa.

I. ŽIVOT I DJELA

Fra Pio Grgur Milesi (Milešić?) rođen je u Splitu (oko 1680. – Urbino, 1769.) i potomak je bogate³ splitske plemićke obitelji.⁴ U samostan franjevača-konventualaca ušao je u Splitu te je bio član »Provincije Dalmacije Sv. Jeronima OFMConv«.⁵ Više teološke nauke pohađao je i završio u Padovi, gdje je dobio naslov *doktora teologije*. Zbog obiteljskih razloga iz hrvatske

² O imenima i djelovanju nekih franjevača-konventualaca pisali su u novije vrijeme: M. Oreb, D. Drnić, B. Polonijo, M. Žugaj, N. M. Roščić i L.J. Maračić (vidi bilješke i popis literature na kraju). Posebice se zahvaljujemo p. Nikoli M. Roščiću koji nam je ustupio mnoštvo neobjavljenih dragocjenih podataka o fra Piju Grguru Milesiju.

³ Da je obitelj Milesi bila dobrostojeća glede imanja svjedoči i katastik (zemljišne knjige, odnosno popis zemljišta i kuća) obitelji Milesi, kojega je izradio 1751. mjernik Petar Kurir i nalazi se u Gradskoj knjižnici grada Splita. Tu se kaže: »Catastico de beni speciali acquistati dagl'ilus.s.s com fra'Illi: Milesi nobili di Spalato esistenti nelli territori di Spalato e Trau. Fatto da me Pietro Curir – anno 1751 Spalato.« Nalog za izradu dao je Giuseppe Milesi i sin mu Antonio. Osim zemljišta i kuća u Splitu, posjede su imali i u svih sedam Kaštela u blizini Splita. U spomenutom dokumentu opisani su svi tereni obitelji Milesi, kao i njihovi najamnici. Očito je da su Milesijevi bili dugo vremena u Splitu, jer inače ne bi mogli posjedovati tolika imanja.

⁴ Sin je plemića Petra Milesija i majke koja se zvala Graziosa, brat Josipa (rođen 1667.), Frane (1669.) i Graziose (1674.; usp. *Stato dell'anime della Città nuova e vecchia 1716.*, Split, Nadbiskupijski arhiv sv. 65, str. 71). Barokna palača obitelji Milesi i danas se nalazi u Splitu (danas je u njoj Jadranski muzej; usp. Fisković, 1960: 11–15;), a također i u Anconi postoji *palazzo Milesi*. Naime, brat fra Pia Grgura Josip odselio se iz Splita u Anconu i tamo postao plemić, a bio je i dugogodišnji kapetan luke u Anconi. Njegova obitelj je ženidbenim vezama došla u srodstvo s obitelji poznate plemićke loze Ferretti. (usp. Spreti i dr., 1931: 593–595). U Anconi obitelj Milesi imala je svoju palaču u ex Via del Comune. O toj palači povjesničar M. Natalucci kaže: »Pure merita considerazione la casa Milesi, nella stessa via [tj. via Comune] con un portale scolpito in pietra e decorazioni a stucco nella scala.« (usp. Natalucci, 1960: 295). Obitelj Milesi je imala i svoj grb u obliku okomito razdijeljena polja; u lijevom je stablo sa zmijom i sa dva srebrna lava, a u desnom je srce sa zlatnim križem i pet dragulja.

⁵ Tada se ova franjevačka provincija nazivala »Dalmatiae«, sada »Croatiae«.

franjevačke provincije prešao je u Markijsku (Marche, Italija) provinciju franjevac-konventualaca. No, uvijek se predstavljao i očitovao kao Splitsanin i Dalmatinac odnosno Hrvat. Bio je profesor teologije i filozofije te *regens* teoloških studija u više talijanskih gradova: Asti, Taranto, Venecija, Lecce, Urbino te u Kolegiju sv. Bonaventure u Rimu. Osim toga, slovio je za glasovitog propovjednika, službovao je kao *pokorničar* u Loretu i kao *penitencijer* (ispovjednik) u Bazilici sv. Petra u Rimu za *ilirski* (tj. hrvatski) jezik, a bio je i relativno plodan pisac: napisao je niz djela od kojih su mnoga i tiskana. Sadržaj Milesijevih spisa uglavnom je filozofske i teološke, ali i ekonomske naravi. Popis naslova njegovih djela sastavio je fra Nikola Papini⁶ i taj popis čuva se u Arhivu Generalne kurije franjevac-konventualaca u Rimu. Donosimo popis Milesijevih tiskanih djela onako kako ih nalazimo kod Papinija.

1. *Lettere scambievoli di due teologi...* zanimljivo je Milesijevo djelo (Usp. Milesi, 1742b) u obliku izmjene pisama (koja su datirana u Solinu!) između »F. M.« (tj. Fr. Milesi) i Antuna Ciacci (= Ivan Antun Kačić; Makarska, 1686.–Split, 1745.) koji je bio trogirski, a kasnije splitski biskup (1730.–1745.).⁷ Djelo je odmah nakon izlaska iz tiska bilo vrlo zapaženo i cijenjeno, a posebice je zanimljivo za povijest pomorstva jer raspravlja, između ostaloga, o moralnim aspektima lihvarstva i mjenjaštva u pomorskim lukama i u trgovini, te o iznajmljivanju i o osiguranju plovila. Osim toga, Milesi u ovom djelu nabraja više od dvadeset brodoloma koje su doživjeli hrvatski brodari od 1708. do 1741. g. na plovidbi od Solina do Venecije (usp. Milesi, 1742b: 156–158).

2. Fra Pio G. Milesi bio je, kako je već spomenuto, i vrstan propovjednik; propovijedajući u raznim prigodama, obišao je mnoge gradove po Italiji, a posebice je ostavio trag u Napulju, Palermu i Rimu. Tijekom propovijedanja korizme u Napulju napisao je mariološko djelo *Colloquii sopra la sostanza, uso ed abuso delle Cartelle dell'Immacolata Concezione di*

⁶ U Arhivu Generalne kurije franjevac-konventualaca u Rimu pod oznakom »Codice C. 90« nalaze se spisi povjesničara Reda P. N. Papinija (pod naslovom *Miscellanea minoritica*) sa bio-bibliografskim podacima znamenitijih franjevačkih pisaca od XVII.–XIX. st. Tu se nalaze i podaci o našem Milesiju. Između ostaloga, tu stoji i sljedeće: »Gregorius Pius Milesius Spalatinus Dalmata Min. Conv. S. Theol. Mag. primo Spalatinus, deinde Conventus Lauri in Piceno alumnus in diocesi Firmana scripsit italice, vulgaritque sine auctoris nomine aperto: *Lettere scambievoli di due Teologi nelle quali si tratta delle Usure e Cambi Marittimi*, opera molto gioievole a Confessori e Marcandanti, Ancona 1742« (Codice C. 90, list 140–141). Franjevački povjesničar Benoffi također spominje našega splitskog franjevca: »Gregorio Pio Milesi da Loro nella Marca, originario Dalmatino, scrisse con eleganza sopra il mistero della Concezione, e sopra i cambi, con nome non aperto di F. M.« (Benoffi, 1829: 321).

⁷ On je autor jednog priručnika iz moralne teologije; usp. Kačić: 1729.

Maria Vergine (Milesi, 1747). Djelo je nastalo u vremenu kada se već rađa iluminizam. Milesi ovdje pokazuje ne samo izuzetno teološko (mariološko) znanje, nego i odličnu literarnu vještinu: u formi dijaloga s G. Cirillo, profesor prava na Sveučilištu u Napulju, »celebre Letterato di Napoli, Pubblico Professore di Leggi in questa Regia Università« (Milesi, 1747). Milesi razvija obranu »kartela« Bezgrješne Marije. Dijalog je doista zavidno komponiran, doima se kao živi, upravni govor. Sličnu (mariološku) tematiku Milesi je obrađivao i u djelu *Apologia pro Voto sanguinario de Immacolata Virginis Mariae Conceptione* (Milesi, 1744).

3. Najvažnije Milesijevo djelo je *Pro vindicanda certitudine sententiae expungentis a Virgine Deipara originale peccatum*.⁸ Djelo je posvećeno papi Benediktu XIV., a napisano je na molbu španjolskog kralja i građana Palerma na Siciliji (Italija), gdje se u to vrijeme širio »zavjet krvi« (*votum sanguinis*) za obranu kršćanske istine o bezgrješnom začecu blažene Djevice Marije. Radi se o posebno vrijednom mariološkom djelu u kojemu Milesi u dva sveska dokazuje i brani naučavanje o bezgrješnom začecu blažene Djevice Marije. Ovaj spis je izuzetno vrijedan i za izučavanje navlastito hrvatske mariologije, posebice zbog cjelovitosti obrade gotovo svih teoloških pitanja koja se odnose na Mariju. Nažalost, kako sam Milesi, tako je i ovo djelo ostalo gotovo nepoznato hrvatskoj javnosti, iako je od velike važnosti za povijest hrvatske teologije, poglavito za povijest hrvatske mariologije.

U *Pogovoru* (*Apendix*) drugog sveska pobožni splitski fratar posvećuje dosta stranica svom prijatelju i subratu iz vremena studija u Padovi, fra Antoniju Ferrariju Cupilliju, učenu franjevcu koji je živio u Splitu te bio gvardijan i provincijal (usp. Milesi, 1754b: 184–258); Milesi objašnjava prijatelju razloge zbog kojih je otišao iz Splita u Italiju, što je sve radio minulih godina te kako je sakupljao građu, pripremao i radio na ovom djelu u obranu Bezgrješne.

4. Milesi je napisao i objavio kraće djelo pod naslovom *Orazione pagnirica in lode del B. Giuseppe da Copertino*.⁹ Ovdje iznosi neke detalje iz

⁸ Usp. Milesi, 1752; 1754 (ukupno str. 510). Prvi svezak pronašli smo u biblioteci Svetog samostana (Sacro Convento franjevaca konventualaca) u Asizu, a drugi svezak nalazi se u samostanu sv. Frane u Splitu. Usp. Sparacio, 1931: 125; Macali, 1957: 44–98; Oreb, 1973: 202–203; Roščić, 1978: 199–200; Roščić, 2010: 106; Zanimljivo je da Milesi u drugom svesku spominje fra Matu Frće (Matteo Ferchius; 1583.–1669.), još jednoga premalo poznatoga hrvatskog teologa, nazivajući ga »Dalmata meus, theologus praestantissimus« (str. 143).

⁹ Usp. Milesi, 1754a. Djelo se može naći u biblioteci Svetog samostana (Sacro Convento franjevaca konventualaca) u Asizu.

života sv. Josipa Kupertinskog te hvali njegov život, ponašanje i djelovanje koji su uvijek bili u skladu sa Svetim pismom.

5. Neki franjevački povjesničari Milesiju pripisuju i djelo naslovljeno *Lettere critiche contro Antonio Lampridio...* (usp. Milesi, 1742a), manje djelo nepoznata autora, u kojemu se apologetski brani vjerska istina o bezgrješnom začecu blažene Djevice Marije. Nema, odnosno nismo uspjeli pronaći uvjerljive dokumente i argumente koji bi upućivali na Milesijevo autorstvo ovog djela.¹⁰

II. ANALIZA DJELA *COLLOQUI SOPRA LA SOSTANZA, USO ED ABUSO DELLE CARTELLE DELL'IMMACOLATA CONCEZIONE DI MARIA VERGINE*

Ovo djelo¹¹ Milesi u prvom redu piše protiv izvjesnoga Ferdinanda Valdesija¹² u obranu istine vjere u Marijino bezgrešno začecje. U širem smislu brani nove verzije cedulja (*cartelle*) bezgrešnog začecja Djevice Marije, koje su stajale pod sumnjom pomiješanosti s praznovjerjem (usp. Milesi, 1747: 1–6). S obzirom da su dotične cedulje bili skloni odbaciti i učeni muževi koji su gajili duboku pobožnost prema Djevici Mariji, napuljski propovjednik za sugovornika svoje apologije odabire poznatog profesora prava na Sveučilištu u Napulju, don Gioseffa Cirila. S profesorom Cirillom vodi tri tematski oblikovana razgovora, u kojima dolazi do izražaja da poznati profesor nije toliko sam protiv cedulja, koliko više zauzima poziciju glasnogovornika protivnika cedulja te iznosi njihove relevantne argumente. Učeni ih franjevac obeskrepljuje te iznosi na vidjelo ispravno značenje te pobožne prakse, pri čemu želi uvjeriti i samoga profesora da postane ne samo odobratelj, nego i pobornik cedulja Bezgrešne Djevice Marije.

¹⁰ Glasoviti franjevački povjesničar G. Parisciani smatra da je Milesi autor ovog djela (u posjedu smo jednoga Pariscianieva osobnog pisma, u kojemu iznosi tu tvrdnju; pismo je napisano u Anconi, 6. svibnja 1983. i upućeno je N. M. Roščiću), no niti u pismu, niti u nekom drugom spisu ovaj povjesničar ne iznosi uvjerljive argumente u prilog svojoj hipotezi.

¹¹ Djelo je Milesi napisao u samostanu sv. Lovre u Napulju, a posvetio ga je generalnom zapovjedniku španjolske vojske u kraljevini Napulj don Giovanniju del Castillu, koji je gajio duboku pobožnost prema Djevici Mariji. Usp. Milesi, 1747: III–VI.

¹² Očito se radi o pseudonimu, koji je rabio talijanski svećenik Ludovico Antonio Muratori (1672. – 1750.), otac talijanske historiografije i književni teoretičar, kojemu također zahvaljujemo otkrivanje Muratorijeva fragmenta. Muratori je objavio i duhovno-teološka djela, u kojima se bavio vjerskim pitanjima. Mnogi stavovi toga univerzalnog genija i bespriješkornog svećenika bili su, međutim, izazovni i sporni, kao primjerice oni koji se tiču bezgrešnog začecja Djevice Marije i načina štovanja svetaca. Usp. <http://www.treccani.it/enciclopedia/ferdinando-valdesio/>; http://en.wikisource.org/wiki/Catholic_Encyclopedia_%281913%29/Luigi_Antonio_Muratori, viđeno 28. 8. 2011.

1. Vjerski sadržaj i autoritet odobrenja novih cedulja

Prvi razgovor dvaju učenjaka nosi naslov »O biti cedulja«, a tiče se nove formulacije cedulja, koja bi prema protivnicima implicirala i nove vjerske sadržaje, te pitanja autoriteta njihova odobrenja. Don Cirillo pojašnjava da su prijašnje cedulje širili sami franjevci, a bile su uzete iz Oficija Bezgrešnog začeca, koji je po nalogu pape Siksta IV. sastavio apostolski protonotar Leonardo Nogaroli. Njihov tekst, koji nije izazivao protivljenje glasio je: »In Conceptione tua, Virgo, Immaculata fuisti: Ora pro nobis Patrem, cuius Filium peperisti.« Nova verzija, međutim, sporna je zbog izmijenjena sadržaja: »In Conceptione tua, Virgo, Immaculata fuisti: Ora pro nobis Patrem, cuius Filium Jesum de Spiritu Sancto peperisti« (Milesi, 1747: 7–8).

Ove dodatke u dvostrukom smislu odbacuju protivnici zapisa. Ponajprije zato što je prve cedulje neizravno odobrio najviši autoritet Svete Stolice, dok je partikule *Jesum* i *de Spiritu Sancto* uvela privatna osoba bez prethodnog odobrenja crkvenog autoriteta. K tomu pridolazi i sadržajni prijepor protivnika: »Jer što god su u najranijim vremenima Crkve držali vjernici, da je Djevica po Duhu Svetomu začela svoga sina Isusa, nikada se nije čulo, nitko nije rekao da ga je ona po Duhu Svetomu rodila« (Milesi, 1747: 8–9).

Milesi kristološki opravdava sporne partikule. Najprije partikula *Jesum* ne implicira nikakav novi sadržaj vjere, nego ističe jednakost Isusa s vječnom Riječju Očevom odnosno Sinom Božjim: »[...] zato jer je vječna ta osoba koja se u određenom vremenu trebala utjeloviti i jer je vječna odluka utjelovljenja, ispravno se kaže da je Isus Sin Božji koji se učovječio«, kaže propovjednik te napominje da bi, ako bi zastupao drugačije, stao na stranu Nestorijevu.¹³ Ni u drugom dodatku *de Spiritu Sancto* (*peperisti*) Milesi ne vidi nikakav sadržajni prijepor, jer iz njega se ne može iščitati da bi Spasiteljevo tijelo bilo od njegove biti ili pak nebeske naravi. »[...] kada se kaže, da je Marija rodila po Duhu Svetomu ne misli se, dakako, da je ona donijela na svjetlo osobu načinjenu od njegove biti, nego da se porodila snagom Duha Svetoga naravnim putem bez okrznuća svoga djevičanskog integriteta ...« (Milesi, 1747: 14). Iako je, dakle, riječ o novim formulacijama, one izražavaju sadržaje vjere koje je Crkva već u starini definirala.

Ni pitanje crkvenog autoriteta u slučaju novih cedulja nije odlučujuće. Nasuprot mišljenju glasovitog profesora, Milesi poručuje da je potrebno razlikovati javno božansko bogoštovlje, za koje je jedini mjerodavni autoritet Crkva, od privatno vršene pobožnosti, kojom se vjernik može voditi ukoli-

¹³ Milesi, 1747: 10. Nestorije i njegovi sljedbenici zastupali su, da se, budući se u Kristu razlikuju božanska i ljudska narav, moraju razlikovati i njihovi atributi. U tom smislu se Kristovi ljudski atributi ne mogu pripisivati Bogu Logosu. Sukladno tome, i za Mariju su držali prikladnim samo naslov Kristorodica, ali ne i Bogorodica. Usp. Pavić, 1993: 149–150.

ko ona ne sadrži tragove praznovjerja niti se protivi crkvenom autoritetu, a što ovdje nije ni slučaj (usp. Milesi, 1747: 15–26). Prema razgovoru sudeći, dva su učenjaka brzo riješili pitanja sadržaja i autoriteta novih cedulja Bezgrešnog začeca Djevice Marije. U narednim razgovorima raspravljati će o ceduljama u širem kontekstu problema odnosa pobožnosti i moguće implikacije praznovjerja.

2. Uporaba i zloraba cedulja i drugih svetih stvari

U drugom susretu Milesi nalazi profesora Cirilla s jakom glavoboljom, pa mu sugerira uporabu božura koji bi proizveo učinak ozdravljenja (usp. Milesi, 1747: 29–30). Profesor, iznenađen da Milesi vjeruje u takozvane amulette, odbija njegov prijedlog te zajedno sa sv. Augustinom (usp. *De doctrina christiana*, 2, 20) upozorava da su svi načini uporabe kamenja, biljaka i drugih stvari koje se nose oko vrata ili na bilo kojem mjestu na tijelu radi očuvanja od raznih vrsta zala, praznovjerje. Milesi pak ispravlja don Cirilla pozivajući se također na sv. Augustina (usp. *De doctrina christiana*, 2, 29), ali i Tomu Akvinskoga (usp. *STh*, II-II, 96, 2, 1), koji ne osuđuju potpuno naravnu uporabu navedenih stvari, nego ih smatraju praznovjernom praksom tek onda kada se povezuju s određenim zazivima, znakovima, zakletvama i radnjama, koje proizvode učinak koji nije vlastit dotičnoj stvari po njezinoj naravi (usp. Milesi, 1747: 30–35). Dosljedno tome, profesoru predlaže sljedeće: »Progutajte jednu cedulju Bezgrešne Gospođe te se pouzdajte u Djevicu, da bi se iz vaše glave posve iskorijenilo to ljuto mučeništvo« (Milesi, 1747: 36). Taj spontan i nedvosmislen prijedlog učenog franjevca daje naslutiti kako je u njegovo vrijeme oralna uporaba cedulja bila samorazumljiva praksa. Don Cirillo odobrava uporabu cedulja kao i svake druge svete relikvije, ali ipak odbija njihovo prečesto i olako korištenje, te ostaje pri svom uvjerenju da je potrebno najprije iskušati redovite putove liječenja, a tek onda uteći se nadnaravnim sredstvima (usp. Milesi, 1747: 36–39). Svojim je prijedlogom Milesi dotaknuo srž problema pobožnosti, oko kojega će dvojica učenjaka naširoko raspravljati.

2.1. Bit praznovjerja i kriteriji raspoznavanja

S obzirom da protivnici dotične cedulje smatraju praznovjernom praksom koja je prikrivena velom prave pobožnosti, sugovornici opširno raspravljaju u čemu je bit praznovjerja (usp. Milesi, 1747: 43–48). Don Cirillo preuzima tumačenje Tome Akvinskoga (usp. *STh*, II-II, q. 92–93), prema kojem je praznovjerje porok koji se protivi vjeri po pretjerivanju, i to u iskazivanju božanskog bogoštovlja ili onome prema kome nije obvezno ili

na način na koji nije dozvoljen. Praznovjerje Akvinac naziva *minimum Dei cultum*: kada se čast koja se duguje Bogu njemu oduzima i daje stvorenju. Cirillo potom diferencira različite stupnjeve praznovjernih praksi, koje je sve osudio francuski svećenik Thiers u svoje četiri knjige *De Superstitionibus*,¹⁴ a koje su očito u ono vrijeme smatrane mjerodavnim priručnikom.

Na Milesijevu primjedbu da se dotične pobožne cedulje ne mogu smjestiti ni pod jednu vrstu navedenih praznovjerja, don Cirillo oštroumno upozorava i primjerima ilustrira da se demon u borbi protiv Svevišnjega najčešće služi sakramentima, sakramentalima i ostalim svetim stvarima. Njihova uporaba je većinom dobra i hvalevrijedna, ali samo jedna najmanja okolnost je više nego dostatna da uprlja čistoću njihove uporabe. Profesor stavlja cedulje Naše Gospe pod povećalo različitih uvjeta praznovjerja, koje navodi: 1. kada se čin veže uz okolnosti koje nemaju nikakvu naravnu snagu da bi proizvele željeni učinak; 2. kada učinci toga čina ne proizlaze ni od Boga niti od snage same prirode; 3. kada stvar koja proizvodi učinke nije ustanovljena ni od Boga niti od Crkve da bih ih proizvodila; 4. kada vjernik, utječući se svecima za zagovor, više vjeruje u učinkovitost određenih obreda koje vrši, nego li pobožnom zazivu ili molitvi koju im upućuje (usp. Milesi, 1747: 49–53). Negiranjem navedenih slučajeva praznovjerja, sugovornici će iznijeti na vidjelo pozitivno značenje i sadržaj cedulja.

2.2. Cedulje u funkciji pokretanja pobožnih osjećaja i upućivanja na otajstvo

Milesi dokazuje da se dotične cedulje ni pod jednim od don Cirilla navedenim uvjetom ne mogu klasificirati kao praznovjerne. Kao prvo, snaga cedulja nije vezana uz njihovu tjelesnu materiju niti za materijalna slova, nego je ona teološke naravi: »[...] kad pred očima imamo te blažene cedulje, [...] one služe samo da se u nama oživi uspomena naznačenog otajstva, koje je prvotni cilj naših štovanja; vrijedi reći da dozivamo u pamet onaj prijašnji trenutak, u kojem je živjela Djevica Majka; i po onoj milosti, koja je od onda urešavala njezinu dušu, molimo je da nas zagovara kod Božanskog Oca, čijega je Sina Isusa rodila snagom Duha Svetoga« (Milesi, 1747: 55–56). No, i onda kada priprosti puk ne zna i ne razumije te uzvišene sadržaje u ceduljama, za franjevca i maglovito znanje i pobožna vjera toga puka imaju svoju vrijednost i opravdavaju njegovu pobožnost (usp. Milesi, 1747: 56–60). Funkciju cedulja uspoređuje sa zazivima pred slikama ili kipovima

¹⁴ Radi se o kompendiju od četiri knjige, u kojem je francuski svećenik i teolog Jean-Baptiste Thiers sastavio popis svega što je u ono doba mogao klasificirati kao narodno praznovjerje. O tome usp. primjerice Greyerz, 2000: 221.

Djevice Marije ili svetaca, u kojima častimo likove koje predstavljaju, i Boga koji ih se udostojao proslaviti, na što Cirillo dopunja: »... riječi sadržane u ceduljama Naše Gospe dostojne su štovanja i poštovanja, kao da su slike, ne baš kao što ja mislim, *predstavljajući* objekt, nego *pokrećući* osjećaj« (Milesi, 1747: 61). »One pokazuju na jedan način, ove na drugi; one šute i pokreću; ove govore i pobuđuju osjećaje onoga koji na njih misli« (Milesi, 1747: 61–62) zaključit će učeni fratar.

Milesi svoju apologiju cedulja potkrepljuje još konkretnijim argumentima. Spominje primjer jednog istočnog monaha, koji je u borbi protiv cara Konstantina V. Ikonoklasta, pred njim bacio na pod novac s njegovim likom i počeo ga gaziti, na što se car uvrijedeno razbjesnio. Tako bi i Milesi predložio protivniku cedulja da ih zgazi i uništi, jer ionako za njega nemaju nikakvog učinka. Profesoru Cirillu je jasno, međutim, da takvoga pobožnog protivnika nema, koji bi to učinio, u konačnici iz straha da ne bi uvrijedio Kraljicu anđela i Presveto Trojstvo koje se udostojalo udijeliti joj privilegij izuzeća od istočnoga grijeha. Za Milesija vrijedi i obrnut slučaj. Ako bi našao cedulju s bezbožnom molitvom: »U svome porodu, o Marijo, izgubila si djevičanstvo; moli za nas Oca, čijega si Sina porodila«, u Napulju se nitko ne bi našao tko ga ne bi pohvalio kad bi takvu cedulju zgazio ili uništio. Ako, međutim, nitko od vjernika ne bi učinio isto s ceduljom Marijina bezgrešnog začeca, to je za franjevca snažan razlog da su te cedulje dostojne štovanja i da u njihovoj biti ni u njihovoj uporabi nema niti tračka praznovjerja (usp. Milesi, 1747: 66–67).

Dva učenjaka složno opovrgavaju i drugi kriterij mogućeg praznovjerja, naglašavajući da ni okolnosti u kojima su cedulje sastavljene nisu takve da bi ih se proglasilo praznovjernima. Načinjene su redovnim putem i molitva se utiskuje tiskarskim strojem te nisu povezane s nikakvim nastranim obredom, žrtvom ili izvanrednim kultom (usp. Milesi, 1747: 69).

Razmatrajući treći uvjet praznovjerja, profesor Cirillo se pomalo iznenađuje kada Milesi, kao gorljivi branitelj cedulja, iz njegova objašnjenja dosljedno izvodi zaključak, da se cedulje, jer nisu niti božanskog niti crkvenog ustanovljenja, mogu smatrati praznovjernima (usp. Milesi, 1747: 72), te poseže za istim argumentom, koji je prije dao sam Milesi. Cedulje su po onome što sadrže dostojne štovanja, jer je vjernička pobožnost ta koja ih oživljuje i osnažuje njihovo povjerenje, da usredotočujući se na otajstva koja su u njima sadržana, dođu do nadnaravnih stvari. Inače bi se tako mogle smatrati praznovjernima i sve molitve, koje vjernici upućuju Svevišnjemu, izuzevši one koje je odobrila Crkva, čime bi se osudio žar i gorljivost pobožnih osoba, čije molitve zbog njihova povjerenja dobivaju željeni učinak (usp. Milesi, 1747: 74–75). Moć takvih molitava proizlazi iz »dva moćna sredstva; iz čvrste vjere da Bog može učiniti ono što se moli i iz žive nade

da će to učiniti, odazivajući se blagohotno našim zazivima i željama» (Milesi, 1747: 76) ističe don Cirillo.

Iz dijaloga Milesija i don Cirilla jasno je da se vrijednost cedulja treba tražiti u subjektivnom i emotivnom elementu. Ona proizlazi iz vjere i pobožnosti osoba koje pomoću njih zazivaju Božje milosrđe da usliši njihova traženja. Upravo ovdje dinamika razgovora dvaju učenjaka dobiva svoj privremeni vrhunac. Postaje uočljiva određena promjena razmišljanja profesora Cirilla. Napuljski je profesor do sada pomalo s odmakom propitivao Milesija o održivosti prigovora koji se tiču odbacivanja cedulja. Sada, međutim, mijenja svoju ulogu te izričito, zauzeto i teološki jednako kvalitetno kao i Milesi, argumentira u korist samih cedulja.

3. Izvanjska uporaba cedulja

Treći je razgovor sadržajno sav usredotočen oko zadnjeg kriterija praznovjerja, to jest pitanja vanjske uporabe cedulja u svrhu molitve za ozdravljenje (usp. Milesi, 1747: 84–85). Parafrazirajući Tomu Akvinskoga (usp. *STh* II-II, q. 96, a. 4), Milesi drži da svaki put kada okolnosti ne zasjenjuju otajstvene riječi koje one sadrže nije zabranjena vanjska uporaba istih. Vjernik se, naime, ne zaustavlja samo na zapisanim oblicima, nego ih pounutrašnjuje, ako ne u razumijevanju tih riječi, barem u kontemplaciji Djevice Majke, čiju pomoć moli (usp. Milesi, 1747: 86). Ovo Milesijevo načelno polazište dva će učenjaka dublje raspraviti, proširujući ga na slične pobožne prakse u povijesti kršćanstva.

3.1. Pouka sličnih pobožnih praksi

Jedan zanimljiv običaj stavljanja evanđelja pod glavu radi ozdravljenja koji spominje sv. Augustin,¹⁵ jasno pokazuje Milesijevo nijansirano prosuđivanje. S jedne strane takav običaj smatra gotovo praznovjernim. Evanđelje nije ustanovljeno od Boga da bi ublažilo vrućicu ili smanjilo boli; za to postoje lijekovi, koje bi trebalo najprije koristiti. S druge strane, smatra da je dozvoljen takav oblik vanjske uporabe svetih riječi onda kada one sadrže izraze koji naznačuju neku analogiju ili proporciju s dotičnom bolešću. No, zabranjeno bi bilo da netko nosi sa sobom ili stavi pod glavu neke svete riječi, da bi mu se u snu otkrile neke praznovjerne stvarnosti. Vanjska uporaba svetih riječi ili relikvija je, dakle, dozvoljena kada ona ima funkciju pokretanja na molitvu za zagovor i posredovanje svetih, od kojih očekujemo pomoć (usp. Milesi, 1747: 86–90).

¹⁵ Više o tome usp. Brox, 1992: 227–228.

S istim objašnjenjem i don Cirillo navodi niz primjera o čudesnoj ozdraviteljskoj djelotvornosti nekih stvari vezanih uz svece i njihove grobove. Tako je cvijeće s odra sv. Stjepana stavljano na bolesne, koji su čudesno ozdravljali; iste prerogative su imali ulje kojim su gorjele svjetiljke, ili prah s grobova mučenika, ili pak samo stavljanje bolesnikove odjeće na oltar iznad relikvija svetaca. Zbog tračka njihove povezanosti s dotičnim svecem te stvari pokreću pobožnost i povjerenje vjernika da se pouzda u toga sveca i moli njegov zagovor kod Gospodina (usp. Milesi, 1747: 91–92). Čitajući o navedenim pobožnim praksama u povijesti koje se ovdje navode, nije moguće ne ostati pomalo začuđen i zadivljen dosjetljivosti vjernika tijekom stoljeća, koji su pronalazili i najneobičnije načine kako bi po zagovoru svetaca postigli uslišanje svojih molitava.

3.2. Zamka lakovjernosti

Milesijeva i Cirillova rasprava dobiva novu dimenziju kada upozoravaju na lakovjernost (*credulità*), jer se upravo ona vrlo lako može uvući u vanjsku uporabu svetih stvari. Za don Cirilla Bog je onaj koji odlučuje hoće li molitelja uslišiti ili će mu uskratiti traženu milost. Stoga, ako netko čvrsto vjeruje da mora biti upravo onako kako on traži i da Bog to ne može ne učiniti, bio bi uistinu lakovjeran, a time i praznovjeran te bi iskušavao Boga, želeći ga obvezati na nešto, na što se on sam nikada nije obvezao (usp. Milesi, 1747: 95–96). U toj preuzetnoj sigurnosti očituje se bit lakovjernosti, koja se duboko razlikuje od same vjere, jer vjera u strogom smislu ima za objekt samo objavljene stvari, a ne one nesigurne i slučajne. Lakovjernost se ne može pomiješati ni s povjerenjem, jer se povjerenjem nadamo onome što nije sigurno, ali poniznim pogledom prema božanskoj dobrohotnosti, pa je ono zato neodvojivo povezano s vjerom (usp. Milesi, 1747: 98).

Primijenjeno na uporabu cedulja, to znači sljedeće: Ako bi vjernik koji koristi cedulje ili blagoslovljenu vodu vjerovao da bi zbog te uporabe sigurno i nepogrešivo dobio ono što on želi, njegovo bi uvjerenje bilo lakovjernost, iskušavanje Boga i u konačnici grijeh praznovjerja. No, ako bi netko vjerovao da Bog po posredovanju Marijinu ili kojeg drugog sveca može dati milost koja se traži te se s pravim povjerenjem nada da će to i učiniti, takva uporaba nikako nije grešna, nego bi, štoviše, bila sredstvo poticanja pobožnosti. Također bi bilo pravo praznovjerje, kada bi netko pomislio da je za dobivanje željene stvari sama molitva prazna bez korištenja cedulja. I kada bi se vjerovalo da je u drugoj verziji cedulja skriveno više moći nego u prvoj, zastranjivalo bi se jednako u praznovjerje (usp. Milesi, 1747: 99–100).

3.3. Oralno uzimanje cedulja

Pri kraju razgovora Milesi ne zaboravlja obraniti praksu oralnog uzimanja dotičnih cedulja u svrhu ozdravljenja.¹⁶ Ponovno argumentira subjektivnim elementom te pobožnost puka uspoređuje i izjednačuje s ljudskom ljubavlju. Pobožnost kao čišći i savršeni oblik ljubavi ima svoje zanose, koji je potiču na izvanredne čine prema Bogu ili svecima, koji se onda mogu činiti praznovjernima, a zapravo nisu (usp. Milesi, 1747: 104). Opravdava i napuljski puk uvjerenjem da vjernici znaju da te cedulje ne uzimaju kao nadomjestak za hranu, što bi bilo praznovjerno, nego njihovu praksu motivira čistom pobožnošću i povjerenjem (usp. Milesi, 1747: 108–109). Nakon obilnog navođenja raznih primjera sličnih praksi u povijesti Milesi u obranu gutanja cedulja navodi i nadnaravne milosti odnosno učinke kojima je taj običaj popraćen. Na koncu ipak ostaje manje razumljivo da Milesi odobrava oralno davanje cedulja i samome blagu (usp. Milesi, 1747: 116–117).

III. ZNAČENJE MILESIJEVIH RAZGOVORA...

1. Premda Milesijevi *Razgovori...* za glavni predmet imaju jednu sasvim određenu pobožnu praksu prema Mariji, oni obuhvaćaju širi spektar tema, u kojima oba sugovornika zadivljuju visokom razinom poznavanja materije o kojoj raspravljaju. Teme razgovora smještaju u mnogo širi kontekst pologa vjere, teološke misli, crkvenog života, različitih oblika vjerničke prakse i pobožnih običaja tijekom kršćanskih stoljeća te ih potkrepljuju neizostavnim mjerodavnim autoritetima. Uz već prihvaćene kristološke i mariološke istine vjere koje se spominju, Milesijevo djelo se ističe kao svjedočanstvo o postojanju žive vjere u bezgrešno začecje Djevice Marije još u doba, kada su se vodile rasprave za i protiv te marijanske istine, iako se u djelu poblizje ne tumači njezin sadržaj.
2. U djelu napuljskog propovjednika jasno izlazi na vidjelo vrijednost pučke pobožnosti. Njezino značenje je na subjektivnoj i emocionalnoj razini, u kojoj više dolazi do izražaja živost i egzistencijalna neposrednost

¹⁶ Radi se o devocionalijama i praksi, koja je uglavnom bila prisutna u pučkoj pobožnosti od 18. do ranog 20. stoljeća. Prema svojoj funkciji cedulje su imale funkciju »papirnatih amuleta«, koji su se već od starine oralno uzimali kao sredstvo zaštite. Milesi ovdje govori o ceduljama na kojima je bila ispisana samo molitva. No, vrlo je raširen bio i oblik malih tiskanih »sličica za gutanje« veličine poštanske marke s nekim minijaturnim bogoštovnim motivom. U barokno vrijeme takva se praksa povezivala s *gratia medicinalis*. *Kongregacija rimske i opće inkvizicije*, koja od 1965. nosi naziv *Kongregacija za nauku vjere*, odobrila je 1903. godine takvu uporabu, pod uvjetom da je isključen svaki oblik i opasnost praznovjerja. Usp. Brückner, 1993: 893–894; Imbach, 2008: 185–187.

vjernikova odnosa prema božanskome. Ona se može shvatiti kao nadopuna službenom crkvenom bogoštovlju, koje više naginje objektivnosti i trijeznosti u slavljenju otajstava vjere.¹⁷ Iako pojedini pobožni običaji nisu utemeljeni ni božanskim niti crkvenim ustanovljenjem, u njima se vrednuje vjernikov pobožni osjećaj i povjerenje u Božju svemoć, koji su njihova glavna unutarnja pokretačka snaga. Jedino se iz te perspektive može razumjeti Milesijeva ponekad začuđujuća dosljednost u obrani pobožnosti cedulja bezgrešnog začeca Djevice Marije ali i drugih pomalo neobičnih običaja. S druge pak strane, u Milesijevim *Razgovorima...* istaknuta je opasnost od pretjerivanja i zastranjenja, koja prati pobožnost kao takvu, a osobito onu marijansku. Uočavaju se kriteriji ispravne pobožnosti, koje možemo sažeti na sljedeći način: svaka pobožnost treba sadržavati pravovjerne sadržaje vjere i treba biti vršena na ispravan način; konačni cilj pobožnosti je Presveto Trojstvo, a Marija i sveci imaju posredničku i zagovorničku ulogu; konačno, prava pobožnost ne može počivati isključivo na subjektivnim osjećajima, nego treba proizlaziti iz prave vjere povezane s povjerenjem, a ne lakovjernošću.

3. Posrednička i zagovornička uloga Marije i svetaca se u razgovorima dvaju učenjaka pretpostavlja kao sigurna i samorazumljiva činjenica, ali se ne tumači zašto i kako Marija i sveci imaju svoje mjesto u posredovanju kod Boga i u molitvi za određene milosti. Ističe se Bog kao konačni i jedini subjekt koji udjeljuje tražene milosti i kojemu se zahvaljuje što je proslavio svece i dao ih za uzor, ali se ne objašnjava mjesto i uloga kao takva Marije i svetaca u vjerničkoj pobožnosti. Trajno je u povijesti katoličke pobožnosti prisutno uvjerenje da je »dobro i korisno« uteći se svecima za zagovor, što se potkrepljivalo vjerskom istinom o »zajedništvu svetih«. Dugo je, međutim, ostalo otvoreno pitanje, kako se detaljnije može objasniti posredništvo svetaca kod Boga, a da se Kristovo jedino posredništvo ne ospori. Više svjetla u to pitanje unio je Drugi vatikanski koncil. Ističe da sveci »ne prestaju kod Oca za nas posredovati, prikazujući zasluge koje su stekli na zemlji po Kristu Isusu, jedinome posredniku između Boga i ljudi (usp. 1 Tim 2,5)« (LG 49). Koncil poručuje da zalaganje svetaca ne prestaje krajem njihova zemaljskog života, nego oni tu sebi svojstvenu ulogu nastavljaju i kad su u blaženom zajedništvu s Bogom. Drugim riječima, njihovo zagovorništvo nije neka njihova nova i dodatna inicijativa, koju oni vrše tek kada ih mi zazivamo za pomoć. Ono je dio njihova trajnog svjedočenja ljubavi prema Bogu i prema bližnjemu, kojim je već bio obilježen i njihov zemaljski život (usp. Imbach, 2008: 85–100).

¹⁷ O odnosu pučke pobožnosti i crkveno uređene liturgije usp. Courth, 1991: 150.

4. Milesijevi *Razgovori...* objašnjavaju u čemu je bit praznovjerja i kriterije njegova raspoznavanja. Praznovjerje se ne shvaća u značenju neke poganske religije ili pretkršćanskih arhaičnih oblika religioznosti iz kojih bi se potom razvila prava vjera. Riječ je o praznovjerju kao opasnosti dekadencije kršćanke vjere, koja je trajno prisutna od samih početaka kršćanstva.¹⁸ Praznovjerje, dakle, u raspravama dvaju učenjaka ima poglavito teološko značenje. Također je vrijedno istaknuti da navedeno određivanje praznovjerja od strane Tome Akvinskoga ostaje do danas paradigmatično. Akvinac praznovjerje određuje kao vjersku praksu, koja se vrši ili na pogrešnom objektu (onome kome ne pripada) ili na neispravan način (onako kako ne doliči), što je moguće i u odnosu prema pravome Bogu (usp. *STh*, II-II, q. 92–96).¹⁹ Konačno je iz dijaloga Milesija i Cirilla moguće iščitati da često prolazi tanka granica između pučke pobožnosti i praznovjerja i da su dovoljne tek minimalno izmijenjene okolnosti, koje mogu i pobožni čin pretvoriti u praznovjerje.
5. Djelo učenog fratra jasno razlikuje između lakovjernosti, koja smjera praznovjerju, i pravo utemeljene vjere, koja je povezana s istinskim povjerenjem. Radi se o dva duhovna stava, između kojih se ni danas često ne povlači jasna granica.²⁰ S tim povezano, razjašnjava se i pravilna uporaba kršćanskih predmeta kao amuleta, koji se od oko 1600. godine nazivaju *amuleta sacra*, a danas bi odgovarali sakramentalima i devocionalijama (usp. Kriss-Rettenbeck, 1993: 569–571).
6. Konačno se, očito dodatno potaknuto prosvjetiteljskim tendencijama, ističe neznanje i neukost puka, kao česti razlog lakovjernosti i krive pobožnosti, koja se zbog toga ne može uvijek osuditi kao praznovjerje. U tom smislu, u *Razgovorima...* pomalo nedostaje izričita želja dvaju sugovornika za potrebom prosvjećenja samoga puka u stvarima vjere i pobožnosti, što bi za posljedicu zasigurno imalo smanjenje opasnosti zastranjenja u praznovjerje.²¹

¹⁸ Više o opasnostima praznovjerja u počecima kršćanstva vidi primjerima bogat članak: Brox, 1992: 204–232. Za primjere današnjeg sveprisutnog praznovjerja u svakodnevnom životu usp. Röhrich, 1992: 133–168; Baumgartner, 1993: 45–46.

¹⁹ Usp. Seckler, 1993: 44–45.

²⁰ Na trajnu opasnost površne lakovjernosti kao zastranjenja u štovanju Djevice Marije upozorava na temelju Drugog vatikanskog koncila (usp. LG 67) i *Marialis cultus*. Usp. Pavao VI., 1975: br. 38.

²¹ Takvu uzročno-posljedičnu vezu između proučavanja relevantnih objavljenih vrela, dokumenata učiteljstva i doktrinarnog sadržaja te izbjegavanja lakovjernosti ističe i *Marialis cultus*. Usp. Pavao VI., 1975: br. 38.

Zaključak

Predstavljena bogata znanstveno-akademska, spisateljska i propovjednička djelatnost fra Pija Grgura Milesija potvrđuje tezu o nedovoljnoj istraženosti i vrednovanju toga značajnog hrvatskog teologa. Da nam taj učeni franjevac-konventualac i danas ima što reći, pokazuje ogledna analiza njegova djela *Colloqui sopra la sostanza, uso ed abuso delle Cartelle dell'Immacolata Concezione di Maria Vergine*. Premda potječu iz polovice 18. stoljeća, Milesijevi *Razgovori...* s profesorom Cirillom u svojoj sadržajnoj poruci veoma su aktualni i u današnje vrijeme. Oblici kršćanske pobožnosti i praznovjerja na fenomenološkoj razini su se izmijenili, ali teološka bit njihova značenja i problema ostala je ista. Milesijevo je djelo i danas veoma dragocjen putokaz ispravnog prosuđivanja. Osim toga, Milesi je oda-birom dijaloga kao literarne forme uspio na način prihvatljiviji od teološkog traktata širem čitateljstvu prenijeti zahtjevnju argumentaciju apologije jednog važnog praktično-teološkog pitanja. Predstavljeno djelo splitskog fratra uvjerljiv je poticaj na daljnje proučavanje njegova sveobuhvatnog opusa.

Izvori i literatura

- Baumgartner, Jakob (1993, 2006), »Aberglaube. V. Praktisch-theologisch«, u: *Lexikon für Theologie und Kirche* (ur.: Walter Kasper), vol. I, Herder, Freiburg im Breisgau, 45–46.
- Benoffi, Francesco Antonio (1829), *Compendio di storia Minoritica*, Tipi di A. Nobili, Pesaro.
- Brox, Norbert (1992), »Magie und Aberglaube an den Anfängen des Christentums«, u: *Glaube im Abseits. Beiträge zur Erforschung des Aberglaubens* (ur.: Dietz-Rüdiger Moser), Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 204–232.
- Brückner, Wolfgang (1995, 2006), »Eßzettel«, *Lexikon für Theologie und Kirche* (ur.: Walter Kasper), vol. III, Herder, Freiburg im Breisgau, 893–894.
- Courth, Franz (1991), »Maria/Marienfrömmigkeit V. Pastoraltheologisch«, *Theologische Realenzyklopädie* (ur.: Gerhard Müller), vol. XXII, Walter de Gruyter, Berlin – New York, 151–157.
- Filinić, Bernardin (2008), »O. Bernardin Polonijo (1885.–1958.)«, *Zbornik Hrvatske provincija sv. Jeronima franjevacica konventualaca: posljednjih 100 godina (1907.–2007.)*, vol. I, Veritas, Zagreb, 341–358.
- Fisković, Cvito (1960), »Milesijeva palača«, *Pomorski muzej JAZU u Splitu*, JAZU, Zagreb, 11–15.
- Greyerz, Kaspar von (2000), *Religion und Kultur. Europa 1500 -1800*, Vandenhoeck & Rupprecht, Göttingen.
- Imbach, Josef (2008), *Marienverehrung zwischen Glaube und Aberglaube*, Patmos, Düsseldorf.

- Kačić, Ivan Antun (1729), *Bogoslovje diloredno*, Bologna.
- Kriss-Rettenbeck, Lenz (1993, 2006), »Amulett. II. Historisch-volkskundlich«, *Lexikon für Theologie und Kirche* (ur.: Walter Kasper), vol. I, Herder, Freiburg im Breisgau, 569–571.
- Macali, Ludovico (1957), »La dottrina dell'Immacolata dei grandi scotisti O.F.M. Conv. dei secoli XVI-XIX«, *Virgo Immacolata. Acta Congressus mariologicimariani Romae anno MCMLIV celebrati*, vol. VII, Romae, 44–98.
- Mandić, Dominik (1968), *Franjevačka Bosna*, Hrvatski povijesni institut, Rim.
- Milesi, Pio Grgur (1942a), *Lettere critiche contro Antonio Lampridio impugnatore del Generoso Voto di Sangue in difesa dell'Immacolato Concepimento di Maria Vergine*, Palermo.
- Milesi, Pio Grgur (1942b), *Lettere scambievoli di due Teologi nelle quali si tratta delle Usure e Cambi Maritimi*, Ancona.
- Milesi, Pio Grgur (1744), *Apologia pro Voto sanguinario de Immacolata Virginis Mariae Conceptione*, Napoli.
- Milesi, Pio Grgur (1747), *Colloqui sopra la sostanza, uso ed abuso delle Cartelle dell'Immacolata Concezione di Maria Vergine*, Serafino Porsile Regio Stampatore, Napoli.
- Milesi, Pio Grgur (1752), *Pro vindicanda certitudine sententiae expungentis a Virgine Deipara originale peccatum*, I, Lycii (Lecce).
- Milesi, Pio Grgur (1754b), *Pro vindicanda certitudine sententiae expungentis a Virgine Deipara originale peccatum*, II, Lycii (Lecce).
- Milesi, Pio Grgur (1754a; ²1757. ponovljeno izdanje), *Orazione panegirica in lode del B. Giuseppe da Copertino*, Lecce; Foligno.
- Milošević, Jozo (1908), »De Provincia Sclavoniae«, u: *Archivium Franciscanum Historicum* 1, 235–237.
- Natalucci, Mario (1960), *Ancona attraverso i secoli*, vol. II, Unione arti grafiche, Roma, 295.
- Oreb, Marin (1973), *Zasluzni članovi Hrvatske provincije sv. Jeronima franjevaca konventualaca od njezina postanka do naših dana*, Samostan sv. Jeronima-Vis, Split.
- Pavić, Juraj, Tenšek, Tomislav Zdenko (1993), *Patrologija*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb.
- Pavao VI. (1975), *Marialis cultus. Enciklika o ispravnom štovanju Blažene Djevice Marije*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb.
- Rode, Benvenuto (1908), »De antiquitate Provinciae Sclavoniae, O.F.M. nunc Dalmatiae«, *Archivium Franciscanum Historicum* 1, 505–514.
- Rošić, Nikola Mate (1978), »Štovanje Bogorodice u Hrvatskoj provinciji franjevaca konventualaca od XIII. do XX. stoljeća«, *Bogorodica u hrvatskom narodu. Zbornik radova Prvog hrvatskog mariološkog kongresa* (ur.: Adalbert Rebić), Kršćanska sadašnjost-HMI, Zagreb, 191–202.

- Roščić, Nikola Mate (2010), »Povijest Provincije od dolaska franjevac do novijeg doba«, u: *Veličina malenih. Povijest i kulturna baština Hrvatske provincije sv. Jeronima franjevac konventualaca* (ur.: Milan Pelc), Hrvatska provincija sv. Jeronima-Institut za povijest, Zagreb, 9–126.
- Röhrich, Lutz (1992), »Formen und Erscheinungen des Aberglaubens in der Gegenwart«, *Glaube im Abseits. Beiträge zur Erforschung des Aberglaubens* (ur.: Dietz-Rüdiger Moser), Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 133–168.
- Seckler, Max (1993, 2006), »Aberglaube. IV. Systematisch«, *Lexikon für Theologie und Kirche* (ur.: Walter Kasper), vol. I, Herder, Freiburg im Breisgau, 44–45.
- Sopta, Josip, Fisković, Igor (1999; ur.), *Pod zaštitom sv. Jeronima. Radovi Simpozija u prigodi 600. obljetnice imena Provincije sv. Jeronima, Provincijalat Franjevačke provincije sv. Jeronima u Dalmaciji i Istri*, Dubrovnik.
- Sparacio, Domenico (1931), *Frammenti biobibliografici di scrittori ad autori Minori Conventuali dagli ultimi anni del '600 al 1930*, CEFA, Assisi.
- Spreti, Vittorio e collab. (1931; ur.), *Enciclopedia storico-nobiliare italiana*, vol. IV, Milano, 593–595.
- Škunca, Stanko Josip (1999), *Franjevačka renesansa u Dalmaciji i Istri*, Franjevačka provincija sv. Jeronima u Dalmaciji i Istri, Split.
- Škunca, Stanko Josip (2006), *Povijesni pregled franjevačke provincije sv. Jeronima u Dalmaciji i Istri*, Provincijalat Franjevačke provincije sv. Jeronima u Dalmaciji i Istri, Pula-Zadar.
- Velnić, Justin Vinko (1980; ur.), *Samostan sv. Frane u Zadru. Zbornik radova posvećen 700. obljetnici posvete crkve sv. Frane u Zadru*, Samostan sv. Frane, Zadar.

FRA PIO GRGUR MILESI (1680.–1769.)

Sažetak

Autori u izlaganju predstavljaju hrvatskog franjevca konventualca fra Pija Grgura Milesija i njegova teološka djela. Ovaj splitski franjevac, kao i mnogi drugi hrvatski franjevački pisci i propovjednici, neopravdano je ostao prilično nepoznat hrvatskoj javnosti. Izdanak splitske plemićke obitelji, Pio Grgur je postao franjevac konventualac u splitskom samostanu. Više filozofske i teološke nauke završio je u Padovi, gdje je dobio naslov doktora teologije. Iako je zbog obiteljskih razloga prešao u Markijsku (Marche, Italija) redovničku provinciju, te bio profesor i regens studija u više talijanskih mjesta (Venecija, Lecce, Urbino), uvijek se očitovao kao Splitsanin i Dalmatinac, odnosno Hrvat. Slovio je i kao vrstan propovjednik i plodan pisac filozofskih, teoloških i ekonomskih rasprava. Njegova glavna djela su: *Epistulae inter duos theologos...* (Ancona, 1742.), *Apologia pro Voto sanguinario de Immacolata Virginis Mariae Conceptione* (1744.), *Colloqui sopra la sostanza, uso ed abuso delle Cartelle dell'Immacolata Concezione di Maria Vergine* (Napoli, 1747.), *Pro vindicanda certitudine sententiae expungentis*

a *Virgine Deipara originale peccatum* (I-II, Lycii, 1752.; 1754.). U drugom dijelu autori predstavljaju Milesijevo djelo *Colloqui sopra la sostanza, uso ed abuso delle Cartelle dell'Immacolata Concezione di Maria Vergine*, koje pod vidom obrane jedne pobožne prakse daje značajne teološke uvide u problem odnosa prave pučke pobožnosti i praznovjerja.

Ključne riječi: Pio Grgur Milesi, cedulje bezgrešnog začeća Djevice Marije, pučka pobožnost, zagovornička uloga Marije i svetaca, »amuleta sacra«, praznovjerje, lakovjnost

FRA PIO GRGUR MILESI (1680–1769)

Summary

The paper presents the Croatian Conventual Franciscan Fra Pio Grgur Milesi and his theological works. This Franciscan, born in Split, has unjustly remained relatively unknown to the Croatian public, like many other Croatian Franciscan authors and preachers. He was born into a Split family of noblemen and became a Conventual Franciscan at the Split monastery. He completed his philosophical and theological studies in Padua and earned the title of Doctor of Theology. Family reasons prompted his move to the Marche Province in Italy, and although he was both professor and head of studies in several Italian cities (Venice, Lecce and Urbino) he always acknowledged his Split origins and declared himself Dalmatian, i.e. Croatian. He was reputed to be a talented preacher and prolific author of philosophical, theological and economic treatises. His principal works are: *Epistulae inter duos theologos...* (Ancona, 1742), *Apologia pro Voto sanguinario de Immacolata Virginis Mariae Conceptione* (1744), *Colloqui sopra la sostanza, uso ed abuso delle Cartelle dell'Immacolata Concezione di Maria Vergine* (Naples, 1747), and *Pro vindicanda certitudine sententiae expungentis a Virgine Deipara originale peccatum* (I-II, Lycii, 1752; 1754). In the second part of the paper the authors present Milesi's work *Colloqui sopra la sostanza, uso ed abuso delle Cartelle dell'Immacolata Concezione di Maria Vergine*, which defends a devout practice and provides significant theological insight into the relationship between genuine piety and superstition.

Key words: Pio Grgur Milesi, document of Virgin Mary, piety, intercession of Mary and saints, »amuleta sacra«, superstition

Zlata Živaković-Kerže

PROSVJETNO, PASTORALNO I ZAKLADNO DJELOVANJE ISUSOVCA CRISTIANA MONSPERGERA (OSVRT NA NJEGOVO DJELOVANJE U OSIJEKU OD 1767. DO 1803.)

Pregledni članak

UDK 271.5

U vrijeme kada isusovac Cristian Monsperger dolazi u Osijek 80 je godina proteklo od 161 godine vladanja Turaka Osmanlija tim područjem. To je vrijeme kada su Slavonija i Srijem posve izašli iz ratnih ruševina, i to ponajprije demografskih, gospodarskih, prosvjetnih i vjerskih. Naime, drugu polovicu 18. stoljeća obilježilo je potpuno smirivanje ratnih sukoba, utvrđivanje istočne granice između Habsburške Monarhije i Osmanskoga Carstva, podjelom na civilnu i vojnu upravu i inkorporiranjem Slavonije i Srijema u sastav Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije uvođenjem komorske uprave i organizacije prihoda na tom području (Smičiklas, 1891: 32–33).

No, što se sve događalo u tom razdoblju u Osijeku, vojnom, upravnom i političkom središtu Slavonije, što se zapravo promijenilo u vjerskom, prosvjetnom i inom životu u domicilnoj sredini osječkih isusovaca, ali nezaobilazno i franjevac, gdje su se oni našli i ustalili do današnjih dana nastojat ću naznačiti u radu.

Uvodne napomene

Zajedno s oslobodilačkom kršćanskom vojskom u Osijek su ušli 26. rujna 1687. češki isusovac Gašpar Dirik, taborski kapelan Metternichove pukovnije, i franjevac Simon iz Bača. U svibnju sljedeće godine dolazi u Osijek iz Šleske isusovac Gašpar Franz, a u kolovozu Tomo Glavinić. Isusovci su tada u Tvrdi preuredili Kasim-pašinu džamiju, izgrađenu 1559. kod zapadne kapije turskog Osijeka. Carskim aktom od 13. srpnja 1688. car i kralj Leopold I. (1658. – 1705.) naredio je budimskom komorskom inspekto-

ratu da dvojici isusovaca u Osijeku isplaćuje 300 forinti godišnje za njihov dušobrižnički rad. Na taj je način njihovo djelovanje i službeno priznato. Franjevac Simon je u Tvrđi odabrao mjesto uz bivšu Sulejman-hanovu mošeju, za koju je doznao, da je izgrađena na temeljima srednjovjekovne katoličke crkve. Kod te razmjerno male i zapuštene džamije napravio je do kraja jeseni 1687. skromnu drvenu kapelu u koju je smjestio oltar od dasaka te ubrzo do nje postavio veliki drveni križ »kao sveti znak najveće ljubavi utjelovljenog Boga i čovjeka koji doziva preostalo katoličko stanovništvo: Evo drvo Križa na kome je visio naš Spas! Dođite, poklonimo se.« U njoj je o. Simon počeo njegovati i razvijati štovanje sv. Antuna (Živaković-Kerže, 2011a).

Doduše, franjevački ljetopis zapisuje da su isusovci »*mrkim okom gledali na franjevce bojeći se njihove popularnosti među pukom*«. *Pokušali su 1688. maknuti franjevce iz grada ali im to nije uspjelo, pa se latiše nasilja. Osobito im je smetao drveni križ pred kućicom u kojoj su živjeli fratri. Oboružani mačevima i sjekirama došli su jednoga dana pred franjevačku kućicu, oborili drveni križ i odnijeli ga u svoj stan. Treći dan nakon toga planula je isusovačka kuća, a uskoro su nenadanom smrću pomrli svi isusovci, »a onoga koji je križ oborio, crvi su živog potpuno izjeli«. Iza tih zbivanja došli su u Osijek drugi isusovci, koji su »vazda živjeli u skladu s franjevcima*« (Sršan, 1993: 25).

* * *

U vrijeme Monspergerovog dolaska u Osijek 1767. isusovci su već u svojim novoizgrađenim prostorima. Naime, prvu svoju kuću s dvije sobe, blagovaonicom i pivnicom sagradili su 1698. godine, a veliku Kasim-pašinu džamiju preuredili u župnu crkvu. Blagoslovio ju je 19. listopada 1704. tadašnji bosanski ili dakovački biskup Juraj Patačić i bila je prva osječka župna crkva. Dvadeset godina potom isusovci su na zapadnom dijelu temelja porušene Kasim-pašine džamije, a ispred svoje rezidencije, 31. srpnja 1725. svečano položili kamen temeljac za gradnju crkve. Kao uzor pri projektiranju poslužilo im je austrijsko barokno crkveno graditeljstvo. Služba Božja počela se održavati u nezavršenoj crkvi 1734. Šesnaest godina potom (1750.) župna crkva posvećena je sv. Mihaelu, arkandelu, pobjedniku i branitelju Crkve. Gradnja dvaju monumentalnih tornjeva počela je tek 1741/42. i trajala do 1766., kada su uz zvuke trubljii na tornjeve postavljeni križevi. Tornjevi s kupolama nalik na glavicu luka zanimljiv su detalj na crkvi. Pokriveni su bijelim limom. Pročelje crkve je ožbukano 1767., nakon izgradnje tornjeva. Crkva je u cijelosti završena 1768. Budući da je gradnja financirana priložima do-

bročinitelja te vlastitim sredstvima družbe Isusove trajala je, kao i uređenje crkve, neobično dugo, gotovo pola stoljeća (Živaković-Kerže, 2003b: 5–23).

Istodobno s poslovima gradnje isusovci su vodili svoju misiju, koja je u Osijeku ubrzo prerasla u župu što i potvrđuje vođenje župnih matrica u Tvrđi od 1693. godine. Glavna briga isusovačke misije (budući da je i 161. godine nakon oslobađanja Osijek bio izrazito orijentalni, muslimanski grad) vodila se oko oživljavanja i stvaranja u gradu na Dravi i okolici kršćanskog života organiziranjem redovne službe Božje, slavljenjem kršćanskih blagdana, kultom svetaca, procesijama i raznim pobožnostima u duhu vremena. Isusovcima je župa i formalno predana 13. srpnja 1701. Učinio je to ostrogonski nadbiskup i primas Ugarske kardinal Leopold Kolonić, koji je Osijek crkveno pridružio sebi, tj. Ostrogonskoj nadbiskupiji. Tako je osječka župa bila izuzeta od mjesnog biskupa u Pečuhu i stavljena pod jurisdikciju samog ugarskog primasa. Kardinal Kolonić je uredio da isusovačka Misija u Osijeku dobije 1702. kao posjed obližnje selo Aljmaš. Njoj su povjerena i nova naselja u neposrednoj blizini Osijeka gdje su isusovci postavljali kapelane (župne vikare) i neke biskupijske svećenike; u Gornjem gradu već 1700., a u Donjem šest godina potom (Korade, 1987: 49–52).

U prvim godinama Misija je imala samo dva člana, a od početka 18. stoljeća broj članova se kretao od tri do pet. Za promicanje kršćanskoga duha i sakramentalnog života osnovali su 1703. Bratovštinu muke i smrti Isusove. Osim duhovne pomoći brinuli su se i za materijalno dobro siromašnih i bolesnih, posebice u vrijeme ratova i zaraznih bolesti (kuge i kolere) koje su Slavonijom i Srijemom, pa tako i Osijekom, harale desetljećima 18. stoljeća. Isusovci su u osječkoj Tvrđi vodili brigu za vojnike, ranjenike i zatvorenike te pripremali na kršćansku smrt okorjele osuđene razbojnike. Istodobno su zbrinjavali i ratnu siročad koja se sklanjala u Osijek. Šest do osam članova je u Misiji od 1729. pastoriziralo i propovijedalo na hrvatskom i njemačkom jeziku. Sv. misu su svakodnevno služili u svojoj župnoj crkvi sv. Mihovila arhandela za kršćanski puk, i to na hrvatskom i njemačkom jeziku. Tako je npr. na svetkovinu sv. Cecilije 1767. u 7.30 služena misa s propovijedi na hrvatskom jeziku, a sat vremena potom na njemačkom jeziku za učenike viših razreda isusovačke gimnazije i za vojsku. Mise su služene i za članove osječkih cehova (npr. 14. prosinca za cehove užara i lađara, 15. prosinca za lončare i pekare, 16. prosinca za ceh mesara, kolara i kovača, 17. prosinca za zlatare, a 18. prosinca za ceh krznara i postolara) usp. Sršan, 1993: 249 i Korade, 1987: 52–55.

Isusovci su u osječkim općinama (Tvrđa, Donji grad i Gornji grad) vrlo rano utemeljili pučko školovanje. Doduše, u prvim godinama nisu podučavali učenike nego su nadzirali rad svjetovnjaka i brinuli za potrebe škola. Tako vizitator ostrogonski biskup Sigismund Berény spominje 1732. pučku

školu u Tvrđi za njemačku djecu, a u Gornjem i Donjem gradu za njemačku i hrvatsku djecu. Školske su godine 1728/29. otvorili 23. ožujka 1729. nižu gimnaziju s četiri gramatička razreda. Nastava se odvijala u isusovačkoj rezidenciji (današnja zgrada Narodne tehnike na Trgu Jurja Križanića 1) i do 1733. predavala su dva nastavnika svjetovnjaka i dva isusovca. Od školske godine 1733/34. u sva četiri razreda predavali su isusovci, ali ne dugo, jer je gimnazija 1737. prestala s radom; gradske su općine prestale plaćati uzdržavanje nastavnika. Ponovo je škola otvorena 1765. na poticaj carice i kraljice Marije Terezije (1740. – 1780.). Skupština Virovitičke županije sa sjedištem u Osijeku održana je 12. veljače 1756. u nazočnosti superiora p. Petra Matzera. na kojoj je donesena odluka »o podizanju latinske škole« u gradu na Dravi, tj. da se »škola dokinuta prije 30-ak godina iz temelja obnovi i da se odrede tri prostorije za nastavu«. Nastava je u nižoj gimnaziji povjerena isusovcima. Školska godina 1765/66. počela je 7. listopada otvorenjem prostorija škole u kojoj su dan prije postavljene drvene klupe u uređene prostorije isusovačke rezidencije. Svečanosti su nazočili podžupan i redovni bilježnik zajedno sa županijskim sucem te 40 učenika parvista i principista. Nastava je počela 15. studenoga te godine i održavana je svakog dana osim četvrtka, kada je bila rekreacija, te nedjeljom i u vrijeme zapovijedanog blagdana. Te je godine osječka isusovačka Misija imala 8 osoba, i to 6 svećenika, jednog magistra i jednog laika redovnika. U gimnaziji su predavali p. Ivan Hochburg sintaksu i gramatiku, a magistar Franjo de Paula Steinbeis principiju (učenje pravila) i parvu (Sršan, 1993: 240, 244–245).

Monspergerov prosvjetni, pastoralni i zakladni rad

O životu isusovca Cristiana Monspergera malo je podataka. Poznato je da je rođen 1735. u Wiener Neustadtu (Bečkom Novom Mjestu) i da je u grad na Dravi stigao 1767. nakon što je carica Marija Terezija obnovila rad niže gimnazije u Osijeku. Grad je i u vrijeme Monspergerova djelovanja nadalje razdijeljen na tri komorska trgovišta – Gornji grad, Tvrđa s Novim gradom i Donji grad, koja su imala zasebne gradske uprave i neovisne razvojne procese. Međutim, prostorna bliskost i tradicija jedinstvenog Osijeka uvjetovali su određeni suživot triju osječkih naselja, koji se očitovao na mnogobrojnim primjerima zajedničke suradnje. Poput ugovora iz 1765. godine, kojim su se sva tri gradska magistrata obvezala izdvajati godišnji novčani iznos od 100 forinti za rad isusovačke niže gimnazije, koja se nalazila u Tvrđi i koja je rad započela s tri niža (gramatička) razreda, a potom se proširila na dva viša (humaniora) pa je do ukinuća isusovačkog reda imala 5 razreda (Živaković-Kerže, 2004c: 25–29).

U vrijeme Monspergerova dolaska osječku Misiju činilo je još 6 isusovca i to: Petar Matzer superior, župnik i prefekt škole, Antun Riczner njemački

propovjednik, Đuro Lanzl hrvatski propovjednik, Ivan Hochburg svečani njemački propovjednik i kateheta, Pavao Baffo svečani hrvatski propovjednik i misionar u Aljmašu, magistar Franjo de Paula Steinbeis učitelj principije i parve, te »brat laik« Đuro Ranih koji je bio ekonom i kuhar. Pridošli Monsperger nazočio je 1. rujna 1767., na kraju školske godine 1766/67. ispitima; »poete i sintaksisti su prijepodne polagali ispit iz književnosti – poznavanje pisaca i aritmetike sve do zlatnog pravila o razlomcima, a u 14.00 sati je bio ispit za principiste i parviste iz književnosti i aritmetike s 5 vrsta operacija i pravila društva«. Sutradan su u 18.00 sati »poete i sintaksisti« recitali u Tvrđi zatvorenicima u tamnicama na njemačkom jeziku, »gdje je došao general sa svim višim oficirima«. Završeno je bilo u 20.00 sati. Principisti i parvisti su sutradan u tamnicama »uz opće odobravanje izveli recitacije na njemačkom jeziku«. Posljednji ispiti su održani 7. rujna kada je službeno i završila školska godina (Sršan, 1993: 241).

Sljedeća školska godina započela je 6. studenoga 1767. i u gimnaziju je upisan do tada, a i poslije, najveći broj učenika, čak 150. Toga je dana superior u nazočnosti podžupana pred učenike doveo profesore Monspergera i Antuna Kutlera, koji je predavao principiju i parvu umjesto magistra Steinbeisa. Monsperger je predavao poeziju, sintaksu i gramatiku. Nastavni jezik, kao u svim isusovačkim gimnazijama, bio je latinski, a u prva dva razreda se latinska gramatika predavala na njemačkom jeziku, prema zahtjevu bečkoga dvora. Iz tih razloga su i u osječkoj gimnaziji javni nastupi učenika i školske drame izvođeni na njemačkom jeziku. Učenici bi tijekom svake godine nastupali dramskim predstavama, recitacijama, natjecanjima iz klasičnih autora, akademijama iz povijesti te javnim ispitima iz aritmetike i drugih područja (Sršan, 1993: 250).

Od sljedeće školske godine 1768/69. Monsperger više nije profesor u nižoj gimnaziji nego je do ukinuća isusovačkog reda obavljao službe njemačkog svečanog propovjednika i katehete, a kraće je vrijeme i upravitelj Bratovštine muke i smrti Isusove. Pater Monsperger je ukidanje isusovačkog reda u Osijeku dočekao 24. studenoga 1773. s ostalim članovima Misije; uz njega su bili p. Josip Fischer superior, župnik i školski prefekt, p. Ivan Mihelič profesor principije i parve, p. Antun Kutler profesor poezije, sintakse i gramatike, zborovođa i voditelj isusovačkog ljetopisa, tj. »kućne povijesti«, p. Đuro Smederer nedjeljni propovjednik, p. Pavao Baffo hrvatski svečani propovjednik i kateheta u Aljmašu, p. Filip Brajković nedjeljni propovjednik, i pomoćnik »brat laika« Petar Miler kućni kuhar, ekonom i nabavljač. Red je ukinut po nalogu vicearhiđakona metropolitanske biskupije i župnika iz Seksarda Martina Kovarskog u nazočnosti podžupana Virovitičke županije Franje Dolovca, koji je bio upućen u ime Namjesničkog vijeća u Zagrebu te Pavla Kruspira upravitelja komorskih dobara u južnoj Ugarskoj i Slavo-

niji u ime Dvorske komore u Beču. Nakon što je vicearhiđakon Kovarski pročitao dokument o ukinuću oci osječke Misije odmah su morali svući isusovačko odijelo i obući crkveno. Istodobno su iselili iz svoje rezidencije, a da je napuštanje vlastitih prostora bilo trenutno govori podatak zapisan u ljetopisu »da je sam superior morao jednu noć boraviti u svjetovnoj kući«. U potonjim danima i mjesecima patri i »brat laik« su se snalazili kako koji. »Brat laik« Miler »sveden je na svjetovni stalež i ostao je u Osijeku radeći na uvezivanju knjiga«, Ivan Mihelić se zaposlio u ljekarnici, Antun Kutler se nastanio kod voskara i licitara i potpuno izašao iz crkvenoga reda, Pavao Baffo se smjestio u kući župnog bravara, Filip Brajković kod trgovca Franje Blažića, a Monsperger je posljednjem župniku isusovcu Josipu Fischeru (1769. – 1795.), kao umirovljeni biskupijski svećenik, bio do 1795. kapelan i pomoćni župnik u Tvrđi. Živio je i djelovao u franjevačkom samostanu kod osječkih franjevaca. Nakon Fischerove smrti 1795. postavljen je za župnika župe sv. Mihaela arhanđela, u jednogodišnjem mandatu. Nakon toga je bio župni propovjednik i ispovjednik, koji je unatoč poznim godinama bio tražen ponajviše zbog poznavanja nekoliko jezika – njemačkog, latinskog, hrvatskog i francuskog jezika. Tako su npr. 12. prosinca 1800., u vrijeme boravka francuskih zarobljenih vojnika u Krunskoj utvrdi na lijevoj obali Drave, franjevci bili u cik zore pozvani k bolesnoj francuskoj zarobljenici. U franjevačkom ljetopisu je zapisano: »Budući da ne znam francuski jezik, a moj starčić Monsperger ne može obaviti ostalo zbog drhtavih ruku, pošli smo obojica (on da sluša ispovijed, a ja da dam poputbinu)«. Preminuo je u franjevačkom samostanu u 15.00 sati 23. veljače 1803. »proviđen svim sakramentima umirućih, blago u Gospodinu« (Sršan, 1993: 70, 71, 119, 260, 268, 278).

O onodobnom teškom i nesigurnom životu, koji se odnosi na Monspergera, govori podatak zapisan u Franjevačkom ljetopisu za dan 29. prosinac 1781. kada mu je »neki vojnik iz Palfijeve pukovnije dao pismo i zatražio od njega 6 zlatnika te ga oko 11.30 teško ranio ispred njegove sobe, trima udarcima u vrat« (Sršan, 1993: 97).

* * *

Obiteljska tragedija, smrt jedinice kćeri, potaknula je Johanna Kohlhoffera (sredina 18. stoljeća – Osijek, 1802.) gostioničara u Tvrđi i posjednika da 29. travnja 1782. cijeli imetak namijeni osnivanju sirotišta u Osijeku. U uvodu oporuke Kohlhoffer navodi »da je potresen, ražalošćen gubitkom svoje kćeri jedinice, umrle u cvijetu mladosti, pa da više nema izravnih nasljednika te

odlučuje da siročad oba spola učini svojim nasljednicima«. Zakladi je ostavio kuću »K trima potkovama« u Tvrđi (u blizini franjevačkog samostana), svra- tište »Zlatnom orlu« u Novom gradu, vinograd u mađarskom gradu Villanyu, sve zalihe vina i rakije, gotovinu i utjerane dugove u vrijednosti od 16.680 forinti. Josef Huttler (sredina 18. stoljeća – Osijek, 1801.) kožar u Donjem gra- du i posjednik 2. prosinca 1782. napisao je sličnu oporuku. I on je cijeli ime- tak (kuću »K zelenom lovcu« u blizini tadašnje donjogradske tkaonice svile, vodenicu na Dunavu, 1.600 ušavljenih telećih koža, svu gotovinu, srebro i namještaj u vrijednosti od 35.877 forinti) namijenio, također, za gradnju do- ma za djecu bez roditelja. Budući da je Monsperger bio izvršitelj Huttlerove i Kohlhofferove oporuke pretpostavlja se da je on i potaknuo stvaranje zaklade za gradnju sirotišta u kojoj »cijeli svoj imetak ostaviše čovjekoljubivoj svrsi da se podigne zavod u kojem bi djeca siročad bez roditelja našla nadopunu opskrbi i gdje bi se religiozno i moralno odgajala...«. Monsperger je 22. si- ječnja 1803., samo mjesec dana prije smrti, svoj imetak u vrijednosti od 1.980 forinti pridodao zakladi (Živaković-Kerže, 2004c: 28–29).

Umjesto zaključka

Budući da Osijek nije tada imao novčarskog zavoda, a i grad nije imao svoje zakonito poglavarstvo Kraljevska ugarska komora u Budimu, neko vrijeme nešto drukčije od želja oporučitelja, jedan dio zakladnog novca, uz dugoročne kamate, posudila je mađarskim grofovima i veleposjednicima, a drugi dio uložila u državne zajmove i obligacije. Tako je novac uložen u dru- ge svrhe drugačije nego što su prvotno naznačile oporuke; u Osijeku tada nije ostala niti jedna forinta od zakladnog novca. Sredinom 19. stoljeća, unatoč nastojanju gradskih otaca i onodobnih visokih dostojanstvenika poput bo- sanskog ili đakovačkog i srijemskog biskupa Josipa Jurja Strossmayera, do zakladnog novca nije se moglo doći. No, 1854. zaklada je s kamatama dosegla za to vrijeme golemi iznos od 348.828 forinti što je još snažnije potaknulo požurivanje i traženje da se ta zaklada vrati u Osijek radi ostvarenja namjene po oporukama Kohlhoffera, Huttlera i Monspergera. To će se dogoditi 1868. tek pošto se car Franjo Josip I. osobno založio da se zakladna sredstva vrate u Osijek (Firinger i dr., 1970: 26, 27).

Iz tih sredstava izgrađeno je u proljeće 1870. gornjogradske sirotište na uglu sjeverne strane Duge (današnje Strossmayerove) ulice i zapadne strane Solarskoga trga za koje je iz zaklade izdvojeno 72.464 forinte. Imalo je 60 mjesta za zavodske štichenike miješanog spola i pokrivalo je potrebe smještaja pitomaca iz Osijeka, ali i iz Virovitičke, Srijemske i Požeške županije. Budu- ċi da je ostalo mnogo neutrošenog zakladnog novca gradnja osječke bolnice

u Donjem gradu počela je 6. ožujka 1870. rješenjem carske vlade. Gradnja bolnice završena je krajem listopada 1874., a rad je u njoj počeo 1. studenoga te godine. Bila je tada najveća i najbolje opremljena u Kraljevini Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji (današnji najstariji dio Kliničke bolnice). Podignuta je po projektu zagrebačkih poduzetnika Karla Klausnera i Vjekoslava Flombacha pod šifrom »Humanitāt«. Bolnička zgrada imala je oblik potkove (s krilima okrenutim prema sjeveru), suteran, prizemlje, jedan kat (a u središnjem dijelu zgrade dva kata). U suteranu se nalazila ložionica s dvije parne kupaonice, dva tuša i dvije prostorije s tri kade. Bila je to jedna od onodobno najsuvremenijih bolnica na ovim prostorima Monarhije. Naredbom Zemaljske vlade u Zagrebu, Odjela za unutarnje poslove, 13. travnja 1895. zakladna je bolnica nazvana Sveopća i javna Huttler-Kohlhoffer-Monspergerova zakladna bolnica u Osijeku (Živaković-Kerže, 2004c: 28, 29).

Tim potezom onodobne državne vlasti naglašena je prvorazredna uloga tadašnjih Osječana Kohlhofera, Huttlera i Monspergera i njihovih oporučnih odluka u stvaranju bolničke infrastrukture u Osijeku.

Literatura

- Firinger, Kamilo – Utvić, Vladimir (1970), *Povijest bolničkih ustanova u Osijeku od 1739–1930*, Osijek.
- Korade, Mijo (1987), »Isusovci«, *Osijek – Katolička crkva jučer i danas*, Đakovo
- Smičiklas, Tadija (1891), *Dvjestogodišnjica oslobođenja Slavonije. Drugi dio: Spomenici o Slavoniji u XVII vijeku (1640 – 1702)*, Zagreb.
- Sršan, Stjepan (1993), *Osječki ljetopisi 1686.–1945.*, Povijesni arhiv u Osijeku, Osijek.
- Živaković-Kerže, Zlata (2003), *Župna crkva sv. Mihaela arkandela u Osijeku*, Župa sv. Mihaela arkandela, Osijek.
- Živaković-Kerže, Zlata (2004), »Temeljni doprinos Johanna Kohlhofera, Josepha Huttlera i Cristiana Monspergera stvaranju bolničke infrastrukture«, *Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice*, Njemačka narodnosna skupina, Osijek.
- Živaković-Kerže, Zlata (2011), »Franjevci u Osijeku (Osvrt na djelovanje i značenje u prvoj polovici 18. stoljeća«, *Zborniku radova sa skupa o životu i djelovanju o. Antuna Bačića*, 2011., (u tisku).

**PROSVJETNO, PASTORALNO I ZAKLADNO DJELOVANJE ISUSOVCA
CRISTIANA MONSPERGERA (OSVRT NA NJEGOVO DJELOVANJE
U OSIJEKU OD 1767. DO 1803.)**

Sažetak

Isusovac Cristian Monsperger u Osijek dolazi 80-ak godina nakon što su gradom na Dravi i većim dijelom Slavonije i cijelim Srijemom Turci Osmanlije vladali 161 godinu. U teškim gospodarskim i prosvjetnim prilikama carica Marija Terezija potaknula je 1765. ponovno otvaranje isusovačke Niže gimnazije u Tvrđi, na kojoj je u školskoj godini 1767/68. Monsperger predavao poeziju, sintaksu i gramatiku.

U Osijeku je Monsperger, do ukinuća isusovačkog reda, obavljao službe nje-mačkog propovjednika i katehete, a kraće je vrijeme bio i upravitelj Bratovštine muke i smrti Isusove. U tvrđavskoj župi Sv. Mihaela arhanđela, pomoćni je župnik od 1773. do 1795. kada postaje župnikom u jednogodišnjem mandatu.

Budući da je bio izvršitelj oporuka, sastavljenih 1782. godine, dvojice imućnih osječkih posjednika, gostioničara Johanna Kohlhofera i kožara Josefa Huttlera pretpostavlja se da je Monsperger potaknuo stvaranje zaklade za gradnju prvog osječkog sirotišta u kojoj »cijeli svoj imetak ostaviše čovjekoljubivoj svrsi da se podigne zavod, u kojem bi djeca siročad bez roditelja našla nadopunu opskrbi i gdje bi se religiozno i moralno odgajala...«. Svoj imetak je Monsperger 22. siječnja 1803. godine, mjesec dana prije smrti, pridodao zakladi.

Brojne (ne)prilika utjecale su da »oslobađanje« ukamaćenih sredstva iz zaklade bude tek 1869. pa je sirotište izgrađeno krajem te godine i otvoreno 3. travnja sljedeće. Budući da je ostavština Huttler-Kohlhoffer-Monspergerove zaklade bila toliko velika osigurana je u potonjem četverogodišnjem razdoblju i izgradnja osječke donjogradske Sveopće zakladne bolnice, tada najmodernije opremljene u ovom dijelu Europe.

Ključne riječi: Osijek, Isusovci, Cristian Monsperger, zakladna sredstva, sirotište

**THE EDUCATIONAL, PASTORAL AND FOUNDATION ACTIVITIES OF THE
JESUIT CRISTIAN MONSPERGER (AN OVERVIEW OF HIS ACTIVITIES
IN OSIJEK FROM 1767 TO 1803)**

Summary

The Jesuit Cristian Monsperger arrived in Osijek 80 or so years following the 161-year period of Ottoman rule in the city and the whole of Srijem, as well as most of Slavonia. In those difficult times for both the economy and education, the Empress Maria Theresa initiated the reopening of the Jesuit lower grammar school in Tvrđa in 1765. It was there that Monsperger taught poetry, syntax and grammar in the school year 1767/68.

Prior to abolition of the Jesuit order, Monsperger served as catechist for the German community in Osijek and also for a time headed the Brotherhood of Passion and Death of Jesus Christ. In the Tvrđa parish of St Michael the Archangel he was

a curate from 1773 to 1795, when he was appointed parish priest for the term of one year.

He was also the executor of wills made by two wealthy citizens of Osijek in 1782. These were Johann Kohlhofer, an innkeeper, and Josef Huttler, a tanner. It is assumed that it was Monsperger who encouraged them to start a foundation to build the first orphanage in Osijek, to which they »left their entire estates for the philanthropic purpose of building an institution where orphaned children would be provided for and receive religious and moral education...«. A month before his death, on January 22, 1803, Monsperger left his estate to the foundation as well.

A number of (unfortunate) circumstances conspired to prevent the foundation from releasing its funds, with added interest, until 1869. The orphanage was thus built in that year, and opened on April 3, 1870. The assets of the Huttler-Kohlhofer-Monsperger foundation were sufficient to enable the construction of a General Foundation Hospital in the Osijek area of Donji Grad in the following four years. It was the best equipped hospital of its time in this part of Europe.

Key words: Osijek, Jesuits, Cristian Monsperger, foundation assets, orphanage

Mirela Slukan Altić

ISUSOVAC IVAN STIPANOVIĆ I NJEGOVE PROSVJETITELJSKE IDEJE O KOMUNALNOM UREĐENJU GRADA

Izvorni znanstveni članak

UDK 271.5

Uvod

Grad i način života njegovih stanovnika kao dio novog filozofskog pristupa čovjeku, jedna je od središnjih tema prosvjetiteljstva. Rasprave o gradu u sklopu prosvjetiteljskih ideja druge polovice 18. stoljeća, između ostalih, ističu i pitanja poboljšanja kvalitete urbanog života kao dio novog prosvijećenog odnosa prema čovjeku i okolišu. U tom kontekstu, pojedini redovnici počinju se baviti i praktičnim pitanjima razvoja grada, među kojima pitanja gradske komunalne infrastrukture zauzimaju posebno mjesto. U tim se nastojanjima osobito istakao redovnik – prosvjetitelj Ivan Stipanović (1729–1777). Ovaj je isusovac nakon studija filozofije i teologije, radio kao profesor filozofije, matematike, geometrije, teologije i arhitekture a potom i kao geometar Zagrebačke županije. Posljednjih desetak godina svoga života Stipanović je osobito posvetio rješavanju komunalnih i infrastrukturno-gospodarskih pitanja kao što su uređenje rijeka i uspostava plovidbenog reda, projektu zagrebačkog vodovoda, regulaciji i uređenju ulica te projektiranju pojedinih javnih institucija. Iako su gotovo svi njegovi projekti ostali nerealizirani, Stipanovićevo djelovanje potaklo je niz rasprava o potrebi efikasnijeg rješavanja gradske komunalne infrastrukture koje su na krilima prosvjetiteljstva rezultirale i početkom provođenja prvih značajnijih zahvata na uređenju grada. U tom smislu, prosvjetiteljsko djelovanje isusovca Ivana Stipanovića označilo je novo doba u odnosu prema pitanjima komunalnog uređenju grada kao i uopće poboljšanju uvjeta i kvalitete života u našim gradovima.

Biografska crtica o životu redovnika Ivana Stipanovića (Požega, 14. X. 1729. – Zagreb, 7. V. 1777.)¹

Ivan Stipanović rodio se u Požegi, 14. listopada 1729. godine. Isusovačkom redu priključio se 1746. godine a novicijjat je proveo u Trenčinu (Slovačka) gdje je u knjigama zabilježen kao *Joannes Stipanovics, Illyrus Poseganus* (Lukacs, 1988: III-1611). Studirao je filozofiju i teologiju u Grazu. Isprva radi kao gimnazijski profesor u Varaždinu, Zagrebu i Požegi. Od 1764. kao zamjenik upravitelja konvikta u Trnavi (Slovačka), predavao je praktičnu geometriju i arhitekturu (Vanino, 1969, I-157). Od 1767. djeluje u Zagrebu kao profesor filozofije, matematike, geometrije i teologije (Fancev, 1937: 295). Već 1769. počinje surađivati sa Zagrebačkom županijom povremeno vršeći pojedine geometarske usluge² a 1771. i službeno dobiva status geometra Zagrebačke županije.³ Tu je službu nastavio obavljati i nakon ukinuća reda (1773.), sve do svoje smrti 1777. godine kada umire u dobi od 48 godina. Zanimljivo je da usprkos svojeg istaknutog društvenog položaja županijskog mjernika i promicatelja mnogih prosvjetiteljskih ideja, Stipanović nikada nije ostvario status zagrebačkog građanina. Ova neobična okolnost osobito je došla do izražaja prilikom njegove smrti gdje se u matici umrlih uz Stipanovićevo ime ističe samo pripadnost ukinutom redu Isusovaca (*dominus Joannes Sztipanovich ex jesuita...*) (Šourek, 2009: 497).

Stipanovićev doprinos vodnom gospodarstvu

Počeci Stipanovićevog rada vežu se uz hidrotehnička pitanja uređenja Kupe i Save za potrebe plovnosti te donošenja prvog Plovidbenog pravilnika za te rijeke. Naime, prvi opsežniji radni zadatak Ivana Stipanovića kao geometra bio je njegov angažman u Trgovinsko-gospodarskoj komisiji prilikom komisijskog obilaska Kupe i Save. Trgovinsko-gospodarska komisija osnovana nalogom Marije Terezije 6. ožujka 1769. godine koja je djelovala kao tijelo podređeno Hrvatskom kraljevinskom vijeću između ostalog imala je zadatak uređenja voda u svrhu prometnog povezivanja i unapređenja agrarne proizvodnje.⁴ Na sjednici Komisije od 15. lipnja 1771. godine zatraženo je da se uz pomoć izaslanika, savjetnika Dvorskog trgovačkog vijeća i dobrog poznavaoa gospodarsko-prometnih problema, Franza Raaba, or-

¹ Datum se odnosi na dan pokopa (Šourek, 2009: 497).

² Te je godine Stipanoviću županija isplatila naknadu za izvršene geometarske usluge u iznosu od 6 zlatnika.

³ Hrvatski državni arhiv (dalje HDA), Zagrebačka županija, kut. 2, spis 111/1771.

⁴ Aktivno je djelovala do 1772/73. a formalno do ukidanja Hrvatskog kraljevinskog vijeća 1779. (Karaman, 1989: 121).

ganizira komisijski pregled Kupe i Save te da se potom izradi Plovidbeni pravilnik.⁵ Komisiju su za tu potrebu osim Raaba činili županijski sudac Josip Špišić te redovnik Ivan Stipanović kao geometar. Navedena komisija je 17. rujna 1771. izradila prijedlog za uređenje plovidbe »Edictum quod pro tempore ad introducendum bonum Ordinem in re Navigationis in Savo et Colapi fluviis ... »koji je prihvaćen 20. ožujka 1772. a potom 9. svibnja iste godine po nalogu Marije Terezije upućen na mišljenje svim županijama.⁶ Dakle, Stipanović je 1771. godine sudjelovao u nastanku prvog Plovidbenog pravilnika za Kupu i Savu i to u svojstvu geometra. Tom je prilikom vjerojatno surađivao i sa tada još mladim a kasnije znamenitim hidrotehničarem Johannom Beckerom a koji je tada za potrebe Komisije obavljao sustavna kartiranja Kupe i Save.⁷

Stipanovićev rad na uspostavi plovidbe Kupom i Savom odnosno sastavljanju Plovidbenog reda nije bio njegov jedini susret s primjenom mjerništva u vodnom gospodarstvu. U svome se radnom vijeku kao županijski mjer-nik još najmanje dva puta okušao u hidrotehnici. Godine 1773. sastavio je izvješće o problemu izlivanja potoka Stenjevčaka.⁸ Četiri godine kasnije, 1777. godine Ivan Stipanović pojavljuje se kao autor projekta uređenja toka rijeke Krapine.⁹ Ti su poslovi bili dijelom njegove redovite djelatnosti kao županijskog mjernika Zagrebačke županije.

Ivan Stipanović kao graditelj

Nakon ukinuća isusovačkog reda, Ivan Stipanović svoje djelovanje po-sve usmjerava na unapređenje kvalitete života u samom gradu. Naime, kao županijski geometar posljednje i najplodnije desetljeće svoga života Stipa-nović uglavnom posvećuje rješavanju niza praktičnih problema vezanih uz razvoj infrastrukture grada Zagreba.

Iako se pojam županijskog geometra tijekom 18. i 19. stoljeća uglav-nom povezivao sa mjerničkim (geodetskim) radovima, oni su zahvaljujući svojoj inženjerskoj naobrazbi u praksi nerijetko obavljali sve poslove ve-zane uz javnu gradnju, uključujući ceste, mostove, vodno gospodarstvo te

⁵ HDA, Hrvatsko kraljevinsko vijeće, S/1–1772.

⁶ HDA, Hrvatsko kraljevinsko vijeće, A/73 od 9. svibnja 1772.

⁷ Johann Becker koji potpisuje najveći broj hidrografskih karata Kupe i Save nasta-lih 70-tih godina. Više o Beckeru i njegovim hidrografskim radovima usp. Slukan Altić, 2011.

⁸ HDA, Zagrebačka županija, katalog 122/7. Spis datiran s 3. studenima 1773. koji je sastavio Ivan Stipanović je izgubljen ali je njegov nastanak ostao zabilježen u katalogu spisa Zagrebačke županije.

⁹ HDA, Zagrebačka županija, Fascikl 5, No 142, 1777.

gradnju objekta javne namjene pa je njihovo djelovanje značajno ulazilo i u područje graditeljstva te arhitekture. Tako ćemo županijske mjernike tijekom 18. stoljeća često pronaći potpisane i na arhitektonskim nacrtima, bilo u svojstvu nadzornika ili pak, u smislu autorstva, nad samim graditeljskim projektom. U tom smislu niti Stipanović nije bio iznimka, pa je tijekom svojega djelovanja kao županijski mjernik povremeno obavljao i projektantske poslove.

Početakom 1773. Stipanović na poticaj državnih vlasti projektira zgradu budućega sirotišta (*Oranotrophium*) koje je Zagrebačka županija namjeravala podići na mjestu stare kapele sv. Margarete (između Ilice i današnjeg Cvjetnog trga).¹⁰ Tom je prilikom Stipanović izradio opsežni građevni projekt sirotišta s nacrtima i troškovnikom te opširnim izvješćem.¹¹ Na temelju sačuvanih nacrtu možemo vidjeti da Stipanović projektira sirotište kao prostranu trokatnu građevinu koja je svojim pročeljem trebala biti okrenuta prema Ilici. Sirotište je prema projektu u svom središnjem dijelu sadržavalo i sakralni objekt – crkvu Ranjenog Isusa sa istaknutim zvonikom koji zauzima središnji dio pročelja sirotišta.¹² Jednostavna unutrašnjost nosi odlike baroknog funkcionalizma dok pročelje okrenuto prema Ilici odlikuju raskošnije odlike kasnog baroka (Šourek, 2009: 496–497). Projekt je nastao neposredno prije ukidanja isusovačkog reda, pa se Stipanović, tada već županijski mjernik, na priloženom izvješću sastavljenom 7. siječnja 1773. potpisao kao Joannes Stipanovich S[ocietas] I[esu], I[ncltyti] C[omi]t[aj]tus Geom[etra] Manu p[ro]pria.

Iako se je zbog nedostatka sredstava u konačnici odustalo od plemenate zamisli, sačuvani dokumenti, a posebice Stipanovićev projekt i s njime povezan izvještaj, pružaju podatke o okolnostima pripreme gradnje i djelovanja buduće ustanove. Primjenjujući arhitektonska iskustva stečena u okvirima isusovačkoga reda, Ivan Stipanović ističe se kao vrstan projektant čije bi djelo, da je bilo izvedeno, predstavljalo značajan doprinos zagrebačkom graditeljstvu druge polovice XVIII. stoljeća. Istodobno, gledajući Stipanovićev projekt sirotišta u svjetlu prosvjetiteljskih ideja, inicijativa o osnivanju prvog sirotišta predstavlja značajan pokušaj humanizacije odno-

¹⁰ Kapela je zajedno s okolnim zemljištem 1795. prodana pravoslavnoj crkvenoj općini koja je na tom mjestu 1866. podignula Katedralu Preobraženja Gospodnjeg.

¹¹ HDA, Consilium regium Croaticum, fascikl 125, 1773, No D-59.

¹² Crkva je trebala preuzeti titular kapele Ranjenog Isusa koja se tada nalazila na uglu Harmice i Ilice. Zbog neprikladnosti mjesta na kojem se nalazila ta je kapela 1794. godine porušena. Nakon što je na tome mjestu podignuta bolnica milosrdne braće, sagrađena je u njezinom sklopu nova kapela istog titulara koja je također porušena, prilikom rušenja bolnice 1931. godine. Današnja crkva Ranjenog Isusa na početku Ilice podignuta 1938., čuva sjećanje na prvotnu kapelu Ranjenog Isusa iz 18. stoljeća.

sa prema napuštenoj djeci te uopće unaprjeđenju socijalnih i zdravstvenih odnosa na području grada.¹³

Usprkos očitom talentu, Stipanović se tijekom svoje geometarske službe još u samo nekoliko navrata imao prilike okušati kao projektant, no objekti koje je projektirao bili su neznatnog opsega. Tako je poznato da je 1771. godine projektirao skladište vina Zagrebačke županije koje je bilo potrebno podignuti zbog uvoza vina u Karlovački generalat.¹⁴ Jedini značajniji arhitektonski projekt u kojem je još sudjelovao bila je izrada geodetske procjene zagrebačkog isusovačkog kompleksa i okolnog zemljišta. Navedenu procjenu izvršio je 1776. godine kao prilog nacrtu zagrebačkog kolegija koji je izradio graditelj Joannes Either za potrebe prenamjene i adaptacije samostana do koje je došlo nakon ukidanja isusovačkog reda (Cvitanović, 1975: 224).¹⁵ Ipak, činjenica da mu je povjerena samo izrada procjene zemljišta a ne i arhitektonsko snimanje zgrade, govori o tome da Stipanovićeve projektantski potencijali koje je neosporno posjedovao, nisu bili u dovoljnoj mjeri prepoznati. Tako je njegov talent u tome području ostao posve zatopljen a jedini izboj njegovih projektantskih potencijala ostao je zabilježen u neostvarenom projektu gradskog sirotišta.

Urbanističke vizije Ivana Stipanovića – projekt regulacije Vlaške i Bakačeve ulice (1774.)

Vlaška ulica kao jedna od glavnih pristupnih prometnica kojom se u Zagreb ulazilo iz smjera istoka, već sredinom 18. stoljeća identificirana je kao jedan od ključnih urbanističkih problema tadašnjeg grada. Osobit problem predstavljao je njezin zapadni dio (današnja Stara Vlaška) iz koje se ulazilo ne samo na Kaptol već i na središnji gradski trg Harmicu na kojem se nalazio Tridesetnički ured i sajmište.¹⁶ Mnoštvo pješaka, konja i kola koji su se slijevali Vlaškom preko današnje Bakačeve i dalje prema glavnom gradskom trgu stvarali su velike prometne i komunalne poteškoće kako putnicima tako i samim građanima. Uski spoj Vlaške odnosno Baka-

¹³ Do tada u Zagrebu su postojale samo ubožnice. Prvo sirotište podignuto je tek 1827. godine u Vlaškoj ulici i to samo za mušku djecu sposobnim za pohađanje gimnazije (Šourek, 2009: 500).

¹⁴ HDA, Zagrebačka županija, katalog 121/6. Zapis je sačuvan samo u katalogu, dok je sam spis izgubljen.

¹⁵ HDA, Consilium regium Croaticum, kut. 231: Consilium Regium submittit planum quartier adoptandi in Benique destinatos fines collegi Zagradiensis.

¹⁶ Sajmište se na današnjem Trgu bana Jelačića prvi puta spominje se 1641. godine kada je odlučeno da se sajam premjesti s Markova trga na novu lokaciju, uz izvor Manduševca. To je odluka označila začetak oblikovanja Harmice kao središnjeg gradskog trga grada Zagreba (Dobronić, 1983: 203).

čeve sa središnjim gradskim trgom koji je onemogućavao veću prometnu propusnost dodatno je komplicirao i tok potoka Medveščaka koji je tekao u zaleđu sjevernog ruba Harmice, sjekao Bakačevu te potom nastavljao tekući iza kuća duž južne strane današnje Stare Vlaške. Opisani problem uvidio je i Ivan Stipanović koji u svrhu rješavanja opisane situacije 4. siječnja 1774. godine podastire Zagrebačkoj županiji prijedlog za regulaciju Vlaške i Bakačeve ulice u Zagrebu pod nazivom »Ductus viae in Vico Latinorum Zagrabiae«. ¹⁷ U svom pismu Stipanović navodi »Priložena karta prikazuje cestu u Vlaškoj vesi kako se otvara onima koji dolaze iz Sesveta na Trg Tridesetnice i vrata časnog Kaptola (Slukan Altić, 2001: 515). Budući da je ona uvijek, a osobito u vrijeme sajмова, ne samo neugodna već i opasna, poznato je cijeloj slavnoj Kraljevini da zato treba nešto reći o potrebi da se ova cesta popravi, makar s velikim troškovima, ili izvede druga s koje druge strane, jer osim strmina, što je prikazano crtama koje prikazuju razlike u visinama, veliki su naime tjesnaci kod kuće Lackovićeve (D), kod Mavračića (F, G), kao i cijelom srednjem dijelu zbog kosine koja podupire zid biskupova vrta i koja svojim donjim dijelom seže do kraja ulice do kuća koje joj stoje nasuprot«.

U svrhu rješavanja ovog problema Stipanović je predlagao sveobuhvatnu rekonstrukciju čitave Stare Vlaške i Bakačeve ulice. Da bi smanjio izraziti uspon koja su kola morala savladavati pri putovanju Vlaškom prema južnim kaptolskim vratima, Stipanović predlaže ujednačavanje nivelete Vlaške od biskupskog mlina do južnih kaptolskih vrata tako da bi uspon za konjske zaprege bio lakši i ravnomjerniji. To će se postići snižavanjem razine ulice kod kaptolskih vrata za 4 stope, povišenjem ceste kod Lackovićeve kuće za 3 stope te dalje prema istoku postepenim snižavanjem nivelete Vlaške zaključno do biskupskog mlina. U cilju proširenja Vlaške te spoja Bakačeve i Harmice predlaže pomicanje građevne osi navedenih ulica na način da se poruše sve kuće koje priječe proširenje. To se osobito odnosi na kuću Mavračić koja je stajala na spoju Bakačeve i Harmice te kuće Lacković i Kleščić koje su stajale na mjestu gdje je Vlaška ulica bila najuža. U svrhu uređenja toga dijela grada Stipanović predlaže i regulaciju potoka Medveščaka na način da se duž Vlaške od stare klaonice (*Laniena*) sve do biskupskog mlina (označeni oznakom »A) koji je stajao otprilike na uglu današnje Jurišićeve i Kurelčeve podigne nasip koji bi štitio Vlašku ulicu od poplava. Na izlazu Bakačeve na Harmicu predlaže izgradnju novog mosta preko potoka Medveščaka (označen kao »G«) kao i mosta iznad vode koja

¹⁷ HDA, Zagrebačka županija, kut. 11, spis 306/1774. Spisu je priložen regulatorni nacrt Vlaške i Bakačeve te pripadajući dopis s objašnjenjima koji je Stipanović potpisao 4. siječnja 1774. godine.

istječe iz izvora Manduševca (»I«).¹⁸ Nadalje, da bi se spriječila urušavanja na Vlačku, valja podzidati zid biskupskog vrta (potez označen kao »V-X«) do visine deset stopa.

Dakle, Stipanović se nije ograničio samo na rješavanje prometnog problema toga dijela grada već je razmišljao i o regulaciji voda, sanitarnim uvjetima na sajmištu te sigurnosti građana koji su tamo živjeli. Na žalost, Stipanovićev prijedlog nije realiziran, a Stara Vlačka i Bakačeva ulica ispresijecane potokom Medveščakom ostale su prometni i sanitarni problem Zagreba. Iako Stipanovićev vizionarski pogled na prostorno uređenje grada tada nije zaživjelo, njegov prijedlog za regulaciju Bakačeve i Vlačke ulice, najstariji je urbanistički prijedlog za regulaciju i uređenje nekog već izgrađenog dijela grada Zagreba. Pokušaj promicanja urbanističkih intervencija kao općeg interesa u cilju razvoja grada i boljitka stanovnika koji u njemu žive svakako je snažno određen upravo prosvjetiteljskim idejama o humanom gradu i potrebi unaprjeđenja kvalitete života svih njegovih stanovnika.

Inicijativa za izgradnju gradskog vodovoda (1777.)

Svakako najvažniji Stipanovićev projekt bio je rad na uspostavi vodovodne mreže u gradu Zagrebu. U tu svrhu Stipanović 1777. godine izrađuje opsežan projekt izgradnje zagrebačkog vodovoda koji je supotpisao s geometrom Križevačke županije, Ivanom Vetterom koji je za tu priliku obavio potrebna geodetska mjerenja. U to vrijeme Zagreb je imao oko 6 000 stanovnika i vodoopskrba koja je obavljala putem javnih zdenaca i privatnih bunara postala je kočnica razvoju grada, osobito njegovoj sve brže rastućoj manufakturi. Brojni spisi i dokumenti tog vremena govore o teškoćama Zagrepčana zbog loše ili nikakve opskrbe vodom. Sava je gradu bila daleko, a potoci s Medvednice nepouzdana pa je pitanje izgradnje vodovoda postalo jedno od gorućih pitanja grada. Sukladno tome, Stipanović je kao županijski mjernik 1777. godine predložio gradskim vlastima projekt izgradnje gradskog vodovoda prema nacrtima koje je izradio Ivan Vetter.¹⁹ Prema predloženom projektu, voda za planirani vodovod crpila bi se iz Kraljevog izvora (*Fons regius*), danas poznatom kao Kraljičin zdenac. Na tome mjestu, naime, istječe na površinu potok Kraljevec, u donjem toku poznat kao Medveščak. Od Kraljičinog zdenca smještenog podno Medvedgrada voda

¹⁸ Manduševac koji (označen kao »K«) nalazio se dosta sjevernije od današnjeg zdenca. Taj je izvor 1852. uređen kao fontana prilikom posjeta cara Franje Josipa te potom zatrpan 1895. godine. Manduševac na Trgu bana Jelačića uređen je ponovno tek 1987. godine.

¹⁹ Državni arhiv u Zagrebu, Acta politica, kut. 102.

bi se odvodila prema gradu cjevovodom pri čemu bi se koristio prirodni pad terena od padina Medvednice prema gradu (Kraljičin zdenac nalazi se na 529 metara nadmorske visine a Grič na 158 metara!). Kanal bi isprva pratio tok potoka Kraljevca a kod Šestina bi kanal skretao na Prekrižje te od tuda niz Jurjevsku na sjevernim gradskim vratima ulazio u Gornji grad prema zdencu na središnjem trgu.

Kao što je opće poznato, Stipanovićev vizionarski projekt ostao je ne-realiziran zbog čega je Zagreb čekao na svoj vodovod još narednih stotinu godina (zagrebački gradski vodovod je otvoren tek 1878.!). Ipak, Stipanovićev projekt vodovoda potakao je niz rasprava o potrebi rješavanja komunalne infrastrukture grada koje su na krilima prosvjetiteljstva rezultirale i početkom provođenja prvih značajnijih komunalnih zahvata. Tako neposredno nakon 1777. godine dolazi do prvih sustavnijih akcija za uređenje javnih zdenaca, kanaliziranja pojedinih gradskih potoka, uređenja cesta i sl, što je tadašnjem Zagrebu barem donekle ublažilo probleme vodoopskrbe te skrenulo pažnju za hitnu potrebu cjelovitog rješavanja vodoopskrbe, toga prevažnog pitanja života grada.

Stipanovićev doprinos prosvijećenom urbanizmu i graditeljstvu

Stipanovićeve ideje o komunalnom uređenju grada te urbanističkim intervencijama u cilju njegova boljeg funkcionalnog organiziranja u potpunosti se uklapanju u tada najsuvremenije trendove urbanizma i graditeljstva koje se javljaju tijekom druge polovice 18. stoljeća kao odraz primjene prosvjetiteljskih ideja u razvoju i organizaciji grada. Rušenje starih okvira grada i fizičkih barijera između utvrđenog i neutvrđenog dijela grada, između centra i periferije te uopće između urbaniziranog područja grada i prirodnog okoliša koji ga okružuje, posve se uklapa u ideju otvorenog grada prosvjetiteljstva u kome dominira umjetnička kreativnost, aksijalno planiranje i matematički racionalizam (Milić, 2002: III-148). Takvo brisanje fizičkih barijera i primjena načela prostorne otvorenosti grada, uklapalo se i u društvene trendove brisanja klasne podijeljenosti u kojem pojedini slojevi društva žive strogo odvojeni jedni od drugih. Prosvjetiteljski pristup gradu više se ne temelji samo na estetskoj i kulturnoj dimenziji grada već je naglasak prvi puta podjednako stavljen i na njegovu socijalnu te zdravstvenu komponentu koja sada mora biti dostupna svim stanovnicima odnosno prisutna u svim dijelovima grada.

Središte prosvjetiteljstva uopće pa tako i u urbanizmu i graditeljstvu svakako je Pariz koji tijekom druge polovice 18. stoljeća doživljava temeljiti urbanistički redizajn. U cilju bolje funkcionalne organizacije grada te osobito njegovih uzavrelih komunalnih i sanitarnih problema, ruše se uske

zagušljive ulice slabe prometne propusnosti te se kroz urbano tkivo središta grada prosijecaju nove široke ulice čija osna simetrija ne priznaje granice nametnute starim zidinama ili drugim fizičkim barijerama. Istodobno, komunalna i sanitarna pitanja dobivaju središnju ulogu u razvoju grada pa osiguravanje vode, kanalizacije i uopće boljih uvjeta života svih stanovnika grada postaje jedno od središnjih pitanja ne samo novih teorija urbanizma i graditeljstva već prosvjetiteljstva uopće.

Prosvjetiteljstvo koje u kontinentalnoj Hrvatskoj započinje patentima Marije Terezije te se nastavlja u sklopu jozefinskih reformi, potaklo je niz promjena u odnosu prema uređenju grada ako ne u praktičnom smislu onda barem u teoretskom pristupu. Naime, hrvatsko prosvjetiteljstvo u uvjetima snažne centralizirane državne vlasti te cjelokupnog društveno-političkog, gospodarskog i kulturnog ustrojstva Monarhije, bilo je znatno oslabljeno a nerijetko i sustavno suzbijano. Prosvjetiteljske ideje koje su provodili Marija Terezija i Josip II. odnosile su prije svega na modernizaciju i centralizaciju državne uprave, dok je niz društvenih i gospodarskih reformi ostao relativno kratka doseg zbog otpora feudalne crkvene i svjetovne aristokracije. Ipak, jozefinske reforme koje su otvorile vrata napretku obrta, trgovine i manufakture, značajno su utjecale i na gospodarski razvoj naših gradova koji zahvaljujući razvojnim trendovima konačno izlaze iz svojih starih utvrda. Sve brži prostorni i demografski rast gradova, ukazao je na potrebu njihova preoblikovanja u skladu s novim prometnim i gospodarskim potrebama ali i naprednijim načinom života koji podrazumijeva određeni stupanj komunalne infrastrukture, rušenja fizičkih barijera unutar grada i njegovih pojedinih dijelova (zidine, kule, gradska vrata), širenje postojećih ulica i otvaranje novih, uređenje prvih javnih parkova i sl. Ti prosvjetiteljski trendovi jasno se ogledaju u Stipanovićevom projektu gradskog vodovoda koji je trebao riješiti stoljetni problem vodoopskrbe, u projektu regulacije Stare Vlačke koji bi omogućio povezivanje istočnog predgrađa sa središtem te adekvatno uređenje središnjeg gradskog trga ili pak baroknog monumentalnog zdanja sirotišta, smještenog u neposrednoj blizini središta grada i dostupno oku viših slojeva društva. U uvjetima centralizacije, germanizacije i poprilične društvene represije, glavni nosioci prosvjetiteljstva bili su upravo redovnici, poglavito isusovci, tihi pregaoci koji su prosvjetiteljske ideje nastojali primijeniti u onim segmentima društvenog života koji su im bili dostupni. Njihovi odjeci bili su društveno značajni no često neshvaćeni i u svojoj realizaciji nepodržani od središnje vlasti kao suvišni i preskupi. Konačno, nije slučajno da Josip II. u sklopu svojih reformi, želeći snažnije kontrolirati crkvu, 1773. godine ukida upravo isusovce, učinivši ih najvećom žrtvom prosvjetiteljstva, pokreta čije su ideje na našem tlu upravo isusovci naj snažnije zastupali. To potvrđuju i Stipanovićevi projekti koji iako, bez

iznimke vizionarski, prosvjetiteljski i općedruštveno značajni, nisu naišli na značajan odaziv vlasti.

Literatura

- Cvitanović, Đurđica (1975), »Dokumentaciona građa isusovačke arhitekture u Hrvatskoj i Slavoniji«, *Godišnjak zaštite spomenika kulture u Hrvatskoj*, br. 1, str. 224–225.
- Dobronić, Lelja (1983), *Graditelji i izgradnja Zagreba u doba historijskih stilova*, Zagreb, Društvo povjesničara umjetnosti SR Hrvatske, knjiga XXX, Zagreb.
- Dobronić, Lelja (2003), *Stari vijenac sela oko Zagreba*. Muzej grada Zagreba.
- Fancev, Franjo (1937), »Građa za povijest školskog i književnog rada isusovačkog kolegija u Zagrebu (1606.-1772)«, *Starine, JAZU*, 38, str. 181–304.
- Karaman, Igor (1989), *Privredni život banske Hrvatske*. Sveučilišna naklada Liber, Zagreb.
- Korade, Mijo (2006), »Sjaj u zalazu ili zadnja generacija hrvatskih isusovaca Blaškovićeve doba«, *Gazophylacium – časopis za znanost, umjetnost, gospodarstvo i politiku*, god. XI, br. 3–4, 121–138.
- Lukacs, Ladislaus (1988), *Catalogus generalis seu Nomenclator biographicus personarum Provinciae Austriae Societatis Iesu (1551–1773)*, Romae, Institutum Historicum S. I., sv. III, 1611.
- Milić, Bruno (2002), *Razvoj grada kroz stoljeća: novo doba*, sv III, Školska knjiga, Zagreb.
- Slukan Altić, Mirela (2003), »Kartografski izvori Kaptolskog i Nadbiskupskog arhiva«, *Tkalčić, godišnjak društva za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije*, Zagreb, 2001, broj 5, 509–653.
- Slukan Altić, Mirela (2011), »Mjernik i hidrotehničar Johann Becker (1741?–1789) kao dio hrvatskog kulturnog kruga 18. stoljeća«, *Godišnjak Njemačke zajednice*, vol. 18.
- Šourek, Danko (2009), Neizvedeni projekt zagrebačkoga sirotišta županijskoga geometra Ivana Stipanovića. *Zbornik u čast Vladimira Markovića*. Institut za povijest umjetnosti; Odsjek za povijest umjetnosti filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 495–506.
- Vanino, Miroslav (1969), *Isusovci i hrvatski narod*, Zagreb, vol. I.

ISUSOVAC IVAN STIPANOVIĆ I NJEGOVE PROSVJETITELJSKE IDEJE O KOMUNALNOM UREĐENJU GRADA

Sažetak

Grad i način života njegovih stanovnika kao dio novog filozofskog pristupa čovjeku, jedna je od središnjih tema prosvjetiteljstva. Rasprave o gradu u sklopu prosvjetiteljskih ideja druge polovice 18. stoljeća, između ostalih, ističu i pitanja poboljšanja kvalitete urbanog života kao dio novog prosvijećenog odnosa prema čovjeku i okolišu. U tom kontekstu, pojedini redovnici počinju se baviti i praktičnim pitanjima razvoja grada, među kojima pitanja gradske komunalne infrastrukture zauzimaju posebno mjesto. U tim se nastojanjima osobito istakao redovnik – prosvjetitelj Ivan Stipanović (1729.- 1777.). Ovaj je isusovac nakon studija filozofije i teologije, radio kao profesor filozofije, matematike, geometrije, teologije i arhitekture a potom i kao geometar Zagrebačke županije. Posljednjih desetak godina svoga života Stipanović je osobito posvetio rješavanju komunalnih i infrastrukturno-gospodarskih pitanja kao što su uređenje rijeka i uspostava plovidbenog reda (1771.), projektu zagrebačkog vodovoda (1777.), regulaciji i uređenju Vlačke i Bakačeve ulice (1774.) te projektiranju gradskog sirotišta (1773.). Iako su gotovo svi njegovi projekti ostali nerealizirani, Stipanovićovo djelovanje potaklo je niz rasprava o potrebi efikasnijeg rješavanja gradske komunalne infrastrukture koje su na krilima prosvjetiteljstva rezultirale i početkom provođenja prvih značajnijih zahvata na uređenju grada. U tom smislu, prosvjetiteljsko djelovanje isusovca Ivana Stipanovića označilo je novo doba u odnosu prema pitanjima komunalnog uređenju grada kao i uopće poboljšanju uvjeta i kvalitete života u našim gradovima.

Ključne riječi: isusovci, prosvjetiteljstvo, Ivan Stipanović, urbana povijest, Zagreb

THE JESUIT IVAN STIPANOVIĆ AND HIS ENLIGHTENED IDEAS ON MUNICIPAL PLANNING IN ZAGREB

Summary

One of the central themes of the Enlightenment is the city and the life of its citizens, within the framework of the new, philosophical approach to man. Discussing the city in light of the new ideas characteristic of the Enlightenment and the second half of the 18th century raised, among much else, the question of improving the quality of urban life. This was part of the new, enlightened view of man and the environment. Within this context, certain friars began to look into practical issues of municipal development, particularly those of municipal infrastructure. One of the most prominent in this respect was the friar and enlightener Ivan Stipanović (1729–1777). Following studies in philosophy and theology, this Jesuit went on to teach philosophy, mathematics, geometry, theology and architecture, and later became a land surveyor for the County of Zagreb. Stipanović devoted the final ten years of his life to various attempts to resolve municipal and infrastructural issues

such as river development and the introduction of a sailing schedule (1771), the water supply system in Zagreb (1777), traffic regulation in Vlaška and Bakačeva Streets (1774), and designing the city orphanage (1773). Although the majority of his projects were not followed through, his activities initiated a series of discussions on the need to address issues of municipal infrastructure. Aided by the spirit of the Enlightenment, the first serious steps were taken in the area of urban development. In this regard, the activities of the Jesuit Ivan Stipanović had an enlightening impact and ushered in a new era with reference to municipal planning and enhancing the overall quality of life in our cities.

Key words: Jesuits, the Enlightenment, Ivan Stipanović, urban history, Zagreb

Petra Košutar

HOMONIMIJA I POLISEMIJA U HRVATSKIM RJEČNICIMA 18. STOLJEĆA I EUROPSKI UZORI

Izvorni znanstveni članak
UDK 81'374(497.5)

1. Uvod¹

Hrvatska leksikografija u punom smislu te riječi počinje Vrančićevim poliglotskim rječnikom iz 1595. godine, s tim da je manjih leksikografskih prinosa bilo već i prije. Tim je rječnikom hrvatska bibliografija preduhitrila dansku, koja prvi rječnik dobiva 1626. (*Dictionarium Herlovianum* autora Povla Coldinga) ili na primjer finsku (prvi glosar u švedskom rječniku *Lexicon latino-scondicum* iz 1637. Erica Johanna Schrodera), a smatra se i prvim mađarskim etimologijskim rječnikom (Vig 2011). Od samih početaka upravo tim rječnikom hrvatska leksikografija ravnopravno stupa na europsku scenu poliglotskih rječnika. Naime, to je djelo, napisano prema Calepinovu višejezičniku, bilo uzor i drugim europskim djelima. Tako je poznato da je Vrančić inspirirao češkoga leksikografa Petra Lodereckera da objavi drugo i prošireno izdanje njegova rječnika 1605. godine pod naslovom *Dictionarium septem diversarum linguarum ...* Uz Vrančića se hrvatska leksikografija može pohvaliti i da se hrvatski jezik već 1527. našao u jednom dvojezičniku dvaju vernakulara, a riječ je o talijansko-hrvatskom rječniku *Opera nuova che insegna parlare la lingua asciavonesca alli grandi, alli piccoli et alle donne* Petra Lupisa Valentiana. Iako skromna opsega, u rječniku se naime nalazi samo 328 hrvatskih riječi, ipak je riječ o vrlo važnom leksikografskom primjerku u to vrijeme kad je bilo uobičajeno da jedan od jezika u dvojezičnicima bude latinski. Za ilustraciju spomenut će se da je prvi englesko-francuski rječnik, *Esclarissement de la langue francoyse* autora Johna Palsgravea, tiskan 1530. godine (Kibbee, 1986).

¹ Uvodni dio teksta dijelom se podudara s tekstom koji je autorica napisala za referat pod naslovom »Hrvatska leksikografija 18. stoljeća u europskom kontekstu« za Prvu konferenciju mladih slavista koja se održala 3. ožujka 2011. godine u Budimpešti.

Iduće će stoljeće u Hrvatskoj iznjedrili više rječnika, a pravi zanos osjetit će se u 18. stoljeću kad je tiskano nekoliko opsežnih višejezičnika, ali ih je dosta ostalo i u rukopisu. Uz to rječnici se pojavljuju i uz druge jezične priručnike, najčešće gramatike. U 18. je stoljeću hrvatska leksikografija imala sve tipove rječnika kao i europska, dakle imala je dvojezične i višejezične rječnike, abecedno i tematski ustrojene rječnike, imala je enciklopedijske i ostale. Jedino što je nedostajalo bio je jednojezični rječnik koji će početi izlaziti tek 80-ih godina 19. stoljeća i čija će 23 toma izlaziti nepuno stoljeće. A sve do 19. stoljeća za gotovo sva su leksikografska djela ponajviše zaslužni pripadnici redovničkih zajednica i u Hrvatskoj i u Europi.

2. Hrvatska leksikografija u 18. stoljeću i njezini europski uzori

Ovdje ćemo se osvrnuti na glavna hrvatska leksikografska djela 18. stoljeća, a kao reprezentativan uzorak poslužiti će četiri² tiskana rječnika toga stoljeća. Riječ je o Della Bellinu *Dizionarioju*,³ Belostenčevu *Gazofilaciju*,⁴ Jambrešić–Sušnikovu *Leksikonu*⁵ i Stullijevim trima rječnicima⁶. Iako je Belostenec svoj rječnik napisao u 17. stoljeću, on je doraden i tiskan u 18. otkad se njegov utjecaj i bilježi, pa se on stoga ovdje promatra kao djelo toga stoljeća. S druge strane, Stullijevi su rječnici tiskani u prvom desetljeću 19. stoljeća, no oni su nastali u 18. i još netiskani utjecali su na druga leksikografska djela, kao i na određene jezične djelatnosti poput jezične politike

² Zapravo je više rječnika, ali se ovdje na Stullijeve rječnike referira kao na jedno djelo, iako je naravno riječ o tri zasebna rječnika u kojima se izmjenjuju tri polazna jezika.

³ *Dizionario italiano, latino, illirico*, Venecija, 1728. O Della Belli usp. radove objavljene u zborniku *Isusovac Ardelio della Bella (1655–1737)*, kao i članke objavljene u devetnaestom broju časopisa *Filologije* (1991), potom radove Nives Sironić–Bonefačić (1990, 1992), Branke Tafre (1990) i drugih.

⁴ Ovdje se *Gazofilacij* (naslov djela *Gazophylacium seu latino-illyricorum onomatum aerarium ...*) zove Belostenčevim, no pritom ne umanjujemo doprinos priredivača iz 18. stoljeća, po svemu sudeći Jeronima Orlovića. O *Gazofilaciju* je napisano mnogo radova, a kao najvažnije usporedi: Fancev 1923, Dukat 1923, Dukat 1928, Vončina 1973, te radove sa znanstvenoga skupa »Ivan Belostenec i hrvatska kultura njegova doba« koji su objavljeni u časopisu *Gazophylacium*, god. X, br. 1–2 iz 2005. godine.

⁵ Puni je naslov djela *Lexicon latinum interpretatione Illyrica, Germanica, et Hungarica locuples et index Illyrico sive Croatico-Latinus*. O rječniku usp. radove: Dukat 1905, Dukat 1925, Musulin 1959, Šojat 1992, Žepić 1992, Nyomárkay 1992 i dr.

⁶ Riječ je o trima trojezičnim rječnicima. Prvi izlazi 1801. u Pešti *Lexicon latino-italico-illyrico*, potom 1806. u Dubrovniku *Rječosložje ilirsko-italijansko-latinsko* te 1810. također u Dubrovniku *Vocabolario italiano-illirico-latino*. O Stullijevu jezikoslovnom radu napisano je mnogo radova, a najvažnije podatke donose Dukat 1929, Brlek 1987, te radovi sa znanstvenoga skupa o Joakimu Stulliju koji su objavljeni u dvanaestom broju *Filologije* 1984. godine.

Dvora krajem 18. stoljeća, pa se ti rječnici promatraju kao djela koja pripadaju i 18. stoljeću.

Sva su nabrojena djela velik doprinos redovničkih zajednica, kao uostalom i gotovo sva hrvatska jezikoslovna djelatnost do 19. stoljeća. Della Bella je tako isusovac, Belostenec pavlin, Sušnik i Jambrešić također su isusovci, a Joakim Stulli franjevac. Ne treba posebno nabrajati sva ostala djela, poput gramatika ili drugih hrvatskih jezičnih priručnika koja su napisali domaći, ali i strani redovnici.

Uzme li se u obzir činjenica da do 19. stoljeća nije bilo profesionalnih jezikoslovaca, kao i to da su autori bili crkveni ljudi koji su imali drugoga nejezikoslovnoga posla, postavlja se pitanje kako su sastavljali rječnike, kojom metodom, i jesu li im u tome pomogla kakva druga slična djela. Mnogi su domaći istraživači dokazivali i pokazivali oslonjenost domaćih na domaće, odnosno kako se na primjer Della Bella u svojoj gramatici ugledao na Kašića, ili kako su se sastavljači rječnika ugledali na svoje domaće prethodnike, dok se tek manji broj pozabavio stranim uzorima, odnosno europskima. U tom prednjače radovi još s početka 20. stoljeća, osobito radovi Vladoja Dukata, Franje Fanceva, Tome Matića i drugih, a na njih se poslije nastavljaju Marko Kosor, Radoslav Katičić, Josip Jernej, Pavao Knezović, Nives Sironić-Bonefačić, Stanko Žepić i Istvan Nyomárkay, da nabrojimo samo neke.⁷ Istraživanja su marljivih jezikoslovaca otkrila neka imena stranih leksikografskih uzora. Ograničimo li se samo na četiri zadana rječnika, može se reći da su njihovi uzori poznata imena. Svi su se domaći leksikografi koristili nekim od izdanja Calepinova rječnika, poznatoga leksikografskoga uzora u nekoliko stoljeća. Della Bella nije odolio utjecaju Cruscina *Vocabolario* (Sironić-Bonefačić 1990), kao uostalom ni cijela Europa,⁸ prema kojemu sastavlja svoj talijansko-latinsko-hrvatski rječnik. Kontinentalci Belostenec te Sušnik i Jambrešić pod jačim su utjecajem njemačke leksikografije. Dukat (1923, 1925, 1928) i Žepić (1992) pokazali su da su se uz Calepinove preradbe koristili i rječnicima Johanna Frisiusa, Adama Friedricha Kirscha, Georga Matije Kōniga, ali i pokojim drugim »nejezikoslovnim« autorom poput Konrada Gesnera, njemačkoga Plinija, čija djela predstavljaju početak moderne zoologije, ili pak djelima Jana Komenskoga, poznatoga češkoga pedagoga.⁹

⁷ Zanimljivo je da na ovom popisu gotovo da nema kroatista; riječ je mahom o klasičnim filozofima, romanistima ili germanistima, što bi moglo značiti dvije stvari. Jedno bi bilo da kroatiste ta tema ne zanima, ili pak da njihov posao obavlja netko drugi.

⁸ Taj je talijanski rječnik *Vocabolario degli Accademici della Crusca* prvi put tiskan 1612. pod okriljem firentinske akademije *Crusce*. O tome uspoređi Košutar i Tafra 2010.

⁹ Neizravno iz ovoga iščitavamo kakva su djela rječnici. Rječnici nisu samo »jezikoslovno djelo«, oni uvelike oslikavaju izvanjezičnu stvarnost, što su odavno shvatili i stari hrvatski leksikografi, pa posezanje za nejezikoslovnim djelima nije neuobičajeno.

Sami se leksikografi pozivaju u svojim djelima na poznate europske uzore ili donose popis citiranih djela, najčešće književnih. Najdalje je u tome otišao Joakim Stulli koji je u popisu citiranih djela zabilježio preko 150 naslova kojima se služio pri izradi, a na tom se popisu uz mnoga književna djela nalaze i mnoge gramatike, domaće i strane, poput slovenske, poljske ili češke, potom različiti slavenski rječnici, što potvrđuju i brojni slavenizmi u rječničkoj građi, drugim europskim rječnicima te djelima već spomenutoga Jana Komenskoga.

Nabrajanjem imena htjeli smo samo pokazati koji su to strani uzori na koje su se ugledali hrvatski leksikografi u 18. stoljeću. No, ključno je pitanje što su oni i kako su preuzimali od svojih prethodnika. Načelno se može reći da se to ugledanje sastoji u ovom: autori ili doslovno preuzimaju građu iz stranih izvora, dakle prepisuju riječ po riječ, ili preuzimaju natuknicu s neznatnom promjenom, skraćuju je ili proširuju. Koliko smo vidjeli iz literature, pokazalo se da se autori hrvatskih četiriju rječnika nikad nisu služili samo jednim djelom ili autorom, uvijek s više njih pa su svoja djela zapravo kompilirali. U većini slučajeva ipak nije riječ o slijepom prepisivanju od svojih uzora, već o promišljenom preuzimanju pri čem vode računa i o svojim čitateljima. Autori se često u samim djelima pozivaju na najpoznatija imena struke svoga vremena kao na autoritete čime pojačavaju važnost svojih tvrdnji u djelima. Tako posredno pokazuju i svoje obrazovanje, ozbiljnost i svijest o tome što je tada najaktualnije u području kojim se bave.

3. Leksikografski prinosi redovničkih zajednica u 18. stoljeću

Već smo neke leksikografske prinose redovničkih zajednica dosad spomenuli. U kratkim crtama spomenut ćemo još neke. Sva četiri rječnika bilježe akcenatske znakove. Belostenčev rječnik, kojemu se često daje i atribut enciklopedijski, nevjerojatno je bogat sadržajem. Oba dijela njegovog rječnika sadrže preko 30 000 natuknica. U rječničkim člancima Belostenec donosi sinonime, frazeme, metafore i poslovice. Uz jezične podatke donosi i gospodarske pouke i liječničke upute. Ni drugi rječnik iz sjeverozapadne Hrvatske, Jambrešić–Sušnikov, ne zaostaje po obujmu za Belostenčevim. U njem je zabilježena kvantiteta slogova, rječnik obiluje i brojnim sinonimima, a tu je i rasprava o grafiji. Rječnik drugoga isusovca, Della Belle, čak je dvaput izdan u 18. stoljeću. Taj je rječnik posebno važan jer prvi donosi književne potvrde iz hrvatskoga jezika. Naime, i Belostenec i Sušnik i Jambrešić donose tekstne potvrde, ali latinskih pisaca. Della Bellin rječnik ima preko 30 000 natuknica, u rječničkim se člancima daju brojna značenja, sinonimi, frazemi, citati, a tu su i označeni naglasci. Spomenimo samo za usporedbu da engleski rječnici počinju bilježiti prozodijiska obiljež-

ja sporadično od 17. stoljeća. To će bilježenje kod njih postati nešto češće tek u 18. stoljeću, a uobičajeno tek krajem toga stoljeća (Bronstein, 1986). Kod nas se prozodijske jedinice bilježe od Kašića, a prvi će četveronaglasni sustav opisati Šime Starčević 1812. godine. Della Bella je uz rječnik objavio i gramatiku hrvatskoga jezika s talijanskim metajezikom. Iako se dugo smatralo da je on sve preuzeo od Kašića (Bosanac, 1901), novija su istraživanja pokazala da to nije posve točno i da je Della Bella napravio pomak u gramatičkom opisu hrvatskoga jezika (Tafra 1990, Kravar 1991). Među ostalim, za razliku od Kašića uspješnije je opisao određeni i neodređeni vid pridjeva te glagolski vid, a sasvim je dobro uočio naglasne opreke. Stullijev rječnik u šest svezaka, ili tri dvodijelna rječnika, najveći je rječnik iz takozvane starije hrvatske leksikografije. Stulli je dosljednije navodio izvore, sam ih je nabrojio, a donio je i mnogo gramatičkih i akcenatskih podataka, sinonima i frazema. Taj je rječnik pokrenuo i osnivanje pravopisne komisije koja je trebala utvrditi jednu grafiju za cijelo hrvatsko područje. Pravopisna se komisija odlučila za slavonsku grafiju pa je Stulli morao preraditi svoj rječnik prema njoj. Čak je i angažiran Marijan Lanosović, franjevac, da dopuni Stullijev rječnik njemačkim riječima. Lanosović je posao započeo, a poznato je i da se u tom poslu koristio tada najvećim dostignućem njemačke leksikografije, rječnikom Johanna Christoha Adelunga (Brek, 1985).

4. Razgraničavanje homonimije i polisemije

Uz istraživanje leksikografskih izvora za naše rječnike te rječničkoga posredovanja među različitim kulturama, pogled u povijest hrvatske leksikografije mora rasvijetliti i razinu semantičke i gramatičke obrade hrvatskoga leksika u tim rječnicima. Povijest hrvatske leksikografije ne može biti potpuna bez istraživanja metaleksikografije i u starijim rječnicima. Za primjer smo ovdje uzeli prema nekima jedno od najtežih leksikografskih pitanja – razgraničavanje homonimije i polisemije. Ako se ima na umu da ono nije uspješno provedeno ni u suvremenim hrvatskim rječnicima,¹⁰ sma-

¹⁰ Usp. npr. *Rječnik hrvatskoga jezika* (ur. J. Šonje, Zagreb, LZMK i ŠK, 2000). Ilustrirat ćemo pokojim primjerom. U tom se rječniku kao dvije homonimne natuknice označuju *kôs* (*zool.*) i *kôs* (*prid.*), što mi ne prihvaćamo jer te riječi pripadaju različitim leksičko-gramatičkim razredima, odnosno jedna je riječ imenica, a druga pridjev, što ne zadovoljava osnovni uvjet da riječi moraju pripadati istoj vrsti riječi da bi mogle stupiti u paradigmatске leksičke odnose. Te bi dvije riječi mogle biti jedino ono što Samardžija (1988) naziva nepravim homonimima. One su i homofoni i homografi, što pak neki autori smatraju vrstom homonimije. Međutim, taj isti rječnik na istoj stranici (491) kao homonime označuje i *kôsiti* (nesvr. prel., rezati kosom ili kosilicom) i *kôsiti* (nesvr. neprel., jedriti prema smjeru puhanja vjetra u suprotnim kosim smjerovima, čas desno i čas lijevo od smjera vjetra)! Na početku rječnika daju se osnovne upute za čitanje rječnika u kojima stoji

tramo dragocjenima primjere posebnih homonimnih natuknica u starijoj hrvatskoj leksikografiji, posebno kod Della Belle i Stullija, što ćemo i pokazati dalje u tekstu.

Prije nego što analiziramo obradu homonimije u rječnicima, dat ćemo kratak teorijski okvir nužan za jasno razumijevanje toga što se ovdje misli pod homonimijom, a što pod polisemijom. U hrvatskom jezikoslovlju nekoliko je radova koji su se bavili tim problemom (npr. Tafra 1986, Samardžija 1989, Hudeček i Mihaljević 2009), a kojima se donekle različito definiraju homonimi. Ta razlika proizlazi iz toga što se sve definicijom zahvaća. Tako Tafra (1986) homonimima smatra riječi jednaka izraza (znači da su u hrvatskom jeziku i homografi i homofoni), koje pripadaju istomu leksičko-gramatičkomu razredu i koji imaju sve jednake lekse i ni jedan integralni sem. Samardžija (1989) homonimima smatra riječi istoga fonemskoga sastava, različita značenja, istih prozodijskih značajki, homografe i riječi koje pripadaju istoj vrsti riječi. Međutim, homonimima označuje i riječi koje ne pripadaju istoj vrsti riječi te tako dijeli homonime na prave i neprave. Pravi bi bili oni koji ispunjavaju uvjet »ista vrsta riječi«, a nepravi oni koji to ne ispunjavaju.¹¹ Najnoviji rad o toj problematici (Hudeček i Mihaljević 2009) obrađuje homonimiju kao leksikografski problem, a pritom najviše raspravlja s postojećom literaturom o toj problematici.¹² Homonimijom i polise-

»[h]omonimi, natuknice koje imaju jednak oblik, a različite su po etimologiji, značenju i vrsti riječi, obrađuju se zasebno, a iznad desne strane natuknice piše se mala brojka koja određuje abecedni redosljed« (RHJ, 2000). Ta je definicija dosta problematična, pa izgleda da ju nisu slijedili ni sastavljači rječnika. Zadnji primjer ne zadovoljava osnovni kriterij – jednakost izraza s obzirom na to da natuknice nisu homofoni jer se naglasno razlikuju, a kako su naglasci napisani, nisu ni homografi. Uz ta dva potpuno promašena primjera za homonimiju, ima doduše i uspješnih poput *kòsa* (dlaka na ljudskoj glavi), *kòsa* (primjereno savijen dugački oštar nož uglavljen u dugom dršku s dvije ručke kojim se kosi trava) i *kòsa* (geog., nagnuta površina brda), iako se po njihovoj definiciji taj primjer zapravo ne bi trebao smatrati homonimijom jer ne zadovoljava uvjet razlikovanja po vrsti riječi. Ovdje su izdvojeni samo primjeri iz jednoga jednojezičnoga rječnika, međutim slični bi se primjeri pronašli i u drugim suvremenim hrvatskim rječnicima.

¹¹ Smatramo kako termini »pravik« i »nepravik« homonimi nisu najbolje odabrani za znanstvenu terminologiju. Homonimija je paradigmatički leksički odnos, a da bi se leksemi našli u tom odnosu, moraju pripadati istomu leksičko-gramatičkomu razredu. Ne može se u rečenici imenica zamijeniti pridjevom, prilogom ili nekom drugom vrstom riječi.

¹² U tom se radu pojavljuju neke nelogičnosti, ovdje ćemo spomenuti samo dvije, poput »[r]iječi koje se isto pišu, a različito izgovaraju zovu se homofoni ili izostvučnice« (Hudeček i Mihaljević, 2009: 164), potom tvrdnje o homofonima gdje se navode primjeri »... o riječima koje imaju zajednički sem (npr. *bog* – *Bog*, *crkva* – *Crkva*, *crnac* – *Crnac*) pa smatramo da je u navedenim slučajevima zapravo riječ o polisemiji; veliko je slovo i tako samo posljedica konvencije – pravopisa« (Hudeček i Mihaljević, 2009: 164). Ako je pravopis, kako autorice tvrde, samo konvencija, proizlazi da autorice misle kako tvorbom ne nastaju nove riječi. Ili onimizaciju ne smatraju tvorbenim načinom (usp. Tafra i Košutar, 2009). Jer ako *bog* i *Bog* smatraju polisemnom riječi, dakle jednom riječi (!), bi li onda

mijom bavio se i Danko Šipka (1988, 1998), kojega ovdje spominjemo jer je istraživao te pojave u starijoj hrvatskoj leksikografiji. Taj autor također homonimiju shvaća šire pa razlikuje homonime u užem smislu, te homofone, homografe i homoforme, koje, pretpostavljamo, smatra homonimima u širem smislu, odnosno razlikuje potpunu i djelomičnu homonimiju. Homonimi u užem smislu bili bi prema njemu homonimi koji su i homografi i homofoni, dok mu u homonime u širem smislu pripadaju i samo homofoni i samo homografi.

Kod Šipke, a i kod drugih autora koji homonimiju shvaćaju »šire«, primjećujemo metodološku pogrešku, a riječ je o podređenosti i nadređenosti pojmova koji se pritom upotrebljavaju, odnosno homonimije, homografije i homofonije. Jesu li ti nazivi kohiponimi ili među njima vlada odnos hiponimije? Većina autora, osim Tafre (1986), te nazive promatra kao da među njima postoji odnos hiponimije. Homonimija je tako nadređen pojam homonimiji, homografiji i homofoniji. Međutim, kao što ima homografa koji nisu homonimi, kao i homofona koji nisu homonimi, tako homonimija ne može biti nadređen pojam drugim dvama pojmovima koji sadržajno izlaze iz njegove domene. Ako među tim pojmovima postoji bilo kakva hiponimija, onda bi prije homografi i homofoni bili nadređeni pojmovi homonimima. Smatramo da su to ipak kohiponimi. Ipak, kako ovaj rad nema težnju prikazati i raspravljati s dosadašnjom literaturom o razgraničavanju homonimije i polisemije u hrvatskom jezikoslovlju, dalje se u to neće ulaziti.

Ovdje ćemo govoriti o homonimima u strogom smislu te riječi, odnosno homonimima smatramo riječi jednaka izraza koje pripadaju istomu leksičko-gramatičkomu razredu, koje imaju sve jednake lekse i ni jedan integralni sem (Tafra 1986). Dakle, dvije (ili više) riječi jesu homonimi ako zadovoljavaju navedena tri kriterija, prema tomu *zlò* (im.) i *zlò* (pr.), kao ni *lùk* i *lùk* ne smatramo homonimima. U prvom bi slučaju bila riječ o homofonima, pa i o homografima, dok u drugom slučaju nije riječ ni o homofonima, ni o homografima. Kad bi se riječi iz drugoga primjera napisale bez naglasaka, onda bismo mogli govoriti o homografima.

O homonimiji u starijoj hrvatskoj leksikografiji, koliko nam je poznato, postoji dosad samo jedan rad. Riječ je o članku Danka Šipke pod naslovom »Homonimija i polisemija u Vrančićevom, Habelićevom i Della Bellinom

i *milica* (bot.) i *Milica* (vl. ime), ili npr. *višnja* (bot.) i *Višnja* (vl. ime) bila jedna, polisemna riječ? I što, apelativ ili ime? U istom tom primjeru autorice kao razlog da »je« *bog* i *Bog* višeznačna riječ navode zajednički sem, što je i jedan od njihovih glavnih argumenata protiv prihvatanja Tafrih kriterija za homonimiju. Nije jasno kako autorice jednom zajednički sem smatraju kriterijem za polisemiju (usp. spomenuti primjer), a nedugo zatim objašnjavaju kako ipak ima neki zajednički sem i kod homonima (usp. Hudeček i Mihaljević, 2009: 169 i dalje).

rječniku« iz 1988. Kako je već spomenuto, Šipka (1988) homonimima smatra i homonime, i homofone, i homografe i homoforme. U tako širokom shvaćanju homonimije, koje ovdje smatramo problematičnim, Šipka (1988) tvrdi da sva tri rječnika koja je analizirao ukazuju na to da su homonimija i polisemija bile poznate tim leksikografima i da su ih autori manje-više uspješno prepoznawali. Međutim, kako autor u homonimiju ubraja i homografe i homofone, smatramo da će ovaj rad biti svojevrsan doprinos razgraničavanju polisemije i homonimije (shvaćene onako kako smo ju definirali, svakako u užem smislu nego što ju smatraju drugi jezikoslovci) u starijoj hrvatskoj leksikografiji, posebice na primjeru četiriju rječnika u 18. stoljeću. Uspješnim razgraničavanjem homonimije i polisemije smatrat ćemo obradu homonima u dvama rječničkim člancima te obrojčavanje značenja pod jednom natuknicom u obradi polisemije. Uz posebne natuknice za homonime nećemo tražiti i obrojčavanje tih natuknica kako je to uobičajeno u današnjoj leksikografiji.

Istražili su se primjeri u četirima rječnicima, Della Bellinu talijansko-latinsko-hrvatskom, Belostenčevu latinsko-hrvatskom, Jambrešić–Sušnikovu latinsko-hrvatsko-njemačko-mađarskom i Stullijevu latinsko-talijansko-hrvatskom te talijansko-hrvatsko-latinskom rječniku. S obzirom na polazni jezik tražili su se latinski i talijanski homonimi. Kao primjeri uzeti su homonimni parovi 1. *botta* ('žaba') i 2. *botta* ('udarac'), 1. *foro* ('rupa') i 2. *foro* ('trg'), te 1. *notare* ('plivati') i 2. *notare* ('bilježiti', ...) u talijanskom, te 1. *ius, iuris n.* ('juha') 2. *ius, iuris, n.* ('pravda', ...), i 1. *saltus, us, m.* ('ples') i 2. *saltus, us, m.* ('lug', 'gaj') u latinskom jeziku.

Analiza je pokazala da Della Bella prepoznaje homonimiju dajući homonimni par 1. *foro* i 2. *foro* u dvije natuknice (usp. Della Bella, 1728: 325). S drugim primjerom Della Bella školski prikazuje kako razgraničuje homonimiju od polisemije. Na primjeru drugoga homonimnoga para 1. *notare* i 2. *notare* pokazuje dvjema natuknicama da razumije homonimiju, odnosno da mu je jasno što je jedna riječ, što pak dvije riječi, a na drugoj riječi drugoga para pokazuje suvremen pristup višeznačnosti (usp. Della Bella, 1728: 513). On, naime, u jednoj natuknici donosi značenja polisemne riječi. Ti su rezultati bili očekivani jer je to uočio već Šipka (1988). Evo još koji primjer Della Bellina razgraničavanja homonimije i polisemije:

»*Botta, rospo. V. rospo.*

Botta, cioe colpo. Ictus, tus, m. g.

Udarac, arza, m. h. ha, m. V. colpo« (Della Bella, 1728: 145).

»*Rospo, rotta, animale noto. Bufo, fonis, n. Xaba zapuhacija. Krastavica Xaba, Xaba gubava*« (Della Bella, 1728: 632).

Kod Belostenca nismo naišli na tako dobro razgraničavanje pojava koje obrađujemo. S obzirom na to da je njegov polazni jezik latinski, istražili smo kako Belostenec postupa s latinskim homonimima. Uz prvi homonimi par 1. *ius, iuris* i 2. *ius, iuris* pokazalo se da Belostenec ne raspoznaje dvije riječi, homonime, već mu je to jedna riječ, jedna natuknica s više značenja. Točnije, uz tu natuknicu donosi čak sedam značenja. Prva se tri odnose zapravo na *ius, iuris, n.* u značenju ‘pravda, zakon’, treće tumači kao ‘oblast’, što ćemo vidjeti i u Jambrešić–Sušnikovu rječniku, četvrto je sasvim novo značenje: ‘prijateljstvo’ (to bi bila još jedna riječ), petim se opet vraća na ‘pravdu/pravicu’, dok su šesto i sedmo značenje zapravo značenje drugoga homonimnoga parnjaka 2. *ius, iuris* ‘juha’. Prema tom rječničkom članku ne može se nikako zaključiti da je Belostenec razlikovao homonimiju od polisemije jer u prvom redu ima samo jednu natuknicu, a rječnički je članak nespretno strukturiran da bi se moglo iščitati vidi li on u tome jednu ili više riječi.

»Jus, ris. g. n. *Pravda. Zakon. 2. Pravica. jus civile, pravda szvetovna. jus canonicum, duhovni zakon. jus gentium, pravda vszeh narodov. ... jus emphitheticum, pravicza dohodka vekivechnoga. jus moribus constitutum, 1. usu approbattum, navadni, ili obichajni zakon. Plaut ... 2. pro jure. jure optimo passus est, dostojno terpelje. Plaut. 3. oblaszt, szloboschina. juris sui esse, svoje bi i oblasti, Cic. 4. priatelsztvo. 5. jus suum obtinere non posse, pravicze nemochi zadobiti. Cic. 6. juha, chorba. jus spissum, guszta juha. jus congelatun v. Merzletina. Cic. jus simplex, haraminszka juha. 7. juha uli szok vszeh, kasze kuhaju. Cic.« (Belostenec, 1972: 719).¹³*

Međutim, na drugom je primjeru homonimnoga para Belostenec prošao test. Uz 1. *saltus, us, m.* (‘ples, skok’) i 2. *saltus, us, m.* (‘lug, gaj’) ima dvije natuknice, što je primarni uvjet koji pokazuje da te dvije riječi shvaća kao homonime. Teško je objasniti zašto jednom ne prepoznaje homonime, a drugi put prepoznaje. Nekoliko je mogućih razloga, koje ipak ne možemo prihvatiti sa stopostotnom sigurnošću. Jedan bi mogao biti da je jednu, vjerojatno prvu, natuknicu napravio Belostenec, a drugu priređivač iz 18. stoljeća. Drugi bi razlog mogao biti da su natuknice upravo takve preuzete iz stranih rječnika koji su mu/im poslužili kao uzor i izvor, o čem će malo poslije biti više riječi.

U trećem analiziranom rječniku, Jambrešić–Sušnikovu, nismo pronašli posebne natuknice za homonimne parove. Međutim, prema tomu kako je

¹³ Belostenec, kao i većina starijih hrvatskih leksikografa, ove riječi (kod Belostenca ovu riječ) bilježi grafemom *j*. Ovdje se ti primjeri, osim kad je riječ o doslovnom citatu iz nekoga rječnika, bilježe grafemom *i*, dakle 1. *ius, iuris* i 2. *ius, iuris* jer su te riječi tako zabilježene u suvremenim latinskim rječnicima.

uređen rječnički članak, možemo ipak tvrditi da su autori razlikovali ta dva leksička odnosa, ali su ih obilježavali drukčije. Naime, pod natuknicom *ius, iuris, n.* najprije se donose mnoga značenja koja se odnose na riječ *ius, iuris, n.* ('pravda', 'pravica', ...), što je zapravo polisemna riječ. Sva značenja koja se odnose na tu riječ, nisu obrojčana. Pri dnu rječničkoga članka dva su obrojčana značenja koja se značenjski više ne odnose na prvu riječ homonimnoga para. Pod 2. stoji 'oblast', a pod 3. 'juha, ćorba', ... Moglo bi se reći da oni razlikuju homonimiju od polisemije, ali ih označuju različito od Della Belle. Tako oni donose jednu natuknicu, ako je riječ o polisemnoj riječi, značenja ne obrojčavaju, a ako je riječ o homonimima uz jednu natuknicu, donose različita značenja koja obrojčavaju, i tako razgraničavaju homonimiju od polisemije. To možemo vidjeti na sljedeća dva primjera:

»Jus, juris, n. Cic. 1. *Pravda. Pravicza. Das Recht. T^orvěny. Usus: Jure optimo, Plaut. Poleg vszake pravicze. Mit sehr guten Recht. Méltan es igaszásg – szerént. Jure adverbialiter, Quint. Pravdeno. ... 2. Oblaszt, 3. Juha, Chorba. 2. r. Fug, e. Macht, Gevalt, 3. e. Brühe, Suppe. 2. Szokás, 3. Lé. Jus concretum. Hladnetina. s. Sultz. Kotsonya» (Jambrešić–Sušnik, 1992: 465–6).*

Čini se da Jambrešić–Sušnikov rječnik prepoznaje pod natuknicom *ius, iuris* tri homonima, prvi u značenju 'pravda', drugi 'područje' i treći 'juha', s tim da su prva i treća riječ višeznačne. I drugi homonimi par, 1. *saltus, us* i 2. *saltus, us*, obrađen je jednako kao i prvi, dakle u jednoj natuknici s obrojčanim značenjima kojima razlikuju homonimiju od polisemije.

»Saltus, us, m. Cic. V. *Saltatus, saltatio. 2. S'ikarje, Guszta loza, Lug germja y s'ikare pun. Ein dicker Wald, r. Forst, s. Gehäge. S^euro, s^euro erd^eotske. V. in Nemus» (Jambrešić–Sušnik, 1992: 889).*

Pogledajmo i natuknice na koje upućuje za prvi član homonimnoga para:

»Saltatio, onis. f. Cic. *Pleszanye, zkakanye, peregr. Tanczanye. Das Tantzen, Springen. Sz^eokés, Ugordás, Tántzolás. ...*

Saltatus, us, m. Liv. Plesz, Zkok, Podzkok, Nazkok, peregr. Tanecz. r. Tantz, Sprung. Sz^eokd^eos'es. Tántzolás. Tántz» (Jambrešić–Sušnik, 1992: 889).

I u latinsko-talijansko-hrvatskom rječniku Joakima Stullija vidimo različite natuknice za homonimni par 1. *ius, iuris, n.* i 2. *ius, iuris, n.* (Stulli 1801a: 797), čime pokazuje da je uočio homonimiju i prepoznao taj homonimni par kao dvije riječi. S druge strane, Stulli ipak nema potvrde za drugi homonimni par jer za 1. *saltus, us, m.* i 2. *saltus, us, m.* ima samo jednu natuknicu (Stulli 1801b: 516) pod kojom donosi značenja 'skok', 'uskok',

‘dubrava’, ‘gaj’, ‘luka’ ... Međutim, sadržaj koji slijedi desno od natuknice povezan je sa sadržajem prethodne natuknice *saltus, i, m*. Tu smo riječ pronašli jedino u Marevićevu latinsko-hrvatskom rječniku, Divković ju nema, a uz nju stoji uputnica na *saltus, us m* u značenju ‘šuma’. Međutim, slično je i u Stullijevu talijanskom predlošku, takozvanom turinskom rječniku kojim se navodno služio. Ni u tom se rječniku ne navode dvije natuknice za taj homonimni par, što ćemo pokazati poslije. U Stullijevu talijansko-hrvatsko-latinskom rječniku provjerili smo kako bilježi talijanske homonime. Pronašli smo da ima dvije natuknice za homonimni par 1. *foro* (rupa) i 2. *foro* (trg) (Stulli 1810a: 640), kao i da ima dvije posebne natuknice kod drugoga homonimnoga para 1. *notare* (plivati) i 2. *notare* (bilježiti) (Stulli 1810b: 162).

Iz navedenoga možemo zaključiti da su stariji hrvatski leksikografi poznavali polisemiju i homonimiju i da su ih vrlo uspješno razgraničavali u svojim rječnicima. Leksikografi s juga gotovo nepogrešivo uočavaju međuleksemske i unutarleksemske semantičke odnose i uspješno ih, pa čak i sa stajališta suvremene leksikografske teorije donose u svojim djelima. Kod sjevernih leksikografa uočavamo donekle sličnu pojavu. Jedan rječnik dosljedno razgraničuje te dvije pojave, iako drukčije nego što bismo to očekivali, što je pak stvar tehničkoga uređenja rječnika. Drugi rječnik, Belostenčev, manje uspješno označuje homonime, doduše slično kao i Stulli u latinsko-talijansko-hrvatskom, jednom se homonimni par obrađuje pod dvjema natuknicama, a drugi se put ne razgraničava. Primjećujemo da su južni leksikografi ipak nešto »bolje« i sustavnije bilježili te pojave, pa se postavlja opravdano pitanje što je tomu razlog i ima li to kakve veze s europskim izvorima i uzorima kojima su se pri izradi koristili. Della Bella i Stulli koristili su se u najvećoj mjeri talijanskom leksikografijom koja je tada bila vrh europske leksikografije prisjetimo li se samo Cruscina rječnika. S druge strane, iako su vjerojatno imali neke zajedničke izvore poput brojnih Calepinovih izdanja, leksikografi sa sjevera najviše su se služili njemačkom leksikografijom. No za donošenje bilo kakvih tvrdnji trebalo bi istražiti kako je homonimija zabilježena u tim europskim izvorima.

Kako bismo dobili odgovore na to, pregledani su europski uzori i izvori kojima su se hrvatski leksikografi u 18. stoljeću koristili. Iako nije pregledano upravo ono izdanje za koje su dosadašnji istraživači potvrdili da su se naši leksikografi njime služili, i pregled izdanja koja su izišla u 18. stoljeću ili prije, dakle koja su mogla biti dostupna hrvatskim leksikografima, mogu nam dati zadovoljavajući odgovor.

U analizi smo pregledali ove rječnike: *Il perfeto dizionario overo tesoro della lingua volgar-latina* Pietra Galesinija iz 1739. godine s talijanskim kao polaznim jezikom. Pregledano je i ranije izdanje Galesinijeva rječnika,

i to ono iz 1643. godine. Pregledano je i izdanje Calepinova rječnika koji je priredio Jacobo Facciolati (*Jacobi Facciolati Calepinus septem linguarum, hoc est Lexicon Latinum*), a koje je tiskano 1778. godine s latinskim kao polaznim jezikom. Pregledan je rječnik *Dizionario degli Accademici della Crusca*, prvi svezak, izdanje iz 1763. godine, te takozvani turinski rječnik, odnosno *Vocabula Latini, Italique* iz 1761. Od njemačkih leksikografa pregledan je rječnik *Dictionarium bilingue latino-germanicum et germanico-latinum* Johanna Frisiusa iz 1700. godine, kao i izdanje iz 1596. godine pod naslovom *Novum Latinogermanicum et Germanicolatinum Lexicon*, rječnik Adama Friedricha Kirscha pod naslovom *Cornucopiae linguae Latine et Germanicae* iz 1718. godine, kao i rječnik Georga Matije Königa *Gazophylacium Latinitatis sive Lexicon Novum Latino-Germanicum* iz 1668. godine.

Djela koja pripadaju talijanskoj leksikografiji redovito bilježe homonime dvjema natuknicima, bez obzira na godinu izdanja. Dakle, i izdanja koja su izišla u 17. stoljeću jednako obrađuju homonime pod dvjema natuknicama kao i ona koja su izišla u 18. stoljeću, što se može vidjeti iz prikazanih primjera.

U Galesinijevim rječnicima imamo ove primjere:

»botta, rospo] bufo, nis. g. m

botta, cioe colpo] ictus, ictus, g. m.« (Galesini, 1643: 181);

»botta, rospo] bufo, nis. g. m. ...

botta, cioe colpo] ictus, ictus, g. m.« (Galesini, 1739: 82).

Izdanje Calepina iz 1778. godine također donosi dvije natuknice:

»Jus, juris, n. brodo, ... Ger. eine bruihe oder Supp, Gall. bouillon, ...

Jus, juris, n. gius, legge, diritto, ragione, ...« (prir. Facciolato, 1778: 406–7).

Cruscin *Vocabolario* iz 1763. godine:

»BOTTA. Animal velenose, di forma simila al ranocchio. Lat. rana, rubeta, bufo. Gr. ... Botta è una ferucola, che vive di terra, e per paura, ch'eila non e venga meno, non ardisce mai di torsi fame. ...

BOTTA. Bosso, Colpo, Percossa. Lat. ictus, percussio. Gr. ...

*BOTTA. Per Lucerna, che ... Pl. Vocabol. nella voce FORNUOLO« (336).

Turinski rječnik:

»Jus, juris, n. Ter. brodo, Panis ex jure, Ter. pane bagnato nel brodo. Hoc est ...

Jus, juris, n. Cic. gius, leggo, diritto, ragione, ...« (*Vocabula Latini, Italique*, 1761: 268);

»Saltus, us, m. Cic. salto, foresta, selva, bosco, Caes. stretto di montagne, Var. grosso podere, pascoli. Uno in saltu apros duos venari, Plaut. prender in un colpo due lepri, prov. di chi fa d' una solo cosa doppio guadagno. Pandere saltum suaviis, Plaut. aprirsi la strada per ... Saltus damni, Plaut ... danno. Hyberni saltus, Var. pascoli d'inverno. Saltum Pyrinaei, Caes. i monti Pirenei. *Dare saltum, Ovid. insilire saltu, Plin. prender, o far un salto. ** Saltus, Veget. eferizio de' Soldati Romani per saltae fosse, ac.

Saltus, i, m. Acc. apus Non. *lo stesso, che saltus, us.* («*Vocabula Latini, Italiq*, 1761: 476).

U rječniku Johanna Frisiusa iz 1596. godine nalazimo također dvije natuknice i prvi put simbol ¶ koji stoji uz drugi dio homonimnoga para:

»Ius, iuris, n. g. *Terent*. Brüh oder Suppp.

¶ Ius, iuris, n. g. *Terent*. Das recht und das billich («*Frisius* 1596: 341),

a slično je i u izdanju iz 1700. godine, samo bez simbola, a rječnički je članak bogatiji sadržajem:

»Jus, juris. n. brühe/suppe, jus spissum, ...

Jus, juris, n. 1. Das Recht, jure optimum, ... 2, Gewalt, juris sui esse ... («*Frisius*, 1700: 380).

U Kōnigovu *Gazofilaciju* nalazimo:

»JUS, n. 3. eine Brüh. *Plaut*. Most. Itidem olent quasi cum multa jura confundit coqus. *Ter*. Ex jure hesterno panem atrum vorare. *Varro*: Hos pisces nemo coquus in jus vocare audet, i. nemo iis vesci audet.

JUS, n. 3. das Recht. Qui neque jus, neque bonum atque aequum sciunt. *Tacit*. Jus fasque exuere. ... («*Kōnig*, 1668: 637).

U Kirschovu rječniku iz 1718. godine također su dvije natuknice:

»Jus, juris. n. Brühe / Suppe. jus Sulße, jus nigrum, Pfeffer, ...

Jus, juris. n. das Recht, jure optimo gutem Recht. *Plaut*. jus gentium ... («*Kirsch*, 1718: 618).

Pokazalo se da svi analizirani talijanski i njemački rječnici bilježe homonime dvjema natuknicama. Jedino je u turinskom rječniku neuspješno obrađen homonimni par 1. *saltus, us* i 2. *saltus, us*, što je vjerojatno i razlog neuspješne obrade istoga para i kod Joakima Stullija. Međutim, nismo pronašli sigurno objašnjenje za neprepoznavanje homonimâ u 1. *ius, iuris* i 2. *ius, iuris* kod Belostenca. Isto tako, ni jedan pregledani njemački rječnik nije na sličan način bilježio te semantičke odnose kao što su ih bilježili Andrija Jambrešić i Franjo Sušnik. U analizi smo primijetili i još jednu nepodudarnost između zadnja dva spomenuta rječnika i njihovih pretpostavljenih uzora i izvora, a riječ je o poretku homonimnih parova. U svim je stranim

rječnicima zabilježeno da su 1. *ius, iuris* i 2. *ius, iuris* poredani tako da prvo dolazi homonimni parnjak u značenju 'juha', a potom homonimni parnjak u značenju 'pravda', odnosno 'zakon'. U Belostenčevu i Jambrešić–Sušnikovu rječniku upravo je obrnuto. Stulli raspoređuje latinske homonime kao i stranci, a i u talijanskim homonimima i Stulli i Della Bella ne odskaču u tom redoslijedu.

Zaključak

Imajući na umu da bi se za cjelovitu obradu ove teme trebalo provesti iscrpno i sustavno istraživanje, što bi mogla biti tema veće rasprave, ne možemo ponuditi dalekosežne zaključke, ali možemo otvoriti nova pitanja. Za ovaj smo rad proveli malo istraživanje na nekoliko primjera koje je trebalo pokazati kako su se hrvatski leksikografi 18. stoljeća nosili s razgraničavanjem polisemije i homonimije. Potom smo pokazali kako su se s tim nosili i neki europski leksikografi, a izabrana su imena koja se u dosadašnjim istraživanjima najčešće pojavljuju kao vjerojatni uzori i izvori hrvatskim rječnicima. Jedini kriterij za potvrdu bilježenja homonimije i polisemije u rječnicima u 18. stoljeću bilo je da autor prepozna homonimni par kao dvije riječi, odnosno da ih obrađuje u dvama rječničkim člancima. Međutim, razlikovanje se moglo označiti i drukčije, što smo vidjeli u Jambrešić–Sušnikovu rječniku. Sva ostala teorija, pitanja i problemi koji se pritom javljaju nisu uzimani u obzir zbog već spomenutih razloga.

Uzevši u obzir poduzeto istraživanje, može se reći nekoliko stvari. Pokazalo se da su hrvatski leksikografi pratili europska leksikografska strujanja, da su također promišljali semantičke međuleksemske i unutarleksemske odnose, što smo pokazali na primjeru razlikovanja homonimije od polisemije i njihovoj više-manje uspješnoj obradi u hrvatskim rječnicima 18. stoljeća. Njihov bi se uspjeh u tome naravno mogao protumačiti i kao rezultat doslovnoga preuzimanja natuknica iz stranih rječnika, no kako je pokazano u prvom dijelu teksta, to i nije tako sigurno. Strana je literatura svakako utjecala i sigurno je da su domaći leksikografi preuzimali neke natuknice, isto tako je i pokazano da nisu doslovno sve nekritički preuzimali i da su vlastite rječnike sastavljali prema više izvora i uzora. Na kraju krajeva, da je to preuzimanje i bilo doslovno i potpuno, naišli bismo na potpuno jednake natuknice i na jednako razgraničavanje semantičkih odnosa koje smo istraživali. Međutim, ni u jednom stranom rječniku nismo pronašli jednako tretiranje tih dviju pojava kao što ih, na primjer, ima Jambrešić–Sušnikov rječnik, a prema kojemu smo vidjeli da su autori ipak razlikovali te dvije pojave, ali su ih bilježili sasvim originalno. Originalnost i inače prati taj rječnik, prisjetimo se samo oznaka za gramatičke rodove njemačkih imenica. Naravno, dopuštamo i mogućnost da su Jambrešić i Sušnik ipak preuzeli

to iz nekoga drugoga uzora, odnosno izvora koji je dosad ostao nepoznat. Tomu u prilog ide i nepodudarnost u redosljedu obrade homonimnih parova u tom, ali i u Belostenčevu rječniku kad je riječ o homonimnom paru 1. *ius*, *iuris* i 2. *ius*, *iuris*.

Jedno sustavnije istraživanje, za koje bi ovaj rad mogao biti poticaj, dalo bi odgovor na mnoga pitanja o metaleksikografiji s dijakronijskoga stajališta, a upravo je razgraničavanje homonimije i polisemije pokazatelj njezine razvijenosti. Takvim bi se istraživanjem mogla pojasniti povijest razlikovanja tih dvaju semantičkih odnosa u hrvatskoj leksikografiji, što bi pak moglo dati i neke odgovore na suvremene leksikografske dvojbe upravo o toj temi. Ovim smo radom pokazali kako hrvatska leksikografija u 18. stoljeću nije u razgraničavanju polisemije i homonimije zaostajala za drugim europskim leksikografijama, te je latinskim jezikom kao svojom trajnom sastavnicom do 19. stoljeća činila njezin važan dio.

Literatura

Primarni izvori

- Bella, Ardelio della (1728), *Dizionario Italiano, Latino, Illirico*, Venezia.
- Belostenec, Ivan (1972), *Gazophylacium* I. knjiga, pretisak, Liber i Mladost, Zagreb.
- Facciolati, Jacobo (1778), *Calepinus septem linguarum hoc est Lexicon Latinum, Tomus primus A–L, Ex Typographia Johaninis Gatti, Veneti*.
- Frisius, Johann (1596), *Novum Latinogermanicum et Germanicolatinum lexicon*, Tiguri.
- Frisius, Johann (1700), *Dictionarium bilingue Latino-Germanicum, et Germanico-Latinum*, Tiguri.
- Galesini, Pietro (1643), *Dittionario overo Tesoro della Lingua Volgare, Latina*, Brescia.
- Galesini, Pietro (1739), *Il perfeto dizionario overo tesoro della lingua volgar-latina*, Lucca.
- Jambrešić, Andrija, Sušnik, Franjo (1992), *Lexicon latinum*, pretisak, Zavod za hrvatski jezik, Zagreb.
- Kirsch, Adam Friedrich (1718), *Abudantissimum Cornucopiae Linguae Latinae et Germanicae selectum*, Noribergae.
- König, Georgius Matthius (1668), *Gazophylacium latinitatis, sive Lexicon novum latino-germanicum*, Norimbergae.
- Vocabolario degli Accademici della Crusca, A – C* (1763), Volume Primo, Venezia.
- Vocabula latini, italique, sermonis in duos tomos distributa, ... ad usum Studiosae Humanorum Litterarum Juventutis in regio Taurinensi Archigymnasio* (1761), Neapoli.

- Marević, Jozo (2000), *Latinsko-hrvatski enciklopedijski rječnik*, I. svezak, A–L, Marka i Matica hrvatska, Velika Gorica i Zagreb.
- Rječnik hrvatskoga jezika* (2000), (ur. Jure Šonje), Leksikografski zavod »Miroslav Krleža« i Školska knjiga, Zagreb.
- Stulli, Joakim (1801a), *Lexicon Latino-Italico-Illyricum*, I. svezak, Budim.
- Stulli, Joakim (1801b), *Lexicon Latino-Italico-Illyricum*, II. svezak, Budim.
- Stulli, Joakim (1810a), *Vocabolario italiano-illirico-latino*, I. svezak, Dubrovnik.
- Stulli, Joakim (1810b), *Vocabolario italiano-illirico-latino*, II. svezak, Dubrovnik.

Sekundarni izvori

- Bosanac, Stjepan (1901), »Ocjena Dellabelline gramatike. Prilog za istoriju hrvatske gramatike«, *Nastavni vjesnik*, Zagreb, IX: 529–561.
- Brek, Mijo Ivan (1985), »Lanosovićevo unošenje njemačkih riječi u Stullijev 'Ilirsko-talijansko-latinski rječnik'«, u: *Zbornik radova o Marijanu Lanosoviću* (ur. Dragutin Tadijanović i Đuro Berber), JAZU, Osijek, 211–217.
- Bronstein, Arthur J. (1986), »The History of the Pronunciation in English-Language Dictionaries«, u: *The History of Lexicography* (ur. R. R. K. Hartmann), *Amsterdam Studies in the History of the Language Sciences*, vol. 40, John Benjamins publishing Company, Amsterdam/Philadelphia, 23–34.
- Dukat, Vladoje (1905), »Jambrešićev 'Lexicon latinum'«, *Rad JAZU*, Zagreb, 162: 192–234.
- Dukat, Vladoje (1923), »Izvori Belostenčeva 'Gazophylacium latino-illyricum'«, *Rad JAZU*, Zagreb, 227: 80–109.
- Dukat, Vladoje (1925), »O izvorima Jambrešićeva rječnika«, *Nastavni vjesnik*, Zagreb, 33: 17–20 i 54–58.
- Dukat, Vladoje (1928), »O kompoziciji i vrelima Belostenčeva 'Gazophylacium illyricum-latinum'«, *Rad JAZU*, Zagreb, 235: 1–25.
- Fancev, Franjo (1923), »O postanju iliričko-latinskoga dijela Belostenčeva Rječnika«, *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor*, Beograd, 3: 150–165.
- Hudeček, Lana, Mihaljević, Milica (2009), »Homonomija kao leksikografski problem«, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, Zagreb, 35: 159–186.
- Kibbe, Douglas A. (1986), »The Humanist Period in Renaissance Bilingual Lexicography«, u: *The History of Lexicography* (ur. R. R. K. Hartmann), *Amsterdam Studies in the History of the Language Sciences*, vol. 40, John Benjamins publishing Company, Amsterdam/Philadelphia, 137–146.
- Košutar, Petra, Tafra, Branka (2010), »Hrvatske akademije (od 16. do 18. stoljeća) u europskom kontekstu«, *Kroatologija*, god. 1, Zagreb, 1: 131–148.
- Kravar, Miroslav (1991), Staro i novo u Della Bellinoj gramatici, *Filologija*, Zagreb, 19: 13–22.

- Musulin, Stjepan (1959), »Hrvatska i srpska leksikografija«, *Filologija*, Zagreb, 2: 41–63.
- Samardžija, Marko (1989), »Homonimi u hrvatskom književnom jeziku«, *Radovi Zavoda za slavensku filologiju*, Zagreb, 24: 1–71.
- Sironić-Bonefačić, Nives (1990), Nastanak i izvori Della Bellina rječnika (Dizionario italiano, latino, illirico, Venezia, 1728), u: *Isusovac Ardelio della Bella (1655–1737)*, (ur. Drago Šimundža), Crkva u svijetu i Obnovljeni život, Split i Zagreb, 23–49.
- Sironić-Bonefačić, Nives (1992), »Ardelio della Bella i prvo izdanje njegova trojezičnog rječnika iz 1728.«, *Rad HAZU*, Zagreb, 446: 1–69.
- Šipka, Danko (1988), »Homonimija i polisemija u Vrančićevom, Habledićevom i Della Bellinom rječniku«, u: *Leksikografija i leksikologija, zbornik radova*, (ur. Asim Peco), ANUBiH, Sarajevo, 155–164.
- Šipka, Danko (1998), *Osnovi leksikologije i srodnih disciplina*, Matica srpska, Novi Sad.
- Šojat, Antun (1992), »Latinsko-hrvatsko-njemačko-madžarski rječnik Franje Sušnika i Andrije Jambrešića«, u: *Lexicon Latinum ...* Pretisak. Zavod za hrvatski jezik, Zagreb, III–XXVIII.
- Tafra, Branka (1986), »Razgraničavanje homonimije i polisemije (leksikološki i leksikografski problem«, *Filologija*, Zagreb, 14: 381–393.
- Tafra, Branka (1990), »Mjesto Della Belline gramatike u povijesti hrvatskih gramatika«, *Rasprave Zavoda za jezik*, Zagreb, 16: 263–274.
- Tafra, Branka, Košutar, Petra (2009), »Rječotvorni modeli u hrvatskom jeziku«, *Suvremena lingvistika*, Zagreb, 67: 87–107.
- Vig, István (2011), »Položaj Vrančićeva rječnika u povijesti europske leksikografije«, u: *Hrvatski bez kompleksa : Jubilarni zbornik posvećen Ernestu Bariću*, (ur. Tímea Bockovac), Filozofski fakultet Sveučilišta u Pečuhu, Znanstveni zavod Hrvata u Mađarskoj, Pečuh, 223–229.
- Vončina, Josip (1973), »Leksikografski rad Ivana Belostenca«, u: *Gazophylacium*, pretisak, Liber i Mladost, Zagreb, III–XLVII.
- Žepić, Stanko (1992), »Njemački dio u Sušnik–Jambrešićevu 'Lexicon Latinum'«, u: *Lexicon Latinum*, pretisak, Zavod za hrvatski jezik, Zagreb, XXIX–L.

HOMONIMIJA I POLISEMIJA U HRVATSKIM RJEČNICIMA 18. STOLJEĆA I EUROPSKI UZORI

Sažetak

Hrvatska je leksikografija u 18. stoljeću doživjela velik uzlet. Tiskano je nekoliko opsežnih višejezičnih rječnika, a dosta ih je ostalo u rukopisu. Autori su većine rječnika bili redovnici, uglavnom isusovci, ali i pavlini i franjevci. Te su redovničke zajednice mnogim djelima zadužile, među ostalim, i povijest hrvatskoga standardnoga jezika. Pišući jezične priručnike, ponajprije rječnike, autori su se ugledali i na domaće prethodnike, ali ponajprije na strane uzore, unoseći tako u svoja djela europska leksikografska iskustva. Rad će na primjeru četiriju hrvatskih rječnika iz 18. stoljeća pokazati njihove europske uzore te leksikografske prinose s posebnim osvrtom na razgraničavanje homonimije i polisemije.

Ključne riječi: 18. stoljeće, leksikografija, redovničke zajednice, europski uzori, homonimija, polisemija, metaleksikografija

HOMONYMY AND POLYSEMY IN CROATIAN 18TH CENTURY DICTIONARIES AND EUROPEAN MODELS

Abstract

Croatian lexicography experienced a great ascent in 18th century. Several voluminous multilingual dictionaries were published, and still some were left unpublished. Most of the authors were monks, mainly Jesuits, but also Paulines and Franciscans. These monastic communities contributed, among others, to the history of Croatian standard language. While writing these works, primarily dictionaries, they followed domestic predecessors, but also foreign models thus transferring the European lexicographic achievements in Croatian lexicography. Taking as example four Croatian 18th century dictionaries this paper tends to show their European models and lexicographic merits particularly reviewing the distinction between homonymy and polysemy.

Key words: 18th century, lexicography, monastic communities, European models, homonymy, polysemy, metalexicography

Iva Mršić Felbar

PRIMJERI *FANTASTIČNIH* PRIKAZA MARIJINOG LIKA U PROSVJETITELJSKOJ MARIOLOGIJI HRVATSKIH FRANJEVACA 18. STOLJEĆA

Prethodno priopćenje

UDK 232.931(497.5):821.163.42

Uvodna razmišljanja

Razmišljajući o hrvatskoj mariološkoj misli 18. stoljeća, primijetit ćemo njezinu subjektivnu obojenost: ona potiče na osobnu predanost, emocionalizam, naglašenu pobožnost. Možemo reći da je gotovo djetinja, obraćajući se Mariji kao Majci. Mariju se nastoji nasljedovati kroz rad u obrazovanju, odgajanju, bolnicama. Međutim, unatoč prodoru prosvjetiteljskih ideja na svjetskoj razini, obilježja baroka ostaju u nas i dalje duboko prisutna, naglašavajući Marijinu uzvišenost, svetost, razvijajući simbolizme i smještajući je u središte otajstva spasenja, tik do Krista.

Iako 18. stoljeće obilježava prosvjetiteljstvo kao opreku baroknoj misli, ono u Hrvatskoj nije ni izbliza poprimilo razmjere kao što je to bio slučaj s europskim prosvjetiteljstvom koje, ne samo da propitkuje i kritički gleda na katoličke dogme, nego 1778. s H. S. Reimarusom započinje i prvu potragu sa povijesnim Isusom¹ nasuprot Kristu vjere. To, dakako, kao posljedicu ima i nov interes za Mariju i njezin život, osobito zbog toga što je mariologija kao takva smještena u kristološki okvir.

Zanimljiva je pojava da, dok se u europskome prosvjetiteljstvu liberalno građanstvo suprotstavlja utjecaju Crkve, kod nas upravo crkveni djelatnici doprinose obrazovanju, pismenosti i prosvjećenosti.² I prije dekreta Marije Terezije o obveznome školstvu i opismenjavanju (1770.), redovnici se bore protiv nepismenosti,³ pa se u skladu s idejama prosvjetiteljstva prevodi, objavljuje, poučava, slijedeći duh katoličke obnove započete nakon

¹ Usp. Gunjević, 2008: 1, 139–159. Vidi još: Karlić, 2001: 86–145.; Karlić, 1996., 1997: 431–447; Galot, 1996: 24–34.

² Usp. Mihanović-Salopek, 2004: 6.

³ Usp. Mihanović-Salopek, 2006: 223.

Tridentskog sabora (1545.–1563.), što je vidljivo i u apologetskome tonu koji slijedi duh katoličke obnove.

Dakle, teško je ne primijetiti značajnu diskrepanciju između europske prosvjetiteljske misli koja kao svoj ideal slijedi glas razuma kojega na osobit način utjelovljuje čovjek *filozof* i hrvatske marijanske pobožnosti 18. stoljeća koja je gdjekad (i ne malokad!) graničila s praznovjerjem i herezama.⁴ To je vrijeme intenzivne marijanske pobožnosti u kojem se vjerovalo da »sve milosti od Boga dolaze preko Marijinih ruku«,⁵ čemu su doprinijeli franjevački propovjednici i pisci koji su uvijek iznova uveličavali Marijin lik i ulogu.

Upravo nas je ta specifična situacija u kojoj su, za razliku od europske, franjevci subjekti širenja intelektualnog, znanstvenog i kulturnog života, potaknula da proučimo i hrvatsku franjevačku mariologiju 18. stoljeća, a pritom osobito način prikazivanja Marije, Isusove majke. Rijetko ćemo u njihovim spisima naići na značajna odstupanja od doktrinarnog i tradicionalnog poimanja lika Marije, ali su zato nezaobilazni primjeri baroknog hiperboliziranja, idealiziranja, pa čak i mitoloških elemenata i narodnih legendi. To nas je nagnalo da izdvojimo, koliko je to moguće s obzirom na obilno spominjanje Marije i van konteksta same mariologije, primjere fantastičnih prikaza njezina lika.

Fantazija (grč. *phantasia*, *phantásein*) se definira kao stvaralačka mašta, proizvod mašte, sposobnost duha da odsutne stvari predočuje kao prisutne, odnosno da stvara slike neovisno o njihovoj prisutnosti. *Fantastično* pak ima dvojako značenje: ono pozitivno, u smislu izvanrednosti ili neobične vrijednosti, i ono izvedeno iz fantazije – čudesan, maštovit, nestvaran.⁶ Zanimljivo je da na naše autore možemo primijeniti oba, iako oprečna značenja. Njihove prikaze Marije možemo smatrati vrijednima kao svjedočanstvo ondašnjega pisanja, dosega razvoja teologije i, u ovom slučaju, mariologije, jezika i stila, a s druge strane tim istim prikazima možemo uputiti kritiku s obzirom na teološka pitanja marijanskog posredništva, shvaćanja Marije kao povijesne osobe, te obrazlaganja vjerskih istina i otajstava ne uvijek prikladnom hermeneutsko-egzegetskom metodom, čime njihovi prikazi i opisi odražavaju više svijet maštovitosti nego li zbiljnosti.

1. O mariologiji

Za opravdanje pobožnosti prema Mariji nije dovoljno tek poštivanje običaja – ona mora svoj izvor crpsti iz snažnijih temelja: Pisma, tradicije, vjere

⁴ Usp. Rebić, 1988: 5–6; Belaj, 1988: 190–195.

⁵ Lubina, 2007: 309.

⁶ Usp. <http://hjp.srce.hr/index.php?show=search> (1. 3. 2011.)

same. »Sva kasnija teologija o Mariji i pobožnost prema Mariji u bitnome počivaju na činjenici da u Staromu zavjetu postoji duboko ukorijenjena teologija žene.«⁷ Počevši od Eve (hebr. *havvāh*, majka živih) čije ime skriva moć života, koja je majka i čuvarica života i nakon ploda smrti, preko Sare, Rahele i Ane, čija pjesma odzvanja u Marijinu *Veliča* (usp. 1 Sam 2,8), pa sve do Estere i Judite, Bog iznova potvrđuje životnost i dostojanstvo žene. Konačno, i sam Izrael biva prikazan kao djeвица, supruga i majka. Savez Jahve i Izraela opisan je pojmovima bračne ljubavi. To u konačnici znači da Bogu ne pripada Božica nego izabrano stvorenje – Izrael – kao Kći sionska, kao žena.⁸

Izraz »Kći sionska« koriste proroci Sefanija i Zaharija (usp. Sef 3,14; Zah 2,14), ali i drugi proroci (usp. Mih 4,8.13; Iz 62,11) za Izrael. Ta starozavjetna linija dobiva svoje konačno značenje u svjetlu Novoga zavjeta gdje Marija kao Majka Božja i stvarna Kći sionska označuje onaj starozavjetni sveti *ostatak* vjeran Bogu, kada se definitivno događa novo stvaranje i plodnost milosti. Iz isprepletenosti dvaju Zavjeta i njihova jedinstva proizlazi i čvorište i struktura marijanskih dogmi. Gdje nestaje tog jedinstva, ujedno nestaje i prostor zdrave mariologije.

Prvi put Mariju službeno spominje Carigradski simbol: »i utjelovio se po Duhu Svetom od Marije Djevice« (DS 150). Najstarija marijanska dogma govori o Mariji kao djevici (DS 10–30; 43/64; 72; 150) i majci – Majci Božjoj (DS 251; Efeški sabor potvrđuje 431. naslov θεοτόκος), a oba naslova (Djeвица i Bogorodica) potvrđuje Kalcedonski sabor 451. (DS 301).

S obzirom na dogmu o Marijinu Bezgrešnu Začeću, zanimljivo je primijetiti kako od 4. stoljeća crkveni oci jasno potvrđuju njezinu osobnu svetost, iako ostaje spornim pitanje njezina Bezgrešnog Začeća, osobito zbog Augustina i čitave tradicije teologije istočnoga grijeha. U 8. stoljeću s Andrijom Kretskim († 740.) počinje se Mariju nazivati »bezgrešnom« i častiti njezino »sveto začeće«. U srednjem vijeku prvi koji za Mariju tvrdi da je izuzeta od svakoga grijeha bio je Pashazije Radbert (790.–860.), a zanimljivo je da su stavovi skolastičkih teologa po tome pitanju bili oprečni. Problem je bio na koji način ne umanjiti Kristovu univerzalnost spasenja i univerzalnost istočnoga grijeha u Marijinom iznimnome slučaju. Zahvaljujući franjevačkoj školi, u 13. st. javlja se ideja o načinu Marijina otkupljenja putem očuvanja od grijeha gdje je značajnu ulogu odigrao J. Duns Scot (1265./6.–1308.), čija je glavna teza da je Marija unaprijed⁹ predviđenim Kristovim zasluga-

⁷ Ratzinger, 2008: 12.

⁸ Usp. Ratzinger, 2008:20.

⁹ Rahner je s pravom ukazao da se ne radi o kronološkom pitanju Marijine opravdanosti prije drugih, već je posrijedi nadilaženje vremenske anticipacije.

ma (*redemptio praeservativa, praeredemptio*) bila već otkupljena. Na taj se način vjera u Bezgrešno Začeće ne kosi s načelom Kristove spasenjske univerzalnosti, a objašnjena je i odsutnost istočnoga grijeha. Tako je Kristova majka doista otkupljena, ali na jedinstveni način.¹⁰

Glede pak Marijina tjelesna uznesenja u slavu valja uočiti razliku s obzirom na Isusovo uskrsnuće, što čini i dogmatska definicija iz 1950.¹¹ jer ne govori o Marijinu uskrsnuću (*resurrectio – anastasis*), nego o *uznesenju* (*assumptio*) tijela i duše. Ta je dogma podređena štovanju, s jedne strane na čast Sina (što i sam tekst dogme govori¹²), a s druge na čast njegove Majke koje iskazuje eshatološki vid njezine svetosti.

»Kao što je ljudski život izgrađen tako da je spušten u jedan svijet u kojemu je smrt uvjet života, tako je i rođenje uvijek dvoznačno: umri i postani istodobno. Riječi presude iz Post 3,16 točno opisuju ovu sudbinu čovjeka; dvoznačnost Evina lika izriče ovu dvoznačnost biološkoga nastajanja: rođenje je dio smrti, događa se pod znakovima smrti i upućuje na nju i u određenu je pogledu participira, pripravlja i pretpostavlja. Roditi život uvijek znači: otvoriti sama sebe smrti. Ako je Marija doista *Bogo-rodica*, ako rađa onoga koji je smrt smrti i naprosto život, onda je takvo biti-Majka-Božja uistinu 'novo rođenje' (*nova nativitas*)«.¹³

Tridentski sabor govori o korisnosti zazivanja svetaca, osobito Marije, i o utjecanju njihovim molitvama (DS 1821). Papa Aleksandar VIII. osudio je 1690. tvrdnju janzenista da je »isprazna pohvala što se iskazuje Mariji« (DS 2326). Govoreći o marijanskoj pobožnosti, valja spomenuti opomenu II. vatikanskog sabora i apostolske pobudnice pape Pavla VI. *Marialis cultus*¹⁴: »Također (sabor) živo opominje bogoslove i propovjednike božanske riječi da se u promatranju posebnog dostojanstva Bogorodice brižljivo čuvaju i od svakog krivog pretjerivanja i od prevelike umne skučenosti... Dalje, neka se vjernici sjete da prava pobožnost nije u neplodnom i prolaznom osjećaju ni u nekoj ispraznoj lakovjernosti, nego da izlazi iz prave vjere koja nas vodi

¹⁰ Svečanu definiciju o Bezgrešnom Začecu Djevice Marije proglasio je 8. prosinca 1854. papa Pio IX. U njoj naglašava Marijinu uzvišenost te konačno kaže: »...izjavljujemo, objavljujemo i definiramo da je učenje koje drži da je blažena Djevica Marija, u prvom času svoga začeća, po posebnoj milosti i povlastici svemogućega Boga, predviđajući zasluge Isusa Krista Spasitelja ljudskoga roda, bila očuvana neokaljanom od svake ljage izvornog grijeha, od Boga objavljeno, te ga zbog toga svi vjernici moraju čvrsto i postojano vjerovati.« Usp. DH 2803.; Dabić, 2005: 1, 117–130.

¹¹ Papa Pio XII. proglasio je 1950. godine dogmu o Marijinu uznesenju na nebo: »Bezgrješna Bogorodica uvijek Djevica Marija, nakon završetka svoga zemaljskog života, dušom i tijelom uzeta je u nebesku slavu«.

¹² Usp. DS 3903.

¹³ Ratzinger, 2008: 73.

¹⁴ Paolo VI, 1974.; Pavao VI., 1994.

do toga da priznajemo uzvišenost Majke Božje i da se potičemo na sinovsku ljubav prema svojoj Majci i na nasljedovanje njezinih kreposti.« (LG br. 67). Papa Pavao VI. također potiče na ispravnu pobožnost, upozoravajući na »neka zastranjenja u štovanju« Marije; na »površnu lakovjernost« koja se očituje u izvanjskim činima, na sentimentalizam. Potiče na uklanjanje svega lažnog i legendarnog, kao i na izbjegavanje jednostranog prikazivanja njezina lika.¹⁵ Ove su nam smjernice znakovite, iako je riječ o upozorenjima koja dolaze nakon vremena u kojem su živjeli naši franjevački pregaoci.

2. Hrvatska franjevačka mariologija

Među obiljem materijala: spisa, propovijedi¹⁶, vjersko-didaktičkih i književnih spisa naših franjevaca, nastojali smo izdvojiti neke kao primjer i pokazatelj hrvatske mariološke misli 18. stoljeća, osobito u kontekstu fantastičnog oslikavanja Marijina lika. Moralnome prosvjetiteljstvu i propovjedništvu 18. stoljeća pripadaju i sljedeći franjevci: fra Petar Knežević, fra Toma Babić, fra Josip Banovac, fra Emerik Pavić, fra Aleksandar Tomiković, fra Juraj Brajdić, fra Ivan Velikanović, fra Antun Papušlić.

Fra Petar Knežević (1701.–1768.) je poznat po marijanskom pjesništvu, iskazujući u svojim pjesmama posvećenje i odanost Mariji. Osim toga, u njima govori o njezinoj svetosti, djevičanstvu, majčinskoj ljubavi, posredništvu i utočištu grješnika. Dakako, tu ne nedostaje zanosa, osjećajnosti i slikovitosti, pa je Marija opjevana kao »bolne duše likarija«, »skala od nebesi«, »ružica zlamenita iz cvitnjaka nebeskoga«, »sladka Majka«¹⁷. Knežević je također bio popularan u narodu s djelom *Muka Gospodina našega Isukrsta i plač matere njegove* (Mleci, 1753.) koja je odraz starijih skazanja i imitacije usmenih narodnih naricaljka,¹⁸ gdje dramatičnost i hiperboliziranje koji su u prvome planu zasjenjuju teološku poruku i biblijske motive.

Temelj Kneževićevih pjesama čine Marijina bezgrješnost (»Ti zaceta brez istocnogh griha bilasi«; »Diviczo prisveta, brez griha zaceta«) i bogomajčinstvo (»Majko nascegh Bogga«). Ipak, njegove marijanske pjesme sadrže i »mnogo patetičnih motiva usmjerenih na osjećaje, a koji nisu posve dogmatski utemeljeni«.¹⁹ Poučavajući puk kroz svoje pjesme, on nastoji slikovito dočarati otajstva vjere te tako potaknuti čitatelja da se osjeti pozvan

¹⁵ Usp. MC 38.

¹⁶ Roščić navodi vrijedne predloške propovjedničke građe u šibenskom arhivu samostana sv. Frane, a riječ je o kodeksima br. 110, 112, 130, 131, 132, koji potječu od uglavnom nepoznatih autora 18. i 19. stoljeća. Usp. Roščić, 1988: 197.

¹⁷ Citati preuzeti iz: Mihanović-Salopek, 2004: 38.

¹⁸ Usp. Mihanović-Salopek, 2004: 41–44.

¹⁹ Samac, 2003: 281.

uzvratiti vjerom. Fra Toma Babić (1680.–1750.) također je pisao pjesme posvećene Mariji na način prihvatljiv puku, slične narodnim pjesmama, kako bi ih što lakše usvojili i razumjeli.²⁰

Fra Josip Banovac (1703.–1771.) na više mjesta govori o Bogorodici.²¹ U *Predikama* govori da je Marija zbog rođenja Isusova »pricista«, da »nije istocnim grihom otrovana«, te je »vazda sveta«.²² Ona je »neoskvrnjezino začeta«, a u to se ne smije ni »sumnjati ni prigovarati«.²³ Dakle, iako je dogma o Bezgrešnom Začecu Djevice Marije proglašena tek 1854., vidljivo je da franjevački pregaoci gorljivo uče i staju u obranu te vjerske istine.

Banovac naglašava Marijinu ulogu u slijeđenju Isusa u otajstvu spase-nja: od njegova rođenja, utjelovljenja – *upućenja* – do otkupljujuće smrti na križu. Ona je uzor vjernicima i put prema kreposnom životu, zagovornica i posrednica. Teološkoj korektnosti unatoč, Banovac u svojoj slikovitosti na nekim mjestima zakoračuje na područje moguće pogriješne teološke interpretacije pa tako primjerice kao da Marijinu milost stavlja ispred Božje.²⁴ Ističe njezinu posredničku ulogu (*Maria – mediatrix*) pa joj nadjeva naziv »vrata od milosti«.²⁵ Ona je Majka milosrđa koja grješnike pripravlja za nebesku slavu. Banovac suprotstavlja zemaljsko i nebesko, zlo i dobro, a pomoć traži od Marije koja milost posreduje zbog toga što je Majka Kristova, pa iz toga proizlazi da je ipak Bog u konačnici izvor svake milosti.

Važno je spomenuti da Banovac ističe Marijino djevičanstvo prije i poslije poroda pa o njezinom porodu kaže da je »brez oskvarjenja tvoga Divičanstva«, »Perivoj zatvoreni, studenac koga zaručnik Nebeski zapečati«.²⁶ Ovdje je teološki upitno Banovčevo upućivanje na Duha Svetoga kao Marijina zaručnika.

Naime, često se zamjenjuje dogma o Mariji djevici s dogmom o njezinu bezgrješnu začecu. Marija ne bi bila manje bezgrješna da je rodila Isusa s

²⁰ Usp. Mihanović-Salopek, 2004: 17–29.

²¹ *Predike od svetkovina Doscascija Issukarstova sloxene i na svitlost date po Otczu Fra Josipu Banovczu... Prikazane prisvitlome i pripocctovanome gospodinu Ivanu Garainu dostojnome biskupu od Rabba.* – U Mleczi, po Dominiku Lovixi, 1759.; *Bogoljupstvo blažene Djevice Marije od Rožaria; Marija moguća i prignuta pomoć vazda grješnika; Čuđesa dilovana, koji su govorili Rožarie, krunice, i postili na proštenje Majke Božje i otajstva S. Rožaria, i druga izvađena iz veće knjiga i složeno u ove knjižice, za lasnost Bogoljubni Djevice Marije po Jednomu Redovniku S.O. Franceska, Mleci 1760.; Psaltirić duhovni Pisama bogoljubnim dušama pripravljen i s dopuštenjem Starešina na svjetlost dan godine 1771. u Budimu.* Usp. Mihanović-Salopek, 2004: 52–56; Karlič, 2009: 114–135.

²² Citati preuzeti iz: Karlič, 2009: 123..

²³ Citati preuzeti iz: Lubina, 2004: 178.

²⁴ Usp. Mihanović-Salopek, 2004: 57.

²⁵ Usp. Mihanović-Salopek, 2004: 58.

²⁶ Citati preuzeti iz: Mihanović-Salopek, 2004: 60–61.

Josipom jer bračni život nije manje svet nego li je to djevičanstvo. Također, Duh Sveti nije zamjena za muža u spolnome činu, a to implicira naslov »Zaručnica Duha«. Crkveni su oci shvaćali Mariju kao hram Duha, ali navedeni naslov Zaručnice nisu koristili, jer, kao što je i vidljivo, on može biti štetan i upućivati na zaključke u kojima se ženidbene kategorije pogrješno tumače.

Iako Mariju časti mnogim fantastičnim naslovima (*perivoj, Palma od pravde, korablja Božja, studenac rajski, vrutak vode žive, livada narešena, zemlja plodna, sunce prisvitlo* i dr.), Banovac njezinu liku prilazi kao nikada do kraja otkrivenom, a njezinim vrlinama kao neiskazljivima, što je teološki korektno.

Fra Emerik Pavić (1716.–1780.) također u svojoj propovijedi *Za svetkovinu Neoskvarnjena Začeca BDM* govori o Marijinu začecu i rođenju bez istočnoga grijeha, govoreći o njezinu izabranju.²⁷ Zanimljivo je da se ne oslanja, kako je to bio običaj, na Duns Scota, već na sv. Ildefonsa i propovjednika Gomeza. On unatoč tom očuvanju od istočnoga grijeha, naglašava njezinu ljudsku narav. Nadalje, prema fra Paviću Marija je naša majka po milosti (*Mater misericordiae*) i »Majka palog čovječanstva«,²⁸ gdje se implicira njezina posredna uloga u otkupljenju. Tako i *Lumen gentium* naziva Mariju *Posrednicom*, ali joj ne pridaje teološki problematičan naslov *Suotkupiteljice* koji bi implicirao da je ona uz Krista jednakopravna glede spasenjske uloge. Međutim, ona je osim toga i Posrednica između Boga i ljudi, uzor za nasljedovanje Isusa.

Pavić ju uspoređuje s bijelom golubicom s maslinovom grančicom iz Noine korablje²⁹, oslikavajući njezin doprinos pomirenju čovjeka i Boga. Mariju bajkovito opisuje kao biser skriven u školjci: »Kažiderte mi, nalazi li se očito i na sokaci rečeno drago kamenje? Ne zaista, veće u dubini morskoj, s jedne strane sakrivaju ga vode, s druge školjčica koja se samo otvori kada more opadne, za primit rosicu Nebesku od kojano se začme rečeno drago kamenje. Ovakvi dragi kamen bila jeste Blažena Divica Marija.«³⁰ Zanimljiva je, nadalje, i njegova usporedba istočnoga grijeha s bijesnim psom, gdje je Marija izbavljena od »pasje ruke«. Istočni grijeh još opisuje s jastrebovom kojega je Isus kao lovac ustrijelio u Marijinu slučaju, kako bi njezina duša bila otkupljena od otrova pakla.³¹ U ovakvim opisima više je nego vidljivo barokno nasljeđe i simbolika koja se nastoji povezati s duhovnom

²⁷ Usp. Mihanović-Salopek, 2006:258.

²⁸ Citat preuzet iz: Mihanović-Salopek, 2004: 259.

²⁹ Usp. Mihanović-Salopek, 2007: 246.

³⁰ Citat preuzet iz: Mihanović-Salopek, 2007: 248.

³¹ Usp. Mihanović-Salopek, 2007: 247.

stvarnošću. No, upravo zbog takvih bogatih i dramatikom nabijenih opisa, u drugi plan pada Marijino istinsko lice, a izbija ono fantastično.

Fra Emerik Pavić strogo odjeljuje svjetovno od duhovnog, gledajući na ovo prvo kao na zlo. Čovjek stoga ima biti, ili posvema duhovan ili proklet. Tu su, očito, još uvijek vidljivi relikti srednjovjekovne i barokne retorike kao i pokorničke teologije, pa kao da se zaboravlja da je Isus, osim što je Božji Sin, također i čovjek koji živi ljudskim životom u konkretnoj ljudskoj kulturi, osobito ju time posvećujući.

Fra Aleksandar Tomiković (1743.–1829.) tiskao je knjigu propovijedi u kojoj je njih 15 posvetio Mariji, a predstavlja je kao Božju Majku, Djevicu koja u svojoj utrobi nosi pravoga »Čovika-Boga«. Marijino bezgrešno začće uspoređuje s biserom jer podrijetlo ima »od same čiste i bistre rose nebeske«³², ona je »mirisni cedar«, »korablja zakona«, »Aronova šibka«, »Jakovljevi skalini«, »pravedna golubica«, »zvizda morska«, »zora, misec i sunce«, a uz ove opise Tomiković joj pridaje superlative kao najčistija, najlipša, najkriposnija, najdobrostivija i druge. Ona poput ptice skače s grane na granu kreposti sve do slave nebeske. Zanimljiv je njegov naslov »Sridostavnica«³³ kojega pridaje Mariji, a označava posredništvo, Mariju kao most između ljudi i Boga. Ona je »žlibić« i »vodotočje« po kojoj dobivamo milost, ne zaboravljajući istaknuti da je Isus jedini pravi posrednik.

Marija nas, nastavlja Tomiković, brani i zagovara – ona je naša »Meštrovica«, »Likarica«, »utočište grišnikah«, pa i poziva vjernike da joj se utječu. Ona je »Velika Gospoja« koja kraljuje služeći.

Fra Juraj Brajdić (1723.–1789.), kapucin je koji u svojim rukopisnim propovijedima *Excitator christianus* pet propovijedi posvećuje Djevici Mariji: za blagdan pohođenja, o uznesenju i rođenju, za blagdan presvetog imena Marijina i u prilici procesija njoj u čast.³⁴ Zanimljiva je njegova pripovijest u kojoj opisuje da je Bog, nakon što je vidio kako je nebeski Jeruzalem opustošen zbog palih anđela, odlučio podići Crkvu i zaključuje da je ona Djevica Marija, te joj je »podavsci njoj toliku oblast, i mogućstvo, da moxe slobodno svim koliczim, primda neznam kak velikim griscinikom, i krivcem Kralja nebeskoga oprostiti slobodno, i millostju podliti, koj god senjoi kao jednoj Boxici, i Maiki kralja nebeskoga za pomocs, i obranbu priporucsili budu«.³⁵ U najmanju je ruku *fantastično* Mariju nazivati božicom, dok usporedba ne priliči katoličkoj mariologiji i teologiji uopće. S usporedbom

³² Citati preuzeti iz: Pezo, 2007: 261.

³³ »Molimo priveliku našu Divicu, kojaje sridostavnica među Sinom svojim i nami da nam izmoli milost«. Pezo, 2007: 263–264.

³⁴ Usp. Tenšek, 2007: 276.

³⁵ Citat preuzet iz: Tenšek, 2007: 279.

Marije i Crkve je već drugačije. Brajdić Mariju i Crkvu izjednačuje, a njihovu identičnost možemo opravdati zajedništvom s Kristom, iako svaka od njih zadržava svoje vlastitosti – Marija svoje bogomajčinstvo, a Crkva apostolicitet i hijerarhijsku strukturu.

Neobično je da Brajdić Marijinu posredničku ulogu temelji na ublažavanju Božje srdžbe prema čovjeku, jer je Bog uzeo »ú ruke svoje 3 strille za osvetiti se z-nijma nad griscnici, i nje iz licza zemlje izkoreniti, ter ú dubinu peklenu rinuti«, ali Marija dolazi pred prijestolje Trojstva i pred noge svoga Sina, i zauzima se za grješnike: »Seto videchi nassa primillostiva Majka MARIA postavise prid Pristolje prisv. Trojstva, prid noge Sinka svoga rasordjena, ter ondika baczivscise na kolena svoja, pocselamuse moliti za nesricsni griscni narod csovicanski, damu prosti; kolike se po svitu zlogie, uvrigienia, i nepravde meni csine; jasam ih stvorio, da meni sluxe, à oni visce sluxe diavlu nego meni, ja sam z mojom dragom, i neproczinienom korvjum odkupio.«³⁶ Brajdić se oslanja na teoriju zadovoljštine, gdje uvrijeđenom Bogu samo Krist može dati zadovoljštinu, a on nas želi izmiriti s Bogom po Mariji.

Brajdić Mariju koristi i kao primjer za moralni nagovor, ističući pritom mladim ženama i djevojkama da se u nju ugledaju, jer ona nije išla »podravljat Zakariu, nego Elisabethu, buduchi dase nedostoji dabise muxkorci od divojaka pozdravliali; zato ni Mariju divicsanski stid ni popustio.«³⁷

Marijino rođenje uspoređuje s jutarnjom zorom koja nagoviješta sunčevu svjetlost, a ona je tako nagovijestila buduće rođenje – ono Isusovo. Stoga je njezino rođenje *nativitas gaudiosa, felix dies*.

Propovijedajući za blagdan Imena Marijina, Brajdić osobito ističe snagu njezina imena protiv đavla i grijeha. Spominje primjer ptice koja je naučila izgovarati njezino ime, i kad ju je jastreb uhvatio, ona je u nevolji izgovorila ime Marijino na što ju je jastreb pustio »kako da ga grom udari«.

Tipološki interpretirajući biblijski tekst knjige Postanka, u kojem Josip označava Krista, a Marijine osjećaje povezuje s Jakovljevim likom, Brajdić govori o uznesenju Marijinu, koristeći pritom i apokrifne izvore koji govore o pohodu anđela Gabrijele Mariji koja ima 72 godine i priopćuje joj da će doći u nebesko kraljevstvo.³⁸

Brajdić zajedno sa svojim suvremenicima spada u propovjednike koji provode katoličku obnovu, budeći žar za nasljedovanje Marije kao neiscrpnog izvora i primjera.

Za fra Ivana Velikanovića (1723.–1803.) Marija je »Bogoroditeljica«, »neoskvernjena, alli brez neplodnosti«, »nosecha, alli brez tegote«, naglašava-

³⁶ Citat preuzet iz: Tenšek, 2007: 280.

³⁷ Citat preuzet iz: Tenšek, 2007: 282.

³⁸ Usp. Tenšek, 2007: 282.

vajući Marijino bezgrješno začće i posebnost, pa stoga nije osjetila ni tegobe trudnoće i muke rađanja. Vrlo osebjuno i naturalistički opisuje Marijine osjećaje zbog Isusove muke i odlaska na križ, tako »serdce nje jest smalaksavalo, lice njezino, kako i sve tilo, jest mertvacski znoj poduzimao«. Velikanović jednako tako zorno opisuje i Isusovu muku pa u toj agoniji predlaže da bi mu Gospa bila uzglavljem umjesto križa: »O Divico prisveta! Kolikobi dragovoljno, narucsjem tvojim, uzglavje sinku tvomu ucsinila; alli ovo ne tebi, nego krixu, dopushteno biashe. Ako u ovo narucsjje krixa, i mallo glavu prignesh, radi kojega pokoja, ternje oshtro dublje u nju ulazi, i ranne ponavlja«. ³⁹ Prema Velikanoviću, ne zna se kome je bilo teže: Isusu ili Mariji. Isusovu ranu koju je zadao stotnik Velikanović naziva »prozorom rajskim«, »svetištem pravednih«, »vrata, na kojase ulazi u serdce Isukerstovo«.

Iako se Velikanović oslanja na osjećajnost i pokajanje kako bi vjernika doveo Bogu, pritom mjestimice pretjerujući u opisima, u konačnici Mariju prikazuje kao ljudsku osobu, ali punu milosti i naglašavajući da nas ona približava Isusu, tako da i sam autor uči kako biti »marijoljuban«⁴⁰.

Antun Papušlić (?-1766.) posvećuje svoje djelo *Duxna slava sinovskoga bogoljubstva...*⁴¹ blaženoj Djevici Mariji. U nizu svojih propovijedi govori o bezgrješnom začću Djevice Marije (prva propovijed), njezinu rođenju (druga propovijed), prikazanju (treća propovijed), navještenju (četvrta), njezinu pohodu Elizabeti (peta), očišćenju (šesta) i konačno o uznesenju (sedma),⁴² slijedeći tako kronologiju Marijina života.

Govoreći o Marijinu bezgrešnu začću, uspoređuje ju sa ružom koja uvijek ostaje uspravna, čak i najjačoj žegi sunca unatoč, kad sve drugo cvijeće prigiba glave: »svih u Adamu sagrississe [...] samo ova jedna danassnja slavna ruxica pricsista i neozkvarnjena Divica [...] svodom potoka milosti Boxie polivena, stoi upravna sva plemenita i rumena, ni snaimanjom zaduhom nepriateljskom nedobivena.«⁴³ Iako sam uzrok njezina bezgrješna začća Papušlić vidi u Božjoj milosti, što je teološki neupitno, uz njegove fantastične opise, problematično je povezivanje nekih svetopisamskih tekstova s tim otajstvom, a koje k tomu i pogrješno tumači, pa tako smatra da je Anđeo prije navještenja nije mogao s Josipom govoriti jer ovaj nije bio pošteđen istočnoga grijeha.

Nadalje, citat iz Pj 7,2 (»Kako su krasni koraci tvoji u sandalama, kćeri kneževska!«) također dovodi u svezu s Marijinim očuvanjem od istočnoga grijeha jer »da je imala obuću koja potpuno prekriva noge, ne bi se vidjelo

³⁹ Citati preuzeti iz: Lubina, 2007: 317.

⁴⁰ Usp. Hoško, 1992.

⁴¹ Usp. Papušlić, 1751.

⁴² Usp. Karlić, 2009: 139.

⁴³ Citat preuzet iz: Karlić, 2009: 140.

niti bi se moglo znati jesu li čiste ili ne⁴⁴, gdje je obuća simbol istočnoga grijeha, a Marija ga nema jer hoda bosonoga, odnosno »obuchom Gospodstva, csistoche i milosti Nebeske obucsena.«⁴⁵ Još je više neodrživa i fantastičnija Papušličeva usporedba Marije s »moguchstvom Desnicze Boxie« koje je »joss visse Marii dao i poklonio negoie sebi istome ostavio...«, kako bi ona Sina Božjega stvorila čovjekom zapovijedajući kao i Bog u stvaranju svijeta. Vidljiva je, dakle, i u Papušlića tendencija da Mariju stavi u rang s božanstvom, a njezine moći prikazuje kao fantastične.

Papušlić, kao i mnogi drugi u to doba kako smo vidjeli, za Mariju koristi naziv »Suotkupiteljica«. Treba naglasiti da uz Krista ne postoji »drugi« otkupitelj, a taj naziv Mariju upravo stavlja u razinu s Kristom, gdje ona, ako ovaj naslov shvatimo ontološki, preuzima na sebe ulogu koja pripada Duhu Svetom. Kako je već rečeno, puno prihvatljiviji naslov je *Suradnica* ili *Posrednica*, jer se tada naglasak stavlja na njezinu suradnju s Bogom, odnosno na njezinu egzistencijalnu, životnu raspoloživost Bogu. Zanimljivo je nadodati da Papušlić u svojoj šestoj propovijedi o Marijinu očišćenju pravilno teološki pozicionira Mariju kao onu koja ljude vodi prema Isusu, te da njezino štovanje nije ispred njegovog.⁴⁶

Glede daljnjih fantastičnih opisa Marije u Papušlića, treba spomenuti njegov opis uznesenja: »Posli kako Spasitelj s visine planine Oliveta uzige na visine Svoga nebeskog pristolja, osta na Svjitu Maika Boxanstvena uzdissuchi, i venuchi, i krila jedne hitre golubice od Sinka isstuchi, da i ona moxe poletiti, i na vicsnje planine k njemu uzletiti. [...] Ali strassiva smart nesmide svarhu nie ruke staviti, nitise usudi tilo prisveto svojim smartnim oruxiem ranniti; kako od griha istocsnoga svima drughim opchenoga bi ucsuvana, i kako Sina Boxiega porodivssi Divicza pricsista osta, i od nje oblasti i umiranja ima biti prosta. [...] Pridobi xelja nebeska xelju zemaljsku, i evose naiposlje smart priblixa i ukazuje Marji, ne rxna, vech lipa, ne marska, vech ugodna, ne gorka, vech slatka. [...] Umri Maria, i nje umiranje doisto nebi drugo, vech jedno slatko na xivot spusstanje. Odde duh prisveti u nebo, a tilo priblaxeno u grob. [...] Imade zemlja milost tri dana ovo nebesko blago, u sebi saranjeno uxivati, pakga pridade nebesom, kojaga popraudi posidovati imadosse. [...] Bi stavljena na svoga Kraljevstva pristolje, i tolikogase odma ukaza velicsanstva, daje dosta rechi za sve rechi, dase nitko od nje nevidi vechi izvan sam jedan Bog. Ovdjoise metnu na glavu kruna od vicsnieg Kraljevanja, i u ruku dade sspicka od svega vladanja i zapovidanja.«⁴⁷

⁴⁴ Karlić, 2009: 142.

⁴⁵ Citat preuzet iz: Karlić, 2009: 142.

⁴⁶ Usp. Karlić, 2009: 159.

⁴⁷ Citat preuzet iz: Karlić, 2009: 161–162.

Papušić u Marijinu Uznesenju (kojega pogrješno naziva »uzašašće«) govori o tri otajstva: njezinoj smrti, uznesenju i proslavi i krunidbi. Tvrdi da nije ništa izgubila zbog smrti (»neizgubi ni jednog naimanjeg svoi priblexeni kosah vlasa...«⁴⁸) i uspoređuje to s Isusovim uskrsnućem, s kojim u konačnici kraljuje i sjedi mu s desna.

Vidjeli smo kod Papušića poneke od zaista fantastičnih opisa Marijinog lika, ali jednako tako i njegovo prijanjanje uz pravovjerno katoličko učenje. Koliko su ovi prvi dijelom ovoga potonjega, sumnjam da danas itko dvoji, ali uzimajući u obzir duh vremena s većom uviđavnosti nastojimo razumjeti ove »fantastičnosti« i pretjeranosti u opisu Marijina lika.

Obično su, dakle, fantastični elementi u naših franjevac rezultata vremena, upliva još onda snažno prisutnog baroka, a gdjekad i relikti pučkih predaja čije se pojedinosti ne uklapaju u službeno katoličko učenje o Mariji. Belaj tako, primjerice, etnološkom i filološkom analizom, oslanjajući se na rezultate Katičićevih analiza, pokazuje kako je u nekim slučajevima riječ o ulomcima praslavenskih vjerovanja o ženskom božanstvu⁴⁹ koji su se, zahvaljujući sličnosti u imenu i funkciji, isprepleli s kršćanskim učenjem o Mariji, što ukazuje na oprez pri tumačenju marioloških naslova i tekstova.

Belaj navodi i ondašnje vjerovanje žena da mogu vidjeti Mariju ispred sunca kako ide s djetetom na blagdan Velike Gospe. Na Velebitu su pak pastiri vjerovali da noć uoči Male Gospe moraju vratiti stado i nipošto provesti noć u planini kako ne bi vidjeli Gospu kako ide u liku svjetlećega ženskog lika, jer bi im to donijelo nesreću.⁵⁰

Umjesto zaključka

Katolička teologija i stav prema Isusovoj majci, osobito nakon reformacije, promatraju se pod povećalom. Mariologija i dalje ostaje kontroverznom temom, osobito ako pred očima imamo različita pretjerivanja i zlouporabe. Nadalje, svako katoličko čašćenje i pobožnost prema Mariji promatralo se pod sumnjom idolatrije, jer se nerijetko išlo predaleko u pridijevanju privilegija Mariji, a koji prvenstveno pripadaju njezinu Sinu (pitanje posredništva, milosti). Tek se posljednjih desetljeća u teologiji nastojalo Mariju bolje razumjeti i postaviti je na pravo mjesto. Još jedan od razloga zašto se marijanska pobožnost toliko udaljila od zdrave teologije, jest i taj što je ona sama živjela odveć udaljeno od života ljudi, u apstrakciji i formi razumljivoj samo nekolicini. Mariološkim pitanjima se s vremenom nije toliko ozbiljno teološki bavilo, dok je paralelno bujao kult bez kontrole.

⁴⁸ Citat preuzet iz: Karlič, 2009: 163.

⁴⁹ Usp. Belaj, 1993: 150–167.

⁵⁰ Usp. Belaj, 1988: 190–195.

Nadalje, pobožnost prema Mariji nerijetko je bila zaogrnuta dvjema devijacijama: s jedne strane apstraktnom pobožnošću bez ikakva vanjskog izričaja, i s druge onom koja je obilovala materijalističkim oblicima. Tu spadaju raznovrsna praznovjerja, sentimentalizmi ili pak mitovi (mit o ženi, o majci). Praznovjerja narušavaju istinski obred, sentimentalizmi narušavaju vjeru i nadu, a mit istinski kršćanski nauk. Ljubav i odanost koja se iskazuje Isusovoj Majci nalazi se između nedostatka iskazivanja i devijacije istih.⁵¹

Literatura

- Belaj, Vitomir (1988), »Marija u pučkim vjerovanjima Hrvata. Prolegomena jednom istraživačkom zadatku«, *Mundi melioris origo, Marija i Hrvati u doba baroka – Zbornik radova hrvatske sekcije IX. međunarodnog mariološkog kongresa na Malti 1983. godine*, (prir. A. Rebić), 190–195, Kršćanska sadašnjost, Zagreb.
- Belaj, Vitomir (1993), »Jedna druga Marija. Elementi sinkretizma u vjerovanjima o Mariji, majci Isusovoj«, *Bogoslovska smotra*, 1–2:150–167.
- Dabić, Goran (2005), »Od Marijine osobne svetosti do njezine izvorne svetosti. Dogma o Marijinu Bezgrešnu Začeću.«, *Bogoslovska smotra* 75, 1:117–130.
- Denzinger, Heinrich – Hünermann, Peter (2002), *Zbirka sažetaka vjerovanja, definicija i izjave o vjeri i čudoređu*, U pravi trenutak, Zagreb.
- Galot, Jean (1996), *Tko si ti, Kriste? Kristologija*, UPT, Đakovo.
- Gunjević, Lidija (2008), »Kriteriji autentičnosti u potrazi za povijesnim Isusom«, *Crkva u svijetu* 43, 1:139–159.
- Hoško, Emanuel (1992), *Marijoljublje naših starih*, Tiskara Rijeka, Rijeka.
- Karlič, Ivan (1997), »Povijesni Isus u katoličkoj teologiji od početka XX.st. do Drugog vatikanskog sabora«, *Obnovljeni život*, vol. 52, 5:431–447.
- Karlič, Ivan (2001), *Bogočovjek Isus Krist. Uvod u kristologiju*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb.
- Karlič, Ivan (2009), *Franjevački tihi pregaoci o Kristu i Mariji*, Veritas, Zagreb.
- Laurentin, René (1966), *Mary's Place in the Church*, Burns & Oats, London.
- Lubina, Petar (2004), »Lik bl. Djevice Marije u propovjedima fra Josipa Banovca«, *Marija u propovjedima hrvatskih katoličkih obnovitelja. Zbornik radova s nacionalnoga znanstvenog skupa u Splitu, 31. svibnja – 1. lipnja 2002.*, (ur.: V. Košić), Kršćanska sadašnjost i Hrvatski mariološki institut, Zagreb, 178.
- Lubina, Petar (2007), »Lik Blažene Djevice Marije u promišljanjima fra Ivana Velikanić«, *Alma Refugii Mater, Aljmaška majka od utočišta. Aljmaško svetište i slavonski marijanski propovjednici 18. i 19. stoljeća. Zbornik radova Nacionalnoga mariološkog simpozija 29. travnja 2005. u Đakovu i 30. travnja 2005. u Aljmašu*, (ur.: V. Košić), Kršćanska sadašnjost i Hrvatski mariološki institut, Zagreb, 317.

⁵¹ Usp. Laurentin, 1966.

- Mihanović-Salopek, Hrvojka (2004), *Tihi pregaoci visovačko-skradinskog područja. Doprinos franjevac hrvatskoj himnodiji i duhovnoj književnosti*, Split.
- Mihanović-Salopek, Hrvojka (2006), *Iz duhovnog perivoja*, Naklada Ljevak, Zagreb.
- Mihanović-Salopek, Hrvojka (2007), »Lik Bogorodice u propovjedništvu Mirka (Emerika) Pavića«, *Alma Refugii Mater, Aljmaško svetište i slavonski marijanski propovjednici 18. i 19. stoljeća. Zbornik radova Nacionalnoga mariološkog simpozija 29. travnja 2005. u Đakovu i 30. travnja 2005. u Aljmašu*, (ur.: V. Košić), Kršćanska sadašnjost i Hrvatski mariološki institut, Zagreb, 246, 247, 248.
- Paolo VI. (1974), *Marialis cultus : Esortazione Apostolica di S. S. Paolo VI per il retto ordinamento e sviluppo del culto della beata Vergine Maria*, Osservatore Romano, Roma.
- Papušić, Antun (1751), *Duxna slava sinovskoga bogoljubstva koju nebeskoi Kraljci slavnoi, i pricsistoi Marii Divici u sedam predikah od sedam priko godine nje svtkovinah*, Budim.
- Pavao VI. (1994), *Marialis cultus, enciklika o ispravnom štovanju Blažene Djevice Marije*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb.
- Pezo, Bruno (2007), »Marijin lik u propovjedima fra Aleksandra Tomikovića«, *Alma Refugii Mater, Aljmaška majka od utočišta. Aljmaško svetište i slavonski marijanski propovjednici 18. i 19. stoljeća. Zbornik radova Nacionalnoga mariološkog simpozija 29. travnja 2005. u Đakovu i 30. travnja 2005. u Aljmašu*, (ur.: V. Košić), Kršćanska sadašnjost i Hrvatski mariološki institut, Zagreb, 263–264.
- Ratzinger, Joseph (2008), *Kći sionska. Marijanska pobožnost u Crkvi*, Verbum, Split.
- Rebić, Adalbert (1988), »Evropski kulturalni kontekst marijanskog kulta u 17. i 18. st.«, *Mundi melioris origo, Marija i Hrvati u doba baroka – Zbornik radova hrvatske sekcije IX. međunarodnog mariološkog kongresa na Malti 1983. godine*, (prir. A. Rebić), Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 5–9.
- Roščić, Nikola Mate (1988), »Štovanje Bogorodice u Hrvatskoj provinciji franjevac konventualaca od XIII do XX stoljeća«, *Mundo melioris origo, Marija i Hrvati u doba baroka – Zbornik radova hrvatske sekcije IX. međunarodnog mariološkog kongresa na Malti 1983. godine*, (prir. A. Rebić), 197.
- Samac, Šime (2003), »Marijin lik u Kneževićevim pjesmama«, *Zbornik o Petru Kneževiću. Zbornik radova sa znanstvenoga skupa »Fra Petar Knežević i njegovo vrijeme«, Visovac – Skradin – Knin, 28.–29. listopada 2002.*, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu i Gradska knjižnica »Juraj Šižgorić«, Zagreb-Šibenik, 281.
- Tenšek, Tomislav Zdenko (2007), »Marijin lik u propovjedima fra Ortulfa Jurja Brajdića, kapucina (1723.–1789)«, *Alma Refugii Mater, Aljmaška majka od utočišta. Aljmaško svetište i slavonski marijanski propovjednici 18. i 19. stoljeća. Zbornik radova Nacionalnoga mariološkog simpozija 29. travnja 2005. u Đakovu i 30. travnja 2005. u Aljmašu*, (ur.: V. Košić), Kršćanska sadašnjost i Hrvatski mariološki institut, Zagreb, 280, 282.

**PRIMJERI FANTASTIČNIH PRIKAZA MARIJINOG LIKA
U PROSVJETITELJSKOJ MARIOLOGIJI HRVATSKIH FRANJEVACA
18. STOLJEĆA**

Sažetak

Uzimajući u obzir razvoj mariologije kao teološke discipline i metafizički rascjep kojega prosvjetiteljstvo donosi na europskome teološkom tlu, članak uočava diskrepanciju s obzirom na stanje u hrvatskoj mariologiji 18. stoljeća koje je i dalje pod snažnim uplivom baroka, a ocrtavanje Marijina lika nerijetko korelira s fantastičnim i nestvarnim elementima, utjecajima pučke predaje i mitologije. Tomu unatoč, nauk hrvatskih franjevačkih autora o mariologiji u bitnome ipak ne odudara od službenoga crkvenog učenja.

Izabranim primjerima franjevačkih prikaza Marijina lika upućuje se kritika s obzirom na teološka pitanja marijanskog posredništva, shvaćanja Marije kao povijesne osobe, te obrazlaganja vjerskih istina i otajstava ne uvijek prikladnom hermeneutsko-egzegetskom metodom, čime više odražavaju svijet maštovitosti i fantazije nego li zbiljnosti.

Gljučne riječi: mariologija, Marija, franjevci, 18. stoljeće, fantazija

**EXAMPLES OF FANTASTIC DEPICTIONS OF MARY'S CHARACTER IN THE
ENLIGHTENMENT MARIOLOGY OF THE CROATIAN FRANCISCANS
IN THE 18TH CENTURY**

Summary

Considering the development of Mariology as theological discipline and metaphysical disruption that is brought by Enlightenment on the European theological ground, the article notes discrepancy with the state of Croatian Mariology in the 18th century, which continues to be under great influence of the Baroque, where framing Mary's character often correlates with fantastic and surreal elements, influences of folk tradition and mythology. In spite of it, the doctrine of Croatian Franciscans' authors in Mariology does not significantly contrast the official Church doctrine.

By elected examples of Franciscans' depictions of Mary's character, the article refers a critic to the theological problem of Mary's mediation, perception of Mary as historical person, explanation of religious truths and mysteries not always with appropriate hermeneutical-exegetic method, why they reflect more the world of imagination and fantasy than reality.

Key Words: Mariology, Mary, Franciscans, 18th Century, Fantasy

213 ^{okov. & zapovidi 1871.}
 gegnar, podniti ustargliva usilnik, mo-
 liti bogga za xive, i za martue, budučih sin-
 villa, ova za pomoči duhovnih, nasinomi
 nasogk. Satargniga.

Dija Peti

Svarku deset zapo-
 vidi. Boxjt.

Zapovidi Boxye razumese, amie za-
 paviti, koje Bogh na planiai od Siana, pri-
 dade na dva plošce od mramora, za dva puk
 obratni inča obkaxiti. Na parsoj plošci
 staju upisane tri parve zapovidi, koje u-
 prav glodaja Bogga, i posliedne gnegova,
 ty kakunam, kaklose imamo nasiti pra-
 ma Boggu. Na drugoj staju upisane sedam
 posliedni, kojimam kaxu kaklose imamo
 nasiti prama nasem Satargnemu. Iste
 se. Iste u kaxigam, do Kosa, na Boghpa
 ovako, i sa jstam Gospodin Bogh eug, ne-
 moj imati dragoga Bogga, i wa mefine
 neami imne. Iste, utaxitio, i osveci
 dan, i zecagri, i poslij otew, i maver.

peno!

Rukopis fra Mate Zoričiča iz djela Bogoljubni nauk, str. 213.

Marija Pehar

KLAUZURNE REDOVNICE U HRVATSKOJ U VRIJEME PROSVJETELJSTVA

Izvorni znanstveni članak

UDK 271(497.5)(091)

Uvod

Kako je i sama Hrvatska u vrijeme 18. stoljeća bila rascjepkana i razjedinjena, sa značajnim vjerskim, kulturnim i političkim razlikama između sjevera i juga, tako je teško govoriti i o jedinstvenoj slici ženskih redovničkih zajednica u Hrvatskoj ovoga vremena. Južni dijelovi Hrvatske, Dalmacija od Istre do Kotora, kolijevka su brojnih ženskih klauzurnih redova. Najbrojnije među njima su benediktinke, a tu su još i samostani klarisa i nekoliko samostana dominikanki. U ovo vrijeme započinju u južnim hrvatskim krajevima živjeti i skromne zajednice samostanskih trećoredica.

U sjevernoj Hrvatskoj, prvenstveno zbog utjecaja turskih ratova, samostani su redovnica u ovo vrijeme prava rijetkost. Jedine redovnice koje u 18. stoljeću nalazimo na sjeveru Hrvatske su zagrebačke klarise i varaždinske uršulinke. Zagrebačke klarise kao klauzurni red proživljavaju sličan život kao i većina samostana hrvatskoga juga. Uršulinke, u ovo vrijeme tek došavši u hrvatske krajeve, predstavljaju potpuno novi tip redovničkoga života, koji se bitno razlikuje od svega dotadašnjeg, te rascvatom života i djelovanja otvaraju unutar ženskoga redovništva Hrvatske potpuno novu stranicu.

Budući da su klauzurni samostani u ovo vrijeme dominantni ženski samostani i da je vrijeme prosvjetiteljstva upravo na njima ostavilo najdublje tragove, ovaj će se rad ograničiti na prikaz stanja i nutarnjega života ovih samostana u 18. stoljeću i njihov način suočavanja s prosvjetiteljstvom.¹ Na početku će biti ocrtana zajednička svojstva ovih redova i njihovoga života, a zatim predstavljeni pojedinačni redovi i samostani koje u 18. stoljeću nalazimo u Hrvatskoj, s posebnim naglaskom na specifične načine prolaska

¹ Iako je izlaganje na znanstvenom skupu pokušalo pružiti makar kratki uvid i u život tadašnjih trećoredskih zajednica i sestara uršulinke, pismeni rad mora prihvatiti prostorno ograničenje i napraviti ovaj izbor.

kroz prosvjetiteljske utjecaje i udare. Na kraju će biti doneseno zaključno zapažanje o prosvjetiteljskim utjecajima na hrvatske ženske samostane.

Nemala poteškoća prilikom istraživanja za ovaj rad bio je nedostatak i nedostatnost literature, a nerijetko i nedostatak izvora i arhivske građe, osobito za samostane hrvatskoga juga.² Za razliku od života unutar muških samostana, općeg stanja u njima, njihove duhovnosti, apostolata, imena i rada pojedinih redovnika pa sve do sačuvanih djela, o životu ženskih klauzurnih samostana u Hrvatskoj u vrijeme prosvjetiteljstva nije pisano gotovo ništa, a i vrela su više nego oskudna. Ponekad su zapisnici kanonskih vizitacija, juridički spisi o sporovima oko posjeda ili slučajni zapisi, jedini podaci iz kojih se ponešto može doznati o dotičnom samostanu.³

Klauzurni ženski samostani

Za klauzurne samostane u 18. stoljeću i u vrijeme prosvjetiteljstva može se reći da su bili jedini ženski samostani južne Hrvatske (trećoredske se zajednice u ovo vrijeme još ne mogu smatrati samostanima u pravom smislu riječi). Najznačajniji i najbrojniji među njima bili su samostani benediktinki i klarisa, a bilo je i nekoliko samostana dominikanki. Za razliku od južne Hrvatske, koja je u 18. stoljeću kolijevka brojnih ženskih samostana, na sjeveru Hrvatske, zbog utjecaja turskih osvajanja, redovnica gotovo i nema. Ovdje u 18. stoljeću nalazimo samo zagrebačke klarise kao klauzurni samostan i varaždinske uršulinke kao jedan potpuno novi tip ženskoga redovništva koji u Hrvatskoj tek započinje živjeti⁴.

Svi klauzurni samostani bili su vezani uz gradove, jer je jedino u njima redovnicama mogla biti zajamčena primjerena zaštita. Kako su ove samostane redovito osnivale gradske uprave ili velikaške obitelji za svoje kćeri, to su pojedini gradovi imali istovremeno i više samostana, pa i više samostana istoga reda, koji su redovito bili staleški podijeljeni. Život unutar gradova nije uključivao samo fizičku zaštitu, nego nerijetko i snažan utjecaj gradskih poglavarstava ili velikaških obitelji na ove samostane, što je onda

² Razlozi za to su višestruki. Spomenimo samo ratove, požare, preseljenja, siromaštvo i nepismenost, zarazne bolesti zbog kojih su ionako oskudni arhivi ponekada morali biti spaljivani. Tako je primjerice poznato da je 1783. zbog kuge spaljen samostanski arhiv splitskih klarisa. Usp. Petričević, 1979: 6.

³ Usp. Ostojić, 1963: 128.

⁴ Uršulinke će kao novi tip ženskoga redovništva svojim životom i radom (u početku još kao klauzurne redovnice, ali s posebnim naglaskom na školskom i karitativnom djelovanju) otvoriti put novim ženskim kongregacijama koje će u hrvatskom narodu početi djelovati u 19. stoljeću.

dakako utjecalo i na njihov nutarnji život. A smještaj unutar gradova uvjetovao je i način uzdržavanja samostana i djelatnost redovnica.

Ono što najznačajnije i trajno obilježava klauzurne samostane, pa i u ovo vrijeme, jest nutarnji život molitve i askeze. Počesto se upravo zato o životima klauzurnih redovnica ne zna puno, jer se one ni u crkvenoj ni u društvenoj javnosti nisu isticale ničim osim životom molitve. Ovo se nerijetko zaboravlja u procjeni života i djelovanja klauzurnih samostana, te se upravo tako upada u onu zamku u kojoj su se našle i prosvjetiteljske vlasti, kada ovu temeljnu dimenziju postojanja klauzurnih samostana nisu razumjele ni shvatile, te je upravo takvo nerazumijevanje bilo razlogom dokinuća mnogih. Ako se nekada, izvanjski gledano, može činiti da poneki od ovih samostana i nisu imali nekoga značajnijeg vanjskog djelovanja, ne smije se previdjeti da temeljnom smislu postojanja klauzurnih redovnica pripada upravo ono nevidljivo, život posvećen Bogu u svojoj samozahtajnosti.

Klauzurni su samostani autonomni unutar redova, tako da nutarnji život svakoga ima svoje specifičnosti. U određenim vremenima i u određenim samostanima jača ili slabi nutarnji život, povećava se ili smanjuje broj redovnica, samostani se osnivaju ili se gase, ponekad čak i jedan na račun drugoga (nije bila rijetkost da su samostani mijenjali regulu i iz nekog razloga prelazili na drugu⁵). Uzroci uspona i padova mogu se tražiti i u izvanjskim uvjetovanostima vremena i prilika, ali život klauzurnih samostana nerijetko slijedi specifičnu logiku onkraj poznatih ili lako razumljivih razloga. Ipak, za period prosvjetiteljstva može se reći da je značio tešku prijelomnicu za klauzurne ženske samostane u Hrvatskoj i ovo se podjednako odnosi na benediktinke, klarise i dominikanke.

Benediktinke

U 18. stoljeću zatičemo 18 samostana benediktinki na našoj obali od Istre do Dubrovnika. Samostani benediktinki u Istri datiraju već iz prve polovice 10. stoljeća.⁶ Međutim već od 13. pa sve do 18. st. benediktinski način života pomalo gubi na snazi, tako da u 18 stoljeću u Istri nalazimo samo jedan samostan benediktinki, tj. sv. Teodor u Puli. Samostan je kao jedini na čitavom području bio uvelike cijenjen zbog dobrog redovničkog života. Napušten je 1790. godine, navodno zbog nezdrava podneblja, a njegove redovnice su se preselile k benediktinkama u Mletke, ponijevši sa sobom vrijednosti. Kada im je godine 1806. ukinut samostan u Mlecima,

⁵ Usp. Ostojić, 1967: 703–710. Usp. također Ostojić, 1965: 72.

⁶ Usp. Ostojić, 1965: 70.

preselile su u drugi samostan toga grada. Samostansku zgradu u Puli uzela je po odlasku redovnica pulska općina, uz obvezu da je upotrijebi za bolnicu ili u neke druge humanitarne svrhe.⁷

U Zadru u 18. stoljeću nalazimo dva samostana benediktinki: sv. Mariju i sv. Katarinu. Samostan sv. Marije u Zadru podigla je 1066. (ili 1065.)⁸ poznata patricijka Čika, unuka zadarskoga priora Madija i rođakinja kralja Petra Krešimira IV., koja je nakon smrti muža s dvjema kćerima stupila u samostan i bila mu opaticom. Bio je to samostan s najvećim приходima među svim ženskim samostanima u Dalmaciji. Od svog utemeljenja pa do kraja 18. stoljeća primao je gotovo isključivo plemkinje i patricijke rodом iz Zadra. Iako su bile plemkinje i imale mogućnosti učenja stranih jezika, iz izvješća apostolskih vizitatora razvidno je da benediktinke sv. Marije nisu znale talijanski, te da obvezatno štivo (Regulu i živote svetaca) čitaju na hrvatskom jeziku. Od kraja 17. do kraja 18. stoljeća u samostanu nalazimo samo četiri benediktinke, a 1798. samo jednu. Unatoč malom broju redovnica samostan je preživio prosvjetiteljske udare, a zanimljivo je da tada pod svoj krov prima i redovnice u ono vrijeme dokinutih samostana. Tako prima klarise iz samostana sv. Nikole (1798.), dominikanke iz sv. Dimitrija (1779.), benediktinke iz sv. Kate (1804.) i klarise iz sv. Marcele (1807.) sve iz Zadra, a kasnije (1820.) također i benediktinke sv. Arnira iz Splita.

U ovom je samostanu postojala djevojačka škola s pravom javnosti, na kojoj su same redovnice vršile službu učiteljica i odgojiteljica. Značajno je da su sestre u riznici stoljećima čuvale kulturno i historijsko blago (spise, pergamene, originalne dokumente, kodekse, stare molitvenike, umjetnička djela, vrijedne liturgijske predmete, crkveno ruho, liturgijske napjeve, rezbarije, čipke)⁹, što čine i danas.

Samostan sv. Katarine u Zadru bio je utemeljen za djevojke građansko-ga staleža i puno siromašniji od samostana sv. Marije. Ipak su u samostan primane na odgoj i djevojke koje nisu kanile postati redovnice. Do samostana su sestre imale i sklonište za siromahe za koje su brinule. Zato su ih zadarski pučani redovito darivali. Ni ove redovnice nisu poznavale talijanski jezik, pa im se moralo propovijedati hrvatski, a hrvatskim su se služile i u koru, kapitolu, kao i kod čitanja u blagovaonici. Iz ovoga je samostana sačuvan jedan primjerak životopisa sv. Katarine na hrvatskom jeziku, ru-

⁷ Usp. Ostojić, 1965: 173–175.

⁸ Usp. Ostojić, 1964: 73.

⁹ Iznimno su značajna dva liturgijska kodeksa s kraja 11. st., napisana benventanom, koja potječu iz ovoga samostana (a čuvaju se u Oxfordu u Bodleian Library), *Većenegin evanđelistar* i drugi kodeks koji sadrži korne časove i kalendar. Zanimljivo je spomenuti da je riznica bila bogata i biserima, koje su nekada same redovnice vadile iz mora i njime ukrašavale liturgijsko ruho. Usp. Ostojić, 1964: 73–85.

kopis najvjerojatnije iz 15. stoljeća, ali je zapravo prijepis starijega teksta, te je jedan od najstarijih primjera hrvatske proze. Nakon propasti Mletačke Republike, kada Dalmacija za kratko vrijeme dolazi pod vlast Austrije, austrijske su vlasti 1802. godine dokinule ovaj samostan. Redovnice su se priklonile samostanu sv. Marije, a njihova crkva i samostan pretvoreni su u kasarnu (usp. Ostojić, 1964: 90–92).

Samostan sv. Andrije u Rabu, koji se prvi put izričito spominje u jednom dokumentu iz 1208., bio je kroz mnoga stoljeća među našim najuglednijim samostanima (usp. Ostojić, 1964: 135–136). Samostan je od srednjega vijeka ekonomski veoma snažan, jer su redovnice posjedovale velika imanja na otoku. Zanimljivo je da su nekada gajile svilene bube i proizvodile svilu, ali prerađivale i vunu, te fine tkanine i čipku izvozile u Mletke (usp. Ostojić, 1964: 138). Iako je stari samostanski arhiv izgorio 1651. godine i tom prilikom dosta spisa uništeno, samostan je poznat kao čuvar mnogih starih spisa na hrvatskom jeziku (pravilo sv. Benedikta, konstitucije, naredbe vizitatora, lekcije oficija, razmatranja, pjesme). Rapske su benediktinke odgajale i poučavale djecu rapskih patricija, a držale su neko vrijeme i žensku školu za ručni rad. Kao samostan plemkinja imao je dosta obrazovanih redovnica. Nisu uvijek sačuvana njihova imena, ali su primjerice sačuvani stihovi jedne od njih pisani upravo u 18. stoljeću na hrvatskom jeziku.¹⁰ Što se s ovim samostanom događalo pod naletom prosvjetiteljstva ne zna se pouzdano, osim činjenice da je ostavljen na životu, najvjerojatnije zbog toga što je bio jedini samostan na otoku koji se bavio školstvom.

Samostan sv. Justine u Rabu, koji potječe iz 1576. godine, rapski su pučani podigli za neplemičke kćeri (usp. Ostojić, 1964: 140). Redovnice su ovdje živjele vrlo skromno i uzdržavale se tkanjem i predenjem. Moguće je da su se povremeno bavile i odgojem manjeg broja djevojčica, ali to zbog njihovih prilika očito nije moglo biti nešto značajnije. U 18. stoljeću samostan se polako gasio, te ga je francuska vlada konačno i dokinula 1807. i 1809. godine, a njegove prihode usmjerila na bogoštovlje i nastavu. Ostale su dvije redovnice, od kojih je jedna prešla u samostan sv. Andrije, a druga franjevkama sv. Antuna opata (usp. Ostojić, 1964: 141).

Samostan sv. Margarite u Pagu koji potječe iz 1318., iako samostan plemkinja, bio je veoma siromašan, te su ga stoljećima morali pomagati kako općina, tako i mletačka i austrijska vlada (usp. Ostojić, 1964: 143). Ipak je u njemu tijekom 17. i 18. stoljeća stalno živjelo oko dvadesetak benedik-

¹⁰ Radi se o stihovima, koje prigodom ustoličenja rapskoga biskupa Ivana Luke Gagnina 1756., nepoznata rapska benediktinka posvećuje svojoj opatici i susetrama, pišući hrvatskim jezikom i s naglašenom nacionalnom sviješću. Evo jedne kitice: »*Mnoga hvala Bogu i slava, / Slovinskomu ki plemenu / Dike i časti uzmoživa / Prid Narodu latinskomu*«. Ostojić, 1964: 119.

tinki. Vjerojatno je, poput mnogih samostana u ono vrijeme, upravo siromaštvo ovoga samostana i neatraktivnost njegovih zdanja bilo presudno da od prosvjetiteljskih vlasti ne bude oduzet. Redovnice su se bavile odgojem i poukom ženske djece, čak su sagradile i prostranu osnovnu školu. Ipak su poznatije po izradi paške čipke, koju su izvezile ponajviše u Mletke. Ništa bliže nije poznato o ovom samostanu iz vremena prosvjetiteljstva.

Samostan sv. Marije u Krku, čiji pouzdani počeci sežu u 15. stoljeće (usp. Ostojić, 1964: 193), bio je toliko siromašan da je godine 1728. vlada zbog siromaštva odredila miraz za djevojke koje su ulazile u samostan. U nekim periodima redovnice nisu u potpunosti ni mogle živjeti zajednički život, nego su se morale skrbiti svaka za sebe. Godine 1806. ovoj su opatiji pripojene i posljednje tri krčke klarise. Zanimljivo je da se unatoč siromaštva, u 16. i 17. stoljeću ipak nadograđuje po jedno novo krilo samostanske zgrade, a 1780. godine obavljena je i restauracija samostanske crkve. Krčke su se benediktinke, isto kao i krčke klarise, bavile izobrazbom djevojčica. Te dvije samostanske škole bile su prve ženske škole u Krku.¹¹

Samostan sv. Petra u Cresu, koji se spominje još u 15. stoljeću (usp. Ostojić, 1964: 195) imao je velike posjede i bogate prihode, te je mogao preživjeti i teža povijesna događanja. Bio je na glasu po svojoj duhovnosti i nutarnjem životu. Pouzdano se zna da je tijekom 17. stoljeća u ovom samostanu vladao veliki red, kao i to da je krajem 18. i početkom 19. stoljeća ovaj samostan bio brojniji od svih drugih ženskih benediktinskih samostana na našoj obali. Samostan je 1764. izgorio zajedno s crkvom, ali je ponovno bio obnovljen. Morao se braniti i od gusara, kao i plaćati visoke poreze državnim vlastima. Ipak, sve to, kao ni vrijeme prosvjetiteljstva sa svim svojim udarcima nije moglo narušiti postojeću snagu duhovnoga života. Poznato je, štoviše, da je u creskom samostanu u drugoj polovici 18. stoljeća na glasu svetosti živjela opatica Jakobina Đorđa Colombis, iz stare creske obitelji Golubić (usp. Ostojić, 1964: 196).

Samostan sv. Roka u Rijeci, po nastanku je najmlađi samostan benediktinki iz 17. stoljeća (usp. Ostojić, 1964: 212), redovnice su ga tri puta napuštale. Prvi put zbog oskudice, drugi put zbog opsade francuskog brodovlja (1702.), a treći put zbog potresa (1750). Samostanu je carica Marija Terezija povjerila prvu žensku javnu školu u Rijeci (usp. Ostojić, 1964: 214), a imao je od početka i konvikt i privatnu školu. Možda je upravo to bilo razlogom da se kao rijetko koji drugi samostan snažno održao pod udarima prosvjetiteljstva.

¹¹ Usp. Grščić, 1946: 23–24. Ostojić spominje da su tijekom 19. st. (1802–1903.) krčke benediktinke bile učiteljice ženske pučke škole u svom samostanu, a poslije prvog svjetskog rata držale su i konvikt za gimnazijalke. Usp. Ostojić, 1964: 194.

Za samostan sv. Spasa u Šibeniku, iz 14. stoljeća,¹² zabilježena je zanimljivost kako su njegove redovnice tijekom 17. st. pripremale i izvodile kazališne predstave. To nije zanimljivo samo stoga jer se radi o klauzurnim redovnicama, nego i zbog činjenice da su te priredbe, jer su bile za građanstvo, morale biti na hrvatskom jeziku kojim je puk govorio. A ni same redovnice, iako plemkinje, nisu znale drugih jezika (usp. Ostojić, 1964: 260). Za ove su redovnice Ivan Tomko Mrnavić i biskup Faust Vrančić na hrvatskom jeziku pisali životopise svetih djevoja. Vrlo je vjerojatno da su i same redovnice ponešto pisale na hrvatskom.¹³ Broj redovnica varirao je tijekom stoljeća, a godine 1777. u samostanu se nalazila samo jedna benediktinka. Godine 1798. samostan je konačno ukinula austrijska vlast.¹⁴ U početku se u samostan i crkvu uselila austrijska, a 1806. francuska vojska. Godine 1808. dalmatinski su pravoslavci sa svoga sabora u Zadru uputili molbu francuskim vlastima da im se samostan prepusti za prebivalište episkopa. Kako su Francuzi bili skloni pravoslavicima, Napoleon je donio odluku o osnivanju pravoslavne eparhije u Šibeniku i predaji ovoga samostana za pravoslavno sjemenište. Godine 1810. samostan je službeno preuzeo episkop Benedikt Kraljević. Sjemenište nikada nije otvoreno, nego je samostan služio za stan episkopu, a kasnije parohu, dok se crkva s promijenjenim nazivom upotrebljava za pravoslavno bogoslužje.¹⁵

Za samostan sv. Katarine u Šibeniku, koji potječe iz 14. stoljeća (usp. Ostojić, 1964: 261–262), postoje naznake da je u početku bio samostan klarisa koje su krajem 15. stoljeća prihvatile benediktinsko pravilo. Redovnice su bile i pučanke i plemkinje, ali su znale samo materinski jezika, zbog toga su za njih pisane naredbe i konstitucije na hrvatskom jeziku. Živjele su prilično siromašno, ali ih je uvijek bilo dovoljno, krajem 18. stoljeća čak do trideset. Uz uobičajene poslove bavile su se poučavanjem djevojčica u vjeronauku, pisanju i ručnom radu. Zanimljivo je da su u njihovu školu dolazile i učenice iz Knina, Skradina i drugih okolnih mjesta. Francuske su vlasti 1806. ukinule taj samostan i pretvorile ga u vojnu bolnicu. Posljednje su se benediktinke pridružile samostanu sv. Lucije, kojoj je tako pripao i

¹² Ostojić zaključuje da su te prve redovnice bile klarise, koje su 1493. godine prešle na pravilo sv. Benedikta, što također potvrđuje i Grščić. Usp. Ostojić, 1964: 260. i Grščić, 1946: 21.

¹³ Tako pjesnik Juraj Baraković stihovima hvali opaticu Rafaelu Ivetić i njezin samostan »zaradi mudrih glav, ke u njem vladaju... duhovne skladaju pisamce pojući«. Ostojić, 1964: 260.

¹⁴ Usp. Ostojić, 1964: 261. Grščić donosi podatak da su se sestre benediktinke služile samostanskim zgradama do 1777. godine, kada ih je vojska preuzela za svoju kasarnu. Usp. Grščić, 1946: 20.

¹⁵ Usp. Grščić, 1946: 20. Sv. Spas je postao pravoslavnom katedralom. Usp. Ostojić, 1964: 25.

jedan primjerak njihovih konstitucija iz prve polovice 17. stoljeća, pisanih hrvatskim jezikom.

Cijela povijest samostan sv. Lucije u Šibeniku, koji je započeo 1639. kao zadužbina za siromašne djevojke (usp. Ostojić, 1964: 262–265), obilježena je teškim događanjima (turska opsada, višekratni naleti kuge). Krajem 18. i početkom 19. stoljeća sklanjaju se u ovaj samostan benediktinke iz dokinutih samostana: sv. Kate i sv. Spasa, kao i klarise iz sv. Josipa. To je redovnicama sv. Lucije omogućilo da 1810. godine otvore žensku pučku školu, koju su držale do 1908. kao jedinu pučku žensku školu u Šibeniku.

Samostan sv. Duje, kasnije sv. Nikole u Trogiru, osnovan 1064. zauzimanjem trogirskoga biskupa Ivana, bio je najsiromašniji trogirski samostan, iako su u njemu boravile patricijke (usp. Ostojić, 1964: 282). U prvoj polovici 18. stoljeća nalazimo ovdje samo dvije ili tri redovnice (1730. samo jedna starica), a u drugoj polovici 18. stoljeća njih pet ili šest. Čini se da su samostanu veća prijatnija bile crkvene nego državne vlasti. Tako su tijekom 18. stoljeća biskupi u više navrata pokušavali iseliti redovnice i u samostanu otvoriti dijecezansko sjemenište. To se ipak nije ostvarilo i samostan se nekom čudnom logikom održao do danas.¹⁶

Sv. Petar u Trogiru, rezerviran za patricijske kćeri, postojao je prema nekim naznakama prije 1229. godine, a možda čak i u 11. stoljeću (usp. Ostojić, 1964: 287–288). Iz biskupskih vizitacija 1703. i 1723. godine, poznato je da je samostan primao vanjske djevojke na odgoj i pouku (usp. Ostojić, 1964: 290). Očito je u to vrijeme bilo obrazovanih redovnica, jer nam je zabilježeno da su primjerice u prvoj polovici 18. stoljeća u samostanu kao redovnice živjele dvije rođene sestre, Budvanke Kamila i Andrijana Marković, koje su se »bavile lijepom knjigom i dopisivale se o književnim stvarima s ondašnjim hrvatskim pjesnicima« (Ostojić, 1964: 290). Trogirsko gradsko vijeće odlučilo je 1791. dokinuti samostan i njegovim sredstvima otvoriti zavod za odgoj mladeži. Samostan je 1796. uništen požarom, a jedina redovnica koja je u njemu živjela prešla je tada u samostan sv. Nikole.

I u trećem trogirskom samostanu sv. Mihovila, osnovanom 1595. godine, redovnice su primale vanjske djevojke na odgoj i pouku. Samostan je dokinut 1806. godine. Posljednja opatica i još jedna redovnica prešle su u samostan sv. Nikole, a kasnije svojim rodnim kućama. Francuska im je vlada do smrti isplaćivala mirovinu. U zgradi samostana bila je smještena

¹⁶ Samostan posjeduje vrijedne predmete crkvene umjetnosti, čuva neke stare natpise i druge znamenitosti, među kojima su poznati ulomak reljefa grčkog božanstva Kairoso i grčki epitaf iz vremena prije Krista. Trogirске benediktinke čuvaju i neke stare rukopise, među kojima su posebno dragocjene dvije antologije hrvatske duhovne lirike iz 16. i 17. stoljeća, koje su između ostaloga sačuvala i Marulićeve pjesme. Usp. Ostojić, 1964: 286.

pučka škola, dok je posjed samostana uzet za uzdržavanje liceja, kasnije za zavod za siromahe (usp. Ostojić, 1964: 291–292).

Sv. Benedikt ili sv. Arnir u Splitu, vjerojatno najstariji splitski samostan, osnovan 1060./1061. godine zalaganjem splitskog nadbiskupa Lovre, koji je i sam bio benediktinac (usp. Ostojić, 1964: 354), od početka je bio određen za kćeri splitskih patricija, članova gradskoga vijeća, te je bio izuzet i ispod biskupove jurisdikcije. Od poznatijih benediktinki ovoga samostana tu je na prijelazu između srednjega i novoga vijeka živjela opatica Bira, sestra pjesnika Marka Marulića, koja je i sama pisala književna djela.¹⁷ Francuske su vlasti ukinule samostan 1806. godine, a u njegovu zgradu uselile vojnički sanitet.¹⁸ Deset zadnjih redovnica preselilo se u samostan sv. Marije de Taurello, a kada je 1807./1808. i taj samostan raspušten, redovnice su dobile mirovinu i poslone u svijet. Neke su se preselile u Zadar u samostan sv. Marije, a za posljednju opaticu zna se da je pokopana u samostanu splitskih klarisa. U Zadar je prenesen i arhiv zajedno sa svim dragocjenim spisima, knjigama i liturgijskim premetima koje je posjedovao. Poznato je da je samostan posjedovao fragment poslanice sv. Pavla Filipljanima s početka 10. stoljeća, koji je najstariji sačuvani kodeks u našim krajevima napisan benventanom (usp. Ostojić, 1964: 358).

Drugi splitski samostan bio je sv. Marija de Taurello, koji najraniji spomen ima u jednoj oporuci iz 1226. godine (usp. Ostojić, 1964: 362). Relativno siromašan, više je puta ostajao na jednoj redovnici ili na vrlo malom broju njih. Bio je rezerviran za plemkinje i dugi se niz godina opirao primanju pučanki (prve su pučanke primljene tek 1736.). Tijekom 17. i 18. stoljeća zabilježen je vrlo mali broj redovnica, tako da se bogati plemić Ivan Petar Marchi 1731. godine zalagao za dolazak uršulinki i predlagao vijeću splitskih plemića da uršulinkama ustupe samostan sv. Marije. Samostan se ipak održao do 1807., kada ga je ukinula francuska vlast, iako je pokrajinska uprava predlagala da ga se ostavi zbog odgoja ženske mladeži (usp. Ostojić, 1964: 364). Znači li to da su se benediktinke sv. Marije bavile odgojem ili su pokrajinske vlasti mislile da bi one tu službu mogle preuzeti, nije poznato. Sve prihode i nekretnine samostana preuzeo je erar, a redovnice, koje su se razišle kod rodbine i po okolnim mjestima, osigurane su mirovinom.¹⁹

¹⁷ Poznato je da je njezin brat redovnicama ovoga samostana pisao poslanice duhovnih pobuda i poticaja na krepostan život. Usp. Ostojić, 1964: 356.

¹⁸ Zgrada je kasnije 1877. godine stradala od požara, jer se zapalilo sijeno koje je nagomilala austrijska vojska kad se spremala za okupaciju Bosne i Hercegovine. U tom je požaru izgorjela i crkva. Ostaci građevine služili su kao vojnička bolnica. Usp. Ostojić, 1964: 360.

¹⁹ Za austrijske vladavine samostan je uknjižen kao vjerozakonska zaklada. Do 1893. služio je kao vojnička kasarna, a onda kao stovarište duhana. Od 1920. bio je žandarska kasarna, a pred drugi svjetski rat počelo se s njegovim djelomičnim rušenjem da bi se na njegovu mjestu podigla pravoslavna crkva. Usp. Ostojić, 1964: 365.

Najmlađi samostan benediktinki u Dalmaciji je sv. Ivan Krstitelj i sv. Antun opat u Hvaru (usp. Ostojić, 1964: 410–415). U početku su bila planirana dva samostana, sv. Antuna za plemkinje i sv. Ivana za pučanke. Na kraju je 1664. godine u kući Hanibala Lucića započeo život jedan samostan koji je ujedinio oba imena i za koji je bilo određeno da u njemu žive dvije trećine plemkinja i jedna trećina pučanki. Do kraja 18. stoljeća tako je i bilo. U Napoleonovo doba samostan je spao samo na tri redovnice, a početkom 19. stoljeća čak na jednu. Ipak je, vjerojatno jer je bio jedini samostan na otoku, preživio prosvjetiteljstvo. Poznato je da su hvarske benediktinke držale žensku pučku školu do 1886. godine, ali nije poznato od kada. Sestre su poznate i po izradi dragocjenih čipki od agavinih niti.

Samostana sv. Marije od Kaštela u Dubrovniku, čiji počeci padaju u polovicu 12. stoljeća (usp. Ostojić, 1964: 478), morao je poput svih ondašnjih dubrovačkih samostana uzimati dvije trećine plemkinja i jednu trećinu građanki (usp. Ostojić, 1964: 418). Poput ostalih dubrovačkih samostana i ovaj je kroz stoljeća imao dovoljno redovnica.²⁰ Sudbonosni preokret bio je potres 1667., kada su gotovo do temelja porušeni svi dubrovački samostani, osim sv. Marije koja je djelomično srušena. Zato nadbiskup sve preostale redovnice smješta u taj samostan i njemu dodjeljuje sve posjede ostalih samostana.²¹ Za dubrovačke se benediktinke zna da su od najstarijih vremena čitale i molile na hrvatskom, a neke su od njih pokazivale interes i za hrvatsku književnost, te davale i predstave na hrvatskom jeziku, od kojih su neke i same pisale. Redovnice su prepisivale knjige i umjetnički ukrašavale rukopise. Bavile su se i prevođenjem i pisanjem pjesama. Jedna od rijetkih Dubrovkinja, koje su u 18. stoljeću pisale na hrvatskom jeziku, dugogodišnja je opatica sv. Marije (1733–1772) Benedikta Gradić (usp. Ostojić, 1964: 419 i 479–480).²² Samo-

²⁰ Poznato je primjerice da je krajem 13. st. Dubrovnik imao 13 muških i ženskih samostana i svi su imali dovoljan broj redovnika i redovnica. Grad je bio bogat, a Dubrovčani su vodili osobitu brigu za neopskrbljene djevojke i pribavljali im sredstva za samostan. Osim toga, darivali su samostane da se mole za Božji blagoslov i sreću u gradu. Usp. Ostojić, 1964: 418.

²¹ Biskup je preostale redovnice iz ovih samostana (u sv. Šimunu je od 18 redovnica ostale 2, u sv. Andriji od 23 preživjele su 4, u sv. Tomi od 15 ostale su 2, kao i u sv. Marku gdje ih je prije potresa bilo 28) najprije poslao u samostan sv. Sebastijana u Anconu, da bi se one nakon nekoliko mjeseci vratile u Republiku, te godinu i pol provele u franjevačkom samostanu sv. Nikole u Stonu. U tom ih je periodu dosta umrlo. Preostale su potom priključene sv. Mariji. Usp. Ostojić, 1964: 419.

²² Benedikta Gradić (1688.– 1771.) »Od njezina književnog rada poznata je samo jedna božićna pastirske igra sačuvana u dvama rukopisima s naslovom: *Zbor pastirski skupljen na polju od Betlema više poroda Jezusova složen u slovinske pjesni od prisvitile Benedete Gradi gospođe aliti abadese manastijera dumanā svete Marije* (1761) ... Tekst Benedikte Gradić bitno je kraći od većine ostalih (394 stiha); ima tri scenske slike u kojima je prikazano kako petorica pastira i jedna pastirica u noći Isusova rođenja primaju radosnu vijest i odlaze s darovima pokloniti se malom Isusu (Dukić, 2000: 252).

stan je preživio propast Dubrovačke Republike, ali ga je 1806. dokinula francuska vlada. Posljednje benediktinke raspršene su po privatnim kućama, a od posjeda samostana ustanovljena je zaklada za uzdržavanje liceja. Crkva i samostan pretvoreni su u kasarnu i vojničku bolnicu (usp. Ostojić, 1964: 480).

Općenito se za benediktinke u našim krajevima, a to dakako vrijedi i za 18. stoljeće, može reći da su bile uglavnom Hrvatice. Među njima se mogu naći veoma obrazovane redovnice, iako to nije vrijedilo kao pravilo. Bile su većinom plemkinje, dakle svojevrсна redovnička aristokracija, te su imale mogućnosti steći izobrazbu uobičajenu za žene onoga vremena. Ipak su one, osim rijetkih iznimki, govorile i razumjele samo hrvatski. Poznato je da su papinski vizitatori u samostane benediktinki redovito morali odlaziti s prevoditeljem. Ove su redovnice ne samo međusobno govorile hrvatski, nego i redovito štivo za stolom čitale na hrvatskom, u blagdane pjevale u koru psalme pa i čitavi časoslov na hrvatskom, a i pravilo sv. Benedikta su imale prevedeno na hrvatskom jeziku. Za njih se izričito traže ispovjednici i duhovnici koji znaju hrvatski. Čak i kad se s mletačkom vladavinom uvodi talijanski jezik u gradove, rijetko koja benediktinka zna taj jezik. Iz nekih biskupskih izvješća 17. i 18. stoljeća vidi se da nijedna ili gotovo nijedna benediktinka u Dubrovniku, Splitu, Šibeniku ili Trogiru, pa čak ni opatice, ne razumiju talijanski. Čini se da ni mletačke vlasti nisu inzistirale na znanju talijanskoga jezika. Više je na potalijančenju hrvatskih primorskih krajeva inzistirala kasnije francuska, a posebice u 19. stoljeću austrijska uprava (usp. Ostojić, 1964: 27–28).

Benediktinke su stoljećima čuvalе kulturno i historijsko blago, bavile se prepisivanjem knjiga, pokazivale interes za hrvatsku književnost, a neke su i same pisale na hrvatskom jeziku. A često su u onomu u čemu su bile poučene poučavale i druge, osobito djecu i djevojke. Većina je samostana benediktinki u ovo vrijeme imala svoje samostanske ili pučke škole. Ipak, valja napomenuti da se nije radilo o školama ni sustavnom poučavanju u današnjem smislu. Poučavanje je u njima prvotno bilo namijenjeno onima koje su željele postati redovnice, ali su redovito bile otvorene i drugima. Kako su redovnice za redovitu molitvu časoslova morale znati čitati i pjevati psalme, to se u njihovim samostanima poučavalo čitanje i pjevanje. Velika i prva pažnja pridavala se odgoju prema kršćanskim načelima, a ništa manje važno bilo je i poučavanje u različitim vrstama ručnoga rada. Isti su sadržaji nuđeni u odgoju i obrazovanju vanjskih djevojaka. U srednjovjekovnim se poveljama može pročitati da su redovnice trebale »obučavati hrvatske kćeri u knjizi i ručnom poslu, da uzmognu danas sutra kao supruge i majke krotiti divlju ćud svojih supругa i utjecati na moralni uzgoj svoje djece« (Cuvaj, 1910: 72). Nažalost, samostanske se škole ni u kasnijim stoljećima nisu

značajnije mijenjale nego su zadržale uglavnom ovaj srednjovjekovni način kršćanskoga odgoja, opće naobrazbe i ručnoga rada. Takve ih zatičemo i u 18. i početkom 19. stoljeća.

Vrijeme prosvjetiteljstva samostani benediktinki dočekuju u različitom stanju i na različite načine prolaze kroz taj period. Ipak su prosvjetiteljstvo svi doživjeli kao težak udarac. Od 18 samostana benediktinki, koliko ih je bilo na našoj obali u 18. stoljeću, samo je polovica preživjela nalete prosvjetiteljstva. Poznato je da krajem 18. stoljeća venecijanska republika pod utjecajem prosvjetiteljstva usvaja zakone prema kojima su bili zatvoreni mnogi samostani, ali ta vlast nije sama dokidala ženske samostane. Samostane benediktinki na našoj obali dokidale su Austrija i Francuska. Dva samostana benediktinki (sv. Spas u Šibeniku i sv. Katarina u Zadru) ukinula je 1798. i 1802. godine austrijska vlast, koja je nakon pada Mletačke Republike 1797. za kratko vrijeme zaposjela Istru i Dalmaciju, a šest samostana (sv. Katarine i sv. Mihovila u Šibeniku, sv. Benedikta i sv. Marije u Splitu, sv. Justine u Rabu i sv. Marije u Dubrovniku) dokida 1806. i 1807. godine Francuska nakon što je zaposjela hrvatske krajeve (1805.–1813.). Neki su se samostani benediktinki, a ovo se odnosi prvenstveno na samostane po otocima, zadržali samo zato jer su bili jedine škole na tom otoku. Samostane i posjede benediktinki kroz povijest je nerijetko uzimala crkvena hijerarhija, svjetovni kler, pa i pripadnici drugih redova, u doba prosvjetiteljstva uzimala ih je za svoje potrebe uglavnom državna vlast, nešto manje crkvena hijerarhija, a poznato je da je i pravoslavna dalmatinska eparhija došla u to vrijeme u posjed nekih od njih.²³

Klarise

Hrvatska u 18. stoljeću ima osam samostana klarisa. Kao prve klarise u hrvatskim krajevima spominju se klarise u samostanu sv. Nikole u Zadru i to već 1260. godine.²⁴ Ovaj je samostan obdržavao pravilo pape Urbana IV., prema kojemu su redovnice smjele zadržati svoja imanja stavivši ih pod

²³ Primjerice Sv. Spasa u Šibeniku. Ostojić, 1964: 24–25.

²⁴ Poznato je da je po želji opatice i drugih redovnica zadarski nadbiskup Lovre 1260. dopustio, a papa Aleksandar IV. odobrio, da ovaj samostan s benediktinskog prijeđe na pravilo sv. Klare, da bude izuzet ispod redovne biskupske jurisdikcije i pripojen redu klarisa. Samostan biva uzet u zaštitu rimske kurije, ali papa zahtijeva da se u njemu uz propise klarisa i dalje vrši regula sv. Benedikta i da se po toj reguli biraju buduće opatice. Pri tom papa preporuča opatici da odredi učiteljicu koja bi sposobnije redovnice naučila čitati i pisati. Ostojić navodi da je prema poznatim podacima sv. Nikola »prvi franjevački ženski samostan na Balkanu, a među prvima te vrste i uopće na svijetu« Ostojić, 1964: 88. Prema nekim legendarnim kazivanjima benediktinke su još za života sv. Franje uzele regulu sv. Klare, i to kad je svetac za svoga navodnog boravka u Zadru 1212. ili 1220. čudom ozdravio tadašnju benediktinsku opaticu Mariju de Sloradis. Redovnice su prema toj legendi iz zahvalnosti franjevcima ustupile dio vrta i kuću, koja je danas samostan sv. Franje. Usp. Škunca, 2007: 186.

pravno vlasništvo Sv. Stolice.²⁵ A budući da su bile uglavnom plemkinje (usp. Grščić, 1946: 2) kojima su roditelji prilikom stupanja u samostan davali bogate miraze i ostavljali im svoja dobra da se za njih mole, što su činili i drugi zadarski građani, te da su bile izuzete mnogih crkvenih i državnih davanja,²⁶ samostan je materijalno dobro stajao. Sve je to omogućavalo da su redovnice tijekom više stoljeća mogle imati snažan nutarnji život, zbog kojeg je samostan bio veoma cijenjen, iako nije pobliže poznato kako je život bio uređen ni čime su se sestre bavile. Dade se iz nekih ranijih dokumenata zaključiti da su uglavnom ili isključivo govorile hrvatskim jezikom, te da latinski, iako su na njemu molile, nisu razumjele.²⁷

Već krajem 17. stoljeća počinje ovaj samostan slabiti, a to se u svakom pogledu nastavlja i tijekom 18. stoljeća. Život se samostana urušavao poput njegovih zgrada. Kada je 1797. prestala postojati Mletačka Republika, samostan je već bio na izdisaju. Dokinula ga je Austrija godinu dana kasnije, 1798. godine.²⁸ Postoji podatak da mletačke vojarne nisu bile dovoljne austrijskim vojnicima, zbog čega je car Franjo I. tražio da može smjestiti vojnike u neke samostane. Sveta je kongregacija za biskupe i redovnike 1797. ovlastila zadarskog nadbiskupa da dokine samostane ukoliko su zaista potrebni za vojsku i obranu grada, te su tako i redovnice iz samostana sv. Nikole morale iseliti iz svoga samostana (usp. Bezina, 1995: 288). Preostale četiri klarise našle su utočište kod benediktinki sv. Marije, kamo su prenijele svoje pokretnine i vrijedne umjetnine (usp. Škunca, 2007: 189). Samostan je odmah zaposjela vojska, a samostanski su spisi preneseni u arhiv ondašnje pokrajinske uprave (usp. Ostojić, 1964: 90). Zgradu je zauzela najprije austrijska, a potom od 1806. francuska vojska. Nakon propasti Napoleona zauzima ga ponovno Austrija, koja ga preuređuje za vojnu bolnicu. Crkva je preuređena za kasarnu i magazine (usp. Škunca, 2007: 189).

U drugi zadarski samostan, koji se nazivao *Sv. Marija Nova* ili *Sv. Marcela*, klarise su 1501. godine preselile iz Nina, najvjerojatnije bježeći pred

²⁵ Vidi se ovo iz pisma što ga sam papa Urban IV. piše zadarskomu kleru, u kojem ih poziva da zaštite imanja koludrica sv. Nikole, jer su neki ugledni Zadrani, pozivajući se na opsluživanje siromaštva propisano klarisama, počeli otimati njihova dobra. Usp. Škunca, 2007: 187.

²⁶ Poznato je da ih i sama mletačka vlast zbog zavjeta siromaštva oslobađa propisane desetine. Usp. Škunca, 2007: 187.

²⁷ Dovoljno je primjerice vidjeti zaključke zadarske biskupske sinode iz 1579. godine, prema kojima biskupi trebaju često posjećivati redovnice, tješiti ih i poticati na ustrajnost svojim nagovorima na hrvatskom jeziku, te im »što prije dati časoslov na hrvatskom jeziku i prevesti im knjige sv. Bernarda i Ambrozija, a isto tako i redovnička pravila« Grščić, 1946: 6.

²⁸ Ovaj podatak donose Ostojić, 1964: 90. i Grščić, 1946: 7., iako ga Grščić donosi pod znakom pitanja, vjerojatno zbog izvjesne nesigurnosti.

Turcima (usp. Grščić, 1946: 22). Među ovim je klarisama bilo i zadarskih pučanki i ninskih plemkinja. Godine 1807. francuska je vlada dokinula taj samostan i upotrijebila ga u vojničke svrhe, a redovnice su se sklonile kod benediktinki sv. Marije. Zanimljivo je da su 12 godina kasnije (1819.) tri od njih još bile žive i one su se preselile klarisama u samostan sv. Klare u Splitu, kojemu je bio pripojen i posjed njihovog bivšeg zadarskog samostana.²⁹ Austrijski guverner dopustio im je pripojiti samostanska dobra splitskom samostanu pod uvjetom da u Splitu otvore žensku osnovnu školu u kojoj će same redovnice odgajati i poučavati (usp. Bezina, 2008: 381).

Samostan sv. Benedikta, kasnije Gospe od Milosti (ili Marije Andeoske) u Osoru, osnovan je već u prvoj polovici 11. stoljeća, ali prvotno kao benediktinski samostan. Sredinom 16. stoljeća (1533.–1555.) redovnice su papinskim odobrenjem jednoglasno napustile benediktinsko, a prihvatile strože pravilo sv. Klare.³⁰ Presudan su utjecaj na osnutak klarisa u Osoru bez sumnje imali bosanski franjevci, koji su krajem 15. stoljeća napuštali Bosnu i nova utočišta nalazili po jadranskim otocima (usp. Grščić, 1946: 26). U svakom slučaju, o tom se samostanu malo zna, tek toliko da je 1743. godine dokinut i da su tri posljednje redovnice prešle u Zadar. Biskup je samostansku zgradu prenamijenio za sjemenište (usp. Ostojić, 1964: 198).

Samostan u Krku osnovan je u 16. stoljeću, a zanimljivost je krčkih klarisa da su započele živjeti kao skupina franjevačkih trećoredica. Te su se redovnice uz uobičajene dužnosti bavile i odgojem djevojčica kao i krčke benediktinke. Jurisdikciju su nad samostanom sve vrijeme imali franjevci konventualci. Upravo iz 1743. godine saznajemo za jedan spor koji su klarise imale s njima.³¹ Samostan je ukinut nakon francuske okupacije 1806. godine. Tri preostale klarise biskup je priključio benediktinkama, te su prihvatile njihovo pravilo života.³² Samostan je zauzela francuska vlast, a posjed samostana pripojen je benediktinkama.³³

²⁹ Od kraja 18. st. do 1912. godine u zgradi tog zadarskog samostana bila je gimnazija s hrvatskim narodnim jezikom. Usp. Ostojić, 1964: 98.

³⁰ Usp. Ostojić, 1964: 197. Ostojić navodi da bi to mogao biti najstariji ženski samostan, koji je u Dalmaciji organiziran po pravilu sv. Benedikta.

³¹ Fratri su, naime, htjeli podići toranj na svojoj crkvi, čemu su se redovnice protivile, argumentirajući da »u slučaju podignuća zvonika ne bi smjele izlaziti u svoj gornji vrt, jer bi bila trajna bojazan, da će ih netko vidjeti kroz prozor«. Nadležne su vlasti presudile u korist redovnica. Grščić, 1946: 25.

³² Pripojenje je učinjeno da bi se ojačala škola za djevojke, koja je pet godina kasnije otvorena kod benediktinki. Usp. Ostojić, 1964: 194.

³³ Crkva je u tom trenutku pošteđena, ali je uništavana i pustošena tijekom kasnijih vremena. Usp. Grščić, 1946: 26.

U Dubrovniku su prvotno postojala dva samostana klarisa, sv. Klare iz 13. stoljeća³⁴ i sv. Petra iz 15. stoljeća (usp. Bezina, 1994: 277–278). U vrijeme velikoga potresa 1667. dubrovački je nadbiskup klarise sa svim ondašnjim dubrovačkim redovnicama na neko vrijeme poslao u Anconu, a po povratku 1669. sjedinio ih u jedan samostan. Može se zaključiti da su se nastanile u donekle obnovljenom samostanu sv. Klare, koji su građani popravljali za njihove odsutnosti (usp. Grščić, 1946: 10). Zanimljivo je da je nadbiskup k njima pridružio i dominikanke iz samostana sv. Mihaela Arkandela, koje ovdje ostaju sve do 18. stoljeća, kada podižu svoj samostan na prostoru nekadašnje crkve i samostana sv. Petra. Dubrovačke klarise nisu više imale snage za novu gradnju, a i postojeći samostan 1806. godine dokida Napoleonova vojska. Nakon toga zgrada se koristi u vojne svrhe, a u kasnije vrijeme je u njoj bila smještena popravljalonica oružja. Tri klarise, koje su ostale nakon dokidanja samostana, prihvatile su neke dubrovačke obitelji (usp. Bezina, 1994: 277).

Podaci o samostanu Gospe od Anđela u Kotoru dosta su šturi.³⁵ Spominje se da je samostan osnovao grad Kotor za svoje plemkinje, koje su prethodno kao franjevačke trećoredice živjele po svojim kućama. Ukinuli su ga Francuzi 1800. godine (usp. Bezina, 1994: 278).

Samostan sv. Klare u Splitu prvotno se nalazio na obali, ali je čvrsta zgrada samostana učvršćena bedemima trebala venecijanskoj upravi za obranu, te je u 15. stoljeću samostan premješten u jugoistočni dio Dioklecijanove palače, gdje ga nalazimo u 18. stoljeću.³⁶ O životu i radu splitskih klarisa od njihova osnutka sve do pred kraj 18. stoljeća ne može se puno reći jer je 1783. godine zbog kuge morao biti spaljen samostanski arhiv (usp. Petričević, 1979: 6). Ono što znamo, samo su ulomci. Tako primjerice fra Bazilije Pandžić u vatikanskim arhivima pronalazi zabilježeno da je splitski samostan klarisa bio namijenjen djevojkama pučankama, plemkinje se nisu primale (usp. Bezina, 2008: 374). Dade se također zaključiti da većina sestara u to vrijeme uglavnom nisu imale boljega obrazovanja, neke čak nisu znale ni pisati.³⁷

³⁴ Usp. Bezina, 1994: 276. Usp. Grščić, 1946: 7.

³⁵ Puno se više spominje drugi kotorski samostan klarisa, samostan sv. Klare, u kojem su klarise žive od 14. stoljeća, a koji je u 16. stoljeću zbog neke navodne javne sablazni kotorski biskup po papinoj uputi kaznio ostrim mjerama, od kojih je najteža bila zabrana primanja podmlatka, zbog čega se samostan i ugasio. Usp. Grščić, 1946: 17–19. Također Bezina, 1994: 279.

³⁶ Krajem 19. stoljeća samostan će biti preseljen i treći put. Opširnije o prvom, drugom i trećem samostanu klarisa u Splitu vidi Vidović, 1994: 361–372.

³⁷ U 17. st. već je uobičajeno da sestre prilikom polaganja zavjeta svoje zavjete potvrđuju potpisom. Neke splitske klarise pri tom ispod teksta zavjeta stavljaju samo križ, a potpisuju ih ispovjednik i opatica. Usp. Bezina, 2008: 376.

Za vrijeme francuske vladavine u Dalmaciji, kad su 1806. i 1807. ukinuti samostani splitskih benediktinki sv. Benedikt i sv. Marija, i ovomu je samostanu prijetila ista opasnost. Već je bila izdana naredba da sestre moraju napustiti samostan, ali je preko noći ipak povučena. Neki su skloni misliti da je to bilo zato jer su se klarise tada bavile odgojem djevojaka (usp. Petričević, 1979: 25). Istina, po kraljevskom Dekretu iz 1805. mogli su ostati samo oni »samostani obaju spolova koji odgojem i poukom ili na bilo koji način služe javnom dobru« (Bezina, 2008: 381). No, splitske su klarise tek po dolasku austrijske uprave udovoljile tom zahtjevu, kad su se k njima doselile već spomenute sestre iz dokinutoga samostana sv. Marcele. Austrijski je guverner za Dalmaciju trima preostalim sestrama iz zadarskoga samostana sv. Marcele dopustio pripajanje dobara splitskom samostanu uz uvjet da splitske klarise u svom samostanu otvore školu. Iako ta djelatnost nije odgovala ustroju samostanskog života klarisa, one su 1824. pod uvjetom opstanka, znajući da je svaki otpor jozefinističkim vlastima unaprijed osuđen na neuspjeh (usp. Kovačić, 1994: 417), otvorile prvu žensku osnovnu školu u Splitu u kojoj su same poučavale. Štoviše, postoje podaci o višestrukom trženju i dobivanju carske pomoći za samostan i samostansku školu (usp. Vidović, 1994: 364). Teško se, dakle, može govoriti o pouci djevojčica kao dostatnom razlogu nedokidanja samostana. Iako je u samostanu postojala pouka djevojčica, nije se radilo o značajnijoj školskoj aktivnosti zbog koje bi samostan bio ostavljen na životu. Prije će biti istina da nije dokinut jer se siromašnim splitskim klarisama tada nije imalo što uzeti, a njihov samostan »sasvim siromašan, trošan i prostorno skučen, a uz to se nalazio na nezgodnu mjestu usred najstarije i najzbijenije gradske četvrti« (Kovačić, 1994: 415) ni po čemu nije bio privlačan državnim vlastima. Tako se istinski življena »povlastica siromaštva« iz pravila sv. Klare u životu ovih sestara pokazala i uvjetom preživljavanja.³⁸

Ako se izuzmu varaždinske uršulinke, samostan klarisa u Zagrebu bio je jedini ženski samostan u ovo vrijeme u sjevernoj Hrvatskoj.³⁹ Klarise su u Zagreb stigle iz Požuna (Bratislave) 1645. godine, podupiranjem grofa Draškovića, čija je sestra Cecilija Uršula bila prva opatica zagrebačkih klarisa. Početkom 18. stoljeća nastupa za njih zlatno doba. Imale su potpunu zaštitu države, a u carici Mariji Tereziji i osobitu zaštitnicu koja im je omogućavala mnoge povlastice. Zagrebačke su klarise obdržavale ublaženo siromaštvo. A kako su mnoge od njih bile kćeri dobrostojećih plemićkih

³⁸ Splitske klarise opslužuju Pravilo potvrđeno od pape Inocenta IV., prema kojemu je ostavljen prvotni naglasak na strogom siromaštvu.

³⁹ Vrlo iscrpno o zagrebačkim klarisama, njihovom životu i djelatnostima, od dolaska u Zagreb do dokinuća samostana vidi kod Grščić, 1946: 34–84.

obitelji, a i inače su građani i plemići rado darivali samostan, to su klarise, oslobođene raznih poreza, materijalno dobro stajale i mogle graditi i održavati samostan i crkvu. Tako su zagrebačke klarise imale svoju privatnu školu, prvenstveno za vlastitu izobrazbu, ali i za vanjske djevojčice, uglavnom iz hrvatskih plemićkih obitelji. Poučavale su čitanje, pisanje, glazbu, njemački jezik⁴⁰ i vjeronauk. Država je ovoj školi čak htjela dati pravo javnosti i o tomu su se vodili razgovori s klarisama, što su i one bile prihvatile, iako u jednom izvješću same priznaju »da se njihov red ne bavi školstvom, ali to ipak prihvaćaju po želji vlade, da se pokažu 'domorodne'. Ujedno izrazuju kod toga neki strah, da ne bi bilo neprilika s uršulinkama, kojima zapravo pripadaju škole« (Grščić, 1946: 58). Nije potpuno jasno zašto do ostvarenja ove namisli o javnoj školi nikada nije došlo, te su klarise zadržale svoju privatnu školu. Dolaskom na vlast cara Josipa II. za zagrebačke klarise nastupa vrijeme radikalnog preokreta. On najprije dokida postojeće povlastice i nameće klarisama obvezatne poreze, a među prvim svojim odredbama donosi 1782. godine i odredbu o dokinuću ovoga samostana. Čini se da je najveći razlog te odluke bila samostanska imovina. Redovnice su (njih tada 24) unatoč suza i molbi za ostankom, jednostavno morale otići.⁴¹ Samostanska zgrada i crkva prošle su vrlo tužnu priču, tako da se klarisama na zagrebačkom Griču izgubio svaki znamen.⁴² Doznakom o određenoj svoti za mirovine redovnica državna je vlast pokušala oprati svoju savjest, ali postoje dopisi iz kojih se daje zaključiti da su i na te mirovine brzo zaboravili.⁴³

Klarise su u Hrvatskoj, kao i benediktinke, redom bile Hrvatice i govorile hrvatskim jezikom. Za razliku od benediktinki, bile su siromašnije i nisu potjecale samo iz obitelji viših staleža, što je uvjetovalo i slabije mogućnosti obrazovanja. Ipak se i među njima redovito nalazilo obrazovanih žena, te su se između ostaloga bavile i poukom i odgojem djevojčica u svojim samostanskim školama. U tim se školama uvijek poučavalo na hrvatskom jeziku. Klarisama su u vrijeme prosvjetiteljstva naneseni najjači udarci. Od osam samostana klarisa, koliko ih je imala Hrvatska u 18. stoljeću,

⁴⁰ Usp. Grščić, 1946: 58.

⁴¹ Omogućeno je da one sa zavjetima ostanu u samostanu još pet mjeseci, te mognu zatražiti razrješenje svojih zavjeta, dok su novakinje i kandidatkinje morale otići odmah po donošenju odredbe. Usp. Grščić, 1946: 63.

⁴² Crkva Presvetog Trojstva je desakralizirana, služila je za različite svrhe i konačno porušena, a i samostan je prolazio različite faze, od prostora za predstave do stambene zgrade, raznih ureda i slično. Ispod crkve je bila i kriptna, pa su kod prekapanja temelja crkve pronađene kosti i grobni natpisi koji svjedoče da su tu pokapane redovnice. Usp. Grščić, 1946: 39–48.

⁴³ Hrvatske su plemićke obitelji bile ogorčene i protestirale protiv cara. Neki su čak tražili natrag sredstva koja su svojim kćerima davali za samostanski miraz, što je u pojedinačnim slučajevima urodilo plodom. Usp. Grščić, 1946: 63–64.

francuske i austrijske vlasti dokidaju sve osim materijalno najsiromašnijeg samostana u Splitu, koji je, najvjerojatnije zbog svoga siromaštva izbjegao prosvjetiteljsko dokidanje. Samostani klarisa i njihove crkve nakon oduzimanja su služili za različite svrhe državnim ili gradskim vlastima, nerijetko pretvarani u vojne objekte, skladišta, škole. Redovnice su bez milosti raspuštane i slane u svijet. Može se reći da su udarci prosvjetiteljstva za klarise bili tako snažni, da se ni kroz stoljeća koja slijede neće dostatno oporaviti od njihovih posljedica.

Dominikanke

O klauzurnim je dominikankama na hrvatskim prostorima vrlo teško navoditi pouzdane podatke, jer se danas za mnoge ondašnje samostane ne može sa sigurnošću utvrditi jesu li u njima živjele klauzurne redovnice ili samostanske trećoredice. Najvjerojatnije je da su u 18. stoljeću klauzurni samostani postojali samo u Zadru, Dubrovniku i Kotoru.⁴⁴

Prvi pouzdani podatak o klauzurnim dominikankama na hrvatskom prostoru je onaj iz 13. stoljeća, nakon poraza ugarske vojske pred Mongolima 1241. Tom prilikom je iz Ugarske u Hrvatsku prebjeglo pet dominikanki i sklonile su se u Nin, gdje su vrlo brzo počele primati i hrvatske djevojke.⁴⁵ Kasnije su se te dominikanke iz Nina preselile u Zadar.⁴⁶ Prije konačnoga preseljenja svih ninskih sestara u tada sigurniji Zadar, tri su se sestre neposredno nakon osnutka ninskoga samostana odvojile i u predgrađu Zadra osnovale novi samostan sv. Marije de Melta ili de Alta Ripa.⁴⁷ Kad su 1311. Mlečani napali Zadar, samostan sv. Marije je srušen, a dominikankama je ustupljen benediktinski samostan sv. Dimitrija unutar gradskih zidina. Apostolski vizitatori kroz stoljeća vrlo pohvalno govore o duhovnom životu

⁴⁴ Usp. Krasić, 1997: 122. Usp. također i Šanjek, 1973: 92.

⁴⁵ Poznato je da se tijekom 14. stoljeća vodila duga rasprava među samim redovnicama, a također i među vizitatorima i nadležnim crkvenim vlastima, jesu li redovnice u ovom samostanu benediktinke ili dominikanke. Vrlo je vjerojatno da je prvotno samostan pripadao benediktinkama, a da su se k njima pripojile i dominikanke iz Ugarske, te su neko vrijeme zajedno živjele članice obaju redova, što u ono vrijeme i nije bila rijetkost. Usp. Ostojić, 1964: 112–114.

⁴⁶ Iako se slažu u činjenici preseljenja, pojedini se autori razilaze o njegovom vremenu. Krasić navodi da je to bilo oko godine 1500. i to iz straha pred Turcima i nezdrava podneblja, dok Grščić, spominjući klarise koje su došle u Nin pred kraj 14. stoljeća, navodi da im je sjedište bilo u samostanu sv. Marije, koji su napustile redovnice sv. Augustina (dominikanke) kad su se oko 1334. godine preselile u Zadar. Krasić, 1997: 122–123. Usp. Grščić, 1946: 22.

⁴⁷ Zanimljivo je da su se papinskom odlukom ovim sestrama zbog maloga broja i vlastitom privolom priključile benediktinke iz samostana sv. Platona i prihvale pri tom dominikansko pravilo. Usp. Ostojić, 1964: 95.

sestara ovoga samostana, ističući pri tom da redovnice sv. Dimitrija govore svojim »dalmatinskim jezikom« (Krašić, 1997: 125). Ono što je osobito važno spomenuti vezano za taj samostan jest da se u njemu sačuvao najstariji gotičkom latinicom pisan spomenik na hrvatskom jeziku, iz 1345. godine. To je obrednik primanja svjetovnjaka u udrugu duhovnih dobročinitelja sestara sv. Dimitrija: *Red i zachon od primglenia na dil dobroga cignenia sestar nasich suetoga odza nasega Dominika*, čiji je osobit značaj u utiranju puta živom narodnom jeziku u književnosti, za razliku od starog jezika koji su čuvali glagoljski liturgijski tekstovi (usp. Krašić, 1997: 126). Iz ovoga se spisa, kao i iz nekih prijevoda, koje su kao poticajno štivo za redovnice prevodili dominikanci (usp. Krašić, 1997: 126., bilješka 322), vidi da su dominikanke govorile isključivo hrvatskim jezikom.

Samostan je imao popriličan broj redovnica, ali se zbog materijalne oskudice morao ograničiti, te se u 18. stoljeću naglo smanjuje.⁴⁸ Dominikanke su u tom samostanu držale školu i bavile se odgojem ženske mladeži, no ništa bliže ne znamo o periodu u kojem je škola postojala kao ni o kakvoj se školi radi (usp. Krašić, 1997: 125), te smijemo zaključiti da je riječ o samostanskoj pučkoj školi za djevojčice, kakve su redovito držale klauzurne redovnice toga vremena. Broj se redovnica stalno smanjivao, te se samostan konačno gasi 1779. godine, kada je požar uništio i crkvu i samostan (usp. Ostojić, 1964: 68). Godine 1794. mletačke su vlasti u samostanu otvorile zavod za školovanje plemićke djece, no o njemu nema drugih podataka.

Dubrovčanka Nikoleta Gučetić krajem 14. stoljeća za dubrovačke plemenitašice podiže klauzurni samostan sv. Marije od anđela u Dubrovniku (usp. Šanjek, 1988: 282). U samostanu su živjele plemkinje, koje su zbog svog života uživale veliki ugled u narodu. Taj samostan biva uništen u potresu 1667., a 1670. vlada Dubrovačke Republike dominikankama iz temelja podiže novi samostan sv. Katarine. Za godinu 1705. nalazimo podatak da su benediktinke »pomogle uputiti novu kuću po konstitucijama sv. Dominika [...] kada su iz opatije Sv. Marije od Kaštela u Dubrovniku ustupile dvije svoje sestre novoosnovanom samostanu dominikanki u istom gradu« (Ostojić, 1967: 708).⁴⁹ Nema pouzdanih podataka je li to dugoročno pomoglo. Najvjerojatnije se samostan ugasio zbog nedostatka redovnica.

Samostan klauzurnih dominikanki u Kotoru, osnovan je 1520., kada su ga dominikanci preselivši se u novi samostan prepustili sestrama. Poznato je da je 1747. u njemu živjelo šest sestara i da su o njima skrbili povremeno kotorski dominikanci, a povremeno mjesni biskup. Samostan se u biskup-

⁴⁸ Iz izvješća iz 1773. saznaje se da su u samostanu samo četiri redovnice i tri sluškinje. Usp. Krašić, 1997: 125.

⁴⁹ Usp. također Ostojić, 1964: 479.

skim izvješćima zadnji put spominje u vrijeme austrijske okupacije 1804., gdje se samo šturo navodi kako ove redovnice jedva preživljavaju (usp. Krašić, 1997: 133). O samostanu nije puno više poznato, osim da ga je 1807. godine dokinula francuska vlada. Samostansku je crkvu kasnija austrijska vlada pretvorila u vojarnu.

Klauzurne su dominikanke bile najmalobrojnije među hrvatskim redovnicama 18. stoljeća. Slično kao i druge klauzurne redovnice bile su uglavnom plemićkoga roda, te su imale mogućnost dostatnoga obrazovanja. Unatoč tomu, njihovo obrazovanje nije nešto po čemu bi ih se izričito pamtilo. Puno su poznatije po zapaženoj nutarnjoj disciplini i uzornom redovničkom životu. Sve su govorile hrvatskim jezikom jer zapravo nisu poznavale drugog jezika osim narodnoga. Jasno je da im prosvjetiteljske vlasti, kao ni drugim samostanima, nisu bile naklone te su ih zbog imovine i zdanja dokidali, iako se može reći da su samostani klauzurnih dominikanki i bez udara prosvjetiteljstva u vrijeme 18. stoljeća iznutra poprilično oslabljeni, dok na njihovo mjesto dolaze nove zajednice dominikanskih trećoredica.

Prosvjetiteljstvo i klauzurni ženski samostani u Hrvatskoj

Nadiranja prosvjetiteljstva Hrvatska dočekuje iscrpljena ratovima s Turcima, kulturno zapuštena, gospodarski osiromašena, politički i crkveno razjedinjena. Prosvjetiteljski utjecaji dolaze iz različitih pravaca i odražavaju se na različite načine u pojedinim hrvatskim krajevima. Na klauzurnim samostanima hrvatskih redovnica ostavljaju bez iznimke teške posljedice, koje će se osjećati još i stoljećima kasnije. Ipak, dadu se uočiti i značajne razlike utjecaja njemačkog, talijanskog i francuskog prosvjetiteljstva.

U sjevernim se hrvatskim krajevima prosvjetiteljstvo javlja prvenstveno iz pozadine njemačkog prosvjetiteljstva, čije su značajke politička umjerenost i snažan akademski pečat, a u nas dolazi u obliku jozefinizma, za koji se može reći da ga obilježavaju pretežito dobronamjerna nastojanja za crkvenom reformom za kojom se već duže vrijeme i tako osjećala potreba. Ipak, jasno je da je jozefinizam uključivao miješanje državnoga u područje crkvenoga i duhovnoga, koje mu nikako nije pripadalo i koje upravo u njegovoj duhovnoj dimenziji zapravo se i nije do kraja razumjelo. Ovo je osobito vidljivo na primjeru ženskih klauzurnih samostana.

U osvojenim gradovima Dalmacije Mletačka je Republika vodila politiku svojih ekonomskih interesa, ne vodeći puno računa o kulturnom i gospodarskom napretku. Dalmacija je u ovo vrijeme živjela u velikom siromaštvu i zapuštenosti. Mletačka se vlast često i nepovoljno miješala u nutarnji život ženskih samostana: od izbora ili imenovanja poglavarica, uplitanja u samostanski život i disciplinu, upravljanja materijalnim dobrima,

pa sve do primanja novih članova (državnim je dekretima iz 1767. i 1784. godine bilo znatno ograničeno primanje članova za crkvene ustanove). Ova je mletačka protucrkvena politika svoj vrhunac dosegla krajem 18. stoljeća, kada su dokidani brojni muški redovi i oduzimani samostani i crkve. Ipak se za prosvjetiteljstvo, koje je u naše južne krajeve došlo preko mletačke i austrijske uprave, može reći da je prema ženskim samostanima bilo blažega stava i uljudnijega ponašanja od onoga što će doći nakon njega. Činjenica je, naime, da mletačka vlast, iako je muške samostane dokidala, a prema ženskim se ponašala izrazito maćehinski, ipak nije u Dalmaciji ukinula nijedan ženski samostan.

Kraj 18. stoljeća bio je i kraj Mletačke Republike. Dalmacija 1797. godine za kratko dolazi pod vlast Austrije, a mirom u Požunu 1805. godini pod vlast Francuske. Ženski će samostani tek tada osjetiti svu gorčinu prosvjetiteljskoga zamaha. Francuske su vlasti za vrijeme svoje vladavine u Dalmaciji ne samo nastavljale mletačku protucrkvenu politiku, nego dokidanjem mnoštva »nekorisnih« samostana i zapljenom njihovih dobara do kraja provodile načela francuske revolucije o redovničkim zajednicama. Štoviše, iako francuski oblik prosvjetiteljstva krajem 18. i početkom 19. stoljeća zahvaća južne krajeve Hrvatske svojom već ponešto otupjelom oštricom, ipak je bilo jasno da francuska vlast nije samo oštro provodila propisane prosvjetiteljske reforme, nego je dala osjetiti da sobom nosi snažno naslijeđe volterovskog prosvjetiteljstva, koje je bilo značajno zadojeno mržnjom prema kršćanstvu i Crkvi. Tako upravo u vrijeme francuske vlasti bivaju u Dalmaciji ukinuti brojni ženski samostani. Donesena je odredba po kojoj su mogli ostati samo oni koji su se bavili odgojem i poukom, ili na neki drugi način služili javnom interesu (usp. Ostojić, 1964: 364). No, i oni koji su se bavili takvom djelatnošću nisu bili pošteđeni. A pod javnim se interesom pogotovo nije mogla razumjeti duhovna dimenzija i apostolat primarno molitvene naravi, pogotovo klauzurnih samostana, kojima je to po samoj njihovoj biti temeljna i prva odrednica. Prosvjetiteljstvo za ovu dimenziju života jednostavno nije imalo razumijevanja.

Francuska vladavina u Dalmaciji srećom nije dugo trajala. Godine 1813. u ove krajeve ponovno dolazi austrijska uprava, što je 1815. službeno i potvrdio Bečki kongres, a što će i ostati sve do propasti Austrije 1918. godine. No, iako u temelju ne tako rušilački nastrojena prema samostanima kao francuska, i austrijska je jozefinistička politika, vođena prosvjetiteljskim idejama, klauzurne samostane držala nekorisnima i nazadnima, te im je svojim odredbama uvelike otežavala život i rad, te ih u konačnici dokidala i oduzimala njihovu imovinu.

Prilikom dokidanja pojedinih samostana nisu se prosvjetiteljske vlasti prvenstveno vodile čak ni logikom vlastitih odredbi o korisnosti i služenju

javnom interesu. Očito je da nutarnja životnost pojedinog samostana, broj redovnica, pa ni njihova vanjska djelatnost (čak ni kad se radilo o školskoj djelatnosti) nisu bili kriterij ukinuća ili ostanka. Prvi i gotovo isključivi kriterij zatvaranja bilo je materijalno stanje ovih samostana, njihovih crkava i imanja, kao i položaj samostana unutar gradova. Tako su nerijetko dokidani samostani koji su se nalazili na pozicijama koje su ondašnjim vlastima iz bilo kojega razloga bile privlačne, ili pak oni koji su imali zgrade i posjede koje je država mogla koristiti za svoje javne ustanove. Državne su vlasti samostane i crkve uzimale za razne svrhe: za javnu nastavu, za vojničke bolnice, kasarne i slične objekte. Neki su na dražbama prodavani, a novac korišten za različite državne potrebe. Pri tom su redovnice iz dokinutih samostana bez razumijevanja premještane u druge samostane ili jednostavno bez milosti slane u svijet.

Gledano u cjelini, 18. je stoljeće obilježeno prije svega samozatajnim ali plodnim duhovnim životom i ne toliko snažnim ali ipak značajnim kulturnim zalaganjem ženskih klauzurnih samostana na hrvatskom tlu, dok se vrijeme zalaska prosvjetiteljstva, osobito vrijeme društvenih i političkih promjena od 1797. do 1815. može nazvati teškom olujom, koju su rijetki samostani preživjeli, ali od koje se ni do danas nisu u potpunosti oporavili.

Izvori i literatura

- Bezina, Petar, (1994), »Samostani klarisa u Hrvatskoj«, *Sveta Klara Asiška i naše vrijeme. Radovi simpozija u prigodi 800. obljetnice rođenja sv. Majke Klare (1193.–1993.) održanoga u Splitu od 7. do 9. listopada 1993. godine*, Zbornik Kačić 26, Split, 269–294.
- Bezina, Petar, (2008), »Sestre klarise u Splitu prema Registru I.«, *Samostan sv. Klare u Splitu u svome vremenu, Radovi simpozija u povodu 700. obljetnice samostana sv. Klare (1308–2008.) održanog u Splitu, u samostanskoj crkvi sv. Klare, dana 28. i 29. ožujka 2008.*, Zbornik Kačić 26, Split, 373–389.
- Cuvaj, Antun, (1910), *Građa za povijest školstva kraljevinâ Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas: Od najstarijih vremena do godine 1780.*, sv I., Zagreb.
- Dukić, Davor (2000), *Gradić, Benedikta (de Gradis, Gradi, krsnio ime Petra)*, u: *Leksikon hrvatskih pisaca*, Školska knjiga, Zagreb, 252–253.
- Grščić, Antun, (1946), *Poviest samostana sestara sv. Klare u Hrvatskoj s osobitim obzirom na samostan sv. Klare u Zagrebu*, Dissertatio, Arhiv Katoličkog bogoslovnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb.
- Kovačić, Slavko, (1994), »Osnovna škola za djevojčice u splitskomu samostanu sv. Klare 1824.–1869.«, u: *Sveta Klara Asiška i naše vrijeme: Radovi simpozija u prigodi 800. obljetnice rođenja sv. Majke Klare (1193.–1993.) održanoga u Splitu od 7. do 9. listopada 1993. godine*, Zbornik Kačić 26, Split, 415–443.

- Krasić, Stjepan, (1997), *Dominikanci, povijest Reda u hrvatskim krajevima*, Zagreb.
- Petričević, Anka, (1979), *Samostan sv. Klare u Splitu 1308–1978.*, Split.
- Ostojić, Ivan, (1963), *Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima*, Svezak I–III., Benediktinski priorat Tkon, Split.
- Ostojić, Ivan, (1967), »Susreti između benediktinskog i dominikanskog reda u Hrvatskoj«, *Bogoslovska smotra*, god. 36, Zagreb, br. 3–4, 703–710.
- Šanjek, Franjo, (1973), »Redovništvo u Hrvatskoj. Povijesni pregled«, *Zbornik radova prvog redovničkog tjedna, Zagreb, 4.–6. IX. 1973.*, (ur.: Albertina Anda Baćak), Konferencija viših redovničkih poglavara u Jugoslaviji i Unija viših redovničkih poglavara Jugoslavije, Zagreb, 61–100.
- Šanjek, Franjo, (1988), *Crkva i kršćanstvo u Hrvata*, knj. 1., Zagreb.
- Škunca, Stanko Josip, (2007), »Inventar spisa samostana sv. Nikole sestara klarisa u Zadru«, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, god. 49., Zagreb–Zadar, 185–204.
- Vidović, Mile, (1994), »Povijest samostana sv. Klare u Splitu«, *Sveta Klara Asiška i naše vrijeme : Radovi simpozija u prigodi 800. obljetnice rođenja sv. Majke Klare (1193.–1993.) održanoga u Splitu od 7. do 9. listopada 1993. godine*, Zbornik Kačić 26, Split, 361–372.

KLAUZURNE REDOVNICE U HRVATSKOJ U VRIJEME PROSVJETITELJSTVA

Sažetak

U 18. stoljeću i vremenu prosvjetiteljstva dominantni ženski samostani u Hrvatskoj još uvijek su klauzurni samostani benediktinki, klarisa i dominikanki. Njihovi samostani su autonomni i svaki se na svoj način suočava s udarima novoga vremena. Život ovih samostana nerijetko slijedi specifičnu logiku onkraj poznatih ili lako razumljivih razloga. U ovo je vrijeme, iako produhovljen i samozatajan, u mnogim dimenzijama arhaičan i neprilagođen, te mnogi od ovih samostana proživljavaju svoje nutarnje krize i urušavanja. Vrijeme prosvjetiteljstva ne samo da nema razumijevanja za ovaj nutarnji trenutak klauzurnih redova, nego pokazuje duboko nerazumijevanje njihovog temeljnog određenja. Usmjereno uglavnom na dokidanje ovih samostana i bezočnu otimačinu njihovih materijalnih dobara, pokazat će se olujom, od koje se klauzurni ženski samostani ni do danas nisu dostatno oporavili.

Ključne riječi: benediktinke, klarise, dominikanke, prosvjetiteljstvo

CLOISTERED NUNS IN CROATIA IN THE AGE OF ENLIGHTENMENT

Summary

In the 18th century and the time of Enlightenment the principal monasteries for women in Croatia were still the Benedictine, Dominican and Poor Clare monasteries. These were independent monasteries and faced the changes of the new era in their own distinct ways. Cloistered lives often follow a singular logic, which does not conform to familiar or easily comprehended reasons. This paper focuses on a time when monastery life had a dimension of spirituality and self-denial, yet in many ways it was obsolete and lacked adjustment. Many of these monasteries consequently experienced internal crises. Not only did the Age of Enlightenment show a lack of understanding of the internal changes which the cloistered orders of nuns were undergoing, it also failed to comprehend their fundamental identity. The preoccupation with closing the monasteries and the forceful re-appropriation of their material assets was something which cloistered monasteries for women have not completely recovered from to this day.

Key words: Benedictine nuns, Poor Clare nuns, Dominican nuns, the Enlightenment

Boggo gliubni nahuk
Conglivo Kunglien, i sa stavlien
iz razlizihi Kausiteglia od iste varste
J u sedam dila razdiglien za profsit-
glienie J. providnika, i Davosta Slavno-
ga Naroda Jelivis, Koga na Kristojgliu
Svete J. isprovidi.

Fr. Mati Zorizichiu
Stivera Boggosloveru
Neda male isratje od obsluagna
S. v. Franjeva.

Province Insvetogh Odlicpite-
glia u Dalmatij.

U Mleci na 1784.
Po Letra Markutiu
Z. Dopsueckiegnem Starescina.

Bogoljubni nauk

**pomljivo skupljen i sastavljen iz različiti
naučitelja od iste vrste i u sedam dila razdiljen
za prosvitljenje ispovidnika i paroka
slavnoga naroda iliričkoga
na pristolju svete ispovidi**

po

Fr. Mati Zoričiću štioću bogoslovcu
Reda Male bratje od obsluženja S. O. Frančeska
Provincie Prisetog Odkupitelja u Dalmatiji

U Mleci na 1784.

Po Petru Markutiu z' dopušćenjem starešina

Posctovanom sctioczu

Moj poštovani, vridni i naučni ispovidniče, ja mloavoga znanja pisaoc pritresavši i promotrivši sva dilovanja duovna koja more čovik učiniti na ovome svitu, vidim istinito da zabavljati se u dilovanju sv. ispovidi olti sakramenta od sv. pokore biva dilovanje najbolje, najplemenitije, Bogu najdraže, dušami brez izma korisno, a ispovidnikom najkorisnije. Po ovome bo dilovanju sinovi tmina čine se sinovi svitlosti, od grišnika sinovi Božji. Ovo je ona lokva Natatoria Siloe u kojoj bolesnici obrvani s priteškim bolestima ozdravljaju. U kojoj voda samo tu kripot imadiaše kad bi [j]je pokrenuo anđeo Božji. Tako duše krstjanske obrvane s priteškim bolestima od gria trču u svesrdno k lokvi Silojskoj od sv. ispovidi i za steći zdravje potribito oće se nami-sto anđela ispovidnici svojom sv. oblastju. Zato čisto govori naš Spasitelj po Ivanu na pog. 20. *Sicut misit me Pater et ego mitto vos. Kako je posla mene Otac moj i ja šaljem vas.* Razumi se porad spasenja duševnoga. Zato se misnici zovu u Svetomu pismu drugda svitlost svita, drugda so zemlje, a drugda pomoćnici Božji. Zato [3] poglavica apoštolski Petar sveti u Knjizi prvoj na pogl. 5. priporučuje mnogo nami misnikom da ako ćemo primiti na svrhi života našega krunu slave da čuvamo stado Božje s lipim izgledom dragovoljno, a ne zlosrdno, učeći ga u zakonu Božjemu. *Pascite qui in vobis est gregem Dei, providentes non coacte sed spontanee secundum Deum, neque turpis lucri gratia, sed voluntarie neque ut dominantes in cleris, sed ut forma facti gregis ex animo et cum apparuerit princeps apostolorum, percipietis immarcescibilem gloriae coronam.* Zato reko pritresavši ova svaka, odluči za lasnost tvoju metnuti na svitlost ove male knjižice u kojim ukratko naći ćeš način kako se imaš vladati svojim pokornici i to u njiovi pomanjkanji zamrsiti[j]i jedabi jednom š njima zajedno dostiga slavu vikovičnju.

Samo molim i prosim da oprostiš ako u njima što nađeš brezputno i to oli u slovi oli u ričma oli u odgovaranju oli u načinu. Način sam ovdi slidio Valeria Ređinalda u knjižicam od iste vrste. Od mećanja slova i od riči još nismo vidili nikakvu upravu u našem jeziku. U odgovaranju, kako me gdi razlog pridobiva s mnogi naučitelji, onako sam i odgovara. Gdi sam naša da jedni drže istu stvar na jedan način, a drugi na drugi način, drža sam da se more držati [4] sad jedna strana, sad druga, kako se kad vidi i u kakvi se okolojstvi stvar nalazi i to veća. Ako bi posli ovizi knjižica izašla oli se našla kakva naredba S. Crkve da se ima ta i ta, npr. stvar na jedan način držati, a ne na drugi.

Još odviše kad bi se našlo (što Bog učua) u ovim knjižicam štogodi rečeno što nije ugodno S. Majci Crkvi katoličanskoj, ne razumim da sam ga reka s pravim poznanstvom nego u istom događaju razumim se podložiti naredbi S. Majke Crkve u kojoj želim živiti i svoj život dovršiti.

A sada Bože moj, od koga izlazi svako dobro, tebi i na slavu tvoju ovo moje malo dilo posvećujem i prikazujem. Primi ga, Bože moj, i za spasenje duše moje i moji iskrnji, neka zajedno š njima tebe, moga Spasitelja, budem uživati u vike vikom. Amen. [5]

Dio prvi

Svrhu grizodušia olti uprave dila iznutrenji čovika (lat. *conscientia*)

Bivši Bog stvorio čovika razložita, njegova dila zovu se razložita jer se razumi da su učinjena po razumu, po čemu se ista dila razlikuju od dilovanja koje čine živine nerazložite brez razuma. Još razložitie zovu se dila razložita jer za početak poznaju naš razum. Po nauku naravni naučitelja naš razum prikaže volji različite stvari i kaže joj jesu li zle oli dobre oli ni zle ni dobre. Razum jošter ima kripost ganuti druge moći duše naše za dilovati. Grizodušje jest jedno dilo našega razuma s kojim kaže volji koja se stvar ima zagrliti koja li ne, koja je dobra koja l' je zla, koja je dostojna plaće koja li pokaranja; i u isto je vrime ganjiva da je učini ako je dobra oli uzbija da je ne učini ako je zla. Za veću lasnost i bistrinu ovako razložim. Zakon naravni zapovida da se ima zagrliti svaka kripost, razum prikazuje volji da je triznost kripost. Grizodušje ovako sklapa govorenje: dakle triznost ima se zagrliti u ovoj i u ovoj stvari, po vrsti i po broju.

Ono što zapovida zakon naravni falit [2] ne more. Ono što razum prikazuje može biti drugojačije nego se prikazuje. Grizodušje pak što sklapa, može biti drugojačije nego bi imalo biti, kako ćemo posli lipše viditi.

Ima niki početak olti kripost koja vlada z' dili čovičiji u općinu i na daleko (lat. *synderesis*) i kaže mu uopćenu što je zlo što l' je dobro, što li se ima bižati što li se ima zagrliti. Ma grizodušje vlada s njegovi dili po vrsti i po broju što je zlo, što l' je dobro, što li se ima bižati što li se ima zagrliti i na blizu. Ovo grizodušje zove Damašen zakon našega razuma. *S. Bas.* razložito sudstvo od drugi aljina naše pameti i kripost koje posa jest razlikovati zlo od dobra. *Origen (lib. 2. cap. 2 ad Rom.)* zove ga vođak duše naše (*paedagogus animae*), zove se vid duševni, spoznanje (*conscientia*). I tako porad različiti obličja od stvari i promina različito se može zvati i razdiliti. Općenito naučitelji razdiljuju ga u pet dila, to jest grizodušje upravno, ukrivno, sumljivo, dobro i strašivo. (lat. *conscientia recta, erranea, dubia, opinativa atque probabilis et scrupulosa*). U toliko poglavja od sviju po redu imamo besiditi, dakle biva.

Poglavje prvo

Što je grizodušje upravno?

Grizodušje [3] upravno jest ono koje iz vrutka pravoga i istinitoga naprav kaže što se ima činiti što li se nejma činiti. Tri jesu vrutka istinita od kojizi se porađa grizodušje. Prvi jest zakon naravni koji je svakom usađen od Boga u srcu kako Pava sv. svi-doči pišući Rimlj. /2/: *Gentes quae legem non habent naturaliter (ea) quae legis sunt faciunt ... qui ostendunt opus legis scriptum in cordibus suis reddente illis conscientia ipsorum (Rom 2).*¹ Ovi zakon naravni tako je općeni da se ne more nikom sakriti kakav mu drago narod bio lud i slip. Drugi vrutak istiniti jest zakon Božji koga je Bog s ričju

¹»Cum enim gentes quae legem non habent naturaliter quae legis sunt faciunt eiusmodi legem non habentes ipsi sibi sunt lex qui ostendunt opus legis scriptum in cordibus suis testimonium reddente illis conscientia ipsorum« (Rom 2, 14–15).

oli s pismom dao čoviku i jest zakon crkveni proglašen po sv. sabori oli stoca sv. Petra. Treći vratak istiniti jest zakon koga su ljudi, kralji i narodi po sebi postavili. Prvi vratak, reko, nikomu se sakriti ne more niti more faliti. Drugi i treći istina je da od svoje naravi faliti ne mogu, ali mogu od strane ljudske kad porad slabosti naše pameti kad porad holosti kad porad maloga znanja. Zato se porađaju mnoge erezije, lažljivi zakoni i grisi na svitu.

Poglavje drugo

Što je grizodušje ukrivno?

Grizodušje ukrivno jest ono koje iz vnutka ukrivnoga oli lažljivoga kaže namisto zla dobro, a namisto dobra zlo, namisto istine laž, a namisto laži istinu i to brez uzroka istinitoga i jakoga. Ovo se može dogoditi kadno jedan sudi ovako: prosto je lagati za da se ne dogodi šteta drugome. Dakle i meni je prosto lagati za zapričiti tu i tu štetu sina moga. Ovdí valja dobro znati da zakon naravni biva dalečni uzrok naši dila, a grizodušje bližnji. Zato valja se kad smo u poslu vladati onako kako grizodušje dokazuje i prikazuje volji našoj, npr. jednom grizodušje dokazuje (metnuvši jurve svu pomnju da je tako) da je prosto ukrasti za dati lemozinu vele potribnome. Krađući ne bi sagrišio buduć da grizodušje prikazuje volji da je dobro. Zato govore naučitelji da ko s ovakim grizodušjem diluje jer ne more ni po jedan način doći istini na kraj, od potrebe je da se njojzi priloži. Ma ako more doći istini na karj pitajući, štijući i svitujući ljude naučne, a neće, dilujućí s njome, sagrišuje. Kada pak ne ima vrimena koga svitovati niti grizodušje more prignuti na drugu stranu, po njemu dilujućí, ne sagrišuje jer se more reći da istu stvar na sramotu ne zna: *non tibi deputatur [5] ad culpam, quod invitus ignoras, sed quod negligis quaerere, quod ignoras (D. Aug. lib. 3. de lib. Arb. cap. 19)*. S ovim grizodušjem jedan sagriši bludno z divojkom cineći da ima muža, čini priljubodinstvo. Ter jer od kakve vrste prikaže grizodušje volji obiliježe i s kakvim okoljstvi, od one će vrste biti i gri. Ovo se grizodušje ukrivno mnoge pute u ljudma porađa oli porad maloga znanja i nepomlje znati oli porad zloće, kako štijem kod ustrpljivoga Joba 21,[14]: *Qui dixerunt Deo: »Recede a nobis et scientiam viarum tuarum nolumus«— koji su rekli Bogu: »Odstupi od nas, nauke puta tvoji nećemo.«* Porada se mnoge pute i poradi holosti i to biva u onim, koji što-god malo znadući cine da je njiovo znanje starije nego su svi sveti oci i tako mnoge pute psuju ono što ne znadu. *Quaecumque ignorant blasphemant tanquam bruta animalia, quaecumque norunt in his corrumpuntur.*² Hiti se oće da prilože istini, nego bi hotili da ji svak slidi. Porada se u njima i poradi nike slabosti i nestanovitosti niti znadu mnoge pute koju će stranu držati i tako ostanu s pametju viseći ni tamo, ni amo. Za osloboditi se, dakle od ovoga grizodušja valja ponizno [6] priložiti se zakonu naravnome, Božjemu, crkvenome &c. pitajućí jošter za naći istinu ljude u istoj stvari naučnije, kako nas uči Bog u *Duet. 32.: Interroga patres et dicent tibi maiores tuos et annuntiabunt tibi.*³

² »Hi autem quaecumque quidem ignorant blasphemant quaecumque autem naturaliter tanquam muta animalia norunt in his corrumpuntur.« (Iud. 10).

³ »Interroga patrem tuum et adnuntiabit tibi maiores tuos et dicent tibi quando dividebat Altissimus gentes quando separabat filios Adam constituit terminos populorum iuxta numerum filiorum Israhel pars autem Domini populus eius Iacob funiculus hereditatis eius« (Deut 32, 7–9).

Poglavje treće

Što je grizodušje sumljivo?

Grizodušje sumljivo biva onda kadno poradi jednaki razloga oli porad pomanjkajnja od razloga s jedne i z druge strane, ostane š njime čovik na tereziji ne prigibajući ni na jednu ni na drugu stranu. S ovakim grizodušjem ako ćeš da čovik ne sagriši od potrebe jest da se ustavi od dilovanja dočim ne metne pomlju izviditi dobro koja mu je strana prosta dilovati, posli toga od potrebe jest, kad se s jedne strane dobri razlogi nađu, ostaviti sumlju: da je post, mrsit ne ima dočim ne ispita onoga komu se ima priuba virovati je li danas post oli nije. Tako ima činit kad sumlji je li jedan gri ispovidio oli ne, je li zavit obetani ispunio oli nije jer li pokoru naređenu ispunio oli nije. Tako od drugi stvari govoreći na kojega steže zakon ispuniti. Ma evo žalosti [7] mnoge pute jedan nejma kada izviditi ni ispitati koja se strana ima držati, kako se ima nositi i vladati? Ima se u ovom događaju obrat ona strana koju oće. Evo prilika: jedan služi u svetkovinu bolesnika, ne zna ol' će služit ol' će ići slušati misu, ne zna razabrati koje je bolje niti ima koga pitati. More u ovom događaju obrat onu stranu koju oće, budući da se obedve ispuniti mogu.

Kada se sumlja jednaka nalazi na obe strane, ma s jedne strane ako se ne ispuni more sliditi velika šteta oli duši oli tilu tada valja slidit stranu slobodniu. *In dubiis tutior pars est eligenda*, npr. sumlja je li jedan kršćen oli je li naprav kršćen (isto od drugi sakramenata govorim), valja ga opet krstiti; ne tako u drugim stvarma, npr. jedan sumlji da je mulo oli da ima u sebi nepodobnost oli je drža jednog paripa za svoga, pak počeo je sumljiti da je Petrov. Tada ne valja obirati za sebe goru stranu: *In dubiis melior est conditio possidentis*. Kad s ovakom sumljom usilovan je na jednu stranu dilovati, a obedve su zle, tada valja obrati manje zlo (*ex cap. duo mala et cap. nervi dist. 4.: Ex duobus malis minus est eligendum*). Tere tada ne diluje kako zlo nego kako dobro, budući da [8] u ovom događaju ne more bolje dilovati. Kad li su obadva zla jednaka, more obrati stranu koju oće (*Fel. Pot. t. 1, cap. 1, n. 32*) jer ni tada ne more drugačije dilovati. Ma ni u nikakvu događaju nejma se zlo činiti ni malano ni veliko, ni manje ni veće. Kako se dakle ima ovo razumiti *ex duabus malis minus est eligendum* – od dvaju zala manje se ima obrati za učiniti? Koliko ja mogu dokučiti, razumi se kadno se jedan nađe nadskočen od svoga neprijatelja, za obraniti se ima ova samo dva načina ubiti ga oli raniti ga, tada ima obrati raniti ga, a ne ubiti ga jer je veće zlo ubiti ga nego raniti ga. Po isti način jedan za saranit život ima dva puta za uteći, ma s obadva puta učinit će štetu iskrnjemu razbijajući mu prozore oli tarući mu vinograde oli žito &c. Tada valja da obere oni put s kojim će manje zla olti štete učiniti.

Kad jedan sumlji ima li ta i ta zapovid ta i ta zakon, nije ga dužan obslužiti: kad li znade da je zakon oli sumlji je li primljen dužan ga je ispuniti, premda imadu niki koji govore da ga nije dužan ispuniti, kada nije primljen. Kad jedan sumlji ima li starešinu poslušati oli ne kada mu zapovida, ima ga poslušati. Kada jedan sumlji je li ponoći oli nije [9] pak i ide i pije, u jutro počme sumljiti more li se pričestiti. *Diario, Bardi, Vert.* i drugi mnogi govore naučitelji da more. Naš *Fel.* govori da poradi poštenja koje se oće sakramentu, držan se je uzdržati od pričješćenja već da bi bila velika potreba pričestiti se. Sumlji jedan obnoć u čertvrtak je li nije li ponoći; more isti meso jere posiduje oni dan u koji se ide meso. Drugi sumlji obnoć u subotu je li ponoći nije li i ide meso, ne more isti i sagrišuje jere posiduje dan u koji se ne ide meso.

Poglavlje četvrto

Što je grizodušje zadovoljno olti dobro?

Grizodušje zadovoljno jest ono koje videći s obe strane razloge jake i uzroke različite ne posve istinite, prilaže se k jednoj strani poradi jači razloga i uzroka i čini našu volju istu stranu držati s nikim strahom da more i faliti. Govori se *ne posve istinite* za razlikovati se od grizodušja upravnoga, koje ima razloge i uzroke posve istinite. Govori se: *prilaže se k jednoj strani* &c. za razlikovati se od grizodušja sumljivoga koje se ne prilaže ni k jednoj ni drugoj strani nego [10] stoji na tereziji. Govori se *s nikim strahom* &c. zašto buduć da ovog grizodušja ne bivaju razlogi posve istiniti, premda su u sebi jaki, boi se da mogu i faliti i da more biti druga strana bolja. More se zvati slobodno jere se more slobodno držati. More se zvati na po[1] sumljivo jere drži sumlju od druge strane.

Ako će se da je ovo grizodušje dobro valja da nije protiva Sv. pismu, sv. crkvi, sv. otcem i općeno nauku naučitelja, drugojako bilo bi oli eresia oli drugo zlo veliko. Ovo grizodušje dvostruke more imati temelje na koje se naslanja. Jedni su iznutrenji i zovu se razlozi, drugi zdvornji i zovu se Pismo sv., naredbe Crkve svete i odluka naučitelja. Ovi posljednji mnogo služe onim koji nisu naučni i koji ne znadu protresti razloge kojim dosti je da reče jedan čovik naučan i dobar da je tako prosto dilovati i kakvo je koi čovik naučan umi i znanja, onako će i naučiti i jednoga prosvitliti. Zarad istog razloga more se dati da grizodušje ovo bude u jednome zadovoljno olti jako, a u drugome zadovoljnije i jače (*probabilis et probabilior*). More se dati ovo grizodušje slobodno i slobodnije (*opinio tuta et tutior*). Slobodno grizodušje razumi se kadno s jedne strane dilujuć [11] manje rizik biva da će se sagrišiti. More ovo grizodušje biti slobodnije a nejače (*tutior et minus probabilis*). Tomačim se s prilikom: jedan u velikoj potribi (porađa se inad među naučitelji) ima li vratiti, kada se bude dobro imati. Odgovara se da slobodnije diluje oni koji vraćaju za ne sagrišiti, premda imadu razloge nejače, budući da imadu z druge strane naučitelji držeći protiva i govoreći jače razloge koji jesu: Zakon naravni oće u potribi privekij da su svaka općena. *In extrema necessitate omnia sunt communia*. Dakle, jedan što ukrade u potribi privekij nije dužan vratiti, zašto je uzeo kao svoje. Općeno naučitelji uče da se s ovim grizodušjem jačim i slobodnijim imamo služiti onda, kadgod vidimo da se more koja šteta dogoditi nami oli našem iskrnjem ili mu bila duovna ili tilesna i gdi je pogodba i zakon. Imamo se služiti navlastito u podilivanju sakramenata za ne metnut na rizik sakramenat da ne valja. Ima se š njime služiti sudac osude dajuć, ima likar likarie podiljivajuć bolesnikom &c. Imamo se nositi prama ditetu koje se ne zna [12] očito je li kršteno. Tako kad nejma naravne vode za krstiti dite u potribi slobodnije ga je krstiti oli snigom oli s ledom oli s lukšiom oli najposli i sokom od cvitja, po prstu kada se ne more po glavi govoreći: *No ako nisi kršćen ja te krstim* &c. Kad bi se pak dite oslobodilo ima se krstiti iznova po glavi kako crkva zapovida s vodom naravnom (*In Jure Can. c. de quibus de Baptis.*) govoreći: *N. ako nisi kršćen ja te krstim* &c. Govoreći od vridnosti sakramenta, ko bi ozgor rečenom nauku protiva rekao, bio bi proklet od Inocenca jedanajestoga. U drugim dilovanji s ovim grizodušjem moremo se služiti i držati koju strana očemo budući da obedve strane imadu i temelje jake i zadovoljne za stati slobodno u duši il' mu bili jedni jači, a drugi nejači il' mu bili jedni slobodni a drugi slobodniji. Nije se prosto s ovim grizodušjem služiti u onoj strani koja je posve tanka i slaba u svoji temelj

jer bi tada bilo grizodušje ukrivno oli zločesto (*conscientia erranea et temeraria*) i ko bi drugčije drža bio bi proklet od Inocenca jedanajestoga (*Anac. Tract. 1 de actibus hum qu. 4. n. 44*). [13] Likar poradi zakona od ljubavi i poradi pravde ako je plaćen i ugovorio da će ličiti bolesnika ima se nositi pram njim z grizodušjem slobodnim dajući mu likove koje priuba znade da će ga bolje izličiti. Kadli vidi da će bolesnik umriti oli da posve zlo stoji, more mu dati likariju najposli, premda ne zna očito oće li ga pomoći neće li ga [pomoći] i budući da tada diluje koliko more bolje, razumi se da diluje z grizodušjem slobodnim. Ima i likar u ovim potribam svitovati se z drugim i s knjigam likara naučniji od sebe (*Felix t. 1. p. 1. cap. 1. n. 101*). Kada jedan drži i posiduje jednu stvar držeći da je njegova grizodušjem jačim i slobodnijim, z druge strane ti držiš da je tvoja, ti je uzet ne moreš bez pravde kraljeve (*ex Reg. jur. 36 de reg. juris: Bona fides tantundem possidenti praestat, quantum veritas quoties lex impedimento non est*). Drugojako svit bi u smutnji brez pristanka stao jedan drugom otimljući ne znajući čisto što je čije. Kralj z grizodušjem slobodnim i slobodnijim držeći da drugi kralj posidije njegov grad ne more mu zato rata učiniti, nego se ima stvar metnuti na dobre ljude vrsne i [14] naučne, koji kad bi odlučili da je njegov grad, a ne bi mu htio dati, rat bi mu mogao učiniti (*Mendo in epit. verb. Bellum n. 2.*). Kad bi mu ga pušta prvlje nego se vojska pobije, držan je prvi kralj ustaviti boj. Kad bi mu ga vraća posli nego su se pobili i palo je mrtvi i s jedne i s druge strane, more rat sliditi i ići protiva njemu s pravicom kako protiva jednomu koji meće smutnju u njegovo kraljestvo (*Mendo in epit n. 6*). More se dogoditi digod rat pravedan i s jedne i z druge strane. Razlog jest jer bogoslovci jednoga kralja nađu svoj pravi razlog koga bogoslovci drugoga kralja ne mogu znati ol ga ne mogu dokučiti i tako rat se čini pravedan s jedne i z druge strane. Vojnici pak vazda valja da drže da se čini rat pravedan i da je protresen od ljudi naučni i bogoslovaca, vanda bi očito znali njegovu nepravdu. Sudac budući da je ugovorio s kraljem pravdu činit svakom jednako ne gledajući u obraz ni staru ni mladu, ni bogatu ni ubogu prama kojoj stvari ima grizodušje jače za onu valja da i sudi. Drugačije držati biva prokletstvo od Inocenta jedanajestog (*Prop. 2.*). Kad oni koji se pravdaju imadu jednake [15] razloge, nejma sudac brez grija smrtnoga osuditi za jednoga samo i zato od njega darove primati, nego ji pogoditi i učinit jim na po i štetu i korist. Drugojako držan je vratiti i štetu i darove. Ko bi protiva ovome drža bio bi proklet od Akeksandra 7. (*Prop. 26*).

Pita se prvo

Ima li sudac osuditi krivca osvađena jurve od svidoka osvađena i okrivljena zakonitim načinom, npr. od ubojstva premda je on vidio da je drugi ubojstvo učinio i zato da je prav koga osvađaju?

Odgovara se: Istinito u ovom događaju ima sudac svu pomnju metnuti za osloboditi pravednoga i to ištući svidoke, a lažljive tirajući, dajući kriomice način kako bi uteka oli najposli poslati ga da ga sudi sudac najstariji kunući se da je prav i da ga prava osvađaju. Kad ga pak ne bi moga ni po jedan način osloboditi, što je mučno virovati, veli *S. Th. (1. 67 art. 2)* da ga ima osuditi jer bi tako moga svaki sudac oslobađati one koji su mu dragi i ugodni, što čineći bila bi velika šteta puku. Drugi pak govore (*Felic. Tol. et Masertus dist. 5. n. 25*) da ga nejma [16] osuditi i kad ne bi moglo drugačije biti ima bi ga na stariji sud poslati. I premda veći dio naučitelja slidi u ovom sv. Tomu draži mi je ovdí Mastrio i drugi mnogi bogoslovci, budući da ubojstvo pra-

vednoga biva od svoje naravi zlo, radi česa biva protiva zakonu naravnome i Božjemu kako se štije u knjigam od Izoda 22.: *insontem et justum non occides* [23,7]. A zakon koi zapovida da se ima suditi po prikazanju zakonitome jest samo zakon ljudski i zato po razlogu slobodnije je povriditi zakon ljudski nego naravni.

Pita se drugo

Ima li sudac osuditi krivca koga znade da je kriv, ali se njegova krivina ne prikazuje po svidoci?

Odgovara se: Da govoreći od sudca manjega, po umi većega dila naučitelja, ne more osuditi krivca premda znade da je kriv, jer budući da se njegova krivnja ne prikazuje po svidoci. Sudac gubi razlog prama njemu niti ga smide osuditi, jer bi ga moga kod sudca starijega osvaditi komu se sudac manji zakleo da će suditi po zakonu i u ovakom događaju po pravoj svidočbi. Najstariji sudac kako kralj i drugi prilični [17] mogli bi ga osuditi kad bi porad njega posve njegovo kraljestvo metnulo se na rizik. Razlog jest jer dobro općeno kraljestva veće valja nego život jednoga čovika. Ma kad je krivina skrovita ne more ni najstariji to učiniti po načinu običajnom jer po zakonu naravnom pristoji se krivcu braniti se po svidočbi (*Mast. d. 5. n. 27*).

Obranitelj (lat. advocatus)

Kada brani onu pravicu koja ima dobre i jake razloge, kada ima ufanje da će mu isti razlozi biti primljeni od sudca prosto mu je braniti. Razlog jest jer mnogi pute jedna pravica koja se vidi dobra i jaki razloga, kod drugaoga bi'će bolja i jači razloga; 2. branitelj u ovakom okoljstvu postavljen besidi na misto onoga koga brani, komu zakon dopušta braniti se; 3. jer tada branitelj ne čini nikakve nepravde drugoj strani niti sudcu brani dati osudu pravednu za koga mu se bolje i pravije vidi. Kada brani znadući jednu stvar nepravednu, dužan je obama pravdančijam platiti svu štetu tratinju. Ne bi bio dužan onomu koga on brani, kad bi isti znao i priklonio se prvdati se protiva nepravdi. Dužan [18] ga je oznaniti je li nepravedno ono u čemu ga brani pod smrtni gri (*Busenb. de officio advocati*) iako drugoga muči nepravednim načinom. Po isti način sagrišuje protiva pravdi i dužan je vratiti kada otajnstva pravde pravedne očituje strani protivnoj. Sagrišuje smrtno kad ovi zanat čini, a ne zna ga činiti. Kad brez razloga muči one koje brani produljujući pravdu. Kada uzme mnoge branit, što ne more dospit vanda bi to njiova volja bila. Sagrišuje kad i jednoj i drugoj starni pomaga oli zajedno u istoj pravdi bio bi branitelj i sudac.

Nastojnik oli naredbenik (lat. procurator)

Nastojnik oli ga nagovara, kad je zakonitim načinom pitan, sagrišuje kada se na slipo kune na ime onoga čiji je naredbenik, tj. kad bi zatajao istinu. Sagrišuje i onda kad bi bio uzrok pogodbe nepravedne i kad bi bio uzrok produljivanja i drugi stvari, koje mogu biti štetne oli jednoj strani oli drugoj oli po dušu oli po tilo.

Potajnik (lat. secretarius)

Sagrišuje ako pristupi svoju zakletvu. Ako odkrije stvari potajne i skrovite. Ako ono što svidoci govore ne piše pravedno nego drukšije [19] smanjkaje oli množa oli prominjuje.

Pisac (lat. notarius) kraljev

Po isti način sagrašuje ako pristupi zakletvu, ako piše oporuku (lat. *testamentum*) čovika koi nije u pameti, ako u njoj ostavi stvari potribite nava, ako pisma ne čuva virno, ako ono što reku svidoci strani protivnoj pokaže, ako očituje osudu onu koja još nije na svitlost izašla, ako sakrije pismo onda kad je vrime odkriti i osudu, naredbe, oporuke onim koji imadu ispuniti, vazda sagrašuje.

Krivac (lat. reus)

Oli mu bio kriv oli prav oli prvlje osude oli posli kad vidi navlastito da će umriti oli do smrti u pedipsi stati, prosto mu je uteći ako nađe zgodu ako će i straža radi njegova pobignutja mnogo biti pokarana, već da bi se zakleo da neće uteći (*Filic. tract. 40. c. 4. n. 274*) i drugi mnogi i to učinio od volje vlastite kao posvetilište Bogu, zaradi koga drugoga. Još više biva mu prosto uteći i izmaknuti se iz ruku, ma nije mu prosto otimljući se nikoga vrlo udriti ni raniti (*Reg. lat. 24. n. 4*). Prosto mu je počastiti stražu s ilom i s pivom jeda bi pospali i plaćati ji i drugačije ji [20] zavarati jeda bi se od njega odmakli za da more lašnje uteći. Prosto mu je razbiti gvozdje oli zidove premda bi i drugi š njime utekli. Razlog jest jer komu je prosto uteći, prosti su mu i načini za uteći. I premda ovake, porad ovakog posla, pravda mnoge pute okrivu, toli bo čini oli jer drugačije drže i druge su umi (*alterius sententiae*) oli jer cine da su na sramotu straži utekli oli jer je tako zakon učinjen porad dobra općenoga (*Filuc. Tanc. d. 4. q. 4. dub. 5 et alii multi v. c. de Lugo d. 40. sect. 4*). Oni koji nisu svrhu pravde (*ministri justitiae*) mogu nagovarati krivca i dati mu svit da uteče, dati mu listve, konop, turpiu &c. za da more uteći (*Len. Tanc. Sylv. Tour. Vasq*), ali ga ne mogu izvlačiti iz tamnice ni pomoći mu vrata otvoriti ni zidove razbijati, buduć da su ova prosta samo krivcu za saranit život, a ne drugom i to za neka i tavnica ima štogod svoga i za neka se u nju kralj more priuba pouzdati (*Bon. d. 10 q. 3. p. 1 et Les 5*).

Reklo se ozgora da primajući sakramente i podiljujući, valja se služiti z grizodušjem slobodnijim, ništa nemanje ako drži crkva, zakoni crkveni, običaj, općena um [21] bogoslovaca i SS. otaca oli ako je slobodnija brez jaki razloga, slaba oli nevaljala, onda se moremo služiti samo z grizodušjem slobodnim oli štono zovu manje slobodnim (*minus tuta*).

Evo prilike:

1. Slobodni biva za da valja ispovid, [valja] učiniti skrušenje s tugom i žalostju porad Boga uvriđenoga, ništa nemanje samim skrušenjem neizvršnim koja biva porad straha paklenoga oli raja izgubljenoga, biva dobra. Zato Alesandro 7. pod proklestvo sebi zadržano (*per dec. die 5. Maji 1667*) jest odlučio i naredio da se more i jedna i druga strana držati niti da se ima što protiva njima reći.
2. Slobodnije biva učiniti isto skrušenje izvrsno navlastito na čas smrti jer se more dogoditi da oni koji ga ispovida nije dobro kršćen oli ređen, i tako brez isvršnoga skrušenja bio bi izgubljen. Ništa nemanje učimo da je zadovoljno na čas smrti skrušenje neizvršno i to brez svakoga straha (*Dian. plur. in loc. sieri n. 116*).
3. Slobodnije je svetim *Th[omom]* (2. 2. q. 88) držati da ne more papa dopustiti jednome koji je potpuno obetao čistoću Bogu da se oženi, ništa nemanje, kako očitio piše *Del Bene* [22] (*part. 2. de Inquisit. d. 236. sect. 65. p. 12*). Alesandro 3. dopušta Nikoli Justinijanu koludru da izađe iz reda i da se oženi da se ona gosposka kuća ne

utrne; koi pak imade sinova devet, posli toga vrati se u red, živi sveto i umri s čudesima. Inocenco 2. isto dopusti Ramiru koludru posli smrti njegova oca da se oženi i pokrije očevo sidalište kraljevsko od Aragonije. Celestin treći dopušta Konstantiji ćeri kralja od Sicilije koludrici sv. Salvatura u Palermu da se udade za Enrika 6. cesara. Grgur trinajesti dopušta ista Germanu kardenalu od Lojole misniku jurve i provincijalu kapucinskome. Razlog jest velik da ovo papa more učiniti budući da ove stvari nose samo sobom zakon crkveni, drugojako ne bi moga dignuti s jednoga ni zavita od siromaštva ni od posluha, što bi bilo budaleština zakinati (*del bene cit. sect. 67*).

4. Slobodnije je držati da papa ne more razdružiti ženidbu potpuno neispunjenu (*ratum et non consumatum*), ništa nemanje mnoge je razdružio i raztavio kako ćemo bolje viditi na njegovu mistu besideći od ženidbe.
5. Slobodnije je držati da se jedan ne odrišuje [23] kada ima z grisi drugi grije zadržane i to kad se odriši u velikoj potrebi oli porad pričešćenja oli porad misu reći puku oli za ne ostati ozloglašen, ništa nemanje od običaja drže mnogi da se odrišuju od zadržani (*reservati*) s onizim koji nisu zadržani.
6. Slobodnije je ispoviditi grie male po broju i grie smrtnne prvlje ispoviđene, ništa nemanje slobodno učimo da nije potreba kazati ji po broju, budući da su stvar nalakna, i govorimo da ko bi protiva ovome drža da je vele slabe i tanke pameti i grizodušja strašljivoga (*conscientiae scrupulosae*).

Poglavje peto

Što je grizodušje strašljivo?

Grizodušje strašljivo jest ono koje dušu muči i smućuje s nikim sumljami i držati u dilovanju radi uzroka lagani, posve slabi, izprazni i neistiniti. Po ovome se iztomače-nju očito razlikuje od ostali grizodušja. Ovo grizodušje more biti dvostruko: upravno i zločesto. Upravno jest ono koje se porađa u ljudma dobrim zaradi velike ljubavi prama Bogu bojeći se u malanim stvarčicam uvriditi Boga i tako male grije mnogo biže poradi straha koliko i velike. [24] Zločesto jest ono koje se u ljudma porađa zarad straha pakla i drugi pedipsa koje mogu imati od Božje pravde. Prvo grizodušje more se reći poradi Boga, a drugo poradi sebe. Prvo jest porod stanovitosti i čistoća srca, pomlja i nastojanje brez muke, poznanje zla brez smućenja, pedipsanje tila zaradi gria i uvriđe-nja Božjega. Drugog porod jest protivan prvome, jest bo nečistoća i nestanovitost srca, mlakost i samo sebi dosađenje. Oni koji ima ovo grizodušje, ono što čini dobra, ne ima ufanje da će od Boga plaću primiti i čini ga radi sebe i poradi stra pakla, radi česa malo su kada njegove molitve primljene od Boga. Upravno strašivo grizodušje ovdje ne ima mista i more se reći da je jezdljivo samo tilu, a ne duši. Zločesto biva jezdljivo i duši i tilu. Od ovoga ovdje razumim čisto besiditi. Isto se porađa u našoj duši porad neznanja stvari potribiti, poradi slabe pameti i nike bolesti od mozga, poradi naravi studene radi česa ovo grizodušje učešće se nalazi u ženami nego u ljudma. Mnoge pute porađa se i poradi pedipsanja tila brez izma i brez mire poradi stra brez [25] izma dilujući, držeći gdi nije gri da je gri oli gdi je gri mali da je smrtni. Mnoge pute i poradi zborenja s ovaki grišnici. Mnoge pute dolazi i porađa se poradi napastovanja djavolskoga. Mnoge pute dopušti ovo pokaranje i isti Bog za kušati naše ustrpljenje i virnost prama stvori-telju. Zlamenja prava onoga koji je mučen s ovim grizodušjem jesu:

1. Da se neće da priloži svome svitu i nauku radi česa mnoge puta pak najposli čini na svoj način;
2. Porad malog uzroka, slaba i izprazna, sad drži jednu stvar, sad drugu, ovo je nestalnost. Porad istog uzroka mnoge pute u bogomoljim po toliko puta prikuplja i govori istu stvar;
3. Kadno istu stvar s nikim bojazom promišlja na toliko i toliko načina;
4. Kadno brez razloga drži gri gdi nije gri;
5. Kadno se muči s nikim strahom u dilovanju da je sagrišio;
6. Kad je i prvlje kaza da jer ista dila drža za gri brez razloga;
7. Kadno ispovidnik čestokrat slišajući jednoga ispovid poznade i reče da se nalazi u grizodušju. [26]

Prika likarija za izličiti ovake duovne bolesnike jest da mu ispovidnik ne da ispovidat grie prvlje ispovidene ni one koje ne zna istinito da su gri nego one samo porad kojizi moga bi se zakleti da su gri. Dakle sumljive grie ne ima ispovidat (*Sanch Azor et alii multi*). I s razlogom jer grišnik od ove vrste zaradi stra nije držan posve veliku pomlju metnuti za skupiti svoje grie, nego samo sridnju oli od sridnje ruke. Opet govorim da ispovidnik ne ima ga poslušat ispovidat grie koje samo sumlji da su grisi. Ovako će mnoge pute za neučinit svetogrđa ispovidit koji gri istiniti od prošasti ispovidi s ostalim i sadašnjim, ne za drugo nego zašto od sadašnji sumlji. Zato tada valja poslat brez odrišenja i zapoviditi mu osobitim načinom da unapridak ne ima grie prvlje ispovidene ispovidati. Ovaki imadu se usilovati dilovati protiva grizodušju strašljivome znadući da neće sagrišiti navlastito gdi su prvlje kušali da su brez razloga dilovali i za gri držali. Imadu ispovidnika slušati *qui vos audit, me audit* – ko ispovidnika sluša oni sluša istoga Boga, oni ide pravim putem [27] spasenja. Ovako nas uče svi duovni naučitelji, sveti Bernardo, sv. Antonin, sv. Frane Sales, sv. Filip Nerio, sv. Teresia, sv. Ivan (della Croce), sv. Ignacio Lojola, bl. Dionizio Kartuzijan i drugi mnogi kod Liguria (*Inst. ai confes. t. 1. c. 1. n. 8*). Koji ne sluša ispovidnika oni zlo veliko čini, meće na pogiba vikovičnje spasenje i da izgubi ufanje u Boga. Meće se na pogiba da pobudali i da sam sebi smrt zadade, kako se mnogim dogodilo. S. Frane Sales govori da se nije nigda nijedan poslušnik izgubio. sv. Filip Nerio: *Ko sluša ispovidnika neka se uba ne boji davat razlog Bogu zarad svoji dila*. Sv. Ivan della Croce: *Ne tit virovati ispovidniku jest holost i pomanjkanje u viri. – Ne imadu zaludu vrime gubiti jere danguba mnoge pute uzrokuje ovake izprazne misli* govori Coninch. Laym. Bon Azor i drugi mnogi da ako mu štogodi ostane od prošasti ispovidi da ga ne ima s velikom štetom ispovidat. Ima se držati jednaka kriposna ispovidnika i njegov nauk čuvati, a ne bit samovoljan. Mnoge će pute ovaki upitati na ispovidi: *Oče je li ovo griota, nije li?* I tada se ima poslati z' [28] Bogom jer se vidi da neće da sluša ono što mu se zapovida. Dobro bi bilo ovake, kada se neće da okrenu na poslu, digodi i pripasti s velikom pokorom i ovako će se najprijia pripitomiti. Priporučit mu najposli da kad znade da ima dilovati z grizodušjem strašljivim da more slobodno protiva njega dilovati budući da ovo nije pravo grizodušje, ako li ne diluje protiva njemu, već š njime, tot griši i od grizodušja strašljivoga čini se oli ukrivno oli sumljivo i tako se griši brez potrebe.

Neka pazi kriposni ispovidnik da kada izliči ovakog da ne bi opet z druge strane učinio se gori da ne bi gora bila poslednja nego prva. Vidilo se ovo da ispovidnik ovakim pokornikom slaba mozga dade slobod dilovati pak uzmu niki slobod i dogodi

se da oni, koji nisu smili od prilike govoreći proždrt mu[h]u, smidu proždrti vola, oću reći, oni koji nisu smili veće su bižali i od manjega gria, dogodi se da slobodno brez stra čine najveće grie. Ovo je nepomnja onoga koji liči. Valja dakle s njima činit kao likar z bolesnikom koga je ozdravio, koga veće čuva kad se nadiga nego prvlje jer, [29] ako se opet bolest povrati, mučnije će ga biti ozdraviti. Tako valja činiti i z bolesnikom duovnim od ove vrste, oću reći, izličiti ga, ma ga i posli u stanoviti da ne bi priša me-jaše od druge strane i natrpa na veće zlo nego prvo.

Buduć grizodušje temelj od morale i nauka koji nas vodi u spasenje vikovičnje, od njega mnogi naučitelji beside s kojim se ovdi i ja služim: (*Scot* 122. d. 39 q. 2, *Mast* in theolog. moral d. 1., *Bus* lib 1. trat 1., *Diana* part. 2. tract. 13. parte 4. et tract. 5., *Bon* tom 2. pag 148., *Tamb* tom 1. lib. 1. cap. 3; *Cordenas* de dubio et opinione probabili; *Castrop.* tom 1. tract. 1., *Frass* in Phil. moral. t. 4. d. 3. q. 1. pag. 104., *Lig.* Inst. ai conf. t. 1. c. 1., *Anacl.* in moral. d. 3. q. 1., *Felix Pot.* part. 1. cap. 1. [30]

Dio drugi

Svrhu zakona

Budući dosad besidili od grizodušja uprave iznutranje i bližnje dila čovičanski sada razlog ište da se besidi od zakona [29] uprave zdvornje i dalečene dila čovičanski. Ako očemo da su dila čovičanska učinjena naprav da su za spasenje korisna i dostojna plaće vikovičnje od potrebe jest da su učinjena po zakonu. Zato neka se čovik u ovlikoj stvari potrebitoj kripko znade vladati, od potrebe biva ovdí mnoga viditi od zakona, ovo dakle slidim.

Poglavje prvo

Što je i kolikostruk je zakon?

Zakon jest naredba starešine zadovoljno proglašen s odlukom da se ima obslužiti od puka. Razdiljuje se u zakon naravni i postavljeni. Zakon naravni jest oni koji nije postavljen od volje zakonoše nego je oni koji se s nama rađa i jest usađen u nami od desnice Božje. S ovim znamo da se neima ubiti da se neima krasti da se neima krivo svidočanstvo reći &c. Ovi zakon, kako u Bogu, zove se vikovičnji, kako u stvorenju razložitome zove se naravni. Od ovoga Pava sv. govori pišući Rimljanom (2.): *Narodi koji zakona ne imadu (razumi se u pismu) naravnim načinom čine ona koja su od zakona.* [30] *Gentes quae legem non habent naturaliter ea, quae legis sunt, faciunt.* Zato su svi ljudi dužni obsluživati ovi zakon ako će biti i neznabošci.

Zakon postavljeni jest oni koji se nije s nama rodio niti je usađen u nami od desnice Božje nego je postavljen od volje Božje oli čovičije. Zato se drukše zove zakon postavljeni Božji, a drukša čovičiji jer je od same volje postavljen, a nije od naravi kao naravni. Naravni prominiti se ne more, a postavljeni more. Ona koja su zabranjena od zakona postavljenoga u sebi su zla jere su zabranjena. Ona koja su zabranjena od naravnoga zabranjena su jer su u sebi zla. Naši roditelji u raj u zemaljskome blagujući jabuku sagrišiše ne zašto je u sebi zla, nego zato jer bila od Boga zabranjena. I ovo su razlikosti ovi dvaju zakona. Zakon postavljeni Božji opet jest oni koji je po vrimenu učinjen i ovi se razdiljuje u zakon stari i novi. Zakon stari razumi se zakon dat Žudiovom prvlje došastja Gospodinova. Ovo jest obrizovanje, blagovanje jaganca uskrsnoga, sudi različiti, [31] činjenja različita (*caeremoniae*) i ostala mnoga koja se u Sv. pismu štiju. Zakon novi olti od vandelia razumi se oni koga učini naš Gospodin Isukrst i zapovidi da se obslužuje. Zakon postavljen čovičiji opet jest oni koji je učinjen od čovika i dat puku da ga obslužuje. Rekli smo da zakon naravni prominit se ne more niti zakonoša more propuštiti da se diluje protiva njemu. Tako zapovida naravni zakon ljubiti Boga, činiti drugomu tebi što je drago &c. Zabranjuje ne naviditi Boga, ne činiti drugom što tebi nije drago, govorit laž &c. Ovo isti Bog ne more dopustit. Zakon pak postavljeni olmu bio Božji kako post korizmeni olmu bio čovičiji, kako četvere kvatre u godištu i ostali posti mogu se propuštiti od zakonoše i dignuti. Zakon postavljen od čovika opet se razdiljuje u tri dila. Ovi jesu: zakon naroda, zakon svitovnji i zakon crkveni (*jus gentium, jus civile et jus ecclesiasticum*). Zakon naroda jest oni koga su svi narodi držani obslužiti i vide se obsluživati ga, kako npr. slobod učiniti rat i naplatiti se kadno je [32] jedan kralj uvriđen od drugoga &c. Zakon svitovnji jest oni koga je

svra uzdržati u miru kraljestvo, vladati s njime s pravim zakoni u stvarma izvanskim od ovoga svita. Ovi zakon more biti različit u narodi kako su i narodi različiti poradi razlikosti od vrimena, od mista, od ljudi i njiova prignutja. Zakon crkveni jest oni koji metnut jest za vladati Crkvu i sve stvari koje se njojzi pristoje, za napridak duovni i to oli od pape oli od biskupa oli od sabora mali i veliki i ostali službenika crkovni. Od ovizi triju crkovni je najstariji. Zato ako se digodi koji usprotivi crkovnome od njega se ima napraviti.

Pita se 1.

Pravi zakon koje članke u sebi uzdrži?

Odgov.: Isidor (2. d. 4.) broji članke pravoga zakona govoreći: *Erit autem lex honesta, justa, possibilis secundum naturam, secundum patriae consuetudinem, loco, temporique conveniens, necessaria, utilis, manifesta quoque ne aliquid per obscuritatem in captionem contineat, nullo privato commodo sed pro communi utilitate civium conscripta.* Oće u malo riči Isidor [33] da je zakon u sebi pošten, pravedan, moguć za oblužiti se, običajan mistu, pristojan mistu i vrimenu, potriban, koristan, proglašen, očit i koristan općenoj. Oće se jošte kako smo gori rekli u pogl. 1. da je proglašen od starešine prama onim koji su mu podložni. Što pak ima biti upisan oli rečen na rič oli primljen i metnut u rukodilovanje oli vikovit (razumi se za mnogo vrimena). Ovo su članci zdvornji zakona, a ne iznutarnji.

Pita se 2.

U čemu se razlikuje zakon od zapovidi?

Odg. da zapovid steže na obluženje oli jedno čeljade oli i mnoge napose i di se godi nalaze valja da je oblužuju. Tako fratri gdi su godi valja da oblužuju zapovid svoga starešine jere ji u kipu steže i zapovida svakom napose poradi zavita koga su učinili i obetali. Zakon pak steže sve uopćinu i biva svezan za misto. Zato koi se nalazi izvan države one gdi je zakon učinjen nije ga dužan obluživati, ako će i biti podložnik istog zakonoše. 2. Zapovid nije vikovita nego mnogo puta svrši oli s onim koi zapovida, kada umre oli s onim komu se [34] zapovida kada umre. A zakon biva vikovit i dura za čudo vrimena. Iz ovoga se čisto vidi u čemu se razlikuje zakon od zapovidi.

Pita se 3.

Što se oće u zakonu ako ćeš da ga imamo po duši obluživati?

Odg. Oće se da je zakon od starešine, da je pravedan da je porad dobra općenoga, da je zadovoljno proglašen i da se za nj znade i da je primljen. Imamo ga obluživati pod smrtni gri kadno je taka odluka starešine. Ova se more poznati po ričma starešine kadno zapovida s ovim ričma: *Zapovidam osobitim načinom*; oli: *Zapovidam po sveti poslu, pod proklestvo, pod smrtni gri* &c. Drugo za smrtni gri oće se stvar velika. More se stvar velika zapoviditi pod mali gri, ali ne more mala pod smrtni (*Felic. T. I. 1. n. 149*). Zakon ljudski i svitovnji ima oblast pod griom zapoviditi. Pava apoštol Rimljanima (Rom. 13: *Omnis anima potestatibus sublimioribus subdita sit. Non est enim potestas nisi a Deo* &c. *Itaque qui resistit, Dei ordinationi resistit.* – *Svaka duša valja da je podložna starešinam većim, svako bo starešinstvo* [35] *jest od Boga* &c.

Također ko odalja oblasti, Božjoj naredbi odalja). Opet Pavao: *Obedite praepositis vestris*. – *Slišajte starešine i vladaoce vaše*. Ništa nemanje ne imadu biti starešine brzi činiti, iznova i umnožati zakone imadući vazda na pameti riči sv. Matija apoštola na pogl. 25.: *Alligant autem onera gravia et impossibilia et inponunt in humeros hominum digito autem suo nolunt ea movere* [23, 4]. Razlog jest jer mnoštvo zakona mnoge pute uzrokuje u ljudma dosadu. Valja dakle, sridnji put uzeti i vladati se kako je gdi potriiba i brez toliki zakona. Ako se pak vidi osobitim načinom potriiba od zakona, promišljajući okoljstva došasta, zakon se more učiniti i ima se obsluživati. Dica dok ne svrše sedam godišta nisu podložna nijednom zakonu jer se drži da nisu još od razloštva. Posli pak sedam godišta držani su obslužiti zakon naravni Božji i crkovni, ispoviditi se jednokrat u godištu, ne mrstiti se o meso ni o bili smok u dneve zabranjene &c. Zakonoša držan je obsluživat zakon koga je on postavlja za da nije različit od mladi [36] ne da je nagnat od koga ni da je podložan pokori olti pedipsi koja se oće onim koji pristupaju zakon, nego za složiti se s podložnici i za dati dobar izgled *već da bi sam sebi dopušta i blagoslovija – nisi secum dispensasset* oli dopušta drugom da mu dopusti što more učiniti i prama drugim (*Mend. 2. 24 kod Felic. T. 1. n. 161*).

Skitnje (*vagi*) koji ne imadu nigdi pravo pribivalište držani nisu obsluživati zakone od mista u komu se nalaze, drugojako ne bi bili nijednom zakonu položni. Radi česa more s njima starešina činit kao i s ostalim koji su mu podložni: dopuštati im, zabraniti im &c. *Busemb. (lib. 1. Tract. 2. c. 2 dubio 3.)* govori da nisu podložni zakonu od mista, nego samo u onim stavrma koje su od zakona općenoga. Štogodi drugi govore, ja velim da mi je draža um prvi naučitelja. Istina je da u svakoj stvari skitnje nisu podložne zakonu od mista, ma jesu barem u onim stavrma koje su duševne i koje ne učinivši mogli bi smutiti drugoga. Prišlaci i putnici koji imadu svoje pribivalište osobito u drugom mistu nit su došli pribivati u [37] misto, gdi su došli veći dio od godine, nego se vratiti natrag; nisu dužni obsluživati nike vlastite zakone od mista već da bi to njiovo obsluženje uzrokovalo kakvu smutnju i dalo ružan izgled puku. I ako toga nije, premda se u mistu posti, oni mogu meso isti i ne postiti (*Fagn. lib. 3. Dacr. c. consi 2. de observantia jejuniorum cum pluribus v. de casibus reservatis*). Niti su dužni obsluživat zakon vlastiti svoga mista u mistu gdi se isti zakon ne obslužuje jer su ovaki zakoni svezani za misto, a ne za čeljade (*Aloza v. lex cum Suarez 3. p. q. 24. art. 8.*).

Govoreći pak od zakona općeni i od zapovidi općeni ne ima se tako činiti. I još ako se jedan zakon zabacio u tvome mistu s nepomljom oli u tvojoj kući, ako dođeš u misto gdi se obslužuje, imaš ga obsluživati. Radi zakona općeni i zapovidi kad jedan Španjol dođe u Francu ne more ondi isti u subotu droba kao u Španji, ni kad jedan Milaneš dođe u početak korizme u Rim ne more isti prva četiri dana korizme meso kao u Milanu jer su ovo milosti olti blagodarja svezana za misto [38] samo od Milana, a ne za ostala mista. I budući zakon općeni da se ima onizi dana uzdržati po svem svitu od mista, naodeći se putnik Španjol u Franci i Milaneš u Rimu ne imadu blagovati mrsno kao u Španji i u Milanu. Dogodi se protiva ovome da se nađe putnik Franceš u Španji i Rimljanin u Milanu, more tada prvi isti drob u Španji, a drugi meso u Milanu jere je ova milost svezana za misto. I tako svi oni koji se nađu u isto vrime mogu istu milost olti blagodarje uživati. Samo ne bi tu milost olti blagodarje uživali kad bi najveće za tu svrhu došli u isto misto, to jest da se isti dan mrse (*Busemb. i Mendosa*).

Crkovnjaci dužni su obsluživati zakone svitovnje (*leges civiles*) koji se ne suprotive zakonu crkovnome. Fratri i ostali koludri dužni su obsluživati svetkovine učinjene

od biskupa. Ovako Sabor Triden. (*sess. 25. c. 12*). Ma se nisu dužni njemu podložiti u govorenju bogomolja (*officium*). Također dužni su ispunjati poste i zavite naredene od biskupa jer buduć i oni dio puka [39] njegova, imadu se u dobru svem puku združiti. Ako su paroki, bivaju pod oblasti biskupovom u stvarma od parokie i u podiljivanju sakramenata (*Sabor Trid. sess. 25, cap. 11*), a u drugom ne, nego svojim starešinam od svoga reda. Neima se dakle u nje biskup stavljati ni malo ni vele, ni u nje ni u njiove crkve niti more nagnat da dođu na njegov skup (*Synodus dioecesanus*) ni na njegove zakone već da bi bila obitol malana, to jest manja od četiri misnika i dva laika, i tada bi bili podložni i biskupu i svome starešini i od obadvaju se mogu po[h]oditi, upraviti, naučiti i pokarati (*Innoc. 11. 10. Febr. 1654., Alexand. 7. 30. Martii 1611. decl. Sac. Cong. die 29. Novemb. 1657.*). Od ovoga će se bolje viditi na svome mistu.

Imadu neki zakoni u vladanju svitovnjem i duovnom koji nam zapovidaju pod mali gri kadno navlastito nije stvar velika niti nam se zapovida s ričma odveć vrućim kako smo gori rekli niti se po njiovi pristupanji čini velika šteta općenoj oli kome iskrnjem napose. Taki su mnogi zakoni u redovi koji služe samo za moći se lipše vladati. Taki su mnogi zakoni i u vladanju svitovnjem. Jesu mnogi zakoni od pedipse [40] koji ne nose sobom ni maloga grija. Evo prilika: Jedan umre u mistu koje je u zabrani (*locus interdictus*) crkovnoj i ne more se ukopati u mistu svetu premda nije dao uzrok istoj zabrani niti je sagrišio. Tako po isti način kralj zabrani da se ne imadu nositi aljine od jedne vrste &c. Ko učini olti pristupi zapovid, učini pedipse cekina dva. Petar pristupi, veli da ne griši, premda podnosi pedipsu. Tako razbori od drugi stvari. Za ovake pedipse ispuniti oće se prvlje osuda sudčeva. Mnoge pute u ovim stvarma dogodi se da se i plati i sagriši ko pristupi zakon od pedipse, a navlastito kada se čini šteta oli nepravda iskrnjemu oli općenoj. Zato u ovim zakoni pedipse vazda valja ispitati grišili se prvlje nego se osudi pristupiti ga.

Pita se 4.

Je li čovik podložan zakonu crkovnome u svoji dili iznutarnji?

Odg.: Da čovik ima biti podložan zakonu crkovnome u svoji dili iznutarnji. Dila iznutarnja čovika razumim ona koja se u čoviku začmu i svrše brez svakoga dila zdvornjega. Tako dilo [41] biva kadno poželiš zlo iskrnjemu, dilo od ljubavi prama Bogu, erezia sama u pameti učinjena, kadno obetaš čistoću Bogu samo u pameti, kadno začmeš i odlučiš u pameti da nećeš danas reći dužnu bogomolju &c. Kada se pak ovaka dila metnu u rukodilovanje zovu se dila čovičija smišana (*actus mixti*). U svi dili toliko zdvornji koliko iznutarnji čovik ima biti podložan zakonu crkovnome, a navlastito u onim koje su za njegovo spasenje oli protiva njegovu spasenju. Vidimo da Crkva ima oblast odrišit jednoga od zakletve i iznutarnje i od zavita. Vidimo da Inocenco XI i Aleksandro VII zabranjuju pod proklestvo metnut u rukodilovanje nika dila iznutarnja, a ovo jesu: želiti zlo iskrnjemu, sumljiti viri &c. Druga jesu koja se zapovidaju da se čine, kako ljubiti Boga, ljubiti iskrnjega &c. Ovu je oblast dao Bog Crkvi kada je rekao Petru: *Pasce oves meas. – Pasi ovce moje* [Ioan 17, 5]. *Quodcumque ligaveris super terram erit ligatum in caelis &c. – Štogodi zavešeš na zemlji &c.* [Mtth 16, 19]. Dakle se čisto vidi da Crkva ima oblast svru ovizi dila čovičija i razložito je jer je ona koja nas upravlja putem od spasenja i čuva nas od vičnjeg izgubljenja. [42] Istina je i ovo da mnoga dila iznutarnja običajnim načinom nisu podložna zakonu od pedipse

zdvornje. Zato vidimo da eresia začeta u pameti i svršena, nije podložna crkvenim pedipsam. Razumi se dakle samo onda da su podložna kadno ji Crkva zapovida oli barem razumi da se učine.

Pita se 5.

More li opatica zapovidit koju stvar pod smrtni gri svojim koludricam?

Odg.: Brez svake sumlje more opatica zapovidit svojim koludricam pod smrtni gri one stvari koje služe za sredno vladanje manastira, za obsluženje zakona svoga reda, za uzdržanje mira &c. Njojzi bo se pristoji oblast s njima vladati i njima zapovidat od sv. Crkve i kako jedna mater od obitoli (*mater familias*) držana je vladati svoju obitol, još više dužna je opatica vladati kako svoju obitol budući joj od Crkve data oblast. Zato more svojim podložnim zabraniti da ne imadu darove primati da ne imadu zboriti svitovnjaci i druga mnoga da ne imadu činiti koja mogu smutiti i svit i redovnice i najposli razpuštati življenje redovničko. [43] Inade se mnogi naučitelji da opatica budući žensko neima više oblasti prama koludricam nego jedna mater od obitoli prama svojoj obitoli i tako da nejma oblasti duovne i da ne more zapoviditi pod smrtni gri koludricam ona koja su za spasenje. Zato govore da ji ne more pod gri stegnuti da idu reći dužnu bogomolju, slušati misu i druga za napridak manastira i drugi potribe. Ništa nemanje govorim da opatica ima oblast duovnu zapovidit koludricam i još i pod sveti poslu pod mali i pod veliki gri kako je koja stvar velika oli malana koja se zapovida (*Melphi in Comm. cap. 11., Stat. 7. assert 11, Castrop 33. art. 16 disp. 4. p. 2. n. 3., Rodrig. Lez. alii apud Dianam p. 2. Tract. 9. resp. 16.*). Evo razloga da jer njezina oblast duovna jer kad bi ista opatstvo kupila učinila bi svetoprodaju (*simoniam faceret*) kod *Felic. (p. 1. c. 2. n. 208)* što ne bi bilo da joj nije privezana oblast duovna. Kako ženi ne pristoji joj se oblast duovna koja se prima po ključu duovni, tj. po sv. redu. Zato ne more posvećivati, blagosivati, odrišivati, proklinjati &c., a druga more. Drugo, obedvi njezine oblasti i [44] svitovnja i duovna jesu podložne biskupu na ta[j] način da joj on zapovidi da ne ima nikakva zakona postaviti u manastiru, ona ne bi mogla nikakva zakona postaviti. Ele je dosti nama znati da more imati oblast od starešinstva: ima dakle oblast zapovidati pod smrtni gri kao i naši laici koji su samo kršćeni i ustanovi tili svoj zavit u redovništvu (*professi*) mogu biti starešine i pod gri zapoviditi.

Poglavje 2.

Ako ćemo po duši jedan zakon obsluživati je li od potribe da je zadovoljnim načinom proglašen?

Odg.: Ako ćemo po duši jedan zakon obsluživati da se ne učini gri oli mali oli veliki od potribe jest da je zadovoljnim načinom proglašen. Općeno naučitelji, a navlastito Škot (*in 4. dis. 3. q. 4. art. 2.*). Razlog jest zašto zakon budući da ima dati svima način za vladati se valja da ga svi znadu, drugojako ne bi ga bili dužni obslužiti. Kako će ga obslužiti kad za nj ne znadu? Kako će protiva njega [45] sagrišiti kad od njega nije nikakvu naredbu primio? U ovom događaju, ako protiva njemu diluje jedan niti sagrišuje niti je kakve pedipse dostojan ni plaće. Ovo proglašenje valja da bude na mistu očitu oli po pismu oli po vikanju telara. Zakon učinjen od pape nije dosti da se proglasi

u Rimu, kako niki oće, nego je od potrebe da se proglasi u svakome biskupatu. Vidimo da ovo običaju činiti sve pape koji žele proglasiti svoje zakone da ji šalju biskupom, a biskupi oznane sve paroke, a paroki svoj puk. (*Ex cap. cum infirmitas de poenitentia et remissione ex bulla Urbani VIII quae incipit: Pastoralis et habetur... t. 4. Bull. Rom. Constitut. 62 dicti pontif.*). Potvrđuje Sanig. (*t. 3. Theolog. tract. de leg. t. 3. q. 6.*) i razloži ovako: Zakon Isukrstov premda je proglašen na Duhove u Jeruzolimu, ništa nemanje nije s ovizim proglašen zadovoljnim načinom po svemu svitu niti su za niko vrime sagrišivali protiva njemu dilajući. Isto se dakle ima reći i od zakona papina.

Zakoni cesarovi imadu se proglasivati [46] po svim gradovi i počēt obsluživat do dva miseca najdalje. Ovako bogoslovci i zakonoše (*juris consulti*) u općenu, ovako se vazda običavalo u Rimskom cesarstvu. Vidilo se mnoge pute da su pape oli cesari poslali u nika mista svoje zakone, pak se dogodilo da oli nisu došli u isto misto oli nisu primljeni oli su došli i primljeni, ma kako se nisu za mnogo vrimena metnuli u rukodilovanje, zaboravili su se i tako se i čini protiva njima, a ne zna se. Mnoge se pute i sumlji da je bio zakon, a ne zna se čist što se dakle ima činiti u ovakom događaju. Ima se dilovati kako je običaj u mistu. U sumlji imadu mlađi pitat starijega i naućnijega. Reko da se ima sliditi običaj od mista jer običaj jest oni koji tomači zakone (*Consuetudo est optima legum interpretis*). A mnoge pute i jest oni koi razrušuje (*cap. ult. de consuetud.*).

Poglavje 3.

Svrhu primljena zakona.

Ima se znati prvo da posli nego je zadovoljnim načinom proglašen zakon zove se primljen i zagrljen od puka [47] kad ga isti puk oli općena pofali s ričiju oli s pismom oli s kojim zlamenjem oli kad ga počme obsluživati. Ima se znati drugo da zakon koliko papin toliko cesarov i bez primljenja jest pravi zakon premda se s primljenjem od puka čini izvrstijiji samo zdvora. Razlog jest jer ni papi ni cesaru ne manjka način za stegnuti puk za zagrliti zakon. Ni papi jer je glava svega kršćanluka i imadu ga svi slušati kao vikara Isukrstova, a navlastito u stvarma duovnim i crkvenim. Tako i cesarove zakone držani su puci obsluživati (*lib. 1. de Const. principum*). Ima se znati treće ako je zakon pravedan ima ga pod gri puk primiti već da bi ima pravi uzrok ne primiti ga. Ovako općeno naućitelji. Ko bi drugačije drža bio bi proklet od Aleksandra VII (*prop. 24.: Populus non peccat etiamsi absque ulla causa non recipiat legem a principe promulgatam.*). Reko gori već da bi imao pravi uzrok ne primiti ga puk, što se more dogoditi kadno kralj ne zna sviju okoljstva od onoga mista porad kojizi oni se zakon primiti ne more. Mnoge se puta more dogoditi da kralj metne zakon za kušati [48] oće li ga puk dragovoljno primiti, oće li ga obsluživati, s ovom svrom da ako ga dragovoljno primi i počme opsluživati da[dne] ga i on potvrdi i ustanoviti, ako li ne da ga i on oli posve digne oli oblakša i digne one uzroke poradi koji neće ga puk da metne u rukodilovanje. U ovom događaju kad se zakon vidi težak puku i da ga ne more brez velike štete metnuti u rukodilovanje ima se puk uteći kralju i moliti ga oli da ga posve digne oli najposli da ga oblakša i u ono vrime dokle se stvar ne izbistri more ga ne obsluživati brez gria. (*Cap. Si quando de rescriptis et notat Sanig. d. 3. de leg. q. 7. n. 4. post Rodriquez, Bonacinam et alios*). Ima se znati četvrto da premda je zakon papin u sebi dobar i ima u sebi jakost stegnuti kršćane po svitu da ga obslužuju ništa

nemanje kad nije zadovoljno proglašen ni primljen, govori Laim. (*lib. 1. tract. 4. c. 3. n. 3*) da niti sagrišuje niti se imadu pedipsati ako ga ne obslužuju. Ima se znati peto da premda oni jesu sagrišili koji nisu tili primiti zakon papin zadovoljno jurve proglašen, ako [49] nisu imali zakonitog uzroka primit ga ne sagrišuju njiovi poslidnji ne obslužujući ga. Ovako Piring. (*Tit de Const. n. 42*) i drugi. Razlog jest jer buduć da isti zakon npr. u istom biskupatu nije uba proglašen za mnogo vrimena primljen ni obsluživan, držat mogu da je jurve s običajem za mnogo vrimena dignut i da ga više nije. Iz ovoga se vidi, veli Erinex (*Disp. 3 de lege n. 117*) zašto u mnogi misti ne obslužuje se niki zakoni ni zapovidi papine niti se sagrišuje ne obslužujući ji jer niti su bile proglašene ni primljene oli ako su i bile proglašene i primljene. U niki misti, biskupi su vidili da nisu korisne ni po ćudi mista ni puka govoreći od pomanjkanja od koji isti puk i ne misli niti za nje znade oli jer se protiva njima diluje po običaju odavna, koji običaj da se digne ne buduć u sebi grišan, puk bi se isti smutio da se metne u rukodilovanje i počme se obsluživati. Zato reko mnogi su biskupi sudili da je mnogo bolje iste metnuti na stranu. Mnoge pute metnu ji biskupi na stranu porad smetnje i svitovnji poglavica. Ima se znati šesto da ako papa oli kralj zapovidaju stvar pod gri u svom zakonu i ako ga ne primi puk brez razloga, sagrišuje, još više kad papa oli kralj [50] i druge starešine ponavljaju svoju naredbu da se obslužuje buduć da imadu oblast brez puka činiti zakone i brez pučkoga primljenja, njegov je zakon pravi zakon. Kada protiva ovom zakonu diluje se, sagrišuje se za niko vrime dočim se s novim običajem zakon zaboravi i vidi se da ljudi bogobojeći slide isti običaj. Beccan, Mastrio i drugi kod Felica (*t. 1. cap. 2. de leg. quaeres 4. n. 198. Suditos essecutos in conscientia quando consuetudo ita invaluit, ut pluriq̄ue etiam boni viri eam sequantur.*). Ima se znati sedmo da običaj jest zakon učinjen slideći ga za mnogo vrimena. Ako ćeš da običaj pravi zakon bude oće se da je razložit da je po volji poglavice oli dragovoljno počet od puka. Oće se da nije protiva zakonu naravnome, Božjemu i crkvenome i da je od stvari poštene i korisni općenoj. Ovise običaj porađa od posla olti načina koga slidi veći dijo puka, povoljna, čestokratna, očita i općena. Ako je običaj ovaki di se ima [51] obsluživat pod smrtni gri, smrtno se sagrišuje ako se ne obslužuje, ako li neima te odluke, onda se ne sagrišuje. Iako običaji na isti bili smok u subotu nije pod gri smrtni jer premda je općeni, ništa nemanje ne buduć metnut pod smrtni gri, kako općeno naučitelji govore, ne sagrišuje se smrtno kada se pristupi. Ima se znati osmo da običaj ozgor rečeni svru stvari poštene ima jakost posli deset godina, razumi se protiva zakonu svitovnjemu jurve zabranjenome oli neprimljenome, a protiva crkovenome posli četrdeset godišta. Običaj koji je protiva zakonu naravnome, Božjemu i zakonu naroda (*juri gentium*) ne more nigda imati jakost od zakona jere ovaki običaj razrušuje zakon i tada se zove zao običaj (*abusus et corruptella*). Koji s običajem poštenim živu i diluju z' dobrom virom da dobro diluju, premda čine protiva kom zakonu jere vide da dobri ljudi slide isti običaj, niti su vidili da se zakon obslužuje protiva njiovu običaju, ne griše. Vidi svaki kod Felica (*de leg.*) i kod Anacleta. [52]

Poglavje 4.

Od dužnosti obsluživati zakon stari i njegova dospitka.

Ima se znati prvo po nauku općenom naučitelja da zapovidi staroga zakona bile su od tri vrste. Prve su bile koje su služile za stvari duševne. Ove jesu: ne ubi, ne

sagriši bludno i ostale koje smo dužni obluživati ne kako zapovidi staroga zakona nego kako zakona naravnoga. Druge su bile koje su služile za upravljati, vladati i uređivati stvari crkvene i za posvetilište (*caeremonia*). Ove su bile obrizanje, blagovanje jaganjca uskrsnoga i druge mnoge koje se nahode u knjigam Mojsijevim za uzdržati puk da se ne pokloni idolom. Treće su služile za suditi, za vladanje puka i za iskorenut svaki inad i pravdu između nji. Ove su istina vidi u Deuter. (c. 6. *Haec sunt praecepta et caeremonia atque judicicia*). Ima se znati drugo da ovi zakon bivši bio pridat samim Žudiom i zapovijeđen oni su ga sami bili držani i obluživati, a drugi ne. Općeno bogoljubni naučitelji. [53] Premda je i drugim narodom prosto bilo uzet isti zakon i obluživati ga primajući prvlje obrizovanje jer obrizovanje bilo je vrata zakona staroga kao i kršćenje novoga. Samo držani bi bili obluživati zapovidi Božje ne kako zapovidi staroga zakona nego zapovidi zakona naravnoga. Ima se znati treće da zakon stari jest svršio onda kada se proglasio zakon novi. Zato u saboru jeruzolimskome gradu određeno jest i proglašeno da nije više potrebe obrizovati se niti da je ta dužnost ni obluživati zakon stari (*Act. c. 13.*) Jest stvar od vire. Isto svidoci sv. Pava pišući Galaćanom. Bio bi dakle eretik ko bi drugačije drža. Zato i zakon crkveni isto drži: *Maiores de Baptis.: Absit ut in illam damnatam haeresim incidamus quae perperam affirmabat legem cum evangelio et circumcisionem cum baptismo servandam.*⁴ Ništa nemanje Augštin (*Epist. 9. et 10. ad Hieronymum*) s ostali bogoslovci drži da i posli za niko vrime i još posli smrti Isukrsta bilo je prosto obluživati nike stvari zakona staroga ako se i nisu obluživala kao stvar potrebita za spasenje kao prilika zakona [54] novoga jer je novi jurve bio počeo. Ovo se čisto vidi od isti apoštola. Pavao bo (*Act. 16.*) posli toliko vrimena smrti Isukrstove jest obrizovao Timotea. Govori Auguštin sv. da je ovo bilo podobno činiti i pristojno neka se s poštenjem ukopa i svršši stari zakon. I jedabi se prvlje Žudie okrenule videći da se poštenje nosi njiovu zakonu i poslia i da nije zabačen udilje kao zakon neznabožaca. Jedni govore da je prosto bilo kako obrizovanje i druga mnoga sliditi posli smrti Isukrstove do dvadeset i pet godina, a drugi i više. Posli pak kada je vandelje sveto posve proglašeno i prosvitlilo tolike držani su za eretike koji su iste stvari slidili (*Act. c. 15*): *Appellatur haeresis phariseorum qui crediderunt dicentes quia oportet circumcidi et praecipere quidem observare legem Moysi.*⁵ Razumi se govoriti od posvetilišta i od drugi načina (*de caeremoniis*) crkveni, a ne od načina suditi jere mnoge stvari od suda i sada je prosto činiti i mogu se i od naši sudaca zapoviditi, ne kako zapovidi staroga zakona nego stvari pristojeći se zakonu naravnome, ako je naređeno da se ima pastirom i drugim službenikom [55] crkvenim davati desetinu i to po zakonu naravnome i Božjemu kako svidoci naš Spasitelj po Matiju na pogl. 10.: *Dignus est operarius cibo suo – Dostojan jest poslenik izbine svoje.*⁶ Po isti način u zakonu Mojsijevu zapovida da žena posli nego rodi ne more ući do toliko vrimena u crkvu. Isto im dopušta i zakon novi i biva dopušteno ženami uzdržati

⁴ Usp.: »Absit enim, ut in illam damnatam haeresim incidamus, quae perperam affirmabat, legem cum evangelio, et circumcisionem cum baptismo servandam, quoniam secundum Apostolum, dicentem ad Galatas: Si circumcidimini, Christus vobis nihil prodest« (Gregorii IX papae *De baptismo et eius effectu*, c. 3)

⁵ »Surrexerunt autem quidam de heresi Pharisaeorum qui crediderant dicentes quia oportet circumcidi eos praecipere quoque servare legem Mosi« (Dj 15, 6).

⁶ Mt 10, 10.

se poradi poštenja ne ulaziti u crkvu udilj kada rodi (*Jus can. C. in. De purificatione post partum, kod Anad. tract. 2. De leg. dist. 2. q. 1 Concil 2*).

Poglavlje 5.

Od dužnosti obluživat zakon novi i njegove izvrsnosti

Ima se znati prvo da zakon novi zove se na mnoge načine. Zakon novi zove se porad zakona staroga oli jere priporada i ponavlja čovika. Zove se zakon od vandelja jer se vidi upisan u četiri vandelja. Zove se zakon od sloboda (*lex libertatis, Iacobi c. 2*) Zove se zakon vire (*lex fidei, Rom. cap. 3.*) Zove se zakon od milosti jer obiluje mnogo više [56] s milostima nego zakon stari. Ima se znati da ovi zakon učini Gospodin Isukrst od koga govori Isaija na pogl. 32.: *Dominus iudex noster. Dominus legifer noster. – Gospodin sudac naš. Gospodin zakonoša naš.*⁷ Isti kod Ivana zapovida na pogl. 14.: *Mandata mea servate. – Zapovidi moje oblužujte.*⁸ Ovi zakon novi držani su svi narodi obluživati jer Isukrst zapovida apoštolom kod Matija na pogl. najposlidnjemu: *Euntes docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti. Docentes eos servare omnia quaecumque mandavi vobis. – Ajdete i učite sve puke i narode krsteći nji u ime Otca i Sina i Duha Svetoga, učeci nji obluživat svaka koja sam godi zapovidio vami.*⁹ Kod Marka u pogl. najposlidnje: *Euntes in mundum universum praedicate evangelium omni creaturae. – Ajdete po svemu svitu i pripovidajte evanđelje svakome stvorenju.*¹⁰ Ima se znati treće: da dužnost obluživat ovi zakon jest počeo kad se na Duhove proglasio, onda kadno apoštoli primivši Duha Svetoga počеше očito [57] pripovidati kršćenje govoreći: *Paenitentiam agite et baptizetur unusquisque vestrum (Act. c. 2) – Pokoru činite i neka se krsti svaki od vas.*¹¹ Ostali pak narodi dužni su ga bili početi obluživat ko posli mised dana ko posli godinu i još više, kako smo prvlje rekli, kako se kome prvlje i poslia proglasiva i potvrđiva s pripovidanji i s čudesi (*Scot. in 4. d. 5. q. 4. cum aliis*). Razlog jest jer se nije moga udilje očitovati po svemu okolišu zemaljskome nego malo po malo: *In omnem terram exivit sonus eorum.*¹² Ima se znati četvrto da zakon novi nadlazi mnogo u izvrsnosti zakon stari. Prvo jer je kripost novoga zakona udilj kad umremo idemo u raj, kad se umre brez gria, što se nije imalo u staromu zakonu. Drugo jer stariji je bio mnogo mučniji od novoga. Zato Isukrst reče: *Jugum meum suave est et onus meum leve. – Jaram moj sladak jest i breme moje lako jest.*¹³ Treće jere u zakonu novome mnogo obilatije podiljuju se milosti nego u starome. Četvrto jer su staroga proglasili anđeli, a novoga isti Isukrst Sin Božji. Peto jer mnoga [58] otajstva koja su bila puku skrovita u staromu zakonu očita su se učinila u novome, kako otajstvo Prisvetoga Trojstva, upućenje Sina Božjega i našega odkupljenja. Ove jesu poglavite razlikosti premda imadu i druge mnoge.

⁷ Iz 33, 22.

⁸ Si diligitis me, mandata mea servate. Iv 14, 15.

⁹ Mt 28, 19–20.

¹⁰ Mk 16, 15.

¹¹ Petrus vero ad illos paenitentiam inquit agite et baptizetur unusquisque vestrum in nomine Iesu Christi in remissionem peccatorum vestrorum et accipietis donum Sancti Spiritus (Dj 2. 38).

¹² In universam terram exivit sonus eorum (Ps 18, 5).

¹³ Mt 11, 30.

Poglavje 6.

Od dužnosti obsluživat zakon ljudski i kada se ima i pod izgubljenje života obsluživati?

Ima se znati da zakoni ljudski zakonitim načinom proglašeni i u sebi pravedni imadu se po duši obsluživati i sagrišuje se smrtno, navlastito ako nije stvar malana, ako se ne obslužuje. Ovako drže svi naučitelji. Razlog jest jer po četvrtoj zapovidi držani smo ne samo slušati roditelje dali jošter i zakonite starešine (*apoštol Rim. 15*): *Omnis anima sublimioribus potestatibus subdita sit.*¹⁴ Ovde razumim besiditi od zakona koliko crkveni toliko svitovnji, a ne od zakona od pedipse koi more biti i brez gria. Ima se znati drugo da kad se zapovida zakon obslužiti porad velike koristi dobra [59] općenoga i pod izgubljenje života valja ga obsluživati da bi vidio i život izgubiti. Ovi zakon ljudski more zapoviditi govori Enric (*Disp. 3. de leg. q. 13*). Tako kralj kad zapovidi jednome vojniku da čuva jedno misto i da se odalen ne pomiče, valja da sluša i obsluži da bi vidio i život izgubiti. Parok u vrime kuge ne valja da se posve odmakne od kužnika nego valja da ji ispovida porad zapovidi biskupove i vlastite dužnosti da bi vidio umriti. Jednoga eretici nagone za pogrdu vire da ide meso u petak da omrsi korizmu i druga prilična. Valja bo prvlje umriti nego ove zapovidi pristupiti. I da ga ubiju u ovom događaju bio bi mučenik Isukrstov i umro bi porad vire. Da ji poslušaa, zdvora bi bio eretik i dušu bi izgubio. Kad ga pak ne bi nagonili na te stvari za pogrđiti viru nego samo tako od njiove zloće oli ga oće da ubiju oli da vrlo rane oli kuću upale oli da ga ozloglase oli koju drugu štetu da učine oli njemu oli poštenju njegovu oli njegovu imanstvu ako se ne omrsi, tada zakon od milosrdja ne steže ozgor rečenoga da se ne omrsi. Ovako općeno naučitelji. [60] Tada bo ono što po zakonu nije prosto, potriiba čini da je prosto (*Hinc c. 4. De reg. juris dicitur quod non est licitum in lege necessitas facit licitum*). Tako Crkva dopušta omrsiti bolesnu oli arđavu života za steći život i jakost. Onomu koji je u proklestvu (*in excommunicatione*) naodeći se u mistu gdi ne znadu da je u proklestvu dopušta mu se nositi za ne oglasiti se koliko i da nije u proklestvu. Ako se dakle u ovakom događaju [nađe] od koga odriši, ter ima misu reći, učinivši skrušenje more je reći oli se rediti &c. za neoglasiti se. Tako učinivši nepodoban (*irregularis*) po isti način more skrovito misu reći &c. Ako ne more prvlje imati blagosov od starešine brez ozloglašenja oli druge velike štete.

Poglavje 7.

Ko je dužan obsluživat zakon S. Oca pape i ostale zakone crkvene?

Odg.: Dužni su svi kršćani po svemu svitu obsluživati zakonite zakone Sv. Oca pape. Razlog jest zašto Isukrst sv. Petru i njegovim naslidnikom priporuči kod Ivana 21. zapovidajući mu trikrat: *Pasce* [61] *oves meas. – Pasi, to jest uči i čuvaj ovce moje.* Po isti način kod Matija na pogl. 16. daje mu veliku oblast: *Tibi dabo claves regni caelorum et quodcumque ligaveris super terram erit ligatum in caelis. – Tebi dajem ljučeve kraljestva nebeskoga i što godi zavežeš na zemlji, biće zavezano i na nebu* [Mtth 16, 19]. S ovim obetanjem daje mu se u isto vrime oblast činit u Crkvi Božjoj

¹⁴ *Omnis anima potestatibus sublimioribus subdita sit.* Rom. 13, 1.

zakone. Dužni smo dakle svi kršćani njegove zakone ob služivati. Po isti način eretici koji su naparv kršćeni držani su ob služivati zakone papine. Općeno bogoslovci. Zato Lugo govori (*disp. de paenit. sect. 7. n. 147*) da su eretici dužni postiti, podložni prokletstvi papini i drugim njegovim naredbama protiva istim zaređenim i ako bi ko ovo zanika, reka bi veliku budalaštinu. Razlog jest jer eretici jesu ušli u Crkvu Božju po kršćenju, dakle su i njegovim zakonim podložni. I di ovo nije istina zaludu bi se toliki zakoni i tolike naredbe od Crkve naređivale eretikom. Što eretici neće da slušaju papu porad toga neće imat ogovora kod Boga, paće bi'će žešće pokarani jer ne imadu nikakva razloga ne slušati ga. [62] Gobat s ostali naučitelji (*Tract. g. Theol. experimen. n. 49. et sequ.*) govori da eretička vinčanja učinjena u drugo, u treće i u četvrto oli mu bilo po debelej krvi oli po tankoj nisu dobra ni valjana. Zato kada bi se ovaki okrenuli na viru pravu valjalo bi da istu blagosov olti dopuštenje, pak da ponove vinčanje i po jakosti zakona crkvenoga. Po ovome se vidi da oni imadu biti podložni Crkvi svetoj i buduć da se ovo ne čini s Turci ni s neznabošci ni s ostali kad na viru priđu, koji krsta nisu primili, jer nisu po krstu u Crkvu ušli. Isto imamo u knjigam od zakona. *Gaudemus de divortiis ... Constitutionibus cannonicis non arctantur: quid enim ad nos secundum apostolum (1. Corinth. 4. [15]) de his qui foris sunt judicare. Zato se s rečeni neponovljiva ženidba, kada se na viru okrenu, učinjena među svojtom u drugo, u treće i u četvrto. Isto se govori i od novoviraca (de catechumenis) budući da ni oni još nisu kršćeni. Kadli su rečeni nevirnici u državi papinoj, razumi se u vladaniji svitovnoj, podložni nisu mu ka i ostalim vladaocem svitovnjim u njiovim vladanjim i dužni su ob služivati [63] one crkovne zakone koji uzdrže zakon naravni i Božji npr. da se nejma psovat, krasti &c. ne po jakosti ni po kriposti zakona crkvenoga dali po kriposti zakona naravnoga i Božjega i u tome mogu biti pokarani od pape oli od biskupa oli vladaoca drugi duovni oli svitovnji.*

Zakone biskupove držani su ob služivati oni, koji su u njegovu biskupatu, a ne naodeći se nadvoru. Općeno naučitelji. Razlog jest jer se njegova oblast raširuje samo po njegovu biskupatu, a ne izvan ni protiva onim koji se izvan naode. Zato zakon govori (*c. ultimo de const. in 6.*) i naređuje da kad bi biskup metnuo prokletstvo npr. protiva onome koji ukrade u njegovu biskupatu, oni koji se nađu u isto vrime izvan biskupata i ukradu ne upadaju u prokletstvo.

Pita se 1.

Imadu li oni redovnici koji nisu podložni biskupom ob služivati naredbe i zakone njegova biskupata?

Odgovor prvi: U Saboru Triden. (*sess. 25. c. 12 de regularibus*) naređeno jest da [64] pedipse i zabrane (*caensurae et interdicta*) poslane od biskupa da se proglase i očituju u crkvami isti redovnika i da se imadu ob služivati, tako i svetkovine naređene od biskupa i ob služivane od ostaloga puka, imadu i rečeni redovnici svetkovati.

Odgovor drugi: Premda isti redovnici po toliki zakoni nisu podložni biskupom ni njegovim zakoni ni naredbama izvadišvi ozgor rečene i nike zakone druge koji se po običaju znadu od koludara, ništa nemanje one stvari koje biskup zapovidi svemu puku i puk ji općeno ob služuje, ako su stvari za dobar izgled i ne usprotive se stanju ni zakonu istoga reda ni izvrsnosti redovničkoj, buduć redovnici od pokore, imadu ji i oni pod gri metnut u rukodilovanje po zakonu naravnome za ne smutiti puka. Ovako Anach. (*Tract. 2. de leg. q. 1. n. 11*).

*Pita se 1.**Jesu li crkvnjaci koliko pape toliko fratri dužni obluživati zakone postavljene od svitovnji vladaoca?*

Ima se znati da na dva načina [65] zakon more stegnut svoje podložnike na poslu. Prvi način jest stegnuti na poslu pod gri za dobro vladanje kraljestva (*vi directiva et coactiva*) ima se dakle po ovome putu zakon po duši oblužiti od svakoga. Drugi način jest stegnuti na poslu mećući kakvugodi pedipsu za neobluženje istoga zakona. Ovaki su oni zakoni koji zabranjuju da se npr. nejma ta i ta zgrada činiti, ta i ta trgovina iz kraljestva iznositi, te i te aljine nositi &c. Ovi zakon ko pristupi ne griši već da bi ta bila očita odluka zakonoše. Sada odgovaram da crkvnjaci nisu dužni obluživati zakone svitovnji vladaoca već da bi ji Crkva zagrlila i poda nje podložila. Ovako zakon crkovni (*cap. 7. et 10. Tit de Constit.*). Razlog jest jer kako crkvnjaci nisu podložni vladaocem svitovnjim, tako ni njiovim zakonom, ništa nemanje ako zakoni vladaoca svitovnji očito ne govore niti uvriđuju crkovnjake niti vladaju s njiovim dobri niti se suprotive njiovu življenju ni njiovu stanju, nego su za dobro općeno. Zaradi dobra vladanja, a ne da se mogu nagnati, imadu ji obluživati. Općeno naučitelji (*quoad vim directivam licet, non quoad vim coactivam*). [66] Razlog jest jer podobno nije da se zakon koristan općenoj oblužuje od svega puka, a ne od crkovnjaka kad imadu biti ogedalo ostali u svakome dobru. A drugo imadu ji obluživati i poradi crkovne zapovidi budući da su isti zakoni općenoj koristi. Zato dužni su crkovnjaci obluživati zakone svitovnje, npr. da se nejma ta i ta stvar draže prodavati i ostala kako gori. Dužni su reko ovake zakone obluživati za napridak općine, drugojako smutnje bi se mnoge događale nit bi vladanje naprav išlo. Ako bi pak crkovnjaci pristupili iste zakone nisu podložni pedipsi svitovnji vladaoca nego se imadu prikazati crkovnim starešinam koji imadu jim istu pedipsu narediti, ali štogod milostiviju i manju nego se daje svitovnjakom kako govori Rodriko (*Tom 1. q. Regul q. 66. art. 2 Reg. 9. Laiman lib 1. tract. 4. n. 4.*) i drugi mnogi.

Papa i ostale druge poglavice svitovnje dužni su oblužiti zakone one koje su učinili oni i njovi stariji premda i[h] ne more niko nagnati da ji oblužuju jere neima niko od nji stariji ko bi i[h] nagna da ji oblužuju. Govorim od zakona onizi koji [67] se njima ne pristojе, npr. princip, kralj oli cesar naredi da se oružje nejma nositi da se nejmaju nositi aljine zlatom nakićene, da se ima od sviju arač plaćati i druga prilična. Ova ne pristojе se njima oblužiti niti su ji dužni oblužiti. Zakone one koje učine kanonici u svome skupu, vitnici svitovnji u svoji zbori i drugi prilični dužni su ji obluživati jer svaki kanonik napose podložan je skupu sviju kanonika i svaki vitnik zboru vitnika uskupa.

Poglavje 8.*Kakva se oćei odluka i dilo za ispunit ono što zakon zapovida?*

Za prvi dio od upitanja ima se znati da za oblužiti jednu zapovid moremo imati dvi odluke. Jednu za ispunit ono dilo koje nam se izpovida. Drugo odužiti se s istim dilom koje nam se zapovida. Sada se pita za ispunit zakon koja se oćei od dvi rećene odluke.

Odgovor prvi: Za ispuniti jednu zapovid koja nam se zapovida od potrebe jest barem imat odluku učinit ono dilo s kojim se [68] ispunja zapovid, npr. dužan po zakonu reći jutrenju, ako ćeš se odužiti valja da imaš odluku reći jutrenju po način molitve. Zato da brez iste odluke proštieš jutrenju samo za znati snovanje (*istoria*) koga svetoga oli za iztomačit je, ne bi se odužio (*Sanch. lib. 1. decl. c. 13. n. 2., Bon. disp. 1. de leg. q. 1. punct. 10. n. 2 et alii*). Razlog jest jere dila zapovideni imadu se razložnim načinom ispunjati što ne bi bilo brez prave odluke. Tako u svetkovinu misu slušajući i misleći o drugim stvarima svitovnjim ne ispunja se dužnost, jere kako ćeš ispuniti ako se nije imala odluka slušat je.

Odgovor drugi: Za odužiti se svetkovini oli dnevnu svetačnjemu nije potreba imat u pameti svetkovinu ni tu odluku nego je zadosti imat u pameti ono dilo koje se ima učiniti, npr. misu slušati (*Sanch. n. 9., Suarez et alii*). Razlog jest jer zakon ljudski samo oči dragovoljno i zadovoljno ispunjenje dila brez toliki drugi misli olti okolojstva. Još više rečeni naučitelji govore s ostalim uopćenu da kad bi [69] jedan sluša misu onako kako se ima slušati, a ne bi znao za svetkovinu, nego poslia da mu ne bi bilo potreba drugu misu slušati za odužiti se svetkovini. Još više govore: kad bi znao jedan za svetkovinu i slušati misu, ma u isto vrime odlučio bi ne odužiti se svetkovini s istom misom nego da će drugu slušati, vele reko isti naučitelji da ne bi bio dužan ovu drugu misu slušati, premda imadu drugi koji protiva drže. Kadli bi pak bio kogod toliko slabe pameti i drža da se nije odužio s prtvom misom slušanom s odlukom ne ispunit je za svetkovinu i da bi drža da je dužan drugu slušati oli valja da ovako strašivo grizodušje odbaci oli valja da drugu misu sluša, drugojako bi sagrišio. Tako razbori od jutarnje i ostali stvari prilični.

Odgovor treći: More se kadgod ispunit zakon z' dilom koje ima zlu svrhu. *Bon. Suar. Sanch.* i drugi mnogi, jere s istim dilom ispunja se bistvo od zapovidi – daklen, se s njim odužuje zapovidi premda se sagrišuje poradi zle svrhe. Evo prilika: jedan posti da drugi vide, razumi se poradi izprazne slave, sagrišuje premda ispunja zapovid crkvenu od posta oli od pokore. [70] Tako more imati svrhu od lakomosti za ne tratiti se čudo. Po isti način misnik koji misu govori u griu smrtnome sagrišuje smrtno, ništa nemanje odužuje se za lemozinu primljenu i ispunja zapovid za se misu slušati. Zato i bogoljubni naučitelji imadu u riči: *Finis praecepti non cadit sub praecepto*. Svr[h]a zapovidi ne pada pod zapovid.

Odgovor četvrti: Moremo samo s jednim dilom ispuniti mnoge zapovidi već da bi ima drugačije u pameti oni koji je zapovid postavio (*Sanch. ozgor imenovani c. 14., Erinex n. 85. et alii*). Ova se istina potvrđuje s tolikim prilikam. Oni koji je ređen sv. redovim i opet koji uživa blagodarje olti baštinu crkvenu (*beneficio*) dužan je svagdanje sate ilti bogomolje govoriti; ove dvi dužnosti ispunja kad reče jedne sate svagdanje. Svetkuju se, npr. dvi svetkovine nedilja i Mala Gospa, ako slušamo jednu misu odužujemo se obima svetkovinam. Jedan se zavitava petak kad dođu kvatre u isti petak oli post kom svetom, ispunja i za zavit i za kvatre oli za post koga svetoga. Ovo se događa kadno zapovid različita pada od mnogo dužnosti svru jedne stvari od iste vrste. [71] Rekao sam ozgora već da bi ima drugačije u pameti oni koji je zapovid učinio i postavio. Zato ne moremo s jednim dugom platiti dva duga, npr. zadužio sam se u jednoga dvakrat po sto cekina, ako mu vratim samo sto, nisam zadovoljno platio jer pravda oće da se plate obadva duga, to jest i drugi sto cekina i da se vrati onoliko koliko se primilo. Po isti način kad se jednome naredi na ispovidi tri krunice, rekavši samo jednu ne ispunja pokoru budući da se čisto vidi da je odluka ispovidnika bila za

tri krunice, a ne za jednu. Tako kad naredi slušati jednu misu, jednu misu slušajući u svetkovinu ne ispunja već da bi se ispovidnik očito istomačio kad bi mu pak naredio slušati misu svaki dan. U ovom događaju Anacl. (*Tract. 2. De leg. dist. 3. q. 5. conc. 4.*) ispunja i za svetkovinu i za pokoru, jer taka odluka razumi istog ispovidnika, već da bi se drugačije iztomačio.

Odgovor peti: Moremo u isto vrime s različiti dili ispunit dužnost za dvi zapovidi, kadno jedno dilo olti posa ne zapričuje drugi. Sanch. Bonac. i drugi mnogi. Razlog jest jer oni ispunja zapovid koi čini ono što se zapovida; ovo se more učinit i [72] ispunit kado jedan posa ne suprotivi se drugome. Ovako redovnik koji je dužan sate olti bogomolju danju govoriti govori u svetkovinu misu slušajući i jedan i drugi posa ispunja, jer se jedan drugome ne suprotive niti jedan drugoga zapričuje ni smeta.

Poglavje 9.

Svra istomačenja dopušćenja i dizanja zakona

(De interpretatione dispensatione et revocatione legum).

I najpri od istomačenja ima se znati prvo da se sada razumi istomačenje zakona kadno se zakon tomači bistrim ričma tako da se bolje razumi nego se prvlje razumilo i biva bistriji i svitliji nego prvlje. Po običaju ovo istomačenje biva dvostruko. Prvo jest komu smo se usilovani priložiti. Zato se zove istomačenje potribito, pravo i tvrdo. Ovo jest onda kadno zakonoša istomači zakon kojega je učinio oli njega naslidnik (*lib. II. cap. De legibus ejus est legem interpretari, cujus est condere*). Drugo istomačenje jest kadno zakon tomače naučitelji, a ne oni koji ga je učinio [73] i ovome nismo vazda dužni priložiti već da su u njoj složni naučitelji i imadu z' druge strane jake temelje. Ovo posljednje istomačenje zakona ima nike u sebi načine. Dakle ima se znati drugo da za razumiti zakon znati valja u njemu odluku, svru i razlog onoga koji ga je učinio. One riči koje u njemu ne govore napose nego uopćeno, općeno valja i razumiti. *Ubi lex non distinguit neque nos distingvere debemus*. Već da bi razlozi tako otili i okolojstva stvari da se ima i napose razumiti. Ima se znati treće: kada se zakon od pedipse nagodi u sumlji i da se posve ne razumi i svaki drugi koji se naodi štetan drugome ima se tanko tumačiti oli milostivo niti se ima tako lasno pružiti protiva komu izvan onizi koji su čisto imenovani u njemu. Općeno naučitelji (*ex Reg. Juris 10. in 6.*) *Odia restringi et favores convenit ampliari*. Kada zakon biva štetan drugome, a zakon čisto govori brez svake sumlje da ima jedan štetovati, tada ga valja obsluživati. U ove se pedipse ne upada nego samo kad se sagriši protiva zakonu jer [74] nije dosti otit sagrišit nego valja i z' dilom ispuniti. Ovako oni koi je otio udrut crkvojnaka ne upada u veliko proklestvo. Razumi se već da bi se zakon iztomačio da poradi velika zla upada i oni koji je otio, npr. koi je otio udrut kardinala upada u veliko proklestvo. Tako razaberi od drugi događaja od koji će se bolje viditi kad budemo govorili uopćeno od proklestva. Ovo je Crkva učila za uzdržati mir u skupštini kršćanskoj. Poradi razloga ozgor rečenoga kad zakon od pedipse (*lex poenalis*) govori samo od crkvojnaka, a ne istomači se više s ovom ričju crkvojnaka, ne razumi se biskup ni kanonici ni drugi uzvišeni u Crkvi (*Arg. Cap. de rescriptis in 6.*) niti se razume fratri (*Arg. Cle. 1. de supplenda negligentia praelatorum*). Po isti način kad zakon govori da je puk u zabrani (*in interdicto*) ne razumi se nijedni crkvojnjak, to jest ni popi ni fratri (*c. Si sententia de sent. excom. in 16.*) Kad pak zakon nosi korist onome koi ga ispuni, onda se ima njegovo iztomačenje

raširiti. Tako kad imenuje samo puk razumi se i svitovnjaci i crkovnjacki, popi i [75] fratri (*Reg. 15. juris in 6.*) kako gori.

Pita se:

Što je smirimisa (epikeja)

Smirimisa jest blago i milostivo istomačenje zakona u kome događaju napose odlučujući učiniti jednu stvar protivu općenom zakonu držeći da bi isto učinio starišina koji je zakon učinio da mu se isti događaj dogodi, npr. zakon učinjen da u vrime obsidenja grada imadu se vrata od grada držati zatvorena, ništa nemanje da neprijatelji vlastiti puk natiraju gradu valjalo bi vrata otvoriti jerbo drugojako mogli bi izginuti. Zato se smirimisa vazda prosto služi gdi se more kome šteta dogoditi, a starešina se ne more prvlje oznaniti. Tada moremo reći da zakon ne drži u istom događaju i da ga nismo dužni ispuniti jer bi to bilo protivu svakom razlogu. Samo u zakonu naravnome neima mista smuirimisa, a u drugim ima. Razlikuje se smirimisa od iztomačenja zakona jer iztomačenje zakona tomači riči od zakona, a smirimisa tomači misa i odluku starešine oli tvorca od zakona. [76] Zovem epikeju naši smirimisa zašto ja npr. koi se š' njome služim smiram u misa starešine i gospodara od zakona držeći da bi i on isto učinio kad bi se naša u okoljstvu u kojim se ja nahodim.

Od dopušćenja olti oslobođenja od zakona

Dopušćenje olti oslobođenje od zakona razumi se onda kadano se jednome dopušta od starešine jednu stvar učiniti ilti dilovati što mu ne bi bilo prosto činiti brez dopušćenja i da bi to učinio brez dopušćenja razumi se da bi sagrišio protivu zakona niti bi bilo valjalo ono što bi učinio. Ovo se brez pristanka vidi dilovati u Crkvi Božjoj. Petar npr. oće da vinča Luciu koja mu je svoje u treće, po zakonu je vinčati ne more, valja dakle da ište od Crkve dopušćenje i da ga odveže od zakona neka je more vinčati. Tako u drugim stvarima različitim. Ovu oblast dopušćivat olti oslobađat od zakona posiduju mnogi u Crkvi Božjoj zakonito (*ex jure*) kako papa, biskupi i drugi u [77] svome stanju. Oni pak komu oni dopušte zove se ne od zakona nego od dopušćenja (*ex delegatione*). Jednodušno naučitelji govore da niko od ljudi ne posiduje oblast prama onomu zakonu koga je Bog postavio, ostavio i naredio da se čini u Crkvi njegovoj na zemlji. Ne imadu u njemu ljudi nikakve vlake (sic!) imati vanda bi im ozgor bilo dopušćeno. Kad bi se moglo krećati u zakon Božji i privrćati ga na koju se ruku oće i ne bi bio stanovit ni temeljit nego privrtljiv što je nepodobno i posumljiti, a kamo li reći. Razumim govoriti od zakona kako u sebi uzdržeći članke vire svete. Zato ni papa ni drugi niko od ljudi ne more se s ovom oblastju služiti ni dopušćivati ništa protivu bistvu od sakramenata ni drugim stvarma vire svete koje su temelj zakona našega, ni protivu zapovidma Božjim (*Conc. Trid. sess. 21. c. 2.*). Samo je ovo dopušćeno Crkvi da more zakon Božji u niki događaja tomačiti kako je godi potriiba i poradi okoljstva događaja iztomačiti da nismo držani u nikim stvarma obslužiti zakon. Ovako Žudie iztomačiše zapovid Božju svetkovati i ču[v]ati dan [78] subotnji i rekoše da im je prosto biti boj u isti dan kad bi na nje neprijatelji udrili jer bi se drugojako mogli umesti.

Svaki starešina duovni i njegov naslidnik koji more zakon učiniti more dopušćiti komu oće da nije dužan obslužiti isti zakon. Ovu je oblast Bog Crkvi dao onda kada reče Petru: *Štogodi zavežeš na zemlji &c.* Razlog jest jer dužnost obsluživati zakon

uzdrži se u volji onoga koji je zakon učinio, dakle, po njegovoj se volji more i dignuti. *Omnis res per quascumque causas nascitur per eandem dissolvitur (Reg. juris c. 1).*

Mlađi starešina ne more jednoga odvezati od zakona učinjena svog starijega već da bi mu zakon po koji način dopušta tu oblast oli isti starešina oli da bi taki običaj bio (*in Clem. ne Rom. de electi.*) *Lex superioris per inferiorem tolli non potest.* – Zakon učinjen od starijega od mlađega se dignuti ne more. Zakonoša kad jednome dade oblast dilovati protiva zakonu olti za reć bolje: kad jednoga odveže od zakona brez zakonitoga uzroka, vele jedni naučitelji da zlo čine, a drugi da mu je prosto. Još vele da ne sagrišuje uba oni koji tu oblast prosi i s njome se [79] služi. (*Erinx disp. 4. de leg. q. 1. n. 15. allegans Rodriguez, Navarum et alios*). Kada starešina mlađi dopusti po svojoj vlastitoj volji u zakonu učinjenome od starijega podiljenje olti dopušćenje nije valjano ni dobro niti se prosto s njime služiti. Kada mlađi piše starijemu poradi dopušćenja ako u upitanju ne istomači pravoga uzroka, razumi se ako pita lažno oli sakriva pravi razlog od pitanja bi'će tada dopušćenje ugrabljeno još više ako ne kaže ono što ima kazati za lašnje imati dopušćenje, npr. jedan crkovernjak uživa blagodarje (*beneficio*) crkveno oli što ako bi otijo da i drugo imade blagodarje porad koga piše papi da mu ga dade, ali ne kaže da jedno blagodarje uživa. Tada kad bi mu ga papa dopušta uživati, dopušćernje bi bilo ugrabljeno niti bi se zakonitim načinom uživalo. Tako zbori od drugi kad se dopušćenje prosi zaradi vinčanja, zavita, zakletve &c. Zarad istoga razloga knjiga od dopušćenja vazda uzdrži ove riči: *Ako je tako što pišeš i ako je istinito ono što prosiš.* – *Si ita est, si praececes veritate nitantur.* I kada se ove riči ne bi ni metnule, vazda se razume (2. c. *de rescriptis*). [80] Valja dakle posve dobro viditi kada se prosi dopušćenje budući da je ovu oblast Bog dao Crkvi za korist i napridak, a ne za razrušenje (2. *Corint. c. 13. v. 10*).

Pita se 1.

Kako se razumi da papa more dopušćati u zaviti, zakletvami i u ženidbi učinjenoj, a neizvršenoj budući ova sva od zakona Božjega?

Naučitelji na ovo upitanje odgovarajući jesu razdiljeni. Jedni govore kako je gori rečeno da papa ovdje se služi s istomačenjem zakona, a ne osobito z' dopušćenjem (*Fagn. in cap. dudum n. 24. de elect.*). Drugi govore kod Sanch. (*lib. 2. de matrim. disp. 24. n. 5. et lib. 8. disp. 6. n. 6.*) da je dvostruk zakon Božji. Prvi osobiti kako ne sagrišit bludno, ne lagat &c. i u ovim papa ne more nikako dopušćiti, drugi zakon uzdrži se u dilu i u pogodbi kako zaviti, vinčanje učinjeno a ne izvršeno (*rato et non consumato*) i u ovome more papa dopušćiti. Držim tomačeći zakon da u tom i tome događaju ne ima se obslužiti. [81]

Pita se 2.

Valja li dopušćenje ako posli nego se prosi dopušćenje pristane uzrok zarad koga se prosilo isto dopušćenje?

Odgovara se: da ako pristane pravi uzrok zarad koga se prosilo dopušćenje u ono vrime kada papa dopušta oli prvlje nego se ispuni i metne u rukodilovanje čezne dopušćenje (*cap. 3. de praeb. in 6.*). Zato ako se npr. pisalo za učinit Petra dite zakonito koji je rođen jurve brez zakonitim načinom od rodice i za moći se vinčat s istom

prvlje nego dopušćenje dođe i metne se u rukodilovanje umre dite, čezne dopušćenje niti se više metnut u rukodilovanje vinčanje. Zato se u knjizi od dopušćenja i ove riči ili se vazda razume: *Modo causa permaneat tempore executionis. Ako bude uzrok pravi od dopušćenja biti onda kada se dopušćenje metne u rukodilovanje.* Tako komu je dopušćano da ne posti u poste zapovidnje, ako pristane uzrok oli se digne, pristane i dopušćenje i dužan je unapridak postiti. Kad je pak dopušćenje svru zaprike od ženidbe oli svru nepodobnosti i kad je [82] jurve dopušćenje metnuto u rukodilovanje da žive dopušćenje premda pristane uzrok, npr. jedan poradi potrebe roditelja i ubožstva nahodeći se u nepodobnosti ima potrebu od dopušćenja za primiti sv. redove; imade ga i metne ga u rukodilovanje, to jest redi se od sv. redova, međuto počmu živiti dobro roditelji, žive tada dopušćenje svru nepodobnosti i biva mu prosto dilovati sv. redove. (Reg. juris 73. in 6.) *Factum legitime retractari non debet, licet casus postea a quo non potuit invhoari.* Kod Antoine (*tract. De legib. q. 6. resp. 3. coll. 1. pag. 67*) ovako nađo i upisa.

Nauk potribit za paroke i ispovidnike koji budu imat potrebu pisat velikom ispovidniku papinu olti sv. Petra zvanomu latinski magnus poenitentarius.

U stadu puka kršćanskoga mnogi po slabosti vide se upadati u nika pomanjkanja kako u pedipse, proklestva, nepodobnosti, zaprike od ženidbe i druga prilična od koji-zi ne znadući se mnoge pute osloboditi od svoji [83] pastira i ispovidnika živu mnogo godina u griu, pak najposli jedno se i tužno osude za uvike. Zato za zapričiti ovliku štetu dušami kršćanskim mnoga ovde biližim potribito:

Prvo: ovo se događa zlo jer mnoge pute paroki ili ispovidnici, a navlastito koji stoje po seli i daleko od grada kad im pristupe pokornici na pristolje sv. ispovidi ne znadu komu će ni kako li će pisati kako li će knjigu poslati u Rim velikom ispovidniku za imati potribito dopušćenje, a navlastito kada su pokornici žensko, ter im je mrsko biskupu pristupiti.

Drugo: ovo se događa mnoge pute poradi maloga znanja ispovidnika koji kada piše ne zna iztomačiti uzrok pravi od pitanja ni okoljstva potribita i tako kada dođe naredba iz Rima da se stvar metne u rukodilovanje nađe se stvar drugačija nego se pisalo. U ovom događaju oni komu je posao priporučen uzbije se i ne metne u rukodilovanje ono što je ima metnuti, nego odluči opet pisati i tako se umori i jedna i druga strana čekajući duovnu likariu.

Treće: ovo se često događa jer odgovor na ovake knjige običaje se slati iz [84] Rima na ljude naučne (navlastito kad su dopušćenja za stvari očite) i u nauku bogoljubnome mnoge kripodne koje se ne naodeći blizu onoga mista gdi je pokornik. Mnoge pute i jednoj i drugoj strani mučno se sastati i tako ne more se ispuniti ni dostignuti ono što se iskalo.

Kad se dakle kom ispovidniku dogodi ovaki događaj valja da dobro i potanko ispita pokornika sve stvari i sva okoljstva, kakva je pedipsa i od koje vrste, je li čovik oli žena je li udata oli ne, je li crkvnjak, je li misnik, ima li sv. redove oli je samo đak, je li kaluđer oli koludrica &c. Ispitati valja zašto se upalo u proklestvo je li stvar skrovita oli očita. Svru nepodobnosti valja ispitati je li poradi gria oli poradi pomanjkanja naravnoga. Je li porad ubojstva oli porad rane zadate. Ako je od vinčanja ispita se je li zaprika očita oli skrovita, je li od ženidbe učinjene oli od one koja se ima učiniti. Tako

od zavita valja ispitati zašto se prosi prominiti ga. Jedan koji je udrijo crkovnjava ispita se zašto ne more otić u Rim za odrišiti se &c. Tako od drugi stvari govoreći [85] valja sva okoljstva ispitati i kako se nađu onako ji pisati.

Kada se sve potanko vidilo i ispitalo piše se događaj čisto onako kako je u koji ti drago jezik s kojim ti drago slovim i na misto imena i priimenka pokornika metnu se dva N. N. za ne odkrit se grišnik već da bi bio pokornik, npr. oni koji je očito udrio crkovnjava oli očito išao na mejdan, ovizi se među imena i priimenak, biskupat i selo gdi je pokornik i šalje se u Rim velikom ispovidniku čineći nadpis ovako:

*Eminentissimo et Rverendissimo
D. Cardinali Majori Poenitentiario
Roma*

ako se ne zna latinski piše se naški:

*Priuzvišenome i Pripoštovanome
G. Kardinatu Velikome Ispovidniku u
Rimu*

Knjiga se pošalje po općenom knjigonoši. Na koju, ako ne bi doša dogovor, opet se piše i knjiga će se makte poslati. [85]

* * *

Dio peti

Svru deset zapovidi Božji

Zapovidi Božje razume se one zapovidi koje Bog na planini od Siona pridade na dvi ploče od mramora za da ji puk obrani ima ob služiti. Na prvoj ploči biau upisane tri parve zapovidi, koje uprav gledaju Boga i poštenje njegovo, tj. kažu nam kako se imamo nositi prama Bogu. Na drugoj biau upisane sedam posljednji koje nam kažu kako se imamo nositi prama našem iskrnjemu. Iste se štiju u knjigam od Izoda na pog. 20. ovako: Ja jesam Gospodin Bog tvoj; nemoj imati drugoga Boga izvan mene. Ne uzmi ime Božje utašće. Posveti dan svetačnji. Poštuj otca i mater.[213] Ne ubi. Ne sagriši bludno. Ne ukradi. Ne reci krivo svidočanstvo. Ne poželi tuđeg druga. Ne poželi nikakve tuđe stvari. Ove zapovidi oliti ovi zakon bi proglašen od Boga sivanji i s grmljavinom puku izraelskome. Od sviju imamo ovd i po redu besiditi i od mnogi drugi stvari njima pristojeći, zato biva.

Poglavje 1.

Koja je i što je prva zapovid Božja, što u sebi uzdrži i što sobom nosi?

Odg. Prva zapovid Božja jest ova: Ja jesam Bog tvoj, nemoj imati drugoga Boga izvan mene. Dvi prve riči *Ja jesam Gospodin* zlamenuju ovo da buduć nas Bog stvorio od ništa da je gospodar dati nam i zapovidi i zakon kao svojim vlastitim službenikom olti podložnikom. Treća rič *Bog* zlamenuje najvećega vladaoca i sudca koi more i pedipsati one, koji ne ob služu njegove naredbe. Četvrta rič *tvoj* zlamenuje da po kršćenju bivši se učinili njegovi i š' njime pogodbu [214] učinili da ćemo ga slušati, držani smo ga slušati. Riči najposlidnje *nemoj imati drugoga Boga izvan mene* zlamenuju da se njemu samu imamo klanjati i njega sama za Boga poznati i da ovu čast ne imamo davati nijednome stvoru.

Pita se I.

Što je bogočastvo (religio)?

Odg. Bogočastvo jest kripost duševna (*moralis*) koja čovika prigiba da Boga časti i slavi s' onom časti koje je dostojan naš Stvoritelj i Gospodin. Poglavitiji posli ove kriposti jesu: poklon, posvetilište, molitva, kletva, zkletva i zavit (*adoratio, sacrificium, oratio, juramentum, adjuratio et votum*). Posli manji jesu: prvine, prikazalište, desetine i bogoljubstvo – *primitiae, oblatio, decima et devotio*.

Poklon – razumi se ono dilo s kojim drugoga štujemo i častimo njemu se podlagajući kako stariemu poradi izvrsnosti koju u sebi uzdrži. Ovi poklon ili mu se [215] uzdrža u dili iznutrenji ili u zdvornji jest trostruk. Prvi se zove bogočastvo (*latría*) olti poštenje, koje dajemo Bogu osobitim načinom poradi izvrsnosti nestvorene. Drugi se zove svetočastvo (*dulia*) s' kojim častimo svete u općinu poradi izvrsnosti stvorene. Treći se zove bogorodnočastvo (*hyperdulia*) s kojim štujemo Blaženu Divicu Mariu majku Božju poradi izvrsnosti izvrstitije od ostalih sveti. Ovi trostruki poklon biva dvostruk. Prvi se zove osobiti i prinošljivi (*absolutus et respectivus*). Prvi se činu uprav Bogu, Divici Mariji i svetim, a drugi ne čini se uprav, nego radi nji. Ovako štujemo križ, prilike sveti, aljine svete, jer kad ove stvari častimo i štujemo, nego poradi onoga čiji jesu (*propter prototypum*).

Pita se 2.

Mogu li se s kojom častju častiti i štovati oni sveti koji još nisu od crkve posvećeni veće su tako samo od puka nazvani posli njiove smrti? [216]

Odg. Prosto je sebi napose štovati one svete koji su posli smrti nazvani sveti s' kojomgodi častju i poštenjem onda kada su istiniti da su koje čudo učinili (*miraculum*) posli smrti. Mogu mu se, dakle, zaviti činiti, grebi im ljubiti, klicati prida nje, ljubiti jim ostanke (*reliquias*) postit jim &c. (*Gobat T. 3. devoto, n. 401.*) buduć da isto štijemo da se činilo onim svetim koji su posli proglašeni od Crkve i posvećeni. Ma nije prosto uopćenu, tj. na ime Crkve častju nji i štovati. Zato nije jin (!) prosto otare činiti, sviće prid njiovim prilikam žeći (*Urb. 8.*) *Eorum imagines in ecclesiis aliisque locis publicis ac etiam privatis cum laureolis aut radiis seu splendoribus proponi.* (*Albergh. in man. qualis c. 30.*)

Pita se 3.

Što je posvetilište (sacrificium)?

Odg. jesu jedno dilo bogočasno z' dvornje s' kojim se Bogu prikazuje na otaru koja stvar, dali osobitim načinom ovdj razumimo po ovoj riči posvetilište sv. misu oliti posvećenje tila i krvi Isukrstove [217] od česa imamo besiditi onda, kad budemo od sv. redova pisati.

Prvine (*primitiae*) zovu se oni darovi koji se uzdrže u prvom voću olti drugom plodu, koje pravovirni običaju Bogu prikazivati.

Prikazalište (*oblatio*) zove se svaka stvar koja se Bogu prikazuje.

Desetina (*decima*) zove se deseti dijo sviju ploda koji su pravedno stečeni i koji se imadu dati Bogu svake godine kao našem Stvoritelju i Gospodaru i slugami njegove Crkve svete.

Bogoljubstvo (*devotio*) jest dilo naše volje s kojim čovik sama sebe prikaže Bogu za virno ga služiti.

Pita se 4.

Što je molitva?

Odg. Po nauku sv. otaca jest uzdignutje pameti g' Bogu oli ovako kod *Anac.* Jest razložito pitanje od Boga jedne stvari koja se pristoji pitati i prositi od Boga. Jest trostruka: [218] pametljivo olti od promišljenja, glasovita i striljiva. Prva biva onda, kadno čovik uzme promišljati koje otajstvo Božje i u onome promišljanju zadrži se i naslađuje se. Druga biva onda, kadno čovik Boga moli s' ustmi npr. kad govori očenaš &c. Treća biva onda, kadno čovik ukratko reče molitvu pak štogod uzdane i svru nje promišlja. Ovake su ove: *Deus in adjutorium meum intende, Domine, ad adjuvandum me festina!* – *Bože, na pomoć moju nastoj, Gospodine, za pomoć mene poteži se! Amo Jesum amore Mariae, amo Mariam amore Jesu – Ljubim Isusa ljubavju Marijinom, ljubim Mariu ljubavju Isusovom!*

Ovakve kratke molitve bačene g' Bogu s jakostju duše naše probijaju nebesa i nigdar se ne vraćaju brez ploda. Zato ove navlastito molitvice sveti otci toliko priporučuju. Imenuje ji i Augustin sv. pišući Probi: *dicuntur fratres, sed eas brevissimas et raptim jaculatas ... dum sportulas texebant, dum manibus laborabant.* [219]

Opet molitva druga je općena, a druga po sebi učinjena (*publica et privata*). Općena jest ona koja se čini od redovnika na ime svega puka. Take su sv. mise i ostale bogomolje npr. jutrenja i ostali sati. Skrovita olti po sebi učinjena jest ona koja se po sebe čini, a ne na ime svega puka. Od ove govori apošto *ad Tim. 1. c. 2.*: *Volo ergo viros orare in omni loco. – Oću dakle da ljudi mole na svakome mistu.*

Bistro od molitve uzdrži se u istomačenju naše želje imati onu stvar koju prosimo po molitvi olti moleći. Nike molitve jesu nami zapoviđene od Boga kako osobitim načinom potribite za naše spasenje (*Anact. Tract. 5. de religione q. 5.*). Općeno naučitelji i ova se istina vadi iz Pisma svetoga (*ad Coll. 4.*): *Orationi instate, vigilantes in ea. – Nastojte na molitvu bdeći na njojzi!* Također na drugom mistu: *Sine intermissione orate. – Brez pristanka molite!* Također kod *Math. 7.*: *Petite et dabitur vobis. – Prosite i da'će se vami.* Po nauku naučitelja zapovida nam se [220] molitvu činiti onda kad smo dužni za osloboditi se od gria i za steći milost Božju. Onda kada smo nadskočeni od velikog napastovanja od koga se po drugim putom sloboditi ne moremo. Kada smo na očitoj pogibi od smrti. Onda kadno iskrnji oli općina oli kraljestvo, u kome se nalaziš, nahodi se u velikoj potrebi od molitve brez koje se oslobodit ne more. Onda kadgo di ima potrebu od koje stvari potribite za spasenje olmu bila duovna oli tilesna. Onda kada ti je za pokoru naređena. Onda kada si svezan i z' druge strane za nike molitve kako redovnici i oni koji su dužni po zavitu oli na druge načine. Imadu niki naučitelji koji govore da bi jedan učinio mali gri kad ne bi molio Boga ujutru i uvečer zafaljujući Bogu na dobra primljena i moleći ga da ga učuva noći došaste od svake nenadnje. Ali veći dijo naučitelja govori da se neima ostaviti molitva za dugo vrimenta, npr. za misec dana oli kako drugi govore za osam dana (*Erincz. Disp. 1. de religione q. 3. n. 9.*). Držim da se ovo ne razumi od onizi koji se nalaze u ozgor rečenim okoljstvi. [221]

Pristoji se od Boga po molitvi prositi dobra vrimentita imadući odluku prositi ako su korisna, a ne štetna našem spasenju. Ne štetna, jer mnoge pute, kad ji čovik steče, uvriđije Boga, pače s ovom odlukom proseći sagrišuje se. Kad li se prosi onako kako se ima prositi od Boga se brez svake sumlje prim ono što se prosi. Riči su Isukrtove po *Matth. 7.*: *Petite et dabitur vobis. – Prosite i da'će se vami.* *Luc. 11.*: *Omnis, qui petit, accipit. – Svaki koji prosi, prima.*

Za primiti ono što od Boga prosimo brez svake sumlje oće se četiri stvari. Prva jest da prosimo milost za nas ljubeznivo i često. sv. Thoma: Lašnje je izprositi milost za nas, nego za drugoga, jer ne znamo je li drugi u milosti Božjoj.

2. da se prose ona koj su potribita za nše spasenje. Zato August. sv. (*Tr. 102. in Joannem*): *Non petitur in nomine Salvatoris quidquid petitur contra rationem salutis. – Ne prosi se u ime Spaitelja što se godi prosi protiva spasenja.*

3. Ima se prositi ljubeznivo i ponizno podlgajući se Bogu kao svome stvorcu i gospodaru sviju stvari, viđeni i neviđeni.

4. Ima se sliditi prositi, a ne [222] odma pristati prositi i moliti. (*Luc. 18.*): *Quoniam oportet semper orare. – Od potribe je sveđer moliti.* Zato i Bog mnege pute ne dâ ono što od njega prosimo jeda bismo češće ga molili. Kada koja stvar od ove četiri molitvi manjka ne more se nigda imati što se oće. Zato i oni koji prose dobra vrimentita zaradi zle svre ne mogu ji od Boga isprositi ni imati. Kadli je združena s četiri rečene stvari ima'će se ono što se prosi oli druga stvar bolja od one koja se prosi i to zašto Bog znade da je tako bolje. Zato mnogo ponukuje Drexelius (*lib. 5. Aeliotropii c. 2.*) da se u svakoj molitvi reče: *Daj mi Bože tu i tu stvar, ako ti znadeš da je bolje za*

moje spasenje ako mi je dadeš, a ne drugačije: *Verumtamen non mea, o Deus, sed tua voluntas fiat.*¹⁵ [223]

Poglavje 2.

Koja je, što je i što u sebi uzdrži druga zapovid Božja?

Odg.: Druga zapovid Božja jest ova: *Ne uzmi ime Božje utašte!* – *Non assumes nomen Dei tui in vanum!* Ova zapovid oće da nejmamo ime Božje u isprasno(!) i nepošteno spominjati. Ovo se na dva načina more razumiti: uprav Boga psujući i š' njime se krivo oli i prvo ali brez potrebe kunući, zavite mu čineći pak ji ne obslužujući. Ovdí dakle u ovom poglavju ima se potanko pritresti i viditi što je psovka, kletva i zavít, zato:

Pita se 1.

Što je i kolikostruka je psovka?

Odg.: Psovka jest jedno govorenje s kojim se Boga pogrđuje olti psuje dajući mu u isto vrime ono što mu se ne pristoji oli uzimljući mu ono što mu se pristoji oli osobitim načinom na nj se srdeći, općeno naučitelji. Zato: psuje Boga oni koji ga proklinje [244] oli da će učinit štogod protiva njegovoj volji, oni koi ga zanikuje, koi se kune s' lažljivim bogovom (*idola*), koi ga zanikuje, koi reče da je progonitelj, nepravedan, da neće oli da ne more nas pomoći da za nas ne mari da je sotona virnija od njega da viruje više u njega oli da nije svaka lipo uredio; oli da u stvorenja moglo se stvari bolje učiniti nego su učinjene &c. Ova i ovim prilična k'o reče u sržbi, ma sbilja ne drži da je tako, nije eretik. Oni koji drži i viruje da je brez sržbe jest pravi eretik. Zato u ispovídi ova zloća ima se dobro istomačiti budući da je jedna od druge mnogo različita (*Hurt. 2. 2. d. g. 5. 12. ss. 54*).

Drugo: more se Bog psovati i s niki zlamenji brez riči npr. pljujući u nebo prama Bogu, na nj škripljući zubi &c. More se jošte i u pameti Bog opsovati onda kad rečena zamisliš i pristaneš s voljom. Razlog jest jer se slava Božja daje u pmeti, protiva kojoj uprav jesu rečene psovke.

Treće: kad su godi rečene psovke rečene protiva Bogu uprav, razumi se kad je čovik u sebi olmu bile rečene u [246]¹⁶ sržbi oli brez sržbe, vazda se čini gri smrtni.

Četvrto: ima se znati da psovka more se poroditi od tri uzroka: prvi jest nenavidost protiva Bogu i svetim, drugi od sržbe i teći jest kad uteče jezik. Psovka porođena od prvoga uzroka vazda biva smrtni gri. Kada se porađa od drugoga i trećega večekrat čini se mali gri.

Peto: k'o reče: ubila te krv Božja oli rane oli smrt oli glava oli muka oli sakrament &c. Budući da su ova za nas saraniti, a ne za nas pogubiti, pogrđije s ovim ričima Boga kako općeno razume oni koji govore. Ko bi ovaki zločesti običaj ima govoriti, pod smrtni gri držan ga je nastojat ostaviti, drugojako ima mu se zanikat odrišenje. Ako bi ji nastoja ostaviti, pak bi mu se izmakle digod rečene riči (*sine plena advertentia aut*

¹⁵ Nakon ovoga iznosi »Od sata olti časova danji (*de horis canonicis*) olti bogomolje božanstvene«, str. 223–243.

¹⁶ Stranice 245. nema u izvornoj paginaciji, tj. taj je broj preskočen.

in actu primo primi) oli u prvi [h]ip imao bi ogovor, jer se ovaka dila zovu nepovoljna. Ali ne imadu ogovora oni koji vele da ove riči govore samo za dati misto sržbi, jer se od običaja razume da se š njima pogrđuje Bog.

Šesto: kad ko u sržbi štogod reče [247] olti spomene od Boga, npr. tilo Isusovo, sakramente, muku &c. ako ji ne govori za pogrđiti Boga nego samo govori protiva čoviku oli živinčetu u onoj sržbi, čini mali gri jere je i ovo dilo nebogočastvo (*irreligiositatis*). Ma kad bi bila rečena za pogrđiti Boga potpunim priviđenjem onoga što se govori, vazda bi bio gri smrtni.

Sedmo: koje običaj često spomenuti ime Božje, Isusovo oli sveti u govorenju oli razgovoru brez svake odluke pogrđiti Boga, ovo ne bi bila psovka nego izprazno imenovanje imena Božjega i bio bi gri mali jer se brez poštenja spominje straovito ime Božje (*Sanctum et terribile nomen Dei*). Po isti način ko spominje često oli ima u usti djavla u razgovoru, nije psovka. Ma budući da se ovo prokletu ime ne pristoji govorit pravom kršćaninu, more se lasno dogoditi da smuti koga iskrnjega i tada će sagrišiti smrtno.

Osmo: kako je različita čast i poštenje koje se čini Bogu, Blaženoj Divici Mariji i svetim, tako su različite vrste i psovka koja se reče protiva Bogu, Blaženoj Divici Mariji i svetim. [248] Zato valja i na ispovidi istomačiti. Vele psujući svete i ona stvorenja u kojim se pokazuje veličanstvo Božje, npr. zemlja, nebo, sunze, duša, vas okrug svitovnji i ovim prilična, razumi se prava psovka protiva Bogu. Također kad psuješ stvorenja u kojim ne pokazuje se toliko veličanstvo Božje, a imenuje se Boga, npr. da rečeš da je prokleta (oli drugačije) ova vatra Božja &c. bilo bi proklinjanje. Tako da je i opsuješ bila bi psovka, a da ne imenuješ Boga, ne bi bila psovka.

Deveto: kadno ko reče u sržbi: *Vrag me odnio ...; Vrag mi odnio ovi i ovi posa ...; Vrag te odnio ...; Grom te ubio ...; Munja te udrila ...* &c. Ovi koji ovo govore, kad se posli razmisle, ne bi rada da se to dogodi i tako ako i griše, čine samo mali gri. Ma kad bi ovo reka svojim roditeljem oli svojim starešinam, sagrišio bi smrtno poradi maloga poštenja koje im nosi (*Baldel*). Molin govori: *Ko bi ovako vraga zazva da bi smrtno sagrišio poradi mrskoće koja se ima imati protiva vraga.*

Deseto: kada se ko rasrdi na čovika oli na živinče i reče: *O smrti Isukrstova ...; [249] O muko Isukrstova ...; O sveti sakramenti* &c. ne srdeći se na Boga ni smučujući koga, nije psovka, ma jest izprazno uzetje imena Božjega protiva ovoj zapovidi i biva mali gri (*Caj. Sanch. Armilla, Blasphemia*). Ništa nemanje *Ley.* ponukuje da se svaki čuva od ovaki riči jer ko ji govori malo kada da neće koga smutiti, a meće se na put za reći i psovku protiva Bogu i s ovim ričma po niki način vide se svete stvari Božje pogrđivati.

Jedanajesto: psuje se i onda kadno rečeš da je djava svet oli da rečeš da je proklet sveti Ante, misa, Uskrs &c. Kada jedan reče zbilja Bog ne čini pravedno tu i tu stvar, bila bi to psovka eretička i ko bi ga čuo držan ga je osvaditi Sv. oficiju oli biskupu gdi nije Sv. oficija najdalje do misec dana.

Dvanajesto: nije psovka proklinjati viru jednoga čovika, npr. da ti je prokleta vira. Ovo se dogodi kadno čovik čoviku pomanjka u komu obećanju. Ma da rečeš: *Prokleta ti vira sveta* oli *Isukrstova* oli *vira Božja koju posiduješ*, bila bi psovka budući da se ovdje psuje ona kripost božanstvena s kojom virujemo članak vire svete. Prva nije [250] psovka jere se ondi proklinje pomanjkanje čovika koje nije od Boga nego od čovika.

Trinajesto: na tri se načina more reći psovka: 1. navišćujući kao da rečeš: *Bog nije moguć*. 2. proklinjući, kao da rečeš: *Neka nije više Boga*. 3. mrzeći, kao da rečeš: *Učini'ću ovu stvar na ... baš Bogu*.

Pita se 2.

Što je i kolikostruka je kletva?

Prvlje nego damo odgovor na upitanje, ima se znati da drugo biva kletva, a drugo zakletva (*juramentum et adjutorio*). Ovo biva onda kadno reče se: *Zaklinjam te Bogom živim da me ostaviš stati* &c. Kletva npr. *Kunem ti se Bogom živim da nisam to i to učinio*. Vide se dakle ove dve stvari ni blizu stati, zato u četvrtom pitanju i od zakletve imamo što god reći, a sada od kletve.

Ovo ime kletva razumi se jedno dilo bogočastva prama Bogu s kojim dilom zove se Bog za svidoka onog govorenja s kojim jednu stvar čovik [251] potvrđuje oli obetaje. U isto vrime ovako Boga držeći za svidoka svoga govorenja, drži se da Bog znade svaka skrovita potanko i da ne more faliti. Budući dakle da je kletva dilo bogočastva (*actus religionis*) prosto se dakle kleti, ma neka je istina ono što se potvrđuje oli obetaje, neka je velika potreba oli korist kleti se i stvar razložita i neka je stvar dobra, a ne zla. Zato kod Jeremije 4. štijemo: *Jurabis, vivit Dominus in veritate, judicio et justitia*. – *Kle'češ se z Bogom istinito, razložno i pravedno*. Ove tri stvari ako manjkaju u kletvi uvike se griši. Kad manjka istina griši se smrtno. Kad razložito griši se prosto oli čini se mali gri. Kad manjka pravda čini se oli smrtni oli mali gri kako je stvar velika oli malena zaradi koje se kunemo. Ovdje se čisto vidi da kletva nije vazda dobra kao npr. molitva, lemozina &c., nego samo onda kada je učinjena i združena s ozgor rečena tri načina. Sada na upitanje:

Odg. 1. Kletva jest zazvanje imena Božjega za svidočanstvo koje stvari koja se potvrđuje /zanikuje/ oli obetaje. [252] Augustin sv. *De sermone Domini in monte, c. 17.* i drugi razlog jest, jer poglavitija svra kletve jest jedna stvar koju čisto ne zna oni komu se kuneš i tako zoveš za svidoka Boga komu nije ništa sakriveno i koi ne more faliti i u isto vrime činiš razumiti onoga komu se kuneš i držiš u pameti i želiš da Bog očituje istinu tvoje kletve ili na ovom ili na onom svitu kako je njemu draže.

Odg. 2. Poglavica bogoljubni naučitelj moj *Skot* svojim privisokim razumom kletvu najpri razdiljuje u potvrđujuću i obetavajuću (*in 3. d. 39. q. unica et alia comm.*) Razlog jest jer kad se kune jedan oli potvrđuje oli obetaje jednu stvar. Daje se kletva u kojoj se Bog priprostitim načinom zove za svidoka i ona u kojoj se ne samo zove za svidoka dali jošte zove se osvetitelj kad bi laga oli svru njega oli svru njegove dice &c. npr. *Ubijo me Bog ako ovo nije istina što govorim ...*, *Ubijo me grom ...*, *Umro mi jedini sin ...*, *Podaj mnom se zemlja podsila ...*, *Sad da propanem u muke paklene* &c. Daje se kletva priteća, npr. kadno rečeš: *Boga mi [253] udri'ću te ...*, *Udri'ću te iz puške ...*, *Izbi'ću te* &c. (*Juramentum assertorium, promissorium, contestativum, execratorium seu imprecatorium et comminatorium*).

Ima kletva i druge svoje dile kako ona koja se čini na sudu i izvan suda, općena i skrovita, s ričju oli z' dilom oli s ričju i z' dilom (*juramentum verbale, reale et mixtum*). Daju se i druge mnoge ali sve običaju biti od ozgor rečeni pet. Kada jedan ima pravu odluku kleti se i za svidoka zvati Boga oli one njegove riči nosile sobom kletvu oli ne nosile, dosti je da je ima pravu odluku kleti se. Tako kad bi drža da one riči s kojim potvrđuje jednu stvar ne nose sobom pravu kletvu, ako bi i nosile sobom

pravu kletvu, ne bi bila kletva (*Suar. l. 1. c. 5., Sanch. l. 3. c. 1 &c*). Zato i jedan pogani kunući se svojim bogom lažljivim čini pravu kletvu, premda njegov bog nije pravi Bog jer on drži da je njegov bog pravi Bog. Kad ko sumlja od jedne kletve je li prava kletva oli ne, ima se suditi po onim ričma s kojim se kleo. Ako su riči koje po običaju istoga naroda nose [254] sobom kletvu, ima se suditi da je pravu kletvu učinio, ako li nije, ima se suditi drugačije. Brez sumlje pak biva prava kletva kada se godi zazivlje Bog za svidoka jedne istine ili ovo zazivanje bilo mučeći ili izgovarajući (*invocatio tacita vel expressa*) *Busem de juramento*. Jest i ono prava kletva gdino se zazivlje jedno zamirno stvorenje Božje u komu se zamirnim načinom pokazuje veličanstvo Božje. Tako kada se kuneš nebom, razumi se da se kuneš s onim koji na njem pribiva. Kad zemljom razumi se da se kuneš s onim čija je zemlja podnožje (*scabellum pedum*). Kad sakramenti razumi se s onim koji je ji učinio. Kad s križem s onim koji je na njem propet. Kad s vandeljem razumi se s onim čije su riči vandelje. Kad z' dušom razumi se s onim čija je prilika razumi se. (*Bon. Suar. Sanch.*) Ovo je kletva gdi se mučeći zazivlje ime Božje (*invocatio tacita*). Prava kletva jest i onda kadno se kuneš s jednom stvari u kojoj zamirnim načinom ne pokazuješ veličanstvo Božje ako se š' njima imenuje Bog. Evo prilika: kada rečem: *Ovoga mi krua učini'ću* [255] *to i to* – nije kletva, ma kad rečeš: *Ovoga mi krua Božjega učini'ću &* biva prava kletva. Tako kad rečeš samo: *Ove mi vatre ... , Ove mi brade ... , Ovi mi aljina ... &c.* kletva prava nije zarad rečenog uzroka, ma imenujući Boga biva kletva.

Pravu kletvu čni i oni misnik koji na sudu potvrđuje jednu stvar mećući ruku na prsi. Ovaki posa sudi primaju za pravu kletvu poradi poštenja koje se nosi Bogu budući misnik na svitu na misto Boga. Neka dakle pazi svaki misnik kad prid sudcem meće ruku na prsa je li istina ono što potvrđuje. Tako kada reče cesar oli drugi vladaoc svitovnji: *Dajem ti rič cesarovu, kraljevu &c.* drži se za pravu kletvu poradi poštenja koje se vladaocem svitovnjim daje koji su na misto Boga na svitu vladajući, svru česa govori apošto: *Obedite praepositis vestris* – Slušajte starešine vaše.

Pravu kletvu i oni čini koji reče: *Djavao neka me odnese ... oli: Neka se živ odovlen ne dilim ako ovo nije istina ...* Ma ko se ovako kune vazda griši jer biva vazda protivna volji Božjoj koja želi da se saranimo, a ne da nas [256] diavao odnese. Kune se i oni koji reče: *Duše mi moje ... oli ko reče: Bog zna da ne lažem , nego da istinu govorim.* Nije kletva ko reče: *Vire mi moje ... , Vire mi ovoga misnika , ... ovoga vlastelina, doisto nie tako &c.* Već da bi imao odluku govoriti od vire Božje i istine koja je Bog. Po isti način nije kletva: *Života mi ... , Boga mi ... oli Održi mi uho, ako mi ga ne platiš (Alloza et Mando)* jer se ove riči najveće čuju od žena prama dici i od drugi u sržbi ne imadući odluke kleti se. Ko reče: *Svidok mi je Bog, Bog zna što govorim ... ,* ako razumi reći kazujuć da Bog zna, kletva nije, ako li razumi s tizim zvati Boga za svidoka, kletva jest. Ko se pridomisli i stavi prst priko prsta pak reče: *Ovoga mi križa, nisam* – nije kletva jer nije učinio pravi križ. Kad ko reče: *Kako je Bog istinit ... oli Kako je istinito vandelje &c. tako je i ovo istina.* Bila bi kletva i psovka kad bi razumio zvati za svidoka istinu božanstvenu i razumio da je tolika istina ljudska kolika je i Božja. Bila bi kletva, a ne psovka kad bi razumio zvati za svidoka istinu [257] božanstvenu, a ne bi razumio da je tolika istina ljudska kolika je Božja nego je priuba prilikovati istini božanstvenoj. Isto se more reći i od one, kadno reče: *Čista sam kao Blažena Divica Marija &c.* Oni koji se s usta kune, a nejma odluke kleti se, nije prava kletva; a oni koji se kune i ima odluku kleti se, ma nejma odluku ispuniti kletvu, biva prava kletva jer se ovdje dvi stvari promišljaju: kletva u sebi i dilo olti ispunjenje. Isto se ima reći od

onoga koi čini zaviti i koi se vinčaje, kako će se na svom mistu viditi. Ovi griši ovako se kunući. Za učiniti pravu kletvu izvan suda dosta su ona godišta koja se oće za sagrišiti oli vrime od razborstva. More jedan na misto svoje poslati drugoga oli mu poručiti da se za nj zakune, ma ovi poslani ima istinito znati da oni za koga se kune znađe istinito onu stvar svru koje pada kletva. Kad bi bilo drugačije sagrišio bi, i oni koi šalje držan je ispuniti kletvu u tom događaju ne poradi kletve nego poradi pogodbe.

Oni koji su običajni često se kleti istinito, a ne lažljivo, ne sagrišuju smrtno. [258] Oni koi je običajan kleti se podpuno ne prividivši (*inadvertenter*) sad istinito, sad lažljivo, čudo bi bilo reći da smrtno griši budući da je stvar potanko pritresena i držana da za sagrišit smrtno oće se podpuno priviđenje i dilo povoljno. Radi česa Alario govori (*n. 24.*) da ne griši smrtno. Ništa ne manje govori isti naučitelj da pod smrtni gri taki ima bižati one igre i zborit s onom čeljadi s kojom je običajan kleti se po ta način. Razlog jest jer se meće na pogiba. Oni koi ne ispuni kletvu u maloj stvari, samo mali gri čini. Oni koji je kletvu učinio da će svaki dan u godini dana govorit jednu Zdravumariju, ispuni se godina i ne reče nijednu, smrtno ne sagrišuje. A oni koji je učinio kletvu da će za godinu dana svaki dan davati ubogim po jednu gazetu, prođe godina i ne udili nijednu, sagrišuje smrtno najposlidnji dan od godine jer ove dužnosti padaju zajedno i restu, i tako čine jednu stvar veliku, a Zdravemarije ne restu zajedno za učinit jednu stvar. Ova se istina potvrđuje od onoga, koji svaki dan ostavlja po malo od bogomolje dužne [259] (*materiam parvam de officio de praecepto*) i od onoga koi svaki dan ukrade po gazetu. Isto se more reći i od zavita.

Poganin (Idolatraš)

Kunući se svojim bogom lažljivim griši smrtno, ne zašto čini pravu kletvu, budući da u njoj nije zazvanje pravoga Boga, nego jer on drži da je njegov Bog pravi Bog i prava kletva., ka' o i oni koji čini da je danas svetac zapovidnji, a nije svetac, radeći griši premda nije svetac. Kad bi poganin poslia odkrio da njegov bog nije pravi bog, njegova kletva više ne ima jakosti, ma ima ono, što obeta, poradi virnosti ispuniti. Radi isti uzrokâ griši oni pravovirni koi čini jednog poganina kleti se svojim lažljivim bogom, ako će se i pravo kleti, a kamo li lažljivo, budući uzrok da se s tizim čini pogrda pravom Bogu. Ne griši kad to čini zakonitim uzrokom i potribom. Ove mogu biti stvari od mira, od rata i od veliki trgovina i drugi prilični koje se čine s neznabošci. Po isti način griši i onda kadno čini jednoga pravovirnoga kleti se znadući [260] da će se krivo zakleti, jer ne zna da je onako kako jest, i to poradi maloga poštenja koje ima prama pravomu Bogu, budući on uzrok tome, premda oni koi se kune ne griši, jer mlide da je onako kako on drži. Sudac općeni ne griši čineći zakleti se jednoga, kad je taka potriba, premda vidi da će se krivo zakleti (*Bon. in lib. 3. Sent. dist. 39. art. 2. q. 3. D. Thom. 22. q. 93. art. 4.*) Razlog nose jer tako oće općeno dobro i za dati izgled drugim, neka se svaki pazi od nepravda i od krivi zakletava još više kad bi se ta povlastica puštila, ljudi bi zločesti mnoge pute činili se viditi da će se krivo zakleti jedabi ji sudac prida se ne zva, što bi bila velika šteta općenoj.

Istina kletva i njezino ispunjenje

Ima se razumiti po običaju od govorenja ljudskoga, npr. kad se zakuneš jednome i rečeš: *Učini'ću ti brez broja milosti, ako mi učiniš koju godi stvar posve korisnu* – nisi se zakleo krivo. Kad se mater zakune da će sina ubiti oli mu glavu razbiti, tako

gospodar da će slugu ubiti poradi arđava [261] nosiva, nisu se krivo zakleli ako su ji samo izbili oli i pokarali i brez toga ako su se obratili i učinili dobri oli ako bi se smutnja dogodila da ji izbiju oli da ji ko otme &c. (*Tambur*). Po isti način parok stegnut od biskupa da mu se zakune je li sve velike nedilje ispovida, more se zakleti premda je koi dan osta da nije ispovida. Tako more isti viru učiniti jednome dijaku da je priko godine služio crkvu ako je veći je dijo služio priko godine. Tako more učiniti viru od sloboda svome parokianu po svidočanstvu onizi ljudi kojim se more virovati od svoje parokije. Ovako se vira čini i našim štijoecem od *Bogoljubnog nauka* da su štili za deset godišta *Bogoljubni nauk* premda ga ne štiju za četiri najmanje miseca priko godine. Tako i oni koji čine viru diakom za rediti se oli mu bili popi oli fratri, dosti je da priub čuju od drugi i da ovu istinu imadu razložiti. Razumi se da im ne ostaje sumlja z druge strane (*habeant saltem certitudinem moralem in qua intellectus non habeat formidinem de opposito nisi levem*). Ovake se vire olti kletve mogu činiti i za druge starešine, vladaoce &c. i svugdi gdi je godi [262] korist našem iskrnjemu (*in favorabilibus*). Ali Bog učuva činiti je gdi more biti oli gdi jest šteta našem iskrnjemu (*in odiosis*). Gdi dakle more šteta biti našem iskrnjemu nije dosta prium stvar znati, nego je znati čisto i istinito. A u pogodbam, u trgovinam i na sudu il' mu bila stvar korisna (*in favorabilibus*) ili štetna (*in odiosis*), i prvlje nego se zakuneš valja da stvar čisto i istinito znadeš. Kunući se, a ne imadući odluku kleti se, a imadući odluku ispuniti; također ne imadući odluku kletvu ispuniti, a imadući odluku kleti se – griši se smrtno zarad maloga poštenja imena Božjega.

Kletvu učiniti zlo

Nismo držani obslužiti jer kletva ne ima biti uza od zloće nego od dobra dila, kriposna i koje nosi sobom poštenje Božje. One kletve mogu biti od ove vrste: *Boga mi ubi'ću Petra ...*, oli: *Neću slušati misu ...*, *Neću dilat lemozinu ...*, *Osvadi'ću Pavla za nenavidost* &c. Ko dakle ovake kletve čini griši smrtno i kunući [263] se i ispunjajuć kletvu, već ako bi bila malana stvar i tada bi učinio mali gri. Kada se pak zakuneš da ćeš učiniti zlo, ne imadući odluku ispuniti kletvu, ako će i bit mala stvar, činiš gri smrtni jer činiš pogrdu Bogu (vidi *Fel. t. 1. n. 154. i 1586*).

Kletvu učiniti koja sobom ne nosi ni zla ni dobra

Kletva koja sobom ne nosi ni zla ni dobra, npr. zakuneš se Bogom da nećeš ići po moru oli s tim i s tim putem. Nisi držan ispuniti jer ne biva kletva koja nosi sobom poštenje Božje već da bi ta put bio prigoda od kakva gria; dužan si je ispuniti kad si se zakleo čoviku da nećeš više s onim putem ići, još više dužan si je ispuniti kad bi to bilo korisno komu godi.

Po isti način zakleo si se da nećeš za manje oli za više prodavati tvoju robu oli tuđu kupovati. Nisi je dužan ispuniti, ma kad bi bila to šteta tvojoj dicit oli drugom i kad bi od njih bila primljena tvoja kletva, tada si je dužan ispuniti.

Zakleo si se da ćeš vinčati Katu i tvoja je zakletva primljena od Kate. Posli toga zakleo si se uzeti i vinčati Luciju. Zatizim Kata dragovoljno obeta se biti tvoja žena, [264] sada nisi držan uzeti Luciju jer druga kletva ne valja (*Reg. 18. Juris in 6*). Zakleo si se dati jednu stvar Petru, ma si je bio prvlje obeta Pavlu i Pava je bio primio olti zagrlio tvoje obetanje (*acceptavit*), sada je ne moreš dati Petru nego Pavlu porad prvašnjeg obetanja. Zakleo si se dati ženi nepoštenoj poradi gria sto cekina, nisi držan

izpuniti podpuno i učinio bi barem mali gri, ima joj se dati ono što je pravo po običaju, a ne više. Zakleo si se dati svetoprodajcu (*simoniaco*) toliko jaspri, nisi držan ispuniti, pače nejmaš ni mrve ispuniti, jer je to dilo protiva zakona Božjemu i crkvenome. Zakleo si se u sržbi da nećeš ženom tvojom ispunjati sakramenat od ženidbe, neimaš ga obslužiti ni ti ni ona (*cap. tua nos, de jurejur.*). Zakleo si se učiniti jednu stvar koja je jedan dio zla, a drugi dobar, jedan mogući, a drugi nemogući, dužan si ispuniti dobri i mogući, a ne više (*ex Reg. 37. juris in 6. utile per utile non vitiatur*). Razlog kako smo ozgar rekli jere kletva nije uza od zloće i opačine (*non est vinculum iniquitatis*) nego od poštenja Božijega. [265]

Pitam:

Da ti likar očituje jednu zamirnu likariu i zakleo si mu se da je nećeš nikom kazati, moreš li je komu kazati?

Odg. Tambur (*n. 65.*) ako se likar rečeni rani s istom likariom oli uzdrži pošte-nje svoga zanata i zadovoljno s istom likariom oli i z' drugom liči puk, tada si dužan ispuniti zakletvu niti moreš bez gria očitovati rečenu likariu jer je pravo i dostojno da likar žive o svome zanatu. Kad bi pak drugačije bilo tada ne bi bio držan obslužiti zakletvu budući da je protiva ljubavi našeg iskrnjega.

Kletva protiva volji učinjena

Razumi se kadno te ko nagne na silu da se zakuneš da koju stvar učiniš i učiniš je oli od stra oli na silu. Ovo se dogodi npr. kadno te ajduci ucine sto cekina i od stra oli na silu zakuneš se da ćeš im do petnajest dana donit sto cekina. Valja da zakletvu ispuniš već da bi prvlje petnajest dana ima odrišenje od biskupa, a ne posli porad iste zakletve i tada ne bi bio držan je ispuniti ni dati sto cekina ajdukum. [266] Ko bi se pak zakleo ajdukum da će im dati odkup ne imadući odluke zakleti se, nije držan ispuniti zakletvu premda bi sagrišio smrtno jer se tare istina koja u nijednom događaju ne more se pogrditi. Ma ako je ima odluku pravu zakleti se, dužan je zakletvu ispuniti budući da Bog zakletvu prima onako kako iz srca izlazi. Sud dakle duševni oće da se ispuni premda sud svitovnji ne siluje ga ispuniti budući da drži da nije dobra jer je u strau učinjena.

Pitam 2.

*Petar se kune u strau oli na silu da prstenuje oli vinčaje Ivanicu.
Je li prstenovanje oli vinčanje dobro?*

Odg.: Niti drži ovako prstenovanje ni vinčanje budući da ova imadu biti u sve i po sve slobodna, a ne usilovana (*ex jure cap. Significavit de eo, qui auxit in matrimonium; cap. requisivit et cap. gemma de sponsalibus*). Ne drži dakle ni kletva budući da je svezana za pogodbe nevaljale. Oni koi je prav zatvoren u tamnicu [267] i zakletvom da će se vratiti, izade ako se boji i kakvim razlozi oli zlamenji da će nepravedno umriti nije držan vratiti se budući da kletva ne ima biti put od zloće nego od dobra. Oni koi je u sužanjstvu u ruku nevirnički i nevirnici ga pušte jer se zakleo da će se vratiti, ima se vratiti jer bi se dao ružan izgled nevirnikom i naš bi zakon držali za ništo. Učinio bi opet i nepravdu drugim sužnjem jer ji po zakletvi ne bi više puštali otić u svoju otačbenu za lašnje se odkupiti. Oni koi se zakune slobodno bez svake sile i stra i bez svake privare il mu zakletva bila svezana za prstenovanje ili za vinčanje ili za druge pogodbe

proste od koje mu drago vrste bile držan je svoju zakletvu ispuniti porad poštenja od zakona već da bi bio odrišen (*deispensatus*) kako smo rekli gori. Oni koi se kune od potrebe jest da znade stvar svru koje se kune, drugojako ako se privari oli ako je od drugoga privaren i vidi da je stvar drugačija nego je on scinio kada se kleo, kletva ne drži niti je je dužan ispuniti. Ovo se razumi u onim pogodbam [268] (*contractibus*) koje nisu dobre olti zakonite. Ma kad je pogodba dobra, premda slidi privara, kletva biva dobra, ništa ne manje more se od sudca puštiti (*relaxari*). Kad si se kome nadaleko zakleo da ćeš mu štogod dati nisi držan obslužiti zakletvu niti ima u sebi jakosti, dočim godi oni ne primi dragovoljno oli po sebi oli po drugome oli dočim ne razumi tvoje obetanje i vidi se da će dragovoljno primit onu stvar koju mu obetaješ. (*Promissio non obligat quousque acceptatione firmetur*). Oni koi se zakleo da neće nigda igrati, razumi se da neće nigda igrati odveć ni priko izma, a ne razumi se da se neima štogod poigrati za proć priub vrime, van da bi se osobitim načinom zakleo da se neće ni malo igrati za pedipsati tilo. Oni koi se zakune da neće nigda igrati s ovom svrom da ne gubi jaspri oli koju drugu stvar, more igrati namisto drugoga da ne privrudi svoju zakletvu jer igrajući za drugoga on ne gubi ništa. Dakle, u kletvi vazda se ima gledati svra koja se imade kada se kune, ka' i u zavitu kada se zavituje. Po isti način ako je svru imao [269] u kletvi da neće igrati za ne svađati se i ne psovati se, neima igrati više ni na ime drugoga ako je prvlje kušao da u tome pomanjkaje i kad igra na ime drugoga. Oni koi se zakune divojci da će je uzeti za svoju ženu prvlje nego čuje divojka njegovu zakletvu i prvlje nego zagrlj njegovu zakletvu more se poreći niti je držan svoju zakletvu ispuniti, ma kad je divojka zagrlila njegovu zakletvu ne more se više uzbiti već da bi otio u red ući (*ex jure Can. cap. ex public. de conver. conjugat*) i pače more se u red ući i do dva miseca posli vinčanja, onda kad nije dilo vinčanja izvršeno (*matrimonium ratum et non consumatum*).

Kada kletva zapričuje veće dobro ne drži, npr. obeta si se s kletvom zaradi Boga da ćeš se oženiti, ne drži se za kletvu jer zapričuje čistoća koja je veće dobro. Drugačije pak biva kad ne zapričuje većega dobra, npr. obeta si se s kletvom učiniti lemozinu ubogome zaradi Boga, držan si ispuniti ako će i ne bit primljeno obetanje od ubogoga (*etiam si non sit accepta*) buduć da je udilj primljena. [270] Oni koi se zakleo uzeti divojku bogate prćie, divici od dobra glasa zdravoj &c. ako osiromaši, izgubi divičanstvo, steče zlo ime, oboli &c. nisi držan ispuniti. Pače kad bi joj i divičanstvo uzeo, kad bi se otkrilo da z drugim čini oli da se učini brez izma ružna oli steče kakvu drugu bolest oli ako počme drtati &c. moreš je ostaviti. Kad si je pak vinča, ostavit je ne moreš (*cap. quemadmodum de jure*). Razlog jest jer svako obetanje s kletvom sobom nose niki stvari skrovite. Ove jesu i razume se, ako more biti, ako je prosto, ako nije komu steta, ako je onako kako razumi oni koi se kune &c.

Kletva koju čine likari obslužit naredbu Pia petoga, tj. da ponukuje bolesnika da se ispovide i da treći dan ako se ne ispovide da ji ne oblazi, ima se razumiti onako kako je u običaju ista naredba (*Decretum*). (*Antonius de Sp. S. T. I. tract. 5. disp. Sect. 21. n. 153*). Niki govore da naredba Piova jest dignuta s običajem.

Sumlja i pristajanje oli dignutje kletve (dubio et cessatio)

Kad su dakle kletve učinjene u stvarma [271] crkovnim koje su podložne S. O. papi, more ji papa dignuti. Starešina od reda kletve svoji redovnika jer poradi zavita od poslua podložni su posve svome starešini. Po isti način ima se imat čovik prama svojoj ženi, a žena prama svomu čoviku i gospodar prama svome sluzi u onim stvarma

u kojim se more krivo učiniti i nepravедno ka i u zavitu. Budući kletva dilo bogočastva (*actus religionis*) oblakšati ga olti dignuti ga (*relaxare*) posve pristoji se samo sudcu crkvenome (*Anton. a sp. S. Pal. disp. 3. jur. part. ult. n. 4*) premda i vladaoc svitovnji more u stvarma njemu podložni kletvu dignuti (*remittere*) i činit da ne valja (*irritare*) navlastito gdi ulazi i stra, sila, nepravda, nepoznanstvo stvari, sržba, smućenje oli slaboća onoga koi se kune oli ako je kletva učinjena s koristju onoga koi je u proklestvu. Sabor elibertinski (*Fel. t. 1. p. 2. n. 1719*) zapovida da dica prvlje četrnajest [272] godišta ne imadu se nagoniti na zakletvu. Također divojke u vrime svoga ditinstva (*in puerili aetate*) učinivši zakletvu u kući otca svoga, a da otac ne zna, ovo otac čuvši ako bi udilj bio protiva koliko kletva, toliko zavita njiovi za ništa su držani niti imadu više jakosti.

Kletva učinjena na poštenje Božje

Mogu se prominuti, dignuti i okrenut u nešto (*commutare, dispensare et irritare*) od oni koji mogu prominuti, dignuti i okrenuti u nešto zavite učinjene. Zato od ove vrste kletve mogu se i po sebi prominut u bolje. Ispovidnici koludara olti fratarski imadu oblast prominjivati kletve i zavite i nji dizati (*dispensare*) i to prama svitovnjaci izvadvši ono pet zadržani (*reservatos*) od kojizi besidi'će se bolje u govorenju od zavita. I izvadvši kletve od obetanja koje su primljenene po dopušćenja Pavla trećega zarad zavita (*Bull. 7. Cum inter tantas 3. Juni 1545*). Raširena pak od Grgura trinajestoga (*Rodr. t. 3. q. 63, Diana p. 3. tract. 2 resp. 9., Tamb. t. 1. lib. 3. c. 7., P. a. n. 8., Ant. a sp. 1. in [273] directione regul. tract. 2. disp. 3. n. 80. v. n. 1962. regul. tract. 2. disp. 3. n. 80. v. 11. 1962*). Po isti način mogu razbiti (*rescidere*) pogodbe i odpustit (*relaxare*) kletve učinjene od žene oli od mlogi od kuće porad nikog opaza olti stra od stariji oli porad molbe svoi stariji muža oli roditelja oli u poručenju (*fidejussione*) za muža oli za otca za platit njiove dugove odrekavši se od vlastite baštione (*Dian. p. 3. tract. 5. resol. 20*). Ništa nemanje običaju ovi ispovidnici u našem redu pitat oliti imat blagosov za metnut u rukodilovanje ove oblasti od vlastitog provinciala. Ima se jošte znati da ni biskupi ni rečeni redovnici ne mogu dignuti (*dispensare*) one kletve koje su svezane za stvari vikovite, npr. jedan potvrđuje svoje vinčanje iznova koje je davna učinio, oni drugi svoj profesion koji je davno učinio &c.

Kletva učinjena s prtidvostručenjem (cum aequivocatione)

More se razumit na dva načina: 1. kadno jednu stvar govoreći drugome činiš ga jednu stvar za drugu razumiti jer mu jedno govoriš s ustmi, a drugo imaš [274] u pameti brez svakoga zlamenja zdvornjega; 2. kadno tako govoriš i odviše nadometneš zlamenje zdvornje. Ovako naš sveti otac Frančeško bivši upitan od stražana: »Jesi li vidio da je tuda proša krivac?«, odgovori: »Nije ovda proša« mećući u isto vrime ruke u rukave. On razumi u pameti da nije proša kroz rukave, a stražani ga razumiše da nije proša onda. Da bude ovako reka, a da ne bude metnuo ruke u rukave, tada bi bilo prvo pridvostručenje. Kletva oli i samo govorenje uzeto na prvi način nije prosto budući da nosi sobom krivu kletvu i laž. Zato ti bivši upitan: »Kad si ija ribe? Jesi li ija?« – da odgovoriš: »Nisam« imadući samo u pameti da nisi ija mesa, bivaš lažac i ako nadometneš kletvu bi'ćeš krivokletavac. Zato Inocent jedanajesti prokle pridvostručenja na prvi način uzeto (*in tribus prop. 26. 27. et 28.*).

Kletva oli samo govorenje pridvostručeno uzeto na drugi način biva prosto vazda u onim događaji u koim imamo razlog sakrit našu stvar koja je skrovita jurve ma ne u drugim događaji. Biva reko prosto jer udara se s onim što se ima [275] u pameti niti se to uprav govori za privariti onoga s kim se govori, nego za sakrit stvar potajnu koju sakrit i potajnu držat imaš razlog. Ovako upitan ispovidnik od Petra je li njegova žena učinila priljubodinstvo (držim da je isti gri čuo na ispovidi) mučati neima buduć ko muči potvrđuje (*qui tacet consentire videtur*) valja dakle da odgovori oli »*Ne znam*« oli »*Nije učinila*« &c. u pameti držeći ove riči: *ad dicendum* – za reći, budući da pečat od ispovidi oće da se muči ono što se na ispovidi čulo. Po isti način Andrija čuo da je Petrova žena učinila priljubodinstvo upitan od Petra: »*Je li moja žena učinila priljubodinstvo?*« – ima odgovorit: »*Ne znam*« oli »*Nije učinila*« držeći u pameti koliko sam ja vidio, budući da Pava nije vidio nego čuo od čovika koji se more privariti. Po isti način govori Busemb. od one kletve koja je učinjena na sramotu od stra, po nepravdi, npr. od ajduka kojim se kuneš doniti dvadeset cekina za saranit život. [276] I od one kletve koju čini žena nagnata na sramotu od svoga muža da nije učinila priljubodinstvo koje je jurve skrovito.

Rekosmo ozgor da nije prosto u drugim događaji služit se s ovim pridvostrukim govorenjem, tj. gdi nemamo razloga sakrit onu stvar koju očemo da sakriemo, ne zašto nosi sobom laž, nego zašto govorenja ljudskoga pogodbe i načini tako išču da se ima govoriti i činit se razumiti po običaju od ljudi, drugojako vazda bi se na privari stalo i brez pristanka smutnje bi se događale niti bi se našao ko bi komu virovao.

Što se ne more reći od prošasti događaja jer premda sobom nose niki način za privariti onoga koji sluša govorenje, ništa nemanje ne nosi ovo od svoje naravi nego s nikom prigodom (*per accidens*) niti je ovome on kriv nego oni koji ga pita za onu stvar koja se ima mučati i držati toliko skrovito. Još više oni koi je oštroom more se lasno domisliti da mu se ne govori laž po okoljstvi one stvari koja po svakom razlogu ima biti skrovita, ima u malo riči reći: »*Zašto ja budala pitam*«. Također odluka onoga koi [277] ovako govori uprav jest sakrit i držat skrovito stvar potajnu, a ne drugoga privariti. Ako dakle dogodi se ovdí kakvo zlo od privare, svemu tome biva kriv brezpametni upitaoc, a ne oni koi ovako govori. Priliku nosim od divojke koja u svetkovinu ima poći na misu i znade da je na putu momak čeka i da će s požudom sagrišiti gledajući je, ona zato ne ima ostaviti misu niti se more reći da je ona griu njegovu uzrok, nego on koi ovake opake prigode išče. Isto ima se razumiti u našem govorenju.

Od kletve na sudu vičnjeme

Ovde se ište kune li se krivo i griši li smrtno krivac oni koi neće da reče istinu kad ga sudac pita oli zarad iste svrhe služi se dvostrukim govorenjem. Ovo se more dogoditi: 1. kadno čovik stojeći prid sudcem od stra izađe izvan sebe; 2. ako sudac ne zna da je krivac od kakva zla imena oli ne zna podpuno za njegovu krivicu niti se znadu prava zlamenja od njegove zloće; 3. ako se znade priuba od sudca njegova zloća, ma je stvar velika za koju krivac iznašavši se oli ima umrti oli metnut barem na muke [278] oli ima izgubiti poštenje oli dobro ime koje je ima kod svita oli jur ima izgubiti dobra koja posiduje.

Odg. na prvo: Krivac ako se tako smutio prid sudcem da u oni ma podpuno ne prividi ni krivu kletvu ni gri smrtni i ako štogod i prividi, to prividi samo smućenom pametju, ne čini gri smrtni. Ako li podpuno prividi laž i krivu kletvu i težinu od gria,

premda se i pripaone od pedipse i od obraza sudca, griši smrtno i biva krivokletavac služeći se pridvostručenim (*cum aequivocatione*) govorenjem jer krivac po zakonu upitan od sudca pod smrtni gri ima mu odgovoriti onako kako ga pita (*Melphi in praip. Crim. verb. reus, Scaccia cap. 18. n. 49 cum com.*) Niti u ovim događaji ima razlog sakrit istinu jer kad bi ovo prosto bilo ko bi bio slobodan u svome poštenju u robi i u životu? Ima se dakle odgovarat po odluci sudca zakonitog, a ne drugačije. Ima se po isti način odgovarat sudcu koji pravedno pita (*D. Th. 2. 2. q. 69. art. 1 et 2.*).

Odg. na drugo: U ovome se događaju krivac služeći dvostrukim govorenjem na drugi način uzetim i kunući se [279] ne čini gria smrtnoga (*Tamb. tom 1. l. 3. c. 4., P. 3. n. 2. del = bene, Castrop., Diana et comm.*). Razlog nose jer tada sudac ne pita zakonitim načinom buduć da ne zna pomanjkanje krivca niti ga čini krivcu znati da ga on znade što zakoni iziskuju. More dakle reći sudcu: »Nisam učinio držeći u pameti za očitovat tebi« – *ad manifestandum tibi*. I kako jedan nije držan zakon obluživati prvlje nego je proglašen, tako ni krivac nije držan sudcu kazati prvlje nego je zakonitim načinom upitan (*Tamb. tom. 1 pag. 92. n. 4.*).

Odg. na treće: Ovdje su naučitelji od dvi vrste, jedni govore, među koim jest sv. Toma (2. 2. q. 69), Sanch., Penia, Tolet. i drugi 25 stari naučitelja da se krivac naodeći u rečenom događaju ne ogovara od gria. Razlog jest jer pravda oće da se ima slušati sudca olti starešina i odgovarati mu na upitanje kad znade priuba za pomanjkanje krivca (*semiplena probatio mali*) i kad zapovidi da se zakunemo imamo ispoviditi istinu onako kako on razumi, a ne imamo se služiti s nikim dvostrukim govorenjem (*cum aequivocatione*). Drugi razlog jest jer kad bi se ovako [280] govorenje puštilo mnoga bi se šteta događala uopćeno niti bi se zla smanjkavala nego umnožalo. Drugi naučitelji govore da je u rečenom događaju krivac ogovoren od gria i da se more služiti z' dvostrukim govorenjem za uteći smrt, muke, iztiranje iz svoga mista (*exilium*), tavnicu najmanje za dvi godine (*Portellius titol. corre. Frater: verbo reus n. 43. Rodriq. Villalobos, Malderus, Sa de Lugo, Fernandez &c Toneretus*) još govori da ovo more učiniti i kad je pedipsa duovna velika, kako prokletstvo (*excommunicatio*). Protiva Panorm. Busembau. i drugim mnogim. Razlog nose jer zakoni ljudski ne razume nikoga stegnuti na one stvari koje su toliko mučne i toliko štetne, koje su ozgor rečene i pod gri smrtni. Još odviše kod Felic. (*T. 1. praec. 2. n. 1759*) štijem da krivac posla osude (*post latam sententiam*) kazati ne more rečena pomanjkanja nego se samo ispoviditi već da bi bila šteta drugome da ne kaže. Općeno naučitelji, a Busemb. govori kad bi to i prvlje osude zanika da nije držan kazati [281] već da bi bio upitan ni prvlje osude oli već da bi bila erezija buduć da ovaki gri neima zanikati premda bi ga prvlje zataja. Portell. pak govori Sanchezom da eretik i osuđen i vođen na smrt nije dužan kazati sudcu pod smrtni gri svoje pomanjkanje od erezije. Niti bi ovdje dao ružan izgled jere drži da će se od ovoga moći izpoviditi ispovidniku prvlje nego se čini umriti, a drugo svi znadu da krivci od ove vrste zatajuju svoje pomanjkanje jedabi se kakogodi oslobodili od smrti oli barem š njome štogod zakasnili. Istina je jošter da oni koi se vodi na smrt neima se odrišiti prvlje nego očituje društvo od erezije (*complices haeresis*) od čuvanja, od izdaje vlastite otačbine i od oni zala s koim se čini šteta našem iskrnjemu već da bi se društvo pokajalo od svoga gria oli ima se očitofanje da će se pokajati po druge načine (*Mend. in epit. verb. reus n. 17*). Ja bi reka da ovaka pomanjkanja ima kazati da i nije upitan od sudca buduć toliko štetna kršćanskoj općini. Običaje mnoge pute kletva sobom nositi i laž. [282]

Pita se što je laž?

Odg. Laž jest rič izrečena s odlukom privariti svoga iskrnjega koi drži da mu se istina govori, ono što mu se govori. Ova rič može se drukše uzdržati i u zlamenju. Augustin sveti govori da je svaka laž gri. Ova se zloća od gria uzdrži u onoj nepravdi s kojom jedan oće da privari svoga iskrnjega. Radi česa kadno jedan reče laž čineći da govori istinu, ne čini gri od laži. Ako kad govori istinu držeći da govori laž s odlukom koga privariti, govori laž. Reći štogod što nije istina ne imadući odluku koga privariti onda kadno oni koi sluša po okoljstvu od govorenja more se lasno domisliti da je stvar drugačija nego se govori, ne čini se gri niti je to laž koju imenuje sv. Augustin gri. Kadno žene reku za utišit dite plačuce: »*Evo vuka na dvoru*« oli na drugi način jer poglavita njiova svrha jest za pomoći dite, a ne za privariti ga. Za doći svakoj stvari na kraj još lipše ima se znati da je laž od tri vrste: laž maskarljiva za lulac, laž [283] od službe olti poštenja i običaje biti zaradi vlastite koristi; ova vrsta laži najveće se nalazi u slugami prama svoji gospodari, u sinovi prama svojim roditelji. I laž štetljiva s kojom se ima svrha nauditi svome iskrnjemu oli u stvarma duovnim oli u tilesnim i po miri od zloće biva gri kad mali kad veliki.

Oni koi na ispovidi zaniče mali gri koi je učinio, čini opet drugi mali gri jer govori laž protiva istini. Tako da ko reče da je učinio jedan mali gri, kad ga nije učinio, učinio bi iznova mali gri jer govori protiva istini. Kada pak ne bi ima drugog gria pak na ispovidi da reče da je učinio mali gri, koga zna da nije učinio, učinio bi gri smrtni jer biva uzrok da odrišenje pada na stvar lažljivu i koja nije zato čini svetogrđe. Po isti način kod Felica (*de mendatio n. 2783*) ne držim brez smrtnoga gria misnika koi reče laž onda kad se oblači u svete aljine za reć sv. misu jere daje zao izgled onim koji ga slušaju i lasno će se smutiti i u isto vrime pogrđiće misnike uopćeno. [284]

Pita se

Što je zaklinjanje (adjuratio)?

Odg. Jest usilovanje olti navođenje jednoga za učiniti koju stvar oli za ne učinit zazivljući koga svetoga oli zaklinjući ga s kojom stvarju svetom, npr. Zaklinjam tebe Boga živoga s Isusom Isukrstom sinom tvojim da podiliš spasenje duši i tilu mome. Zato vidí se da je zaklinjanje dilo bogočastva (*actus religionis*). Zaklinjanje more biti na dva načina, tj. moleći i zapovidajućí. Ako ćemo da je prosto od potrebe jest da je združeno i ono s istinom, s razlogom i s pravdom (*cum veritate, judicio et justitia*). Ovde se istina razumi: 1. da zaklinjanje ima biti s pravim Bogom oli stvarju svetom, a ne s lažljivim bogovom jer bi tada sagrišio smrtno &c.; 2. da se ne ima stvar iskati brez odluke (*ficte*) ni brez odluke imati ono što se ište jer bi tada bio mali gri. Razložstvo (*judicium*) uzdrži se u ovome: 1. da zaklinjanje ima biti [285] razložito s uzrokom i s potrebm, drugojako bi bio mali gri; 2. da Bog i sveti ne ima se zaklinjati zapovidajućí nego molećí, a sotona zapovidajućí a ne molećí, drugojako sagrišilo bi se smrtno jer kad bi se zaklinja Bog i sveti zapovidajućí činila bi im se nepravda i pogrđenje; a kad bi se sotona zaklinjala molećí činilo bi mu se poštenje, što se ne pristoji. Pravda uzdrži se u ovome da ona stvar koja se ište ima biti poštena, jer kad bi bila zla, sagrišilo bi se smrtno oli prostno kako je koja stvar velika oli malena. Moremo zaklinjati Boga s njime istim, moremo ga zaklinjati s Isusukrstom, s B. Divicom Mariom, svetim koji su njemu toliko dragi, s otajstvi i s mukom Sina njegova &c. Ne moremo ga zaklinjati

stvorenjima manjim oli od manje vrste vanda su njemu mnogo draga. Ovako se zaklinje Bog u knjigam od Izoda (cap. 32.): *Reccordare Abraham, Isaac et Jacob servorum tuorum – Spomeni se Božer Abrama, Ižaka i Jakova sluga tvoji.* [286] Moremo zaklinjati B. D. Mariu, anđele i svete s Bogom i s Isukrstom. Također moremo zaklinjati diavla i ostala stvorenja z Bogom, s Isukrstom, z D. Mariom, sa svetim i s otajstvi naše vire svete. Stvorenja razložita mogu se uprav (*directe*) zaklinjati, stvorenja pak nerazložita kako životinje naudljive i stvorenja mrtva neupravno (*indirecte*) kako krupe, grmljavine &c. razumeći ovako u pameti zapovidajući zaklinjati diavla da pristane nami uditi i svim onim stvarma koje nami služe. Također stvari mrtve zaklinjemo da ne bi nami naudile, koje budući pod oblastju Božjom, molimo Gospodina Boga da ji svojom desnicom ustavi, smete i da im zapovidi kao svome stvorenju da se razbiju i pristanu nami uditi i onim stvarma koje nami služe.

Zaklinjaoci (*exorcistae*)

Biva prosto pitati od sotone koja se u mučeniku nalazi i š njime se razgovarati od oni stvari koje iziskuje njegov posa, npr. prosto mu je pitati koliko i[h] je u mučeniku, uzrok zašto su u nj [287] ušli &c. Prosto mu je od njega pitati zlamenje koje će mu dati da je iz njega izašao. Castrop. drži da griši smrtno zaklinjaoc koji pita za niko čudo oli sulac od sotone stvari skrovite (*occulta*), Sanch. pak i Caj. kod Tamb. (*l. 3. c. 9. P. 2. n. 5.*) govore da griši samo prostono. Dali bolje s Tob. govorimo da griše smrtno kad to učesto čine i za dugo. Zato Pava sveti (*l. Corinth. c. 10*) govori: *Nolo vos fieri sotios (sic!) daemonum – Ne razumim da se činite drugovi sotonski! Non potestis mensae Domini participes esse et mensae daemoniorum – Ne morete biti dijionici trpeze Gospodinove i trpeze sotonske.*¹⁷ Čini mali gri ako to čini u ritko. Prosto je ganjati sotonu da razmetne čari i digne zlamenja koja, dok se nalazi u svom bistvu, muči se čeljade začarano i žive ugovor mučiti ga dočim se ne razmetne, jer ovo nije da se mu služimo sotonom za niki sulac olti izprazni razgovor nego za našu potribu za nas od njega i od njegovi prokleti dila obraniti i tako nagnati ga da razruši svoja dila koja je protiva nami učinio. [288] S istim razlogom prosto je zapoviditi oli nagnati sotonu stariju da istira sotonu mlađu iz mučenika. Prosto je za našu korist čava s čavlom tirati na dvor. *Del=Bene.* Nije prosto zaklinjaocu dopustiti sotonu da uđe u drugoga čovika jer nije gospodar od života svoga iskrnjega, samo mu je prosto dopustiti da uđe na. pr. u konja oli u drugo živinče ako je gospodar od konja &c. bogat i ima dosti jer za oslobodit jednog siroma mučenika nije stvar velika izgubiti da mu je učinjena velika šteta. Kad bi pak bila s tizim velika šteta našem iskrnjemu, ne bi to bilo prosto činiti (*Tancr. tit. l. de relig. dist. de adjut. n. 67.*) Razlog nosi jer nije prosto s tuđom štetom. Drugom priteći zarad zdravja tilesnoga. Tamb. i Castrop. drže da je to prosto učiniti i s velikom štetom našeg iskrnjega, zašto se razumi da se mučenik nalazi u najvećoj potribi u kojojzi sva su općena (*in extrema necessitate sunt omnia communia*). [289] Prosto je pogrditi diavla, pljunuti i uđriti polagano mučenika. Kad bi pak diava iz mučenika što god učinio zaklinjaocu na žao i vrlo ga rasrdio, pak da zato vrlo udre mučenika, sagrišio bi smrtno i kad bi bio mučenik crkovnjak upa bi u prokletstvo već da bi ogovorio ne privenjenje oli neznanstvo (*inadvertentia aut ignorantia*). Razlog jest jer

¹⁷ *Nolo autem vos socios fieri daemoniorum, non potestis calicem Domini bibere et calicem daemoniorum, non potestis mensae Domini participes esse et mensae daemoniorum.* 1. Cor. 9, 20–21.

urada crkvošnjaka s napastovanjem diavaoskim ka i oni (govori *Tamb.*) koji probode s mačem psa u krilu gospodarevu i gospodara zajedno. Po zakonu oni koi zaklinje ima biti misnik oli barem ređen redom od zaklinjanja (*ordine exorcistatus*) i to s testiom biskupovim. Ako je redovnik koji ima i drugog starešinu kao mi fratri ima pitat blagosov i od starešine svoga. Ako ovo čini jedan svitovnjak prid svitom često i za čuđenje puka protiva volji biskupovoj oli drugog starešine kad ne bi bio blizu biskup, sagrišio bi smrtno. Kad bi pak ovi svitovnjak ima milost od Boga istiravat diavla, kad mu se ne bi stariji suprotivili i ne bi se stoga puk smutio i kad bi ovo skrovito činio i u ritko ne bi [290] sagrišio smrtno (*Tamb. l. 3. c. 8. p. 2. n. 24*), istom neka nije lud i od maloga znanja, jer bi bijo lasan da ga lasno diava privari oli da se počme služiti s kojom čari. Istina je z druge strane da će mi kogod reći da su ovo posli crkvošnjaka, a ne svitovnjaka, ma promišljajući riči našeg Spasitelja kod Mati. na pog. 16. gdi govori od dobri i virni kršćana, valja reći da ovo dilo i svitovnjaci kadgod mogu dilovati. Ovo su riči našeg Spasitelja: *Signa autem eos, qui crediderint, haec sequentur in nomine meo daemonia ejicient.* Oće reći da za poznat one koji naprav viruju u njima će se vidit ova zlamenja: *U ime moje istirava'će sotone.* Po isti način kod Marka na pogl. 12.: *Unicuique autem datur manifestatio Spiritus ad utilitatem alii &c. alii gratia sanitatum in uno Spiritu.*¹⁸ Oće reći da su nami od Gospodina Boga različiti darovi razdiljeni: jednim dat dar naučiti lasno mnoge jezike, drugim tomačiti govorenja, a drugim dar ozdravljanja &c. Ništa nemanje od pametni starešina ovi posa činiti [291] ne ima se dopuštiti ni misnikom brez svoga testira jer se more lasno dogoditi da u ovi posa ubrusi i oni koi ne zna ništa i ostane privaren, kako smo gori rekli. Tako za ove posle oće se ljudi od nauka, dobra izgleda, pokornici i dobra života. Neima se po običaju ovi posa dopustit činiti u vrime kada je litina na dvoru jer mnoge pute kad sotona izađe iz mučenika objije vrime i odnese sva polja, udaraju gromovi &c. Još više opominjem zaklinjaoca da kad bi sotona pitala i prosila iz mučenika da uđe u jednog nevirnika po imenu cinim da bi mu moga dopustiti s ovim ugovorom: »*Dopušćam ti i to sotono paklena ako je to volja Božja i njegova slava.*« Ovako govorim jer isti događaj štijem od sv. Ciriaka koi ličeći čer Diokleciana cesara sotona zavapi da će izaći ma da ga pušti ući u čer kralja od Persie, dopusti mu sluga Božji s ričma ozgor rečenim i do malo vrimena dođoše knjige od istog kralja i u isto vrime moli cesara da mu pošlje Ciriaka da je liči. Ciriak pođe i oslobodi njegovu čer i [292] obrati na pravu viru čer, kralja i njegove dvorane.

Pita se što je i kolikostruk je zaviti?

Odg. 1. Zaviti jest povoljno s čistim priviđenjem oliti poznanstvom obetanje Bogu ispuniti jednu stvar koja je bolja od one koja je njojzi protivna. Razumi se da ne zapričuje veće dobro od sebe (*S. Th. 2. 2. q. 88. v. Sanch et Lay. l. 4. 1. 4.*). Vidi se da je zaviti dilo bogočastva koje se samu Bogu pristoji. Zato kad što god zavitujemo svetim razumi se da i Bogu zavitujemo budući njiova volja vazda sjedinjena s voljom Božjom. I prvlje nego iztomačimo ove riči potanko i razbistrimo svaka.

Odg. 2. Zaviti biva dvostruk osobiti i ugovoreni (*Votum absolutum et conditionatum*). Prvi biva kadno obetajemo podiliti toliko lemozine. Drugi biva kadno obetajemo lemozinu ako ozdravimo. Opet jest dvostruk: svečani i priprostiti. Prvi biva kadno

¹⁸ 1 Cor 11, 7–9.

onu stvar koju obetajem crkva je odlučila primiti, a drugi jest koi se čini brez toga primljenja crkovnoga. [293] Priprostiti opet se razdiljuje u stvarljivi i kipljivi (*in reale et personale*). Prvi biva onda kadno se sama stvar obetaje Bogu, npr. toliko jaspri &c., druga jest kadno se obetaje samo trud od kipa, npr. otić obać sv. Šimu u Zadru &c. Nadomeću i zavit smišani kadno se i putuje i daju jaspri oli druga koja stvar (*Less. L. 1. c. 40*).

Sada tomače se riči od zavita. Govori se najpri zavit jest povoljno &c. jerbo zavit buduć dužnost privelika ispuniti ga oće se pravo priviđenje i pravo otinstvo one stvari koja se obetaje. Općeno naučitelji svru česa ima se znati prvo da učinit zavit more ono čeljade kojegodi more sagrišiti izvadivši zavit veliki od reda (*excipe votum solemne religionis*).

Drugo nije dobar zavit koi se čini brez pravoga priviđenja i odluke. Zato oni zaviti koi se čine udilj brez priviđenja pravoga more li se ispuniti oli ne more stvar oli učinjeni u sržbi, kadno je [294] smetena pamet, ne drži se da su dobri.

Treće kad jedan sumlji je li mu zavit dobar budući da ga je učinio prvlje sedam godišta, kadno se ne zna naprav stvar jošter prividiti nije mu zavit dobar već da bi se znalo da je u isto vrime imao podpuno razborstvo. Ako bi ga bio učinio posli sedam godišta biva zavit dobar. Kad li sumlji je li ga učinio prvlje sedam godišta oli posli govori Sanch i Palao da ga je držan ispuniti, a Diana drži da nije.

Četvrto: kad jedan u triznosti odluči učiniti zavit i posli toga opije se i učini zavit u pijanstvu, zavit nije dobar jer se za nj oće u oni čas u koi se čini pravo razborstvo (*Lay. l. 44. c. 1. n. 4*). Zaviti učinjeni u strau na koje te nije niko nagna nego su po sebi povoljni i odlučeni, bivaju dobri. A oni na koje te kogod nagna na silu da ji učiniš, nit su dobri niti Bog prima (*Suarez de voto l. 1. c. 8., Sanch. Fill. t. 26. c. 1*).

Šesto nije zavit dobar kada se stvar ne nalazi u pameti onoga koi se zavituje onaka kako je cinio da je bila onda kad je zavit činio, npr. ja imam kalež i cinim [295] da je od srebra, budući od zlata zavitujem ga darovati jednoj crkvi, ma posli doznadem da je od zlata, neimam više dužan dati. Po isti način zavitovao sam se ući u jedan manastir po imenu gdi sam scinio da su fratri sv. Frane, a nisu nego sv. Augustina, nisam ga dužan ispuniti. Tako odlučio sam ući u jedan manastir i učiniti se redovnik, držeći da u njemu žive redovnici, a kad tamo ne žive redovnički, nisam ga dužan ispuniti. Tako odlučio sam obaći Gospu pod Sinj držeći da nije daleko nego samo trijest milja, a kad tamo to ti ima više od pedeset, nisam ga držan ispuniti. Ma kad bi bilo malo više milja nego se cinilo držan sam ga ispuniti poradi maloga truda. Također čuo sam da mi je otac bolestan i činim zavit dati ubogim cekin da bi ozdravio, ma u isto vrime oli otac nije bolestan oli je jurve umro prvlje moga zavita, nisam ga držan ispuniti (*Fell. t. 26. c. 1*).

Rekli smo gore da je zavit obetanje Bogu jer zavit budući dilo bogočastva (*actus religionis*) ako se po koji godi način ne čini Bogu nije dobar. Ko obetaje štogodi [296] crkvi oli svetim razumi se kad zavituje štogod dati u crkvu oli svetim, zavit je dobar jer su sveti u volji sjedinjeni s Bogom. Ko zavituje jednu stvar ispuniti koju zapovida zakon da se ispuni, ako ne ispuni dva gria čini, npr. zavituje se jedan obslužiti čistoću. Ako sagriši bludno dva gria čini: protiva čistoći i protiva zavitu. Ko na ispovidi reče: »Obetajem se nigda reći viru«, ne čini zavit jer pokornik s ovim ričma od običaja ne razumi drugo nego čuati se od gria koliko više bude mogao već da bi ima taku odluku u srcu svome i u pameti s tizim ričma zavitovati. Ko obrvan velikom bolestju

reče onim koji kod njega stoje: »*Ako mi Bog dade da ozdravim učini'ću se redovnik*«, ne čini zavit (*Gabat. t. 3. de voto n. 15*) jer s ovim ričma ne razumi se pravo obetanje Bogu nego samo obetanje onim koji kod njega stoje. I kako veli prilične riči u stvarma svitovnjim ne stežu bolesnika niti u sebi imadu jakost, tako prama Bogu.

Mandalina čini zavit od čistoće na poštenje B. D. Marie. Pita se je li ovo pravi zavit, [297] i je li zadržan (*votum reservatum*)?

Odg. Ako Mandalina rečena čineći zavit svoj imala je odluku olti ako je imala Boga na pameti i Blaž. Divicu Mariu biva pravi zavit i zadržani, ako li nije imala Boga na pameti niti je čisto razumila obetati se Bogu, nego s tizim samo otila poštovati B. Divicu Mariu niti je pravi zavit niti je zadržan jer se š njime časti sama B. D. Marija (*cultu hyperduliae*) (*Gubat tom. 3. de voto n. 21 et 327*). Ništa nemanje govori isti naučitelj ako je Mandalina čineći svoj zavit B. D. Mariji niti je izvadila Boga niti ga je imala na pameti, ostaje stvar u sumlji, drži se po niki način da se i Bogu zavitovala (*praesumitur*) budući da se tako običaje zavit činiti na svitu da se nigda Bog ne vadi premda se reče činim zavit tome i tome svetome ne imeujući Boga. Zavit dakle po ovi način učinjen drži se barem z dvornjim načinom da je i Bogu učinjen i tako da je i pravi zavit i da je zadržan. Govori se: *Ispuniti jednu stvar koja je bolja od one koja je njoj protivna*. Razumi se da ne zapričuje već da je dobro od [298] sebe. Zato kad bi ko učinio zavit oženiti se, ne bi bio zavit dobar jer ženidba nije bolja od čistoće koja je ženidbi protivna. Po isti način nije zavit dobar uzeti jednu ženu nepoštenu oli siromašicu jer je čistoća njojzi protivna bolja od nje i draža Bogu (*Ant. de sp. 1. tom. dfisp. 2. sect. 13*). Ma da reče: *Kad bi se oženio zavitujem se uzeti siromašicu* – bio bi zavit dobar jer je Bogu draže da se uzme siromašica nego bogata budući da se u ovakoj ženidbi pokazuje milosrdje prama istoj siromašici. Daju se nika okoljstva (*per accidens*) da bi bio zavit dobar osobitim načinom oženiti se, npr. kad bi ko vidio da mu je štetno mnogo primiti sv. red. I onda kad brez ozloglasenja ne bi mogao ostaviti divojku zaručenu oli dicu od nje imatu. I onda kad bi bilo štetno kraljestvu oli Crkvi jer ako se oženi učini'će se mir oli obratiti eretici oli kad je svitovan oženiti se poradi čestokratna upadnutja u grie bludne (*melius est nubere quam uri*). Ovako mnogi naučitelji kod Busemb. (*l. 3. tract. 3. de 2. praec. decal. pag. 122*).

Od potrebe jest da zavit [299] pane na onu stranu koja se more ispuniti. Zato nije dobar zavit koi se učini da se neće nigda učiniti mali gri budući ovo vele mučno ispuniti. Niki pak oće da oni koi se ovako zavituje da je držan s ovim zavitom čuvati se od grija smrtni i od mali koi su teži (*mortalia et venialia graviora*) (*Suar. l. 2. c. 3., Sanch. de matrim. lib. 9. dist. 35*). Nije dobar zavit oni koi pada na stvar izpraznu oli nekorisnu oli ni zlu ni dobru (*de re indifferenti*) jer je Bogu žao na obetanje budalasto (*displicet Deo stulta promissio*) niti ovake zavite Bog prima. Zato čini mali gri koji pavši s konja čini zavit da neće više uzjati na konja. Pavši iz broda čini zavit da neće više ući u brod &c. (*Nav. c. 12., Sanch 4. Moral. c. 7*). Nije dobar zvit učinit kakvo zlo. Zato koi se zavituje učiniti jedno zlo koje nosi sobom smrtni gri, griši smrtno, a koje nosi sobom mali gri, čini mali gri, kako oće *Sa. Sylv. &c. Less.*, pak govori i drugi mnogi da griši smrtno. Nije dobar zavit kadno jedan zavituje udiliti toliko lemozine za steći slavu [300] kod ljudi oli za da more lako ukrasti oli da more lasno s jednom sagrišiti oli kad ova učini da učini zavit učinit lemozinu jer mu je lipo posa izaša. Ovake zavite Bog ne prima jer oće da Bog daje olti ganjiva za činiti ovake grie (*Cajet. nav. &c.*). Dobar je zavit premda ima zlu svaru od strane onoga koi se zavituje, npr. zavitu-

jem se za da budem pofaljen od ljudi udiliti lemozinu jednome prosjaku. Jere je stvar dobra ona koju zavitujuem premda je z' griom zavituje (*Lay. Sanch. Cajet &c.*). Dobar je zavit i onda kadno zavitujuem jednu stvar koja je u sebi dobra premda je svezana s griom. Tomačim se: činim zavit da se ne ufatim u lupeštini, da ostanem slavodobitan na mejdanu nepravednu, da mi Bog dade dite po priljubodinstvu. Zavit je reko dobar jer premda su lupeština, mejdan i priljubodinstvo u sebi zla privelika, ništa nemanje zlo neoglašenje, nepoginutje na mejdanu i imati dite, jer su u sebi dobra i darovi Božji, zaviti bivaju dobri (*Nav. Lay. l. c.*) svru gria.

Dužnost od zavita

Steže nas u malim stvarma pod [301] mali gri (*Lay. et alii*) npr. zavitova si govorit svaki dan: *Spasi kraljicu*. Da je ostaviš i mnoge pute ne bi smrtno sagrišio jer je stvar malena. I još kad bi priko sve godine ostavio ne bi smrtno sagrišio zarad istog razloga, i jer ovake stvari ne čine najposli zajedno jednu stvar (*Dian. Sot. &c. contra Valent.*). Steže jednoga velikim stvarma pod smrtni gri, već da onda kad je činio zavit ima je odluku zadužiti se samo po mali gri. Posli nego se jedan zavitova učiniti stvar veliku i učinio je pravi zavit, promislivši se opet poče se kajati što je isti zavit učinio, premda ima odluku ispuniti ga, zato što se kaje čini mali gri, a ne veliki, ovako Sanch. Oni koi pristupi zavit učinjeni svrhu stvari jurve prvlje zapovidene od zakona, ima na ispovidi iztomačiti se i kazati svoj zavit jer je ovd i dvostruk gri učinio, tj. zavitovavši čistoću pak je sagrišio bludno i rečenu zapovid od zakona pristupio i tako je sagrišio protiva čistoći i prtotiva bogočastvu (*contra castitatem et contra religionem*) (*Less. Sanch. Fill. &c.*). Nije niko držan tuđe zavite ispuniti po naravi olti po razlogu od zavita. [302] Istina je da otac mnoge pute zavituje svoga sina, drukša jošter i nerođena dati u red sveti. Ništa nemanje ako sin kad dođe na razborstvo ne potvrdi isti zavit i ne prima ga, nije ga držan ispuniti (*Suar. c. 9. Ley. c. 3. n. 6.*). Oni koi pristupi na baštinu ol mu bila očeva oli drugoga držan je mrtvoga onoga čija je baština bila ispuniti zavite navlastito one koji se zovu stvarljivi (*vota realia*) kako dati lemozinu, učiniti zadužbinu &c. onako kako je dužan platiti i ostale njegove dugove. Po isti način kad jedna općina, npr. od jednoga grada učini zavit, a njiovi poslidnji nisu od volje ispuniti, istina je da po razlogu od zavita nisu dužni ispuniti ga, ma jesu porad ugovora učinjenoga i jer je stvar ušla u običaj odavna ispunjajući se (*Lay.*). Kad otac sina zavituje u red koi kad dođe na razborstvo dužan ga je ponukovati da poče u red i on s ovim ispunja zavit ili sin otiša u red ili ne otiša. Razlog jest jer u ovakim zaviti razumi se vazda: *Ako htio sin poč u red*, a drugačije ne. Kad jedan zavituje poč u Rim [303] dogodine i dogodi e da se razboli oli da nejma čime oli da je u pizmi ter ne smi od neprijatelja poč i s istim putem oli mu se druga dogodi zakonita zaprika, nije dužan zavita ispuniti već da bi se malo poslia zaprika dignula. Kad jedan zavit čini jednu stvar učinit oli mu bilo putovanje oli lemozina oli druga stvar, ima je on isti ispuniti onako i onliko kako je ima u pameti onda, kad je zavit učinio. Kad ne bi pak ima ono što je od potrebe za ispuniti ga nije držan zato prosi za ispuniti ga. Po isti način kad bi drugog molio da mu dade način za ispuniti ga oli da mu drugi dade od svoje volje potrebita za ispuniti ga i da ga ovako ispuni bilo bi dobro ispunjeno (*Lay. n. 7.*). Kad jedan, npr. ima jedan kalež i zavituje ga dati toj i toj crkvi, ima isti kalež dati. Ma da se dogodi da mu se ukrade isti kalež, nije držan drugoga iznova kupovati za ispuniti zavit. Ali da ga on isti prodade, držan je iste jaspre dati na misto kaleža. Razlog jest jer ko zavituje jednu stvar razumi se zavitovat

svu korist olti ono što valja ista stvar. [304] Kad jedan zavituje postiti ove nedilje, npr. sridu i ne posti je, sagrišio je. Ali nije više držan postiti drugu sridu. Još je manje držan postiti drugu kad je prvu zaboravio postiti. Niti je držan prvlje postiti drugi dan kad bi vidio da neće moći ispuniti posli istu sridu. Razumim kad bi tu zapriku i prividio jer ovaka odluka ne običaje biti onoga, koi se zavituje kad zaviti čini, ispuniti isti zaviti (*Suar. Nav. Bon.*). Kad jedan zavituje putovanje za obači jedno sveto misto, ma ne zabilži vrmena kada će poći, nije ga držan udilj ispuniti. Ovdí ima se znati da ovaki zaviti mogu se produljiti za ispuniti se za tri godišta. Ovako *Ledesman*, istom nek nije s ovim zaboravit ga ispuniti. *Castropolo* pak govori da ako se more ispuniti, a produlji se za šest miseci, sagrišuje se smrtno. Radi isti uzroka od potrebe jest znati da za učinit zaviti oće se vrmena štogodi za razabrati dobro što se obetaje, vrime tratnje i druga. Ovdí držim da za učinit jedan zaviti najmanje oće se toliko vrmena, koliko se oće za sagrišiti smrtno. Zato mnoge pute zaviti [305] učinjeni nepromislivši sva okoljstva od ispunjenja nisu dobri. Ovo se mnoge pute dogodi kad se čini zaviti u strau i za malo vrmena kao od potopnika gđi nije vrmena promisliti od zavita okoljstva potribita i drugi prilični. Ele sklappam govorenje ovako da ako se učini zaviti pravi da se ima ispuniti i ne produljiti odveć vrime jer se more lasno dogoditi da se zaboravi niti je Bogu drago da mu se kasno daje ono što mu se obetaje.

Kad jedan zavituje učiniti se crkvnjak, ma ne razbere uba oli će se učinit pop oli fratar niti razabere u koi će red ući ako bi se hotio učinit fratar. Ovaki držan se učinit crkvnjak za ispunit zaviti. A od volje mu se učinit oli pop oli fratar. Prvlje pak nego uzme sv. redove ako je pop oli prvlje nego se profesa ako je fratar, ter vidi da ne more obslužiti istoga stanja ne prividivši zavita more se opet na svit vratiti. Kad jedan zavituje npr. dati tri kvarte šenice siromaom oli Crkvi, nije dužan izabirati šenicu nego dati onu kakvu more i kakva mu se namiri oli [306] kakvu imade istom nek nije posve nevaljala. Ko zavituje dati štogodi oli u jaspri oli u robi, a ne reče niti ima u pameti koliko će dati, ispunja kada dade što oće i koliko oće, istom nek nije posve malo za ne rugati se zavitom (*Suar. Sanch. 1. 4. c. 13.*). Kada ko sumlji s razlogom je li učinio zaviti oli ne, nije ga dužan isdpuniti. Ma u ovom događaju ima kazat rič od zavita čoviku naučnu i on će priub istomačiti je li učinjen oli ne (*Fill. tract. 26. c. 2. Lay. c. 3.*). Kada znade doisto da je učinio zaviti, ali sumlji samo od drugi stvari dužan ga je ispuniti. Također ko sumlji olti ne zna čisto je li ispunio zaviti, dužan ga je ispuniti. Ko učini zaviti učiniti se redovnik, pak se s istim zavitom oženi, sagrišuje što se oženio ali nije dužan čistoću obsluživati i tako more slobodno iskati dužnost od svoga druga. Ko pak učini zaviti od čistoće i oženi se, sagrišuje protiva zavitu niti more pitati dužnost od svoga druga nego samo pitan podiliti (*Joseph Panormit in simi. codice pag. 254.*) [307]

Zaviti komu je svezana koja pokora oli pedipsa

Biva onda kadno se jedan zavituje npr. zavitujem se postiti jedan dan za svaki put koi budem igrati oli koigodi put ne rečem oficije, oće reći danju bogomolju. Ako se dakle u ovome pomanjka valja pokoru ispuniti. Ovdí govori naš *Fel. (p. 2. de 2. praec. dec. n. 1791.)* da kad se u ovom zavitu pomanjka, a ne dođe na pamet pokora, tj. post nisi dužan postiti jere kad nije doša na pamet post isto je kolko da ga nisi ni učinio ni za nj znao. U ovom događaju sagrišio je poradi zavita, a pokoru nisi dužan ispuniti. Kada pak reče: *Ako uzigram, posti'ću sridu i ići ću obači Gospu u Vrpoljac &c.* Ovaki premda igra različite pute, jedan je put držan postiti olti obači Gospu u Vrpoljac, a ne

više jer se zaviti imadu razumiti s pokorom sridnjim, a ne teškim. Od ovie umi *Lay. Trull. Diana &c. kod Busem.* 6. pak štijem (*l. 3. tract. 1. de 1. praec. decal. c. 3. dub. 4*) kad jedan zavituje se ako bude igrati na karte, npr. da će dati deset gazeta. Svaki put koi pomanjka, veli *Sanch.* da je dužan dati deset gazeta. A ja govorim [308] (*cum sumus in odiosis*) da je samo držan dati jedan put, a ne više i tako ako bi i unapridak igra ima platit.

Zavit ima biti i izvršiti se brez svakog gria

Zato zavit koi čine u niki misti žene vazda stati u jednoj crkvi i ništa ne isti nego ono što im ko donese za ljubav. Veli *Fel.* da nije dobar jere ima svru nepodobnu buduć da ovake znadu da će im prijateljice i rodijaci doniti isti i odviše i tako se čini čast tilu, a ne duši. Izvadiviše pak ove nepodobnosti držim da bi zavit bio dobar čineći ga na poštenje Božje i kog svetoga. Ona žena koja čini zavit B. D. Mariji da neće presti u subotu, veli *Leand.* (*de voto tract. 2. disp. 4. q. unica*) da nije dobar ako ima odluku druge posle činiti izvadiviše prelo. Ko čini zavit pomoć činit komedije na poštenje kog svetog nije dobar (*Mendo n. 63*) jere ovako dilo ne nosi sobom poštenje Božje ni sveti nego nepoštenje. Oni koi je učinio zavit od čistoće nađe se obaštrt od napastovanja jedne žene i u isto vrime naskočen od putenog [309] poželjenja, zato za osloboditi se lašnje od gria čini zvit učinit se redovnikom, tj. prominjuje prvi zavit u drugi što bio zavit od redovništva. Ovaki zavit, govori *Mendo*, nije dobar (*ver. votum n. 79*). *Tanche-rom* i *Suariom* jer zavit u ovim okoljstvi ne biva prominit u bolje (*in melius*) razlog jest jer prvi zavit ima svrhu ukloniti se od gria bludnoga što biva bolje nego učiniti se redovnikom. Jedan krojač zavit čini živit u svojoj otačbini svojim zanatom u čistoći. Do malo vrimena čini kralj zakon da nejma niko dilovat zanat neoženjen već da bi drugome služio za slugu. *Gobat* govori (*tom. 3. de voto n. 10*) da u ovakoj promini od stanja more se isti oženiti, drugojako valjalo bi da ide oli drugoga sluga biti oli diliti se iz svoje otačbine što nije bila njegova odluka kada je zavit činio. Kad jedan učini zavit ući u red i vidi posli toga da se ne more profesati brez gria, njegov zavit nije držan jere zavit nejma biti svezan z' griom. Ko učini zavit poradi poniznosti ne uzet misništvo, biva zavit dobar (*Gob. de voto t. 3. n. 425*). [310] Ko čini zavit ne kopat u svetkovinu ne grišiti bludno, npr. s *Martom*, ne krasti *Petru &c.* biva zavit dobar (*Ant. a Sp. l. t. 1. tract. 5. disp. 2. sect. 9. n. 249 cum Sanch.*). Razlog jest jere uzdržati se od ovi stvari premda su napose (*res individuae*) ništa nemanje jesu zapoviđene i prvlje zavita, zavit biva dobar. *Tancer.* biva protiva ovoj umi. *Petar* običajan bludne grie činiti, želeći se priuba uzdržati, čini zavit da neće više z' drugom grišiti nego samo s *Andrianom*. Zavit njegov biva dobar jer je njegova svrha dobra. Ne bi bio dobar kad bi *Petar* rečeni učinio zavit taki za učiniti se draži *Andriani* koju je jurve izvadio iz zavita jer ovaki zavit ne bi ima svru dobru, pače svru prizlu buduć da bi služio za veće potvrditi nečisto prijateljstvo s *Andrianom*. Kad jedan zavituje ne činit jednu stvar npr. reče da neće piti vina u petak. Koliko god puta napije se vina u petak, toliko gria učini jer je ovo zavit koi nosi sobom zapovid koja zabranjuje činit jednu stvar (*praeceptum negativum*). Kad pak reče postit ću petak [311] ne griši se toliko puta koliko ide nego kad se ide prvi put jer je ovo zavit koi nosi sobom zapovid koja zapovida činiti jednu stvar (*praeceptum affirmativum*). Kad jedan zavituje se danas postiti, ako je danas ijo meso, samo griši kad je prvi put ijo (*Ant. de sp. s. tom. 1. tract. 5. disp. 2. sect. 25. n. 362. cum Tamb. et pluribus*). Govori pak naš *Fel.* s *Castropolom* i *Suarezom* da griši toliko

puta koliko ide jere ovo budući osobiti post nosi sobom zapovid koja zabranjuje isti meso izvan što nosi sobom i onu zapovid koja zapovida jedan put blagovati. Isti Fel. a i Bened. 14. drži da oni komu je dopušteno isti meso uz korizmu jer mu ude izbine postne ne razumi se da mu je dopušteno isti dva puta na dan, držanje dakle pod smrtni gri samo jedan put isti, a ne više. Razlog jest jer narav posta sobom nosi jednako jedno ilo i uzdržanje od mesa. Od česa bolje će se viditi kad budemo od posta besiditi.

Od ispunjenja zavita

Kada se susritu dva zavita u isto vrime oli u isti dan i ne mogu se obadva ispuniti ima se ispuniti oni koji je izvrstiji. Ako [312] li su jednaci u izvrsnosti ima se ispuniti oni koji je prvlje učinjen. Kad li se ne spominje koga je prvlje učinio neka ispuni koga oće. Kad ona stvar koja se zavituje biva moguća učiniti se, pak onda kad bi se imala ispuniti učini se nemoguća oli nepodobna zauvike, trne se i zavit zauvike, ako li se taki čini za niko vrime ostavi se za poslia uspuniti kad bude moguće i podobno. Po isti način kad ne moreš ispuniti vas zavit, imaš ispuniti dijo od zavita, a ako se more razdiliti, npr. zavitovao si devet dana postiti sv. Paškalu, ma što ne moreš svi devet dana postiti, imaš postiti onoliko koliko moreš. Ako se pak ne more razdiliti, npr. zavitovao si učiniti crkvu, ali što ne moreš je sve učiniti nisi ništa držan više učiniti.

Onda kadno se more zavit razdiliti i ne more se ispuniti njegov dijo poglavitiji nismo ništa više dužni ispuniti. Zato ako si učinio zavit poč u Rim i ondi učiniti jednu obilat u lemozinu. Dogodi se da po nijedan način ne moreš poč u Rim, nisi više dužan ni lemozinu slati u Rim. Razlog jest jer kad si činio isti zavit nisi [313] nigda razumio rastaviti rečeni put i lemozinu. Oni koji se zavitova govoriti rožarije oli učinit podilu od lupeštine, nije učinio dobr zavit. Razlog jest jer ovo buduć zavit rastavljeni (*votum disjunctum*) dužnost jednaka jest i jedne strane i druge i u volji njegovoj biva obrati onu stvar koju oće buduć dakle druga nepodobna i zla u sebi, zavit biva nevaljal (*Fel. t. 1. p. 2. n. 1835.*). Također oni koji je zavitova učiniti se redovnik oli čistoću pak posli otiđe u red ali što, dogodi se da ga istiraju iz reda, nije više držan obslužiti čistoću jer prva strana od zavita, tj. od reda učinila se nemoguća (*impossibilis*) posli njegova obranja (*Gob. de voto T. 3. n. 79.*)

Ako si zabilžio vrime kada imaš ispuniti vrime, npr. zavitovao si postiti došastu subotu Gospi pak se dogodi da je ne postiš. Ako će i povoljnim načinom nisi je više dužan postiti premda si sagrišio što je nisi postio. Kad li nisi zabilžio vrime nego si reka da ćeš postiti subotu Gospi imaš je postiti kada budeš moći, imadući vazda na pameti ono što ti Bog govori (*Psalam 75.*): *Vovete et reddite Deo vestro – Činite [314] zavite ispunjajte ji Gospodinu Bogu vašemu.* Po isti način *Eccl. 5.*: *Si quid vovisti Deo ne moreris reddere, displicet enim Deo infidelis et stulta promissio sed quodcumque voveris redde multoque melius est non vovere, quam post votum promissa non reddere.* – *Ako si štogodi zavitova Bogu nemoj kasniti ispuniti, žao bo je Bogu na obetanje budalasto i nevirno, doli što si godi zavitovao ispuni. Mnogo bo je bolje ne činit zavit nego posli zavita obetana ne ispuniti.* Oni koji je učinio zavit da će se učinit redovnik, ako ima odluku da će se iz njega opet vratiti na svit prvlje nego se profesa, ne bi bio zavit dobar. Kada pak ne bi ove odluke ima, a dogodi se da se vrati, jere vidi da nije za nj red i da ne more njegovo brime nositi, zavit bi bio dobar niti bi grišio što ga nije ispunio. Oni koji se zavituje da će ući u red, a ne zabilži u pameti u koji će red ući, kad bi vidio da nije za jedan ima kušat ući i u drugi, pa kada vidi da nije ni oni za nj nije

više dužan ulaziti u druge redove. Oni koji čini zavrit da će umriti u redu oli da neće umriti izvan manastira [315] razumi se da čini zavrit ući u red jer ne more jedan u redu umriti, ako u red ne uđe (*Leand. de voto Tract. 1. disp. 21. q. 6. 7. et 8.*). Oni koji čini zavrit da će učiniti zavrit od čistoće ne razumi se da je učinio zavrit od čustoće, more mu se dakle lako prominuti oli odpustiti (*omutari aut dispensari*) ali cinim da nije ni od ovoga potriiba. Oni koji je učinio zavrit počiti u Rim bos, ako ga ne bi mogao ispuniti bos, ima ga ispuniti obuven oli onako kako more već da bi govori *Mendo (n. 63)* na zavrit metnuo ovo okolostvo: *Počiću u Rim da će bos za pedipsati više moje tilo oli za ne tratit na konja.*

Istomačenje zavita

Ima biti vazda za onoga koji zavrit čini budući jedno brime u sebi mučno i dosadljivo, razumi se da se vazda radi istomačiti za da bude lagnji onomu koji ga je učinio. Ima se tomačiti onako kako je običaj od onoga mista i onako tomačiti njegove riči kako zlamenuju u istome mistu. Oni koji se zavituje svaki dan činiti lemozinu siromahu, ako danas ne daje ima dati sutra jer se tomači da je taka njegova odluka bila kad je zavrit učinio. Oni koji učini zavrit pričeščivati se svakoga [316] miseca ne sagrišuje ako ne ispuni posli do dva do tri dni jer se tomači da je taka njegova odluka bila kad je zavrit učinio.

Oni koji stojeći u Šibeniku zavituje dvakrat pohoditi Gospu sinjsku. Ne more otić samo jedanput u Sinj pak obać dvakrat crkvu Gospinu nego se tomači da dvoje pohodeenje razume se dvaputa otić u Sinj iz Šibenika (*Gobat t. 9. de voto n. 241.*). Oni koji stojeći u Šibeniku zavituje dvakrat pohoditi Gospu od Loreta i crkvu sv. Petra u Rimu. Ispunja zavrit ako otiđe s istim putem u jedan ma u Loret pak u Rim. Tako ispunja kad bi obeća i u dva puta, najpri u Loret pak u Rim jer se razumi da je taka odluka bila istoga kad se zavitova. Oni koji je učinio zavrit ne isti jaja ne razumi se da ne more isti drugi bili smok od druge vrste već da bi čisto razumio u ovime zavitovanja i ostali bili smok. Po isti način kad jedan zavituje svaki dan slušati misu, ako u svetkovinu ne sluša više nego jednu ka i u druge dneve ispunja jer je njegova odluka bila da svaki dan sluša misu, a ne drugačije. [317] Oni mladić koji se jurve metnuo na nauk čini zavrit da će se učiniti redovnik, dogodi se pak da ne prođe na iskušanju (*in examine*) za redovništvo oli se posli zavita učini nepodoban (*irregularis*), nije više držan ispuniti zavrit niti je držan učiniti se laik kad je ima u pameti biti misnik. Po isti način oni koji u mladosti obeta učiniti se redovnik i zakasni ispunit ga, učini se posve vrimenit oli slab i arđava života, nije više držan ispuniti zavrit poradi promine od stanja istoga mladića koji je zavitova učiniti se mlad redovnik.

Petar posli mnogo godišta nego se oženi ne imadući diteta i izgubivši jurve ufa-nje imati ga, čini zavrit veći dijo svoji dobara dati jednoj crkvi. Dogodi se pak da posli svega ovoga imade sina, zato sada pita je li držan ispuniti zavrit?

Odg.: Pritisavši svaka potanko tomači sa da Petar posli nego imade sina nije više držan ispuniti rečeni zavrit budući da se uvik razumi da ostavlja veći dijo svoji dobara ako ne bude imati diteta. Ovako se [318] razumit ima kad bi bio ostavio svoja dobra komugodi od svoji rodijaka oli prijatelja. Dakle, ovako se ima razumiti kad se ostavlja i crkvi kad bi se pak dogodilo da sin umre za živa otca, tada Petrov zavrit oživljuje i tako se ima razumiti volja Petrova i istomačiti (*Fel. Pot. t. 1. p. 2. de 2. praec. decal. cap. 3.*).

Andrija učini zavrit otić u Rim svetog godišta, dogodi se da ga jedan vlastelin povede svojom tratnjom. Je li ispunio s ovim putom zavrite?

Odg. (Gobat. t. 3. de voto n. 241) govori da ispunja tako i Castropol i donose priliku od misnika koi imadući zavrit reći danas misu govoreći je za lemozinu i za drugoga i ispunja je jer se nravnim načinom razumi da je taka odluka bila Andrijina kad je zavrit učinio već da bi ima u pameti ići bos za pedipsat svoje tilo, tada ne bi ga ispunio ako bi iša na konju. Po isti način ispunio bi ga kad bi ta put učinio za proći dobro vrime (*recreationis causa*) kad bi ga ima odluku ispuniti u isto vrime.

Luka učini zavrit obaći [319] jedno sv. misto. Dogodi se pak da priseli u drugo misto po kom priseljenju dalje odstupi od onoga mista gdi se zavritova poći, zato njegovo putovanje učini se mučnije. Pita se je li držan njegov zavrit?

Odg. Kad bi bila mala razlikost među prvom daličinom i sadašnjom, npr. prvlje je bio deset dana, a sada dvanajest dalečina, držan ga je izpuniti poradi male razlikosti od dva dni prama deset dana putovanja. Ma kad bi bila tri oli četiri dni prama deset, ne drži se da je mala razlikost u putovanju, zato nije ga držan ispuniti već da bi se vratio na isto misto oli na bliže (*Gob. de voto t. 3. n. 245.*). Po isti način da se dogodi da se priseli u isto misto gdi je bio odlučio poći, nije drugo držan činiti nego otić iz kuće i obaći crkvu kojoj se bio zavritova.

Petar u čas utopljenja čini zavrit ući u red, sad pak govori da mu bude u oni ma došlo na pamet misništvo [320] da bi bio zavritova misništvo, a ne ući u red. Pita se sada je li ovo dobar zavrit?

Odg. Gob. (t. 3. de voto n. 308.) govori da je ovo dobar zavrit ako je ima kada čisto promisliti sv. red koi zavrituje u čas pogibije od potopljenja ako li je pak bilo u čas njegovo zavritovanje niti je ima kada podpuno promisliti što obetaje, zavrit nije dobar. Razlog jest jer kako za sagrišito oće se vrimenta za moći razlučiti zlo od dobra, tako za učinit zavrit oće se toliko za moći poznati što se obetaje more li se ispuniti &c. Petar dakle čineći zavrit na čas od potopljenja ako je ima vrimenta promisliti red koji zavrituje i njegovo brime, razumi se njegov zavrit dobar jer ga je s priviđenjem učinio.

Posli nego je jedan zavritova učiniti se redovnik, oženi se. Ako posli mnogo godišta žena njegova umre po kriposti od zavrita učinjenoga nije više držan ući u red premda bi bio jošter i jaki u životu i to porad velike promine od [321] okoljstva buduć da bi zavritovaocu mučno bilo više ostaviti svoju obitol i svoju ducu i podložiti se u redu da drugi š njime vlada. Kad bi mu žena umrla do šest miseci posli nego je vinča, ima zavrit ispuniti. Po isti način žena koja je učinila zavrit ući u red, uda se i posli mnogo godina umre joj muž i ostane sama brez dice, imadući svega dosta, ima ući u red ako nije bolesna, slaba života i ako nije prišla pedeset godišta, a ako li je drugačije nije dužna ući u red (*Gob. t. 2. tract. 3. cap. 38. n. 294.*). Razlog prve strane od odgovora jest jer ona porad svoje zločeste udaje ne ima imat koristi (*cap. intelligimus de transact.*). Razlog drugi jest jer u ovakom stanju naodeći se, naodi se ista u velikoj promini od okoljstva.

Oni koi je drugom dužan, a zavritovao je ući u red, ako za malo vrimenta more vratit ne ima itit ući u red, ako li pak ne more vratit za malo vrimenta i kad bi bio rizik s tim kašnjenjem izgubiti dušu, ne ima kasnit ući u red. Po isti način ako more dug platit, a uđe u red i profesa se, sagrišio je ali se dobro [322] profesa. Sagrišio je jer je učinio nepravdu onim kojim je dužan. Jer se dobro profesa, više nije manastir dužan platiti njegov dug ni on radit i trudit za platit ga ni izać iz manastira za platit ga. *Gob. z dru-*

gim mnogim (*t. 3. de voto n. 29.*). Razlog jest jer profesion u redu trne sve dugove na svitu učinjene (*omne debitum civile*). Također profesion čini izgubiti sva imajstva na svitu (*Fel. t. 1. p. 2. de 2. praec. n. 1875.*) niti je više od nji gospodar kad se profesa.

Jedan laik reda Male bratje obuka se prvlje 18. godišta i profesa slideće godine protiva zakona svoga reda i Klementa osmoga i Inocenca desetoga koji zapovidaju da se neima nijedan za laika obući komu nije puni 20 godišta ni profesati nego samo posli 21. godišta. Znajući i on i starešina koi ga je primio i obuka za ove zakone. Zato se pita je li njegov profesion dobar i valjadu li mu zaviti? Naučitelji na ovako upitanje bivaju od dvi umi, prvi jesu *Nav. i Castell.* kod *Peyr. (de Prael. q. 3. c. 1. P. 6. n. 160.)* i govore da rečenog laika profesion nije dobar [323] i da more slobodno svući se i otić na svit. Razlog nosi jer kad se jednome daje jedna stvar učiniti po komu se daje zakon kako se ima učiniti, ako ovi zakon ne ispuni, nije mu za ništo držana ista stvar oli dilo učinjeno. Drugi jest *Fel. Pot. (loc. cit. n. 1878.)*, Rodrig., Bordon, Portell. i mnogi drugi koji govore da rečeni laik budući da se obuka posli ispunjeni 16 godišta, ako će se biti i profesa prvlje 21. godišta premda je znao za zakone ozgor imenovane, biva dobro profesan i njegovi također zaviti bivaju dobri, niti se more više svući ni na svit otići. Rzlgo nose ovi jer imenovani zakoni samo zabranjuju da se ne ima prvlje obući ni profesati, a ne govore da kad bi se prvlje obuka i profesa da neće valjati i da neće nizašto služiti kako govori čisto Sabor trident od onizi koji se obuku prvlje 16. godišta. Zato rečenog laika obuka i profesion i zaviti bivaju dobri. Ova se istina potvrđuje iz zakona crkveni (*cap. ad Apostol. de regul. multa facta tenent, quae fieri prohibentur*). Oće [324] reći da mnoge stvari koje su zabranjene učinit se, kad se učini uzdrže se u svom bistvu. Ovi su mi poslidnji razlozi mnogo draži nego prvi. [325] (...)¹⁹

Ljudski zaviti po oblasti čovika pristaje.

Na tri načina, tj. s prominjenjem s' dopušćenjem i posve ga bacujući (*commutatione, dispensatione aut irritatione*). Zavita jest prominjenje jedne stvari zavitovane u drugu stvar jednaku prvoj oli mrvu manju s istom dužnosti. More se ova promina učiniti izvan ispovidi. Prominut zaviti u stvar bolju more se učiniti po sebi. U stvar jednaku ima se učiniti po oblasti crkvenoj. Prominut ga u stvar čudo manju oće se dopuštenje (*dispensatio*). Gob. (*t. 3. de voto n. 358 cum multis*) drži z dobri razlozi (*probabiliter*) da more i po sebi jedan prominiti zaviti u drugu stvar oli dužnost jednaku prošastoj. Biskup i fratri (*regulares*) mogu prominjivat zavite, razumi se da mogu oni fratri koji su ispovidnici iskušani od biskupa. Ne mogu samo prominuti ono pet zavita obustavljeni papi. Ovi jesu redovništvo, čistoća, obači sv. misto u Jeruzolimu, sv. Petra u Rimu i sv. Jakova u Galiciji u Spanji. Ispovidnici pak koi se ne zovu [328] fratri mogu samo odrišivati kad se sagriši protiva zavitu već da bi bili grisi obustavljeni protiva istim zavitom, ma prominujivati ne mogu. Zaviti koje novici učinili na svitu mogu po sebi prominuti u one trude koje podnose u novicijatu. Jer se tako prominuju u stvar bolju – (*Pellizario*). Kad bi se pak na svit vratili oli prvlje novicijata oli posli opet oživljuju njiovi zaviti. Po profesionu trnu se svi zaviti učinjeni na svitu i u novicijatu još i s testirom starešine koji su učinjeni. Razumi se oni zaviti s kojim se ne čini

¹⁹ U sljedeća dva dijela Zoričić piše o obavezama prema zavjetima kad *Redovnik učinjen biskup oli kardinal* i *Redovnici zauvik istirani iz reda*, str. 325–327 nakon čega slijedi dio: *Ljudski zaviti po oblasti čovika pristaje*.

šteta drugome zavitu, a s kojim se čini šteta drugome ne bi se ima prominuti, premda su ovdje od dvi umi naučitelji. Posli nego si prominio zaviti u drugu stvar, možeš opet uzeti i ispuniti prvu stvar jer se vazda razumi da ćeš ga ispuniti ako ti bude volja (*si tibi placuerit*). Zaviti biti se biči za utrnut u sebi požude telesne podobnije ga je prominuti u post nego u molitve jer je post bolji za pripitomiti tilo. Za svake zavite podobno je [329] prominu učiniti u čestokratno primljenje sakramenta. Neka pazi ispovidnik ne prominjivat zavite u stvari one koje ima ispunjati oni koji se zavitova po kriposti od druge zapovidi jer bi se s ovakom prominom učinila nepravda Bogu i nepoštenje. Zaviti žežinjati o kruvu i vodi podobno je prominuti ga u lemozinu oli cilo rožarije oli u ispovid i pričješćenje (*Tambur*). Zaviti lemozine prominjuje Bardo u gošćenje za toliko dana za koliko se odgovara istoj lemozini. Zaviti misništva prominjuje se u sedam pisma i pokorni oli govorit svaki dan bogomolju Gospinu (*officium B. M. V.*). Zaviti ne iskat biskupstvo biva dobar i zaviti ne primit ga već da bi taka potribe bila Crkvi oli puku i zapovid stegne starešine. Zaviti ući u tišnji red more se prominuti u zaviti u red širi ako se oblužuje sv. naredba (*regula*) u njemu. Ne more se dati pravi zakon ni način ispovidniku prominjivat zavite jer mnoge pute ono što se otilo da se [330] učini na misto prvoga zavita, ne more se učiniti i tako od potribe je tada uzet drugu stvar. Još više oće se i ovo da se ispita pokornik oće li moći ispuniti onu stvar drugu koju obetaje ispuniti namisto prošaste. Imadu se promisliti sve tratnje i svi trudi koi bi se imali kad bi se isti put učinio pak onda izmiriti druga strana i prominu učiniti. Niti je potribe da jedna strana drugoj odgovori potanko, dosta bo je da odgovori priuba. Puti i trudi mogu se prominuti u lemozine i u poste. Imadu se vazda ovim nadometnuti ispovidi i pričješćenje i pohodeenje druge crkve na poštenje isti sveti koje je ima obači.

Kad jedan princip prominjuje zaviti od putovanja ima se dobro izviditi je li se zavitova ići očito kako princip oli skrovito brez tolikog društva i tako će se viditi čisto što bi potratio i lašnje će se promina učiniti i od truda i od tratnje. Svoj zaviti od posta (Petar) po ispovidi promini u zaviti od čistoće čineći da i ovi more prominuti po istom oli po drugome ispovidniku. [331] Pita se more li ga prominuti? *Odg. Fel. (t. 1. p. 2. de 2. praec. decalo. cap. 3.)* da ga more prominuti jer zaviti ne steže nego onako kako je ima Petar kad je zaviti činio. Budući, dakle, da je Petar zaviti ovi čineći ima u pameti osloboditi se do potribe i od ovoga more ga prominuti niti je ovi zaviti ovako učinjen obustavljen niti je pravo da se slobod Petrov u ovakom događaju privrudi.

Oduštenje oli oblakšanje (dispensatio atque relaxatio) zavita

jest oduštenje oli oblakšanje zavita oli posve oli koi dijo od njega. Uzroci oduštenja. Zaviti mnogi mogu biti kad su učinjeni u ditinstvu oli ne priomislivši prvlje što nosi sobom zaviti oli kad je učinjeni u strau, ako će biti i iznutrenji stra, oli kad je sumlja je li zaviti učinjen kad je stvar malana na koju se naslanja zaviti oli kad je jedan lasan zavite činiti oli kad je jedan natrpa mnoge zavite. More biti uzrok i bolest, slabost, potribe oli velika mučnost ispunit ga. More biti i [332] mučnost ispunjajući zaviti poradi slabosti od pameti (*propter scrupulos*). More biti i slabost oli lasnost oskvrniti zaviti. Ako je zaviti koi zapričuje dobro općeno oli ako biva štetan sebi oli svojoj obitoli (*Ant. de sp. S. T. 2. tract. 5. disp. 2. sect. 36 n. 455., Mend. epit. ver. vot. n. 32.*). Oduštenje brez uzroka nije dobro jere tada ne zove se dopuštenje nego razasipanje. Svit daju naučitelji da dopuštenje zavita ima sobom nositi koje prominjenje od zavita. Razumi se da mu se nejma posve dignuti brime od zavita nego prominuti ga u drugo

brime. Papa more oduštititi sve zavite i kletve i još po Crkvi učinjene, i zaviti od čistoće. Ma kad bi jedan redovnik ima ovako odušćenje ne bi bio više redovnik jer redovništvo stati ne more brez tri velika zavita (*Fagnanus in lib. 3. de statu monachorum n. 43.*) nit bi zato bio više dužan govoriti božanstvenu bogomolju, općeno naučitelj. Biskup, skup popovski kad umre biskup (*capitulum sede vacante*) i velike [334]²⁰ starešine od redova (*prelati*) svojim podložnikom i novicom one zavite koje su činili na svitu i u novicijatu i po milosti (*ex privilegio*) mogu odušćati svitovnjakom sve zavite izvadivši one koi su po Crkvi učinjeni (*vota solemnia*) i ono pet obustavljeni. I u ovim pet kad imadu sobom koje okolojstu porad koga nisu obustavljeni. Istu milost imadu i ispovidnici od redova prama svitovnjaci s ovom razlikostju: prvo da ispovidnici od redova imadu milost odušćati isto i izvan ispovidi ma neka je stvar učinjena kao pod ispovidno ime (*in foro interno conscientiae*), a biskup more posve brez toga načina očito (*in foro etiam externo*); drugo da biskup more ovu oblast i drugim dopušiti prominjivati i odušćavati zavite jer je njegova oblast prama ovim zaviti običajna olti vlastita (*ordinaria*) što se ne more reći od ispovidnika fratarski jere oni ovu oblast imadu po milosti, a ne po običaju, i oni koji ovaku milost uživaju ne mogu je drugom podiljivti (*quia delegatus non potest delegare*); treće biskupi mogu odušćati i u [335] pet zavita obustavljeni kad se vidi da je taka potriba da se prvlje ne more pisati papi, kad je taka itnja da bi bilo jezdljivo kasniti, u malo riči kad je velika potriba i uzrok razumi se da mogu odušćiti zavite svoji podložnika (*Gab. t. 3. de voto n. 328*) jer u ovakim potribam kad je ova oblast dignuta biskupom razumi se da jim nije dignuta nego samo kad nije velika potriba. Ovako oće pravo vladanje Crkve svete. *Tamb. Ant. de Sp. l.* koji imenuju sobom Basilia, Lessia, Suar., Sanch., Castropol., Trulenchia oće da biskup more odušćiti rečene zavite: prvo kadno je jedan učinio zaviti od čistoće i naodi se na smrti; i od iste ima ostaviti brezakonite sinove ako ne vinča Martu oli bi se imale poroditi svadnje i druga prilična; drugo kadno je jedan učinio zaviti od čistoće i oskvrnio je divičanstvo jednoj divojci i kad bi se zarad odušćenja pisalo papi ne bi na vrime došlo niti bi se moglo pokriti pošćenje iste divojke oli bi se zapričilo od drugog njezina roda oli bi se bojalo od kakve štete tila oli duše oli svoji dobara. U ovakim dakle potribam nije potrib pisati papi. [336] Ovo je još prava istina da biskup kad odušćuje zaviti u ovakim događaji ne razumi ga više odušćiti nego je potriba. Radi česa umrivši rečena divojka ne more drugu uzesti nego obslužiti zaviti. I još kad i ona žive kad bi s drugom sagrišio, učinio bi svetogrđe i sagrišio bi protiva zavitu. I ako bi sagrišio kad bi po sebi oli dodivajući se žene svoje izvan mista naravnoga prosuo sime oli po drugi način, sagrišio bi bludno. Biskup ne more odušćati zavite baštinikom jednoga mrtvoga koje je ostavio njima na smrti budući da su baštinici dužni ovake zavite ispuniti ne poradi zavita nego poradi ugovora i pogodbe (*Mendo in epit. uzbi votum n. 20.*) Paroki ne imadu ove oblasti (*Mend. imenovani n. 29.*) Po isti način zaviti obustavljeni (*reservati*) onoga koi je pod oblastju čiom godi, npr. sina prama otcu &c. premda se mogu posve dignuti i u ništo okrenuti od otca (*irritari*) od biskupa se ne mogu odušćiti jer su ove dvi oblasti različite. Opatice mogu u ništo okrenuti zavite onizi koje su njojzi podložne jer [337] premda ne imadu oblast odušćati i prominjivati zavite budući ovo crkvene oblasti, mogu ji u ništo okretati, što je veće jer imadu svrhu nji oblast od vladanja.

²⁰ U rukopisu je preskočen broj 333 prilikom paginiranja.

Dignutje posve zavita (irritatio)

Jest obraćenje zavita u ništo olti njegovo dignutje posve po oblasti onoga koji vlada s onim komu se zaviti diže. Razlikuje se ovo dignuće od odpušćenja i od prominjavanja zavita jer ove dvj oblasti pristojne se samo oblasti crkovnoj koju posiduje na ime Boga, a dignutje more se učiniti i od svitovnjaka. Drugo jere ovako dignutje zavita (*irritatio*) učinjeno brez uzroka sagrišuje se. Ma biva dobro dignutje, odpušćenje pak i prominjavanje zavita brez uzroka. Nosi sobom gri niti valjade u sebi isto odpušćenje i prominjavanje jere ovo, budući da se čini na ime Boga, Bog ne razumi odpuštiti ni prominiti nepravedno zaviti njemu učinjeni.

Sveti otac papa ne more dignuti posve zavite sviju kršćana (*Leand.*) jer ne ima svrhu sviju [338] vladanja svitovna nego samo duovna koja je zadovoljna vladati Crkvu svetu, drugojako ne bi se mogla niko na svitu obetati drugome kada se ne bi razumile i ove riči: *Ako papi bude drago*, tj. *papae placuerit*. Po isti način ne more uprav (*directe*) dignuti posve zavite oni crkovnjaka koji nisu fratri jere ni svru nji neimade vladanju svitovnju (*dominium clericorum saecularium*) nego samo u stvarma duovnim i u onim stvarma koje se pristojne duovnim. More uprav dignuti zavite sviju frataru i koludrica jer svru nji imade vladanju buduć njiov prvi starešina. Zavite pak ostale na svitu more samo sa strane (*indirecte*) dignuti budući da more zapričiti olti zapoviditi porad kakve svre onim koji oće da se ispuni zaviti.

Otac more dignuti zavite svoje dice koje su učinili u ludosti (*tempore impubertatis*), a kad nije otca isto more učiniti did oli njiov čuvaoc (*tutor*), a kad nije ovizi mater ako će biti zaviti i od čistoće oli od redovništva i to poradi ludosti. Ova ludost biva do 14. godišta u muškim, [339] a u ženskim do 12. Istim mogu dignuti zavite koje su učinili u ludosti i posli 14. godišta ako ji nisu još potvrdili posli 14. godišta. More po isti način dignuti one zavite svoje dice koje su učinili posli 14. godišta koji su štetni njegovoj kući oli njiovu životu, npr. kad bi bili velici puti, velika tratnja i pedipse, posti brez izma &c. smutnja u kući, bolest &c. Razumi se kada su dica pod oblastju otčevom jer kad su se razdilili od njega i uzeli svoj zakoniti dijo ako ga imadu, ne ima š njima otac više posla. Ne razumi se kadno rečeni zaviti ne čine rečene škode ni otcu ni kući ni životu, tada ji ne more otac dignuti. Ovi mogu biti post, lemozina od svoje kese ako je imadu, redovništvo &c. Razlog jest jer u ovim stvarma nisu otcu podložni. Po isti način čuvaoc od druge vrste (*curator*) dokle je čuvaoc more dignuti zavite mladića koji bivaju štetni baštini i vladanju kućnjemu. Ovdje se ima znati da se prvi čuvaoc (*tutor*) daje dicit dok ispune 14 godišta, a drugi (*curator*) dok ispune 26 godišta. Ima se jošter znati da mater [340] ne more dignuti zavita svojoj dicit posli smrti očeve ako nisu njojzi priporučeni (*nisi tutrix aut curatrix*). Općeno naučiteljji.

Zaviti redovnika more uprav dignuti papa, general od reda, provincija, abat, gvardijan, presidenat i druge starešine izvadiivši zaviti veći u redu tišnji (*ex cap. licet de regularibus*) jer u ovom biva podložan samo papi, ništa nemanje mogu ga prominiti veli Gob. (*t. 3. de voto n. 205.*). Ne more dignuti zavita manji starešina svome mlademu kad mu je isti potvrđen od starijeg starešine. Rečene starešine mogu uprav (*directe*) dignuti zavite jednog novica.

Gospodar more dignuti zavite svome sluzi s kojim mu je štetan i njemu i njegovu imanjestvu, ma druge ne more niti more dignuti zavite one koje je sluga učinio u vrime službe, ma za ispuniti posli službe. One zavite koje je prvlje službe učinio gospodar ji ne more uprav dignuti nego samo ustaviti ji ispuniti onoliko koliko su njemu štetni. [341]

Čovik zavite svoje žene učinjene posli vinčanja more dignuti one koji njemu škodu čine oli u vinčanju oli u kući oli u drugom imanjstvu. One pak koje je prvlje učinila od iste vrste more ji ustavit ispuniti (*potest ea suspendere*) i one koje je posli učinila nego se š njime razlučila kad bi se opet š njime služila i bila mu podložna. Žena sa strane more dignut zavite muža (*indirecte*) one koi čine nepravdu dilu vinčanome. Zato kad bi čovik ima zaviti nosit abit trećega reda sv. oca Francëska, žena mu ga more ustaviti već da bi se od njega razlučila oli umrla i tada bi valjalo da ispuni zaviti. Kad muž učini zaviti s testirom svoje žene, ako žena reče jednom da mu dopušća učiniti isti zaviti i ispuniti, ne more mu ga dignut više. *Tamb.* od zavita ovako: *Metnimo da žena i čovik posli nego su ispunili dila od ženidbe učine po Crkvi zaviti od čistoće i [342] redovništva.* Jurve dogovorivši se među se. Pita se mogu li iste zavite po sebi dignuti oli more li ji biskup odpuštiti? Odgovaraju naučitelji: ako su rečeni zaručnici dali jedno drugom samo testir učiniti rečene zavite tada ji mogu po sebi dignuti jer se razumi mnoge pute da se testir daje doklen se oće. More im biskup dopuštiti u ovom događaju pitat dila od ženidbe. Ako li su ne samo jedno drugom dalo testir da li jošter učinili ugovor, npr.: *Činim da učiniš, Zavitujem se, Da se zavituješ.* Tada ne more jedno drugom dignuti zavita. Tancret i Leander s mnogim drugim protiva Palaciu i drugim. Tada po isti način ne more im biskup dopuštiti ni pitati dužnost od ženidbe već da se ne more na vrime papi pisati oli poradi bojaza neuzdržanja oli poradi uzdizanja dice. Kad bi pak koje od nji umrlo držano je drugo ispuniti zaviti ne poradi redovništva nego poradi čistoće i to kad bi se moga uzdržati oli ne bi bilo koje zaprike ući u red. [343]

Zaviti koje je sveti papa zadržā jesu pet: čistoće vikovnje, redovništva, triju putovanja radi bogoljubstva (*devotionis causa*) to jest u Jeruzolim, u Galiciju i u Rim. Ako oćeš da su ovi zaviti zadržāni papi od potrebe jest da su u sebi izvrsni i da im ništa ne manjka jer ako im štogod manjka ter nisu izvrsni tada biće u sebi pravi zaviti, ali neće biti zadržāni. Premda sam i prvlje imenova štogodi okoljstva u koim rečeni zaviti nisu zadržāni, ništa nemanje i ovde čistije mećem. Valja dakle prvo da ne uzdrže u sebi niki ugovor koi se izgovara s ovom ričju: *Ako (vota condicionalia)*, nego valja da su osobiti (*vota absoluta*), ne valja da su od pedipse (*vota poenalia*), niti valja da su učinjeni od stra, ako će biti i maleni stra, ne valja da su zaduže ispuniti ji pod mali gri. U ovim događaji jesu zaviti, ma nisu zadržāni. Po isti način kadno jedan sumlji je li i[h] naprav učinio oli sumlji od njegova zadržānja oli kad sumlji je li ji doisto obeta ispuniti zaviti je li prividio [344] podpuno svaka koja se oće za zaviti zadržāni (*Gob. t. 3. de voto n. 330*) općeno naučitelji ostali jer zaviti zadržāni budući od naravi svoje mućan i težak valja vazda stisnuti na stranu istinitu za ne učiniti nepravdu omom koi je zaviti učinio. Zarad rečeni uzroka nije zadržān zaviti od čistoće ne pitat dužnost u svoje žene ne činiti bludni gri. Zaviti od čistoće učinjen brez testira svoga druga vinčanoga, ne oženiti se. Zavitovati divičanstvo do prvoga oskvrnjenja. Zaviti da će se učiniti zaviti od čistoće. Zaviti uzet sv. redove (*ordines sacros*). Zaviti pravi i osobiti od čistoće, ma vrimeniti, npr. neću se ženiti do deset godišta oli ako je učinjen na sramotu oli i u malom strahu. Zaviti obadvaju zaručnika ne pitati dužnost od ženidbe. Zadržān biva zaviti od čistoće učinjen do osamdeset godišta oli starca od 70 godišta za deset godišta, zašto od običaja život ljudski ne prilazi osamdeset godišta, zato njegov zaviti zove se vikoviti. Nije zadržān zaviti ući u red koi [335]²¹ još nije potvrđen (*religio non approbata*). Nije

²¹ Nakon 344. stranice dolazi stranica označena brojem 335.

zadržan zaviti triju rečeni putovanja gdi se ne čine porad bogoljubstva (*devotionis causa*), npr. ako se jedan zavituje otići u Rim za poljubiti noge sv. oca pape. Kad ko reče: *Zavitujem čistoću oli red* – zadržan je i jedan i drugi. Kad ko reče: *Zavitujem čistoću oli post*, nije zadržan ni jedan ni drugi. Zato se mogu prominuti jer se druga strana, tj. post nije zadržana.

Poglavje 3.

Koja je treća zapovid Božja i što nam zapovida?

Odg. Treća zapovid Božja jest: Posvetiti dan svetačnji. Prvlje nego dademo odgovor na drugi dijo upitanja ima se znati da štovati Boga kadgodi biva zapovid Božja i naravna. Za ovo poštenje bio je zabilježen dan u starom zakonu subota, a u novome nedilja zabilježen po zapovidi crkvenoj. Sv. Toma, sv. Antonin i drugi mnogi kod Lig. Iz [336] ovoga se vadi da premda Crkva ne more dignut da se ovo ne čini poštenje Bogu, ništa nemanje more mu zabilježiti dan prominuti i puštit da se u njemu radi i ne radi kako gdi vidi i u ostalim svetkovinam. Ovako Knjige od zakona (*cap. licet de feriis*). Iz ovoga se jošter vadi da se more zapoviditi nevirknikom da rade u svetkovine budući da nisu sinovi Crkve svete. Sada odg. 2. ova nam zapovida dvi stvari: prvo jest slušati misu, 2. ne raditi u isti dan. Ovu zapovid cilovito držani su obslužiti svi pravovirni kršćani kad dođu na godišta od razborstva. Isti dan svetačnji počimlje od ponoći vazdan i opet do ponoći druge. Isto se običaje u naši misti, a u nikim misti počimlje od večera, tj. svu noć i vazdan do večera.

Pita se 1.

Koja su dila zabranjena u dan svetačnji?

Ima se znati da su dila diljaju u tri dila. Prva se zovu dila od truda tilesnoga, ova su šiti, kopati, orat &c., druga jesu trudi od pameti, ova su pisati, štiti, učiti &c. Treća jesu [337] koja imadu dijo od truda i od pameti i od tila, a ova su putovati, loviti &.

Odgovara se: Dila od prve vrste budući dila od truda tilesnoga bivaju zabranjena u dan svetačnji. Nike dakle prosto u isti dan orat, kopat, štiti, drva sići, igrati, kovati. Isto se govori i od ostali dila koja nose sobom trud tilesni.

Ogovoreni su od gria smrtnoga oni koji rade za uru oli za dvi ure (*Fel. Pot. t. 1. p. 2. de 3. praecep. decalog. n. 2030*) u dan svetačnji. Zato isti Felice govori da jedan čini mnoge radit u svojoj baštini po malo vazdan da kako oni ne bi sagrišili da ne bi ni on sagriošio. Ogovoreni su od grija po običaju brijači navlastito gdi se najveće običaju briti u svetkovinu. Također na mnogi misti pazarluk (*nundinae*). I oni koji se boje da će mnogo štetovati ako ne učine isti posa. I oni koi imadu činit mnoge posle za potribu veliku jer ako ji ne učine oli će ji izgubiti oli će ji ištetiti oli će se mnoga šteta i sebi i drugom učiniti. Prosto je dila bogoljubna činit. Zato more se u svetkovinu razvaljivati za kititi crkvu. [338] Ma nije prosto razkidivat kićenje venda ne bi moglo drugačije biti. Kada se pak sumlji je li prosto jednu stvar činiti oli ne tada se pita testir od pastira crkveni, tj. biskupa oli njegova namisnika. Kad li su ovi dalje more dopuštit u nikim događaji potribitim parok od mista. Zarad isti uzroka ogovoreni su krušari, bikari, spičali oni koji načinjaju moste, pute i ostale stvari koje neće kašnjenje, oni koji kuhaju izbine, koji love tunje jer ova roba samo na vrime dolazi i kad ono vrime prođe nije više vajda, trgači u vrime trgačine &c. Šivači oli krojači u potribi za pirnice oli na

mrce, kad drugačije ne more biti. Ogovoreni su težaci u baštinam kad rade u svetkovinu jere prividaju zlo vrime, putnici morski, oni koji peku klak kupe i druge stvari koje počete ne mogu se ostaviti brez štete, sluge i službenice koje se nagnate od gospodara raditi što ako bi često činili imadu ji ostaviti kad se uzdaju na drugom mistu naći službu. Isti su ogovoreni šijući i krpeći svoje [339] aljine kad ne mogu isto učiniti u druge dneve. Ogovoreni su i zanačije i siromasi kad ne mogu drugačije uzdržati svoju obitol ako čine i posluju ne smučujući drugoga. Općeno naučitelji. Oni gospari koji oće da čine pirove, ako stoi u volji ter mogu prvlje pripraviti stvari potribite, a neće, nisu ogovoreni od gria smrtnoga. Isto govorim i od drugi posla prilični koji se mogu učiniti prvlje svetkovine, a neće da ji učine. Već da ne bi to mogli učiniti brez velike štete.

Pita se 2.

Jesu li zabranjena u svetkovine dila od pameti (artes liberales)?

Dila od pameti razume se ona dila čovičja gdi veće trudi pamet nego tilo čineći. Ova jesu štiti, pisati, pripisivati, učiti, igrati, boj biti, stimati se, zvoniti u organ, u violu i u druge različite. Sada odgovaram da dila od pameti nisu zabranjena u svetkovinu. Dakle, dila rečena mogu se činiti u svetkovinu ako će i za [340] plaću. Ma vazda se razumi da ne zapriče posvetiti dan svetačnji u drugim stvarma, a navlastito u slušanju svete mise. Reko ako će i za plaću jer plaća ne čini da je, npr. pisati dilo od tila olti službe (*ars servilis*).

Pita se 3.

Jesu li zabranjena u svetkovinu dila sridnja (opera media)?

Dila sridnja razume se koja štogod muče i tilo i pamet. Ova jesu putovati, pivati, zvoniti, blago goniti, goniti konje natovarene i potkovati ji, ako je potreba &c. Sada odg.: da dila sridnja nisu zabranjena u svetkovinu. Prosto je dakle imenovana dila činiti i ispunjati u svetkovinu. Govore naučitelji da je prosto i pengati, ma nije mliti ni mišati masti. Ma vidio sam da pengaturi ne pengaju u svetkovinu barem u naši misti. Tako gdi žene mogu s iglom pisati i druge stvarčice štogod u kući dilovati za ne stati vazdan zaludu; ma valja se ja govorim paziti za ne dati [341] ružna izgleda. Govore da za poći dobro vrime (*recreationis causa*) da se more ribati barem u rikami. U naši misti ne običavaju činiti veliki lov od riba u svetkovinu vanda manji po moru. Štie se kod Antonine da lov osobito bi zabranjen od Benedikta 14. (*venari*) razumi se lov gorski. Igre one (*comedia*) koje odveć čoviku dižu način služiti Bogu, bivaju zabranjene.

Pita se 4.

Jesu li zabranjene u svetkovinu dila pučna (actus forenses)?

Dila pučna koja bivaju od četvrte vrste jesu trgovine, sudi, vića, svidočanstva, kletve na sudu, braniti prid sudcem kogagodi (*advocatus*) i pripravljati za to stvari potribite. Sada odg. da rečena dila pučna bivaju zabranjena od Crkve svete u dan svetačnji. Porad trgovina ima se obslužiti običaj od mista (*Cleric. cap. 47. n. 34.*). Vidim da se u naši misti najveće trguje u svetkovine izvadišvi svetkovine božične, uskrsne, duhovske, Tila Isusova &c. nekoliko svetkovina Gospini i [342] apoštolski (razumim govorit od dućana), a u ostale svetkovine i u nedilje vidiu običaju da se dućani drže

otvoreni, ali ne znam s kojom dušom vanda koji knez čini držati zatvorene. Porad pravda mogu se svidoci iskušati ako su se svru iste stvari olti pravde prvlje na dan zakleli navlastito kad se ima pribrzo pravda trgati (*Clericat. cit. n. 37*). Također postoje obranitelji (*advocato*) iztomačiti potanko sudcu sve stvari za pravdu, koja se ima trgati. Prosto je i građanom viča činiti i činiti iznova olti obrati vladaoce od svake vrste kad bi pak bila pravda za ljubav učiniti komu siromahu, more se i u svetkovinu trgati. Također, mogu se pisati zloće od potajnika kraljeva (*processus*) u svetkovinu, a mogu i suditi činiti navlastito onizim seljanom koji su iz daljega oli onim težakom koji od radnje ne mogu se zadržati u dan rabitnji. *Liguori*.

Ogovoreni su i oni koji rade za učinit veselje poradi dobitka od rata, poradi rođenja nga principa olti bana, poradi došastja kakva principa olti bana. Ovo mogu biti aljine, igre od vatre (*fuoghi artificiali*) [343] &c. i to ako se te stvari ne bi mogle prvlje učiniti jer ovako oće način od veselja za ugodit priuba puku. Ništa nemanje ponukuje Suarez da se u ovakim događaji pita biskup olti drugi starešina crkveni ako nije biskupa oli ako je daleko. *Lay. (cap. 2. n. 7.)* govori da je prosto vlaom olti seljanom kupovati i prodavati kada su zapričeni doći u dan rabitnji gradu. Isto cinim da se more reći od nji kad idu u mlin. Ogovoreni su i mlinari jer su njiovi posli posve potribiti. Ogovoreni su zarad istog uzroka oni trgovci koji u svetkovine prodaju zatvorenim vrati od dućana ona koja su od potrebe i koja nije posli laka načina za služiti iste koji kupuju (*Lay. Suar. &c.*). Prosto je seljanom kad priviđaju kišu skupljati žito, sino i druge stvari koje mogu poslu poći (*Bon. Fill. &c.*). Prosto je gostionice olti oštarije držati otvorene u kojim se prodaje pitje, itje i ostala i za puk i za putnika. Isto se govori i od ostali stvari koje sveđer služe čoviku i brez koji čovik ne more stati nijedan dan. [344]

Pita se 5.

U koje smo svetkovine držani slušat misu pod smrtni gri?

Ima se znati da se naodi svetkovina od dvi vrste: jedne su zapovidne, a druge od bogoljubstva (*di divozione*). Jedne se obslužuju zašto je metnuo ji puk u običaj, a jedne se obslužuju jer je biskup naredio obsluživati, a jedne obslužuju se poradi zavita učinjenoga od puka istoga mista, a jedne se samo do podne, a posli podne u njma se radi. Ima se znati da se jedne svetkovine obslužuju po svem svitu kako nedilja, Božić, Uskrs, Duhovi &c. svetkovine B. D. Marije i drugi mnogi sveti. Nike su učinjene od sv. otca pape i obslužuju se po svem svitu, nike se obslužuju samo u jednoj državi (*provincia aut regio*) olti kraljevini, nike se obslužuju u samom jednom biskupatu, a nike u samo jednom selu. Nike se zovu sveci od običaja olti mali sveci. Ima se znati kada biskup oće da učini jednu svetkovinu olti kad oće da se svetkuje jedan sveti po općenom [345] zakonu od potrebe jest da pita svog skupa popovskoga (*clerus*) i puka je li im po volji da se isti sveti počme svetkovati. Kad bi pak puk brez razloga suprotivio se i ne ktio da se jedan sveti svetkuje protiva volji biskupovoj, tada more biskup isti puk nagnati i usilovati svojom zapovidju da ga svetkuje. Ima se znati 4. kad puk metne u običaj za dugo vrmena svetkovati jednog svetoga i tome biskup pristane oli se uba ne suprotivi, čini se po zakonu istoga mista isti svetac zapovidnji. Kad se ovako po sebi učinio koi sveti ne more se više od puka dignuti nego od biskupa. More se od biskupa dignuti da i neće puk. Ima se znati 5. da se mogu svetkovine učiniti od biskupa i od puka koje se imadu svetkovati do podne, a od podne da se u njima radi. Ima se znati 6. da kad biskup zapovidi da imadu svi u njegovu biskupati svetkovati jednog

svetoga tada držani su i redovnici istog svetog svetkovati. Ma kad puk učini po sebi zaviti svetkovati [346] jednog svetog pa ga potvrdi biskup, tada redovnici nisu držani istog svetog svetkovati. Sva kod Felice (*de 3. praec. decal. n. 2019.*). Ima se znati 7. da dan od svetkovine nije vazda svezan svojom bogomoljom. Zato kad dođe sv. Josip na Veliki četvrtak bogomolja se prinosi kako zakoni zapovijedaju ma se ne prinosi svetkovina nego se isti dan svetkuje. Dakle, prvlje običajne mise od svetoga (*Sacr. rit. Cong. 13. Sept. 1692.*). Također kad dođe Blagovist na Veliki petak prinosi se i svetkovina i bogomolja za ponedjeljak posli Maloga Uskrsa (*Sacr. rit. Cong. 13. Sept. 1690.*). Dakle, tada pravovirni držani su misu slušati i uzdržati se od rađe. Odgovaram da smo dužni slušati misu pod smrtni gri u one svetkovine koje su zapovijedene il mu bile od Boga oli od pape oli od biskupa potvrđene ili učinjene po zavitu puka da će se svetkovati kako svetac zapovidnji. Ako su se po ovi način zavitovali svetkovati [347] ga do podne dužni su se uzdržati od rađe po podne i slušati misu pod smrtni gri. Ako li su mali sveci, što naši zovu, razumi se da se nisu podložili pod dužnost svetkovati pod smrtni gri. Dakle, brez gria u isti dan mogu misu ostaviti i mogu raditi, jer s' ovim bogoljstvom samo razume priuba štovati istog svetog kad mogu kad ne imadu nikakve smetnje i kad ji je volja i onako kako oće jeda bi isti sveti obranio nji i njiovo polje od svaki suprotivština &c. Za istomačiti bolje mečem priliku: jedan počme govoriti na poštenje kog svetog svaki dan po 6 očenaša i šest Zdravi Marija da mu isti sveti priteče u svakoj potrebi da i koi dan ostavi i ne reče ne razumi se da je sagrišio smrtno. Tako držim u našem govorenju.

Dužnost

slušati misu u svetkovinu zapovidnju steže svakog kršćanina kako dođe na godišta od razborstva olti razuma (*Canone omnes fideles*). Za ispuniti ovu dužnost iziskuju se dvi stvari: odluka i pomlja. Oće se odluka slušati [348] misu niti bi valjala misa brez ove odluke. Zato kad bi otišao u crkvu kad se misa govori za čekati prijatelja oli za viditi crkvu oli kad bi stao na sramotu ne bi mu se misa broila. Ma kad bi otišao od stra svoga meštra oli svoji rodirtelja slušati misu, dobra bi bila misa premda bi sagrišio radi zle volje slušati misu kad je more slušati. Po isti način kad sluša misu danas ne znadući da je danas svetac, posli pak doznade da je svetac nije potrebe više da drugu sluša misu. Još više kad bi jedan znao da je danas svetac i ide slušati misu i govori u sebi da s' istom ne razumi obslužiti zapovid, govori veći dio naučitelja da nije više dužan slušati drugu misu. Razlog nose ovi jer ko z' drage volje ispunja dilo zapovijedeno ispunja i zapovid.

Pomnja

oće se za slušati sv. misu ako ćemo da nam je primljena od Boga. Oće reći da čovik kad sluša sv. misu valja da znade što čini da čini Bogu posvetilište koje je Bogu najdraže i [349] najugodnije koje more čovik učiniti na ovome svitu. Zato ne broi se onomu misa koi spava kad se misa govori oli se priko mise razgovara oli ne zna šta čini oli je izvan sebe. Dobar dijo naučitelja oće da slušajući misu nije potrebe Boga moliti nego da je dosti biti onde i razumiti s istim načinom štovati Boga. Ništa nemanje sv. Toma s većim dilom naučitelja oće da se iziskuje još odviše promišljati štogodi od Boga, npr. dobrotu Božju oli njegovo milosrdje &c. imadući barem u početak mise pomlju učiniti Bogu posvetilište. Ovo je um razložitija (*probabilior*), ovo se dakle ima i zagrliti radi poštenja koje se oće tolikim naučiteljem od iste umi.

Općeno drže naučitelji da slušajući misu mogu se skupljati svoji grisi za ispoviditi se i promišljati njova okoljstva. Mogu se govoriti dužne bogomolje božanstvene (*divinum officium*) poko je ispunjati, knjige štiti od molitava i druge molitve govioriti razlog jest jer [350] s istim dilom moremo se odužiti dvima zapovidima, a navlastito kad imaju jednu istiu svrhu budući dakle da rečene molitve i mise za poglavitiju svru imadu Boga i mogu se dakle u isto vrime ispuniti (*Suar. Bon. Castrop. Sanch. Fill. Sa. Busemb. Salm.*). Premda imade malica od druge umi. Po isti način i oni slušaju dobro misu olti ispunjaju zapovid koji služe za stvari potribite od mise i ove mogu biti: donit vina, oštije, tamnjan, zvonit &c. ištom neka se ne odmiču daleko oli ako se i odmaknu izvan crkve neka ne stoje za čudo. Ispunja i oni koji moleći Boga poradi velika užganja prama Bogu izađe izvan sebe ili digne se od zemlje (*estasis*). Razložno jest (*probabile est*) jošte da kad jedan misu govori, a drugi misnik izađe u isto vrime misu govoriti, prvi odlučivši njegovu misu slušati da bi dobro bilo, jer kad misu govori jurve čini molitvu (*Liguori*), a molitvu čineći i slušati misu dobro se udaraju. Dakle, &c. Kad jedan misu govori i u isto se vrime ispovida oće niki naučitelji da [351] ispunja dužnost jer u isto vrime štogodi nastoj i na misu i štovati Boga. Ovi su *Castrop. Regin., Malfesio, La=Croix, Hortado &c.* Veći pak dijo naučitelja oće da ovako ne ispunja dužnost jer oni koi se ispovida onda stoi na misto krivca, a ne na misto prikazujućeg posvetilišta s misnikom. Ovi jesu: *Lug., Tamb., Esiobi., Salmi &c.* koje i ja slidim. Ništa nemanje govori *Lessio i La=Croix* da kad bi taki itnju ima za pričestiti se na istoj misi oli kad bi ti bili sluge od koje mu drago vrste koje ne imadu vrimena zadovoljna za slušati vazda misu kad oće da bi im valjalo. Ispunja i oni koi slušajući misu drimlje ako priuba poznaje što čini i nastoji se razdrimati. Razložno je jošter da ispunja i oni koi prosi lemozinu po crkvi kad se misa govori ako odluku imade slušati misu i priuba nastoi na isto dilo. Isto govorim koi sviće užizu i prižižu i druge posle čine. Oni koji se razgovaraju priko većeg dila od mise ne ispunjaju svoju dužnost jer se ove dvi stvari ne mogu udriti zajedno, misa bo ima za svrhu [352] Boga komu se čini posvetilište, a razgovori naravnim načinom imadu drugu svrhu. Općena um naučitelja, protiva Busemb. Oni koji ostave brez potribe slušati misu iz početka do Vandelja pak slušaju Vandelje i ostalo govore mnogi naučitelji da čine mali gri. Oni koji slušati počmu udilj posli Vandelja drže drugi da čine mali gri. Treći govore kad ne slušaju do prikazanja oštie (*offertorium*) pak ostalo slušaju da čine mali gri. Prva um jest općena ma ni druga nije brezrazložna (*improbabilis*). Razlog jest jer po nauku sv. Isidora misa je počimala od prikazanja (*ab offertorio*) u stara vremena. Budući da se posvetilište uzdrži u posvećenju i u primanju (*in consecratione et consumatione*) ko bi ostavio biti na ova dva dila sagrišio bi smrtno na ta način da ko prispije na misu samo posli posvećenja da bi bio dužan opet slušati drugu misu. Kad znade da druge mise ne imade, ima slušati ostali dijo mise pod smrtni gri. Razlog jest jer kad se ne more vas zakon ispuniti od potribe jest ispuniti oni dijo koi se more ispuniti. [353] Po isti način drže jedni naučitelji da kad bi jedan ostavio oni dijo mise koi slidi posli pričješćenja da bi učinio samo mali gri. Razumi se kad to učini brez potribe. Oni koi sluša u isto vrime dijo mise od jednoga misnika, a drugi dijo od drugoga misnika ne bi ispunio zapovid i ko bi drža da bi ispunio, bio bi proklet od Inocenca jedanajestoga (*prop. 53*). Ko bi pak slušao ovako u različito vrime, tj. jednu polovicu od mise od jednoga misnika, a drugu od drugoga, govori *Nav. Lay. Sa. Soto. Bon. &c.* da bi ispunio. Razlog nose jer ove dvi polovice čine jednu cilu misu po trudu onoga koi sluša. Ništa nemanje držim

s mnogim da ni ovi ne ispunja jer ova dva dila od mise ne čine jedno cilovito posvetilište (*Suar. Lug. Azor. Coninch. Tamb. Sporer &c.*). Oni koji slušaju tri cile mise u isto vreme biva dobro – Azor i drugi, ma kad bi ove tri mise bile npr. naređene jednome za pokoru oli od zavita oli od kakve druge dužnosti ne bi bilo zadovoljno i tada valjalo bi da sluša još dvi mise napose. Reko ne bi bilo zadovoljno [154]²² jer nije založio onoliko truda koliko se oće za tri mise nego samo onoliko koliko se oće truda za jednu misu. Oni koi se veći dijo od mise razgovara z drugim oli spava oli piše oli druge posle čini, koji se ne pristoje Božjoj slavi, ne ispunja svoju dužnost.

Pita se 6.

Koji su ogovori slušat misu u svetkovinu?

Ogovori jesu svi oni koji razložito ne mogu doći. Ovi mogu biti oni koji su bolesni, dočim ne vide da mogu odoliti putu koi se oće za poći, a kada su u sumlji imadu se svitovati s likarom oli z drugim čovikom kriposnim, a najposli more i sam suditi svru svoga stanja kad ne more sumlje pridobiti i odsuditi da ne more poći na misu. Ogovoreni su i oni koji se boje od svoji neprijatelja oli se nadaju kojoj šteti oli svojoj oli svoga iskrnjega oli ozloglašenju. Jer ova odluka sv. majke Crkve jest zapoviditi samo ono svojim [353] sinovom što je razložito, a ne ono što je štetno oli sebi oli svome iskrnjemu (*sv. Bon. Fill. Suarez &c.*). Ogovoreni su i putnici morski koji putuju po puanju vitra. Razumi se kad bi jim bilo štetno i brezrazložno svraćati se za slušati misu. Po isti način oni koji služe bolesnikom u isto vreme niti ji imadu kome priporučiti. Također žena koja ima dite malo koje u crkvi smeta kad se misa govori. Svi oni koji kuvaju, gradove čuvaju, blago i ostala čuvaju, vojska &c. Tako svi ostali koji čine posle koji se ostaviti ne mogu i mogla bi se šteta velika dogoditi kad bi se ostavili. Jesu ogovoreni i oni koji imadu put činiti z' društvom brez koga oli ne smidu oli ne umidu putovati. Također i oni koi se boji da će mu se kuća porobiti oli kogod od njegovi raniti oli kad bi vidio da se makne od kuće da će s trgovinom mnogo štetovati oli kad su zla vrimena, a misa je podalje od kuće oli kad je misa daleko od kuće, a ružan je put oli kad je misa daleko osam milja pak se [354] vidi da je mučno odoliti dalečini oli kad žena, koje svoga muža šesta &c. ter po običaju neće da izlazi na misu. Ma ovi zao običaj imadu biskupi iskorenuti budući da ove mogu otić na dvor poradi drugi posla, a na misu neće da iđu. Ogovoreni i poradi goloće oli jer je divojka stanovito zbabna ter se boji da se tko domisli njezinoj sramoti oli koi ne ima aljine one koje se pristoje njegovu stanju &c. Ova i ovima prilična ogovaraju jednoga od slušanja mise ako ne mogu naći drugoga načina za slušati. Sva izvadi iz Busemb. i Liguoria. Liguori još više govori da su ogovorene one sluge koje ne mogu dospiti one posle koji su potribiti za svoje gospodare koje imadu ostaviti kad jim ne bi štetno bilo. Također ogovoreni su sinovi koji su od roditelja nagnati i žene koje su nagnate od svoji muževa truditi i ostaviti misu u svetkovinu. Ma ja bi rekao da ovi imadu oznaniti vlastite pastire od nepravde koju im čine stariji i tako more biti da pastiri isprave stvari koje oni ispraviti ne smidu. Ogovoreni [355] su i oni koji su u prokletstvu i koji su potisnuti (*excomunicati et degradati*) već da bi se mogli osloboditi od isti pedipsa, a ne bi to tili.

²² Greškom je stranica označena brojem 154 umjesto brojem 354.

*Pita se 7.**Gdi se ima slušati misa za obslužiti dan svetačnji*

Odgovara se da se ima i da se more slušati misa za obslužiti dan svetačnji svagdi gdi se godi misa izgovori, izvadivši one crkvice koje su isprošene da se učine u dvori koga vlastelina i da se u njima reče po jedna misa. Onda kad je sluša kogodi od one obitoli kojoj je dopuštena ista crkvice i misa, kako istomači Bened. 14. (*Bull. cum duo nobiles*). Ove se zovu crkvice od molitve (*orationum*). U istim po zakonu sv. skupa ne more se misa govoriti u poglavitim svetkovinam, ove jesu: Uskrs, Duhovi, Božić, Vodokršće, Veliki četvrtak, Križi, Blagovist, Velika Gospoina, Petrovdan i Svi sveti. U ovakim dakle crkvicam slušajući misu navlastito kad se more slušat na drugom mistu ne obslužuje se svetkovina. Ali za bolje se iztomačiti [356] ima se znati da su ovake crkvice (*oratoria*) od dvi vrste: jedne su posve u dvori, a druge su koje su u dvoru, ma im vrata gledaju na put oli nadvor. U prvim dakle slušajući misu obslužuje se svetkovina, u drugim slušajući misu obslužuje se svetkovina i ispunja zapovid i u njoj se more misa reći koliko se oće. Izvadivši dakle crkvicu od prve vrste, gdi se god misa more reći, more se i slušati i zapovid po njoj ispuniti, dakle ili se sluša u vlastiroj parokiji ili u velikoj crkvi (*in cathedrali*) ili u biskupovu dvoru ili u kući na otaru prinosisivome koga biskup sobom nosi kad ide na put što po zakonu svaki biskup more činiti ili se našao u vlastitom biskupatu ili izvan. More u crkvam fratarskim, ma ne u njiovim kapelam koje im služe za bolesnike i u drugim priličnim. Ozgor rečerna crkvice (*oratorium*) kada se učini, ima se prigledati od biskupa vlastitoga. Pop koi u njoj misu govori valja da biskupa pita testir, ako je fratar valja da testir pita od svoga starešine. Od potrebe je jošter da ista [357] misa ne čini škode misu parokianskoj. Zato kad je blizu misa parokianska valja da je ova poslia. U istoj crkvi (*in oratorio*) more slušati misu sva obitol istog vlastelina i ona gospoda koja bi se našla u njegovu dvoru kako putnici i one sluge oli drugi koji bi bili potribiti u istom posvetilištu. Ma koji ne bi bili potribiti oni su držani slušati misu u crkvi pučnoj, a ne ondi (*Clemens XIII*).

*Pita se 8.**Jesu li kršćani dužni slušati u svojoj parokiji u velike svetkovine i u nedilje sv. misu?*

Odgovara se: premda je stvar pristojna da svaki kršćanin misu sluša u svojoj parokiji ništa nemanje nije dužnost. Općeno naučitelji razlog nose jer još nije izašla nikakva svru onoga zapovid. Zato Sabor Trident. svru ovoga govori da se ima puk samo ponukovati da često radi slušati misu u svojoj parokiji, a ne da je držan, barem u nedilje i u veće svetkovine. [358] Samo more se reći da griše oni parokijani koji neće da idu na misu parokiansku za pogrđiti vlastitog paroka. Tako štijem kod različiti naučitelja. Drugojako ne griše. Dakle, mogu ići na misu gdi oće oli u crkve popovske oli u fratarske, niti im ovo more biskup zabraniti. Oni pak koji ne znadu stvari potribite za saraniti se, oću reći koji ne bi znali nauk kršćanski sagrišuju kad bi od svoga paroka koi svoj puk uči nauk kršćanski i idu u druge crkve gdi se ne uči nauk kršćanski. Pače od ovaki i ovo štijem da im je prostije u svetkovinu ostaviti misu nego nauk kršćanski. Oni koji slušaju jednu misu na Božić nisu dužni slušati drugu i treću (*Nav. Suar. Fill.*). Inocent XI. proklinje (*prop. 52.*) ko bi ovo drža: *Zapovid obslužiti oli svetkovati svetkovinu ne steže pod smrtni gri, izvadivši ružan izgled i pogrđenje iste*

zapovidi. Također proklinje (*prop. 13.*) ko bi ovo drža: *Ispunja zapovid crkvenu od slušanja mise koji dva dila pače četiri [359] zajedno od različiti misnika sluša.* Ma more bit da se nisam dobro istomačio naški zato mećem riči i latino istog pape: *Praeceptum servandi festum non obligat sub mortali seposito scandalo si absit contemptus* (*prop. 52.*) *Satisfacit praeceptum de audiendo sacro qui duas ejus partes, imo quatuor simul a diversis celebrantibus audit.* Mnoga bi se druga mogla reći od sv. mise, ali ovdí ne budući naš posao besiditi od sv. mise nego samo od njezina slušanja zato ostavljam drugo od nje besiditi za sada za onda kad se osobito bude od sv. mise besiditi. Samo ovdí jošter ponukujem starešine od obitolí da svoju obitol čini slušati sv. misu u svetkovinu i ako svi ne mogu doći k misi poradi blaga i drugi posla barem neka jí čini po redu ići na misu, čuvati od rednje i drugi stvari koje zapričaju posvetiti dan svetačnji, drugojako da će veliki razlog Gospodinu Bogu. Još više priporučujem pastirom duša da rade uvištiti svoje parokijane navlastito starešine od obitolí da [360] kogodi se misa sluša za života pomljiivo da će mu Bog na čas smrti poslati toliko svoji sveti za obraniti ga od napastovanja i za dopratiti ga u raj, pače i za razveseliti ga u bolesti koju bude trpiti (*Giov. Giusto Lanspergio nella vita di S. Matilde nel libro 3. cap. 19.*). Po isti način Eugenio Petrelli Mlečanin (*nel Giardino spirituale*) piše: ko sluša pomljiivo sv. misu da dobiva trideset iljada i osam stotina godišta proštenje. Razumi se godišta od pokore crkovne (*de poenitentia Canonum*). Ova proštenja dopuštíše sveti otci pape Inocent VI god. 30000, Urban IV, Martin V., Sisto IV i Eugenio IV. 800 svaki ovi dopuští po dvi stotine to biva 800, dakle svega biva godišta 30000 i 800. Rečeni Eugenio Petrelli u istim knjižicam na listu 18. kaže da je rekao sv. Ambrož da veće valja jedna misa slušana za života nego iljada posli smrti. I da veće valja jedna misa za odpušćenje gria i za utrnutje pedipsa nego sve ostale molitve koje su na svitu. Ovako štijem u knjižicam od *Priprave za svetu misu* (cart. 94 i 95.) [361]

Poglavje 4.

Od pomanjkanja koja se suprotive bogočastvu

1. Ima se znati da su sve tri zapovidi Božje od koji smo do sada besidili dila bogočastva budući da nam kažu kako ćemo se nositi prama Bogu i njemu poštenje nositi, ali porad naše zločeste naravi koja jurve primila kvas od zloće jošter od gria istočnoga, zato protiva Bogu mnoge pute dilujemo.

2. Ima se znati da su od dvi vrste dila protivna bogočastvu (*religioni*): prva se zove učitanje olti krivoštovanje (*superstitio*), druga se zove nebogoljubnost olti nebogočastvo Božje (*irreligiositas*). Učitanje olti krivoštovanje biva onda kadno čovik poštenje Bogu čini onako kako neima oli mu čini ono poštenje koje mu neima činiti oli njegovo poštenje daje drugome. Prvo učitovanje krivoštovanje biva onda kadno jedan Boga štuje s načini (*cum caeremoniis*) staroga zakona, npr. kadno se jedan obrizuje, svetkuje subotu &c. koja zlamenuje da će doći Isukrst, a ne [362]da je došao. Drugo krivoštovanje biva onda kadno Božje poštenje prikazujemo drugome. Ovo čine oni koji se klanjaju lažljivim bogom. Ovo biva drugo dilo olti od druge vrste protiva bogočastvu. Iste vrste razdiljuju se u pet vrsta drugi. Zovu se kipočastvo olti kipoklanstvo, vilinstvo, gatanje, izprazno zamiranje i zlotvorstvo oli čaranje (*idolatria, magia, divinationo, vana observatio et maleficium*).

Kipočanstvo olti kipoklonstvo (*idolatria*) jest ona čast i poštenje koje se nosi lažljivim bogovom i to kako pravom Bogu. Ova čast i poštenje more biti od tri vrste: prvo ne

posve prava i pokrivena. Prva biva onda kadno jedan štuje lažljivoga boga kako boga pravoga držeći da je on pravi Bog. Drugo biva kadno štuje lažljivoga boga kao pravoga Boga znajući da ona stvar koju štuje da nije pravi Bog. Ovo čine oli zašto ne navidi pravoga Boga oli zašto po ovakom dilu uzda se od sotone nešto primiti. Ovako dilo jest prveliki gri (*inter peccata maximum*). Treća biva onda kadno jedan čast i poštenje pravoga Boga prikazuje [363] stvorenju samo z' dvornjim načinom i to za ne poginuti i za saraniti život, ne noseći mu jurve ni poštenje ni ljubav iznutra, iz srca. I ova čast jest vazda gri smrtni.

Gatanje (*divinatio*) biva onda kdno jedan po ugovoru diavolskom oli očitome oli potajnome oće da znade stvari stanovito, koje mogu biti i ne mogu biti oli od volje biva da budu i ne budu (*res contingentes et liberas*). Razume se one stvari koje su posve skrovite i koje se naravnim načinom ne mogu znati. Iste stvari koje se žele znati ako su tako skrovite da ji naravnim načinom ne more drugi znati nego samo Bog, ištući znati od diavla, diavlu se poštenje čini ono koje se Bogu pristoji. Ako li su stvari koje se žele znati tako skrovite da ji naravnim načinom more dokučiti diava i to po niki zlamenji, nije ni tada prosto s jednim neprijateljem Božjim iskati znanja, buduć da bi se taki nazvao odmetnik Božji.

Gatanje biva od dvi vrste. Prvo biva onda kadno se žele znati stvari skrovite s' ugovorom očitim diavolskim. Ovo [364] gatanje Latini zovu *necromantia*, jer koji se s ovim načini služe čine viditi nika prikazanja oli u aeru oli u vodi oli po ogledalu oli tilesa mrtvi &c. Drugo biva onda kadano se žele znati stvari skrovite s' potajnim ugovorom diavolskim. Što se događa kadno se prorokuju stvari došaste po niki zlamenji tilesni. Ovo more biti po madeži, po čelu, po gakanju, grkoćanju žabjemu, kukurikanju, cijukanju tičijemu &c. držeći istinito da će se jedna stvar dogoditi.

Fel. (tom 2. n. 254) opominje ispovidnika da imati ugovor potajni z' diavlom ne razumi se vazda, da oni koji je najpri počeo isto dilo činiti da je ima z' diavlom ugovor očiti, nego je dosti da isto dilo naravnim načinom ne ima nikakve prilike da more uzrokovati ono što se čeka i da ufa imati stvar istu ne po Bogu, nego po kriposti istoga dila oli dosta je da isto dilo biva u sebi isprazno, jer u ovaka dila mnogi pute umiša se sotona za varati ljude (*Suar. Less. Sanch &c. Bussemb. lib. 3 de praec. decalogi dub. 2. res p. 2*). Po isti način opominje da ugovor očiti z' diavlom ne more nigda biti brez [365] gria smrtnoga ma more ugovor potajni. Ovo more biti u čeljadi priprostito i posve od maloga znanja, koja o zlu uba i ne misle ali kada se stanovito ne viruje ono što se čeka imati nego samo začme se niki stra oli sumlja imati istu stvar (*Laym. lib 4. Tract. 10. item Lessius &c*). Razlog jest, jer tada ne zove se prava čar budući da nije zla odluka. *Laym.* i *Bon.* govore da oni koji se služe s' čarma olti čine one stvari koje ne mogu uzrokovati ono što se ufa imati naravnim načinom po njima, i reku: *Mi ne razumimo imati nikakva ugovora z' diavlom*, razumi se da diluju s ugovorom diavaoskim. Tako i oni koji su vidili po ovaki dili opaki imati ono što se oće veće puta, nije im prosto dilovati, jer sotona uplete se u ovaka dila i radi da se po njima imade ono što se čeka imati. Za lašnje navesti i privariti mnoge jedabi i u napridak dilovali i ufali u ista opaka dilovanja (*Sanch. 2 moral cap. 38*). Kada ko sva svoja dilovanja vlada npr. po zvizdam oli po snu oli po drugim zlamenji prilični, smrtno sagrišuje (*Lay. Suar. Sanch.*) [366] Kad bi pak vlada po rečeni svoja dila ništa ne manje ne bi uba i virova, učinio bi barem mali gri jer bi se metnuo na jezljivost. I potajnog i očitog ugovora z' diavlom mnoge jesu vrste od gatanja koje od Latina ovako se izgovaraju: *necromantia, geomantia,*

hydromantia, pyromantia, chyromantia, praestigium, astrologia, augurium, omen et sortilegium. *Necromantia* jest jedno dilo prikazljivo čarovnika po kome čini viditi da je jedan mrtvi uskrsnuo i da besidi. *Geomantia* jest jedno dilo čarovnika koje se uzdrži u niki zlamenji svrhu stvari tilesni kako na kamenu, na drvetu, na karti &c. *Hydromantia* jest jedno dilo čarovnika koje se uzdrži u niki prikazanji po nebu oli po aeru. *Pyromantia* jest jedno dilo čarovnika s kojim čini nika zlamenja u vatri. *Chyromantia* jest jedno dilo čarovnika oli gataoca s kojim promišlja dlane ljudske, njegove redke i brazgotine od čela i mrske &c. *Praestigium* jest jedno dilo čarovnjaka s kojim sotona čini viditi nike stvari čudne za s ovim otkriti mnoge stvari skrovite. *Astrologia judiciaria* naški zvezdoznanje gatljivo jest [337 = 367] niko gatanje po zvezdam, po njihovu ganutju, pomrčanju &c. prorokujući s ovim nike stvari došaste, koje stoje u volji čovičioj da se učine oli da se ne učine. *Augurium* naški ukorenje olti kobljenje jest niko gatanje čujuć glas od tica, grakoćanje od žaba i glas ostali različiti živina, iz ovoga prorokujući nika došasta koja mogu se dogoditi i ne dogoditi. *Omen* jest niko gatanje onda kadno ko reče kakvu rič iznenada ne prividivši je i to s' nikim događajem ne nadajući je čuti. *Sortilegium* naški gonetanje koje biva onda kadno se čini ždrib i sudi se po njima da je jedan čovik koji je otišao na put živ oli da je imao sriću &c. Cinim da su od ove vrste gatanja ona s kojim se ištu nika skrovita po Sv. Pismu, brojeći listove, poglavlja, retke, gatanja.

Svru oni stvari koja se mogu dati naravnim načinom, navlastito svru oni stvari koje su se vidile i prvlje događati i da su malo kada falile da se nisu ispunile, svrhu isti zlamenja, npr. vidilo se da jedan koi ima zlamenja ta i ta na tilu da je prignut za vojevati. [338 = 368] Tako drugi da je prignut učiti, treći da je prignut krasti i da će ga na to narav prignuti &c. Vidilo se da oni koi se rodio u ono vrime od godišta, od miseca oli kad je vladanje bilo te i te zvezde, da je vazda bio prignut na pijanstvo, oni na bludnost, oni na ubojstvo &c. Kada se dakle u ovi okoljstvi jedan nađe prosto je gonetati i reći: ovi će biti prignut na ovo, a ovi na ovo &c.

Ovako kad vidimo činiti nike stvari od živina nerazložiti, udilj rečemo i počme-mo razložiti bi'će kiša, bi'će zlo vrime, bi'će snig &c. Kad sunce vlada z' godižbinom rečemo da će roditi posve litina. Po dnevnu sv. Pavla gonetamo udilj kakva će biti sva godina. Tako po ono dvanajest dana prvlje Božića dajući po redu svakom misecu svoj dan, a počimljući od sičnja, gonetamo kakav će biti koji misec oli daždlijv oli su[h] oli vruć oli studen &c. Kad vidimo da sunce opočiva s' crljenilom govorimo da će sjutra biti vedro, kad opočiva u gustu oblaku govorimo da nije daleko kiša. Tako govoreći od drugi stvari. Ova se vide večekrat ispunjati ili o njima čovik mislio ili ne mislio ili govorio [339 = 369] ili ne govorio brez svakoga njegova dilovanja vidi se dakle da se po naravi ova porađaju. Prosta su dakle gonetanja od ove vrste i proročanstva budući da se poznaju po zlamenji da će doći &c.

Ako li se pak po rečenim zlamenjim gataju stvari došaste koje vise od volje čovič-je da se učine oli koje po naravi ne mogu uzrokovati oli koje vise od volje Božje kako u duši našoj milosti Božje, bogastva, gospodstva, srića u ženidbi i druga ovim prilična koja vise oli od volje Božje oli od volje čovičje, također, ako se gataju oli čine nike stvari nepodobne za naći lupeštinu, za naći blago &c. vazda se griši. Koji se gataju za čuti kakvu će sriću imati i stanovito u to viruju, sagrišuju smrtno ako li to čine dajući ružan izgled drugome, sagrišuju smrtno. Kadli se ovo čini samo za nasmijsati se i za stat veselo, kako se večekrat događa, čini se mali gri (*Fill. Sanch.*).

Prosto je diliti se na ždrib što će koga zapasti, to mnoge pute običaju oni koji se pravdaju, metnu ždrib i što koga zapane zadovoljno mu je. Onda kada su mnogi [340 = 370] dostojni smrti i da svi umru, bila bi velika šteta mistu, a da se svima prosti nije podobno, zato se u ovom događaju metne ždrib i na koga izađe da umre, valja da umre. Nije pak prosto ždribom iskati stvari skrovite ni po njima prorokovati stvari došaste, npr. oće li ko odniti mejdan, imati biskupat &c. Niti je prosto birati ždribom vladaoće svitovnje nego po dostojanstvu, već da bi bili jednako dostojni (*v. Less. c. 43*).

U stvarma sumljivim gđino se ne zna koja će strana obrati držim da bi se moglo ždrib metnut i obrati onu stranu, na koju ždrib izađe i to ne mećući stanovito ufanje u ždrib nego se ufati u Boga i od njega pomoć iskati. Štujem da je i Saul kralj po ždribu obran po zapovidi Božjoj (*1. Reg. c. 10*), zato u niki događaji po nadanutju Božjemu prosto se, kako reko, priporučujući se Bogu služiti se ždribom.

Sisto peti zabranio jest i prokleo gatanja i proročanstva ozgor rečena (*in Bulla, quae incipit: Caeli et terrae*) i Urban osmi pod proklestvo veliko (*in bulla quae incipit: Inscrutabilis judiciorum*). Zabranjen je, dkle, ovi zanat prokleti, ako će gatalac i reći: ova [341 = 371] nisu vazda istinita jer to reku mnoge pute za pokriti svoju zloću lašnje, i za da nisu pokarani od pravde. Zabranili, reko jesu rečeni zanat po miri kako smo ozgor rekli.

Vilinstvo (magia)

jest u sebi dvostruko: prvo jest naravno, 2. diavolsko. Naravno jest kadano čovik diluje stvari čudne samo služeći se stvarma naravnim brez svakoga ugovora z diavlom. I ovdı neıma čaranja. Drugo jest kadno čovik diluje stvari čudne s kripostju diavolskom. I ovo jest vrsta od učitanja oli krivoštovanja.

Izprazno zamiranje (vana observantia)

jest jedno dilo od učitovanja (*opus superstitiosum*) po komu se ište imati jedna stvar koja se vıdı da nıje prilıke da se daje od Boga ni od koga uzroka naravnoga. Ovo dilo po svojoj naravi jest gri smrtıni, jer uzdrži u sebi barem ugovor potajni z' diavlom. Ugovor se z' diavlom razumi onda kadno riči koje se govore ne razume se, kad uzdrži imena anđeoska, koja se ne znadu, kad uzdrži nika križanja čudnovata oli slova [342 = 372] &c. Stvari u sebi lažljive, izprazna nika dila i kadno se ufa imati brez svake sumlje ona što se želi imati (*Tamb. in decal. l. 2. c. 6. T. 1. n. 24.*). Isti naučitelj govori da se ovo izprazno dilo more učiniti na tri načına: 1. samo svetim stvarima, 2. samo nesvetim stvarma, 3. zajedno svetim i nesvetim stvarma.

Samo svetim stvarima

kadno govori se jedu molıtvu npr. tri puta, a ne više ni manje za imati koju milost, govoriš je klečeći na jednom kolinu u mraku, a ne na svitlosti &c. i držiš brez svake sumlje imati po njoj što želiš. Kad bi pak molıtve govorio brez tızı načına budalasti i ima ufanje u Boga primiti ono što želiš, ako je njegova sveta volja, neće zlo dilo biti. Ovako kad se moli zarad koje bolesti i rečeš trikrat: *Dirupisti Domine vincula mea, tibi sacrificabo hostiam laudis. – Razmrıio si Gospodıne uzle moje, tebi ću prikazati posdve-tılıšte slave*. Ovo reko da ne bi bilo zlo, kad bi se tri puta reklo na poštenje Prısvetoga Trojstva. Isto govorim od drugi prilıčni. S ovim zakonom ne razumim iskorernuti

[343 = 373] nika dila koja se diluju po kriposti naravnoj. Ovako kalamita priteže sebi gvozdje, jedan kamen ustavlja krv &c. niti razumim iskorenuti nike milosti svruna-ravne koje nisu svakom date. Ovako oni koji su se rodili na noć S. Pavla imadu kri-post svojom pljuvakom ozdravljati od uida otrovnoga oli svojim dodivanjem. Kralj od France ima od Boga milost ozdravljati rane mesotrovne (tal. *cancrena*) s' ovim ričma: Ja te se dodivam, a Bog te ozdravlja (*Hormisda papa epist. 1. ad Remigium, et D. Th. de Regim. Principum l. 2. c. 16*). Iskorenjivaju se ovdí one molitve koje nisu od crkve zagrljene i koje u sebi uzdrže nika okolojstva brezpotribna i ispravna. Jedan moli Boga paripčetu i neće da mu moli na glas nego mu šaplje na uo kako rekši da paripče razumi riči koje mu se šaplju. Je li ovo slipoća velika! Jest doisto; dakle &c.

Samo stvarma nesvetim

razumi se izprazno dilovanje kadno se ne mišaju u nj stvari svete i premda se drži imati brez svake sumlje ono što se želi. Po ovome nećeš biti krivoštovac [344 = 374] (*superstitiosus*) jer stvari naravne valja da na sramotu diluju po svomu prignutju kako smo rekli ozgor od kalamite. Ništa ne manje bi'češ krivoštovaoc ako nadostaviš nika dila ispravna i brezpotribna, bi'češ dakle krivoštovaoc kad imaš npr. niko ufanje ispravno ne putovati u utorak nego u četvrtak, imaš zlo kobljenje da ti se noge trne, – jest blagovati na trpezi &c.

Stvarma zajedno svetim i nesvetim

biva onda kadno jedan za imati ono što želi molitvu govori, ma š njome združuje nike stvari brezpotribne oli izprazne. Također, kad svetim stvarma nadomećeš stvari naravne čineći da svete stvari imadu potribu od toga i da brez nji neće ništa pomoći, bi'će krivoštovac i još heretik. Kad bi pak stvarma naravnim, koje vidilo se da imadu kripost dati ono što želiš olti izličiti od koje bolesti, nadomećeš koju molitvicu priporučujući se Bogu, pametno diluješ jer brez Božje pomoći neće pomoći kako piva slavni prorok u Pismi 126.: *Ako Gospodin ne uščuva grad zaludu ga čuva oni koji bdije*. [345 = 375]

Jedni za izličiti se od žutenice uzimlju trostruku miru od svoje veličine i od svoga rastegljaja od konca od ličine i u isto vrime Boga mole. Što molitvu govore stvar je dobra, ma što će jim pomoći trostruka mira konca od ličine? Ovo je dakle veliko zlo. Držim da je dosti s pomoću Božjom za ozdraviti od žutenice? Reći za tridni u Pismi Davidovoj 17.: *Protector est Deus sperantium in se. – Obranitelj jest Bog sviju ufajući u njega*. I to na poštenje Prisetoga Trojstva brez svakog drugog okolojstva.

Čaranje olti zlotvorstvo (maleficium)

Razumi se dilo zlotvorno učinjeno za nauditi komugodir i to s ugovorom dia-vaoskim potajnim oli očitim. Čaranje biva dvostruko. Prvo se čini za nauditi komu-godir. Drugo za probuditi koga na ljubav nečistu i grie bludne. I jedno i drugo biva gri smrtni. I ovaki grišnici imadu se osvaditi sudu crkovnome (*S. Officio aut episcopo*) i to vazda gdigodi biva ugovor sa sotonom [346 = 376] ol mu bio ugovor potajni oli očiti. Ako li ga je ko to učio i njega ima osvaditi. Ne more se jedna čar (*maleficium*) razrušiti z' drugom čarju. Samo more se ona čar sažeći oli nagnat čarownika da čar razvali, ma brez gria i brez drugi čara. Pače kod *Busem*. štijem da se more i mitit oli najposli i izbiti i mučiti da ji razvali ma ne ubiti, ako ji ne bi [h]tio razvaliti (*Lug. Dian*).

&c.). Dobro je protiv čarima iskati likarie za izličiti se, zaklinjati, primati sakramente, pohoditi crkve, zazivati svete &c. Ispovidnici kad nađu čarovnike neka ji dobro iskušaju jesu li koga činili umriti, štetovati, činili doći zlo vrimenito, činili tuđe blago pomoriti &c. za da ji čine naknaditi tuđu štetu. Po isti način ima se znati da oni koji je začaran, pak sagriši, da poradi čari nije ogovoren jer sotona premda probudi na zla dila ne kreće u volju. Neka ispovidnik dobro ispita čobane jesu li činili kakve čari za izličiti svoje blago za učuvati ga od vuka &c. One koji konje liče oli koji kuju običaju nike stvari činiti nepodobne. Tako od drugi [347 = 377] govoreći vlaški zanačija. Mnoga se u našem narodu vide dila čudna kada se žene i udaju, i ova pastiri duovni valja da iskorenu navlastito ona koja su nepodobna i koja nose sobom niko zločesto ufanje, držeći da su tu u sve i po sve potribita. Kad li toga nije, valja ji puštati ispunjati svoj običaj (tal. *ceremonie*).

*Od nebogočastva i njezini vrsta
(de irreligiositate ejusque speciebus)*

Nebogočastvo jest dilo s koim se Bog uprav pogrđuje. I ovo biva kadno se Bog nastuje oli psuje oli se š' njime krivo kune. Oli jest jedno dilo s' kojim se Bog pogrđuje u stvarma svetim. I ovo jest svetoprodaja (*Simonia*) i svetogrđe (*sacrilegium*). Ovd se nadomeće i pristupljenje zavita. Biva dakle šest vrsta nebogočastva, tj. napastovanje Božje, psovka, kriva kletva, svetoprodaja, svetogrđe i pristupljenje zavita. Od psovke od koje se reklo u drugoj zapovidi Božjoj u pitanju prvome na listu ... Od krive kletve u drugoj zapovidi Božjoj rečeno u [348 = 378] pitanju drugom na listu ... Od pristupljenja zavita rečeno je zadovoljno u drugoj zapovidi Božjoj u pitanju na listu ...

Sada slidi od *napastovanja Božjega*.

Napastovanje Božje jest pogrđenje Božje s kojim jedan kuša s kojim dilom brez potrebe izvrsnosti Božje, npr. je li Bog moguć, je li milostiv, je li mudar &c. (*Th. 25, q. 92 art. 1. Sanch. &c.*). Ovo napastovanje more biti od dvi vrste. Prvo biva potpuno priviđenjem kadno se npr. jedan baca s kule za kušati oće li ga moći Bog osloboditi; vadi gvozdje iz vatre s golom rukom ili maziju iz vrile vode oli ide s golim nogam po žeravi &c. Ovo čini jere sumlji je li Bog svemogućí, zato griši smrtno. Drugo biva brez sumlje da je Bog svemogućí veće oće s' nikim slobodom da ga Bog pomože oli oslobodi čineći ozgor rečena dila oli njima prilična, kako npr. oće jedan da ide pripovidati ne učeći i oće da ga Bog pomože. Drugi je bolestan i neće da se liči s naravnim likarijam nego oće da ga Bog ozdravi. Ovo poradi nepriviđenja pravoga oli nepromišljenja, neznanja oli kad je [349 = 379] mala stvar, biva mali gri. I još ne biva ni mali gri kad je pravi uzrok olti potriba, korist oli nadanutje Božje. Z događajem pak more biti i smrtni gri kadno se meće na veliku pogiba, npr. kadno se jedan baci u bunar za činiti viditi da će ga Bog učuvati (*Bon. tom 2. pag. 256, Tamb Tom. 1. lib 2. dub. 1; Busemb. lib. Tract. 12., cap. 2. dub. 1, Bertaldus p. 1. praecepto 3*).

Od svetogrđa (de sacrilegio)

Svetogrđa jest uvriđenje oli oskvrnjenje stvari svete. Stvari svete razume se sve one stvari koje su određene na službu Božju. Svetogrđe biva od tri vrste: kipljivo s kojim se kip privrudi olti oskvrnji; od mista s kojim se misto oskvrnji i stvarljivo s kojim se stvar oskvrnji.

Kip na službu Božju određeni razumi se čeljade ono koje se po zavitu oli po sv. redu Bogu posvetilo. Ovako čeljade na tri se načina more oskvrnjiti: onda kada ga udreš, onda kada ga sudiš brez dopušćenja crkvenoga oli od njega primaš desetinu oli na nj namećeš kakav kov olti arač koji se [350 = 380] svitovnjakom pristoji. Treće kada oskvrnjiš z' bludnim griom ol' mu bio gri u pameti oli u dilu. Razložno jest (*probabile est*) da nije potriba na ispovidi istomačiti se, kada se osvadaš od ovakog gria je li zavit koga si učinio i učinjen po sebi oli prid crkvom (*votum simplex aut solemniss*) buduć da se ne razlikuju, nego samo što je jedan manji, a drugi veći. Radi česa dosti je reći na ispovidi: sagrišio sam bludno s' onim čeljadetom koje ima zavit od čistoće. Ženska glava koja ima na sebi zavit kad se podloži čoviku i isti š' njom sagriši, premda ona ne bi imala nikakva naslađenja nečistoga, sagrišila bi protiva zavitu od čistoće, jer služi svojim kipom za ispunjenje dila nečistoga.

Misto na službu Božju određeno razumi se za saraniti krivca, crkva, njezine kaple, sakristija, manastir i dvori biskupovi. Govoreći od svetogrđa razumi se crkva i njezino simatorije, a ne sakristija, kampanija, manastir i druga prilična. Ko dakle učini gri bludni po koji mu način drago bilo u crkvi pod [351 = 381] njezinim pokrovom oli u njezinim kapelam oli u koru oli u organu oli u njezinu simatoriju izvan crkve, čini gri svetogrđa.

Isto čini koji je pogrdio s nečistim prosipanjem svoga simena, s ubojstvom, s prolitjem krvi, s ranjenjem, ko je upali, ko u njoj čini očito trgovine, ko je razbije za ući u nju za pokrasti je, ko u njoj čini zборе svitovnje, ukop jednog nevirnika, jednoga koji je u velikom proklestvu, ko u nju spraća konje, i onda kada se iz nje krivac izvadi već da bi bio očiti lupež i ugrabioć tuđega, oni koji je dilovao čari s ufanjem saraniti se u crkvi, koji bi odnio robu oli jaspru crkvenu oli jaspru koja je ostavljena u crkvi oli crkvi založena oli data da se onde čuva. Ovo se pomanjkanje more na tri načina dogoditi, tj. krađući stvar svetu iz mista koje nije sveto i krađući stvar koja nije sveta iz sveta mista, npr. jaspre iz crkve koje su njojzi ostavljene da se čuvaju. S ovakim se dili oskvrnjuje stvar sveta i misto sveto oli sama stvar oli samo misto. [352 = 382] Ko ukrade kesu jaspri jednoga bogatca u crkvi iz žepa razložno (*probabiliter*) drži *Diana, Lay Facundez &c.* da ne čini svetogrđe jer se ovo po namiri dogodilo da je bilo u crkvi i to veća da bi učinio s velikom nepravdom crkvenom. Isto govorim ko bi ukrao jaspre jednoga paroka ko ji na ime svoje drži u crkvi.

Stvari na službu Božju određene

razumi se S. Sakramenti, sudi posvećeni, svete prilike, relikvije, Sv. pismo, knjige koje uzdrže način za službu Bogu (*Parcae Ceremoniae*) one stvari s kojim se kiti crkva i njezini službenici ona dobra s kojim se uzdrže sluge crkovne il mu bile zemlje ili jaspre ili druge stvari. Zato ko bi se protiva ovim stvarma zlo nosio, učinio bi svetogrđe. Ovd se vidi da se čini svetogrđe stvarljivo (*sacrilegium reale*) kada se godi u griu smrtnome primi sakramenat, kada se podiljaje sakramenat drugome, kada se godi čini gri od svetoprodaje (*Simonia*) kada se odkriva tuđa ispovid (*fractio sigilli sacramentalis*). Svetogrđe biva [353 = 383] pogrđenje sveti sudi, npr. jedan na časti pije iz kaleža oli se maškara obukavši svete aljine. Razumi se one stvari koje su posvećene oli blagosovljene, a ne stvari koje nisu posvećene oli blagosovljene. Zato prosto se na piru služiti s kandeliri crkveni, s ćilimi i z' drugim stvarma priličnim koje nadalje služe (*mediate*) posvetilištu. Samo vele naučitelji da bi se sagrišilo smrtno kad bi se to

činilo za pogrdu. Gri svetogrđa čini oni koji zapričuje da se ne ispune naredbe mrtvi koje se zovu zadužbine koje služe oli istom mrtvom oli drugim (*legata pia*). Čini i oni koji privriđuje zakone crkvene (*defraudat jura ecclesiae*). Čini i oni koji griše protiva zavitu jer se oskvrnjuje stvar ona koja je Bogu određena. Ne čini oni gri svetogrđa koji griši u svetkovinu već da bi to činio za pogrdu. Razlog jest, jer se vrime ne pristoji naravi dila čovičijega nego samo zdvora.

Crkva posvećena čini se neposvećena [354 = 384]

ako joj se zidovi u jedan ma obore oli barem veći dio od zidova, a ne ako se obore kad malo kad malo, ni onda kadno se njezini svi zidovi ponove, jer se tada razumi da ista slidi crkva, ma kada joj nisu bili pali prvlje zidovi u jedan ma[h]. Ne gubi posvećenje kad joj samo pane krov, a ne zidovi oli kad joj izgori pokrov jere posvećenje poglavitije uzdrži se u zidovi zato se križi i meću u njezine zidove kada se blagosivlje. Ona crkva koja je samo blagoslovljena ne gubi svoj blagosov premda joj panu zidovi uokolo zašto blagosov uzdrži se na zemlji u crkvi. Ona crkva koja se razvali ne imadući nikakve odluke unapridak je sagraditi, udilj gubi blagodarje mista sveta (*privilegia loci sacri*).

Crkva se oskvrnjuje

kada je kogod nepravedno upali i izgori (*ex Conc. Nicen. Dian. p. 8. tract. 7. re sol. 93.*). Oskvrnjuje se kada se u njoj ukopa oni koi je u proklestvu velikome s kojim se zboriti ne more i po ukopu nevirnika, još kad bi i dite [355 = 385] bilo. Ma kad bi se u njoj ukopalo dite nekršćeno jednog kršćanina ne oskvrnjuje se zašto je dijo čovika kršćanina. Ništa nemanje običaj je da se ne kopa u crkvi. Oskvrnjuje se po nepravednu ubojstvu oli ranjenu oli udavljenu i ubojstvu brez prolitja krvi uzrokovano svađom. Ma ne iz nosa oli iz zubi jer iz isti prilasno krv ide i brez udarca, a kamo li s udarcem. Ne oskvrnjuje se kad malo kaplja pođe jer govori da se oće prolitje krvi što zlamenuje mnogo krvi. Oskvrnjuje se crkva po griu bludnome olmu gri bio ženom oli samo s protutjem simena ako će sime i ne pasti na zemlju. Po ubojstvu, po prolitju krvi i prolitju simena oskvrnjuje se crkva ako će ova biti i skrovita (*ex Cap. significasti de adulteris*). Gdi se zapovida da kad jedan skrovito sagriši ženom u crkvi pak žena odkrije gri ima se crkva blagosoviti, a ne prvlje niti je od toga potriba nego samo kada se stvar učinuila očit. Tako i posvetilišta imadu u njoj pristati kad [356 = 386] se gri učinio očit, a ne prvlje premda je i prvlje u sebi bila oskvrnjena (*Dian. i Bon. protiv Tamb.*). Muž i žena naodeći se u crkvi, a drugog mista ne naodeći i ispunivši š' njome dilo od ženidbe, ako se ne more uzdržati, ne oskvrnjuju crkvu. Oskvrnuo bi je kad bi to učinio brez potribe, jer bi nepravdu mistu svetu učinio. Kad čovik prolje čiju krv braneći svoj život oli netijući oli kada dite ludo koga rani oli ubije oli budalast. Ma kad bi ko ubio luda oli budalasta, a oni koi udre biva pametan, oskvrnjuje crkvu jer joj nepravdu čini. Niti se crkva oskvrnjuje kad se jedan rani izvan crkve pak dođe u crkvu i ondi se iz njega izlije mnogo krvi oli i umre. Oni pak koi jednog rani u crkvi pak ranjeni izađe iz crkve i nadvoru umre oskvrnjuje crkvu jere budući uzrokova zlo u crkvi, nepravdu je crkvi učinio. Ko u crkvi komu prisiče žilu od krvi i mnogo se krvi izlije ako ne umre ne oskvrnjuje crkvu, ako li umre oskvrnjuje. Razlog prvog odgovora jest [357=387] jer iz žile po naravi mnoga krv izlazi, a razlog drugog odgovora jest jer tada biva ubojstvo. Kad eretik ubije zarad nenavidosti od vire naše svete jednoga kršćanina,

oskvrnjuje se crkva jere premda je ubojstvo mučenje ništa nemanje ubojici se biliže za gri jere nepravdu crkvi čini (*actio displicuit, passio grata fuit*). Koi jednoga ubije na misto drugoga u ctkvi, oskvrnjuje crkvu. Razlog jest jere ima jurve odluku u crkvi zlo učiniti. Iako i oni pogrđuje crkvu koi se z dvora metne iz puške, npr. i ubije koga u crkvi. Ko u crkvi jednoga izbio je i satare mu kosti premda ne izade krv, oskvrnjuje se crkva ako u blizu slidi smrt. Kada pak ne slidi smrt ne oskvrnjuje. Kada ko u čas u crkvi u sržbi koga ubije, razumi se u svađi, oskvrnjuje crkvu jere što je ubojstvo bilo i dogodilo se u čas ne slidi da nije bilo povoljno.

Pita se:

Dogodi se da krivac osuđeni na smrt [358=388] uteče u crkvu i za njim dotrče stražani i smrtne mu rane zadadu oli ga udave oli uduše, je li crkva oskvrnjena?

Ovdi se daje dvostruk odgovor. Prvi jest ako su stražani to učinili osobitim načinom otijući po zapovidi sudca, crkva ostaje oskvrnjena jer premda ubojstvo učinjeno biva pravedno ništa nemanje crkvi se čini nepravda budući da je ovako dilo nepodobno činit u crkvi. Ako li je ubijen netijući oli braneci stražanin svoj život od krivca, ubije krivca, npr. vidi jedan stražanin da će krivac iz puške ubiti koga od nji zato on prvi odapne i ubije krivca. I u ovome se događaju ne oskvrnjuje crkva. Po isti način kad bi se puška sama odapela oli nož omaka i ostane krivac ubijen, crkva se ne oskvrnjuje. Niti se oskvrnjuje crkva kad bi se isti krivac povoljno ubijo kad se ne bi moga drugačije dignut s glave budući da je toliko štetan općenju. Govori Fel. da kad se jedan uduši u [359=389] crkvi s nikom tišnjom da se i crkva oskvrnjuje niti je lasno virovati da se krivac more udušiti oli udaviti, a ne more ufatit i izvesti živ iz crkve. Mnogo se jošter bistrije od oskvrnjenja crkvenoga. Kad se oskvrnji jedna kapela oli otar od crkve oskvrnjuje se i crkva i njezino šimatorije. Kad se oskvrnjuje crkva oskvrnjuje se i šimatorije, ma kada se oskvrnjuje šimatorije ne oskvrnjuje se crkva. Razlog jest jer veća stvar slidi manju, ma ne manja veću. Kad se oskvrnji greb u crkvi oskvrnjuje se i crkva jer greb jest dijo od crkve. Kad bi se našlo jedno misto u crkvi po način greba, ma da ne služi za ukop nego za drva držati potribita za crkvu i kad bi se u ovom mistu sagrišilo ne bi se crkva oskvrnula. One celice koje se nahode unutra u crkvi oskvrnjene, ostaje i crkva oskvrnjena. One celice koje su izvan zida crkve oskvrnjene ne oskvrnjuje se crkva premda gledaju kroz mrižice u crkvu kako se vidi u koludrički manastiri. [360=390] Kad se nađe jedna crkva svrhu druge i razdiljena je s nebom jedna od druge, oskvrnjena jedna, ne oskvrnjuje se druga jer nije jedna druge dijo.

Od blagosova oskvrnjene crkve

Crkva oskvrnjena ako je blagoslovljena more svaki misnik vode blagosoviti i dignut joj oskvrnjenstvo služeći se s Ritualom rimskim. Ako li je posvećena istinito, tada valja da se blagosovi od biskupa s vodom od njega blagosovljenom solju s vinom i s lugom. Niti ovu oblast more dopustiti misniku (*simplici sacerdoti*) ni svome vikaru koji nije starešina (*praelatus*) (*ex cap. aqua de consecr. eccl.*). Starešine (*praelati*) od redova il mu bili starešine od provincije oli od manastira po blagodarju Leona X. (*Bulla 6.*) mogu svoje crkve posvećene pače oskvrnjene blagosoviti, ma valja da se služe s vodom blagosovljenom od biskupa ako se nalazi bliže od četrest milja. Ako li je dalje od 40 milja more isti starešina blagosovit vodu i š njome blagosovit crkvu. [361=391]

Crkva oskvrnjena ne ostaje blagosovljena po posvetilištu koje se u njoj prikazuje. U potrebi more biskup dopustiti da se misa reče u crkvi oskvrnjenoj. Oni koi reče misu u crkvi oskvrnjenoj²³ ne upada u nikakvu pedipsu crkvenu budući da od ovog ništa ne govore zakoni veće samo griši smrtno ako to čini brez potrebe i kad bi se pak moglo ubojstvo dogoditi da se u istoj crkvi misa ne reče oli kad bi puk u svetkovinu veliku osta brez mise, tada more z dopušćenjem biskupovim misu u njoj reći i kad ne bi se moglo lako biskupu pristupiti mogao bi je reći i brez pitanja biskupa (*Tamb. lib. 3. cap. 6. t. 3. num. 1.*).

Pita se:

Kada se crkva oskvrnula po ukopu onoga koi je u proklestvu poradi koga nije se moglo š njime besiditi, što se ima činiti?

Odg.: Ima se njegovo tilo iskopati i baciti izvan crkve i sveta mista i to ako se more razaznati među drugim tilesima, ako li ne more, ima se ostaviti stati [362=392] (*ex cap. sacris de sepultura*). Zatizim ima se misto olti crkva blagosoviti kako se reklo ozgor. Oni pak koji bi znali zakon i proklestva i imali bi ta slobod ukopati ozgor rečenoga umrloga jurve u proklestvu zabranjenome udilj bi upali u proklestvo (*in element. eos qui lib. 3. tit. 7. de sepultura*), a oni ne upadaju koji ne bi znali za ove pedipse. U iste pedipse upadaju i oni koji bi poslali, zapovidili oli svitovali da se ukopa. Donat protiva Kajetanu. Razlog jest jer ko je uzrok od ukopa, oni i ukopaje. Oni koji bi ga pratili ne upadaju ni oni koji bi kantali ni oni koji bi ga nosili crkvi već da bi ga nosili grebu oli otvarali greb oli drugom zapovidali da isto učini. Ima se znati ovo: da kada se oskvrnji crkva da se oskvrnjuju i otari, tako kad se oskvrnjuju otari oskvrnjuje se i crkva, ma ovo ne biva kad je crkva prokleta da su i otari prokleti jer mogu biti otari prokleti, a crkva ne i crkva, a ne otari. Razumim govoriti od otara oni koji se ne pri-nose (*altaria fixa*). [363=393]

Oni koji crkvu razvaljuju i iz nje krađu, upale &c. upadaju u proklestvo papino (*Bon. disp. 2. q. 3. punct. 12. pag. 201. n. 1. t. 3.*), ma ne prvlje nego se isto proklestvo proglasi od biskupa i navisti. Prvlje nego se proglasi isto proklestvo more se krivac odrišiti od proklestva od svakoga ispovidnika iskušanoga (*approbato*) (*ibidem Bon. n. 12 et 13*). Oni koi ukrade samo iz crkve, a ne razvali vrata oli zid &c. Također koi razvali &c., a ne ukrade ne upada u ovo proklestvo jer u naredbi papinoj vide se sve-zane ove riči ukrasti i razvaliti (*na istom mistu Bon. pag. 202. n. 9. tom 3.*). Oni koi bi rečeno zlo crkvi učinili i njoj štogod štete učinili pak bi se dogodilo da ništa ne odnesu upali bi u isto proklestvo zašto se razumi da su je porobili i da su joj štogod ukrali kako su joj unutra štogod štete učinili (*Isti Bon. kod Felica*). Ona sva roba koja se ukrade jednoj crkvi i dala bi se na službu drugoj, razumi se posve nepodobna za službu (*interdicta*) dočim se godi ne povrate onoj crkvi kojoj su odnesene. [364=394] Sišto 4. (*in Bulla quae incipit cum Provida*) metnu proklestvo na one koji bi odnili oli ustavili stine oli aljine oli druge stvari s kojim se kiti crkva rimska i na one koji bi poslali isto činiti oli nagovorili oli pomogli oli zadržali oli kad ne bi tili kazati i odkriti krivca (*Sve Bon. sve kod Fel. tom. 1. p. 2. de praecep. 1. decal. cap. 4. append. 13.*).

²³ Najvjerojatnije je greškom je napisano: *neoskvrnjenoj*.

Slobod oli saranjenje crkveno (immunitas ecclesiastica)

jest biti slobodan od kova svitovnjega i njegova brimena i ima neko blagodarje saraniti iliti braniti nike vrste od ljudi koji su štogod skrivili oli kralju oli općenoj oli svome iskrnjemu. Ovi slobod biva od tri vrste: prvi jest koi se pristoji crkvam; drugi koi se pristoji stvarma crkvenim njezinim dobrim i njezini redovnika, a treći se zove kipljivi koi se pristoji ljudma u kipu.

Slobod od mista

vidi se da dva u sebi uzdrže blagodarja, slobod od svitovnji kova i posala koji [365=395] se sv. mistu ne pristojе. Ovo je učinjeno ne samo od zakona kralja svitovnjega i crkveni dali jošter i od zakona Božjega kako štijemo kod Marka na pogl. 11. gdi Isukrst istira prodajuće i kupujuće iz crkve. Ovu milost uživaju sve crkve posvećene i blagosovljene od biskupa i odlučene za službu Božju. Po kriposti toliki zakona u crkvam se ne mogu činiti ni prodaje ni kupovanja ni zbori ni časti ni igre nikakve ni sudi i ako bi se koji sudi učinili ne imadu imati nijedne kriposti (*ex cap. Ecc. 2. de eccl. immun. in 6.*) niti je prosto od crkve činiti tvrđnju [tj. tvrđavu] za pobiti neprijatelje iz nje nego samo prosto iz nje braniti se od neprijatelja kad bi u njoj otili pobiti i uzeti im dobra. Drugo blagodarje biva slobod saraniti i braniti onoga krivca koi u nju uteče na ta način da ko u nju uteče da se ne more iz nje na sramotu izvaditi. Ovo blagodarje crkva uživa po kriposti zakona crkovnoga i svitovnjega. Ovdí govorim samo od blagodarja crkvenoga, a ne svitovnjega koga uživaju dvori starešina i vladaoca [366=396] svitovnji po različiti misti od ovoga svita.²⁴

Mista dakle koja ova blagodarja uživaju jesu crkve sagrađene po oblasti biskupovoj ili mu bio u njima sakramenat ili ne ili bile cile ili ne ili bile počete zidati se ili ne ili oskvrnjene ili ne ili zabranjene ili ne (*interdictae*) ili razvaljene, ma s ufanjem da će se opet sagrađiti, simatorija, manastiri redovnički. Također uživaju rečena blagodarja sakristije, pokrovi sv. mista, zvonici i sva ona mista koja su pristavljena olti sastavljena s rečenim mistim sveti kako vrtli, listve olti skale, vrata, bolesnice (*infirmarie*) fratarske ako će i biti rastavljene od manastira. Ma od potrebe jest da se u njima oblužuje zatvor (*clausura*) budući da ovaka mista jesu drugi manastiri. Isto uživaju kapele redovničke u seli, ma nisu ona sela ni kuće koje redovnici drže za provesti štogod dobro vrime, u kojim se vazda ne pribiva niti ima zatvor redovnički. Ne uživa istu milost crkva oružana u vrime rata za naudit neprijatelju (*Altarius pag. 200. n. 94*). [367=397] Uživaju isto blagodarje dvori biskupski (*ex cone. Aurel. in. c. id constituimus 17. q. 4.*) ili mu biskup bijo živ ili mrtav ili unutra ili nadvoru ili mu bio biskup od imena smao (*episcopus titularius*) il' mu bili dvori blizu crkve ili daleko. Ništa nemanje štijem od biskupa koji su izvan biskupata od biskupa od samoga imena i da ima se držati kako je običaj. Isti se običaj ima gledati od dvora onizi starešina kojino su malo manji nego biskupi kako niki arćimendrita i drugi prilični. Uživaju isto blagodarje dvori kardinalovi, ma samo izvan Rima, a ne u Rimu jer im isto dignu sv. Grgur papa XIII i Sišto V. Uživaju isto blagodarje svi crkovnjaci koji živu po način manastirski redovnika. Ovake su kuće filipinske, seminarija, romitorija, kuće gdi se uzdrže siromaška dica (*domus orphanorum*), kuće divojaka razlučeni zlo udati, gostinice &c. Ma ova mista ako će uživati ova blagodarja od potrebe jest da su učinjena po oblasti biskupovoj.

²⁴ U rukopisu list označen brojevima 367 i 368 nalazi se iza lista označenog brojevima 377 i 378.

[368=398] Uživaju ova mista gdi uče oni koji će pripovidati nevirnikom (*Collegium de propaganda fide*) zašto su učinjena po naredbi sv. otače pape. Ne uživaju zvonici koji su rastavljeni od crkve već da nisu dalje od crkve od trideset rastegljaja. Ovako Sv. Skup (*Sacra Cong. 7. Decemb. 1632.*). Uživaju kuće gdi stoje paroki ako im kuća nije dalje od njiove crkve 30 rastegljaja. Isto govorim i od one kuće gdi stoje zajedno kano-nici. Ne uživaju one kapelice koje se nalaze u kućama gospodskim premda se u njima misa sv. govori. Uživaju je kapelice (*oratoria publica*) kojizim vrata gledaju na put i ograđene su s oblastju biskupovom. Ne uživaju zidovi zdvora od crkve. Zato oni koji se zdvora nasloni na zid crkveni ne uživa blagodarje (*Toner protiva Diani*). Zato more se odlipiti i odvesti od crkve. Oni koi je s nogam izvan poduminte zida crkvenoga, ako će i biti pod krovom, more se slobodno izvaditi. Kad bi se pak ufatio vrata oli praga od vrata crkveni [369=399] uživa blagodarje. Uživa ovo blagodarje oni misnik koi nosi sv. ulje na bolesnika oli sakramenat i koi ide za križem s kotom i štolom za ukopati mrca. Uživa i oni koi uteče k misniku noseći sakramenat oli u kuću gdi je sakramenat buduć da se ovo blagodarje uživa najveće zaradi sv. sakramenta (*Tancr.*). Dvori inkvi-zitura sv. oficija uživaju ovo blagodarje koji su određeni imati pomlju svrhu članaka sv. vire protiva eretikom.

Oni koji nisu dostojni uživati obranu crkvenu

Oće reći koje crkva ne brani jesu od sedam vrsta i to po kriposti bule Grgura XIV. Prvo jesu očiti lupeži il mu bili morski ili zemaljski, ajduci koji zasidaju po puti i deru putnike, dočekuju turme &c. Abbas govori da ovake zločince biva prosto ubiti brez svakoga gria i pedipse izvadivši samo nepodobnosti (*irregularitas*), ma ne bi ni u ovo se upalo kad bi ga ubijo braneći svoj vlastiti život. Ne brani ni onoga crkva koi očito ovake [370=400] zločince skupljaju za otimati i krasti. Drugi jesu koji pale polja, žita i voća il mu bili skroviti ili očiti istom neka se znade njiovo pomanjkanje. U ovo ne ulaze oni koji bi upalili kuću, vrata od crkve &c. Treći oni koji ubiju ili osiku koje poglavitiye udo svome iskrnjemu u crkvi oli u sematoriju. Četvrto oni koji ubiju svoga iskrnjega za studene krvi, onda kad se i ne nada oli ga ubili s oružjem oli mu zadali smrt s otrovom oli po druge načine. Razumi se po izdaji ubiti jednoga kadno se nije š njime prvlje imalo riči gorki ni svadnje oli ako je i bilo svadnje bili su se pomirili ljubeći se, za ruke se fatajući oli se zaklinjajuć istom da će mu biti prijatelj unapridak pak ga zatizim ubiju. Zato i oni koji miluje jedno dite ludo i dariva ga dočim ga zama-mi pak ga ubije nije obranjen od crkve. Ovd se ima znati da naš iskrnji jest i nevirnik koga po zapovidi Božjoj imamo ljubiti. Zarad rečeni uzroka oni koi ubije iznenada svoga neprijatelja biva branjen od crkve i oni koi ga ubije izvan crkve, npr. [371=401] iz puške stojeći u crkvi i oni koi ga ubije na skalini oli na vratu oli na pokrovu od crkve jer zakon govori ko ubije u crkvi, a ne drugačije. Peto jesu oni koi povedu jednoga za ubiti drugoga i plate mu što će ga ubiti, što ako se ispuni i jedan i drugi biva dionik od zloće, i ovi se zovu razbojnici. Šesto jesu eretici pravi i očiti, a sedmo oni koji bi udrili kralja i onoga poglavicu koi nad sobom ne ima starešine. Latini ovo pomanjkanje zovu *laesae majestatis in personam principis rei*. I to ili bili muško ili žensko, ma ne razumi se njiova obitol nego oni samo koji su na zapovidi. U ova zla upadaju svi oni koji bi zakonitog kralja olti poglavicu sa sidališta skinuli za metnuti drugoga jer premda ga nisu udrili oli ranili razumi se da su ga mnogo uvrtili. I to razložito drži (*probabili-ter*) *Tancr.* Ovakve krivce crkva ne brani po rečenom ozgor zakonu. Zakoni pak imadu

svitovnji mnogi po običaju od mista navlastito povoljne ubojice, priljubodivci, ugrabljivači divojački &c. Izdajice [372=402] oni koi se oće da učini kraljem potisnuvši vlastitoga kralja. Oni koi se ustane protiva vlastitome kralju &c.

Oni koji su dostojni uživati obranu crkvenu

Svi pravovirni ako će biti i u proklestvu i u drugim perdipsam crkvenim i u potisnutju (*aut interdicti*) (*Dian. p. 6. tract. 1. resp. 26. cont. Felinum*). Također svi nevirnici Turci, Žudije i eretici premda ne poradi erezije mogu poradi drugi pomanjkanja. Razlog jest jer ovo blagodarje crkvi je dopušteno poradi posvetilišta koja se u njoj čine i poradi poštenja koje se Bogu oće. Radi česa ne more ni isti krivac puštiti da isto blagodarje crkve ne uživa u njemu. Da sluga pobigne od gospodara u crkvu, crkva ga ne brani budući da je svra njega gospodar u vladanju, ima se dakle vratiti gospodaru kada se isti zakune da mu neće ništa učiniti (*Cap. id constituimus 17. q. 4.*). Svi crkovnjaci mogu se saraniti u crkvi kad pobignu od vlastitoga starešine poradi koga pomanjkanja izvadivši pomanjkanja ozgor rečena oli onoga [373=403] poradi koga su dostojni biti potisnuti s redovništva (*propter delicta degradationis*). Ovo odredi sveti skup razlike pute (*ex decreto Congreg. episc. in una, Trapien 19. Januarii 1617. Item 18. Aug. 1618. Item in una Maceratensi 25. Maji 1665.*). I ovo biva mnogo razložito jer crkovnjaci ne imadu biti gori od nevirnika od Turaka, od Žudija &c. buduć dakle da ovi uživaju obranu crkvenu još više valja reći da uživaju crkovnjaci koji su sluge crkove i njezini sinovi. Kada dakle uteku u svoju crkvu ili mu utekli iz tamnice ili onako oli u tuđu crkvu oli u tuđi manastir izvadit se ne mogu. Reko u tuđi manastir jer u svome ne mogu imati ovu milost drugojako ne bi se mogli nigda ufatiti ni pokarati, budući da je manastir njiova svederna kuća. Ovu milost ne uživaju oni redovnici koji su apoštate i to koliko se vidi u običaju, budući da se mnoge pute vidilo da su starešine ovake redovnike izvadili iz crkve niti su zato bili od pape pokarani, ni izvađeni uz crkve na nje viku činili (*Tancr. i Diana*). Oni pak redovnik koi ne bi pobigao [374=404] od svog starešine kako od sudca zaradi kakva velika pomanjkanja nego zarad niki mali pomanjkanja oli i zarad ništa i to da ne bi bio pokaran priuba olti pedipsan kako od oca, ima mu se isti redovnik izvaditi i vratiti kao i vojnik svome vojvodi i sluga svome gospodaru. Što reko od redovnika ono govorim i od redovnica i od divojaka koje se zajedno uzdižu (*de educandis*) prama svojim crkvam. Biskup more crkovnjake sebi podložne slobodno ufatiti kad su krivi u njiovim kućam i u svom dvoru.

Opomena vele potribita poradi onizi koji se utiču u crkvu

Svru česa ima se prvo znati da oni koi se uteče u crkvu i koga crkva brani ne more se na silu izvaditi ni izmetnuti i ako bi se izvadio oli s kakvom privarom izmetnuo ima se oli istoj crkvi vratiti oli drugoj. Još više oni koji bi ovo dilo učinili držani su naknaditi svu štetu koja bi se dogodila s istim izvađenjem. Drugo da se krivac u crkvi neima [375=405] vezati oli biti oli mučiti (*ex cap. definivit 33. q. 4.*). Treće dok je u crkvi da se protiva njemu ne ima nikakva osuda učiniti od sudca svitovnjega oli bila od smrti oli od drugi pedipsa (*ex inter alia 6. de immunitate*). Četvrto dok je u crkvi ne imadu mu se zabraniti potrebe od iva od piva od oblačenja &c. premda se more čuvati od vojnika da ne uteče oli da ne uteče vladaocu duovnome dok se ne vidi brani li ga crkva oli ne (*L. de praesent. 6. cap. de his, qui ad eccl. confug.*). More mu jošte svitovnja pravda uzeti oružja koja ima, ma ne one stvari druge koje sobom unese u crkvu već da bi se

iste drugom pristojale (*ex citato cap. definivit*). Peto nema se u krivca krećati dočim biskup ne vidi oli njegov vikar generali brani li ga crkva oli ne. A kad nije ovizi ima se oznaniti biskup bližnji. Kad se vidi da ga crkva ne brani, biskup valja da naredi jednom redovniku da ga brez buke prida sudu svitovnjemu i to brez svakoga utočišta drugom sudu (*Bulla Greg. XIV. quacumque appellatione [376=406] postposita*). Kad bi pak biskup svakoga razloga otio krivca braniti tada ga sud svitovnji more s pomljom izvaditi iz crkve i pedipsati ga. Tako ista bula. Kad bi rodbina ubijenoga izvadila na sramotu ubicu iz crkve pak bi isti došao u ruke pravdi svitovnjoj, ima se opet vratiti u misto sveto. Po buli Grgura XIV oni koji bi ga izvadili iz crkve na silu oli s privarom oli brez testira biskupova izvan što ga imadu vratiti opet u crkvu upadaju u svetogrdje i udilje u proklestvo veliko (*latae sententiae*), to kad bi ga silovali izvaditi ako ga i ne bi izvadili (*attento re praesumpserit*) koje proklestvo biva zadržano (*reservata*) od Klementa osmoga izvan Rima samo u Italiji. Po isti način sve osude učinjene od sudca svitovnjega od mu bile od života krivca oli od robe, neimadu imat nikakve jakosti nego se sve to učinit pristoji biskupu dočim se krivac ne metne u slobod. Već da bi se dogodilo da sudac svitovnji ima oblast od sv. Stoca suditi u isti događaji i u drugi prilični. [377=407]

Pita se što je svetoprodaja (Simonija)

Ima se znati da se ovo pomanjkanje zove svetoprodaja jer se uzdrži u prodavanju svete stvari za stvar koja nije sveta što biva protiva poštenju Božjemu. Zove se jošter od Latina, a i od nas *Simonija* jer imade početak od Simona Čarlenika olti maga u Zakonu novome, a od Balauma i od Gieri i od niki drugi u Zakonu starome. Vidilo se, a po razlogu se vidi da ovo dilo jest mnogo Bogu mrsko jer se š njime nepravda čini ne samo Bogu doli i daru Božjemu od koga Bog čisto govori po Matiju na pogl. 10.: *Gratis accepistis, gratis date – makte ste primili, makte dajte*. Budući da darovi Božji ne imadu cine ne mogu se platiti stvarju vrimentom. Ni stvar svrhunaravna s naravnom.

Sada odgov.: Svetoprodaja (*Simonija*) jest povoljno prodanje oli kupovanje stvari svete oli k stvari svetoj pristavljene za koju stvar koja nije sveta. Govori se najpri jest *povoljno*, budući da jer dilo priviđeno naše volje. Govori se *prodavanje* [378=408] budući da se u njemu uzdrži pogodba od cine. Govori se *za stvar ne svetu* jer il mu ova stvar bila jaspra oli pofala oli poštenje, vazda je simonija i od naravi svoje gri smrtni i svetogrdje. Svetoprodaja biva od tri vrste iznutrenja, zdvornja i posve ispunjena (*mentalis, conventionalis et realis*). Prva jest iznutrenja odluka jednoga stegnuti kad mu daje koju stvar ne svetu ilmu bila u jasprami ili u poštenju ili u jeziku s odlukom samo iznutrenjom primiti koju stvar svetu ne kazujući zdvora svoju da je za imati stvar ne svetu. Ovo se more dogoditi kadno jedan dade npr. biskupu sto cekina unutra u sebi imadući prignuti ga da mu dade jedno blagodarje (*beneficium*). Ovi čine veliki gri od svetoprodaje premda nije nikakva ugovora ni pogodbe s biskupom učinio za prignuti ga da mu dade blagodarje. Druga jest ona koja od odluke iznutrenje dolazi nadvor na kakav dogovor udvornji učiniti svetoprodaju, ma se ne ispuni isti dogovor niti se dade oli uzme stvar duovna za tilesnu oli ako se ispuni s jedne strane, ne ispuni se z' druge, npr. jedan [379=409] dade plaću za blagodarje oli još nije primio blagodarje. Od ove vrste simonija olti svetoprodaje i onda kadno jedan nastoji za drugoga da ima blagodarje crkovno s koimgodi ugovorom da ga posli on pridade njemu oli njegovu rodijaku

oli sinovcu &c. oli njega oli plod njegov oli dijo od ploda njegova. Treća jest kadno ugovor jest ispunjen s obe strane oli barem počeo s obe strane prodati oli kupiti svetu stvar za ne svetu. Svete stvari ovdje razumimo svete sakramente, svete redove i postrizjenje (*prima tonsura*), molitve, sveta tilesa, svete relikvije, grob, aljine i ostala potribita za reći sv. misu, misa &c. sve vlasti duovne kako papa, kardinal, biskup, kanonik, primicerio, arcidjakon &c. blagodarja (*beneficia*) crkvena, vlasti u našem redu: gvardijan, pripovidaoc &c. u popa jošter jesu sakrištani, pomljivi čuvaoci (*economi*) oni koji decimu primaju &c. oni koji blago olti jaspre drži crkvenu, obranitelji (*advocati*) crkveni, oni koji primaju za iskušanje za parokiju &c. koji biliži rođenja i daje [380=410] testir rediti se koi plaća za ući u red &c. Sve stvari ozgor imenovane koje su svete oli su svetoj stvari prilipljene i druge njima prilične ako se prodadu za onu stvar koja nije sveta čini se simonija, gri veliki od svetogrdja niti se daje mali gri (*parvitas materiae*) u ovakih dili. Ko bi dao štogod za rediti se ako će biti i postrizjene, upada se u proklestvo papino i obustavljenje (*suspensionem papalem*) (*Less. 24. Lay. l. 4.*). Po radi simonije ispunjene s obe strane u blagodarji crkovni upada se u proklestvo papino. Ne biva dobro u ovom događaju obiranje, prikazanje ni potvrđenje blagodarca, zato oni plod od blagodarja nije njegov; ne bi njegov bijo kad bi mu to i drugi providio brez njegova znanja već kad bi uznao da je stvar protiva zakona ter bi se usta protiva tome oli kad bi mu drugi priviđa istu stvar i providio za prosuti ga poslia vraćajući isti plod, tada nije reko dužan već da ti nije plod ni baština nego more slobodno uživati (*in cap. nobis*), nije ni onda dužan vratit ništa kad je za tri godine drža da dobro posiduje (*bona fide*) blagodarje (*Less. Lay &c.*). Samo [381=411] more uživati i plod i blagodarje kad ga svetoprodajom uživa znadući kad mu papa blagosovi, a drugi ne. Nijedna stvar koja je simonijom uzeta oli s kojom je simonija učinjena izvadivši blagodarje crkveno i njezin plod, držana je vratiti se oli ako se i ima vratiti ne ima se vratiti prvlje osude sudca (*ante sententiam judicis*). Isto se dogodi od onoga koi za ući u red štogod plati manastiru ako stoi u manastiru jer mnogokrat more se uzeti štogodi zaradi rane u novicijatu, a navlastito ako je manastir siroma i u njegovu korist plaća se okrene (*Bon. Less. &c.*). Ako se primila plaća iz blagodarja, a blagodarje još se nije primilo po zakonu naravnome ima se vratiti onome od koga se primila. Kadli se primilo i blagodarje i plaća za blagodarje oće crkva da obe strane pokara, zato *Lessio* govori da se tada dade plaća crkvi onoj u ruci koje je blagodarje. More se dogoditi i ovo da oni po kome se primaju blagodarja crkvena podnese kakov trud oli tratnju more se od blagodarca štogodi primiti ištom nek ne prilazi [382=412] mire ne imadući nigda u pameti, što Bog učuva, primiti isto za blagodarje kao blagodarje nego kao za trud podneseni oli kao za tratnju, ele i opet govorim da se u ovom ima velika pomlja da se ne pride mejaš. Vidimo i ovo dilovati općeno u crkvi Božjoj da se plaćaju sluge crkovne, oni koji pripovijaju, paroki koji podiljuju svete sakramente, misnici koji mise govore, ispovidnici koji ispovijaju &c. Razlog jest jer svak biva dostojan plaće i rane od onoga koga služi pošteno. Ovo potvrđuje naš pridragi Spasitelj po Mat. na pogl. 10. *Dignus est operarius cibo suo – Dostojan jest poslenik izbine svoje*. Iz koji riči zadovoljno općeno naučitelji oće da kako u posli svitovnji po pravdi ima se težak plaćati tako i u posli duovni. Ništa nemanje kada se ova ištu od svitovnjaka valja imati veliku pomlju za ne smutiti u pogodbi, zato neka im je u isti njiov trud i uzdržanje, a ne sveta misa oli druge stvari svete. Svru česa gdi je zabilježeno koliko se ima dati npr. za misu ne more se više iskati. Kad je daleko oli kakav trud odviše, npr. kantanje oli put [383=413] mučan oli dug

&c. mogu starešine oli ta redovnik naplatiti svoj trud s razlikom i iztomačiti se priprotitim svitovnjakom da on to ne ište za sv. misu &c. nego samo za svoje uzdržanje od rane, od aljina, od obuće &c. Ova se istina vidi svaki dan u običaju u Crkvi svetoj. Ništa nemanje vazda valja nastojati da dragovoljno prignu se svitovnjaci onliko koliko je pravo, a ne priko volje. Oni koi bi štogod primio za odrišenje od prokletva, od gria za dignutje zavita, zakletve, zaprike od ženidbe, nepodobnosti (*pro dispensione*) &c. učinio bi simoniju. Ne bi učinio simoniju da štogod naredi da se dade za pokoru olti koja podila komu mistu i potribitu (*ad pias causas*) (*Lay. I. c. n. 10.*). Ne čini simoniju ni parok koi je svezan jurve priko sve godine za podiljivati sakramente, ispovidati, pripovidati &, a prima plaću. Tako ni oni koi isto čini na misto njegovo ako će i imat svoju na misto njegovo ako će i imat svoju potribu, pače biti i bogat. Ne čini ni oni koi štije i uči drugoga bogoljubni nauk (*theologiam*), a prima plaću. [384=414] Ne čini ni oni koi čine razminu svetim stvarma, npr. blagodarje za blagodarje, kalež za drugu stvar svetu, relikviju za relikviju, janjuš za janjuš oli prodajući kalež cineći samo njegovo srebro i zlato oli janjuš cineći njegovo nakićenje i trud, a ne kako stvar svetu. Ele, porad svetinje neima biti draži nego bi bio da neima svetinje. Ne čini ni onda kad dade stvar ne svetu za svetu kako dar ne imadući nikakve misli zločeste, pogodbe, ni te svre za da zato ti se dade stvar sveta koju želiš premda se od ovi darova valja čuvati oli se barem dobro istomačiti onome komu se daju. Ne čini simoniju ni oni otac npr. koi štogod daruje ditetu da bi se češće ispovidalo i pričesćivalo jer ovdí nije kupovanja ni prodavanja ni pogodbe nego samo povoljni dar (*Suar. I. c. n. 8.*). Ne čini ni oni koi videći da jedan ispovidnik neće da ispovidi onoga koi se nalazi na pogibi od smrti ni priteče mu u potribam duovnim; plati mu da mu priteče i da ga ispovidi. Razlog jest jer ovdí ne plaća se sakramenat nego samo za prignuti redovnika da bi se dostojao pomoći umirućega buduć da mu ne [385=415] bi drugačije priteka. Po isti način plaćajući mnoga koi ti zapričuje obrati jednoga za blagodarje buduć da po zakonu tebe toka, ne činiš simoniju jere sve to činiš za osloboditi se od progonstva i od progonitelja. Isto štijem od sv. Grgura Velikoga (*magno*), koi buć zakonito obran za papu bi usilovan da potvrdi njegovo obranje cesar Mavricio plativši mu potvrđenje (*ut ex Baronio refert Fagnanus in lib. 5. c. nobis de Simonia n. 105.*) s kojom jasprom ne bi otkupljeno papinstvo nego oslobođeno od progonstva nepravednoga. Istina je po isti način da se ne more ništa uzeti brez simonije za podiljenje sveti redova i za postrizenje. Ništo nemanje more biskupov kančelir uzeti deseti dijo od cekina od oni koji se rede za karte i to ako ne ima zadovoljno o čemu živiti i taki biva običaj i ako oni koji se rede nisu od uboštva kako redovnici sv. Frane, poradi kojizi sagrišuje smrtno i diluje protiva Saboru Trident. i držan je vratiti sve ono što od nji uzme navlastito od jaspri. Ima se jošter znati da se drukša čini simonija po kriposti zakona Božjega, [386] drukša po kriposti zakona crkvenoga. Prva se čini u onim dilim koja su od svoje naravi zla i zato su zabranjena zašto su zla. Od ove vrste jesu: prodavati oštiju posvećenu, sakramente &c. Druga se čini u onim dilim koja su zla samo zašto su zabranjena od crkve. Od ove vrste jesu: prodaja blagodarja, relikvije &c. za stvari koje nisu svete. Sv. otac papa prodajući oli kupujući stvari svete koje su zabranjene jer su od sebe zle olti koje su protiva zakonu Božjemu za stvari koje nisu svete čini simoniju, ma ne čini simoniju dilujući protiva zakonu crkvenome buduć on isti svrhu njega. Da bi dakle papa i proda koje blagodarje crkveno ne razumi se da bi učinio simoniju jer su ova od zakona crkvenoga kako govori Fagnan.

Pita se 2.

Oni koji daju jaspre oli druge plaće u redu za starešinstva, npr. provincijalstvo, gvardijanstvo, difiniturstvo &c. čine li gri simonije?

Odg. Istina je da *Mendo, Bonac.* i niki drugi govore da ovi ne čine gri od simonije [387] budući da ove vlasti nisu prava blagodarja od kojizi zakon govori. Ništa nema nje *Portell.* (v. *simonia, n. 6.*) *Rodriguez, Pignatelli, Dian., Cajet. &c.* čisto govore da ovaki čine gri od simonije. Razlog nose jer u redu rečene vlasti olti starešinstva jesu blagodarja redovnička (*beneficia regularia*) i da imadu svezanu oblast duovnu za obirati druge starešine. Još više govore da isti upadaju u prokletstvo udilje papino (*latae sententiae*), gube isto starešinstvo i čine se nepodobni za druga starešinstva i to po kriposti bule Pavla drugoga, Pia četvrtoga i Pia petoga.

Pita se 3.

Je li barem prosto brez simonije u redu prominuti starešinstvo za starešinstvo?

Razumi se ovako da se jedan pogodi z drugim: dajem ti ja sada moj vot za difiniturstvo, a ti češ meni dati ga drugi put. *Odg.* Istina je da se brez simonije more prominiti jedna stvar za drugu svetu, npr. relikvija za relikviju, misa za misu &c. Ma [388] u blagodarji ne biva ovako brez simonije i to po zakonu crkvenome (*ex jure canonico, ex cap. de hoc autem de Simonia*). Mnogi naučitelji premda i ovdí imadu niki protivka kako *Diana, Sanch., Soto &c.* budući dakle da starešinstva ozgar rečena imadu narav blagodarja i svezanu uza se oblast duovnu slidi ko bi se š njima prominjiva, kako gori rekosmo, učinio bi istinito gri od simonije.

Pita se 4.

Dogovor koi čine otci u vrime kapitula i kongregaciona da se ta i ta obere za provincijala, difinitura, gvardijana &c. more li biti brez simonije?

Svrhu česa ima se znati da se otci stariji prid kapitule i kongregacione kupe i čine više koi je za što, npr. za provincijala, za gvardijana, za difinitura &c. jer se drži da su oni višti redovnikom koji se nalaze u provinciji olti u redu i tako mogu znati po prilici koi je za što, zato mogu se dogovarati i reći svoj svit svim koji vot daju, tj. obiru rečene starešine. [389]

Odgovaram ako rečeni otci samo daju svit obiraocem kazujućí koi za što i koi je podoban za provincijalstvo, za kustodstvo &c. ne činećí š njima pogodbe, npr.: »Daj tvoj vot za provincijalstvo N. jer se vidi da je dostojan i da je za to«, oli ako mu i reku: »Daj mu tvoj vot, a s tobom ćemo se starati u drugoj stvari.« Ovdí se ne čini nikakva simonija jer se samo čini neka stvari izađu brez smutnje, neka stvari izađu u miru. Kad li mu pak reku: »Daj tvoj vot N. za provincijalstvo i ako ga dadeš tebe ćemo učiniti drugi put za provincijala«, učinili bi simoniju jer bi tada bila očita pogodba (*do ut des*). Valja se u ovi događaj paziti dobro da ne bi koga obiraoca usilovali da dade svoj vot tome i tome da mu ne bi pritili ako drugačije učini da ga ne bi nagovarali da nedostojnijega obere zloglasećí s lažima drugoga ali mu štogodi darivajućí za privrnuti ga. Ovako izvan zakona Božjega i crkvenoga, zakoni naši (*in Const. nostris cap. 7. n. 43., Melphi de poenis cap. 15. q. 3.*). More se i ovo dogoditi da reče oni koi želi biti, npr.

difinitur jednome od obiraoca [390] ako mi ne daš tvoj vot za difiniturstvo očitovat ću te da si lupež, da si s tom i tom gri učinio &c. i tako obiraoc od stra dade mu svoj vot. Ovako obranje nije zakonito niti je dobro. Pedipse podmitioca (*subornatorum*) jesu prokletstvo udiljno (*latae sententiae*) zadržano generalu od reda ako biva obranje s podmićenji manji starešina, ako je od generala sv. otcu papi. Ma se oće da je obranje izvršeno (*effectus secutus*).

Poglavje 5.

Koja je četvrta zapovid Gospodina Boga i što nam se u njoj zapovida?

Odg. 1. Posli nego Stvoritelj svita Bog svemogućí dade nami tri zapovidi na dasci prvoj s koji nam dade nauk kako ćemo ga poznavati, ljubiti, častiti i svako mu poštenje nositi, na drugoj nam dasci dade nauk kako ćemo se nositi prama našim iskrnjim i budući da među našim iskrnjim najprvo misto drže naši roditelji, koji su nas rodili i njima bivamo najveće dužni, neizmerna mudrost Božja najpri oti nam [391] dati nauk kako ćemo se nositi prama našim roditeljim i biva ovo: *Honora patrem et matrem – Poštuj otca i mater.*

Odg. 2. Ova četvrta zapovid Božja: *Poštuj otca i mater* po nauku općenu naučitelja i nauku rimskome (*Catechismus Romanus*) uzdrži ovo da imamo poštenje nositi, ljubiti i slušati naše roditelje. K ovom niki nadomeću jošter dužnost uzdržati iste roditelje kada se u potrebi nalaze. Jakost ove zapovidi steže nas po isti način nositi se prama roditeljem i u potribam duovnim i prama svim onizim po isti način kojizim smo podložni i koji su naše starešine. Pomanjkaje u poštenju i griši smrtno oni sin koi i lagano udre svoga roditelja oli zbilja na nj rukom zamane oli ga vrlo rasrdi oli opsuje oli pogrdi oli ji ne poznaje kad je potriba. Kad li bi se činio samo zdvora ne poznavati ji, a onamo bi im priteka u potrebi (*Bon.*) ogovara ga od gria smrtnoga jer se u ovakom događaju ne razumi da su posve uvriđeni. Griši i onda smrtno kad njiov kakav gri ružan očituje koi je bio [392] skrovit već da bi ovi gri bio prava ereza (*haeresis formalis*) izdaja otačbine ili vlastitoga kralja i to kad se ne more imat drugi način za pokoriti ji. Ele, u malo riči poštenje ima nosit svojim roditeljem i s kapom i s poklonom ustajući se prid njima, u ruku ji ljubeći &c. Još više neka se paze ne proklinjati svoje roditelje jer govori Bog u *Knjigam od izoda* na pogl. 21, [15]: *Tko uzbude otca svoga i mater svoju, smrtju ima umriti.* U *Deuter.* na pogl. 27, [16]: *Proklet oni koi ne štuje otca svoga i mater svoju.* Ovo promislivši svaki valja da nastoji po prvoj pravdi štovati odma za Bogom svoje roditelje. Pomanjkaje u ljubavi i griši smrtno oni sin koi pokazuje zlame-nja od nenavidosti prama svojim roditeljem, ružno ji gleda, govori š' njima nepodobno oli ako im ne priteče u njiovim potribam duovnim, ako ne ispuni njiove naredbe od smrti (*testamentum*) ako je baštenik, ako im želi veliko zlo oli želi im smrt (*Regin. Fil. Nav. &c.*). Ovome se ne ima niko čuditi jer ako smo po zakonu od ljubavi držani ljubiti svakog iskrnjega, koliko više držani [393] smo ljubiti roditelje koji su nas za Bogom na svit dali. Samo dakle imamo ljubiti Boga više nego naše roditelje (*appretiative*), a drugog nikog. Pomanjkaje u poslu i griši smrtno oni sin koi ne sluša svoje roditelje u stvarma velikim za vladanje kuće i u onim stvarma koje su za spasenje duševno i protivne dobru načinu duovnome (*Fill. n. 20.*) i koi protiva roditeljem oženi se ženom koja nije njemu pristojna niti je njegova prilika. Ništa nemanje ne more ga otac poradi

ovoga svući od vlastite baštine. Ako brez uzroka neće da uzme onu koju oće roditelji, a navlastito onda kada se poradi toga imadu poroditi smutnje, kuća osiromašiti &c. Ovo more biti kadno divojka nije prilika momku oli je službenica oli je bolesna oli je posve ružna, budalasta, zločesta, nepoštena &c., ako se oženi ne pitajući svita od roditelja. Kad ovizi neima pomanjkanja more se oženiti s onom koja je prilika njegova buduć da u ovoj stvari svak ima imat svoj slobod (*Less. Fill.*). [394] Mogu li krasti sinovi roditeljem štogodi i potratiti i dati drugome od dobara svoji roditelja, vidićemo svaka u sedmoj zapovidi. Sv. Pavao pišući k *Efes.* na pogl. 6,[1] govori: *Sinovi slušajte u Gospodinu roditelje vaše. – Filii, oboedite parentibus vestris in Domino.* Zato ogovara ne mogu imat sinovi ako ne slušaju svoje roditelje već da bi bila stvar mala. Samo ji ne imadu slušati ono, što je grijota i što je protiva volji Božjoj. Ovdi se

Pita 1.

More li sin uč u red protiva volji svoji roditelja?

*Odg. sv. Toma (2. 2. q. 189. art. 6.) s ostali naučitelji: Sinovi videći da njiovi roditelji nahode se u teškoj potrebi i da brez nji ne mogu živiti, ne mogu ji ostaviti ni u red uči. Tako oće zakon naravni i Božji. Razumi se vazda ako svoje roditelje mogu pomoći ostajući na svitu i naodeći se u redu da im ne bi mogli pomoći u njiovoj potrebi. Imadu, reko, ostati na svitu za [h]raniti u teškoj potrebi svoje roditelje već da bi (govori Busembao) vidili očito zlamenje svoga izgubljenja oli mnogo razložito (valde probabile). [395] Kad li pak posli nego sin uđe u red roditelji panu u priveliku potrebu (in extremam necessitatem) tada sin, pitavši prvlje testir od starešine, pak il mu dopušta ili ne dopušta držan je izaći iz manastira i [h]raniti svoje roditelje. Onda pak kad se nalaze u velikoj potrebi, ništa nemanje mogu priuba živiti, onda ako ga pušti starešina, more izaći i [h]raniti svoje roditelje dokle se uzdignu od potrebe, ter mogu brez njega živiti, pak se opet ima vratiti u manastir (*Less.*). Kad se roditelji ne naode u potrebi ter mogu pošteno živiti brez sina niti se more reći da se naode u velikoj potrebi, tada posli četrnajest godišta sin je gospodar obrati stanje koje oće učiniti se redovnik oliti uči u red. Razlog jest jer u ovakim okoljstvi prvlje se valja ozvati zvanju Božjem nego svoji roditelja. Samo ovo opominjem i ponukujem one sinove koji su jedinci da ne ostavljaju svoje roditelje same venda su u sve i posve u obilatu stanju niti se bojati da će im pomanjkati življenje pristojno njiovu stanju do smrti. Ako im je pak ta želja biti crkvnjak, neka se čine popi [396] za ne ostaviti same svoje roditelje već da bi isti roditelji drugačije otilli. Zarad iste svr[h]e general od moga reda rečeni Palermo naredi pod prokletstvo veliko sebi zadržano da se ne imadu primati u red sinovi koji su jedinci jer se vidilo tolike pute da taki ostave manastir i da iđu na svit raniti i uzdržati svoje roditelje.*

Pita se 2.

Kako se imadu nositi roditelji prama svojoj dicit?

Odg. Po kriposti iste zapovidi četvrte držani su i roditelji svojoj dicit pokazati svoju ljubav. Isto govorim od diteta, njiova porda &c., tj. [h]raneći ji, učeći ji ona koja su za spasenje i druga potrebita za njiov napridak duovni i tilesni. Budući da su roditelji svoju dicitu porodili i na svit ji dali naravna stvar jest da su ji držani uzdignuti, tj. [h]raneći ji, oblačeći ji, dajući im one koja su im potrebita i u zdravlju i u bolesti. Razu-

mi se kad sinovi po sebi ne mogu se uzdržati. Mater je po zakonu držana [h]raniti dicu do tri godišta, a poslia otac i u isto vrime ima ji dojiti i čini mali gri ako ji more dojiti, a [397] neće. Ele, kad ona ne doji ima im naći dobru dojlicu. Kad bi se dogodilo da je otac siroma, a mater bogata, držana je i poslia [h]raniti i prvlje do tri godine. Još više držana je [h]raniti prvlje, kad bi se otac okrenuo na pravu viru, a ne bi mater. Tako govoreći od otca, kad bi se mater okrenula na pravu viru, a ne bi otac, držana je [h]raniti i poslia tri godine. Još više dužnost je očeva [h]raniti dicu dok se od njega odile (*usque ad emancipationem*) (*Lib. nec filium, c. de patria potestate et c. 2. de convers. infidelium*). Po isti način držan je otac sticati za svoju dicu za dati im po vrsti i vlastitome stanju življenje. Razumi se steći im baštinu zadovoljnu o kojoj će posli njegove smrti živiti oli učiti one zanate o koim će moći živiti s vrimenom. Ovo potvrđuje sv. Pava pišući Korint. na pogl. 12.: *Nec enim debent filii parentibus theaurizare, sed parentes filiis. – Ne imadu bo sinovi sticati blago roditeljem da li roditelji sinovom* [2 Cor, 12, 14]. Sagrišuju smrtno roditelji koji priuba ne imadu pomlju za steći življenje svojoj dicit oli ako bi prospali dobra koja [398] imadu i učinili se nejačni uzdržati ji, ostavit im življenje i dati zadovoljnu prčiju ćerima. Sagrišuju smrtno roditelji ako bi u istim stvarima pomanjkali i brezakonitoj dicit (*filiis illegitimis*). Sagrišuju smrtno i onda kad svoju dicu među kriomice na pute oli u gostinice (*exponunt hospitali aut locis publicis*) brez uzroka (*Bon. Fell. &c.*). Smrtno sagrišuje otac kad sina brez uzroka skine z' baštine oli ćeri ne dā prčije oli potribita za ući u red oli primiti svete redove oli kad bi on ušao u red ima svojoj dicit priteći i izaći iz manastira za uzdržati ji u potribi. Smrtno sagrišuju roditelji ako ne uče svoju dicu ona koja su od potrebe za njiovo spasenje. Imadu ji dakle naučiti pod smrtni gri poglavita otajstva naše svete vire, očenaš, zdravu Mariju, virovanje, deset zapovidi Božji, pet zapovidi sv. majke Crkve, sakramente čisto primati, zakon Božji ispunjati, čuvati ji od zla društva (*Azor. Fill. Bon.*). Sagrišuju smrtno ako im ne dignu zle prigode, ako im daju ružan izgled, ako ne pedipsaju one koji naopako živu. [399] Držani su dati slobod svojoj dicit obrati svoje stanje. Sagrišuju dakle smrtno ako ji nagone na sramotu oženiti se oli ne dati im ući u red. Pače Sabor Trid. (*sess. 25. de reg. c. 18.*) proklinje one koji bi na sramotu svoje ćeri mečali u manastir i nagonili ji činiti se redovnice. Premda je velika svojta bratom i sestrom, ništa nemanje nije dužno jedno drugom za pomoći ga izaći iz manastira, a navlastito ako je jedno od nji učinilo svoj profesion.

Pita se 3.

More li kadgod otac sina svući od svoje baštine?

Odg. More kad ima zakoniti uzrok, drugojako ne, koi uzrok ima se imenovati u oporuci (*testamento*) već da bi uša opet u milost otca prvlje nego učini oporuku. Uzroci mogu biti ako je otca uvridio, radio mu o sramoti, ako mu nije priteka u velikoj potribi oli kad je vrlo bio bolestan oli kad je bio poludio oli u tavnici oli je iša s čarovnici i čara (*Bon., Sanch., Azor. &c.*). Ako je sagrišio svojom maćijom olti ženom svoga otca, ako je zabranio [400] otcu činit oporuku, ako je dobra očeva prosuo, ako je ćer prvlje 25. godišta živila nepošteno i obrala tako živiti &c. Svru česa ima se znati da sa svim tizim da bi otac svuka svoje dite od baštine poradi koga uzroka ozgor rečenoga, ništa nemanje ako z' druge strane živiti ne more, po zakonu naravnome [h]ranu dignuti mu ne more i ako po zakonu narvnome ima ga [h]raniti, po drugome zakonu ne more mu se zabraniti (*Bon., Sanch., Reginal., Fill. &c.*).

Pita se 4.

Kako se imadu nositi prama dicitoni koji su im na mjesto roditelja oliti koji ji čuvaju (tutores et curatores)?

Odg. da ovaki imadu i držani su čuvati sirote, uzdignut ji u strau Božjemu i čuvati njiova dobra u čemu, ako vrlo pomanjkaju, sagriši'će smrtno, a navlastito gdi pomanjkaju otijući il' mu činili te posle za plaću ili brez plaće, što ako nije pogodeno s počela, razumi se da je ovo brime primio činiti muke. Ele, [401] gdi pomanjka mnogo sagrišu je smrtno gdi malo sagrišu je prostno (*venialiter*) i gdi je uzrok od štete sirota, otijući držanje naknaditi od svoga. Slidi dakle: 1. da ovaki imadu čuvati sirote kad je potribe, uzdignut ji u strau Božjemu i učiti ji ona koja su od potribe i za dušu i za tilo oli po sebi oli po drugome (*Bon.*). Drugo – imadu dobra sirota virno čuvati i metnuti na pismo sva ona dobra njiova u početak od njiova vladanja (*inventarium*) jer ako bi porad toga šteta njiovim dobrom dogodila se, držani su i oni platiti. Kad svaka u ruke prime, ne imadu dicitoni davati u ruke jaspre oli druge stvari za da se trate u ništo. Imadu se vladati koliko da je njiova baština baština sirota. Zato što je godi korisnije oli za prodati oli za kupiti &c. svaka valja da ispune. Treće – ako jaspre sirota okrenu i potrate za svoju korist štetom sirotinskom, držana su im platiti. Isto govorim i od drugi stvari, gdi je poradi njiove zloće šteta sirotami, držani su naknaditi (*Sylv. v. tutor, t. 4.*). Četvrto – imadu upisati sve dugove [402] sirotinske i one koje imadu oni dati drugome i one koje su njima dužni drugi, zatizim nastojati od njiovi dobara svaka platiti, a od drugi opet njiove dugove naplatiti. Peto – ne mogu njiovim dužnikom puštat olti prostit dugove ni malo ni vele, već digod za kakvu ljubav učinjenu za sirote, more se istim štogodi dati dobre ruke (*Mol., Lay., Sanch. &c.*).

Pita se 5.

Kako se imadu nositi gospodari i starešine prama svojim mlađim i slugami, i mlađi prama svojim gospodari i starešinam?

Odg. 1. imadu se prama njima nosit po niki način koliko da su im roditelji navlastito imadu i[h] činit obsluživat zapovidi Božje i Crkve svete. Sagrišu je dakle smrtno kad ne čine svoje mlađe slušati misu u svetkovinu zapovidnju, kad ji čine u svetkovinu zapovidnju [403] raditi, kad ji čine činit ono što se brez gria ne more činiti, kad ji puštaju na prigode od gria, ako im mogu zabraniti oli ako ji ne pedipsaju kad su krivi i ne upravljaju na pravi put (*Bon.*). Sagrišu je smrtno ako ji ružno psuju već da bi to činili u velikoj sržbi u prvi [h]ip od sržbe (*in actu primo primi*). Ako ji ne [h]rane i ne plaćaju najma kad ji virno služe oli poduljuju vrime za platiti oli ji istiraju prvlje vrimena brez uzroka za ne platiti ji i tada su im držani podpuno platiti najam (*Less., Azor., Escob., Regin.*). Griše i onda smrtno kad bi ovaki mlađi olti sluge svojim zlim životom davali ružan izgled, a ne bi i[h] istirat i barem onda kad su pokarani, a ne bi se pokorili (*Nav., Azor., Trull.*). Gospodar nije držan plaćati najma koi za dobri vrimena boluje. Kad bi pak bila velika oli najveća potribe (*gravis vel extrema necessitas*) i tada mu je dužan priteći samo od ljubavi. Još više ono što istrati u njegovoj bolesti, more se od njega naplatiti (*Moli.*).

Odg. 2. Mlađi podložni oli sluge [404] imadu svojim gospodarim i svojim starijim nositi poštenje, slušati ji u svakoj stvari koja nije gri, paka zatim ljubav u svakom događaju, pak zatim budući im oni kako otci olti na mjesto roditelja (*S. Thoma 2. 2.*

q. 103. *Reginal. &c.*). Sagrišuju dakle smrtno ako nisu virni svojim gospodarom, ako ne čuvau virno svaka koja su im priporučena ne samo od tuđina dali jošter i od mlađi kućnji i od svake štete, drugojako, ako pomanjkaju u ovome priko razloga sagriši'će smrtno i imadu svu štetu naknaditi (*Moll., Less., Fill. &c.*). Također sagrišuju smrtno koji bi brez velika uzroka (*gravissima causa*) dilili se prvlje vrimenta ugovorenoga od svoji gospodara. Kada svršše svoje vrime od službe mogu se diliti od nji ako će biti bili i bolesni u vrime službe niti su zato mogli ispuniti svoju dužnost. Sagrišuju smrtno kad bi im pomanjkali u poslu[h]u u stvarma velikim (*Bon.*). Kad ne bi gospodari platili ono što je pravo oli im ne bi dali [h]ranu koja i[h] ide, mogu uzeti kriomice potribita za [h]ranu i naplatiti se podpuno kako je dostojno, po [405] miri od pogodbe, samo valja paziti da ne bi više uzeli i da ne bi stoga kogodi se smutio oli da ne bi porodilo se kakvo zlo. To se dopušta slugam oli najmenikom kad drugog načina boljeg ne mogu naći, poštenijega za naplatiti se (*Bon. de rest. d. 2. q. ult. p. 2. n. 16.*). Po isti način kad bi učinili gospodarom koju službu izvrstitiju oli i od druge vrste koja nije u pogodbi, budući da nisu razumili ovo njima činiti brez plaće, mogu slobodno, ako ne mogu drugačije, naplatiti se od dobara svoji gospodara (*Nav., Bon. &c.*).

Pita se 6.

Kako se imadu nosit među sobom zaručnici?

Odg. Žena ima biti podložna svome drugu u onim stvarma koje su za vladanje kuće i za spasenje duševno. Također čovik ne ima držati svoju ženu kako službenicu nego kako druga. Razlog jest jer je čovik glava svoje žene, a žena udo tila svoga čovika (*Navar., Fill., Toll. &c.*). Griše smrtno zaručnici ako ne [406] imadu odluku vinčati se onda kad se vinčaju, ako se vinčaju u griu smrtnome, ako ispunjaju sakramenat od ženidbe po način živinski olti nepodobnim načinom oli onako kako je jezdljivo izbiti dite, ako brez razloga ne biva jedno drugom podložno u stvarma od ženidbe, ako se doticaju z, bojazom od prosutja simena. Griši smrtno žena ako svoga čovika svadnjom oli psovkam navodi na sržbu (*Fill., Bon. &c.*); ako potratu odveć od dobara kućnji protiva volji svoga čovika već da bi to učinila od onizi koje je ona stekla izvan dobara muževljevi olti od svoga ako ima (*de bonis parafernalis*)²⁵; ako uzme ona mužu starešinstvo, ako ne slidi svoga čovika kad promini kućište već da bi to bilo protiva zdravju duovnome oli tilesnome oli protiva ugovoru učinjenom oli već da se muž učinio posli vinčanja skitnja (*Nav., Tol., Bon.*), ako brez razloga sudi od svoga čovika da ide na tuđe žene &c., ako mu brez pravog razloga zanikuje dužnost od ženidbe, ako se ulaže u vladanje kućnje već da bi bio prosipaoc oli lud &c. Po isti način griši smrtno muž, ako [407] svoju ženu psuje, ružnim ričma nazivlje oli ričma koje kreću u njezino poštenje, ako joj zabranjuje brez razloga ispunjati zapovidi Božje i crkovne, ako joj zabranjuje brez razloga često se ispovidati, pričesčivati &c. – ova kad drukša zabrani griši i prosto (*Sair., Trull., Fill.*), ako je udre veoma brez izma, more je s načinom udriti, izbiti i pokarati, ako njezino stanje to dopušta. Griši smrtno ako je ne rani već da bi svojom zloćom od njega odstupila, ako ne mari ili ne čuva stvari kućnje. Kad ne bi tio š' njome pribivati i za čudo bi se od nje odmaka ili zamaka brez uzroka, ako joj ne provida [h]ranu ako more (*Fill., Nav., Sanch., Tol. &c.*).

²⁵ *Bona parafernalia*, dar koji je zaručnica dobivala mimo miraza ili dobra koja je žena stekla u braku na temelju očitovanja posljednje volje ili darovanja svojih roditelja, rodaka ili trećih osoba. Navedenu je imovinu žena mogla darivati za života i oporučno ostavljati po vlastitoj volji.

Pita se 7.

*Kako se ima nositi meštar i dicivođa (pedagogus)
prama svoji učenici i učenici prama svojim meštri i dicivođi?*

Odg. Po niki način kako se godi imadu nosit roditelji prama svojoj dici, onako se imadu nosit meštri prama svoji [408] učenici. Isto se govori od učenika prama svojim meštri. Sagrišuju dakle meštri kada vide zlo dilovati svoje učenike, a neće ji da pokaraju, ako mogu i način imadu, ako ji ne uče ono što ji imadu učiti, ako ji ne uče dobro dilovati, ako ji uče one stvari koje nisu korisne pače u sebi lažljive oli štetne duši, ako od učenika izdiru plaću veću nego je pravo i veće nego zakon od skule zapovida (*gymnasii leges*) oli što je protiva običaju, ako učenikom daju zao izgled, ako primaju oli drže u skuli one koji su posve zločesti i koji mogu druge išteti, ako proglašiš meštar olti učini jednoga za naučitelja (*proclamat doctorem*) od bogoljubnice od zakona crkvenoga od gospodskoga i od likarija (*in theologia, jure canonico, civili et medicina*) veli *Nav.* da sagrišuje smrtno. Sagrišuje i onda smrtno, govori isti naučitelj, kad ne proglašiš isto onoga koi je dostojan, kad bi ga pak tako proglašio samo u naravnom nauku (*in philosophia*) učinio bi, veli samo mali gri. Po isti način sagrišuju učenici ako [409] ozgor rečeni ne slušaju u naredbam od nauka, od dobri dila, ako im poštenje ne nose, ako jim govore riči nepoštene, na sržbu navode, ako gube vrime i nastoje na igre u vrime navlastito skule, ako još pare svoji roditelja odveć prosiplju i zaludu, ako ne oblužuje zakone od iste skule navlastito one koji ne pritežu na gri, ako uče nauke od čari oli druge zabranjene oli štiju knjige zabranjene štiti se, ako ne daju meštrom pravu plaću kada mogu (*Fill., Nav.*).

Pita se 8.

Kako se imadu pastiri nositi prama onizim čiji su pastiri?

Kod *Ligu.* štijem (*tom 1. c. 7. del 4. precetto*) da su svi pastiri ili mu bili fratri ili popi dužni u nedilju i u ostale svetkovine zapovidnje moliti Boga i misu govoriti za svoj puk i to po zapovidi Bened[ikta] 14. (*bullae Cum semper, 1744.*). Još više govori i to zapovida premda koi pastir ne bi ima zadovoljnu baštinu od puka i premda bi bio kakav običaj protiva [410] ovome. Izvan ovoga dopušta biskupom da mogu dopustiti onim pastirim koji ne imadu o čemu živiti da mogu u svetkovinu reći misu za lemozinu za svoju korist, pak drugi put izvan svetkovine da ispune za puk. Zapovida još više da misu konventualu koju kanta kler da se ima reći za sve dobročinioce od svijju crkava. Na istom mistu govori *Ligu.* da su i biskupi još više dužni govoriti misu za svoj puk. Dužnost je velika pastira oli paroka i biskupa paziti svoj puk od gria. Zato ako vidi da se bojat da će kogod upasti u gri oli da je ko' upa, ima ga osloboditi po svake načine. I kad bi u ovome pomanjkali, veli *Ligu.* da su dužni vratiti dijo od ploda koga uživaju. Gdi je pak grišnik jaki, ter mu ne more ništa učiniti, ima ga kazat biskupu, a najposli i sudcu svitovnjemu, ako je od potrebe. Ako vidi da se ni s ovim putem ne more ništa učiniti, valja da pastir nastoji da u njegovu parokiju dođu pripovidaoci (*missionarii*) jeda bi svojim pripovidanjem oni dignuli velika pomanjka &c. Dužnost je pastira zabraniti momkom [411] i divojkam posli nego su se prstenovali sastajati se, ići jedno drugom u kuću, besiditi i razgovarati se, ići raditi jedno u drugoga. A jadni ti su slipci roditelji ovaki koji ne samo puštaju sastajati se i razgovarati se dali jošter ostavljajući ji same u kući da čine što oče i ako ji pastir pokara odgovore: *Svi smo bili*

mladi otče, što ćete učiniti, taki je svit. Zaradi ovizi uzroka malo je koje udavanje i ženjenje brez riči i more se reči i ovo da je sve vrime od prstenovanja do vinčanja goli grisi. Zarad isti uzroka ima pastir nastojati koliko more više da prstenovanje i vinčanje bude u blizu. Da je mnogo priporučeno biskupom i pastirom da onda kada nađu koga momka oli divojku da su se po sebi obetavali i darivali brez znanja svoji stariji oli barem svoga pastira, kada se razlog ima da ji uba posli ne slušaju, kad se dođu tužiti i zapriku jedno drugom činiti jer jedno drugo izdade i uzme drugoga, buduć da se s ovim potajnim prstenovanji i obetavanji čine toliki grisi. Za dignuti dakle način činiti ovake grie ili [412] u ovom događaju štetova momak ili divojka ili jedno drugo ostavilo &. ne imadu se uba slušati, neka im to bude za pokoru gria. Ma prvlje od potrebe jest da se ovaka naredba biskupova ima od pastira navistiti svemu puku s otara u svetkovinu. Po isti način ima pastir kod biskupa nastojati da ne obuče za crkovnijke one mladiće i one divojke koje su prignute na zlo. Oni pak koji su se obukli imaju nastojati uzdignuti se u strau Božjemu. Ovi ako se ne bude dobro nositi redovnički, i ne budu se često ispovidati i pričešćivati najmanje po jedan put u petnajest dana i ako ne daju dobar izgled, kada pođu rediti se pastir neka pazi kako im viru čini od njiova nosiva jer će dati veliki razlog Gospodinu Bogu. Dužnost je pastira privelika iziskivati pomljivo ko ne prima sakramente u njegovoj parokiji i posli Maloga Uskrsa ispitati dobro starešine od obitoła jesu li svi primili sakramente i koje nađe u pomanjkanju neka ji prikaže biskupu, gdi ne ima gledati u oči ni veliku ni malenu ni bogatu ni siromau. [413] Dužnost je pastira naučiti svoj puk nauk kršćanski u malo riči svaka potribita za spasenje duševno. Svra česa ima imat veliku pomlju o uskrsoj ispovidi. Onda prigodu lipu ima za viditi ko znade nauk kršćanski oli ko ne zna. Ima zabraniti ispoviditi se i ispuniti uskrso ispovid svakome dočim se ne iskuša znade li nauk potribiti za spasenje. Ko ga ne zna ne dâ mu se buletin za ispoviditi se. Gdi je čudo puka, nađe i[h] se čudo koji će ovo iskušanje činiti, razumi se od onizi koji dobro znadu isti nauk. Dužnost pastira pripovidati svome puku u nedilju (*Conc. Trid. sess. 5. c. 2. de reformatione*) i u svetkovine veće. Ovdje govori *Barbosa., Salmat., Roncag. &c.* da bi smrtno sagrišio oni pastir koi bi ostavio pripovidati svome puku za misec dana zasebice, a za tri miseca u godini dana ne zasebice, nego kadgodi priko godine. Njiove predike imadu biti apoštolske, korisne i razumljene od sviju. Isto nas Pava sveti uči: *Non in persuasibilibus sapientiae verbis, sed in ostensione Spiritus.*²⁶ Zato naučitelji i sveti otc i zovu [414] izdaice stada Božjega, koji svoje predike čine visokim govorenjem da se ne razume od puka. A i *Sabor Trid.* govori da pripovidaoci imadu pripovidati onako, kako će ga puk razumiti i da imadu svru poglavitiju saranjene duševno, a ne pofalu svitovnju. Dužnost je jošter pastira privelika nastojati i čuvati bolesnike umiruće navlastito, još više one koji su veliki grišnici. Istina je da ovo more narediti i drugome da čini na njegovo misto, ma neima se vazda u svakoga pouzdati, ima i druge bolesnike po[h]oditi često i tišiti duovnim utišenjem. Ima naučiti žene pupčenicke kako će u potribe dite zlamenovati i izviditi dobro znadu li zlamenovati naprav. Kada on krsti ima oznaniti kumove od rodstva i ostala činiti onako kako biva u *Ritualu rimskome*. Svru svega priporučujem pastiru duševnome dati dobar izgled svome puku jer se vidilo da gdi je dobar pastir da je dobar i puk. A moj Bože kad se promislim koliko je mučno misliti o svome spasenju i o svojoj duši, a kamo li imati čuvati tolike duše i za nje odgovorit Bogu. [415]

²⁶ »Non in persuasibilibus humanae sapientiae verbis, sed in ostensione Spiritus«. (2 cor 2, 4).

Pita se 8.

Kada umiru roditelji i sinovi kako se međusobnom imadu nositi u ostavljenju dobara?

Odg. 1. Kada umiru roditelji olmu bijo otac oli mater imadu sinovi zakoniti, a nji imati treći dijo od dobara, ako i[h] je četiri oli manje, ako li je pet oli više imadu im ostaviti polovicu dobara. Ovo se zove dijo zakoniti, a od ostaloga more otac činiti što oće i mater. Razumi se od onizi dobara što su oni stekli (*de bonis ab ipsis aquisitis*), a ne od onizi što su stari ostavili da ide po krvi i od kolina do kolina oli po druge načine. Ova valja da roditelji metnu na stranu, kada dobra dile i sva potanko da sinovim pridadu barem na smrti. Još više od potrebe jest iz dobara što su oni stekli, prvlje nego su se rodili da iz nji plate tratnja od svoga ukopa i dugove.

Odg. 2. Sinovi kad umiru i ostanu brez kolina oli posve utrnu se imadu ostaviti svojim roditeljem, ako su živi, posli nji didu, posli pradidu &c. ako su živi, svoja [416] dobra zakonita (*suam legitimam*) kada sin dakle izdane samo onda imadu njegovi stariji stupiti na njegova dobra, a ne prvlje. Bogati brat držan je bratju, sestre uboge [h]raniti i još kad bi mu bili bratja oli sestre same po materi. Po isti način držan je sestru siromašicu opremiti s prćijom, ako joj otac nije dao prćiju (*Molina., Surdus*). Također kad bi brat umro pristupa k njima baština njegova (*Hot. par. 19. rec. deci. 38. n. 114. Clericatus c. 51.*). Neka se svaki još bolje znade podložiti svome starijemu.

Pita se 9.

Što je poslu[h]?

Odg. Poslu jest kripost duševna koja nas prigiba ispuniti zapovjed starešine. Po zavitu od ove kriposti držani su redovnici slušati svoje starije sve ono, što im se razumi da im zapovida i što im zapovida sv. regula i ostali zakoni istoga reda (*Constitutiones ordinis*). Ona pak, koja su protiva sv. reguli, nisu držani redovnici poslušati svoga starešinu, već da bi bio starešina koji mu more dignut tu dužnost i već da bi bio [417] uzrok zakoniti, niti su ga dužni slušati da im zapovidi da čine velike pedipse, već da bi bili krivi, ter bi im bile naređene za pokoru, tada ga imadu poslušati. Istina je, govori *Busembau* da regule zapovijedaju da se imadu svaka poslušati koja se zapovijedaju jer se ova ne razumi od dužnosti zavita, to da smo poradi zavita dužni svaka poslušati, nego se razumi od izvrsnosti posluja koga smo Bogu obetali, ovako *Sanch., Lay. &c.* Kada starešina zapovijeda pod sveti poslu u onim stvarima koje more zapovijediti oli po kriposti Duha Svetoga oli u ime Isusa Isukrista &c. držan ga je podložnik obslužiti olti poslušati jer ga razumi starešina s ovakim ričma zadužiti da ga posluša koliko more više. Kad li mu pak zapovijeda samo pripročitim ričma oli čini mali gri oli nijedan (*Busemb.*). Ništa nemanje i ovde kako podložnik vidi okoljstva, ako ne posluša onako, neka se i vlada, oču reći, ako vidi da će se dogoditi velika šteta da se ne posluša oli da će se starešina mnogo uvriniti, držim da bi u ovom događaju sagrišio smrtno premda mu ne [418] bi zapovijedio pod sveti poslu. Pporučuje se mnogo starešinam da se lasno ne služe s ovim žestokim zapovijedanjem nego u velikim potrebama i s velikim uzrokom i s pametju. Govori *Alesio* da redovnik ne griši ne poslušavši, kada razložito drži da mu starešina ne bi zapovijedio tako, kad bi znao stvari kako stoje i kad bi ji znao istinito. Isti naučitelj govori kad bi mlađi sumlja je li imao razlog starešina zapovijediti po sveti poslu oli ne, tada valja da posluša buduć da se starešina naodi u posidovanju od vlada-

nja. Nije držan mlađi poslušati kada se razložito boji da će mu se koje zlo dogoditi oli šteta poslušavši (*Alor., Busemb.*).

Poglavlje 6.

Koja je i što je peta zapovid Božja?

Odg. Peta zapovid Božja jest: *Ne ubi – Non occides!* Ubojstvo jest ubijenje nepravedno čovika. Razumi se ovdj svako čeljade od koji mu godina bilo drago il' mu bilo muško [419] ili žensko. Razumi se da protiva ovoj zapovidi griši i oni koi nepravedno odsiće koje godi udo čoviku ili ga onako rani oli udre nepravedno, ako će biti i dite živo u utrobi materinoj.

Ubiti sama sebe

Ubiti sama sebe nije uprav (*directe*) nikom prosto ni sebi udo koje odsići budući da je sam Gospodin Bog gospodar našeg života i naši uda. Zato sagrišio bi smrtno ko bi sebe uškopio za da nije napastovan na grije nečiste. Zato *Caramuel* (*in theol. fund. a n. 163.*) govori da griše smrtno koji škope svoje sinove za neka lipo pivaju. Ali ove mnogi naučitelji ogovaraju od gria jer njiovo pivanje biva korisno općenoj i Crkvi Božjoj koja korist odgovara onoj šteti koja je učinjena tilu. Jer kako zaradi potrebe tile-sne mnoge je pute prosto odsići koje udo, tako i poradi koristi općene. Još više ovo se vidi činit u svemu kršćanluku zato valja reći da je brez gria (*Tamb. lib. 6. t. 1., Mastr. disp. 16. n. 19.*). Nije prosto osuđenonomu na smrt uzeti otrov za umriti prvlje smrti određene [420] (*Mendo verb. homicidium*) jer bi tada bio uprav ubica sebe istoga. Niti mu je prosto umoriti se od gladi (*isti Mend.*). Niti je prosto jednome dati se na smrt za jednoga u koga zdravju nije općeno dobro već da bi mu bio posve prijatelj. U nijednom događaju nije prosto metnut na pogiba svoje spasenje duševno. Prosto se metnuti na pogiba dalečni od smrti (*remote*) gdi je ufanje ostati živ. Ovako oni koji se metnu na dalek put morski. Prosto se biti i moriti s postom, premda s tizim ima doći brže smrt. Nije se prosto posve biti ni pedipsati s nikim pokoram brezrazložnim poradi koji ima se brzo uzrokovati smrt. Prosto se na pogiba metnuti poradi dobra općenoga. Ovako oni koji u vrime kuge metnu se služiti kužnoj čeljadi. Također, skočiti iz visoka za uteći od vatre, jer ovdj oće da uteče smrt žešču.

Pita se 1.

Je li prosto u vrime rata brod upaliti i pustiti sve izgoriti oli utopiti za da neprijatelj ne objača s takim dobitkom?

Odgovaraju niki a navlastito *Mastrio* [421] (*disp. 3. n. 31 et disp. 11. n. 104*) da je ovako činit ubit sebe uprav, zato da nije rečenim vojnikom prosto upaliti brod oli ga provrtiti i tako brez svake sumlje umriti. Drugi pak govore, kako *Busemb.* i *Tamb. &c.* da im je prosto kako gori učiniti zarad dobra općenoga za da neprijatelj s tizim ne bi uzjača niti je ovo uprav sebi zadati smrt, buduć njiova svra poglavitija dobro općeno, a ne vlastita smrt. Ovako je prosto, govore isti naučitelji, otić prama kopju oli prama drugom oružju za zaklonit principa oli svoga dragog prijatelja da on ne pogine, i tako umrit oli umriti za svoga prijatelja koi je nepravednim načinom osuđen na smrt. More u potopljenju dasku onu koju je on ugrabio dati svom prijatelju, a sebe zapušćati. More

upaliti pra[h] za neka se razvali sva tvrđa olti kula za poraziti neprijatelja premda znađe da neće ni on ostati. Isto štijemo kod Mach. (*lib. 1.*) da Eleazar kralj žudinski uđe pod elefanta na kom biaše kula učinjena od drveta neprijateljska i probode ga ozdola, znadijaše bo da će na nj pasti živina i da će i on poginuti [422] kako i poginu, niti se more reći da je Eleazar sagrišio i bio uprav svoj ubica jer sve to učini za srvati lašnje neprijatelja. Isto se dakle ima suditi i od našega upitanja. Ja pak cinim, kad bi bio dobitak od male cine i malo bi š' njime neprijatelj oli nimalo objačao da bi budalaštinu učinio davši stoga sebi smrt već da bi tako zakletvu učinio svome kralju vlastitome oli kad bi prividio s tizim drugu štetu oli duovnu oli tilesnu. Vojnik po isti način držan je u vrime boja stati na svom mistu, premda vidi da će poginuti. Dogodilo se da su mnogi sebi smrt dali oli uzrokovali brez gria kako Sansun po umi mnogi naučitelja i mnogi mučenici i mnogi su ovo učinili jer su cinili da dobro čine (*inculpata ignorantia*) oli po nadanutju Božjemu zato su se niki sveti sami u vatru bacili i to za prosvitlit viru svetu. Ovo reko učiniše toliki mučenici i jaki Sansun.

Premda nije prosto divici ubiti se uprav za saranjenje svoga divičanstva, ništa nemanje prosto joj biva metnuti se na jezdljivost od smrti za saranjenje olti učuvanje [423] same ciloće tilesne (*integritas corporalis*) premda bi držali razložno da ne bi pristala griu povoljno, buduć ova ciloća od velike cine (*Lay. c.1. n. 3.*). Krivac osuđeni na smrt mogući uteći, a ne tijući, ne griši (*Less., Lugo., Vasquez. &c.*). Oni koi ne ima ništa isti drugo u post, nego sama mesa, da ga ne ide za saraniti život, sagrišio bi jer je ovo otit umriti na sramotu. Kad li pak likari narede jednome isti meso uz korizmu, npr. porad bolesti iznutrenje. Ako će ozdrazviti il ga ijo il ne ijo, ne griši jer biva poradi bolesti iznutarnje; ovo drže razložitiije (*probabilis*) *Sanch.* s drugi šest. Ne griši oni bolesnik koi mrvu prvlje smrti, poradi poniznosti i dobra izgleda, čini se metnuti na golu zemlju (*Vasquez*). Griši oni bolesnik koi se uzda da će ozdrazviti, a neće da uizme likarije za izličiti se. Ne griši divojka koja za da joj likari ne vide strane olti stvari sramotne meće se na jezdljivost od smrti (*Escobat i Iurrian*).

Kad se nađe da je jedan čisto sebe uprav ubio, ne ima se po zakoni crkveni u mistu svetu ukopati, već da bi se pokaja prvlje nego [424] je umra, što je to učinio oli već da bi to učinio u velikoj sržbi oli u žalosti oli smućenom pametju. Kad bi se pak našlo da je ko sam sebe ubijo, a ne bi se čisto znalo je li zdrave bio pameti, već da bi se po kakvi okolojstvi znalo da nije zdrave pameti bio, kad je to učinio. Ako li se sumlji, ali je ubijen od sebe oli od drugoga oli udušen &c., ne ima se zabraniti ukopati u mustu svetu (*Lay., Escobar., Molin*) koji još govore da oni koi se rani na mejdanu, ako odstupi živ od mejdana, razumi se ako se pokaje, more se ukopati u mistu svetu.

Pita se 2.

Je li kadgod prosto ubiti drugoga?

Odg. Prosto je ubiti onoga koi oće da tebe ubije i naleti na tebe da ti uzme život. Prosto ga je ubit braneći pošternje kako od čistoće oli od druge kriposti. Prosto je ubiti i onoga koi oće da otme tvoja dobra potribita za tvoje stanje i tvojizi bližnji u rodu. Razumi se kad se ne more drugačije, ni na manje učiniti. Razlog jest jer se ovo ne zove ubiti uprav, nego braniti svoj život, pošternje, dobra &c., što po zakonu naravnome biva svakom prosto. [425] Reko da je prosto ubiti, kad se drugačije ne more ni na manje učiniti, u čemu se lipo tumačim: metnimo da je na te jedan naskočio da te ubije oli otme dobra &c. kako gori, ali što prvlje, nego to učini, pobigne, tada niti ga je prosto

tirati ni ubiti. Ako moreš ukloniti se i pobignuti da ne pogineš, dužan si pobignuti već da bi drža da ćeš poginuti bižeći. Vlastelin i vojnik nije držan pobignuti jer je njima sramotno bižanje. Ako posli oni, koji je naskočijo na te, nego ti je dao pljusku pobigne, nije ga prosto ubiti jer bi to bila osveta.

Od potrebe jest ovdje znati da su tri vrste dobra olti imanjstva: prva jesu ona dobra koja su potribita za uzdržanje života; druga za uzdržati se u onome stanju i poštenju u komu se nalaziš; treća koja bivaju saviše olti odviše i brez koji moga bi živiti još i pošteno u onome stanju u komu se nalaziš. Rekosmo da poradi dvaju dobara ozgor rečeni mogao bi se ubiti zao čovik (*agressor*), ma poradi treće vrste dobara ne ima se vazda ubiti ni ovliko zlo učiniti niti je pravo već da [426] bi priša mejaše zločinac. Mejaš more biti drugaš jedan cekin, drugaš dva, drugaš tri – po vrsti od čeljadi i po okoljstvu od potrebe u kojoj se nalazi oni koji je nadskočen. Da zao čovik, što reku naši lupež, skine jednome vlastelinu kabanicu pak š' njome pobigne, ne more ga za to trčat i ubiti ni za to malo dignut život jednome čoviku. Redovnik more se braniti od lupeža vičući i bižeći, kad mu očer da otme plašt, ma ne ubijajući ga olti bijući ga. I kad pošteno braneći se ne bi moga plašta obraniti, ima ga puštati i Bogu ga priporučiti. Ne more čovik pošten niti mu je prosto ubiti onoga koji ga ozloglasuje i meće na nj ružno ime ni onoga koji mu zapričuje imati olti dostignuti one baštine koje sada ne posiduje ni u drugim događaji prilični jer, kad bi ovo bilo prosto, svaki bi se dan ubojstva događala. A drugo, činila bi se nepravda sudu općenome, buduć da je njegov posa ove stvari ispravljati. Rekli smo da je samo prosto ubiti čovika kad se na manje ne more učiniti ni obraniti mu se drugačije, buduć dakle da se ovdje more obraniti i stvari ispraviti po kraljevu sudu, nije potrebe ispravljati [427] po sebi. Bog učuva da je ovo prosto jer tada svi oni, koji se pravdaju poradi dila i imade prvlje osude, moga bi jedan drugog ubiti buduć da svaki cini da je njegova pravica.

Nije prosto ubiti ženu čer oli sestru, kad se nađu u dilu nepoštenu, ni onoga koji š' njima griši jer je jurve nepravda učinjena niti se more ispraviti s ubojstvom. Valja dakle stvar ispraviti sudom kraljevim. Zato ovaki krivci kada su naskočeni da se ubiju i da vide da drugačije ne mogu minuti smrt, mogu se braniti i, kad drugačije ne more biti, mogu i ubiti onoga koji ji nadskoči. Ovo mogu učiniti i oni koji su jurve osuđeni na smrt pak utekli i oni koje je jurve dopušćeno ubiti od kralja &c. (*banditi proscriptis*) ako bi ko na nje naletijo i tio ji ubiti. Još više dokle mogu oni koji nisu osuđeni na smrt niti je dopušćeno da se ubiju. Ovako oče zakoni crkveni protiviva svakom zakonu svitovnjemu, kad bi digod koji bio. Mogu se brez gria ubiti oni koje kralj zapovidi ubiti za njiove zloče i opačine. Kad čovik vidi priljubodivca pristupiti k [428] svome drugu, ako drugačije ne more se braniti, more pram njim prikazati oružje i kad bi pobiga, ne ima ga ubiti; ma kad ne bi otio pobignuti, nego bi otio na sramotu njega ubiti i zlo učiniti, tada braneći svoj život i svoga druga poštenje da ga i ubije, sagrišio ne bi. Kad jedan na silu uzme poštenje divojci oli ženi, nejma taka divojka oli žena sama sebe ubiti oli raniti &c. jer premda su nike svete to učinile, to su učinile oli jere nisu znale što su učinile oli to su učinile s nikom kripostju od svetinje svoje. Ele, nisu držane ubiti ga i ovako se dvostruči njiovo divičanstvo (*Si invita violabitur, virginitas ejus duplicabitur ad coronam*)²⁷ i to za imati krunu od nebesi. Istina je pak i ovo da se ovake mogu

²⁷ Potesta, Felice (1722), *Examen Ecclesiastium: in quo universae materiae morales, omnesque serè casus conscientiae excogitabiles, flidè ac perspicuè resalvuntur*, Typographia Balleoniana, Venetiis

braniti vičući i na druge načine i braneći se, kad drugačije ne more učiniti ništa, more ga ubiti, premda nije dužna ga ubiti. Tko ubije svoga nadskočenika (*suum agressorem*) braneći svoj život, ne mogući na manje učiniti (*cum moderamine inculpatae tutelae*), niti griši niti se čini nepodoban (*irregularis*). U drugim pak događajim premda ne griši, čini se nepodobnim. Ovako zakoni crkveni. [429] Ko ubije crkovnjava zatečena grišiti s materom oli sestrom oli ženom oli s ćerju ne upada u priklestvo dali čini gri od ubojstva (*Mend. verb. adulterium, n. 12*) jere Crkva prašča ubojici proklestvo radi velike nepravde koja mu se čini. Ako ubije u istom poslu svitovnjaka, ne čini se nepodoban. Ne more niko ubiti onoga koji je naskočio na drugoga već da bi nadskočen bio njemu starešina oli u rodstvu (*Tamb.*), dali *Mendo* (*verb. homicidium n. 9*) govori, kad vidi jedan da ne more od neprijatelja obraniti pravednoga oli dobra njegova već da ga ubije, držan je nadskočitelja ubiti poradi ljubavi za obraniti pravednoga pod smrtni gri već da bi vidio da bi se s tizim i on metnuo na rizik od pogibli.

Pita se 3.

Je li prosto ubiti kralja progonitelja?

Odg. Ako je kralj zakoniti progonitelj i nemilostivo vlada, nije ga prosto ubiti, i drugačije držati biva proklestvo od Sabora Constantiensia (*Sect. 25*). Ako li nije zakoniti kralj već da bi na sramotu ušao vladati [430], mnogi naučitelji drže kod *Dian*. (*par. 5., tract. 4., resol. 21.*) koje slidi i *Mastrio*, da ga je prosto ubiti kada se nije bojat većega zla. Razlog jest jer je prosto ubiti neprijatelja koi rat drži svederni u tuđem mistu. *Fel.* pak govori s *Fill.* da ga je samo ubiti onda prosto, kad uđe nepravednim načinom u kraljestvo, a ne poslia nego je priuzeo kraljestvo i sredno š' njime vlada. Razlog nose jer, kad se u ovakom okoljstvu stvari nalaze, nije prosto jednome po sebi ovaku veliku stvar izvršiti nego poglavicom od kraljestva. Ove je umi i *Diana* rečeni koi govori da naučit[elji] prvi, po njegovom svitu, ne imadu se sliditi.

Oni koi pošalje ubiti ako po kojigodi način čini se razumiti da neće više to ubojstvo, ako ga i ubije, posli toga isti oni koi je posla, ne razumi se da je ubojica niti biva nepodoban, niti upada u proklestvo, ako je ubijen crkovnjava. Razlog jest jer kako ga je činija razumiti da neće više ubojstva, njegovo poslanje s ubojstvom učinjenim ne ima nikakva posla. Oni dakle, koi ga je ubio, na ime ga je svoje ubio. [431]

Oni koi je dao svit ubiti ako po koji godi način čini se razumiti da neće više to ubojstvo, ako ga ubije posli toga isti biva ubojica i oni koi je svitova nepodoban, i upada u proklestvo, ako je ubijen crkovnjava. Razlog jest jer oni koi svituje usadi zlo u pamet onoga koga svituje i tako po kriposti istoga svita čini se ubojstvo. Samo svitovac more imati ogovor, kad moli onoga koga je na zlo svitova da ne ubije i kad vidi da molbe ništa ne mogu opraviti, treba da oznani onoga koi se ima ubiti da se pazi. Drugo je, ako oni koi je odlučio jurve ubiti da je to odlučui po sebi i bez svita učiniti.

Pita se 4.

Što ima zločinac učiniti posli nego je ubijo oli ranio drugoga nepravedno?

Odg. Ima naknaditi uvriđenome, razumi se ranjenome oli ubijenome sve tratnje što se potratilo za likarije, sve ono što se štetovalo u kući istoga, izvadivši samo one tratnje koje bi potratio da ne bude ranjen [432] oli poginuo (*exceptis expensis*). To je reko dužan ispuniti oli uvriđenome, ako li je isti umro, njegovim baštinikom (*haere-*

dibus) i nji [h]raniti i ženu njegovu, kako je ji on [h]ranio. Još više dužan je od njega i od nji proštenje prositi. Kad li je pak ubojica probuđen na svadnju oli nepravednim načinom nadskočen, zatizim se pak dogodilo ubojstvo, nije ništa dužan nikome dati. Za život, za ranu oli za udo odsičeno ne ima ništa ubojica platiti budući da se ova ne mogu platiti već da bi udo služilo za koji zanat oli rana smetala poslovati, tu štetu ima platiti. Kad li udo ne služi za koi zanat, nije dužan ništa već da bi to bila divojka i u njoj bi udo oli rana uzrokovala kakvu gruboću, tada po sudu čovika mudra i pametna ima joj je popraviti, a još više kada se ne može udati za svoju priliku (*Less. De just. lib. 2. cap. 9. dub. 23.*).

Kad se jedan prav potvori i osudi zaradi ubojstva učinjena od drugoga nije ubojica potajni držan naknaditi štetu onoga koi je potvoren i osuđen budući da on nije kriv što sudac njega prava osuđuje [433] (*Tamb. 1 de lug.*) već da bi se bio služio š' njegovim oružjem za ubiti oli verć da bi metnuo ubijenoga na njivu oli na vrata njegovga, tj. potvorenoga, poradi česa isti je bio osuđen.

Kad otac ubije sina nije ništa dužan platiti već da bi bio osuđen dati za njegovu dušu njegov zakoniti dijo (*suam legitimam*). Kad gospodar ubije slugu nije ništa dužan platiti već da bi gospodar bio kriv svadnji i od svoje ga zloće ubijo. Tada ako je gri skrovit more se na sudu duovnome od sv. ispovidi štogodi mu narediti onako, kako je pravo da se dade za njegovu dušu. Ako li ga pak pravda svitovnja dozna i oglobi ga, tada š' njime milostivije valja se vladati. Nije ništa dužan platiti ni oni koi je na mejdanu ubijo već da je ubijenoga usilova da ide na mejdan oli ga privario (*Tamb. c. 4. n. 2.*). Ubojica nije držan naknaditi onu lemozinu, koju je ubijeni običajan bio činiti, već da bi ga bio ubijo zašto je tu lemozinu učinio. Kad ubojica biva pedipsan od pravde njegov baštinik, ako je moguć, ima naknaditi [434] štetu ženi, dicit i ostalim koji izode od ubijenoga, ako su siromasi, a ne ako su bogati (*Tamb.*) jer od ove vrste običaju biti zadovoljni smo kada vide da je ubojica pedipsan od pravde. Koi je upitan od lupeža za kuću npr. Petrovu i za nju im kaza i zatizim ubiše Petra, nije ništa ovi dužan štetu naknaditi, ako je na sramotu bio nagnat da kaže za kuću, jest, ako ne bi bio nagnat (*Tamb. 6., Diana*), a z' druge strane znao je da su lupeži.

Oni koi je ubijo misnika nije dužan platiti one mise olti lemozine koje bi misnik govorio i ima već da bi misnik [h]ranio svoje roditelje koji ništa drugog ne imadu. Kad bi ga pak ranio, držan mu je platiti svu štetu.

Naodeći se Petar u velikoj svadnji i videći da mnogi na nj navališe, zavapi svoju družinu, družina dotekoše na pomoć i jedan od nji poginu, sada Petar, ako su na nj nepravedno bili navalili, nije dužan ništa naknaditi štetu ubijenoga, ako li su poradi njegove krivice na nj navalili, držan je štetu naknaditi. Razlog jest jer buduć da je bio kriv, [435] učinio je nepravedno zovući i probuđujući družinu na zlo.

Oni koi metne otrov u vino za otrovati neprijatelja, dogodi se pak da isto vino popije prijatelj i umre. Sada oni koi je metnuo otrov ne zove se ubojica, budući da nije nigda ima odluku otrovati onoga, koi je umro niti je moga istog oznaniti brez očite štete od vlastite smrti (*Tamb., de Lugo*). Premda ubijeni prvlje smrti prosti ubojici svu dužnost i štetu, ništa nemanje more žena i sinovi mogu ga pravdati posli smrti da im naknadi svu štetu i trošak koi trpe poradi smrti ubijenoga. Razlog jest jer poštenje ubijenoga služi za prostit štetu koja se imala do smrti njegovga, a ne posli.

Pita se 5.

Je li prosto u kom događaju ubiti pravedna?

Odg. Uprav nije prosto nigda ubiti pravedna, već da bi to Gospodin Bog kojino je gospodar života i smrti zapovidio, nego samo imadući u dilovanju svru dobra, more se zatizim [436] otiti i smrt čijagodi (*indirecte*) neuprav. Tomači se da jedan progonitelj zapovidi u gradu ubiti onoga koi je pravedan oli da će grad razoriti. Grad ga ne ima ubiti niti more. Ali što more mu grad zapoviditi olti vladaoci gradski da otide k progonitelju i ako ne tija, mogu ga usilovati, i porad neposlua jurve se nalazi kriv, a ne prav budući da za svoju otačbinu saraniti, ima poginuti. Oni ga pridajući ne čine ubojstvo, nego samo pridaju neprijatelju koi ga more ubiti i ne ubiti.

Kad jedan ne more uteći smrt nego s jednim tisnim putem koim, kad protrče ima svakog satrati istom neka nije dite nekršćeno, more s istim putem protrčati za saranit život premda znade da će koi prav poginuti, jer njegova odluka poglavita nije nikoga ubiti, nego život saraniti. Po isti način za osvoit grad neprijateljski prosto je udriti z' bumbom u misto gdi ima i pravedne čeljadi, jer njiova odluka poglavita nije nikoga ubiti prava, nego grad osvojiti (*Less.*).

Nije prosto ubiti one koji su došli [437] u tutiju, premda oni koji su ji poslali po-manjkali su viri (*Bon. et Nov. contra Azorium*). Nije prosto ni zločincu ubiti vojnike oli stražane oli vođe koji ga vode u tamnicu oli od tamnice na muke, budući da ovi nisu naskočnici (*aggressores*) nego oni koji ispunjaju volju kraljevu.

Ispovidnik kada mu dođe ubojica izvan što ga ima stegnut da vrati ono što ima vratiti, ima mu narediti da pita ponizno proštenje od koga ima pitati; ima mu narediti za pokoru mise, ispovidanja, pričešćivanja, lemozine i molitve za dušu ubijenoga, npr. svakoga miseca da sluša po jednu misu, ispovidi se i pričesti se za godinu dana. Po isti način ima mu narediti na dan od smrti ubijenoga svega vrimena života svoga činiti kantat jednu misu, ako se ne more više. Ima mu narediti poste i druge pedipse za prvi godina, više manje, kako je način od ubojstva. Zato valja da dobro izvidi ispovidnik je li i kakav je crkovnjak koga je ubija: je li misnik, je li u sv. mistu, je li ima društvo, je li mučio ubijenoga za dati mu mučniju [438] smrt oli je li čovik od svoje, je li oženjen, ima li dice i tako će se lasno znati š' njim vladati i izličiti njegovu dušu.

Ako li je očito ubojstvo ter je ubojica porobljen, što od pravde, što od rodbine ubijenoga, kako imadu jedni običaj u naši misti, ima se š' njime ispovidnik milostivije vladati po mojoj umi. Govorim ovo jer, kad se ovo zlo dogodi u naši misti, il mu ubojica ima razloga ili ne ima učiniti isto zlo, rodbina ubijenoga tako ga odru i gule da se ne more opomenuti svega vrimena života svoga. Uzmu toliko blago živo i toliko jasptra od ubojice, pak se časte i opijaju i u pijanstvu žale mrtvoga, a mire se s ubojicom, pak se za iste jasptra i odiju. U malo riči što u se, što na se, a za dušu mrtvoga ništa.

Rekli smo ozgora da ubojica ima naknaditi svu štetu ubijenoga, ma drugo ne niti se more za život jasptra uzimat koi se ne more ni po jedne jasptra kupiti. Ovo činiti biva protiva svakomu zakonu i Božjemu i crkvenomu i ljudskome. Zato od potrebe jest ovi zao običaj iskorenuti. [439]

Pita se 6.

Što je ubojstvo nenadnje?

Ubojstvo nenadnje jest zlo učinjeno protiva volji vlastotoj ne imadući odluku isto zlo učiniti. Biva i ovo ubojstvo griševno onda, kada se ne ima pomlja i ne vidi dobro

gdi se more ko raniti oli ubiti. Čini se ubojica nepodoban, i ako crkvojnaka upada u proklestvo. Onda, kada se nigda nije ima nadati niti se od njega sumljilo niti se prividio oli ako se štogod i bojalo, kakva jezdiljivost koga ubiti, učinila se sva pomlja ne ubiti, npr. jedan prvlje nego baci stinu na put priko plota oli s kuće oli u mraku javi se kako je običaj da se svaki pazi ko prolazi. Tada drži mnogi da se ovaki ubica ne čini nepodoban već da bi isti ubojstvo učinio s onim oruđem koje mu zakon zabranjuje nositi, npr. crkvojnjak u lovu oli drugačije oružje noseći, koje mu zakon zabranjuje, kad koga ubije čini se nepodoban, premda se ubojstvo dogodi ne tijući i imadući pomlju nikoga ne ubiti. Ovu nam istinu kaže zakon crkovni (*ex cap. continebatur*) koi dokazuje da crkvojnjak [440] noseći kosu na ramenu, koju mu nije prosto nositi, zatrče se za svitovnjak[om], i u maskari skoči jednom na pleća i s nesrićom posiče ga s kosom, i umre, i veli da ovi crkvojnjak čini se nepodoban. Svru česa naš *Fel. (t. 1.p. 2. n. 2116.)*, *Diana, Leand.* i drugi razložitije (*probabilius*) drže da ovi na sudu od sv. ispovidi ni u duši (*in foro conscientiae*) ne upada u nepodobnost, budući da njegovo ne ima u sebi otinja nikakva niti je u ovakom okolojstvu moga drugačiju pomlju imati, nego je je ima, premda se služio s kosom koja mu nije prosta. Zakon dakle imenovani na dvoru (*in foro externo*) na sudu crkvenom valja, po komu se sudi da je isti znao oli barem moga znati, i taka nepomnja koja sobom nosi smrtni gri, i to jošter poradi oružja koje je nosio protiva zakonu.

Oni koi otijući ubiti, npr. Petra ubije Pavla oli otijući ubiti crkvojnaka ubije drugoga (*Portelli, Fragosus et Tamb.*) ogovaraju ga od nepodobnosti i proklestva jer nije ima nigda odluke ubiti onoga koga je ubija, budući da je samo ima odluku ubiti Petra, zato more se reći da je samo u sebi učinio ubojstvo, a [441] ne izvana, komu je svezana nepodobnost oli, ako je crkvojnjak, i proklestvo. *Felice* pak imenovani razložitije drži (*probabilius*) da se čini nepodoban, a i proklet, ako je crkvojnjak ubijen. Razlog jest jer je jurve ima odluku ubiti čovika oli crkvojnaka, kako, npr. da jedan sagriši u privari s jednom ženom na misto druge oli da ukrade jedan kalež na misto drugoga. Ovd i premda je sagrišio s onom ženom s kojom nije ima odluku sagrišiti, i premda je ukrao kalež koga nije ima odluku ukrasti, čini i priljubodinstvo i svetogrđe. Tako i oni koi je ubijo čovika oli crkvojnaka, koga nije ima odluku ubiti.

Pita se 7.

Što je mejdan i je li prost?

Odg. 1. Mejdan jest dvaju oli više bijenje s oružjem primljeno i s jedne i s druge strane, s ugovorom od oružja, vrimenta, mista o glavu oli o ranu &c. obrano po svojoj oblasti oli po oblasti kraljevoj u kome se bijenju meće život na rizik s odlukom drugoga ubiti oli raniti, a ne samo sebe braniti. [442] Razlikuje se mejdan od svadnje, jer svadnja biva u čas brez ugovora. Nije mejdan kada se dva zavade u crkvi, pak reku: *Izađimo na dvor*, i na dvoru se pobiju. Ni onda kada vidi jedan svoga neprijatelja oružana da ide na nj, zatizim otiđe i on, oruža se i š' njime se pobije. Ni onda kadno ga jedan zovne na mejdan i odgovori mu da on ide svojim putem s mirom svaki dan, ako ko na nj navali, vazda je pripravan braniti se. Razlog jest jer ondi nije ugovora ni od mista ni od vrimenta &c.

Odg. 2. Mejdan, kad je učinjen [sa] svrom dobra općenoga, npr. za svršit boj s neprijateljem, kako se dogodi od Davida i Golijata, za svršiti boj s manjim arčem, za pripasti neprijatelja, za oslobodit vojnike jeda bi slobodnije vojevali i s kraljevom obla-

stju učinjen, biva brez gria, a učinjen drugačije, drži se za veliki gri. Zato sv. otac papa Grgur trinajesti prokle s prokletstvom velikim sebi zadržanim u koje se udilj upada kako se ovako zlo dilo učini. U ovo prokletstvo, reko, upadaju ne samo oni koji se biju dali jošte i njiovi kumovi, ako ji imadu, oni koji daju misto za mejdan, koji nagovaraju i svituju, [443] šalju i daju pomoć, npr. oružje, konje i ostale potribe. Upada i njiova družina i koji su se dogovorili ići gledati ovako dilo djavolsko. Upadaju svi, i kad se ne bi pobili jer ji drugi smetu da ne učine mejdan već da bi se po sebi razbili da ne čine toliko zlo. Ovako koji idu brez pokajanja i poginu ne imaju se ukopati u mistu svetu. Ne upada u rečene pedipse oni koi udilj u sržbi zazove svoga neprijatelja i š njime se bije (*Cleric. 149. ex Sanch. lib. 2. dec. cap. 39. n. 8 &c.*). Ne upadaju ni oni koji, premda zabilžiše misto gdi će se pobiti, a ne zabilžiše vrime kada će se pobiti ni oni koji zabilžiše vrime, a ne zabilžiše misto ni oni koji zabilžiše i misto i vrime, ali ne ugovore da će se udrity s oružjem nego samo na šake, ni oni koji sve ugovore, tj. i vrime i misto i oružje, ali od nji jedan ne dođe na mejdan – jer se nije imala svra od zla niti su došli na misto ugovoreno s takim zlim izgledom. Mnogi izlaze na mejdan za činit vidit pravicu olti za činit vidit da nije u onom pomanjkanju, u komu ga potvaraju oli za svršit jednu pravdu oli za osvetiti se [444] poradi kakva uvriđenja oli za pokazati se da je junak oli kao i za maskaru činit pravi mejdan oli zarad poštenja nikog držeći da mu je sramota ne izać na mejdan, kad je zvati oli za imat slavu i pofalu od svita. Velju da su ovo svi načini prokleti i od djavla metnuti u pamet ljudsku da i po ovi način fata jadne duše u zamčicu svoju i vodi u muke paklene. Niti jedan ima ogovor poradi poštenja da ne izađe na mejdan, jere ovako poštenje ne gubi kod ljudi pametni i pošteni nego kod budala i malo dobri, budući da je ovako dilo protiva svakom zakonu. Za pokriti pak svoje poštenje more se reći kao i gori: *Iđem s mirom putem, ako ko na me naleti od potribe je da se branim*. Kad bi jedan naletio na drugoga da će ga ubiti udilj, ako mu ne izađe na mejdan i još mu dade i oružje, more mu izaći na mejdan jer se ovo zove branjenje, a ne ići na mejdan.

Pita se 8.

Dva vlastelina posli nego se svadiše među sobom dogovoriše da će poradi poštenja [445] svitovnjega izać jedan drugome na mejdan ne s odlukom pobiti se ne ubiti ni raniti jedan drugoga nego samo zamanuti oli udrity onako brez uvriđenja i za pokriti se lipše. Našli su nikoliko prijatelja koji će ji u vrime mejdana rastaviti i pomiriti. Tako se dogodilo i sve ispunilo i sada se pita jesu li upali u rečene pedipse?

Odg. Dva rečena vlastelina budući da nisu imali pravu odluku pobiti se nego samo činit se vidit pobiti, i tako se dogodilo i tako su ispunili, velju da nisu upali u veliko prokletstvo papino nego samo mogu reći da su sagrišili smrtno, ako je ko gleda ko nije znao njiovu odluku.

Pita se 9.

Je li prosto kome rat učiniti?

Odg. Istina je da kad vojska na koga navali nepravredno da se more braniti i brez testira svoga kralja, ma udrity na drugoga ne more se brez testira svoga kralja; 2. [446] da je zakoniti uzrok velik, npr. korist općena oli za uzdržati mir u kraljestvu oli za otet ono što je odneseno nepravredno oli za obranit pravrednoga oli za srvati odmetnike (*rebelles*) &c. (*Lay., Mol., Dian.*); 3. oće se da nije rat poradi kakve nenavidosti.

Kad jedan kralj ima razlog uzeti drugome kralju štogodi, npr. jedan grad, drugi ga kralj po duši ne more braniti. More se pak dogoditi da i jedan i drugi drži da ima razlog, jer je jedan od jedne umi, a drugi od druge, i tako prosto im je sliditi rat, kad svu pomnju metnu je li onako kako drže. Zato kralji prvlje nego se u ovakim događaji nađu, prvlje nego se počmu biti, od potrebe jest da se dobro svituju z' bogoljubni naučitelji i da stvar pritresu po zakonu Božjemu i dobro je da svit pita i od onizi naučitelja koji nisu podložnici ni njegovi ni onoga komu oće da rat učini. U malo riči, valja da učini ono što bi učinio da se naodi na čas smrtni. Ako se nađu razlozi jednaci i za jednu i za drugu stranu, onoga je razlog koji posiduje onu stvar, poradi koje se biju [447] oli oće da se biju. *Melior est conditio possidentis.*

Kad jedan kralj vidi da je protiva razlogu i nepravedno učinio štetu drugome kralju, valja da je potanko plati. Oni vojnici koji čisto vide da njiov kralj nepravedno čini rat ne mogu se odrišiti, ako ne ostave služiti ga za vojnike, imadu pristati činiti štetu u tuđem kraljestvu i ono što su zarobili po sebi, ter jim je u ruci, imadu vratiti, drugačije se ne mogu odrišiti. Njiove vojvode ne mogu se odrišiti, ako vojnikom nepravdu čine u plaći, i dužni su štetu platit koju vojnici učine selom jer su se našli brez izbine od vojvoda. Kada kralj ima razlog boj biti u niki događaji prosto je ubiti, robiti &c. i sve stvari činiti koje su potribite za umoriti neprijatelja. Zato prosto je služiti se protiva njemu s privarom, zasidom, izgledati potajno, što čini i u kakvi je okoljstvi, samo ne ima trovati ni nji ni vodu &c., ne imadu biti one koji oružje ne mogu nositi, npr. dicu, žene, starce, crkovernjake, putnike, seljane. Ne mogu im život uzeti već da bi oni u nje krećali, ali im mogu uzeti [448] ona dobra koja posiduju, ako su im korisna za vojevanje svršiti. Vojnici, ako od seljana uzmu štogodi, ako će im i darovati, budući da im daruju od stra, sagrišuju smrtno i dužni su vratiti već da bi imali veliku potribu. Ele, od seljana više ne mogu uzimati nego im vlastiti kralj dopušti brez velike, reko, potribe (*Mol., Kon., Pal., Diana &c.*). Što vojnici otmu neprijatelju od običaja bivaju gradovi, mista, polja, kuće i ostale stvari, koje nisu ganutljive, lumbarde, pra[h], azne &c. pristoje se kralju, a ostale stvarčice dile se kako kralj naredi vojnikom, a drukše i dijo azne, neka dragovoljnije vojuju i budu virni kralju. Rekli smo štogod od boja olti rata i u pogl. 4. od dila prvoga, zato mogu se viditi.

Pita se 10.

Je li prosto izbiti dite iz utrobe materine (abortus)?

Svru česa ima se znati: 1. da smo svi začeti u utrobi materinoj i svi smo iz nje izašli, ali dogodilo se mnogim da su se začeli, ali se nisu rodili ni dočekali vrime od rođenja, nego po kakvu godi uzroku [449] protivnome oli su se razmetnuli u utrobi materinoj oli, ako su ga se i rodili, rodili su se porad istoga uzroka prvlje vrimena nego bi se rodili naravnim načinom oli mrtvi oli živi. Ako li bi se i rodili živi jesu se rodili prvlje vrimena, umrli su oli, ako su se i rodili na svoje vrime po kakvu padnutju materinu, udaranju, skakanju oli pitju otrovnome oli po zloći koga drugoga, jesu priminuli, što im se ne bi dogodilo naravnim načinom. Ima se znati drugo da se digodi izbijenje diteta dogodilo u divojkam i u ženskim glavam oli poradi stra da ji ko ne ubije oli poradi sramote oli poradi bolesti za ozdraviti oli poradi mnoštva dice oli poradi drugoga opakoga uzroka. Razumi se il mu dite bilo oživilo oli ne. Ima se znati treće da oživljuje dite, kako jedni oće udilje, kako se zametne, a drugi posli dana sedam, kako *Themistio*. Zato drže da, kad godi žena izmetne zametak i more se držati o sebi, a ne

razlije se da se ima krstiti pod sumlju: *Ako si podoban &c.*, drugi govore da oživljuje muško posli 34 dneva posli začetja, a drukša brže, a drukša [450] kasnije, a žensko posli 42 dneva, a drukša brže, a drukša kasnije. Ovako posli *Hypokrata Lessio (lib. 2. De justitia et jure, cap. 9., n. 65 et Lugo disp. 10. sect. 6. n. 133.)*. Ovo začetje budući mnogo skrovito od našega oka niti more nitko ovom Božjem dilu čisto na kraj doći. Ele, znam ovo da rimski sud one, koji svojom zloćom izbiju dicu, drže da muško dite oživljuje posli 40 dana, a žensko posli 80, što slidi veći dijo naučitelja. Ele, istinito je mučno znati, kada oživljuje osobitim načinom il mu bilo muško ili žensko. Ima se znati četvrto da protiva izbijoćem diteta iz utrobe materine sv. otac papa Inocen jedanajesti prokle onoga koi bi drža da je prosto izbiti dite prvlje nego oživi da divojka ufaćena zbabna ne bi bila ubijena oli ozloglašena. I oni koi bi drža kako stvar razložitu (*probabiliter*) da svaki zametak doklen je u utrobi materinoj da ne ima u njemu duše, nego samo u njemu počimlje biti onda, kada se rađa, i zato da u ni u jednom izbijenju ne biva ubojstvo. I ove prokle rečeni papa s razlogom velikim, jere ovako govoreći [451] protive se Pismu svetom (*Jeremiae c. 1,[5]: Antequam exires de vulva sanctificavi – Prvlje nego si izašao iz utrobe, posvetio sam tebe.*), Luk.: *Spiritu Sancto replebitur adhuc ex utero matris suae – Napuni će se Dua Svetoga jošte u utrobi matere svoje* [Lc 1,15], Gen. 25. [24,21–22]: *dedit Dominus conceptum Rebeccae sed conlidebantur in utero eius parvuli – Dade Gospodin začetje Rebeci dali bijau se olti arvaju se u utrobi njezinoj čeda malena*. Ova uistinu, a navlastito posvećenje, ne pristoji se izvan stvari razložitoj i živoj.

Sada odg.: Nije prosto izbiti dite iz utrobe materine ni živo ni prvlje nego oživi. Nije prosto toliko zlo učiniti još i kad bi vidila ženska glava biti ubijena oli izgubiti svoje dobro ime koje je imala prid svitom. Ovo naravni razlog: ne dopušta se prosutje povoljno simena ni po jedan način još kad bi se vidilo i život izgubiti, koliko dakle više neima se dopustiti izbijenje diteta, ako će i ne bit oživilo, budući da je oni zametak (*fetus*) bliži porođenju nego prosutje simena. Radi istoga uzroka Sišto peti dade nadvor žestoke naredbe protiva onim koji bi nastojali svojim dilom oli svojim naukom oli svitom oli po koje druge načine u znanje izbiti zametak [452] iz utrobe materine ol' mu bio živ oli još neživ oli još brez duše. Reko, u znanju jer ko ne zna za iste pedipse po rečenoj naredbi Sištovoj ne upada u pedipse. Protiva, reko, ovakim dilovanjem, tj. dilovaocem metnu rečeni papa nepodobnost i veliko prokletstvo zadržano papi. Isto Grgur 14. oblakša štogodi jer dopusti da se od ovoga prokletstva more odrišiti i od biskupa i od onoga ispovidnika komu biskup dopušti odrišiti po imenu od ovoga gria. Mogu kod *Liguora* od njega odrišiti ispovidnici fratarski, venda ga u istom mistu bude sebi biskup zadržā. Rečeni Grgur još više oblakša naredbu Sištovu jer čini samo nepodobne i proklete one koji su izbili iz matere živo dite, a ne neživo (*innanimatum*). U iste se pedipse upada, kad je u sumlji je li bilo dite živo oli ne i kada se samo sumlji je li jedan pomoga izbiti poros (suc!) oli ne. Razložitije (*probabilius*) jedni naučitelji drže da ne upada. *Preposito, Giballino, Moja &c.* razlog nose jer se ne upada u nepodobnost, gdi zakon čisto ne govori od nepodobnosti. Isto se govori i od prokletstva.

Kad bi crkovnjak izbio oli činio izbiti po kojigodi način čedo živo iz matere, [453] po naredbi Sišta petoga (što rečeni Grgur 14. sve oblakša), upada u prokletstvo i čini se nepodoban niti more više steći blagodarje crkveno, pače i[h] gubi, ako koje uživa, gubi i starešinstvo oli vlast (*dignitatem*), svlači se (*degradatur*) od svega načina crkvnoga i pridaje se sudu svitovnjemu (*Anacletus tract. 12 et dist. 3. q. 3. n. 35.*)

Oni koi je izbio iz žene porod otijući i znadući za pedipsu čini se nepodoban, i još kad bi se samo i sumljilo je li porod bio živ oli ne, niti [ga] od ove nepodobnosti more iko odrišiti brez pape, more i njegov ispovidnik veliki (*magnus poenitentarius*), ako je događaj skrovit. Govore *Elbel*, *Sporer* i *Roncaglia* da biskup more jednoga grišnika od ove vrste podobna učiniti za kakvo blagodarje crkveno (*beneficio*). Oni koi čuje jednoga da će na njegovo ime dite izbiti iz žene, i tu stvar on pofali, upada u pedipse. Ako li čuje da je to jurve na njegovo ime učinjeno, i stvar učinjenu pofali, ne upada u rečene pedipse. Razlog jest jer u prvome događaju zove se uzrok koi ga ganjiva [454] učiniti zlo, a u poslidnjem ne.

Sada vidimo more li mater u kom događaju izbiti svoj zametak koi još nije oživio. Kad je na pogibli od smrti poradi zametka koi još nije oživio, more ga izbiti po kojigodi način (*indrecte*) imadući poglavitu odluku steći zdravje, a ne nauditi porodu. Kad li je zametak oživio, ne more ni po jedan način (*neque directe neque indirecte*) izbiti ga za steći zdravje tilesno jer prvlje ima priteći zdravju duovnome svoga poroda, nego zdravju svoga tila. Drugi pak ovdje se bolje tumače i govore da mater naodeći se u ovakom arđavu stanju ne uzimljući nikakve likarije i uzda se da će se dite živo roditi, ne ima uzimati, ako li se ne uzda razložito dite živo roditi, more likarije uzimati premda će ubijenje sliditi, jer se razumi da umrivši mater da bi umrlo u njoj i dite (*Mastr.*, *Cardenas &c.*). U ovakim događajima ne ima se puštit mater rizati za krstiti dite i metnuti na pogibl svoj život već da bi likar bio tako izvrstit i činio mater uistiniti da će je ozdraviti i tada je držana puštati [455] se rizati za krstiti dite. Ele, drugačije ne ima se rizati i još kad bi mater ista otila. Sve kod *Liguoria*. Isti još više govori da je mučno virovati da posli ovog rizanja more mater ostati živa u čemu valja da se likari svituju. Samo sam ja ovo čuo da kad mater umre za krstiti dite živo, kako mater izdane da joj metnu trstiku šuplju u usta, neka more dite odisati međuto, uba ne gubeći vrimena koje ipriuba višt z' boka proriže tilo materino i ditetu dade vodu od kršćenja. Niti ovo rizanje imadu zabraniti rodbina poradi mila, kako se mnoge pute dogodio da se ne bi dite izgubilo. Kod *Felice* govori *Mendo* da po kriposti naredbe Sištove i Grurove ne more se reći da žena koja iz sebe izbije po zloći dite da upada u rečene pedipse, nego samo oni koji u drugoj ženi to zlo učine. Kada dakle to žena sama sebi učini, čini se ubojica svoga diteta, griši smrtno puštajući osuditi onu dušu. Ako li je dite još mrtvo bilo, ne more se reći da je ubojica, ali griši smrtno niti je ko more do biskupa odrišiti. Mogu [456] fratri po dopušćenju Sv. stoca (*per privilegium*) već da bi biskup zadržati sebi ovi gri. Mogao bi biskup dopuštiti komu oće u općenu odrišivati od onizi gria koji su zadržani papi, ako mu je papa dopušta i ovi s ostalim i drugome u općenu dopuštiti da ga odriši. Što reko da žena ne upada u rečene pedipse, reko samo da je razložno da ne upada (*probabiliter*), premda imadu niki naučitelji koji drže da upada. Od koji li je pak umi biti svaki biskup u svom biskupatu, ja ne znam. Zato svakom ispovidniku od potrebe je u potrebi svru ovoga svitovati se s vlastitim biskupom kako on drži za znati se vladati s pokornicom. Biskup govoreći od gria zadržani običaje reći samo ovako (*procurantes abortus*), hoće reći da se ne imadu odrišiti oni koji su nastojali izbiti dite niti on govori ovdje niti se tomači od diteta živa ni od matere niti vadi mater, kako niki čine protiva *Sporeru*, *Vivi &c.* ni ako se ispuni zlo (*effectu secuto*) ni ne ispuni. Dakle, valja ovdje dobro izviditi kakve je umi biskup vlastiti okolo ovoga gria i njegovi pedipsa. Ele, ovi prisvitli gospodin [457] biskup od Šibenika drži da svi oni oli one il' mu bila mater ili ne, ako nastoji izbiti dite neoživljeno, čini gri smrtni zadržani biskupu,

ako li oživljeno, upada još u prokletstvo i nepodobnost. Isto se događa i onim kad se samo sumlji je li živo bilo dite.

Dogodi se 1. da Lucija učini priko zakona i zajedno s onim koi ga joj je učinio nastoji po svake načine izbiti ga skačući, likarije uzimljući &c., ali što, dite živo rodi, premda ga rodi štogod prvlje vrimena, voda mu se daje i umre. Cini se da mu je smrt prispila brže i priko naravi poradi likarija, skakanja &c. *Luvijini.*

Dogodi se 2. da Sinka učini dite priko zakona i oni koi ga je učinio daje joj različite likarije da ona ne zna, koi pokajavši se što je učinio, kaže Sinki i ponukuje je da se uteče likarom i da štogod uzme protiva onom pitju, što joj je on dao, i premda je moga zapričiti zlo, tj. izbijanje diteta nije se tilo.

Dogodi se 3. [458] da Stana za ne imati od diteta koje nije živo jošter, nastoji ga s likarom izbaciti.

Dogodi se 4. da Ana nastoji izbaciti dite koje još nije oživilo za da ne bude ubijena od svoga oca oli od ostale rodbine.

Dogodi se 5. da Andrijana udovica sagriši s muže sestre svoga muža, koi je jurve umra i za ne ostati ozloglašena nastojala je, čujuć da je zbabna, izbiti iz sebe dite.

Sada se pita kako se s ovakim pokornicam ima ispovidnikm vladati.

Dogodi se 6. da Mnda odveć skače oli radi oli odveć muči se brezredno svojim mužem ispunjajući stvari olti dila od ženidbe i izmetne dite &c. Kako se s ovom ispovidnik ima vladati? Ovd se razumi da Manda nije imala odluku izbiti dite ni o tome pomislila.

Odg. na 1. da Lucija i oni koi je š' njome nastojao izbiti dite iz nje, jer su nastojali izbiti ga, sagrišili su smrtno i porad ovoga gria ne more ji odrišiti niko do biskupa. Sada se pak dite rodilo prvlje vrimena i umrlo. Ovo se more dogoditi i [459] naravnim načinom, nego, što lasno je poznati, je li mu smrt breznaravna. Ako se vidi da je dite pomodrilo oli izlomljeno oli se počelo razpadati od likarija uzeti &c. i Lucija i oni koi je nastojao, upali su u prokletstvo veliko papino. Od prokletstva ji more biskup odrišiti i oni komu biskup dopusti imenuć gri od izmećanja (*specialiter*), a od nepodobnosti sam papa.

Odg. na 2. da Simka ne budući uložila svoja dila za izbiti dite ne more se reći da je ubojstvo njezino povoljno, što se oće, za da je njezin gri zadržan. Zato se more odrišiti od svakoga ispovidnika od gria samo, jer je mogla ubojstvo zapričiti, a nije tila. Niti se more reći da je upala u rečene pedipse jer nije nastojala za izmetnut dite, budući da su rečene pedipse date protiva onim koji nastoje izmetnuti dite živo i ako se izmetne (*effectu secuto*) općeno naučiteljji. Oni po isti način koi joj je dao likarije sagrišuje smrtno jer je bio odlučio učiniti ubojstvo, ali budući se pokaja prvlje nego se ubojstvo učinilo i nastoja od svoje strane da se ne učini koliko je moga, njegov gri niti je zadržan niti je od pedipse. [460]

Odg. na 3. budući da Stana ne more drugačije saraniti život i valja da zametak oli dite koje još nije oživilo da zada smrt njojzi, Stana posli nego je sve iskala načine za osloboditi zametak i da učuva sebe i njega, vidila je da isti zametak ima njojzi smrt biti i da drugo nije, more isti izbiti brez gria. More Petar, npr. ubiti neprijatelja koi njemu oće smrt da zadade, kad ne more na manje učiniti, more se ubiti i oni koi na nj po ovi način naskoči, ako će bitio i budalast i izvan sebe isti koi oće da ga ubije, ako se ne more ukloniti. More dakle i Stana izbaciti dite ne još živo, kad ni po jedan način vidi

da ne more saraniti život poradi istoga. Ovako odgovara otac naš *Vidano* (*Paritates morales* t. 1. p. 100. pag. 404).

Odg. na 4. da Ani nije prosto nastojati izbaciti dite, premda nije jošte oživilo, samo zašto je imadu rodbina ubiti. Razlog jest, jer dite neživo jošter ne biva uzrok smrti materine nego rodbina, a ne od zametka koje je blizu da oživi i da u nj duša priđe. Premda je dakle prosto materi izbaciti dite [461] neživo, koje oće da materi zadade smrt, nije prosto u našem događaju i, ako bi to učinila, griši smrtno niti je ko more odrišiti do biskupa.

Odg. na 5. Andrijana ne budući ni u kakvu rodstvu s mužem sestre svoga muža s kojim je učinila dite (*affinitas non parit affinitatem*) slidi da njezin gri nije zadržan poradi rodstva, zato se more od njega odrišiti od svakoga ispovidnika. Poradi pak izmećanja diteta valja viditi je li ga izmetnula oli ne, je li u njoj bilo oživilo oli ne. Ako nije bilo oživilo, i uzela je štogodi oli učinila da ga izbaci, sagrišuje smrtno, i čujem ovdí od biskupa da on razumi da Andrijanu niko do njega ne more odrišiti, premda drugačije štijem odgovor na isti događaj Andrijanin, tj. da njezin gri nije zadržan i da ga bude jošter i izbacila (*effectu secuto*) (*Casus morales conscien. Bonon. propositi a Benedicto 14.*). Isto govori da dite bude njezino i oživilo, a ne bude izmetnuto (*non secuto effectu*). Zato sam reka da svru ovoga gria ispovidnici dobro se urazume s biskupom i biskup š' njima da se ne bi zašlo s puta. Ako li je dite [462] oživilo i izbilo se, Andrijana upala je u rečene pedipse niti je ko more odrišiti do biskupa (*Giribaldus De poenit. cap. 15. § 5. n. 60.; etiam juxta Bullam Greg. 14. in Const. incipit: Sedes apostolica*).

Odg. na 6. da Manda premda nije odluku imala izmetnuti dite skačući, odveć rađeći, trudeći svojim tilom odveć mućeći ga izpunjajući brezredno dilo od ženidbe &c. veli *Terzago* da sagrišuje smrtno. Zato sv. Antonin govori da paze dobro žene i čuvaju se od svega onoga što im more uzrokovati izbijenje diteta za da nisu ubojice svoga poroda. More se ovo samo reći da one mogu imat štogod ugovora koje nisu znale da im to skakanje, npr. ima uzrokovati izbijenje oli pak da Manda nije imala odluku zlo učiniti niti je to na pameti imala, držim da se more odrišit od svakoga ispovidnika koi valja da joj priporuči veliku pomnju unapridak, a kad bi joj se to prvlje bilo dogodilo, valja da je žestoko pokara i pokoru joj naredi.

Da je priporučeno [463] ispovidnikom kad ispovidaju likare, pitati ji jesu li davali likarije ženami za izmetnuti dicu ili živu ili mrtvu. Zašto, kad ji nađu u pomanjkanju, paziti se mogu li ji odrišiti i promisliti dobro kakav će im nauk dati &c.

Ova peta zapovid Božja: *Ne ubi!* ne razumi se samo od ubojstva tilesnoga, kako drže Žudije, koji drže da se samo drži ono za gri zašto Bog pokore očite naredio u starome zakonu i pedipse protiva ubojicam čovuika. Ne ima se razumiti, reko od samo ubojstva tilesnoga, dali jošter i od ubojstva po razumu i volji učinjenoga, npr. jedan poželí ubiti jednoga podpunim priviđenjem i u tome se naslađuje, čini gri smrtní protiva petoj zapovidi Božjoj i gri od one vrste od koje bi bio da ga bude ispunio. Po isti način griši se protiva ovoj zapovidi kadno čovik reče protiva svome iskrnjemu pogrđnu, koji ga uvriđuje i to u sržbi i za kakvu osvetu, npr. da reče jednome rič koja mu kreće u pošternje. Ovo sve potvrdi naš Spasitelj kod Matija na pogl. 5, [21–23]: [464] *Auditis quia dictum est antiquis non occides qui autem occiderit reus erit iudicio, ego autem dico vobis quia omnis qui irascitur fratri suo reus erit iudicio, qui autem dixerit fratri suo racha reus erit concilio, qui autem dixerit fatue reus erit gehennae ignis.* U malo riči

s ovim ričma oće naš Spasitelj da ne samo biva ubojica oni koi ubije čovika na mrtvo, doli i oni koi u sržbi bratu svome rekao budalo, ludjače oli se i samo na nj rasrdio. Znade Bog naše srce i naše misli, zato govori svaka zla misa ima'će svoju pedipsu, što ćemo još bolje viditi u osmoj i devetoj i desetoj zapovidi Božjoj.

Poglavje 7.

Koja je šesta i deveta zapovid Božja?

Odg. Šesta zapovid Božja jest: *Ne sagriši bludno! Non maechaberis!*, a deveta: *Ne poželi tuđega druga! Non desiderabis uxorem proximi tui!* (Exodi 20. v. 17). S ovim dvima zapovidima more se reći da Bog isto nami zapovida, budući da [465] govori: *Non maechaberis!* što će reći: *Ne priljuboduj!*, tj. ne sagriši s tuđom ženom, a u devetoj nam zapovida da je ne imamo ni poželiti. Ali budući ovi gri čudo stvari sobom nosi zato odlučio sam najpri besiriti od bludnoga gria, pak od svi njegovi vrsta radi'ćemo po tanko svaka viditi. I budući da se protiva ovom griu uprav suprotivi kripost od čistoće za veću bistrinu ovdj imamo viditi najpri što je kripost od čistoće, kolikostruka je i koliko je izvrsna. Zato:

Pita se 1.

Što je čistoća?

Odg. Čistoća jest kripost trizmena po kojoj se u nami trnu brezredne požude na grije bludne. Ova jest dvostruka: izvrsna i neizvrsna. Prva jest ona koja tira svako ispunjenje od bludnosti il mu bilo prosto ili ne. Ova dakle neće ispunjenje požude bludne ni u zaručnici. Druga jest koja premda pušća ispunjenje požude bludne kad je prosto, ništa nemanje oće da je ispunjeno z' razborstvom. Opet se čistoća razdiľjuje u čistoću [466] zaručnika, udovice, divice. Od ovi Auguštín svetu govori: *Dobra je čistoća zaručnika, bolja udovička, a najbolja divička* (Lib. de viduitate), Jeronim sveti (cap. 13. in Matthaenum libro primo contra Iovinianum) i drugi mnogi govore da će divice primiti plaću stokrat, udovice šesdesetkrat, a udate tridesetkrat koje pošteno u svom stanju sarane svoje divičanstvo. Zato mudri Sap. 4,[1]: *O quam pulchra est casta generatio cum claritate &c. - O Koliko je lipo čisto rođenje s svitlostju &.* Zato i Sabor Trid. (sess. 24. can. 10.) proklinje one koji bi rekli da je bolja ženidba nego divičanstvo oli uzdržanje od ispunjenja požude bludne. Ima se znati da divičanstvo nosi sobom ovo: da se nigda ne pristaje na gri bludni i obetanje nikada ga učiniti. Zato dica mala ne mogu se reći da su divci jer ne imadu ovo obetanje niti su ga podobni učiniti ni oni koji su veliki i od razuma koji su se namislili oženiti ni oni koji su si pametju digodi pristali na ovi gri i željom, premda se u ovakim opet more po pokori poroditi divičanstvo. Rekosmo da je čistoća uprav [467] protivna bludnosti, gria pogrđni, nečisti, sramotni i toliko mrski Bogu da Bog poradi njega posla na svit potop, tolike gradove užeže i okrenu u pepel, porazi tolike države i kraljevine, gria prokleti koi napuni grišnika jamu paklenu, gri o kojem je jezdľljivo i misliti, a kamo li besiditi, štiti, dilovati i pisati. Zato, premda ovdj razumim besiditi od ovoga gria za upravu samo likara duševni, razumim besiditi i samo njima dopuštam štiti ova koja od ovoga gria pišem, i onim koji uče za ispovidati, a ne drugim. A i ispovidnike svitujem da ga štiju s oprezom i samo kad im je velika potreba. *Liguori* iste nauke daje: Sada:

Pita se 2.

Što je bludnost (luxuria)?

Odg. Blusnost je brezredna požuda na grie putene, općeno naučitelji. Ovo je priružni gri i poglaviti među sedam grija smrtni. Ima sedam vrsta bludnosti (*lat. simplex fornicatio, stuprum, adulterium, incestus, raptus, sacrilegium et peccatum contra naturam*), tj. sagrašenje [468] bludno, oskvrnjenje oli dignutje divičanstva, priljubodinstvo, rodoskvrnje oli gri s rodicom, ugrabljenje, svetogrdje i gri protiva naravi. Opet i gri protiva naravi razdiljuje se u četiri vrste (*lat. polutio seu molites, bestialitas, sodomia et inordinatus concubitus*) mekoputnost oli prolitje simena, živinsko smišanje, sodomija oli muško smišanje i brezredno smišanje (*Mastrio*). U ovom poglavju od sviju ovizi imamo besiditi po redu.

Pita se 3.

Što je gri puteni olti sagrašenje bludno (simplex fornicatio)?

Odg. Sagrašenje bludno olti gri puteni jest brezredno sastajanje olti smišanje slobodnog i slobodne. Govori se brezredno smišanje olti sastajanje ne da nije učinjeno dilo, kako ište narav, nego zašto protiva zakonu. Smišanje slobodnog i slobodne razumi se da ni jedno ni drugo nema svoga druga ni na sebi zavita od čistoće. Članak od vire jest da je ovo gri smrtni. Ovo potvrđuje Pava sv. pišući k Efesianom [469] na pogl. 5,[5]: *Omnis fornicator aut immundus non habet hereditatem in regno Christi et Dei – Nijedan bludnik ni nečistnik neima baštine u kraljestvu Isukrstovu i Božjemu*. Iz ovoga grija mnoga zla slide jere mnoge pute dite se zametne, a mnoge pute i ne zna se čije je dite, i tako ne znadući čisto ko mu je otac, ne zna se izvan matere, koga je držana uzdignuti. I zato dica se među po puti i mnoge pute udavljaju se i brez kršćenja umiru. Što će se veće zlo nego ovo? A mnoge pute jošter izbijaju ovaki grišnici dicu. Od ove vrste grišnici mnoge pute drže i sobom u kući slobodne i š njima sveder živu u griu i piu kakono vodu zloću (*bibit sicut aquam iniquitates, Job cap. 15,[16]*). Ovi i ove ne imadu se ni po jedan način odrišiti dočim ne ostavi jedno drugo i ne rastanu se, budući da se ovako nalaze vazda u prigodi bližnjoj (*in occasione proxima*), drugojako vidilo bi se u njima da ne imadu pravu odluku ostaviti gri. Ovaki se, reko, grišnici imadu rastati, već da ne bi bili u njiovoj oblasti i ne bi bila stvar očita. Ako je očita, ogovora [470] ne ima. Ako je skrovita, more se kušati pokornik, ako nije prvlje kušan, ako li je kušan prvlje, zaludu. Neka pazi ispovidnik što ima činiti. Oni koi je učinio gri slobodnom, nije dosta da reče na ispovidi: *Učinio sam gri bludni slobodnom* – jer valja istomači okoljstva od grija, budući da gri smrtni samo da je se bude i dodijo s požudom oli u sebi imao požudu gri učiniti. Zato valja da reče: *Činio sam slobosdnom grie bludne i ispunio podpuno š njome dilo nečisto* oli z' dodivanjem oli s pametju. Ako je sagrašios onom koja je zaručena, oče reći samo prstenovana, mnogi oče naučitelji da se i ovdí ima kazati kakvo je čeljade, drugi pak govore da nije potriba, jer oni koi je prstenova nije jošter gospodar od tila njezina, nego samo posli vinčanja. Ako je sagrašios s nevirnicom, drže jedni naučitelji da je ovo veći gri nego da bude sagrašios s jednom kršćankom, i razložno, premda *Diana, Fil., Mast. &c.* ovome se suprotive i govore samo da je veći gri i zato se ovi gri zadržaje i [471] običaje se pedipsati od suda svitovnjega, a pak je rizikljivo i poradi dice jer jedna Turkinja oli Žudinka &c. radije će dite udaviti oli uzdignuti ga barem u svom zakonu. Zato i Crkva sveta zabranjuje da

kršćani ne imadu vinčavati nevirnice. Ele, kako mu drago, ima se ovaki grišnik izto-
mačiti i kazati vrstu od žene, neka likar duovni lašnje more njega izličiti u duši.

Pita se 4.

Što je oskvrnjenje divojačko (stuprum)?

Odg. jest posilno oskvrnjenje divice, razumi se protiva njezine volje, kada joj po silu oli s privarom oli [za]dajući joj stra, uzeto divičanstvo ili s obećanjem vinčati je &c. Za da se čini veliki gri od nepravедnosti izvan gria bludnoga, jer ovaki oskvrnitelj čini nepravdu veliku i divojci i njezinu rodu. Zato, ako joj je na silu uzeo divičanstvo, po duši ima je vinčati. Kad pak ne bi bilo podobno vinčanje poradi drugi razloga, što more biti da nije njegova prilika oli kakav drugi razlog, tada je ima nadariti s poštemnom prćijom u njezinu stanju. Ako li se sama prignula na njegove molbe i izgubila [472] svoje divičanstvo iz duše nije držan dati joj prćiju, vanda da je je privario. I još razložno je da kada se sama prignula samo na molbe i izgubila svoje divičanstvo da biva samo gri od bludnosti brez nepravедnosti (*volenti et consentienti nulla fit injuria*) niti je na ispovidi potriba tomačiti drugo izvan bludni gri, protiva *Ledes. Grass*. Ako je ovako oskvrnjenje divice ostalo potajno niti se za nj čulo niti joj je zabranilo poštemnu udaju, oskvrnjioc nije dužan dati joj prćiju budući da joj nije učinjena šteta, barem od udaje. *Cleric. (ex Antonello c. 30)* govori (*c. 68.*) da oskvrnitelj nije držan dati prćiju divojci osdkvrnjennoj, ako prvlje divojka nije poštemno živila ni bila postidna, a posli, ako je upadala u grie bludne.

K ovoj istoj vrsti približa se oskvrnjenje posilno žene udate il mu imala muža ili ne imala. Za ovake grie po zakoni općeni cesarovi (§. *Sin autem, institut. de publicis judiciis*). Oskvrnitelji (*stuprotores*) imadu se osuditi i činiti umriti. Naodi se mnoge pute da momci obetaju divojkam da će ji vinčati, a da jim se pušte [473] da š' njima sagriše, pak posli nego upanu u gri ostanu privarene, a mnoge pute i nesrične. Drugi, kad vide da je drugačije ne mogu privariti, š' njom i pismo učine da će je uzeti. Ovo mnoge pute čine vlastela s ćerima siromaškim, pak za toliko godina živu u griu sve na riči da će je vinčati, pak se najposli š' njome rugaju i prigone se od suda do suda. Istina je i ovo da su naučitelji od ove umi: jedni govore da je ima vinčati vlastelin, premda je ćer siromaška, kad š' njome pismo učini da će je vinčati, a da je pozna &c. i da je gospodar od njezina tila, a drugi da nije držan nego joj z' druge strane naknaditi prćiju. Ele, ja bi ovdj bio od prve umi i da je ima po duši vinčati jer promišljajući njegovu neviru, njezinu slabost i njegovo pismo učinjeno po svidoci i znadući čisto njezino stanje, njegovo gospodstvo ne more kod nijednog suda imati ogovora, vanda bi ga drugi zakoniti uzroci srili koji bi mu istu stvar zapričili, a za koje nije znao niti je mogao znati onda, kad je pismo učinio s istom divojkom. Uzroci mogu biti prosutak kuće istoga vlastelina, razdiljenje, ubojstva, [474] smutnje &c., a kod suda svitovnjega valja da izgubi vlastelin, kako se to mnoge pute dogodilo da su i bani vinčavali siromaške ćeri jer, kad je najposli, svi smo jednako vlastela budući da smo svi od jednog Otca. Reko, da će izgubiti da bi se dogodile smutnje &c.

Biskupi za dignuti ovaki prokleti običaj u svome biskupatu po mome svitu, tu valjalo bi da učine zakon i da ga proglase u svim parokiam. Zakon ima biti da momci štogodi daju kriomice divojkam ili mu bilo prsten ili drugi darovi koje su momci kriomice dali divojkam za vinčati ji s vrimenom oli divojke momkom, kada posli jedno drugo ostavi da ne imade jedno drugom ništa vraćati, i da njove zaprike u njegovoj

kančelariji unapridak neće imati kriposti. Ovo govorim jer kad sam bijo na parokiji, vidio sam što se zla čini poradi ovizi skroviti darova, a najposli i smutnja. Posli ovakog zakona pazi'će se momci ne davati ništa divojkam, a i divojke otvori'će dvostruko oči, kad budu ugovore činiti s momci.

Pita se 5.

Što je priljubodinstvo (adulterium)?

Odg. jest brezredno sastajanje olti smišanje s onim koi oli koja ima svoga [475] druga. Ovi gri jest protiva čistoći i pravdi, poradi nepravde koja se čini drugu vlastitome, koi je zakoniti drug njegov oli njezin. Radi česa vinčan vinčanu tuđu ženu poznavši bludno, dva priljubodinstva čini, jednu drugu vlastitome, a drugu onoga druga s koiu griši. Zato se ima dobro iztomačiti na ispovidi ovaki grišnik. Ovaki grišnik čini nepravdu drugu one žene, kad bi iste žene muž dopušta ženi i njemu da ta gri čine, jer poradi sakramenta od ženidbe ne more se muž svući od gospodarstva koje ima svru svoga druga. Priliku nosi *Cardenas* kad sudac svitovnji sudi crkovnjaka, nepravdu veliku čini Crkvi premda bi isti crkovnjak otio da ga sudi sudac svitovnji. Muž kad ispunja dila ženidbe sa svojim drugom, a ima u pameti drugu ženu, koja ima muža i u tome se naslađuje, čini gri priljubodinstva. Zato valja da se na ispovidi iztomači. Kad se jedna zakonito obetala biti jednoga žena, pa sagriši z' drugim, čini nepravdu svome došastom zaručniku, budući da je velika pogrda čoviku uzeti jednu za ženu koja je oskvrnjena. Zato valja [476] da se istomači na ispovidi da je zaručena. Ovo se ne ima reći od čovika njezina koi je se zaručio, ako je prvlje nego je vinča s kojom sagrišio jer divojci zaručenoj ne biva nikakva pogrda, što je čovik prvlje z' drugom sagrišio, barem kod svita, premda po zakoni crkveni gubi dobro ime (*fit infamis*). Pedipse priljubodinstva po zakoni crkveni jest prvo razdiljenje postelje olti klitišta među zaručnici (*cap. ex litteris de divortio*), 2. gubi dobro ime (*c. infamis 6. q. i 4.*), izgubljenje prćije (*c. plerumque*). Žena ne gubi prćiju: 1. ako je učinila priljubodinstvo z' dopušćenjem muževljevim; 2. ako je muž učinio priljubodinstvo; 3. ako je je ubija ufativši je u priljubodinstvu; 4. ako ista žena imade dice od prvoga muža; 5. ne gubi ni ona dobra koja je stekla ona po sebi (*bona paraphernalia*); 6. ako se samo z' drugim grlila i ljubila (*Cler. c. 70. ex Antonello lib. 6. c. 33. n. 5.*). Premda je priljubodinstvo gri priveliki ništa nemanje priljubodivac nije dužan ništa dati mužu iste one s kojom je sagrišio, kad bi za to zlo znao nego samo u njega pitati proštenje. Ma kad ne bi za to zlo [477] znao nije držan ništa drugo nego se kajati da je Boga uvrديو, općeno naučitelji. Kad bi pak ista žena š' njime začela i scinilo bi se da je njegovo dite zakonito, ima nastojati da š' njime ne učini krivicu pravome mužu oli pravoj zakonitoj dici jer, kad se počmu diliti potegnu'će dijo brezakoniti kao i zakoniti. Valja dakle da otac pravi brezakonita diteta i mater naprave zakonitoj dici od svoga, ako je moguće, ter imadu ili raditi učinit ga redovnikom, kako smo i prvlje rekli. Mogla bi istom sinu kazati da nije zakoniti sin, ali se materi mučno pouzdati oće li joj biti fajde da mu kaže i oće li joj virovati, a jurve bi sebe i ozloglasila. Na sudu pak vazda sin dobiva niti se more ovakoj materi na sudu u ovoj stvari virovati. Zato veli *Anaklet* da mater nije dužna ovo kazati ni na čas smrti ni po ispovidniku nego raditi i truditi pak s tizim napravljati koliko je moguće i s prćijom pravoj dici. Nema se ni priljubodivac virovati tako lako ženi da je njegovo dite jer more biti dite i njezina muža, već da bi muž njezin tada bio daleko od nje oli bila [478] druga zlamenja razložita po kojim bi se imalo reći da je njegovo dite.

Pita se 6.

Što je rodoskvrnstvo (*incestus*)?

Odg. jest brezredno smišanje olti sastajanje bludno s roduicom po debeloj krvi oli po tankoj. Rodstvo koje je pristupilo samo po sagrišenju bludnome (*per copulam illicitam*) raširuje se do drugoga kolina, npr. Petar sagriši bludno s Lucijom. Ne more više vinčati sestru Lucijinu ni čerku Lucijinu. Zloća ovoga gria uzdrži se u malome poštenju koje se oće rodstvu stečenu ol' mu po debeloj krvi oli po tankoj oli po sastajanju zakonitome oli brezakonitome. Ako je i gri i rodstvo skrovito među onim koji se oće da vinčaju od potribe jest pitati blagosov od velikoga ispovidnika (*pro dispensatione ad sacram poenitentiarum*). Ako li je rodstvo očito, a gri skrovit, ima prvlje pitat blagosov olti dopuštenje za moći vinčati rodicu od Datarije (*petere dispensationem gradus a dataria*), pak zatizim prosit blagosov od velikoga ispovidnika poradi rodstva stečena po griu učinjenu s rodicom (*Sanch., Cler. &c.*). [479] Kad je jedan ispovidnik sagrišio bludno s onom koju ispovida (*cum filia confessionis*) njegov gri ne zove se rodoskvrnje (*incestus*). Istose govori kad parok sagriši s parokijanom. Razlog jest jer po ovome ne porađa se rodstvo, nego samo što je veliki gri, tj. veći od ostali gria bludni. Zato od potribe jest istomačiti okoljstva od gria na ispovidi. Ne čini rodstvo ni kum vinčani ni pobratim s posestrimom, nego samo čine veći gri jer, kod našega naroda drže i kuma i pobratima more se reći kako kućnjega. I još ako je gri očit, drže posve stvar nepodobnu koliko da jedan krene u divojku prstenovanu od svoga brata (*publica honestas*). Kada dakle ovako drže, brez svake sumlje drže i gri veći, kad među sobom sagriše. Zato po mojoj umi držim da se i ovi imadu istomačiti na ispovidi. Po isti način imade se pokornik istomačiti na ispovidi što mu je ženska glava s kojom je sagrišio ali mu je svoje po debeloj krvi ali po tankoj ali poradi posinjenja (*propter adoptionem*) ali poradi rodstva duovnoga. Ovo more biti kum kršteni oli krizmani. Ima se posli toga istomačiti ali mu je [480] oli sestra oli čer oli baba oli tetka &c. oli u drugo, treće i četvrto. Govori *Mastrio* da ova tri posljednja skalina od rodstva nije potriba na ispovidi kazati ali mu je svoje u drugo ali u treće &c., nego je dosti reći da mu je svoje, ma nije u pravo, premda imadu drugi koji drže protiva.

Pita se 7.

Što je ugrabljenje (*raptus*)?

Odg. Ugrabljenje ovdi se razumi odvesti čeljade protiva njegovoj volji i njegovi roditelja oli onizi koji su njegove starešine oli čuvaoci i to za ispunjenje bludne požude oli za vinčati se š' njome. Govori se odvesti čeljade na sramotu oli protiva njegovoj volji jer, kada se dili po svojoj volji onda se zove povoljno diljenje olti pobignutje od svoje kuće (*fuga voluntaria*). Govori se za ispunjenje požude bludne &c. jer, kad bi ga odveli za drugu svru, ne bi se zvalo ugrabljenje od ove vrste. Govori se čeljade jer da se i mušku isto učini za ispuniti požudu od bluda učinilo bi se ugrabljenje (*raptus*) i ugrabioći upadaju u iste pedipse. Govori se ugrabljenje jer da se čeljade ne odvede nego da mu se sila učini u kući očevoj ne bi se [481] zvalo ugrabljenje, nego posilno oskvrnjenje (*stuprum*). Razumi se ugrabljenje ako će se odvesti isto čeljade i od blaga oli kad je na putu oli kada se domami u drugu kuću i ondolen se odvede oli po silu oli s kakvom privarom s lažljivim obetanji, moljenji, milovanji &. (*Cler. c. 69. ex Nav., Mendo verb. raptus n. 2.*). Zove se ovo dilo prokletu, zaprika vinčanja (*impedimentum*

dirimens). Zato dokle je godi čeljade ugrabljeno pod oblastju oli zadržano od ugrabioaca (*a raptore*) vinčati se š' njime ne more. Razlikost od posilnog oskvrnjenja i ugrabljenja biva ova da posilno oskvrnjenje prama divojci &c. brez ugrabljenja, a ugrabljenje biva s posilnim odvedenjem oli s privarnim. Pedipse ovaki zločina po zakonu crkvenome jesu ime nepošteno (*infamia*) zauvike. Zato se čini nepodoban primati sv. redove i blagodarja crkvena; 2. upada udilje u veliko proklestvo (*Conc. Trid. sess. 24. de reform. c. 9.*) koje nije zadržano već da bi ga biskup zadržao kako ga jurve i običaje zadržavati. U ove pedipse upadaju po Saboru Trident. ugrabioci i svi oni koji su mu pomagali, svit davali i u ovakom dilu učinili im na ruku (*favorem praebentibus*). [482] Razumi se kada se ugrabljenje učinilo ili mu čeljade uteklo ili ne uteklo ili se š' njime sagrišilo ili ne sagrišilo ili ga dragovoljno posli nego su ga ugrabili kući svojoj vratili ili ne vratili. Imadu se očito pedipsati i ugrabioci: ne ima se ženiti (*c. raptor et c. statutum 27. q. 2.*). Po zakonu pak svitovnjemu olti gospodskome (*lex civilis*) ima umriti olti se osuditi i činit umriti. Premda su ovlike žestoke pedipse ništa nemanje biskupi su lasni mnoge pute dopustit ovakim da se vinčaju, što drugi videći isto i oni čine. I tako neće se u našoj Dalmaciji ova zloća nigda utrnuti. Za utrnuti ovaku zloću vidio sam činit jednog našeg biskupa od Dalmacije zakon i proglasit po svemu biskupatu da oni koi po silu odvede &c. za oženiti se da divojka ima se udilje vratiti kući, a momku da se neće dopuštati oženiti za deset godina. Posli pak ovoga zakona, kad je svit vidio da je biskup stanovit obslužiti svoj zakon, nigda se u njegovu biskupatu ne nađe ugrabljenje, a malo posve i umicanja. I kad divojka ne bi se tila dilit od kuće onoga koi je ugrabio, činio bi je da je vojnici olti [483] soldati odvedu kući gdi se rodila. Čudo bi korisno bilo da svaki biskup ovako učini, drugojako veliki će razlog Bogu davati poradi ovaki gria koji se učesto čuju po naši misti.

Pita se 8.

Što je svetogrđe (sacrilegium)?

Odg. Svetogrđe jest gri bludni učinjen u mistu svetu oli učinjen s onim oli s onom koja je zavit učinila Bogu od čistoće. Govori se svetogrđe jer se s ovakim dilom pogrđuje misto oli kip koi je Bogu posvećen. Ako je obadvoje u zavitu od čistoće, čine dva svetogrđa i poradi različiti brojem nepoštenja i pogrda koje čine Bogu. Svetogrđe čini tko skrovito učini gri bludni u mistu svetu i muž, kad učini u svetu mistu s ženom. Samo je ogovoren muž kad se ne more uzdržati i kad stoji u svetu mistu za čudo, oće se najmanje misec dana (*Lig. diret. c. 9. punc. 2. p. 116.*). Razumi se da su usilovani stati. Nečista dodivanja, pogledi oli riči u crkvi drže *Suar.*, *Sanch.*, *Salmat.* razložitije (*probabilis*) da su svetogrđe protiva drugim naučiteljem. Po isti način čini svetogrđe koi se zlo služi stvarma svetim oli š' njima bludno [484] griši. Tako kad je misnik obučen za reći misu, a griši bludno čini svetogrđe i kad nosi sakramenat oli ako sagriši bludno najdalje do po sata nego se pričestio (*Lig. loc. cit.*).

Pita se 9.

Što je gri protiva naravi (peccatum contra naturam)?

Odg. jest dilo bludno s koim se sime prosiplje protiva načinu koga narav ište. Budući da je sime naravi dato da se po njemu plod čini, zato koigodi čini protiva ovome načinu i prosiplje sime onako, kako neće oli ne more ploda učiniti od svoje vrste čini gri protiva naravi oli ako i prosiplje sime kako će plod učiniti od vrste svoje, a ne prosiplje ga onako kako narav ište. Ovi gri jest od četiri vrste: (lat.: *molities seu*

pollutio, inordinatus concubitus, sodomia et bestialitas). Mekoputnost olti prolivanje simena i brezredno sastajanje olti smišanje, sodomija razumi se uprav među muškim i životinsko smišanje. Mekoputnost olti prolivanje simena (*molities seu pollutio*) jest dilo nečisto i gri protiva naravi po kome se sime prosiplje povoljnim načinom [485] po sebi brez sastajanja z' drugim. Ovako dilo kad je podpuno privideno i povoljno vazda biva smrtni gri budući da je protiva naravi plodu čovičanskome i čini nas izgubiti kraljestvo nebesko kako svidoči Pava sv. *ad Corinth. c. 6.: Molles regnum Dei non possidebunt.* – *Mekoputci kraljestvo Božje neće posidovati* [1 Cor 5,9]. Žestoko dakle griše oni koji sime prosiplju po sebi oli za otirat od sebe napastovanja oli zaradi zdravja. Niti more likar davati likarije za da se sime prosiplje jer je sve ovo prosipanje protiva pravoj svrsi naravi, općeno naučitelji. Inocent XI. prokle one koji bi držali da mekoputnost nije zabranjena od zakona naravnoga, zato da je Bog nije bio zabranio učesto bi bila dobra i kadgod bilo bi je dužnost činiti. Zakoni po isti način crkveni (*c. cum infirmitas §. finis de poenitentia et remissione*). Samo mogu davati likarije za da se sime okrene u krv oli u drugu vlagu za istirat kakvu bolest iz čovika, a nigda nije prosto davati likarije da se uprav prosiplje sime kako običaje narav (*Bon. t. 1. q. 4. de matri. punct. 10. n. 12.*). [486] Reći će mi ovdj kogodi protiva: prosto je izvaditi krv oli koje udo odsići zaradi zdravlja, daklen je prosto i sime činit prosipati poradi zdravja. Odgovaram da budući sime određeno samo za ploditi narod čovičanski, a ne za drugo, zato nije ga prosto ni prosipati zaradi druge stvari, z' druge strane budući izvađenje krvi i mnoge pute odsičenje koga uda određeno za saraniti život, nije se čuditi da se digod čoviku izvadi krv oli udo odsiče. Podobnije bo je da se izgubi štogodi krvi oli koje udo nego da se vas čovik izgubi. A pak i ovo izvađenje biva brez svakoga nečistoga naslađenja, pače biva z' bolestju, a prosipanje simena biva s naslađenjem nečistim, dakle &c. Onda kada čovik prosiplje sime po sebi povoljnim načinom na ispovidi valja da kaže čisto sva okoljstva jer mnoge pute dogodi se da u isto vrime ima na pameti oli svoju ženu oli tuđu oli od zavita oli od svojte &c. od načina brezrednoga (*modus indebitus*) oli da čini gri s muškim oli živinom oli s udobom &c. Valja da kaže je li se pušta od drugoga dodivati svoji strana sramotni i tako prosipa sime i kakvo je čeljade bilo koje ga se [487] dodivalo i je li on njemu isto činio. Razlog jest jer kakvo godi obiliji imade, tada s nasladom u pameti taki će i gri učiniti i od one vrste svru gria od bludnosti. Oni koi je činio one stvari koje mu pobuđuju prolitje simena, npr. dodivanja, zagrljenja, ljubljenja koja su od naravi svoje podobna probuditi na bludnost, griši smrtno. Razlog jest jer ko oće uzrok od gria, oće i gri. Oni koi je činio one stvari koje od svoje naravi nisu za probuditi prosuti sime, a z' druge su strane proste činiti i potribite oli korisne, niti je s' druge strane dužan ne činiti isti dila, prosto ji je činiti. Zato prosto je paroku ispovidati ženske glave i još i drugim ispovidnikom ispovidati, a likarom dodivati se isti i pogledati u potribi njiove strane sramotne, premda su kušali prvlje i da znadu da će im stoga doći prolitje simena, istom samo da to ne razume da im dođe i ako im dođe da ne imadu naslađenje nečisto. Po isti način koi znade da će mu doći prolitje simena kad jaše na paripu ne ima se uzbiti ne ja[h]ati, budući da su ova oli dužna učiniti oli korisna oli prosta niti od svoje naravi bivaju podobna [488] za probuditi u čoviku užganje, istom samo da ne ima naslađenje nečisto onda kad mu se dogodi prolitje simena (*Sanch., Bon., Less., Azor. &c.*). Ovdje nam daje nauk *Sporer* kod *Anacl.* i govori kad je uzrok prosutja simena u stvarma od bludnosti, razumi se u onim koje su od naravi svoje podobne probuditi čovika da prospe sime i bivaju u sebi smrtni gri, tada prosutje simena biva smrtni gri, a kada li bivaju u sebi mali gri prosutje simena biti će samo mali gri. Razumi se da se nije pristalo s naslađenjem niti se to razumilo niti je toga se

bojati; 3. kad je uzrok prosutje simena smrtni gri, ma nije od bludni gria, nego od druge vrste, tada nije smrtni gri prosutje simena i kada se nije pristalo voljom i nije se bojati da pristane premda bogobojeći imadu nastojati i ove uzroke dignuti (*Anacl. tract. 9 de sexto praec. dec. dist. 4. n. 54.*). Ele, ja govorim ovo da budući mučno ne pristati barem digodi s voljom i s naslađenjem, kada se ova u čoviku događaju, ponukujem svakoga uklanjati se koliko more il' mu bijo likar ili ispovidnik ili konjik &c., navlastito kad mu se to posve često događa, od oni stvari oliti uzroka koji to uzrokuju. [489] Mnoge pute gane se narav u snu olti spavajući i protiva volji prospe se sime. Poradi ovoga događaja ne griši se ništa već da bi se u tome nasladio isti kada se probudi, tada bi učinio gri smrtni. Ne griši ni oni smrtno u kome protiva volji doklen spava počme ići sime i probudivši se ne ustavi ga, kada se ne bi u tome nasladio ni tome prista (*Mastr. disp. 11. n. 129., Cleric. c. 73. n. 4.*). Razlog jest jer, kad bi ga ustavio, moga bi nauditi istoj naravi, a pak mučno ga je i ustaviti, kad počme. Ima se jošter znati da sime u snu mnoge pute gane se poradi stvari i uzroka prošasti. Ovi mogu biti oli koji nisu prosti niti su potribiti niti su poštene koji nose sobom dangubu i podobni su od svoje naravi probuditi čovika na užganje i prosipanje simena. Ovi mogu biti nepoštena dodivanja, pogledi nečisti, riči, štivenja i slišanja. Ako se od ovaki uzroka porodilo prosipanje simena sagrišuju smrtno, ako se znalo da će se to dogoditi, premda se nije prvlje imala ta odluka, budući da je povoljna u istim uzroci. Kad li su uzroci, npr. vruća izbina, odveć ivo ili priđenje, pitje, umor od putovanja &c. koji [490] uzroci mogu se reći samo dalečni od prosutja simena, budući da od naravi svoje nisu podobni za uzbuditi u čoviku prosutje simena niti se imala ta odluka, zato tada nije se sagrišilo. Kada pak čovik naravnim načinom prospe sime, ako se u tome nasladi oli ako je i prvlje želio da mu se dogodi, sagrišuje smrtno. Ne ima to dakle ni želiti da mu se dogodi ni uzimati nikakvu stvar da mu se dogodi. Kad mu se dogodi brez svakoga njegovu uzroka, imadu jedni naučitelji koji drže da mu je prosto biti mu drago da mu se to dogodilo za da je manje napastovan od naravi oli poradi zdravja, pače govore da je prosto i želiti da dođe samo naravnim načinom poradi zdravla (*Less. Nav. &c.*). Ele, ja govorim da pravi štovaoci čistoće imadu posve od ovake želje stati daleko i posve mrziti na prosutje simena jer su ovaka dila zlamenje da taki ne ljubi posve čistoću. Isto i rečeni naučitelji ponukuju.

Dogodi se u nikim ljudma koji su odveć mekoputni da im se po malo cidi simena (*distillatio*) oli nika vlaga koja niti je naprav voda ni sime (*salivaris vel sputalis*) [491] Ovo se čoviku u malo dogodi da se mučno i domisli zašto mu se dogodi oli ako se i domisli zašto mu se dogodi niti je imao zle odluke niti je o tome tada mislio niti je imao niti je čuo u sebi ganutje na blud. Ovaki nisu sagrišili. Kad li su pak u sebi čuli ganutje nečisto, kome se nisu nadali, ako udilj ostave te stvari, kad je moguće, ni tada ne griše, a ako li su se tome nadali i prividili da će im se to dogoditi, neka se vladaju kako smo gori rekli. Mnoge se pute dogodi nikim ljudma kada se čega godi dodiju, česa se prosto dodivati, jer uzmu niki stra olti uzmu u pamet da će jim se isto dogoditi i tako im se i dogodi, ovaki istina je da ne griše, ma neka se vladaju unapridak kako na sebi vide niti se imadu vazda od toga bojati ni ostavljati stoga posle vlastite ni dila koja ne nose sobom nikakva nepoštenja, premda ima imati štogodi opreza da ga ne prinese narav na kakvo zlo običajno. I tada valja ukloniti se. Ova slabost budući da se u čoviku u ritko događa od ovoga se uba ne ima bojati i, ako mu digodi i dođe, uba ne mariti i tako će mu sve tomanje dolaziti jer se neće bojati, budući [492] da on to od sebe ne ište. Ovo se najveće događa onim koji su od naravi vrući, mekoputni, strašljivi i sumljivi (*scrupulosi*).

Bezredno sastajanje oli smišanje (inordinatus concubitus)

Bezredno sastajanje oli smišanje jest bezredno sastajanje oli s vinčanim drugom oli ne. Razumi se ovdje brezredno sastajanje kadno se sastaje muško i žensko i to u nenaravno misto ali, što ne čine kako ište način, nego stane muško zada i čini kako živinče oli sideć oli ležeć, a svru njega žensko oli stojeći oli po koji drugi način brezredni koi more biti lasno protiva začetju oli bojaz da se učini sodomija. Ništa nemanje kad ovdje nije bojati se i kada se ne bi moglo drugačije ispunjati dilo od ženidbe s pravim svojim drugom čineći stvari, ne bi bio nikakav gri. Kad se bojat rečenim bio bi smrtni gri, kad ne bi bilo rizika, a brez potrebe bio bi mali gri.

Sodomia

Prava jest dilo bludno izvršeno među muškim u misto nenaravno (*in vase non naturalis*). Za učinit dakle sodomiju oće se sastajanje izvršeno brezredno s muškim u misto nenaravno. Zato kad muško učini s ženskim [493] ovi gri oli žensko s ženskim s prosutjem simena biva sodomija neizvršna (*imperfecta*) jer u prvoj nije jedna vrsta od čeljadi, a u drugoj jest vrsta jedna, ali među njima ne more biti pravo sastajanje u misto &c. (*copula proprie dicta*). *Diana, Mastro* i drugi drže da kad jedno muško svru drugoga metne se za dilovati bludno, još kad bi imao i požudu sastati se s njime nepodobno, pak po njemu prospe sime koliko da je i svru ženska, ne čini sodomiju, nego gri od mekoputnosti (*molitiei*). Ovako dosti je da reče na ispovidi: *Prosuo sam sime dodivajući se s požudom čovika i po njemu sam ga prosuo* (*Mendo verb. luxuria n. 18.*). Također da tako prospe sime po ženi dosti je reći na ispovidi: *Prosuo sam sime z' dodivanji bludni svru žene* – istom neka nije to učinio zada oko strana stražnji. Govori *Fill., Holim., Grass. &c. (probabilius)* kada čovik prospe sime u usta čovika da čini sodomiju, a kada u usta žene čini početak gria bludnoga (*fornicationem inchoatam*) i gri protivna naravi, dakle, čine ovdje dva gria. Ko učini gri u misto naravno s ženom mrtvom, čini gri od mekoputnosti i [494] opet gri bludni odveć požudni (*fornicatio effectata*). U ovome griu valja da se pokornik istomači, ali je on bio trpeći, ali čineći (*aut agens aut patiens*), ali je učinio s muškim, ali s ženskim, od kakova je stanja, je li od zavita je li od svojte, u koliko su svoje, ako će biti i muško. Razlog jest jer ovdje svru gria protivna naravi drugi čini se različiti grisi po razlikosti od čeljadi s kojom se griši i kako gri bludni naravni s ženom nosi sobom dužnost istomačiti rodstvo i druga okolojstva, tako i ovi. Štujem kod *Telica (tom 1. p. 2. dwe 6. praec. decal. n. 2178.)* da biva zadržana sodomija od biskupa, razumi se prava sodomija koja je učinjena među muškim prolivajući sime u misto stražnje kud prolazi smrad iz čovika, a da nije prava sodomija zadržana koja biva među muškim i ženskim oli među dvi žene. Biva zadržana sodomija diteta, kome još nije četrnajest godišta, ako je s muškim izvršio posve i prosuo sime u misto &c. niti se ovdje odbija na ludost jer zloća nadostavlja godišta (*quia malitia suplet aetatem*). Isti razložitije drži (*probabilius*) da oni koi u ovomu griu biva trpeći da je i [495] njegov gri zadržan od biskupa, već da bi imao manje od četrnajest godišta. Razlog jest jer biva dionik istog gria, razložitije drže naučitelji (*probabilius*) da je i on pravi sodomita, tj. trpeći. Z druge strane drži *Tamb.* razložito da ovi gri u trpećemu nije među zadržani biskupu, već da bi bio imenovan među grisi zadržani. Svi zakoni više i žešće pedipsaju onoga koji čini sodomiju nego trpećega, a mnogi ovoga poslidnjega i ne zovu pravim sodomitom, a vidi se da i zakoni svi veće pedipsaju činećega nego trpećega sodomiju. Kad jedan grišnik od ove vrste metne svoje udo u stranu sramotnu zada, pak za prosut

sime izvadi ga nadvora, njegov gri nije zadržan od biskupa. Po ovome griu, ako će biti i potpuno ispunjen, ne porađa se nikakvo rodstvo budući da se rodstvo porađa samo po sastajanju naravnome. Pedipsa protiva ovakome grišniku koi ovaki gri čini, ako je svitovnjak, imade se činit umriti i izgorit na vatri, a ako je crkovnjak po zakonu Pia petoga (*bullā 27. 30. Aug. 1568. Horrendum*) [496] ima se skinuti sviju posala, blagodarja i drugi milosti crkvenjaka (*privatur ab omni offitio, benefitio et privilegio clerici*). Razumi se ovo govore naučitelji da sodomija bude njegova s muškim, a ne s ženskim oli ženom; i 2. da je izvršena potpuno, tj. da je sime prosipa unutra u stranu stražnju; 3. oće se da je česta jer bula govori *sodomiam exercentes*. Mnogo razložno govore (*probabilis*) da i sodomita trpeći biva podločan ovim pedipsam (*Salmat., Diana i Barbos*). Razložnije pak protiva njima općeno uče *Suar., Nav., Bon., Barbosa &c.* da u ove pedipse ne upada ovaki grišnik nego samo posli osude sudca oli barem dočim sudac ne proglasi iste pedipse i njegova pomanjkanja, budući da nijedan zakon ne skiduje jednoga niti ga svlači od posala &c. nego posli sudčeve naredbe olti oznanjenja.

Životinjsko sastajanje razumi se sastajanje olti mišanje čovika bludno s živinom nerazložitom jer se pristupa posve svojoj neprilici i vrsti različitoj. Nije potriba na ispovidi tomačiti s kojom je vrstom učinio od živina ni je li učinio s muškim oli s ženskim. [497]

K ovoj vrsti gria pristupa gri učinjen sa sotonom koji mnoge pute prikaže se u prilici žene udate oli neudate oli u prilici žene od zavita oli koja je svoje &c. i čini s čovikom. I kakovo je obličje ima čovik u pameti kad je š' njime grišio, onaki je bio i gri učinio i od one vrste, onako valja da i na ispovidi kaže, budući da se ovdri grisi uzmnožaju po različitim vrstam od čeljadi &c. Po isti način more se prikazati u prilici diteta, pak se š' njime činiti sodomija, more u prilici lipa mladića oli čovika oženjena oli u prilici čovika od zavita &c. i grišiti s ženom. Ovdri se ima kazati ali se sotona prikazala u prilici žene i kakve žene oli udate oli neudate &c. oli u prilici čovika oli oženjena oli neoženjena oli od zavita &c. budući da su ovo sve različiti grisi. Ovo je gri još nepodobniji nego životinjsko smišanje, budući da je ovo gri protiva bogočastvu jer se čini s Božjim i s našim neprijateljem. Zato se ima sve potanko na ispovidi kazati što je i kako je &c., pak zatizim šalje se biskupu budući da je ovo gri od zadržani biskupovi.

Gri bludni s ženom mrtvom, govori *Diana* da je [498] isto koliko da je učinijo s jednim kipom, npr. od drveta oli od mramora, i tako da ovo biva gri od mekoputnosti oli prolivanja simena, budući da ovdri biva sastajanje s jednom stvarju koja je mrtva. Ništa nemanje govori *Felic* da isti grišnik, kada griši s mrtvom ženom, ako razumi š' njome činiti kako da je živa, tada gri biva onaki kakva je žena bila oli udata oli neudata oli od svoje &c., zato se valja dobro iztomačiti u okoljstvu. Tako kad griši jedan s kipom od drveta, a ima u pameti ženu živu, kakva je žena oanki će biti i gri &c.

Težina od gria bludni naodi u sebi razlikost, zato verći je gri mekoputnost nego gri bludni učinjen s ženom tuđom oli i s istom svojom materom, a gri od sodomije gori od mekoputnosti, a grisi od životinskoga sastajanja gori od sodomije, a gri sa sotonom učinjen gori od životinskoga sastajanja. Rečenim vrstam od gria običaje se nadometnuti nečistoća (*impudittia*) koja se u duši porađa po dodivanji i pogledi nečisti, po ričma bludnim, zagrljenji, ljubljenji, mislima i drugim priličnim. Dodivanja nečista razume se ovdri [499] dodivanja zaradi bludnosti. Ovo se događa kadno jedan jednu s požudom od bluda poljubi, dodije se njezini cica oli drugi strana nepošteni od tila koje su od svoje naravi prignote za probuditi na bludnost. Ovi jesu svi grisi bludni odviše stiču ime od zloće kakova je žena oli udata oli neudata oli svoje &c. Ogovor od gria mogu

imati likari kada za potribu ličeći ženu dodivaju je se istom nek nije odluka prosipati sime i neka je protiva volji premda se čuje štogod naslađenja nečistoga, budući da je stvar naravna i dogodila se brez odluke (*Busemb. tract. 4. c. 2. dub. 1. n. 5. et 6.*). Kadli je pak kogodi vidio i kušao ne jednokrat nego veće puta da je s voljom prista na isto naslađenje tada, premda je potriba i razlog pošten, ništa nemanje ima se ukloniti od tizi dodivanja. Isto govorim od ispovidnika koji čujuć ispovidat grie bludne ima je ganutja, užganja i štogodi od prolitja simena, ma sve protiva volji, niti je na to s voljom pristao niti se u tome nasladio, nejma ostavljat ispovid. Ma ako je običajan u istim događajim nečisti nasladiti se i š' njima pristati s voljom, tada se ima ukloniti od ispovidi.

Ima se znati da pogledi nisu toliko [500] jezdjljivi koliko dodivanja koja nabliže uzrokuju olti ganu na užganje, jer samo pogledi strana sramotni bivaju od naravi svoje nečisti. Zato pogledati sise ženske, samo za viditi (*curiositatis causa*), biva mali gri već da bi bio bojaz od naslađenja nečistoga, tada bi bio gri smrtni. Gledati sastajanje živina, a navlastito čovika i žene oli s nikom pomljom slišati da isto dilo čine oli promišljati povoljno kako čine isto dilo, biva smrtni gri zaradi bližnjega uzroka nasladiti se u griu nečistome. Nejma se pak isto reći od onizi koji iznenada vide i samo s nikim događajem činiti čovika i ženu (*Mast. disp. 11. n. 134., Cleric. c. 73. n. 18.*). Isto govorim od gledanja pomljivoga goli ženski sisa. Griši smrtno oni koi bi uzeo i protarivo udo nepošteno živine nerazložite imadući svru nsladiti se i za čudo viditi kako ista živina prosiplje sime (*Dian. part. 9. tract. 8. resolut. 31.*). Nasladiti se gledati lipotu naravnu jedne žene brez svake zle svre nečiste ne čini se gri jer je lipota naravna žene dar Božji (*Cajet. tom 1. opusc. 14. q. 3.*), već da bi bio [501] lasan sagrišiti bludno radi česa nejma se čovik čudo zadržati u ovaki razgledanji. Ko govori u razgovoru za proći vrime oli štije knjige od stvari nečisti čini gri mali, ma kad bi bio uzrok od bludnosti oli bi dao s tizim ružan izgled drugome, sagrišio bi smrtno.

Govoreći od ljubljenja, grljenja, za ruke dodivanja i drugi prilični, onizi koji nisu vinčani neka se vladaju kako je običaj u mistu u kome se nalaze po običaju istom neka nije bojati se od sagrišenja, jer ima jedni ljudi koji čuju udilj u sebi ganutje na požudu, kada žensku glavu stisnu z' ruku još više, kad je poljube oli kad čuju besiditi od stvari nečisti oli štiti ji &c. Iste ljubavi i grljenja onizi koji su se prstenovali jesu mnogo jezdjljiva jer, kad se zaručnici počmu grliti i ljubiti udilj počmu promišljati došasto vinčanje i tako prilasno pritegne ji požuda na gri bludni. Zato *Rodrikvez* i *Fernandez* protiva *Tamb.*, *Fakundezu*, *Sanch.* &c. da rečeni ljubeći se i grleći se sagrišuju smrtno. Ima niki jadni roditelja koji puštaju svoje éeri besiditi s onizim koji su ji prstenovali, ljubiti se, [502] grliti, a mnoge pute i spavati zajedno u istoj svojoj kući. Protiva ovakim vapije sv. Ciprijan pišući Pomponiju koliko je ovo dilo nepošteno i koliko u sebi zlo uzdrži, neka oni ispovide. Zato i biskup napulitanski zadržaje sebi ovi gri, tj. kad bi isti prvlje ženidbe gri učinili puteni podpuno i njima i njiovim roditeljima i njiovoj svojti koji su puštali iste zajedno noćivati i puteno grišiti.

Oni koji su vinčani ako se digod naslade svru prošastoga sastajanja oli kad bi se nasladili koliko od sadašnjega sastajanja (*copula*) naodeći se daleko jedno od drugoga, ma brez stra[h]ja prosutja simena, ne griše smrtno nego samo čine mali gri. Razlog jest jer, dok su vinčani nije im zabranjeno ispunjati dilo vinčanja tako ni od nji se nasladivati (*cui non est prohibitus finis neque sunt prohibita media*). Udovica naslađujući se od prošasti sastajanja [sa] svojim mužem i divojka naslađujući se svru dila oli sastajanja došasti svoga đuvegije, griši smrtno. Razlog jest jer kako im je zabranjeno sada sastajanje, tako im je zabranjeno i naslađivati se (*cui est prohibitus finis &c.*). [503]

Kad jedan griši bludno, a drži na sebi Agnus oštiju papalu oli kad i daruje iste stvari za ljubav svojoj jaranici ne bi s tizim učinio svetogrđe već da bi joj to dao za plaću, što je š' njome učinio gri bludni. Kad jedan kršćanin sagriši s Turkinjom, s Žudinkom oli s pogankinjom &c. ima se na ispovidi istomačiti da je otišao na jednu izvan zakona Turkinju &c. Kad je jedan naravi studene oli je uškopljen, a sagriši ženom ima il' ovo okolostvo istomačiti na ispovidi oli ne, u sumlji su naučitelji. Kad jedan učini gri s ženom u saktištiji koja nije dio crkve, nije potreba da ovo okolostvo kaže na ispovidi da je učinio u sakrištiji. Nije držan ispovidnik odrišivati kurvara koi je ostavio kurvu nego je samo iđe obilaziti za raniti dicu koju je š' nome učinio, budući da je stvar posve jezljiva i da se daje ružan izgled svitu. More se kurva ispoviditi u redovnika koga znade da je kurvar ako š' njome nije isti grišio i bludne grie činio. More se žena i muž ljubiti i grliti s onom ljubavju s kojom se prijatelji ljube, budući da se more reći da su jedno tilo. [504] Ništa nemanje kad bi ova njihova ljubav u njima uzrokovala požude nečiste, prolivanje simena, naslađenje &c. ne tijući ispuniti stvari od ženidbe, sagrišili bi smrtno.

Budući da imamo brzo svršiti besiditi od šeste zapovidi Božje, samo jošte ovo opominjem da se u ovome pomanjkanju ne daje mali gri nego sve veliki, općeno naučitelji. Razumi se kad je potpuno priviđen i potpuna otit. Kad se ovako dilo po ovi način ispuni samo u nami unutra zovu ga Latini *delectatio morosa*.

Dogodi se i ovo da jedan u sebi podpuno prividi pak i čuje misli nečiste i u očućenji ganutja nasladljiva (*delectationem sensualem*). Ništa nemanje niti njima pristane niti im se suprotivi s voljom nego ji ostavi stati, ište se je li oli kako je ovi sagrišio? *Odg.:* Na ovo upitanje mnogi mnoga govore: jedni govore da griši smrtno, a drugi da čini samo mali gri, a drukše da ne čini ni maloga. Ele, ja govorim *Sankezom* da se ne griši nikako kada su toga uzroci korisni oli potribiti kako ispovidanje, štivenje, učenje, ja[h]anje, razgovor pošteni &c. [505] More biti lasno i mali gri jer, kada neće da otira rečene misli, a more otirati, zajući da iste probuđuju na bludnost ne more se ogovoriti barem od maloga gria. More biti prilasno i smrtni gri, kadno nepomlje vidi po svojoj naravi da se s istim mislima, ne protiveći se njima, naodi lasno na prigodi bližnjoj prignuti se na gri ili prosuti sime. Kad ovake misli koga nadskoče dajem mu nauk da se metne misliti druge stvari koje su mu najdraže istom neka ne nose sobom gri i tako će se ubiti požuda i odbiti od misli nečisti.

Oružja potribita za biti boj protiva napastovanji puteni olti od bluda

Prvo, udilj u počelo boja biži prigodu i dok je nejak neprijatelj srvi ga i ubi ga. Jerolim sveti (*epist. 22.*): *dum parvus est hostis interfice*. Prikuplja Augustin sveti (*Sermone 250. de tempore*): *Apprehende fugam, si vis obtinere victoriam, nec sit tibi verendum fugere si castitatis* [506] *palma desideras obtinere. – Ako češ biti slavodobitan biži niti se imaš stiditi bižati, ako želiš dobiti krunu od čistoće.* Treće jest zvati Boga na pomoć budući da brez njega ništa ne more i govoriti molitve striljive (*orationes jaculatorias*): *Iz dubine vapijemo tebi Gospodine! Gospodine, uslišaj vapaj moj!* Okrenuvši se k Isukrstu: *Ti Gospodine Bože moj i prislatki Isuse, visiš na križu neka umre prvlje nego tebe, moga Boga, uvridim! Pričista Divice Marijo, očisti srca i tilo moje!* &c. Četvrto promišljati četiri stvari najposljednje čovika i reci: *Momentaneum quod dilectat (sic!), caeterum quod cruciat. – Ono što naslađuje jest od časa, a što muči jest vikovito.* Neka su ti vazda u usti ove tri riči Verticella: *Nunc, statim, nunquam* – sada, udilj, nigda. Sada mogu umriti, udilje pasti u paka, nigda iz njega izaći. Peto jošter mnogo je korisno postiti [507] s načinom, s biči se biti i pedipse druge podnositi.

Cablo od bludnosti svojim vrstami i okoljstvi

misli	<ul style="list-style-type: none"> - Podpuno naslađenje - Želja 	<ul style="list-style-type: none"> - Samo i učinit zlo 			
riči	<ul style="list-style-type: none"> - Rečena - Čujenja - Proštivena u knjigam i prikazanja nepoštena oli razgovori 	<ul style="list-style-type: none"> - Za pobuditi koga na zlo - Brez zle svre doli - podobne za probuditi koga na zlo, a navlastito priprostitute koji za zlo ne znadu, a mogu zlo naučiti - S naslađenjem navlastito - Smijom i s vikanjem 	<ul style="list-style-type: none"> - kod društva i igara 		
oči	<ul style="list-style-type: none"> Gledajući nepošteno 	<ul style="list-style-type: none"> - Goloću - Dila 	<ul style="list-style-type: none"> - U sebi s potpunim prividenjem i naslađenjem - U drugim 		
kip	<ul style="list-style-type: none"> - Vlastiti - Drugoga 	<ul style="list-style-type: none"> - Z dodivanjem i rizikom prosuti sime - Prosipanje simena - Cidenja simena - Običajno ili malo kada - Divica po sili ugrabljena - Riodica (u koliko) - Zavrit od čistoće (samo po sebi / prid Crkviom) - Slobodna - Vinčana - Svojtom vrstom - Živinom - Z' djavlom 	<ul style="list-style-type: none"> - Samo - Željom učinit z' drugim - Po tankoj krvi - Po debeloj krvi - z' drugim / sobom - Izvan naravnoga mesta - Brezredno protiv naravi - Ozgor - Ozdol 	<ul style="list-style-type: none"> - Slobodni - Vinčani - Zavitovani - Čisti - Duovno - Naravno - z' dili - Čineći /Trpeći - Incub. oli succubo 	<ul style="list-style-type: none"> - U snu - Z' grijom - Ako je otita - S uzrokom oli bdeći - zločesti protiv ditetu - S kurvarstvom - Nepodobni (nefandos)
dilo	<ul style="list-style-type: none"> - Svršivši dilo simenom - Nesvršivši dali samo 	<ul style="list-style-type: none"> - u misto pravo - Z' dodivanji 	<ul style="list-style-type: none"> - Rodivši dite - Izbacivši dite - Nepravim - Zločestim - Bludnim - Nepodobnim 	<ul style="list-style-type: none"> - Rođeno samo - Z drugog nastojanja od zloće/ - Prosvuši sime - Oli ne prosvuši i među svojtom 	<ul style="list-style-type: none"> - Živo - Neživo
prigoda	<ul style="list-style-type: none"> - Bližnja - Dalečna 	<ul style="list-style-type: none"> - Povoljna - Usilovana 	<ul style="list-style-type: none"> - U kući držana - Iskana izvan kuće 		
misto	<ul style="list-style-type: none"> - Sveto - Nečisto 				
dajući ružan izgled	<ul style="list-style-type: none"> - Napastujući - Napastujući na ispovidi - Nastojeći na tudi gri - Probudujući 	<ul style="list-style-type: none"> - Onako - Svetogrdem - Svitom - S pomaganjem - S naukom - Skakanji - Z' goloćom - S ružnim govorenjem - S ružnom prilikom - Služeći se s čarma 	<ul style="list-style-type: none"> - Ispovidajući - Primajući sakramente 	<ul style="list-style-type: none"> - Na ispovidi - Udilj prija ispovidi - Udilj posli ispovidi 	

Poglavje 8.

Koja je sedma i deseta zapovid Božja?

Odg. Sedma zapovid Božja (*Exod 20*) jest ova: *Non furtum facies!* – *Ne ukradi!* [Ex 20,15]. S kojom zapovidju Bog zabranjuje ne samo krasti dali i otimati, štetu činiti i uzdržati nepravедno tuđe. Po isti način zapovida da se ima tuđe vratiti, ono što je nepravедno uzeto. Zato i zakon crkveni posli Augu. sv. (*Reg. 4. Juris in 6.*): *Peccatum non dimittitur nisi restituatur ablatum.* – *Gri se ne odpušta dok se ne vrati ono što se uzelo.* – razumi se tuđe. Protiva ovoj i desetoj zapovidi griši se i željom. Deseta jest: *Ne poželi tuđe nikakve stvari.* Razlog dakle ište da u ovom poglavlju besidimo od lupeštva, od vraćanja lupeštva i od pogodba i drugi stvarčica koje se ovizim prilagaju po koi način. Sada:

Pita se 1.

Što je lupeštvo?

Odgov. općeno bogoslovci: *Lupeštvo jest potajno uzetje stvari tuđe razložito držeći da je to protiva volji iste stvari gospodara.* Ovd se vidi da za učinit pravo lupeštvo, oće se: 1. da je stvar tuđa uzeta protiva volji pravog gospodara; 2. da je od drugoga posidovana [513] i da se more priniti od mista do mista. Po ovome se razlikuje lupeštvo od štete učinjene jer se po njoj samo čini šteta iskrnjemu, a ne nosi nikakvu korist. Razlikuje se od one vrste lupeštva s kojom se krađu čeljad svrom prodati ji oli ji držat u sužanstvu (*Pladum*). Razlikuje se od priljubodinstva, ubojstva, ugrabljenja &c.; 3. oće se da je stvar skrovito ukrdena. Po ovome se razlikuje od otimanja na oči (*rapina*), koja biva onda kadno se tuđe otimlje na oči na sramotu; 4. oće se po razlogu da je isto uzetje protiva volji gospodaru iste stvari. Zato i Latini tomače lupeštvo: *Furtum est occulta acceptio rei alienae, domino rationabiliter invito.* Zato oni koi otme mač iz ruke budalastu oli pijanu oli onome koi je izašao izvan sebe da ne udre drugoga ne čini lupeštvo, premda je usilovan gospodar jer nije usilovan razložito. Također koi se naodi u privelikoj potrebi i uzme štogodir tuđe za pridržati život, ne razumi se da je ukrao, budući da u ovakoj potrebi bivaju sve stvari općene sviju (*omnia sunt communia*). Lupeštvo mnoge pute more biti smrtni gri, a mnoge pute i mali gri. Koliko se pak oće za učinit smrtni gri u [514] lupeštvu nije lako znati vazda. Razlog jest jer zloća olti razlikost od ovoga grija reste i smanjkava se po miri i šteti koja je učinjena drugome koi, ako je bogat veće se oće njemu ukrasti za učiniti smrtni gri nego da se ukrade potribitomu, raste i smankaje se po većemu i manjemu uvriđenju, reste i smankaje se mnoge pute po većoj i manjoj obilnosti, po većoj i manjoj potrebi, po dražim i jeftinijem življenju &c. Zato u ovakom pomanjkanju dobro se imadu promisliti okoljstva stvari koja se ukrala, njezine cine, stanje čeljadeta komu je ukradena, potriba, vrime &c. Izvan ovoga ima se s mudrim od sebe svitovati koliko je, npr. štete za platiti i dati svakom svoje, gdi je smrtni gri oli mali &c. Reko da je mučno znati koliko se oće u lupeštvu za učinit smrtni gri i zato oko ovoga mnogi mnogo rekoše, ma nijedni posve istinito. Ništa nemanje *Lay.*, *Sannig.* i drugi uopćeni naučitelji najposli govore da oni koi ukrade čoviku ono, što mu more priuba biti danas [h]rana, čini gri smrtni. Svaki dakle valja da procini što valja ono što je ukrao oli koliko je i da promisli stanje onoga komu je ukrao i življenje od imanstva [515] i o koliko more danas priuba po svom stanju i vrsti prići dan. Veće se dakle oće ukrasti za učinit smrtni gri onome koi čudo ima, nego onome

koi malo ima. Ele, najposli govore da oni koi ukrade, ako će i najbogatijemu kralju dva oli tri dukata da griši smrtno. Reko da se u lupeštvu ima promisliti i vrime, npr. vidiš da jedan kralj naodeći se na putu ne ima drugo nego šest gazeta, o čemu će dan prići, da mu ji ukradeš, sagrišuješ smrtno. Da ukradeš jednu iglicu onome koi žive o šivu, a da druge ne ima s kojom ima dobiti svoj žitak oni dan, sagrišuješ smrtno. Reko da ovi gri reste i smanjkaje mnoge pute po vrsti čeljadeta koje se uvriđuje, npr. ti znaš da ako ukradeš Petru jednu malenu stvarčicu da će Petar mnoge psovke reći i Boga uvriditi, sagrišuješ smrtno. I ovo se ima znati da lupeštvo one stvari koja je na dvoru u polju kako voće, grozdje &c. veće se oće za učinit gri smrtni nego da se ukrade, npr. u jaspri oli u drugoj robi (*Less.*). Također oće se veće, kad se mnogim zajedno krade oli i jenome po malo, ma u različite pute (*Lessio*) jer se ovdje manje gospodar uvriđuje (*Toma, Sanch. i Rebel.*) govore [516] da za učinit gri smrtni u jenome gradu pučnome kadno se krade učesto, a po malo da se oće jedan cekin. Reko da se oće da sa ove male kradnje učesto jer, ako su rastavljene, govore niki godinu dana, a niki šest miseci, a niki jedan misec, a niki petnajest dana, vele da od nji ne reste gri smrtni, nego mali. Ovde *Tamb.* govori da se u ovom događaju imamo svitovati s ljudma naučnim koji znadu izmiriti štetu koja je učinjena drugome oli općenoj i otinje koje je imao lupež, kad je krao (*voluntarium*).

Dogodi se da mnogi ukradu po mrvu jednome, npr. po jedan grozd grožđa i učine veliku štetu vinogradu. Rada bi znati oni, koi je najposli uzeo grozd, je li smrtno sagrišio? *Odgov.* Ako mu je došlo na pamet i podpuno se dozva da je gospodar od vinograda učinjena velika šteta, sagrišuje smrtno, ako li nije nego se smislio posli od štete i tada, ako je odlučio vratiti, nije smrtno sagrišio. Ele, premda nije smrtno sagrišio, kad je odlučio vratiti, sagrišuje smrtno, ako ne vrati grozd koi je ukrao, budući da je dilovao protiva [517] ljubavi svoga iskrnjega videći da mu je tolika šteta učinjena. Razumi se da ovi poslidnji lupešić nije bio u dogovoru s prvim lupeži za krasti isti vinograd jer bi tada bio držan platiti svu štetu, kad ostali ne bi pomogli (*Fel. Pot. r. 2. n. 15.*). Samo bi ga ogovorio od gria, kad ne bi znao da su ostali istu štetu učinili i da ne bi poznao na vinogradu da mu je šteta učinjena. Ogovorio bi ga i onda, kad bi ubra grozd i odlučio bi vratiti. Tada je držan vratiti pod smrtni gri, premda nije sagrišio, kad je ubra, jer je znao za štetu učinjenu od družu. Ogovorio bi ga i onda samo od vraćanja pod smrtni gri, kad bi znao da su ostali vratili i napravili štetu, ma kad bi u kradnji u sebi bilo mala stvar od naravi svoje noseći mali gri, dužan je vratiti pod mali gri. Oni koi ukrade malu stvar koja od naravi svoje nosi sobom mali gri, ma u isto vrime ima odluku ukrasti čudo, kad mu se nagodi, griši udilj smrtno, premda nije dužan vratiti pod smrtni gri nego pod mali ono što je ukrao. Oni koi krade po gazetu, po dvi &c., ma metnimo da se oće tome čoviku ukrasti dvadeset gazeta za učiniti smrtni gri. Isto kad ukrade dvadeset gazeta samo tada čini [518] smrtni gri. Ako dakle vrati dvadesetu gazetu, ono devetnajest dužan je vratiti samo pod mali gri, a nije pod smrtni.

U privelikoj potribi (*in extrema necessitate*) ko ukrade niti je lupež niti griši jer u privelikoj potribi sva su općena na ta način da ne samo oni more krasti koji se u takoj potribi nalazi, dali i drugi za nj na ime njegovo more ukrasti (*Tamb. Ant. de spiritu S.*).

Dogodi se da oni koi je ukrao u privelikoj potribi izašao bogat, rad bi znati je li držan vratiti ono što je ukrao u privelikoj potribi? *Odgov. Skot (in 4. dist. 15. q. 2. lit. Kk)* protiva *Navaru* da nije držan vratiti jer u privelikoj potribi bivaju svaka općena na ta način da koi uzme što god tuđe, nalazeći se u ovakoj potribi, ostaje osobiti gospodar

iste stvari koja mu je služila za osloboditi se od privelike potrebe, daklen je nije više dužan vratiti. Razumi se govorit od oni stvari koje nisu posve od velike cine jer tada bio bi dužan vratiti ono što mu je bilo odviše za osloboditi se od privelike potrebe. Oni pak koi ukrade prvlje privelike [519] potrebe, pak izija u prvelikoj potrebi, *Skot* govori da, kad more vratiti da vrati. Razlog jest jer početak uzetja bio je grišan, niti se trne po prvelikoj potrebi. Dužan je vratiti oni koi je u prvelikoj potrebi ukra ono samo što mu je priteklo za osloboditi se od privelike potrebe. I oni koi je sve izijo u prvelikoj potrebi, a imao je na drugome mistu svoje življenje, dužan je vratiti sve ono što je ukrao u prvelikoj potrebi. Ovo se more dogodit onome koi ima svoju potrebu kod kuće, ali što nađe se u tamnici brez ništa oli u sužanjstvu &c. Sagrišio je oni koi je ukra u prvelikoj potrebi onome, koi se nalazi u prvelikoj potrebi (*Skot*). Razlog jest jer i on se nalazi u istoj potrebi i on je pravi gospodar stvari ukradene od kog gospodarstva ne more ga niko svući niti se ima ovdje reći da je ima najpri imat ljubav prama sebi pak prama drugome, jer se ovo razumi kadno se čovik nalazi brez privelike potrebe.

U teškoj potrebi (in gravi necessitate)

Nije prosto krasti *Skot* i drugi mnogi jer ovaka potreba ne čini da su sva općena. Zato kad se nahodi u ovakoj potrebi nije mu [520] prosto krasti jer uzimlje stvar tuđu. Kad bi ovo bilo prosto svi bi ubogi počeli krasti i tako u puku bi bila brez pristanka smutnja. Zato i knjige od zakona (*cap. Si quis 3. de furtis*) zapovidaju da oni koi bi ukrao u potrebi za izisti oli za obući se da se ima pokoriti za tri nedilje dana. Zato i Inocent XI. proklinje onoga koi bi drža da je prosto krasti, ne samo u prvelikoj potrebi, dali jošter i u velikoj potrebi (*prop. 36*).

Lupeštvo kućana

Za učiniti smrtni gri oće se dvostruko ukrasti više nego da nisu kućnji. Ništa nemanje i ovdje se ima imati pomlja (*prudencia*) kakav je gospodar od kuće: je li čovičan prama ženi, prama dicit, prama službi &c., je li bogat, je li lupeštvo od iva, je li od piva oli u jaspram. Ma ritko, jer mnogi pute sinovi su ogovoreni od smrtnoga gria, kad ukradu jaspri otcu znadući otčevu narav i ljubav prama njima i da se ne more reći da je usilovan nego samo onda kadno se krađe i prosiplje utaman oli odviše. Zaradi istoga razloga većeokrat su ogovorene [521] sluge koji krađu u kući gosodarovoj stvari od iva, ako neće brez izma, ne daju iz kuće oli ne prodaju. Ništa nemanje kad ovaki na ispo-vid dođe, valja imati š' njime pamet, tj. ne pokazati im se ni posve milostiv ni posve žestok, nego im dati niko sridnje pokaranje priteći im da unapridak ne imadu tu štetu činiti gospodaru i narediti im unapridak za platiti štetu, ako ne mogu vratiti drugačije, neka veće rade za gospodara, nego im je posao. Nađe se da nike sluge drže poradi posala koje čine da su veće dostojni plaće nego su se pogodili i zato po sebi čineći sud mnoge pute krađu gospodara držeći da im to nije gri. Zato Inocent XI. proklinje (*prop. 37*) one, koji bi držali da je službi prosto više od svoje plaće ukrasti gospodarom svojim za naplatit onu službu koju im čine i po kojoj cine da su više plaće dostojni. Nađe se gospodar koji smanjkaju plaću najamniku oli ako je i ne smanjkaje neće da mu je da- de protiva svakoj pravici. Tada, ako isti najamnik ne more se drugačije naplatiti, more gospodaru uzeti kriomice i naplatiti se. Za učiniti smrtni gri poradi kradnje kućnje veće se oće u ženi i u dicit [522] zakonitoj, nego u službi. Dica su po naravi baštinici, a žena nije službenica, nego (*est enim socia*) drug. Po istoj miri sudi se da je i gospodar usilovan u kradnjam od svoji kućana više od službe nego od dice i od žene.

Žena zarad isti uzroka more brez pitanja muža činiti s načinom lemozinu i darivat trećeg i četvrtog po običaju ostali žena od mista od njezine vrste. Niti mari da je u ovo-me muž usilovan jer se razumi da je usilovan brezrazložno (*irrationabiliter*). *Tamb.* s ostalim dopušta ženi koje muž stoji dobro osridnje ruke da more uzeti dva groša od sto groša za dati lemozinu, a druga dva za darivat. Ovde se razume groši od ploda, koga daje baština. More i još uzeti više, ako joj je muž posve bogat. More žena, kad vidi da joj muž prosiplje i kućnje i njezino, krasti zaradi potriba kućnji i svoji i dice i zaradi oblačenja i aljina potribiti, jer da ga pita razumi se da joj ne bi dao, a drugo, jer joj čini nepravdu prosipljujući i ona koja su njezina i kućnja. More žena brez gria svakoga ne pitajući muža uzeti od svoji vlastiti dobara i od općeni i dati otcu oli materi oli [523] dicit imanog od prošastog muža, budući da je po naravnom zakonu držana [h]raniti ji premda posli smrti muževljeve ima odbiti ona koja je dala na svoj dio. Žena kad uzme iz kuće čudo brez izma i u čemu se razumi da je protiva muževljevoj volji, griši smrtno i dužna je vratiti. Također muž griši smrtno, kad uzme od dobara vlastiti svoje žene (*de bonis paraphernalibus*) zato dužan ji je vratiti. Razumim ovdi dobra vlastita ženina (*paraphernalia*), ona dobra koja imade izvan svoje zabilježene prćije. Po isti način sin, kad brez izma ukrade što biva razložito protiva volji očevoj, griši smrtno. Zato držan je namistiti onda i naknaditi drugoj bratji, kad se š' njima bude diliti, već da bi znao da su i oni krali kao i on. Rekosmo da sin sagrišuje smrtno, kad odveć čudo ukrade svome, ništa nemanje veli *Less.* (c. 12.) da ako je otac bogat da mu sin ukrade i dva i tri cekina da ne bi sagrišio smrtno, a *Sanchez* veli da mu ukrade i pet i šest cekina da nije držan vratiti, već da bi ostalim baštinikom krivicu učinio. Žena po isti način griši smrtno, kad [524] brez razloga s nikom silom uzme vladanje od kuće svome mužu i vlada ona i uređiva svaka, već da bi muž bio poludio oli otišao na dalek put, tada more z' dobrom dušom vladati i činiti svaka, kako drži da će biti korisnije za kuću. Kada sin jednog trgovca, npr. oli oštara radi s trgovinom oli s oštarijom da pita u otca da mu dade onliko, koliko bi dao najmeniku koji bi bio na njegovo misto i kad mu ne bi dao mogao bi sam toliko uzeti. Razložno *Laym.* i *Diana* (*probabiliter*).

Svru ovako kradnja kućnji vazda su oli barem učesto potribiti sudi ljudi višti. Niti je potriba ni podobno da se za ovake kradnje gospodar od kuće prigoni po pravdam [sa] svojim kućnjim do velike.

Kradnje redovnika koji su zatvoreni u manastiri pod oblastju svoga starešine općeno naučitelji govore da za da učine gri smrtni oće se ukrasti onliko, koliko i u sinova prama svome otcu od koga se nisu jošter odilili. Ništa nemanje i ovde se imadu viditi okolojstva, tj. [je li] manastirt potriban oli ne, koi je starešina više oli manje usilovan (*magis vel minus invitus*) daje li se redovniku priuba potriba redovnička. [525] Također, veće se oće za učinit smrtni gri kad redovnik ukrade od onoga što je on dobio svojim trudom nego, kad ukrade od onoga što on nije dobio. Isto govorim od onoga, kad ukrade od onoga što mu je od koga darovano. Veće se oće po isti način, kad ono što ukradeš, kradeš za svoje potribe, a ne za dati nadvor. *Busenb.* (*lib. 4. cap. 1. dub. 4.*) govori: *Ako starešina znade oli vidi da redovnik njemu podložni štogodi uzme, zadrži oli potrati i ne zabrtani istome nego muči, razumi se da mu dopušća.* Zato i *Sanch.* (6. *moral. cap. 19.*) govori: *Ako je običju u komegodi redu da redovnik štogodi uzme oli potrati brez pitanja starešine biva ogovoren od gria po mučanju svoga starešine koi mučeci odkriva da nije usilovan u istome dilu svoga redovnika.* Samo ovo mogu reći da se more dogoditi da redovnik koi krade biva od moguć i prvi u manastiru, i tako

da starešina muči, premda vidi da krade i odviše, ali mu ne smi ništa reći. Ovaki nisu ogovoreni od gria, budući da znadu da je starešina usilovan, premda muči.

Naplata (compensatio)

Razumi se kadno je tebi ko dužan pak [526] oćeš da se po sebi naplatiš. Što ako ćeš da ti je prosto, oće se tri stvari: prva jest da iđuci tužiti se pravdi, mučno ćeš se naplatiti i ako se i naplatiš, vidiš da ćeš iztratiti poradi mogućstva dužnika oli poradi nepravde sudca oli nepomlje oli jer tako se naplaćujući boj se neprijateljstva, nenavivosti oli i progonstva dužnika. Drugo: oće se da se nije bojati naplaćujući se ozloglasiti sebe oli drugoga pravoga oli da se nije bojati kakve štete svoje oli drugoga. Treće: oće se da s vrimenom oznaniš svoje mlađe, npr. sinove da si se naplatio oli dužnika oli njegove baštinike da se ne bi dug opet drugi put vratio. Ove tri stvari metnuvši moreš se slobodno naplatiti uzdržeći, ali uzimljući kriomice ono što je tvoje, što znaš čisto da drugi ti drži nepravdno. U ovakom se naplaćenju ne zoveš lupež jer svaka stvar zove svoga gospodara gdje godi. Kada si se pak naplatio, ako ti pogine ista stvar, tebi je poginula jer je jurve bila prišla pod tvoju oblast kako si je uzeo.

Dogodi se da Petar šalje dar Pavlu tvome dužniku. Ovde se pita moreš li isti dar uzeti za naplatuiti tvoj dug? Odgovara *Tamb.* da moreš ako je dar [527] primljen od Pavla tvoga dužnika, jer tada uzimlješ stvar koju je Pavao jurve primio i učinio se njegov gospodar, a ne moreš ako ga Pavao nije jošter primio, jer bi tada uzeo stvar Petrovu od koje Pavao još nije gospodar.

Pita se 2.

Mogu li kršćani krasti Turkom i ostalim nevirnikom?

Odgov. da oni kršćani koji nepravdno jesu zaslužjeni i zadržani među nevirnici mogu svojim gospodarom slobodno krasti onoliko, koliko je dosti za odkupiti se i za putovanje za doći u svoju otačbinu olti u svoje misto. Ovako Sv. Skup (*ex dextr. S. Cong. S. Officii 13. Aug. 1630. apud Dianam par. 5. tract. 13. et vesp. 98*). U ovakom se dakle stanju naodeći mogu krasti gospodarom koji su ji nepravdno ujtili i svim onim koji bi im štogod privridili i štetu im učinili, i to ne samo za naplatiti se poradi zaslužjenja &c., dali jošter poradi rata i poradi naravnog otinja kralja kršćanski (*ex praesumpta christianorum principum voluntate*) jer su Turci očiti neprijatelji kršćanski i nepravdno su njiova mista osvojili i posiduju ji. Zaradi česa kralji kršćanski imadu uvike biti boj protiva [528] Turkom i ostalim nevirnikom. Ma budući da isto po sebi ne mogu vazda ispuniti, odluka je njiova da isto njiovi podložnici čine (*subditi*) za priuba srvati jakost neprijatelja kršćanskoga. Zato isti *Diana* (*par. 7. tract. 7. resp. 11.*) zaklapa govorenje: *Po mome svitu oni sužnji koji iz turski ruku uteku s tolikom jasprom i robom ukradenom, koliko je godi bilo, mogu je slobodno potratiti i držati.* Još odviše isti *Diana* s *Mulinom* isto dopušta i onim kršćanom koji su u slobodu u zemlji turskoj s ovim ugovorom da se s tizim ne bi dao ružan izgled, šteta drugim kršćanom koji onde pribivaju oli trguju da nije bojati se od laži, krivi kletvi, pomanjkanje u virnosti prama kralju pod kojim pribivaju oli trguju. I u ovakim događaji, slidi *Diana*, da griše kršćani krađući Turkom, ma da nisu dužni vratiti, jer vraćajući uzjača bi neprijatelj vire kršćanske i premda nije ta način drag kraljem kršćanskim jest im draga u sebi kradnja taka za oslabiti neprijatelja. Slidi pak isti *Diana* i govori: *Ja ne bi bio od*

ove umi (*hujus sententiae*) kadno je mir među kršćani i Turčinom [529] oli položenje oružja oli zadatje vire (*salvus conductus*) jer u ovakim događaji ne razumi se da je to volja i odluka kralja kršćanski. Oni Turci oli drugi nevirnici koji se nalaze u naši misti kršćanski pod oblastju naši kralja, koji trguju i plaćaju virno ono što ide našem kralju oli koim je vira data, nije im brez gria prosto ukrasti, jer kad je taki ugovor š' njima učinjen, bilo bi protiva svakoj pravdi krasti jim njiov trud. Ele, odozgor rečeni slidi da ne griše kršćani koji se naode u zemlji turskoj krađući olti zanoseći od arača oli drugi stvari na koje se plaća koje su plaće postavljene od Turaka njiti griše koji krađu kralju kršćanskome koi je nepravedno ugrabio državu drugoga kralja kršćanskoga i posiduje je (*Dian. p. 7. travt. 7. resp. 65. n. 2705.*).

Običaju sela zabraniti goru da je niko ne siče i ako pristupi zakon da plati, npr. toliko. Kada dakle jedan pristupi ovi zakon nije, veli *Lig.*, *Sanch.* i drugi mnogi, sagrišio smrtno već da bi učinio veliku štetu još ni maloga gria učinio, ako mu nije lasno naći [530] drva izvan gore općene. Razlog jest jer se vazda razumi da je općena zadovoljna da se plati onoliko za pedipsu, koliko je učinjeno da se plaća i to samo kad ga sudac osudi da dade. Isto se ima reći od onoga koji usiče drva u tuđoj općenoj gori. Kad li je pak ova općena gora od koga zakupljena za toliko na godinu oli kad je jedna gora koja ima samo jednoga gospodara, govori *Malinac.*, *Bon. &c.* da je dužan vratiti oni, koi bi u njoj sika. Isto što smo rekli od gore govorimo i od trava koje imadu svoje gospodare općene, a drugašija i napose i bivaju zabranjene. Razlog jest jer oni koi je zakupio goru oli je od nje napose gospodar, more ona drva prodavati i što si ti odnio, on bi se moga pomoć, a pak čini mu se i nepravda.

Pita se 3.

Je li ženi prosto [h]raniti se od onizi dobara koja je njezin muž ukra oli s kamatom steka?

Nav., *Vasq.*, *Mol. &c.* da ima štogod ogovora (*probabiliter*) žena [h]raniti se od dobara muževljevi ili mu bili stečeni po lupeštvu ili po kamati. Drugi su protivni ovo-me nauku kako *Silverio &c.* Naš pak *Fel.* [531] na ovo uputanje ovako odgovara: *Ako se stvari one koje je muž ukra oli po kamati steka jošter nalze napose oli po sebi, žena u nje krećući i trateći ji griši, ako li su smišane z' dobri muževljevi onda more slobodno od nji tratiti i [h]raniti se. Ne more kad nisu smišane jer tako se naodeći nisu jošter pod oblastju njezina muža, a more kad su smišane jer se tada razume pod oblastju njezina muža.* Po isti način sestra koja u priljubodinstvu žive i priljubodivcem svome krade jaspre i za iste kupuje izbine za [h]raniti se imadući sestru siromašicu koja nejma nikakve vlake u njezine grie, koju je po pravdi držana [h]raniti (*Gloss. et dd. in l. qui filium, ubi pupilli educ. de beat.*). Prosto je uzeti istoj sestri siromašici izbine kupljene od svoje sestre priljubodivke i blagovati ji premda su kupljene za jaspre dobite na priljubodinstvu, istom neka ne kreće u jaspre napose, kad se nalaze od iste vrste.

Pita se 4.

Što je vraćenje i koje držan uraditi (restitutio)?

Odg. 1. Vraćenje jest dilo pravde s koim se vraća tuđe uzeto i namišća šteta [532] učinjena poradi koje se razumi uvriđen gospodar iste stvari. Ovo se događa kdno mu se krade, čini mu se privara oli nevira oli razrušujući tuđu stvar, nepomlljivo čuvajući, ubijajući oli rane zadajući, dižući poštenje oli zlo ime na koga mećući &c.

Odg. 2. Slidi da rečeni da je držan vratiti oni, koji je učinio štetu onome komu je učinio štetu, kako se domisli da mu je učinio štetu. Ima se znati da je drugo štetu učiniti, a drugo uvrдити drugoga. Kad jedan učini priljubodinstvo s ženom Petrovom nije mu štetu učinio, premda ga je uvrđio, niti je iz duše držan platiti mu štogodi za uvrđenje već da bi ga pravda nagnala. Oni koji je tuđe priuzeo u neznanju oli štetu drugom učinio u neznanju, držan je vratiti istu stvar, kad se domisli u vrsti svojoj, ako se naodi oli onu korist koju je imao s istom stvarju (*factus est ditior*). Kad je isto zlo učinio u znanju oli se stvar nalazi u svome bistvu oli ne oli se š' njome okoristio oli ne, držan je vratiti onoliko, koliko je ukrao oli koliko je štete učinio i koliko se stizim štetan učinio onome komu je [533] ukrao oli komu je štetu učinio.

Naodi se devet poglaviti vrsta grišnika koji su držani potpuno vratiti kradnju oli štetu. Isti se od Latina izgovaraju ovako: *quilibet in solidum reddat injurato: jussium, consilium, constans, palpo, recursus, participans, mutus, non obstans, non manifestans* – koje po redeu ovdі tomačim: zapovіd, svit, dopušćenje, unigovanje, pritećenje, dionik, mućanje, ne suprotiveći se, ne očitukući se. *Zapovіd* razumi se da oni, koji je zapovіdio da se ukrade oli da se šteta učini da je držan vratiti. *Svit* razumi se oni, koji je svitova oli ponukova oli molio. *Dopušćenje* razumi se oni, koji je u oblasti dati učiniti zlo i dopustiti, npr. da jedan od vićnika kraljevi dade svoju balu za da se učini rat kome godi nepravedan i da ne bude njega ne bi ni drugi rat nepravedni učinili, tada je on držan platiti svu štetu, koju bi vojska učinila. Kad li pak on bi dao svoju balu, ma i brez njegove bale drugi bi vićnici isto učinili, tada premda bi smrtno sagrišio po miri od štete učinjene ništa nemanje ne bi bio dužan vratiti jer bi jurve brez njega stvar [534] bila učinjena koliko i š' njime oli koliko da ga i nije ni njega ni njegove vlake ni njegove bale (*Amacl.*). *Unigovanje (palpo)* razumi se oni, koji brani lupeža, koji je ukrao faleći njegovu zloću i pogrđujući ga, kad nije dobro ukrao da je arđa da mu se ne bašta ukrasti, osvetiti se porad kakva uvrđjenja &c. Ona dakle zla, koja se dogode poradi ovaki riči unigovca, sva valja da se od njega naprave i plate ako će se saraniti, budući da se razumi ovdі da unigovac (sic!) ne bude govorio da se ne bi zlo, kradnja oli šteta dogodila. *Priticanje* razumi se ovdі svaka pomoć koja se daje lupežu oli drugom poštetiocu poradi koje pomoći ganjiva se zločinac učiniti zlo. Ovo more biti ili ga primajući oli njega oli njegovu lupeštinu oli orudje s kojim krade &c. poradi česa lupež se slobodi i ganjiva se posve (*efficaciter*) za činiti zla, kradnje i štete; oće reći, da ne bi bilo njegova utočišta ne bi lupež krao ni štetu činio. *Dionik* razumi se oni, koji je dionik od lupeštva oli štete učinjene što more biti na dva načina: prvi jest kadno se nije [535] jedan nagodio kradući. Ništa nemanje imao je dijo od kradnje oli u ivu oli u pivu oli u jasprim. Ovi izvan što je sagrišio smrtno držan je vratiti onoliko koliko je ima na dilu. Drugi način jest kadno se u kradnji nagodijo, tj. koji je povoljno pomogao krasti, npr. držati listve olti skale, pomagao prinositi lupeštinu oli druga prilična. Ovi griši i dužn je potpuno vratiti. Kad bi pak pomogao nike stvari lupežu poradi druge svre, npr. poradi službe i poštenja, koje ima prama lupežu niti bi u lupeštvu imo vlake niti bi pomogao krasti ne bi bio dužan vratiti ništa. *Mućanje* razumi se oni kojemu je posao čuvati jednu stvar i vidi da se krade od lupeža, a muči. Ovake su mnoge starešine, mnoge sluge, najmenici. Oni, koga je posao svitovati, a nije svitova (*consultor*). Oni, koji je čuvaoc, a nije vika za zapričiti zlo. *Ne suprotiveći se (non obstans)* razumi se oni, koji je ostavio svoj posao i zašto ga je ostavio dogodilo se zlo, npr. šteta oli lupeština, znadući da svoj posao bude učinio da se ne bi ista lupeština oli šteta dogodila. U

ovoj se krivici mogu naći vladaoi i država (*princeps, magistratus, praepositi viarum &c.*). [536] *Ne očitujući* razumi se oni, koga je posa bio otkriti olti očitovati lupeža olti drugoga poštetioca, a nije ga očitovao i to prvlje nego se zlo dogodilo, kad bi se s tizim moglo zapričiti oli poslia, kad bi se s tizim moglo zlo naplatiti. U ovom pomanjkanju jesu oni koji čuvaju tuđe stvari, npr. čoban tuđi ovaca, pudar tuđi vinograda, puljar tuđega polja &c. ovi svi griše, i kad čisto pomanjkaju dužni su vratiti pod smrtni gri svu štetu učinjenu kad godi nadlazi stvar mali gri, a pod mali gri dužni su vratiti kad je šteta malana.

Ima se znati prvo da oni nisu držani vratiti, koji vide da se zlo čini oli ima jurve učiniti, reku da brže oli slobodnije isto zlo čine (*Lay.*), 2. ni oni koji vide jurve jednoga da je odlučio drugome učiniti kakvo veliko zlo, reku mu i privrnu ga da mu manje zlo učine oli štetu jerbo tada čini se korisnim onome kome se zlo čini (*Busemb.* 3.) ni oni (protiva *Navaru &c.*). Ispovidnik premda je njegov posao ispovidati, npr. parok ako po nepomlji oli poradi maloga znanja pokornika ne ponukuje i ne zaduži ga, ima platiti ukradeno [537] premda griši smrtno ovo ostavivši. Samo je onda ispovidnik rečeni držan vratiti kad zabrani pokorniku da vrati ili mu zločom ili poradi maloga znanja. Razlog jest jer je tada pravi uzrok da se ne vrati (*Less. Lay. &c.*).

Pita se 5.

Kad mnogi jednome ukradu zajedno, kad jedan od nji dođe na ispovid zaduži ga ispovidnik da on sve plati, sada komu će ostali platiti kad je jurve sve prvi platio?

Odgov. Kad su mnogi zajedno krali oli drugačiju štetu učinili, oni, koji od nji prvi dođe prid ispovidnika, ispovidnik valja da mu zapovidi i kaže dužnost vratiti sve jer je dionik svega zla niti su posli ovoga držani drugi opet drugi put plaćati kradnju, kad je je prvi platio. Po pravdi ima dakle svaki vratiti onome, koi svu kradnju naknadijo, svako po onoliko, po koliko je pravo, dok se i njemu naknadi ono što je za nje platio (*Scotus in 4. dist. 15. q. 2. de quarto et alii*). Kada pak ne bi mu tili naknaditi, mogao bi s pravdom nagnati da mu naknade. [538]

Pita se 6.

Koga tuka najpri vratiti stvar ukradenu?

Odg. 1. Kad je kome stvar ukradena nepravedno red oće da prvi bude za vratiti oni u koga se stvar nalazi ukradena. Razlog jest jer, dok se stvar nalazi u svome bistvu vazda zove svoga gospodara vlastitoga (*semper res clamat ad dominum*). Kad li je ovi istu stvar izijo oli razdra oli po druge načine propača, ter nema odkle vratiti ni naknaditi štetu, za njim je držan oni vratiti koi je zapovidio da se ukrade ista stvar, a u pomanjkanju njegovu oni koi je ukrao (*executor*) pak za njim ostali tuka ozgor rečeni, kad ne bi on mogao. *Odg. 2.* Kad je kome šteta učinjena nepravedno red oće da prvi bude za vratiti, koi je naveo s privarom oli s nužnom zapovidju kome nije se smilo namanje učiniti kako da, npr. princip zapovidi u vrime boja nepravednoga da siče, bije, robi &c. Isto se ima reći od onoga, koi je činio učiniti čari i š' njima drugome mnogo naudio. Razlog jest jer on, budući uzrok najpoglavitiji, najprvije držan i štetu naknaditi. Još odviše govore naučitelji da zarad [539] istog razloga, kad bi on sam platio štetu da dionici istoga zla nisu njemu držani ništa naknaditi. Za ovim pak ima platiti štetu

oni koji je učinio. U pomanjkanju ovoga držani su oni, koji su svit dali i ostali ozgor rečeni.

Dogodi se da stvar ukradena pogine kod lupeža. Ništa nemanje i tada je držan vratiti tuđe već da bi ista stvar istinito bila poginula kod svoga vlastitog gospodara od pogibi iste vrste, od koje i kod gospodara i u isto vrijeme, npr. od vode, od vatre, od vojske koja čini rat i bije razložno i pravedno &c. (*Covarruvio, Less. Sil. &c.*) protivnikim od druge umi. Razlog jest jer ne bi manje poginula da ne bude uzeta i što je uzeta. Kada pak ne bi poginula kod svoga gospodara od iste, ima je lupež vratiti, ako će mu biti i poginula kako mu drago jer je on sa svojim nepravednim uzetjem svoj šteti uzrok. Po isti način kad bi bila stvar poginula kod gospodara, a naodi se zdrava jurve u lupeža, lupež je držan vratiti stvar svome gospodaru.

Tomačim se s prilikom – Lupež ukrade iz broda Petrova niku trgovinu i metne je u svoj brod. Dogodi se da se istu [540] noć utope obadva broda i sva trgovina, a ljudi uteku. Sada lupež nije držan ništa Petru vratiti. Kad li bi sam brod Petrov utopio se s trgovinom, a osta lupežev s lupeštinom, držan je lupež vratiti sve što je ukrao Petru. Razlog jest jer vazda stvar zove svog vlastitog gospodara.

Kad je čudo kralo nabaška brez ugovora među sobom, samo je dužan svaki vratiti onoliko, koliko je ukrao, a ne više. Kad li su s ugovorom ukrali, ako ne tili platiti svi podpuno svaki dijo svoj, tako da je uvriđenome sva šteta plaćena, ako će se i jedan od nji s Bogom pomiriti od potrebe jest da sve plati on sam, kad neće oni jer je od sve kradnje dionik. Pak, kako smo rekli i prvlje, more kod pravde naplatiti se od družine što više bude dao. Kad su dva jurve u kradnji koju su jurve naminuli ukrasti, i mogu je po sebi ukrasti, i prispri treći i š' njima krade, držan je samo svoj dijo platiti. Kad li prva dva ne bi bila zadosta za izvršiti istu kradnju, a treći im priteče i pomože, držan je sve platiti, budući da je bio uzrok sve kradnje i to, kad ne bi i drugi platili svoj dijo (*Fel. tom. 1. p. 2. de 7. praecept. dec. m. 2697*). Reko da u prvom događaju držan je samo platiti svoj dijo jer su [541] jurve bili prvlje njega naminuli što će i kako će ukrasti i bili su počeli jurve krasti i mogli su brez njega sve ukrasti, što su i š' njime ukrali, premda je i on prisprio. Kad se znade da je šteta učinjena, ali se ne znade koliko je štete, tada se valja služiti s ljudma od zanata, koji znadu prociniti potanko štetu, npr. da jedan zakolje janje, popase tuđe žito još u travi &c. ima se vratiti toliko, koliko se osudi od ljudi višti koji držani su metnut na stranu tratnju, trud i druga prilična, koja bi se imala oko žita, dok bi se metnulo u ambar.

Kada jedan posiduje jednu stvar držeći da nije ukradena nego da je more slobodno posidovati (*possessor bonae fidei*) posli toga dođe po koi način u poznanje da stvar biva ukradena, u malo riči da je tuđa, držan je je vratiti i nju i plod od nje, ako se u njega naodi, ako li se ne naodi, ima vratiti ono koliko se s istom stvarju okoristio (*in quo factus est ditior*) š' njima. Donosi priliku [542] *Arsdekin*: Primio si od lupeža aljinu držeći da nije ukradena i razdreš je. Posli toga nađe se gospodar od aljine, tada si samo dužan vratiti mu aljinu kakva se nalazi i onliko koliko si tvojoj aljini prostijo olti onliko, koliko bi tvojoj aljini štete učinijo. Ako li si istu aljinu pošteno kupio brez svake sumlje držeći da nije ukradena, našavši se posli da je ukradena, nisi ništa držan vratiti, nego samo aljinu kakva se nađe olmu bila razdrta oli ne razdrta. Također ako je aljina posve razdrta oli ako si je izgubio oli od tvoje zloće razdro nisi ništa dužan vratiti, ako se nisi u čemu okoristio jer budući da si drža da je duševno posiduješ nisi sagrišio protivu pravdi. Kada aljinu darovanu duševno držiš da je moreš posidovati

(*bona fide*), pak je prodadeš, posli toga nađe se da je ukradena, onda valja da vratiš pravom gospodaru ono što si za nju uzeo, ako imaš, a ne aljinu. Ako se aljina nalazi jošter kod onoga koi je kupio, valja da radiš raskinuti pogodbu da vratiš jaspre kupiocu, a aljinu pravom gospodaru. Ako li si je komu [543] darovao za ljubav i da je ne bi bio darovao da budeš znao da je tuđa, nisi ništa dužan vratiti nego samo moreš učiniti ljubav ako očeš kazati gdi je aljina, budući da se po njoj nisi ništa okoristio.

Od ove vrste posidujući jednu stvar cineći da je dobre duše posiduje (*bona fide*), ako ista stvar čini plode naravne oli izmišane (*mixtos*) držan je i nji vratiti pravom gospodaru iste stvari. Razumi se oni plodi, koje je od nje ima za tri godine od kada je je počeo posidovati, a ne one koje je od nje ima posli tri godine, budući da se od ovizi učinio gospodar po pripisanju (*mobiliūm acquisivit dominum per praescriptionem*) i još od iste stvari čini se gospodar, kad je ganutljiva, ako je počeo samo dan najposlid-nji treće godine da je posiduje. Ovako zakoni.

Pita se 7

Je li držan vratiti oni koi je zapričio da drugi ne dostigne jednu stvar dobru, razumi se, koja bi mu bila korisna?

Valja viditi ovdí uvrđiva li se [544] s ovim zapričenjem čijigodi zakon oli oblast koja mu se pristoji od naravioli od zakona oli po koi drugi način. Još valja viditi je li ova zaprika bila na silu oli s privarom oli ozloglašenjem oli s lažju oli na druge načine. Sada od *Lay. i Bon. odgov.*: 1. Oni koi je zapričio da drugi ne dostigne olti ne steče kakvo dobro korisno koje mu se po pravdi pristoji držan mu je vratiti štetu. *Odg.* 2. Ako mu se dobro korisno nije pristojalo po pravici oli po pravdi, nego se podiljuje od volje kome se oće tada, ako nije kakve sile, privare oli ozloglašenja, poradi kojizi podilitelj (*collator*) uzbije se i dade ga drugome oli i nikome oli onome, koi je i manje dostojan premda ovi čestokrat more sagrišiti smrtno, a navlastito kada ovo čini poradi kakve nenavidosti oli druge stvari zle ništa nemanje nije držan vratiti ništa (*Azor 3. p. l. 4. c. q. Vasq., Sanch., Bon. p. 12.*). *Odg.* 3. Kad bi kogod podiljitelja usilova da ne dade ono što more dati od svoje volje oli po isti način zapričio da [545] se ne pita isto dobro, budući da je prosto iskati držan je naknaditi štetu, ako je dostojan oni koi ište, ako li nije dostojan, nije dostojan (sic!) naknaditi mu štetu već da bi mu vratio poštenje, kad ga je ozloglasio (*Less. l. 2. c. 12. dist. 18., Molin., Sa &c.*). Kada se pak šteta dostojnome naplaćuje ima se šteta prociniti od ljudi naučni, višti, kriposni i duševni.

Pita se 8.

Imadu li se vratiti ona koja su po griu stečena?

Odg. Nemadu se vratiti nego samo u onim događaji gdi zakon crkveni očituje dostojna onoga, komu se ima vratiti. Očituje nedostojna kamatnika uzeti kamatu, onoga koi se kladi da je jedan živ oli mrtav, onoga koi se kladi da će biti ta i ta papa oli kardinal. Ovi izvadivši kamatu imadu vratiti istina je, ma se ne imadu vratiti onome koi dobije oklad nego siromaom i to za pokoru (*in poenam*) po buli Grgura trinaestoga i po buli Klementa osmoga. Kamatnik pak, kako ćemo viditi unapridak, ima [546] vratiti onome od koga je kamatu uzeo. Oni koi je nagovoren da ubije Petra i plćen. Ubijo ga je, sagrišio je, ali nije dužan vratiti ono što je uzeo za ubiti ga jer, budući se na pogiba

metnuo dostojan je plaće. Tako i žena koja je plaćena za sagrišiti bludno nije dužna vratiti, još one koje su općene bludnice mogu i na sudu iskati plaću pogođenu od onoga s kime sagriše s pogodbom da će je platiti (*ex lib. eleganter t. de verb. obligat*). Sudac po isti način, kad uzme plaću za pravdi pravdu, ima vratiti jer se pravda ne more prodati. Ma da uzme od onoga za koga je sudio protiva pravdi, a pravo ga okrivio, nije držan vratiti jer su sva ova koja nose sobom cinu (*sunt praecio (sic!) estimabilia*), ali je dužan naknaditi podpuno štetu svu onome komu je nepravdu učinio. Uči naš *Skot (in 4. dist. 10. q. 2. l. X)* i za njim drugi mnogi da oni, koi se čini siroma, a nije siroma i na ime siromaštva [h]rani se po tuđi vrati, veli da je držan vratiti. Kad jedan dariva Pavlu zašto mu je svoje jednu stvar i to samo zašto mu je svoje da otkrije da mu Pava nije [547] ništa svoje, darivanje nije dobro i more se natrag uzeti i kad bi Pava to s privarom uzima držan je vratiti. Isto se ima reći od onoga koji se čini vidit siroma &c. Zato i *Busemb. slide Skota*, kad je čudo siroma uzeo lemozine, a ne kad je uzeo malo.

Ima se vratiti onome stvar ukradena koi zakonitim načinom posiduje istu stvar il' mu bio pravi gospodar ili oni komu je gospodar bio prida istu stvar da je posiduje. Kad je ukradena onome, komu je gospodar prida da je posiduje, nejma se vratiti gospodaru nego onome koi je je posidova. Kada je gospodar stvari ukradene umro, vratiti se ima njegovim koji su mu najbliži u krvi, razumim reći pravim baštinikom (*haeredibus*). Ako je posve gospodar daleko ter bi se veće potratilo vraćajući nego valja ista stvar tada se ima vratiti njegovim bližnjim. Ele, ima se štogod i počekati da bi se gospodar vratio za dati njemu u ruke. Kad se gospodar pravi ni njegovi bližnji ne znadu, imadu se iskati pomljivo i ne mogavši ji naći ni ispitivanji ni s napovidanji (koja valja da budu barem do tri puta), tada se imadu [548] dati ubogim, crkvam i drugim misti siromašni. Ako li je on siroma more i on sebi dijo uzeti. Kad bi posli ovoga obogatijo ne bi bijo dužan vratiti ubogim oni dijo koga je uzeo kako siroma. Isto se more reći da sve uzme uživati kako siroma budući da on nije gori od drugi siroma[h]ja, tako bi moga učiniti da je i nepravedno steka istu stvar tuđu. Sada da izađe nadvor gospodar nije mu držan vratiti oni, koi je dao ubogim stvar njemu ukradenu bivši ga pomljivo iska, nego ako se ista stvar u bistvu svome nalazi, kod ubogoga ima mu je ubogi i vratiti, ako li se u bistvu ne nalazi nego je izidena oli razdrta &c. ima vratiti ono, koliko se okoristio (*in quo factus est ditior*).

Stvari našaste koje nisu nigda imale gospodara kako drago kamenje u rikami, rude različite oli ako su i imale gospodara u niko vrime, sada ne imadu nikakva gospodara, kako blago, tj. jaspra zakopana u zemlji koje ne ima gospodara po zakonu naravnome bivaju onoga koji ji prvi nađe. Kad li se blago nađe u zemlji tuđoj po naravi polovica istoga blaga ima se dati gospodaru od zemlje, a polovica uzeti sebi. [549] Ako se nađe po skuli djavolskoj (*arte magica*) sve ide u aznu kraljevu za pedipsu i to kad se odsudi od kralja (*post sententiam*). Kad se nađe blago po namiri u mistu kraljevu, razdili se na po s kraljem. Tako kada se nađe u mistu svetu ima se razdiliti na po starešinam od onoga mista sveta kako s biskupom, a kada se nađe u manastiru na po s manastirom. Kada se nađe ne po namiri nego idući ga iskati u tuđemu mistu brez vraštva i brez dati gospodaru izvadivši samo trud (*deductus expensis*). Ovako svi zakoni van da bi gdigod bio drugačiji običaj. Kad jedan doznade da se naodi blago u tuđoj njivi more po duši kupit istu njivu i dati za nju samo koliko valja njiva brez toga blaga jer blago nije dijo njive. Ni prodavši njivu pristoji se gospodaru prošastome od njive. *Tamb.* donosi priliku od speciala, razumi se oni, koi sastavlja likarie, koi more kupiti

za malo gazeta brime drva u kome vidi jednu travu od velike cine koja se općeno ne poznaje jer se ne more reći da oni, koi je gospodar od drva da je gospodar i od trave koja se među drvi zaplela. Tako sudim od onoga koi kupi njivu &c. [550]

One stvari koje se nađu pokraj mora od utopnika ol' mu bile jaspre oli druge stvari, imadu metnut svu pomlju koji nađu i raditi naći gospodara. Kad ga pak ne mogu naći imadu ji podiliti ubogim oli potratiti u druga dila bogoljubna kako uče mnogi naučitelji: *Skot*, *Medina* i drugi kod *Lay* (*l. 3. de just. tract. 2. c. 5.*) oće da ovaki posli, nego je svu pomlju metnuo za naći gospodara pravoga, ako ga ne nađe, vele da more sebi uzeti, budući da ovo nijedan zakon ne zabranjuje ni naravni ni crkveni. Zato ovo biva ovako u običaju. Zato i *Nav.* govori da ovaki, ako je u kakvoj potrebi more stvar koju je našao uzeti oli svu oli njezin dijo po nauku kriposnu ispovidnika koji mu ima stvar narediti što se lipše bude viditi i podobnije. Po isti način oni koi nađe na putu kesu jaspri oli činio si kupiti aršin skerleta, npr. ma ne znaš u koga trgovca &c. posli nastojiš iskati pomljivo čije je i ne nađeš, moreš ji slobodno uživati i još da nisi siroma. Razlog jest jere samo nepravedni stecitelj oli oni koi je nepravedno stekao, a ne poznaje gospodara [551]držan je podiliti ubogim. Ovako Alesandro papa treći (*Cap. cum tu de usuris*) i to da se ne bi okoristio po svome lupeštvu i zloći. Kad bi pak poslia našao se gospodar, tada držan si vratiti i skerlet i jaspre, ako se u tebe nalaze, a ako li ne, držan si vratiti onu korist koju si po istoj robi i jaspram imao. Oni koi po malo krade prodajući na kvartuče ulje, turte, vino, meso, ribu &c. i vidi se da je s tizim učinio štetu građanom ovaki ne imadu vraćati ubogim nego građanom kojizim je ukrao i to prodajući s manjom cinom oli s većom mirom, dok izjednači štetu. Ovako mnogi naučitelji *Vazquez* pak i *Escobar* drže (*probabiliter*) da more z' dobrom dušom dati i ubogim istoga grada i vratiti ono što je zanio &c.

Pita se 9.

Oni koji je kupio od lupeža je li držan vratiti lupežu oli gospodaru?

Odg. Nav. i *Bon.* i vele da ona koja je kupio od lupeža znadući da je ukradeno da je držan vratiti gospodarima, a koi [552] nije znao da je stvar ukradena, more stvar kupljenu vratiti lupežu za imati svoje jaspre natrag. *Tolet* pak i od naši *Masctrio*, *Faber* i *Aretin* govore osobitim načinom da mogu obadva vratiti lupežu za imati natrag svoje jaspre jer svak najpri valja da sebi nastoji biti koristan pak drugome. Što pak lupež ne vrati, ne slidi da su oni krivi, budući da u početku u lupeštvu nisu imali nikakve vlake niti ga nagovaraju da ne vrati.

Oni koi kupi od lupeža ne znadući da je ukradeno, pak posli toga prodade istu stvar drugome, nije više držan ni vratiti ni prigoniti se ni z' gospodarom ni s onim kome je stvar prodao. Razlog jest jer, kad je on stvar kupio po zakonu ne valja da štetuje on, a drugo oni koi prodaje kao svoje, a nije njegovo, držan je svu štetu platiti onome koi kupuje stvar ukradenu. Dakle lupež ima njemu vratiti ono što je uzeo za stvar ukradenu, pak zatizim ima se razumiti s onim komu je on prodao, vratiti mu njegove jaspre što je od njega uzeo, a stvar koju mu je bio prodao vratiti pravom gospodaru, budući da ovako [553] ne podnosi nikakvu štetu. Ma kad lupež ne bi vratio kupiocu prvome jaspre, nije držan kupioc iskati onoga komu je opet on prodao ni njemu vraćati jaspre. Samo ovo valja paziti da, kad je draže proda istu stvar nego je kupio. Ono što je veće, ako dolazi od njegova pridomećanja, nije držan vratiti ništa, ako li dolazi od

naravi iste stvari da je njezina cina naresla brez njegova pridomećanja (*industria*), tada ono što je veće ima vratiti gospodaru pravome i porad ostaloga neka se vidi z' drugim kupiocem.²⁸ [554]

Pita se 14.

Od vraćenja tuđega poštenia onda kad si koga ozloglasio?

Odg. Privrđenje tuđega poštenia more se dogoditi na dva načina: unutra u sebi po sudu brezrazložnome (*per iudicium temerarium*) i ovo se ne ima vraćati, već da bi se komu očitovalo nadvoru izvan sebe i to drugačiji okolostvo, nego je stvar u sebi (*non manifestis indicis levibus*); 2. more se dogoditi, kadno izrečeš nadvor izvan sebe komugodir ovo priuvrđenje. Ovo se more dogoditi po ozloglašenju, po pogrđenju, mormoranju &c.

Sud brezrazložni (iudicium temerarium) jest ono govorenje čovičije s kojim potvrdi istinito kakvo zlo od svog iskrnjega brez zadovoljni zlamenja da je istina, ono što govori. Ako ćemo da ovi sud brezrazložni bude gri smrtni, oće se četiri stvari: prvo jest da se ovi sud naslanja na stvar tešku olti veliku – ovdí se teškoća i laganost more lako razumiti po zloći od koje se sud cini i po čeljadetu kome se priklanja ista zloća. Zato mali je gri suditi da je Petar ukra pet oli šest gazeta da [570] je jedan jurve priznat prignut na grie bludne i da se od njega sud ovi čini da ide grišiti, kad se vidi prolaziti k onoj nepoštenoj &c. i od vojnika, koi osvetu ište od svoga neprijatelj, budući da se od ovoga mogu malo oli ni mrve uvriditi pače mnoge pute s ovim se i slave. Po isti način mali je gri suditi brezrazložno od onoga, koi se ne poznaje i u općenu suditi ne imenujući koi je. Druga jest da ovi sud brezrazložni učini se kako stvar istinita (*tamquam moraliter certum*), zato posumljenje brezrazložno nije gri smrtni, nego mali (*suspicio dubitatio aut opinio temeraria*). Razlog jest jer, budući ova dila neizvršna u sebi niti posve kreću u poštenje iskrnjega ne mogu se reći veliko uvrđenje već da bi se kome očitovalo. Neće biti smrtni gri ni onda, kad očituješ jednome koi je dobar, mudar oli pametan, budući da u njima nije jezdljivo da će se privriditi poštenje iskrnjega. Pače nije gri ni mali ni veliki sumlju brezrazložno očitovati starešini oli drugom kome bolje znaš za da se zlo ne dogodi oli poradi druge svr[h]e. Treća jest da sud bude po slabi zlamenji [571] (*ex levibus conjecturis*) jer ako bude sud po zlamenji jaki, onda će biti sud razložni i pametni. Ovdí se ima znati da zlamenja slaba jesu ona koja od svoje naravi mogu i drugu stvar zlamenovati (*indifferens*) izvan one koju čini se da zlamenuje po brezrazložnome sudu, pače općeno kad ljudi u običaju malo su kada za zlamenovati ono što se cini da zlamenuju. Tomačim se s prilikom: Vidim jednoga obnoć prislonjati listve olti skale uz tuđu kuću i ulaziti na ponistru. Ovo biva zlamenje zadovoljno da je on lupež. Ne more se pak ovo reći od onoga koi obdan i očitó isto čini. More se samo suditi da je ključ izgubio. Po isti način nije veliko uvrđenje, kad se sud istinit čini po razložni zlamenji (*quod est valde probabile*), npr. nađem jednoga mladića u klitištu z' divojkom sama, dodivajućí je se nepošteno. Budući da su ovo zlamenja čista od zla.

²⁸ U tekstu slijede pitanja: *Pita se 10. Kada se ima stvar tuđa vratiti?* zatim *Pita se 11. Kada imaju ogovor ne vratiti oni koji tuđe posiduju?* te *Pita se 12. More li jedan kasniti vratit samo jer, kad bi vratio, spao bi na siromaštvo oli barem ne bi se mogao držati u svom stanju koje mu se pristoji?* i još *Pita se 13. Oni koji za vrime rata nađu u neprijateljskom brodu tuđe robe, koja biva ljudi od druge kraljevine s kojim nisu u ratu imadu li im je vratiti?* (p. 554–569).

Četvrto oće se da je ovi sud podpuno odlučeni i priviđeni u svojoj pameti (*ut sit plene deliberatum*). Razumi se da se prividi pomljivo [572] kakvo u sebi zlo nosi i da se učini s potpunim priviđenjem naše volje i otenjem. Kad sud brezrazložni nosi sobom sve četiri stvari (*conditiones*) ozgor rečene, biva vazda gri smrtni. Ma budući da malo kada sobom ji nosi, malo je kada i gri smrtni. Na ispovidi nije potriba imenovati vrstu od gria učinjenoga po sudu brezrazložnome, nego je dosti reći: *Sudio sam od moga iskrnjega brezrazložno jedno veliko zlo oli gri da je učinio, ma ga nisam nikome izreka ni kaza.*

Ozloglašenje (*detractio*)

Po nauku *sv. Tome* jest dilo s kojim čovik skrovito privridi poštenje svoga iskrnjega i to govoreći protiva njemu nepravednim načinom. Ovo ozloglašenje more se dogoditi na dva načina. Prvo jest kadno reče da je jedan učinio ta i ta gri, koi more biti istinit oli neistinit, ma budući skroviut ti ga otkriješ. Drugi jest kadno jedno dobro zanikuješ tvoga iskrnjega, a mnoge pute to zanikuješ za nauditi poštenju i dobru imenu svoga iskrnjega. Ovo se pomanjkanje more lasno poznati na iskrnjega zlo ime. Mećući, umnažajući, očitujući, stvar na zlo okrećući, koi zanikuje oli smankaje, [573] muči i fali manje nego imade. Isto latinski: *imponens, augens, manifestans, in mala vertens, qui negat aut minuit, tacuit, laudatque remisse*. Gri se čini očit svitu oli po zakonu oli po činjenju (*jure vel facto*). Po zakonu kadno je od gria osuda po sudcu data, po činjenju, kada se gri učinio prid mnogom čeljadi oli na onom mistu po kome se ima gri lasno očit učiniti oli premda je bio gri skrovit, ništa nemanje po onizim koji su ga znali očitovali su drugim na ta način da mnogi od njega govore navlastito kadno je gri došao u poznanja onizi, koji ne umidu mučati. Općeno razumi se gri očit kadno izmirivši dobro okolojstva gria, vidi se da se gri ima lasno proglasiti. Teškoća ozloglašenja lasno se poznaje po čeljadetu koje se ozloglašuje i po griu s kojim se ozloglašuje. Zato reći od jednoga starešine koi biva kod svita poštena glasa da je običajan lagati, griši se smrtno. Od običaja reći olti odkriti jednoga pomanjkanja naravna, npr. da je zablenu, da nije zakonit &c. nije smrtni gri, već da [574] bi mu to kakvu štetu uzrokovalo jer ovo nisu pomanjkana griševna (*non sunt defectus morales culpabiles*). Niti je smrtni gri reći da je ol' srdit &c. budući da su ova po niki način u mnogim naravna i tako se malo po njima more ko uvriditi u poštenju (*Fel.*). Smrtno griši se kad rečeš jednome, npr. od Petra znaš štogod od njega. Ej, doli znaš pak da mu se reče kako bi se zastidio. Nije smrtni gri štogod reći od kipa koi se ne znade već da bi to bilo uvriđenje koga drugoga koji se poznaje. Smrtni biva gri zlo govorit od jedne općene olti manastira. Nisi držan imenovati, ako si koga osudio po pismu (*per libellum famosum*) budući da po ovakom ozloglašenju biva mnogo više uvriđenje. Oni koi kaže da je jedan vojnik oli vlastelin išao na mejdan i da je jedan mladić malo pošten išao na žene &c., ne čini se gri smrtni, budući da se ovaki kod svita ne ozloglasuju po ovakom dilu, pače se mnoge pute š' njuima i slave. Oni koi je čuo da je od drugoga ozloglašen i da se štogodi izbljuje, štono [575] naši reku, i to onome, koi je pametan i koi neće lasno drugom očitovati ni proglasiti niti mu se tuži za da se osveti, nego samo da mu je lašnje, ne griši smrtno. Ne griši ni oni, koi očituje gri, koi se jurve ima i z' druge strane očitovati. Ne griši ni oni, koi štogod reče protiva Petru koji je poznan, npr. za igrača i očitujem ga da je psova, budući da se ova pomanjkanja običaju držati jedno drugoga. Ne bi bilo prosto, kad bi bilo drugo pomanjkanje. Da kazujući pomanjkanje od jednoga i rečeš ovako: *Čuo sam,*

oli: *More bit da je učinio* &c. samo bi učinio mali gri, premda bi i virovati ono što im se govori što se ima njivoj slabosti zabilježiti. Kad li bi pak prividio da su lasni virovati oli da to kaže s odlukom nauditi, tada griši smrtno protivu ljubavi koja nas zadužuje da ne činimo drugome što nami nije drago, doli ne griši protivu pravdi. Razlog jest jer ovake riči ne privriđuju čudo našeg iskrnjega niti mu dižu osobitim načinom poštenje već da potvrdiš tvoje govorenje svidočanstvom onoga čovika kome se ima posve virovati. Po isti način pomanjkanje očito jurve [576] na jednom mistu, očitovati ga na drugom mistu, gdi nije očito i gdi se ne zna, ne griši se smrtno protivu pravdi (*contra justitiam*). Razlog jest jer po očitovanju u jednome mistu svoga nepoštenja, gubi se i na drugome mistu, zakon imati ga, niti se griši protivu ljubavi već da bi se govorilo olti očitovalo za nauditi iskrnjemu. Zato brez svakoga grizodušja vidimo pomanjkanja očitovana u jednome mistu, upisati se u knjige i slati se po svem svitu. Oni koi kaže starešini pomanjkanje svoga iskrnjega jeda bi bio pedipsan olti pokaran, ne čini nijedan gri. Ne griši ni onda kadano očituje pomanjkanje za zapričiti štetu pravednoga. Zato more se reći jednome da Petar, npr. koi često dolazi u njegovu kuću da je lupež i tako neka se pazi, jer ovo se ne zove uvriđenje, nego obranjenje niti oni ima razlog iskati dobro ime, koi ište štetu i nauđenje svome iskrnjemu. Smrtno griši oni protivu ljubavi i protivu pravdi koi reče lažljivo, npr. da je Petar lupež il mu bilo na sudu ili izvan suda i to za braniti istoga Petra, svoje poštenje oli za otisnuti od sebe silu Petrovu koi je na nj navalio po koi način oli ga osvadio [577] oli ga ozloglasio jerbo je laž od svoje naravi zla. Samo biva prosto protivu svomu ozloglasniku reći koje pomanjkanje skrovito i istionito kada se od njega ne more drugačije obraniti ni po druge pute za činiti ga viditi lažljivo i da mu se ne more virovati što govori budući da se drugačije ne moreš obraniti. Kad bi pak ima drugi način za obraniti se ne imaš ga ozloglasiti. Kadno jedan poradi slabosti ozloglasi sama sebe kazujući svoje kakovo skrovito pomanjkanje samo čini mali gri. Čini smrtni gri, kad bi to bilo smučenje čijegodi (*scandalum*) oli kad bi se po tome kogod drugi ozloglasio oli kome štetno bilo. Kad ne bi, reko, ovoga bilo učiniti, učinio bi dilo kriposno kako mnogi sveti učiniše. Samo čini mali gri koi slaže da je učinio jedno veliko zlo i to za ne podniti velike muke, nego da mu se odsiče s jednim maom udo oli posve smrt zadade. Čini samo mali gri jer govori laž, ne griši smrtno jer s tizim ne razumi uprav (*directe*) smrt, nego uteći druge muke koje su u sebi duge. Zato vidimo mnoge pute da i bolesnik obere sebi smrt za da mu se pripika gnjat, noga, [578] ruka &c. Griši smrtno kad bi to potvrdio zakletvom poradi krive zakletve oli kad bi to uzrokovalo kakvu štetu oli ozloglasenje drugoga jer nije on gospodar dobara i poštenja tuđega.

Pogrđenje olti udaranje u obraz s' ružnim ričma (contumelia)

Jest dilo privridljivo s koim čovik na oči drugoga pogrđi psujući ga oli udarajući ga u obraz s kakvi drugi pomanjkanji, npr. zovući ga lupežom. Pogrđenje razlikuje se od ozloglasenja kako otimljenje od lupeštva jer ozloglasenja je samo uvriđenje čovika na daleko, a pogrđenje na oči. Ozloglasenje priuvriđuje samo dobro ime (*bonam famam*), a pogrđenje i dobro ime i poštenje, dakle od svoje naravi biva gri smrtni pogrđenje, već da bi pogrđenje bilo od male stvari oli kad ne bi bilo posve priuvriđeno niti bi se promislilo što bi se reklo. Ne sagrišuje starešina koi svog mlađega izgrđi s odlukom pokarati ga i poniziti ga, već da bi prišao način od pokaranja i pogrđenja. Vidimo da i Isukrst [579] apoštole zovnu budale i Pava Galacijane brezsvisne (*insensatos*).

Mrmljanje (mormoratio)

Jest govorenje s koim se očito dilo našega iskrnjega tomači da je zlo, budući da se more razumiti da je dobro. Isto se dogodi Isukrstu kad djavle izgonjaše, kad mu rekoše kod Luke na pogl. 11,[15]: *U ime Belzebuba, poglavice djavola, izgoni djavle. – In Beelzebub principe daemoniorum eicit daemonia.* Mrmljanje biva smrtni gri ako je združeno ozloglašenje.

Žamoranje (susuratio)

Jest govorenje zlo rečeno svru za dignuti prijateljstvo među onizim koji su u ljubavi oli u skladu. Držan je žamornik pomiriti one među koje je metnuo smutnju i svadnju. Pogrdioc držan je vratiti poštenje pitajući proštenje oli pošteno pozdravljajući oli po koi drugi način prama njemu prikazujući se. Ozloglasitelj držan je vratiti dobro ime i koliko je moguće poreći se. *Melius est nomen bonum quam divitiae multae.* – *Bolje je ime dobro nego bogastva mnoga.* (Prov. 22.). Oni koi je rekao da je Petar jedno zlo [580] učinio, a nije istina, valja da se poreče prid istim onim prid koim je rekao i po isti način, tj. ako je očito, očito valja da se poreče. Ima se, reko, poreći da bi se porad toga i on ozloglasio (*etiam si ipse infamatur*), zašto, kako govori Skot (*in 4. dist. 15. q. 4. l. c.*) poštenje ozloglašenoga starije je od poštenja ozloglasitelja. Dogodi se i ovo mnoge pute da oni koi je čuo zlo Petrovo od ozloglasitelja proglaši ga drugim prvlje nego mu se poreče ozloglasitelj. Tada, kako čuje da je Petar ozloglašen lažljivo, ima se i on poreći kod onizi prid koim je reka & Ele, govori *de Luge* i priporučuje ispovidnikom da, kad Pava se poreče prid onim prid koim je ozloglasio Petra nije potriiba više poreći se prid svim onizim koji su čuli isto zlo po onome komu je Pava reka, drugojako ne bi nigda dužnost Pavlova svršila što bi mnogi stra uzrokovalo u grizodušju (*conscientia*). Oni koi je ozloglasio Petra lažljivo držeći da je istina i da je stvar očita, jurve došavši u poznanje laži po pravdi i po razlogu ima se poreći ovako: *Ono zlo što sam reko od Petra cinio sam da je istinito i očito, ali sada nalazim da je sve [580] laž i da sam se privari.* I kad ovo učini neće ništa izgubiti od poštenja i od čovištva i imena pravog kršćanina, pače dobi će slavu i kod Boga i kod ljudi. Oni koi je očitova gri Petrov skrovit otijući se poreći nejma reći da toga Petra nije učinio jer bi rekao laž, što nije nigda dopušteno, nego je dosti reći po nauku sv. Tome i Skota: *Nemojte virovati da je Petar ta čovik, zlo sam bo rekao.* Oli se more faliti u kriposti onoj protiva kojoj ga je osvadio i ovo more reći, budući da Petrovo pomanjkanje nije očito. Kada dakle nije očito, more se dakle držati očito da je dobar i faliti ga &c. Oni koi je ozloglasio vrlo Andriju mrtva sagrišio je smrtno i držan je vratiti poštenje kako smo ozgor rekli i to oli mrtvome oli njegovu rodu, kad bi po tome i oni bili ozloglašeni. Ovako se poštenje ne more vratiti s mrtvim ni s misam. Šimun bivši lažljivo ozloglasio Ivana i stvar mnogim proglašio. Ivan doznade najposli da je ovom ozloglašenju bio početak Šimun. Šimun je držan ne samo poreći se kod onoga prid koim je ozloglasio Ivana, dali jošter držan se poreći i prid Ivanom [581] i od njega pitati proštenje. Kad bi pak Šimun bio mnogo stariji od Ivana cinim da bi dosti bilo veselo i ljubeznivo se prikaže Ivanu faleći ga u onoj kriposti, protiva kojoj ga je osvadio. Isto valjalo bi da učini porekujući se kod onizi prid kojim ga je osvadio. Kad bi Ivan bio štogod štetova oli ima štetovati, izvan dobra imena kod ljudi, ima Šimun reći čisto da Ivan nije u istom pomanjkanju oli se š' njime pogoditi i naknaditi mu svu štetu, vanda mu je dragovoljno prosto.

Ogovoreni su vratiti poštenje od ozloglašenja oni koji drže da š' njiovim ričma nisu nudili poštenju svaoga iskrnjega. Ovo se morte dogoditi kadno ozloglasitelj jest čovik kome se ne more virovati, tj. lažljiv, pun riči koi je običajan ozloglasivati, a oni koji ga slišaju bivaju ljudi bogabojeći oli kadno ozloglasujući pokazuje veliku sržbu protiva istome i tako ljudi pametni mučno će mu virovati i reći će naravnim načinom da je reka u sržbi ono što je rekao.

2. Ne ima se vratiti poštenje kadno se drži promislivši okoljstva dobro da je [582] ozloglašenje jurve zaboravljeno i da od onoga nije više uspomene. Pače vraćajući poštenje od ozloglašenja jurve zaboravljenoga, moglo bi se gore učiniti spominjući stvari prošaste. Zato u vraćanje davnjašnjega ozloglašenja ima se ozloglasitelj pametno vladati svitom naučnog ispovidnika.

3. Ne ima se vratiti poštenje kadno je zakrpljeno z' druge strane. Ovo se more dogoditi po svidočanstvu drugog čeljadeta kome se more virovati oli isti ozloglašeni provodeći život kršćanski i dajuć dobar izgled.

4. Ako pomanjkanje skrovito koga si rekao i očitova biva z' druge strane očitno po drugim.

5. Ako poštenje ne more se vratiti brez gria oli brez štete od života oli rane oli većega poštenja. Oče reći da biskup nejma pitati proštenje od jednoga pučnoga čovika (*a plebejo*) ni vlastelin mnogo izvrstan (*valde illustris*), ako to ne mogu učiniti brez štete svoga poštenja, nego na misto porečenja imadu ga faliti.

6. Ne ima se vratiti poštenje onome koi je tebe ozloglasio i neće tebi vratiti [584] poštenje jer tada ide jedna za drugu, već da bi ozloglasio druge izvan njega, tada si dužan vratiti poštenje poradi drugi.

7. Ako ozloglašen prašća ozloglašenje nisi držan vraćati mu više, budući da je on gospodar od svog dobra imena olti poštenja. Ne bi moga prositi kadno ozoglašenje i druge uvriđuje i biva im štetno jer nije gospodar od tuđega poštenja.

8. Nije ni oni držan vratiti poštenje, kad se po niki način stvar posve učinila mučna za da se vrati (*moraliter impossibilis*). Ni oni, koi ne more vratiti poštenje nije dužan istu dužnost zakrpati s jaspram jer jaspra ne more platiti poštenje olti dobro ime. Običajan ozloglasivati kad koga ozloglasi prid pučnom olti priprostitom čeljadi i prid čeljadi od malo godišta, a ma od razuma (*idiotia*). Razlog jest jer ovi lasno i viruju i proglase što ne čine ljudi pametni i dobri, i zato rekli smo da rečeni prid njima ozloglasivač nije držan vratiti poštenje. Oni koi sluša ozloglasitelja, ako povoljno sluša ozloglasitelja, [583]²⁹ tj. navodeći ga i probuđujući ga oli pitajući ga kako mnogi običaju, ako je veliko ozloglasenje, griše smrtno protiva ljubavi i protiva pravdi, ne manje nego oni, koi uzrokuje svojim nastojanjem da se učini šteta drugome. Zato s istom mirom držani su poštenje vratiti. Oni koi ne ganjava drugoga na ozloglašenje niti ga priupituje nego samo naslađuje slušati ozloglasitelja griši smrtno protiva ljubavi, budući da se naslađuje slušati razdirati poštenje svoga iskrnjega, a ne griši protiva pravdi (*contra justitiam*). Ma ako more kako starešina zapričiti ozloglašenje, griši smrtno protiva ljubavi i protiva pravdi. Pače sagrišuje smrtno oni koi sluša, ako more brez muke oli koje druge smutnje zabraniti ozloglašenje, a ne zabrani ga, premda se ne bi nasladio govorenju ozloglasitelja. Ma ovi malo kada griši smrtno budući da često ima razlog od

²⁹ Pogrešna je paginacija stranica: nakon str. 582. dolazi 584, zatim 583 iza koje 586, a nema stranice označene brojem 585.

ogovora. Ne griši se smrtno slušat ozloglašenje: 1. kad je ozloglašenje od male stvari; 2. ako je od velike, ma je rečeno prid čovikom pametnim koji se neće virovati; 3. ako [586] razložno držiš da oni koji su čuli ozloglašenje da neće virovati; 4. ako držiš da tvoje ponukovanje neće biti korisno. Ovo se more dogoditi kadno je ozloglasitelj mnogo stvari od onoga koji sluša oli jer je ozloglasitelj mnogo srdit i zato i tako, kad bi ga ponukovao da ostavi &c., moga bi još više užgati vatru; 5. kad nisi istinit govori li se od pomanjkanja nepravedna i od pomanjkanja skrovita i velika; 6. kad držiš da ozloglasitelj ima razlog govorit ono što govori, more biti da od tebe oće s tizim svit pitati oli da se s tizim što god utiši oli izbljuje, štono naški reku, neka mu je lašnje (*ut suum dolorem leniat*) oli da te ponukuje da se i ti od njega čuvaš i da zato govori &c; 8. kadno poradi stida razložita oli poradi kakva stra[h]ja ne smiš se opirati ni protiviti ozloglasitelju niti je ozloglašenje toliko veliko da će čudo nauditi poštenju iskarnjega da se ima zapričiti s tolikom smetnjom i mukom. Ovako *Tamb.* razlog nosi jer brez kakve potrebe i koristi zakon od ljubavi nas ne steže na toliku mučnost. [587] Sva koja reko ozgor od vraćenja poštenja poradi ozloglašenja more se reći da sam ji našao u *Fel.* (*tom 1. p. 2. n. 2747.*)

Pita se 15.

Što je pogodba (contractus)?

Budući da prava pogodba vazda ima imati kripost poglavitu koja se zove pravda. Zato ista jest stanovita kripost koja čovika prigiba i kaže mu način dati svakom svoje. Ista se razdiljuje od naučitelja u pravdu zakona, razdiljenja i prominjujuća (*legalis, distributiva et commutativa*). *Zakonita* jest ona koja čovika prigiba obslužiti zakone, a činjeno za dobro općeno. *Razdiljiva* jest ona koja čovika prigiba dati svakome od podložni dobra općeno, npr. poštenje, zapovidanje, vladanja i plaću po vlasti dostojanstvi. *Prominjujuća* jest ona koja čovika prigiba za uzdržati mir i jednakost među dobri, koja su posidovana i imadu svoje gospodare napose. Oni samo koi diluje protiva ovoj najposlidnoj pravdi držan je vratiti. Po isti način razdiljujuća, kad je združena s prominjujućom, ako se protiva njojzi diluje, ima se vratiti. [588] Sada odgovaram: Pogodba jest dogovor povoljni dvaju oli više izvršen s kakvim zlamenjem zdvornjim po kriposti koga porađa se s obe strane dužnost ispuniti pogodbu (*contractum*). Pogodba ne bi bila dobra, kad jedna strana neće istu pogodbu. Ako oni koi se pogađaju nisu podobni za pogoditi se oli ako nije im u ruci ono o što se pogađaju oli ako je pogodba protiva zakonu. Zato pogodba sinova za živa otca nije dobra, već da su se svojim dilom razdilili od otca, ni žena koja ima muža ni budalasta ni skitnje ni sirote od mali godina. Sirota koja nejma još četrnajest godišta i niže brez svoga čuvaoca oli vladaoca (*tutores et curatores*) ne mogu nikakvu pogodbu učiniti, već da bi pogodba bila za njiovu korist. Treće nije pogodba dobra, kad u njoj nisu sve stvari koje naređuje zakon da su joj združene. Razumi se koje je čine da nije u sebi dobro, premda se ista stvar potribita ne bi znala od onizi koji se pogađaju (*clausula irritans*). Priliku imamo od ženidbe koja nosi sobom pogodbu [589] (*do ut des*) nije dobra, kad u sebi zapriku ima koja razrušuje pogodbu (*impedimentum dirimens*), premda se ista zaprika ne bi znala od onizi koji se vinčvaju. Četvrto: nije dobra pogodba kadno je učinjena na sramotu oli s privarom oli po drugi način uzimljući jednu stvar za drugu, npr. kvasinu na misto vina, caka na misto dragoga kamena &c. Pogodba kad je učinjena po zkonu, ako se pristupi, griši se i ima se vratiti sva šteta, kad bi koja bila od onoga koi je pomanjka.

Obetanje jest dilo s koim jedan povoljno obetaje drugome dati jednu stvar oli učiniti. Što ako je dragovoljno prima od onoga komu se obetaje, ako je stvar velika i obetanje je učinjeno zlamenjem zdvojnijim, držanja je ispuniti pod smrtni gri oni koje obeta. *Skot (in 4. d. 28. q. 1.)* protiva mnogim drugim koji drže da rečeni ne griši smrtno, nego samo da je lažac i neviran. Nije držan ispuniti obetanje prvlje nego je oni činio se viditi komu je obetano da dragovoljno prima dar i to da bi ga bio i crkvi obeta, već da bi obeta [590] bio zavitan dati Bogu. Nije držan ispuniti obetanje samo iznutrenje, nego valja da bude isti se istomačio čisto zlamenjem zdvojnijim.

Darivanje (donatio)

Darivanje jest jedno dilo povoljno s kojim čovik daje svoju stvar vlastitu drugome na ta način da se od nje posve svlači niti je od nje gospodar više, nego oni komu je daje. Ovo se zove isvrstito darivanje samo onda, kadno se stvar jurve uzela i počela posidovati. Ako li se nije uzela jurve more se uzeti natrag (*revocari*) ako će biti darivana i zakonitim načinom u karti (*cum publico instrumento*). Oni koi daruje drugome sve što imade njegovo, darovanje nije dobro jere nosi sobom prosutak. Kad bi se pak ovo darovanje učinilo crkvi ne more se zapričiri od zakona svitovnjega (*ex jure civili Mendo verb. donatio*). Po zakonu svitovnjemu darivanje ne samo primljeno na rič, dali jošter primljeno, tj. posidovano od onoga komu je darovano, more se vratiti u mnogi događaji. Prvo – ako je oni komu je darovano učinio se i pokazao se posve nearan onome od koga je dar primio, tj. ako ga je izbio, ako je njegovu imanjstvu veliku štetu učinio oli u potribi [591] velikog glada, a nije ga tio [h]raniti ni priteći mu, ništa nemanje u ovaki događaj, nije držan isti vratiti ono što mu je darovano nego samo kad mu od suda naredba dođe, koi sud ima viditi nearnost kakva je u sebi. Drugo – kad se jedna stvar darovala cineći da će se umriti i ne umre se, more se vratiti natrag i potratiti kako i druge naredbe koje se čine na čas smrti. Treće – kadno otac daruje kome štogodi priuvriđujući zakoniti dijo svoje dice (*legitimam*) biva darivanje protiva ljubavi. Ako je učinjeno darivanje sinu jednome štetom zakonitog dila drugi sinova, ima se drugim šteta namistiti. Ako li je isvanskim, ima se dar vratiti natrag. Ako je sin od oca uzdignut s tratnjom u nauku i učinio se čovik, ne ima se istom sinu poradi ovoga krivica činiti u njegovoj zakonitoj, nego u dilu zakonitom ima biti jednak s ostalom tratjom, već da bi se otac bio istomačio prvlje nego ga je posla na nauk da ga razumi uzdignuti š' njegovim dilom zakonitim. Kad li pak otac sinu kupi kakvo gospostvo ima ući u dijo zakoniti njegov razdiljujući se [sa] svojom bratjom. Ako li mu ga princip daruje [592] poradi dostojanstva otčevi, tada nejma ući u dijo zakoniti njegov (*Mol., Facund., Diana &c.*). Četvrto – kada tebi Petar reče da ti dariva konja koi se ne naodi kod Petra nego daleko, ti nisi stekao gospodarstva svru konja dočimgodi ne primiš. Zato kad bi se dogodilo da Petar istoga konja drugome daruje oli ga proda i prida, bio bi dobro darovan oli prodan i oni bi stekli gospodarstvo svru njega. Ti pak imaš viditi s Petrom poradi uvriđenja i nepravde koju ti čini (*Less. l. c. d. 7.*). Peto – kada jedan kralj brez izma razdiljuje dobra oli aznu od kraljestva štetom općenom istoga kraljestva, more se uzeti natrag isti dar ili za živa kralja ili posla njegove smrti od njegova pristupnika. Šesto – po isti način i oni more natrag uzeti dar koi ga je darovao, kad nije ima dice (ako je odveć darova), kad bi posli se dogodilo da imade dice. Sedmo – oni koi se vinča naopako poradi kakve zaprike i razvinča se, more uzeti darove one koje je ženi dao natrag. Ništa nemanje ima štogodi ženi istoj dati za pokriti priuba njezinu sramotu [593] budući da je š' njome živijo kako ženom pravom.

Zajam (mutuum)

Zajam jest pogodba s kojom se svoja stvar zaimlje drugome svlačeći š' nje vlastitu vladnju i čineći gospodara od nje onoga, komu se zaimlje s ugovorom da mu se ista stvar vrati po broju oli po teškoći oli po miri oli u istoj vrsti oli ono što valjade &.

Zajam suj (commodatum) jest oni s kojim se stvar pridaje drugome ne čineći ga od nje gospodarom nego samo da se š' njome mukte služi. Po ovi način ko drugome zajmi jaspri ne da se š' njima služi, nego samo za nakititi svoju kuću i za činiti viditi svoje veličanstvo, more na nje uzet dobitak (*Cler. c. 83. n. 76*).

Postava (depositum)

Postava jest ona kadno se od Petra, npr. ostavi jaspri oli druga stvar u Pavla za da je čuva, a ne da se š' njome služi ol' mu bilo za plaću oli brez plaće. Postava od druge vrste (*locatum*) biva onda, kadno se pridaje drugome stvar da se š' njome služi ne čineći ga gospodarom i to za niko vrime, ma s dogovorom da mu toliko plaća priko godine. [594]

Pogodba stvari neganutljive (emphyteusis)

Jest kadno pridaje jedan, npr. vonograde oli kuće drugome s ugovorom da š' nji prima plod oli drugu koju korist, ma da nije gospodar od vinograda oli od kuće, nego on i zato da ga ima priko godine poznavati s čimegodi zaradi gospodarstva.

Pogodba druge vrste stvari neganutljive (feudum)

Biva onda, kadno princip pridaje jednome, npr. jednu veliku baštinu čineći ga gospodarom od njezina ploda, a da on i unapridak bude gospodar pravi (*directum dominum*) od iste baštine, ma da mu nejima ništa plaćati priko godine, nego samo da mu je viran u svako doba.

Zaloga (pignus)

jest pogodba s kojom se stvar pridaje drugome za da mu je slobodnija zla čovika (*ob majorem securitatem*). Ne more se niko služiti zalogom ni postavom brez testira pravoga gospodara. Razlog jest jer se zaloga daje za veću slobostinu, a postava za čuvanje, a ne za službu. [595]

Pogodba od promine (contractus a godere)

biva onda kadno tebi Petar [dadne] jaspri za da se š' njima služiš, a ti Petru kuću za da se š' njome služi mukte s ugovorom da se on služi kućom dočim ti njemu ne vratiš jaspri. Ovaka pogodba za jaspri nije dobra, ako Petru nije šteta dajući tebi jaspri (*lucrum cessans aut damnum emergens*). Drugo razumim od niki naučitelja ovoga nauka da se ima procinit stvar koja se uzimlje za jaspri i da u svojoj cini nadilazi što-godi jaspri primljene i to jer se ima vratiti opet natrag kuća. Ele, ako su rečene jaspri Petrove bile Petru brezkorisne (*sine lucro cessante aut damno emergente*), Petar u ovakoj promini učinio bi kamatu i bio bi vazda kamatnik, budući da jaspri od naravi svoje nisu plodljive (*fructiferae*). Kadli pak biva promina u ovoj pogodbi od dvi stvari koje su od svoje naravi plodljive, npr. tebi Petar daje kuću, a ti Petru vrtao, tada biva

pogodba dobra, budući da ti Petru daješ za korist priko godine od vrtla plod. Oni koi ima jaspri na ostavi (*in deposito*) [596] metne se š' njima igrati i dobije dobitak, more slobodno uživati niti je držan vratiti ono što je dobio, budući da je ovi dobitak plod pridometljiv (*fructus industrialis*). Ja bi ovi svit dao, kad se kogod pogađa s pogodbom od promine za jaspri i za kuću, npr. oli drugu stvar priličnu za da se ne učini kamata bolje bi bilo da se kuća proda po zakonu s ugovorom da kad se vrate jaspri da se vrati i kuća i tako i jedna i druga strana stati će slobodno u duši.

Ujamčenje (fidejussio)

jest dilo pogodbe s kojim čovik obeta se Petru platiti, npr. deset cekina koje zamlje Pavlu i to, ako ji ne bi Pavao platio. Ovo će reći uzeti na sebe tuđi dug u pomanjkanju pravoga dužnika, što reku naši, uporučit se za drugoga. Kad ne bi dužnik platio svoga duga, dužan je poruk olti jamac platiti, on oli njegovi baštinici (*haeredes*) onda samo, kad ga sudac osudi da plati isti dug. Oni koi je dao jaspri najopri ima dužnika stegnuti kod sudca za da ga plati već da bi vidio očito da dužnik neće platiti oli je pobigao. Kad li poruk plati za [597] dužnika, dužnik neka naknadi svu štetu svome poruku. Jamac olti poruk ne more biti koi nejm svoji dobara oli koi nejma svoja dobra u ruci. Zato poruk ne more bit redovnik ni žena koja ima muža ni dite koje je jošter ludo oli koje ima svoje čuvaoce (*tutores aut curatores*).

Kamata jest dobitak primljeni za onu stvar koja je zajata drugome ne imadući drugoga uzroka nego samo zašto je zajata (*est lucrum quaesitum ex mutuo vi mutui*). Ovako dilo jest protiva zakonu Božijemu i naravnome. Zato Bog po Ezek. proroku govori (c. 18,[8]) *ad usuram non commodaveris – na kamatu nemoj dati*. Po Luci (c. 6,[35]): *Mutuum date nihil inde aperans – Zajam dajte ništa ne ufajući za nj primiti*. Razlog najpoglavitiji jest jer je kamata zabranjena jer, budući kad čovik zajme jednu stvar drugome od nje nije više gospodar i tako za nju primajući štogodi, prima za ono što nije njegovo. Ako si dakle zajao jaspru onoliko ti se ima vratiti, koliko si zajao, a ne više jer govori Zeot: *Jaspra zajata nije plemenitija od one koja se vraća*. Budući da od naravi [598] svoje nije plodljiva, što pak oni komu si je bio zajao š' njome se pomogao, razumi se da je ono njegov plod pridometljivi (*fructus industriales*) niti se razumi da je isti plod tvoj, jer ona jaspra nije tvoja, premda si mu je ti zajao, jer kako si mu je zajao, nisi više od nje gospodar. I tako ako primiš za nju štogodi, primio si tuđe i učinio si se kamatnik. O koliki čine kamatu i ispovidaju se i pričešćuju i najposli se osude i idu u muke paklene. Čujem svaki se dan tužiti od siroma[h]a. Oni govori: *Dao mi je to i to pet godišta da mu o trgačini dadem pet barila vina*; drugi: *Dao mi je cekin da mu dogodine vratim cekin i na nj kvartu šenice*; treći: *Zaja mi je šest groša na prijateljsku da mu ji vratim o žetvi, ma oće da u njega kupujem robu jer je trgovac*; četvrti: *Dao mi je sto groša da mu ji vratim do godine svi sto i dobitka šest oli pet oli deset &c*. Ovi se prokleti dobitci primaju protiva svakom zakonu niti se vraćaju i tako valja na sramotu da se osuđuju. Mnogi ovo čine jere cine da čine dobro i ljubav svome iskrnjemu niti znadu [599] da je zlo, a drugi i znadu da je protiva zakonu, ali čine i po sebi zakon i govore da je prosto, a niki čisto vide da zlo čine, ali za steći jaspri, oće da čine kamatu. Ele, i jedni i drugi i treći idu k vragu: kogodi dakle oće da dade jaspri na dobitak i na njega oće da koju korist prima od potrebe jest da prvlje primi nauk od čovika naučna, more li na nji korist primiti brez uvriđenja Božjega oli ne. Bojim se da ovdie neće niki govora imati na sudu Božjemu buduć da se svaki dan čuje po pismi i pripovidaoci

pritnje Božje protiva kamatnikom. I more se slobodno reći da niki ne znadu da su niki dobici kamata, jer neće da znadu. Ima se ovdje znati da se more kamata učiniti i z' drugom stvarju izvan jaspri. Zato neka se svak pazi.

Vidimo sada je li digodi prosto uzeti štogodi za stvar zajmenu brez kamate i uvriđenja Božjega. Prvo – prosto jest uzeti štogodi za stvar zajmenu il' mu bila jaspre ili druga stvar kadno je tebi šteta zajmljujući drugome (*damnum emergens*), npr. o trgačini pripravio si kupiti vina pedeset cekina, kad je jurve vino jeptino (sic!). Saleti te [600] Petar da mu zajmeš iste cekine da će ti ji vratiti o vodokršću. Tada ti ji i vrati, ali što porad ovakog zajma sebi je šteta, jer sada imaš za jaspre iste kupiti vino, kad je draže nego o trgačini i zato manje ćeš vina imati i zato je tebi šteta. Svu dakle ovu štetu more se brez kamate naknaditi od Petra, ma valja da ispitaš ljudi pametni koliko ti ima naknaditi što nije tako lako prociniti. I zato reko valja prvlje stvar prociniti s ljudma pametnim i naučnim. Drugo – prosto jest uzeti štogodi kadno se u stanju naodiš da moreš na tvoje jaspre dobiti, ma za ljubav učiniti drugome zajmlješ mu iste jaspre (*ratione lucri cessantis*). Ovo se razumi kano je jurve jaspra metnuta na trgovinu oli je na blizu jurve da se ima metnuti na trgovinu i da se ima ufanje priuba na nju dobiti. Nije dosti kadno je na daleko da se ima metnuti na trgovinu nego ublizu. Razumi se ovako: imaš volju trgovati i u volji ti je trgovati, ali nećeš da trguješ za učinit drugome ljubav, tj. dati mu iste jaspre. Razumi se jošter da ne imaš više iskatit dobitka, nego ufaš da bi dobio izvadivši tratnju i [601] rizik. Zato i ovo valja protresti od ljudi višti i naučni. *Lessio* daje nauk da mu imaš puštiti treći dijo vas od onoga dobitka, koga si ti ufao dobiti na sto cekina petnajest cekina, valja da mu pustiš pet, a deset da uzmeš dobitka. Iz ovoga slidi da onu jaspru zajmiš komu, koja ti zaludu stoji u štkinji i da na nju uzmeš dobitak da bi učinio kamatu. Treće – prosto jest uzeti štogod, kadno se bojati da se jaspre izgube, otmu oli utope (*ratione periculi*). Razumi se onliko, koliko osudi čovik višt i pametan. U ovakom zajmu slobodno moreš uzeti tri oli četiri na stotinu u godinu dana, a ne više, jer nisu u stanju prvom oli drugom od trgovine s istim jaspram, kako se gori vidilo. Ako li si zalogu ima za iste jaspre nije se više bojati, zato, kad bi na nje uzeo dobitak, učinio bi kamatu. Četvrto – prosto je uzeti štogodi zaradi ujamčenja olti uparučenja (*ratione fidejussionis*). Zato, kako more Petar, npr. uzet na se tvoje jaspre i platiti ji u pomanjkanju pravoga dužnika i kad ne pomanjkuju, zato [602] zašto je njiovu pogiba na se uzeo, more uzimatu na sto po tri oli po četiri, tako moreš i ti uzet na se jezdljivost isti tvoji jaspri i primiti brez gria rečeni dobitak i to poradi brimena od pogibi (*propter assecurationem*). Ovdje se ima znati da ti ne moreš svoga dužnika nagnati da ti isti uzmeš na se pogiba od jaspri koje si mu zajao, a da ne uzme drugoga, ako oće niti ga moreš nagnati oli usilovati da u tebe uzimlje sve u zajam jaspre jer bi ti tada učinio kamatu. Peto – prosto je uzeti štogodi poradi arnosti (*ratione gratitudinis*) još kad bi u sebi isto i ufa imati oli i očitova svome dužniku (*Scot in 4. dist. 15. q. 2. lit. o*). Razumi se da se nejma dužnik nagnati dati što dade, nego puštiti ga posve činiti ono što oće jer ako ga nagnaš, eto mečeš mu brime ovo more biti s ovim ričma: *Dajem tebi u zajam jaspre da mi budeš aran (do tibi mutuum cum pacto, ut sis mihi gratus)*. S ovim ričma dužniku dižeš povoljstvo (*libertatem*) niti će se zvati više arnost nego dužnost dati štogodi. Nevalja mu dati stra da mu nećeš više zaimati zaradi nearnosti [603] jer, ako ga ta stra gane dati ti štogodi, eto učinio si kamatu. Prosto ti je, reko štogodi primiti poradi arnosti jer arnost buduć kripost. Kad nju želiš, želiš stvar poštenu i kriposnu. Samo ovo mogu te opomenuti da ono što primaš na ime

arnosti da ne prilazi mejaše, oću reći da nije odveć, jer se more dogoditi da ti daje poradi stra[h]ja da se ti ne bi ustegnuo i unapridak činiti mu ljubav. Šesto – prosto je što-godi uzeti za pedipsu poradi pomanjkanja od beside (*ratione poenae conventionalis*). Razumi se kadno se pogodiš s tvojim dužnikom da, ako ti ne vrati jaspře do godinu dana, npr. da ti ima platit pet na sto na godinu jer nije gospodar od svoje beside olti jer je pomanjkao u svome obetanju. Kad bi pak zakasnio doniti na vrime zabilježeno jaspře brez svoje zloće oli, npr. samo za nedilju dana oli kad se vidi da nejma (*quia factus est impotens*), nejmaš ništa od njega uzeti, već da ne bi imao jer je prosuo priviđajući da ako onako bude živiti da neće moći na vrime zabilježeno jaspře zajmene vratiti. Sedmo – more se što-godi uzeti kadno se [604] zajmu jaspře s pogodbom brez imena (*ratione contractas innominati, do ut des*). Razumi se, npr. kadno Ivan dade tebi sto cekina s ovim ugovorom da, ako on umre dok se ispuni deset godina, posli nego ti ji pridade da mu ništa ne vratiš, ni dobitka ni sto cekina ni njemu ni njegovim sinovim (*haeredibus*), nego da ji uvek užiavaš kako svoje. Ako pak nadžive deset godišta da mu imaš vratiti ono sto cekina što ti je dao i još drugi sto dobitka, što zapada po deset na sto u godini dana. Ova pogodba ne zove se zajmena pogodba (*contractus mutui*) nego pogodba koja nosi sobom igru (*contractus ludi sortis*) koja pogodba biva dopuššana i more se činiti, budući da je s obe strane jednako ufanje dobiti i jednak stra izgubiti. Osmo – prosto je što-godi uzeti kadno si dao svoju rič i stanovito obeta vazda Petru zaimati, kad mu je godi potriba i kad godi oće, jest dužnost i brime veliko zato dostojno je plaće. Ovaki zajmenik, ako nejma drugi jaspři nego one [605] što je običajan davati onome kome je obeta da mu se namiri na drugu stranu dobiti i dvostruko više, valja da sve ostavi i da služi onoga, komu je obeta zajmiti, drugojako učinio bi kamatu i ne davši mu, držan mu je platiti svu štetu. Poradi ove dužnosti koju imaš Petru zaimati, more se potezati po pet na sto na godinu. Ma valja da imaš pravu odluku u srcu služiti ga kad godi oće, drugojako učinio bi kamatu. Učinio bi kamatu i onda, kad bi ga usilova da u tebe zaimlje jaspře, a ne u drugoga.

Skrinja jaspři od milosti (mons pietatis)

Vidi se po svitu u niki gradovi skupljeno od dobročinioca mnogo jaspři zajedno zabilježeni, njiiovi čuvaoci i ove jaspře služe da svaki oni koji donese zalogu (koja valja da više valjade nego jaspře od kojizi imade potribu), valja da mu se zajme jaspři, ali što valja na godinu da dade po dva oli po tri na sto, i ovo služi za uzdržati sluge i čuvaoce od zaloga il' mu bili različite jaspře ova zaloga ili aljine ili srebro ili zlato ili mid ili kositer &c. Kad [606] se pak dogodi da ne vrati na vrime zabilježeno jaspře uzete, tada isti čuvaoci metnu zalogu općeno na prodaju, i ko veće plati onome je dadu, pak uzmu jaspře zajmene, a ono što je više dadu onome čije je i bilo, i tako skrinja se od milosrđa uzdrži. Rekosmo da mogu čuvaoci uzimati po dva oli po tri na godinu od onizi kojizim zajmljuju iste jaspře, koje su sastavljene od dobročinioca, samo da se zaimljuju onizim koji imadu potribu oliti siromaom, i kad bi dali na drugu stranu, upali bi u proklestvo veliko Pavla petoga samo papi uzadržano (*per bulla onerosa an. 1615.*).

Ima i druga vrsta skrinje od milosrdja koja je sastavljena od jaspři različiti gospodara i metnute od isti u onu skrinju za da se zaimlju kako i gori potribitim, a drugim ne pod pedipsu rečenu potežući na sto po dva oli po tri, što im služi za tratnju i uzdržanje iste skrinje.

*Mnogo se inade naučitelji more li skrinja rečena
izvan dva oli tri na sto potezati, još više pet?*

Odgovara se da skrinja od prve vrste [607] ne more potezati pet na sto. Ovo zabrani Leon papa deseti u *Taboru Lateran. sidal. 10.* jer drugojako činilo bi se to protivna naredbi onizi dobročinioca, koji su ostavili iste jaspres za pomoć siroma[h]e, a ne za odmoć. Skrinja od druge vrste more slobodno potezati izvan dva oli tri na sto, koji se primaju za tratnju, još više pet na svaku stotinu. Razlog jest jer isto pet valja da dađe na svako sto onizim koji su postavili ondi jaspres svoje, što i papa Pava treći dopušta slobodno onim, koji ovako postave jaspres potezati pet na sto, kad bi postavili i od jaspri koje su zaludu stale niti su bile određene za trgovinu. Reko, rečeni papa ovo dopusti skrinji od Ferrare i govori da je isto dopušteno i skrinji boljonskoj i od Modine i od Stoca apostolskoga. Razlog nosi *Pasqual* zašto mogu uzimati pet na sto jer su se po niki način zadužili oli obetali držati svoje jaspres, i taka je svra onizi koji su nad istom skrinjom davati im za zadužiti ji i držati i unapridak iste jaspres; 2. jest svr[h]a općene koristi; 3. jest kraljeva oblast koja je svru sviju dobara svoji podložnika i razumi da se [608] poznaju poradi njiovi dostojanstva jer su korisni općenoj i istom kralju.

Ima i treća vrsta skrinje od milosrdja koja je sastavljena od jaspri kraljeve azne i od trećeg i četvrtog dobara. I ovi mogu potezati od iste skrinje pet na sto zarad razloga ozgar rečeni. Ima se znati da kad bi ostalo štogodi od ono što se poteže za uzdržati sluge rečene oli plaćati po dva oli po tri na sto da se ima razdiliti ubogim, ako se ne poznaju oni koji su postavili jaspres, ako se poznaju vratiti njima, dali biva bolje vratiti puku primajući manje od tri na sto oli manje od dva. Budući lasno u ovakim skrinjam zaći s puta i učiniti kamatu i smutiti iskrnjega, zato *Pasquale* govori da se ovake skrinje (*montes pietatis*) ne mogu po sebi staviti brez oblasti svetoga Stoca koji valja da vidi sva okoljstva iste skrinje i da kaže gdi je sumlja, koliko se more uzimati na stotinu, toliko oni koji su stavili jaspres, koliko oni koji su čuvaoci iste skrinje.

Ova skrinja od zadužbine privelike [609] imade početak najpri u Bologni onda, kad moj sv. Bernardin od Feltre dojde pripovidati u Bolognu i nađe da su Žudije svojom kamatom i nevirnim pogodbami osiromašili oni grad jer, kad bi komu zimali za zalogu jaspres pogodili bi se, ako se jaspres ne donesu, npr. do toliko miseci da njima ostaje sva zaloga, premda bi valjalo drugša dvostruko više nego jaspres zajmene. Zato Bernardin sveti poče prositi za učiniti općenu kesu olti skrinju od zadužbine (*montem pietatis*) i izađoše mu svaki na ruku i najposli čini istirati iz rečenoga grada proklete Žudije. Aj kad bi Bog koga nadanuo u ovim našim mistim učiniti ovaku zadužbinu zaradi siroma[h]a, istinito primio bi na onome svitu velike blagosove, a na ovome duševno spasenje.

Pita se 16.

Što je pogodba od društva (societatis)?

Odg. Društva pogodba razumi se kadno mnogi zajedno za trgovati složje se mećući, npr. jedan sto cekina, drugi sto, a treći sto oli dva jaspres oli šenicu oli vino oli sukno &c., a treći pridomećanje oli trgovanje, razumi se trud. [610] Ovako društvo, ako će biti prosto u trgovanju, valja najpri da se postavi u pravome trgovanju oli prostu. Drugo valja da bude svima jednaka šteta i korist po miri od glavnica na ti način da oni koji trguje i drži glavnice u ruci, ako se razboli trgujući, to jest na općenoj službi, ima se iz općine platiti likarija i ostale tratnje. Ima po isti način biti općena šteta, ako

štogodi od trgovine pogine brez velike krivice onoga u koga su stvari u ruci. Najposli, kad svrši trgovanje, imadu se, reko, platiti iz općene i tratnje i štete, vratiti glavnice onome koi je dao, a dobitak razdiliti po miri od glavnica i službe, i ako služba nadodi trud od jaspri olti pridomećanje i š' njima trgovanje, a navlastito kad je puno veće, ide i od dobitka; 3. da ako jaspri pogine, gine onome koi je dao, a ne onome koi se je primio š' njome trgovati, venda bi poginula š' njegovim velikim pomanjkanjem. Razlog jest jer, kad je ovi primio se jaspri nije se od nji učinio gospodar, kako bi bilo da mu budu zajate, nego im je vazda [611] gospodar oni koi je metnuo niti isti mogu potratiti za svoje stvari ni dati ni darovati ni zajati drugome.

Među ovaki trgovci koji skupa trguju more se dogoditi da koji od nji reče: *Oću da mi nisu na pogibli ni moje glavnice ni dobitak koji se uzdam dobiti na nje, ma glavnice i dobitak istinit.* Ma kako? Ovo se more dogoditi ovako, npr. metnimo da si ti dao Pavlu trista cekina na trgovinu od društva (*contractus societatis ad negotiandum*), razumi se da je tvoja jaspri jednaka s pridomećanjem Pavlovim (*cum industria Pauli*), odviše da se uzdaš dobiti šestdeset cekina i to po sudu ljudi višti i pametni. Sada tebe dopada polovica dobitka, tj. trideset cekina, što se ufaš dobiti. Pak za da ne štetuješ s glavnicom puštaš Pavlu deset cekina od dobitka, a da uzme na se pogibao od tvoji glavnica. Ovo je druga pogodba i zove se latino *contractus assecurationis sortis*. Sada činiš s Pavlom treću pogodbu i puštaš još deset od tvoga dobitka koga se ufaš imati i ostaje sada tebi samo deset cekina, [612] koje posli ovake pogodbe valja da ti Pavo dade i glavnice tvoje i deset cekina dobitka ili ovi izgubio ili dobio ili mu se oteli ili utopili ili on dvostruko dobio ili ne dobio &c. Ele, ti š' njima više ne gubiš. Ova se pogodba zove trostruka (*societas trium contractuum*). Razlog jest jer najpri biva pogodba kad se učini društvo, druga kada Pavo uzeo pogiba na se tvoji glavnica, a ti njemu puštaš deset cekina dobitka tvoga, a treća kad je Pavo uzeo na se rizik i tvoj dobitak, a ti njemu puštaš drugi deset cekina dobitka. Tebi dakle sada ostaje brez rizika, od trijeset cekina dobitka, sami deset cekina i glavnice sve tvoje koje si postavio u društvo s Pavlom. Ove pogodbe mogu se učiniti brez gria s jednim i s mnogim. Mogu se učiniti od potrebe za imati svoju [h]ranu brez misli i pogibli glavnica i brez kamate.

Dogodi se da Petar dade svoje jaspri na trgovinu koja sobom nosi kamate za koje da on bude znao uistinu drugačiju bi učinio pogodbu, razumi se brez kamate. Sada [613] se ište kada se domisli da je kamatnik more li dobitak iskati kako se pogodio?

Odgovara se: Kad jurve nije znao rečeni Petar da je njegova pogodba otrovana s kamatom, nego da je pravedna i taku je odluku ima učiniti pravu pogodbu, more zato potezati onoliko koliko je pravo da poteže na svoje jaspri da bude učinio pravu pogodbu, budući tako otenje i onoga komu je zaja jaspri olti se š' njime pogodio (*Felice*). Ja bi pak reka da rečeni Petar, kada dođe u poznanje da je njegova pogodba otrovana s kamatom da ne more više na jaspri ništa uzimati. Kad li je pak Petar znao da je njegova pogodba još u počelo bila otrovana s kamatom ne more ništa na jaspri uzimati i sve ono što je uzeo držan je vratiti pod smrtni gri (*Fel*).

Pita se 17.

Što je tvrdi dobitak (census)?

Odg. Tvrdi dobitak jest razlog oblast oli gospodarstvo potezati dobitak na godinu oli na misec od jedne stvari koja daje plod ili mu ova stvar bila njiva ili kuća ili mlin &c. Ovi se dobitak vidi i čuje mnogo u [614] običaju, zato od njega ovdí razumim be-

siditi. Besidi od njega Nikola peti (*in Cons. quae incipit Sollicitudo pastoralis 30. Septembr. 1452.*) ali se najveće vidi obluživati svru svoga dobitka naredba Pija petoga (*in bulla Cum onus apostolicae 1569.*). Sada se tomačim s prilikom neka me more svak razumiti bolje. Ticio ima potribu od sto cekina i ima među ostalim svojim dobri jednu kuću koja valja više od sto cekina. Što sada čini Ticio? Uzme od Sempronija sto cekina i čini ga gospodarom iste kuće od ploda (koji biva tri cekina) dočim godi istome ne vrati sto cekina natrag. Tako se pogodi i Ticio Semproniju slidi davati tri cekina na godinu ili mu najposli bila tri cekina od ploda kućnjega oli z' druge strane, ne mari ništa, istom neka se daju na ime ploda od kuće svru koje je tvrdi dobitak učinjen. Ovo je pogodba tvrdoga dobitka. Ma budući da se i u njemu more lasno učiniti kamata, zato od potribe jest ovdi viditi koje se stvari iziskuju za učiniti ovu pogodbu po naredbi Pija petoga i neka more biti brez [615] uvriđenja Božjega za ovaku pogodbu. Dakle oće se: prvo – da je tvrd dobitak naslonjen oli utemeljen na stvar koja se ne more ganuti (*supra rem immobilem*), razumi se da je naslonjena na onu stvar koja je mučna posve izgubiti se kako kuća, njiva, vinograd &c., a ne živine, aljine &c., koje se svaki dan prominjuju i mogu se lako izgubiti. Drugo – neka je stvar od svoje naravi plodljiva i da je zadovoljna platiti rečenu pogodbu. Treće – neka je stvar imenovana na koju je ovi dobitak naslonjen i neka nije općena. Četvrto – ova pogodba ima se učiniti po zakonu, tj. s pisaoem kraljevim i svidoci brojeći na oči jaspre. Zato govore naučitelji da se ova pogodba ne more učiniti s jaspram onizim koje ti je dužan Ticio. Peto – da se plaća oli dobitak nejma primati prvlje vrimena (*anticipata mente*), nego il' mu bilo vrime po[l] godine oli cila. Ele, prvlje ne. Šesto – da Ticio nije držan plaćati [616] ploda rečenoga kad bi mu se rečena kuća prosila oli izgorila &c. brez njegovu pomanjkanja i pristala plod davati. Sedmo – nejma se pogodba nikakva činiti s Ticiom, tj. da ne more prodati, kad oće istu kuću drugome. Valja ga dakle puštiti da je prodaje kome oće i kako oće. Samo ima Ticio ponukovati tebe prvlje očeš li je ti kupiti koji plod od nje potežeš. Osmo – da se nejma pogodba učiniti s Ticiom, kad bi pomanjka i ne bi na vrime platio tvrdi dobitak da plati iznova kakvu pedipsu oli tebi kakvu štetu (*propter lucrum cessans aut damnium emergens*) od kojemu drago vrste bila šteta oli tratnja. Deveto – da dobitak neplaćen za mnogo godišta da se nejma okraćati u drugi dobitak ni s tizim da reste oli da se čini veći dobitak (*census*). Deseto – da Ticio tebi nije ništa više dužan dati izvan onog ploda od kuće koliko da i nejmaš ništa tvoga. Jedanajesto – da Ticio ima biti gospodar dignuti sebi rečeni tvrdi dobitak kadgod oće, ne bi dakle valjala pogodba [617] svru ovoga dobitka, kad bi bila vikovita. More dakle Ticio skinuti sebi tvrdi dobitak, kad vrati Semproniju sto cekina. Ništa nemanje Ticio otijući utrnuti i skinuti sa sebe tvrdi dobitak valja da oznani Sempronija prvlje na dva miseca. Dvanajesto – da Sempronijo ne more nigda nagnati Ticija da utrne oli skine sa sebe tvrdi dobitak (*census*), već da bi isti Ticio navistio Semproniju da neće više. Tada Sempronijo more posli dva miseca iskatu plaću što Ticio ne ispunivši opet mu biva u volji utrnuti olti skinuti sa sebe tvrdi dobitak kad oće. Trinajesto – kad je jedan put učinjena pogodba koliko na tvrdi dobitak ima plaćati da se ne more više ni dignuti ni puštati kako godi vrime došlo, srilo i prominulo se. Općeno naučitelji s *Fagnanom*: *Nejma se prominuti nego onako kako je i koliko je naređeno od kralja i kako je u običaju*. Četrnajesto – da svaka pogodba učinjena na druge načine izvan rečeni, koje smo ozgor imenovali, svru tvrdog dobitka zove se kamatna pogodba, i [618] ko bi ju učinio znajući da protiva njima čini, sagrišiće smrtno i oni koi je pišu, što sve potvrđuju slideće

riči sv. oca pape Pija petoga: *Contractus sub alia forma post hac celebrandos foeneratitios iudicamus ... hanc autem salutiferam sanctionem nedum in censu: noviter creando verum etiam in creato quocumque tempore alienando modo post publicationem constitutionis creatus sit perpetuo et in omnibus servari volumus*. Sad dakle kogod ima dati jaspere oli je dao na tvrdi dobitak, protiva načinom ozgor rečenim, neka čini i naprav svoje stvari onako kako crkva zapovida, ako želi duši misto ujtiti. Koliko se pak ima potezati na sto rečeni Pijo ne imenuje ništa nego samo govori da se poteže kako je zakon od mista i kako je u običaju niti svru ovog drugačije beside naučitelji. Ništa nemanje, kako štijem kod *Mandulfa* (tom. 1. pag. 139.), da se malo kada nalazi više od šest na sto, a ja govorim da u naši misti nigda veće nego oli po četiri oli po pet oli najveće po šest. [619] Štijem da Filip drugi kralj od Spanje zakon učini u Kraljestvu od Sicilije da nejma više potezati od pet na sto i ko bi više poteza oli pogodio se potezati da bi nikakva pogodba bila (*cum clausula irritante*). Ima se i ovo znati da kad se čuje potezati po šest na sto, mnogi se smučuju i govore da se poteže po čudo. Zato običaju reći da Crkva potezati dopušta po pet na sto, a samo propušta da se poteže po šest. Jedni običaju reći: *Ja mogu na moje glavnice dobiti po toliko više, zašto dakle ne bi mogao potezati na nje veće?* Zlo govoriš i brezrazložno jer, kad bi ti s istom jasprom trgova, bio bi ti na pogibi i dobitak i glavnice, a ovako imaš brez pogibi dobitak. A drugo ti nejmaš više ovdí promišljati tvoje glavnice jer se razumi da se za nje kupio dobitak rečene kuće. Zato kad se dogodi da kuća prosidne oli izgori brez pomanjkanja gospodarova niti se na nju više poteže plod, ti si izgubio i plod i glavnice, kad bi je on i opet iznova sagradio i na nju poteza isti plod jer ovi plod novi nije više od one kuće koje je plod kupljen za tvoje glavnice. [620] Po isti način ako se polovicu kuće razvalilo brez pomanjkanja gospodarova i ne daje drugo, nego polovicu ploda prošastoga, sada ne moreš nego polovicu samo istu potezati ploda, a ne više. Isto govorim kad njivu odnese voda oli mlin oli polovicu mlina &c. koga si bio vas plod platío, sada ne dá nego polovicu prošastoga ploda oli treći dijo, toliko a ne više imaš ti poptezati, drugojako ako bi više uzeo, uzeo bi tuđe i držan si vratiti brez svake sumlje. A[h] koliko ji je da ovo uba ne promišljaju, nego oče vas oni plod vazda, koi je počeo još u počelo ili mu stvar bila u bitju ona na koju je naslonjen tvrdi dobitak ili ne. More biti da to čine jer, kad čine pismo naslanjaju najpri na rečenu kuću po imenu svoj tvrdi dobitak, pak i ostala sva svoja dobra uopćenu. Ma se mnogi varaju jer ostala dobra samo onda imadu davati zabilježenu plaću kadno kuća &c. pristane ploditi olti se razvali po nepomnji gospodarovoj, tj. Ticija. Ovako *Rossignolli* kod *Gilibalda* i, kad ne bi ovako bilo, ne bi, [621] rekao, Pijo peti da ima plaća (*pensio*) pristati oli se spuštati onako kako manjka ploditi oli smanjkaje ploditi ona stvar na koju je naslonjen tvrdi dobitak (*census*). Ne govorim da, kad ovo biva njiva oli vinograd ter digod ne rodi oli grad odnese da se nejma davati cila i pogodna plaća, nego govorim da pogine temelj, tj. da njivu oli vinograd odnese poplava, rika &c. da tada ima pristati oli posve oli dijo plaće. Niti se ti, koi si dao jaspere, imaš tužiti da si izgubio glavnice jer se veća šteta dogodila siromašnu Ticiju koi je izgubio njivu &c. koja je valjala veće nego tvoje jaspere. Oni koi je dao jaspere na tvrdi dobitak more isti dobitak prodati, ma za istu cinu prvu, a ne drugačije. Iz Pijove naredbe slidi da tvrdi dobitak ne more se nasloniti na jednoga čovika poradi njegova zanata koga diluje, zato i Benedikt 14. zove ovaku pogodbu od kamate (*in suo synodo dioecetano*). Zato i ja ovaku pogodbu ne dopuštam, budući da nije stanovita. More se reći da sva koja ozgor [622] upisa da sam sva izvadio iz imenovanoga *Mandulfa* koi od tvrdog dobitka vele slično pisa, tj. GG na 1769.

Pita se 18.

Što je kupovanje i prodaja?

Odg. Jest pogodba stanovita i povoljna onizi koji kupuju i prodaju jedan drugomu i daju jaspru za robu oli robu za jaspru. Ovaka pogodba nosi sobom tri stvari: otinje, cinu i trgovinu. Svaka se stvar more prodati koja ima svoju cinu, koja je pod oblastju onoga koi prodaje. Zato stvari svrunaravne prodati se ne mogu jer nije cine koja ji more izmiriti niti su pod oblastju čovičjom. Stvar prodana, ako pogine, gine kupiocu posli nego mu se pridade. Ako je stvar razlučena od ostale robe prodavaoca, npr. ova kuća po imenu, ovo deset ovaca zabiliženi po imenu, ovo šest kvarata šenice razdiljeni na baške od arpe gospodareve &c. i tada im se dogodi kakva šteta, šteta biva kupiocu. Ma ako mu se nije imenovala kuća ni iz stada deset ovaca zabiliženi po imenu nego [623] onako deset ovaca iz stada niti je šenica razdiljena od arpe, ako pogine, poginuće prodavaocu već da bi poginula oli se ištetila po pomanjkanju prodavaoca, već da bi se drugačije pogodili. Isti se sud daje kad bi stvari kupljene plod kakav dale prvlje nego dođu u ruke kupioca. Ovi je zakon postavljen na svit u narodi za utnuti tolike inade i pravde. Kad bi se jedna samo stvar prodala mnogim, razumi se jednom pak drugom, biva onoga komu je pridata, ako je je platio, ako nije nikom pridana, biva onoga koi je najpri kupio, a drugi neka se vidi s prodavaocem. Kad jedan kupi na ime svoje jednu stvar ma s tuđom jasprom, držan je vratiti tuđe jaspre, a njegova biva stvar koju je kupio već da bi jaspre bile crkovne oli sirote oli onizi koji su pod čuvaocem (*sub tutore aut curatore*) oli vojnika oli za jaspre žene koje su joj darovane od muža oli za jaspre muža koje su mu darovane od žene (*ita ex jure Fenech.*) [624] Kad se prodaje vinograd oli masline oli drugo voće ili na njima bilo zrilo ili nezrilo pristojse se kupiocu, već da bi drugačije bila učinjena pogodba. Stvar tuđa, kada se ne zna da je tuđa, prodati se more. Kad jedan kupi stvar ukradenu, ne znajući da je ukradena, ne more je osvojiti već posli trijest godišta (*per ptaescriptionem*) *Fenich*. Kad jedan prodaje konja držan je pod smrtni gri kazati kupiocu njegova pomanjkanja za koja kupioc ne zna, npr. da je konj plašljiv, budalast, da trpi tu i tu bolest, da biži od jata konjskoga &c. Nije mu držan kazati pomanjkanja očita, npr. da je rom, da je slip &c., premda ima spustiti cinu po sudu čovika višta. Tako kad jedan prodaje kuću koja je za pasti, a ne zna oni koi kupuje, držan mu je kazati. Tako koi prodaje truplja sukna, a znade da je unutra izideno, držan je kazati. Po isti način koi kupuje dragi kamen od čovika priprostita, koi ne zna da je to dragi kamen, i dade mu za nj posve malu cinu, ovi je držan vratiti dragi [625] kamen čoviku istome i ako mu dobro oće i nosi mu ljubav kršćansku ima bi ga i oznaniti od cine prave dragoga kamena i od njegove kriposti, pak onda kupovati ga od istoga. Drugojako bila bi prodaja prikovoljna i nepravedna jer ko će reći da bi isti čovik za ništo dao jedan dragi kamen koi more bit da se platit ne more.

Cina najpri biva dvostruka, tj. zakonita oli zabiližena i naravna, razumi se ona koja je postavljena od ljudi pametni. Naravna cina jest trostruka, tj. najveća, sridnja i najmanja. Ima se i ovo znati da cina reste: 1. poradi mnoštva jaspri; 2. poradi mnoštva kupioca; 3. poradi malo robe koja se prodaje; 4. ako biva šteta prodavaocem izpuštit istu robu (*lucrum cessans aut damnum emergens*). Ovde veli *Fel.* da se more onim koji su od druge države štogodi draže prodavati.

Cina smanjkaje: 1. poradi mnoštva robe koja se prodaje; 2. jer je malo jaspri; 3. jer je malo kupioca. Također smanjkaje i reste cina poradi različita načina prodavanja

jer se vidi kad se stvar prodaje [626] na malo da se prodaje draže nego kad se prodaje na čudo. Razlog jest jer ovako kupioci oslobađa trgovca od štete i od misli i truda čuvati istu trgovinu. Oni komu je data jedna stvar da je prodade, npr. za deset godišta oli manje, a on se pridometne i prodade je s visokom cinom (*supremo praecio sic!*). Ono što je više uzeo od deset godišta more sebi uzeti govori *Busemb. (probabiliter)*. Razlog jest jer istu stvar prodao je više svojim pridomećanjem. Isto ne bi mogao uzeti da mu ne bude imanovana cina, nego da mu bude rekao samo: *Ajde prodaj mi tu robu što moreš bolje.*

Uzroci pravi zašto se more stvar olti trgovina za manje kupovati jest: 1. kadno se stvari mnoge zajerdno kupuju; 2. ako je stvar kupioca malo potribita ilti korisna nego je veće kupuje za učiniti ljubav onome koi je prodaje; 3. poradi malo onizi koji kupuju; 4. poradi mnoštva robe koja se prodaje. Ako kupuješ stvar metnutu na pazar po glasu, što reku Talijanci (*ad incanto*) ne more jedan prodavati svoju robu š' cinom svru cine privelike [627] (*ultra supremum praecium*) samo jere on od iste stvari ima malo potribite oli koristi, a vidi se da oni koi kupuje ima od nje veliku potribu i korist. Ne more jedan za veće prodavati svoju robu, jer mu se ne plaća udilje niti more za manje kupiti jer daje jaspri prvlje nego uzme robu, već da bi bila stoga šteta (*propter lucrum cessans aut damnum emergens*). Smrtno griši oni, koi u vrime vršidbe oli trgačine posve zakupi žita oli vina na ta način da ga nestane u mistu, za da ga on more draže prodati. Biva prosto trgovcu i svakom drugom prodavati stvari s onom cinom koja je u mistu premda se predviđa da će se domalo dana spuštati cina istom neka nije kakova privara i laž koja ganjiva veće kupioce da robu kupuju. Zato griše smrtno oni trgovac, koi učini lažljive knjige olti po druge načine metne lažljiv glas nadvor da su se brodovi potopili koji nose žito za isto misto i to jeda bi proda na vrome svoje žito draže. Ima se i ovo znati kada se sritne [628] kraljeva cina i naravna cina svru jedne stvari, i kraljeva je viša nego naravna, ne valja tada sliditi kraljevu cinu nego naravnu. Razlog jest jer cina kraljeva učinjena jest za korist kupioca da se ne diže cina, a ne da se ne pušta. A drugo kraljeva cina mnoge pute dura za mnogo vrimenta, a naravna za čas se promini, npr. cina naravna miseca travnja (*Aprilis*) od šenice jest kvarta Filip, miseca pak svibnja (*Maii*) udru kiše udilje joj cina padne barem na 18 libara. Tako se govori i razumi i od drugi stvari. Zato i kralj cinu svoju vazda meće po naravnoj, tj. po okolojstvi robe koja se prodaje. Kad pak kralj vidi, npr. da je malo žita i da će arđavo roditi, more uzdignuti cinu s načinom i ima se na njoj stati, drugo-jako trgovci bi uzdigli je dvostruko po sebi, što bi bilo rasutak siroma[h]a. Prosto je kupiti za mnoge jaspri udilje one dugove koi se priviđa, a mučni imati poradi različiti uzroka. Ma kolika ima biti ova cina valja da ljudi pametni razvide. Niti mari da oni, koi kupuje ima lasnost imati iste dugove poradi [629] prijateljstva koje ima s kraljem, jer prijateljstvo kraljevo nejma mu biti štetno, nego korisno i ovo biva njegova srića. Kadli su pak dugovi lasni imati se nije ji prosto kupiti za manje jaspri udilj izbrojene ako nije šteta z' druge strane kupioca. Ratzlog jest jer jaspri izbrojena nije plemenitija od one koja se ima izbrojiti. Ima se znati i ovo da ne more nijedan prodati svoje dugove, koje znade da se ne mogu imati ni skupiti. Ne more po duši dužnik utrnuti svoje dugove plaćajući sada s manje jaspri jer po pravdi pravoj ima svoje dugove podpuno platiti niti to more učiniti, kad mu je podpuno sada mučno platiti, ako je on isti uzrok te mučnosti.

Pita se 19.

More li se onoj stvari koja je posve dobra, npr. šenica, vino &c. primišati štogodi neka se učini jednaka drugoj šenici i vinu &c. koja se običaje prodavati po istu cinu zabilježenu jurve od kralja?

Tako oće požuda ljudska da mnoge pute videći da je njegova roba dobra, npr. šenica oli vino &c. za dobiti bolje običaju [630] primimišati štogodi drugo, npr. u šenicu štogodi ječma, u vino štogodi vode &c. i govore s našim primišanjem naša se roba nije učinila gora od robe od iste vrste koja se običaje prodavati u istom mistu. Daklen je moremo prodavati po istu cinu. Ma se ima jošter znati da se ovdí ne govori od onoga simena koje dođe s šenicom zajedno z' guvna ni od voda koje se umišaju u vino onda kada se vino čini, nego se govori od onoga štono čovik posli po svojoj zloći primišuje za neka mu izađe veće robe. Sada vidimo more li se ovo primišanje po duši činiti. *Odgov. Bonac., Arsdech* i drugi mnogi da je prosto jakome vinu primišati s načinom vode i lipoj šenici primišati štogodi ječma i prodavati cinom zabilježenom od kralja oli cinom općenom, ako se stizim čini vino prilično vinu od mista i šenici. *Bon.* pak tomači se da on razumi da se more vinu ovo primišanje učiniti, kad se vino prodaje na malo oli na kvartuče, jer ono koje se na malo prodaje za malo se i popije, a ono što se na čudo prodaje [631] ostavlja se pak se lasno išteti. Razlog pak isti naučitelji nose ovoga pomišanja jer s ovakim prodavanjem ne čini se kupiocem nikakva nepravda, budući da im nisi dužan prodavati robu izvrstitiju od one koja se prodaje u mistu. I kako oni more dobre duše smanjkati miru svoje robe onda, kad za nju ne more drugačije imati pravu cinu, tako po isti način i ti moreš isto primišanje učiniti, kad im prodaješ robu jednaku robi od mista za cinu od mista. *Tamb.* pak (*tom. 2. l. 9. tract. 5.*) ovako primišanje dopušta činiti u šenici jer se iz nje more izčiniti ječam oli drugo sime, ma ne dopušta da se čini u vinu, budući da se u vinu mučno poznade niti se vidi niti je moguće razlučiti od vina brez velike, i premda je isto vino jako kao i ono od mista ništa nemanje nije onake kriposti kako ono koje je od mista jer nije cilo niti će valjati za likarije ni za druge potrebe, gdi cilo vino služi. Samo *Tamb.* dopušta da se more jakom vinu primišati najačega oli slabijega, ma cila, i tako neka izađe jednako vino koje je od mista pa ga prodavati cinom od mista. [632] *Fel.* pak naš govori da se u ovome prvi naučitelji nemadu sliditi jer bi se otvorio put lupežom krasti. Zato i sud svitovnji gdi nađe ovake zaodnike koji livaju u vino vodu, kad ga prodaju žestoko ji pedipsaju. Zato i na ispovidi kad se ovaki nađu, ako nije mala stvar (*parvitas materiae*) osuđuju im se da vrate onoliko koliko su vode ulili i za nju jaspre uzeli.

Dogodi se – da ti dođe na ispovid ovi grišnik. Prvigovori: *Otče, ja sam vozio vino iz Dalmacije u Ferraru za prodavati i budući ovo naše vino posve žestoko ne [h]ti ga niko piti u onom mistu jer u onim misti vina nisu ništa jaka, zato ulio sam u nj mnogo vodu po kriposti koje učinilo se malo vino olti slabo kao i njiovo, i onda sam ga lasno prodao i vino se tada učinilo svakom ugodno.* Drugi govori: *Otče ja sam vozio vino naše na blizu iz Šibenika u Skradin da bi ga prodao, i onda videći trgovci da je odveć jako, ne tiše na nj ni pogledati jer govore budući jako odveć lasno da se išteti. Zato s vinom se vrati natrag i kad sam bio amo od Skradina dvi iljadice (due miglia) nađo vodu, uli u vino, učini [633] ga slabijega pak se vrati natrag udilj mi ga primiše po onu cinu, po koju i drugo vino cilo primaju.* Treći govori: *Otče ja sam prodao bačvu vina u koje vino kad je u mastu jošter vrilo ulio sam u nj tri barila vode.* Četvrti govoori: *Ja*

sam prodao bačvu vina u koju prvlje nego je je sa mnom trgovac pogodio ulio sam tri barila vode i vidio ga je prvlje nego ga je sa mnom pogodio. Peti govori: Odvezao sam brod vina u Mletke i promislivši koliko imam dati kralju dacije i ostale tratnje, vidio sam da imam mnogo izgubiti, zato sam ulija u svaku bačvu po tri barila vode. Sada rada bi znati kako ćeš vladati s ovaki pokornici.

Odg. na prvo: Istina je da vino jačer ima imati veću cinu nego ono koje je slabije, ništa nemanje budući rečeni trgovac vanski proda jednu stvar za drugu brez znanja onizi koji kupuju isto vino, sagrišio je i metnuo je na pogiba da štetuje oni koi je vino kupio jer, budući u njemu tolika voda, nije uba za duranje ni za likarije ni za posvetilišta. Scinjam da u ovakom događaju da je imao oznaniti one, koji kupuju da ne bi siromasi [634] štetovali kad bi na čudo uzimali za držanje. A drugo oli ga uzimali za držanje oli za ne držanje, ima ga je poradi isti uzroka po manju cinu prodavati, nego se vino cilo u Ferrari prodaje. Zato trgovac rečeni po mome sudu kad nije jurve kupioce oznanio od vode po miri od vode, držan je vratiti jaspru potegnutu za vodu, ma kako ima vratiti? Ako čuje da je oni koi je vino od njega vodno kupio jer mu se isto ištetilo poradi vode, držan je vratiti istome svu štetu. Ako li je proda isto vino na malo ima vratiti siromaom po miri od vode. *Odgovor na 2.* More se reći da je isti kao i na pravdi jer, kako trgovci skradinski nisu smili njegovo vino uzeti jer su se bojali da im se ne išteti poradi jakosti da budu znali za tvoju vodu više bi se bojali da im se ne išteti niti bi ga uzeli. Daklen, se razumi da su ga uzeli s tvojom privarom, a svojom štetom. Štujem kad čovik prodaje na pazaru konja da je držan kazati kupiocu njegova iuznutarnja pomanjkanja i stoga će mu se smanjkati cina. Tako i vino tvoje imadući iznutrenje [635] pomanjkanje od vode koje je mučno poznati, ima se i kazati i smanjkati cina, i budući da ti niti si kaza ni smanjka cinu, držan si tuđe vratiti ka i gori. *Odg. na 3.* Istina je u niki misti načinjaju vino s vodom oli da se učini slatko oli da mu se utrne jakost da se ne bi ištetilo. Dakle, ako si ti učinio s tom vodom slatko vino, riči nije više, budući slatko vino ima svoju cinu veću mnogo od vina naravnoga i to je po tvome zanatu učinjeno, oće pravda svagdi da ti se popravi. Ako si vodu u mošt ulio zarad drugog uzroka, tj. da se ne išteti poradi jačine, ti znaš u svojoj duši najbolje, ako je jurve ta likarija za uzdržati vino i tako se jurve običaje u mistu, ni tu ti se ne more ništa reći. Ma kad bi tolika voda bila proptiva zdravlju vinskome i njegovu uzdržanju, ti imaš vratiti svu jaspru uzetu za vodu i kad bi znao da se tvoje vino ištetilo sve poradi tvoje vode kod trgovca i da je jurve štetova, imaš vratiti. *Odg. na 4.* Istina je da je trgovac vidio tvoje vino posli nego si u nj vodu ulio, ali budući da mu nisi kaza da si [636] u nj vodu ulio, a on se nije mogao domisliti niti se ovom lako domisliti, zato i ti metnuo si na pogiba vino da se išteti i tako si dužan vratiti svu štetu. Kad li pak nije šteta, platiti istome onliko, koliko si za vodu uzeo. Po četiri prigode lasno se odgovara i na peti niti more imat ogovora. Razlog jest jer je on i prvlje znao za dacije i za tratnju, a drugo nije njemu kriv siroma, koi kupuje, što je on upa u toliku tratnju.

Ovdi ja reko moj sud i odgovor što mogu bolje, ako li pak ko drugačije nađe oli čuje oli ispita ter mu se viditi bude bolje, da mu je prosto. Ele, u ovakim događaji neka ispovidnik ima pomlju i neka nije brz osudu dati brez svita, brez knjiga oli ljudi naučni. I neka se dobro pazi ne dati povlasticu ovakim grišnikom da ne bi otvorio put lupeštinam.

Dogodi se u prodaji da Sempronijo po božićnim svetkovinam dade Šimunu jaspre za šenicu u vrime žetve došaste miseca kolovoza po onu cinu da mu je dade, po koju u

isto vreme bude zabilježena od kralja. Ovako se pogode i ova pogodba biva prosta i pravedna i zove se pravo kupovanje, a ne zajam. Bila bi ovo kamata kada bi Sempronijo zaja Šimunu jaspre s ugovorom da mu ima vratit istu jaspru u šenici došastoj, jer jaspra zajmena oće da se opet ona ista vrati, a ne druga stvar. *Fel.* [637]

Pita se 20

More li trgovac koji drži svoju jaspru na trgovini uzimati štogod više za onu robu koju daje sada brez jaspri zašto čeka da mu se s vremenom plati?

Odg. Ako će rečeni trgovac moći uzimati štogodi više valja prvo da istu robu more prodati drugome za jaspre gotove; 2. valja da promisli trud i muku koju bi ima oko iste robe da je sada ne daje po ovi način i zato je nejma ciniti posve drago (*col prezzo rigoroso*); 3. da ne daje robu po ovi način jer je ne more sada prodati za gotove jaspre; 4. valja da oznani onoga, koi kupuje robu brez jaspri i da mu pravo reče (*coram Deo*) da on gubi dajući po ovi način robu brez jaspri toliko, koliko više prodaje istu robu svru cine njezine prave. I to ima učiniti neka oni, koi uzimlje robu obere od svoje volje oće li robu uzeti po tu cinu oli ne. Neka dakle svaki trgovac vidi kako cini robu koju daje brez jaspri i neka se spomene da po duši ne more je više prodavati, [638] ako je prodaje protiva kojoj od četiri stvari rečene.

Pita se 21.

Kadno jedan trgovac prodade jednu robu za drugu, ma pravom cinom, je li sagrišio?

Razumi se kadno, npr. Petar oće u trgovca svite mletačke, a on mu dade svite napulitanske oli raguželske, ma po onu cinu, po što se prodaje svita napulitanska ili ragužel-ska oli, npr. oće Petar da uzme vina, a ti mu dadeš vina vodna po cinu vodnoga vina.

Odg. Terzago (Instructione practica per li confessori, p. 24) da ako, npr. Petar otio je kupiti čisto svitu mletačku, a trgovac mu je dao drugu, učinio je protiva volji onoga koji kupuje, zato njiova pogodba biva nikakva. Razlog jest jer, kad bi pogodba bila dobra, valjalo bi da se obere strana jedne misli i odluke. Po isti način i oni koi prodaje vino vodno namisto ciloga griši, ako će ga prodavati i po cinu vodnoga, jer ta misa onoga koi kupuje nije bila. Poradi vraćanja pak valja viditi je [639] li oni koi kupuje vino uzeo za držati ga oli za udilje popiti. Ako ga je uzeo za držati, metnuo je se na pogibo s vodom da se sve išteti niti more služiti za likarije ni za druge stvari koje ištu cilo vino. Držan je dakle svu štetu platiti oni, koi ga je prodao. Isto se more reći i od svite, ako bi privara nosila sobom kakvu štetu. Ako ga je pak prodao za udilj popiti po cini vodnoga vina ne čineći s tizim nikakve štete onomu ko ga kupuje, nije dužan vratiti ništa.

Pita se 22.

More li oni koi nejma svoga žita pogoditi s trgovcem ono žito koje se uzda imati?

Odg. Premda jedan nejma žita sada, ništa nemanje uzda se domalo vrimena imati ga oli kupiti ga, more ga sada pogoditi s kime oće, jer svaki more prodati ono što ima oli što se uzda imati domalo vrimena, tako more i kupiti. Oni pak koi nejma niti se uzda imati žita, prodati ga, ne more jer bi prodao ono što nejma, što nije brez laži ni brez

gria. [640] Reklo se da kad Petar tebi daje, npr. sto cekina, a ti njemu kuću da uživa on kuću, dok ti uživaš jaspri; da pogodba nije dobra ni zakonita, ako Petar ne more sada na iste jaspri dobiti oli ako mu ne biva šteta z' druge strane (*lucrum cessans aut damnus emergens*). Sada more li se i vakva pogodba učiniti dobra da ti Petru prodadeš istu kuću i da uživa istu kuću, dok ti njemu vratiš sto cekina, pak kad mu vratiš sto cekina da ti priproda opet istu kuću. *Odg.* da rečena pogodba ne čini se dobro, jer biva očita pogodba od priprodaje. Zato ovaka pogodba zove se opaka koja oće da pokrije svoju zloću i zove se latino *contractus Mohatra*.³⁰

Pogodba pokrivena (Mohatra) jest onda, kadno ti, npr. ne imadući jaspri uzmeš robe u trgovca sto cekina na rič, tj. da ćeš mu je platiti do nekoliko vrimena i daje ti istu robu po visoku cinu (*precio supremo*), pak istu robu istome trgovcu priprodadeš za manju cinu [641] oli za manju cinu (*precio infimo*). Tomačim se još bolje s prilikom: Petar siroma imadući potribu od jaspri ide Ivanu trgovcu i moli ga za jaspri. Ivan mu ne daje jaspri jer ji nejma, nego mu daje toliko robe iz svoga dućana po visoku cinu, ako oće. Uzme dakle Petar robe od Ivana, metnimo sto dukata, i meće je na pazar za prodati kako jurve roba kupljena od Ivana. Što čini Petar imadući potribu od jaspri: daje istu robu za manje nego je je uzeo, npr. za devedeset dukata i kupuje isti Ivan na pazardu, koji mu je dao za [robu] devedeset dukata, i tako dobiva deset dukata na istoj svojoj robi.³¹ *Odg. Felice* da je ovo pogodba prosta i brez gria, ako je prava prodaja i kupovanje brez ikakva ugovora zdvornjega ili iznutarnjega (*pactum explicitum aut implicitum*) da će mu se opet ista roba priprodati nego je je kupio s prigodom. I kako jedan od puka, more drugi, istu robu kupiti, dakle more i on. Ništa nemanje ljudi bogabojeći ovaku robu šalju na drugoga da je drugi kupi, a ne on koi je dao. Kad li bi pak bio među njima dogovor oli zdvornji oli iznutarnji, tada brez svake sumlje čini Ivan kamatu jer Petra [642] steže na sramotu da mu njegovu robu prodaje z' dobitkom svojim.³² Ovaka prokleta pogodba bi prokleta od Inocenca jedanajestoga (*prop. 40*).

Samoprodaja (monopolium)

Biva kadno jedan oli mnogi slože se po sebi z' dogovorom kupovati trgovinu od jedne vrste radeći da se mučno nađe na drugu stranu i to za prodati istu trgovinu draže. Ovo je dilo nepravedno i držani su po pravdi vratiti, budući da onaki trgovci štetu čine drugim trgovcima da ne mogu ni kupovati ni prodavati. Čine da puk i građani kupuju draže što bi imali kupiti jeftinije i to sve zašto je malica onizi koji istu trgovinu prodaju. Prosto je principu poradi koga razložnoga uzroka dopustiti da samo jedan prodaje trgovinu od jedne vrste istom neka s tizim načinom ne manjka potriba puku i da s tizim nije šteta crkovernjakom. Ima tada princip zabilježiti cinu od robe olti trgovine da ne bi puk patio. Uzrok razložiti more biti neka oni provide potribu za puk da mu ne bi manjkala potriba. Kad li pak nije uzrok razložiti da princip to dopusti, zlo čini, kad bi to dopustio (*Mast. Cler. Tamb. &c.*). [643]

³⁰ Arapski *muhatarah*, latinski *contractus mohatrae*, *mohatrae pactum* je prav. tobožnji ugovor, zeleniški ugovor koji dvije straneprividno sklapaju, obično da bi izvršile kakav nezakonit čin.

³¹ Zoričić u nastavku zamjenjuje Ivana i Petra: »Uzme dakle Ivan robe od Petra, metnimo sto dukata, i meće je na pazar za prodati kako jurve roba kupljena od Petra. Što čini Ivan imadući potribu od jaspri? Daje istu robu za manje nego je je uzeo, npr. za devedeset dukata, i kupuje isti Petra na pazardu, koji mu je dao za devedeset dukata i tako dobiva deset dukata na istoj svojoj robi.«

³² Zoričić je i u ovoj rečenici zamijenio imena.

Poglavje 9

Koja je osma zapovid Božja?

Odgovara se: Osmu zapovid Božja jest: *Ne reci kriva svidočanstva*. Ova zapovid najveće se pristupa s lažju. Laž (*mendacium*) jest reći jednu stvar za drugu znajući čisto da se ne govori istina ono što se govori. Laž jest od tri vrste. Prva nosi sobom štetu jer se š' njome čini šteta iskrnjemu. Druga se zove maskarljiva, budući da se govori samo za stati veselo. Treća se zove korišljiva jer se govori poradi kakve koristi. Prva ako uzrokuje štetu veliku biva gri smrtni, ako li uzrokuje štetu malu, biva mali gri, već da ima drugo okoljstvo koje privriđuje izvan kriposti od istine koju drugu kripost. Zato ne čini nego mali gri oni, koi zaniče na ispovidi mali gri, koi je učinio jer samo privriđuje kripost od istine. Ma bi smrtno sagrišio da reče: *Učinio sam gri mali*, a nije ga učinio, i primi odrišenje ne imadući oliti ne izpovidivši drugi gri koga je učinio budući da nejma na što pasti odrišenje. [644] Zato čini i svetogrđe. Oni koi u maskari za nasmiјati se štogod reče lažljivo ter mu se mogu domisliti da ne govori istinu, nego samo za maskaru da govori ogovorenje od gria laži, premda digod koi priprostit more uzet govorenje za istinu. Isto govorim od onizi koji se dvostrukim govorenjem služe (*amphibologico vel aequivoco*) kad im se prosto š' njime služiti u niki događaji i kad tako razlog ište, drugojako govorenje dvostruko od običaja nije ljudi dobri ni poštenu niti je dostojno š' njima zboriti ni općiti, jer mnoge pute njiovo govorenje dvostruko biva štetno iskrnjemu i jezdljivo.

Svidok koi je lažljivo svidočijo znajući čisto da je lažljivo svidočijo ima se poreći još kad bi vidio da će i podniti pedipse štogodi i više nego bi oni podnio protiva kome je lažljivo svidočijo. Nije držan poreći se onda, kada vidi da neće biti fajde poreći se. Nije ni onda držan poreći se najposlidnji svidok i krivac bio bi pridobiven od krivine po drugi svidoci, budući da tada nije osobito uzrok njegove štete. [645] Niti je držan poreći se svojom štetom posve većom nego je onoga koga je osvadio (*altioris ordinis*). Kad li je pak laž svidočijo u neznanstvu ne prividivši stvar dobro brez gria smrtnoga, i tada valja da se poreče, ma ne s velikom svojom štetom ni s manjom nego bi oni podnio koga je osvadio lažljivo.

Skrovište naravno (secretum naturale) razumi se otajstvo koje ne zna niko oli malo ko izvan tebe. Razumi se kadno rečeš jednome: *Kažem ti pod ispovidno ime to i to*. Ma da ne kaže nikome. Oli kadno rečeš: *Kažem ti kao prijatelju da me svituješ*. Oli: *Kažem ti da ti se iztužim ... Kažem ti da mi je štogod lašnje, da mi prođe tuga, da ti se izbljujem &c.* Po ovi način, kada ti prijatelj reče svoje skrovište olti otajstvo, pod smrtni gri nejmaš ga nikom kazati, kad bi bilo mnogo žao onome ko ti ga je rekao oli kad bi mu bila velika šteta. Drugojako ko bi se mogao u koga pouzdati izvan smutnja koje se mogu dogoditi. Nejma se ovako otajstvo očitovati ni [646] čoviku pametnu, a navlastito komu ti je osobito zabranjeno da nejmaš kazati. Isto govorim i od onizi koji običavaju otvarati tuđe knjige, već da bi znali da onome čija je knjiga neće mrsko biti oli kad bi znao da će ista knjiga biti štetna komu godi protiva pravici oli kad bi se samo i boja da taka knjiga more biti.

Još više sagrišuje *potajnik (secretarius aut notarius)* općeni koi je zakleo se da će u mučanju biti stanovit jer tako oće njegov posa. Ne bi bilo griota odkriti otajstvo onda, kadno da se ne otkrije, dogodila bi se šteta općena oli čoviku pravu. Ne bi ni

onda bilo griota odkriti otajstvo kadno je otajstvo za učiniti koje zlo. Bio bi smrtni gri onda odkriti, kad je jurve zlo učinilo se. Ticio tebi je kaza skrovito, štono naši reki pod ispovidno ime da je ubijo čovika, sad ti vidiš da vode pravdi Kaja govoreći i potvaraju-ći ga da je on istoga čovika ubijo. U njegovo fatanje i potvaranje Ticio nije ništa svoga metnuo. Ti sada ne valja da otkriješ Ticija, budući da nije Ticio [647] nije držan otkriti sebe. Kad bi pak Ticio pobiga i odkrio se po niki način, a ti bi ga imao ponukovati da pobigne, ako će i osvadit štogod sama sebe. To bi, reko, mogao učiniti. I kad ne bi otio pobignuti posli nego si ga ponukovao, moreš otkriti ono što ti je rekao potajno za osvaditi Kaja pravednoga (*Fel.*).

Za razumiti bolje što nosi sobom osma zapovid Božja: *Ne reci krivo svidočanstvo – Non dices falsum testimonium* prvlje daj u prošastom poglavju upitanje 14 što smo rekli od pogrđenja &c., od ozloglašenja, od vraćanja poštenja &c. I tako s pomoću Božjom uzdam se da će se svaka potribita čisto razumiti niti je ovdje potriba iste stvari prikupljati nego prilazim na dijo šesti svru zapovidi majke Crkve. [648]

U našem biskupatu šibeničkome štijem grihe zadaržane kako slidi:

1. Opaki običaj psovati Boga, B. D. Mariju i ostale svete, ako iste psovke u sebi ne uzdarže očito erežiju.
2. Služiti se zlo stvarma svetim kojemu drago bile u sebi. Također čini i čari i čaranja od koje mu drago varste bila činiti i[h], činit od druga oli kod sebe ji držati razumeći da su take u sebi.
3. Ubojstvo povoljno ne samo oni, koi ga učini dali jošte i oni koi bi ga izasla oli svitova oli mu pomoga osobitim načinom isto učiniti. Oni koi nastoje izbiti dite iz žene [957] oni koji ligaju dicu malu sobom u postelji kojim nije još se ispunilo godište.
4. Udriti otca oli mater.
5. Rodoskrvnjost olti grih bludni s' rodicom u prvo i u drugo po debeloj karvi, a u prvo po tankoj i duovnoj, i svako dilo bludno oliti napastovanje na gri bludni čeri duovne (*cum filia spirituali*).
6. Prismrdljivi gri sodomie, bludni gri živinom oli živinsko bludno sastajanje i svako sastajanje bludno ispunjeno protiva naravi.
7. Očiti kurvari, ugrabiooci i oni koji im pomažu isto učiniti, ako se ispuni dilo.
8. Ne dajući desetine i od druge vrste dugove crkvene onim koji crkvu služe i drugim misti bogoljubni (*ad pias causas*). I oni koji pisma darže crkovna, a neće da ji kažu.
9. Oni koji pale s' vatrom priviđajući ono što čine. Oni koji idu meso i druge izbine u dneve zabranjene od Crkve brez testira. [958]
10. Roditelji ne dajući olti zabranjujući ćerma neudanim ići slušat misu u svetkovinu zapovidnju s' ogovorom starog običaja.

Mećem iste grihe i latinski za neka ji svaki bolje razumi.

Casus reservati in Dioecesi Sibenicensi

1. Nefaria consuetudo Deum, B. Virginem caeterosque sanctos blasphemantes, dummodo non sapiant manifeste haeresim.
2. Abutentes rebus sacris quibuscumque. Item maleficia, incantationes, sortilegia cujuscumque generis facientes, procurantes vel apud se tenentes absque tamen errore in intellectu.
3. Homicidium voluntarium, non solum quod committentes, verum etiam quod mandantes, consilium aut assistentiam personalem efficaciter praestantes. Abortum procurantes. Tenentes pueros in lecto ante completum annum.
4. Patris et matris percussio.
5. Incestus omnes in primo et secundo [958] gradu consanguinitatis et in primo affinitatis et cognationis et quicumque actus vel attentatio malitiosa ad turpia cum filia spirituali.
6. Fedissimum sodomiae scelus, brutorum concubitores et quicumque concubitus consumatus contra naturam.
7. Concubinarii notorii, raptores et eorum cooperatores modo sequatur effectus.
8. Non solventes legata ad pias causas et decimas ac terratica ecclesiis vel personis ecclesiasticis. Item scripturas tenentes ecclesiasticas et non notificantes.
9. Incendiarii ex malitia. Carnes aliosque vetitos cibos ab ecclesia diebus prohibitis sine licentia manducantes.
10. Parentes nolentes, negantes ac prohibentes filias innuptas diebus festivis de praecepto missam audire sub antiquae consuetudinis praetexta.

Sada tomačim ozgar rečeme grihe zadržane u Biskupatu šibeničkome.

Rekli smo da je prvi opaki običaj psovati Boga &c. ako iste psovke u sebi ne uzdrže očito erežiu, npr. jedan reče u srdžbeno [960] ime znajući jurve što govori: *Bog je nepravedan*, a drži jurve da je Bog pravedan, nego to samo govori od srdžbe jer mu je kakva nepravda učinjena. Od ovoga more biskup odrišiti. Kad li bi pak reka istu psovku da je Bog nepravedan i drža čisto u svojoj glavi da je Bog nepravedan, tada ga ne more ni biskup odrišiti (jer bi ovo bila erežia), nego samo papa. Kad bi jedan drža u sebi samo i ne bi izreka s' usti da je Bog nepravedan, dopušta Sabor Trid. (sess. 24. de reform. cap. 6.) biskupom dā da od ovog mogu odrišit jer je ovo erežia skrovita. I još više druge grihe zadržane papi, koji su skroviti i drugom dopuštiti da od nji odriši, izvadiši erežiu skrovitu koja se samome biskupu dopušća. Istu oblast ima kapituo kad je umro biskup (*Fel., Tomb.*). Držim da ima i vikar kapitularni koi, kad je obran, držim da kapituo nejma više oblasti &c.

Drugi grih rekosmo da jest: zlo se služiti svetim stvarma &c., čini &c. razumeći da su take u sebi. Jer kad bi jedan se služio arđavo svetim stvarma [961] oli činio čari oli drža kod sebe priprostitim načinom niti bi znao da je to zlo, tada more ga odrišiti svaki ispovidnik niti ga je potriaba slati biskupu.

Treće rekosmo da je ubojstvo povoljno &c., izbijenje diteta i liganje istoga &c. Od ubojstva povoljnoga govoreći, velju da valja da ubojstvo slidi olti da se učini ako

će se upasti u zadržanje. Kada pak koga Petar nagovori da ubije Pavla. I prvlje nego ga ubije Petar se pokaje, što ga je nagovara i ište ga opeta privrnuti da ga ne ubije, ali ne mogući ga naći, po njegovu nagovoru ubije Pavla. Sada Petar ne razumi se da je upa u zadržanje, jer se pokaja što je nagovara.

Također, za upasti u zadržanje poradi izbijenja diteta nije potriba vazda da se dite izbije oli živo oli mrtvo, nego je dosti da jedan dade štogodi ženi da izbije dite (*procurantes abortum*) oli je udre za tu svru. Ako je dite oživilo u materi, pak se izbije iz matere po čijoj zloći, upada se u prokletstvo još više. Kad li nije oživilo ne upada se [962] nego samo u zadržanje. Ono što se govori od oni, koi ženi svojoj zlom svrom daju uzrok izbiti dite, govori se i razumi se i od iste žene olti matere diteta, kad bi isto zlo dilovala.

Poradi pak liganja diteta sobom u postelju prvlje nego mu se godina ispunila, upada se u zadržanje. Istina je, ma se ne razumi da upada onda, kadno jedne žene metnu dite uza se da ne plače načinišvi mu njegova otvorila olti jake obruče oko glave i oko nogu da se od matere ne more udušiti niti, upada ona žena koja umorna pristupi dojiti dite u kolivci. Buduć da je ovo događaj nenadni niti je ovo postelja nego kolivka samoga diteta. Ele, ako će dite i u postelji leći i namiriti se, kako se reklo gori, da nema nikakve jezdljivosti ni da ga mater more pridušiti s rukom oli s nogom, ne upada se u zadržanje. Razlog jest jer buduć zadržanja svra poglavitija jest da se dite ne uduši. Kada se jezdljivost digne po razlogu, diže se i zadržanje. Kad [963] žena časom uzme dite i metne ga u postelju za podojiti ga, pa ga opet metne u kolivku, ter nije običajna da je privari san, držim da ne upada u zadržanje.

Četvrti gri zadržan rekosmo da biva udriti oca oli mater. Razumi se kadno se roditelj udri s pravim poznanstvom da je roditelj. Jer kad bi se roditelj udrijo neote mlidući da je ko drugi, ne upada se u zadržanje. Niti se upada onda, kadno sin otme drvo iz ruku roditelja da ga ne bije, venda bi ga otijući turijo, budući da je turiti u sebi koliko i udariti, a drugaš i više. Pljunuti pak roditelju u obraz oli oči nije gri zadržani nego veliko pogrđenje.

Peto gri zadržani rekosmo da je gri bludni među kumom i kumom od krštenja i od krizme. Razumi se da je gri zadržan onda, kadno su učinili gri bludni u mistu naravnome s prosipanjem simena unutra. Koji je dakle metnuo udo u misto naravno žene, pak je poslia nadvoru prosuo sime, [964] tada nije gri zadržani, budući da nije sastajanjem naravnim dilo izvršeno. Najposli veli: *svako dilo bludno &c.* Razumi se ovdi čer duovna ona, koja se često ispovida u jednoga ispovidnika, paka do malo vrimenta napastuje je na grie bludne. *Domalo vrimenta* ovdi razumim po mojoj umi najdalje do dva miseca kadno ju je prvlje šestokrat ispovida. Kad li je je ispovidijo samo jedan put i imao š' njome kakvo nečisto dilo do nikoliko dana poslija, po mome sudu držim da i ovi upada u zadržanje, budući da je malo vrimenta prošlo da se u njega ispovida. Moj sud svru ovog reko, već da bi biskup koji razumio čer duovnu onu samo koja se često ispovidala, a ne samo jedan put u istog ispovidnika. Istina je da je i parokiana čer duovna prama paroku, ma ako je parok nije ispovida malo prvlje, nego je se nečisto dodiva, ne upada u zadržanje (*in reservationem*), premda joj je parok olti pastir. Oni ispovidnik upada u zadržanje kad i po drugome napastuje svoju pokornicu olti čer duovnu. Toliko ja držim. [965] *kardinal Laurea (Epitome canon pog. 219)* veli da ispovidnik sagriši bludno s čerju duovnom, ima se pedipsati koliko oni, koi je sagrišio bludno svojom vlastitom oli naravnom čerju i imenuje se knjige od Zakona (*Post epist.*

I. Caelestin. 1. cap. 2. 30 q. 1. c. omnes, cap. Si quis sacerdos etc. non debet) koje oće da se istom ima dignut misa i ispovid i za pokoru gria ima 10 godišta putovati, a posli toga da imade u jednome manastiru do smrti činit pokoru. A čer duovna po isti način koja to povoljno čini, ima sva svoja podilit ubogim i zatvoriti se u manastir. Sagrišivši bludno s čerju duovnom proklinje se po *Saboru Vormatiense (I. cp. 34.)*. Istina je da su čeri duovne i sinovi i oni koji su držani na kršćenju oli na krizmi. S ovim rekosmo upada se u rodstvo i sagrišivši š' njima podpuno, upada se u zadržanje i proklinje se (*c. Si quis &c.*).

6. Prismrdljivi gri sodomia [966] reazumi se zadržan onda, kadno je potpuno izvršen, tj. s prosipanjem simena u sud nenaravni olti u stražnjicu među muškim i muškim (*inter masculum et masculum*). Ma kad čini isti gri muško ženskim oli ženko ženskim s prosipanjem simena nije zadržan gri njiov, jer se ovdj ne zove prava sodomia. Valja dakle da je među muškim i muškim. I u ovom dilu nečistome nije gri zadržan, kada se udo sramotno izvadi iz mista nenaravnoga prvlje nego prospe sime i prospe ga nadvoru. Istina je da čini sodomiju i oni, koi je u ovome dilu trpeći (*patiens*), ništa nemanje ne razumi se da je upa u gri zadržani, budući da nije (*agens*) čineći stvar nepodobnu podpuno. Ovako drži *Tamb. (probabilius)* razložitije, premda imadu niki protiva. Ele, štijem da ovome nije gri zadržan, već da bi ga starešina izreka, budući da ne prosiplje simena, i ako ga i prospe digodi, ne prosiplje ga u mistu nepodobnome kako [967] čineći (*uti agens*). Još manje upada u zadržanje dite koje ima manje od četrnajest godišta, kad je trpeće u ovome pokvarenome dilu. Ne upada kada je čineće već da bi prosipalo sime unutra &c., tada upada budući da u njemu zloća nadlazi godišta (*molitia superat aetatem*).

Također gri životinjsko sastavljenja biva zadržan samo kada se potpuno učini, tj. kada se i sime prospe unutra ol' mu bilo u sudu naravnome oli nenaravnome, jer je neprilika ljudska. Istoj se vrsti od gria prilaže gri bludni olimu sodomia učinjena [sa] sotonom u prilici oli muška oli ženska s ovom razlikostju da je oni gri protiva bogočastvu (*contra religionem*) učinjen [sa] sotonom kojano je neprijatelj naš i Božji. Ovi je gri zadržan il' mu sotona činila u ovome poslu posao muški oli ženski istom neka je prosipanje simena unutra. Ako je čovik čineći (*agens*), ako li je žena trpeća, a sotona čineća, žena upada u gri zadržani. [968] Po isti način ona koja sagriši bludno podpuno s nevirnikom pada u zadržanje jere čini protiva bogočastvu. Veli jošter da je gri zadržani svako skubljenje (*concupitus*) izvršeno i učinjeno protiva naravi. Ovdj se vidi da ovi gri ima biti među dvoma kakova mu drago bila stvar, istom neka je živa. Zato da jedan učini gri od ove vrste s mrtvim čeljadetom oli s kipom, ne bi upa u gri od zadržanja jer su stvari mrtve, a ne žive. Ostala vidi u knjigam prvim koja smo rekli u 6. zapovidi Božjoj od ovoga griha.

Sedmi gri zadržani rekli smo da su očiti kurvari (*concupinariii notorii*). Razumi se oni ljudi koji očito drže oli su držali prid svitom brezzakonitu ženu oli u kući oli izvan kuće i živili š' njome u griu bludnome čestokrat, i to oli mu bila ona žena udata oli neudata oli on bio oženjen oli neoženjen, jer je drži, upada. Po razlogu držim da i žena ista upada ka' i čovik u zadržanje, ako povoljno pribiva i griši onako kako oće i gdi oće [969] njezin nepošteni prijatelj jurve je očito budući da je obadvoje jednako nepošteno, griši i da su taki od svita se poznaju. Razumi se još bolje kurvar očiti koi drži za se ženu oli oni, koi ide očito čestokrat na kurve. Oće se i ovde da je dilo bludno podpuno izvršeno, zato ako se je samo dodiva nepošteno, ne upada u zadržanje. Upada

kad bi š' njome samo jedan put učinio podpuno gri, kad bi je bio očito prid svitom, zato primio i namistijo i taki poznat prid svitom. Držim porad istog uzroka žene one, koje očito provode život kurvanski s kime mogu oli su ga provodile da upadaju u zadržanje. Po isti način ugrabioči čeljadi čine gri zadržani, kad ji ugrabljuju za vinčati ji oli za š' njima ispuniti požudu od bludnosti, razumi se protiva njiovoj volji kad ji ugrabe i odvedu il' mu bila divojka ili žena ili udovica ili dite muško oli mladić svrom za ispuniti požudu od bludnosti š' njime. Ugrabljenje pravo razumi se na sramotu odvesti jedno čeljade od svoje [970] kuće oli očeve. Razumi se ilimu bilo kod kuće ili kod blaga ili na putu za uzrok koji godi ozgor rečeni, i držati ga digodi po sebi. Reko i držati ga &c. jer kad bi ga povelu malo, paka puštili, niti bi ga držali niti bi mu isto od sratmote učinili ne bi upali niti bi upali, kad bi ga ugrabili zaradi druge svre, npr. zaslužniti ga. Čine gri od zadržanja i oni koi izdade čeljade da se ugrabi, kad se ugrabi i ispuni dilo (*modo sequatur effectus*) i oni koi nagovori i oni koi pomože il' mu bio muško ili žensko. Upadaju ako će i ne sagrišiti š' njime bludno, budući da je dosti da su ga odveli po silu i digod ostavili. *Clericat* govori (*n. 69. iz nav., 1. menda*) da za ugrabljenje nije potribita sila nego da biva dosti i privrčati čeljade odveć ga moleći ili milujuću oli privrčujuću s lažljivim obetanjima. Ništa nemanje ovako promišljajuću ugrabljenje, ja držim da nije zadržano niti valja stvar potanko uzimati vazda kad je protiva [971] ugrabioču (*odia sunt restringenda*).

Dogodi se 1. da Petar prstenuje divojku i jurve mu se obeta poći za nj olti se udati. Do nekoliko vrmena sastanu se oli kod blaga oli na putu oli kod kola oli u čijoj kući i reče joj: *Pođi za mene i vinčat ću te*. Odgovori mu ona: *Počekaj me do nedilje došaste neka skupim ono moje robice olti prćije*. Petar neće da je sluša, nego je povede na sramotu svojoj kući oli gdi oće dok je vinča. Razložito jest (*probabile est*) da je Petar upa u zadržanje, budući da divojka biva gospodarica od svoje volje i sloboda dočim godi ne pođe sama od svoje kuće i pusti se pod oblast svoga đuvegije. Istina je da je uzela prsten i obetala se da će za nj poći, ništa nemanje budući je poveo na sramotu poradi požude bludne i ženidbe, upada u zadržanje i u prokletstvo zadržano (*in excommunicationem reservatam*). Još više kad joj se ne bi još bilo vrime udati oli kad nije pripravna oli kad se obetala za nj poći ne tako brzo [972] nego do nedilje. A pak je li gospodarica od svoga sloboda i na čas vinčanja niti se more nagnati, a kamo li prije, prvlje nego je povedena. Razložiti je pak ja ovde držim da Petar ne upada &c. budući da divojka ne suprotivi se za nj vinčati nego samo suprotivi se brzo vinčati.

Upitaće me jedan upada li, oče, oni koi odvede na sramotu divojku koja je od momka primila prsten i tolike darove, pak posli toga primi i od drugoga, a drukša i od trećega, pak oče najposli da pođe ne za prvoga nego oli za drugoga oli za trećega? Velju da upada i u zadržanje i u prokletstvo porad isti razloga ozgor rečeni, budući da ona u udavanju ima biti posve slobodna do časa od vinčanja. Niti je ko kriv momkom da su budale i da divojke kriomice darivaju na slipo, kad bi imao razlog ugrabiti je, to bi samo bilo poradi darova i prstena. I ovi razlog nije zadovoljan jer svoje od nje more imati i brez ugrabljenja i još kad ji ne bi moga ni imati natrag, po ovome ne slidi da je [973] njegova sužnjica i da ostaje svučena od svoga sloboda u udaji. Dakle &c. ja u ovome svoju um istomači. Ako li se kod naučniji nađe razlog bolji, ja mu se klanjam. Ele, budući se ista i drugim obetavala, slidi da njezino &c. nije povoljno.

Upitaće me drugi: *Upada li, oče, oni koi divojku nađe, npr. kod blaga i povuče je nekoliko koračaja u grm za da se ne vidi od svita i onde joj na sramotu digne poštenje.*

Velim da je razložito da je upa jere je povuka je u grm od blaga iz svoga sloboda i na njoj ispunio požudu od bludnosti, koliko da je je i na drugo misto odvuka slobodnije na dalje.

Upita'će me treći: *Upada li, oče, oni kršćanin koi, kad vidi da divojka hoće da pođe za Turčina, npr. oli eretika oli drugoga koi nije podložan sv. Crkvi i zato je ugrabi za da ne bi izgubila dušu?* Velju da upada jere nejma se zlo činiti za da slidi oli da se učini dobro (*non sunt facienda mala, ut eveniant bona*). Samo bi mogao po mojoj [974] pameti ugrabiti je ne imadući odluku ispuniti požudu ni š' njom se vinčati i to za da ne izgubi dušu. U ovakom događaju ugrabiti je nije pravo ugrabljenje poradi koga se ima upasti u zadržanje jere nije njegova poglavita svra ni bludni gri ni vinčanje, nego one duše saranjenje. A drugo ista divojka ima se držati kako pobudalila, kad ide za jednoga odmetnika od sv. Crkve oli nevirnika, jer ovaki mnoge pute s' čarma prilasno privarnu žensku galavu i tako, kako smetena potratu viru i izgubi dušu. Zato držim oni kršćanin koi bi po ovi način i s ovi okoljstvi ugrabio divojku da ima i plaću od Boga.

Upita'će me četvrti: *Oće li upasti u zadržanje i u proklestvo oni kršćanin koi ugrabi jednu Turkinju oli drugu divojku koja nije u krilu sv. majke Crkve za privesti je u pravi zakon i za dobiti jednu dušu za Boga?* Velju da ovako čeljade ugrabiti za privesti ga u krilo sv. majke Crkve biva griota ma [975] da je ovi gri zadržan od naši biskupa ne mogu virovati, budući da im nije mrko čuti da je koja divojka došla za našega od ozgor rečeni. Reko da je griota jer što je zlo, ne more biti dobro, još više ako more rečeno ugrabljenje poroditi kako zlo i smutnju među krainam oli među seli oli među porodicam. Kad ovoga ne bi se boja ugrabioc i imao bi dobru svru, kako sam rekao u trećem pitanju, držim da ne bi ni sagrišio nego plaću od Boga primio jer bi priveo oli dobio jednu dušu Bogu. Onda kada bi se to ispunilo. Ima se jošte znati da kad bi roditelj dopušta oli drugi koi je divojkin čuvaoc (govorim od divojka krtšćanski) oli njezin brat &c. oli je izda, upadali bi svi u zadržanje i proklestvo.

Osmo rekosmo da je gri zadržani onda, kadno jedan ne daje desetinu i druge dugove crkvami i slugam njezinim i drugim misti bogoljubni (*ad pias causas*) &c., kad im je držan davati (*virtute testamenti*). Razumi se, kad im je od kralja naređeno oli po koji drugi [976] način da to daju oli po kriposti smrtne naredbe (*virtute testamenti*). Ova dava uzdrži se oli u žitu oli u vinu oli u maslinam &c. i zovu je desetina ili se dava deseta ili šesta ili polovica &c. Uzdrži se mnoge pute i u jaspram i zovu je Talijanci *livello* oli *terratico* oli *fitto*. Veli jošter i drugim misti bogoljubni jer mnogi na čas smrti naredu da se od njiovi dobar na godište plaća po toliko misa oli drugi bogomolja po toliko groša kojoj divojci siromaškoj da se udade po toliko kućam putničkim oli bolesničkim po toliko ubogim &c. koji godi, dakle ovu su dužnost za se zavezali, a neće da je ispunjaju kad se godi dođe na gri smrti, tj. kad se godi pomanjka u veliko stvari griši se smrtno i upada se u gri zadržani. Veli jošter da upada i oni koi bi sakrio pisma crkovna olti drža, a ne bi kaza. Upada reko ovaki izvan zadržanja i u proklestvo zadržano. Razumi se ovdi besiditi od oni pisma koje su crkvi korisna i bila bi joj šteta da joj se ne kažu. Kada se pak znade da [977] crkvi nijke šteta, ako joj se ne kažu, držim da ne upada jere, kad se znade da crkva imade z' druge strane pisma oli drugu tvrdnju, ako koja more biti, ne upada držim ni u zadržanje ni u proklestvo, budući da je poglavitija odluka biskupova zadržati gri rečeni jere je štetan crkvi. Slidi iz ovoga govorenja da, kadno jedan znade da crkva, npr. ima isto pismo da ne bi upa kad ne bi ga kazao: slidi i ovo da oni koi neće da crkvi pisma da kaže, pak stoga crkva štetuje da

je dužan naknaditi crkvi svu štetu i pismo kazati i kad godi more vratiti, a neće da ga vrati, ne more se ni po jedan način odrišiti.

Deveto rekosmo da je gri zadržani upaliti što god tuđe kako kuće, žita, goru, torove od blaga, ambare &c. Ovaki je reko gri zadržani koi nosi sobom proklestvo zadržano. U ovu pedipsu upadaju ne samo oni koji pale nego još i oni koji dadu svit, pomognu oli nagovore. Razumi se vazda, ako se upaljenje dogodi (*effectu secuto*), ako li se ne upali, kad bi se i dala vatra, ne upada se. [978] Slidi jošter na istome broju da upadaju i oni koji idu meso oli druge izbine u dneve zabranjene od Crkve brez testira razumi se u dneve od posta naređene od Crkve. Razumi se kadno čovik ima što isti posno, zato kad jedan ide mrsna uz post jer nejma ništa posna, ne bi upa u zadržanje, premda bi imao pitat blagosova barem u paroka, ako je blizu, ako ne more u biskupa. Niti bi upa da ide pod izgubljenje glave jer se to uža dogoditi kršćaninu pravomu kod eretika oli nevirnika. I ne samo ne bi upa u ovakome događaju nego ne bi ni sagrišio već da bi vidio da to čine za pogrdu vire svete. Niti bi upali oni koji su bolesni i kojim zlo čine izbine posne. Ele, ovaki imadu imat svit od likara i blagosov zatizim od biskupa za isti mrsno olti se mrsiti o mali smok oli o meso.

Deseto rekosmo da je gri zadržani u onim roditeljim koji bi zabranili svojim ćerima u svetkovinu zapovidnju ići na misu ogovarajući se s nikim starim običajem. Razumi se govoriti od ćeri onizi, koje se nisu prvlje udavale. Ne [979] razumi govoriti od ćeri koje poradi golotinje stidi puštati nadvor među čeljad oli jer se boje da ji kogod ne ugrabi i ne odvede nepošteno, nego samo, jer su divojke i da ji svaki ne vidi i jer im se tako čini poštenje da stoje u kući. Pače ne razumi se ni onda, kadno im ne dadu poći na misu jer imadu kakvu bolest na sebi oli jer su nagrđne po koji način oli jer imadu drugu zapriku od sebe oli od svita.

Ima sada znati svaki ispovidnik da u ovim grisi zadržani imadu četiri proklestva zadržana u ovome biskupatu. Prvo jest poradi izbijenja diteta iz matere kada je oživilo i kada se zlo ispunilo. Drugo jest poradi ugrabljenja kada se dilo ispunilo. Treće jest poradi držanja pisama crkveni ne tijući kazati. Četvrto jest poradi upaljenja s vatrom tuđi kuća, žita, gora &c. kada se dilo ispunilo. [980]

Priredio: Pavao Knezović

Iva Blagus – Željka Dmitrus

KRONIKA SKUPA

Dvanaesti po redu znanstveni skup *Tihi pregoaci* bio je posvećen životu i djelima fra Mate Zoričića i prosvjetiteljstvu u redovničkim zajednicama tijekom 18. stoljeća. Ovaj dvodnevni znanstveni skup održao se u Skradinu, od 19. do 21. svibnja 2011. godine, u organizaciji Hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu. Na put smo krenuli 19. svibnja oko podneva. Istog je dana u Knjižnici Jurja Šižgorića u Šibeniku održano predstavljanje *Zbornika o Ivanu Ančiću*, kojeg su predstavili akademik Radoslav Katičić, prof. dr. sc. Diana Stolac i glavni urednik prof. dr. sc. Pavao Knezović. Nakon predstavljanja zbornika i šetnje gradom zaputili smo se u Skradin, gdje smo se u večernjim satima smjestili u hotel *Skradinski Buk*.

U petak, 20. svibnja, u studijskom središtu Hrvatskih studija, prilikom otvaranja znanstvenog skupa uvodne riječi održali su dr. Pavao Knezović i akademik Radoslav Katičić. Sva izlaganja tog dana bila su posvećena fra Mati Zoričiću, kao i program nakon samih izlaganja. Ciklus izlaganja je otvorio Krešimir Čvrljak s temom *Razgovori z' Bogom* u djelu Mate Zoričića *Osmina dillogavnja duhovnoga*. Zatim je uslijedilo izlaganje Gordane Čupković pod naslovom *Mlohavoga znanja pisaoc*, u kojem je problematizirala znakove metatekstualnosti i intertekstualnosti u Zoričićevim predgovorima. U nastavku je slijedilo izlaganje Katice Krešić, koja se bavila grafijskim značajkama djela *Osmina dillogvanja duhovnoga*. Zatim je Vanda Kraft Soić izlagala o ispovjedima kao duhovnom događaju na temelju Zoričićeva djela *Uprava mnogo korisna ispovidnika*. Zatim je Iva Beljan u svom izlaganju usporedila Matu Zoričića i Matiju Divkovića po kriterijima izvornosti i tradicije. Posljednje predavanje u prvom dijelu održao je Pavao Knezović, koji je izlagao temu *Casus reservati* Šibenske biskupije prema Mati Zoričiću. Nakon toga izlaganja, slijedila je kratka stanka za kavu.

Nakon odmora drugi ciklus izlaganja započela je Ines Srdoč Konestra s izlaganjem o djelu *Zrcalo različiti dogagai* objavljenog u Veneciji 1780. godine. U nastavku je uslijedilo izlaganje Mislava Kovačića na temu *Franjevaštvo i matematika – prilog djelu fra Mate Zoričića*. Luciana Boban je u svom izlaganju usporedila Zoričićevo djelo *Zrcalo* s djelom *Discipulus redivivus*. Alojzija Tvorić izlagala je o tekstualnim i stilskim posebnostima Zoričićeva djela *Zrcalo različiti događaj olti prilika za duše pravovirni*

uputiti putem spasenja iz 1780. godine. Anastazija Vlastelić i Borana Morić Mohorovičić izložile su temu *Filološke bilješke uz Zoričićeve aritmetike*. Marijana Borić je predstavila prve hrvatske računice, a Diana Stolac nam je predočila *Dvije aritmetike na hrvatskom jeziku iz 18. stoljeća*. Ivan Bekavac Basić nas je upoznao s djelom *Mjesto Zoričićeve Aritmetike u razvitku hrvatskog matematičkog nazivlja*. Ivan Karlić i Valerija Kovač održali su izlaganje o malo poznatom, ali plodnom teologu Grguru Milesiju. Posljednje izlaganje, *Značajke Kačićeva prosvjetiteljstva*, u okviru ove sekcije održao je Miroslav Palameta. Nakon posljednjeg izlaganja uslijedila je rasprava o temama izlaganima na skupu.

Spoznaje o životu i djelatnostima fra Mate Zoričića, upotpunjene su organiziranim izletom i obilaskom Pakova Sela, njegova rodnog mjesta. Obilazak je upriličilo Vijeće mjesnog odbora Pakova Sela i predsjednik Ante Pleadin. Osim župnika dočekao nas je i jedan od Zoričića Pakovčanin Ljudevit Zoričić, inače predsjednik Općinskog suda u Šibeniku. Nakon kratkog obilaska »Zoričića klanca« (klancem se naime, kolokvijalno nazivaju »ulice« u mjestu), gdje smo susreli jednu od rijetkih stanovnica ovog dijela sela, staricu Ivku Zoričić koja se bavi svojim kozama i živi sama u tipičnom kraljiku Dalmatinske Zagore. Nakon obilaska crkve svetog Franje, domaćini su nas ugostili u obiteljskom gospodarstvu Frane Rakića, kamenim kućama i hladovini koštela.

Sutradan, 21. svibnja, nakon doručka i jutarnje kave, započeo je drugi dan izlaganja. Ivica Musić i Mate Buntić su obradili temu *Istinsko i lažno prosvjetiteljstvo*. Mijo Korade je izlagao o prosvjetiteljstvu kod hrvatskih isusovaca, dok je Lucija Radoš izložila *Latinističku književnu produkciju u 18. stoljeću*. Stipe Kutleša je predstavio Ruđera Boškovića u krugu prosvjetitelja. Josip Grubeša, zajedno s Jelenom Ostojić, izlagao je o prosvjetiteljskim idejama u Lastričevom djelu *Testimonium bilabium*. Mark Gjokaj je održao predavanje o djelovanju i životopisima franjevacu među Albancima u Zoričićevo vrijeme, a Rudolf Barišić, koji je i završio prvu sjednicu, je izlagao o školovanju fratara Bosne Srebrene u sjemeništima Habsburške Monarhije.

Drugu sjednicu otvorila je Petra Košutar s temom *Leksikografski prinosi hrvatskih redovničkih zajednica u 18. stoljeću u europskom kontekstu*. Iva Mršić Felbar izdvojila je primjere fantastičnog prikaza Marijinog lika u prosvjetiteljskoj mariologiji hrvatskih franjevacu 18. stoljeća. Anela Mateljak nam je predstavila djelo fra Jeronima Lipovčića *Stazica duhovna* u kontekstu molitveničke književnosti 18. stoljeća. Marija Pehar je održala predavanje o ženskim redovničkim zajednicama u Hrvatskoj tijekom 18. stoljeća. Zlata Živaković-Kerže nas je upoznala s prosvjetnim, pastoralnim i zakladnim djelovanjem isusovca Cristiana Monspergera, pri čemu se osvr-

nula na njegovo djelovanje i na prilike u Osijeku od 1767. do 1803. godine. Zatim je uslijedilo predavanje Mirele Slukan Altić o isusovcu Ivanu Stipanoviću i njegovim prosvjetiteljskim idejama o komunalnom uređenju grada. Tim izlaganjem je zaključen izlagački dio i otvorena je rasprava, nakon koje je akademik Katičić u kratkom završnom govoru pohvalio sve izlagače, kao i tradiciju održavanja znanstvenih skupova *Tihi pregaoca*. Akademika je posebno razveselio veliki broj mladih izlagača i kvaliteta njihovih priopćenja. Nakon završnih riječi organizatora, otišli smo na ručak. Vrijeme nakon ručka smo iskoristili za šetnju Skradinom i uživanju u lijepom vremenu. Zatim smo se zaputili na otočić Visovac, gdje su izlagači i ostali sudionici skupa razgledali franjevačkoj samostan s pripadajućim objektima; muzejom, arhivom, knjižnicom, slikama, crkvenim posuđem itd. Zadivljeni njegovom vegetacijom i s pomisli da je to pravi *mali raj na zemlji* zaputili smo se prema Zagrebu u koji smo stigli u kasnim večernjim satima.

Akademik Radoslav Katičić drži završnu riječ na zatvaranju skupa

Izlet u rodno mjesto fra Mate Zoričića Pakovo Selo – »Zoričića klanac«

Sudionici skupa ispred Studijskog središta Hrvatskih studija u Skradinu

IMENSKO I MJESNO KAZALO

- Abraham 37, 281
Adam 280–282, 374
Adelung, Johann Christoph 351
Adorno, Theodor W. 226
Aldegunda, sv. 53
Aleksandar III., papa 220
Aleksandar IV., papa 392
Aleksandar VIII., papa 368
Alfonz Liguori, sv. 65, 75
Algo (al-Horezmi) 154
Aljmaš 327, 329
Amand, biskup 53
Ambrozije, sv. 47, 60, 393
Ana, sv. 294, 296, 367
Ancona 8, 23, 51, 82, 85, 87, 90, 119, 130, 147, 149, 150, 158, 209–211, 308, 309, 311, 323, 324, 390, 395
Ančić, Ivan 53
Andrić, Ivan 101
Andrija Kretski 367
Anić, Vladimir 96
Antonin, firentinski nadbiskup, sv. 15, 46, 52
Antun Padovanski, sv. 296–298, 326
Appendini, Franjo Maria 87
Arbanija 271
Aristotel 39, 106, 107, 153, 172, 225, 284
Arkadije, car 47
Asiz 310
Asti 309
Augsburg 34
August, car 172
Augusta Vindelicorum v. Augsburg
Augustin Aurelije, sv. 18, 47, 59, 76, 172, 173, 281, 313, 316, 367
Austrija 185, 186, 189, 193, 214, 240, 246, 277, 385, 392, 393, 401
Austrijska Carevina v. Habsburška Monarhija
Auzonije 36
Baba, Andrea 66
Babić, Toma 9, 94, 119, 122, 124, 162, 369, 370
Babukić, Vjekoslav 126
Bacon, Francis 219, 225
Bacon, Roger 132, 133
Bač 182
Bačić, Petar Krstitelj 94
Badrić, Stjepan 94
Baffo, Pavao 329, 330
Baglivi, Đuro 206
Baja 182, 208, 252, 257, 258, 291
Bajamonti, Julije 241, 247–249, 257
Balkan 392
Baloban, Stjepan 63, 64, 66, 71, 74
Baltić, Jakov (Jako) 184, 186, 187, 189, 190, 192–194, 196
Baltić, Zvonimir 42
Bandulavić, Ivan 118, 127
Banovac, Josip 82, 94, 369–371
Banja Luka 101
Baraković, Juraj 387
Baranja 250
Barbara, sv. 296, 302
Barić, Eugenija 122
Barišić, Rafo, biskup 190
Barišić, Rudolf 179, 188, 566
Barletius v. Barleti, Marin
Barleti, Marin (Marino Barlezio, Marinus Barletius) 262, 263, 265–267, 269, 270, 272, 273, 275, 276
Barlezio v. Barleti, Marin
Baronchelli, Bartolomeo 209
Baškut 252
Battara, Antonio Luigi 207
Batthyány, Ludwig 250
Baumgartner, Jakob 320
Baziliska 59
Beales, Derek 185, 189, 190
Beccadelli, Antonio (Panormita) 166
Becher, Jochann Joachim 240
Beck, Carl 240
Becker, Johann 337
Beč 87, 91, 95, 186, 187, 190, 192, 195, 231, 241, 243, 245, 250, 330

- Bedričić, Silvestar 65
 Bekavac Basić, Ivan 566
 Belaj, Vitomir 366, 376
 Bellarmin, Robert, sv. 224
 Belostenec, Ivan 156, 348–350, 354, 355, 357, 359–361
 Beljan, Iva 286, 565
 Benedikt XIV., papa 15, 278, 310
 Benedikt, sv. 385, 387, 391, 392, 394
 Benić, Bonaventura (Bono) 183, 187
 Benoffi, Francesco Antonio 309
 Beograd 109, 213
 Berdjajev, Nikolaj 223
 Berény, Sigismund 327
 Bergman, Torbern Olaf 245, 251
 Berić, Dušan 91, 93
 Berlin 95
 Bernard, sv. 393
 Bernardin, pisac 28
 Bertilla 53
 Bertolovci 252
 Betlehem 390
 Bevanda, Mladen 278, 279
 Bezić, Živan 280
 Bezina, Petar 94, 99–101, 114, 115, 393–396
 Biemmi, Giammaria 262, 263, 265–273, 275, 276
 Bilje 250
 Blagus, Iva 565
 Blažić, Franjo 330
 Boban, Luciana 33, 565
 Bobolin, Antonio 207
 Bogišić, Baltazar 207
 Bogišić, Rafo 92, 162, 292
 Boka Kotorska 263
 Bologna 93, 100, 183, 208, 250, 265
 Boltmann, Rudolf 227
 Bonaventura, sv. 76, 172
 Borić, Marijana 147, 150, 566
 Born, Max 228
 Bosanac, Stjepan 351
 Bosanski pašaluk 183
 Bösendorfer, Josip 291
 Bosna i Hercegovina 118, 170, 180, 182, 185, 186, 188–191, 193, 194, 196, 199, 209, 210, 277–279, 286, 287, 289, 389, 394
 Bossino, Giam-Batista 265
 Bošković, Baro 233, 236
 Bošković, Ruđer 205, 206, 225, 231–238, 241–243, 257, 566
 Bošnjaković, Filip 191
 Botoš Okić, Augustin 185–188, 190–192, 196, 197, 199, 201
 Boyle, Robert 228, 241, 242
 Božica 264, 270, 272
 Božić, Antun 185, 197
 Božićković, Jure 90, 92
 Brahe, Tycho 224
 Brajdić, Juraj 369, 372, 373
 Brajković, Filip 329, 330
 Bratulić, Josip 259
 Brescia 45, 48, 265, 276
 Brist 209
 Brlek, Mijo Ivan 348, 351
 Brlić, Ignjat Alojzije 126
 Brod 182, 208, 212, 214
 Bronstein, Arthur J. 351
 Bronza, Boro 185
 Brox, Norbert 316, 320
 Brozović, Dalibor 28, 118
 Brückner, Wolfgang 318
 Bruna, Franjo 245
 Bruno, Giordano 224, 227
 Budim 155, 158, 159, 182, 208, 210, 212, 241, 250–254, 291, 292, 298, 303, 331, 370
 Budimpešta 209, 214, 347
 Budinić, Šime 14
 Buenos Aires 307
 Bugarska 117
 Buljan-Klaić, Marijana v. Borić, Marijana
 Buntić, Mate 219, 566
 Busenbaum, Hermann 75
 Busotti, Nikola Fidelis 211
 Calaprice, Alice 228
 Calepino, Ambrogio 347, 349, 357, 358
 Capone, Domenico 65
 Carigrad 190, 196
 Carisi, Pellegrino Felice 107, 108
 Casali, Giovanni Battista 210
 del Castillo, Giovanni, sv. 311
 Cecilija, sv. 327
 Cernik 215
 Cerrosino, Lorenzo Surio 46
 Cesari 37

- Cezar, Gaj Julije 359
 Ciacci v. Kačić, Ivan Antun
 Ciceron, Marko Tulijski 18, 39, 355, 356, 358
 Cipiko, Lelije 211
 Cirillo, Gioseffo 310–317, 320, 321
 Clairaut, Alexis Claude 232, 233
 Clogg, Richard 186
 Colding, Povl 347
 Colleti, Sebastiano 261
 Colombis, Jakobina Đorđa 386
 Condamine, Charles Marie 233
 Condillac, Étienne Bonnot 232
 Condorcet, Marie Jean 232, 235, 236
 Constantin, Ivan 23, 169
 Constantini, Batista 63
 Cortona 246
 Courth, Franz 319
 Cres 386
 Crnica, Ante 90, 92, 99
 Crnojević, Božidar (Pavao) 264, 268, 269
 Crnojević, Stjepan 268
 Curtius, Ernst Robert 11, 12, 39–41
 Cusani, Francesco 104
 Cuvaj, Antun 98, 155, 391
 Cvitanović, Đurđica 339

 Čajniče 181
 Čakovec 211, 212, 214
 Češka 211
 Čevapović, Grgur 252, 253
 Čika, opatica 384
 Čupković, Gordana 11
 Čvrljak, Krešimir 81, 96, 104, 105, 107–109

 Čaleta, Mijo 86, 89, 97, 102–104, 106–109, 114, 115, 120, 151
 Čurković, Dijana 26, 27, 29

 Dabić, Goran 368
 Dadić, Žarko 14, 86, 90, 92, 94–96, 99, 102–108, 114, 115, 118, 120, 143, 153, 253
 Dagnio v. Dain
 Dain 264–270
 D'Alembert, Jean le Rond 232–234, 236
 Dalmacija 33, 84, 94, 104, 105, 119, 120, 147, 149, 150, 157, 162, 181, 182, 189, 205, 207, 208, 214, 248, 264, 277, 286, 381, 384, 385, 390, 392, 394, 396, 400, 401
 Dalmatinska Zagora 566
 Danilo 18
 Danska 169
 Dante Alighieri 39
 Darwin, Charles 222–224
 David 42
 De Lalande, Joseph Jérôme 235, 236
 De L'Isle, Jean v. Romé de l'Isle, Jean-Baptiste Louis
 Declò, Thomas 85
 Delbianco, Valnea 57–60
 Delivić, Mate 180, 182
 Della Bella, Ardelio 156, 348–354, 356, 357, 360
 Della Mirandola, Pico 107
 Dellamartina, Kerubin 212
 Demosten 18
 De Negri, Vincenzo 106
 Descartes, René 232
 Despot, Grgur 83, 84, 101
 Despot, Loretana 119
 Devidé, Vladimir 131, 134, 137, 140, 141
 Devoto, Giacomo 95
 Diana, Antonio 75, 172
 Diderot, Denis 234
 Diels, Hermann 106
 Dirik, Gašpar 325
 Divković, Matija 127, 279, 565
 Divković, Mirko 357
 Divnić, Juraj 74
 Diwald, Leopold 254
 Diwalt, Ivan Martin 213
 Dmitrus, Željka 565
 Dobretić, Marko 183, 210
 Dobronić, Lelja 253, 339
 Dobrota 263
 Dolovac, Franjo 329
 Domin, Josip Franjo 241, 245–247, 253, 254, 257
 Dominik, sv. 59, 399
 Donji Grad (Osijek) v. Osijek – Donji Grad
 Došen, Vid 292
 Drač 307
 Dragičević, Pavao 183
 Drašković, Cecilija Uršula 396
 Drašković, Janko, grof 396

- Drava 327, 328, 330
 Dražić, Ana 297
 Drechsler, Branko 292
 Drim 268
 Drina 181
 Drnić, Dionizije 308
 Drniš 86, 91
 Du Cange, Charles du Fresne 134
 Du Chatelet, Émilie 232
 Du Creux (Molliard), Iacobus 66
 Dubica 193
 Dubrovačka Republika 183, 208, 391, 399
 Dubrovnik 7, 45, 55, 149, 150, 170, 205,
 207, 211, 214, 215, 241, 242, 249, 307,
 348, 383, 390–392, 395, 398, 399
 Dukađini, Leka (Aleksije) 264–268
 Dukađini, Pavao 268, 272
 Dukat, Vladoje 348, 349
 Dukić, Davor 390
 Dunav 213, 331
 Dušmani, Juraj (Dušmanić; Dusmano)
 266–268
 Džaja, Srećko Matko 179–186, 188–192,
 194, 195, 198, 208
 Džamanjić, Brno v. Zamanja, Bernard

 Đakovo 186, 208

 Eagleton, Terry 220, 225–227
 Echard, Jakov 37
 Egbert 40
 Einstein, Albert 228
 Either, Joannes 339
 Elers, Bonaventura 34, 36, 50
 Elizabeta Ugarska, sv. 53, 59
 Elizabeta, sv. (majka Ivana Krstitelja) 373,
 374
 Engel, Johann Joseph 212, 213
 Engleska 169, 219, 232
 Enok, kralj 169
 Esser, Kajetan 133, 134, 139
 Estera 367
 Eudokija 47
 Eugen Savojski, princ 182, 250
 Eugenija, sv. 51
 Euler, Leonhard 228
 Europa 13, 91, 105, 148, 198, 206, 219, 221,
 224, 231, 235, 241, 250, 260, 279, 280,
 287, 333, 334, 348, 349
 Eustokija, sv. 57

 Eva 295, 367, 368

 Fabijanić, Donat 81, 87–90, 94, 97, 98, 114,
 115
 Facciolati, Jacobo 358
 Fališevac, Dunja 11, 15, 259
 Fancev, Franjo 207, 336, 348, 349
 Farlati, Daniele 209, 261
 Fenzi, Modesto 210
 Ferchius, Mateo v. Frće, Mate
 Ferdinand I. Napuljski 166
 Ferrari Cupilli, Antonio 310
 Ferretti, obitelj 308
 Ferri, Pietro Paolo 23, 209–211
 Ficatelli, Gioseffo Maria 15, 107, 108, 120,
 123, 150, 151
 Figatelli, Giuseppe v. Ficatelli, Gioseffo
 Maria
 Filinić, Bernardin 307
 Filipović, Emir 278
 Filipović, Jerolim (Jeronim) 15, 33, 42, 46–
 48, 50, 91, 94, 119, 162, 168, 170, 280, 282
 Firenza 95, 224
 Firinger, Kamilo 331
 Fischer, Josip 329, 330
 Fisković, Cvito 308
 Flombach, Vjekoslav 332
 Foča 181
 Fojnica 180, 196
 Foligno 278
 Forko, Josip 292
 Forli 172
 Fortis, Alberto 247, 248, 260, 264
 Foucault, Michel 161
 Francuska 168, 232–234, 236, 250, 286,
 392, 401
 Frane iz Kreševa kraj Katuna 83
 Frangeš, Ivo 292
 Franz, Gašpar 325
 Franjo Altamurski 183
 Franjo Asiški, sv. 33, 97, 133–136, 138–143,
 296, 297, 392
 Franjo II. (I.), car 197, 393
 Franjo Josip I. 331, 341
 Franjo Saleški, sv. 65
 Frće, Mate 310
 Frisius, Johann 349, 358, 359
 Frkin, Vatroslav 101, 292
 Fuček, Ivan 64, 65, 119

- Gabrić-Bagarić, Darija 117–119, 121–125
 Gabrijel, anđeo 281, 373
 Gaj, Ljudevit 24, 30, 253
 Gakovo Selo 90, 92
 Galesini, Pietro 357
 Galijen, car 51
 Galileo Galilei 224, 261
 Galot, Jean 365
 Galton, Francis 222
 Galjuf, Josip, 194–197
 Galjuf, Ladislav Bernardin Antun 212
 Gandhi, Mahatma 222
 Garagnin, Ivan Luka 385
 Garain, Ivan 370
 Gesner, Konrad 349
 Gideon 285
 Girardi-Karšulin, Mihaela 34
 Giurico, Daniele 264, 266, 267, 269
 Gjokaj, Mark 566
 Glavinić, Tomo 325
 Goethe, Johann Wolfgang 227
 Golijat 42
 Golub, Ivan 65
 Golubić, obitelj 386
 Gorica, gradska četvrt u Šibeniku 97
 Gornji Grad (Osijek) v. Osijek – Gornji Grad
 Gotthard, Joannis 36
 Grabovac, Filip 13, 16, 119, 162, 163, 168, 262
 Gracijan, kanonist 167
 Gradić, Benedikta 390
 Gradišće 148
 Gradiška 208
 Gradovrh 180
 Graz 245, 336
 Grdenić, Drago 245, 246, 249
 Greyerz, Kaspar von 314
 Grgur IX., papa 167
 Grgur, sv. 15, 41, 45, 46, 76
 Grič 342, 397
 Grizogon, Federik 34
 Grščić, Antun 386, 387, 393–398
 Grubeša, Josip 277, 566
 Grubišić, Ana 18
 Guardini, Romano 221, 223, 227
 Gučetić, Luka 241
 Gučetić, Nikoleta 399
 Gundulić, Ivan 82, 259
 Gunjević, Lidija 365
 Guttenberg, Johann 204, 206
 Győr 241, 245, 246, 250
 Habelić, Juraj 353
 Habsburška Monarhija 148, 179, 180, 182, 183, 185, 186, 189, 190, 193, 195, 199, 201, 208, 246, 247, 250, 251, 253, 257, 325, 566
 Hačić, Kristofor 253
 Häring, Bernhard 64, 65, 75, 76
 Heidegger, Martin 226
 Hektorović, Petar 14
 Henningius, Petrus 66
 Herbert, Thomas von 186
 Hercegovina 181
 Herkov, Zlatko 106
 Hermbstädt, Sigismund Friedrich 250, 251, 253
 Herold (Herolt), Iohan 34–37, 42, 45, 50, 170
 Hinsley, Francis 165, 170
 Hirošima 221
 Hitler, Adolf 223
 Hochburg, Ivan 328, 329
 Holbach, Paul-Henri 232
 Hölderlin, Johann Christian Friedrich 227
 Holzleitner, Miljenko 101, 292
 Hondl, Stanko 243
 Horacije, Kvint Flak 211
 Horanyi, Alexius 209
 Horvat Čeč, Željka 121
 Horvat, Ivan Baptista 245, 254
 Horvat, Josip 91, 92
 Hoško, Franjo Emanuel 179, 180, 185, 189, 208, 210–212, 214, 292, 297, 374
 Hrvatska 24, 25, 60, 64, 76, 79, 102, 105, 107, 109, 142, 147–150, 154–156, 181, 206, 207, 241, 243, 244, 246, 247, 252, 258, 279, 287, 289, 343, 348, 350, 365, 381–383, 392, 396–398, 400, 404, 566
 Hudeček, Lana 125, 126, 352, 353
 Humac 35, 42
 Hume, David 225, 231
 Hunyadi, János (Janko Hunjadi) 263, 272
 Huttler, Josef 331, 333, 334
 Hvar 390

- Ignacio, sv. 15
 Ildefons, sv. 371
 Ilijić (Hiljić) Varešanin, Grgo 181, 189, 190,
 193, 196, 197, 199
 Ilok 208, 252
 Imbach, Josef 318, 319
 Innsbruck 243
 Inocent III., papa 140
 Inocent IV., papa 396
 Ister v. Dunav
 Istra 381, 383, 392
 Isus Krist 37, 45, 51, 53, 59, 70, 133, 138,
 142, 167, 169, 281, 282, 285, 294, 296,
 298, 300, 302, 312, 314, 319, 365, 366,
 368–371, 373–377, 390
 Italija 13, 105, 117, 183–186, 191, 197, 198,
 208, 211, 214, 233, 236, 240, 287, 308–
 310, 323, 324
 Ivan evanđelist, sv. 285
 Ivan iz Damaska (Damascen), sv. 56, 164
 Ivan Kapistran, sv. 263
 Ivan Nepomuk, sv. 294, 296
 Ivan od Kandije (franjevac) 187
 Ivan Trogirski, sv. 388
 Ivan Zadrani, franjevac 29
 Ivan Zlatousti, sv. 40, 47
 Ivanić, Jakov 278
 Ivanović, Marko 263
 Ivanjska 180
 Ivekić (Iveka), Mato 194–197
 Ivetić, Rafaela 387
 Ivić, Pavle 28
 Izaija, prorok 168, 367
 Izidor, sv. 166
 Izrael 367
- Jahi, Harun (Yahya Harun) 223
 Jajce 180
 Jakin v. Ancona
 Jakošić, Josip 292
 Jakov, sv. 59, 284, 373
 Jakovović, Martin v. Lastrić, Filip
 Jambrešić, Andrija 156, 348–350, 354–356,
 359, 360
 Jandera, Antun 212
 Jaspers, Karl 227, 228
 Jeans, James Hopwood 142
 Jelčić, Dubravko 292
- Jelenić, Julijan 179–186, 188, 190, 191,
 193–197
 Jembrih, Alojz 46, 170
 Jerina (Skenderbegova sestra) 264, 266–
 269
 Jerković, Marko 9, 188
 Jernej, Josip 349
 Jeronim, sv. 15, 45, 46, 52, 57, 76, 98
 Jeruzalem 8, 51, 97, 98, 164, 372
 Ježić, Slavko 292
 Joakim, sv. 296
 Jojić, Ljiljana 96
 Jonsen, Albert L. 75
 Josip Egipatski 284
 Josip II., car 184–190, 192–194, 196–199,
 201, 213, 252, 343, 397
 Josip Kupertinski, sv. 310, 311
 Josip, sv. 294, 302, 371, 374
 Jozić, Branko 39, 45, 46, 170
 Juda Iškariotski 74
 Juda Makabejac 46
 Judita 367
 Julijan Apostata 172
 Julijan, mučenik 59
 Jurić, Daniel v. Giurico, Daniele
 Jurić, Šime 205, 206, 211–213
 Jurin, Josip 97, 98, 119
 Jurišić, Hrvatinić Gabrijel 206
 Jutronić, Andre 101
- Kačić Miošić, Andrija 14–16, 82, 94, 119,
 162, 206, 209, 210, 214, 259–267, 269–
 273, 275, 276, 286, 309, 566
 Kačić, Ivan Antun 309
 Kairos, božanstvo 388
 Kalvarija 285
 Kanižlić, Antun 13
 Kant, Immanuel 142, 143, 161, 231
 Kapitanović, Vicko 89, 97, 101, 102, 108, 109
 Kaptol 339, 340
 Karaman, Igor 336
 Karlić, Ivan 307, 365, 370, 374, 375, 566
 Karlo Boromejski, sv. 65
 Karlovac 214
 Kastriocanin, Jure 8, 52, 97, 98, 100, 263–
 267, 269–272, 275, 276, 286
 Kašić, Bartol 14, 349, 351
 Kaštela 308

- Katančić, Matija Petar 213
 Katarina II., carica 185
 Katarina Sijenska, sv. 53, 59
 Katičić, Radoslav 9, 349, 376, 565, 567
 Katon, Marko Porcije 39
 Kavineni, lokalitet 268
 Kečkemet, Duško 248
 Kepler, Johannes 228
 Khell, Josip 254
 Kibbe, Douglas A. 347
 Kirsch, Adam Friedrich 349, 358, 359
 Kišiček, Gabrijela 281
 Klaić, Vjekoslav 96
 Klanjec 215
 Klara, sv. 392, 394
 Klausner, Karlo 332
 Klement Aleksandrijski 40
 Klement XII., papa 180
 Klement XIII., papa 15, 84, 179
 Klodoveo 58
 Kloštar Ivanić 214
 Klotar II. 53
 Klotilda 59
 Knezović, Pavao 9, 101, 349, 564, 565
 Knežević, Petar 94, 369
 Knin 86, 215, 387
 Kohlhoffer, Johann 330, 333, 334
 Koić, Jeronim 81, 83, 84, 101
 Kolendić, Petar 91
 Kolonić, Leopold 327
 Kolumbić, Nikica 162
 Kombol, Mihovil 292
 Komensky, Jan Amos 349, 350
 König, Georg M. 349, 358, 359
 Konstantin V. Ikonoklast (Kopronim) 315
 Konstantin Veliki, car 172
 Kopernik, Nikola 224, 232
 Koprivnica 212
 Koprno 18
 Korade, Mijo 327, 566
 Kosor, Karlo 168
 Kosor, Marko 349
 Kosovo 222
 Košutar, Petra 118, 347, 349, 352, 566
 Kotor 186, 189, 381, 395, 398, 399
 Kotruljević, Benedikt (Benó) 103, 104
 Kotsche, Josip Karl 213
 Kovač, Valerija 307, 566
 Kovačević, Marko 91
 Kovačić, Anto Slavko 209, 396
 Kovačić, Mislav 131, 565
 Kovarski, Martin 329, 330
 Kožičić Benja, Šimun 82
 Kraft Soić, Vanda 63, 565
 Kraljeva Sutjeska 180, 278
 Kraljevec v. Medveščak
 Kraljević, Benedikt 387
 Kraljevina Hrvatska, Dalmacija i Slavonija
 325, 332
 Krapina 214
 Krapina, rijeka 337
 Krasić, Stjepan 170, 220, 221, 225, 398–400
 Kravar, Miroslav 351
 Krčelić, Baltazar Adam 205
 Kreševljaković, Hamdija 185
 Kreševo 180, 187
 Krešić, Katica 23, 565
 Krf 109
 Kriss-Rettenbeck, Lenz 320
 Krističević, Mate 187
 Križevačka županija 341
 Krk 386, 394
 Kroja 270
 Kruspir, Pavao 329
 Kukec, Antun 253, 254
 Kukuljević Sakcinski, Ivan 86, 97, 98, 100,
 291–293
 Kuna, Herta 24, 26, 28, 29, 30, 118
 Kunić, Rajmund 205, 206
 Kupa 336, 337
 Kurir, Petar 308
 Kutler, Antun 329, 330
 Kutleša, Stipe 224, 228, 231, 566
 Kvintilijan, Marko Fabije 39, 356

 La Caille, Nicolas Louis v. Lacaille, Nico-
 las Louis de 233
 La Mettrie, Julien Offray de 232
 Ladislav, kralj 53, 54
 Lagrange, Joseph Louis 232, 236
 Lampe, Emil 137
 Lampridio, Antonio 311
 Landerer, Lipot Ferenc 209, 210
 Landfester, Manfred 18

- Lanosović, Marijan 213, 351
 Lanzl, Đuro 329
 Laplace, Pierre-Simon 232, 234, 235
 Larioja 174
 Larson, Edward J. 222
 Lastre, 278
 Laštrić, Filip Martin (Laštrić, Filip) 26, 28, 30, 209, 277–287, 289, 566
 Laurentin, René 377
 Lavoisier, Antoine-Laurent 239, 241, 247–253, 255
 Laymann, Paul 75
 Le Roy, Charles-Georges 234
 Lecce 309, 323, 324
 Lederman, Leon 232
 Leiden 242
 Lemaître, Georges Henri 225
 Leoben 245
 Leon, papa 55
 Leopold I., car 325
 Leopold II., car 185, 192, 197
 Lienz 243
 Lika 18
 Lipomano, Luigi 46
 Lipovčić, Jerolim 26, 291–303, 305, 566
 Lisabon 236
 Livaković, Ivo 91, 93, 94, 97
 Livije, Tit 356
 Livno 182
 Loderecker, Petar 347
 Logruń 174
 Lombardija 183
 London 231
 Loreto 309
 Lovisa, Dominicus 209, 370
 Lovre, zadarski nadbiskup 392
 Lovrić, Ivan 264
 Lovro, splitski nadbiskup 389
 Lubina, Petar 366, 370, 374
 Lucca 191, 192
 Lucić, Hanibal 390
 Ludovik, francuski kralj 170
 Luka, sv. 281
 Lukacs, Ladislaus 336
 Lulić, Ante 99
 Lyon 65, 66, 174
 Lyons, John 138
 Ljubić, Šime 82, 85–89, 98, 211, 291, 292
 Ljuta 181
 Maastricht 53
 Macali, Ludovico 310
 Macquer, Pierre Joseph 241, 247–249, 251
 Madije, prior 384
 Madrid 95
 Mađarska 52, 149, 213, 214, 240, 245–247, 250, 253
 Maffei, o. 15
 Mairan, Jean-Jacques 233
 Makarska 7, 23, 93, 95, 101, 102, 108, 151, 182, 189, 208, 214, 309
 Mako, Paulus 254
 Maksimin, car 60
 Malbaša, Marija 293
 Malić, Dragica 26
 Malinar, Smiljka 18
 Malta 51, 98
 Mamize 264, 265, 267, 270, 272
 Mandić, Dominik 307
 Maračić, Ljudevit 308
 Maratecchini, Antonio 207
 Maravić, Mile 96
 Marche 309, 323
 Marchi, Ivan Petar 389
 Maretić, Tomo 24, 26–28, 119
 Marević, Jozo 357
 Marić, Franjo 182
 Marija Egipatska 59
 Marija Magdalena (Mandaljena) 60
 Marija Terezija 154, 155, 185, 189, 197, 328, 333, 336, 337, 343, 365, 386, 396
 Marija, bl. Djevica 36, 55, 56, 69, 281, 282, 294, 295, 298, 301, 302, 310–321, 324, 365–377, 379, 390, 566
 Marjanović, Mirko 278
 Marković, Andrijana 388
 Marković, Kamila 388
 Marković, Stjepan 181
 Marković, Željko 234–236, 243
 Markys, Robert Alexander 65, 66
 Martinčević, Petar 187
 Martinović, Ivica 149
 Martinska Ves 148
 Marulić, Marko 18, 41, 46, 59, 169, 388, 389
 Marun, Lujo 86
 Maskelyne, Nevil 235
 Maslinska Gora 375

- Mastri, Bartolomeo 172
 Matatija 46
 Mateljak, Anela 291, 566
 Matić, Bernardin 283
 Matić, Tomo 262, 263, 292, 349
 Matković, Stjepan 214
 Matura, Thadée 133, 137
 Matzer, Petar 328
 Mazzotta, Nicolaus 75
 Mažuranić, Ivan 7
 Mecić, Šimun 298–300, 302
 Medarić, Filip 213
 Medvedgrad 341
 Medvednica 341, 342
 Medveščak, potok 340–342
 Meldola 172
 Melek-el-Camêl 140
 Mendel, Gregor 225
 Mendo, Andreas 174
 Mičetić, Ervin 121
 Migne, Jacques Paul 40
 Mihael, arkanđeo 296, 302, 326
 Mihaljević, Milica 352, 353
 Mihanović-Salopek, Hrvojka 365, 369–371
 Mihej 367
 Mihelić, Ivan 329, 330
 Mihovil v. Mihael, anđeo
 Milano 168, 242, 261
 Milčetić, Ivan 248
 Miler, Petar 329, 330
 Milesi, Antonio 308
 Milesi, Pio Grgur 307–321, 323, 324, 566
 Milesi, Frane 308
 Milesi, Giuseppe 308
 Milesi, Gracioza, mlađa 308
 Milesi, Gracioza, starija 308
 Milesi, Josip 308
 Milesi, obitelj 308
 Milesi, Petar 308
 Miletić, Augustin 183
 Milić, Bruno 342
 Milošević, Franjo 191
 Milošević, Jozo 307
 Milošević, Miloš 263
 Miočević, Ivan Antun 84
 Mirčeta, Ivan 187
 Mitterpacher de Mitterburg, Ignjat 250
 Mitterpacher, Ljudevit 241, 249–251, 253,
 257, 258
 Mleci v. Venecija
 Mletačka Republika v. Venecija
 Modena 107, 120, 150, 151
 Modriča 180
 Moguš, Milan 24, 25, 26
 Mohač 241, 252, 257, 258
 Mojsije 284, 285
 Moldava v. Vltava
 Moliner, María 95
 Monika, sv. 59
 Mons 53
 Monsperger, Cristian 325, 326, 328–331,
 333, 334, 566
 Montaigne, Michel de 227
 Montesquieu, Charles 232
 Morić, Živana 103, 106
 Morić-Mohorovičić, Borana 117, 566
 Moulin, Léo 220
 Mrdeža Antonina, Divna 270
 Mrnavić, Ivan Tomko 387
 Mršić Felbar, Iva 365, 566
 Muhamed II., sultan 286
 Mulih, Juraj 66, 148–150, 299, 300, 302
 Muljačić, Žarko 107
 Murat, sultan 54
 Muratori, Ludovico Antonio 261, 311
 Musa, kapetan 264, 271
 Musa, Šimun 279, 286
 Musić, Ivica 219, 566
 Musschenbroek, Pieter von 242
 Musulin, Stjepan 348
 Nagasaki 221
 Napoleon Bonaparte 197, 387, 393, 395
 Napulj 246, 309–311, 323, 324
 Našice 182, 208, 212
 Natalucci, Mario 308
 Navarro, Martín de Azpilcueta 75
 Nenadić, Ivan Antun 263
 Neretva 181, 210
 Neron, car 172
 Nestorije 312
 Newton, Isaac 220, 224, 225, 236, 241
 Niczky, Cristophorus 196, 198
 Nietzsche, Friedrich 232
 Nin 393, 398
 Noa 371
 Nogaroli, Leonardo 312

- Nollet, Jean-Antoine 233
 Norimberg v. Nürnberg
 Norveška 53, 169
 Novak, Slobodan P. 259, 292
 Novi Grad (Osijek) 328, 331
 Novi Sad 93
 Nürnberg 37, 170
 Nyomárkay, István 348, 349
 Njemačka 222
- Obradović, Dositej (Dimitrije) 109
 Occhi, Bartolomeo 211
 Occhi, Carlo Antonio 205, 206
 Ockham, William 132, 133
 Očevija 209, 277, 278
 Oli, Gian Carlo 95
 Oliveta v. Maslinska Gora
 Olovčić, Nikola 182
 Olovo 180
 Omiš 215
 Oreb, Martin 307, 308, 310
 Orlović, Jeronim 348
 Ormož 212
 Ortes, Giammaria 261
 Osijek 182, 209, 210, 212, 214, 292, 325–334, 566; Donji Grad 327, 328, 331, 332, 334; Gornji Grad 327, 328
 Osmanlijsko Carstvo (Turska) 183, 193, 199, 221, 244, 277, 325
 Osor 394
 Ostojić, Dujam 34
 Ostojić, Ivan 382–394, 398, 399, 401
 Ostojić, Jelena 277, 566
 Otto, Rudolf 136
 Ovidije, Publije Nazon 359
 Oviedo 174
 Oxford 384
- Pacioli, Luca Bartolomeo 103, 104, 132
 Padova 192, 247, 308, 310, 323, 324
 Pag 385
 Pakedinac, Terezija 293
 Pakovo Selo 7, 18, 23, 51, 81, 88, 91, 92, 118, 147, 306, 566, 568
 Palameta, Miroslav 259, 263, 566
 Palermo 309, 310
 Palissot de Montenoy, Charles 234
- Pállfy von Erdöd, Karlo 190, 191
 Palmotić, Junije 82
 Palsgrave, John 347
 Pandžić, Bazilije 395
 Papini, Nikola 309
 Papinska država 184
 Papušlić, Antun 369, 373, 375, 376
 Parisiani, Gustavo 311
 Pariz 37, 95, 107, 231–233, 248, 250, 342
 Partington, John Richard 243
 Pashazije Radbert 367
 Paskal, sv. 297
 Pasquali, Giambattista 261
 Pašalić, Filip 187, 190
 Patačić, Juraj 326
 Paukovo Selo (Poncco, Pocco, Pavcovo Selo, Paucovo Selo, Pavkovasel) v. Pakovo Selo
 Paušek-Baždar, Snježana 239, 241, 242, 244, 246, 247, 249, 251, 254, 255
 Pavao VI., papa 320, 368, 369
 Pavao, sv. 36, 164, 168, 389
 Pavia 241, 248
 Pavić, Emerik 209, 210, 291, 292, 299–303, 369, 371, 372
 Pavić, Juraj 312
 Pavišević, Josip 212
 Pavlović Lučić, Ivan Josip 211
 Pavlović Lučić, Stjepan 189, 190
 Pazman, Josip 167
 Peco, Asim 28
 Pečuh 195, 197, 212, 245, 246, 250, 327
 Pegolotti, Balduccio Francesco 106, 107
 Pehar, Marija 381, 566
 Pehm, Kerubin 211
 Pejčinović, Augustin 179
 Pendl, Ivan Nepomuk 252
 Pešta 190–192, 210, 213, 241, 245, 247, 250, 252, 253, 257, 258, 300, 348
 Peštaljić, Grgur 213, 241, 252, 253, 257, 258
 Petar Krešimir IV. 384
 Petrač, Božidar 56, 58, 59
 Petričević, Anka 382, 395, 396
 Petrić, Frane 103
 Pezo, Bruno 372
 Pio IX., papa 368
 Pio XII., papa 368
 Pitagora 106

- Planck, Max 228
 Platon 106–108, 143, 153
 Plaut 355, 356, 359
 Pleadin, Ante 566
 Plejić, Lahorka 163
 Pletikos, Elenmari 284
 Plinije, Gaj Sekund (Stariji) 359
 Ploče 210
 Plješevica 181
 Podgrađe pod Okićem 82
 Podmilačje 180
 Podunavlje 292
 Poincaré, Henri 142
 Polenaković, Haralampije 90, 91
 Polonio, Bernardin 307, 308
 Poljska 52, 54
 Potočnjak, Leonard 212
 Požega 182, 195, 208, 212, 214, 241, 243,
 244, 252, 278, 291, 294, 336
 Požeška županija 331
 Požun (Bratislava) 396, 401
 Prag 296
 Pranjko, Klara 91
 Pranjković, Ivo 29, 117, 118, 122, 277, 280,
 283
 Prekosavlje 278
 Priestley, Joseph 232, 246, 247, 249
 Primorje 262
 Primošten 97
 Prolog 181
 Ptičar, Adela 14, 23, 81, 94, 109
 Puccinelli, Francesco 234, 235
 Pula 383, 384

 Quetif, Jakov 37

 Raab, Franz 336, 337
 Rab 385, 392
 Radić, Antun 254
 Radoš, Lucija 203, 566
 Rahela 367
 Rahner, Karl 136, 367
 Rajčević, Ivan 85
 Rakić, Frane 566
 Rakić, Paško 306
 Rama 170
 Ranih, Đuro 329
 Ratisbona v. Regensburg

 Ratzinger, Joseph 367, 368
 Raugia v. Dubrovnik
 Razzi, Girolamo (Silvano) 169
 Razzi, Serafino 15, 33, 40–42, 45, 46, 48,
 50, 52, 169–171
 Rebić, Adalbert 366
 Redelhamer, Josip 254
 Regensburg 37
 Reimarus, Hermann Samuel 365
 Rem, Goran 299
 Rešetar, Milan 125
 Riczner, Antun 328
 Ries, Adam 108
 Rijeka 386
 Rim 75, 82, 84, 85, 165, 167, 168, 182, 192,
 195, 196, 208, 211, 233, 241, 278, 307,
 309
 Rizzi, Seraphin v. Razzi, Serafino
 Robert, engleski kralj 53
 Robert, Paul 9, 96
 Rochon, Alexis-Marie 235
 Rode, Benvenut 307
 Rogošić, Roko 90
 Romé de l'Isle, Jean-Baptiste Louis 233
 Roncalli, Francesco 85
 Roščić, Nikola Mate 307, 308, 310, 311,
 369
 Rotzetter, Anton 133, 137
 Rousseau, Jean Jacques 227
 Röhrich, Lutz 320
 Rumunjska 117
 Rusija 185, 277
 Russel, Bertrand 135
 Rutlingen 42

 Sablić Tomić, Helena 299
 Sagredo, Giovanni 262, 263, 265
 Salona 261
 Samac, Šime 369
 Samardžija, Marko 351, 352
 Samba i Masa, francuska povijesna regija
 53
 Samobor 120, 215
 Sánchez, Tomás 75
 Sansoni, Francesco 264
 Sara 59, 367
 Sarajevo 17, 180

- de Sartine, Antoine 235
 Saul 42
 Sava 181, 182, 193, 336, 337, 341
 Sbellus, Franciscus 196
 Scheele, Carl Wilhelm 245, 251
 Schofield, Robert E. 232
 Schott, Gaspar (Caspar) 107, 108, 150
 Schroder, Eric Johann 347
 Scopoli, Giovanni Antonio 241, 247–249
 Scot, Ivan Duns 101, 209, 367, 371
 Seckler, Max 320
 Sefanija, prorok 367
 Seksard 329
 Sekulić, Ante 252
 Selaković, Milan 93
 Sesvete 340
 Sicilija 53, 183, 310
 Siggins, Ian 170
 Siksto IV., papa 312
 Simon iz Bača, franjevac 325, 326
 Sinj 102, 149, 170, 215
 Sironić Bonefačić, Nives 348, 349
 Sjedinjene Američke Države 222
 Skadar 264, 265, 271
 Skenderbeg v. Kastriocanin, Jure
 Sklenski, Vjenceslav 211
 Skradin 8, 82, 109, 387, 565, 567, 568
 Slamnig, Ivan 259
 Slavonija 26, 148, 149, 154, 156, 179–181, 277, 286, 291, 292, 305, 325, 327, 329, 333
 Slavonski Brod v. Brod
 Sloradis, Marija de 392
 Slovačka 213, 214, 250, 336
 Slukan Altić, Mirela 335, 337, 567
 Smederer, Đuro 329
 Smičiklas, Tadija 325
 Sokrat 106
 Soldo, Josip Ante 98
 Solin 309
 Sopron 250
 Sopta, Josip 307
 Sparacio, Domenico 310
 Spinoza, Baruch 227
 Split 81, 83, 150, 210, 215, 241, 247, 249, 308–310, 324, 384, 391, 392, 394–396, 398
 Spreti, Vittorio 308
 Srbija 181
 Srdoč Konestra, Ines 565
 Srebrenica 180
 Srijem 180, 325, 327, 333
 Srijemska županija 331
 Srijemski Karlovci 179, 277
 Sršan, Stjepan 326–330
 Stadler, Josip 170
 Stahl, Georg Ernst 240
 Staljin, Josif Visarionovič 222
 Staničić, Andrija 101
 Stanković, Dižma 212
 Stanković, Petar 109
 Starčević, Šime 351
 Stay, Benedikt 205, 206
 Steinbeis, Franjo de Paula 328, 329
 Stenjevčak, potok 337
 Stepanić, Gorana 11, 12
 Stipanović, Ivan 335–343, 345, 346, 567
 Stipčević, Aleksandar 17, 206
 Stjepan, sv. 317
 Stojan, Slavica 55, 57
 Stojić, Tea 121
 Stolac, Diana 121, 170, 565, 566
 Ston 390
 Stortti, Jakov 248
 Stošić, Krsto 89, 90, 92, 94
 Strohal, Rudolf 90, 91
 Strossmayer, Josip Juraj 331
 Strötter, Joannis 34
 Stulli, Joakim 23, 213, 348–352, 354, 356, 357, 359, 360
 Suárez, Francisco 75
 Sudan 221
 Sumartin 101, 215
 Sušnik, Franjo 348–350, 354–356, 359, 360
 Swoboda, Heinrich 42
 Syndram, Karl Ulrich 13
 Szombathely 197
 Šafařík, Pavel Josef 86, 87, 291, 292
 Šanjek, Franjo 398
 Šarengrad 252
 Šenoa, August 259
 Šestine 342
 Šibenik 7, 13, 23, 25, 51, 52, 81, 86, 88, 91–93, 97–102, 106, 118, 119, 147, 170, 182, 208, 215, 269, 387, 388, 391, 392, 566

- Šicel, Miroslav 259
 Šikić, Zvonimir 141
 Šilobadović, Pavao 262
 Šilobod Bolšić, Mihalj (Mijo, Mihajlo) 14,
 82, 91, 92, 95, 96, 99, 102–105, 108, 109,
 114, 115, 120, 148, 150, 151, 154–156
 Šimundić, Mate 28
 Šipka, Danko 353, 354
 Šišak, Marinko 161
 Šitović, Lovro 122, 124
 Šižgorić, Juraj 23
 Škreb, Zdenko 163
 Škunca, Stanko Josip 307, 392, 393
 Šleska 325
 Šojat, Antun 348
 Šonje, Jure 351
 Šourek, Danko 336, 338, 339
 Španjolska 168, 174
 Špišić, Josip 337
 Štajerska 245
 Štiglić, Martin 66
 Šuflaj, Antun 253, 255
 Šug, Juraj 253–255
 Šundalić, Zlata 292–295, 298

 Tacit, Kornelije 359
 Tacquet, Andrea 107, 108
 Tafra, Branka 118, 122, 348, 349, 351–353
 Taranto 309
 Taylor, Charles 227
 Tenšek, Tomislav Zdenko 372, 373
 Teofila, sv. 60
 Terencije, Publije Afer 103, 358, 359
 Teresi, Dick 232
 Thaller, Ignjat 244
 Thaller, Ivan Nepomuk 244
 Thaller, Lujo 244
 Thaller, Milan 244
 Thaller, Pavao 241, 243–246, 257
 Thaller, Stjepan 244
 Thaller, Vatroslav 244
 Thiers, Jean-Baptiste 314
 Thugut, Johann Amadeus Franz de Paula
 197
 Tiberije, car 39, 171
 Toma Akvinski, sv. 76, 166, 172, 173, 225,
 313, 314, 316, 320
 Toma Čelanski 134
 Tomašević, Luka 100
 Tomić, Janko 99, 102
 Tomiković, Aleksandar 369, 372
 Topija, Andrija 268
 Topija, Musakija 266
 Topija, Tanusio 264, 265, 270, 271
 Torino 107
 Tortarius, Radulfus 39
 Toskansko vojvodstvo 192
 Toulmin, Stephen 75
 Trattner, Ivan Tomaš 207, 213
 Travnik 180, 182
 Trenčin 250, 336
 Trevisan, Andrea 207, 241
 Trident 68, 69
 Trinklein, Frederick 224
 Trnava 213, 243, 245, 250, 299, 336
 Trogir 388, 391
 Trsat 215
 Trst 307
 Tusculanus, Jacobus Antonius 84
 Tuskul 233
 Tuzla 180
 Tvorčić, Alojzija 51, 565
 Tvrdča 325–331, 333

 Udine 99, 192
 Udovičić, Jakov 86, 92, 94, 99, 100, 114,
 115, 147, 170
 Ugarska 117, 154, 179, 180, 188, 194, 277,
 291, 327, 329, 398
 Ukrajina 222
 Una 193
 Urban IV., papa 392, 393
 Urban VIII., papa 224
 Urbino 308, 309, 323, 324
 Urlič, Šime 105

 Valdesio, Ferdinando 311
 Valečić, Gabrijel 253, 255
 Valentiano, Petar Lupis 347
 Valerije Maksim 15, 39, 46, 171
 Valerije Reginald (Valere Régault, Valeri-
 us Raynaldus) 15, 65, 75, 76
 Valerio Veliki v. Valerije Maksim
 Vanino, Miroslav 64, 65, 336
 da Varazzo, Jacopo 46
 Varaždin 207, 211–214, 336
 Vareš 180, 209

- a Varisio, Paschalis 84
 Varoc, utvrda 268
 Varon, Marko Terencije 359
 Varoš Župa 23
 Vegecije, Publije Flavije Renat 359
 Velebit 376
 Velika 182, 194, 195, 208
 Velikanović, Ivan 369, 373, 374
 Velnić, Justin Vinko 307
 Venecija 7, 8, 23, 29, 51, 52, 63, 65, 66, 78, 79, 87, 90, 93, 99, 119, 120, 130, 147, 156, 162, 169, 172, 174, 180, 193, 205–207, 209–211, 214, 241, 261, 263–265, 267, 269, 276, 279, 309, 323, 324, 348, 369, 370, 383, 385, 386, 392, 393, 400, 401, 565
 Venel, Gabriel Francois 243
 Vereecke, Louis 68
 Vetter, Ivan 341
 Vicenza 192
 Vid, sv. 296
 Vidmarović, Đuro 222
 Vidović, Mile 395, 396
 Vig, István 347
 Villany 331
 Vince, Zlatko 14, 292
 Virovitica 208, 212
 Virovitička županija 328, 329, 331
 Visovac 7, 51, 93, 101, 215, 567
 Vitezović Ritter, Pavao 14, 82
 Vitković, Ivan 105
 Vjenceslav, kralj 296
 Vladmirović, Luka 210
 Vlastelić, Anastazija 117, 121, 566
 Vlašić, Jelena 284
 Vltava 296
 Vodnik v. Drechsler, Branko
 Volmari, Ioannes 66
 Voltaire 220, 225, 232
 Vončina, Josip 24–26, 348
 Vordoni (Bordoni), Leonardo 109
 Vrančić, Faust 347, 353, 387
 Vranjanin v. Topija, Tanusio
 Vratović, Vladimir 205
 Vrhovac, Maksimilijan 197
 Vrlika 163
 Vrtić, Ivana 122
 Vučević, Franjo 191
 Vukovar 182, 208, 212
 Wahrig, Gerhard 95
 Waldebort I. 53
 Ward, Keith 227
 Wien v. Beč
 Wiener Neustadt (Bečko Novo Mjesto) 328
 Wurzbach, Constant von 81, 87–89, 97, 114, 115, 148
 Zadar 17, 25, 207, 211, 241, 384, 387, 389, 392, 394, 398
 Zadvarje 263
 Zagreb 8, 9, 46, 65, 66, 82, 91, 92, 96, 101, 105, 114, 115, 120, 148–150, 155, 156, 158, 163, 168, 170, 188, 190–192, 194, 195, 197, 207, 208, 211–215, 240, 241, 245–247, 259, 262, 263, 293, 307, 329, 332, 336, 337, 339–342, 345, 346, 351, 396, 565, 567
 Zagrebačka županija 335–340, 345
 Zaharija, otac Ivana Krstitelja 373
 Zaharija, prorok 367
 Zakarija Altisvero (Zaharija Altisver) 264–269
 Zamanja, Bernard 14
 Zamanja, Matija Ksaver 241
 Zamanja, Matija Lujo 241
 Zaostrog 83, 93, 101, 182, 208, 210
 Zatta, Antonio 211
 Zémplén, Jolan 254
 Zenić, Milivoj 9
 Zicsy, Josephus 196
 Zirdum, Andrija 184, 187, 189, 192, 278, 279, 282
 Zlatović, Stjepan (Stipan) 90, 99, 262
 Zorčić, Rapo Ante (Antun) 89
 Zoričić, Ivka 566
 Zoričić, Ljudevit 566
 Zürich 95
 Žabljak 268
 Žepić, Stanko 348, 349
 Živaković-Kerže, Zlata 325–328, 331, 332, 566
 Živković, Andrija 65, 66
 Živogošće 215
 Žugaj, Marijan 308
 Žurić, Ana 18

* * *

Zbornik o Mati Zoričiću

Nakladnik:

Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu

Za nakladnika:

Zvonimir Čuljak

Prijevod na engleski:

Vedrana Vojković Estatiev

Kazalo:

Marko Jerković

UDK:

Ružica Grbešić

Računalna obrada teksta:

Stjepan Ocvirk

Tisak:

TOP DAN d.o.o.

Tiskano u svibnju 2012.

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 805627.

ISBN 978-953-7823-08-5

